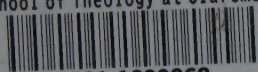

School of Theology at Claremont

1001 1399068

Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

VITAE

PAPARUM AVENIONENSIIUM

Nihil obstat :

 censor deputatus,
 F. MOURRET.

Imprimatur :

Parisiis, die 20 februarii 1912.

E. ADAM, v. g.

BX
1300
B3
v.1

Baluze, Etienne.

VITAE
PAPARUM AVENIONENSIIUM

HOC EST

HISTORIA PONTIFICUM ROMANORUM

QUI IN GALLIA SEDERUNT

AB ANNO CHRISTI MCCCIV USQUE AD ANNUM MCCCXCIV

Stephanus BALUZIUS

TUTELENSIS

MAGNAM PARTEM NUNC PRIMUM EDIDIT, RELIQUAM EMENDAVIT

AD VETERA EXEMPLARIA

NOTAS ADJECIT ET COLLECTIONEM ACTORUM VETERUM

NOUVELLE ÉDITION D'APRÈS LES MANUSCRITS

PAR

G. MOLLAT

TOME I

PARIS

LIBRAIRIE LETOUZEY ET ANÉ

87, BOUL. RASPAIL ET RUE DE VAUGIRARD, 82

—
1914

AU R. P. EHRLE

PRÉFET DE LA BIBLIOTHÈQUE VATICANE

HOMMAGE RESPECTUEUX

ET

RECONNAISSANT

PRÉFACE

DE LA

SECONDE ÉDITION

La première édition des *Vitae paparum Avenionensium* parut en 1693, à Paris, chez François Muguet. De son vivant, Étienne Baluze la revisa et en prépara une seconde, décrite ainsi qu'il suit dans le catalogue de sa bibliothèque : *Eaedem [Vitae] : aliud exemplar, ubi permulta collata, emendata et addita, 3 vol. Bibliotheca Baluziana*, Paris, 1719, t. 1, p. 246, n. 3175.

L'exemplaire retouché de la main même de Baluze nous est, semble-t-il, parvenu. C'est le manuscrit latin 13730 de la Bibliothèque nationale de Paris (ancien Saint-Germain 8953), qui, malheureusement, ne contient que le tome premier des *Vitae*. Les retouches ont peu d'importance. Baluze s'est presque uniquement contenté de découper les *errata* et les additions, insérés à la fin de son ouvrage, et de les coller à leur vraie place. La présente édition reproduit la disposition générale de l'exemplaire qu'il a ainsi révisé. Elle en diffère toutefois profondément en ce que le texte des *Vitae* a été établi de façon critique, d'après des manuscrits inconnus à Baluze. Les variantes que fournissaient certains manuscrits de Belgique, d'Allemagne, de France et d'Italie devaient être adoptées. Aussi l'édition que je présente au public est-elle une refonte complète du célèbre ouvrage de Baluze.

J'ai cru utile d'imprimer intégralement le texte de la chronique de Jean de Saint-Victor, de 1305 à 1322, dans lequel Baluze avait pratiqué de larges coupures. Il m'a fallu tenir compte de l'excellente *Notice sur les manuscrits de Bernard Gui*, publiée en 1879 par Léopold Delisle, et indiquer, par un artifice typographique, les remaniements successifs que subirent les *Flores chronicorum* et le *Catalogus brevis romanorum pontificum*. Il m'était encore impossible d'attribuer à Werner de Bonn la deuxième Vie d'Urbain V. L'étude des manuscrits prouvait, en effet, que Baluze avait fondu en un seul tout trois chroniques différentes, dont une seule avait Werner pour auteur. J'ai donc dû éditer séparément le texte de ces trois chroniques. On trouvera aussi la fin de la chronique de Pierre

de Herenthals et celle de la huitième Vie de Benoît XII, qui manquaient dans les manuscrits consultés par Baluze. Enfin, j'ai dû annoter la Préface des *Vies des papes d'Avignon* conformément à la décision de la Sacrée Congrégation de l'Index, qui a daigné m'autoriser à rééditer un ouvrage dont la lecture avait été interdite par les décrets du 5 mai et du 30 septembre 1698.

Baluze ne se préoccupa nullement de réduire en style moderne les dates fournies par les chroniques, ni d'en vérifier l'exactitude. Il a ainsi induit en erreur une foule d'historiens qui se sont fiés à lui. J'ai remédié à cet inconvénient très grave, en mettant entre crochets les indications chronologiques indispensables. Je m'excuse, à l'avance, des erreurs que j'aurais pu commettre. La chronologie du *xive* siècle est encore assez incertaine pour que l'on m'accorde des circonstances atténuantes.

Une étude sur la valeur critique des *Vies des papes d'Avignon* avait sa place marquée en tête du présent volume. L'ampleur qu'il aurait fallu lui donner eût été trop disproportionnée. Cette étude fera la matière d'un livre. Je me suis contenté de décrire, dans l'Appendice, les manuscrits dont je m'étais servi et d'imprimer une Vie de Clément VI dont Baluze avait méconnu l'importance.

Il me reste à témoigner mes sentiments de gratitude à l'égard de ceux qui ont guidé et facilité mes recherches : le R. P. Ehrle, préfet de la Bibliothèque Vaticane ; le R. P. Esser, secrétaire de la Congrégation de l'Index ; Mgr Ratti, préfet de l'Ambrosienne ; MM. Prou, membre de l'Institut ; Omont, Auvray, et Lauer, de la Bibliothèque nationale de Paris ; Massip, conservateur de la Bibliothèque de la ville de Toulouse ; Girard, conservateur du musée Calvet à Avignon ; Collon, conservateur de la Bibliothèque de la ville de Tours ; Bruchet, archiviste des archives du Nord ; le R. P. Berlière, conservateur en chef de la Bibliothèque royale de Bruxelles ; M. l'abbé Tisserant, *scriptor* de la Bibliothèque Vaticane ; M. l'abbé Sautel ; M. le chanoine Albe ; Mme la comtesse de Villèle.

Paris, 8 avril 1913.

LVDOVICO MAGNO

REGI CHRISTIANISSIMO

Historiam illius seculi quo curia Romana sedem fixit ad Rhodanum, quae est nobilissima portio historiae ecclesiasticae, cum ego in publicum edere et illustrare instituissem, REX MAGNE, jamque eo perventum esset ut nihil superesse videretur ad ejus emissionem, ex more institutoque majorum quaerendus fuit huic operi patronus et tutor, cujus virtuti, fidei, felicitati commendaretur. Neque vero ille mihi diu quaerendus fuit in hoc rerum humanarum statu, in hoc imperii tui splendore. Tua quippe majestas mihi statim occurrit, statim mihi venit in mentem, ob eam quoque rationem quod civitas Avenionensis, in qua Romani Pontifices qui tum vivere consederunt, posita est intra terminos regni tui, et quod illi ex eodem regno tuo oriundi fuere, tum etiam quia in miserabili illo schismate quod tum distraxit Ecclesiam Reges qui per eas tempestates apud nos imperitabant ostenderunt, quod tu quoque hodie facis, maxime sibi cordi esse pacem et unitatem Ecclesiae. Cui porro potius dicandum veniret hoc opus quam tibi, MAGNE REX : qui cum nobis datus a Deo fueris post longam Annae matris sterilitatem ut alter Samuel, magnificatus es ut ille apud Dominum, et ceteros Reges ac Principes ita hodie anteis, ita inter eos emines, tanto illis antecellis quanto ceteros homines regia dignitas antecedit, ut verbis sancti Gregorii cognomento M. utamur ad Childebertum Regem Francorum scribentis. Abundas enim citra controversiam et adulationem laudibus civilibus et bellicis, ab ipsa pene infantia ad administrationem regni, ad scientiam rei militaris traductus, non alienis praeceptis, sed tuis imperiis, tuis victoriis actriumphis. Et tamen, quae tua est moderatio, innutritus bellicis laudibus, quod de Trajano dicebat Plinius, pacem amas, pacem inter victorias tuas offers hostibus conjuratis. Idem velut alter Karolus M. imperii tui terminos in immensum propagasti, leges condidisti quibus bona disciplina constitueretur, bonarum literarum studia fovisti, ceteris bonis artibus honorem habuisti, earum professores praemiis decorasti. Adde, quae tua praecipua laus est, priscam religionem restitutam, expulsos illius adversarios, templa eorum demolita, praemia constituta iis qui ad bonam mentem redirent. Haec tua sunt, REX MAGNE, in

his tu te ipse agnoscere potes. Cum ergo quaererem cuinam potissimum dicarem hanc historiam, tu mihi statim, ut antea dixi, occurristi. Illam ego ex veterrimis illorum temporum codicibus partim erui, partim sic emendavi ut nunc primum prodire merito dici possint ea omnia quae de hoc argumento edita fuerant hactenus, a me vero recusa denuo prodeunt. Eandem illustravi cum summa diligentia, etiam, ubi occasio se obtulit, vindicando virtutem famamque Gallorum adversus eorum aemulos et inimicos, praecipue vero Karolum V. Regem sapientissimum adversus malignitatem recentioris cujusdam scriptoris, cujus audacia eo usque progressa est ut sanctissimam optimi Principis memoriam maledictis petulantissime dictis vexare non dubitaverit. Accipe igitur, Domine, hoc devotissimi obsequii mei testimonium ea qua soles benignitate, tuumque huic operi favorem impende, quo tutum esse possit adversus obtrectatorum invidiam et acerbiteriam. Deus sacram majestatem tuam nobis et Ecclesiae suae diu fervet incolumem.

Stephanus BALUZIUS.

*Lutetiae Parisiorum,
kal. novemb. MDCXCIII.*

PRAEFATIO

SEPTVAGINTA illos annos quibus curia Romana sedit ad ripas Rhodani usque ad annum MCCCCLXXVI. Itali deterrima comparatione vocarunt exilium Babylonicum, urbem Romam, quam sanctus Petrus Apostolus, ut recte observatum a Baronio est, designavit sub vocabulo Babylonis, comparantes cum Hierosolymis, Avenionem cum Babylone. Ingens tamen magnumque discrimen est inter miserabilem statum populi Iudaici in captivitate constituti et florentem rei publicae Christianae statum sub Pontificibus Romanis qui cathedram suam collocarunt Avenioni. Quod adeo verum est ut etiam Aegidius Cardinalis Viterbiensis loquens de hoc ipso exilio non dubitaverit ista scribere in oratione quam nondum edita, cujus fragmenta quaedam refert Andreas Victorellus in additionibus ad Ciaconium. *Si urbis, inquit, et Romanarum Ecclesiarum ruinam inspicias, hoc exilii tempus noctem dixeris; si mores sanctitatemque Pontificum, diem appellandum existimabis*¹. Praeterea populus Iudaicus in captivitatem abductus est ab improbissimo principe Nabuchodonosore; sedes vero apostolica in Gallia, quam Baronius² vocat portum Romanae Ecclesiae fluctuantis naviculae Petri, constituta est a Clemente V. Pontifice Romano; cujus gesta si spectentur, ut ait Odoricus Raynaldus³, religione, zelo, fideique augendae studio magnis aequandum esse Pontificibus satis constabit. Denique idem populus Hierosolyma reductus est ab impio principe Cyro Rege Persarum. Romana vero cathedra revecta est Romam a Gregorio XI. sanctissimo Pontifice. Adde pacem datam populo Iudaico post reditum ex Aegypto, ejus autem loco discordiam, quae summum malorum est, post restitutam cathedram urbi Romae et obitum Gregorii invectam in Ecclesiam Dei, populum ejus, id est, gregem dominicum, divisum, dispersum, ac bellis plusquam

1. A. Ciaconius, *Vitae et res gestae pontificum romanorum... necnon S. R. E. cardinalium*, Romae, 1677, t. II, p. 590. Baluze a changé la forme d'*inspicias* en celle plus correcte d'*inspexeris*.

2. *Annales ecclesiastici*, ad ann. 1118, § XIV.

3. *Ibid.*, ad ann. 1314, § XV.

civilibus attritum et dilaceratum propter duos de summo pontificatu decertantes.

Iam si argumentis agere lubet, etiam argumentis ostendemus comparationem illam esse vitiosam, insulsam, et ineptam. Exul quippe a grammaticis et jurisconsultis et ab Augustino Episcopo Hipponensi ¹ is dicitur qui extra solum patrium ejectus est, extra solum seu patriam suam vagus, qui in aliena terra non sponte sua habitat, cui jure suae civitatis interdictum est, cui locis et commodis publicis uti vetitum est, qui mortuorum loco censetur. Itaque si Romanus Pontifex non fuit in suo quandiu stetit ad Rhodanum, uti praedicant Itali, si vagus fuit et exul, si jus Romanae civitatis amisit, fateantur necesse est ejus territorium esse circumscriptum terminis arctissimis et non protendi extra regiones suburbicarias stricte sumptas. Quo argumentandi genere si quis utatur, difficile dictu est quantum vulnus infligat auctoritati Romani Pontificis. Itaque alia nobis terenda via est, adeoque ostendendum falso cum Babylonico exilio comparari septuaginta illos annos quibus curia Romana sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Avenioni collocavit. Etenim qui in suo est, exul profecto dici non potest. Romanos porro Pontifices qui sederunt Avenioni fuisse in suo, id est vere Romanos Pontifices fuisse, quamvis sedem suam haberent extra Romam, ne illi quidem negare possent, si viverent, qui comparationem illam primi invenerunt. Nam cum certum sit Romanum Pontificem esse caput Ecclesiae universalis, ad eum pertinere curam et sollicitudinem totius Ecclesiae, certum propterea est illius eam esse amplitudinem, eam potestatem, eam jurisdictionem quae nullis terrarum terminis circumscribatur, adeoque sedem Petri et Ecclesiam Romanam illic esse ubi Papa est. Neque vero nova est haec opinio, sed antiqua, utpote qua pro Innocentio II. adversus Petrum Leonis adversarium ejus, qui se vocabat Anacletum istius nominis secundum, usus est Petrus venerabilis Abbas Cluniacensis. Electi illi fuerant in loco Honorii II. nuper defuncti; et praevalentibus Anacleti viribus, Innocentius aufugit in Gallias pro more Romanorum Pontificum qui minores erant viribus et potestate. Interim Anacletus cathedram Romanam tenere videbatur. Et tamen Ecclesia catholica Innocentium ut legitimum justumque Pontificem agnovit, Anacletum summo consensu rejecit. Qua de re ad eundem Innocentium

1. In evangelium Johannis, tract. XLVII.

scribens Petrus Abbas Cluniacensis ait illum, ubicunque tandem terrarum sit, esseverum Papam, ei obediendum esse, Veios habitante Camilio, Romam illic testimonio Lucani fuisse. Ex quo collegit Baronius Romam illic esse ubi Papa est. Ac ne quis putet eam consequentiam exemplo destitutam esse, afferam testimonium Herodiani antiquissimi scriptoris; apud quem in libro primo historiarum Pompeianus, cum Commodum Imperatorem, quem voluptatis illecebrae Romam evocabant, ab eo itinere revocare vellet, ea inter ceteras ratiocinatione usus est ut diceret Romam illic esse ubi Imperator est. Quam ob causam Genselinus de Cas-sanhis in glossa ad extravagantem Ioannis XXII. *Execrabilis* ait : *Ubi est ergo summus Episcopus, qualis est Papa, ibi est Romana Ecclesia, ibi est Sedes apostolica.* Merito ergo Andreas Victorellus in additionibus ad Ciaconium (t. II, pag. 368) agens de cathedra apostolica apud Avenionem collocata a Clemente V. scribit illum Avenione Romanum Episcopum fuisse universumque orbem Christianum fuisse moderatum. *Quocumque pergat Romanae Ecclesiae praeses,* inquit, *D. Petri successor, Ecclesiae suae titulum et habenas tenet.*

Rursum Itali, quia nihil est in hoc orbe terrarum pulcrius aut augustius majestate regnantium, nihil quod tantas commoditates afferat civitatibus et populis, gravissimam et accerbissimam, sed tamen verissimam querimoniam jactant adversus translationem apostolicae sedis in Gallias, eam a Clemente V. factam esse scribentes cum magno Christianorum incommodo. Qua de re ante quam dicere incipiam, necessarium in primis arbitror observare Romanos semper aegre tulisse absentiam Pontificum suorum et Innocentium IV. Perusii consistentem missa legatione hortatos esse, etiam cum asperitate verborum, ut in urbem rediret. Quippe *abusivum eis videbatur,* inquit Matthaeus Parisius¹, *quod ipsa sola Roma quae domina dicitur civitatum, inter omnes civitates suo per tot tempora antistite etiam superstite viduaretur.* Eandem illi ob causam varias legationes misere ad Pontifices qui Avenione sederunt, etiam minas interdum jactantes, quia se ex eorum absentia videbant frustrari magnis commodis quae curia Romana solet afferre. Hinc orta sententia depositionis adversus Ioannem XXII. et mox substitutus Antipapa.

1. Matthaei Parisiensis *Chronica majora*, édit. H. R. Luard, Londres, 1880, t. V, p. 372. Baluze a mis *et superstite*. La lecture de Luard : *viduatur*, doit être fautive.

Aiunt ergo scriptores Itali post Platinam¹ curiam Romanam in Galliis ad septuaginta quatuor annos remansisse cum magno Christianorum incommodo. Eam rem verbis atrocioribus, ut solent rethores, descripsit Blondus Flavius² aiens illam curiae translationem multas Dei Ecclesiae praevaricationes, multa invexisse Christiano populo detrimenta. Antonius Campus³ scribit illam multa damna intulisse Christianitati. Odoricus Raynaldus⁴ noluit horum scriptorum verbis uti, sed novo genere dicendi eam sedis translationem improbavit, Clementem quintum scribens vocatum fuisse ad apostolatam magno rei Christianae malo, nimirum quia is primus omnium cathedram suam collocavit apud Avenionem. At Andreas Victorellus⁵ illo moderatior et sapientior hanc culpam, si qua fuit, transtulit in exulceratissima seculi illius tempora, Clementis rectam fuisse mentem aperte pronuntians dum sedem fixit in Gallia, transtulisse quippe illam ob Italicas seditiones, quibus, ut ait Raphael Volaterranus, mederi non poterat. Albertus etiam Krantzius⁶ ait Clementem execratum Romanorum tumultus, quos illi magis ac magis intentabant, sedem fixisse Avenioni.

Et tamen, quae est Galliae nostrae infelicitas, inventus est superiore seculo homo apud nos natus, inter nos educatus, Regum nostrorum beneficiis ornatus, Gilbertus Genebrardus, qui in libro quarto suae chronographiae⁷ scriberet hanc sedis apostolicae translationem valde foedasse antiquam Ecclesiae faciem, introductas quippe tum dispensationes et sanctorum canonum enervationem, periisse illud divinum, ut ipse vocat, jus quo secularia secularibus et regularia regularibus committi debent, maxime in Gallia, dum Pontifices hujus transmigrationis plus quam Babylonicae, qui observantiam regularem, disciplinam ecclesiasticam pene totam, jura denique confuderunt et corruperunt, patriae et principibus impie favere gestiebant. Et isti quidem criminationi responderi

1. *Historia de vitis pontificum romanorum*, Cologne, 1626, p. 235.

2. *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decadis II^{ae}*, l. IX, Bâle, 1531, p. 339.

3. Antonio Campo, *Cremona fedelissima città et nobilissima colonia de' Romani*, Milano, 1645, IIe part., l. III, p. 85.

4. *Annales ecclesiastici*, ad ann. 1305, § VII.

5. Ciaconius, *op. cit.*, t. II, p. 363.

6. *Ecclesiastica historia sive metropolis...*, Bâle, 1568, l. VIII, c. XLIX, p. 259.

7. *Chronographiae*, Paris, 1580, ad ann. 1305.

facile posset, si quis in eorum Pontificum vitam et mores inquirere vellet qui ante et post Avenionensis sedis tempora Romanam cathedram tenere, quos constat multo graviora vulnera intulisse disciplinae ecclesiasticae quam illos quorum vitam moresque injuste et imperite traducit Genebrardus, auctoresque fuisse malorum quae ab istis in Ecclesiam invecta esse idem conqueritur. Sed his omissis, quae hujus nostri instituti non sunt, illud unum dicemus cum illustrissimo Praeside Iacobo Augusto Thuano¹, Genebrardum fuisse in scriptis suis iniquiorem et acerbiorum, vita quam stylo temperantiorem creditum, et consilii parum sani notatum fuisse a Scaevola Sammarthano in elogiis Gallorum doctrina illustrium².

Sane non negamus veram esse Platinae et aliorum observationem scribentium hanc sedis apostolicae translationem maxime incommodam fuisse Italici, non quidem propterea quod Romanos Pontifices illorum temporum cepisset oblivio rerum Italicarum, sed quia Italicae civitates, praecipue vero Romana, his commodis privatae erant quae antea percipere solebant ex aula pontificia. Ceterum ea resedit in Galliis cum summa Ecclesiae unitate et honore maximo, quemadmodum recte observatum est a Symphoriano Champerio in libro de summis Pontificibus Gallis³.

Nam si querelis locus hic esset, Gallia potius quam Italia exclaimare deberet adversus commorationem Pontificum Romanorum apud Avenionem. Etenim cum ad illa usque tempora, ut ait Nicolaus de Clemangis, Gallia nostra moribus frugalibus vixisset, peregrini et perversi Italicorum Avenionem commigrantium mores calamitatem in eam inducere, luxuque prodigioso et vita soluta vivere docuerunt. Haec sunt verba Nicolai edisserentis clades et mala Ecclesiae Romanae illorum temporum : *Ex illo plane suam cladem imminere praenosce debuit ex quo propter suas fornicationes odibiles Romuli urbe relicta Avenionem confugit, ubi quanto liberior, tanto apertius et impudentius vias suae simoniae et prostitutionis exposuit, peregrinosque et perversos mores calamitatum inductores in nostram Galliam invexit, rectisque usque ad illa tempora moribus frugalibus disciplina instante, nunc vero luxu prodigioso*

1. A. Teissier, *Les éloges des hommes sçavans tirez de l'histoire de M. de Thou avec des additions*, Utrecht, 1696, IIe part., p. 268.

2. *Gallorum doctrina illustrium, qui nostra patrumque memoria floruerunt, elogium*, Poitiers, 1602, p. 188-189.

3. *De Gallis summis pontificibus*, dans *Liber de quadruplici vita*, 1507, vie de Clément V.

*usque adeo solutam ut merito ambigere possis utrum res ipsa auditu mirabilior sit an visu miserabilior*¹.

Illam sedis apostolicae translationem in Gallias et incommoda quae ex ea secuta sunt enarrans Abrahamus Bzovius² in annalibus ecclesiasticis hanc causam non tractat more historicorum, sed rhetorum, ita exardescens in hoc genere amplificationis ut multa dicat quae a nemine hactenus prodita fuerant memoriae litterarum. Ait enim doluisse majori ac meliori parti Cardinalium eam Clementis V. dispositionem qua jussit Cardinales ex Italia properare

1. *De corrupto Ecclesiae statu*, édit. Jean Corrozet, 1562, c. XLII, fol. 26 v°.

— Quand Nicolas de Clémanges accusait les papes romains d'avoir pratiqué la simonie, il visait, sans aucun doute, la perception des *services communs* et des *annates*, traitée de simoniaque à l'époque du grand schisme d'Occident. Ce reproche est injustifié. Les taxes exigées des évêques, des abbés et des petits bénéficiers à l'occasion de leur nomination ou de leur confirmation par les papes n'ont aucun des caractères de la simonie. Celle-ci se définit, en effet, « la volonté délibérée d'acheter ou de vendre, moyennant une rétribution appréciable, une chose spirituelle en elle-même, comme la consécration épiscopale, l'ordination sacerdotale, ou une chose annexée à l'exercice d'une fonction spirituelle, comme le revenu d'une cure, d'un évêché ou d'un monastère. » Cf. Lega, *Praelectiones in textum juris canonici de judiciis ecclesiasticis*, Romae, 1905, l. II, vol. IV, p. 28. Or, en vertu de son pouvoir de juridiction universelle, le pape a la libre et entière disposition des biens de l'Église. Par suite, il possède le droit d'exiger une part des revenus dont il accorde la jouissance aux clercs et aux prélats. Les services communs et les annates ne sont donc pas un prix d'achat, mais des impôts levés sur les bénéficiers ecclésiastiques à l'occasion de leur promotion et destinés à subvenir à la subsistance du pape et à l'entretien de la cour pontificale. Cf. A. Clergeac, *La curie et les bénéfices consistoriaux*, Paris, 1911, p. 225-243.

Bien loin d'avoir encouragé les mauvaises mœurs à Avignon, comme le leur impute Nicolas de Clémanges, les papes ont tout fait pour les combattre. Ils avaient une police bien organisée et dirigée par un maréchal de la cour. La répression des méfaits, communs à toute ville cosmopolite et prospère comme le devint soudainement Avignon, fut très sévèrement exercée. En 1359, des gens convaincus de graves attentats à la pudeur furent jetés au Rhône. Baluze, *Vitae*, t. I, col. 353. D'autre part, pour empêcher la prostitution, les papes dotèrent les jeunes filles pauvres. Chaque année, par exemple, Jean XXII consacrait mille florins, soit de 60 000 à 75 000 francs, en dots. Archives du Vatican, *Introitus et exitus* 53, fol. 137 r°. Les souverains pontifes encouragèrent encore la fondation en Avignon de maisons pour les filles déchues. Cf. *L'Œuvre des repenties à Avignon du XIIIe au XVIIe siècle*, par P. Pansier, Paris, 1911. Enfin, M. L.-H. Labande a péremptoirement prouvé que les prétendus statuts de la reine Jeanne, réglant la prostitution en Avignon, sont des faux de date récente. Cf. *L'intermédiaire des chercheurs et curieux*, 1904, t. XLIX, col. 194-196.

2. *Annalium ecclesiasticorum*, Cologne, 1625, t. XIV, ad ann. 1305, § III.

in Galliam, non tam quod se contemni precesque suas nihili fieri arbitrarentur quam quod viderent libertatem ecclesiasticam oppressum iri et quandoque perniciosum schisma in Ecclesia exoriturum ingenti damno totius christianitatis ex translatione sedis in Gallias, ubi summus Pontifex apud Regem prophanum quasi in potestatem secularium redactus omnia dicere et facere et jubere cogeretur non ex maiestate pontificia, neque ex potestate plenaria, sed neque ex iustitiae praescripto, sed ut Rex et procures vellent adeoque mandarent. Addit deinde eam rem futuram conquestum esse Matthaeum Rubeum Vrsinum quum hoc facinus Cardinali Ostiensi exprobraret.

Antequam hanc inconsideratissimam et dementissimam narrationem excutiamus, referenda est in primis historia Matthaei Rubei quam heic attingit Bzovius. Post mortem Benedicti illius nominis undecimi, ut tradit Ioannes Villanius¹, divisum in duas partes fuit collegium Cardinalium; quarum unius caput erat Matthaeus cum Francisco Gayetano Bonifacii VIII. nepote, alterius Neapoleo Ursinus et Nicolaus Pratensis. Cum post pacta inter eos inita Clemens V. electus fuisset in loco Benedicti, illeque Cardinales Lugdunum evocasset ad peragendam coronationem suam, eorum sane major pars id aegre tulit, in primis vero hic Matthaeus, qui omnium antiquior erat. Hic ergo dolorem suum ulturus his verbis usus esse dicitur ad Nicolaum Pratensem : *Assecutus es voluntatem tuam in ducendo curiam ultra montes, sed tarde revertetur curia in Italiam.* Haec tantum Ioannes Villanius et ex eo sanctus Antoninus Archiepiscopus Florentinus². Nihil illic de schismate, nihil de libertate ecclesiastica oppressa, nihil de Philippi Regis Francorum imperio. Quae omnia a Bzovio per summam audaciam excogitata sunt et inventa, per summam inquam audaciam, quia scriptores historiarum nihil scribere debent quam quod invenerunt in antiquis. Haec autem Bzovius apud neminem eorum invenit qui temporum illorum historiam conscripserunt.

1. *Istorie fiorentine*, l. VIII, c. lxxx. Les documents d'archives récemment découverts par M. H. Finke (*Aus der Tagen Bonifaz' VIII* et *Acta Aragonensia*, Münster, 1902-1908) ne permettent plus d'accepter le récit de Giovanni Villani, reproduit par saint Antonin. Cf., sur l'élection de Clément V, G. Lizerand, *Clément V et Philippe IV le Bel*, Paris, 1910, p. 12-42, 48.

2. Part. III, tit. xxi, c. i.

Nam si argumentis agere luberet in hoc loco, annon proclivius esset existimare homines Italos Italico caelo assuetos graviter tulisse mandata Clementis quia cogeabantur relinquere Italiam patriam suam quam quod timerent libertatem ecclesiasticam oppressum iri? Vnde enim hic metus, praesertim apud Gallos, quos constat laudatos semper fuisse ob reverentiam impensam Pontificibus Romanis et ob auxilium illis praestitum in rebus adversis? Iam quod de schismate praevisto dicitur, id vero fatuitatem nominari oportere nemo est opinor qui non videat, cum istud somnari non potuerit ante sexaginta et quatuor annos quam schisma oriretur in Ecclesia. Sed in primis notanda est insulsa temeritas Bzovii Philippum IV. Regem Francorum Christianissimum vocantis Regem prophanum, tanquam si de Cyro loqueretur aut de Nabuchodonosore vel Tarquinio superbo. Bzovio sapientior in hoc loco fuit Alphonsus Ciaconius: qui tamenetsi magnam partem verborum Bzovii descripserit in opere suo de vita et rebus gestis Pontificum Romanorum et Cardinalium, hunc tamen locum referre noluit. Nihilo magis vera est expostulatio Bzovii conquerentis omnia quae a Pontificibus Romanis qui in ora Rhodani condescenderunt dicta et facta sunt, ea omnia dicta factaque fuisse prout Reges et procures Galliae volebant atque mandabant. Videndi tantum annales ecclesiastici. Ii fidem faciunt illam conquestionem non esse veram.

Sane tetrum illud ac miserabile schisma quod per tot annos duravit fuit appendix, ut verbo Bzovii utamur, translationis apostolicae sedis in Galliam. Sed non ideo damnandus est Clemens V. tanquam hujus mali auctor, quem certo constat illius immunem omnino fuisse, quippe quod excitatum est post sexaginta et quatuor annos ab excessu ejus. Alioqui miserrima esset virorum principum conditio, quorum factis imputarentur omnia mala quae diu post eos extinctos evenirent in re publica. Quid si nos diceremus ex secessione Pontificum e Gallia ortam esse malignitatem temporum quae Ioannem XXIII. Paulum II. Alexandrum VI. et Iulium II. homines, ut plerique putant, nequissimos evexit ad solium apostolicae dignitatis? Sed haec inania sunt et futilia, neque merentur ut in iis amplius immoremur. Accedamus ad materiam schismatis.

Nimium in hoc peccant scriptores historiarum, eam causam ita calide et acerbe tractantes ac si etiamnum durarent partes et causae irarum et odii, non animadvertentes finem huic malo datum

esse a synodo Constantiensi, ab eaque nihil praejudicatum adversus jura contententium de summo pontificatu. Neque ego sane Italos in hoc damno Vrbanum VI. reponentium (*sic*) in numero Pontificum Romanorum, Clementem inter Antipapas. Fruantur illi suo iudicio, avorum suorum vestigiis inhaereant; qui cum sibi semel persuasissent Vrbanum rite ac canonice electum fuisse Papam, ejus propterea successorumque ejus partes foverunt. Porro aliter mihi sentiendum est de Gallis et Hispanis, qui post causam istam accurate discussam putarunt meliorem esse conditionem Clementis. Et tamen recentiores quidam scriptores Hispani Gallicae, homines profecto harum rerum, uti apparet, non admodum periti, Clementem per summam eorum temeritatem et inscitiam semper et ubique vocant Antipapam et Cardinales ab eo creatos Anticardinales, in primis vero Ioannes Laborator, *le Laboureur*¹, in prolegomenis ad vitam Karoli VI. ubi cum pro sua impotentia Regem Karolum V. atroci contumelia insecutus esset ob susceptas Clementis VII. partes, mox juvenili, ut ita dicam, calore inconsideratior insurgit furiosus in Cardinales qui tum apud Avenionem erant cum Clemente, eos describens tanquam nefarios templorum totiusque Ecclesiae praedones et helluones nequissimos patrimonii ecclesiastici. Verum tamenetsi Italos excusem reponentes Vrbanum in catalogo Paparum, eos interim non excuso qui Clementem ejusque partem damnant ut schismaticos et malos homines, multo minus Odoricum Raynaldum, qui cum scriberet annales ecclesiasticos, meminisse debuerat instituti sui, id est, sic scribere debebat ut in neutram partem inclinaret, sed jura partim ostenderet ex aequo. *Quis enim, inquit Aegidius Bellamera*² *tum vivens, audiens duos contententes de papatu et quemlibet in sua regione reputari pro Papa non habeat dubitare quis verus Papa existat?*

Et certe jus partium adeo dubium et incertum erat adhucque est ut, quemadmodum ad Benedictum XIII. recenter electum scripsit universitas studii Parisiensis, *virī ingeniosi et erecti quamplurimi vix quidquam ibi videant*³, et Nicolaus de Tudeschis Cardinalis, vulgo dictus Panormitanus, fateatur probabilem fuisse pontificatum ejusdem Benedicti, *quia quaestio ardua erat in jure et in*

1. *Mémoires pour servir d'introduction à l'histoire du règne de Charles VI, roy de France.* Cf. le t. I de l'*Histoire de Charles VI*, Paris, 1663, p. 3.

2. In cap. *Cum non ab homine*, ext. de judic.

3. Bulaeus, *Historia Universitatis Parisiensis*, Paris, 1668, t. IV, p. 743.

*facto*¹. Quam ob causam ejus auditor Franciscus de Zabarellis² Cardinalis in tractatu de schismate diserte pronuntiat non esse simpliciter verum Cardinales alterutrius partis fuisse schismaticos, omnes enim ex utraque parte salvari, dum tamen non errent scienter, quia heic est dubitatio facti et juris, quia utraque pars putat se fovere jus. Thomas quoque de Vio vulgo dictus Cardinalis Caietanus in tractatu de auctoritate Papae et Concilii universalis³ eos reprehendit qui Clementis et Vrbanum eorumque successorum obedientias uti tum loquebantur, damnant ut schismaticas, aperte scribens jus utrorumque fuisse et esse dubium, neque rationi consentaneum esse existimare Martinum Papam V. voluisse declarare obedientias Benedicti et Gregorii XII. fuisse extra Ecclesiam cum approbavit decreta synodi Constantiensis, in qua Benedictus et Gregorius dejecti fuerunt de summo fastigio. Eadem fuit sententia Sylvestri Prieratis⁴, qui e numero schismaticorum excludit eos qui in divisione Ecclesiae adhaerent ei quem credunt esse verum Papam, et habent causam ita credendi, et pro utraque parte sunt rationes vehementes; *ut accidit*, inquit, *inter Vrbanum et Clementem*. Rationes autem ita sentiendi sic explicat sanctus Antoninus Archiepiscopus Florentinus: *Multae disputationes factae sunt circa istam materiam, multi libelli pro utriusque partis defensione. Peritissimos viros in sacra pagina et jure canonico habuit toto illo tempore quo duravit id schisma utraque pars seu obedientia ac etiam religiosissimos viros et, quod majus est, etiam miraculis fulgentes; nec unquam sic potuit quaestio illa decidi quin semper remaneret apud plurimos dubia. Nam etsi necessarium sit credere, sicut unam esse catholicam Ecclesiam, non plures, ita et unicum ejus pastorem vicarium Christi, tamen si contingit plures per schisma creari seu nominari Pontifices summos uno et eodem tempore, non videtur saluti necessarium credere istum esse vel illum, sed alterum eorum, qui scilicet fuerit canonice assumptus. Quis autem fuerit canonice electus non tenetur quis scire, sicut nec jus canonicum, sed in hoc populi sequi possunt majores suos seu praelatos*⁵.

1. *Commentaria primae partis in primum Decretalium librum*, Venise, 1592, t. I, p. 7, ad 16.

2. *De ejus temporis schismate*, 1608, p. 51.

3. Cap. VIII.

4. *Summa Sylvestri*, au mot *Lex*, quaest. XIII.

5. Part. III, tit. XXII, c. II.

Suppar Antonio fuit Wernerus Rolevink auctor fasciculi temporum, cujus haec sunt verba de hoc schismate : *Schisma XXII. omnium schismatum quae ante fuerunt pessimum, et subtilissimum. Adeo enim perplexum fuit, ut etiam doctissimi et conscientiosi viri non valerent discutere cui esset magis adhaerendum. Et fuit continuatum per annos quadraginta cum grandi scandalo totius cleri, et grandi jactura animarum propter haereses : et alia devia, quae tunc pullularunt, eo quod non esset disciplina in Ecclesia contra hujusmodi. Et ideo ab isto Urbano VI. usque ad Martinum V. nescio quis fuit Papa¹. Deturbatis enim Benedicto XIII. et Gregorio XII. auctoritate Concilii Constantiensis, Martinus V. in eorum loco positus est concordibus omnium qui ad eam electionem faciendam electi erant suffragiis; adeo ut is qui hodie Romanae Ecclesiae praesidet vir optimus et sanctissimus, is juxta sententiam Werneris non magis successerit Urbano quam Clementi, non minus Clementi quam Urbano. Itaque recte ab eodem illustrissimo viro quem supra nominavi Francisco Bosqueto scriptum est in Notis ad vitam ejusdem Clementis : *Clementem septimum vel Urbanum sextum, neutrum vel ambos, veros Pontifices ne quaeras. Iampridem, ita volente Deo, coalito Ecclesiae schismate illa quaestio sopita est, quae frustra nunc vel malo animo retractaretur. Sufficiat ambos electos, eorumque successoribus abdicatis Martinum verum Pontificem ab universali Ecclesia agnitum fuisse*².*

Idem sensisse videtur R. P. Daniel Papebrochius. Ait enim in conatu chronico-historico ad catalogum Pontificum Romanorum³ a se editum nolle se *judicem agere illius controversiae, cujus decisionem nec tentare quidem Ecclesia voluit, congregata in synodo, primum Pisana, deinde et Constantiensi, sed aliam commodioremque viam unionis reformandae ingressa; finem optatum tandem est consecuta*. Sibi tamen statim repugnare videtur vir clarissimus. Cum enim dixisset se ab ea controversia judicanda consulto abstinere quam sacrosancta Concilia intactam reliquere, mox Clementem ejusque successorem Benedictum collocat inter Antipapas, quia *Ecclesia Romana, cui boni fideles libentius adhaerent, Urbani*

1. Dans Pistorius, *Rerum Germanicarum scriptores*, Francfort, 1584, t. II, p. 86.

2. *Pontificum romanorum qui e Gallia oriundi in ea sederunt historia ab anno Christi MCCCIV ad annum MCCCXCIV*, Paris, 1632, p. 365.

3. Cf. *Propylaeum ad Acta sanctorum maii*, part. II, p. 1018.

partem constanter amplexa, Clementem ejusque successorem Benedictum pro Antipapis semper habuit¹. At ego contendo falsum id esse. Sane vigente schismate verum est Romanos adhaesisse Urbano, Clementem vero et Benedictum rejecisse ut Antipapas, eo modo quo Galli Clementem venerabantur ut verum Papam, Urbanum et successores ejus vocabant intrusos et Antipapas. Verum eo tempore quo de constituenda pace agebatur, modesta erat utraque pars, a convitiis et contumeliis abstinebat, neutram aliam vocabat schismaticam. Post constitutam demum pacem et synodi generales et ipsi Romani Pontifices mentionem facientes eorum qui in schismate se dicebant Pontifices Romanos, illos iis honorificis titulis prosecuti sunt quos illi sibi indiderant post electionem suam, addentes *in sua obedientia*, non solum quoad eos qui sederant Avenioni, sed etiam quoad eos qui cathedram Romanam tenuerant, uti mox ostensuri sumus. Itaque falsa est observatio Papebrochii ac ita parum sibi constans ut posteriora cum prioribus non conveniant, adeoque potius hominis in partes transgressi consilium esse videatur quam scriptoris volentis juris aequabilem tenere rationem.

Hactenus ostendimus eam fuisse gravissimorum magnaeque auctoritatis virorum sententiam ut existimarent causam istius schismatis magnas et insuperabiles habere difficultates, adeo ut necesse non videatur illud ipsum ostendere aliis argumentis. Quia tamen pervicax obstinatarum mentium pertinacia ea vulgo solet esse ut a semel conceptis opinionibus avelli se vix patiantur, nisi cogantur rationibus quibus obsisti non possit, afferam etiam testimonia Conciliorum quae per ea tempora habita sunt apud Pisas et Constantiam, deinde eorum quoque Romanorum Pontificum qui tum et postea in loca eorum succedere qui de summo pontificatu contendebant in hoc miserabili schismate. Verum ante quam synodi Pisanae, quae prima est ex iis quas commemoravimus, auctoritatem in medium proferamus, operae pretium videtur nonnulla dicere de iis quae inter Benedictum XIII. et Gregorium XII. acta sunt pro extinctione schismatis et unione sanctae Dei Ecclesiae. Convenerat inter Cardinales qui Benedictum elegerant, e quorum ille numero tunc erat, ut is qui in loco Clementis eligeretur jurejurando polliceretur se daturum pacem Ecclesiae, etiamsi oporteret illum cedere pontificatu; illudque ipsum decretum et

1. *Op. cit., ibid.*

actum fuerat ab iis Cardinalibus qui Gregorium elegerant. Vtraque pars, ut videtur, optabat finem dari discidio Christianorum. Statim post electionem Gregorii actum est ut ambae partes in unum coirent, modos exquirerent sarcinae concordiae, uti ambo Pontifices se magistratu abdicarent, et tertius ab utraque parte eligeretur verus et indubitatus Romanus Pontifex. Scriptae hinc inde literae a Gregorio et Benedicto, absque ullo discrimine, pari scribendi modo. Sic enim ad Gregorium scribebat Benedictus : *Benedictus Episcopus servus servorum Dei Angelo dicto Corario, quem nonnulli sibi in hoc pernicioso schismate adhaerentes Gregorium nominant, pacis et verae unionis affectum.* Gregorius autem sic : *Gregorius Episcopus servus servorum Dei Petro de Luna, quem nonnulli in hoc miserabili schismate Benedictum XIII. appellant, pacis et unionis affectum.* Omnia isthic paria sunt.

In prima itaque sessione Concilii Pisani, quod congregatum fuerat ad dandam pacem Ecclesiae, ante omnia quidam ex iis qui conventum agebant *se transtulerunt ad valvas Ecclesiae, et alta voce proclamaverunt, an Petrus de Luna et Angelus de Corario, qui Benedictus et Gregorius dicebantur, de papatu contententes, essent hic praesentes*¹. Et mox sessione ix. et xiii. idem Concilium declaravit licuisse recedere libere et pure ab iisdem Petro et Angelo improbe contententibus de papatu et ab ipsorum cujuslibet obedientia propter eorum pertinaciam, contumaciam, et obstinationem. Isthic rursum omnia sunt paria, nisi quod Benedictus, utpote prior electus, priore loco nominatur². Ex quibus facile est colligere Ecclesiam tum congregatam existimasse Benedictum et Gregorium ambiguo aut aequo jure niti, adeoque electionem Gregorii non fuisse extra controversiam. Atque ego sane facilius Ecclesiae sic censentis iudicio assentior quam Odorico Raynaldo³, qui isthic pronuntiat tanquam e cathedra Gregorium verum fuisse Pontificem et pontificatum ejus ambiguum videri non posse nisi apud errantes tantum. Et tamen ipse paulo post, quo iudicio praeditus erat, fatetur omnes illos qui Gregorii XI. successores se ferebant usque ad tempora Concilii Constantiensis vocatos a Romanis Pontificibus fuisse non simpli-

1. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Venise, 1784, t. xxvi, col. 1136.

2. *Ibid.*, col. 1141, 1143-1144.

3. *Annales ecclesiastici*, ad ann. 1409, § 79.

citer Papas, sed addito *in sua obedientia*, huncque morem postea tenuisse¹.

In sessione XXI. ejusdem synodi Pisanae continetur sententia Alexandri V. recenter electi pro cassatione processuum hinc inde factorum per Petrum de Luna et Angelum Corario, quos ille absque ullo discrimine vocat nuper de papatu contententes, et per Bartholomaeum Archiepiscopum Barensen, Petrum de Thomacellis, Cosmatum, et Robertum de Gebenna dictorum nuper contententium praedecessores; in eaque sententia scriptum est in dubio fuisse apud multos viros graves et doctos *quis a tempore dicti schismatis fuerit verus Romanus Pontifex, seu quis veri vicarii Iesu Christi fungeretur officio*; et propterea Alexander *ad exonerationem conscientiarum utriusque obedientiae, quae etiam per Dei gratiam ad unum ovile ovium reductae sunt*, eosdem processus cassavit et abolevit². Idem Alexander in bulla confirmationis actorum Concilii Pisani de Urbano et Clemente eorumque successoribus aequae loquitur, eos ita vocatos scribens in suis obedientiis, adversus neminem praejudicans. Et cum de Benedicto XIII. auctoritate ejusdem Concilii dejecto loquitur, illum vocat iniquitatis alumnum, Gregorium vero XII. eadem auctoritate depositum, perditionis filium³.

Videamus nunc an celeberrimum illud Constantiense Concilium, cujus dignitatem et auctoritatem infringere et imminuere conantur paupercula quaedam ingenia, videamus inquam quid senserit de jure duorum contententium de summo pontificatu. In sessione XIV. diserte scriptum est sacrosanctam generalem synodum determinare et declarare *expediens et utile fore pro unione Ecclesiae Dei et totali redintegratione per Dei gratiam procurando, quod nomine illius Domini, qui in sua obedientia dicitur Gregorius XII. fiat hic in Constantia cessio antequam Niciam accedatur: seu, an Petrus de Luna, qui in sua obedientia dicitur Benedictus XIII. cedere velit vel nolit, experiatur*⁴. In sessione XX. lecta fuit relatio ambaxiatorum missorum ad Petrum de Luna in sua obedientia Benedictum XIII. nominatum. In sessione XXII. et XXIII. aequae nominantur Gregorius XII. Ioannes XXIII. et Benedictus XIII.

1. *Ann. eccl.*, § 80.

2. *Mansi*, t. XXVI, col. 1153. Baluze a omis *ovium*.

3. *Mansi*, t. XXVII, col. 83-91.

4. *Ibid.*, col. 738.

ac si jura eorum paria fuissent nihilque adversus unum objici posset quod in alterum retorqueri non posset¹. Vide etiam praefationem ad idem Concilium in editione Romana Conciliorum generalium.

Ioannes XXIII. in initio actorum ejusdem synodi Constantiensis spondens se pacem daturum Ecclesiae per viam simplicis cessionis papatus, id facturum se ait *si et quando Petrus de Luna Benedictus XIII. et Angelus de Corario Gregorius XII. in suis obedientiis nuncupati, papatui quem praetendunt, per se vel procuratores suos legitimos similiter cedant*². Idem in bulla qua episcopatum Vercellensem vacantem per depositionem Matthaei de Gisilbertis, qui stabat in parte Gregorii, contulit in Ibletum de Flisco, cum de Urbano VI. loquitur, addit *in sua obedientia*; et infra agens per occasionem de iisdem Gregorio et Benedicto, Gregorium vocat iniquitatis alumnum, Benedictum vero perditionis filium. Hanc bullam edidit Stephanus Ferrerius in libro de Episcopis Vercellensibus³. Alias consimiles quoad ista exhibet Waddingus in annalibus Minorum⁴ to. v in regesto pag. 22, 25, ubi etiam pag. 40 nominatur Clemens VII. in sua obedientia nuncupatus, itemque pag. 43, 53, 54, Bonifacius IX. in sua obedientia nuncupatus.

Martinus V. in bulla pro monetariis civitatis Avenionensis, quae extat in codice 596 bibliothecae Colbertinae, describens eam quam in eorum gratiam dederat Clemens VII., ait : *Nuper siquidem a quondam Clemente VII in sua obedientia nuncupato quaedam littere emanarunt*⁵. Idem Benedictum XIII. Innocentium VII. et Ioannem XXIII. eodem modo nominat apud Waddingum to. v in regesto pag. 56, 58, 59, 79, 98, 103, 128, 131, 159, 182, sicut eos omnes verbis generalibus involvit in bulla de exemptionibus edita in sessione XLIII. Concilii Constantiensis, in qua eas revocat quae a tempore mortis Gregorii XI. factae fuerant per nonnullos Romanos Pontifices aut pro Romanis Pontificibus se gerentes et in suis diversis obedientiis reputatos.

Innocentius VIII. in bulla confirmationis statutorum Ecclesiae sancti Germani de Manso Sereno in dioecesi Lemovicensi fun-

1. Mansi, t. xxvii, col. 839.

2. *Ibid.*, col. 567.

3. K. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, Münster, 1898, t. i, p. 552.

4. *Annales minorum*, 1re édit., Lyon, 1625-1648, et Rome, 1654.

5. Bibliothèque nationale, ms. latin 5221, fol. 18 r°.

datae ab executoribus testamentariis Hugonis Rogerii Cardinalis ait illam fuisse erectam in collegiatam *de licentia, voluntate, mandato, et auctoritate quondam Roberti de Gebennis tunc Clementis septimi in sua obedientia nuncupati*. Data est haec bulla Romae apud sanctum Petrum anno incarnationis dominicae MCCCCLXXXIV., v. Idus Decembris. Atque ea sentiendi et loquendi ratio ita certum erat in terris Romanae Ecclesiae subjectis ut anno MCCCXCXI., in actis quibusdam publicis apud Avenionem confectis, quae extant in eodem codice 596 bibliothecae Colbertinae, referantur *confirmatoria electionis facte de Paulo Redorterii quondam preposito generali dicte monete [Avinionensis] emanata... a Reverendissimo Domino Francisco Archiepiscopo Arelatensi Camerario fe. re. Domini Clementis Pape septimi*, et mox alia *pro Petro Vsoli mercatore de Avinione emanata a Reverendissimo Domino Francisco Archiepiscopo Narbonensi Domini Pape Camerario sub data Avinioni die ultima mensis Ianuarii anno a nativitate Domini MCCCXCVIII, pontificatus Domini Benedicti Pape XIII anno quarto*¹.

Iam si scriptorum quoque ecclesiasticorum, uti par est, ratio habeatur, Ioannes Grossi Prior generalis ordinis Carmelitarum, qui ea omnino tempestate vivebat, in tractatu de exordio ejusdem ordinis quem inscripsit *Viridarium*², Vrbanum VI. et Clementem VII. vocat ex aequo summos Pontifices. Onuphrius Panvinus, vir sine controversia summus, Clementem VII. semper et ubique vocat Papam et Pontificem maximum, itemque Benedictum XIII. ejus successorem donec in Concilio Constantiensi dejectus est; tumque illum successoremque ejus Clementem VIII. vocat Antipapas. Supra retuli sententiam illustrissimi Bosqueti de Pontificibus horum temporum. Henricus Spondanus Episcopus Appamiarum Vrbanum et Clementem ex aequo semper vocat Pontifices *ex sensu eorum*, inquit, *qui eis in dubio adhaeserunt*³. His quoque ultimis temporibus vir illustrissimus ac religiosissimus Ioannes Thomas de Rocaberti Archiepiscopus Valentinus in libro non ita pridem edito de infallibilitate Romani⁴ Pontificis Clementem VII. Vrbanum adversarium agnoscit pro vero summo Pontifice, uti fecere olim qui eas regiones habitabant

1. Bibliothèque nationale, ms. latin 5221, fol. 60 vº.

2. *Viridarium carmelitani ordinis libris tribus*, Venise, 1507.

3. *Annalium Baronii continuatio*, Paris, 1639, ad ann. 1378, § xviii.

4. Cap. viii, nº 822.

in quibus natus et altus est idem Archiepiscopus et in quibus archiepiscopatum amplissimum administrat, in primis vero celeberrimus ille sanctus Vincentius Ferrarius Valentinus et Iacobus Arragonius Cardinalis et ejusdem Valentinae Ecclesiae antistes. Quibus adjungam etiam virum doctissimum ex eo sodalitis ex quo prodiit idem Archiepiscopus, Franciscum Didacum¹, qui in historia provinciae Arragonensis ordinis Praedicatorum ait non dubitare se quin Vrbanus fuerit verus Pontifex Romanus, neque tamen damnare illos qui Clementem putarunt esse verum Papam.

At Odoricus Raynaldus, portio Balei de acerbitate, litem sua auctoritate decedit quam ceteri scriptores bonae mentis et docti reliquerunt intactam, et a spiritu agitatus inimico pacis et concordiae, eam historiam in annalibus suis non tractavit more historicorum, sed ut Advocatus consistorialis, ita intemperanter transgressus in partes Vrbanus et successorum ejus ut omnia ab eis dicta factaque recte ac juste dicta factaque esse contendat, contra adversae partis omnia in pessimum sensum interpretetur, praecipue vero excandescat in omnibus occasionibus adversum Reges Francorum totamque gentem Gallicam. Itaque necesse nobis fuit interdum in illum invehi; qui cum alicubi coactus sit fateri omnes vocatos fuisse Pontifices decreto Concilii Pisani et sui juris non esse hanc controversiam dirimere (quod est optimi historici, ut recte monuit Trithemius²), nullam tamen occasionem praetermittit Clementem eosque qui partes ejus fovebant dilacerandi, nec ab optimorum quidem Principum contumeliis abstinens. Parcant ergo mihi Itali si interdum adversus hominem exardesco qui se omni moderatione et temperantia sublata palam ac publice professus est hostem Gallici nominis. Nobis enim licet refellere maledicta in gentem nostram asperere et ferociter dicta, cum veritas laeditur.

Nos sane causam schismatis, quae multum obscura et intricata est, definire nolumus. Illud tantum observandum esse censuimus, jus partium, uti supra diximus, fuisse valde ambiguum et distracta tum fuisse in patres judicia virorum sanctissimorum et doctissimorum. Ceterum si seposito partium studio, jus in ambiguo

1. F. Diago, *Historia de la provincia de Aragon de la orden de predicadores*, Barcelona, 1599, fol. 54.

2. In *Chronica Hirsaugiensi*, t. II, p. 259.

relinquatur, et ad eos tantum quorum occasione primum exortum est schisma respicere lubet, id est, ad Vrbanum et Clementem, quantum inter eos discrimen inveniemus, si persona cum persona conferatur. Etenim Clemens, praeter nobilitatem generis, ab omnibus traditur natura lenissimus homo, omnibus in rebus comis atque humanus, liberalis, pauperum pater, scientia literarum spectabilis, fautor eorum qui illarum studiis dediti erant, sapiens in dubiis, et patiens in adversis, nec iratus in injuriis, aut commotus convitiis¹. Contra Vrbanus describitur natura ferox, melancholicus, bibax, ebriosus, furiosus, vindictae appetens, crudelis, immanitate barbarus; ac ne id quidem ab adversariis tantum et inimicis ejus, sed ab iis quoque qui partes ejus tuebantur, et a recentioribus etiam scriptoribus historiarum qui Romae scribebant his ultimis temporibus. Et veterum quidem testimonia adversus eum relata sunt in Notis nostris²; quibus addendus videtur Bartholomaeus Platina³, qui suppar Urbano fuit, qui ait illum fuisse hominem rusticum et inexorabilem et paucos admodum ejus mortem flevisse, quod etiam testatur Bonifacius Simoneta. E recentioribus proferam tantum eos qui aevo nostro lucubrationes suas composuerunt in urbe Roma, Ciaconium nimirum, et Waddingum; si modo prius monuero Onuphrium quoque Panvinium tradere Vrbanum fuisse nimis contumacem, asperum, et inhumanum.

Alphonsus Ciaconius⁴ de illo agens ait praeclaras in eo virtutes ante pontificatum eluxisse, eruditionem prope singularem, amorem justitiae et castitatis, odium simoniae ac munerum, benevolentiam ingentem erga bonos doctosque viros. Sed *virtutes illas, inquit, Pontifex factus, visus est aut nunquam habuisse, aut uno veluti momento amisisse tunc cum magnopere illis indigebat*. Scio ista ad verbum sumpta esse ex opere Papirii Massoni de Episcopis Urbis⁵. Verum Ciaconius illa edidit Romae, non tanquam Massoni, cujus nulla apud eum mentio in hoc loco, sed tanquam sua: adeoque propterea censenda sunt esse Ciaconii, qui illa describendo sua fecit. Eadem recusa sunt Romae anno MDCXXX. et in novissima editione R. P. Augustini Oldoini e societate Iesu.

1. Baluze, *Vitae*, t. I, col. 1238 sq.

2. *Ibid.*, col. 1239, 1270.

3. *Op. cit.*, p. 256.

4. *Vitae*, t. II, p. 618.

5. *De episcopis Urbis qui romanam Ecclesiam reserunt*, Paris, 1586, fol. 320 r°.

Lucas Waddingus¹ ait Vrbani, cum in honore esset, non intellexisse, et oblitum statim qualis fuerit, virtutes quibus antea illuxerat obscurasse, et prudentiam qua prius enituerat omnem exuisse, elati illum animi virum scribens fuisse. Idem alibi² eum vocat hominem turbulentum et asperum, inexorabilem, extinctum aiens nullo bonis relicto qui desiderio nullisque, praeter consanguineos, mortis impresso dolore. Quibus addit Onuphrius Panvinus illum obisse *nullo recepto Ecclesiae sacramento*³.

Et tamen, licet Vrbani omnium scriptorum consensu tradatur fuisse saevus et inhumanus, praecipue vero culpetur ob crudelem et occultam mortem quorundam Cardinalium ab eo in carcerem ex quibusdam suspicionibus conjectorum, inventus est aetate nostra unus homo Polonus, Simon Starovolscius⁴, qui scribere auderet illum de Cardinalibus quos in carcere habebat dignum vitae supplicium sumpsisse. Timebat haud dubie Starovolscius ne si acerbum quippiam de hoc Pontifice traderet, acerbum aliquid adversus eum Romae scribentem decerneretur, non animadvertens nihil adversus Ciaconium et Waddingum dictum factumve esse, quamvis pessima de moribus ejusdem Vrbani scripissent. Veritas enim semper vincit, ab ipsis quoque amatur quos ei maxime adversari putes. Nam etiam novissima editio Ciaconii, quae exhibet duram illam narrationem de Vrbano, nullam contradictionem passa est, quamvis procurata sit in urbe Roma.

Sed de his hactenus. Nunc nobis pauca praefanda sunt de vitis Pontificum Romanorum quae continentur in hac nostra collectione. Earum nonnullas primus heic Lutetiae edidit anno MDCXXXII. vir illustrissimus, quem supra nominavi, Franciscus Bosquetus Iurisconsultus ea tempestate Narbonensis, postea vero Episcopus Lodovensis ac Monspelienensis, sed adeo mendosas et corruptas in multis locis ut illae fuerint occasio quorundam gravissimorum errorum in historia, adeoque necesse fuerit illas emendare ad fidem veterum exemplarium bibliothecae regiae et sancti Victoris Parisiensis, tum etiam Fuxensis, cujus apographum repertum est inter schedas viri celeberrimi Andreae Duchesnii. Aliquas

1. Waddingus, *Annales minorum*, Rome, 1733, t. ix, ad ann. 1378, § II.

2. *Ibid.*, ad ann. 1389, § I.

3. Je n'ai trouvé aucune allusion de ce genre dans les ouvrages de Panvinio.

4. *Epitome conciliorum... itemque vitarum romanorum pontificum*, Rome, 1653, p. 342.

etiam contulimus cum vetustis codicibus bibliothecae Colbertinae, eas nimirum quae compositae fuerunt a Bernardo Guidonis Episcopo Lodovensi. Istarum ergo duae fuerunt antiquitus editiones, una proluxa, altera brevior, quasi quidam manualis libellus, ut ait actor in codice 735¹ bibliothecae Colbertinae, in cuius praeterea margine haec scripta sunt antiquitus: *Primum opus respectu istius secundi dicitur precedens cathalogus Pontificum Romanorum seu flores cronicorum, ubi singula de Romanis Pontificibus, et Imperatoribus et Regibus Francorum latius describuntur, in presenti vero opusculo breviter et succincte.* Et in schedis Duchesnianis reperi adnotatum ab eo fuisse Bernardum Guidonis varios libros scripsisse de Pontificibus Romanis, nonnullos breviter, alios fusius.

Praeter vitas ab illustrissimo Bosqueto editas nos plures alias invenimus in antiquis codicibus mss. bibliothecae regiae, tum etiam in Colbertina, et in Sorbonica. Consulimus etiam codices Vaticanos ope et beneficio viri istarum literarum nostrique amantissimi Hieronymi Cardinalis Casanatae.

Addidimus Notas nostras sane amplissimas, multo tamen prolixiores futuras si omnia congerere voluissemus quae de Cardinalibus illorum temporum scripta et edita reperimus. Verum ad vitandam eam prolixitatem consulto ut plurimum abstinuimus a referendis iis quae prostant apud vulgatos historiae Cardinalium scriptores. Quoniam vero multi ac propemodum innumeri apud eos reperiuntur errores, cura nostra fuit ostendere loca in quibus erratum ab illis est, ne quis deinceps in ea impingat. In concinendis porro Notis nostris magno nobis usui fuere excerpta ex libris obligationum seu instrumentorum quibus Episcopi et Abbates promittebant se soluturos communia servitia, ut tum vocabant, Papae et Cardinalibus, et libri solutionum eorundem servitiorum, qui extant in archivo Vaticano, quorum vero excerpta amplissima ad me misit vir clarissimus et doctissimus Domnus Claudius Stephanotius monachus Benedictinus congregationis sancti Mauri.

Quoniam vero necesse nobis fuit tractare causam miserabilis illius schismatis quod per illas tempestates Ecclesiam divisit, operae pretium fuit consulere veteres codices in quibus extant collectanea, uti vocant, variorum tractatuum qui tum editi fuere ab utraque parte eorum qui de summo pontificatu contendebant. Horum ergo codicum magnam multitudinem habuimus, XXI.

1. Bibliothèque nationale, ms. latin 4977, fol. 93 r°.

nimirum e bibliotheca Colbertina, quinque e Victorina apud Lutetiam, unum e regia, alium ex archivo regio Parisiensi, tres ex bibliotheca viri superillustris Achillis Harlaei Principis senatus Parisiensis; inter quos eminet praestantissimus ille codex in quo continentur acta conventus habiti anno MCCCLXXXI. apud Medinam de Campo, ejus synopsim exhibemus inter Notas nostras. E Carthusia quoque majori unum habuimus. Alium servant in sua bibliotheca monachi Gemeticenses, in quo nihil extat quod in lucem emissum non sit in historia Vniversitatis Parisiensis aut alibi.

Post Notas nostras sequitur locupletissima collectio actorum veterum illius aevi, uti sunt epistolae Pontificum Romanorum, Regum, Principum, foundationes Ecclesiarum collegiatarum, testamenta Cardinalium et aliorum magnatum, et alia hujuscemodi ad eam historiam pertinentia.

Denique, ne quid deesset huic operi illustrando, in fronte post hanc praefationem posuimus numismata eorum Pontificum quorum vitae isthic describuntur, sumpta ex museo viri istarum rerum peritissimi Ioannis Foy-Vaillant Antiquarii regii, qui ea nobiscum humanissime communicavit.

PRIMA VITA CLEMENTIS V

AUCTORE JOANNE

CANONICO SANCTI VICTORIS PARISIENSIS

[Anno 1305] in vigilia Penthecostes [5 junii] apud Perusium cardinales degentes in papam concorditer elegerunt Bertrandum, archiepiscopum Burdegalensem, fratrem Beraudi¹ condam archiepiscopi Lugdunensis et post cardinalis episcopi Albanensis, olim in Francia legati : cui in Pictavia in sua provincia, ut moris est, causa visitationis existenti, allatum est decretum cum sigillis² cardinalium; factusque est papa, prout consuetum est, et coronatus Lugduni, cardinalibus, rege Francie³ et baronibus assistentibus, die dominica post festum sancti Martini hyemalis [14 novembris], cardinalibus advocatis ad diem sue coronationis, vocatusque est alterato⁴ nomine Clemens quintus.

Primo anno pontificatus sui Lugduni [15 decembris 1305] decem novos cardinales creavit, et duos de Columpna, Jacobum scilicet et Petrum, de consilio fratrum et regis Francie⁵, in statum pristinum revocavit, reddita omnino⁶ dignitate cardinalatus.

In coronatione dicti⁷ pape, Lugduni, ex casu muri et pressura populi plures lesi fuerunt⁸ et nonnulli mortui; ibique fuit mortuus

1. Bertrandi (*sic*), *C*; Beraldi, *Bal.* — 2. sigillo, *E.* — 3. Francorum, *B.* — 4. altero, *E.* — 5. Francorum, *B.* — 6. eis, *Bal.* — 7. domini, *Bal.* — 8. sunt, *Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 471 r°-482 r°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14626, fol. 373 r°-383 v°.
C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4949, fol. 144 v°-148 v°.
E = Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 986, fol. 251 v°-258 v°.

bone memorie Johannes, dux Britanie; cui successit Arturus, primogenitus ejus, nepos regis Anglie ex filia.

Circa Penthecostes ¹ [circa 6 junii 1305], apud Belvacum ², orta est contentio dampnosa et gravis ³ inter episcopum et cives. Episcopusque vi civium ⁴ ab ingressu urbis impeditus, pluribus in auxilium suum convocatis, suburbium et loca urbi vicina igne succendit et regionem igne ⁵ et cede multum dampnificavit et urbem, donec per regem Francie ⁶ primo sedata est contentio ad tempus, et tandem omnino sopita. Mulier quedam tamen de territorio Belvacensi, circa festum sancti Johannis Baptiste ⁷ [circa 24 junii], fuit Parisius conbusta (est ⁸ ad instigationem episcopi dicti), et miles quidam suspensus ⁹.

Frater Johannes Parisiensis, de ordine fratrum Predicatorum, subtilis homo et expertus in multis scientiis, actuque regens in theologia, ponens de corpore Christi ¹⁰ in sacramento altaris ¹¹ positionem novam et Parisius non consuetam audiri vel poni, ab episcopo Parisiensi, G[uillelmo] de Orillac ¹², et magistris et bacalariis ¹³ theologie ¹⁴ pluries auditus, tandem ab archiepiscopo Bituricensi Egidio, et episcopo Ambianensi Guillelmo, et magistris theologie ¹⁵ facultatis et multis aliis viris discretis, examinata ejus positione, prohibitus est amplius legere et disputare Parisius. Sed ipse ad curiam appellavit et ivit, et postea ibidem obiit.

Hoc anno per totam estatem maxima siccitas temporis fuit per totam Franciam, fluviique nimis constricti ¹⁶ sunt et fontes, adeo quod in profundis puteis vix aqua poterat inveniri.

In mense septembri [25 septembris], Ludovicus, primogenitus regis Francie, Vernone duxit uxorem filiam primogenitam ducis Burgundie ex filia sancti Ludovici, sibi cognatione conjunctam, habita super hoc dispensatione a curia romana ¹⁷. Tuncque datum est ¹⁸ eidem Ludovico regnum Navarre, quod ei competebat ex successionem materna. Et filius ducis et heres ducatus contraxit ibidem sponsalia cum filia domini Karoli ex herede Constantinopolitani

1. Penthecosten, C, E. — 2. Bellvacum, C. — 3. et gravis, *omis par B.* — 4. vicinum (*sic*), C, E. — 5. *omis par E.* — 6. Francorum, B. — 7. *omis par E.* — 8. et, E. — 9. Circa Penthecostes... suspensus, *paragraphe omis par Bal.* — 10. positionem (*sic*), *ajouté par A.* — 11. in sacramento altaris, *omis par B.* — 12. Dorhac, E. — 13. bachalariis, B, E; baqualariis, C. — 14. in theologia *au lieu de theologie*, E. — 15. theologie, E. — 16. constricti (*sic*), A, B. — 17. papa *au lieu de curia romana*, E. — 18. *omis par A, C, E, Bal.*

imperii primogenita¹, que erat quatuor vel circiter annorum, presentibus patribus et parentibus utriusque et consentientibus.

Clemens V papa, moram faciens Lugduni, ab episcopis et abbatibus Francie, qui habebant negotiari in curia, innumerabilem pecuniam extorsit. Sed rex Francie² et fratres ejus baronesque Francorum ipsum invenerunt propitium ac benignum. Clericis Gallicis gratias largas fecit. Circa Purificationem [circa 2 februarii 1306] papa dictus³ venit Cluniacum, ubi multa dampna fecit. Similiter apud Bituricas et Nivernum fecit expensas immoderatas. Unde ecclesie Francie, coacte facere subsidium, plurimum sunt gravate. Postea Burdegalensem urbem adiens, non est benigne receptus.

Rex et barones Francie, dispositis negotiis, post Natale Domini in Franciam reversi sunt⁴. Et tunc in martio sequenti dux Burgundie obiit Vernone, et sepultus Cistercii cum honore.

In fine anni precedentis et in principio hujus anni [1306], tres cardinales venerunt Parisius, Gentilis, frater Minor, pape penitentiarius, tituli Sancti Martini in Montibus presbiter cardinalis, Nicholausque, frater Predicator, regis Francie condamnatus confessor, tituli Sancti Eusebii presbiter cardinalis⁵, et alius quidam Anglicus natione, multique alii nuntii ex parte pape, qui Gallicanam Ecclesiam non modicum gravaverunt ob petitam pecuniam vel expensas.

Eodem anno, primo ver, post estas fuerunt siccitate intemperata; unde dampna terre fructibus provenerunt.

Feria tertia post Ascensionem [17 maii 1306], factum est Parisius maximum et sollempnissimum festum a prelatibus regni et civibus Parisiensibus, qui cum maximo apparatu et cereis innumerabilibus grossis, rege presente et fratribus et baronibus regni, conduxerunt caput sancti Ludovici regis, in vase pretiosissimo collocatum, a monasterio Sancti Dyonisii in Francia usque ad capellam regis Parisius, in qua cum ceteris reliquiis repositum est cum honore: quam⁶ capellam idem sanctus Ludovicus construi fecerat dum regnabat. Unam quoque costam ejusdem sancti dedit rex Philippus IIIJ ecclesie Beate Marie Parisiensis. Diesque illa tanquam solempnis et festiva habita est a populo Parisiensis urbis, et deinceps sic fieri Parisius est institutum. Pro dicta autem translatione,

1. *omis par B.* — 2. Francorum, *B.* — 3. idem dominus *au lieu de* papa dictus, *Bal.* — 4. reversi sunt in Franciam, *E.* — 5. Nicholaus... cardinalis, *passage omis par B.* — 6. tamen, *ajouté par B.*

procurante rege, a papa, cardinalibus et prelatis data est indulgentia maxima vere penitentibus et confessis.

Eodem anno in die Trinitatis [29 maii 1306], obiit Parisius magister Petrus de Morneio, episcopus Autysiodorensis, qui primo fuerat Aurelianensis, ¹ regis Francie consiliarius, vir in multis expertus et in utroque jure peritus excellenter. Cujus corpus sepultum est in majore ecclesia Autysiodorensi cum honore. Eique post aliquot menses successit magister Petrus de Bella Pertica, Parisiensis decanus, vir etiam in utroque jure peritus, et regis Francie sigillifer. Sed tempore ² brevi, circiter uno anno, prefuit. Vir siquidem satis favorabilis omnibus et benignus.

Tunc in julio, prelati Francie in pluribus locis fecerunt concilia ad deliberandum quid possent facere super gravaminibus que inferebantur, a papa et suis, ecclesiis Gallicanis; consilioque regis et regalium usi sunt in hoc casu.

Eodem anno, rex Francie, Philippus IIIJ, voluit, ut pape Benedicto XJ promiserat condamnare, monetam suam per regnum suum communiter currentem, duplicium scilicet, emendare; et precipi fecit, circa festum sancti Johannis Baptiste, ubique per urbes et castra regni sui, communi edicto, ita quod in scriptis redactum fuit quod ab instanti Nativitate beate Marie in septembri [8 septembris 1306] omnes contractus sub pretio bone monete, valoris monete currentis tempore avi sui sancti Ludovici, fierent omnesque redditus et locationes domorum hujusmodi ³ moneta bona persolverentur. Unde seditio facta est et multa inde secuta sunt; unde cives Parisienses, precipue pauperes et mediocres, qui domos locabant, propter locationis pretium in triplo augmentatum, contra locantes domos primo conspiracy fecerunt et post contra regem. Nam velud desperati Parisius regem infra Templum, cum suis servientibus, militibus pluribusque baronum et consiliariorum ejus quadam die armati obsederunt, observantes, ne ei, donec loquutus fuisset cum eis pacifice super eo quod querebant (quod rex nolebat, sed subterfugiebat), nichil de victualibus vel ⁴ necessariis inferretur. Et propter consilium quoddam quod ipsi regi super hoc contra ipsos cives dicebatur dedisse Stephanus dictus Barbeta, civis Parisiensis, et viarius urbis, efferatius conturbati sunt, et commoti ⁵ convenerunt in unum,

1. et, *ajouté par Bal.* — 2. ipse, *Bal.* — 3. *omis par E.* — 4. et, *B.* — 5. sunt, commoti sunt (*sic*), *A, C.*

unamque domum dicti Stephani extra urbem penitus ignis succendio devastantes, aliam¹ intra urbem, bonis que in ea erant vastatis, plurimum dampnificaverunt adeo quod regem et fratres suos ac barones infra Templum tenebant obsessos, quod vix aliquis ex eis vel eorum famulis audebat ingredi vel egredi. Quod fuit occasio multorum malorum vel incentivum², nam rex per manum armatam nobilium fecit violentiam admoveri, eorumque plures occisi sunt, et plures ad arbores urbis vicinas sunt³ suspensi in die Epiphanie [6 januarii 1307], ut ab omnibus viderentur; ceterorumque plures, qui suspecti habebantur, captos aliquanto tempore fecit in suis carceribus reservari. Omnium tamen suspensorum bona cepit. Aliqui forte⁴ innocentes fuerunt suspensi; alii autem, se nolentes committere⁵ periculo, fuge presidium quesierunt.

Hoc etiam anno, tempore hyemis, fluminibus Francie inundantibus aquis geluque asperissimo congelante ipsas aquas, glacies⁶, postmodum dissoluta calore aeris vel solis, maximum in multis locis fecit detrimentum bonorum. Per frustorum⁷ enim glaciei violentiam domus, pontes et molendina, que erant super aquas vel juxta, conquassata sunt penitusque destructa. Parisius quoque in Gravia naves plures, vino et ceteris bonis onuste, cum eis qui intus erant, ex cursus aque violentia, cum glaciei frustis⁸ omnia scindentibus, sunt perditæ penitus et confracte. Unde plurimi mercatores alienigene sunt multum dampnificati⁹.

Hoc etiam anno [1306], in augusto et septembri, omnes Judei, nisi forte pauci qui baptizari voluerunt, de regno Francie sunt expulsi; eorumque bona rex habuit et fecit colligi per ministros, nisi quod cuilibet Judeo data est portio aliqua pecunie pro via extra regnum complenda; quorum multi in itinere mortui sunt pre lassitudine vel dolore.

Tunc papa et cardinales venerunt Pictavim [circa 18 aprilis 1307]; ubi longiorem moram, ut dicitur, quam voluissent fecerunt, rege Francorum et ejus complicitibus et ministris illic eos quasi detinentibus violenter. Nam papa, ut dicitur, sub alterius fictione persone aliquando temptavit cum paucis, summariis tamen oneratis argento et auro precedentibus, versus Burdegalam proficisci. Sed a quibus-

1. aliamque domum, B. — 2. quod multorum occasio vel incentivum malorum, A, C. — 3. vicinas sunt, *omis par B.* — 4. tamen, B. — 5. *omis par B.* — 6. glacie, *mss.* — 7. frustorum (*sic*), A, C. — 8. frustis (*sic*), A, C. — 9. Eodem anno, rex Francie... dampnificati, *paragraphes omis par Bal.*

dam¹ qui pro rege erant agnitus, cum rebus quas illuc volebat transferre, compulsus est Pictavim remeare. Igitur papa, de consilio regis habito Lugduni et cardinalium², convocavit per nuntios sollempnes Pictavi magistros Hospitalis et Templi transmarinos; magisterque Templi de Cypro venit Pictavim; sed magister Hospitalis, fortuito bello impeditus³ in mari (unde per Dei adjutorium optinuit victoriam, nam quamdam insulam vi optinuit), ob hoc non ita cito venit, sed postea quando potuit, et bene se excusavit.

In mense januario [1307], Philippus, regis Francie Philippi IIIJ secundogenitus, duxit uxorem Johannam, filiam Othonis comitis Burgundie de quo supra⁴ ex filia R[oberti] comitis Attrabatensis, quam dominus Ludovicus, frater ejus primogenitus, jam dudum fiduciaverat, sed non desponsaverat: quorum nuptie, rege et baronibus Francie nobiliumque innumerabili comitiva⁵ presentibus, sunt tunc Corbolii, apud Hospitale, cum gaudio mirabili celebrate.

Hoc anno [7 julii 1307], in finibus Scotie, apud Carcolium⁶ obiit Edoardus IIIJ, rex Anglorum, prudens siquidem et fortunatus princeps et in bellis expertus, in multisque bellis periculosis prosperatus, anno vite sue circiter LXXX⁷, regni vero sui XXXVJ inchoato, sepultusque Lundoniis⁸ in Vestimonasterio⁹ cum predecessoribus, in festo sancti Edoardi regis¹⁰ [13 octobris]. Reliquitque tres¹¹ ingenuos et elegantes filios ex Blancha regina, regis¹² Francie Philippi IIIJ sorore: quorum unus, Thomas nomine, Cornubie comitatum optinuit pacifice, ut dicebant. Ipsi autem Edoardo in regno Anglie et Hybernice filius ejus equivocus, scilicet Edoardus V, ex comitissa Pontivensi successit, jam annos circiter XXV¹³ etatis habens.

Circa Pentecosten [circa 14 maii 1307] Philippus rex Francie ivit Pictavim ad papam, illicque et in via diu moram contraxit.

Dominus Ludovicus, regis Francie frater, comes Ebrouicensis, audito quod soror sua, quondam Anglie regina, esset orbata marito, de voluntate regis¹⁴ Philippi, fratris sui, et Marie, matris sue, eodem anno ad videndum eam et consolandum cum bona comitiva in

1. quibus (*sic*), B. — 2. regis et cardinalium habito Lugduni, Bal. — 3. est, *ajouté par Bal.* — 4. de quo supra, *omis par Bal.* — 5. et (*sic*), A; a (*sic*), C. — 6. lege Carcolium, Bal. — 7. lege LXIX. — 8. sepultus est Londonii, E. — 9. Vestmonasterio, Bal. — 10. *omis par B.* — 11. tres, *omis par Bal.*; reliquit et tres, C; reliquitque tres elegantes filios, E. — 12. regi, A, B, C. — 13. lege XXIII. — 14. *omis par B.*

Angliam transfretavit, satisque benigne susceptus est a novo rege ipse et sui, et ¹ a sorore libentissime visus.

Magister Bertoldus de Sancto Dyonisio, episcopus Aurelianensis, vir subtilis et in multis scientiis expertus et famosus, obiit; eique postea successit magister Nicholaus dictus Grosparmi, clericus regis, multum expertus in jure.

[Anno 1307] cum rex Philippus pro se et filiis suis quemdam militem, nomine Fortinum ², constituisset regni Navarre rectorem, ipse propter absentiam longam regis et Francorum locorumque distentiam, ambitione et elatione commotus, paulatim cepit aspirare ad regnum, principum ac ³ nobilium civiumque patrie corda allicere, ut pro se essent in hoc casu; fueruntque ei fere omnes faventes, preter illos nobiles et cives qui erant de urbe que Stella vocatur vel ⁴ de confiniis ejus; fecitque omnes complices et fautores suos jurare quod hoc secrete celarent et nemini revelarent. Sed quidam miles patrie innotuit regi et ejus secretariis hoc intentum; supplicavitque ⁵ cum quibusdam aliis nobilibus fidelibus regi quatinus ipse vel rex suus illuc iret regnum accepturus pariter et coronam. Hoc igitur ⁶ anno, in julio, misit rex primogenitum suum Ludovicum in Navarram cum Galchero de Castellione, Francie constabulario et comite Bononie ⁷, aliorumque bona et fideli comitiva. Qui habito adjutorio et conductu senescallorum regis Francie et nobilium vie per quam transibant, secundum preceptum regis, post aliquantulam moram in aliquibus locis pro consilio habendo, tandem sine bello, saltem aperto, regnum optinuit de facto quod sibi de jure debebatur, et fuit solempniter, ut moris est et decens, in regem Navarre Pampilonie coronatus. Secumque rediens adduxit dictum proditorem Fortinum ⁸ et quosdam alios sui complices usque Tolosam carceri mancipandos. Sicque confirmatus in regno ab omnibus, et receptis homagiis nobilium, Franciam reversus est prospere [at]que gaudenter.

In octobri ⁹ decessit episcopus Autyssiodorensis, magister Petrus de Bella Pertica. Cui post vacationem plurium mensium successit magister Petrus de Gressibus, cantor Parisiensis. Sed quia non erat sacerdos ¹⁰, se fecit ordinari.

1. etiam, E. — 2. Fortium, B; Fortunium, Bal. — 3. et, E. — 4. de dol au lieu de vel, B. — 5. supplicavit (sic), A, C; suspicavit (sic), B; que, omis par E. — 6. ergo, B, E. — 7. lege Bolonie. — 8. Fortunium, Bal. — 9. In mense octobris, B. — 10. erat presbiter sive sacerdos, tunc se, B.

Tunc¹ in² crastino sancti Dyonisii [10 octobris 1307], apud Sanctum Audoenum³, juxta Sanctum Dyonisium, obiit imperatrix Constantinopolitana, uxor domini K[aroli], comitis Valeie et Andegavensis⁴, et apud fratres Predicatores Parisius cum honore sepulta est.

In crastino, feria sexta, iij ydus octobris [13 octobris 1307], accidit casus mirabilis ab antiquis temporibus inauditus. Magister scilicet transmarinus Templi, qui⁵ de Pictavia, ubi diu fuerat, in Franciam venerat, papa autem et⁶ cardinalibus hoc jam dudum tractantibus et ordinantibus et regi Francorum executionem tradentibus, captus est Parisius apud Templum; et omnes Templarii regni Francie ex improvise capti fuerunt eadem die et diversis carceribus mancipati. Ex quo mirati sunt universi, curia romana hoc ordinante, rege precipiente, domino Guillelmo de Nogareto⁷ milite et Reginaldo de Roy⁸ exequentibus. In domibus autem eorum ex parte regis positi sunt custodes, qui ei et pape, tempore et loco, de bonis eorum mobilibus et immobilibus redderent rationem. Causa autem captionis eorum fuit re vera vitii⁹ hereseos, blasfemie, et contemptus Christi ac fidei christiane, et sodomie impositio. Quod fuit scitum diu ante per aliquos magnos ordinis sui, et per quosdam nobiles et ignobiles qui Templarii fuerant, ut putatur, quos dominus G[uillelmus] de Nogareto¹⁰, captos in diversis partibus regni Francie, fecit ad testificandum adduci, et Corbolii in carcere reservatos diu et secretissime custodiri; cujus custodie preceptor et dispositor erat frater Ymbertus, Predicator et regis confessor. Hi se opponebant viriliter et audaciter ad probandum crimina pretacta esse in eis etiam ex eorum professione communi. Et detenti fuerunt Corbolii usquequo magister et alii capti fuerunt, et dicta crimina saltem pro parte recognoverunt. In crastino captionis eorum, die scilicet sabbati [14 octobris 1307], congregatione facta in capitulo ecclesie Beate Marie Parisiensis magistrorum Universitatis et canonicorum ejusdem ecclesie, dictus G[uillelmus] de Nogareto¹¹ cum preposito Parisiensi et quibusdam aliis regis ministris, ipse dominus G[uillelmus], cui principaliter commissum erat negotium, totum factum retulit, et quinque casus enormissimos

1. *omis par B.* — 2. *omis par E.* — 3. Audonenum, A, B, C. — 4. Valesiae et Andegaviae, Bal. — 5. *omis par B.* — 6. venerat, quibusdam autem de, C; venerat, quibusdam de, Bal. — 7. Longareto (*sic*), mss. — 8. Roye, B, Bal. — 9. vitium, Bal. — 10. Longareto, mss. — 11. Longareto, mss.

in quibus accusabantur narravit : videlicet quomodo in sua professione, facta semper de nocte, Christum abnegabant,¹ ejus ymaginem conspuebant et conculcabant, et capud quoddam cum inclinatione et reverentia adorabant; receptorem suum in tribus locis osculabantur; sacerdotibus ordinis precipiebatur ne in hora consecrationis corporis Christi in missa sua verba consecrationis proferrent, et ne cum mulieribus coirent, sed ad invicem hoc facerent, et alter alteri non negaret. Item die dominica sequenti, ydus octobris [15 octobris 1307], publicus² sermo factus est in viridario regis; ubi primo a fratribus, postea a regis ministris, causa captionis eorum intimata est et predicti casus tacti, ne populus scandalizaretur de eorum tam subita³ captione : erant quippe potentissimi divitiis et honore. In quo sermone fuerunt populus et clerus omnium parochialium ecclesiarum⁴ Parisiensium. Postea congregatione generali omnium magistrorum et scolarium cujusque⁵ facultatis facta apud Templum, magister transmarinus adductus et quidam alii coram omnibus confessi sunt quosdam articulorum predictorum, et dixerunt⁶ aliqui eorum quod credebant hunc modum professionis sue maledicte cepisse jam erant quadraginta anni et amplius, et hactenus⁷ fuerat occultatum. Item, in alia congregatione, coram Universitate, magister et alii plures totum⁸ simpliciter sunt confessi, et magister pro toto ordine. Item, elemosinarius regis et⁹ thesaurarius Templi Parisiensis hoc etiam recognoverunt¹⁰. Unde positi sunt in carceribus sequestratim; quidam in ipso Templo, ubi fama referebat¹¹ plures mortuos fuisse pre inedia vel cordis tristitia vel ex desperatione suspendio perisse¹². Alii apud Luparam ducti sunt, alii alibi, secundum regis imperium et ministrorum regalium voluntatem. Postea magister transmarinus et tres alii magni viri condam¹³ ducti sunt apud Corbodium, et ibidem in ipsa domo regia in carcere sigillatim servati. Elemosinarius autem regis et magistri quidam locorum Francie apud Moretum sunt ducti, et alii ad alia loca destinati, donec secundum judicium romane curie¹⁴ expedirentur. Dicebatur autem quod papa, captione Templariorum per totum regnum audita¹⁵, primum¹⁶

1. et, *ajouté par B.* — 2. publice, *E.* — 3. subitanea, *Bal.* — 4. ecclesiarum parochialium, *E.* — 5. cujuscumque, *E.* — 6. quidem, *ajouté par E.* — 7. et hactenus, *omis par B.* — 8. *omis par E.* — 9. *omis par Bal.* — 10. recognovit, *Bal.* — 11. ut fama preferebat, *B.* — 12. periisse, *Bal.* — 13. tandem, *E.* — 14. curie romane, *E.* — 15. audita *placé avant captione par B.* — 16. plurimum, *Bal.*

turbatus est, quia rex hoc videbatur nimis festinanter et quasi precipitanter¹ egisse. Ob hoc ei primo impetu displicebat. Sed postea placuit et captionem approbavit, ita tamen quod rex absque iudicio pape et curie romane² executioni non presumeret demandare. Et ob hoc rex in suis parlamentis Meleduni³ et alibi de hoc sollicite tractabat cum principibus et prelatis.

Hoc anno venit magister Hospitalis transmarinus Pictavim et inde postea in Franciam venit ut loca Hospitalis⁴ visitaret et fratres sibi subjectos; a papaque et curia similiter et a rege Francie et aliis receptus est cum honore; mansitque hic et ibi diu. Cumque papa esset Pictavis⁵, data est pro transfretatione indulgentia maxima iij idus augusti [11 augusti 1307], de qua infra.

Eodem anno, scilicet⁶ in januario, in die Conversionis sancti Pauli [25 januarii 1308], Edoardus V, rex Anglie, desponsavit, romana curia consulente et procurante propter bonum pacis, filiam regis Francie Philippi IIIJ, nomine Ysabellam, que ei ducta est honorifice, prout decebat, a nobilioribus proceribus usque Bononiam⁷, ubi patre fratribusque suis K[arolo] ac Ludovico comitibus, fratribusque dicte Ysabellis Ludovico rege Navarre, qui redierat nuper de Navarra, Philippoque et Karolo et tota nobilitate Francie presentibus, sunt nuptie sollempniter celebrate, pluresque barones⁸ ipsam adduxerunt usque in Angliam, et⁹ a rege Anglie et nobilibus cum ingenti gaudio sunt recepti. Erat autem dicta Ysabellis circiter duodecim annorum.

Tunc etiam¹⁰ rex Francorum¹¹, Philippus IIIJ, dedit uxorem Karolo tertiogenito suo alteram filiam Othonis, condam comitis Burgundie, ex filia comitis Attrabatensis R[oberti], quorum nuptie sunt¹² apud Hedin, astantibus amicis utriusque regeque presente, sollempniter celebrate.

† Eodem anno domina Margareta, relicta Edoardi IIIJ, venit in Franciam, tribus filiis suis sub custodia dimissis; mansitque cum matre sua Maria aliquanto tempore in terra sue dotis.

Filius primogenitus comitis Sabaudie duxit uxorem filiam ducis Burgundie secundogenitam. Johannes etiam de Namurco, in augusto, duxit uxorem filiam comitis Clarimontis, filii sancti Ludovici.

1. hoc, *ajouté par B.* — 2. romane curie, *B.* — 3. Melduni, *E.* — 4. Hospitalariorum, *E.* — 5. Pictavi, *B.* — 6. *omis par B, Bal.* — 7. *lege* Boloniam. — 8. baronum, *B.* — 9. ubi *au lieu de* et, *Bal.* — 10. et, *E.* — 11. *omis par E.* — 12. fuerunt, *E.*

Relicta K[aroli] primi, condam Sicilie regis, obiit, domina nobilis et devota, filia condam comitis Nivernensis. Rex quoque Alemanie Albertus obiit ¹.

[Anno 1308] cum ² papa Pictavi diu cum curia resedisset, rex se movit de Francia ut eum visitaret et cum eo et cardinalibus loqueretur de multis, precipue de negotio Templariorum; fecitque parlamentum nobilium et ignobilium de cunctis regni sui castellaniis ³ et urbibus Turonis congregari, consilium habiturus, antequam ad papam accederet, quid de Templariis fieri secundum eorum confessionem deberet ⁴. Diesque assignata est ⁵ omnibus qui fuerant invitati mense proximo futuro post diem Pasche. Intendebat enim rex sapienter agere. Et ideo volebat hominum cujuslibet conditionis regni sui habere iudicium vel assensum, ne posset in aliquo reprehendi. Unde proponebat non solum reportare secum deliberativum iudicium nobilium et litteratorum, sed et ⁶ civium et laycorum : qui personaliter illuc comparentes, fere omnes dixerunt communiter eos esse merito ⁷ reos mortis. Parisiensis etiam Universitas, precipue ⁸ magistri in theologia requisiti expresse suam dare sententiam vel censuram et mittere confessionem magistri Templi et quorundam aliorum magnorum, sabbato post Ascensionem Domini [25 maii 1308] facta congregatione generali, per manum tabellionis scriptam dictam confessionem regi mandaverunt et copiam litterarum magistri Templi, quibus omnibus suis fratribus ⁹ intimabat quod hec et hec fuerat confessus, et quod idem confiterentur omnes velud ¹⁰ antiquo decepti errore, mandaveruntque regi ¹¹ standum esse curie romane censure, que specialiter habet de religiosorum actibus et heresibus seu criminibus enormibus iudicare. Tunc rex ivit Pictavim fratrum ac filiorum [et] consiliariorum discretorum comitiva munitus. Fuitque ibi pretactum negotium, factis allegationibus et rationibus pro parte pape, et responsionibus pro rege, rationibusque et replicationibus multis utrinque, coram cardinalibus cleroque et ceteris qui aderant morose discussum. Tandemque conventum est inter eos quod rex bona eorum omnia levaret seu levari faceret fideliter per ministros et servaret ea usquequo papa cum ipso rege deliberasset ¹² quid agi expediret, sed puni-

1. Filius... obiit, *paragraphe omis par Bal.* — 2. que, *ajouté par E.* — 3. castellanis (*sic*), *B.* — 4. dederet, *A, C*; dederat, *B.* — 5. est assignata, *Bal.* — 6. etiam, *E.* — 7. omis *par E.* — 8. etiam, *ajouté par E.* — 9. fratribus suis, *Bal.* — 10. ab, *ajouté par B.* — 11. Francie, *ajouté par E.* — 12. deliberassent (*sic*), *A, B, C.*

tionem corporum rex non faceret sine papa, corpora tamen eorum servari faceret, sicut fecerat, et de proventibus domorum Templi sustentari usque ad concilium generale futurum, corpora tamen eorum ex tunc ponebat papa in manu sua. Illuc quoque, antequam rex in Franciam remeasset, ducti fuerunt ¹ magister transmarinus Templi et plures alii, qui voluntatem pape et regis audierunt, sed post breve tempus sunt ad pristinas prissines reducti usque ad concilium generale, quod tunc ordinatum est fore Vienne post duos annos in octabis Omnium Sanctorum; et ex tunc invitari ² cepit a papa quantum ad remotiores partes orbis in quibus christianitas viget. Postea, longa mora contracta Pictavi, et eundo ac redeundo, rex et sui in Franciam redierunt. Papa quoque circa augustum, concilio generali ordinato et quibusdam aliis negotiis cum rege Francie et aliis expeditis, aliquibusque dilatis vel suspensis, de Pictavi recessit; curiaque soluta et cardinalium ³ pluribus licentiatis, et aliquot secum ductis, in Wasconiam ivit, habitans satis prope Burdegalensem urbem; et cardinales qui secum erant in loca vicina ⁴ vel propinqua suam habitationem fecerunt.

Circa hoc tempus captus est dominus de Ulmeto prope Corbolum, miles satis nobilis et dives, et ductus Parisius in Castelleto ⁵, districtoque carceri mancipatus. Capti etiam sunt ⁶ alii pro eadem [causa] et ibidem incarcerati. Que quidem causa fuit quia uxorem suam nobilem dominam, moribus gratiosam, filiam domini Mathei de Tria senioris, que in nuptiis regis Anglie Edoardi V nuper Bononie ⁷ celebratis fere pre cunctis aliis dominabus de morum venustate et decore corporis ab omnibus fuerat commendata, ob amorem inordinatum sue concubine procuraverat beneficiis vel maleficiis, post reditum a nuptiis dictis, occidi vel extinguere secundum iudicium medicorum. Ob hoc igitur ⁸ dicta concubina et quedam alie criminis hujusmodi faatrices et ree, Parisius ducte, vitam turpiter amiserunt ignis combustionem vel subterratiōem, prout digne erant.

Sabbato post Ascensionem Domini [25 maii 1308] fuit in multis locis regni Francie periculosa nimis ⁹ et admodum dampnosa tempestas, primo flante vehementissime vento, comitanteque turbine crudelissimo grandineque, grosso et ¹⁰ spisso et ¹¹ nocivo; ac demum

1. sunt, *Bal.* — 2. intimari, *Bal.* — 3. cardinalibus, *B, E.* — 4. vicinia (*sic*), *B.* — 5. Castelletum, *E.* — 6. sunt etiam, *Bal.* — 7. lege *Bolonie.* — 8. ergo, *B, E.* — 9. nimis periculosa, *B.* — 10. *omis par B.* — 11. ac, *E.*

est aquarum habundans nimis, quasi quoddam particulare diluvium, ex pluvia in plerisque locis, precipue circa vespervas, copia subsequuta. In illis itaque locis, in quibus pretacta tempestas prevaluit, veluti in Parisiensi dyocesi, versus Caprosiam et Castrum Forte et aliis partibus multis, segetes, vinee, herbe tenereque arbores in silvis et ortis, grandinis grossi spissim cadentis pondere, ad terram sunt prostrate penitus et vastate. Nonnullae etiam arbores ingentes et grosse, velud nuces procere et ulmi, radicitus sunt avulse, radicibus sursum elevatis et remotis a terra. Tunc turris parrochialis ecclesie de prefata bona villa, que Caprosia dicitur, prostrata ad terram cecidit ex venti impetu vehementis. Aliqua quoque plura tunc contigisse narrantur que ex aeris fieri¹ intemperie vel flatu ventorum non solent, sed a dyabolo procurari, Deo permittente².

K[arolus] comes Valeie³, frater regis, duxit uxorem filiam comitis Sancti Pauli; et primogenitus Hugonis condam comitis Blesensis, comes scilicet futurus, duxit uxorem filiam dicti comitis⁴ Karoli ex uxore sua defuncta, herede imperii Constantinopolitani⁵. Robertusque filius domini Philippi Attrabatensis, genitus ex Blancha, filia Johannis Britanie ducis, duxit uxorem tertiam filiam ducis Burgundie jam defuncti⁶.

Dominica ante festum sancti Dyonisii in octobri [6 octobris 1308] facta congregatio populi et cleri in virgulto regis, quia jam captus fuerat et apud Luparam Parisius arto carceri mancipatus⁷ Guichardus episcopus Trecensis, primum in abbacia ejusdem urbis de ordine sancti Benedicti monachus et post abbas, postea factus presul, pro eo quod dominus Ludovicus, rex Navarre, ob suspicionem exortam et inquisitionem postmodum rite factam invenerat eum, ut dicebatur, suspectum de obitu matris sue, que dicebatur venerabiliis vel invocatione defuncta. Quidquid fuerit, predictus episcopus Trecensis, nullius privilegii fretus vel fultus juvamine, turpiter est detentus in carcere, longoque tempore reservatus.

Dissentione orta inter nobiles viros, sed etate juvenes novosque milites, Odardum⁸, dominum Montisacuti, et Erardum, dominum Sancti Verani, natione Burgundos, commissum est bellum ipso die

1. *omis par B.* — 2. *Sabbato... permittente, para graphe omis par Bal.* — 3. *Valesie, B, Bal.* — 4. *Blesensis... comitis, passage omis par B.* — 5. *Constantinopolitani imperii, E.* — 6. *Robertusque... defuncti, passage omis par Bal.* — 7. *fuerat, ajouté par B.* — 8. *Odordum, mss.*

sancti Dyonisii ¹ in octobri [9] in comitatu Nivernensi, sed in dyocesi Autysiodorensi, ubi multi affuerunt pugnantes vel pugnare parati, ex utraque parte viri nobiles et famosi. Porro pro Erardo de Sancto Verano erant ejus benivoli ² amici comes Sacri Cesaris, Droco de Melloto, Milo de Noderiis ³ custos Campanie et Brye; dominus quoque de Pisiaco, milites et alii multi. Pro Odardo vero ⁴ de Monteacuto erant in illo procinctu dalfinus Alvernie, filius comitis Bononie ⁵, dominus Beraudus ⁶ de Marcolio, tres quoque fratres de Vienna vocati, et alii plures. Tunc autem in fine belli prevaluit Erardus, et sui reportaverunt triumphum. Dominus tamen ⁷ Droco de Melloto prefatum ⁸ dominum Beraudum de Marcolio cepit in bello, qui non voluit se ei reddere, sed se reddidit comiti Sacri Cesaris. Verumtamen quia absque regis licentia pugnaverunt infra regnum, rex fecit Erardum et coadjutores suos captos in Francia detineri. Domini Droco de Melloto et frater ejus apud Hospitale juxta Corbolium aliquo tempore sunt detenti, comes quoque Sacri Cesaris Erardusque prefatus, pluresque alii de parte illa, Meleduni fuerunt per aliquot menses reservati ⁹.

[Anno 1308 ¹⁰] Alberto, regi Alemanie, per electionem solitam ¹¹ successit Henricus, comes Lucemburgi, juvenis, sed strenuus in armis.

Magister Petrus de Gressibus, condam cantor Parisiensis, vir nobilis genere et in utroque jure peritus, frater scilicet Johannis de Gressibus, militis, Francie marescalli, Campanie Brieque cancellarius et Navarre, in festo sancti Thome apostoli [21 decembris 1308], a Guillelmo, Parisiensi episcopo, fuit ¹² sacerdos apud Montem Lethericum ¹³, et postea dominica prima ¹⁴ januarii, videlicet in vigilia Epyphanie [5 januarii 1309], cum honore Parisius est in episcopum Autysiodorensem consecratus; illaque die fecit convivium festivum et sollempne apud fratres Minores.

Tunc obiit Parisius filia comitis Clarimontis, filii sancti Ludovici regis, dieque martis prima mensis februarii ¹⁵ [4 februarii 1309] apud fratres Minores est ¹⁶ humata ¹⁷.

1. sancti Dyonisii, *omis par B.* — 2. vel, *ajouté par A, C, E.* — 3. Moderiis (*sic*), *E.* — 4. *omis par E.* — 5. *lege* Bononie. — 6. Berardus, *E.* — 7. autem, *E.* — 8. prefatum dominum Beraudum... Melloto, *passage omis par B.* — 9. Dissensione orta... reservati, *passage omis par Bal.* — 10. *en marge*, MCCCIX (*sic*); MCCCIX, *Bal.* — 11. solitam electionem, *B.* — 12. *fit*, *Bal.* — 13. Lenthericum, *B, E.* — 14. *infra (sic)*, *A, C, E;* prima feria, *B.* — 15. dieque prima mensis februarii martis, *A, C;* die martis primaque die mensis februarii, *B.* — 16. honorifice inhumata, *E.* — 17. Tunc obiit... humata, *paragraphe omis par Bal.*

Circa idem tempus indulgentia valde magna transfretantibus in subsidium Terre Sancte vel pecuniam suam largientibus, quam papa anno Domini MCCCVIJ, III¹ ydus augusti, Pictavis concesserat [*voyez supra*, p. 10], et magistrum Hospitalis² transmarini³ executorem seu receptorem constituerat, est per regnum Francie publicata.

In principio veris venit papa de Burdegala, ubi hyemaverat, Avinionem; ibique in domo fratrum Predicatorum pro se diligenter parata habitans, longo tempore in eadem⁴ urbe mansit; sequitque sunt eum cardinales. Et fuit ibi curia usquequo eundum⁵ fuit ad⁶ concilium generale; quod inquam concilium, tunc⁷ habita deliberatione⁸, retardatum est usque ad annum Domini MCCCXJ, nuntiique super hoc intimando sunt⁹ per omnes provincias christianitatis directi.

Rex Sicilie Karolus IJ obiit post Pascha, anno regni sui XXJ [6 maii 1309], pluribus liberis superstitibus sexus utriusque relictis; quorum primogenitus est postmodum eodem anno [3 augusti 1309] a papa et¹⁰ cardinalibus consentientibus, Avinione, in regem Sicilie coronatus. Filiarum autem prefati Karoli una erat Arragonie regina domini Jacobi uxor, alia Sicilie domina, uxor¹¹ Frederici, et alia filii regis Majoricarum uxor, altera¹² principi Tarentino de heredibus Sabaudie desponsata.

Johannes, juvenis comes Hanonie, contra quosdam Flandrenses et alios ei injuriari volentes, hoc anno et precedenti, dicitur mirabiles egisse probitates.

Beraldus de Marcolio, pro causa pretacta a rege detentus in custodia a qua sine licentia regis¹³ recesserat, rediens cum domino K[arolo], fratre regis, se regie voluntati submitit, et Meleduni est regia jussione¹⁴ detentus donec postmodum, eodem anno, circa finem septembris, ductus ad regem, Poissiaci, amicis intervenientibus, facta emenda et conditionibus appositis, reconciliatus est regi.

Circa Ascensionem Domini [circa 8 maii 1309], Flandrenses reconciliationem diu postulatam impetraverunt a rege, pluribus tamen conditionibus adjectis quarum una¹⁵ fuit quod omnes forte-

1. *omis par E.* — 2. Hospitalariorum, *E.* — 3. transmaritani, *B.* — 4. in eadem, *omis par C.* — 5. eundum, *omis par B;* eundem, *E, Bal.* — 6. *omis par B.* — 7. *omis par B.* — 8. deliberatione habita, *B.* — 9. tunc, *C, Bal.* — 10. *omis par Bal.* — 11. alia Sicilie domina, uxor, *omis par E.* — 12. alia, *B.* — 13. regis licentia, *E.* — 14. voluntate, *B.* — 15. *omis par A, B, C.*

rescias ac [muros?] opulentarum villarum Flandrie que possent contra regem et Francos, juxta morem et opinionem hominum probabilem, postea rebellare, ipsi Flandrenses everti facerent propriis sumptibus indilate : quod fecisse dicuntur satis brevi tempore interjecto ¹.

Eodem anno in Pascha [30 martii 1309] obiit Stephanus Bequart, archiepiscopus Senonensis, cum prefuisset dicte sedi annis circiter sexdecim. Et eodem anno Philippus de Marrigniaco, natione Northmannus, de Cameracensi episcopatu translatus est per papam et regem ad metropolitanam sedem Senonensis ecclesie ². Et successit ei in episcopatu Cameracensi Petrus de Merapicio, prius episcopus Magalonensis [29 julii 1309].

Eodem tempore, post augustum, fuit bellum in Hyspania. Rex namque Castelle, nomine Alfunsus, filius domini Sansonis, contra quosdam reges Sarracenorum ³ pugnavit cum exercitu suo. Et cum quidam christiani, inter quos erat episcopus Sibille ⁴, cum paucis pro preda cum hostibus subito irruentibus confligerent, a Sarracenis fugati et devicti sunt ⁵. Sed brevi elapso tempore in majori prelio habuerunt christiani victoriam. Tuncque filius regis Garnade ⁶ et frater ejusdem cum multis aliis Sarracenis a christianis Hyspanie, et precipue a rege Arragonie Jacobo, et a filio regis Majoricarum, devicti sunt, dictis filio regis Garnade ⁷ et fratre occisis, aliisque omnibus captis vel occisis vel vix per fuge presidium ⁸ liberatis.

Henricus rex Alemannie jam dudum ⁹ a paribus Alemannie in imperatorem Romanum electus, et ab eis pape et cardinalibus propter hoc implendum seu confirmandum presentatus, prout moris est, hoc anno [1309] habuit consensum eorundem habendi imperii dignitatem, si aliorum, ad quos de consuetudine pertinebat eum recipere, posset favorem optinere.

Hoc ¹⁰ anno [MCCCIX] ¹¹ prelati Francie ex pape precepto quilibet in sua diocesi fecerunt de Templariis inquestas sollempnes.

Die sabbati, pridie kalendas februarii [31 januarii 1310], circa meridianam horam, in XVII° gradu Aquarii, facta [est] solis particularis eclipsis, prescita et predicta multis ante diebus a qui-

1. Johannes, juvenis... interjecto, *paragraphes omis par Bal.* — 2. ecclesie Senonensis, *Bal.* — 3. Sarracenos, *E.* — 4. Sibille, *B.* — 5. sunt, *omis par A, C; mis avant* fugati *par B.* — 6. Granade, *Bal.* — 7. Granade, *Bal.* — 8. subsidium, *Bal.* — 9. et a papa consecratus Pictavi (*sic*), *ajoutés par B; mis en marge sans renvoi dans A; mis après* moris est *dans E; omis par Bal. et C.* — 10. *omis par Bal.* — 11. MCCCX, *Bal.; dans A la date est en marge sans renvoi.*

busdam clericis Parisiensibus expertis in astronomie facultate. Et tempore subsequenti, circa medium martii, circa auroram, apparuit in medio orbis lune crux rubea cum tribus circulis quorum major erat albus, medius rubeus, tertius (qui et minor) niger erat, prout videbatur aliquibus qui se vidisse sic asserebant¹.

Eodem anno [1310], inter Pascha et Penthecosten, inquisitione sufficienti facta de Templariis tam ab illis octo quibus specialiter hoc erat commissum quam a prelati Francie in locis suis, et nullo contingentium, ut arbitramur, omisso, sunt plurimi Templariorum in diversis partibus regni seu provinciis, coram clero et populo, in locis publicis, velud rei criminum supratactorum² ab archiepiscopis traditi justitie seculari; quorum quidam erant sacerdotes, sed ibidem degradati, positi sunt in numero ceterorum. Sunt itaque per manum justitie secularis infra brevem moram Parisius combusti. Nempe, ut ferunt, tunc fuerunt quinquaginta quatuor incendio concremati, et similiter alibi multi, et merito, prout plurimis videbatur. Eorum autem quidam sunt iterum in carcere detenti quousque deliberatio plenior haberetur. Quidam autem, vestibus illius religionis abjectis et secularibus assumptis, sunt absoluti et liberi dimissi. Nam illi qui prefatos casus enormes de se et de aliis primo³ confessi sunt et postea negaverunt, velud prolapsi combusti sunt. Qui autem nunquam voluerunt fateri, in carce-

1. Die sabbati... asserebant, *paragraphe omis par Bal.* Après asserebant suit dans B le paragraphe suivant :

Hoc anno [1311], Ludovicus, filius comitis Flandrie, comes Nivernensis, accusatus apud regem Francorum in pluribus criminibus lese majestatis que videbantur esse notoria, et ideo incarceratus fuit primo apud Moretum, deinde ductus Parisius. Et, cum esset ibi in carcere vel in custodia, venit ad eum Enjorianus de Marigniaco, dixitque ei : *Domine comes, non curetis de vestro comitatu, quia rex magnam gratiam vobis faciet, si vivere vos permittat.* Comes igitur sic tristatus cepit cogitare quo modo posset evadere. Venit ergo dies Epiphanie [5 januarii 1312] quando reges fabarum fiunt. In vigilia se letum magis simulavit et, facto rege, vinum in habundantia custodibus suis tribuit. At illi, nisi letitiam advertentes, usque ad ebrietatem biberunt; et, eis sompno oppressis, comes et ejus socius, equos, qui diu quieverant, ascendentes et de Parisius exeuntes, in prima illius diei apud Compendium fuerunt, ubi, equis mutatis, quia fautores habebant, tandem infra paucos dies in Flandriam devenerunt.

Dans A une main postérieure a inséré ce paragraphe sans renvoi au bas du folio 477 v°. Dans E il est placé après liberi sunt dimissi; voyez infra, p. 18. Il est omis par C. — 2. supradictorum, E. — 3. publice, Bal.

ribus detinentur. Qui vero primo confessi sunt et semper confitentur, penitentes et veniam postulantes liberi sunt dimissi.

Eodem anno quidam canonici Meldenses capti sunt et in carceribus reservati, quia de nocte, hora ¹ scilicet matutinarum, quosdam concanonicos suos invaserant ² proditione et occiderant ³ quemdam clericum ob defensionem eorum. Ipsorum autem incarcerationum duo infra anni spatium sunt in carcere mortui et tertius, aliquanto tempore detentus cum austeritate victus, vitam habuit longiorem ⁴.

Ludovicus, primogenitus regis Francie, rex Navarre, duxit in junio validum Francorum exercitum in Burgundiam contra archiepiscopum Lugdunensem, regi, patri ejus, prout ⁵ videbatur, rebellem, eumque captum adduxit circa festum ⁶ Marie Magdalene [22 julii 1310]; coegitque eum ⁷ parere regie potestati.

Tertio ydus augusti [11 augusti 1310], tertia feria, ante auroram, circiter una hora, in vigesimo octavo gradu Leonis circa plenilunium facta [est] evidens lune eclipsis ⁸.

Tunc erant duo cardinales in Francia, frater Nicolaus Normannus, quondam regis Francie confessor, et quidam alius, qui de quibusdam negotiis, puta de Templariis et de episcopo Trecensi, de quo supra aliquantulum ⁹, tractaverunt. Sed hec et alia sunt determinationi generalis concilii reservata.

In septembri duxit uxorem dominus Ludovicus Clarimontis ¹⁰, filius filii sancti Ludovici, sororem juvenis comitis Hannonie : quorum nuptie facte sunt ¹¹ apud Pontisaram sollempniter et festive.

Hoc ¹² anno [MCCCXJ] ¹³, ut dicitur, in die Epyphanie, fuit Henricus rex Alemannie et jam imperator vocatus, Mediolani, prout imperatorum moris est, coronatus ¹⁴.

Post Pascha obiit Blancha, uxor domini Ludovici comitis Ebroicensis, fratris regis, et est Parisius in domo fratrum Predicatorum sepulta ¹⁵.

1. *placé après* scilicet *par E.* — 2. *invaserunt, E.* — 3. *occiderunt, E.* — 4. *Eodem anno... longiorem, paragraphe omis par Bal.* — 5. *ut, B.* — 6. *sancte, ajouté par E.* — 7. *omis par E.* — 8. *Tertio ydus... eclipsis, paragraphe omis par Bal.* — 9. *aliqua tulimus, Bal.* — 10. *Clarimontensis, B.* — 11. *omis par A, C; sunt facte, E.* — 12. *omis par Bal.* — 13. *en marge, d'une main postérieure.* — 14. *Nota quod coronatur argentaria Aquisgrani, ferrea Mediolani, aurea Rome, mis au bas du folio 478 r° dans A; annotation d'une main postérieure. Henricus imperator coronatur... en marge dans B. C n'a aucune annotation.* — 15. *Post Pascha... sepulta, paragraphe omis par Bal.*

Eodem anno archiepiscopus Narbonensis¹, consiliarius et magister curie regis Francie, de sede Narbonensi translatus est ad Rothomagensis ecclesie presulatum [5 maii 1311].

Die veneris quadam, in medio junii, circa Senonensem urbem, grando immense quantitatis decidens territorium illud dampnificavit multum; et sequenti ebdomada², pluvia frequens et spissa, subito tonitruum sequens, et deinde tempestates et illuvies aquarum in pluribus regni Francie [locis?] domibus ac temporalibus bonis dampna non modica intulerunt, adeo ut in multis locis domus, aquis contigue vel propinque, de locis suis expulse fuerint vel prostrate³.

Eodem anno [1311] duxit Guido, juvenis comes Blesensis, uxorem unam filiarum domini Karoli, fratris regis, circa Magdalenam, eorumque nuptie cum magno festo Silvanectum⁴ sunt facte⁵.

Eodem anno [MCCCXJ]⁶ venit imperator Romam corona aurea coronandus. Cui venit obviam rex Sicilie Robertus, obsidens eum infra urbem. Mandaverat autem dictus rex imperatori petenti homagium ab ipso quod nichil tenebat ab eo, et quod regnum suum progenitores sui cum gladio de voluntate Ecclesie acquisierant⁷ et propter defectum imperatoris qui tunc vivebat, qui contra Ecclesiam rebellavit, et quod, si versus Romam procederet, ei viriliter obviaret. Fuit igitur gravis inter eos insultus⁸, et ex utraque parte plurimi ceciderunt, tamen plures ex parte imperatoris. Tamen victoria sibi cessit⁹, ita quod regem oportuit terga dare. Quibusdam autem mediatoribus¹⁰ in[ter]venientibus¹¹ treuge sunt inter eos confirmate.

Eodem anno papa tenuit concilium in Vienna, in quo fuit de Templariis ordinatum, et redditus eorum Hospitalariis assignati in subsidium Terre Sancte. Ibi fuit magna altercatio de exemptis, quia prelati petebant quod exempta collegia, tam religiosa quam secularia, eorum regimini subderentur. Sed noluit papa¹² consentire. Dicitur a pluribus quod pro extorquenda pecunia concilium fuit factum. Ibi facta fuit constitutio de regula Minorum ad sedan-

1. Rothomagensis (*sic*), B. — 2. post, *ajouté par B.* — 3. Die veneris... prostrate, *paragraphe omis par Bal.* — 4. Silveniectum, A, C. — 5. Eodem anno... facte, *paragraphe omis par B.* — 6. *en marge, d'une main postérieure; lege 1312.* — 7. acquisierat (*sic*), A, C. — 8. insultus, *omis par A, C;* fuit igitur inter eos gravis discordia et pugna, ex, E; fuit igitur gravis controversia et pugna inter eos, Bal. — 9. Et victoria imperatori cessit, E. — 10. mediantibus, E. — 11. *omis par E.* — 12. papa noluit, E.

dum scisma inter eos ortum. Quidam enim separabant se a modo communi vivendi, dicentes quod regule sancti Francisci repugnabat, cum secundum ipsam paupertas perfecta et victus paritas voveretur, quibus non concordabat edificiorum et vestium¹ pretiositas et ciborum copia. Unde tales curtos habitus et viles assumpserunt. Alii autem vocabant eos Sarrabaitas et excommunicatos, qui tamen a populo dicebantur Spirituales, et tantum in provincia Narbonensi prevaluerunt quod de conventu Narbonensi et Biterrensi alios expulerunt, populo favente eis. Nec tamen ratione illius constitutionis potuit illud scisma extirpari usque ad tempus Johannis pape XXJ², de quo infra³.

Papa Clemens, pontificatus sui anno octavo, canonizavit sanctum Petrum heremitam, qui papa Celestinus vocatus sederat et se deposuerat, et hunc⁴ pro sanctitate vite et miraculorum veritate, de quibus inquiri fecerat diligenter, sanctorum confessorum cathologo de cardinalium consilio et assensu et omnium prelatorum tunc apud Sedem apostolicam⁵ existentium supplicatione devota duxit asscribendum...⁶. Obiit autem sanctus⁷ Christi confessor Petrus XIII kalendas junii [19 maii], et canonizatus est Avinioni III nonas maii, pontificatus Clementis anno octavo [5 maii 1313].

Oratio : Deus qui beatum Petrum monachum et heremitam famulum tuum, etc.

Anno MCCCXIJ fuit in Francia magnus defectus bladi, vini et fructuum, et magna mortalitas. Et eodem anno bidaudi⁸ de Francia revertentes, stipendiis non solutis⁹, per patriam predas exercebant multosque spoliabant. Et usque Bituris venientes fuerunt arrestati; et fere quingenti sunt in patibulis suspensi¹⁰.

In fine hujus anni, Scoti, cum Anglicis pugnantes, sunt superati. Dominus autem Ludovicus, frater regis Francie et comes Ebriensis, volens eos concordare, in Angliam transfretavit, et ad ejus procuracionem sunt inter eos unius anni treuge confirmate. Rogavit autem principes ut in sequenti Penthecoste Parisius convenirent, ad honorandum regem, qui tunc debebat¹¹ tres filios militia insi-

1. vestimentorum, *Bal.* — 2. lege XXII. — 3. de quo infra, *omis par Bal.* — 4. eum, *Bal.* — 5. apostolicam Sedem, *E.* — 6. *suit un très long passage extrait de la bulle de canonisation de saint Pierre-Célestin, omis par Baluze.* — 7. supradictus, *Bal.* — 8. bidaldi, *B.* — 9. persolutis, *B.* — 10. Oratio... suspensi, *paragraphes omis par Bal.* — 11. volebat, *B.*

gnire. Omnes vero principes Anglici huic petitioni consenserunt et presentiam promiserunt. Sequenti igitur Penthecoste [3 junii 1313] venit Parisius juvenis rex Anglie Edoardus et regina similiter, regis Francie filia. Non est memoria quod umquam fuerit in Francia tantum festum. Omnes enim duces Francie, comites, et barones affuerunt, qui ornamenta tribus vicibus in die mutaverunt. Omnes artifices processionaliter incedebant, et illi de singulis artificiis habebant distincta ornamenta ab aliis. Quidam cum hoc infernum effigiabant ¹, alii paradysum, alii processionem vulpis, in qua singula animalia effigiata singula officia exercebant. Fuit autem tota civitas sericis pannis ² et pretiosis lineis cooperta, et erant per omnes vicos luminaria infinita. In die igitur Penthecostes fecit rex tres filios suos milites et multos nobiles cum iisdem ³. Prima ⁴ die fecit rex prandium copiosum, secunda rex Navarre, tertia rex Anglie sollempnissimum, quod fuit factum in tentoriis in orto Sancti Germani de Pratis nobilissime coaptatis. Rex autem Francie omnes dominas habuit illa die in Lupara. Feria quarta ⁵ Ludovicus, Ebriocensis comes, prandium ministravit, et in crastino Karolus, frater regis. Illa quarta feria ⁶ facta fuit crucis signatio in insula Sancte Marie; ubi ⁷ fuit dominus Nicolaus Sancti Eusebii cardinalis et prelati plures, qui cruces volentibus porrigebant. Igitur rex Francie et tres filii ejus, et rex Anglie et omnes novi milites et barones crucem ceperunt. Quod videntes eorum uxores, omnes in crastinum crucem ⁸ similiter ceperunt, conditione apposita quod si viri earum minime transfretarent, vel si aliqui eorum antequam iter arriperent morerentur, a voto libere essent. Quinta feria omnes artifices et burgenses se in equis et pedites ostenderunt processionaliter ab insula Sancte Marie per claustrum ⁹ usque ad regis palatium incedentes, ita quod rex cum multis nobilibus eos vidit per fenestras; et estimati sunt equites viginti ¹⁰ milia, et pedites triginta milia. Et sic hora vespertina versus Sanctum Germanum de Pratis perrexerunt. Quos ¹¹ videns rex Anglie obstupuit et omnes sui. Vix enim credere valeret ¹² quod de una sola civitate tanta et tam nobiliter parata potuerit exire multitudo. Postquam per ¹³ octo dies

1. effingebant, *Bal.* — 2. *omis par Bal.* — 3. *eisdem, E.* — 4. *illa, B.* — 5. *Lupara feria quarta. Ludovicus (sic), Bal.; quarta die, B.* — 6. *Ludovicus... feria, passage omis par E.* — 7. *in qua, E.* — 8. *cruces, Bal.; similiter crucem, B.* — 9. *claustra, B.* — 10. *quindecim, B.* — 11. *Quod, E.* — 12. *valerent, Bal.* — 13. *post, E.*

duraverat dictum festum, reges Francie et Anglie iverunt Pontissaram¹ ut mutuum haberent parlamentum. Sed quadam nocte ignis in gardaroba regis Anglie est accensus, et multam suppellectilem² perderunt rex et regina, nudique³ in camisiis de incendio aufugerunt.

In festo apostolorum⁴ Petri et Pauli [29 junii 1313] rex Navarre et omnes fratres et magnus Francorum⁵ exercitus apud Peronam ad invadendum Flandriam convenerunt eo quod Flamingi, sicut promiserant, sua fortalicia irruere non curabant. Rex autem⁶ Anglorum promiserat quod mare ita sollicite custodiret quod Flamingis auxilium vel victualia non venirent, et Franci alios passus ita munierant⁷ quod omni auxilio erant destituti. Igitur Flamingi ad juvenem regem venientes ejusque beneplacito supponentes omnia que petere vellet promiserunt. Rex autem eis credidit et eos ad misericordiam recepit, sed nichil de promissis tenuerunt⁸.

Eodem anno videns imperator quod suo proposito frustrabatur eo quod rex Robertus sibi in omnibus resistebat, unde⁹ tactus dolore cordis intrinsecus lecto prosternitur, et sicut potuit ad capellam veniens, sacro Domini corpore se munivit. Et quia veniendo ad capellam laboraverat ultra vires, apostema quod latebat in corpore ex inordinatis armorum laboribus generatum ipsum in brevi tempore¹⁰ suffocavit¹¹. Multi tamen dixerunt quod confessor suus de ordine Predicatorum ei potum in calice ministravit venenatum. Ex quo Pisani et Theutonici, amici dicti imperatoris, fratribus multas injurias irrogarunt, licet medici dixerint coram papa ipsum veneno extinctum non fuisse. Obiit autem prope Pisis et satis cito omnia que in quinque annis fu[n]daverat fuerunt dissipata¹² quia illi qui ex parte ejus civitates¹³ munierant sunt expulsi, et omnes de exercitu suo ad propria redierunt. Filius autem suus ad regnum Alemannie fuisset electus, quia valens, nisi videretur quod per successionem Imperium tractaretur.

Hoc autem¹⁴ anno moneta tam turpiter fuit deformata quod non inveniebant quomodo contractus facerent mercatores. Unde regnum fuit mirabiliter desolatum; sed regis consilarii totum commodum reportabant : papa etiam partem habuit copiosam¹⁵.

1. Pontissaram, B. — 2. multas suppellectiles, B. — 3. undique, C, E, Bal. — 4. sanctorum, *ajouté par B, E.* — 5. Francie, E. — 6. *omis par E.* — 7. munirent (*sic*), E. — 8. In festo... tenuerunt, *paragraphe omis par Bal.* — 9. inde, Bal. — 10. tempore, *omis par Bal.* — 11. sustentavit (*sic*), B. — 12. fuit dissipatum (*sic*), A, B, C. — 13. civitatis (*sic*), B. — 14. etiam, E. — 15. et satis cito... copiosam, *passages omis par Bal.*

Hoc anno [MCCCXIIIJ]¹, Nicholaus cardinalis de mandato pape ordinavit de Templariis, multis prelati et clericis congregatis. Quidam autem ex Templariis dictis² errores confessi sunt et in confessione perdurant³, illis est vita tanquam penitentibus data. Alii semper negant, et isti in carcere detinentur. Tertii primo confessi sunt, sed dixerunt postea se mentitos propter vehementiam tormentorum. De quibus [non] fuit magister generalis, quia sine omni tormento errores plenarie recognovit. Nec est verisimile quod viri tam nobiles, sicut multi inter eos erant, umquam tantam vilitatem recognoscerent nisi veraciter ita esset. Unde tales sunt ad incendium judicati, magisterque fuit combustus in parva insula sub capella [18 martii 1314].

Hoc etiam anno papa Clemens feria tertia post quindennam Pasche [23 aprilis 1314]⁴ obiit apud Carpentras. Gascones⁵ autem qui cum eo steterant, intenti circa sarcinas, videbantur de sepultura corporis non curare, quia diu remansit⁶ insepultum.

1. *en marge d'une main postérieure; lege 1313.* — 2. dictos, *Bal.* — 3. confessi sunt; et in confessione perdurantibus illis..., *Bal.* — 4. *sic.* — 5. Vascones, *B.* — 6. remanserat, *E.*

SECUNDA VITA CLEMENTIS V

AUCTORE PTOLEMAEO LUCENSI

ORDINIS PRAEDICATORUM

(excerpta ex *Historia ecclesiastica*)

Anno igitur Domini¹ MCCCXV quinta die junii² dominus Bertrandus de Gutto, archiepiscopus Burdegalensis, apud Perusium in summum pontificem eligitur, et de Perusio mittuntur nuntii ad ipsum, qui distabat de³ Perusio per triginta dietas; miseruntque sibi decretum per tres probos viros, officiales videlicet⁴ curie, quod sibi Burdegale presentatur⁵.

Eodem anno fuerunt alluviones permaxime, predicta conjunctione existente⁶.

Eodem tempore et anno predictus papa post decretum receptum Clemens quintus vocatus deliberat in comitatu Venesini⁷ residentiam facere nec unquam montes transire, sicut nec⁸ fecit, quamvis promiserat.

Eodem anno dictus papa apud Lugdunum coronatur; in cujus festo et coronatione rex Francie interfuit. Et hec coronatio fuit

1. Anno igitur MCCCXV (*sic*), B, C; anno igitur MCCCXV, v junii, D; anno MCCCXV, Bal. — 2. julii (*sic*), C; en marge d'une main postérieure, alias junii. — 3. a, C, D, Bal. — 4. omis par A. — 5. presentarunt, Bal. — 6. paragraphe omis par Bal. — 7. Venisino, C; Venusino, D. — 8. omis par A.

Désignation des manuscrits :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5126, fol. 175 v°-181 v°.

B = Bibliothèque Laurentienne à Florence, ms. XIV, 19, fol. 273 r°-284 v°.

C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5127, fol. 339 r°-352 v°.

D = Bibliothèque royale de Padoue, ms. 854, p. 345-358.

dominica infra octavas beati Martini¹ [14 novembris 1305], et hoc in ecclesia Sancti Justi de Lugduno. In qua coronatione istud apparuit signum notabile quod, cum papa de Sancto Justo descenderet ad civitatem Lugdunensem et deduceretur per principes, unus murus qui erat super² viam cecidit super multitudinem et multos oppressit de hiis qui papam dextrabant nobiles, sed precipue ducem Britanie, qui mortuus est ibidem, dominum Carolum fratrem regis Francie³, qui erat ab alio latere papam dextrans, multum lesit; et multi milites ibidem mortui sunt. Papa etiam fuit in periculo, et cecidit corona de capite suo⁴, equusque ejus lapidibus est⁵ cooperatus⁶ et, ut tradunt, mortuus. Rubinus etiam, qui erat in capite corone, tunc fuit perditus, pretij sex milium florenorum, sed postea reinventus fuit.

Eodem anno papa circa festum beate Lucie [15 decembris 1305] fecit duodecim cardinales, quatuor⁷ de genere suo, et duos fratres Predicatores videlicet confessorem regis Francie,⁸ confessorem regis Anglie, episcopum Tholosanum, Biterrensem⁹, duos Columpnenses superius nominatos¹⁰ et duos alios videlicet archidiaconum Brugensem¹¹, cancellarium regis Francie, et abbatem Sancte Crucis, qui fuit vicecancellarius.

Anno Domini MCCCVIJ circa principium februarii rebellaverunt¹² marchioni Estensi¹³ Muthina¹⁴ et Regium¹⁵, expulsis inde omnibus stipendariis ejus et spoliatis; redieruntque omnes exules in propria, et sic¹⁶ civitates reintegrate sunt. Causa autem ponitur hujus rebellionis quia videbatur velle marchio dictas¹⁷ civitates uxori sue, filie regis Karoli, assignare in dotem. Unde civitates circumstantes, ut Bononia et Parma, eisdem in dicta rebellione non modicum auxilium prebuerunt¹⁸.

Eodem anno papa Clemens legatum statuit in Ytalia¹⁹ dominum Neapolionem de Ursinis pro reformanda pace. Idemque venit²⁰ Bononiam existentibus ibidem ambaxatoribus Florentinis et Lucanis.

1. fuit infra octavas sancti Martini, die dominica, *B, Bal.*; fuit infra octavam sancti Martini, die dominica, *C, D.* — 2. per, *A.* — 3. *omis par B, C, D.* — 4. *omis par D*; ejus, *B, C, Bal.* — 5. *omis par A, D.* — 6. opertus, *B.* — 7. tres (*sic*), *D.* — 8. et, *ajouté par B.* — 9. Bituricensem (*sic*), *B, C, D, correction d'une main postérieure.* — 10. superius nominatos, *omis par Bal.* — 11. Burgensem (*sic*), *B, C, D.* — 12. rebellaverunt, *B, C, D, Bal.* — 13. Astensi (*sic*), *C.* — 14. Mutina, *B, C, D, Bal.* — 15. Rhegium, *Bal.* — 16. *omis par Bal., B, C.* — 17. dictus marchio au lieu de marchio dictas, *B.* — 18. prestarunt, *C, Bal.*; prestiterunt, *B, D.* — 19. Italiam, *A, D.* — 20. Ibidem venitque, *A, D.*

Eodem anno, *iii* kalendas februarii [30 januarii 1306], papa Clemens¹ revocat duas constitutiones pape Bonifacii. Una fuit quam direxit regi Francie, in qua scribebat eidem² ipsum romane Ecclesie subjectum in temporalibus et in spiritualibus³, de qua dictum est supra⁴. Alia que⁵ continetur in sexto libro, que incipit : *Clericis*⁶ *laicos*. Revocat etiam omnia que ex ipsis⁷ consecuta sunt.

Eodem anno, in mayo, papa confirmat regem Aragonum in regno Sardinie⁸.

Eodem anno accidit miraculum in valle Nebule in episcopatu Lucano de quibusdam rusticis qui secaverant⁹ frumentum in festo beati Johannis Baptiste [24 junii 1306] et posuerant in manipulis¹⁰ ad siccandum; et sequenti die fulmen ibidem¹¹ percussit et combussit spicas, relictis paleis.

Eodem anno in fine junii¹² fuit Luce terre motus permaximus in crepusculo diei. Hic autem terre motus fuit quasi generalis in longum¹³ fere per quadraginta miliaria.

Eodem anno facta est concordia inter Bononienses et marchionem Estensem propter gravamina que legatus eisdem inferebat.

Eodem anno, mortuo rege Boemie, filius suus, qui coronatus erat in Ungaria, rediit¹⁴ Boemiam et regnavit ibidem. Orta autem turbatione cum quodam principe, quidam miles vassallus dicti principis sub pretextu cujusdam secreti colloquii occidit eum.

Eodem anno Andronicus¹⁵, imperator Constantinopolitanus, misit filium suum Januam, natum de sorore marchionis¹⁶ Montisferrati. Et sibi accepit in uxorem filiam domini Obizini de Spinolis, qui eo tempore capitaneus erat Janue. Quo facto, paravit eidem gentem militarem et pedestrem ad intrandum terram marchionis Montisferrati que de jure sibi debebatur¹⁷ ratione matris, deficiente prole masculina in eodem dominio.

Eodem anno Philippus, princeps Tarentinus et filius regis Karoli, navigavit in Greciam et occupavit principatum Achaye, qui Morea

1. papa Clemens, *omis par Bal.*, B, C, D. — 2. *omis par D.* — 3. in spiritualibus et temporalibus, *Bal.*; et in spiritualibus, *omis par B, C, D.* — 4. de qua dictum est supra, *omis par Bal.* — 5. *omis par B, D.* — 6. licet, B, D. — 7. ipsa (*sic*), *Bal.*, B, C, D. — 8. *paragraphe omis par B, C, D.* — 9. secaverunt, B, C, D. — 10. posuerunt manipulos, B, C, *en marge, d'une main postérieure*; D, *dans le texte.* — 11. ibi, D. — 12. julii, B, C, D, *Bal.* — 13. generalis quasi in longum fuit, D. — 14. in, *ajouté par D.* — 15. *omis par B, C, D.* — 16. marchioni, *Bal.* — 17. terras marchionis Montisferrati que de jure sibi debebantur, C; terram marchionis Montisferrati cui de jure debebatur, A, D.

dicatur, ex antiquo jure quo patri debebatur ratione sui fratris¹ Philippi, qui filiam principis Achaye in uxorem acceperat². Hiis peractis³, quod in omnem eventum jus dominii pertineret ad regem, tunc voluit intrare principatum despoti, sed epidimia impedivit eum, et ipsa despotina⁴ socrus ejus.

Anno Domini MCCCVIJ in⁵ januario facta est conjunctio Jovis⁶ cum Saturno in Scorpione, et secuta est postea magna aquarum inundatio. Sed in medio februarii sole intrante signum Piscium et luna signum Cancrī, Jove vero et Saturno et Marte in medio signo⁷ Scorpionis, facta est major⁸ alluvio cum magna intemperie aeris, ventorum, grandinum et aquarum.

Eodem anno rex Francie fecit suspendi Parisius quosdam Parisienses usque⁹ ad triginta de burgensibus ex eo quod concitabant populum contra ipsum ratione monete.

Eodem anno curia vadit Pictavum pro tractanda concordia et consumanda inter regem Francie et regem Anglie. Que quidem curia ratione infirmitatis pape quasi¹⁰ per unum annum sopita stetit.

Eodem anno in quadragesima episcopus Vercellensis cum inquisitoribus Lombardie heretice pravitatis congregavit exercitum contra quendam hereticum qui vocabatur Dulcinus, qui morabatur in montibus Novarie, et multos habebat fautores multosque sequaces. Accidit autem quod propter intensa frigora multi qui erant in dictis montibus pre¹¹ frigore et fame sunt mortui. Unde ascendentes fideles dictos montes ceperunt et cum Dulcino circa CL¹² personas. Mortui vero sunt tum fame tum frigore¹³ propter habundantiam nivium circa CCC cum interfectis gladio. Cum Dulcino vero¹⁴ fuit capta quedam mulier malefica et nigromantica que vocabatur Margareta. Hic Dulcinus multa de seipso¹⁵ et contra romanam Ecclesiam dixit. Unde papa Clemens mandavit predicari crucem contra ipsum et longo tempore inquisitores hereticorum insecutisunt ipsum. Captus autem fuit¹⁶ die Cene Domini, quod non sine misterio fuit¹⁷, quia in sacramentum peccabat quod ea die fuerat institutum.

1. patris (*sic*), B. — 2. habuerat, B, C, Bal.; duxerat, D. — 3. pactis, D. — 4. de Spina (*sic*), mss. — 5. omis par A. — 6. Martis, A; Jovis, C, *correction marginale postérieure*. — 7. omis par B, D. — 8. major facta est, Bal., B, C, D. — 9. omis par D. — 10. mis avant sopita, par B, C, D, Bal. — 11. pro, B; dans C, *pre a été corrigé en pro par une main postérieure*. — 12. ceperunt cum Dulcino CL, B, C, D; ceperunt Dulcinum et cum Dulcino circa CL, Bal. — 13. cum fame et frigore, B, C, D. — 14. omis par D. — 15. pontifice, C, Bal. — 16. in, *ajouté par D*. — 17. sine misterio non fuit, C, Bal.

Eodem anno, hoc est MCCCVIJ, quedam petitiones per regem Francie summo pontifici fuerunt porrecte apud Pictavim¹, quas cardinales judicaverunt non esse² exaudiendas³ et⁴ de quibus in curia exorta est non modica turbatio⁵, quia petitiones transcendebant⁶ regalem statum. Unde facta est commissio sex cardinalibus, et nichil usque modo est obtentum.

Eodem anno Dulcinus superius nominatus mandatur per papam tanquam hereticus puniri; propter quam causam Vercellenses ipsum ad favorem⁷ populi occiderunt et membra sua minutatim conciderunt..

Eodem anno in augusto, luna existente in Scorpione, fulmen percussit in multis partibus Luce⁸. Nam apud Lunatam⁹ occidit unum peditem et unum in equo. Quidam hoc videns descendit de asino et projecit se in foveam. Tamen subito percussit capud asini, et mortuus est. Percussit etiam in una domo Luce, ubi erat, in domo illa, Agnus Dei. Nullam¹⁰ lesionem fecit quantum ad personas; percussit tamen in hostiis domus et ipsas confregit non sine magna multorum admiratione.

Eodem anno in octobri capti fuerunt omnes Templarii una die in toto regno Francie, acusati de heresi pessima; unde confiscata sunt omnia bona eorum que nunc tenet ordo Hospitalariorum, et ipsi in duro¹¹ carcere detinentur.

Eodem anno rex Aragonum occupari mandavit bona Templariorum in regno suo circa kalendas decembris; et ipsi sunt capti, et aliqui volentes fugere, exposuerunt se¹² mari, sed ventus repulit eos ad placiam¹³, et ad manus venerunt regis¹⁴ cum thesauro multo.

Eodem anno, adhuc vivente Clemente, rex Karolus¹⁵ vadens ad curiam Pictavis¹⁶ impetravit gratiam de eo quod Ecclesie debebat propter censum, cujus summa ascendebat ultra mille milia et sexcenta milia florenorum auri¹⁷.

Eodem anno per legatum, videlicet dominum Neapolionem¹⁸, suspensum fuit interdictum in Tuscia ad divina celebranda¹⁹, ut sic traheretur²⁰ populus ad obediendum²¹.

1. Pictavum, B, C, D, Bal. — 2. omis par A, D. — 3. audiendas, B. — 4. omis par C et Bal. — 5. discordia, B, C, Bal. — 6. ad, ajouté par B. — 7. furorem, A. — 8. omis par B, D. — 9. Luciatum (sic), C. — 10. Sed quia erat in domo illa Agnus Dei, nullam, B, C, D, Bal. — 11. omis par D. — 12. in, ajouté par B, C, Bal. — 13. plagiam, B, C, D, Bal. — 14. manus regis venerunt, Bal. — 15. Francie (sic), B, D. — 16. Pictavum, B, C, D. — 17. florenorum auri, omis par B, C, D. — 18. videlicet per dominum Apolionem (sic), C. — 19. a divinis celebrandis, C, Bal. — 20. tractaretur, C. — 21. obedientiam, D.

Anno Domini MCCCVIIJ filia regis Francie contraxit cum rege Anglie; transitoque mari per regem Anglie ad suam uxorem traducendam, rex Francie occurrit ei Bononie¹; videruntque se mutuo et pacem firmaverunt ad invicem; et tunc rex Anglie fidelitatem juravit eidem super terris quas habet citra mare².

Eodem anno moritur marchio Estensis sine herede legitimo, nec de³ filia regis filium habuit. Tunc Bononienses et Paduani⁴ cum Ferrariensibus convenerunt, ordinaveruntque quod filius illegitimus marchionis, dictus dominus Fliscus, succederet in dominio cum certis pactis, et gabellis, et exactionibus diminutis⁵.

Eodem anno post Pascha rex Francie⁶ congregavit prelatos regni sui apud Turonis⁷, habiturus⁸ ibidem consilium super questione Templariorum, et⁹ adhuc existente curia romana Pictavis¹⁰, et vivente Clemente V.

Eodem anno occisus fuit rex Alamannie Albertus a nepote suo¹¹, filio sui¹² fratris; cujus causa fuit, ut fertur, quia omnia dabat filiis et de ipso non curabat, cum tamen ipse esset filius primogeniti.

Eodem anno orta est discordia inter regem Anglie, filium Eduardi, generum regis Francie, et barones suos ex eo quod quemdam Vasconem, scutiferum, qui cum ipso nutritus fuerat¹³ tempore patris, militem fecit, in tantum fasciatus ab ipso quod neptem suam¹⁴, filiam sororis et comitis Wintoniensis, eidem in uxorem dedit. Item comitatum Cornubie dederat ei et multa alia¹⁵, sicut fasciatus ab ipso, in depressionem regie dignitatis. Ex quibus barones regni opponebant regi perjurium, quia suam vilificaverat¹⁶ coronam. Dictus autem scutifer vocabatur Petrus de Gavastone.

Eodem anno, circa festum Pentecostes, rex Francie venit ad curiam, ipsa adhuc existente Pictavis, et cum suo consilio; et¹⁷ primo occurrentibus omnibus cardinalibus osculum pacis dedit. Cum autem ad papam venit, videlicet Clementem, eidem se prostravit, et pedem osculatus est; sed papa ipsum elevavit ad osculum oris. Sequenti autem die suas petitiones per militem Guillelmum de Plasiano¹⁸ porrexit super facto Templariorum, exponens ipsos

1. Bajone (*sic*), C; Bilonie (*sic*), B. — 2. citra mare habet, C, D. — 3. *omis* par B. — 4. Bononienses in Padua, B, C, D. — 5. cum certis gabellis et passagiis, exactionibus dirimitis, B, C, D. — 6. *omis* par B, C. — 7. Turonem, D. — 8. habens, B, C, D, Bal. — 9. *omis* par B, D, Bal. — 10. Pictavi, C. — 11. *omis* par C. — 12. *omis* par A, D. — 13. fuit, A. — 14. nepotem (*sic*) filiam, A. — 15. *omis* par B, C, D. — 16. vilificabat, C, Bal. — 17. *omis* par C, D. — 18. Plasiano, A.

inventos fuisse¹ hereticos. Petit² dictus miles in persona regis ut dicti Templarii sicut heretici puniantur. In qua petitione septem fuerunt aringantes³ ex parte regis et regni, hoc idem replicantes⁴ quod primus, et amplius aggravantes. In quo facto papa Clemens dicitur respondisse quod super hoc satis audiverat⁵ querelam gravem, sed mirabatur quod tale negotium sine ejus consultatione sic fuerat inchoatum ac etiam⁶ ventilatum, haberet tamen consilium cum suis fratribus, et super predictis provideret prout melius posset⁷. Et quamvis dictus miles regem excusaret quod per inquisitorem⁸ fecisset heretice pravitatis, non tamen hoc acceptavit summus pontifex quod sine consultatione dicte Sedis tantum negotium assumpsisset⁹.

Post hec autem ad paucos dies volens papa Clemens respondere super petitione prefata¹⁰, primo petit¹¹ in possessionem¹² personarum Templariorum poni ac rerum antequam aliquod det responsum, quod et factum fuit. Tunc papa commisit uni cardinali, videlicet Penestrino, Templarios et eorum bona custodienda.

Eodem tempore, dum hec aguntur, porriguntur pape per militem prefatum in persona regis et regni tres petitiones; quarum prima fuit de Celestino papa, quod canonizaretur; secunda fuit quod fieret justitia de domino Bonifacio, ab ipso alias¹³ petita; tertia fuit quod Guillelmus de Nogareto absolveretur de injuria cum suis¹⁴ Ecclesie illata. Ad quod respondit¹⁵ papa Clemens¹⁶ jam dictus in primo articulo regem exaudiendum, sed factum indigere ex sui natura majori inquisitione. Ad secundum respondit quod, licet non crederet dominum Bonifacium errasse, quia facta ejus in Ecclesia solempne peribent testimonium in contrarium, justitiam tamen¹⁷ negare non posset¹⁸. Ad tertium vero cum detestatione loquens, ipsum dixit non esse exaudiendum.

Eodem anno presentantur pape Templarii¹⁹ circa LXX examinati per officiales regis, qui confessi fuerant suam iniquitatem per abnegationem Christi; qui, ex mandato pape Clementis, transmittuntur ad cardinales quibus examinatio commissa fuerat in tan-

1. fuisse inventos, *D.* — 2. hereticos, petens, *B, C, D, Bal.* — 3. arengantes, *B, C, D.* — 4. repetentes, *B, C, D.* — 5. audierat, *C.* — 6. ibi, *B, C, D.* — 7. et supradictis provideret ut melius, *D.* — 8. inquisitores, *D.* — 9. attemptasset, *B, D.* — 10. Clemens super petitione prefata deliberare, *B, C, D.* — 11. petiit, *Bal.* — 12. petitionem (*sic*), *A.* — 13. omis par *B, C, D.* — 14. cum suis de injuria, *B, C, D, Bal.* — 15. respondet, *B;* respondens, *D.* — 16. Clemens papa, *B, C, D.* — 17. tamen justitiam, *B, C, D.* — 18. poterat, *B, C, D, Bal.* — 19. Templarii pape, *A.*

tum quod hoc¹ idem confitentur, qualiter post professionem² sue regule in loco privato coram suis majoribus porrigebatur eis ymago crucifixi, quam cogeantur abnegare et in faciem ejus spuere. Et quedam alia turpia confitebantur, sed nondum omnia³; quod turpe est⁴ dicere, nedum scribere.

Post hec⁵ autem, quia inveniebantur circa regales examinatores extorsiones indebite, inde summus pontifex Clemens predictus cum collegio sic statuit circa kalendas augusti ejusdem anni octavi [1308], videlicet quod iterato per diocesanos cum inquisitoribus heretice pravitatis et cum aliquo eis adjuncto, per ipsos fiat examinatio de Templariis in toto regno Francie, et, examinatione completa, metropolitani cum suffraganeis suis concilium celebrent et ipsorum judicio condempnentur persone, judicium vero⁶ circa statum ordinis et circa dubia fidei, que Templarios tangunt, reservaretur⁷ concilio generali.

Eodem tempore et anno, hoc est anno⁸ octavo [1308], curia adhuc existente Pictavis, judicatum fuit per papam cum collegio quod curia transferretur Avinionem; et hoc pronuntiatum fuit ex ore summi pontificis. In qua translatione sic fuit diffinitum quod circa octavas Epiphanie [1309] omnes essent ibidem, interim autem unicuique liceret ire quo vellet; propter quam causam cardinales disperguntur ad⁹ diversa loca.

Eodem anno etiam et die¹⁰ [12 augusti 1308] contextu verborum pronuntiatum fuit concilium generale tunc celebrandum Vienne supra Rodanum a kalendis octobris [1310] tunc sequentis usque ad duos annos ratione Templariorum et ratione multorum aliorum negotiorum que tunc emergebant, que maxima indigebant deliberatione¹¹.

Eodem anno in principio mensis maij, hoc est in festo sancti Johannis ante portam Latinam [6 maii 1308], combusta est ecclesia Sancti Johannis de Laterano Rome¹². Qua de causa exorta est magna lamentatio in Urbe, quasi hoc¹³ divinam sententiam indicans super ipsos. Et inde facte sunt¹⁴ processiones in Urbe, et multe

1. examinatio... hoc, *passage omis par A*; examinatio concessa fuerat iterato qui hoc, *D*. — 2. confessionem, *B, C, D*. — 3. sed non omnes, *B, C, D, Bal.* — 4. esset, *C, Bal.* — 5. hoc, *C*. — 6. autem, *C, D*. — 7. reservatur, *A*; reservarentur (*sic*), *B, D*. — 8. *omis par D*. — 9. per, *B, C, D, Bal.* — 10. Eodem etiam die et anno et contextu, *B, C, D, Bal.* — 11. que maxima indigebant deliberatione, *omis par B, D*; negotiorum que tunc egebant deliberatione, *C*. — 12. *omis par A*. — 13. *omis par B, C, D, Bal.* — 14. facte sunt, *omis par B, C, D*.

facte¹ paces, et multe sedate discordie. Domine Urbis et viri timorati assumunt casum ac sollicitantur² ad reparationem ecclesie memorate; et in tantum dicte ecclesie deferunt³ quod ipsas quadrigas oneratas lapidibus mulieres trahebant⁴ in ecclesiam, non permittentes quod animalia eam violarent.

Anno Domini MCCCVIIIJ una pars cardinalium, videlicet decem, pervenit Avinionem de diversis partibus. Alia pars sequebatur papam de Pictavis in Vasconiam, sed maxime de Tholosa⁵ usque⁶ Avinionem.

Eodem anno in principio (*sic*) Henricus comes de Lucemborgh⁷ eligitur in regem Alamanie et in Epiphania [6 januarii 1309] Aquisgrani⁸ coronatur.

Eodem autem⁹ tempore facta est conjunctio Martis cum Saturno. Post quam secuta sunt frigora, cum tamen primo esset tempus multum¹⁰ temperatum. Et apud Avinionem fuit ventus aquilonaris permaximus; post quem¹¹ secute sunt nives.

Eodem anno, in crastino beati Mattheie, luna passa est eclipsim in crepusculo diei, et primo fuit sanguinea, postea nigra. Postea secute sunt nives et pluvie ultra modum et nature cursum¹².

Eodem etiam¹³ anno Flamingi iverunt ad regem Alamanie et se sub sui protectione posuerunt; et ipse eos recepit contra omnem personam.

Hoc eodem anno in die Cene Domini [27 martii 1309] factus est processus per papam multum durus contra Venetos ratione Ferrarie, ubi Ecclesia dicitur magnum jus habere¹⁴. Comparuerunt Veneti; sed non fuerunt auditi, quia non habuerunt¹⁵ plenum mandatum; factique sunt contumaces et Ecclesie guerram movent. Tunc vero mittitur legatus dominus Arnaldus de Pelagrua cardinalis¹⁶, consanguineus germanus Clementis pape, in favorem Ferrariensium ac contra Venetos, qui tenebant per vim castrum Thebaldi, burgum et campum ultra Padum, palis et vallis munitum, et inde Ferrariensibus¹⁷ plurima dampna dabant.

Eodem anno ambasiatores regis Castelle et regis Aragonum

1. sunt, *ajouté par B, C, D.* — 2. et sollicitant, *C.* — 3. deffuerunt (*sic*), *A.* — 4. terebant, *C.* — 5. de Tholosa, *omis par A.* — 6. ad, *ajouté par D.* — 7. Lomburgh, *B, C.* — 8. *omis par B, C, D.* — 9. etiam, *B, C, D.* — 10. multum tempus, *A.* — 11. quam (*sic*), *B*; quod, *D.* — 12. nives et profunde (*sic*) ultra cursum nature, *B, C, D*; cursum nature, *Bal.* — 13. Eo autem, *C.* — 14. jus dicitur habere, *B, C, D.* — 15. habebant, *B, D* — 16. *omis par D.* — 17. Ferrarienses, *D.*

venerunt ad curiam, petentes decimas¹ in regnis suis, quia intendebant ire contra regem Granate; et obtinuerunt.

Eodem anno ambasiatores Januenses venerunt ad curiam cum magna solempnitate, adhuc vivente Clemente, petuntque² episcopatum Lucanum; sed non obtinuerunt, quia Lucanus³ erat ibi electus, et quia dictus episcopatus est de provincia Tuscie.

Eodem anno Veneti expelluntur de Ferrara cum verecundia et dampno. Nam primo datis duobus bellis contra Venetos per dierum intervalla, deinde die festo⁴ sancti Augustini [28 augusti 1309] devicti sunt⁵. Nam primo campum amiserunt, deinde pontem⁶, postmodum castrum Thebaldi, et consequenter burgum; fueruntque⁷ ibidem per exercitum legati de Venetis et de eorum parte tam in terra quam in aqua plurimi interfecti; et qui vidit, testimonium peribet de hiis⁸; faventibus Lombardis predicto legato domini pape, sed specialiter Bononiensibus; propter quam causam absolvuntur ab excommunicatione qua innodati erant per dominum Neapolionem, legatum domini pape, et magna privilegia consecuti, et⁹ hoc per dominum Clementem V predictum, qui ipsos diligebat.

Eodem anno, scilicet nono [1309], expulsi de Janua, videlicet Grimaldi, guerram movent interioribus, captis aliquibus castris in riparia.

Eodem anno circa festum Resurrectionis¹⁰ rex Karolus moritur, et in¹¹ domo fratrum Predicatorum Neapolis¹² sepelitur. Tunc Robertus filius ejus, dux Apulie, in regem assumitur secundum ordinationem Ecclesie, quamvis secundogenitus, substituto filio¹³ primogeniti jam defuncti, videlicet Karoli Martelli, in regno Ungarie, cui debebatur ratione matris. Et ipse ibidem nunc est rex, quamvis cum multo conatu, eo quod rex Boemie jam occupaverat; sed dimisit ex multis infortuniis que acciderunt, de quibus infra dicitur¹⁴.

Eodem anno pars expulsa de Janua¹⁵ Januam agreditur, dominus¹⁶ videlicet Corradus de Auria cum Grimaldis, dominus autem Opizinus¹⁷ vadit eis obviam; et, dum agreditur, in civitate pugnant.

1. deciman, C. — 2. que, *omis par C.* — 3. sed non obtinuerunt quia Lucanus, *passage omis par B, C, D*; Lucanus, *omis par Bal.* — 4. demum die festo, C; demum die festi, B, D. — 5. fuerunt, D. — 6. primum campum amiserunt potentem, B, C, D. — 7. que, *omis par C.* — 8. que (*sic*), *ajouté par A.* — 9. ob, *ajouté par A.* — 10. *lege Ascensionis* [6 maii 1309]. — 11. rex Karolus moritur circa festum Resurrectionis in. C. — 12. Neapoli, C, D. — 13. sub titulo filii (*sic*), C. — 14. dicitur, B. — 15. de Janua, *omis par C.* — 16. *omis par A.* — 17. Opiscinus, A.

Quod cum audiissent¹ qui erant cum capitaneo Spinola², paulatim ab ipso se subtrahunt. Quod videns dictus dominus ad castrum suum³ se confert. Sicque dominus de Auria et Grimaldi et quidam de Spinolis redierunt ad propria et fecerunt communem dominum⁴.

Eodem anno venerunt ambasciatores Henrici regis Alemannie solempnes ad curiam, videlicet comitis Lucemburg. Dicti autem ambasciatores fuerunt tres comites et duo episcopi, petentes confirmationem dicti electi⁵. Quibus responsum fuit⁶ per papam Clementem quod aliququaliter⁷ admittebat ipsum, et eum volebat ulterius nominari regem Alemannie et Romanorum, et quod interim posset agere que regis erant et administrare a Purificatione usque ad duos annos, recepturus coronam Rome, nisi aliud obstarret impedimentum, quod et accidit, ut infra patebit⁸.

Eodem anno rex Robertus in prima dominica augusti [3 augusti 1309] coronatur a papa Clemente apud Avinionem. Et circa ista tempora Pistorienses excusserunt jugum a Lucanis et Florentinis, faventibus tamen Florentinis eisdem⁹; et inter noctem et diem fecerunt siccatum¹⁰ et evacuaverunt fossata, et¹¹ edificaverunt murum ad siccum in girum¹² in altitudine unius canne.

Eodem anno, circa idem tempus, venerunt ad curiam circa XXX milia inter Anglicos et Theutonicos, sed de Theutonicis plures, spectantes¹³ posse¹⁴ transfretare cum Hospitalariis. Sed Hospitalarii noluerunt eos¹⁵ recipere, dicentes se habere gentem sufficientem. Qui ibant ad capiendum¹⁶ insulam Rodi, sicut¹⁷ et ceperunt. Et quia papa non providit eis, recesserunt ad propria cum scandalo multo.

Eodem anno, in die festi¹⁸ beati Bernardi [20 augusti], ultra crepusculum¹⁹ noctis, luna passa est eclipsim; et fuit maxima, et²⁰ diu²¹ duravit.

Eodem anno in septembri [13 septembris 1309] papa Clemens propter instantiam regis Francie et suorum in publico consistorio sic denunciavit ut liceat volenti²² proseguire contra bone memorie

1. audivissent, *D*; audissent, *A*, *Bal.* — 2. Spinolati, *A*; Spinolis, *B*; Spinole, *D.* — 3. *omis par D.* — 4. commune dominium, *B*, *C*, *Bal.* — 5. electi predicti, *B*, *C*, *D.* — 6. erat, *A.* — 7. *omis par A.* — 8. dicetur, *D.* — 9. Lucanis ac Florentinis eisdem expulsis, *C*; Lucanis et Florentinis eisdem expulsis et inter diem et noctem, *B.* — 10. steccatum, *D*; scacatum, *C.* — 11. ac, *C.* — 12. giro, *C*, *D.* — 13. *omis par B*, *D.* — 14. pro (*sic*), *D.* — 15. ipsos, *B*, *C*, *D.* — 16. terram et, *ajoutés par B*, *C*, *D.* — 17. sic, *A*; et sicut, *C.* — 18. *omis par B*, *D.* — 19. in crepusculo au lieu de ultra crepusculum, *C*, *Bal.* — 20. ac, *C*, *Bal.* — 21. multum, *B*, *D.* — 22. *omis par Bal.*

dominum Bonifacium vel ¹ excusare, quem primo dictus papa excellentissime commendavit. Post hec ² autem ad mensem hanc denuntiationem in scriptis redegit ³, et portis ecclesiarum mandavit affligi, assignans ⁴ omnibus terminum perhemptorium ad comparendum, videlicet dominicam Quadragesime. In hoc etiam rescripto papa multum commendavit ⁵ dictum ⁶ Bonifacium.

Eodem anno ⁷, Veneti fuerunt devicti apud Ferrariam ab exercitu legati domini pape, et castra perdiderunt, ubi de Venetis fuerunt occisi plus quam ⁸ tria milia hominum, et magnam partem navigii perdiderunt. Tunc etiam fuit captum castrum quod dicebatur Marchabo ⁹ et destructum ¹⁰. In hoc autem exercitu ¹¹ fuerunt Bononienses, Florentini et Lucani, inter quos in pugna Lucani sunt magis commendati. Propter quam causam omnes fuerunt absoluti a sententiis legatorum.

Eodem anno, orta est turbatio in domo regis Karoli ex adulterio imposito uxori domini Philippi, principis Tarentini, que fuit filia despoti. Propter quam causam comes camerarius, qui tempore regis fuerat dominus in regno, proscriptus est ¹² et multi cum ipso. Unde et Neapolitani in magna fuerunt commotione. In quo facto non fuit actum ¹³ ut debuit : quia talia naturam habent stercoris, quod tanto plus volvitur, tanto plus fetet.

Eodem tempore, navigium Hospitalariorum, quod ibat ultra mare, naufragium passum est, perdita una navi multisque galeis, que ad diversas partes sunt disperse. Quod malum dicitur accidisse propter fraudem commissam in cruce signatis ¹⁴, de quibus ¹⁵ dictum est supra.

Eodem anno, exercitus regis Aragonum obsidet Almariam et multa prelia committit cum Sarracenis, in quibus prevalet dictus rex. Et similiter prevalet rex Castelle cum suo exercitu ¹⁶, et multa castra de suis occupat, et regionem devastat.

Anno Domini MCCCX, ultima die januarii, in septima ¹⁷ hora diei, apud Avinionem, fuit ¹⁸ eclipsis solis, et eclipsatus est ultra

1. etiam defendere et, *ajoutés par B, C, D, Bal.* — 2. hoc, *D.* — 3. redigi, *D.* — 4. affirmans, *B.* — 5. commendat, *A.* — 6. dominum, *ajouté par D*; predictum dominum, *C, Bal.* — 7. tempore, *D.* — 8. ultra, *B, C, D, Bal.* — 9. Maracambo, *D.* — 10. fuit, *ajouté par B, C, D.* — 11. omis *par A.* — 12. est proscriptus, *C, D.* — 13. factum, *C.* — 14. cruce signatos, *C.* — 15. quo, *B, D.* — 16. Et similiter rex Castelle cum exercitu et similiter prevalet, *A*; Et similiter rex Castelle cum suo exercitu prevalet, *Bal.* — 17. octava, *B, C, D, Bal.* — 18. fit, *C, Bal.*

medietatem, sicque notabiliter quod si aliqua sintillatio ¹ notabilis tunc fuisset in nostro emisperio, visa fuisset; duravitque ultra nonam horam ². Eodem anno, XIII die februarii, circa occasum solis, fuit ³ eclipsis lune. Post que duo hec mala exorta fuerunt ⁴. Primo, quia ⁵ reges Yspanie qui iverunt ⁶ contra regem Granate decepti sunt ab eo in promissionibus, et ab infestationibus cum multa epidimia et infirmitatibus hominum ac morte ipsorum, et in Ytalia magne ⁷ crudelitates exercite ⁸. Placentini habent durissimam pugnam contra Mediolanenses ⁹ et suos exitios ¹⁰. Lucani immutant ¹¹ statum quantum ad populum, quia multi excluduntur a societate populi, et magne novitates ibidem apparent insolite.

Eodem anno, feria secunda post secundam dominicam Quadragesime, venit Guillermus de Nogareto et Guillermus de Plasiano ¹² Avinionem contra dominum Bonifacium, multaque mala dicunt de ipso. Sed responsum est eis juxta merita; duravitque questio quasi ¹³ per magnam partem anni. In qua questione dantur exceptiones pro defensione domini Bonifacii, quod non sit danda audientia talibus; item quod ista questio non pertineat ¹⁴ ad papam, cum par in parem potestatem non habeat ¹⁵, sed ad solum concilium pertinere videtur; item quod dicti Guillermi non erant persone habiles ad accusandum talem ¹⁶ dominum.

Eodem anno, Templarii omnes qui erant in regno Francie mittuntur Parisius. Multi eorum revocant quod dixerant. Movetur questio contra eos utrum talis revocatio posset dici relapcio, et judicatur contra eos quod sic ¹⁷. Unde Parisius comburuntur quinquaginta quatuor ¹⁸, stantibus eis in proposito ¹⁹ quod veri catholici essent.

Eodem tempore, hoc est anno decimo, recedit rex Robertus versus Lombardiam, et inde ²⁰ Tusciam, postea in regnum.

1. fitque notabiliter sintillatio, sicut apparet de nocte in casu unius stelle secundum vulgi opinionem notabilis tunc vero emisperio, *C*; fuitque notabiliter ita quod si sintillatio, sicut apparet de nocte in casu unius stelle secundum vulgi opinionem, *B, D*; sicque notabiliter quod si aliqua scintillatio, sicut apparet de nocte in casu unius stelle secundum vulgi opinionem, *Bal.* — 2. horam nonam, *B, D.* — 3. omis par *C.* — 4. hec duo mala exorta sunt, *B, C, D, Bal.* — 5. quod, *B, D.* — 6. venerunt, *C.* — 7. multe, *D.* — 8. exercitate, *B.* — 9. Mediolanos, *A.* — 10. exitios, *B*; excitivos, *C.* — 11. mutant, *C.* — 12. Plesiano, *B, C.* — 13. omis par *B, D.* — 14. pertinet, *B, C, D.* — 15. non habeat potestatem, *B, C, D.* — 16. tantum, *B, D.* — 17. quod sic, omis par *B, D*; eos; et sic inde Parisius, *C.* — 18. omis par *D.* — 19. imposito (*sic*), *A.* — 20. in, ajouté par *D.*

Eodem anno, ambaxiatores ad curiam venerunt¹ ex parte regis Alemannie, insinuantes curie quod se parabat ad veniendum ad² terras Imperii. Propter quam causam petebant duos³ legatos, unum in Ytalia⁴ et alium in Teutonia⁵. Ad quod fuit responsum per Clementem papam, et hoc apud partes Avinionenses⁶, quod suum acceptabat adventum tamquam de filio Ecclesie.

Eodem anno, quasi per totum annum⁷, acciderunt in Ytalia verberationes hominum. Ex quo infinite paces sunt facte ultra opinionem hominum; et mirabilia dicuntur apparuisse in ymaginibus, licet multa falsa sint inventa⁸. Sed quicquid sit, hoc fuit vere mirabile, quia quod principes vel optimates facere non potuerunt, hoc fecit in eis⁹ qui ad invicem inimicabantur virtus divina, quia patres requirebant hostes quorum filios occiderant ad faciendum pacem.

Eodem anno, in augusto, luna passa est eclipsim in duodecima hora noctis usque ad medietatem, et facta est nigra sive cinericia¹⁰, et duravit plus quam duabus horis usque ad crepusculum diei.

Eodem anno, videlicet decimo¹¹ [1310], venit rex Robertus Lucam, ibidemque fuit gratiose receptus; nam eidem exierunt¹² obviam omnes societates armorum.

Eodem anno circa finem augusti maxima fuit tempestas in aere in conjunctione Martis cum sole et luna.

Eodem anno rex Robertus veniens Lucam aliquam moram ibidem traxit¹³. Quibus temporibus¹⁴ octo milites fecit. Et illa die magnum convivium fecit, invitatis dictis militibus et duabus milibus personarum¹⁵; ac ducente domine comederunt cum regina, et ambo cum corona in capite.

Eodem anno, circa festum Magdalene [22 julii 1310], filius regis Alemannie filiam regis Boemie accepit in uxorem, quia dicta puella heres erat regni. Inde dictus filius regis, videlicet Henrici¹⁶, factus est rex Boemie, quamvis Boemi ipsum concorditer¹⁷ non receperunt¹⁸.

Eodem tempore et anno decimo [1310] dominus Tyrensis¹⁹, frater regis Cipri, occisus est, eo quod fratrem suum, regem Cipri,

1. veniunt, *B, C, D.* — 2. in, *B.* — 3. *omis par B, C, D.* — 4. Ytaliā, *D.* — 5. Teutoniā, *D.* — 6. Avinionis, *B, C, D.* — 7. quasi per totum annum, *omis par B, D.* — 8. licet falsa multa inventa sunt, *C*; licet multa falsa inventa sint, *B, D.* — 9. in eis, *omis par A.* — 10. tinticia, *B, D*; tincticia, *C.* — 11. duodecimo, *B.* — 12. exiverunt, *Bal.* — 13. contraxit, *B, D*; contrahit, *C.* — 14. rationibus, *D.* — 15. et duabus milibus personarum, *omis par C, D.* — 16. Henricus (*sic*), *B, C.* — 17. cordialiter, *B, D.* — 18. recipere, *D.* — 19. dominus Tyrensis, *omis par B, C, D.*

exulare fecerat in Armenia¹, assumpto dominio pro ipso; et inde rediens dictus rex resumpsit dominium.

Eodem anno Henricus VIJ rex, sed² VJ imperator, jam coronatus Aquisgrani, intrat³ Ytaliā circa festum Omnium Sanctorum; et primo venit Taurinum, deinde in civitatem Astensem; ibique novitates facit⁴; sed pacem reformavit. Eodem tempore venit Vercellas⁵, et hoc ydem facit, postea Mediolanum, ubi etiam pacem reformavit cum Turrianis et Vicecomitibus.

Eodem anno, videlicet trecentesimo decimo [decembris 1310], in quatuor temporibus circa Natale Domini, Clemens V fecit quinque cardinales, et⁶ fuerunt omnes Vascones, vicecancellarium, qui erat⁷ ordinis Cisterciensis, camerarium suum, qui fuit episcopus Albanensis⁸, archiepiscopum Arelatensem, et duos suos nepotes, videlicet dominum Raymundum de Fargiis et dominum Bernardum de Garvo.

Eodem anno, luna fuit conjuncta cum Saturno, et hoc in Scorpione, et aggravavit⁹ passiones capitis¹⁰ in cerebro, ita ut homines caderent subito ac¹¹ cespitarent in eundo¹².

Anno vero [M]CCCXJ rex Alemannie Henricus, VIJ rex, sed VJ imperator, apud Mediolanum in Epiphania Domini [6 januarii 1311], quam festum Regum appellant, coronam ferream recipit¹³, quam archiepiscopus ejusdem loci eidem¹⁴ contulit, licet ipsam deberet recipere in Modoetia sive in Vincentia; sed ex causa fecit. Et eodem tempore rex predictus requiri fecit civitates Lombardie et Tuscie de homagio faciendo; per quas dantur¹⁵ diversa responsa. Eodem tempore, hoc est in die Epiphanie, quando coronam recepit, ob reverentiam diete corone fecit¹⁶ de diversis nationibus milites CC,¹⁷ cuilibet faciendo donum¹⁸ cum uno equo.

Eodem anno, hoc est in januario, circa finem, facta est conjunctio Martis et Saturni in fine Sagittarii et principio Capricorni¹⁹. Post quam conjunctionem secuta sunt frigora et nives maxime, que diu duraverunt, cum primo esset tempus satis temperatum.

1. Armeniam, B. — 2. scilicet, B, C. — 3. vadit in *au lieu de* intrat, B, C, D. — 4. fecit, C. — 5. Vercellam, B, D. — 6. etiam, B, D; Clemens V cardinales creavit. Fuerunt, C. — 7. fuit, C. — 8. *lege* Albiensis. — 9. aggregavit, B, C, D. — 10. *omis par* B, C, D. — 11. aut, C, D. — 12. cespitarent in eundem (*sic*), C; suspicarent in eundo, B; in eundo, *omis par* D. — 13. accepit, C, D. — 14. *omis par* C. — 15. *omis par* A. — 16. fecit *placé après* nationibus *par* B. — 17. et, *ajouté par* C. — 18. *omis par* A. — 19. circa finem Sagittarii et principium Capricorni facta est conjunctio, B, C, D.

Eodem anno, hoc est undecimo [1311], orta est turbatio in Mediolano ex quibusdam exactionibus, ut eis videbatur, indebitis¹. Propter quam causam illi de Turre² pro majori parte exiverunt civitatem³ et ad sua presidia se colligunt.

Eodem tempore Cremonenses propter eandem causam⁴ licentiauerunt officiales domini regis. Tunc conturbatus imperator contra ipsos vadit. Sed tandem⁵ Cremonenses⁶ ad misericordiam redeunt⁷, et ipse ignominiose ipsos pertractat⁸. Idem fecit et de Laudensibus, qui similiter⁹ rebellaverant¹⁰. Interim autem pars Tuscie guelfa mittit solempnes nuntios ad curiam; et jam¹¹ per octo menses ibidem fuerunt, volentes se¹² regere consilio Ecclesie circa¹³ obedientiam imperatoris.

Eodem anno et tempore Veneti reconciliantur Ecclesie, dando camere domini pape centum milia florenorum; sed retardatum fuit usque ad XIII annos¹⁴.

Eodem anno circa mensem aprilis¹⁵ ambaxiatores regis Francie concordiam tractant cum Bonifacianis. Unde et¹⁶ illi cedunt accusationi, et isti defensionis. Insuper et¹⁷ rex excusatur a captione domini Bonifacii predicti multis rationibus et causis. Sed Guillelmus de Nogareto absolvitur cum penitentia dura, quia¹⁸ adjudicatur passagio ultramarino et omnibus peregrinationibus quas consueverunt facere christiani. Tunc ambasciatores regis offerunt camere domini¹⁹ pape centum milia florenorum quasi pro quadam recompensatione laborum circa dictam causam.

Eodem tempore et anno pars Tuscie guelfa magnum apparatus facit, videlicet Florentini, Lucani et Senenses cum ipsorum comitiva, et cum eis etiam Perusini, ad obviandum regi Romanorum pro corona Imperii, ne videlicet per terras eorum transeat, aggregata²⁰ eis suspicione²¹ propter favorem quem videbatur dare Gibelinis et Albis²², dans eis dominia civitatum, et non Guelfis, faciensque²³ eos magis sibi familiares et consiliarios²⁴.

1. injustis, D. — 2. terra (sic), B, C, D. — 3. de civitate, B, D. — 4. omis par A. — 5. omis par A; tamen au lieu de tandem, B, D. — 6. omis par B, C, D. — 7. redierunt, C. — 8. eos tractat, B, D; eos tractavit, C. — 9. sibi, Bal. — 10. Idem... rebellaverant, phrase omise par B, C, D. — 11. et jam, omis par B, C, D. — 12. omis par A. — 13. contra (sic), D. — 14. XII annum, B, D. — 15. circa mensem aprilis, omis par B, D. — 16. Bene au lieu de Unde et, D. — 17. omis par B. — 18. que, B. — 19. camere domini, omis par B, D. — 20. aggregata, B, C, D. — 21. suspicatione, C. — 22. aliis (sic), B, C, D. — 23. que, omis par B, C, D. — 24. consiliares, A.

Eodem anno, scilicet undecimo, circa maium, Brixienses imperatori rebellant, pars videlicet domini Theobaldi de Brusiadis¹, et cum quadam desperatione, ita quod in circuitu civitatis ad quatuor miliaria omnia devastarunt², ita quod exercitus regis nullum haberet refugium ad sui provisionem³. Eodem tempore rex vadit cum exercitu⁴ contra eos. Tunc exeunt sepius⁵ contra exercitum regis, et ledunt et leduntur. Tunc enim⁶ habebat bonam militiam circa octingentos. Accidit autem⁷ quod dominus Theobaldus semel exivit cum certa militia et insidiis circumventus captus est et traditus in manibus regis.

Eodem⁸ tempore iterato Brixienses exeunt de civitate, et viriliter⁹ exercitum regis invadunt, qui fecerunt magnam stragem de gente regis. Unde illi qui erant cum rege turbati venerunt ad regem et petierunt¹⁰ sibi dari dominum Theobaldum¹¹, ipsumque assumptum interficiunt frustratim et ignominiose pertractant. Quod audientes interiores, omnes captivos quos habebant suspendebant ad muros. Idem¹² fecit gens regis de suis.

Eodem anno venerunt Tartari cum Armenis et Gorgianis¹³ in Siriam et Palestinam contra soldanum; et¹⁴ devictus est soldanus, occisis de¹⁵ suis ultra decem milia equitum, soldano fugato.

Eodem anno et tempore post festum Resurrectionis, in Romania, hoc est in Achaya, comes de Brenna, qui factus erat dux Atheniensium, pugnavit¹⁶ cum Cathalanis et Turchis circa Amira in finibus Parthie, habens¹⁷ secum milites octingentos¹⁸ et mille inter archarios et balistarios et alios pedites; et devictus est ab eis, et multi sunt ex eis occisi¹⁹, et ipse comes decapitatus. Quod traditur accidisse quia²⁰ comes injuriose se habuit quoad eos, et injusto titulo ducatum tenebat. Eodem anno Cathalani prefati venerunt usque²¹ Thebas et Athenas, et occupaverunt regionem. Terrigene vero fugerunt²² in Nigroponte, qui custoditur a galeis Venetorum.

1. Bruciadis, B, C. — 2. devastant, B, C, D. — 3. promotionem, B, C, D. — 4. suo, *ajouté par* B, C, D. — 5. sepe, C. — 6. tamen, C. — 7. *omis par* B, C, D. — 8. anno et, *ajoutés par* B, C, D, Bal. — 9. multum, C. — 10. petiverunt, B, C, D. — 11. Theodebaldum, Bal. — 12. Idemque, B, C, D, Bal. — 13. Jordianis, B, D; Jordanis, C. — 14. *omis par* C. — 15. victus est soldanus, et occisi sunt de *au lieu de* devictus est soldanus, occisis de, B, D. — 16. pugnat, B, C, D. — 17. et tenuit *au lieu de* et Turchis circa Amira in finibus Parthie, habens, B, C, D. — 18. *omis par* C. — 19. multi ex eis occisi sunt, D; multi occisi sunt, B. — 20. *reditur au lieu de* traditur accidisse, B, C, D. — 21. ad, *ajouté par* C. — 22. fugiunt, B, C, D.

Eodem anno, videlicet undecimo¹ [1311], ambasiatores regis Romanorum venerunt ad curiam, videlicet sexto anno Clementis, et petierunt² coronam pro imperatore. Unde dominus papa concessit ei³ pro dicta petitione quatuor cardinales, unum pro legato Ytalie, qui semper esset cum eo ad exequendum que erant Imperii, videlicet episcopum Sabinensem, qui erat de familiaribus pape. Tres vero deputavit pro corona, videlicet dominum Albanensem, cui nomen dominus⁴ Leonardus de Garcino. Secundus fuit Hostiensis. Tertius vero dominus Lucas de Flisco. Fuit eis etiam commissum⁵ de concordia tractanda cum Brixensibus et rege; sed quantum ad Tuscos reducendos ad regem, solum⁶ domino Albanensi et domino Luce.

Eodem anno, scilicet undecimo, circa principium augusti, frater regis Romanorum moritur; cuius mors a diversis diversimode narratur. Quidam enim dicunt quod de⁷ una sagitta a Brixensibus, eo appropinquante ad muros, existente adhuc rege in obsidione circa dictam civitatem; alii, quod post illud vulnus morte propria.

Post hoc⁸, eodem anno, cardinales ad imperatorem perveniunt, et circa finem augusti de concordia tractant inter imperatorem et Brixenses; sed adhuc non est finis. Primo enim, ut scribitur, posuerunt se in manu imperatoris, sed postea penituerunt. Unde rex provocatus statim mandat expugnari civitatem; sed male eidem cessit, combustis gattis regis. Et in illa pugna multi ceciderunt de exercitu regis, sed de Januensibus precipue cum ipsorum muschetis. Adhuc autem manentibus Brixensibus in sua pertinacia, iterato tractant de concordia et per se et per suos capellanos, petuntque Brixenses salvari in persona et in rebus; et sic se reddiderunt imperatori. Non tamen servavit⁹ eis pacta de muris¹⁰.

Eodem anno, hoc est¹¹ undecimo [1311], circa medium septembris¹², papa cum cardinalibus vadit Viennam de Venesino¹³ ad concilium

1. videlicet undecimo, *omis par B, C, D.* — 2. petiverunt, *B, C, D.* — 3. eis, *B, D;* eam. Pro dicta petitione quatuor cardinales misit, *C.* — 4. *omis par C.* — 5. Et commissum est eis, *B;* Etiam commissum est eis, *D;* Erat etiam eis commissum, *C.* — 6. solum, *placé après reducendos par A.* — 7. Quoniam dicunt quod de, *C;* Quoniam dicunt quod ab, *B, D;* dans *D,* quoniam a été corrigé en quidam *par une main postérieure.* — 8. hec, *B, C, D.* — 9. eis servavit, *C, Bal.* — 10. Non tamen fuerunt eis servata pacta de muris, *B, D.* — 11. est, *omis par A, B;* hoc est, *omis par D.* — 12. septembrem, *Bal.* — 13. de Venesino, *omis par B, C, D.*

ibidem celebrandum juxta tempus statutum¹. Post hec², circa medium octobris constituitur prima sessio in concilio, in qua agitur de tribus, videlicet de Templariis, de passagio Terre Sancte et de³ reformatione Ecclesie. Interim autem vocantur prelati cum cardinalibus ad conferendum de Templariis. Leguntur acta ipsorum inter prelatos; et in hoc conveniunt requisiti a⁴ pontifice sigillatim ut det⁵ Templariis audientiam sive defensionem⁶. In hac sententia concordant omnes prelati Ytalie preter unum, Yspanie, Teutonie, Dacie, Anglie, Scotie, et Ybernice. Item Gallici, preter tres metropoles⁷, videlicet Remensem, Senonensem et⁸ Rothomagensem. Hoc autem actum est sive actitatum⁹ in principio decembris.

Eodem tempore¹⁰ cum¹¹ venisset rex Romanorum Januam, gratiose est ab eis¹² receptus. Tota tamen¹³ pars guelfa Tuscie apparatus facit contra ipsum apud Sarzanam, militiam mittunt, passus claudunt, ut per terram transire non possit.

Eodem tempore rex Francie novitatem facit super Longobardis¹⁴ qui erant in regno et precipue contra usurarios.

Eodem tempore et anno rex Anglie concordat cum principibus suis, et Petrus de Gavaston, quem ipse fecerat comitem Cornubie, a regno excluditur et¹⁵ omnes sui complices pro meliori statu regni.

Eodem anno epidimia magna invasit¹⁶ gentes¹⁷ regis Romanorum Janue existentes¹⁸, extenditque¹⁹ setam ad homines quam ad equos²⁰. Unde regina ubi mortua est, multique barones et alii nobiles. Ex tali etiam epidimia infecti sunt Januenses, et multi mortui sunt.

Eodem anno in decembri rex Robertus fratrem suum Johannem misit Romam ad petitionem Ursinorum cum quingentis militibus contra regem Romanorum. Totam autem militiam aliam²¹ misit in²² Calabriam et Abruzium²³ ex suspicione Frederici, qui regi Romanorum videbatur conjunctus.

Eodem tempore²⁴ Parmenses et Regini contra dictum regem Romanorum rebellant, favente domino Gilberto²⁵.

1. infra statutum tempus, *D*; infra certum tempus, *C*. — 2. hoc, *B*, *C*, *D*. — 3. *omis par C*. — 4. summo, *ajouté par B, C, D*. — 5. dent, *C*. — 6. sine defensione, *D*. — 7. metropolitanos, *B, C, Bal.* — 8. *omis par A*. — 9. sive actitatum, *omis par B, C, D*. — 10. anno, *B, C, D*. — 11. dum, *B*. — 12. eo, *C*; ab eis, *omis par B, D*. — 13. autem, *B, D*. — 14. Lombardis, *B, C, D*. — 15. *omis par C*. — 16. invadit, *B, C, D*. — 17. exercitum, *B, D*. — 18. existentem, *B, D*. — 19. extendens se, *B, D*; que, *omis par C*. — 20. animalia au lieu de equos, *B, D*. — 21. *omis par C*. — 22. *omis par A, B, C, Bal.* — 23. Abrusum, *A*; Aprutium, *D*. — 24. et anno, *ajoutés par B, C, D, Bal.* — 25. Roberto, *C*.

Eodem anno in decembri dominus Albanensis predictus ¹ Luce moritur die sexta decembris, et in domo Predicatorum sepelitur.

Anno Domini MCCCXIJ Cremonenses exitii ² rebellant imperatori cum domino Gilberto de Parma et domino Cavalgabon ³, et cum exercitu magno vadunt contra civitatem Cremone ⁴, adjunctis sibi Reginis, et diu pugnant cum vicario dicti regis et cum domino Galiacio Mediolanensi, quos postea favente populo Cremonensi cum confusione expellunt et dampno. Eodem tempore rex Romanorum dominum Cavalgabon cum domino Gilberto et eorum comitiva diffidit ⁵ et bannivit. Et hoc idem fecit de Tuscis.

Eodem tempore, et mense februarii, imperator recedens ⁶ de Janua ⁷ vadit per mare Lorice ⁸, et ante ⁹ Pisas, militiam ¹⁰ Tuscorum que Sarzine ¹¹ erat ad obviandum. Fertur autem quod in suo regre su ¹² privilegiavit Januam.

Eodem tempore Placentini et Papienses rebellant imperatori ¹³. In mense autem aprilis, cum dominus Guillermus Cavalgabon ivisset ¹⁴ ad expugnandum quoddam castrum de episcopatu Cremonensi, exierunt illi.

Eodem anno, hoc est duodecimo, in mense ¹⁵ aprilis [3 aprilis 1312], ordo Templariorum in concilio condempnatur ¹⁶ in personis et ¹⁷ rebus, que ¹⁸ bona papa sibi reservat ¹⁹ ex virtute ipsius concilii et collegii cardinalium.

Eodem tempore pars guelfa de Aste expellit gebelinam ²⁰ cum adiutorio senescalli regis Roberti.

Eodem tempore Paduani rebellant regi Alamannie et Romanorum occasione Vincentie, quam dictis ²¹ Paduanis abstulerat ²². Propter quam causam pugnaverunt cum Veronensibus, et devicti sunt ab eis.

Eodem tempore, hoc est anno duodecimo, rex ²³ Robertus multiplicat militiam in Urbe ad obviandum imperatori ne ibidem coronam recipiat. Unde ibidem pugnat ²⁴ militia regis Roberti contra

1. *omis par C, D.* — 2. *exititii, B, C, D, Bal.* — 3. *imperator cum domino Gilberto Cavalgaboni de Parma, C.* — 4. *Bononie, Bal.* — 5. *diffidat, B, D; diffidavit, Bal.* — 6. *recedit, C, D.* — 7. *et, ajouté par D.* — 8. *Borice, C.* — 9. *inde, Bal., C.* — 10. *militia, B, D.* — 11. *Sarzane, B.* — 12. *fertur, sed ante suum recessum, B, D; fertur, ante suum recessum, C.* — 13. *contra imperatorem, C.* — 14. *misit, B, C, D.* — 15. *principio, B, C, D, Bal.* — 16. *damnatur, C; corrigé postérieurement en condempnatur dans D.* — 17. *in, ajouté par B.* — 18. *quorum, B, C, D.* — 19. *reservavit, B, C, D.* — 20. *Gibellinos, B, C, D, Bal.* — 21. *omis par B, C, D.* — 22. *abstulerunt, B, C.* — 23. *omis par B, C.* — 24. *pugnant (sic), A; pugnavit, C.*

Columpnenses, et prevalet militia ejus. Tunc rex Alamannie fortificat se Pisis, et marchiones ¹ in favorem regis Alamannie ² movent guerram Lucanis, qui videbantur impedire adventum imperatoris. Et eodem tempore Lucani rebellant aliquo tempore in Lunisciana ³ sicut vermicula ⁴ ruosi sanctus Stephanus; sed Lucani mittunt exercitum contra eos.

Eodem tempore in concilio filii regis Francie et fratres opponunt se ⁵ regi Alamannie, et impediverunt litteras papales ⁶ que dirigebantur contra rebelles predicto regi.

Eodem tempore et anno in tota Lombardia maxima exorta est fames propter caristiam victualium : que tanta facta est quod non est in ⁷ memoria hominum quod similis ⁸ fuerit.

Eodem anno ⁹ inter Pasca et Penthecosten, rex Alamannie Henricus recedit de Pisis, et vadit versus Romam per Maritimam, ubi prius dampnificaverat aliquos Lucanos in gregibus quos ibidem in yeme consueverunt nutrire. Toto autem tempore quo rex fuit Pisis, quod fuit per ¹⁰ quatuor menses, nulla novitas est ¹¹ facta inter ipsum et Tuscos. Veniens autem rex Henricus Romam, suam gentem locat in Sancto Johanne de Laterano.

Eodem anno rex Scotie fortificat se in militia et peditibus, et in magna parte suum regnum recuperat occupatum ab Anglicis. Quod accidit propter divisionem que exorta est inter barones Anglie et regem occasione Petri de Gavaston ¹².

Eodem tempore ¹³ in Ascensione ¹⁴ Domini terminatur concilium, et curia statim recedit et vadit Avinionem.

Hoc eodem tempore barones Anglie obsident Petrum de Gavaston ¹⁵ in castro novo, quod ad ipsum pertinebat ratione sui comitatus. Rex vero occultavit se, ita quod non inveniebatur. Et tandem dictus comes captus est.

Eodem tempore, in Lombardia, illi de Lombardia cum dominis de La ¹⁶ Scala devieti sunt a Cremonensibus, duce domino Gilberto de Corrigia, et ceperunt tunc trecentos currus oneratos ¹⁷ victualibus, que portabantur pro exercitu Veronensium.

1. marchio, B, C; Marchie, D. — 2. et, ajouté par B, D. — 3. Limisiana, B, C, Bal. — 4. vernicula, A, D. — 5. et, ajouté par A. — 6. impediunt bullas papales, B, D; impediverunt bullas papales legi, C. — 7. omis par B, C. — 8. prius, B, C, D. — 9. die sexta maii, ajoutés par C, Bal. — 10. per, omis par A, D. — 11. fuit, D. — 12. Gavastone, B, C, D. — 13. anno, B, C, D. — 14. lege vigilia Ascensionis [3 maii 1312]. — 15. Gavastone, B, C, D. — 16. omis par C. — 17. de, ajouté par B, C, D, Bal.

Eodem tempore, per dominum Philippum¹ de Sabaudia² talis fraus dicitur esse facta, quod sub simulatione matrimonii contrahendi requisivit comitem Philipponem de Papia quod mitteret aliquos ad dictum festum honorandum. Qui misit³ filium suum et octo de melioribus civitatis; quos omnes detinuit in carcere. Simile de aliquibus aliarum civitatum fertur fecisse.

Eodem anno, occisus est Ricardus de Camino a quodam assisino⁴, nec potuit sciri quis fuerit auctor⁵ sue mortis, quia statim assisinus⁶ fuit frustratim neci datus. Succeditque in dominio frater ejus, quia filium non habebat ex filia ducis de Galura⁷, uxore sua; que vocata est domina Johanna, filia filie marchionis de Este⁸.

Eodem anno citatur comes Flandrie ad⁹ parlamentum Francie, cui imponebatur¹⁰ quod non servasset pacta que in pace Flaminorum intervenerunt¹¹.

Eodem anno, xxv¹² die maii, rex Romanorum occupat¹³ Capitolium; et inde sua gens assumit audaciam ad veniendum versus¹⁴ Sanctum Petrum; descendentesque de Capitolio, veniunt versus domum domini Gentilis prope Minervam, apperientes per violentiam¹⁵ vias clausas vallis¹⁶ et fossatis, magnoque impetu invadunt partem adversam, multosque vulnerant et occidunt. Quod cum pervenisset ad majores alterius partis, Catalani cum Tuscis¹⁷ venerunt contra partem regis predicti. Magnum bellum et atrox inchoatum est¹⁸ prope domum domini Gentilis, qui dicuntur Alperici¹⁹, duravitque certamen ab hora tertia usque ad horam²⁰ nonam²¹. Tandem succumbit²² pars imperatoris, magnaue strages facta est, multique principes ejus sunt occisi et alii nobiles; inter quos fertur de episcopo Leodiensi²³. Post hec utraque pars se vallat et in tantum infortiant se²⁴ quod una pars ad aliam venire²⁵ non poterat sine periculo; et imperatore impellente²⁶ nichilominus exerçant se continue ad singulare certamen, et nunc hunc nunc illum consumit gladius.

1. Philipponem, B. — 2. Sabaldia, C, D. — 3. eidem, *ajouté par* B, C, D, Bal. — 4. a quodam assisino, *omis par* C. — 5. fit actor, B; fuit auctor, C, D. — 6. assisinius, C. — 7. Galinam, B, C, D. — 8. Aste, C. — 9. per, A. — 10. opponebatur, B, C, D. — 11. intervenerant, D. — 12. xv, B, C, D. — 13. occupavit, D. — 14. ad, B, C, D. — 15. vim, B. — 16. valli, C. — 17. Cathalanos cum Tuscis qui *au lieu de* Catalani cum Tuscis, D. — 18. inchoatur *au lieu de* inchoatum est, B, C, D. — 19. Alperia, C. — 20. *omis par* C. — 21. quod certamen ab hora tertia usque ad nonam duravit, B, D. — 22. succubuit, B, C, D. — 23. inter quos frater episcopi Leodiensis, D; inter quos frater episcopi vel de episcopo Leodiensi, B, C. — 24. se infortiant, B, D; se fortificant, C. — 25. ire, B, C, D, Bal. — 26. ipsa volente *au lieu de* imperatore impellente, A.

Eodem tempore, capto Petro de Gavaston¹, post octo dies sue² captionis veniens ad manus baronum, decapitatus³ est ab eis; quia imponebatur sibi quod dementasset⁴ regem, insuper quod⁵ cameram regis spoliasset et quod retraxisset eum ab amore regine; que filia erat regis Francie et de pulchrioribus mulieribus mundi. De quo fertur mirabilem exitum habuisse. Cum enim videret mortem sibi⁶ imminere, petivit fratres ad suam confessionem; et post confessionem advocavit barones, et sic ipsos alloquitur: *Ex quo, inquit, me mori⁷ oportet, peto ut michi liceat disponere de me ipso. Primo ego indulgeo omnibus qui me leserunt, preter illos qui michi imposuerunt infamiam de infami⁸ peccato.* Deinde petivit a baronibus capellanos qui celebrarent in perpetuum pro anima sua; et a diversis fuerunt oblati quinque. Abinde posuit se in feretro, et⁹ tanquam mortuus esset,¹⁰ fecit eo vivente missam¹¹ celebrari de mortuis. Missa autem dicta, rogavit barones quod antequam decapitaretur, perforaretur¹² gladio in pectore et renibus et circa cor, ut sic mortuus decapitationem non sentiret, quod et factum fuit¹³.

Eodem tempore et anno imperator attemptat cum gente sua ire ad Sanctum Petrum, et invadit aliam partem in quinque locis; et¹⁴ male cessit eidem: quia altera pars, scilicet regis Roberti, multum bene erat munita et incastellata. Unde cum balistis perforant¹⁵ eos, vitantes¹⁶ bellum campale pro majori eorum¹⁷ securitate, credentes imperatorem¹⁸ sive gentem ejus vincere ex defectu victualium seu¹⁹ expensarum. Interim tamen²⁰ rex sive²¹ imperator munit²² se gente et vallis, et alia pars magis; et ambo stant in fortaliis suis.

Eodem anno in Ytalia facta est epidimia quasi per totum.

Eodem anno in festo apostolorum Petri et Pauli [29 junii 1312], quia in Sancto Petro Henricus imperator coronari non potuit propter adversarios, fuit coronatus a tribus cardinalibus, videlicet legato,

1. Gavastone, B, C, D. — 2. omis par C. — 3. et captus au lieu de decapitatus est, C. — 4. demendasset, B, C. — 5. totam, ajouté par D, Bal. — 6. vident sibi mortem, B, D; viderit sibi mortem, C. — 7. mori me, C. — 8. leserunt infamia de infamie peccato, C; leserunt in fama de infamie peccato, D; leserunt infamiam de infami peccato, B. — 9. omis par B, D. — 10. et, ajouté par B, D. — 11. celebrari missam, B, C, Bal.; missam de mortuis dici, D. — 12. perfoderetur, C, Bal. — 13. est, D. — 14. sed, B, C, D, Bal. — 15. perforabant, B, C, D, Bal. — 16. et vitantes, C; evitantes, D. — 17. ipsorum, C. — 18. imperatorum, Bal. — 19. et, B, C, D, Bal. — 20. autem, B, D. — 21. seu, B, D. — 22. munivit, B, C, D.

domino Ostiensi et domino ¹ Luca, de mandato pape in Sancto Johanne de Laterano. Eodem tempore, modica mora ibidem contracta ², inde recedens vadit versus Tudertim ³, ubi cum ipsis intravit territorium Perusinorum, et multa dampna eisdem ⁴ infert. Perusini vero ex suspicione civium suorum non fuerunt ausi exire contra imperatorem. Inde venit Aretium; et ibidem quasi nulla mora contracta, intravit territorium Florentinorum.

Eodem autem anno, videlicet ⁵ duodecimo [1312], rex Castelle moritur in exercitu contra Sarracenos, acquisitis aliquibus castris regni Granate.

Eodem anno principes Anglie conveniunt ⁶ contra regem apud Londonias post mortem Petri de Gavaston⁷, requirentes eum super ordinationibus factis in parlaméto de beneplacito regis pro bono statu regni. Et quia rex videbatur turbatus de morte Petri, legatus domini ⁸ pape missus et Ludovicus, frater regis Francie, existentes ⁹ cum dicto rege Londoniis, se interponunt ¹⁰ ad concordiam faciendam.

Eodem anno ¹¹ imperator veniens de Roma, ipso jam coronato in imperatorem ¹², intravit territorium ¹³ Florentinorum, et venit ad montem Garchi ¹⁴; qui modica expugnatione reddiderunt se sibi. Quibus omnibus donavit immunitatem ad certum tempus. Et inde recedens, venit Anicissam ¹⁵, ubi resistentia fit ¹⁶ per Florentinos et bellum ¹⁷, et aliqui mortui, ultimo tradiderunt¹⁸ se sibi. Ab inde usque ad Sanctum Salvi ¹⁹ descendit sub spe habendi Florentiam, ut creditur; ibique ²⁰ se fixit cum duobus milibus militum et XV milibus peditum, et castrametatus est, contrahens ibidem moram per mensem cum dimidio; nec aliquam habuit resistentiam, licet multotiens fuerit dictum quod interiores exirent ad pugnandum cum ipso, quia erant ²¹ in duplo quam ipse²²; ubi convenerant Lucani, Bononienses, et Romanholi ²³ et Senenses, cum aliis. Tandem imperator recedit de Sancto Salvi, et vadit ad Sanctum Cassianum, ubi

1. de (*sic*), *ajouté par B, C, D.* — 2. ibi contrahendo, *B, C.* — 3. Tudertum, *B, C, D, Bal.* — 4. eis, *B, C, D.* — 5. anno, *ajouté par B, C, D.* — 6. convenerunt, *C.* — 7. Gavastone, *B, C, D.* — 8. nostri, *ajouté par B, C, D.* — 9. existens, *A.* — 10. cum dicto rege tandem se interponunt, *C;* cum dicto rege tandem interposuerunt se, *B, D.* — 11. tempore, *C, Bal.* — 12. imperium, *A;* imperio (*sic*), *B, D.* — 13. *omis par A.* — 14. Gracchi, *C, Bal.* — 15. Avisitam, *C.* — 16. *omis par C;* fuit, *placé après Florentinos par B, D.* — 17. habuit, *ajouté par B, C, Bal.* — 18. rediderunt, *B, D.* — 19. Salvii, *C.* — 20. que, *omis par B, D.* — 21. qui erat, *C.* — 22. ipsi, *A.* — 23. Romagnoli, *B, D;* Romangnioli, *C;* Romandioli, *Bal.*

mense ¹ novembris et decembris moram fecit; et in octobri ² recesserat ³ de urbe.

Eodem anno luna passa est eclipsim xv die decembris ⁴ circa principium noctis et ⁵ fuit quasi tota eclipsata. Et in sequenti die ⁶ papa vocavit quosdam religiosos inter quos erat scisma, et dedit sententiam contra eos; et ⁷ quosdam illius ordinis absolvit ab officio, quosdam autem penitentiavit, quia non fuerunt ⁸ obedientes eidem, ymmo appellaverant ⁹ contra ipsum. Ab inde fecit legi constitutionem super capita ipsorum ¹⁰, in qua multum artabantur.

Eodem anno, hoc est duodecimo [1312], in decembri ¹¹ et quatuor temporibus, fecit papa Clemens novem cardinales; inter quos quatuor fuerunt doctores juris, videlicet archiepiscopus Aquensis, qui modo vocatur Penestrinus, episcopus Avinionensis, Biterrensensis et abbas Sancti Severi ¹². Duo vero alii fuerunt magistri in theologia; unus de ordine Predicatorum, qui legebat in sacro palatio curie, dictus frater Guilhermus Petri de Bajona; alius frater Minor, dictus frater Vitalis ¹³. Alii duo fuerunt familiares pape. Sed nonus fuit bachallarius in theologia et secularis.

Anno Domini MCCCXIIJ, in januario ¹⁴, nuntii imperatoris veniunt ad curiam pro ratificatione coronationis quam imperator in Urbe receperat ¹⁵.

Eodem anno et mense, Ecclesia concedit Roberto regi ¹⁶ dominium Ferrarie sub annuo censu ad ipsius beneplacitum.

Eodem anno, Veneti reconciliantur Ecclesie, solvendo eidem centum milia florenorum, obligando ¹⁷ se per iuramentum et sub certa pena de non reedificando castrum dictum Marcabon ¹⁸.

Eodem anno in fine januarii, imperator transfert suum exercitum ad Podium Boniti contra Collum ¹⁹ et Sanctum Geminianum, dictumque castrum de Podio Boniti reedificatur ²⁰. Fertur autem quod imperator ascendit dictum castrum et in omnibus angulis

1. per mensem, *Bal.*, *C.*, *D.* — 2. octobre, *C.* — 3. recedit, *B*; recessit, *C.*, *D.*, *Bal.* — 4. septembris, *B.*, *D.* — 5. *omis par C.*, *D.* — 6. Anno sequenti *au lieu de* Et in sequenti die, *B.*, *C.*, *D.* — 7. quia, *A.* — 8. fuerant, *B.*, *C.*, *D.* — 9. appellaverunt, *C.*, *D.*, *Bal.* — 10. eorum, *B.* — 11. hoc est in duodecimo, decembri, *B.*, *D.*; id est in duodecimo, mense decembris, *C.* — 12. Severii, *C.* — 13. minor de Justo, dictus frater Vitalis, *mss.*; minor, dictus frater Vitalis de Furno, *Bal.* — 14. mense januarii *au lieu de* in januario, *C.* — 15. acceperat, *B.*, *C.*, *D.* — 16. Roberto regi *placé après* Ferrarie *par C.*, *D.* — 17. obligant, *C.* — 18. Merchabone, *B.*, *D.*; Mercabonem, *C.* — 19. Collem, *B.*, *C.*, *D.* — 20. reficitur, *C.*

castri primum jecit lapidem, sed in porta orientali unum anulum, meliorem, quem habebat in digito, ibidem profundavit.

Eodem anno et mense, imperator recedit de castro Podio Boniti¹ propter defectum victualium et epidimiam, et venit Pisas²; ubi et³ questionem movet Pisanis super quadam summa pecunie quam eidem⁴ promiserant⁵.

Eodem anno, circa Pascha⁶, princeps Tarentinus, filius regis Karoli, accepit duas filias domini Karoli fratris regis Francie; et unam copulavit sibi,⁷ alteram⁸ filio suo⁹. Pro sua accepit in dotem imperium Constantinopolitanum, quia matri debebatur. Pro alia habuit in dotem regnum Thessalonicense¹⁰. Mater enim earum filia fuit imperatoris Balduini¹¹, cui imperium abstulit Pallialogus¹². Et¹³ quia una de dictis filiabus desponsata erat secundogenito ducis Burgondie dispensatum¹⁴ fuit. Abinde¹⁵ accepit in uxorem filiam comitis Annonie; et princeps eidem accessit in principatu¹⁶ Achaye, quem in dotem assignavit predictæ¹⁷ filie comitis.

Eodem tempore, videlicet¹⁸ anno et mense [5 maii 1313], post octavas Pasche Clemens V Celestinum V (qui papatui cessit in¹⁹ anno Domini MCCXCV, cui successit Bonifacius VIII) per²⁰ longum tempus de vita et miraculis inquisitione posthabita²¹ sub cathalogo sanctorum annumerat, mandatque ipsum vocari sanctum Petrum confessorem, quia sic vocabatur ante papatum, videlicet Petrum de Marone²². Per quod videtur dictus dominus Clemens ratificasse renuntiationem, quia noluit ipsum vocari Celestinum.

Eodem anno, oritur tribulatio inter barones Castelle post mortem regis, eo quod reliquerat filios teneros; et facta est contentio super tutela primogeniti regis²³. Nichilominus tamen omnes juraverunt fidelitatem predicto puero.

Eodem anno, imperator bannivit²⁴ regem Robertum et privavit terris Imperii et omni honore et quicumque vellet de bonis ejus

1. Bononie (*sic*), *C.* — 2. Pisis, *B, C, D.* — 3. *omis par B, C, D.* — 4. *ei, B, D.* — 5. *illo anno, ajoutés par B, D.* — 6. circa Pascha, *omis par B, C, D.* — 7. *et, ajouté par B, D.* — 8. *que, ajouté par C.* — 9. *omis par A.* — 10. *Au lieu de Pro sua... Thessalonicense, B, D mettent et accepit in dotem regnum Thessalonicense; C, accepit in dotem regnum Thessalonicense.* — 11. *Baldonini, C.* — 12. *Palliagolus, C.* — 13. *omis par C.* — 14. *dispensandum, B, Bal.* — 15. *Ibidem et, A.* — 16. princeps ei dedit principatum Achaye, *Bal.*; princeps eidem in principatu Achaye, *A.* — 17. *dictæ, B, C, D.* — 18. *tempore videlicet, omis par B, C, D, Bal.* — 19. *omis par C.* — 20. *post, B, C, Bal.* — 21. *prehabita, B, C, D, Bal.* — 22. *Murrone, C, Bal.; videlicet frater Petrus de Morrone, D.* — 23. *omis par B, C, D.* — 24. *bandivit, B, D.*

occupare posset¹, et absolvit omnes milites et barones suos a fidelitatis iuramento. Et hoc fuit circa Pascha [26 aprilis 1313]. Interim autem fiunt² concertationes particulares; et modo uni parti male cedit³, modo alteri. Eodem tempore, senescallus regis Roberti prevalet contra partem Imperii in Pedemonte et contra marchionem Montisferrati, magnamque gentem capit et occidit.

Eodem anno, hoc est decimo tertio, in Penthecoste [circa 3 junii 1313], Parisius fit festum solempnissimum, quia rex fecit milites filios suos, et⁴ cum eis fiunt milites multi, et, ut fertur, inter barones et alios⁵ principes circa mille. Ad istum festum venit rex Anglie et regina que erat filia regis Francie. In hoc festo fuerunt⁶ multa singularia. Primo, quia propter multitudinem non permittunt⁷ aliquem equitare, fit molendinum quod molit sterlingos, fit aqueductus de vino de⁸ vernacia⁹, burgenses Parisienses fecerunt nemus de omni genere animalium. Rex autem post festum accepit crucem de manu legati, et ipse et filii et rex Anglie et quasi tota baronia. Tanta autem ostensa est¹⁰ amoris affectio inter istos duos principes quod vix lingua explicare posset et¹¹ quod sic se haberent sicut pater et filius, et unus alteri faveret¹² in suo regimine, sed precipue rex Francie, quod nonnisi in evidentissimis¹³ causis¹⁴ appellationi deferret.

Eodem tempore, gens imperatoris intravit Vercellas, et vi belli intravit¹⁵ Petram Sanctam, et ceperunt Sarisanam¹⁶ burgum et castrum. Ad¹⁷ paucos vero dies venerunt duodecim galee regis Roberti, et ceperunt omnes barcas que portaverant¹⁸ victualia genti imperatoris.

Eodem tempore, imperator¹⁹ jam coronatus, ut supra patet, recedit de Pisis et vadit Romam cum militia magna, relinquens civitatem Pisanam bene munitam. Et eodem tempore imperator concessit Pontem Tremulum illis de Fiescho.

Eodem anno²⁰, circa medium²¹ augusti, imperator in comitatu

1. posset occupare, B, C, D. — 2. fiunt autem, C. — 3. uni bene cedit, B, D. — 4. omis par C. — 5. omis par B, C, D. — 6. fiunt, B, D. — 7. permittitur, C. — 8. et de au lieu de de, C, Bal. — 9. varnacia, B, D; vernasio, C. — 10. Tanta est ostensa, C; Tanta autem est ostensa, D. — 11. eo, Bal. — 12. et quia sic se habebant sicut pater et filius, et unus alteri faveret, D. — 13. arduissimis, C. — 14. causas, D. — 15. Gibellini intraverunt, B, C. — 16. Serazanum, B, C, Bal. — 17. Circa, B, C, D, Bal. — 18. portaverunt, C, D. — 19. omis par B, C, D. — 20. tempore, B, C, D, Bal. — 21. mensem, B, C, D.

Senensi existens apud Bonconventum¹ et quasi languens infirmabatur², et moritur et, ut dicitur, multum devote; delatumque est corpus ejus Pisas. Moritur autem xxiii³ die augusti morte vero⁴ naturali, quicquid aliqui malivoli dicant⁵. Infirmitas autem sua⁶ incepit ab apostemate in coxa⁷, et⁸ inde venit ad febrem; de⁹ qua decima die moritur, sicut a fidedignis accepi qui fuerunt presentes.

Eodem anno, circa principium septembris, papa Clemens fecit constitutionem in qua promulgat sententiam excommunicationis contra omnem hominem¹⁰ qui armata manu et hostiliter intraret regnum Apulie, sive ratione terre capiende sive ledende¹¹, sive ratione regis Roberti et suorum subditorum. Hec autem sententia sic¹² lata est quia¹³ aliqui opinati sunt et consuluerunt imperatori quod non incidebat in sententiam si iret contra personam et non contra regnum.

Eodem tempore, post mortem imperatoris, dominus Clemens regem Robertum senatorem constituit Urbis.

Eodem tempore, hoc est¹⁴ tertia die decembris, in¹⁵ undecima hora, luna passa est eclipsim; et fuit particularis et cinericia.

Anno Domini MCCCXIII¹⁶ post mortem imperatoris conveniunt electores ad locum destinatum, sed non potuerunt convenire. Unde inde discordes recesserunt.

Eodem tempore,¹⁷ in januario et usque ad februarium, fuerunt nives et frigora magna secuta post conjunctionem planetarum, videlicet Jovis cum Marte, et oppositionem¹⁸ ipsorum cum Saturno, et eclipsis¹⁹ lune.

Eodem anno, in kalendis martii [1 martii 1314], in Carpentorato, ubi curia tunc erat, apparuerunt tres soles in oriente naturales²⁰ duo in meridie, unus naturalis, et alter contra cursum nature; et diu duraverunt et quilibet suos²¹ radios emittebat.

Eodem tempore, xiiii die dicti mensis, publicate sunt quedam constitutiones facte in concilio Viennensi, que jam dicentur :

1. Deconetum, A, B. — 2. infirmatur, B, C, D. — 3. xxiii, A, B, D, Bal. — 4. omis par B, C, D, Bal. — 5. au lieu de quicquid aliqui malivoli dicant, C met quamquam aliqui malivoli dixerint quod fuerat datum sibi venenum in eucharistia. Baluze suit C en corrigeant dixerint par dixerunt. — 6. ipsa, C. — 7. cossa, B, C. — 8. omis par B, C, D. — 9. in, C. — 10. omis par B. — 11. ledende sive capiende, B, C, D. — 12. ita, B, D. — 13. a qua, C. — 14. in, ajouté par A. — 15. et, B. — 16. MCCCXIII, C. — 17. et, ajouté par C. — 18. oppositione, C. — 19. eclipsi, B, C, D. — 20. solennes comete unus in oriente naturalis au lieu de tres soles in oriente naturales, B, D. — 21. duos, B, C, D.

quarum una fuit declaratoria ¹ eorum que ad imperatorem pertinebant circa papam, videlicet quod tenetur ad iuramentum prestandum pape de conservando ² eum et ipsius jura. Et sunt duo. Unum quod debet ³ facere antequam Romam veniat; et habetur in Decreto, distinctione LXIIJ, caput *Tibi Domino*. Secundum est quando venit Romam pro aurea corona. Quod quidem iuramentum continetur in pontificali domini pape. Secunda constitutio fuit quod post mortem pape, in civitate ubi est audientia fiat electio, si papa moriatur extra locum audientie. Tertia fuit de sancta Trinitate, in qua fit confessio fidei. Quarta fuit de revocatione sententie imperatoris contra regem Robertum. Sed ista non fuit facta in concilio, sed tunc quando ⁴ in scriptis revocavit omnem processum factum per imperatorem contra regem Robertum. Insuper constituit dictum ⁵ regem ⁶ vicarium in Ytalia in tota terra Imperii.

Eodem tempore, xj die aprilis, Clemens V occasione sue infirmitatis de Castro Novo, quod est episcopi Avinionensis, recedit, et ⁷ versus Burdegalam ⁸ se disponit.

Eodem anno, in Cena Domini [12 aprilis 1314], factus est processus per papam ⁹ contra Mutinenses et exitios ¹⁰ Bononienses et alios de Romandiola et Mantua propter hostilem impugnationem vicario ¹¹ marchionis nepotis pape Clementis, qui vicarius vocabatur Ramundus ¹² Athonis ¹³ de Aspello ¹⁴, et qui ante ¹⁵ fuerat comes in Romandiola. Hic veniebat cum thesauro Ecclesie et marchionis predicti et in magna summa, et dictus vicarius erat cum quadraginta personis; et cum securatus ¹⁶ esset, nulla fide servata, occiderunt eum prope Mutinam, et omnia bona rapuerunt.

Eodem anno ¹⁷, xij kalendas maii [20 aprilis 1314], Clemens V moritur in quodam castro regis Francie quod dicitur Rochamaura ¹⁸. Fuerat autem multo tempore infirmus de torsionibus, ex ¹⁹ quibus perdidit appetitum. Ymmo interdum patiebatur fluxum, et per ipsum mitigabantur torsiones. Interdum vero patiebatur vomitum. Et sic de talibus passionibus moritur; nec umquam fuit postea

1. declarativa, B, C, D, Bal. — 2. observando, B, C, D. — 3. debeat, B, C; quid debebat *au lieu de* quod debet, D. — 4. quia, A, B, C. — 5. dominum, C. — 6. Robertum, B, C, D. — 7. accedere *au lieu de* recedit, et, B, C, D. — 8. Burdegalam, B, C, Bal. — 9. per papam, *omis par* B, C, D. — 10. exitios, B, C, D, Bal. — 11. vicarii, B, C, D, Bal. — 12. Raymundus, C. — 13. Othonis, A, Bal. — 14. Apello, B, D. — 15. antea, C, D. — 16. assecuratus, B, C, D, Bal. — 17. die, *ajouté par* C, Bal. — 18. Roccamaura, B, D. — 19. in, B.

sanus postquam¹ constitutionem contra religiosos mendicantes² renovavit sicut audiui a suo confessore fidedigno³.

1. sanus fuit postquam, *D.* — 2. *omis* par *B, C, D.* — 3. predicatore tamen, ajoutés par *B, D*; predicatore tamen, puis deux mots grattés bona conditione, additione, *C* en marge duquel Pierre-Guillaume Rocha, qui l'a possédé, a écrit : Suspicum est testimonium tuum, quia reli[gi]osus es; predicatore tamen, bona additione, ajoutés, par le ms. *A*, 41 de la bibliothèque du chapitre de Padoue, fol. 239 v°.

TERTIA VITA CLEMENTIS V

AUCTORE BERNARDO GUIDONIS

EPISCOPO IODOVENSI

(excerpta e *Cathalogo brevi romanorum pontificum*)

Clemens V, natione Vasco, de loco qui Vinhandrau¹ dicitur, Burdegalensis diocesis, oriundus, ex patre Beraudo milite, fuit electus in papam apud Perusium in vigilia Penthecostes, que fuit nonis junii [5 junii], anno Domini millesimo trecentesimo quinto. Sedit annis VIIJ, mensibus X, diebus XV, a die electionis sue usque in diem sui obitus computando. Vacavit autem Sedes annis duobus, mensis tribus, diebus septemdecim. Hic prius vocabatur Bertrandus de Gotho. Fuitque primo episcopus Convenarum, et exinde translatus in Burdegalensem archiepiscopum. Electus² est in papam, et tunc temporis suam provinciam in Pictavia visitabat. Rediens autem de Pictavia Burdegalam in mense julii subsequentis, receptus fuit cum ingenti gaudio et honore, ubi recepit decretum electionis sue in crastino sancte Marie Magdalene [23 julii 1305]. Et sequenti die [24 julii], scilicet xj³ kalendas augusti, in presentia prelatorum et magnatum in ecclesia cathedrali Sancti Andree, sede sua sedens in cathedra, Clemens vocari voluit et elegit, et ex tunc cepit agere et se gerere sicut⁴ papa. De Burdegala vero recessit in fine sequentis mensis augusti pervenitque Lugdunum;

1. Vilandrau, *D*³; Vilhandrau, *Bal.* — 2. Electusque, *Bal.* — 3. *lege* ix. — 4. tanquam, *D*³.

Désignation des manuscrits :

*C*¹ = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4040, fol. 159 v°-160 v°.

*D*¹ = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4979, fol. 13 v°-14 v°.

*D*² = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4979, fol. 80 r°-81 v°.

*D*³ = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 6489, fol. 166 r°-167 v°.

conveneruntque ad eum cardinales; fuitque coronatus Lugduni in ecclesia Sancti Justi, dominica infra octabas sancti Martini, scilicet xviii kalendas decembris [14 novembris 1305], presente domino rege Francie Philippo.

Hic Clemens papa, pontificatus sui anno primo, in Adventu Domini subsequenti, scilicet xviii kalendas januarii [15 decembris 1305], fecit unam ordinationem cardinalium; inter quos fuerunt Petrus de Capella episcopus Tholosanus, Berengarius Fredoli episcopus Biterrensis, Arnaldus de Cantalupo electus Burdegalensis, frater Thomas Anglicus magister in theologia, et frater Nicholaus Gallicus confessor regis Francie, ambo de ordine Predicatorum, Stephanus archidiaconus Brugensis¹ cancellarius regis Francie, Guillelmus Arrufati², Arnaldus de Pelagrua, Raimundus de Gotho nepos pape, Petrus Arnaldi Bearnensis abbas Sancte Crucis Burdegalensis; cui non fuerunt anni at[t]ributi in cardinalatu, sed obiit infra annum. Item Jacobum et Petrum de Columpna, patruum et nepotem, quos Bonifacius papa deposuerat, reposuit in cardinalatu, rege Francie procurante.

Anno autem Domini MCCCvj, Clemens papa, recedens de Lugduno, rediit Burdegalam, ubi sedit cum sua curia illo anno.

Deinde anno Domini MCCCvij, Clemens papa cum sua curia³ de Burdegala vadit apud Pictavim⁴, ubi stetit curia anno uno et amplius.

Eodemque⁵ anno, in festo sancti Eduardi regis, iij ydus octobris [13 octobris 1307], fuerunt capti Templarii ubique in toto regno Francie subito una die.

Anno autem Domini MCCCviii, circa finem mensis augusti, Clemens papa cum curia sua recessit de Pictavi, versus Avinionem dirigens gressus suos, ubi cum curia sua⁶ sedit⁷.

Anno autem Domini MCCCviii, venerunt nuntii et ambaxatores regis Alamannie Henrici apud Avinionem, petentes confirmationem electionis et coronationem Imperii ab ipso papa sibi dari. Papa vero ejus electionem admisit et confirmavit, volens ipsum nominari regem Alamannie et Romanorum, et coronationem Imperii promisit, tempus eidem assignando ut a festo Purificationis ad duos annos Romam veniret coronam ibidem Imperii percepturus.

1. Burgensis (*sic*), C¹, D¹. — 2. Atrufati, C¹; ambo... Arrufati, *passage omis par D³*. — 3. curia sua, C¹, D¹. — 4. Pictavum, C¹; Pictaviam, *Bal.* — 5. *que, omis par Bal.* — 6. sua curia, D³. — 7. versus... sedit, *passage omis par D¹*.

Eodemque¹ anno Domini MCCCVIIIJ, ydibus septembris [13 septembris], apud Avinionem Clemens papa ad instantiam regis Francie Philippi et suorum in publico consistorio pronuntiavit ut liceret prosequi volentibus procedere contra memoriam dampnandam Bonifacii pape VIIJ, qui ab eisdem jam dudum de crimine heresis extiterat infamatus.

Anno autem Domini MCCCX, quinto² ydus maii [11 maii], per archiepiscopum Senonensem cum suis suffraganeis in concilio provinciali Parisius congregatis fuerunt sententiati et iudicati Templarii ex propriis confessionibus tanquam inpenitentes super nephanda et prophana professione sua; fueruntque relictii curie seculari, et per eandem igni traditi et combusti. Unum autem mirandum fuit quod omnes et singuli eorum confessiones suas, quas prius j-rati fecerant in iudicio, retractarunt, dicentes se falsa fuisse confessos, nullam super hoc reddentes causam aliam nisi vim aut³ metum tormentorum quod de se talia faterentur.

Hic Clemens papa pontificatus sui anno sexto, dominice vero incarnationis anno MCCCX, in sabbato quatuor temporum Adventus, scilicet XIIIJ kalendas januarii [19 decembris], apud Avinionem fecit secundam ordinationem quinque cardinalium; qui fuerunt, Arnaldus de Felgueriis⁴ archiepiscopus Arelatensis, Bertrandus de Bordis episcopus Albiensis, qui obiit infra annum sequenti mense septembris, Arnaldus Novelli abbas Fontisfrigidii Cisterciensis ordinis, Raimundus de Fargis nepos pape ex sorore, Bernardus de Garvo de Sancta Librata⁵.

Hic Clemens papa pontificatus sui anno septimo, dominice vero incarnationis anno MCCCXJ in kalendis octobris, apud Viennam supra Rodanum generale concilium convocavit; fuitque prima sessio concilii inchoata XVIIJ⁶ kalendas novembris [16 octobris]; et inter colloquia et tractatus super agendis deductum est tempus per totam yemem subsequentem. In sequenti vero mense martii, feria quarta in epdomada sancta, XIJ kalendas aprilis [22 martii 1312], summus pontifex, multis prelatis cum cardinalibus coram se in privato consistorio convocatis, per provisionis potius quam condemnationis viam, ordinem militie Templariorum cassavit et penitus annullavit, personis ac bonis ejusdem ordinis dispositioni et ordinationi sue et Ecclesie reservatis. In sequenti vero mense aprilis,

1. quoque au lieu de que, D¹. — 2. omis par D¹. — 3. et, D¹. — 4. Falgueriis, Bal. — 5. Liberata, Bal. — 6. XIIIJ (sic), correction d'une main postérieure, D¹.

tertia die ejusdem mensis, anno incarnationis dominice¹ jam mutato, scilicet MCCCXIJ, fuit secunda sessio concilii celebrata; in qua predicta cassatio ordinis Templariorum fuit per summum pontificem, radiante concilio, promulgata, presente rege Francie Philippo cum tribus filiis suis, cui negotium erat cordi. Sicque annullatus est ordo Templi post annos CLXXXIIJ quibus militaverat, inpingatus ac dilatatus nimis. In sequenti vero mense maii, pridie nonas ejusdem mensis [6 maii], in festo sancti Johannis ante portam Latinam, sabbato infra octabas Ascensionis Domini, fuit tertia et ultima sessio celebrata, et concilium, quod fere septem mensibus protactum fuerat, terminatum, in quo fuerunt multe constitutiones edite. Post celebrationem vero concilii Clemens papa cum curia sua versus Avinionem revertitur de Vienna.

Eodem autem² anno Domini MCCCXIJ, sabbato in jejuniis quatuor temporum Adventus, scilicet³ x kalendas januarii [23 decembris], apud Avinionem, Clemens fecit tertiam ordinationem novem cardinalium, quos assumpsit; qui fuerunt, Guillelmus de Mandagoto archiepiscopus Aquensis, Jacobus de Osa episcopus Avinionensis, Berengarius episcopus Biterrensis, Arnaldus de Auxio episcopus Pictavensis, frater Guillelmus Petri magister in theologia, lector palatii, de ordine Predicatorum, frater Vitalis de Furno magister in theologia, de ordine fratrum Minorum, Michael de Becco decanus Sancti Quintini, Guillelmus Testa Condomiensis, item abbas Sancti Severi ordinis sancti Benedicti.

Hic Clemens papa pontificatus sui anno octavo, dominice vero⁴ incarnationis anno MCCCXIIJ, quinta⁵ die maii in sabbato, apud Avinionem canonizavit Petrum de Marrone condamnatum papam Celestinum, et sub nomine sancti Petri sanctorum confessorum cathalogo annotavit, a transitu ejusdem sancti Petri anno decimo septimo; fuitque ejus festivitas instituta XIII kalendas junii [19 maii], qua die transiit ex hoc mundo.

Anno autem dominice incarnationis MCCCXIIJ [1314, n. st.] circa finem hujus anni, in festo sancti Benedicti abbatis [21 martii], in castro de Montillis prope Carpentoratem civitatem, in qua tunc curia morabatur, Clemens papa fecit coram se in consistorio publicari constitutiones quas prius fecerat ordinari, ex quibus decreverat fieri librum unum, que dicuntur constitutiones Clementine;

1. dominice incarnationis, Bal. — 2. vero, D³, Bal. — 3. omis par C¹, D¹. — 4. omis par C¹, D¹, D³. — 5. sexta (sic), D³.

cepitque exinde egrotare, unde post obiit tricesima¹ die, scilicet XIJ kalendas maii [20 aprilis]; et sic constitutiones ille non fuerunt misse ad studia generalia, ut est moris, nec exposite communiter ad habendum, sed remanserunt sic quadriennio in suspenso, donec postmodum per successorem ejus fuerunt publicate et sub bulla ad studia generalia destinate.

Hic Clemens papa, cum de Carpentorate civitate infirmus portatus fuisset ultra Rodanum apud castrum de Rochamaura, obiit ibidem XIJ kalendas maii [20 aprilis], pontificatus sui anno nono, dominice vero incarnationis anno MCCCXIIII, fuitque revectum corpus ejus ultra Rodanum apud Carpentoratem civitatem, ubi cardinales cum alia curia residebant. Sequenti vero mense augusti de Carpentorate fuit transvectum corpus ejus in Vasconiam patriam suam; fuitque sepultum, sicut elegerat, in ecclesia beate Marie de Uesta, diocesis Vasatensis.

Defuncto autem Clemente papa, cardinales numero XXIIJ qui apud Carpentoratem civitatem cum alia curia residebant, intrantes conclave in palatio episcopali pro electione summi pontificis facienda, cum ibidem aliquamdiu perstitissent non valentes concordare, suborta gravi et grandi turbatione et commotione exterius inter familias eorumdem, ipsum conclave circa festum beate Marie Magdalene [22 julii 1314] concorditer exierunt, statuentes tempus infra quod redire deberent ad eundem locum ad electionem² summi pontificis celebrandam. Sed subortis variis questionibus et jurgiis in³ invicem, que stilo magis relinquenda sunt quam scribenda, illuc minime redierunt, sed in diversis civitatibus et villis dispersi sunt; steteruntque sic divisi loco et proposito annis amplius quam duobus, fueruntque tractatus plures habiti per personas medias inter eos : quorum finis tandem fuit, mediante domino Philippo tunc comite Pictavie, germano regis Francie Ludovici, cui successit in regno, quod congregati sunt in Lugduno, ubi convenerunt in conventu fratrum Predicatorum in vigilia apostolorum Petri et Pauli [28 junii], anno Domini MCCCXVJ, ibique diligentia, arte et ingenio prefati domini Philippi et consilii sui fuerunt omnes conclusi, nec exire permissi, cum prius nescirent nec crederent se ibi debere concludi. Non enim potuissent in unum locum⁴, divisis animis, alias congregari.

1. tricesima prima (*sic*), *mss.* — 2. institutionem, C¹. — 3. *omīs par D¹.* — 4. *omīs par Bal.*

QUARTA VITA CLEMENTIS V

(excerpta ex chronicis quae nuncupantur *Flores chronicorum*
seu *Catalogus pontificum romanorum*)

AUCTORE BERNARDO GUIDONIS

EPISCOPO LODOVENSI

Clemens V, natione Vasco, de loco qui Vinhandrau¹ dicitur, Burdegalensis dyocesis, oriundus, ex patre Beraudo milite, fuit electus in papam in Perusio, in vigilia Penthecostes, que fuit nonis² junii³, anno Domini MCCCXV [5 junii 1305].

Hic prius vocabatur Bertrandus del Got seu de Gotho. Hic fuit primo episcopus Convenarum factus per provisionem Bonifacii pape VIIJ, anno Domini MCCXCV, fuitque Convenarum episcopus⁴

1. Vilhandrau, *Bal.*; Vanhandran, *I.* — 2. nonas, *Bal.* — 3. julii (*sic*), *I.* — 4. episcopus Convenarum, *Bal.*
-

Désignation des manuscrits employés :

- A* = Bibliothèque nationale de Paris, nouvelle acquisition latine 1171, fol. 105 v°-110 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4976, fol. 111 r°-117 r°.
C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4983, fol. 144 r°-151 v°.
D = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4982, fol. 113 v°-119 v°.
E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 450, fol. 139 r°-144 v°.
F = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4976 A, fol. 108 v°-114 r°.
H = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4977, fol. 84 r°-88 v°.
I = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4975, fol. 83 v°-87 v°.
J = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4979, fol. 50 v°-56 v°.

Les signes < et ÷ ont été employés pour distinguer entre elles les éditions des *Flores chronicorum*.

annis quinque; et exinde transtulit ipsum idem Bonifacius papa in Burdegalensem archiepiscopum paulo ante Natale¹ Domini [23 decembris], anno < ejusdem² > Domini MCCXCIX, ubi jam sederat archiepiscopus³ annis quasi sex, et tunc temporis suam provinciam in Pictavia visitabat⁴.

Cumque cardinales pro electione summi pontificis in Perusio inclusi stetissent mensibus XJ et artati, divisi in partes equales, non est inventus in eis lapis aliquis angularis qui utrumque parietem conjungeret, unumque faceret ex eisdem. Tandem versus Occidentem dirigentes⁵ contuitum⁶, in istum Burdegalensem archiepiscopum suos oculos erexerunt⁷, et⁸ summum pontificem elegerunt. Rediit autem de Pictavia Burdegalam ydibus mensis julii subsequentis⁹ [15 julii 1305]; receptusque fuit Burdegalis processionaliter a toto clero et populo, cum ingenti gaudio et honore totius civitatis ac¹⁰ patrie, undique concurrentibus baronibus et prelatis. Adhuc tamen¹¹ more tantum¹² archiepiscopi se gerebat ut prius, electionis suae decreto¹³ nondum recepto; quod postea missum sibi¹⁴ a cardinalibus de Perusio recepit in Burdegala, in crastino sancte Marie Magdalene [23 julii 1305] secrete, set palam et publice sequenti die [24 julii 1305], scilicet ix¹⁵ kalendas augusti, in presentia prelatorum et magnatum, in Burdegalensi ecclesia cathedrali, ubi sedens in cathedra vocari Clemens voluit et elegit, et ex tunc cepit agere¹⁶ et se gerere sicut¹⁷ papa. De Burdegala vero recessit in fine sequentis mensis augusti, versus Lugdunum dirigens gressus suos, pertransiens per Agennum, et Tholosam ac Montepessulanum, cardinalesque ad se vocavit.

Fuit autem coronatus sollempniter¹⁸ in Lugduno, < in ecclesia Sancti Justi¹⁹ >, dominica infra octavas sancti Martini, in crastino sancti Brietii scilicet xviii kalendas decembris [14 novembris 1305], littera dominicali C tunc currente; ubi Philippus, rex Francie, fuit presens cum sua nobili comitiva. Cumque de loco coronationis ut pontifex procederet coronatus, cum comitiva papali pariter et regali, concurrentibus et complimentibus se turbis, ut viderent²⁰

1. natalem (*sic*), I. — 2. en marge dans C; H, J. — 3. omis par J. — 4. visitabat in Pictavia, Bal.; in Pictavia visitavit, D. — 5. dirigentem (*sic*), B. — 6. intuitum, D. — 7. direxerunt, B. — 8. in, ajouté par I. — 9. junii sequentis, I. — 10. et, J. — 11. tantum, B. — 12. omis par B. — 13. omis par B. — 14. sibi missum, Bal. — 15. mss., xi. — 16. et ex tunc cepit agere, omis par B. — 17. tanquam, Bal. — 18. more pontificum romanorum, ajoutés en marge dans C. — 19. C, en marge; H, I, J. — 20. ut viderent, omis par B; cum, ajouté par Bal.

tamquam regem Salomonem in suo dyademate coronatum, depulsa maceria¹ cujusdam muri non magni corruit prope papam ac etiam circumstantes, ceciditque ibi² corona de capite ejus³, et in casu avulsus fuit carbunculus pretiosus, cujus pretium dicebatur sex milia florenorum. Et ipse papa depositus est de equo, set minime fuit lesus. Fuerunt tamen de circumstantibus usque ad XII⁴ sic collisi quod infra paucos dies obierunt; inter quos unus fuit major⁵ et precipuus dux Britannie < Johannes⁶ >, qui sic collisus, paucis diebus supervivens, diem clausit extremum. Frater vero regis Francie, dominus Karolus, fuit graviter, sed non letaliter, concassatus⁷. Ex quibus mirati sunt universi et more vulgi multi plurima presagabant⁸.

Hic eodem anno < Domini⁹ >, pontificatus < quoque¹⁰ > sui¹¹ anno primo, in Adventu Domini subsequenti, xviii kalendas januarii [15 decembris 1305], in Lugduno, fecit X < novos¹² > cardinales : inter quos fuerunt Petrus de Capella Tholosanus episcopus¹³, postmodum Penestrinus, Berengarius Fredoli Bitterrensis episcopus, postmodum Tusculanus, Arnaldus de Cantalupo electus Burdegalensis, frater Thomas, Anglicus, magister in theologia, tituli Sancte Sabine, frater Nycholaus, confessor regis Francie, tituli Sancti Eusebii, ambo de ordine Predicatorum, presbiteri cardinales, Stephanus archidyachonus Brugensis¹⁴, cancellarius regis Francie, Guillelmus Arrufati, Arnaldus de Pelagrúa, Raymundus del Got seu¹⁵ de Gotho, nepos pape, Petrus Arnaldi Bearnensis, abbas Sancte Crucis Burdegalensis, cui non fuerunt anni attributi¹⁶ in cardinalatu, set obiit infra annum. Item duos < veteres renovando¹⁷ > quos olim Bonifacius papa octavus deposuerat, < ipse reposuit in cardinalatu¹⁸ > Jacobum et Petrum de Columpna, patruum scilicet et nepotem.

Eodem anno, in kalendis febroarii [1 february 1306, n. st.], Clemens papa revocavit duas constitutiones Bonifacii quondam pape, unam quam direxerat regi Francie, in qua scribebat eidem ipsum

1. macheria, C, E, H, J. — 2. omis par B. — 3. omis par B. — 4. XJ, F. — 5. major fuit, Bal. — 6. A, C, en marge; B, D, E, F, H, I, J. — 7. vulneratus, F. — 8. presagiebant, Bal. — 9. A, C, en marge; B, D, E, F, H, J. — 10. A, C, en marge; B, D, E, F, H, J. — 11. Anno predicto, hic pontificatus sui, I; Hic, eodem anno Domini, pontificatus sui, Bal. — 12. C, E, en marge; B, D, F, I, J. — 13. episcopus Tholosanus, J. — 14. Burgensis, B, H. — 15. sive, J. — 16. tributi, E. — 17. C, en marge; B, D, E, F, H, I, J. — 18. écrit sur un grattage dans C; B, D, E, F, H, I, J; restituit ad cardinalatum, A.

regem esse subjectum romane Ecclesie in temporalibus et spiritualibus ¹, aliam vero que in sexto libro decretalium est inserta, que incipit : *Clericis laicos*, etc. Revocavit etiam omnia que ex ipsis fuerant consequuta ².

Anno Domini MCCCXV [1306, n. st.], in mense martii, Clemens papa confirmavit regem Aragonum in regno Sardinie. Dictusque rex ³ juravit pape fidelitatem ⁴ pro dicto regno, promittens sub juramento ascendere dictam insulam in mense septembri tunc proximo venienti.

Eodemque anno, mutata tamen incarnatione, scilicet MCCCXVJ, papa de Lugduno recedens ⁵ rediit Burdegalam, transiens per Bituricam et Lemovicas ubi fuit in festo sancti Georgii ⁶ [23 aprilis] et per ⁷ Petragoram; seditque in Burdegala cum sua curia illo anno.

Anno Domini MCCCXVJ, in festo sancte Marie Magdalene [22 julii 1306], de mandato et ⁸ ordinatione regis Francie, fuerunt capti omnes Judei ubique in regno Francie quasi imperceptibiliter una die, et confiscata sunt ⁹ bona ipsorum, quecumque potuerunt ¹⁰ inveniri; fueruntque a regno expulsi, ulterius minime reversuri.

< Anno Domini MCCCXVJ Hospitalarii cum exercitu christianorum obpugnare ¹¹ ceperunt insulam Rodi cum circumadjacentibus insulis circiter quinque, que ab infidelibus Turchis inhabitabantur sub dominio imperatoris Constantinopolitani. Ceperunt autem statim ¹² ab initio aliquas insulas et castella, steteruntque in pugna et conflictu ¹³ obsidentes pariter et obsessi annis quatuor contra Turchos; et optinuerunt finaliter christiani ¹⁴. >

Anno Domini MCCCXVIJ, Clemens papa, cum curia, de Burdegala vadit Pictavim, magna ex parte pro tractanda et consumpmanda concordia inter regem Francie Philippum et regem Anglie Odoardum; stetitque in Pictavi curia anno uno et amplius.

Eodemque anno, mense julii, obiit memoratus rex Anglie Odoardus, vir in omni probitate famosus; cui successit in regno filius ejus, nomine similiter Odoardus, qui eodem anno [1308, n. st.]

1. spiritualibus et temporalibus, *Bal.* — 2. subsequuta, *F.* — 3. antea venerat ad ipsum papam in Montepessulano, et, *addition marginale dans A et cancellée dans E.* — 4. fidelitatem pape, *Bal.* — 5. *omis par F.* — 6. Gregorii, *F.* — 7. *omis par E et Bal.* — 8. de, *ajouté par J.* — 9. fuerunt omnia, *Bal.* — 10. poterant, *D.* — 11. pugnare, *D.* — 12. *omis par D.* — 13. conflictibus, *A;* exercitu, *D.* — 14. *au bas du folio dans A; en marge dans C; B, D, E, F, H, I, J.*

in sequenti mense febraioii duxit in uxorem filiam regis Francie Philippi nomine Ysabellem.

Anno Domini prataxato MCCCVIJ¹, res mira, res magna, nostris accidit temporibus, que futuris scribitur memoranda. In festo siquidem sancti Eduardi confessoris, tertio ydus octobris, feria sexta [13 octobris], fuerunt capti primo Templarii ubique in regno Francie ex ordinatione regis et consilii, inopinate sane, mirantibus cunctis audientibus antiquam Templi militiam, ab Ecclesia romana nimis privilegiatam, una die subito captivari, causamque ignorantibus captionis tam repentine, exceptis paucis secretariis et juratis. Que causa tandem detecta fuit et publice infamata², profana videlicet professio eorumdem < cum abnegatione Christi et expuitione super crucem in obprobrium crucifixi³ >; fueruntque plures ex eis, etiam de maioribus illius ordinis, confessi sue nephande professionis ritum tam abhominabilem quam⁴ execrabilem quam⁵ nephandum, qui antea⁶ a nemine potuerat umquam sciri. Plurimi autem ipsorum confiteri minime voluerunt, quamvis nonnulli⁷ subjecti fuerint questionibus et tormentis. Demum Sedes romana, cui prius factum incredibile videbatur, et captionem predictam egre ferebat, effecta est certior in Pictavi, ubi tunc curia morabatur; Templariisque nonnullis perductis coram papa et aliquibus cardinalibus ibidem denuo confitentibus et confessiones factas a se antea recognoscentibus esse veras, ipsorum confessionibus intellectis, consequenter extitit ordinatum ut ubique Templarii caperentur et veritas prodiret in lucem.

Eodem anno [1308, n. st.] in Quadragesima subsequenti, inquisitores heretice pravitatis in partibus Lombardie superioris, de ordine Predicatorum, cum episcopo Vercellensi⁸, cruce cum plena peccatorum indulgentia predicata, congregaverunt exercitum magnum contra Dulcinum, Novariensem heresiarcham, imitatore non tam veterum quam novorum errorum, et perversorum dogmatum inventorem, qui multos infecerat, multosque traxerat, et habebat plurimos discipulos et sequaces, morabaturque cum suis in montanis Novariensibus. Accidit autem quod propter intensa frigora multi qui erant in dietis montibus, fame et frigore defi-

1. au lieu de Anno Domini prataxato Bal. met Anno eodem. — 2. in fama, Bal. — 3. A, C, en marge; B, D, E, F, H, I, J. — 4. tam, F. — 5. que, ajouté par D. — 6. omis par B. — 7. ipsorum, ajouté par Bal. — 8. Urcellensi, B, C, E, F, H; corrigé postérieurement en Vercellensi, A.

cientes a viribus et a vita, in suis erroribus perierunt. Ascendentes autem fideles de exercitu, ceperunt ibidem Dulcinum et cum eo circa centum quinquaginta personas. Mortui vero fame et frigore, cum interfectis gladio, quadringenti et amplius sunt inventi. Cum eodem quoque Dulcino fuit capta Margarita, non tam malefica quam heretica, consors ejus in scelere et errore, < que fuisse fertur de dyocesi Tridentina¹ >. Predicta vero captio facta fuit in epdomada² sancta, in die sancto Scene [11 aprilis 1308], anno incarnationis Domini inc[h]oato MCCCVIII. Contra predictum Dulcinum de mandato apostolico fuerat antea crux cum indulgentia predicata, et inquisitores pluries moverant exercitum contra ipsum; set non poterant prevalere, quia sequaces et fautores ac defensores ejus multiplicati erant super numerum in partibus Lombardie. Tandem facta fuit debita exequutio justitie de eisdem per curiam secularem, < cui per sententiam et judicium Ecclesie tanquam heretici fuerunt³ traditi et relict⁴ >. Fuitque dicta Margarita ante Dulcini oculos menbratim concisa. Dehinc⁵ et ipse Dulcinus menbratim inciditur, et amborum ossa et membra omnia pariter comburuntur cum quibusdam aliis suis complicitibus, prout eorum scelera merebantur. Non tamen perversum dogma Dulcini, ipso extincto, penitus est extinctum.

Anno Domini MCCCVIII fuit occisus Albertus, rex Alamanie, a nepote suo, filio fratris sui. Cujus causa fertur, quia omnia dabat filiis, et de ipso parum curabat, quamvis ipse esset filius primogeniti.

Eodem anno, in festo sancti Johannis ante portam Latinam [6 maii], combusta est ecclesia Sancti Johannis de Laterano Rome. Unde in Urbe magna lamentatio facta fuit, quasi hoc super seipsos divinum judicium reputantes; feceruntque clerus et populus processiones ad Dei misericordiam et gratiam implorandum⁶. Hincque⁷ in Urbe sedantur discordie, paces fiunt, viri quoque timorati ac mulieres devote Romanorum assumunt lamentum, signa penitentie demonstrantes. Ad reparationem vero ecclesie omnes sollicite dant operam et mutuo se orthantur. Summus quoque⁸ pontifex, hiis auditis, doluit et ad reparationem manum apposuit adjutricem.

1. en marge dans E; H, I, J; Tudertina, Bal. — 2. septimana, Bal. — 3. fuere, H. — 4. H, I, J. — 5. Deinde au lieu de Dehinc, D. — 6. implorandam, Bal. — 7. Hinc quia, B. — 8. vero, E; quoque, omis par F.

Anno Domini¹ pretaxato MCCCVIIJ² mittuntur nuncii et legati a papa frater Egidius de ordine Predicatorum, patriarcha Gradensis, et procurator ordinis fratrum Predicatorum et fratrum Minorum in curia ad regem Racie, qui prius ad papam suos nuncios destinarat, innuens quod volebat fidei et obedientie romane Ecclesie se submittere et subesse, et regnum suum pertrahere ad hoc³ ipsum. Fueruntque prefati nuncii pape recepti a rege debito cum honore. Finis tamen intentus nullus fuit aut modicus subsequutus, quia ipse, matris sue et fratris metu retractus, penitus nichil egit.

Eodem anno Domini pretaxato MCCCVIIJ⁴, in mense augusti, papa Clemens ad universa christianitatis tam regna quam climata litteras apostolicas destinavit ut ubique Templarii caperentur et contra singulares personas illius ordinis per dyocesanos, cum adjunctis sibi personis religiosis, inquisitio fieret super articulis redditis⁵ contra ipsos, et judicarentur in singulis provinciis in metropolitano concilio equa lance. Fuerunt insuper per papam delegati viri spectabiles et insignes in diversis partibus christianitatis superintendentes, qui de toto ordine inquirerent, ut posset illius ordinis reformatio debita vel totalis dejectio fieri in proximo futuro concilio generali.

Anno Domini MCCCVIIJ⁶, in festo sancte Katerine [25 novembris, *lege* 27], electores regis Alamannie convenerunt in Francheburg et elegerunt in concordia comitem Lucemburgensem, Henricum nomine, in regem Alamannie et Romanorum. Fuitque coronatus in regem Alamannie Aquisgrani in festo Epiphanie Domini subsequenti [6 januarii 1309].

Eodemque anno, circa finem precedentis mensis augusti, Clemens papa cum curia recesserat de Pictavi; transivitque⁷ per Burdegalesium⁸, et Agennesium et Tholosam; fuitque Tholose in festo Natalis Domini usque ad Epiphaniam. Recedensque de Tholosa, declinavit ad sedem sancti Bertrandi confessoris, dyocesis que dicitur Convenarum; ubi in festo beati Marcelli pape, scilicet⁹ xvij kalendas febroarii [16 januarii 1309], corpus sacrum sancti Bertrandi episcopi et confessoris, cujus ipse fuit consors in nomine et successor in sede, de loco in quo prius erat in capsam transtulit preciosam, quam ad

1. *omis par J.* — 2. Eodem anno *au lieu de* Anno... MCCCVIIJ, *I.* — 3. hunc, *I.* — 4. Domini pretaxato MCCCVIIJ, *omis par I.* — 5. editis, *Bal.* — 6. Eodem anno *au lieu de* Anno Domini MCCCVIIJ, *Bal.* — 7. que, *omis par J.* — 8. Burdegalam, *Bal.* — 9. *omis par I, J.*

hoc idem papa Clemens prius¹ fecerat suis sumptibus fabricari. Magnam quoque concessit indulgentiam visitantibus ibidem sacras confessoris reliquias annuatim.

Anno Domini MCCCIX, in Cena Domini [27 martii 1309], in Avinione, Clemens papa magnum processum fecit contra Venetos, eosdemque anathematizavit et privavit consortio et commercio² aliarum civitatum, et personas ac res ipsorum exposuit volentibus et valentibus³ occupare, omnesque religiosos mandavit exire de Venetiis et de quibuscumque locis aliis eorum ditioni subjectis, quia Veneti Ferrariam civitatem contra Ecclesiam indebite occuparent⁴. Fuitque missus legatus a latere pape < dominus Arnaldus de Pelagrua, dyaconus cardinalis⁵ >, in Ytaliā festinanter⁶. Et subsequuta est hominum magna strages. Fuitque capta et recuperata Ferraria per legatum in sequenti mense augusti in festo sancti Augustini [28 augusti 1309], non sine multo effuso sanguine Ferrariensium et Venetorum in prelio juxta Padum, < captis et expulsis Venetis de castro Thebaldi⁷, quod conjungitur civitati, unde ipsam civitatem graviter expugnabant; ipsumque castrum cum burgo ac turri que est in capite pontis ac pontem prius Veneti occupaverant et tenebant⁸ >. Fertur autem numerus occisorum hominum una die quinque milia, exceptis mortibus plurimorum⁹ que precesserant et postmodum ibidem et alibi sunt seque.

Anno Domini MCCCIX¹⁰, quinta die introitus¹¹ maii [5 maii], obiit Karolus II, rex¹² Cicilie¹³ comesque Provincie, filius quondam primi Karoli, regis Cicilie¹⁴, anno regni sui, computando ab obitu patris sui, XXV°. Cui successit in regno et comitatu Rotbertus, filius ejus, qui fuit coronatus et unctus in regem per Clementem papam V, apud Avinionem, dominica prima sequentis¹⁵ augusti anno Domini pretaxato¹⁶ [3 augusti 1309].

Anno quoque¹⁷ Domini MCCCIX¹⁸ venerunt nuncii sollemnes et ambaixatores regis Alamannie Henrici ad papam apud Avinionem,

1. Clemens prius, *omis par B, F, Bal.* — 2. et commercio, *omis par B, F, Bal.* — 3. et valentibus, *omis par D.* — 4. occupabant, *H, Bal.* — 5. A, C, *en marge; B, D, E, F, H, I, J.* — 6. subsequenter, *F.* — 7. Theobaldi, *I, Bal.*; Thebaldis, *J.* — 8. C, E, *en marge; D, H, I, J.* — 9. *omis par E.* — 10. Eodem anno MCCCIX, *Bal.*; Eodem anno, *I.* — 11. *omis par B.* — 12. rex II, *J.* — 13. *lege Sicilie.* — 14. comesque... Cicilie, *omis par B, F.* — 15. mensis, *ajouté en marge de E; passé dans le texte de F.* — 16. anno Domini pretaxato, *omis par I.* — 17. *omis par J.* — 18. Anno eodem au lieu de Anno quoque Domini MCCCIX, *Bal.*

scilicet tres comites et duo episcopi, petentes confirmationem electionis et coronationem Imperii ab ipso papa sibi dari. Papa vero ejus electionem admisit¹ et confirmavit in Avinione mense julii subsequenti, volens ipsum nominari ulterius² regem Alamannie et Romanorum, et quod posset agere que regis erant, et coronationem Imperii promisit, tempus eidem assignans ut a festo Purificationis ad duos annos Romam veniret, coronam ibidem Imperii recepturus.

Sequenti vero mense septembris [1309] transfretat episcopus Ruthenensis, legatus in Terram Sanctam, ad partes transmarinas, cum magistro Hospitalis et alia multitudine hominum copiosa, pro quodam preparatorio ad futurum passagium generale, concessa a papa transeuntibus plena indulgentia peccatorum. Set ventis in³ mari contrariis per sequentem hyemem, cum multo personarum et rerum incom[m]odo et jactura, fuit⁴ navigatio impedita; et pervenientes apud Brundusium, multo tempore in illa vicinia⁵ substiterunt, verum tempus ad navigandum prosperum expectantes.

Eodem anno Domini MCCCIX, < ydibus septembris [13 septembris] apud Avinionem⁶ >, Clemens papa, ad instantiam regis Francie et suorum, in publico consistorio pronunciavit ut liceret prossequi volentibus procedere contra memoriam Bonifacii pape VIIJ defuncti, < qui ab eisdem jam dudum de crimine heresis extiterat infamatus⁷ >.

Eodem quoque⁸ anno Domini MCCCIX⁹, ultima die januarii [31 januarii], circa meridiem, fuit eclipsis solis, non tamen tanta quod dies notabiliter fuerit obscurata; que prius a plerisque¹⁰ futura major fuerat publicata.

Anno Domini MCCCX fuerunt pluvie multe et inundationes magne in partibus Tholosanis et Albigensibus et Carcassonnensibus in toto fere tempore verno et estatis¹¹; et sequuta est magna steri-

1. amisit, B. — 2. omis par H, Bal. — 3. et, D. — 4. placé plus haut après hyemem par Bal. — 5. vicinio, J. — 6. en marge dans E; D, F, H, I, J. — 7. I, J; qui ab eisdem jam dudum, dum adhuc viveret, fuerat de crimine heresis infamatus, D; qui Bonifacius ab eisdem jam dudum de crimine heresis extiterat diffamatus, E, en marge; qui papa ab eisdem jam de crimine heresis extiterat diffamatus, F; qui ab eisdem jam dudum de crimine heresis extiterat diffamatus, H. — 8. que au lieu de quoque, Bal. — 9. Eodem anno au lieu de Eodem quoque anno Domini MCCCIX, I. — 10. aprilis que (sic) au lieu de a plerisque, J. — 11. etatis (sic), B, J.

litas bladi et vini; tantaque fuit in ipso anno subsequata victualium caristia quantam nulla¹ tunc etas meminit se vidisse nec etiam audivisse in illis partibus, ac fere in toto regno Francie et in multis aliis regionibus, ita quod carto frumenti² vendebatur Tholose XIII³ libris turonensium. Et, quod gravius fuit, non inveniebatur bladum ad vendendum, nec panis in foro; et pauperes herbas, sicut bestie, comedebant; et de Tholosa plurimi propter inedium discesserunt⁴.

Anno Domini MCCCX⁵, quinto ydus⁶ maii⁷ feria II [11 maii], per archiepiscopum Senonensem cum suis suffraganeis in concilio provinciali, Parisius coadunato, fuerunt sententiati et iudicati ex propriis confessionibus quinquaginta quatuor Templarii, et relictis curie seculari tanquam impenitentes super nephanda et profana professione⁸ sua; et sequenti die martis, scilicet IV ydus maii [12 maii], in festo sanctorum Nerei et Achillei⁹, fuerunt¹⁰ per secularem curiam domini regis igni traditi et combusti. Et post paucos dies fuerunt ibidem IV alii similiter iudicati. Item paulo post, infra mensem, in alio concilio provinciali celebrato in Silvaneto¹¹, per archiepiscopum Remensem cum suffraganeis suis¹² fuerunt novem alii¹³ Templarii eadem causa et modo consimili¹⁴ pariter sententiati, et consequenter per secularem curiam concremati. Unum autem mirandum fuit, quod omnes et singuli singillatim confessiones suas, quas prius fecerant in iudicio, et iurati confessi¹⁵ fuerant dicere veritatem, penitus retractarunt, dicentes se falsa dixisse prius et se fuisse mentitos, nullam super hoc reddentes causam aliam nisi vim vel metum tormentorum quod de se talia faterentur.

< Anno Domini MCCCX¹⁶, in festo Assumptionis beate Marie Virginis¹⁷, exercitus christianorum cum Hospitalariis optinuerunt civitatem Rodi, que est caput et quasi¹⁸ metropolis totius regionis et insularum vicinarum. Et ex tunc insula Rodi¹⁹ et alie insule circumvicine redacte sunt sub potestate et dominio

1. quantum nullam (*sic*), B. — 2. bladi, F. — 3. XIIIJ, I. — 4. discesserunt, B. — 5. au lieu de Anno Domini MCCCX, I met Eodem anno et Bal. Anno eodem. — 6. ydum, F, J. — 7. februarii (*sic*), I. — 8. confessione, B, F. — 9. et Achillei, omis par B, F. — 10. que, ajouté par B. — 11. Silvanetum, B; Silvanecto, Bal. — 12. suis suffraganeis, I, J. — 13. alii novem, Bal. — 14. modo simili, H. — 15. omis par B. — 16. au lieu de Anno Domini MCCCX, I met Anno predicto, et Bal. Anno eodem. — 17. omis par Bal. — 18. omis par B, E, J, Bal. — 19. que est caput... Rodi, passage omis par I.

christianorum, Turchis penitus subjugatis. Fuerunt¹ autem ibi multi portus, et patet inde aptus transitus christianis in Terram Sanctam, in Achon et in Ciprum². >

Eodem anno Domini MCCCX³ filius Henrici⁴, regis Alamannie, accepit in uxorem filiam regis Boemie, que erat heres regni. Unde et ipse factus est rex Boemie cum eadem.

Eodemque anno⁵, tempore autumpnali, Henricus predictus, rex Alamannie et Romanorum, intravit Ytaliam, jura Imperii percepturus. Et primo venit Taurinum, deinde in civitatem Hastensem, deinde Vercellas, postea Mediolanum; ubi in Epiphania Domini [6 januarii 1311] subsequenti recepit coronam ferream, quam eidem archiepiscopus Mediolanensis imposuit. Quam tamen accipere debebat in Modoetia ex more antiquo; set ex causa hoc fecit in Mediolano. Et in festo illius coronationis fecit milites CC⁶ de diversis nationibus. Deinde requirit civitates alias Lombardie de homagio faciendo. < Cremonenses⁷ > vero et Laudenses subesse a principio noluerunt, set paulo post, non valentes resistere, consenserunt. Brixienenses vero diu et plurimum usque ad sanguinem et stragem hominum restiterunt; set postmodum voluntati ejus se submiserunt et civitatem reddiderunt; < de⁸ quo finaliter doluerunt⁹. >

Anno Domini MCCCX¹⁰ Clemens papa, pontificatus sui anno sexto, in sabbato IV temporum in Adventu, scilicet XIII¹¹ kalendas januarii [19 decembris], in Avinione, fecit secundam ordinationem quinque cardinalium. Fueruntque¹² tunc assumpti in cardinales Arnaldus de Felgueriis, archiepiscopus Arelatensis, in episcopum Sabinensem; Bertrandus de Bordis, episcopus Albiensis et camerarius pape, qui obiit infra annum, sequenti mense septembris; Arnaldus Novelli, abbas Fontisfrigidi, Cisterciensis ordinis, vicecancellarius, in presbiteros cardinales; Raymundus vero Guillermi¹³ de Fargis, nepos pape ex sorore, et Bernardus de Garvo, de Sancta Librata¹⁴, nepos pape ex consanguinea germana, in dyachonos cardinales, qui nondum erant subdyachoni ordinati.

1. Sunt, F, I, Bal. — 2. en marge dans A, C; B, D, E, F, H, I, J. — 3. Domini MCCCX, omis par I, Bal. — 4. Henricus filius, Bal. — 5. au lieu de Eodemque anno, I met Eodem predicto. — 6. au lieu de CC, on lit, dans B, F, et. — 7. Parmenses, A, B, C, F. — 8. super, D. — 9. en marge dans E; D, H, I, J. — 10. Anno eodem au lieu de Anno Domini MCCCX, Bal. — 11. XIII, E. — 12. que, omis par J. — 13. cancellé dans C; omis par J; Bertrandus au lieu de Raymundus de Fargis, D. — 14. Liberata, Bal.

< Anno Domini MCCCXJ, quarta die exitus mensis aprilis, scilicet v kalendas maii [27 aprilis], in Avinione per Clementem papam fuit in concistorio publice excusatus Philippus, rex Francie, de hiis que egerat contra memoriam Bonifacii quondam pape¹, et pronuntiatum ad excusationem regis quod ea egerat bona intentione et bono animo atque zelo, presentibus ibidem regis nunciis²; et hec fuerunt consequenter, ÷ ut dictum fuit³ ÷, bulle papalis testimonio confirmata. Fuitque ibidem Clementi pape commissum totum negocium totusque processus habitus Bonifacii memorati ab utraque parte, scilicet⁴ ac[c]usante et defendente, et renuntiatum atque conclusum per viam pacis tractate. Papa vero suscepit super se negocium examinandum et finaliter terminandum. Item, ibidem⁵ papa Clemens absolvit Guillelmum de Nogareto presentem et petentem absolvi a sententia excommunicationis⁶ qua tenebatur propter Bonifacii pape captionem; fueruntque sibi ibidem per papam imposite et injuncte in penitentiam⁷ peregrinationes aliquae faciende, et insuper quod in primo generali passagio transmarino transeat ipse mare, ibidem quamdiu viveret moraturus, nisi secum per Sedem apostolicam fuerit dispensatum⁸. >

Anno Domini MCCCXJ⁹ fuit epidimia magna ac tanta mortalitas hominum, nedum pauperum, set etiam divitum, subsequuta in partibus Tholosanis, et maxime in Tholosa ac circumvicinis regionibus, quod vix inveniebatur domus Tholose in qua non plangeretur defunctus aut non doleret plangens infirmus. Fuitque etiam non modica caristia bladi et vini, set ad aliam precedentem non pervenit, ita quod carto frumenti sex libris turonensium¹⁰ vendebatur. Set respexit tunc Dominus plebem suam; et quod impossibile hominibus videbatur, tempore verno subsequenti¹¹, quando magis sevitura¹² seu futura major ex communiter accidentibus verisimiliter timebatur, cepit bladum in quadragesima et paschali tempore habundantius inveniri, et pretium bladi viluit plus quam duplo.

Anno Domini MCCCXJ¹³, in kalendis octobris [1 octobris], fuit per Clementem papam quintum, apud Viennam supra Rodanum,

1. octavi, *ajouté par D.* — 2. nunciis regis, *Bal.* — 3. *H, I, J; omis par Bal.; placé après bulle par D.* — 4. *omis par I.* — 5. *idem, I.* — 6. *omis par B, F.* — 7. *certe, ajouté par I.* — 8. *en marge dans A; B, C, D, E, F, H, I, J.* — 9. *Anno eodem au lieu de Anno Domini MCCCXJ, Bal.* — 10. *turonensibus, Bal.* — 11. *sequenti, Bal.* — 12. *sevitura, Bal.* — 13. *Au lieu de Anno Domini MCCCXJ, I met Anno predicto, et Bal. Anno eodem.*

generale prelatorum¹ concilium convocatum. Fuitque prima cessio² concilii inc[h]oata xviij kalendas novembris [16 octobris], sabbato ante festum beati Luche. Ubi concilio residente summus pontifex proposuit de agendis, videlicet de statu ordinis militie Templi, qui de infanda professione graviter culpabatur³, de passagio etiam transmarino ad recuperationem Terre Sancte, ac generaliter de reformatione totius status Ecclesie et conservatione ecclesiastice libertatis, ut prelati recogitarent super predictis salubriter ordinandis et circumspectione provida⁴ terminandis. Post predictam vero cessionem⁵ inter colloquia et tractatus deductum est tempus per totam hyemem subsequentem.

Eodemque anno [1312, n. st.], in festo⁶ Agnetis secundo, scilicet quinto kalendas febroarii [28 januarii], nata est filia primogenita, nomine < Johanna⁷ >, Ludovico regi Navarre, primogenito filio regis Francie Philippi.

Sequenti vero mense martii, feria iv^a in epdomada sancta, xi kalendas aprilis [22 martii], summus pontifex, multis prelati cum cardinalibus coram se in privato consistorio convocatis, per provisionis potius quam condemnationis viam ordinem Templariorum cassavit et penitus annullavit, personis ac bonis ejusdem ordinis ordinationi sue et Ecclesie reservatis.

In sequenti vero mense aprilis⁸, tertia die introitus ejusdem⁹ mensis [3 aprilis], anno incarnationis dominice jam mutato, scilicet¹⁰ MCCCXIJ, fuit secunda cessio¹¹ concilii celebrata; in qua predicta cassatio ordinis Templariorum extitit per summum pontificem, concilio radiante, publice promulgata, presente rege Francie Philippo (cui negocium erat cordi), ac domino Karolo, fratre suo, et tribus liberis ejusdem regis, scilicet Ludovico primogenito, rege Navarre, et Philippo, et Karolo. Sicque adnichilatus est ordo Templi post annos circiter centum¹² octoginta quatuor quibus militaverat, inpingatus ac dilatatus nimis, multis libertatibus et privilegiis Sedis apostolice communitus. < Unde versus : *Res est exempli destructa superbia Templi*¹³. >

1. omis par B. — 2. lege sessio. — 3. De facto quoque quondam Bonifacii pape VIIJ, cui titulus heresis, ad ejus dampnandam memoriam, ab ac[c]usatoribus inpositus fuerat et objectus, *passage cancellé dans A et C.* — 4. omis par I. — 5. lege sessionem. — 6. sancte, *ajouté par B, F, Bal.* — 7. *addition postérieure dans A, C, E; B, D, F, H, I, J.* — 8. omis par J. — 9. dicti, I. — 10. jam mutato, scilicet, omis par I. — 11. lege sessio. — 12. omis par B, F; et, *ajouté par D.* — 13. H, en marge; D, I, J; omis par Bal.

In sequenti vero mense maii, pridie nonas ejusdem mensis [6 maii], in festo sancti Johannis ante portam Latinam, quod fuit in sabbato infra ¹ octavas Ascensionis Domini, tertia et ultima fuit generalis concilii sessio ² celebrata. Fuitque concilium, quod septem fere mensibus protactum fuerat, terminatum ³ anno Domini pretaxato, presidente in concilio Clemente papa V, pontificatus sui anno septimo, in Vienna ⁴. Numerus autem prelatorum qui fuerunt in concilio ⁵...

In quo concilio bona quondam Templariorum fuerunt ap[p]licata et concessa, cum certis conditionibus et pactis, ordini Hospitalis Sancti Johannis Jherosolimitani, sicut ea prius Templarii ⁶ possidebant ubique terrarum; exceptis regnis Hyspanie seu Castelle, Portugalie et Aragonie, et Majoricarum, pro eo quod propter bona, que in dictis regnis habebant Templarii, tenebantur ipsi contra frontarias ⁷ Sarracenorum et Granate in illis partibus militare, defendere ac tueri, sicut ibidem in concilio fuit propositum ⁸. < Verum non diu post in prefatis regnis bona ordinis quondam Templi Hospitalarii, sicut et alibi, similiter habuerunt ⁹. > De personis vero Templariorum sic extitit ordinatum ut < quibusdam nominatim expressis dispositioni Sedis apostolice reservatis, ceteri omnes ¹⁰ iudicio et ¹¹ dispositioni consiliorum ¹² provincialium in singulis provinciis sunt relictis, quatinus juxta diversitatem conditionum ipsorum cum eis per eadem consilia ¹³ procedatur ¹⁴, ita videlicet quod illis qui super erroribus, exigente justitia, fuerint absoluti, de bonis prefati quondam ordinis, unde juxta status sui decentiam sustentari valeant, ministretur ¹⁵.

1. ante, *I*. — 2. *lege sessio*. — 3. Fuitque concilium... terminatum, *passage omis par J*. — 4. in Vienna, *omis par I*. — 5. Numerus... concilio, *omis par Bal*. — 6. Templarii prius, *Bal*. — 7. *fronterias*, *Bal*. — 8. et probatum, *ajoutés par les Preclara Francorum facinora, Bibliothèque nationale La. 10. 1 (non folioté)*; et optentum, *A, C*. — 9. *D, II, I, J*; Verum postmodum in regno Majoricarum et Aragonie bona ordinis quondam Templi ipsi Hospitalarii, sicut et alibi, similiter, *B, suavi par Bal. qui ajoute* habuerunt; Verum non diu post in regno Majoricarum et Aragonie bona ordinis quondam Templi Hospitalarii, sicut alibi, similiter optinuerunt, *en marge dans C*; Verum non diu post bona ordinis quondam Templi ipsi Hospitalarii in prefatis regnis, sicut et alibi, similiter habuerunt, *E*; Verum postmodum in regno Majoricarum et Aragonie bona ordinis quondam Templi Hospitalarii, sicut et alibi, similiter habuerunt, *F*. — 10. in, *ajouté par F*. — 11. iudicio et, *omis par Bal*. — 12. *lege consiliorum*. — 13. *lege concilia*. — 14. procedatur, *Bal*. — 15. ministrentur, *B*.

< Circa eos autem qui de prefatis erroribus fuerunt confessi, consideratis eorum conditionibus, modoque confessionis pensato, rigor justitie cum affluenti misericordia mitigetur.

< Circa impenitentes vero et relapsos, si qui inventi fuerint, justitia aut¹ censura canonica² observetur. Quoad illos vero³ qui, etiam suppositi questionibus, se predictis esse involutos erroribus negaverint, per eadem consilia⁴ reservaretur et⁵ fieret quod justum foret et equitas canonum suaderet; et collocarentur singuli in domibus ipsius quondam ordinis Templi, aut in religiosorum aliorum monasteriis, ad expensas ordinis quondam Templi, ita tamen quod in una domo unove monasterio multi simul nullatenus ponerentur. Alii autem⁶ cum quibus nondum fuerat inquisitum, et qui sub potestate Ecclesie minime tenebantur, et qui erant fugitivi, fuerant citati cum edicto⁷ publico in consilio⁸ generali, ut precise et perhemptorie infra annum coram dyocesanis suis personaliter comparerent, subituri eorum⁹ examen et secundum consiliorum¹⁰ iudicium pro meritis¹¹ recepturi. Qui vero infra annum minime comparerent, excommunicationis sententiam incurrerent ipso facto; quam si per annum sustinerent animo pertinaci, extunc velut heretici dampnarentur¹². >

In predicto quoque concilio fuerunt multe constitutiones edite inter quas fuit una < que incipit : *Exivi de paradiso*¹³ > super declaratione seu interpretatione regule fratrum Minorum, super qua et ejus observatione pars una fratrum Minorum, < qui Spirituales dicebantur¹⁴ >, contra alteram tumultuans et altereans,

1. et, Bal. — 2. ecclesiastica, F, Bal. — 3. Quoad illos vero, omis par B. — 4. lege concilia. — 5. ut, B. — 6. tamen, ajouté par B. — 7. peremptorio et, ajoutés par Bal. — 8. lege concilio. — 9. omis par B. — 10. lege conciliorum. — 11. pro meritis, omis par F. — 12. A, B, C, D, E, F, H, I, J; dans A et C au lieu de quibusdam nominatim... dampnarentur se lisait une première rédaction qu'on a fait disparaître par un grattage et qui devait être la suivante, extraite des *Preclara Francorum facinora* : tam dyocesani ac metropolitani inquirerent et punirent illos quos reos ac culpabiles invenirent, considerata personarum et criminis qualitate, ita tamen quod illis qui reatum suum sponte confessi et illis autem qui reperti fuerint innoxii et immunes decentem victum de bonis Templi in monasteriis eorum faciant ministrari, proviso tamen quod in uno eodemque monasterio duo insimul non valeant habitare; illis vero qui per tormenta confessi sunt pene juxta personarum conditionem valeant mitigari; qui vero relapsi fuerint deprehensi, seculari curie relinquuntur. — 13. en marge dans A, C, E; B, D, F, H, I, J. — 14. B, C, D, E, F, H, I, J; en marge dans A qui, au lieu de dicebantur, met appellabantur.

privatim et publice contendebat, et iudicium Sedis apostolice postulabat.

Eodemque anno [1312], tempore concilii, Philippus, rex Francie quartus ¹, habuit Lugdunum integraliter, data recompensatione in redditibus archiepiscopo Lugdunensi pro jure quod sibi in Lugduno Ecclesia vendicabat. < Super quo prius Clemens papa, per archiepiscopum consultus, consensum ² non prebuit nec dissensum, sed reliquit archiepiscopum in manu consilii sui. Ipse vero papa tunc in Vienna conciliū celebrabat ³. > Et sic deinceps Lugdunum ad regem et regnum Francie pertinet < tali ⁴ > jure.

< Post celebrationem vero concilii generalis papa cum curia versus Avinionem revertitur de Vienna ⁵. >

Eodem ⁶ anno, xij kalendas augusti [21 julii 1312], obiit Bernardus, comes Convenarum, apud Buzetum ⁷ in dyocesi Tholosana; indeque delatum est ⁸ corpus ejus sepeliendum in abbazia de Bono Fonte, Cisterciensis ordinis, in sepulcro parentum ⁹.

Eodem anno, ¹⁰ sabbato in jejuniis ¹¹ quatuor temporum Adventus, quod fuit x kalendas januarii [23 decembris 1312], < apud Avinionem ¹² > Clemens papa V fecit tertiam ¹³ ordinationem novem cardinalium, quos assumpsit : qui fuerunt archiepiscopus Aquensis Guillelmus de Mandagoto, ¹⁴ episcopus Avinionensis Jacobus de Oza, et < Berengarius ¹⁵ > Biterrensis ac < Arnaldus de Auxio ¹⁶ > Pictavensis episcopi ¹⁷; item, frater Guillelmus Petri de Godino, Bajonensis, magister in theologia, lector curie, de ordine ¹⁸ Predicatorum, et frater Vitalis < de Furno ¹⁹ >, Vasatensis, magister in theologia, de ordine fratrum Minorum; < item Michael de Beco,

1. quintus, mss.; omis par D, Bal. — 2. assensum, B, Bal.; ut fertur, ajouté par D. — 3. B, C, D, E, F, H, I, J; A mel vendicabat, interveniente consensu et auctoritate Clementis pape quinti, tunc in Vienna Burgundie concilium celebrantis; dans C et E les mots qui précèdent ont été grattés. — 4. B, C, D, E, F, H, I, J; pleno, A; dans E tali a été mis sur un grattage. — 5. en marge dans A, C; B, D, E, F, H, I, J. — 6. que, ajouté par B, F, Bal. — 7. Busetum, Bal.; Burzetum, J. — 8. fuit, Bal., F. — 9. Eodem anno, xij kalendas augusti... parentum, paragraphe omis par I. — 10. in, ajouté par Bal. — 11. in jejuniis, omis par J, Bal. — 12. B, C, D, E, F, H, I, J; Clemens papa V in Avinione, A. — 13. quintam (sic), D. — 14. item, ajouté par Bal. — 15. H, I, J; ajouté postérieurement dans C. — 16. H, I, J; ajouté postérieurement dans C. — 17. au lieu de et Berengarius... episcopi, B, F mettent et Pictavensis ac Biterrensis episcopi, et D, item episcopus Biterrensis et episcopus Pictavensis, Arnaldus de Auxio. — 18. fratrum, ajouté par D. — 19. B, C, D, E, F, H, I, J.

Gallicus, decanus Sancti Quintini ¹ >; item abbas Sancti Severi ² et ³ Guillelmus Testa, Condomiensis.

Anno Domini MCCCXIIJ, < quinta die maii ⁴ >, in sabbato, apud Avinionem, ubi tunc curia residebat, fuit frater Petrus de Marrone, quondam Celestinus papa V, canonizatus et sub nomine sancti Petri confessoris sanctorum confessorum ⁵ cathalogo annotatus per Clementem papam quintum, pontificatus sui anno octavo, < a transitu vero prefati ⁶ sancti Petri anno XVIIJ ⁷ >. Et ejus festivitas fuit instituta XIII kalendas junii [19 maii] celebranda, qua die exiverat de hoc mundo.

< Anno Domini MCCCXIIJ in festo Penthecostes, quod fuit III nonas junii ⁸ [3 junii], rex Francie Philippus tenuit Parisius ⁹ curiam valde magnam comitum et baronum et militum regni sui, in qua interfuit rex Anglie Eduardus, gener ejus ¹⁰, cum sua conjuge Isabelle, filia ejusdem Francie ¹¹ regis Philippi. In quo festo idem Philippus rex Ludovicum, filium ¹² suum primogenitum, regem Navarre, ac alios duos filios suos Philippum et Karolum accinxit balteo militari. Fueruntque in dicto festo facti novi milites et accincti ¹³ circiter quadringenti, sicut fuit talis numerus communiter divulgatus.

< Item, in eadem ebdomada Penthecostes, tres ¹⁴ prefati reges, videlicet Philippus Francie, Eduardus Anglie et Ludovicus Navarre, cum prefatis duobus filiis regis Francie Philippo et Karolo, ac etiam cum duobus fratribus prefati ¹⁵ regis Philippi, videlicet Karolo, comite Valesii, et Ludovico, comite Ebroidensi ¹⁶; cum multis aliis nobilibus regni Francie crucem suscipiunt transmarinam de manu domini Nycholai tituli Sancti Eusebii, presbiteri cardinalis, qui pro predicanda cruce et promovendo negocio passagii transmarini per Clementem papam V ad regnum Francie fuerat destinatus. Cepitque exinde crux pro predicto passagio in regno Francie publice predicari ¹⁷. >

1. C, D, E, H, I, J; dans A un grattage; et magister de Beco, Gallicus, Sancti Quintini, D; item Michael de Beco, magister in theologia, Gallicus, decanus Sancti Quintini, B, F. — 2. Severii, H, I, J. — 3. abbas Sancti Severi et, omis par D. — 4. B, C, E, F, H, I, J; tertio nonas maii, scilicet quinta die ejusdem mensis, que fuit, D. — 5. omis par J. — 6. memorati, D. — 7. B, C, D, E, F, I, J. — 8. III kalendas julii (sic), J; III nonas junii (sic), H, Bal. — 9. omis par D. — 10. suus, D. — 11. omis par E. — 12. amis par Bal. — 13. numero, ajouté par E. — 14. omis par D. — 15. predicti, D. — 16. Droicensi, D. — 17. D, E, H, J.

Anno Domini MCCCXIIJ¹, in vigilia beati Gregorii pape [11 martii 1314, n.st.], < in die lune² >, Parisius fuit combustus magister ordinis quondam Templi cum quodam alio magno ejusdem quondam ordinis preceptore, qui tamen fuerunt³ prius cum peritorum et prelatorum⁴ consilio judicati < ad agendum aliam penitentiam. Set audiens rex Philippus et curiales consilii⁵ sui⁶ quod dicti Templarii confessiones suas revocabant, dicentes se falsa fuisse confessos, eosdem Templarios indilate perduci fecerunt ad locum supplicii et comburi,⁷ nullo iudicio alio⁸ ecclesiastico⁹ super hoc expectato, quamvis essent Parisius tunc presentes duo sancte romane Ecclesie presbiteri cardinales¹⁰. >

< Anno Domini MCCCXIIJ, in festo beati Benedicti abbatis, scilicet xij kalendas aprilis [21 martii 1314, n. st.], ÷ in castro de Montiliis prope¹¹ ÷ Carpentoratem civitatem ubi¹² tunc curia morabatur, Clemens papa¹³ fecit coram se¹⁴ in consistorio publicari constitutiones quas prius fecerat ordinari; ex quibus decreverat fieri¹⁵ librum unum quem, ÷ sicut vulgatum fuit¹⁶ ÷, volebat septimum Decretalium ap[p]ellari, sicut fecerat sextum Bonifacius¹⁷ antecessor. Cepitque Clemens papa exinde egrotare. Unde post obiit xxxj^a die, scilicet xij kalendas maii [20 aprilis]. Et sic liber ille non fuit missus ad studia generalia, ut est moris, nec expositus communiter ad habendum¹⁸; > ÷ sed remanserunt constitutiones ille¹⁹ sic fere quadriennio in suspenso²⁰, donec postmodum per ejus successorem fuerunt publicate et sub bulla²¹ ad studia generalia destinate²². ÷

1. *au lieu de* Anno Domini MCCCXIIJ, *I et Bal. mettent* Eodem anno. — 2. *B, C, D, E, F, H, I, J.* — 3. *fuerant, B, Bal.* — 4. *prelatorum et peritorum, J.* — 5. *au lieu de* consilii, *Bal. met et filii.* — 6. *sui consilii, D, E.* — 7. *et, ajouté par J.* — 8. *alio iudicio, E.* — 9. *ecclesiastico alio, D.* — 10. *D, E, H, I, J; ad carcerem mitti per duos ibidem presentes sancte romane Ecclesie cardinales, A; ad agendum aliam penitentiam. Erant autem tunc presentes Parisius duo sancte romane Ecclesie cardinales, B, F; ad agendum aliam penitentiam, presentibus tunc Parisius duobus sancte romane Ecclesie presbiteris cardinalibus, C.* — 11. *B, D, E, F, H, I, J; C, en surcharge; apud Carpentoratensem civitatem, A.* — 12. *in qua, B, D, F, H, Bal.* — 13. *papa Clemens, Bal.* — 14. *coram se, omis par D.* — 15. *ex quibus decreverat fieri, omis par B.* — 16. *C, E, I, J.* — 17. *papa, ajouté par B, F.* — 18. *B, C, D, E, F, H, I, J; A, en marge.* — 19. *iste, D.* — 20. *sed remanserunt... suspenso, omis par J.* — 21. *au lieu de* sub bulla, *Bal. met bullate et.* — 22. *B, E, F, H, I, J; set mansit liber et adhuc remanet involutus, super quo futuri summi pontificis dispositio et providentia expectatur, Sede romana vacante hodie quo hec scripsi, en marge dans A; set mansit liber fere quadriennio involutus, super quo futuri summi pontificis dispositio et providentia fuit tanto tempore expectata, C.*

Hic Clemens papa sedit annis VIIJ, mensibus X, diebus XV a die creationis sue usque in diem sui obitus computando. Obiit autem in nocte precedenti diei ¹ sabbati subsequenter, quod fuit xij kalendas mayi, pontificatus sui anno IX, anno Domini MCCCXIIIJ, apud Rocham Mauram, quod est castrum regis Francie super Rodanum, in finibus regni sui ². Fuitque inde reportatum corpus ejus ultra Rodanum, extra regnum Francie, apud Carpentoratem civitatem, ubi cardinales cum alia curia ³ residebant. Sequenti vero mense augusti, de Carpentorate transvectum fuit corpus ejus in Vasconiam, patriam suam; fuitque sepultum, sicut elegerat, in ecclesia que ap[p]ellatur ⁴ Beate Marie de Uzesta ⁵, dyocesis Vasatensis, ubi paulo prius canonicos instituerat seculares ⁶ in villula minus insigni, satis sterili et exili. Vacavit autem Sedes < annis duobus, mensibus tribus, diebus XVIIJ ⁷ >.

< Defuncto Clemente papa, cardinales numero XXIIIJ ⁸, qui apud Carpentoratem civitatem cum alia curia residebant, intrantes conclave in episcopali palatio pro electione summi pontificis facienda, cum ibidem aliquamdiu perstitissent, non valentes concordare, suborta gravi et grandi turbatione ⁹ exterior inter familias eorumdem, ipsum conclave circa festum sancte ¹⁰ Marie Magdalene [22 julii 1314] concorditer exiverunt, statuantes tempus infra quod redire deberent ad eundem locum, ad electionem summi pontificis celebrandam. Sed subortis variis questionibus in invicem, que stilo magis relinquende sunt quam scribende, illuc minime redierunt, sed in diversis civitatibus et villis ¹¹ dispersi sunt; steteruntque ¹² sic divisi loco et proposito annis amplius quam duobus. Fueruntque tractatus plures habiti per personas medias inter eos, quorum finis tandem fuit mediante domino Philippo, tunc ¹³ comite Pictavie, postmodum vero rege Francie et Navarre. Qui congregati sunt in Lugduno pactis previis quod non includerentur et quod possent de Lugduno libere recedere quando vellent. Que tamen eisdem fuerunt ¹⁴ minime observata, quatinus pro majori bono reipublice, que prefertur ¹⁵ private, compellerentur universali ¹⁶ Ecclesie providere ¹⁷. >

1. die, H, I, Bal. — 2. *omis par B.* — 3. *omis par J.* — 4. que appellatur, *omis par I.* — 5. Uesta, Bal. — 6. regulares, Bal. — 7. B, C, D, E, F, H, I, J. — 8. XXIIIJ, F. — 9. perturbatione, D. — 10. beate, I. — 11. et villis, *omis par D.* — 12. que, *omis par D.* — 13. tunc, *omis par Bal.* — 14. fuerunt eis, Bal. — 15. fertur, I. — 16. *omis par C, F, H.* — 17. B, D, F, I, J; en marge dans E, C.

Anno Domini MCCCXIIIJ, feria vj^a, in vigilia beati Andree apostoli [29 novembris], < Sede romana vacante ¹ >, obiit Philippus, rex Francie, anno currente XXX regni sui, in castro de Fontebliandi, ubi natus fuerat in hunc mundum ²; fuitque sepultum corpus ejus apud Sanctum Dyonisium, cor vero ipsius ³ apud Pyssiacum in monasterio sanctimonialium, quod ipse fundaverat dum vivebat. Cui successit in regno filius ejus primogenitus Ludovicus ⁴ < qui tunc erat etiam rex Navarre.

< In sequenti vero mense aprilis, anno Domini MCCCXV inchoante, obiit uxor prima domini Ludovici regis Francie, filia ducis Burgundie, que ob crimen adulterii in privata tunc ⁵ custodia tenebatur ⁶.

< Eodem quoque ⁷ anno, ultima die mensis aprilis [30 aprilis], in qua concurrit vigilia dominice Ascensionis ⁸, Engelrandus de Marinhe ⁹, miles, natione Normannus, fuit ex multis contra ipsum ac[c]usationibus factis suspendio elevatus. Qui, tempore domini Philippi ÷ regis ¹⁰ ÷ major post eum non tam merito quam de facto fuerat nominatus in regno, ita ut secundus regulus videretur, ad ejus nutum regni negocia gerebantur. Quos enim ipse volebat exaltabat, et quos volebat deprimebat; et quod volebat fieri factum erat. In modico tempore fuit superexaltatus ¹¹ et elevatus nimis, et post paululum audivimus ¹² eum tali exitu defecisse ¹³. Itaque exemplo ejus et alterius qui precessit, scilicet Petri de Brussia ¹⁴, qui elapsis jam tunc annis ÷ ferme XXXVIJ ¹⁵ ÷ olim tempore alterius domini ¹⁶ Philippi regis, avi istius domini Ludovici, postquam supermagnus effectus fuerat, post similem fortune gloriam, consimilem ignominiam est perpressus. Discant et pertimescant tam presentes quam posteri ¹⁷, in gradu consimiles et fortuna, sobrie et juste ac pie vivere in hoc seculo, precavescentes ne casum consimilem merito pariantur.

< Eodem quoque ¹⁸ anno, ultima die mensis julii [31 julii 1315],

1. B, C, D, F, H, I, J. — 2. hunc mundum, H; toute la suite jusqu'à ad bellandum (voyez infra, p. 79) a été omise par I. — 3. ejus, Bal. — 4. la première rédaction de A, C, E se termine à Ludovicus. — 5. tunc in privata, J. — 6. morabatur, B. — 7. Eodemque, Bal. — 8. Ascensionis dominice, Bal. — 9. Marigniac, Bal. — 10. C, D, H, J. — 11. exaltatus, B. — 12. audimus, Bal. — 13. descecisce, B. — 14. Brucia, J. — 15. E, H, J; fere XXXVIJ, C, F; elapsis tunc ferme XXXVIJ, D; amplius quam XXX, A, B. — 16. omis par D. — 17. tam presentes quam posteri, omis par J. — 18. Eodemque, D, J, Bal.

prefatus Ludovicus rex desponsavit sibi in facie Ecclesie in uxorem Clementiam, filiam quondam Karoli Martelli, qui fuit primogenitus filius¹ Karoli secundi, regis Sicilie². Sequenti vero³ dominica prima augusti, in festo inventionis sancti⁴ Stephani [3 augusti], fuit inunctus in regem Francorum, Remis civitate, per archiepiscopum Remensem cum memorata domina⁵ Clementia, sponsa sua. Et mox inde processit rex versus Flandriam rebel-
lantem cum exercitu magno valde, collectis viribus regni sui⁶, non quidem electo⁷ verno tempore oportuno, quo solent reges⁸ ad bella procedere, sicut rei eventus postmodum comprobavit. Venitque rex cum suo exercitu contra castrum de Cortrayo⁹, ubi castramethati fixere tentoria. Ex adverso autem erat comes Flandrie cum magno exercitu Flamengorum¹⁰, in castro de Cortrayo¹¹ et in circuitu ejus in tentoriis, preparati¹² ad resis-
tendum, ne transirent ulterius Gallici ultra aquam fluvii qui voca-
tur Lys, qui utrorumque exercitus suspectis passibus et palu-
dibus dividebat. Descenderuntque de celo pluvie magne nimis, factaque sunt luta grandia¹³ et profunda in terra illa, in quibus et ex quibus equi et equites totusque exercitus nimium grava-
bantur. Nec fuit consilium ulterius procedenti nec ibi diutius subsistendi; unde circa finem sequentis mensis septembris, rex cum suo exercitu inde recessit, non absque rerum multo¹⁴ incom[m]odo et dedecore aliquali. Erant enim in exercitu regis
circa XV milia equitum armatorum. Peditum autem¹⁵ erat nu-
merus magnus, qui non posset tunc faciliter numerari. Et nunc reges et principes intelligant et erudiantur qui judicant terram
sic agere sicque disponere justum bellum, ut summo opere preca-
veant ne cum exactionibus pecuniarum indebitis et subje-
ctorum violentiis bella parent¹⁶, quia *Non habet eventus sordida
preda bonos*, et cum bellandi causa ingruerit, tempus noverint
eligere congruum ad bellandum.

< Eodemque anno¹⁷ Judei permittuntur redire ad regnum¹⁸ Fran-
cie, pecunia mediante; a quo dudum depulsi fuerant, bonis suis
omnibus confiscatis; et estimabantur nunquam ulterius reversuri.

1. filius primogenitus, *D, H, J.* — 2. *lege Sicilie.* — 3. *dic, ajouté par Bal.* —
4. *beati, J.* — 5. *omis par J.* — 6. *omis par Bal.* — 7. *omis par F.* — 8. *reges
solebant, D.* — 9. *Cortraco, C, J.* — 10. *Flamingorum, C.* — 11. *Cortraco, C, J.*
— 12. *preparatis, Bal.* — 13. *magna, Bal.* — 14. *multo rerum, D, J, Bal.* —
15. *omis par J.* — 16. *parent bella, Bal.* — 17. *Anno Domini MCCCXV, I.* —
18. *in regno, F.*

< Eodemque anno, in festo sancte Lucie, in sabbato [13 decembris 1315], apud Pontisaram, obiit ¹ Gasto, comes Fuxi et dominus de Bearnio, in juvenili etate, fuitque sepultus Parisius in ecclesia fratrum Predicatorum, tres post se filios ÷ et totidem filias ² ÷ derelinquens, quorum primogenitus erat septem annorum ³.

< Eodemque anno, circa Natale ÷ Domini ⁴ ÷ stella comata apparuit, cursum suum per noctem faciens circa polum, comamque suam longam nunc versus occidentem, nunc versus orientem, et aliquando ad partes alias protendebat; duravitque usque ad finem mensis febroarii. Paulo post apparuit secunda stella comata alia in parte orientali, sed minor quam alia videbatur ⁵.

< Anno Domini MCCCXVJ, sabbato infra octabas Penthecostes, nonis [5] junii obiit rex Francie Ludovicus, regni sui anno secundo; fuitque corpus ejus cum honore regio in monasterio Sancti Dyonisii tumulatum, unicam filiam suam relinquens ex prima uxore, secunda vero uxore ⁶ ÷ domina ⁷ ÷ Clementia remanente gravida et pregnante ⁸. Gubernacula vero utriusque regni, Francie scilicet et Navarre, tenenda ÷ sub nomine non regis, sed regentis ⁹ ÷, suscepit dominus Philippus, germanus ejus, comes Pictavensis, si puer masculus nasceretur, usquequo ¹⁰ ad intelligibilem etatem ÷ annorum ¹¹ ÷ XIIIJ ¹² pervenisset; si vero filia nasceretur, ipse Philippus rex Francorum fieret et regnaret, et due filie Ludovici haberent et sibi dividerent regnum Navarre et Campanie comitatum ¹³. ÷ Et hec dicuntur fuisse pacta primo inita et firmata, quamvis postmodum aliter fuit ordinatum ¹⁴. ÷ Post hoc vero XIIIJ^a die sequentis mensis novembris, dominica die, sub nocte media precedenti, memorata domina Clementia regina peperit filium suum primogenitum Parisius, et Johannes vocatum est nomen ejus; et multi in nativitate ejus ¹⁵ gavisi sunt, sed gaudium cito pertransiit, nam v^a ¹⁶ die a nativitate sua infans obiit, et abiit regnum sibi accipere ¹⁷ sempiternum, regnumque Francorum prefato domino ¹⁸ Philippo remansit.

1. obiit apud Pontisaram, D, J. — 2. D, E, F, H, J. — 3. Eodemque anno... annorum, *paragraphe omis par I.* — 4. C, D, E, H, I, J. — 5. Ici s'arrête la seconde rédaction de A; C et E s'arrêtaient ici primitivement; I n'a pas le paragraphe suivant. — 6. omis par J. — 7. C, D, E, H, J. — 8. pregnata. D. — 9. E, F, H, J. — 10. usque, D. — 11. C, D, E, F, H. — 12. IX, D. — 13. comitatum Campanie, Bal. — 14. E, F, H, J. — 15. sua, D. — 16. viij (sic), C, D, E, F, H, J, Bal.; dans B on a gratté 13. — 17. sibi regnum suscipere, D. — 18. omis par J.

QUINTA VITA

CLEMENTIS V

AUCTORE PAULINO, VENETO

ORDINIS FRATRUM MINORUM, EPISCOPO PUTEOLANO

Clemens V, natione Vasco, sedit annis VIII, mensibus¹ X, diebus² XV. Ducentesimus episcopus³. Hic fuit episcopus Convenarum annis quinque. Inde per Bonifacium Burdegalas⁴ translatus est. Hic recepto decreto Lugdunum profectus, evocatis ad se cardinalibus, ibi coronatus est. Et ibidem X cardinales fecit, et duos de Columpna restituit.

MCCCIX, electionem Henrici confirmavit de mense junii⁵. Eodem anno misit nuncios ad regem Rasie, qui ad obedientiam Ecclesie romane promiserat se venturum, quia Veneti cum Karolo sine terra concordaverant super recuperando Constantinopolitano imperio. Videns autem propter mortem uxoris dicti Karoli, que imperatrix vocabatur, tractatum non procedere, papales nuncios vacuos remisit.

MCCCX, fecit aliam ordinationem V cardinalium, XIII° kallendas januarii [19 decembris 1310].

MCCCXJ, congregavit concilium apud Viennam, et in prima sessione⁶ XVII° kalendas novembris [16 octobris 1311] proposuit de agendis, videlicet de ordine Templariorum, qui graviter culpabatur, de passagio⁷ transmarino, et generaliter de reformatione totius status Ecclesie et conservatione ecclesiastice libertatis.

1. menses, *Bal.* — 2. dies, *Bal.* — 3. Ducentesimus episcopus, *omis par Bal.*; après episcopus, un blanc dans le *ms.* — 4. Burdagalas, *ms.* — 5. lege julii. — 6. scissione, *ms.* — 7. pasazio, *ms.*

D'après le manuscrit latin 4939 de la Bibliothèque nationale de Paris, fol. 114 v°-116 r°.

In sequenti martio, xj kallendas aprilis [22 martii 1312], multis vocatis prelati cum cardinalibus in privato consistorio, ordinem Templariorum cassavit. Tertia autem die aprilis MCCCXIJ fuit secunda sessio¹ concilii, et predicta cassatio coram omnibus publicata est. Tertia sessio² fuit pridie nonas madii³. Fuitque concilium protactum⁴ quasi mensibus VIJ. Pro passagio⁵ congregata fuit peccunia, et armorum ac aliarum rerum copia, of[f]erentibus fidelibus, viris ac mulieribus, jocalia et que habebant carissima, Hospitalariis ad hoc missis, que⁶ vili pretio distra[h]ebantur⁷. De passagio⁸ vero nil⁹ sequutum est. Propter que magnum scandalum in christiano populo sequutum est.

Eodem anno, x kalendas januarii [23 decembris 1312], fecit tertiam ordinationem IX cardinalium.

MCCCXIIJ [1314, n. st.], ad consistorium produxit constitutiones prius editas; et intendebat septimum librum Decretalium componere, sed morte preventus non potuit.

EXPLICATIO DE INPERATORE¹⁰

[H]enricus ex comitibus de Lucemborch operibus quam opibus memorabilioribus in festo sancte Catarine¹¹ electus, et in sequenti Epiphanya [6 januarii 1309] Aquisgrani coronatus est. Sequenti vero anno, id est MCCCVIIIJ, ad papam Clementem nuntios misit episcopos IJ et comites IIJ, coronam petens Imperii. Ille vero de julio confirmavit electum, assignans coronationis diem post bien-nium, festum Purificationis Virginis.

Hic strenuus in agendis, pacatis usque ad Oceanum Alamanie finibus, et primogenito in regem Boemie coronato, quod tunc romano vacabat Imperio, Carintie duce sum[m]oto, ad partes Ytalie divisione concussas venire disponit, pol[l]icentibus subsidia non paucis, qui a concivibus in Lombardia ac Tuscia pulsi erant. Igitur premissis episcopis et legatis, ut populorum sibi favorem conciliet, denuntians in pace degentibus se eorum laudabiles approbare monitiones, injuriam passis restitutionem, universis pacem, Alpes transgressus, Ytaliam adhiit. Taurinum ingresso non-

1. scessio, *ms.* — 2. scessio, *ms.* — 3. *lege* v nonas madii [3 maii 1312]. — 4. predictum, *Bal.* — 5. pasazio, *ms.* — 6. qui, *Bal.* — 7. distrahebant, *Bal.* — 8. pasazio, *ms.* — 9. nihil, *Bal.* — 10. De ceteris emergentibus, *Bal.* — 11. *lege* 27 novembris 1308.

nulli ex Tuscie et Lombardie partibus obviavere. Inde Hastem properans, cunctis pacificatis, vicarium instituit, et meram tradidit regiminis potestatem. Tunc ceperunt op[p]ressi bene sperare. Qui vero concives propulerant territi, in fomentum suum cogitant Cesari adhulari. Quorum Philippus, Papie comes, Symon de Colubiano, Vercellarum, et Antonius de Fisiraca, Laudi rectores, paribus votis status urbium salubres esse civibus persuadere conati sunt, pol[l]icentes auxilia ad partes reliquas optinendas. Illis Cesar suisque populis pacem pol[l]icitus, jussit bono animo esse et bene sperare. Consequenter nuntii Alboini et Canis de Scalis, deinde Pisani, grandia optulerunt.

Interea Gallis, Germanis Italisque ad eum confluentibus, Guido de la Torre, Mediolani prepositus, milites infra districtus sui limites continuit, et munitionum ac urbium vigilem curam egit, veritus ne partes¹ Mathei de Vicecomitibus sibi contraria molirentur². Uno mense hinc rex commotionem urbis exspectat. Inde Guido instabilem fieri regis exercitum et Lombardie ac Tuscie prestolabatur auxilia³. Deinde Cesar Mediolani ap[p]ropiat ut Guidoni fiat formidini, factiosis audacie⁴, et Guidonem interpellans ut imperialibus jussis optemperet, Vercellas intravit. An[n]uit Guido. Auxit vero tam valide Mediolani deditio regis famam ut omnis Lombardia, demta Alexandria, fidelitatis juraamenta prestiterit. Bononia⁵ autem ad rebel[l]ionem se preparat. Padua vero in proposito vacillat.

Deinde⁶, MXXXCJ, Cesar unam de coronis Imperii Mediolani a dyocesano sumit [6 januarii]; quod Modoitia egre tullit, ubi hoc fieri consuevit.

Parvo autem post tempore, dum omnia videntur⁷ pacata, gravis emersit turbatio. Cum enim in regis adhulationem hinc Guido, inde Matheus majorem suadent regio fisco contributionem fieri, centum millium florenorum summa taxata est. Hoc vero audito, cepit populus palam regi detrahare, servitutem as[s]erens se com[m]utasse, non evasisse, et Theotonicorum inportabilem esse furorem. Et dum acrius col[l]igende instatur peccunie, in foro vox clamantis ad arma insonuit, que facile universam com[m]ovit urbem. Tunc Cesaris principes prosiliere cum suis : quorum nonnulli ad Turrianorum loca, que magis suspecta, concur[r]entes,

1. partium, *ms.* — 2. moliretur, *Bal.* — 3. auxilium, *Bal.* — 4. audacia, *Bal.*
— 5. Bonania, *ms.* — 6. Anno, *Bal.* — 7. *mieux* viderentur, *Bal.*

triginta [h]astatos reperiunt, qui prius victores, regionum tandem equitum non potuerunt sustinere concursum. Jungitur exinde Theotonis Galaaz, Mathei filius, et sevit in hostes [12 januarii 1311].

Hiis auditis, prima ubique revixere dis[s]idia. Crema et Cremona, pulsus vicariis, excus[s]ere jugum. Regini expulerunt fautores Imperii. Macii, Brixie paulo ante dominatores, in Tebaldum de Brusatis et suos paulo ante imperatorio jussu receptos insurgunt atque suc[c]umbunt. In Parma Rubei per Cesarem introducti, cum Gilberto ¹ de Cor[r]igia initam pacem frangentes, victi urbe dif[f]ugiunt.

Hiis eventibus stupefactus Cesar, perquirens salubria audit consilia ut regii cor[r]ipiantur domestici, Mediolanensium reconciliatio fiat, com[m]otionum hujusmodi cause dulciter perquirantur, pecuniarum moderentur exactiones. Primo igitur ad se vocatis familiaribus suis ait : *Deum obtestor, com[m]ilitones, perneces[s]arii, atque propinqui, quod nul[l]a me honorum ac temporalium rerum af[f]ectio ad hos² turbines com[m]otionum ad[d]ucit³. Deum sursum, Clementem papam deorsum, intueor. Hiis ducibus vehor, eorum de proximi dilectione et cura mandatis astringor. Quis, oro, proximus⁴ est, Germanus vel Gal[l]us, Longobardus vel Tuscus, Guelfus vel Gibilinus, cui hoc impendam caritatis mandatum? Pro nefas, ad quid veni? Num incensor scismatum antiquorum? Si quos vestrum delectant⁵ talia, retrorsum abite, aut vobis seвите auctoribus, non me principe vel auctore. En Ytalia diu talibus concus[s]a vulneribus, justa indignatione hujusmodi refugit, cum viventia queque monente natura perniciose devitent.*

Post hec missi ad reconciliandam Cremonam audiunt populum, inedia af[f]lictum, impotentem esse ad gravem contributionem, et Theotones, data licentia, in Latinos sevir, vicarios institui Gibilinos ut Guelfum nomen⁶ abradant, proinde amicorum com[m]unicato consilio respondebunt.

Interea vero nuntii Januensium subjectionem profes[s]i sunt, et ad coronationis conductum propriis sumptibus navigia spondent.

Cesar Cremonenses ut Imperii rebel[l]es dampnat, et Ameus, Sabaudie comes, eorum depopulationem indixit. Tradita enim Cesari civitate Laudi, omnis Cremonensium virtus emarcuit, et Cesari civitas tradita est.

1. Zilberto, ms. — 2. has (sic), ms. — 3. adduxit, Bal. — 4. primus, Bal. — 5. delectat (sic), ms. — 6. omis par Bal.

Brixienſes vero propter replicatos contemptus, omni ſpe reconciliationis abjecta, ſegetes et queque viridaria col[ligunt], inbelles abiciunt, pro deſenſione cuncta diſponunt.

Interea Ceſar ſue coronationis dilationem accepit. Et nuntii Paduani civitatem illi ſubiciunt. Legati vero Ceſaris [a] Venetis, nulla queſita fidelitate, ſolam navigii petunt copiam, ſi neceſſe fuerit, ad coronationis progreſſum. Inde Terviſium profecti, a Ri[cardo] de Camino¹, domino op[er]idi, honorifice ſuſcepti ſunt. Jam enim Ceſari, dato tributo, ſubnixus erat. Poſtea Paduam redierunt ad tol[l]endum, qui orti erant inter Paduanos et Vicentinos, lapides ſcandalorum. Conſequenter, poſt bellorum et cladum hinc inde jacturas varias, Brixia, mediante² cardinale domino Luca de Flisco, Ceſari ſe tradidit. Inde diſgreſſus Cremonam, ex ſubditis civitatibus ad coronationem vocat. Placentini obviam ei facti, claves civitatis ei of[f]erunt, Albertum Scotum de tyrannide ac[cu]ſantes, nec ipſo in civitate manente poſſibile aiunt pacem rebus dari. Igitur vicario inſtituto diſceſſit. Albertus vero parvo poſt tempore bellum urbi intulit.

Congregatis nuntiis Yporegie, Novarie, Vercellarum, Cumarum, Mediolani, Papie, Pergami, Placentie, Brixie, Mutine, Regii, Parme, Cremonae, Laudii, Mantuae, Verone, Vincentie, jubente Ceſare, concionatum eſt quia pro pacanda Lombardia non modo vigilaret conſiliis, ſed et armis etiam decertaret, nec ad plenum valuiſſet civilia odia extirpare et veterum factiones, id ſuo tempore adimpleret. Poſcebat interim ſuper hoc a predictis nuntiis ſecreta ab unoquoque dari conſilia. Et cum paratus eſſet ad iter, pulſi urbibus lamentabili vociferatione conqueſti, nil aliud quam benigna reſponſa conſequuti ſunt. Rex autem verſus Terdonam iter ar[r]i- puit, et Gabii colles tranſgreſſus, Januam deſcendit. Ibi cives longeviſ accenſi diſcordiarum ſciſmatibus af[f]lictitant regem querelis. Ceſar vero, poteſtate ſum[m]oto, vicarium inſtituit; abbati ipſi prefecto, ſolo nomine diſmiſſo, ſatel[ites] abſtulit, et urbem ad ſexaginta millium aureorum largitionem coegit.

Interea Lombardia ſolitis inquietatur motibus; nuntiaturque Ceſari quod Gilbertus de Corrigia cum Tuscis atque Lombardis conjuraſſet, quod marchiones de Cavalcabo cum Tuſcorum, Bononiensium et Longobardorum cohortibus bellum intuliſſent Cremonae et vicarium expuliſſent, quod inter G[uidonem] de Lator[r]e

1. Caino, *Bal.* — 2. mediatione, *ms.*

et Phyliponem, comitem de Langusto, nova intervenissent sponsalia, quod Macii adversarios Brixia expulissent, quod Placentie res nove tractarentur, quod in Hasta, Vercellis ceterisque locis in Gibilinos Guelfi sevirerent. Tunc Canis de la Scala, Alboino fratre defuncto Verone, de Janua redire coactus est. Cesar autem Guarnerium de Oemborch instituit presidem Lombardie, misitque dato presidio ut emergentia choerceret. Sed vix obtinuit recipi cum centum infra Placentiam, et audit ubilibet per vicarios Guelfis injurias ir[r]ogari, et hoc impatientie causam esse. Hacque repulsa Guarnerius ad Cesarem rediit. Tuncque Margarita Augusta moritur MCCCXJ in festo beate Lucie [circa 13 decembris], et in loco fratrum Minorum tumultata est. Venerunt deinde quasi ad Augusti solatium nuntii Pisanorum plurima pol[li]cites. Venit et Rizardus Gambatesa, regis Roberti secretarius, et introductus est magna principum ambitione. Paucis tractatus innotuit. Infectoque negotio rediit.

Interea Romam Johannes, germanus prefati regis, ingressus est cum armatorum caterva. Cesar autem Lodovicum de Sabaudia ad Urbem transmit[t]it; qui, per Columpnenses introductus, Lateranum conscendit. Statimque Urbs in varia divisa vota, ubique patet discrimini, ubique propugnacula eriguntur. Hoc autem omnem Ytaliam varie sperare suasit. Admiratus etiam Federici regis aliqua tractaturus ad Cesarem ivit¹, et post dies paucos in Siciliam rediit. Florentia autem cum suis complicitibus ex civitatibus Senarum, Perusii, Civitatis Castelli, Luce, aliorumque locorum, simulque Bononia, Degenem, marescalcum regis Roberti, cum presidio militum venientem suscipiunt.

Jam imminute erant ad danda stipendia Cesaris facultates. Jam gravati Januenses contributione sexaginta millium florenorum publice clamitant sine causa col[l]um submisisse jugo, qui Federici dominium spreverant, amisisse divitias, nec posse vacare mercationum lucris, quin nec licere vivere cor[r]upto aere. Tunc Cesar pro suis mit[t]it Pisanis ut ferant subsidia. Tunc Paduani, redeuntibus nuntiis et adversa narrantibus, e muris pictas aquilas detrahunt.

Egressus Janua, Cesar in Portu Veneris quadraginta pene diebus perstitit, tempestate suborta. Inde Pisas profectus, curiam auxit, concur[r]entibus de Tuscia et Romandiola Gibilinis, et multa

1. venit, *Bal.*

tractavit. Deinde per Plumbinum ac Maritimam paucis comitatus, sola Romanorum factione confisus, Viterbium petiit, et manipulum militum per pontem qui Molis dicitur in Urbem transmisit. Ipse vero in tuto extra civitatem mansit. Venerunt autem ei obviam cum clero qui ei favebant Romani, et in Lateranense papale introduxerunt palatium; et continuo disposuit, munita Urbe, præoccupare loca. Vocavitque quasi ad familiare convivium absque differentia nobiles; eisque completo convivio sic fatus est : *Quid me, o Quirites, huc attraxit nisi extolendi animo Imperii, cujus¹ quasi defectione Romanus pene ut barbarus erat ignotus? Quid frequentes littere, quid nuntii celebres totiens petiere, nisi ut meum carum visitem senatum populumque Romanum, quo exulta[n]te in Capitolium vehar²? Venione violentus invasor? A Clemente papa missus, cardinales tres testes adduxi. Frust[r]ane ergo missus adsum, vocatus adveni? Sciam igitur in hac caritate convivii que vos vota alliciunt³, que vobis fulcientibus adjuverunt. Id edat optio singulorum.* Tunc Stephanus de Columnna se, suos ac sua optulit, nec defecturum etiam in mortis periculo. Nicolaus de Comitibus se ait decus militie a rege Karolo suscepisse, suique fuisse propositi nunquam ejus posteris adversari. Anibaldus de Anibaldis, et Johannes de Sabello et Theobaldus de Campofloris se optulerunt in omnem eventum contra omnes Cesari parituros, sue cognationis viris dumtaxat exceptis. Erant enim Ursinorum affines. Hanc conditionem Cesar egre tandem admisit, et in scriptis redigi imperavit. Postea Stephanum, receptis obsidibus, liberum ire permisit. Ceteros vero comprehensos retineri jussit et fortalitia red[i]. Hinc protinus oriuntur insultus, vulnerationes, et cedes. Privata odia publice deteguntur. Vincunt⁴ primum Cesaris partes, postea debellantur; et crescente Ursine fama victorie, fautores Cesaris penitus subtrahuntur. Admiratus et⁵ regis Roberti, vocatos a Cesare Pisanos balistarios invadens, nonnullis mortuis, ceteros duxit Neapolim.

Hiis Cesar agitatus angustiis, soli expediende coronationi intentus, cum id in ecclesia apostolorum Petri et Pauli optinere non posset, vix cunctantibus cardinalibus, ne quasi transgressores apostolici rescripti redargui valeant, in Laterano aureum Imperii dyadema suscipere valuit. Artatus denique peccuniarum et victualium

1. lege cui, Bal. — 2. veharer, ms. — 3. alliciant, Bal. — 4. vincuntur, Bal. — 5. omis par Bal.

inopia, et turbato Romano populo ob quesitam contributionem, Tyburim Cesar abiit, relicto in Urbe cum Columpnensibus trecentorum militum presidio. Ad Johannem vero, regis Roberti germanum, milites undique confluebant. Interea vero papalibus re-scriptis tam Cesaris quam regis copie pel[l]untur ab Urbe.

Bellum exinde Tuscis illaturus Cesar abiit; et Perusinis territis, Viterbium petiit. Florentinos vero multipliciter lesit. Tandem in castris cum fame, peste suborta, Pisas contendit.

Eo tempore rex Robertus R[aymundum] Gambatesa Florentiam mit[t]it, ut civitatem quinquennio sibi commissam pro se gubernet. Cesar vero contra regem quasi contra hostem sententiam tulit, que in septimo Decretalium multipliciter reprehenditur. Fortunam postea in mari experiri voluit, et Federicum admiratum suum fecit, pollicente eo galeas XXVIII, Januensibus XXV¹, Pisanis XII. Summus vero² pontifex, Phylip[p]i, regis Francie, litteris excitatus, excommunicationis tulit sententiam in quemlibet invasorem regni, etiamsi pontificali, imperiali vel regali prefulgeat dignitate. Cesar autem nil minus per Tusciam, Urbem et regnum sedulus erat tractare varia, polliceri multa. Certa denique dies navigii constituta est ut, cum Terracina[m] ap[p]licuerint XXVI milibus distantem ab Urbe, Cesarem expectent cum mille quingentis militibus. Profectus itaque usque Origiam fluvium XII distantem ab Senis milibus, peracta cena, in fluvii ripa consedens, tinctis ob refrigerationem in amne cruribus, subeuntem sensit langorem; et comperta sub dextri cruris genu pustula, que antras vocatur, noctem duxit insomniam. Summo autem diluculo signo dato tol[l]endorum castrorum, ad Bonconventum transit pagum XII milibus ab Senis distantem; ibique viam universe carnis ingressus est, regni sui anno quinto, Imperii anno uno, mense uno et diebus viginti quatuor, in festo beati Bartholomei [24 augusti 1313].

1. vingita et unam, *Bal.* — 2. autem, *Bal.*

SEXTA VITA CLEMENTIS V

AUCTORE AMALRICO AUGERII DE BITERRIS

PRIORE SANCTAE MARIAE

DE ASPIRANO IN DIOECESI ELNENSI

(excerpta ex chronicis quae dicuntur *Actus romanorum pontificum*)

Clemens V, natione Vasco, de loco Vilandrau¹, Burdegalensis dyocesis, ex patre Bernardo milite fuit natus. Et post² Benedictum XJ, apud Perusium³, in vigilia Pentecostes, que fuit nonis junii [5 junii 1305], in romanum pontificem fuit⁴ assumptus. Et post beatum Petrum apostolum extitit papa ducentessimus⁵ quintus, anno a nativitate Domini millesimo trecentesimo quinto.

Item quod iste Clemens, ante suam promotionem, Bertrandus del Got vocabatur. Qui primo fuit episcopus Convenarum et⁶ per provisionem dicti⁷ Bonifacii pape; in quo sedit⁸ annis quinque. Et deinde ipse Bonifacius eum transtulit ad ecclesiam Burdegalensem, in qua stetit sex annis. Et tunc ipse visitabat in Pictavia provinciam suam quando in papam fuit electus, Sede apostolica tunc vacante.

1. Vilaudran, *B, C, D, Bal.* — 2. dictum, *ajouté par D.* — 3. Perusinum, *B.* — 4. extitit, *C.* — 5. centesimus, *B, Bal.* — 6. *omis par Bal.* — 7. *omis par Bal.* — 8. stetit, *D.*

Désignation des manuscrits employés :

- A* = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5147, fol. 136 v°-144 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5146, fol. 145 r°-154 r°.
C = Bibliothèque Vaticane, *Regina 704*, fol. 124 v°-131 v°.
D = Bibliothèque de Tours, ms. 993, fol. 59 v°-63 r°.

Item quod cum cardinales sancte romane Ecclesie post mortem dicti Benedicti pape XJ, apud Perusium, undecim mensibus pro electione futuri¹ romani pontificis inclusi extitissent, et in² duas partes equales semper super electione hujusmodi³ facienda divisi fuissent, tandem post⁴ diversas nominationes⁵ plurium et tractatus ad ipsum Clementem papam, tunc archiepiscopum Burdegalensem, ipsi⁶ unanimiter et concorditer⁷ vota sua direxerunt⁸ et eum in papam elegerunt.

Item quod cum tempore electionis ipsius Clementis pape ipse esset in Pictavia visitando provinciam suam, tunc nova de sua romana electione⁹ ad ipsum devenerunt. Qui quidem versus Burdegalam gressus suos statim¹⁰ direxit¹¹. Cumque ipse hujusmodi civitatem Burdegalensem¹² intrasset, processionaliter a clero et populo cum summo gaudio et honore totius civitatis et patrie et¹³ tam a prelatis et baronibus quam a¹⁴ nobilibus et communitatibus¹⁵ pluribus et diversis extitit receptus, quamvis ipse Clemens tunc non ut papa, sed ut archiepiscopus, se gereret, quia nondum ipse receperat decretum sue electionis. Quod quidem decretum a dictis cardinalibus de Perusio sibi missum recepit crast[in]o¹⁶ sancte Marie Magdalene [23 julii 1305]¹⁷. Et tunc crastina die¹⁸ sequenti [24 julii], scilicet undecimo¹⁹ kalendas augusti, in presentia multorum prelatorum, baronum, militum, communitatum²⁰, cleri et populi in ecclesia Burdegalensi cathedrali tunc sedens in sua cathedra Clemens vocari voluit, et istud nomen elegit, et ex tunc ut papa²¹ agere et gerere incepit.

Item quod postea ipse Clemens in fine sequentis mensis augusti Lugdunum pro se ibi commorando²² perrexit. Et super hoc predictis

1. futura, *D.* — 2. *omis par B.* — 3. hujusmodi electione, *B, Bal.* — 4. *omis par B.* — 5. monitiones, *B, Bal.* — 6. omnes *au lieu de* ipsi, *D.* — 7. et concorditer, *omis par D.* — 8. dixerunt, *A, B.* — 9. electione romana, *B, Bal.* — 10. *omis par B, Bal.* — 11. nova de sua electione sibi devenerunt et statim versus Burdegalam gressus suos direxit, *D.* — 12. *omis par B, Bal.* — 13. *omis par Bal.* — 14. etiam, *D.* — 15. comitatibus, *C;* et comitibus *au lieu de* quam a nobilibus et communitatibus, *B, Bal.* — 16. in festo *au lieu de* crastino, *Bal.* — 17. quos quidem postea in crastinum sancte Marie Magdalene ipsum decretum a dictis cardinalibus de Perusio sibi missum recepit, *A, C;* quia nondum sue electionis decretum receperat. Sed die crastina festi sancte Marie Magdalene a dictis cardinalibus de Perusio sibi fuit transmissum, *D.* — 18. die crastina, *D.* — 19. *lege ix.* — 20. comitatum (*sic*), *B;* comitum, *Bal.* — 21. in papam *au lieu de* ut papa, *B.* — 22. *lege* coronando, *Bal.;* augusti *ad* Lugdunum pro commorando, *D.*

cardinalibus hujusmodi civitatem apud Lugdunum¹ assignavit. Qui quidem² transeundo per Agen[n]um, Tholosam, Biterrim³, Montempessullanum,⁴ Nemausum, apud Lugdunum exinde pervenit. Et ibi presentibus suis cardinalibus et Philippo rege Francie cum summa militia sua et multitudine gentium copiosa, cum summa sollempnitate et⁵ in ecclesia Sancti Justi⁶ crastina die sancti Bricii [14 novembris 1305], que erat dies dominica, extitit coronatus.

Item quod, cum dictus Clemens papa apud Lugdunum coronatus fuisset, statim post suam coronationem per civitatem Lugdunensem cum suis cardinalibus, prelatis, et clericis universis, prout moris est, equitavit, et suam coronationem omni populo publice tunc ostendit, presentibus Philippo⁷ rege Francie et Karolo fratre suo, Johanne duce Britanie, et Gualhardo de Goto fratre⁸ germano dicti Clementis pape, et aliis quamplurimis⁹ comitibus, baronibus et militibus, qui pedestrando equum dicti Clementis pape per frenum ab utraque parte et in circuitu dirigebant. Cumque ipse Clemens papa cum dicto rege Francie et aliis supradictis juxta muros civitatis Lugdunensis transiret, tunc¹⁰ una pars dicti muri antiqui, super quam¹¹ erat gentium multitudo, corruit, et ipsa cecidit penitus in terram¹²: cujus lapides equum dicti Clementis pape percusserunt et¹³ taliter quod equus suus in terram tunc¹⁴ cecidit et thyara seu corona de capite suo, in qua erat unus carbunculus valde pretiosus et ad sex milia florenorum communiter extimatus; cujus botus, ut dicitur, postea non fuit in terra¹⁵ inventus¹⁶. Et deinde omnes milites¹⁷ et barones qui in circuitu equi¹⁸ dicti pape destrabant¹⁹ lesi fuerunt et concassati, et taliter quod inter alios Johannes, dux Britanie, et Galhardus de Goto²⁰, frater dicti Clementis pape, post paucos dies decesserunt; de quibus mirati extiterunt²¹ universi²².

1. Lugdunensem au lieu de apud Lugdunum, B, Bal. — 2. omis par D. — 3. Biterram, B. — 4. et, ajouté par D. — 5. omis par D et Bal. — 6. Justini, B; Justi in, Bal. — 7. tunc, ajouté par C. — 8. suo, ajouté par B, C. — 9. pluribus, D; dicti Clementis fratre germano, et aliis quampluribus, B, Bal. — 10. subito, ajouté par D. — 11. qua, B, Bal. — 12. et penitus in terram cecidit, D. — 13. omis par B, Bal. — 14. omis par B, C, Bal.; equus tunc in terra, D. — 15. terram, B. — 16. extimatus; etiam cecidit cujus carbunculus locus, ut dicitur, postea in terra inventus non fuit, D. — 17. omis par D. — 18. omis par B, Bal. — 19. circuitu pape equum destrabant, D. — 20. Gotho, B, Bal. — 21. fuerunt, D. — 22. de quibus... universi, mots omis par B, Bal.

Item quod ipse¹ Clemens, anno primo sui pontificatus, in quatuor temporibus ante festum Nativitatis Domini, videlicet xviii kalendas januarii [15 decembris 1305], fecit et creavit de novo duodecim cardinales, scilicet Petrum de Capella episcopum Tholosanum, qui fuit postmodum² episcopus Penestrinus, Berengarium Fredeli³ episcopum Bitterensem⁴, compilatorem sexti libri Decretalium et postea episcopum Tusculanum⁵, Arnaudum⁶ de Cantalupo⁷ tunc electum Burdegalensem, fratrem Thomam, Anglicum, magistrum in theologia, tituli Sancte Sabine, fratrem Nicholaum, confessorum regis Francie, tituli Sancti Eusebii, ambos ordinis Predicatorum, presbiteros cardinales, Stephanum archidiaconum Bruggensem⁸ in ecclesia Morinensi et tunc cancellarium regis Francie, Guillelmum Arcuffati⁹, Arnaldum¹⁰ de Pelagrui¹¹, Raymundum de Lago¹² nepotem suum¹³, Petrum Arnaldi Biarnensem¹⁴, tunc abbatem Sancte Crucis Burdegalensis, qui infra annum decessit. Et nichilominus Jacobum et Petrum de Columpna, olim cardinales, per Bonifacium viii depositos, ad dignitatem et cardinalatum tunc restituit atque¹⁵ reintegravit.

Item quod ipse¹⁶ Clemens, eodem anno [1306], revocavit et renovavit¹⁷ decretales factas et editas contra regem Francie per Bonifacium viii, predecessorem suum; in quarum¹⁸ prima declaraverat¹⁹ regnum Francie tam in spiritualibus quam in²⁰ temporalibus sibi et Ecclesie esse et fuisse²¹ subjectum. Alia autem²² incipit : *Clericos et laycos*²³. Et nichilominus omnia que vigore istarum duarum decretalium fuerant subsequuta etiam ipse penitus revocavit. Et deinde regi Aragonum confirmavit regnum Sardinie, prestito tamen prius²⁴ fidelitatis iuramento, sub quo tunc expresse sibi²⁵ se obligavit huiusmodi insulam Sardinie infra unum annum personaliter visitare.

Et etiam in isto anno, in die²⁶ sancte Marie Magdalene [22 iulii

1. iste, C. — 2. postea fuit, B, Bal. — 3. Fredelli, B, Bal.; Fideli (sic), D. — 4. Biterrensem, B, D, Bal. — 5. qui [fuit] postea episcopus Tusculanus, B, Bal. — 6. Arnaldum, D, Bal. — 7. Cantoluppo, A; Sancto Lupo (sic), B. — 8. Bruggensem (sic), B. — 9. lege Aruffati, Bal.; Cucufati (sic), D. — 10. Guillelmum (sic), A, C, D. — 11. Belagarua, B. — 12. lege Goto, Bal. — 13. nepotem suum ipsius pape, A, C; nepotem ipsius pape, D. — 14. lege Bearnensem, B. — 15. et, D. — 16. iste, D. — 17. adnullavit, D. — 18. quorum, mss. — 19. regem et, ajouté par D. — 20. omis par D. — 21. esse vel fuisse, C; fuisse et esse, B, Bal. — 22. decretalis, ajouté par D. — 23. lege Clericis laycos, Bal. — 24. post, B. — 25. omis par D. — 26. festo, D.

1306], omnes Judei de regno Francie congediati¹ fuerunt, et eorum bona omnia² extiterunt³ confiscata.

Item quod dictus Clemens postea, anno sui pontificatus secundo (*sic*) [1306], de Lugduno recessit et ad civitatem Burdegalensem se mutavit, in qua cum curia sua stetit per unum annum.

Item quod isto anno [1306] etiam⁴ Fulco, magister militie Hospitaliariorum, cum magno exercitu christianorum, cum magna sanguinis effusione ipsi⁵ ceperunt⁶ insulam Rodarum, quam tunc Turci sub dominio imperatoris Constantinopolitani scismatici tenebant.

Item quod ipse⁷ Clemens anno tertio (*sic*) sui pontificatus [martii 1307] de Burdegala⁸ ivit in⁹ Pictaviam pro pace tractanda et concordia inter regem Francie et regem Anglie tunc facienda: que quidem¹⁰ finaliter fuit facta et concordata, matrimonio inter ipsos mediante. Nam rex Anglie tunc Ysabellam¹¹, filiam dicti regis Francie, in uxorem recepit. Propter cujus matrimonium multa scandala et infinita mala exinde in regno Francie fuerunt subsequata; que adhuc non¹² sunt transacta, ut apparet de¹³ presenti.

Item quod tempore hujus Clementis pape contigit, ut fertur, quod in quodam castro regio dyocesis Tholosane per officiales dicti¹⁴ regis Francie quidam, nomine Esquivus¹⁵ de Floyrano¹⁶, civis Biterrensis, cum quodam fratre¹⁷ militie Templi apostata pro suis maleficiis capti fuerunt et in forti carcere ambo insimul¹⁸ positi extiterunt¹⁹. Cumque dictus Esquivus et ejus²⁰ socius Templarius propter maleficia que perpetraverant²¹ de die in diem de sua vita²² more navigantium se desperarent, ad invicem peccata sua confessi fuerunt. Qui quidem Templarius sibi extitit confessus multos errores contra Deum et periculum anime sue atque unitatem fidei catholice, quod in ingressu²³ sui ordinis et postea pluribus vicibus se communicasset; quorum omnia maleficia per ordinem sibi

1. congeati, *Bal.*; congregati (*sic*), *B.* — 2. *omis par D.* — 3. regi Francie, *ajoutés par B, Bal.* — 4. Et etiam in isto anno, *B, Bal.*; Et isto anno etiam, *D.* — 5. ipsorum, *C.* — 6. et cum magna sanguinis effusione eorum ceperunt, *D.* — 7. iste, *D.* — 8. Burdegalia, *D.* — 9. ad, *B, Bal.* — 10. *omis par D.* — 11. Anglie Ysabellim tunc, *D.* — 12. nondum *au lieu de* adhuc non, *D.* — 13. in, *C.* — 14. *omis par A, D.* — 15. Squinus, *B, Bal.* — 16. Floriano, *B, Bal.* — 17. suo, *ajouté par D.* — 18. simul, *D.* — 19. *omis par D.* — 20. sero (*sic*) *au lieu de* et ejus, *A, C, D.* — 21. perpetraverat, *A, C, D.* — 22. vita sua, *D.* — 23. ingressum, *B.*

enarravit¹. Quibus auditis, a cancellario², sequenti die, majorem officialem alterius³ castri regii ad se fecit evocari⁴ et ad eum adduci⁵. Qui⁶ quidem obtulit unum magnum factum regi⁷ Francie revelare, de quo plures utilitates ipse rex⁸ habere poterat quam si de novo acquireret unum regnum. Et ideo me⁹ bene captum et vinculatum ad eum perduci faciatis, ut dixit¹⁰, quia nulli de mundo nisi dicto regi¹¹ revelarèt, esto quod ipse mortem subiret temporalem.

Item quod, cum ipse officialis regius vidisset ut¹² cum¹³ blandimentis, promissionibus, oblationibus, et demum¹⁴ ipse¹⁵ cum comunitatibus¹⁶ prefatum Squivum inducere non poterat quod predictum factum sibi¹⁷ revelaret, ideo omnia premissa per ordinem dicto¹⁸ Philippo regi Francie scripsit et significavit. Qui quidem¹⁹ statim sibi rescripsit et injunxit ut ipsum Squivum sub fideli custodia ad eum Parisius mitteret²⁰.

Item quod, cum postea ipse Squivus, juxta mandatum regis, eidem regi Parisius fuisset presentatus, statim²¹ ipsum traxit ad partem et ab illo voluit²² scire veritatem de premissis, promittens sibi securitatem corporis et commodum, si illa que dicebat veritatem continerent. Cumque Squivus²³ confessionem dicti Templarii apostate per ordinem sibi²⁴ explicasset, confestim ipse rex aliquos Templarios capi fecit, et super hoc cum eis informationem fieri fecit²⁵. Qua facta, et super premissis reperta veritate²⁶, ipse rex Francie scripsit multum caute et secrete omnibus officialibus suis in toto regno suo institutis quod quilibet ipsorum²⁷ certa die cum bona societate²⁸ bene armati essent parati, et deinde in sequenti nocte quasdam litteras suas secretas quilibet ipsorum²⁹ officialium

1. quorum maleficiorum speciem per ordinem enarravit, *B, Bal.*; qui quidem Templarius sibi fuit confessus quod multos errores et maleficia contra Deum et periculum anime sue atque unitatem fidei catholice in ingressu sui ordinis et pluribus vicibus commisisset : que omnia maleficia sibi per ordinem enarravit, *D.* — 2. cancellaria, *B, Bal.* — 3. aliud, *A, C*; dicti *au lieu* de alterius castri, *D.* — 4. convocari, *B, Bal.* — 5. audiri, *A, C*; evocari, ut eum audiret, *D.* — 6. Cui, *D.* — 7. regis, *A, C.* — 8. ipse rex plures utilitates, *D.* — 9. *placé avant* perduci *par C.* — 10. dixit ipse *au lieu* de ut dixit, *D.* — 11. hoc non, *ajoutés par A, C*; hoc, *ajouté par D.* — 12. quod, *D.* — 13. eum, *B, Bal.* — 14. quod, *ajouté par B, Bal.* — 15. *omis par D.* — 16. *lege* commonitionibus, *Bal.* — 17. non, *ajouté par D.* — 18. prefato, *D.* — 19. rex, *ajouté par D.* — 20. mitteretur, *A, C.* — 21. *omis par D.* — 22. illo voluit, *omis par B*; ob scire *au lieu* de et ab illo voluit, *Bal.*; scire voluit, *D.* — 23. idem Esquinus, *D.* — 24. *omis par D.* — 25. recepit *au lieu* de fieri fecit, *D.* — 26. veritate reperta, *B, Bal.* — 27. et cuilibet ipsorum ut *au lieu* de quod quilibet ipsorum, *B, Bal.* — 28. et, *ajouté par D.* — 29. suorum, *C, D.*

aperire deberet et non ante sub pena capitis, quas cum aliis predictis dictus rex¹ miserat eisdem².

Item quod, cum dicti officiales regis litteras suas receperunt, statim illa die omnes bene armati et associati fuerunt, videlicet iij ydus octobris [13 octobris 1307], qui fuit dies Veneris. Et tunc in sequenti nocte, apertis litteris regiis supradictis, statim quilibet ipsorum officialium per omnia³ loca eis commissa accesserunt et omnes Templarios quos ipsi⁴ invenire potuerunt⁵ ceperunt, et eos sub fideli custodia in suis fortalitiis⁶ posuerunt. Et deinde quilibet officialis captiones⁷ ipsorum Templariorum dicto regi Francie significaverunt⁸, prout ab ipso hoc habuerunt⁹ in mandatis. De quorum quidem¹⁰ captione totus mundus fuit admiratus.

Item quod cum postea magister militie Templariorum cum multis militibus et viris magnis sui ordinis captus apud¹¹ Parisius coram rege perductus¹² fuisset, tunc quidam ipsorum propter verecundiam veritatem de¹³ premissis denegaverunt, et quidam alii ultro¹⁴ ipsam sibi¹⁵ confessi fuerunt. Sed postea illi qui denegabant, cum tormentis ipsam tunc libenter confitebantur, et aliqui ipsorum in tormentis sine veritatis¹⁶ confessione moriebantur vel comburebantur. Et tunc ultro¹⁷ confitentibus veritatem ipse rex mitius se habebat¹⁸.

Item quod cum postmodum dictus rex Francie de premissis legitime informatus fuisset¹⁹, statim omnia bona tam mobilia quam immobilia²⁰ dictorum Templariorum que in suo regno reperta extiterunt²¹ confiscari fecit, et ipsa tanquam rite confiscata sibi applicari²² pronuntiavit. Et deinde copiam omnium processuum quos fecerat contra ordinem Templariorum et personas ipsorum et confiscationes eorum sub sigillo suo ad ipsum Clementem papam, qui apud civitatem Pictavensem tunc ipse²³ cum curia sua²⁴ residebat, per sollempnes nuncios transmisit. De quibus valde fuit²⁵ gavisus. Nam antea ipse et cardinales et plures alii et²⁶ universi²⁷

1. rex predictus, *B, Bal.* — 2. eidem, *A, C.* — 3. *omis par C.* — 4. *omis par D.* — 5. *au lieu de quos ipsi invenire potuerunt, B a quo inveniri potuerunt, et Bal. qui inveniri potuerunt.* — 6. fortalitiis suis, *B, Bal.* — 7. captionem, *D.* — 8. significavit, *D.* — 9. habuerant, *D.* — 10. *omis par B, D, Bal.* — 11. *omis par D.* — 12. productus, *Bal.*; ad regem adductus *au lieu de coram rege perductus, D.* — 13. *omis par D.* — 14. ultra, *B, Bal.* — 15. ipsam sibi, *omis par D.* — 16. *omis par B, Bal.* — 17. sponte *au lieu de tunc ultro, D.* — 18. Et tunc de confitentibus ultra veritatem ipse mitius se habebat, *B, Bal.* — 19. esset, *D.* — 20. quam immobilia, *omis par B et restitués par Bal.* — 21. fuerunt, *B, D, Bal.* — 22. fecit et, *ajoutés par D.* — 23. *omis par D, Bal.* — 24. sua curia, *Bal.* — 25. fuit valde, *B, Bal.* — 26. *omis par A, C.* — 27. et universi, *omis par D.*

super hoc dubitabant, maxime¹ cum ille ordo fuisset² tam a Sede apostolica quam ab omnibus principibus mundi³ summe privilegiatus et pluribus et diversis spiritualibus et temporalibus esset ditatus⁴.

Item quod cum⁵ deinde dictus Clemens cum suis cardinalibus dictos processus regis Francie bene examinasset, et nichilominus Templarios quosdam et ipsorum⁶ confessiones audivisset, videlicet quod omnes dicti ordinis Templariorum in eorum ingressu Christum⁷, Dei filium, abnegabant et super crucem in vituperium ipsius spuebant, et postea homagium diabolo faciebant ut majorem fortunam et bonorum temporalium multiplicationem ipsi⁸ haberent, et si aliquis de ingredientibus ordinem eorum predicta facere recusaret, postea⁹ ab ipsis interficiebatur, et deinde pro dissimulando nephandam et detestabilem vitam atque¹⁰ conversationem ipsorum magnas elemosinas Christi pauperibus erogabant¹¹, et in eorum ecclesiis valde devote persistebant, et multa sacrificia ibi celebrari faciebant, et¹² infra et extra valde honeste incedebant. Et ulterius contra ipsos extitit repertum quod ipsi magnum consilium, auxilium, et favorem,¹³ communionem et¹⁴ confederationem¹⁵ cum perfidis Sarracenis ultra mare contra christianos habebant, et quod ipsi, ut fertur, fuerunt causa perditionis civitatis Achon et totius terre sibi conjuncte, quam antea christiani cruce signati pro Christi fide et cum magna ipsorum sanguinis¹⁶ effusione acquisiverunt¹⁷ et eam longo tempore possederunt¹⁸ pacifice et quiete. Cumque idem Clemens de premissis bene fuisset informatus, statim ipse scripsit per universum mundum omnibus patriarchis, archiepiscopis, et episcopis, et¹⁹ sub bulla eis²⁰ mandavit atque²¹ commisit ut omnes Templarios quos in eorum civitatibus et dyoecibus possent invenire, quod ipsos²² caperent et cum ipsis²³ juxta articulos per ipsum papam eis²⁴ transmissos inquirere et procedere deberent cum magno consilio et deliberatione ut ipse exinde²⁵ in

1. *omis par B, D, Bal.* — 2. *esset, D.* — 3. *mundi principibus, D.* — 4. *bonis temporalibus et spiritualibus multum ditatus extitisset au lieu de et diversis... ditatus, D; dedicatus (sic), B.* — 5. *omis par D.* — 6. *eorum, B, Bal.* — 7. *omis par B, Bal.* — 8. *omis par D.* — 9. *statim, D.* — 10. *et, D.* — 11. *erogabat, D.* — 12. *et, omis par A, C, D.* — 13. *et, ajouté par D.* — 14. *ac, D.* — 15. *considerationem, B.* — 16. *eorum magna sanguinis, B, Bal.; magna sanguinis ipsorum, D.* — 17. *acquisiverant, B, Bal.* — 18. *possederant, B, Bal.* — 19. *omis par C, D.* — 20. *et, ajouté par D.* — 21. *et, D.* — 22. *quod ipsos, omis par D.* — 23. *invenire possent, ipsos caperent et contra ipsos, Bal.; invenire possent, ipsos caperent et ab ipsis, B.* — 24. *omis par D.* — 25. *omis par B, Bal.*

proximo suo concilio¹ generali providere posset², ut³ iste ordo Templariorum reformari vel potius an[n]ullari deberet.

Item quod postea, anno Domini millesimo trecentesimo octavo⁴, ipse Clemens confirmavit electionem Henrici, tunc comitis Luceburgensis, in imperatorem electi, quam postea⁵ eodem anno (*sic*) in imperatorem coronari fecit. Et postea ipse cum tota curia sua⁶ de Pictavia recessit, per Burdegalam et Agenesium⁷ transivit. Et deinde apud Tholosam venit, et ibi in festo Nativitatis Domini [25 decembris 1308]⁸ remansit usque ad Epiphaniam. In quo festo ipse in civitate Convenarum supervenit, in cujus ecclesia cathedrali corpus sancti Bertrandi confessoris transtulit, et in quadam capsula auri et argenti et cum lapidibus pretiosis miro modo de novo facta per eum ipsum⁹ cum summa devotione et sollempnitate reposuit ad Dei¹⁰ gloriam et honorem.

Item quod deinde ipse Clemens transeundo per Carcassonam¹¹, Biterrim¹², Montempessulanum, et Nemausum, apud Avinionem devenit¹³, et ibi remansit cum¹⁴ curia sua. Cumque de novo ad suam audientiam pervenisset quod contra¹⁵ Deum et justitiam Venetenses ad Ferrariensem civitatem¹⁶ pugnabant et ipsam occupare et eorum ditioni¹⁷ subjugare volebant, ideo¹⁸ ipse Clemens contra ipsos¹⁹ Venetos²⁰ suos processus²¹ fecit. Verum quia propter hoc²² desistere non curabant, ideo dictus²³ Clemens contra eos noviter majorem processum fecit²⁴ et ipsos aggravavit, et in die Cene Domini [27 martii 1309] ipsos²⁵ anathematizavit, et omnes religiosos et clericos de toto ducatu Venetorum ex ordinatione exire mandavit²⁶. Et nichilominus Arnaldum de Pelagrua, dyaconum cardinalem, in Ytaliam pro legato et contra dictos Venetos ipse²⁷ transmisit. Post

1. concilio suo, *D.* — 2. possit, *C.* — 3. et, *B, Bal.* — 4. lege 1309. — 5. in, *ajouté par D.* — 6. sua curia, *B, Bal.* — 7. Agennum, *Bal.*; Agennensem, *B.* — 8. ibi, *répété par B.* — 9. per eum ipsum, *omis par D.*; sanctum corpus, *ajoutés par B, Bal.* — 10. *placé après honorem par D.* — 11. Carcassonensem, *A, C, D.* — 12. Biterrensem, *mss.* — 13. pervenit, *D.* — 14. *omis par B.* — 15. ad, *A, B, C.*; adversus, *Bal.* — 16. *au lieu de* quod... civitatem, *A, C ont* qui et ad Deum et justitiam venientes et ad Ferrariensem civitatem; *B,* quod ad eum et justitiam venientes ad Ferrariensem civitatem; *D,* Cumque ad audientiam suam de novo pervenisset quod contra Deum et justitiam Venetenses civitatem; *Bal.,* quod adversus Deum et justitiam Veneti ad Ferrariensem civitatem. — 17. jurisdictioni, *B, Bal.* — 18. *omis par D.* — 19. dictos, *D.* — 20. ventos (*sic*), *A, B, C.* — 21. processus suos, *D.* — 22. Verum quia non venti propter hoc, *A, C.*; Et quia ipsi propter hoc a premissis, *D.* — 23. papa, *ajouté par D.* — 24. fecit processum, *D.* — 25. eos, *D.* — 26. mandavit exire, *D.* — 27. *omis par D.*

cujus adventum summa hominum strages fuit subsequuta. Et civitas Ferrariensis¹ tunc extitit capta et recuperata in die festo² sancti Augustini [28 augusti] anno Domini³ a nativitate millesimo trecentesimo nono.

Et in isto anno [1309], quinta die maij, Karolus secundus, rex Cicilie⁴ et comes Provincie, et filius condam primi Karoli⁵ regis Cicilie, anno regni sui vicesimo quinto decessit. Cui in regno et comitatu supradictis Robertus, filius suus, successit. Qui quidem⁶, anno quo supra, prima die dominica sequentis mensis augusti [3 augusti 1309], apud Avinionem per ipsum Clementem papam fuit⁷ inunctus et coronatus⁸ cum magna sollempnitate et⁹ prelatorum, cleri et populi, presente multitudine gentium copiosa¹⁰.

Item quod postea, anno quo supra [1309], in mense septembri, episcopus Ruthenensis, tunc patriarcha [Jerosolimitanus], et apostolice Sedis legatus, et Fulco de Vilareto, magister militie universalis Hospitalariorum, cum magno exercitu cruesignatorum et cum plenissima peccatorum indulgentia¹¹ ad Terram Sanctam ultramarinam perrexerunt; sed tunc propter ventorum contrarietatem tunc¹² regnantem ad portum inimicorum fidei venire ipsi¹³ nequiverunt¹⁴, sed apud Brundusium per totam yemem sequentem moram traxerunt.

Item, anno quo supra [*sic*, *lege* 1310], quinto ydus maij [11 maii], archiepiscopus Senonensis cum suis suffraganeis et eorum prelati concilium provinciale apud Parisius¹⁵ sollempniter celebravit. In quo quidem¹⁶ concilio inter alia cum magna deliberatione quinquaginta et quatuor Templarii ex propriis et¹⁷ eorum confessionibus voluntariis, sed postea ab ipsis denegatis, sententiati et canonice judicati fuerunt, et postea juxta juris formam seculari curie ipsi¹⁸ tanquam relapsi¹⁹ traditi extiterunt; et exinde²⁰ per ipsam secularem potestatem igne combusti extiterunt²¹. Et deinde²² post

1. Foranensis (*sic*), *A*; dicta civitas au lieu de civitas Ferrariensis, *B*, *Bal.* —
2. Et tunc civitas ipsas Foronensis capta et recuperata extitit in die festi, *D.* —
3. *placé après* nativitate *par B, D, Bal.* — 4. *lege* Sicilie. — 5. Karoli primi, *B, Bal.* —
6. *omis par D.* — 7. *omis par B, Bal.* — 8. *est, ajouté par Bal.* — 9. *omis par B, Bal.* —
10. cum magna prelatorum sollempnitate, et cleris et populi presentia et multitudine gentium copiosa, *D.* — 11. indulgentia peccatorum, *B, Bal.* — 12. *omis par D.* —
13. *omis par B, D, Bal.* — 14. non potuerunt au lieu de nequiverunt, *D.* — 15. apud Parisius concilium provinciale, *D.* — 16. *omis par D.* — 17. *omis par B, D, Bal.* —
18. *omis par D.* — 19. tanquam relapsi, *omis par B, Bal.* — 20. deinde, *B, Bal.*; post paucos dies, *ajoutés par D.* — 21. fuerunt, *D.* — 22. paulo, *D.*

paucos dies¹ alii quatuor Templarii eodem modo² condempnati extiterunt et combusti. Et postea alii novem Templarii in concilio Remensi³ infra mensem per archiepiscopum Remensem et suos suffraganeos cum suis prelati in Silvaneto⁴ sollempniter celebrato eodem modo et causa⁵ condempnati fuerunt et curie seculari⁶ traditi. Et deinde per ipsam curiam⁷ extiterunt combusti.

Item quod⁸ postea, anno a nativitate Domini MCCCX, in die festo⁹ Assumptionis beate Marie¹⁰ [15 augusti], cum magna sanguinis christianorum effusione¹¹ civitas¹² Rodarum, que est capud et¹³ metropolis totius illius regionis¹⁴ et insularum convicinarum¹⁵, et specialis transitus in regnum Cipri, Terram Sanctam, Achon, et alias terras infidelium¹⁶, per dictum exercitum crucesignatorum¹⁷ cum magno triumpho fuit capta et sub potestate et dominio christianorum extitit redacta, Turchis ab ipso in¹⁸ ore gladii¹⁹ interfectis et deinde subjugatis.

Item quod²⁰ ipse Clemens postea, anno quo supra [1310] et sui pontificatus anno²¹ sexto, die sabbati quatuor temporum de Adventu Domini, XIII kalendas januarii [19 decembris], apud Avinionem fecit secundam creationem quinque cardinalium de novo, videlicet Arnaldum de Felgeriis archiepiscopum Arelatensem et postea Sabinensem, Bertrandum de Bordis episcopum Albiensem et camerarium suum, qui infra annum decessit, Arnaldum Novelli abbatem tunc Fontis²² Frigidi, ordinis Cisterciensis²³, et sancte romane Ecclesie vicecancellarium, presbiteros. Raymundum de Fargis²⁴ et²⁵ Bernardum de Garvo fecit dyaconos²⁶ cardinales, quamvis isti duo ultimi nondum²⁷ ad sacros ordines promoti fuissent.

Item quod iste²⁸ Clemens primo apud Avinionem, in consistorio publico suo²⁹, ad requisitionem regis Francie³⁰ pronuntiavit et licentiam dedit generaliter omnibus quibuscunque accusandi Bonifacium

1. paucos dies, *omis par D.* — 2. ibi, *ajouté par D.* — 3. Et exinde in concilio Remensi alii novem Templarii, *D.* — 4. *lege Silvanecto.* — 5. et causa, *omis par D.* — 6. seculari curie, *B, Bal.* — 7. per ipsam curiam, *omis par D.* — 8. cum, *ajouté par les mss.* — 9. festi, *B, D.* — 10. virginis, *ajouté par D.* — 11. magna christianorum sanguinis effusione, *B, Bal.* — 12. civitatem (*sic*), *A, B, C.* — 13. locus, *ajouté par D.* — 14. religionis, *mss.* — 15. conjunctarum, *B, Bal.* — 16. *au lieu de Terram Sanctam, Achon, et alias terras infidelium, D a et ad Terram Sanctam civitas Achon cum certa alia terra infidelium.* — 17. consignatorum (*sic*), *A, C.* — 18. ipso in, *omis par B, Bal.* — 19. *après gladii D met expulsis et interfectis, subjugatis.* — 20. cum, *ajouté par D.* — 21. *omis par D.* — 22. Fortis (*sic*), *A, C, D;* Montis (*sic*), *B.* — 23. Cisterciensis ordinis, *D.* — 24. Fargiis, *B, Bal.* — 25. *omis par A, B, C.* — 26. dyacones, *mss.* — 27. *omis par D.* — 28. ipse, *D.* — 29. suo, *omis par B, Bal.; et, au lieu de suo, D.* — 30. regis Francie requisitionem, *D.*

papam VIII, predecessorem suum, de crimine heresis, de quo ipse erat diffamatus. Coram quo dictus¹ Guillelmus de Nogareto, qui eum ceperat, postea² multa super hoc crimina in consistorio publico contra ipsum³ Bonifacium proposuit et objecit⁴. Et ex adverso quidam cardinalis, qui erat de genere dicti Bonifacii pape, ipsum super ipsis⁵ criminibus objectis multipliciter excusavit, et regem Francie et⁶ Guillelmum de Nogareto et Ysharcham⁷ de Columpna cum multis aliis super captione dicti Bonifacii et thesauri sui⁸ depredatione terribiliter accusavit. Pro quibus de magno scandalo cotidie dubitabatur. Nam dictus Guillelmus de Nogareto cum magna societate armata⁹ ex una parte et dictus cardinalis eo modo ex altera in consistorium pape pro celebrandis suis dietis conveniebant.

Item quod postea¹⁰ anno Domini a nativitate¹¹ MCCCXJ, quinto kalendas maij [27 aprilis], ipse rex Francie de hiis que coram dicto¹² Clemente papa super captione dicti Bonifacii pape et sui thesauri fuerat accusatus, per dictum Clementem in consistorio publico fuit purgatus¹³, et nichilominus super hiis que ipse rex contra dictum Bonifacium fecerat probo zelo et intentione fecerat¹⁴. Et fuit tunc sic¹⁵ pronuntiatum et declaratum¹⁶ tam verbo quam postea, ut dicitur, sub bulla sua¹⁷. Et deinde processum¹⁸ huiusmodi cause utriusque partis [in quo]¹⁹ jam erat conclusum, ipse Clemens per modum tractatus pacis²⁰ ad se retinuit et suscepit. Et deinde predictum Guillelmum de Nogareto ibidem²¹ presentem a sententia excommunicationis qua per dictum Bonifacium fuerat innodatus tunc²² absolvit, et pro penitentia peregrinationem Terre Sancte ultramarine in primo passagio et per quinque annos continuos ibi stare²³ sibi²⁴ dedit et assignavit, nisi alias per Sedem apostolicam cum eo²⁵ super hoc esset dispensatum.

1. dominus, *Bal.* — 2. *omis par B, Bal.* — 3. dictum, *D.* — 4. objessit., *A, C.* — 5. dictis, *D.* — 6. dictum, *ajouté par B, Bal.* — 7. Ysarcham, *B; lege Sciarram.* — 8. *omis par D.* — 9. armatorum, *B.* — 10. *omis par D.* — 11. a nativitate Domini, *B, D, Bal.* — 12. *omis par B, Bal.* — 13. accusatus (*sic*), *A, C; in dicto consistorio fuit excusatus, D.* — 14. factum fuerat, *A, C; intentione bona factum fuerat, D.* — 15. Et sic fuit, *B, Bal.; Et fuit tunc sic, omis par D.* — 16. *après declaratum D mel* et postea, ut dicitur, tam verbo quam sub bulla redactum extitit et deinde quod processum huiusmodi. — 17. *omis par B, Bal.* — 18. processus, *B, Bal.* — 19. in quo, *ajoutés par une main contemporaine dans A, manquent dans B, C, D, Bal.* — 20. au lieu de tractatus pacis *D mel* pacis negotium huiusmodi. — 21. *omis par Bal.; ipsum, B.* — 22. *omis par D.* — 23. et pro peregrinatione Terre Sancte ultramarine in primo passagio et per quinque annos continuos ibi stare, *B, Bal.* — 24. *omis par D.* — 25. ipso, *D.*

Et in isto anno [1311] fuit tanta mortalitas hominum in partibus Tholosanis et circumvicinis locis quod vix fuit domus in qua non pateret ¹ aliquis defunctus. Et nichilominus fuit tanta caritas et ² caristia quod nullum bladum inveniebatur ad vendendum³.

Item quod postea anno Domini MCCCXJ, prima die octobris, apud Viennam⁴ civitatem super Rodanum ipse Clemens papa venit pro suo generali concilio celebrando, et postea celebrare incepit xviij kalendas novembris [16 octobris], in quo omnes prelatos mundi⁵ jam ante convocaverat. Et tunc ipse⁶ eis exposuit quare ipsos convocaverat, et dixit quod principaliter super statu militie Templi et sancto passagio ultramarino faciendo et reformatione status Ecclesie et conservatione Ecclesie⁷ libertatis, unde super hiis procedendis⁸ quilibet prelatus providere⁹ deberet. Et sic ipse papa¹⁰ Clemens cum suis cardinalibus et prelatis per totam yemem sequentem continue in pluribus tractatibus et¹¹ diversis permansit¹².

Item quod in sequenti anno Domini MCCCXIJ, xj kalendas¹³ aprilis [22 martii 1312], predictus papa Clemens¹⁴ cum suis cardinalibus et multis prelatis¹⁵, secrete in suo consistorio privato clauso, ordinem dictorum Templariorum cassavit et ipsum penitus an[n]ulavit, et deinde personas et bona illius ordinis sue et Ecclesie dispositioni atque ordinationi ipse¹⁶ reservavit.

Item quod anno quo supra [1312], tertia die mensis aprilis, prefatus Clemens papa¹⁷ in consistorio publico, presente rege Philippo Francie¹⁸ cum tribus filiis suis¹⁹, videlicet Ludovico, Philippo,²⁰ Karolo, ac etiam alio Karolo²¹ fratre ejusdem²² regis, cum magna militia, quibus hujusmodi negotium²³ erat²⁴ summe²⁵ cordiale, et presente gentium multitudine copiosa, cassationem ordinis dictorum Templariorum sollempniter publicavit. Qui quidem ordo jam duraverat per centum et octoaginta²⁶ annos vel circa. Qui licet

1. pateretur, A, B, C; reperiretur, Bal. — 2. caritas et, *omis par D*. — 3. ad vendendum inveniebatur, D. — 4. Viennensem, B, D, Bal. — 5. *omis par B, D, Bal.* — 6. *omis par B, D, Bal.* — 7. *omis par B, D, Bal.* — 8. providendis, B, D, Bal. — 9. procedere, B, D, Bal. — 10. Clemens papa, B, D, Bal. — 11. *omis par B, D, Bal.* — 12. *omis par D.* — 13. *omis par C.* — 14. prefatus Clemens papa, D. — 15. prelatis multis, C. — 16. penitus, D. — 17. *omis par C.* — 18. Philippo rege Francie, B, Bal.; rege Francie Philippo, D. — 19. *omis par D.* — 20. et, *ajouté par D.* — 21. *omis par C.* — 22. dicti, B, Bal. — 23. negotio (*sic*), A. — 24. erant (*sic*), C. — 25. summum, D. — 26. octuaginta, B, C, D, Bal.

ipsi militaverint¹ cum multis bonis temporalibus² et Sedis apostolice et principum secularium³, tamen ipsi et eorum bona⁴ una die perierunt.

Item quod in dicto concilio generali super statu personarum et bonorum temporalium⁵ sic salubriter fuit ordinatum ut⁶ omnia bona dictorum Templariorum pro defensione fidei catholice et infidelium persecutione essent et esse deberent cum⁷ summis⁸ privilegiis et⁹ libertatibus diversis temporibus militie Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani¹⁰, cum certis tamen pactis et conditionibus super hoc sollempniter impositis¹¹ et a dicta militia gratis receptis et approbatis.

Item quod aliquae persone notabiles et majores dictorum Templariorum sub ordinatione et dispositione¹² romani pontificis reservarentur¹³ et quod de certis¹⁴ Templariis per metropolitanos et suos suffraganeos in conciliis eorum provincialibus, prout de ipsis ad quemlibet ipsorum¹⁵ pertinebit¹⁶, disponere canonice¹⁷ debeant¹⁸ et possint¹⁹ atque ordinare, et quod etiam de illis Templariis qui ultro²⁰ errores suos confessi fuerunt²¹, corde contricti ponantur²² ipsi²³ in aliis religionibus a Sede apostolica approbatis juxta ipsorum electionem et²⁴ ibi Deo serviant²⁵ et de bonis olim Templariorum sua victualia habere debeant²⁶; de illis²⁷ Templariis²⁸ qui fugerunt²⁹ et legitime non comparuerunt³⁰, juxta concilia provincialia contra ipsos canonice procederetur³¹. Super autem statu Ecclesie et libertate ipsius in dicto concilio³² plura salubria statuta facta fuerunt³³, que hodie Clementine nuncupantur. Sed ipse Clemens in multis aliis negotiis arduis impeditus³⁴, et postea³⁵ morte preventus, istas constitutiones publicare nequivit.

1. vixerint, *B, Bal.* — 2. circa, licet vile meruit cum multis temporalibus bonis, *D.* — 3. displicentia, et, *ajoutés par D*; et, *ajouté par B.* — 4. au lieu de et eorum bona *B et Bal. ont* cum bonis suis universis. — 5. temporalium bonorum, *B, Bal.* — 6. quod, *D.* — 7. et, *A, C, D.* — 8. suis, *Bal.* — 9. ac, *D.* — 10. Jherusalem, *B*; Hierusalem, *Bal.* — 11. appositis, *D.* — 12. reservatione, *B, Bal.* — 13. reservate fuerunt, *B, Bal.* — 14. aliis, *ajouté par B, C, Bal.* — 15. eorum, *Bal.* — 16. pertineret, *D.* — 17. *omis par B, Bal.* — 18. deberent, *D.* — 19. possent, *D.* — 20. ultra, *B, Bal.* — 21. forent, *D qui ajoute ensuite* et. — 22. ponentur, *B, Bal.*; ponerentur, *D qui le place après electionem.* — 23. *omis par B, Bal.* — 24. ut, *Bal.* — 25. servirent, *D.* — 26. deberent, *D.* — 27. autem, *ajouté par D.* — 28. aut, *ajouté par A, C.* — 29. fugierunt, *mss.* — 30. apparuerunt, *B.* — 31. procederent, *B, Bal.* — 32. consistorio (*sic*), *B.* — 33. plura statuta salubria statuta et facta fuerunt, *B, Bal.* — 34. *omis par A, C*; arduis negotiis occupatus, *D.* — 35. *omis par D.*

Item quod, celebrato dicto concilio, dictus Clemens, anno quo supra [1312], de Vienna recessit, et apud Avinionem venit¹. Qui quidem² postea in jejunio quatuor temporum ante Natale Domini tertiam³ creationem novorum cardinalium fecit et novem cardinales⁴ de novo⁵ creavit decimo kalendas januarii [23 decembris], videlicet Guillelmum de Mandagoto, archiepiscopum Aquensem, dyocesis Nemausensis, Jacobum de Oza⁶, episcopum Avinionensem, et Caturcensem⁷, qui postea fuit papa⁸, Berengarium Fredoli de Veruna, Magalonensis diocesis, tunc episcopum Bitterrensem, Arnaudum⁹ de Auxio, tunc episcopum Pictavensem, fratrem Guillelmum Petri de Godino, Bayonensem, magistrum in theologia, ordinis fratrum¹⁰ Predicatorum, tunc lectorem sacri palatii apostolici, Vitalem de Furno, ordinis fratrum Minorum, magistrum in theologia¹¹, Vasatensis diocesis, Michaellem de Beco, Gallicum¹², tunc decanum Sancti Quintini, abbatem Sancti Severi¹³, et Guillelmum¹⁴ Testa, Condomiensem episcopum¹⁵.

Item quod postea anno a nativitate Domini¹⁶ MCCCXIIJ, quinta die maij, apud Avinionem, dictus¹⁷ frater Petrus¹⁸ de Morrono¹⁹, condam Celestinus papa V, per dictum Clementem papam sollemniter extitit²⁰ canonisatus et sub sancti Petri nomine²¹ cathologo aliorum sanctorum confessorum fuit per eum aggregatus, anno [decimo] octavo a suo transitu computando; cujus festum celebrari tunc fuit ordinatum xiiii kalendas junii [19 maii], in²² qua die ad Christum migravit.

Item quod, anno quo supra, in festo Pentecostes [3 junii 1313] venit Nycholaus, tituli Sancti Eusebii presbiter cardinalis, apostolice Sedis legatus, ex parte dicti Clementis pape, in Franciam; a quo Philippus tunc²³ rex Francie, qui tunc tres filios suos et quosdam alios de genere suo cum quadringentis extraneis²⁴ milites fecerat

1. dictus Clemens de Avinione recessit et apud Viennam venit (*sic*), *D.* — 2. *omis par D.* — 3. certam, *B.* — 4. novem cardinales, *omis par B, Bal.* — 5. de novo, *omis par D*; et novo de novo (*sic*), *B.* — 6. Ozo, *B.* — 7. Cartucensem (*sic*), *B, D*; au lieu de et Caturcensem *Bal. met* diocesis Cartucensis. — 8. fuit papa, *omis par B*; fuit papa Johannes XXII, *texte restitué par Bal.* — 9. Arnaldum, *B, C, D, Bal.* — 10. *omis par B, D, Bal.* — 11. ordinis fratrum Predicatorum... theologia, *passage omis par C.* — 12. Gallicicum, *A.* — 13. Serii (*sic*), *mss.* — 14. de, *ajouté par B, Bal.* — 15. *omis par Bal.* — 16. *omis par A, C.* — 17. *omis par D, Bal.* — 18. *omis par B, C.* — 19. Moriono, *B*; Morono, *Bal.* — 20. coronatus atque, *ajoutés par B, Bal.* — 21. in, *ajouté par D.* — 22. *omis par B, Bal.* — 23. *omis par D.* — 24. quos, *ajouté par B, Bal.*

de novo¹, apud Parisius, cum magna militia pro faciendo passagium ultramarinum sollempniter, presente fidelium multitudine copiosa, signaculum sancte crucis reverenter et devote² una cum rege Anglie³ ibi tunc presente et rege Navarre, filio suo⁴, et duobus aliis filiis et etiam aliis duobus fratribus suscepit.

Item quod postea, anno quo supra, in vigilia beati Gregorii pape⁵ [11 martii 1314, n. st.], magister militie Templariorum, cum uno alio magno de suo ordine, Parisius publice de mandato regis Francie extitit combustus, qui tamen cum consilio prelatorum et peritorum⁶ ad aliam penitentiam peragendam prius fuerant condemnati. Nam Philippus, rex Francie, cum consilio suo noluit pati quod propter revocationem confessionis sue, quam primo⁷ fecerat dictus magister militie Templi et multi alii sui ordinis, evaderent mortem temporalem; nullo tamen super hoc iudicio ecclesiastico convocato⁸, neque ipso expectato, quamvis tunc apud Parisius duo cardinales, apostolice Sedis legati, essent presentes⁹.

Item quod postmodum, anno quo supra, xij kalendas aprilis¹⁰ [21 martii 1314, n. st.], quibus fuit festum sancti¹¹ Benedicti¹² abbatis, dictus papa existens cum¹³ curia sua apud castrum de Monteliciis¹⁴, Avinionensis dyocesis, coram se in consistorio publico suas constitutiones Decretalium¹⁵, quas in concilio Viennensi ordina-verat, publicari fecit, que hodie Clementine vocantur; sed¹⁶ postea per eum¹⁷, infirmitate preventus, ad studia generalia trans-misse non fuerunt, sed sic publicate tunc remanserunt donec per suum successorem executioni demandate fuerunt.

Item quod ipse Clemens¹⁸ post multos labores, anxietates et tribulationes apud castrum de Ruppemauro super Rodanum, quod est regis Francie, die Veneris, de nocte, in¹⁹ qua intitulabantur²⁰ xij kalendas maij [20 aprilis], ad Christum²¹ migravit anno a nativitate Domini MCCCXIIIJ, et apud civitatem Carpentoratensem ultra Rodanum, ubi tenebat curiam suam, et ubi²² tunc erant²³ cardinales

1. de novo fecerat, *B, Bal.* — 2. et devote, *omis par D.* — 3. devote, *ajouté par D.* — 4. *omis par D.* — 5. in vigilia beati Gregorii pape, *omis par D.* — 6. peritorum et prelatorum, *D.* — 7. prius, *B, Bal.* — 8. nullo modo super hoc ecclesiastico iudicio convocato, *D.* — 9. presentes essent, *D.* — 10. augusti, *B, C.* — 11. sancti, *omis par B;* beati, *D.* — 12. *omis par C.* — 13. in, *B.* — 14. lege Montiliis, *Bal.* — 15. decretales, *Bal.* — 16. ipse, *ajouté par D.* — 17. per eum, *placés après generalia par B, D, Bal.* — 18. papa, *ajouté par D.* — 19. *omis par B, D, Bal.* — 20. intitulabatur, *B, D, Bal.* — 21. in qua... Christum, *passage omis par C.* — 22. ibi, *mss.* — 23. erant tunc, *D.*

sui¹, corpus suum² fuit deportatum, et ibi honorifice extitit³ traditum ecclesiastice sepulture; sed postea apud Vasconiam, juxta ordinationem suam in quadam villula⁴, modici valoris, ipsum corpus fuit portatum, et ibi in ecclesia collegiata canonicorum secularium, que vocatur ecclesia Beate Marie de Uzesta⁵, Vas[a]tensis dyocesis, cum magno honore extitit sepultum. Qui quidem rexit Ecclesiam octo annis, decem mensibus et quindecim diebus, a die sue creationis computando. Et tunc vacavit Sedes apostolica duobus annis, tribus mensibus, et septem diebus.

Item quod⁶, defuncto ipso⁷ Clemente, omnes⁸ cardinales⁹ numero viginti tres, qui erant apud civitatem Carpentoratensem, ubi dictus Clemens suam curiam¹⁰ tenebat, in palatio episcopali ibi¹¹ secundum juris formam pro¹² conclavi inclusi fuerunt, et pro electione romani pontificis usque ad festum subsequens sancte Marie Magdalene [22 julii 1314] ibi pacifice et quiete interfuerunt. Sed extunc insinutu¹³ dyaboli, propter discordias gravissimas que inter familiares dictorum cardinalium exorte fuerunt¹⁴, et que per aliquem de mundo tunc pacificari non poterant¹⁵, ideo¹⁶ dictos cardinales a¹⁷ dicto conclavi oportuit exire¹⁸. Qui quidem¹⁹ inter se promiserunt et statuerunt quod, pacificatis eorum familiis²⁰, statim quilibet eorum ad dictum conclave redire deberet. Cumque ipsi exivissent de dicto conclavi, dictas familias²¹ pacificare nequiverunt, ymo majores discordie et capitales²² tam inter se quam inter dictas familias²³ dictorum cardinalium, hoste antiquo procurante, supervenerunt. Quare²⁴ ipsi cardinales precavescentes et dubitantes plura pericula et scandala que supervenire poterant, ad dictum conclave redire noluerunt, ymo ipsi²⁵ singulariter per civitates et castra, per duos annos et plures²⁶, dispersi extiterunt²⁷.

1. *omis par B, Bal.* — 2. *suum corpus, B, Bal.* — 3. *omis par D.* — 4. *villa, B, Bal.; insula (sic), D.* — 5. *Uesta, B, Bal.* — 6. *omis par B, Bal.* — 7. *isto, B, Bal.* — 8. *omis par B, Bal.* — 9. *omis par B.* — 10. *curiam suam, D.* — 11. *omis par Bal.* — 12. *in, B, Bal.* — 13. *instinctu, Bal.* — 14. *sunt, Bal.* — 15. *potuerunt, C; potuerunt, D.* — 16. *omis par D.* — 17. *de, B, Bal.* — 18. *recedere, D.* — 19. *omis par D.* — 20. *eorum famulis, B.* — 21. *dictos familiares, B, Bal.* — 22. *inimicitie, ajouté par B, Bal.* — 23. *dictos familiares, B, Bal.; au lieu de pacificatis eorum familiis... inter dictos familiares, D met pacificatis eorum famulis, statim ipsorum quilibet ad dictum conclave rediret, et cum de dicto conclavi exivissent, et dictas familias pacificare nequirent, majores exinde discordie et capitales tam inter se quam inter familias predictas.* — 24. *Propter quod, D.* — 25. *omis par D.* — 26. *plus, B, D, Bal.* — 27. *fuerunt, D.*

Item quod, cum postea pervenisset ad audientiam¹ Philippi, regis Francie², tunc comitis³ Pictavie, statim apud Lugdunum venit. Qui quidem⁴ multum caute et gratiose omnes predictos cardinales a⁵ se ibi⁶ in domo Predicatorum convocavit et cum eis⁷ ibi⁸ congregatis incepit tractare inter eos concordiam et veram pacem⁹ et eis ostendere¹⁰ quanta pericula propter eorum discordias in hoc mundo esse yminebant. Cum autem dicti cardinales post consilium ad villam in domos proprias¹¹ pro comedendo recedere voluissent¹², et juxta preordinationem¹³ dicti Philippi comitis Pictavie ab illo loco exire non potuerunt, ymo ibi¹⁴ inclusi pro tractanda electione romani pontificis futuri remanserunt in vigilia sanctorum¹⁵ Petri et Pauli [28 junii 1316].¹⁶ Tandem ibi¹⁷ papam elegerunt post quadraginta dies, computando a¹⁸ die inclusionis ipsorum, anno Domini a nativitate¹⁹ MCCCXVJ.

1. notitiam, *B, D, Bal.* — 2. regis Francie Philippi, *D.* — 3. comes, *mss.* — 4. *omis par D.* — 5. ad, *B, Bal.* — 6. *omis par B, Bal.* — 7. eo (*sic*), *A.* — 8. ibidem, *C, D.* — 9. *au lieu de cum eis... pacem B et Bal. mettent congregavit, et inter eos concordiam et veram pacem tractare incepit.* — 10. *au lieu de incepit... ostendere C et D mettent tractare incepit de vera concordia inter ipsos et ostendere.* — 11. domibus propriis, *D.* — 12. vellent, *D.* — 13. ordinationem, *B, Bal.* — 14. ibidem, *D.* — 15. apostolorum, *ajouté par D.* — 16. Et, *ajouté par B, D, Bal.* — 17. ipsum, *B, Bal.; ipsi, D.* — 18. *omis par D.* — 19. a nativitate Domini, *B, D, Bal.*

PRIMA VITA
JOANNIS XXII

AUCTORE JOANNE

CANONICO SANCTI VICTORIS PARISIENSIS

Cardinales igitur ¹ apud Carpentras, ut de pastore providerent Ecclesie, convenerunt [1314]. Sed effusa est contentio super principes, nec poterant concordare. Ytalici talem eligere intendebant qui ad romanam sedem curiam revocaret. Quod cardinales Gascones ² facere formidabant : quia cum sui de Gasconia Ytalicis multas injurias irrogassent, certi erant quod si in manibus Romanorum inciderent, equipollentiam sustinerent. Fuerunt ergo diu in tali discordia, licet inclusi multa incommoda [sustinerent], quia cibaria eorum subtrahebantur, et domus eorum desuper dissipate. Tandem hec Wascones ³ non ferentes ignem in palatio posuerunt, per quem combusta est pars maxima civitatis. Et sic dispersi cardinales. Et licet secundum statutum in urbe qua moritur papa debeat electio celebrari, tamen Ytalici omnino discordabant, volentes quod electio ad curiam romanam transferretur, et alii alibi. Ideo sunt dispersi.

Eodem anno [1314], mense mayo, fuit quedam iniquitas ex qua regno Francie magnum ⁴ dedecus provenit. Nam duo milites,

1. *omis par Bal.* — 2. *Vascones, B.* — 3. *Vascones hec, B.* — 4. *maximum, B, E.*

Désignation des manuscrits employés :

- A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 482 r°-494 r°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14626, fol. 383 v°-395 r°.
C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4949, fol. 148 v°-152 v°.
E = Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 986, fol. 258 v°-266 v°.

fratres, Philippus et Galterus de Alneto, alter reginam Navarre, filiam ducis Burgundie, alter Blancham, comitisse Attrabatensis filiam, uxorem Karoli, filii junioris regis Francorum¹, in adulterium impregnavit; quod peccatum, licet² diu duraverit et latuerit, tamen tunc fuit propalatum. Propter quod dicti milites apud Pontissaram excoriati fuerunt coram populo, et eorum virilia amputata; postea ad caudas equorum distracti, in patibulo sunt suspensi. Due autem misere mulieres dicte, pannis vilibus indute, carceribus deputantur. Fuit etiam ex quadam suspicione Johanna, dicte Blanche soror, uxor Philippi comitis Pictavensis, arrestata; sed nichil potuit probari contra ipsam³. Regina autem Navarre⁴ peccatum humiliter suum⁵ recognovit, dicens se omnia supplicia meruisse; sed Blanche nunquam recognovit. Soror autem sua Johanna apud Dordan⁶ fuit diu⁷ detenta, nec ibidem consortium viri sui potuit habere. Alie due, per Secanam deducte⁸ usque Andeliacum in Gaillardo⁹ opido, diversis carceribus sunt seorsum mancipate. Sed regina continue flebat et plangebat non confusionem suam, sed peccatum suum, et hoc specialius quia alie domine nobiles suspicioni de cetero subjacerent.

Hoc anno etiam¹⁰ rex Anglie et Scoti conflictum durissimum habuerunt in crastino sancti Johannis Baptiste [25 junii 1314] in quo Anglici sunt¹¹ turpiter devicti et paucis remanentibus intercepti. Rex etiam¹² fuit in periculo mortis, nisi per quemdam militem Francorum fuisset a periculo liberatus¹³; et fugerunt pariter peditando.

Hoc anno etiam [1314] Flamingi Insulam obsederunt. Contra quos rex exercitum congregavit et ordinavit sic eos per terram et per mare concludere, quod evadere non possent. Unde in villis adjacentibus, Duaco, Tornaco et Sancto Odomaro¹⁴, munitiones posuit, unum¹⁵ de fratribus et filiis preponendo; quod Flamingi videntes, tarde de sua stultitia¹⁶ penitentes, ceperunt quomodo evaderent cogitare. Enjorannus autem tunc cepit tractare de¹⁷ concordia, nunc ad Flamingos, nunc¹⁸ ad Gallicos recurrendo; qui

1. Francie, *E*. — 2. *au lieu de* quod peccatum, licet *B* *met* licet peccatum. — 3. contra ipsam probari potuit, *B*. — 4. Navarre autem, *B*. — 5. suum humiliter, *B*, *E*. — 6. Dourdan, *E*. — 7. *omis par B*. — 8. deducte per Secanam, *B*. — 9. Gaillardo, *A*, *C*; Galardo, *E*. — 10. Hoc autem anno, *B*. — 11. *omis par E*. — 12. autem, *E*. — 13. nisi fuisset per quemdam militem Francorum omnino liberatus a periculo, *B*. — 14. Audomaro, *E*. — 15. unde, *mss*. — 16. stultitia sua, *E*. — 17. pace et, *ajoutés par B*. — 18. tunc, *C*.

regem ita occupaverat ¹ quod nichil negare poterat quod peti[i]sset ². Unde multi estimaverunt quod arte magica uteretur. Recepta igitur a Flamingis maxima pecunie quantitate³, scilicet ducentis milibus librarum, liberationem eorum procuravit, et regem et exercitum revocavit, dans intelligere quod Flamingi fortalicia sua destruerent, et solverent expensas regis que hactenus in guerra erant facte, et quod venirent Parisius ad pacta omnia confirmanda : de quibus nichil penitus factum fuit. Flamingi tamen ⁴, hoc facto, plures quadrigas, pannis onustas, Enjoranno apud Escoias transmiserunt : unde a multis proditor dicebatur; sed nullus publice audebat ⁵ de hoc loqui nec regi aliquid intimare; nec aliquis regi poterat loqui nisi Enjorannus ⁶ aditum sibi daret. Mense novembri [1314], rex infirmatus est et ⁷ apud Pontissaram per dies aliquot ⁸ requievit; sed credens quod in Fonte Bliaudi, ubi natus fuerat, citius curaretur, fecit se ibidem transvehi in lectica, et post paucos dies in Domino requievit, vocatis ⁹ prius ad se tribus suis¹⁰ filiis et duobus fratribus, rogans primogenitum Ludovicum, qui primum¹¹ erat regnaturus, ut vellet anime patris misereri. *Ego enim, fili, malo usus consilio, ut nunc agnosco, multos gravavi injuste talliis et extorsionibus, et frequenti mutatione insolita monetarum. Propter que, corda fere omnium contra me*¹² *excitavi, et timeo ne propter maledictiones pauperum afflictorum Dominus me affligat. Rogo ergo te*¹³, *fili, ut supports et suscipias*¹⁴ *onus meum et forefacta mea quantum poteris, emendando et votum crucis, quod habeo, persolvendo. Quo cum lacrimis promittente, rogavit filios ut mutuo se amarent*¹⁵ *et fratres ut foverent filios et eos dirigerent in agendis et osculans eos incepit dicere : In te, Domine, speravi*¹⁶. Cumque venisset ad illud : *In manus tuas*¹⁷ *commendo spiritum meum*, emisit eum, receptis prius omnibus ecclesiasticis sacramentis. Et sepultum est corpus ejus apud Sanctum Dyonisium, et cor apud Poissiacum in monasterio dominarum, quod fundaverat in honore sancti Ludovici confessoris.

Ludovicus igitur cum fratribus¹⁸ et avunculis, et multis Francorum baronibus ad nemus se transtulit Vicenarum, volens scire

1. occupaverant, B. — 2. quod petiisset, *omis par B.* — 3. pecunia *au lieu de* pecunie quantitate, E. — 4. autem, E. — 5. audebat publice, B. — 6. viam sive, *ajoutés par B.* — 7. *omis par E.* — 8. aliquos, B. — 9. que, *ajouté par E.* — 10. suis tribus, B. — 11. prius, E. — 12. corda fere contra me omnium, C. — 13. te ergo, B. — 14. sustineas, E. — 15. diligerent, E. — 16. non confundar, etc., *ajoutés par E.* — 17. Domine, *ajouté par E.* — 18. suis, *ajouté par B, E.*

in ¹ eorum presentia statum regni. Et convocatis thesaurariis et receptoribus voluit quod de receptis et misis ² computarent. Enjorannus omnes thesaurarios et officiales ³ in curia regis posuerat, qui omnia ad libitum ejus faciebant. Unde in compotis suis tam turpiter defecerunt quod in thesauro nichil inventum est ⁴, non aurum, non argentum, nec lapides preciosi. Tunc rex offensus ait : *Ubi sunt decime que collecte sunt tempore patris mei? ubi collecte? ubi decime? ubi centesime et quinquagesime tot levate? ubi valor mutatarum totiens monetarum? Pro constanti volo de hiis inquirere* ⁵ *veritatem.* Tunc dominus Karolus ⁶, comes Valesii ⁷, dixit ei : *Kare nepos, vide unde sunt facta tanta palatia, et unde tot aurea et argentea vasa exierunt; in hiis est positus thesaurus patris tui.* Rex igitur, vocato Enjoranno, cepit ab eo exigere veritatem, qui celare non potuit quin a Flamingis receperit magnam summam. *Sed hoc, inquit, feci ut amplius hostes gravarentur. Cetera omnia facta sunt de patris vestri voluntate* ⁹. Rex hoc audiens, mirabiliter fuit indignatus. Quod perpendens dominus ¹⁰ Karolus constanter dixit coram rege : *Nepos, nos omnes sumus* ¹¹ *confusi per unum hominem pessimum, qui est inter nos diu conversatus, per cujus maleficia sumus omnes ab omnibus maledicti. Iste fecit* ¹² *extorsiones et, recepta pecunia, treugas Flamingorum in confusionem regni pluries impetravit : propter que pater tuus in tantam devenit tristitiam quod mortuus est ante tempus. Iste Enjorannus causa est procul dubio mortis ejus* ¹³. *Et hoc sum paratus probare quod ipse* ¹⁴ *est fur et proditor regni tui ; et, nisi eum statim capi feceris, juro Deum quod nec ad curiam tuam nec ad consilium tuum de cetero comparebo.* Super quo doluit rex ; sed avunculo nolens ¹⁵ adversari, statim fecit eum capi per ¹⁶ famulos assistentes. Qui statim voluit respondere ; sed sibi non est audientia data ¹⁷. Igitur, feria tertia ante ramos Palmarum [41 martii 1315], apud Luparam, Parisius est detentus. Feria quinta [43 martii] post, positus est in carcere ¹⁸ apud Templum. Sequenti sabbato [45 martii], fuit ductus ad regem in nemore ¹⁹. Quem secutus est populus infinitus ; et multi vituperia ei ²⁰ inclamabant : *Vade, inquit, proditor pessime ! Reddat tibi*

1. et, C. — 2. expositis, E. — 3. regis, ajouté par B. — 4. est inventum, B. — 5. inquirere de hiis, B. — 6. placé après Valesii par E. — 7. Valeij, B. — 8. unde, ajouté par B. — 9. voluntate patris vestri, B. — 10. perpendens dominum, A, C. — 11. sumus omnes, B. — 12. tot, ajouté par B. — 13. ejus mortis, B. — 14. omis par C. — 15. noluit, E. — 16. apparitores, ajouté par E. — 17. data audientia, B. — 18. carcerem, E. — 19. nemus, E. — 20. inferebant et clamabant, B.

Deus mala que pauperibus intulisti! Per te sumus bonis omnibus spoliati. Per te sunt extorsiones facte, et monete totiens inmutate. Per te confusum est totum regnum. Cum ergo coram rege esset et baronibus constitutus, quidam eloquens advocatus contra eum¹ XXXVIII casus proposuit, qui omnes proditorem vel furtum vel perjurium sapiebant. Fuit enim contra eum propositum quod manifeste et pluries venerat contra proprium juramentum,² quod proditiose steterat pro Flamingis, et quod pecunias³ receperat ab eis contra regnum⁴, quod extorsiones a multis habuerat et a quibus. Omnia per advocatum, scilicet magistrum Johannem de Aneriis⁵, sunt proposita sigillatim : de quibus ipse Enjorannus copiam postulavit; sed ei fuit denegata, quia de facto proprio debebat respondere. Tunc ipse optulit se pugnaturum contra quemcumque, exceptis illis de genere regio, qui vellet dicere quod ipse proditorem vel⁶ furtum vel perjurium incurrisset. Sed dictum est ei quod per⁷ hanc viam evadere non poterat; sed quod vellet negaret vel concederet de predictis, et ea que negaret statim in facie⁸ probarentur. Tunc dixit quod super hiis cogitaret. Semper tamen dicebat quod sibi fiebat injuria manifesta; et sic iterum ad Templum cum vituperio est reductus.

Hoc anno [mense aprilis 1315] satis cito mortua est regina Navarre cum devotione maxima et in Vernone⁹ in domo fratrum Minorum tradita [sepulture]. Que modicum ante mortem confessori suo quamdam clausam litteram dicitur tradidisse, habito juramento vel promissione ab ipso quod in manu regis eam daret : quod factum est; sed tenorem ejus soli secretarii cognoverunt. Dicitur tamen¹⁰ quod illud multum aggravavit negotium Enjoranni. Tractabatur autem de ejus bannitione; sed hoc aliud maleficium impedit. Inventum est enim quod uxor ejus et soror fecerant quasdam ymagines cereas, demoni consecratas, per quas volebant¹¹ inferre regi et regalibus nocumentum¹² : unde propter hoc incarcerate fuerunt. Que factum negare non valentes, in hoc se voluerunt excusare quod ad hoc eas fecerant ut ad viri amorem domini Karoli animum inclinarent. Cum autem hoc ad Enjoranni notitiam¹³ devenisset, cepit amplius solito modo¹⁴ desperare. Et dicunt quidam

1. contra eum advocatus, E. — 2. et, *ajouté par B.* — 3. pecuniam, B. — 4. regem et, B. — 5. dictum de Hanniere, E. — 6. *omis par E.* — 7. *omis par E.* — 8. ejus, *ajouté par B.* — 9. in Vernone, *omis par B.* — 10. enim, B. — 11. volebat (*sic*), E. — 12. nocumentum et regalibus, B. — 13. notitiam Enjoranni, B. — 14. *omis par A, C, E.*

(quod tamen non assero ¹) quod ad se suum ² privatum demonem advocavit, petens ab eo utrumne ipsum amplius ³ custodiret, vel eum mortem recipere oporteret. Qui dicitur respondisse : *Tibi dixeram diu ante quod, quando Ecclesia papa careret, et regnum Francie rege et regina, et Imperium imperatore, quod tunc esset tibi vite terminus constitutus. Et hec vides ⁴ adimpleta. Ille enim, quem tu ⁵ regem Francie reputas ⁶, non est unctus adhuc nec coronatus ⁷, et ante hoc non debet rex nominari.* Quo audito, cepit totaliter desperare. Fratres autem ejus, archiepiscopus Senonensis et episcopus Belvacensis, dolentes ceperunt laborare quomodo posset evadere salva vita. Unde Belvacensis episcopus humiliter regi supplicavit quod fratrem suum ultra mare mitteret, inde nunquam ⁸ in Franciam reversurum. Sed noluit dominus Karolus hoc consentire, dicens quod plurimos adversarios habebant ⁹ ultra mare, quos intendebant ¹⁰ minime augere. ¹¹ Dominica igitur ante Ascensionem [27 aprilis 1315], ad instantiam domini Karoli et comitis Attrabatensis et comitis de Armigniaco et multorum ei adversantium magnatorum, rex manum suam amovit ab Enjoranno, et preposito Parisiensi traditur tanquam fur et regni proditor condempnandus. Ductus ergo fuit ad Castelletum, ubi fuit feria secunda et tertia Rogationum; et in quarta feria, que fuit vigilia Ascensionis et ultima dies [30] aprilis, ligatus in carriga ¹², cum cucufa alba et cicino plicato, in tunica et caligis coloratis, cum maximo concursu populi congaudentis ad patibulum est deductus, asserens se per invidiam judicatum et omnia que sibi imponebantur de precepto regis mortui facta. Sic enim semper evadere se ¹³ putabat; sed parum sibi profuit, nam illico est suspensus. Thesaurarii autem Michael de Bourdenay et Gaufridus de Bryansone et alii tenebantur. Postquam autem corpus ¹⁴ Enjoranni steterat in patibulo satis diu, venerunt fures nocte et deposuerunt illud, et tunica et caligis exuentes, et cadaver nudum sub patibulo relinquentes. Sed postea in vigilia sancti Johannis Baptiste [23 junii 1315], indutum ¹⁵ rotundo collobio (gallice *cloche*) iterum est suspensum ¹⁶.

Hoc anno [1315], tempus adeo fuit pluviosum ¹⁷ quod blada,

1. tamen hoc scribo, *ajoutés par B.* — 2. ipsum, *E.* — 3. *omis par C, E.* — 4. videns, *C.* — 5. tamen, *E.* — 6. vocas, *E.* — 7. nec coronatus adhuc, *E.* — 8. *omis par B.* — 9. habebat, *B.* — 10. intendebat, *C.* — 11. Die, *ajouté par E.* — 12. carruca, *E.* — 13. *omis par B.* — 14. ejus, *ajouté par B.* — 15. indutus, *A, C, E.* — 16. suspensus, *A, C, E.* — 17. adeo fuit tempus pluviosum, *B.*

fena et vinee perierunt. Per totum fere mayum, junium, julium et augustum pluvia non cessavit. Unde collegia religiosa et secularia cum prelati, nudis pedibus, ad ¹ sanctos plures faciebant processiones; sed, peccatis hominum exigentibus, tarde Deus eos ² exaudivit ³.

Hoc etiam anno ⁴ [1315], rex novus misit nuntios solempnes ad regem Sicilie ut sibi mitteret Clementiam, neptem suam, filiam regis Ungarie, fratris sui, proponens eam accipere in uxorem : quam dum diutius expectaret, juvenili ardore accensus, frena incontinentie laxavit. Largus erat et prodigus et admodum puerilis, licet a patre super hoc fuisset pluries, dum viveret, castigatus. Dicta autem Clementia, per mare veniens, passa est naufragium ut vix ipsa et sui maris ⁵ periculum evitarent ⁶. Multis autem jocalibus perditis pretiosis, tandem in Franciam est adducta ⁷. Rex autem tunc ⁸ versus Remis ⁹, ubi debebat coronam regni recipere in Assumptione sancte Marie, festinabat. Et dum esset in quodam manerio prope ¹⁰ Trecas, quod dicitur Sanctus Letus, duxit dictam Clementiam in uxorem, nec curavit quod pro hoc magnus fieret solempnitatis apparatus. Remis autem ¹¹ coronatus versus Flandriam properavit cum exercitu magno et regni sui baronibus, qui sponte ad ejus rogatum cum apparatu ¹² congruo convenerunt. Pacificaverat enim omnes, dum esset apud nemus Vicenarum, promiseratque quod subditos in pace regeret sine extorsionibus et gravaminibus, sicut sanctus fecerat ¹³ Ludovicus.

Flamingi ¹⁴ autem [1315] ¹⁵ Insulam villam obsederant ¹⁶, et in Marqueta abbatia monialium residebant; sed adventum regis scientes, protinus recesserunt. Quos rex de loco in locum insequens, attingere non potuit; sed recepti sunt in Cultraco. Contra quod ¹⁷ rex obsidionem posuit inconsulte, quia pluvie continue inundabant et locus totaliter est lutosus; et cum hoc tanta erat per totum regnum caristia rerum quod in exercitu victualia ¹⁸ non poterant inveniri. Cum igitur exercitus in luto gravaretur et pluvie non ces-

1. et, C. — 2. nos, C. — 3. Eodem anno, mense mayo (p. 107)...eos exaudivit, les six paragraphes précédents ont été omis par Baluze. — 4. au lieu de Hoc etiam anno Bal. met Anno MCCCXV. — 5. omis par B. — 6. evaserunt, B. — 7. advecta, Bal.; deducta, E. — 8. omis par E. — 9. erat, ajouté par E. — 10. juxta, B. — 11. omis par E. — 12. magno et, ajoutés par B. — 13. fecerat sanctus, B. — 14. Cum Flamingi, E. — 15. in, ajouté par B. — 16. obsiderent, E. — 17. quos, E. — 18. tanta erat caristia per totum regnum de victualibus quod victualia pro exercitu, B.

sarent, nec unde viverent tunc habebant, de loco illo ¹ recedere sunt coacti; sed cum vituperio recesserunt, quia de nocte ignem in tentoriis posuerunt quia ea portare non poterant, nec volebant quod hostes inde commodum reportarent. Currus eorum et quadrigae in luto remanserunt, quia non poterant inde trahi. Multa etiam superlex vestium et armorum fuit a recedentibus ibidem ² derelicta. Sicque inefficaces ad propria sunt reversi. Rex ³ igitur ⁴ in Franciam rediens, audivit multas querimonias ⁵; nam officiales sui ⁶ per regnum multas injurias subditi irrogabant; contra quos misit in diversis partibus inquestores. Unde plures, inventi culpabiles, sunt suspensi.

Eodem anno [1315] tam valida fames fuit quod pauperes moriebantur medias ⁷ per plateas. De Wasconia tamen vina et victualia afferebantur: quod fuit Francie in succursum. Flamingi igitur ceperunt per mare discurrere Bajonensibus colligati; qui multa dampna Anglicis intulerunt eis ⁸ vina et blada auferentes, et Anglicos multos ⁹ occiderunt. Super quo rex Anglorum ¹⁰ Edwardus misit ad regem Francorum ¹¹. Et ambo portus marinos munierunt ne Flamingis daretur oportunitas evagandi; et per hec Flamingi, in mari devicti, naves ¹² cum bonis multis et hominibus perdiderunt. Illo anno fuerunt multa prelia hinc et inde ¹³.

Eodem anno ¹⁴ [1315] misit rex fratrem suum comitem Pictavensem ad congregandum, si posset fieri, cardinales et ad tractandum de loco in quo posset pape electio celebrari.

Anno isto [1316] parlamentum rex ¹⁵ in Pontisara congregavit, in quo fuit ¹⁶ Robertus comes Flandrensis, ut de ejus concordia tractaretur. Tunc Flamingi promiserunt quod totam regis facerent voluntatem, excusantes se de malis que Gallicis fieri dicebantur, asserentes quod malefactores pirate erant, nec illa mala de eorum voluntate fecerant.

Dum hec in Francia agerentur, Ludovicus, dicti comitis filius ¹⁷ qui fugerat in Flandriam, ut supra ¹⁸ dictum est, multis vocatis

1. *omis par A, C, E.* — 2. *omis par A.* — 3. *vestium et armorum...* Rex, *passage omis par C.* — 4. *autem, B.* — 5. *multas querimonias audivit, B.* — 6. *regni, ajouté par B, E.* — 7. *corrigé en inedia par une main postérieure.* — 8. *omis par B.* — 9. *multos Anglicos, B.* — 10. *omis par B; Anglie, E.* — 11. *Francie, E.* — 12. *et, ajouté par A, C.* — 13. *Flamingi autem... hinc inde, les deux paragraphes ont été omis par Bal.* — 14. *au lieu de Eodem anno Bal. met Anno MCCCXVI.* — 15. *rex parlamentum, B.* — 16. *omis par B.* — 17. *omis par B.* — 18. *omis par B.*

complicibus, patrem de comitatu voluit exturbare¹, dicens multis et rogans quod, cum pater esset in Francia volens se submittere regie² potestati, et sic sub Francorum dominio dure³, sicut prius, tractarentur et cum vituperio, placeret eis tanquam domino vero obedire, promittensque⁴ quod eos contra regem Francorum⁵ viriliter defensaret; sed illi acquiescere noluerunt. Pater igitur cum suis a rege recessit, sub spe quod ea que⁶ ore promiserat duceret ad effectum. Cui extitit dictum quod amplius in⁷ Franciam non veniret, nisi quod promiserat confirmaret.

Anno eodem [1316], Bajonenses invaserunt Normannos in mari et eis dampna plurima⁸ intulerunt. Sed et ipsi a Normannis plures injurias receperunt.

Cum autem⁹ illo anno [1316] esset maxima caristia, inventum est quod pistores panis in pane¹⁰ multas inmunditias posuerunt¹¹, feces vini, stercora porcorum : que et alia plura famelici homines comedebant; et sic panifici¹² pauperum pecunias emungebant. Cognita ergo veritate, posite sunt rote in campellis¹³ Parisius sexdecim super palos, et super eas singuli tales panifici¹⁴ constituti, tenentes manibus elevatis panum frusta¹⁵ taliter corruptorum. Postea sunt de Francia banniti¹⁶,

Hoc tempore [1316] comes Pictavensis venerat Lugdunum, ubi congregaverat hoc pacto cardinales quod nulla eis violentia inferretur nec cogentur, ad eligendum, carcerem introire. Sed, dum hec agerentur, circa Pentecosten, rex, frater suus, valde gravem egritudinem incurrit in nemore Vincenarum, hoc modo, ut refertur. Cum, sicut¹⁷ puer, ad jactum¹⁸ pile diu laborasset admodumque fuisset calefactus, indiscrete sequens sensibilem appetitum, in quamdam frigidissimam caveam est adductus¹⁹, et sine mensura bibit²⁰ vinum; frigus²¹ eum²² usque ad viscera penetravit, et statim decumbens in lecto obiit in vigilia Trinitatis [5 junii 1316]; et ita vix per triennium miles fuit. Sepultus est igitur cum²³ corona duplici Francie et Navarre apud Sanctum Dyonisium in Francia, juxta patrem. Remansit autem regina vidua impregnata. Comes

1. extirpare, E. — 2. voluntati et, *ajoutés par B.* — 3. redire, C. — 4. que, *omis par B.* — 5. Francie, E. — 6. *omis par A, C.* — 7. *omis par E.* — 8. plurima dampna, E. — 9. igitur, C. — 10. panes, B. — 11. *omis par B.* — 12. panifices, E. — 13. capellis, B. — 14. panifices, E. — 15. frustra, A, B, C. — 16. Anno isto parlamentum... banniti, *les quatre paragraphes précédents sont omis par Bal.* — 17. sic, B. — 18. ictum, B; jectum, C. — 19. deductus, E. — 20. bibens, A, C, E, Bal. — 21. et sine bibit vinum frigidum et sic frigus, B. — 22. *omis par E.* — 23. in, E.

autem Pictavensis, audiens mortem fratris, admodum fuit stupefactus. Non enim utile videbatur¹ ultra contrahere² moram in Lugduno, nec electionis pape negotium dimittere imperfectum. Consilio igitur habito, iudicatum extitit per prudentes quod de non includendis cardinalibus erat illicitum quod fecerat iuramentum, et ideo non servandum. Tunc eos omnes in domo Predicatorum ad colloquium convocavit. Quibus dixit quod inde non recederent donec de papa Ecclesie providissent³. Positis ergo custodibus qui eos exire non permetterent, ipse in Franciam est reversus. Tunc regina apud nemus erat desolata. Sed dominus Karolus, comes Valesii⁴, erat ei in solatium, promittens quod eam et fructum suum fideliter conservaret. Veniens autem comes Pictavensis habuit consilium quod tanquam regem se gereret et in possessionem⁵ regni se poneret, donec per barones esset aliud ordinatum. Venit ergo Parisius, et posuit se in regali palatio, et fecit claudii omnia hostia preter unum. Regina autem Clementia se pregnantem⁶ ei certitudinaliter nuntiavit. Convocatis itaque baronibus regni sic fuit finaliter ordinatum quod comes Pictavensis esset regni Francie gubernator, et omnes proventus reciperet, et regine necessaria ministraret; et si masculum pareret, comes regni gardiam usque [ad] annos XXIIIIJ retineret, et bella et misias alias ministraret, et regine viginti milia librarum redditus⁷ assignaret, de quibus quatuor milia hereditarie possideret; in anno autem vicesimo quinto, regnum puero, tamquam vero heredi, libere resignaret, et ei tamquam domino obediret; si autem femina oriretur, comes ex tunc pro rege ab omnibus⁸ haberetur, et puelle, prout jus et consuetudo requireret, provideret. Quo⁹ promisso, tamquam gubernatori fecerunt ei homagium principes et barones, excepto duce Burgundie, qui neptem filiam sororis sue, regine Navarre, quam rex Ludovicus, dum viveret, pro filia legitima recognovit, voluit habere penes se, ne fraus aliqua fieret contra eam : que ad nutriendum sibi tradita fuit.

Eodem anno cardinales ad concordiam pervenerunt et in sabbato festum¹⁰ sancti Laurentii precedente [7 augusti 1316] dominum Jacobum, de Portu cardinalem, quondam Avinionensem episco-

1. sibi, *ajouté par B.* — 2. ulterius trahere, *Bal.* — 3. providerent, *B.* — 4. Valeii, *B.* — 5. possessione, *Bal.* — 6. asserens et hoc, *ajoutés par B.* — 7. in anno, *ajoutés par B.* — 8. ab omnibus pro rege, *B.* — 9. pacto et, *ajoutés par Bal.* — 10. festi, *E.*

pum, in summum pontificem elegerunt, virum non multum magnum in statura, sed in scientia magnum, et habentem testimonium bone vite. Johannes XXII nominatus, hic post coronationem suam et moram aliquantulam¹ in Lugduno, transtulit apud Avinionem sedem suam.

Tunc papa² fratres Minores, qui scisma habebant inter se, voluit ad concordiam revocare; citatique sunt [1317] ad curiam fratres qui se a communitate separaverant et conventum Biterrensem et Narbonensem occupabant, ut supra dictum est. Qui venientes ductorem habuerunt³ fratrem Bernardum de Montepessulano. Qui dum⁴ pro dictis fratribus spiritualibus allegaret, per dominum papam et etiam⁵ per duos cardinales arrestatus est et⁶ traditus Camerario⁷ carceri mancipandus. Quod scientes regales procuraverunt quod fuit traditus dominis Appamiensi⁸ et Sancti Papuli⁹ episcopis, examinandus super hiis et super proditione contra regem attemptata, scilicet quod Ferrandus, filius regis Majoricarum, ad ejus procuracionem, reciperetur dominus in Albia et Cordua et etiam¹⁰ Carcassone. Que omnia vera sunt inventa tam per confessionem ejus quam per testes. Ideo fuit degradatus, et carceri in pane et aqua et vinculis ferreis condempnatus. Permansitque in dicto carcere Carcassone in custodia inquisitoris ordinis Predicatorum, quos fuerat persecutus, ut dicitur, et sic obiit anno [MCCC]XVIIIJ [1320, n. st.] sequenti¹¹. Dominus papa dictos fratres remisit ad prelatos communitatis ordinis memorati¹², et quedam contenta in dicta regula declaravit. Quidam vero illorum noluerunt in hoc summo pontifici obedire, dicentes quod papa dictas declarationes facere non poterat, tamquam hereticus et vite evangelice dissipator : quorum quatuor per inquisitores ordinis¹³ Minorum in Aquensi provincia traditi sunt justitie seculari, et apud Massiliam sunt combusti [1318]. Quidam vero ex ipsis fuge presidio se dederunt.

Eodem tempore heresis illa in tantum invaluit in provincia Narbonensi quod multi tam Minores quam Begardi, de tertio ordine sancti Francisci, publice asserebant dominum papam et omnes¹⁴

1. morem aliquantulum, *E.* — 2. inter, *ajouté par les mss.* — 3. habentes, *B.* — 4. *omis par E.* — 5. *omis par E.* — 6. etiam, *ajouté par B.* — 7. Cameraco (*sic*), *C.* — 8. Appanensibus, *A, B, E.* — 9. Pauli, *A, B, E.* — 10. in, *ajouté par Bal.*; etiam, *omis par B.* — 11. anno [MCCC]XVIIIJ sequenti, *mots rattachés par Baluze à la phrase suivante.* — 12. predicti, *E.* — 13. fratrum, *ajouté par B.* — 14. *omis par B.*

ei obediētes hereticos esse et de secta Antichristi, non de Ecclesia Christi, sed de sinagoga sathane, pertinentes ad meretricem magnam Babilonem per Dominum reprobata, et in illis solis Christi Ecclesiam remanere qui vitam Christi pauperem et humilem observabant. Dicebant papam mysticum Antichristum et ¹ precursorem veri Antichristi. Et pro isto errore tuendo multi permiserunt se comburi, et multi ad ignem ultronei se offerebant, vocantes jam combustos martyres gloriosos. Habuit autem ortum hec heresis ex doctrina cujusdam fratris minoris ² qui Petrus Johannis, Biterrensis ³ dyocesis, dicebatur ⁴, qui quamdam postillam [composuit] super Apocalypsim, in qua per octo magistros in theologia plus quam sexaginta hereticales articuli sunt inventi. Fuit autem dicta heresis multum periculosa et multorum simplicium infectiva propter illorum simulatam ⁵ sanctitatem in ⁶ verbis, victu et vestitu. Sed per diligentiam prelatorum et ⁷ inquisitorum in illis partibus dicta [heresis] est extincta.

Hoc tempore [1316] Flamingi in tanta angustia erant quod nec per terram nec per mare poterant eis victualia ⁸ deportari. Unde communis erat opinio, dum tamen passus fideliter servarentur, [quod] sine omni bello ipsi ⁹ infra breve tempus tabe et inedia defecissent. Mittentes autem Pontisaram nuncios solempnes ad regales, quedam occulta consilia tractaverunt, multa que non intendebant facere promittentes, sicut eventus postea comprobavit. Fuit autem publice divulgatum quod quedam matrimonia tractabantur ut filius comitis Nivernensis Ludovici contraheret cum filia comitis Ebrouensis, domini Ludovici, et quod comes Flandrie ei dimitteret dominium comitatus, retento dum viveret usufructu; et sic, si ¹⁰ comes Nivernensis decederet ante patrem, puer non posset amittere comitatum. Et sub hac spe delusi regales, treugas Flamingis concesserunt. Et comes Nivernensis, qui tot mala regno intulerat, in regaliū ¹¹ gratiam est receptus, et sui sibi redditus comitatus. Tunc Flamingi per mare et per terram libere sibi de victualibus providentes, infra ¹² tempus breve melius forum habebant de pane et vino quam in Francia haberetur. Et satis cito post Bajonenses confederati sunt [cum] Flamingis ¹³; et in mari facientes

1. ac, C, E, Bal. — 2. minoris fratris, mss. — 3. Byturicensis (sic), B. — 4. dicebantur, C. — 5. simulatam illorum, B. — 6. et, C. — 7. omis par E. — 8. victualia poterant eis, E. — 9. omis par E. — 10. ei, C. — 11. regalem, Bal. — 12. intra, Bal. — 13. cum Flamingis, omis par E; Bajonensibus confederati sunt Flamingi, B, C.

impetum contra Gallicos, quatuor de navibus eorum combuxerunt¹.

Regina autem² Clementia incidit in quartanam, qua³ longo tempore laboravit; et tenello fetui in ejus utero nocuit egritudo. Peperit igitur⁴ circa festum sancti Martini [15 novembris 1316] puerum masculum, qui Johannes in baptismo vocatus est⁵, sed modico tempore supervixit. Post cujus mortem comes Pictavensis regnum obtinuit. Sed dux Burgundie contradixit. Dicebat enim quod neptis sua, tamquam regis filia et⁶ fratre suo defuncto propinquior, debebat succedere ipso jure. Cui in oppositum dicebatur quod in regno Francie mulieres⁷ succedere non debebant. Hoc tamen probari non poterat evidenter. Et ideo dux et mater ejus ducissa ad diversos barones litteras transmittabant rogantes quod coronationi dicti comitis minime consentirent. Ipse tamen comes, armata manu, in festo Epiphanie [6 januarii 1317], Remis veniens, civitatis⁸ portis firmiter obseratis, fecit se ab archiepiscopo consecrari et coronari. Comes autem Valesii noluit presens esse. Frater etiam⁹ ejus Karolus¹⁰, comes Marchie¹¹, in¹² mane de urbe recesserat indignatus. Rex igitur novus, Parisius veniens, a civibus receptus est cum honore.

Hoc anno [1316], in septembris xj die¹³, fuit in Francia terremotus per spatium centum et amplius leucarum¹⁴.

Hoc anno¹⁵ [1317] tractatus est habitus cum Flamingis. Et comes Valesii, malens filiam suam fieri Flandrie comitissam quam fratris sui filiam, comitis scilicet Ebroicensis¹⁶, tractavit quomodo illud matrimonium mutaretur; et ad tantum negotium est deductum quod jam dies nuptiarum erat assignata et necessaria jam parata, quando mandavit novus rex totum differri, quia una de filiabus suis debebat cum dicto¹⁷ filio maritali. Cum ergo rex ageret de concordia cum Flamingis, in omnibus pactionibus non poterant convenire. Propter hoc ordinatum fuit quod ad papam recurre-retur pro punctis¹⁸ super quibus erat dissensio concordandis. Unde ex utraque parte nuncii dimissi sunt solempnes. Et cum

1. combusserunt, *Bal., E.* — 2. *omis par Bal.* — 3. quartana que, *B.* — 4. autem, *E.* — 5. Johannes baptizatus est, *E.* — 6. ex, *Bal.* — 7. debebat succedere ipso jure. Cui oppositum dicebatur quod in regno Francie mulieres, *passage omis par C.* — 8. *omis par B.* — 9. autem, *Bal.* — 10. *omis par E.* — 11. Marcisie, *A, B, C.* — 12. de, *E.* — 13. Hoc in undecima die septembris, *B.* — 14. Hoc anno... leucarum, *paragraphe omis par Bal.* — 15. Anno MCCCXVIJ, *Bal.* — 16. Eboracensis (*sic*), *B.* — 17. ipso predicto, *B.* — 18. pactis, *B.*

papa vellet eos super omnibus concordare, dixerunt nuncii Flamingorum¹ quod mandatum non habebant aliquid confirmandi, sed suis referrent omnia, si vellent quod ordinatum fuerat approbare. Tunc papa misit in Franciam archiepiscopum Bituricensem et magistrum ordinis Predicatorum, qui partibus auditis concordiam confirmarent. Flamingi igitur querentes occasiones frivolas discordandi, dicebant quod libentissime consentirent, dummodo daretur eis firma securitas quod regales non infringèrent factam pacem². Et dum rex hoc annueret, tamen recipere noluerunt. Et ita nuncii pape, infecto negotio, redierunt.

Habuerunt autem parlamentum [1316] rex Francie et dux Burgundie discordantes, et amicis etiam³ intervenientibus ad concordiam sunt adducti. Rex autem filium non habebat, quia unicus, quem de uxore habuerat, cum esset in Burgundia⁴ pro cardinalibus congregandis, obierat paulo ante. Habebat autem plures filias, quarum majorem⁵ natu dedit duci Burgundie in uxorem.

Et cum guerra de Flandrensibus⁶ timeretur, fuerunt usque ad Pasca sequens⁷ treuge ordinate; que postea usque ad Penthecosten prolongate⁸, tandem usque⁹ ad Pasca futurum in antea protenduntur.

Postquam Enjorannus predictus fuisset in¹⁰ patibulo longo tempore, amici ejus a rege impetrarunt¹¹ quod eum [deponerent]; permisit rex, nescio cujus consilio circumventus. Et noctu sublatu, portatus est ad fratres Cartusie de Valleviridi et ante altare, in c[h]ori medio, sepultus est; et sub eodem lapide, satis cito post, frater suus, archiepiscopus Senonensis, voluit sepeliri : qui etiam hoc dicitur procurasse¹².

Cum papa Clemens in concilio Viennensi aliqua suspensa reliquisset¹³ donec ad futura concilia generalia¹⁴ sub bulla mitterentur, sperans, ut credo, quod ad limam iterum devenirent, Johannes XXII papa hoc anno [1317] sub bulla publicari [fecit]. Pro quo Beguine¹⁵ specialiter sunt turbate, quoniam sine omni distinctione status beguinagii¹⁶ condempnatur.

1. Flamingorum nuncii, *B*. — 2. pacem factam, *Bal.* — 3. *omis par Bal.*; et, *A, C.* — 4. Burdegalia (*sic*), *E.* — 5. minorem, *C.* — 6. *au lieu de de Flandrensibus E met Flamingis.* — 7. sequentes (*sic*), *C.* — 8. sunt, *ajouté par E.* — 9. *omis par Bal.* — 10. *omis par C.* — 11. impetraverunt, *B, C, E.* — 12. Postquam Enjorannus... procurasse, *paragraphe omis par Bal.* — 13. relinquisset, *B.* — 14. *lisez avec Baluze studia generalia au lieu de futura concilia generalia.* — 15. Benigne, *B.* — 16. beniguagii, *B.*

Anno hoc¹, in festo Trinitatis [18 junii 1318], dux Burgundie duxit filiam regis primogenitam in uxorem, sicut supra² fuerat ordinatum. Et de voluntate regis et ducis, neptis eorum, filia regis juvenis Ludovici, data est filio Ludovici, comitis Ebroicensis³. Et cum tamen erat impubes, nichilominus per verba de presenti fuit matrimonium solempniter celebratum. Unde multi potuerunt merito admirari.

Eodem anno, in quindena Assumptionis beate Marie [augusto 1318], citatus fuit solempniter ad comparendum⁴ coram rege Ludovicus⁵, comes Nivernensis, de quo supra, protestatione habita quod sive veniret, sive non, fieret ei justitia pro excessibus retro-actis. Cum enim a principio gueŕre Flandrie ipse fecisset homagium regi Philippo, patri hujus, pro comitatu Nivernensi et pro baronia de Donziaco, pro comitatu etiam Restellensi, quem ratione uxoris tenebat, se transtulit ad Flamingos, regi domino rebellis⁶, quantumque⁷ poterat contra eum machinando, tractatus pacis impediendo, et communitates Flandrie in sua malitia confortando. Propter que rex in manu sua omnia⁸ posuerat supradicta, de comitatu Restellensi uxori ejus⁹, pro provisione sua, duo milia librarum redditus assignando. Interveniētibz autem amicis, sub certis pactionibus, quas apud Gisortium promisit, sunt ei omnia, ut dictum¹⁰ est, restituta. Potito¹¹ autem dominio Restellensi, statim uxori sue subtraxit, tamquam crudelis, provisionem¹² suam antea¹³ assignatam, necnon etiam quedam¹⁴ arreragia que pro preterito tempore debebantur, immisericorditer occupavit, ita quod illa bona¹⁵ domina cogebatur¹⁶ jocalia sua et vestes vendere pro necessariis¹⁷ ad vivendum. Cum autem nobiles de Picardia quamdam colligationem fecissent que regi contraria videbatur, et dictus comes Nivernensis sciret discordiam inter regem et ducem Burgundie inchoatam, statim caute et malitiose tractare cepit cum duce ut similis colligatio fieret in Campania et Burgundia contra regem, et munire cepit villam de Maceriis et alia fortalicia in Restellensi comitatu : quod minime regem latuit et regales. Propter hec et alia multa, que quando facta est pax inter regem

1. *au lieu de* Anno hoc *Bal. met* Anno MCCCXVIII. — 2. sibi, *Bal.* — 3. Eboracensis (*sic*), *B.* — 4. ad Compendium, *mss.* — 5. Ludovico, *Bal.* — 6. domino regi rebelles, *Bal.* — 7. que, *omis par B.* — 8. *omis par E.* — 9. ejus uxori, *Bal.* — 10. predictum, *B.* — 11. Posito, *Bal.* — 12. promotionem, *B.* — 13. annuam, *E.* — 14. alia, *ajouté par B.* — 15. bona illa, *Bal.* — 16. occupabatur (*sic*), *B.* — 17. suis, *ajouté par B.*

et¹ ducem fuerunt declarata, et quia pactiones, quas² apud Gisor-tium fecerat, minime tenebat, ideo predicta citatio emanavit. Ipse autem nec per se nec per alium in die comparuit assignata³, sed se et liberos suos transtulit ad Flamingos.

Anno eodem [1318], comitissa Attrabatensis, preter regis con-silium, sed etiam dissuadentis⁴, immensum⁵ exercitum congre-gavit, volens intrare suum cum potentia comitatum. Alligati autem passus ingressuum custodierunt, mandantes ei quod si venire vellet⁶ sine armis, eam reciperent; aliter sciret quod sibi in pas-sibus viriliter obviarent. Et sic frustrata est femina ab intento⁷.

Papa iterum [1318] alios nuncios in Flandriam misit, fratrem Petrum de Palude, ordinis Predicatorum, et alios duos fratres Minores, portantes litteram papalem bullatam, cujus series conti-nebat quod securitates quas rex offerebat Flamingis sufficientes reputabat, consulens quod eas pacifice acceptarent; sin autem, eos reputabat perjuros et impeditores passagii transmarini. Qui responderunt : *Papa nichil nobis precipit⁸, sed tantum consulit. Unde⁹ non nos reputamus in aliquo obligatos.* Tamen accepta-verunt diem in Compendio ad tractandum, in octabis Assumptio-nis sancte Marie. Redeuntes autem nuncii, pape quod audierant retulerunt. Qui misit alios procuratores¹⁰ ordinis¹¹ Predicatorum et quemdam magistrum in theologia, ordinis fratrum Minorum, qui in tractatu predictae diei personaliter interessent. Ad quem¹² [diem] rex misit solempnes nuncios ad tractandum. Sed venientes Compendium, neminem pro parte Flamingorum [invenerunt] nisi duos juvenes, qui dixerunt se non esse missos ad aliquid ordinan-dum; sed dixerunt : *Animalia perdidimus¹³, et venimus ad¹⁴ queren-dum.* Et sic delusi tam papales nuncii quam regales ad propria sunt reversi. Temptaverant autem ante¹⁵ Flamingi conjungere se¹⁶ colligatis simili¹⁷ juramento, ut contra regem fierent fortiores; sed alligati eos recipere noluerunt.

Eo tempore [1318], fuit gravis guerra in Lothoringia; que tali-ter est exorta¹⁸. Cives Verdunenses, habentes inter se¹⁹ discor-

1. omis par A, C. — 2. contra que, B. — 3. ad diem comparuit assignatam, B. — 4. dissuadentes, C. — 5. maximum, B. — 6. vellet venire, B. — 7. Anno eodem, comitissa... intento, *paragraphe omis par Bal.* — 8. precepit, Bal. — 9. Bene, A, B, C. — 10. au lieu de alios procuratores Bal. met procuratorem. — 11. fratrum, *ajouté par E.* — 12. quam, E, Bal. — 13. dedimus, B. — 14. ea, *ajouté par B.* — 15. omis par Bal. — 16. se conjungere, B. — 17. similiter, E. — 18. exorta est, B. — 19. omis par A.

diam intestinam, tantum fecerunt quod una pars aliam expulit extra urbem. Comes autem Barri fuit in auxilium expulso-
rum. Episcopus vero ¹ et frater ejus, dominus de Asperomonte, intraneos defendebant. Comes autem Barri, exercitu congregato, cepit vastare patriam circumquaque, et obsedit castrum sollempnius, quod habebat ecclesiam, nomine Diluardum. Et post obsidionem diutinam cepit illud et diruit muros ejus. Postea cepit aliud quod Samigniacum dicebatur. Rex autem illuc misit conestabulum suum, qui ad concordiam eos revocaret. Qui concordiam quamdam procuravit; ex quo expulsi sunt ad propria revocati.

Cum fuisset caristia gravis tribus annis antea, hoc anno quasi miraculose est sedata, adeo ut sextarium tritici quod quinquaginta solidos ² annis preteritis vendebatur, pro duodecim ³ haberetur; et vinum, quod fuerat carissimum, etiam ante vindemias pro competenti pretio venderetur ⁴.

Eodem anno [1318], Robertus rex Sicilie ⁵, volens ⁶ summum pontificem visitare, veniens per mare, Januam applicavit: cujus cives divisi ad invicem, pars una expulit aliam extra urbem. Erant autem Guelfi intranei, qui pro dicto rege erant, et extranei Guibellini, qui eidem contrarii existebant; et adventu regis cognito ⁷, intraneos obsederunt. Et dum rex vellet prosegui ⁸ iter suum et ad pape curiam se transferre, dixerunt intranei quod si eos dimitteret indefensos, obprobrium ei esset sempiternum. Et sic eum ibidem oportuit remanere. Mandaverat ⁹ autem regine Clementie, ¹⁰ nepti sue, quod ad papam, qui in Avinione posuerat sedem suam, veniret satis cito. Venit ergo dicta regina Avinionem, avunculum ¹¹ videre cupiens; et recepta curialiter a papa, de ejus consilio ivit Aquis, et ibi diu avunculum expectavit. Transacta yeme et ad navigandum tempore opportuno, rex Robertus fecit armaturas ¹² circa XXIIII galearum ¹³, et misit eas, precipiens ut prope civitatem Sagonam, quam munierant Guibellini, portum acciperent, et obsidionem ponerent contra eam, et statim igneam flammam accenderent copiosam, qua visa rex ad eas multitudinem mitteret armatorum. Et cum in portu vellent descendere civitatis, intra-

1. autem, B. — 2. solidis, E. — 3. solidis, *ajouté par B.* — 4. Eo tempore, fuit gravis... venderetur, *les deux paragraphes précédents sont omis par Bal.* — 5. rex Sicilie Robertus, B, E, Bal. — 6. obiit, *ajouté par B.* — 7. agnito, B. — 8. prosegui vellet, E. — 9. mandavit, C, Bal. — 10. et, *ajouté par B.* — 11. suum, *ajouté par B.* — 12. armari, Bal. — 13. galeas, C, Bal.

nei, adventu eorum cognito, obviam exeuntes, portum accipere prohibentes, non potuerunt ad terram descendere, sed retrocedere sunt compulsi. Venientes igitur ad portum cujusdam castrum quod dicitur Sancti Andree, quod munierant, ut dicitur, Guibellini, et obsidentes castrum et brevi tempore ¹ capientes, copiosam flammam accenderunt : quam videntes rex et in Janua habitantes, et scientes quod extraneos non lateret, et reputantes eos non inmerito stupefactos, exierunt armati cum magna multitudine contra eos; et facta pugna gravissima inter eos, multi mortui sunt hinc et inde. Superveniente autem noctis caligine, clamatum est quod in crastino reverterentur in idipsum. Et mane facto, cum ² armati intranei exivissent, in campo ³ neminem invenerunt. Forenses enim ⁴, Sagonam amittere metuentes, tota nocte ad succursum ejus currere non cessarunt, portantes secum de suis sarcinulis quidquid tollere potuerunt. Venientes intranei ad castra ⁵, quotquot invenerunt ibi homines ⁶ occiderunt, et multa ⁷ cibaria et aliam superlectilem rapuerunt. Igitur ⁸ rex ad obsidendam Sagonam misit multitudinem armatorum, mandans Clementie regine quod in Penthecostes festo sequenti proponebat esse apud Massiliam; ubi frater suus Ludovicus, qui jam canonizatus fuerat, debebat solempniter elevari. Interim tamen, dum esset civitas Sagona sic obsessa, dominus Petrus de Sancto Genesyo, miles, capitaneus exercitus obsidentis, cum pluribus armatis progrediens ad predandum, ut exercitui de victualibus provideret, dum a castris per longum spatium esset elongatus, ipsum multi de adversariis insequentes, et inter cuneum ejus et tentoria se ponentes, ne ad ea rediens salvaretur, ipsum viriliter sunt aggressi, et, conserta pugna gravissima inter eos, licet multi fuerint de hostibus interfecti, ipse tamen succubuit, et ipso capto ab hostibus, omnes, ut dicitur, ejus socii sunt occisi.

Hoc anno [1319], sabbato ⁹ post Ascensionem Domini [19 maii], obiit vir illustris comes Ebroicensis ¹⁰ Ludovicus, regis Francie Philippi [III] et domine Marie ¹¹ regine filius, et feria tertia post [22 maii] in ecclesia fratrum Predicatorum honorifice est sepultus.

1. *au lieu de et brevi tempore Bal. met in brevi ipsum.* — 2. *autem, ajouté par B.* — 3. *campum, E.* — 4. *autem, E.* — 5. *intranei ad castra, omis par B.* — 6. *homines ibi, E.* — 7. *alia, ajouté par B.* — 8. *Sed, Bal.* — 9. *au lieu de Hoc anno sabbato Bal. met Anno MCCCXIX.* — 10. *Eboracensis (sic), B.* — 11. *omis par E.*

Interfueruntque ¹ ejus sepulture rex et regina cum multis baronibus et nobilibus. Missamque celebravit dominus Gocelmus ², tituli Sanctorum Marcellini et Petri presbiter cardinalis. Hic missus erat a papa in Franciam cum Trecensi episcopo, ad tractandum de pace inter regem Francie et Flamingos. Qui cardinalis, versus Flandriam proficiscens, imposuit episcopo Tornacensi, in cujus dyocesi Flandria situatur, ut adventum suum Flandrensibus ³ nuntiaret. Qui episcopus, non audens illuc ire, misit duos ⁴ fratres Minores, qui fuerunt de mandato comitis captivati. Comes autem congregavit exercitum ut intraret terminos Insulenses, habens secum communiam de Gandavo. Cum autem temptaret Lise ⁵ fluvium pertransire, dicti Gandavenses noluerunt contra regem proficisci, dicentes quod de treuga servanda fecerant juramentum. Indignatus comes multavit eos in ⁶ magna pecunie quantitate, quam tamen ⁷ solvere noluerunt. Quare comes passus et vias, per quos ⁸ erat transitus in Gandavum, cautius faciebat observari, ingredienti et egredienti occidendo aut carceri mancipando ⁹. Gandenses vero ipsum et suos viriliter impugnabant. Tandem dictus cardinalis obtinuit quod comes et ejus filii in terre sue confinio ad ejus colloquium accesserunt. Affuerunt etiam nuntii regales. Et ibi fuit ordinatum quod comes veniret Parisius in medio Quadragesime [1320], facturus regi homagium et conventiones prius habitas firmaturus. Qui tamen die non comparuit assignata, excusationes frivolas allegando.

Eodem anno [1319], rex Robertus ad papam venit, auxilium petiturus. Qui papa decem galeas fecerat preparari cum sufficienti armatura, quibus quemdam probum prefecerat ¹⁰ admiraldum, paratum ad partes iter arripere transmarinas et ibi portum accipere ¹¹ opportunum, quem exercitus, cum esset passagium, inveniret. Sed rex Robertus dictas galeas in suum auxilium impetravit, et adjunctis aliis XIIIJ misit omnes in succursum Januensium obsessorum. Quorum adventum Guebelini prescientes extranei, ipsis viriliter occurrerunt ¹². Quibus captis et adversariis interfectis, civitati gravissimum fecerunt insultum, portum cum suburbiis capientes. Dictus autem rex, cum papa moram faciens, ita cum suis

1. que, *omis par Bal.* — 2. *lege Gaucelmus.* — 3. Flamingis, *E.* — 4. tres, *B.* — 5. Lile, *B*; Sile, *C*; Lyle, *E.* — 6. *omis par B.* — 7. quantum, *B*; quantam, *Bal., E.* — 8. quas, *Bal.* — 9. mancipato, *C.* — 10. fecerat, *B.* — 11. transmarinum, *ajouté par B.* — 12. occurrerent, *B.*

negotiis occupabat quod nichil aut parum expediebatur in curia, ymmo etiam negotia pape personalia totaliter infecta remanebant.

Eodem anno [1319], circa festum sancti Johannis Baptiste, in Hyspanie partibus accidit quoddam grave infortunium christianis. Rex enim Castelle puer habebat amicum quemdam Petrum nomine¹, valde probum, qui dicti pueri tutor erat. Qui multis vicibus regnum Granate² invaserat et multotiens vicerat Sarracenos³, et magnam partem occupaverat dicti regni; et sperabatur quod totum regnum subiceret christianis. Cum autem exercitum usque ad quinquaginta milia fere tam peditum quam equitum armatorum contra quinque milia tantum que⁴ Sarraceni eduxerant, congregasset, habens secum quemdam avunculum nomine Johannem, antequam acies convenirent lecto decubuit et satis cito spiritum exalavit. Quod cum sciret exercitus⁵, sic mente est attonitus quod ad clamorem dicti avunculi congregari noluerunt. Qui tantum die fervida excitando exercitum laboravit quod fuit calore nimio suffocatus. Et sic fugam omnes de exercitu inierunt⁶; et cum Sarraceni possent eos de facili⁷ debellare, nullus tamen ausus est insequi fugientes.

Cum autem hec regi Granate⁸, qui non interfuerat, narrarentur, quidam miles intulit Sarracenus : *Noveritis, domine, quod christianis iratus est Deus atque nobis; illis, quia, cum tot essent ut de nobis possent faciliter triumphare⁹, prohibiti sunt a Deo; nobis¹⁰, quia, cum videremus confusum eorum exercitum ut possemus eos tamquam inermes pueros capere et mactare, Deus non permisit¹¹.*

Hoc anno¹² [1320], venit comes Flandrie Parisius ad instantiam cardinalis. Qui, de ejus voluntate et aliorum consilio, fecit homagium regi Francie. Qui secum adduxerat filiam suam, sagacem dominam, uxorem quondam domini de Cuciaco¹³ Enjoranni. Affuit et comes Nivernensis et procuratores communiarum Flandrie cum potestate pacem pro eis cum rege Francie faciendi. Erat autem advocatus quidam¹⁴, nomine Balduinus, qui semper ipsum fovebat in suis rebellionibus, rationes pro eo frivolas allegando. Qui pro-

1. nomine Petrum, *B.* — 2. Granade, *E.*; gravantes (*sic*), *B.* — 3. multotiens invaserat Sarracenos et vicerat, *B.* — 4. quod, *E.* — 5. *omis par C.* — 6. inierunt de exercitu, *E.* — 7. eos, *placé ici par B.* — 8. Granade, *E.* — 9. triumphare faciliter, *B.* — 10. que, *ajouté par E.* — 11. Eodem anno, circa festum... non permisit, *les deux paragraphes précédents sont omis par Bal.* — 12. au lieu de Hoc anno *Bal. met Anno MCCCXX.* — 13. Cusiaco, *E.* — 14. au lieu de advocatus quidam *Bal. met unus advocatus.*

curationi predictæ conficiende noluit interesse, et apponi fecit in ea clausulam quamdam fraudulentè, quod ipsi in pace cum domino [comite] concordarent; per quam videbatur innui quod ipsi pacem¹ non possent cum rege sine domino suo comite² confirmare. Facto igitur homagio, ab omnibus extitit estimatum quod pax esset penitus confirmata, quia non erat verisimile quod dominum vassallus aut dominus vassallum³ impugnaret. Fuit igitur dies assignata ad firmandos pacis articulos. Comes autem noluit consentire nisi rex redderet sibi Bethuniam, Insulam et Duacum, dicens quod per Enjorannum⁴, procuratorem regis, fuerat hoc promissum. Cum enim⁵ dictus Enjorannus diu ante tractasset cum comite de faciendâ pace⁶; quia⁷ comes nondum regi assignaverat redditus, sicut in prima concordia fuerat ordinatum, rex pro dictis redditibus villas suas illas detinebat. Suasit igitur⁸ Enjorannus comiti quod pro honore regis quitteret villas illas⁹, promittens se facere apud regem quod sibi restitueret de gratia speciali. Concessit ergo comes quod de quittance fierent littere¹⁰, sed regi minime traderentur donec de predicta restitutione faciendâ securitas haberetur. Confectis igitur litteris¹¹, ad sigillandum cancellario comitis presentatis, noluit ille sigillare, dicens : *quia video*¹² *exhereditationem*¹³ *comitis in dictis litteris contineri*. Et projecto sigillo, fuerunt per alium sigillate, et tradite Enjoranno. Qui in Franciam rediens¹⁴, litteras dedit regi, nulla facta securitate de restitutione prehabita faciendâ. Quod cum ad dicti comitis notitiam devenisset, et reputans se deceptum, ad dictas villas recuperandas modis quibuscumque poterat aspirabat. Hac ergo causa noluit dictis pactionibus consentire. Unde rex, non modicum provocatus¹⁵, juravit per animam patris sui quod comes dictarum villarum dominium in perpetuum non haberet, rogans avunculum suum, comitem Valesii, et fratrem suum, comitem Marchie, et barones qui aderant ut iuramentum hujusmodi¹⁶ confirmarent. Qui protinus consenserunt. Comes autem contra voluntatem filie exire de Parisius festinavit¹⁷, versus Flandriam proficiscens, antequam tempus securi conductus a rege sibi traditi expiraret; et per tres leucas

1. *omis par B.* — 2. *omis par A.* — 3. vassallum dominus, *B.* — 4. Enjorannum, *B.* — 5. autem, *B, E.* — 6. pace faciendâ, *Bal.* — 7. qui, *A, B.* — 8. ergo, *C, Bal.* — 9. detinebat. Suasit... illas, *passage omis par C.* — 10. facerent litteras, *E.* — 11. litteris igitur, *B.* — 12. *au lieu de quia video Bal. met quod videret.* — 13. dicti, *ajouté par B.* — 14. redditus, *B.* — 15. advocatus, *C.* — 16. hujus, *B.* — 17. festinabat, *E.*

procedens post prandium, ibi cum famulo pernoctavit. Predicti igitur procuratores communitatum, videntes pacis negotium perturbatum, miserunt de suis ad comitem qui sibi dicerent¹ in hec verba : *Domine, licet procuratio nostra innuere videatur quod sine vobis pacem cum rege Francie non firmemus, de hoc tamen certi sumus, quod si ad mittentes nos redierimus pace non firmata², non remanebunt nobis capita que in nostris capuciis ponere valeamus. Unde constet vobis³ quod nunquam de Francia rece-demus donec inter nos et regem concordia sit firmata.* Comes autem, hoc audito, obstupuit, sciens quod si rex haberet pro se communias, statim perderet comitatum. Et Parisius rediens, omnes pactiones prehabitas confirmavit; et vallata sunt omnia juramento. Habebat autem rex quatuor filias; quarum primam habebat dux Burgundie uxorem, aliam delfinus juvenis Viennensis, tertiam debebat habere juvenis rex Castelle, quartam regina mater apud Longumcampum fecerat minorissam; de qua credebatur quod, educta de monasterio, comitis Nivernensis filio traderetur, sed noluit mater sustinere. Et ideo tertia fuit dicto filio⁴ in uxorem data. Et dicto comiti fuerunt comitatus Nivernensis et Restellensis sub conditionibus⁵ restituti quod supra nobiles et religiosos Nivernenses iudicium non haberet, quoniam ab eo gravati ad regem appellaverant, nec causa fuerat adhuc terminata, et quod in comitatu Restellensi comitissa, que erat heres, quam dominus⁶ comes repudiarat⁷ inique⁸ et sine causa, provisionem trium millium librarum haberet annis singulis cum arragiis retroactis. Quo facto, fuit dies ad dictum⁹ complendum matrimonium assignata; ad quam dictus comes veniens cepit subterfugia frivola querere et ambages. Propter que fuit fere totum negotium dissipatum. Sed cardinalis, qui ad hoc venerat, timens ne in vacuum laborasset, totis egit viribus quod veniret dictum negotium ad effectum. Unde in festo sancte Marie Magdalene [22 julii 1320] fuit matrimonium celebratum.

Eodem anno [1320], circa principium, orta est quedam commotio, cujus causa penitus¹⁰ [ignoratur]. Nam quidam divulgaverunt malitia exquisita quod pastorelli debebant acquirere Terram San-

1. dicent, *A, B, C.* — 2. habita, *B.* — 3. constat nobis, *E, Bal.* — 4. tertia fuit filio dicto comiti Nivernensi (*sic*), *E.* — 5. conditionis, *Bal.* — 6. dictus, *C.* — 7. repudierat, *mss.* — 8. iniqua (*sic*), *B.* — 9. omis par *B.* — 10. au lieu de cujus causa penitus *E met* Hujus causa penitus ignoratur.

ctam. Inter quos erat quidam presbiter qui propter maleficia sua fuerat parrochia sua spoliatus, et quidam alius apostata ab ordine sancti¹ Benedicti; ad quorum exhortationem multi irrationabiliter concurrentes, etiam pueri sexdecim annorum et quatuordecim, custodes ovium et porcorum, dimissis pecoribus in campis et invitis parentibus, cum baculis et sine pecunia confluebant. Et facta est talium maxima multitudo; quorum aliqui propter eorum maleficia in carcere ponebantur. At alii cum multitudine venientes aperiebant carceres violenter et eos contra justitiam liberabant. Venerunt igitur² Parisius; ubi cum eorum aliqui in Sancti Martini de Campis carcere propter eorum maleficia tenerentur, per eorum violentiam sunt extracti. Ad Cástelletum postea venientes, prepositum, sibi resistere³ attemptantem, per quosdam gradus eum precipitaverunt; unde graviter fuit collisus. Inde ad Sanctum Germanum de Pratis ubi⁴ recepti sunt curialiter; et comperto quod nullus ibi⁵ de sociis eorum tenebatur, recesserunt, et in prato, quod dicitur scolarium, se⁶ receperunt. Audierant enim quod miles vigilum cum multitudine armatorum contra eos venire debebat, et ipsi ibi tutius⁷ se custodirent. Miles autem non venit, nescio quo consilio impeditus. Recesserunt itaque de Parisius, versus Aquitaniam procedentes. Non⁸ fuerunt per aliquem in Francia⁹ arrestati ex quo Parisienses eos recedere permiserant sic immunes. Ad partes vero venientes Aquitanie, passim omnes Judeos, quotquot invenire poterant, occidebant¹⁰ et bonis propriis spoliabant. Judei autem qui evadere poterant, de villa in¹¹ villam ab eorum facie fugiebant. Tandem ad quoddam castrum in quo turris erat alta et fortis cum multitudine venientes, et a custode castri, quod erat regi¹² Francie, protectionis auxilium postulantes, in turri dicta de ejus licentia sunt recepti. Pastorelli vero protinus eos obsederunt, et illi se viriliter defendebant, ligna super eos et lapides jacentes; sed propter hoc obsidio non cessavit. Cum autem eis¹³ ligna et lapides defecissent, pueros loco lapidum projecerunt. Quod pastorelli videntes¹⁴ ignem in porta turris posuerunt, cujus fumus Judeos mirabiliter affligebat. Videntes autem quod evadere

1. a sancti ordine, *A, B.* — 2. ergo, *E.* — 3. assistere, *B.* — 4. *omis par C, Bal.* — 5. ibi nullus, *B.* — 6. *mis avant quod par A.* — 7. quam alibi, *ajoutés par B.* — 8. nec, *Bal., C, E.* — 9. in Francia per aliquem, *E, Bal.* — 10. occidebantur, *C.* — 11. ad, *B.* — 12. regis, *B, Bal.* — 13. eos, *Bal.; eum, C.* — 14. quod viderunt pastorelli, *B.*

non poterant, malentes se occidere quam ab incirconsisis sibi ¹ mors inferretur, dixerunt uni de suis, qui fortior videbatur, quod eos ² gladio jugularet; qui fere quingentos protinus interfecit, quibusdam tantum ³ pueris reservatis. Qui descendens, quod fecerat, pastorellis nuntiavit, petens cum pueris baptizari. Cui illi : *Tu in gentem tuam tantum flagitium perpetrasti, et effugies ita mortem?* Statim membratim extitit laniatus. Parcentes pueris, ipsos fecerunt a fidelibus baptizari. Inde versus Carcassonam processerunt. Sed custos patrie, hiis auditis, fecit preconizari per villas in eorum itinere constitutas ut Judeos, tanquam regis ⁴ servos, a pastorellorum violentia defensarent. Sed multi de interitu Judeorum gaudentes, dixerunt quod pro infidelibus contra fideles se opponere non debebant. Quod videns custos exercitum congregavit, imperans subditis sub pena capitis ne prestarent favorem aliquem pastorellis. Quotquot autem de ipsis potuit invenire carceri mancipavit. Alii autem fugientes ab ejus facie sunt dispersi. Et procedens ⁵ versus Tholosam, per loca in quibus flagitia sua fecerant, hic viginti et illuc ⁶ triginta, hic plus, hic ⁷ minus, patibulis et arboribus sunt suspensi. Et sic evanuit illa congregatio indiscreta.

Eodem anno [1320], Philippus, filius comitis Valesii ⁸, rediit de Lumbardia ⁹, in qua, anno precedenti, cum multitudine armorum perrexerat in auxilium regis Sycilie Roberti, qui frater fuerat matris sue, ut expugnaret ei contrarios Guibelinos. Cum autem venisset Vercellas, cujus partem unam tenebant Guelfi, aliam Guibellini, se mutuo inpu gnantes, igitur a Guelfis cum gaudio est receptus; quos juvit totis viribus. Sed intentum perficere non valebat, quoniam hostes habebant liberum ingressum et egressum; et cogitavit eos ne procedere possent impedire. Egressus igitur civitatem, obsidionem posuit retro eos; et sic non poterant egredi, nec eis victualia deportari. Miserunt igitur nuntium ad dominum Matheum, capitaneum Mediolanensem, qui preerat Guibelinis, auxilium postulantes. Qui statim filium suum Galeatium pro ferendo auxilio misit eis. Cujus adventum Philippus audiens, mandavit ei si cum eo conflagere intendebat. Qui respondit quod nunquam erat ejus intentio aliquem de domo ¹⁰ Francie inpu gnare, sed tantum

1. eis, *E.* — 2. omnes, *C, Bal.* — 3. tamen, *B.* — 4. regni, *B;* Dei, *E.* — 5. pro-
cidentes, *E.* — 6. illic, *Bal.* — 7. ibi, *B.* — 8. Valesii comitis, *B.* — 9. Bur-
gundia, *B.* — 10. regis, *ajouté par B, C.*

defendere terras suas, et amicis succurrere in periculo constitutis. Cui Philippus iterum remandavit quod si Vercellensibus intendebat victualia deportare, ipsi resisteret toto posse. Confidebat enim quod Guelforum proxime civitates debebant sibi mittere auxilium bellatorum. Cui ille : *Victualia inclusis deferam; et si quis me impugnaverit, me defendam, quia de hoc non possum juste ab aliquo reprehendi.* Tunc Philippus, supponens quod eum configere oportebat, dimissa obsidione, retrocessit per unum miliare, locum ad pugnam congruum electurus. Et quodam rivulo ¹ pertransito, in quadam planitie, prope viam Galeatii, exercitum collocavit. Qui Galeatius premisit quatuor centum Theutonicos in magnis dextreriis optime paratos, quos sequebatur copia victualium in summariis et carrucis, et postea stipendiarii infiniti qui victualia custodirent. Hos sequebatur Galeatius cum maxima militia Lumbardorum, ita quod tam primi quam medii quam postremi² Philippi exercitum excedebant de duplo³. Quia vero desperato succursu aliquem adhuc non habebat, et cum jam primus exercitus preterisset, timens ne⁴ inclusus ab hostibus periculum pateretur, petivit quod Galeatius, datis treugis, ad colloquium conveniret. Qui sponte veniens, diu secrete mutuo sunt loqui; et licet quid dixerint ignoretur, satis tamen conjecturari [potuit]⁵ per effectum. Ambo enim exercitus sine pugna simul sunt ingressi civitatem. In qua cum Philippus diu quievisset, Galeatius ei dedit securum conductum donec hostium terminos preterisset; et sic in Franciam est reversus. Rex autem⁶ Robertus adhuc in papali curia residebat, licet Guelfi in Janua in periculo magno essent.

Eodem anno [1320], impositum fuit⁷ comiti Nivernensi quod patri suo venenum attemperaverat propinare. Dominus enim Ferricus de Pinqueni, egre ferens quod dictus comes, sine ipso et domino de Fiennes⁸ et domino de Renthi⁹, erat regi Francie federatus, adduxit ad patrem quemdam garcionem cum lacrimis veniam postulantem super hoc¹⁰, scilicet quod venenum paraverat¹¹ sibi dare. Et cum pater quereretur quare hoc facere volebat, ait : *Filius vester, comes Nivernensis, michi preceperat quod fratri Galtero per omnia obedirem* (qui frater erat de ordine heremitarum sancti Guillelmi, quem dictus comes quasi confessorem suum in curia sua

1. tumulo, C. — 2. extremi, B. — 3. decuplo, A, B, E. — 4. sic, ajouté par B. — 5. E. — 6. etiam, B. — 7. est, B. — 8. Fieres, A, B, C. — 9. Ranceni, A, B, C. — 10. omis par C. — 11. propinaverat, B; procurarat, C.

retinebat); *ipse igitur*¹ *venenum michi tradidit vobis pro tempore propinandum*. Idcirco de voluntate patris et Roberti, filii dicti comitis, dicti domini² scilicet de Pinquegni, et de Fiennes³ et de Renth⁴ dicto comiti Nivernensi insidias posuerunt, et captum ad sua fortalitia in Imperio⁵ deduxerunt. Dictus autem frater Galterus diris fuit tormentis expositus, sed nichil penitus cognovit, nec aliquo modo probari potuit dictum crimen. Non tamen fuit comes propter hoc liberatus. Dictus autem pater voluit dare Roberto, filio suo, comitatus Flandrie nobilem portionem, scilicet comitatum de Loth, in Imperio situatum, sed communie Flandrie⁶ obstiterunt. Misit autem rex Francie nuncios solempnes ad patrem dictum⁷, ut filium liberaret. Qui respondit quod cum baronibus hoc tractaret; sed postea nichil fecit. Detentores autem ejus merito formidantes ne liberatus animadverteret in eos, ipsum nullatenus expedire voluerunt, nisi data ydonea cautione quod nec per se nec per alium inferret eis aliquod nocumentum. Qui diu distulit consentire; sed videns quod aliter non poterat liberari, placito acquievit. Tunc illi tam graves condiciones apponere voluerunt quod eas servando Flandrie perderet⁸ comitatum. Inter⁹ quas una erat quod nunquam, vivente patre, in toto Flandrie comitatu compareret, ut sic, patre mortuo, Robertus, frater ejus, in possessione se poneret comitatus¹⁰.

Hoc anno¹¹ [1321], rege Francie in Pictavia existente, extitit ei nuntiatum maleficium propter quod in Aquitania omnes leprosi¹² sunt combusti. Ipsi siquidem sunt confessi quod fontes et puteos infecerant, illo finē ut omnes christiani aut leprosi fierent aut citius morerentur, intendentes per totam Franciam et Germaniam suum maleficium dilatare. Et ad hujus confirmationem, dominus de Parteniaco sub sigillo suo misit regi¹³ confessionem cujusdam magni leprosi qui de hoc in terra sua fuerat accusatus, et recognovit quod quidam dives Judeus ad hoc eum¹⁴ induxerat et tradiderat potiones et datis sibi decem libris promisit ei quod ad corrupendos alios¹⁵ leprosos magnam sibi pecuniam ministraret.

1. enim, *B.* — 2. dicti comitis filii, domini, *B.* — 3. Fienes, *A, B, C.* — 4. Ranceni, *A, B, C.* — 5. Imperium, *E.* — 6. Flandrenses, *E.* — 7. predictum, — 8. amitteret, *B.* — 9. In, *A, E.* — 10. Eodem anno, Philippus, filius comitis *B. Valesii...* comitatus, *les deux paragraphes précédents sont omis par Bal.* — 11. *au lieu de Hoc anno Bal. met Anno MCCCXXI.* — 12. omnes leprosi in Aquitania, *B.* — 13. misit sub sigillo suo domino regi, *B.* — 14. ipsum, *B.* — 15. aliquos, *Bal.*

Et cum quereretur ab eo recepta talium potionum, dixit quod fiebant de sanguine humano et urina et tribus herbis quas noluit aut nescivit nominare. Ponebatur etiam in eis corpus Christi. Et cum essent omnia desiccata, usque ad pulverem terebantur; qui missus in sacculis ligatis cum aliquo ponderoso, in puteis et fontibus jactabatur¹. Quapropter omnes leprosi sunt in Francia carceribus mancipati, donec deliberatum esset quid fieret de eisdem. Et sic fuit ordinatum quod culpabiles igni traderentur, alii in leprosariis colloquarentur² nunquam exituri. Unde autem ortum habuerit³ error iste, a diversis diversimode dicebatur. Verior tamen opinio videbatur quod rex Granate⁴, qui frequenter per dominum Petrum, avunculum regis Castelle, fuerat debellatus, sicut supra tactum est⁵, volens se de christianis sibi adversantibus vindicare⁶, habuit colloquium cum Judeis si per eos posset tale maleficio commodum⁷ promoveri, promittens eis pecuniam infinitam et copiam potionum. Qui dixerunt quod hoc per eos non poterat commodum procurari, quia si fontes christianorum et puteos frequentarent, suspecti protinus haberentur, sed per leprosos eorum, qui, dejecti ab eis faciliter, consentirent, ad⁸ talia donis et promissis inclinati. Judei igitur majores leprosos ad colloquium vocaverunt; qui promissis et dyaboli suggestionibus consenserunt catholicam etiam⁹ fidem abnegare, et corpus Domini dictis potionibus miscuerunt¹⁰, sicut plurimi eorum sunt confessi. Dicti igitur leprosi majores per omnes provincias et christianitatis leprosarias¹¹ nuntios miserunt ut de qualibet aliqui ad certa loca mitterentur eorum consilium audituri. Fuerunt igitur per eos in quatuor partibus¹² quatuor consilia congregata, nec fuit aliqua¹³ leprosaria de qua non adesset aliquis qui ceteris nuntiaret; exceptis duabus in Anglia, ut aliqui sunt confessi. Inter ea vero que leprosis promittebantur¹⁴ hoc erat quod, christianis interfectis aut infectis, principatus et regna¹⁵ inter eos dividerentur. Et jam erant aliqua aliquibus assignata. Et quia multi Judei sunt inventi¹⁶ culpabiles in hoc facto¹⁷ in pluribus partibus omnes sine differentia sunt combusti; Parisius autem soli culpabiles; et alii sunt exilio

1. jactabantur, *mss.* — 2. lege collocarentur, *Bal., E.* — 3. habuit, *A, B, E.* — 4. Granade, *E.* — 5. sicut supra tactum est, *omis par Bal.* — 6. vindicari, *B.* — 7. *omis par A, B.* — 8. et, *C.* — 9. et, *C;* *omis par Bal.* — 10. potationibus constituerunt, *B.* — 11. leprosarias christianitatis, *Bal.* — 12. mundi, *ajouté par B.* — 13. *omis par B.* — 14. promittebant, *Bal.* — 15. et regna, *omis par B.* — 16. inventi sunt, *E.* — 17. et, *ajouté par B.*

perpetuo condemnati, quibusdam ditioribus reservatis donec debita omnibus¹ recuperaverint et centum quinquaginta milia librarum solverint fisco; et postea perpetuo² extra regnum exulabunt³.

Hoc anno [1321], per summum pontificem quedam nova positio fuit reprobata, et auctor⁴ vel principalis positor hujus ad curiam papalem vocatus⁵; qui cum aliis quibusdam asserebat quod illi qui confessi erant fratribus Predicatoribus et Minoribus et ab eis absoluti, eadem peccata propriis sacerdotibus confiteri iterum⁶ tenebantur. Et hoc determinaverat in scholis publicis magister Johannes de Polliaco, doctor in theologia, natione Picardus, et in publico predicavit. Quapropter multi a dictis fratribus declinabant. Papa igitur ad omnes prelatos Ecclesie misit litteras bullatas in hec verba : *Johannes, episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus patriarchis, archiepiscopis et episcopis, ac dilectis filiis electis ad quos presentes littere pervenerint, salutem et apostolicam benedictionem. Vas electionis, doctor eximius et egregius predicator, etc.*⁷. *Datum Avinione, ix kalendas augusti, pontificatus nostri anno quinto* [24 julii 1321].

Eodem anno [1321], circa principium augusti, dominum regem Francie Philippum duplex gravis⁸ arripuit egritudo, scilicet dissenteria et quartana⁹, que nunquam potuerunt curari auxilio medicorum; sed per quinque menses jacuit continue in languore. Tandem tertia die sequentis januarii [1322] ante noctis medium expiravit, receptis prius devote omnibus ecclesiasticis sacramentis, et die Epiphanie sequenti [6 januarii] in abbazia Sancti Dyonisii est sepultus. Fuit autem opinio¹⁰ aliquorum quod venenum fuerat sibi a principio propinatum, habentes ad hoc hujusmodi¹¹ argumentum. Licet enim prefatus rex in factis personalibus esset mitis, tractabilis et benignus, tamen in regimine regni sui dicebatur nimis faciliter credere aliquarum consilio personarum que forte paci regis et regni et omnium subditorum proprium commodum¹² preferebant. Ad quarum instinctum, ut creditur, rex gravem extorsionem et quasi intollerabilem volebat a suis subditis extorquere. Unde

1. omnia, *Bal.* — 2. perpetuum, *B.* — 3. exulaverunt, *C.* — 4. actor, *B.* — 5. evocatur, *B.*; vocatur, *C.*, *Bal.* — 6. *omis* par *B.* — 7. ut in Extravag[antibus] comm[unibus], *ajoutés par Baluze qui omet ensuite Datum... anno quinto.* — 8. *omis* par *B.* — 9. quarteria, *B.* — 10. Fuit autem opinio... est humatum (*infra*, p. 135), *passages omis par Bal.* — 11. hujus, *A.*, *B.*; *omis* par *C.* — 12. modum, *B.*

in populo fuit a pluribus divulgatum quod ipse omnium bonorum intendebat a quolibet subdito quintam partem [levare]: quod tamen non verisimile videbatur quod tantam vellet exigere portionem. Ut tamen (etsi ¹ non tanta, tamen maxima peteretur) exactio esset aliquid colorata ², regis erat propositum ut in toto regno suo una tantum moneta curreret, et essent ubique equalia pondera et mensure. Quod fieri non poterat sine sumptibus excessivis, quia necessario oportebat quod principibus et baronibus, qui in talibus jus habebant, fieret debita compensatio pro eisdem. Ad sciendum autem quantum ad hoc vellent contribuere, omnes bone ville et singule civitates citate erant ad regis presentiam, ut pro ipsis aliquos ³ mitterent qui haberent pro omnibus respondendi potestatem. Et jam cives Parisienses erant ad respondendum super hoc citati et ⁴ evocati. Hoc autem pendente negotio, fuit a pluribus ⁵ formidatum ne insurgerent ville ⁶ contra regem; unde tot mala evenirent quod vix per ⁷ aliquem sedarentur. Quare ⁸ aliquibus fuit visum quod expediebat ut unus pro multis pateretur et non tota gens periret sub periculo ⁹. Egrotante igitur ¹⁰ rege, suspensum fuit dicte extorsionis ¹¹ negotium, sed non totaliter pretermissum. Habuit autem hujus rei aliquam notitiam ipse rex, sed ipsum de presenti vita, hiis pendentibus rebus, vocavit Altissimus ¹². Satis cito post etiam ¹³ obiit ¹⁴ regina Maria ¹⁵ de Brabantia ¹⁶, secunda uxor Philippi regis, sancti Ludovici regis ¹⁷ filii ¹⁸; et apud Minores fratres Parisius corpus ejus est sepultum; cor autem ejus apud Predicatores est humatum. Mortuo rege, ut dictum est, successit ei in regno sine controversia aliqua dominus Karolus, comes Marchie, frater ejus.

Eodem anno [1322], papa commiserat episcopis Parisiensi et Belvacensi et magistro Gaufrido de Plessiaco, notario romane curie ¹⁹, et decano Parisiensi, ut ipsi inquirerent de matrimonio

1. etiam si, B. — 2. coloratam (sic), B. — 3. eis alios, B. — 4. citati et, omis par A, C, E. — 5. omnibus, E. — 6. ne propter hoc surgeret rebellio, B, E. — 7. hominem, ajouté par B. — 8. forte, ajouté par B. — 9. ut unus homo moreretur pro populo, et non tanta gens tanto periculo subjaceret, B, E. — 10. Igitur egrotante, C. — 11. excommunicationis, A, C. — 12. Au lieu de Habuit autem... Altissimus B et E mettent Aliorum autem erat opinio quod, propter maledictiones populi formidantis ne sic notabiliter gravaretur et mortem regis a Domino requirentis, cito de medio sit sublatus. Quid autem horum sit verius ignoratur, sed est totum Dei judicio committendum. — 13. omis par B, E. — 14. omis par A, C. — 15. orta, ajouté par B, E. — 16. Berbantia, A. — 17. omis par E. — 18. regis filii, omis par B. — 19. curie romane, E.

quod olim dictus rex novus Francie cum Blancha, filia comitis¹ Attrebatensis, que in castro Gaillardi, ut supra dictum est², tenebatur, contraxerat, utrum inveniretur aliquod in contractu impedimentum per quod³ posset judicari matrimonium nullum esse. Qui⁴ inquestam diligenter factam summo pontifici transmiserunt. Et anno isto⁵ [1322], in vigilia Ascensionis [19 maii], papa sufficienter⁶ informatus quod dicta comitissa Attrebatensis, dicte Blanche mater, de fonte levaverat dictum regem, quare fuit spiritualis cognatio contracta inter regem et prolem dicte spiritualis matris, pro qua sine dispensatione non poterant matrimonialiter copulari, etiam quia in dicto contractu fuit dispensatio pretermissa, papa sententiavit in publico consistorio nullum esse.

Eodem anno [1322], circa principium, comes Nivernensis, de carcere liberatus, venit Parisius, ubi mortalem egritudinem est peressus, cujus causam accepisse⁷ dum esset in carcere plurimi putaverunt. Si enim diu vixisset et patri in comitatu Flandrie⁸ successisset, vix erat credibile quod ipse pacta suis detentoribus conservasset⁹; ideo credunt aliqui ipsum aliquid accepisse quod inferret celerem sibi mortem. Mortuus est igitur, et apud fratres Minores Parisius est sepultus in crastino sancte Marie Magdalene [23 julii 1322], et comitissa, ejus uxor, ad hereditatem suam rediit Restellensis comitatus, in qua ante ipse eam non permittebat. Ymmo ipsam, licet bonam dominam et sanctam, repudiaverat et a thori sui consortio separaverat, quia noluerat¹⁰ quod dictus comes comitatum Restellensem, cujus heres erat et liberi sui, regi obligasset pro duodecim milibus librarum, quas volebat rex habere pro expensis factis in bello de Monte in Pascuis et proditione contra nostros facta apud Brugiam¹¹. Propter hoc fecit ei¹² dictus comes¹³ multas injurias et penurias¹⁴ perpeti sine causa¹⁵.

1. *omis par B.* — 2. ut supra dictum est, *omis par Bal.* — 3. pro quo, *E.* — 4. Quam, *Bal.* — 5. *omis par Baluze qui ajoute MCCCXXII.* — 6. diligenter, *B.* — 7. dicitur, *B.* — 8. Flandrensi, *E.* — 9. reservasset, *B.* — 10. voluerat, *C.* — 11. Brugis, *E.* — 12. sibi, *B.* — 13. *omis par A, C.* — 14. injurias et penurias multas, *B.* — 15. Eodem anno, circa principium... perpeti sine causa, *paragraphe omis par Baluze qui emprunte au continuateur de la chronique de Jean de Saint-Victor le passage suivant : Papa Johannes in Avinione moritur quarta mensis decembris, pontificatus sui anno decimo nono. Vacavitque Sedes diebus XVI. Cf. Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 495 r°.*

SECUNDA VITA

JOANNIS XXII

AUCTORE BERNARDO GUIDONIS, EPISCOPO LODOVENSIS

(excerpta e *Cathalogo brevi romanorum pontificum*)

Johannes XXII, de Caturco civitate¹ natus, electus fuit in summum pontificem in conventu fratrum Predicatorum Lugduni, vii² ydus augusti [7 augusti 1316] in sabbato, dominice incarnationis anno millesimo trecentesimo decimo sexto. Erat autem cardinalis episcopus Portuensis. Fuitque coronatus more pontificum romanorum Lugduni in ecclesia cathedrali nonis [5] septembris, dominica prima ejusdem mensis. Hic prius vocabatur Jacobus, et exinde Johannes vocatum est nomen ejus. Fuerat autem prius episcopus Forojuliensis in provincia Aquensi, et inde translatus factus fuit³ episcopus Avinionensis, et inde assumptus factus est cardinalis; et sic gradatim ascendendo, tandem assumptus est ad papatum.

Hic de Lugduno circa finem mensis septembris recedens pervenit Avinionem secunda die mensis octobris in sabbato [1316], ubi cum curia sua sedit. Et in sequentibus jejuniis quatuor temporum in Adventu Domini, feria sexta, scilicet xvi⁴ kalendas januarii [17 decembris], fecit unam ordinationem octo⁵ cardinalium, quos

1. *omis par* D¹. — 2. vii² (*sic*), D¹. — 3. *est*, D¹. — 4. xvi⁴, D³. — 5. vii², D¹, D³.

Désignation des manuscrits employés :

C¹ = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4040, fol. 160 v°-162 v°.

D¹ = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4979, fol. 14 v°-17 r°.

D² = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4979, fol. 81 v°-85 r°.

D³ = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 6489, fol. 167 v°-171 v°.

Le signe < a été employé pour distinguer la quatrième édition (D¹, D², D³) de la troisième (C¹) du *Cathalogus brevis*.

assumpsit; qui fuerunt Bernardus de Castaneto ¹ dudum Albiensis, tunc vero Aniciensis episcopus, Jacobus de Via nepos ipsius pape ex sorore, Gaucelmus Johannis de Caturco, vicecancellarius, Bertrandus de Pojeto dyocesis Caturcensis, Petrus de Reblayo ², Gallicus, cancellarius regis Francie, Bertrandus de Montefaventio Caturcensis, Galhardus de Mota Vasco natione, Johannes Gaietani ³, Romanus, de Ursinis.

Hic dominus Johannes papa pontificatus sui anno primo apud Avinionem canonizavit et sanctorum confessorum cathalogo annotavit sanctum Ludovicum, episcopum Tholosanum, filium quondam Karoli secundi Sicilie ⁴ regis, vii ydus [7] aprilis, dominice incarnationis anno millesimo trecentesimo decimo septimo.

Eodem anno, defuncto prefato domino ⁵ Jacobo de Via cardinali, fecit cardinalem dominum Arnaldum de Via, germanum ejusdem, circa festum sancti Johannis Baptiste [20 junii 1317].

Eodemque ⁶ anno, tam in mense julii quam ⁷ augusti, ecclesiam cathedralem Tholosanam Sancti Stephani erexit in archiepiscopalem sedem, primumque archiepiscopum instituit in eadem dominum Johannem de Convenis. Dyocesim vero Tholosanam, que in redditibus episcopalibus plurimum ⁸ habundabat, in sex episcopatus divisit, quorum episcopi essent suffraganei archiepiscopi Tholosani; sexque villas in novas civitates erexit, videlicet villam Montis-albani, villam de Rivis, villam et abbatiam de Lomberiis, villam cum abbazia de Sancto Papulo, villam de Vauro, villam de Mirapisce ⁹, episcopos ac episcopales sedes constituens in singulis earumdem; fueruntque consequenter jussu et ordinatione ejusdem summi pontificis dyoceses certis terminis limitate. Item in archiepiscopatu Narbonensi duos episcopatus fieri ordinavit, quorum primum ¹⁰ et prius posuit in Limoso, et episcopum instituit in eodem < dominum Durandum de ordine Predicatorum, magistrum in theologia, lectorem palatii ¹¹ >, sed paulo post sedem inde transtulit ad abbatiam de Electo. Secundum vero episcopatum ¹² instituit infra annum, et sedem ejus posuit in abbazia Sancti Pontii; fueruntque limitate dyoceses ¹³ consequenter. Item episcopatum Albiensem divisit in duos,

1. Casteneto, D². — 2. Rablayo, D². — 3. Gaytani, D². — 4. Cicilie, C¹, D², D³; Cecilie, D¹. — 5. domino prefato, D¹. — 6. quoque, Bal. — 7. in mense, ajoutés par D². — 8. omis par D¹. — 9. Mirapice, D¹, D². — 10. primus, D². — 11. dominum Durandum... palatii, passage omis par C¹, D¹, Bal. — 12. episcopatum vero, C¹. — 13. dyoceses limitate, Bal.

episcopalem sedem instituens in abbazia monachorum apud Castras, villam Castrensem in novam erigens civitatem. Item episcopatum Agennensem divisit in duos; villamque Condomiensem in novam erigens civitatem, episcopalem sedem posuit in abbazia Sancti Petri de Condomio; fuitque consequenter dyocesis limitata. Item in episcopatu Lemovicensi alium fieri ordinavit¹, episcopumque² et sedem episcopalem constituit in abbazia Tutellensi, novam ibidem erigens civitatem. Item in episcopatu Petragoricensi, in villa de Sarlato, modo consimili, in novam erigens civitatem, in abbazia instituit novam sedem. Item in episcopatu Clarimontis, in villa Sancti Flori, novam instituens civitatem, consimiliter instituit novam sedem. Item in episcopatu Ruthenensi episcopatum alium ordinavit, sedemque ejus posuit³ in abbazia ac villa de Vabrio⁴, eamdem in novam erigens civitatem. Item in episcopatu Pictavensi⁵ duos episcopatus alios instituit, sedem propriam et dyocesim novam cuilibet assignando. In abbazia siquidem de Mallesio sedem esse constituit, et Malleacensis dyocesis appellatur. In villa vero de Lucionio in abbazia sedem posuit, et Lucionensis dyocesis nominatur. Item in nonnullis villis in Tholosano, et⁶ Carcassesio, et⁷ Albigesio, et alibi instituit collegiatas ecclesias canonicorum secularium cum dignitatibus et prebendis, congruis⁸ redditibus singulis ecclesiis assignatis. In Montealbano siquidem collegiatam ecclesiam instituit cum decano et canonicis, qui una cum monachis abbacie dicti loci, ubi sedes est episcopalis, ad electionem faciendam de⁹ episcopo¹⁰ convenirent. Item in Castro novo de Arrio collegiatam ecclesiam instituit¹¹ cum decano et canonicis, qui una cum monachis sedis episcopalis Sancti Papuli¹² concurrerent ad electionem episcopi¹³ celebrandam. Item in ecclesia Sancti Pauli de Fenolhedesio¹⁴, dyocesis Electensis, collegiatam ecclesiam instituit cum decano, canonicis et prebendis, qui una cum monachis sedis Electensis concurrerent ad electionem episcopi celebrandam. Item in villa de Burlato Albigesii¹⁵ collegiatam ecclesiam instituit cum decano et canonicis, qui una cum monachis sedis cathedralis Castrensis¹⁶ concurrerent ad ele-

1. episcopatum, *ajouté par D³*. — 2. episcopatumque, *D³*. — 3. *omis par C¹*. — 4. *lege Vabro*. — 5. Pictaviensi, *Bal.* — 6. *omis par C¹, Bal.* — 7. *omis par Bal.* — 8. *omis par Bal.* — 9. *omis par D¹*. — 10. de episcopo faciendam, *Bal.* — 11. constituit, *D²*. — 12. Pauli, *mss.*; dans *D³* Pauli a été corrigé postérieurement en Papuli. — 13. *omis par D²*. — 14. Fenelhedesio, *D³*. — 15. Albigensii, *D²*. — 16. sedis cathedralis Castrensis, *omis par D¹*.

ctionem episcopi celebrandam. Item in villa de Insula Jordani, dyocesis Tholosane, et in villa sancti Felicis, ejusdem dyocesis, et in castro Montisregalis, Carcassonensis dyocesis, collegiatas ecclesias instituit cum decanis et canonicis et prebendis.

Item, anno Domini MCCCXVIJ,¹ mense novembris², pontificatus sui anno secundo, fecit publicari et cum bulla papali ad studia generalia destinari constitutiones quas Clemens, predecessor ejus, fecerat, que Clementine vocantur, et nondum fuerant ad generalia studia destinate, sed usque tunc steterant in suspensio.

Item, anno dominice incarnationis MCCCXVIJ³, idem dominus papa, post gravem dissentionem et turbationem subortam in ordine Grandimontis, ad sedandum eamdem ordinavit et statuit ut ipse prioratus, qui totius ordinis noscitur esse caput, abbatia deinceps censeatur, et abbatis ejusdem electio pertineat ad conventum, et in triginta novem domibus ejusdem ordinis sint prioratus collegiati, et priores a collegio eligantur, et ad abbatem pertineat confirmatio eorumdem. Actum est hoc elapsis jam tunc temporis annis ducentis quadraginta ab exordio ordinis computando.

Hic dominus Johannes⁴, anno Domini MCCCXVIIJ, in mense augusti⁵, archiepiscopatum Terraconensem⁶, qui unus tantum erat in regno Aragonie, divisit et constituit esse duos, sedem Cesar-augustanam episcopalem in archiepiscopalem erigens pro secundo, quinque sibi suffraganeis episcopis designatis ex illis undecim quos prius Terraconensis⁷ metropolis optinebat, sex priori suffraganeis reservatis.

Item, anno Domini MCCCXVIIIJ, pridie idus [14] martii, instituit novem ordinem, qui diceretur de militia Jhesu Christi, in regno Portugalie, ad resistendum in regione illa infidelibus Sarra-cenis, secundum regulam et instituta ordinis Calatravensis⁸.

Item, anno Domini MCCCXVIIIJ, estatis tempore, veterem abbatiam Montis Cassini, sancti Benedicti abbatis, in novam sedem episcopalem erexit, primumque episcopum instituit in eadem.

Hic dominus Johannes papa, anno Domini MCCCXX⁹, xv kalendas maii [17 aprilis], pontificatus sui anno quinto¹⁰, apud Avinionem canonizavit et sanctorum confessorum cathalogo annotavit sanctum Thomam, Anglicum, condam episcopum Herfor-

1. in, *ajouté par Bal.* — 2. novembri, *D*¹, *D*², *D*³. — 3. MCCCXVIIJ (*sic*), *D*¹. — 4. papa, *ajouté par D*¹. — 5. *lege julii.* — 6. Tarraconensem, *Bal.* — 7. Tarraconensis, *Bal.* — 8. Calatravensis ordinis, *Bal.* — 9. MCCC (*sic*), *D*¹; videlicet, *ajouté par D*². — 10. *lege quarto,*

densum, a felici ejus transitu ex hoc mundo anno trigesimo octavo.

Hic quoque dominus Johannes¹, anno Domini MCCCXX,² XIII³ kalendas januarii [19 decembris], feria sexta in jejunii quatuor temporum Adventus, fecit ordinationem unam septem cardinalium, quos assumpsit : videlicet Reginaldum⁴ la Porta, de Alassaco, Lemovicensis dyocesis, archiepiscopum Bituricensem; fratrem Bertrandum de Turre, de Cambolito, Caturcensis dyocesis, de ordine fratrum Minorum, magistrum in theologia, archiepiscopum Salernitanum; Petrum de Prato, dyocesis Caturcensis, archiepiscopum Aquensem; Symonem de Archiaco, dyocesis Xantonensis⁵, electum Viennensem; Pilumfortem de Rapistagno, de Sancto Georgio prope fluvium Tarni, dyocesis Albiensis, episcopum Rivensem; Petrum Textoris, de Sancto Antonino⁶, dyocesis Caturcensis⁷, vicecancellarium curie; Raymundum de Rufo, de Caturco civitate.

Anno vero dominice incarnationis MCCCXXIJ, in mense augusti, idem dominus papa suspendit sententiam excommunicationis ac penas alias contentas in constitutione Nicholai pape IIJ edita super regula fratrum Minorum, que incipit : *Exiit qui seminat* (extra de verborum significatione, libro sexto), contra glosantes vel aliter exponentes nisi gram[m]aticaliter, aut determinantes in scolis, seu predicantes, aut docentes.

Hic dominus papa, pontificatus sui anno septimo, dominice vero incarnationis MCCCXXIIJ, xv kalendas augusti [18 julii], apud Avinionem, canonizavit et sanctorum confessorum cathalogo ascripsit sanctum Thomam de Aquino, de ordine fratrum⁸ Predicatorum, doctorem egregium, anno quinquagesimo decurrente⁹ a felici ejus transitu de hoc mundo.

Item, eodem¹⁰ anno Domini MCCCXXIIJ, pridie ydus [12] novembris, ad perpetuam rei memoriam perpetuo declaravit edicto quod pertinaciter affirmare quod Christus et ejus apostoli nichil habuerunt in speciali nec etiam in communi hereticum sit censendum, assertionemque hujusmodi pertinacem deinceps esse erroneam et hereticam diffinivit, cum contradicat Scripture sacre, que in plerisque locis ipsos nonnulla habuisse testatur. Item pertinaciter affirmare quod Christo ejusque apostolis in hiis que ipsos

1. papa, *ajouté par* D¹, D². — 2. videlicet, *ajouté par* D³. — 3. XIII (*sic*), Bal. — 4. Rigaldum, D¹. — 5. Xantonensis, D²; Sanctonensis, C¹, D¹, Bal. — 6. Antonio (*sic*), D¹. — 7. *lege* Ruthenensis. — 8. *omis par* D¹. — 9. acurrente (*sic*), D¹. — 10. eo, C¹.

habuisse Scriptura sacra testatur nequaquam jus ipsis utendi competierit¹, nec illa vendendi² seu donandi jus habuerint³ aut ex ipsis alia acquirendi, deinceps fore erroneum et hereticum declaravit, cum Scriptura sacra testetur ipsos premissa fecisse seu facere potuisse subponat expresse, cum⁴ talis⁵ assertio usum ipsorum evidenter includat in premissis fuisse non justum⁶, quod utique de Salvatore nostro sentire nephas est et Scripture sacre contrarium et doctrine catholice inimicum. Predictamque declarationem et diffinitionem apostolicam cum bulla sua ad generalia studia destinavit.

Hic quoque summus pontifex, anno Domini MCCCXXV [1326, n. st.], sabbato primo Quadragesime, videlicet vj idus [8] februarii, reprobavit et sententialiter condempnavit in consistorio quamdam pestiferam postillam fratris Petri Johannis, de Serinhano, dyocesis Biterrensis, de ordine fratrum Minorum, continentem dogma pestiferum et articulos erroneos et hereticos, ex⁷ qua sumebat fomentum secta quedam pestifera illorum qui Beguini vulgariter appellantur, qui se fratres pauperes de tertio ordine sancti Francisci communiter nominabant; ex quibus plures fuerunt tanquam heretici condempnati et combusti.

Hic dominus summus pontifex, pontificatus sui anno duodecimo, dominice incarnationis MCCCXXVIJ⁸, feria sexta in jejuniis quatuor temporum Adventus, videlicet⁹ xv kalendas januarii [18 decembris], fecit tertiam¹⁰ ordinationem decem cardinalium, quos assumpsit : videlicet, Johannem de Convenis, archiepiscopum Tholosanum; Anibaldum Gaytani¹¹, Romanum, archiepiscopum Neapolitanum; Jacobum, Cisterciensis ordinis, magistrum in theologia, episcopum Mirapiscensem; Raymundum, Ruthenensis dyocesis¹², episcopum Sancti Papuli¹³; Petrum de Mortuomari, Lemoicensis dyocesis, episcopum Autisiodorensem; Petrum de Capis¹⁴, episcopum Carnotensem¹⁵; fratrem Matheum de Ursinis, Romanum, de ordine Predicatorum, magistrum in theologia, archiepiscopum Sipontinum; Petrum de Toletto, Yspanum, episcopum Cartaginis vel Murcie¹⁶; Johannem de Columpna, Romanum; Ymbertum de Puteo, de Montepessullano.

1. competierunt (*sic*), D². — 2. vendendi illa, Bal. — 3. habuerunt, D¹. — 4. *omis par* D¹. — 5. clericis (*sic*), D³. — 6. justam (*sic*), D²; non fuisse justum, D³. — 7. e, Bal. — 8. anno MCCCXXVIJ (*sic*), D¹, D². — 9. scilicet, D². — 10. *lege* quartam. — 11. Gaitani, Bal. — 12. Ruthenensis dyocesis, *omis par* D¹, D², D³. — 13. Pauli (*sic*), D², D³. — 14. de Capis, *omis par* D². — 15. Carnotensem episcopum, D³. — 16. vel Murcie, *omis par* D³.

Hic summus pontifex plures constitutiones¹ edidit utiles et salubres.

Hic quoque contra Ludovicum, ducem Bavarie, qui in contradictione in imperatorem electus fuerat, sed ejus electio per Sedem apostolicam, sicut est moris et juris, non fuerat ap[p]robata, et pro imperatore se gerebat, multos fecit processus per temporum debita intervalla cum publicis et perhemptoriis citationum edictis; qui tamen non duxit comparendum nec juri parendum²; fuitque tandem per eundem summum pontificem privatus jure, si quod sibi ratione talis electionis competierat aut competebat, necnon excommunicatus, et fautor et defensor hereticorum adjudicatus. Qui Ludovicus, pravo usus malorum consilio, contra eundem summum pontificem, vicarium Domini Jhesu Christi, et adversus apostolicam Sedem et Ecclesie unitatem multipliciter et barbarice se erexit. Veniensque Romam, quemdam pseudoantipapam Rome fieri fecit legibus et ordine perversis et execratis orationibus execrari potius quam sacrari³ anno dominice incarnationis MCCCXXVIIJ⁴ in mense⁵ maii: cui antipape⁶ ipse Ludovicus reverentiam ex[h]ibuit tanquam summo pontifici, et⁷ tanquam papam manutenuit et deduxit in grave scandalum Ecclesie Domini Jhesu Christi.

Prefatus pseudoantipapa fuit frater Petrus Raynallucii, de Corbario, Reatine dyocesis, de ordine fratrum Minorum. Qui, antequam habitum ejusdem ordinis assumeret, uxorem habebat Johannam Mathei, de Corbario, cum qua cohabitaverat conjugaliter annis quinque, et rupto federe conjugali, ipsa vivente et invita, sprete fide conjugii, ad fratres Minores se contulit, et habitum eorum sumpsit, et beati Francisci regulam est professus. Hic Petrus de Corbario, < eterna misericordia dignus de secta Nicolaitarum quam Johannes in Apocalipsi odibilem describit⁸ >, sprete tam religionis quam catholice fidei professione, profane et insane electioni in antipapam manum dedit et animum, et se Nicolaum papam V a sue partis consortibus voluit nominari. Cepitque sinuando agere et se gerere tanquam papa romanus in ipsa Urbe, in obprobrium dicte Urbis. Fecitque cardinales secum complices

1. decretales, *ajouté par D³*; *placé après edidit par D¹, D²*. — 2. nec juri parendum, *mots omis par D¹, D²*. — 3. sub, *ajouté par C¹, Bal.* — 4. MCCCXXVIJ (*sic*), *Bal.* — 5. kalendis, *D³*. — 6. antipapato, *C¹, D¹, D², Bal.* — 7. *omis par D²*. — 8. *omis par C¹, Bal.*

in vesania, et conatus est scindere Ecclesie unitatem, utpote minister et membrum Antichristi. Prefata autem Johanna, uxor ejus, ipsum repetiit in judicio coram episcopo Reatino, oblato libello : pro qua Johanna contra predictum Petrum per dominum Johannem, episcopum Reatinum, lata fuit sententia publice, servato juris ordine, penultima die [29] mensis novembris, anno dominice incarnationis MCCCXXVIIJ, sicut in transsumpto sententie plenius legimus contineri ¹.

< Prefatus itaque frater Petrus Raynallucii, de Corbario, a patre suo rustico et paupere sic cognominatus ², postquam fuit per dictum Ludovicum Bavarum int[h]ronizatus in Urbe, sicut premissum est, stetit in eadem urbe Romana a kalendis [1] maii [1328] usque ad quartam diem sequentis mensis augusti cum eodem Bavaro. Qua die idem Bavarus compulsus Urbem exivit cum suo antipapa, gressus suos ad civitatem Viterbiensem tanquam fugitivi pariter dirigentes. Tandem per Maritimam cum multis infortuniis ad civitatem Pisanam pervenerunt, receptique ³ fuerunt a Pisanis; ubi dictus Petrus antipapa resedit et curiam suam tenuit in palatio archiepiscopali, donec predictus Bavarus civibus Pisanis odiosus effectus inde exivit [11 aprilis 1329]. Qui ibidem dimisit vicarium, loco sui, quemdam Tarlatum nomine; qui post recessum dicti Bavari de civitate Pisana, callide cogitans sibi appropriare dominium civitatis, de voluntate civium Pisanorum, qui erant de tyrannide Bavari gravati multipliciter et afflicti, cepit tractare de pace cum parte Ecclesie et civibus Florentinis; et tunc dederunt com[m]eatum predicto Petro antipape ut inde recederet et abiret. Cumque peteret a predicto Tarlato ut sibi provideret de securo conductu donec pervenisset ad Bavarum, qui adhuc erat in partibus Lombardie, denegavit ⁴ Tarlatus. Et tunc predictus antipapa secretius dedit se ipsum in manibus

1. Après contineri C¹ a le passage suivant, qui a été supprimé dans l'édition postérieure et que Baluze a reproduit : quoniam autem tam prefatus Ludovicus Bavarus quam eterna misericordia dignus, predictus Petrus de Corbario, de secta Nicholaytarum, quam Johannes in Apocalipsi odibilem describit, adhuc in malitia perseverat et debacc[h]atur in pejus, et nondum venit finis malorum suorum, ideo in presenti, scilicet inchoante jam anno dominice incarnationis millesimo trecentesimo vigesimo nono, distulimus scribere longiorem narrationis seriem suo post tempore scribendorum. Le texte de C¹ se termine avec le mot scribendorum. — 2. agnominatus, Bal. — 3. preceptique (sic), D². — 4. negavit, D¹, D³.

Bonifacii, comitis novelli de Donayrat¹, Pisani. Et ipse Bonifacius fecit eum² de nocte occulte duci cum quodam suo anticardinali, fratre Paulo de ordine fratrum Minorum, ad unum castrum suum in Maritima, quod vocatur castrum de Burgari, quod distat a civitate Pisana per triginta quinque miliaria, ubi cum predicto Paulo anticardinali occultus latuit circiter per tres menses. Verum cum cives Florentini quacumque ex³ causa direxissent⁴ exercitum gentis sue versus partes illas, dubitans atque⁵ timens dictus Bonifacius comes ne hoc facerent ut predictum antipapam scirent ibi latere et quererent ipsum habere, fecit eum quanto potuit occultius reduci ad domum suam in civitate Pisana, ubi tenuit eum absconditum et occultum usque ad quartam diem mensis augusti sub anno Domini millesimo trecentesimo trigesimo.

< Dum autem sic teneretur occultus per dictum Bonifacium, per quamdam personam cepit paulatim negotium detegi et secretius illis qui erant pro parte Ecclesie revelari, et obstetricante manu episcopi Lucani actum fuit cum prefato Bonifacio multis modis ut ipsum detegeret et redderet. Qui a principio negavit penitus se ipsum eundem⁶ habere. Sed tandem post multos tractatus habitos cum eodem et amicis suis, expositis sibi malis et periculis que, nisi ipsum detegeret et redderet, sibi et sue domui imminebant⁷, saniori usus consilio acquievit ipsum reddere, et intimavit domino pape se eundem antipapam redditurum juxta suum beneplacitum et mandatum. Et tunc dominus papa per certum nuntium suas transmisit litteras apostolicas archiepiscopo Pisano et prefato episcopo Luchano quatinus dictum antipapam reciperent a Bonifacio supradicto, et si certos articulos in litteris apostolicis expressos abjuraret, et vellet redire ad Ecclesie unitatem, ipsum possent absolvere a sententiis excommunicationum quibus erat ligatus; quod et factum fuit. Sicque fuit positus in galea in portu Pisano, et traditus clerico domini pape, ad hoc destinato cum pluribus armatis et conductu securo, in vigilia beati Dominici [3 augusti], anno Domini MCCCXXX, sicque deductus est tam per mare usque Niciam⁸ quam per terram; per provinciam Provincie transeundo, errores suos in villis publice recognoscendo. Ubique autem in toto itinere ab omnibus populis in villis et civitatibus

1. Donayatico, *D*¹, *D*². — 2. eundem, *D*¹, *D*². — 3. de, *D*³. — 4. duxissent, *Bal.* — 5. et, *D*³, *Bal.* — 6. omis par *D*¹. — 7. imminebat, *D*¹, *D*². — 8. Vicenam, *D*¹; in cenam (*sic*), *D*²; Massiliam, *Bal.*

maledicebatur eidem antipape. Perductus est igitur antipapa anno et mense immediate prescriptis [24 augusti 1330] apud Avinionem ad presentiam domini Johannis XXII et cardinalium. Et coram eodem summo pontifice et cardinalibus, publice in consistorio pluribus astantibus, confessus est et recognovit in iudicio, ore proprio et in scriptis, et etiam cum publicis tabellionum instrumentis, errores suos devios, in quibus inciderat. Quos ut proprius¹ explicemus, verbis confessionis sue utentes, in sequentibus duximus explicandos, non ad sequendum eos, sed magis ad abhorrendum eosdem et precavendum futuris temporibus cunctis fidelibus, prout ex littera apostolica sub vera bulla plumbea prelati directi eos collegimus et vidimus contineri, quibusdam paucis verbis decisis studio brevitatis².

CONFESSIO ANTIPAPE

< *In nomine Dei Patris omnipotentis, et Filii, et Spiritus Sancti. Quoniam juxta sapientis doctrinam³ occultanti⁴ scelera sua denegetur directio⁵, pure autem confitenti et ea penitus deserenti est misericordia repromissa, idcirco ego frater Petrus de Corbario, de ordine fratrum Minorum, sceleratissimus peccatorum, hoc considerans et attendens, volens in viam veritatis, quam inique deserui, dirigi et misericordiam et gratiam invenire, quamvis nuper Pisis existens, coram reverendis patribus domino Symone, archiepiscopo Pisano, et domino Guillelmo, episcopo Luchano, et discreto viro, magistro Raymundo Stephani, clerico papalis camere et apostolico nuntio, presentibus⁶ multis prelati aliis, ac religiosi, et nobilibus ac popularibus civitatis Pisane, errores meos et scelera spontanee cum ingenti cordis amaritudine confessus fuerim, et a prefatis archiepiscopo et episcopo, auctoritate apostolica per litteras apostolicas patentes eis in hac parte concessa, recepta prius confessione mea et abjuratone errorum meorum, et prestito juramento de stando et parendo mandatis apostolicis, beneficium⁷ absolutionis habuerim ab omnibus sententiis juris et hominis, nichilominus tamen adhuc errores meos et scelera mea⁸ in presentia sanctitatis vestre domini Johannis,*

1. propriis, D¹. — 2. brevitatis studio, D¹. — 3. doctrinam sapientis, Bal. — 4. occultatis, D¹; occultantis, D². — 5. denelectio, Bal. — 6. quoque, ajouté par Bal. — 7. beneficiis (sic), D¹. — 8. omis par D³.

superna providente clementia summi pontificis, veri et unici Domini nostri Ihesu Christi in terris vicarii, ac Ecclesie sacrosancte catholice, et in presentia vestri sacri¹ collegii dominorum cardinalium constitutus, intendo et volo recognoscere et² abjurare errores meos et alia facere que vestra sanctitas duxerit ordinanda³.

< In primis itaque confiteor et cum ingenti amaritudine animi recognosco quod, cum seductor ille scismaticus et hereticus manifestus Ludovicus de Bavaria, dudum jure, si quod sibi quesitum fuerat ex electione discordi de ipso in regem Romanorum celebrata, juste privatus fuisset per Sedem apostolicam et eandem sanctitatem vestram, ac ut hereticus et fautor hereticorum notorius de multis heresibus et fautoriis hereticorum ac scismatibus⁴ condemnatus, ad urbem Romanam⁵ imbutus dyabolico spiritu pervenisset, religiosus vir minister Romane provincie ordinis fratrum Minorum ac dominus Johannes, Dei gratia Sancti Theodori dyaconus cardinalis, Sedis apostolice et sanctitatis vestre legatus, pro majori observatione interdicti, cui tunc erat per vos, sanctissime pater, subposita urbs predicta, ejusdem Ludovici adventu percepto, michi et aliis fratribus in eadem urbe morantibus sub virtute obedientie et excommunicationis penis, quas non parentes ipso facto incurrerent, publice injunxissent ut dictam urbem omnes et singuli exiremus, ego tamen⁶, infelix peccator, preceptis hujusmodi non obstantibus, in eadem urbe, presente dicto pessimo heretico et scismatico Ludovico, et assistantibus ei pluribus aliis scismaticis et hereticis condemnatis et reprobatis per sanctitatem vestram et Ecclesiam sanctam Dei, pertinaciter remanere presumpsi et in ea, licet esset juste et sancte per vos ecclesiastico interdicto subposita, celebraui divina sepius, ymo, quantum in me fuit, verius prophanavi.

< Deinde, cum idem perfidus Ludovicus, datus in sensum reprobum, se de facto fecisset⁷ in⁸ imperatorem a certis Romanis⁹ perfidis coronari, et contra vos, beatissime pater, dyabolicam et iniquissimam depositionis ymo verius¹⁰ abusiois promulgasset sententiam et processus diversos temerarios, falsos¹¹ et injustos, meque ad quorundam infidorum principalium Romanorum clericorum et laycorum instantiam, ejus sequacium¹², una cum certis

1. sacri vestri, Bal. — 2. omis par D¹. — 3. ordinandum. D². — 4. scismaticis, D², D³. — 5. Romam, Bal. — 6. omis par Bal. — 7. fecisse (sic), D¹. — 8. omis par D³. — 9. omis par Bal. — 10. vero, Bal. — 11. falsos et temerarios, Bal. — 12. secacium, mss.

de clero et populo perfidis ejus complicibus et fautoribus, ad hoc secum vocatis, in papam et summum pontificem, ymo verius anti-papam dampnatum et pestiferum elegisset, ego miser inductus, ymo seductus¹ suis et multorum tam clericorum quam laycorum, ejus fautorum et sequacium² dicte Urbis, precibus importunis et perniciosis instantiis ac infestis falso et erronee asserentium quod papam imperator deponere poterat et loco depositi alium ordinare, et quod per consequens eidem heretico et scismatico Ludovico, qui tunc in futurum et falsum imperatorem denuo se coronari de facto fecerat, et vos, pater beatissime, abusive deposuerat, hoc licebat, mea³ superbissima elatione more Luciferi⁴ ambitioneque dampnabili nichilominus excecatus⁵, hujusmodi electioni tam nephande quam reprobe, ymo nulli, malitiose consensum meum temerarium et omni pena dignissimum non erubui adhibere, ac subsequenter consecrari, ymo execrari ab heretico et scismatico Jacobo, dudum Castellano episcopo,⁶ excommunicato et deposito, et coronari a dicto Ludovico de Bavaria, heretico, me permisi, licet ad eum, etiamsi verus imperator existeret, sicut revera non erat, egoque verus essem papa, sicut in veritate non eram, sed antipapa potius scismaticus, hereticus, et iniquus, nequaquam talis coronatio pertineret.

< Item, quod cardinales, ymo verius anticardinales, et omnes officiales, quos verus papa est habere solitus, de facto ordinare presumpsi, bullamque more pape, licet essem reprobus et dampnatus, fieri feci et habui, eaque falso usus fui temere et inique.

< Et ut statum meum perversissimum⁷ et Ludovici predicti dampnati ac falsas opiniones heretici et scismatici Michaelis de Cesena⁸, dudum ministri⁹ generalis ordinis fratrum Minorum, scilicet quod Christus et ejus apostoli, in hiis que habuisse dicuntur, non habuerunt nisi tantum usum facti simplicem, possem fortius et promptius stabilire, Dei timore postposito, extendens ad omnia illicita manus meas, processus et depositionis sententiam Ludovici, predicti heretici manifesti, contra vos, sanctissime pater, habitam et etiam fulminatam, supplens omnem defectum, si quis esset in ipsis, ex certa scientia et de plenitudine potestatis, non solum illos confirmare et mei scripti communire patrocínio non erubui, sed

1. fui, ajouté par Bal. — 2. secacium, mss. — 3. in ea (sic), D¹. — 4. Luciferum (sic), D¹. — 5. execratus (sic), D¹. — 6. et, ajouté par D¹. — 7. pravissimum, Bal. — 8. Ceva (sic), D². — 9. minister (sic), D².

etiam denuo sententiare, pronuntiare, declarare et predicare¹ publice omnia et singula in dictis² processibus promulgata presumpsi. In quibus quidem processibus Ludovicus predictus pronuntiabat fore hereticum et Scripture sacre contrarium dicere quod Christus et apostoli, in hiis que habuisse leguntur, habuerunt aliud quam simplicem usum facti. Ex qua quidem pronuntiatione evidenter concluditur ipsum et me etiam, ex confirmatione, pronuntiatione et predicatione predictis, in dampnatam heresim per constitutionem vestram apostolicam de fratrum vestrorum promulgatam consilio incidisse. Et nichilominus ad diversos reges et principes meas litteras destinavi; per quas ad eorum notitiam deducebam quomodo vos, pater beatissime, cui multa falsa³, heretica et erronea in eisdem litteris imponebam⁴, suggerentibus dictis hereticis sceleratis⁵ Ludovico ac Michaele, ac juxta votum suum ordinantibus, per eundem Ludovicum ac per me fueratis depositus et sententialiter condemnatus, eosdem reges et principes exhortando nichilominus et rogando quod vobis tanquam pape non parerent in aliquo, nec favores aliquos exhiberent, sed contra vos, potius michi et dicto Ludovico preberent⁶ auxilium et favorem.

< Nec hiis contentus, tam in Urbe quam in pluribus civitatibus et locis aliis clericos seculares et regulares compuli ut, non obstante interdicto cui per vos, sanctissime pater, erant subposita loca ipsa, in eisdem celebrarent, ymo verius, quantum erat in me, prophanarent divina.

< Tallias quoque in ecclesiis imposui, tam in Urbe quam alibi, pro quibus calicibus, ornamentis et nonnullis rebus aliis ipsas ecclesias spoliavi.

< Fideles insuper prelatos nonnullos et⁷ alios⁸ clericos, in dignitatibus et beneficiis aliis ecclesiasticis constitutos, suis⁹ privavi prelationibus, dignitatibus et beneficiis aliis ecclesiasticis, in illis preficiendo vel hereticos vel¹⁰ scismaticos vel eorum fautores, et plerumque non absque symoniaca pravitate; quibus etiam, illis scilicet quorum hoc¹¹ prelatio requirebat, de facto, cum de jure non possem, per me vel¹² alium munus consecrationis, ymo verius execrationis impendi. Contra fratres quoque Minores non parentes

1. et predicare, *omis* par D¹, D², Bal. — 2. *omis* par Bal. — 3. flagella, D¹. — 4. subponebam, D². — 5. scelerate, D². — 6. sed contra... preberent, *passage omis* par D³. — 7. ac, Bal. — 8. et alios, *omis* par D¹, D². — 9. suos (*sic*), D¹, D². — 10. *omis* par D¹, D². — 11. hec, D¹. — 12. per, *ajouté* par Bal.

Michaeli predicto, tanquam generali ministro, qui tamen¹ depositus erat² juste, et condempnatus de heresi, hereticus ac scismaticus declaratus³, et alius per generale⁴ capitulum concorditer in generalem⁵ assumptus, et contra servantes interdicta per vos vel legatos seu officiales vestros alios promulgata utroque, spirituali videlicet et temporalis, gladio procedere⁶ non expavi, eidem Michaeli et sequacibus⁷ suis hereticis et scismaticis impertiendo⁸ injuste et temere auxilium et favorem, indulgentias insuper et dispensationes Sedi reservatas apostolice⁹ concedendo de facto et etiam faciendo.

< Nonnullis quoque, qui pro pontificibus se gerebant, commisi ut sacros ordines celebrarent; in quibus ordinibus plures, ut credo, ad sacros ordines promoverunt temere, cum eis virtute prefate licentie non liceret.

< De Patrimonio quoque beati Petri in nonnullis locis ad tempus et interdum in¹⁰ perpetuum disponere non expavi.

< Hec omnia et plura alia contra Deum et sanctam catholicam Ecclesiam ac vos, beatissime pater, verum et unicum Ihesu Christi vicarium, recognosco et confiteor nulla fore, et cassa et inania, velud ab illo¹¹ cui ea faciendi non competeat jus aliquod attemptata, quodque quantum ad me spectare potest, quatinus[que] processerunt de facto, revoco et nulla fore et fuisse pronuntio et declaro. Confiteor insuper me credere et tenere fidem illam quam sancta romana Ecclesia tenet ac vos, pater sanctissime¹², tenetis, predicatis atque docetis.

< Post hec¹³ autem facta confessione predicta in iudicio, abjuravit omnes et singulos errores et articulos erroneos expressim et singillatim¹⁴, et iuravit parere mandatis Ecclesie et domini pape, petens misericordiam et absolutionem a vinculis excommunicationum et reintegrari ecclesiastice unitati, a¹⁵ qua deviaverat. Fuitque per eundem dominum papam absolutus et reintegratus ecclesiastice unitati, reservata ordinatione et declaratione penitentiae sibi injungende¹⁶ pro premissis. De quibus [omnibus] et singulis fuerunt ad eternam rei memoriam facta publica instru-

1. tum, *Bal.* — 2. depositurus, *D*¹. — 3. hereticus ac scismaticus declaratus, *mots omis par D*². — 4. generalem (*sic*), *D*². — 5. in generalem concorditer, *Bal.* — 6. *omis par D*². — 7. secacibus, *mss.* — 8. in percipiendo (*sic*), *D*¹. — 9. apostolice reservatas, *Bal.* — 10. ad, *D*². — 11. eo, *D*¹. — 12. pater beatissime, *Bal.* — 13. Postea au lieu de Post hec, *D*¹. — 14. singulatim, *Bal.* — 15. *omis par D*³. — 16. injuncte, *D*², *Bal.*

menta. (Datum Avinioni, viij ydus [6] septembris, pontificatus prefati domini nostri pape anno XV, dominice incarnationis MCCCXXX.) Quibus peractis prefatus Petrus fuit clementer et misericorditer susceptus ad penitentiam et positus in decenti custodia ad cautelam, ut probaretur an ambularet in tenebris vel in luce. Ibi hodie quo hec scripsimus¹ tractatur² ut familiaris, sed custoditur ut hostis. >

1. scribimus, *Bal.*; hodie quo hec scripsimus, *mots omis par D*². — 2. tractatus, *D*¹.

TERTIA VITA JOANNIS XXII

(excerpta ex chronicis quae nuncupantur *Flores chronicorum*
seu *Cathalogus pontificum romanorum*)

AUCTORE BERNARDO GUIDONIS

EPISCOPO LODOVENSI

Johannes XXII, de Caturco ¹ civitate oriundus, ex patre Arnaldo, fuit electus in summum pontificem vii ydus [7] augusti, in sabbato, anno Domini MCCCXVI, in conventu fratrum Predicatorum Lugduni, ubi cardinales XXIII numero, postquam a Carpentorate civitate, ob gravem et grandem turbationem commotam ², a conclavi, quod prius intraverant, exeuntes discesserant, et ³ dispersi in diversis civitatibus et villis steterant ⁴ annis amplius quam duobus, tandem congregati fuerunt pariter et inclusi diligentia, arte et ingenio domini Philippi, tunc comitis Pictavensis, germani regis Francie Ludovici, cui successit in regno Francorum ⁵,

1. Caturca, D. — 2. omis par H; au lieu de commotam Bal. met et commotionem. — 3. sunt, B. — 4. omis par J. — 5. Francie, Bal.

Désignation des manuscrits employés :

- B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4976, fol. 117 r°-119 r°.
C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4983, fol. 151 v°-154 r°.
D = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4982, fol. 119 v°-122 r°.
E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 450, fol. 145 v°-148 r°.
F = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4976 A, fol. 114 r°-117 r°.
H = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4977, fol. 88 v°-92 r°.
I = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4975, fol. 87 v°-91 v°.
J = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4979, fol. 56 v°-60 v°.

Les signes < et ÷ ont été employés pour distinguer entre elles les éditions des *Flores chronicorum*.

qui ad hoc antea anno fere dimidio laboraverat multis modis, cum non potuissent in unum locum alias congregari. Et XL^a die ab inclusione ipsorum, que facta fuit in vigilia apostolorum¹ Petri et Pauli [28 junii], ipsis tamen quod tunc deberent includi penitus nescientibus pariter² et invitis, tandem tractatu prehabito in prefatum dominum Johannem omnes³ pariter consenserunt. Erat autem cardinalis episcopus Portuensis, et Jacobus vocabatur, sed Johannes exinde⁴ vocatum est nomen ejus. Fuitque coronatus more pontificum romanorum cum honore sollempni nonis [5] septembris, dominica prima ejusdem mensis, Lugduni, in ecclesia cathedrali⁵.

Hic prius fuit⁶ episcopus Foro juliensis in provincia Aquensi annis XJ et, inde⁷ translatus, factus fuit episcopus Avinionensis per Clementem papam V anno Domini MCCCX, ac deinde assumptus fuit in cardinalem per eundem Clementem papam⁸ sabbato in jejuniis IIIJ^{or} temporum Adventus [23 decembris], anno Domini MCCCXIJ, apud Avinionem, ubi tunc curia morabatur, et tandem ex cardinalatu⁹ assumptus est ad papatum.

De Lugduno vero circa finem mensis septembris¹⁰ [25] sabbato recedens, pervenit Avinionem, secunda die mensis octobris in sabbato¹¹, ubi prius futuram curiam publice fecerat proclamari.

Hic fecit unam ordinationem¹² octo cardinalium, quos assumpsit apud Avinionem feria vj^a in jejuniis IIIJ^{or} temporum Adventus Domini¹³, scilicet xvj^a¹⁴ kalendas januarii¹⁵ [17 decembris], anno Domini MCCCXVJ, quorum sunt nomina que secuntur : dominus¹⁶ Bertrandus¹⁷ de Castaneto, dudum Albiensis, tunc vero Aniciensis episcopus¹⁸, quem fecit episcopum Portuensem, et nichilominus episcopatum Aniciensem tenendum commendavit eidem, anno XLJ episcopatus sui tunc fere completo; item dominus Jacobus de Via, de Caturco civitate, nepos pape ex sorore, electus tunc Avinionensis, quem fecit presbiterum cardinalem tituli Sanctorum Johannis et Pauli, et sibi episcopatum Avinionensem tenendum pariter¹⁹ commendavit; item dominus Gaucelmus Johannis,

1. *omis par D.* — 2. *omis par J.* — 3. *omis par B.* — 4. *omis par J.* — 5. in ecclesia cathedrali, *omis par J.* — 6. Hic fuit prius, *J.* — 7. deinde, *I*; exinde, *Bal.* — 8. V, *ajouté par D*; papam, *omis par Bal.* — 9. cardinalatus, *D.* — 10. octobris, *D.* — 11. octobris in sabbato, *omis par D.* — 12. coronationem (*sic*), *J.* — 13. *omis par Bal.* — 14. xvij (*sic*), *B.* — 15. Adventus Domini, scilicet xvj kalendas januarii, *omis par J.* — 16. *omis par B.* — 17. Bernardus, *H, Bal.* — 18. *omis par B.* — 19. *omis par J.*

de Caturco civitate, tunc vicecancellarius, presbiter cardinalis tituli Sanctorum Marcellini et Petri; item dominus Bertrandus de Pogeto, de Castro Novo Raterii¹, dyocesis Caturcensis, presbiter cardinalis tituli Sancti Marcelli; item dominus² Bertrandus de Monte Faventio³ de predicto Castro Novo Raterii, dyaconus cardinalis tituli Sancte Marie in Aquiro; item dominus Petrus de Reblayo⁴, Gallicus, cancellarius regis Francie,⁵ tituli Sancte Susanne presbiter cardinalis; item dominus Galhardus de Mota⁶, Vasco natione, domini Clementis pape quinti quondam ex nepte⁷ nepos, dyaconus cardinalis tituli Sancte Lucie; item dominus Johannes Gaietani, natione Romanus, de Ursinis, dyaconus cardinalis tituli⁸ Sancti Theodori⁹.

Item canonizavit et sanctorum confessorum cathologo¹⁰ annotavit sanctum Ludovicum episcopum Tholosanum,¹¹ filium quondam Karoli secundi Scicilie regis, vii ydus [7] aprilis, apud Avinionem¹², anno Domini MCCCXVII.

Item deposuit < a pontificali ordine ac dignitate¹³ > episcopum Caturcensem Hugonem Geraldii, ablatis ab eodem omnibus pontificalibus insigniis, videlicet anulo, atque mitra, et capa, cum romana camisia et birreto; sicque relictus < primo¹⁴ > in simplici habitu clericali, fuit adjudicatus perpetuo carceri IIII^a die mensis maii, apud Avinionem, anno Domini MCCCXVII. ÷ Postmodum¹⁵ vero extitit in forma a jure tradita actualiter degradatus per cardinalem episcopum Tusculanum ÷; < sicque ultimo degradatus fuit traditus¹⁶ curie seculari; per cujus iudicium fuit tractus

1. Pogeto, Ratensis, *D.* — 2. *omis par B.* — 3. Favesio, *H.* — 4. Arablayo, *D.* — 5. tunc, *ajouté par J.* — 6. Monte, *F.* — 7. nepote, *B, I.* — 8. *omis par B, F, Bal.* — 9. *après Theodori Baluze insère un paragraphe qui n'existe pas dans les manuscrits*: Eodem anno MCCCXVI, Philippus, predictus comes Pictavensis, frater Ludovici regis Francie et Navarre, tunc defuncti, fuit coronatus et inunctus in regem Francie v idus [9] januarii. — 10. cathologo confessorum, *D.* — 11. ordinis fratrum Minorum, *ajoutés par D.* — 12. apud Avinionem, *omis par J.* — 13. Item deposuit a sacerdotali et pontificali ordine ac dignitate, *B, C*; Item deposuit a sacerdotali ac pontificali ordine episcopum, *D*; Item deposuit a pontificali ordine et dignitate, *Bal.* — 14. *omis par B, D*; *ajouté postérieurement dans C.* — 15. Qui postmodum relictus curie seculari fuit per ejusdem curie iudicium tractus atque coriatus et combustus, *B*; Postmodum vero extitit degradatus; quam degradationem cum sollempnitate juris, quam decuit, fecit cardinalis episcopus Tusculanus; sicque..., *sur un grattage et en marge dans C; D*; Postmodum vero extitit actualiter degradatus in forma, a jure tradita, per cardinalem episcopum Tusculanum; sicque..., *sur un grattage dans E.* — 16. traditus fuit, *D.*

publice, et in aliqua¹ parte corporis excoriatus, et demum combustus in mense juliï subsequenti, quia, sicut dictum fuit², in mortem summi pontificis fuerat machinatus. >

Anno Domini MCCCXVII, circa festum sancti Johannis Baptistæ [20 juni], fecit cardinalem dyaconum Sancti Eustachii dominum Arnaldum de Via, suum ex sorore nepotem, loco domini Jacobi de Via, germani sui³, presbiteri cardinalis, qui⁴ octava die obierat precedenti⁵.

Eodemque anno, tam in mense juliï quam⁶ augusti, cathedralem Sancti Stephani ecclesiam⁷ Tholosanam erexit in archiepiscopalem sedem, primumque archiepiscopum instituit in eadem dominum Johannem de Convenis, quem transtulit de Magalonensi sede in novam metropolim⁸ Tholosanam. Episcopus vero Tholosanus sine episcopatu remansit; cui postmodum de Regensi⁹ episcopatu idem dominus papa providit, quem noluit acceptare. Dyocesim vero Tholosanam, que in redditibus episcopalibus plurimum habundabat, in sex episcopatus divisit, quorum episcopi essent suffraganei archiepiscopi Tholosani; sexque¹⁰ villas in novas civitates erexit, videlicet villam Montis Albani,¹¹ villam de Rivis, villam et abbatiam de Lomberiis, villam de Sancto Papulo¹², villam de Vauro, villam de Mirapisce, episcopos ac episcopales sedes constituens¹³ in singulis earundem; fueruntque consequenter jussu et ordinatione summi pontificis dyoceses certis terminis limitate.

Item in archiepiscopatu¹⁴ Narbonensi duos episcopatus fieri ordinavit, quorum primum et prius posuit in Lymoso, et episcopum instituit in eodem, sed paulo post sedem inde transtulit ad abbatiam de Electo; secundum vero episcopatum instituit¹⁵ infra annum et sedem ejus posuit in abbatia Sancti Pontii; fueruntque limitate dyoceses consequenter.

Item episcopatum Albiensem divisit in duos, episcopalem sedem constituens¹⁶ in abbatia monachorum apud Castras, villam Castrensem in novam erigens civitatem.

Item episcopatum Agennensem divisit in duos; villamque Condomiensem in novam erigens civitatem, episcopalem sedem posuit

1. sui, *ajouté par Bal.* — 2. fuit dictum, *I.* — 3. omis *par Bal.* — 4. quasi, *ajouté par D, J.* — 5. precedenti obierat, *Bal.; lege XIII juni.* — 6. in mense, *ajouté par J.* — 7. cathedralem ecclesiam Sancti Stephani, *Bal.* — 8. civitatem, *ajouté par D.* — 9. Regenensi, *B.* — 10. sicque, *E.* — 11. et, *ajouté par J.* — 12. Papulo, *J.* — 13. instituens, *D.* — 14. episcopatu, *D.* — 15. instituit episcopatum, *Bal.* — 16. instituens, *J, Bal.*

in abbatia Sancti Petri de Condomio; fuitque consequenter dyocesis limitata.

Item in episcopatu Lemovicensi alium fieri ordinavit, episcopumque et sedem episcopalem ¹ constituit ² in abbatia Tutellensi ³, novam ibidem ⁴ erigens civitatem.

Item in episcopatu Petragoricensi in villa de Sarlato modo consimili novam ⁵ erigens civitatem, in abbatia instituit novam sedem.

Item in episcopatu Claromontensi in villa Sancti Flori novam erigens civitatem, consimiliter instituit novam sedem.

Item in episcopatu Ruthenensi episcopatum ⁶ alium ordinavit, sedemque ejus posuit in abbatia ac villa ⁷ de Vabrio ⁸, eandem in novam erigens civitatem.

Item in episcopatu Pictavensi duos episcopatus alios ⁹ instituit, sedem propriam et dyocesim novam cuilibet designando ¹⁰. In abbatia siquidem de Mallesio sedem esse ¹¹ constituit, et Malleacensis dyocesis appellatur ¹². In villa vero de Lucionio in abbatia sedem posuit, et ¹³ inde Lucionensis dyocesis nominatur ¹⁴.

Item in nonnullis villis de Tholosano, et Carcassesio et Albigesio < et alibi ¹⁵ > fecit et constituit ¹⁶ collegiatas ecclesias canonicorum secularium cum dignitatibus et prebendis, congruis redditibus singulis ecclesiis assignatis. In Monte Albano collegiatam ecclesiam instituit, cui preesset decanus, et tam ipse quam canonici ejusdem ecclesie una cum monachis abbacie ad electionem faciendam de episcopo convenirent. Item in Castro Novo de Arrio collegiatam ecclesiam instituit, que decanum haberet, et tam ipse quam canonici ejusdem ecclesie una cum monachis abbacie ¹⁷ Sancti Papuli ¹⁸ concurrerent ad electionem episcopi celebrandam. Item in villa de Burlato Albigesii collegiatam ecclesiam constituit ¹⁹ pari modo ²⁰ cum canonicis et decano, jusque eligendi episcopum Castrensem una cum monachis eisdem ²¹ contulit et concessit. Item in villa Sancti Felicis, dyocesis Tholosane, collegiatam ecclesiam instituit ²² cum decano et canonicis et ²³ prebendis. Item in villa de Insula

1. episcopalem sedem, *Bal.* — 2. *omis par J.* — 3. Tullensi (*sic*), *D.* — 4. *ibi, D.* — 5. *ibi, ajouté par D.* — 6. *omis par J.* — 7. *ac villa, omis par Bal.* — 8. Valbrio, *B*; Valbruo, *F.* — 9. alios episcopatus, *Bal.* — 10. assignando, *Bal.* — 11. ejus, *H.* — 12. nominatur, *I.* — 13. *omis par Bal.* — 14. appellatur, *F*; In villa vero de Lucionio... nominatur, *phrase omise par I.* — 15. *omis par B, C, D, E, F, H.* — 16. instituit, *Bal.* — 17. *omis par B, C, E, F, H, I, J.* — 18. Pauli (*sic*), *B.* — 19. instituit, *J.* — 20. pari modo instituit, *Bal.* — 21. *omis par H*; eidem (*sic*), *D.* — 22. constituit, *J.* — 23. cum, *C, J.*

Jordani collegiatam ecclesiam instituit, que decanum haberet et canonicos cum prebendis. Item in villa Montisregalis, Carcassonnensis dyocesis, collegiatam ecclesiam ordinavit cum decano et canonicis et prebendis ¹. Item in ecclesia ² Sancti Pauli de Fenolhedio, dyocesis Electensis, instituit collegiatam ecclesiam cum decano et ³ canonicis et prebendis, jusque eligendi Electensem episcopum una cum monachis de Electo eos habere voluit et decrevit.

< Item pontificatus sui anno secundo, sub anno Domini MCCCXVIJ, edidit declarationem rationabilem, cujus tenor incipit *Sedes apostolica*, ad dubitationis scrupulum amovendum quid censendum sit et tenendum quoad beneficia vacatura, per litteras apostolicas ⁴ impétrata, in memoratis dyocesibus prius integris et postmodum subdivisis, ac etiam quoad litteras apostolicas justitiam continentes in eisdem dyocesibus impetratas.

< Item [1317] edidit salubre statutum, cujus tenor incipit *Suscepti regiminis*, circa perceptionem fructuum primi vel secundi aut alterius cujuscumque sequentis anni beneficiorum vacantium, rationabili libre ⁵ moderamine dividendam inter illos quibus dudum de consuetudine, privilegio vel statuto applicabantur ⁶ in totum et illos qui beneficia ipsa ⁷ optinent, ad quos alias de jure fructus ipsi spectare deberent, ut tam hii quam illi in fructuum predictorum perceptione participent, et ecclesie debitis serviitiis non fraudentur.

< Item [1317] edidit sacram constitutionem, cujus tenor incipit *Excecrabilis quorundam*, contra excecrabilem abusum habendi ab uno in diversis ecclesiis et partibus plures ⁸ dignitates, personatus ⁹, officia, seu prioratus, aut diversa beneficia ecclesiastica curam habentia animarum, per quam talium ambitio cupida et insatiabilis debito moderamine regulatur, et effrenata multitudo statuto salubri edito refrenatur¹⁰. >

Item anno Domini MCCCXVIJ, mense novembris ¹¹, fecit publicari et sub bulla sua ad generalia studia destinari constitutiones quas dominus ¹² Clemens, predecessor ejus, fecerat tam in Viennensi

1. Item in villa Montisregalis... prebendis, phrase placée après la suivante par Bal. — 2. villa, F. — 3. omis par D. — 4. omis par Bal. — 5. libri, D. — 6. applicabuntur, H. — 7. ipsa beneficia, Bal. — 8. omis par D. — 9. prebendatus, Bal. — 10. les trois paragraphes précédents n'existent ni dans B ni dans F; ils ont été ajoutés postérieurement en marge dans C et E. — 11. novembri, Bal. — 12. omis par D.

concilio quam ante et post, que nondum fuerant ad generalia studia destinate, sed usque tunc steterant in suspensio.

Anno Domini MCCCXVIJ, dominus Johannes papa XXIJ post gravem ¹ dissensionem et turbationem subortam in ordine Grandimontensi, ipsum antiquum ordinem reformando in aliquibus, prout sequitur, innovavit. Ordinavit siquidem et statuit ² ut ipsa domus Grandimontis ³, que totius ordinis noscitur esse capud, priorisque ac prioratus nomine a sui initio regebatur, deinceps abbatis et abbacie titulo et vocabulo censeatur, et abbatis electio pertineat ad conventum. De reliquis vero domibus totius ordinis ⁴, que in diversis partibus et regionibus plures erant, sic extitit ordinatum ut XXXIX prioratus collegiati in locis seu domibus ⁵ potioribus fierent, et facti sunt ex eisdem, in quorum singulis eligerentur priores singuli a collegio, et ad ⁶ abbatem ⁷ Grandimontensem, tamquam ad superiorem suum, eorum ⁸ confirmatio pertineret. Relique vero domus fuerunt ⁹ unite singulis prioratibus et subjecte, nonnullis tamen abbati et abbacie Grandimontensibus ¹⁰ sine medio reservatis. Item tribus ¹¹ visitatoribus ordinis ab antiquo institutis unum superaddidit ¹², et quatuor esse deinceps statuit ¹³ et decrevit. Hec autem cum quibusdam aliis circa dictum ordinem ad ejus reformationem rationabiliter sunt provisae, ut obviaretur frequentibus scandalis et in distribuendis domibus et instituendis rectoribus earundem maturitas gravior et major equalitas servaretur, et voluntatum partialitas vitaretur ¹⁴, quando non per unius hominis voluntatem, sicut prius, sed per communem electionem plurium ¹⁵ canonice fieret provisio de personis et in beneficiorum distributione personarum merita pensarentur et vigeret amplius correctio in ordine, tam in capite quam in membris, ubi plures essent oculi vigilantes. Acta sunt hec anno Domini ¹⁶ pretaxato, pontificatus vero memorati ¹⁷ domini Johannis pape anno secundo, elapsis jam tunc temporis annis CCXL ab exordio ordinis computando, quo beatus Stephanus, primus ejus ¹⁸ institutor et fundator, primum advenit ad heremum de Mureto; quod quidem ¹⁹ fuit

1. gravamen (*sic*), J. — 2. et statuit, *omis par Bal.* — 3. Grandimontensis, *Bal.* — 4. totius ordinis, *omis par J.* — 5. *omis par B.* — 6. *omis par B.* — 7. ab abbate (*sic*), I. — 8. *omis par J.* — 9. fierent, *Bal.* — 10. Grandimontensi, *Bal.* — 11. *omis par B.* — 12. superaddit, *B.* — 13. instituit, *J.* — 14. intraretur (*sic*), *H.* — 15. plurimi (*sic*), *H.* — 16. MCCCXVIJ, *ajouté par Bal.* — 17. vero memorati, *omis par Bal.* — 18. ejusdem, *D, E, H.* — 19. *omis par H.*

anno Domini MLXXVJ, sicut in gestis ejusdem sancti¹ Stephani plenius scribitur et habetur².

Anno Domini MCCCXVIIIJ, in mense augusti³, memoratus⁴ dominus Johannes papa archiepiscopatum Terrachonensem⁵, unicum tunc in regno Aragonie, divisit et constituit esse duos, episcopalem sedem Cesaraugustanam in archiepiscopalem erigens pro secundo, quinque sibi suffraganeis episcopis designatis, ex illis XJ quos prius Terrachonensis metropolis optinebat, sex sibi tantum suffraganeis reservatis.

Anno dominice incarnationis MCCCXIX, pridie ydus [14] martii, idem dominus papa pontificatus sui anno IIJ, de fratrum suorum⁶ consilio instituit novum ordinem militum, qui dicerentur de militia Jhesu Christi, in regnis Portugalie et Algarbii, ad resistendum in illis partibus Sarracenis⁷ pro defensione fidei et christianorum; cujus ordinis capud seu domum principalem esse constituit in castro Marino, Silvensis dyocesis⁸. Concessitque et donavit dominus papa militibus dicti ordinis⁹ bona omnia cum pleno jure que fuerunt¹⁰ ordinis quondam Templi in predictis regnis; accedente ad premissa beneplacito et consensu regis Portugalie et¹¹ Algarbii¹², qui predictum castrum eidem ordini, munificentia regia, contulit et concessit, Sede apostolica confirmante. Ordo vero predictus debet vivere et militare Deo pro defensione fidei et infidelium in pugnatione secundum regulam et instituta ordinis Calatravensis, et quando opus fuerit, debet visitari,¹³ corrigi et reformari, tam in capite quam in membris, per abbatem monasterii de Alcobacia, Cisterciensis ordinis, dyocesis Ulixbonensis. De premissis vero et de forma juramenti prestandi pro tempore regi Portugalie per magistrum ejusdem ordinis, necnon et abbati prefato, nomine romane Ecclesie, ac etiam de aliis conditionibus et circumstantiis appositis et servandis, in litteris apostolicis inde confectis serius ac plenius continetur. Actum Avinioni ad perpetuam rei memoriam¹⁴.

< Item anno Domini MCCCXIX¹⁵, estatis tempore, veterem abbatiam Montis Cassini, Sancti Benedicti abbatis, in novam episco-

1. *omis par B.* — 2. et habetur, *omis par B*; continetur et habetur, *Bal.* — 3. *lege julii.* — 4. *omis par Bal.* — 5. Tharaschonensem, *B*; Terraschonensem, *D.* — 6. *omis par B, C, D, E, H, I, J.* — 7. *omis par D.* — 8. *omis par J.* — 9. militibus dicti ordinis, *omis par B*; dicti ordinis, *omis par Bal., E.* — 10. fuerant, *Bal.* — 11. Portugalie et, *omis par Bal.* — 12. Algarbie, *Bal.* — 13. et, *ajouté par J.* — 14. *ici finit B.* — 15. *la bulle d'érection est du 2 mai 1322.*

palem sedem erexit, eidem de primo episcopo, suo tempore, provisurus.

< Item anno Domini MCCCXX, xv kalendas maii [17 aprilis], apud Avinionem canonizavit et sanctorum confessorum¹ cathalogo annotavit, cum sollemnitate in hujusmodi consueta, sanctum Thomam, episcopum Herfordensem, a transitu ejus anno XXXVIII. Qui fuit vir² nobilis genere, nobiliorque vita et moribus, preditus scientia et doctrina, doctor in decretis, et magister in theologica³ facultate. Cujus preclara et ingentia merita ingens fama virtutum tam precedentium quam sequentium miraculorum longe lateque declarat⁴, non solum in beneficiis et remediis sanitatum, verum etiam⁵ in pluribus mortuis ejus meritis suscitatis, in quibus mirificavit Dominus sanctum suum, et colendum exhibuit universis⁶. >

< Item⁷ eodem anno [1320], in mense maii, fuit pax et concordia reformata pariter et firmata Parisius inter regem Francie Philippum, ex parte una⁸, et Robertum seniore comitem et⁹ communitates Flandrie comitatus¹⁰, ex altera. Dictusque comes Flandrie fecit regi homagium personaliter, fidelitatemque promisit ut domino; et communitates villarum per procuratores ydoneos, scilicet¹¹ cum sufficienti mandato, homagium fidelitatemque regi similiter promiserunt, pactis et conditionibus hinc inde habitis que in forma pacis plenius continentur¹², interveniente pro majori federe matrimonio filie regis, nomine Margarite, vix octennis¹³, cum Ludovico filio primogenito¹⁴ Ludovici, comitis Nivernensis, filii primogeniti prefati Roberti comitis Flandrie senioris, ÷ in sequenti mense julii Parisius nuptiis sollemniter celebratis¹⁵ ÷, in pactis inter cetera hoc adjecto quod prefatus Ludovicus¹⁶, filius primogenitus Ludovici comitis Nivernensis, debeat succedere in Flandrie comitatu¹⁷. Guerra autem inter partes predictas antea excanduerat¹⁸ annis amplius quam XX cum multis dampnis et jacturis rerum et corporum hinc inde illatis¹⁹ et cum multa effusione humani sanguinis in bellis et preliis. Multi quoque²⁰

1. *omis par D.* — 2. *omis par F.* — 3. *theologia, I.* — 4. *declarant, C, Bal.* — 5. *esse, D.* — 6. *ici finit C.* — 7. *in, ajouté par Bal.* — 8. *una parte, F, J.* — 9. *ac, F, G, Bal.* — 10. *comitatus Flandrie, F, Bal.* — 11. *omis par F, J, Bal.* — 12. *continetur, J.* — 13. *octenni, mss.* — 14. *primogenito filio, Bal.* — 15. *in sequenti mense julii Parisius nuptiis sollemniter celebratis, mots omis par D.* — 16. *omis par H.* — 17. *etc., ajouté par D.* — 18. *duraverat, Bal.* — 19. *omis par H.* — 20. *que, D.*

tractatus et colloquia et interdum treuge precesserunt; quorum omnium finis extitit pax, ut premittitur, reformata, cooperante ad hoc sollicitudine diligenti, ac labore et ministerio domini Gaucelmi¹ Johannis, presbyteri cardinalis, ad partes illas per dominum Johannem papam XXIJ hac de causa specialiter destinati². >

< Anno Verbi incarnati³ MCCCXX, nova quedam pestis in regno Francie est exorta⁴, cui consimilis reperitur in cronicis, elapsis jam annis LXX⁵, alias contigisse. Que ideo futuris temporibus scribitur memoranda ut ex eventu preteritorum malorum pericula similia a posteris evitentur, et dum oriri ceperint, in suo mox ortu eis obvietur, et per principum et presidentium tam providentiam quam potentiam comprimantur. Subito siquidem insurrexit quedam congregatio hominum simplicium⁶ promiscui sexus, qui se Pastorellos vocare⁷ ceperunt, confingentes se zelum habere et animum transfretandi ad recuperandum Terram Sanctam, nullum habentes super se ducem aut principem nec aliquem navigii apparatus. Crescebantque⁸ numero et multiplicabantur cotidie paulatim; addebanturque ad eos inopes et alii⁹ vagi viri et mulieres velamen querentes malitie libertatem; euntesque ibant de loco ad locum, petentes sibi prestari subsidium sub specie pietatis, arte et genere mendicandi; et dabantur eis victualia habundanter. Insonnitque rumor eorum in toto regno Francie et alibi extra regnum. Quibus favor populi non modicum prebuit incentivum, non dijudicans neque providens pericula in futurum, dicentibus simplicibus rem a Deo fieri, ut per eos excitaretur et promoveretur fieri generale passagium transmarinum¹⁰. Videntes autem pastorelli turbam suam crescere cotidie et augeri, ausi sunt temeraria aggredi; fueruntque inter eos nonnulli in malitia et astutia acriores. Et ut eorum favor amplius cresceret in populo, et zelus aliquantulum appareret, communem fecerunt vocem ut omnes Judei, ubicumque reperirentur, qui nollent baptizari, interficerentur ab eis, nullo alio judicio preeunte; quod et opere impleverunt. Perquirentesque Judeos in civitatibus, castris et villis, et nolentes baptizari absque omni judicio trucidabant, bona eorum diripientes et suis usibus

1. Gandecelmi, D. — 2. *Après* destinati D met Deo gratias. Finito libro sit laus et gloria Christo, mots qui ont disparu dans les éditions subséquentes; Item eodem anno, in mense maii... destinati, tout le paragraphe est omis par I. — 3. incarnationis, H. — 4. suborta, Bal. — 5. LXXX, Bal. — 6. omis par Bal. — 7. vocari, F. — 8. in, ajouté par Bal. — 9. alias, Bal. — 10. ultramarinum, Bal.

applicantes; factaque est strages Judeorum grandis ab eis in regno Francie, et specialiter in provincia Burdegalensi et in partibus Vasconie, et in provincia Tholosana et in dyocesibus Caturcensi et Albiensi. Crevitque¹ tantum in pejus² eorum numerus et dementia quod etiam ipsis communitatibus villarum et castrorum, et rectoribus et³ presidentibus in eisdem, et principibus, et prelati ac divitibus terrorem sui nominis et formidinem incusserunt. Castrumque Verduni⁴ Regis in dyocesi Tholosana, in quo Judei confugerant, ut eos inde extraherent, obsederunt. Et in ipsa civitate Tholosana suam vesaniam, connivente et favente vulgo, exercentes, Judeos una die subito trucidarunt, regalis curie et consulum potentia non obstante. In ipsa quoque civitate Parisiensi prius signa sue⁵ dementie erigentes, preposito Parisiensi et servientibus regalis curie publice⁶ restiterunt, nec ab inceptis ausibus destiterunt, sic quod proficientes in pejus, videntes nomen suum esse majoribus ad terrorem, et favorem sibi a pluribus etiam personis gravibus exhiberi, amplius in malitia gloriantes et mala malis accumulantes, quamplures profugi et latrunculi additi sunt ad eos; et facta est turba turbans pariter et turbata, ita ut auderent invadere et predari. Ceperunt⁷ autem vix tandem presidentes et rectores communitatum villarum et locorum eis vias precludere et obsistere, et fortalitia contra eos claudere et munire. Et nisi providentia⁸ et potentia majorum de populo obstitisset, procedebant versus romanam curiam apud Avinionem, ubi eorum fama per infamiam ad ipsum dominum papam et cardinales advenerat, et a prelati et majoribus eorum insania plurimum timebatur; quia, ubicumque venirent, habebant fautores plurimos⁹, qui rem a Deo fieri credebant aut se credere simulabant. Fuitque detectum postmodum per nonnullos ÷ ex¹⁰ ÷ eis quod in clerum¹¹ et religiosos habentes divitias insurgere et eorum bona diripere disponebant. Sed preclusa est via eorum¹² malitie ipso anno, tempore autumpnali; nec potuerunt ultra Carcassonam progredi¹³, ubi capti fuerunt plurimi et suspendio elevati. Et deinde in Tholosano territorio plures capti sunt et suspensi; et alii aufugerunt et dispersi sunt. Et sic dissipati sunt, nec compuncti. Et quasi in momento

1. que, *omis par H.* — 2. impius, *au lieu de in pejus, H.* — 3. in, *F.* — 4. Verdunum, *Bal.* — 5. *omis par H.* — 6. *omis par Bal.* — 7. que, *ajouté par F.* — 8. prudentia, *F, H, J, Bal.* — 9. *omis par Bal.* — 10. de, *E.* — 11. clerici, *I.* — 12. ipsorum, *Bal.* — 13. transgredi, *F.*

tanquam cucurbita exorti sunt, sed ad solis radios arente radice subito aruerunt, et tanquam fumus evanuerunt.

< Anno Domini MCCCXX, XIII kalendas januarii [19 decembris], feria vi^a in jejuniis quatuor temporum in Adventu¹, dominus papa fecit unam ordinationem² VIJ cardinalium, quos assumpsit. Quibus postmodum singulis singulos titulos assignavit : videlicet dominum Reginaldum la³ Porta de Alassaco, Lemovicensis dyocesis, archiepiscopum Bituricensem, cui datus est titulus presbiteri cardinalis Sanctorum Nerei et Achillei; dominum fratrem Bertrandum de Turre, de Cambolito, dyocesis Caturcensis, de ordine fratrum Minorum, magistrum in theologia, archiepiscopum Salernitanum, cui datus est titulus presbiteri cardinalis Sancti Vitalis; dominum Petrum de Prato, dyocesis Caturcensis, archiepiscopum Aquensem, cui datus est titulus presbiteri cardinalis Sancte Potentiane⁴; dominum Symonem de Archyaco, dyocesis Sanctonensis⁵, electum Viennensem, cui datus est titulus presbiteri cardinalis Sancte Prisce; dominum Pilumfortem de Rapistagno, de Sancto Georgio prope Tarnum⁶, dyocesis Albiensis, episcopum Rivensem, cui datus est titulus presbiteri cardinalis Sancte Anastasie; dominum Petrum Textoris de Sancto Antonino, dyocesis Caturcensis, vicecancellarium curie romane, cui datus est titulus presbiteri cardinalis Sancti Stephani in Celiomonte; dominum Bertrandum⁷ Ruffi, de Caturco civitate⁸, cui datus est titulus dyaconi⁹ cardinalis Sancte Marie in Cosmidin¹⁰. >

< Anno Domini MCCCXXJ, agente actore et amatore salutis humane, fuit detecta ac deprehensa¹¹ concepta nequitia leprosorum contra sanos in regno Francie. Machinantes siquidem in salutem populi¹², male sani in corpore et insani mente disposuerant ut aquas fluminum¹³ et fontium atque puteorum ubique¹⁴ inficerent, apposis venenosis et infectis atque inficientibus confectis pulveribus in eisdem, ut homines sani, bibentes ex eis aut utentes eisdem aquis sic infectis¹⁵, efficerentur leprosi aut morbidī, aut penitus necarentur; sicque leprosorū numerus augetur et sani deficerent. Et quod dictu incredibile videbatur, in villarum et castrorum

1. Adventus Domini, *Bal.* — 2. ordinationem unam, *Bal.* — 3. de, *I.* — 4. lege Pudentiane. — 5. lege Xanctonensis. — 6. fluvium Tarni, *Bal.* — 7. lege Raimundum, *Bal.* — 8. omis par *Bal.* — 9. presbiteri (*sic*), *Bal.* — 10. lege Cosmedin; *ici finit E.* — 11. depressa, *Bal.* — 12. contra salutem populi, *mis par Bal.* après mente. — 13. fluvium, *I.* — 14. omis par *Bal.* — 15. sic infectis, *omis par Bal.*

dominium aspirabant, jamque inter se diviserant locorum dominationes, et sibi imposuerant nomina potestatum, comitum et baronum in diversis terris, si id quod conceperant eveniret. Fueruntque capti et deprehensi quamplures in malitia et nequitia, et confessi de se et de aliis detexerunt conciliabula et conventicula que prius habuerant in diversis locis annis quasi¹ duobus; in quibus preceptores seu commendatores eorum qui majores erant inter eos, fecerant congregationes, quas sua² vocabant capitula, ad tractandum. Sed misertus est populi sui Deus, et, veritate comperta, fuerunt combusti publice³ in diversis civitatibus, atque villis, et castris, et territoriis, quotquot reperti fuerunt culpabiles et complices nequissime⁴ factionis. In plerisque autem locis, in detestationem horrendi facinoris, leprosi ipsi viri et mulieres in domibus suis conclusi cum omnibus rebus suis fuerunt⁵, ignibus appositis, a populo absque alio judicio concremati. Tandem vero maturiori consideratione et consultatione prehabita, reliqui, omnes et singuli, qui superstites remanserunt et non fuerunt inventi culpabiles,⁶ provida circumspectione in futurum inclusi sunt⁷ et reclusi in locis ex quibus nunquam egrederentur, sed ibi degerent et tabescerent⁸ perpetuo, ne possent nocere nec multiplicari, viris a mulieribus penitus separatis⁹. >

< Anno Domini¹⁰ MCCCXXIJ,¹¹ apud Avinionem, dominus Johannes papa XXIJ suspendit sententiam excommunicationis dudum latam¹² per dominum Nicholaum papam IJ¹³ contra quoscunque¹⁴ glosantes vel¹⁵ exponentes¹⁶ constitutionem quamdam per ipsum editam super regula¹⁷ fratrum Minorum, que constitutio incipit *Exiit qui seminat*, ac contra determinantes in scolis seu predicantes¹⁸ contra contenta in constitutione predicta.

< Anno Domini MCCCXXIJ, xv kalendas augusti [18 julii], dominus Johannes papa XXIJ, apud Avinionem, in consistorio, ut est moris, cum solemnitate debita canonizavit et sanctorum confessorum ascripsit cathologo¹⁹ sanctum Thomam de Aquino,

1. *omis par H.* — 2. *suas (sic), J.* — 3. *omis par Bal.* — 4. *nequitissime, F, J.* — 5. *que, ajouté par F, J.* — 6. *et, ajouté par H, I, J.* — 7. *omis par F.* — 8. *patescerent (sic), I.* — 9. *Ici finit E.* — 10. *dominie incarnationis, Bal.* — 11. *in mense augusti (sic), ajoutés par Bal, I.* — 12. *excommunicationis ac penas alias dudum latas, I.* — 13. *omis par J.* — 14. *omis par H.* — 15. *omis par J.* — 16. *vel aliter exponentes, nisi grammaticaliter, I.* — 17. *regulam, I.* — 18. *determinante[s] seu predicantes in scolis aut docentes, I.* — 19. *cathalogo annotavit, I.*

ordinis Predicatorum, a felici ejus transitu de hoc mundo anno quinquagesimo decurrente ¹, de vita ejus et miraculis inquisitione duplici previa diligenti. Hic siquidem sanctus Thomas, doctor egregius, nobilibus ortus natalibus ², de domo et illustri prosapia comitum Aquinorum traxit originem. Puerque nobilis genere et animi virtute, virgo electus a Domino, apud Neapolim missus, deditusque ³ studio scolastice discipline, magno pollens ingenio, supra omnes coetaneos suos proficiens, infra annos pubertatis ⁴ existens, habitum fratrum ordinis Predicatorum suscepit, et in eodem regularis professionis emissio voto, in brevi tempore, vita, scientia et moribus sic profecit quod, adhuc etate juvenis, ad theologie magisterium Parisius promotus extitit, ibique multis annis in magno honore et profectu scientie et doctrine cathedram tenuit magistralem clarus ⁵ in fama et doctrina et sanctitate ⁶ vite; cujus scripta et opera testimonium perhibent veritati. Hic propter ejus eminentem scientiam vocatus a Gregorio papa X ad generale concilium Lugdunense, veniens ⁷ de Neapoli, ubi famose legebat ut doctor, cum pervenisset ad monasterium Fosse Nove, ordinis Cisterciensis, Terracinensis dyocesis, in Campania, ibidem susceptis cum devotione et fide ⁸ mirabili Ecclesie sacramentis, in Domino obdormivit, virgo mente et corpore, clarus opere et doctrina. Ob cujus sanctitatis preconium et virginitatis titulum declarandum, post ejus obitum elapsis VIJ mensibus una vice, et iterum elapso septennio vice altera, et ⁹ tertio annis circiter XIIIJ evolutis, in apertura sepulcri ejus diversis ex causis per vices temporum sepius patefacti, singulis vicibus ex ejus sacro corpore odor magnus et suavissimus emanavit, qui locum replens mirifice ¹⁰ fundebatur, et omnem fragrantiam aromatum superabat. Multisque aliis miraculis in vita claruit et post mortem ¹¹.

< Item eodem anno [1323], pridie idus [12] novembris, concertationi quorundam asserentium quod Christus et ejus apostoli nichil habuerunt in speciali vel etiam in communi finem imponens, ad perpetuam rei memoriam perpetuo declaravit edicto ¹² quod in posterum pertinaciter affirmare Christum et ejus apostolos nichil

1. concurrente, I; à partir d'ici, tout le reste du paragraphe, jusqu'à post mortem, est omis par I. — 2. nationibus (sic), H. — 3. que, omis par J. — 4. infra annos pubertatis, omis par H. — 5. clare, Bal. — 6. scientia, J. — 7. que, ajouté par Bal. — 8. fideli (sic), H. — 9. ac, J. — 10. omis par H; replens locum mirifice, J. — 11. ici s'arrête le ms. 854 de la Bibliothèque de Besançon. — 12. edito, I.

habuisse in speciali necnon¹ in communi hereticum sit censendum, assertionemque hujusmodi² pertinacem deinceps esse erroneam et hereticam diffinivit, cum Scripture sacre contradicat, que in pluribus³ locis ipsos nonnulla habuisse testatur⁴. Item pertinaciter affirmare quod Christo ejusque apostolis in hiis que ipsos habuisse Scriptura sacra⁵ testatur nequaquam jus ipsis utendi competierit, nec illa vendendi donandive⁶ jus habuerint aut ex ipsis alia acquirendi, deinceps fore erroneum et hereticum declaravit, cum sacra Scriptura testetur ipsos premissa fecisse seu facere potuisse supponat expresse, cum talis assertio usum ipsorum evidenter includat in premissis fuisse non justum; quod utique de Salvatore nostro sentire nefas est et Scripture sacre contrarium et doctrine catholice inimicum. Predictamque⁷ declarationem et diffinitionem sub bulla ad omnia generalia studia destinavit.

< Anno Domini MCCCXXV [1326, n. st.], sabbato primo Kadragese, quod fuit vi idus [8] februarii, dominus Johannes papa XXIIJ reprobavit et sententialiter condempnavit in publico consistorio, assistentibus cardinalibus, et prelatiis, et magistris in theologia et doctoribus utriusque juris, quamdam pestiferam postillam, quam frater Petrus Johannis Olivi, ordinis fratrum Minorum, de Serinhano, dyocesis Biterrensis, fecerat super librum⁸ Apocalypsis beati Johannis, tamquam continentem pestiferum et hereticum dogma contra unitatem Ecclesie catholice et potestatem summi pontificis romani et apostolice Sedis. Continebat etiam plures articulos erroneos et hereticos. Ex qua postilla sumebat originem et fomentum secta quedam pestifera illorum qui Beguini⁹ sunt vulgariter appellati, qui se fratres pauperes de tertio ordine sancti Francisci communiter nominabant; ex quibus quamplures fuerunt¹⁰ per judicium prelatorum et inquisitorum heretice pravitatis, tamquam heretici, condempnati, et relictis judicio curie secularis, et combusti in diversis locis in provincia Narbonensi et ultra Rodanum et in aliquibus partibus Tholosanis.

< Hic dominus summus pontifex, pontificatus sui anno XIIJ, dominice incarnationis anno MCCCXXVIJ, feria vi^a in jejuniis quatuor temporum Adventus, videlicet xv kalendas januarii [18 decembris], fecit tertiam¹¹ ordinationem X cardinalium, quos assumpsit:

1. nec etiam, *I, J.* — 2. hujus, *H.* — 3. plerisque, *I, J.* — 4. testetur, *I, J.* — 5. *omis par J.* — 6. seu donandi, *I, J.* — 7. *omis par H.* — 8. libris, *I.* — 9. Benigni (*sic*), *J.* — 10. fuerant, *H.* — 11. lege quartam.

videlicet Johannem de Convenis, archiepiscopum Tholosanum; Anibaldum Gaytani, Romanum, archiepiscopum Neapolitanum; Jacobum, Cisterciensis ordinis, magistrum in theologia, episcopum Mirapiscensem; Bertrandum¹, Ruthenensis dyocesis, episcopum Sancti Papuli; Petrum de Mortuomari, Lemovicensis dyocesis, episcopum Antisiodorensensem; Petrum de Capis, episcopum Carnotensem; fratrem Matheum de Ursinis, Romanum, de ordine Predicatorum, magistrum in theologia, episcopum Sipontinum²; Petrum de Toletio, Hispanum, episcopum Cartaginensis et³ Murcie; Johannem de Columpna, Romanum; Ymbertum de Puteo, de Montepesulano.

< Hic summus pontifex plures constitutiones edidit utiles et salubres.

< Hic quoque contra Ludovicum, ducem Bavarie, qui se pro imperatore gerebat⁴, multos fecit processus per temporum debita intervalla⁵: qui non duxit comparendum, sed pravo usus malorum consilio, contra summum pontificem vicarium Domini nostri Jhesu Christi et contra Ecclesie unitatem et apostolicam Sedem multipliciter et barbarice se erexit, et quemdam pseudoantipapam Rome fieri fecit dictum fratrem Petrum de Corbario, ordinis fratrum Minorum, anno Domini MCCCXXVIII⁶. Qui scindere nisus est et adhuc hodie nititur unitatem Ecclesie et tunicam inconsutilem Domini nostri Jhesu Christi, utpote membrum Antichristi⁷ et quoniam⁸ adhuc debaccantur in pejus, et nundum venit finis malorum ipsorum, in presenti latius scribere distulimus longiorem narrationis seriem suo post tempore scribendorum⁹. >

< Prefatus Bavarus Ludovicus inefficax discessit de Parma, civitate Hytalie, et de tota Ytalia paulo ante Pascha, sub anno dominice incarnationis tunc inchoante MCCCXXVIIIJ, ubi parum profuit multumque obfuit sibi et Ecclesie, et paci patrie hujus reipublice; et in Theutoniā est reversus¹⁰.

< Item anno Domini MCCCXXXJ, feria sexta infra octabas Penthecostes, videlicet VIIIJ kalendas junii [24 maii], prefatus dominus

1. lege Raimundum. — 2. magistrum in theologia, episcopum Sipontinum, mots omis par I. — 3. vel, I, J. — 4. tenebat, H. — 5. à partir d'ici le texte de I correspond avec celui du Catalogus brevis; il s'achève par les mots: et abjurare errores meos et alia facere que vestra sanctitas duxerit ordinandum; cf. supra, p. 147. — 6. MCCCXXVIJ (sic), H, Bal. — 7. utpote membrum Antichristi, mots omis par H, Bal. — 8. quando, H, Bal. — 9. ici se termine H. — 10. Prefatus Bavarus... est reversus, paragraphe omis par Bal.

Johannes papa fecit cardinalem Talayrandum, episcopum Antisiodorensem, fratrem comitis Petragoricensis, et nullum alium ista vice¹. >

1. Baluze ajoute aux Flores chronicorum une suite, empruntée à une continuation, qui se trouve dans le ms. 56 Baluze de la Bibliothèque nationale, fol. 145 v°. Item, postea eodem anno [1331], feria sexta quatuor temporum decembris [20], fecit cardinalem dominum Petrum, tunc episcopum Eduensem, et nullum alium illa vice nec postea.

Obiit autem idem dominus Johannes papa anno Domini MCCCXXXIV, dominica prima decembris summo mane, quod fuit 13 nonas [4] decembris, pontificatus sui anno XIX, apud Avinionem, et elegit ibidem sepeliri in ecclesia Beate Marie de Doms in capella Omnium Sanctorum. Vacavit Sedes XVI diebus. Et die xvii^a fuit electus dominus Benedictus tituli Sancte Prisce presbiter cardinalis, de ordine Cisterciensi, magister in theologia, oriundus de Savarduno, dyocesis Rivensis. Et fuit coronatus Avinioni octava die januarii proxime sequentis, que fuit dominica post Epiphaniam, in domo Predicatorum.

QUARTA VITA JOANNIS XXII

AUCTORE PAULINO

VENETO, ORDINIS FRATRUM MINORUM

EPISCOPO PUTEOLANO

Johannes, natione Caturcensis, sedit annis ¹, ducentessimus [primus] episcopus². Hic³ Lugduni electus est vii idus augusti [7 augusti 1316], ubi XXIIJ cardinales, postquam rece[s]serunt a Carpentorate ob gravem ibi turbationem subortam, et in diversis locis dispersi erant annis plus[quam] duobus, tandem diligentia domini Phylip[p]i, tunc comitis Pictavensis, postea regis Francie, inclusi sunt in vigilia apostolorum Petri et Pauli [28 junii 1316]; quam inclusionem minime suspicaba[n]tur. Et xLJ^a die ab inclusione in hunc pontificem consenserunt, virum ardentis ingenii, et in jure ecclesiastico ac divino valde peritum. Hic fuit primo Forojuliensis episcopus in Aquensi provincia annis XJ, inde per Clementem in Avinionensem translatus MCCCX, et MCCCXIJ ad cardinalatum promotus in quatuor temporibus Adventus. Factus summus pontifex plura fecit et grandia, multa emendare nisus. Post fecit unam ordinationem VIIJ cardinalium xvj kallendas januarii [17 decembris 1316].

A pontificali dignitate et sacerdotali ordine ceterisque deposuit Caturcensem episcopum : qui degradatus, et seculari brachio traditus, ex parte excoriatus est, deinde combustus. MCCCXVIJ, ad titulum Sancti Eustac[h]ii promovit dominum Arnaldum de

1. *blanc.* — 2. *blanc.* — 3. *sedit... Hic, omis par Bal.*

Via, suum ex sorore nepotem. Eodem anno Tholosanam sedem fecit archiepiscopalem, et dyocesim Tholosanam, que nimis affluebat divitiis, in sex episcopatus divisit. Item [in] archiepiscopatu Narbonensi de duabus abbatiiis fecit duos episcopatus. Item episcopatum Albiensem divisit in duos. Idem fecit in episcopatibus Agennensi, Lemovicensi, Petragoricensi, Claromontensi, Rutenensi, Pictavensi. Eodem anno cathalogo sanctorum ascripsit sanctum Lodovicum, ordinis Minorum, episcopum Tholosanum. Ejus enim magister fuerat, et ex continua conversatione cum eo de ipsius sanctitate certior, puta qui ejus gesta et acta, vir subtilis indaginis, et oculis et experientie manibus contrectavit. Eodem anno fecit Septimum publicari, et sub bulla ad generalia studia transmisit.

MCCCXVIII, archiepiscopatum Tarraconensem, unicum in regno Aragonie, divisit in duos, secundam sedem archiepiscopalem ponens in Cesaraugusta.

MCCC[X]IX, ordinem militare instituit qui vocatur de militia Jhesu Christi in regnis Portugalie et Algarbii ad resistendum in illis partibus Sarracenis; cujus domum principalem constituit in castro Marino, Silvensis dyocesis; illisque Templariorum bona concessit in regnis predictis. Eodem anno, veterem abbatiam Montis Cassini in episcopatum convertit. Eodem anno fecit aliam ordinationem cardinalium; et inter ceteros promovit fratrem Beltrandum ordinis Minorum, quem prius fecerat archiepiscopum Salernitanum, et ad regem Francie transmiserat.

MCCCXX, canonizavit sanctum Thomam, episcopum Herfordensem, a transitu ejus anno XXXVIIJ, qui nobilis fuit genere, sed nobilior moribus et scientie ac vite splendoribus. Doctor fuit in sacra pagina et decretis. Pluribus miraculis claruit, et mortuos suscitavit.

MCCCXXIIJ, fratrem Thomam de Aquino, ordinis Predicatorum, doctorem egregium, similiter ascripsit cathalogo sanctorum.

MCCCXXVIIJ (*sic*), fecit aliam ordinationem...¹.

1. *suit, d'une main postérieure, cette note additionnelle* : Iste Venetus adulator nichil dicit de tyrannide gesta per papam istum, de trucidatione christianorum facta suo jussu, de partialitate animosa ejusdem et de quampluribus aliis dyabolicis gestis ejusdem. Expectabat quidem Bergulus iste pilleum rubeum veritatem tacendo et exprimendo mendacia. Vir quidem sanguinum fuit Johannes iste nec Ecclesie Dei satis dignus.

DE CETERIS EMERGENTIBUS¹

MCCCXX², congregatio multorum facta est in partibus Gallicanis, valde periculosa, qui Pastore[1]li vocabantur. Hii omnis superioris potestatis jugum abjecerant. Et ut suis non solum necessitatibus, sed etiam avaritie consulerent, Judeorum baptizari renuentium bona rapiebant, et nonnullos interimebant, locis et castris per que transibant violentias inferebant et dampna, et maxime in bonis clericorum et ecclesiarum. Et cum dicerentur versus Avinionem declinare, camerarius domini pape contra eos eorumque fautores per religiosos predicari mandavit. Cito autem inconposita et agrestis illa multitudo evanuit.

1. contingentibus, *Bal.* — 2. Anno, *ajouté avant MCCCXX par Bal.*

QUINTA VITA

JOANNIS XXII

AUCTORE HEINRICO DAPIFERO

DE DISSSENHOVEN

Johannes XXI¹ hujus nominis, natione Caturcensis ¹, sedit annis XVII², mensibus ³ III³. Et vacabat Sedes diebus XV⁴.

Hic in Lugduno est electus ⁴ anno Domini MCCCXV⁵, vi⁶ idus [7] augusti; ubi etiam ⁵ XXII⁷ cardinales, postquam a Carpentore ⁶ recesserant ob gravem turbationem subortam et in diversis locis dispersi fuerant ⁷ annis plus quam ⁸ duobus, tandem diligentia domini Philippi, tunc comitis Pictavensis, postea regis ⁹ Francie, inclusi sunt in vigilia apostolorum Petri et Pauli [28 junii 1316]; quam inclusionem minime suspicabantur ¹⁰. Et xlv^a die ab inclusionem in hunc pontificem consenserunt, virum ardentis ingenii, et in jure ecclesiastico ac ¹¹ divino valde ¹² peritum. Qui primo fuit Forojuliensis episcopus in Aquensi ¹³ provincia, inde ¹⁴ per Clementem V in Avinionensem ¹⁵ translatus MCCCX et MCCCXII ad cardinalatum promotus in quatuor temporum Adventus ¹⁶ in Avinione ¹⁷ ubi curia residebat.

1. Cartucensis, *D*. — 2. XVII (*sic*), *A*, *C*. — 3. menses, *Bal*. — 4. Lugduni electus est *au lieu de* in Lugduno est electus, *D*. — 5. *omis par D*. — 6. Carpentore, *C*; Carpentatore, *A*. — 7. erant, *D*. — 8. *omis par D*. — 9. rex (*sic*), *A*, *C*: — 10. suspicantur, *A*, *B*, *C*. — 11. et, *Bal*. — 12. *omis par D*. — 13. Aqenensi, *D*. — 14. item, *A*, *D*. — 15. Avinionem, *A*, *D*. — 16. *lege* 24 decembris. — 17. Avinionem, *A*, *B*, *C*; MCCCX... Avinione, *passage omis par Bal*.

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus* 3766, fol. 265 v°-268 r°.

B = Bibliothèque Vaticane, *Barberini* 2661, fol. 261 v°-264 r°.

C = Bibliothèque Ambrosienne, ms. *C* 285, inf., fol. 400 r°-403 r°.

D = Bibliothèque royale de Munich, latin 21259, fol. 265 r°-266 r°.

Factus summus pontifex plura concessit et statum Alamannie perturbavit cum¹ suis processibus factis contra Ludovicum², qui tamen male servabantur, et grandia multa emendare nisus.

Primo anno fecit unam ordinationem VIIJ³ cardinalium apud Avinionem, xvj⁴ kalendas januarii [17 decembris 1316].

A pontificali dignitate et sacerdotali ordine deposuit⁵ Caturcensem episcopum; qui postea degradatus et seculari brachio traditus⁶, in parte excoriatus et combustus est [1317].

7MCCCXVIJ, ad titulum Sancti Eustachii promovit dominum Arnaldum⁸ de Via, suum ex sorore nepotem.

Eodem anno Tholosanam sedem fecit archiepiscopalem. Dyoce-
sim autem Tholosanam, que miris⁹ affluebat redditibus, in sex
episcopatus divisit. Item in¹⁰ archiepiscopatu Narbonensi duos
episcopatus in duabus¹¹ abbatiiis de novo construxit¹². Item
episcopatum Albiensem divisit in duos¹³. Item fecit in episcopa-
tibus Agennensi¹⁴, Lemovicensi, Petragoricensi¹⁵, Claromontensi,
Ruthenensi, Pictavensi.

Eodem anno [7 aprilis 1317] canonizavit Ludovicum¹⁶, fratrem¹⁷
ordinis Minorum, episcopum Tholosanum¹⁸; qui ejus fuit magister¹⁹,
ex continua conversatione cum eo de ipsius sanctitate certior,
puta qui²⁰ ejus gesta et acta vir subtilis²¹ indaginis et oculis vidit
et experientie²² manibus contrectavit²³.

Eodem anno (hoc²⁴ est MCCCXVIIJ) septimum librum decre-
taliū fecit publicari, et ad studia generalia sub bulla, ut moris
est, destinavit²⁵.

²⁶Archiepiscopatum Terraconensem²⁷, unicum in regno Aragonie,
divisit in duos, secundam sedem archiepiscopalem in Cesaraugusta
ponens [18 julii 1318].

²⁸MCCCXVIIIJ, ordinem militare²⁹ instituit, qui vocatur
de militia Jhesu Christi, in regnis Portugalie et Algarbii³⁰, ad resi-

1. in, *D.* — 2. Ludewicum, *D.* — 3. *omis par Bal.* — 4. *vj (sic), C.* — 5. *omis par D.* — 6. traditur, *A, B.* — 7. Anno, *ajouté par Bal.* — 8. Arnolldum, *A, D;* Arnolphum, *C.* — 9. nimis, *Bal.* — 10. *omis par D.* — 11. sex, *mss.* — 12. constitui, *Bal.* — 13. in duos divisit, *A, C, Bal.* — 14. Aganensi, *D.* — 15. Petro-
garricensi, *D.* — 16. Ludewicum, *D.* — 17. *omis par D.* — 18. Tholozanum, *D.* —
19. ejus enim magister fuerat, et, *D;* cujus fuit magister, *Bal.* — 20. quod, *A, C,*
Bal. — 21. et, *ajouté par A, B.* — 22. experigentie, *D.* — 23. manus contractavit,
A, B. — 24. qui, *Bal.* — 25. et sub bulla ad studia generalia destinavit, *D.* —
26. MCCCXVIIIJ, *ajouté par D.* — 27. Terracionensem, *D.* — 28. Anno, *ajouté*
par Bal. — 29. militantem, *A, C.* — 30. Algarbie, *D.*

stendum in illis partibus Sarracenis, et domum principalem esse constituit in castro Marino, Silvensis dyocesis; illisque Templariorum bona concessit in regnis predictis.

Eodem anno ¹ veterem abbatiam ² Montis Cassini, ordinis sancti Benedicti, ad episcopalem dignitatem erexit ³.

Anno Domini ⁴ MCCCXX, canonizavit sanctum Thomam, episcopum Herefordensem ⁵, a transitu ejus anno XXXVIJ cum gloria, secundum quemdam prophetam ⁶ ab utero et a ventre, sed major a moribus ⁷ et scientie ac vite splendoribus, doctor namque fuit in sacra pagina et decretis. Pluribus miraculis claruit, ita ut etiam ⁸ mortuos suscitaverit.

Anno MCCCXXIIJ, fratrem Thomam de Aquino, ordinis Predicatorum doctorem egregium et preclarum, cathalogo sanctorum ascripsit⁹.

Anno autem Domini MCCCXXXIIJ, VIJ kalendas augusti [26 julii], in publico consistorio, quod habuit Johannes papa¹⁰ apud Avinionem, in palatio suo, ad petitionem regis Philippi Francorum, passagium generale predicavit, constituendo eum ducem illius exercitus, et decimas regni sui sibi per sex annos concessit in subsidium Terre Sancte et¹¹ passagii predicti. Ecclesie autem romane per sex annos decimas universalis Ecclesie reservavit similiter pro passagio, quod incipiendum disposuit a kalendis augusti per tres annos proximos subsequentes. In predicto etiam consistorio Petrus, archiepiscopus Rothomagensis, et Johannes, episcopus Morinensis¹², et decanus Parisiensis et Henricus, miles, dictus de A[va]lgoria, habentes procuratorium sufficiens, in animam predicti regis juraverunt quod iret in propria persona ultra mare¹³, vel filius suus rex¹⁴ Johannes, si¹⁵ causa legitima patrem impediret quod passagium perficere non posset, et quod decimas predictas sibi per sex annos concessas in alios usus non converteret quam in subsidium Terre Sancte; quam personaliter visitare juravit per procuratores predictos, ut supra est prelibatum.

1. lege MCCCXXIJ. — 2. abbatem, A, B, C. — 3. exexit, D. — 4. omis par Bal.; Anno Domini, omis par D. — 5. Harfordiensem, A; Erfordiensem, B, D; Starfordiensem, C. — 6. phitar.; phicar., D. — 7. majora moribus (sic), A, B; majora majoribus (sic), C. — 8. omis par D. — 9. Joannes papa XXIJ et CCIJ a Christo, ajoutés par A, C; Joannes papa XXIJ, a Christo ducentessimus tertius, etc. Finito libro, sit laus et gloria Christo, etc., ajoutés par B. — 10. Johannes papa, omis par C. — 11. Terre Sancte et, omis par D. — 12. Morensis, D. — 13. ultra mare, omis par A, C. — 14. omis par Bal. — 15. nisi, A, B.

Anno autem Domini MCCCXXXIIJ ¹ cepit movere questionem visionis ², in qua sibi rex Francorum et studium Parisiense restiterunt una ³ cum magistris theologie ⁴. Unde papa, tunc ⁵ motus, protestatus fuit in consistorio coram ⁶ cardinalibus, prelatis et capellanis quod in predicta questione nichil definiendo, sed recitando dixerat, et quod paratus esset ⁷ revocare si qua erronea ⁸ dixisset. Et plures auctores pro et contra collegerat ⁹, que fecit tunc legi in consistorio quinque diebus anno Domini MCCCXXXIIIJ ¹⁰ a festo Innocentium usque ad Epiphaniam ¹¹ [28 decembris 1333-6 januarii 1334], et conclusit ut supra.

Eodem anno [1334], circa ¹² Quadragesimam, incepit tractare cum septem cardinalibus ex procuratione regis Bohemie quod Ludovicus ¹³, qui se imperatorem intitulabat, deberet cedere, et quidam Henricus, dux Bavarie, consanguineus ¹⁴ predicti Ludovici ¹⁵, deberet eligi in regem et promoveri ¹⁶ ad Imperium. Quod tamen fuit contra regem Robertum, qui ex hoc cepit pape indignari. Cui rex Ungarie favit ¹⁷ cum Gibellinis tyrannis, qui jura Imperii usurparant ¹⁸, et cum Guelfis, maxime Florentinis, qui super hoc impediendo suos ambassiatores una cum ambassiatoribus regis Roberti et regis Ungarie ad papam Johannem direxerant ne ipse creationi novi imperatoris consentiret. Rex autem Francorum, una cum Johanne, rege Bohemie, laborabant ut eligeretur Henricus, dux Bavarie ¹⁹, in imperatorem promovendus.

Item, eodem anno Domini MCCCXXXIIIJ, in vigilia Pasche ²⁰ [26 martii], dum papa Johannes ²¹ officium celebrasset ²² et, communione facta, vellet unum dyaconum cardinalem, qui sibi ministraverat, communicare, scilicet dominum Jacobum Gaytani, cum porrigeret sibi partem hostie et crederet se ori ejus imposuisse, ille respondit se nichil percepisse ²³. Et ideo per horam quesita fuit pars illa hinc ²⁴ inde in sede pape, ubi steterat. Et tandem fuit

1. lege MCCCXXXI. — 2. questionem visionem, A, C; questionem [circa] visionem [beatificam], Bal. — 3. causa (sic), ajouté par C; barré dans A. — 4. theoloye, D. — 5. omis par D. — 6. in consistorio fuit coram, A, B, C, Bal. — 7. erat, D. — 8. erronei, D; enormia, B. — 9. allegantur, C. — 10. anno Domini MCCCXXXIIIJ, omis par Bal. — 11. Domini, ajouté par Bal. — 12. mediam, ajouté par D. — 13. Ludewicus, D. — 14. consanguineis (sic), A, C. — 15. Ludewici, D. — 16. promoveretur, Bal. — 17. favet, A, B, C. — 18. usurpavit (sic), A, B, C. — 19. omis par D. — 20. au lieu de Pasche D met sancta festivitatis pascalis. — 21. XXIJ, ajouté par D. — 22. celebraret, Bal. — 23. recepisce, D. — 24. hin (sic), D.

inventâ in plica casule papalis, et data predicto cardinali¹. Officio autem finito, papa dixit se visibiliter vidisse quod corpus Domini de manibus suis descendendo discurrit², et tamen³ videre non poterat ubi se reservavit, nisi post inquisitionem factam diligenter inventa est pars hostie in plica casule ut supra. Et papa hoc pro miraculo⁴ factum reputavit. Et factum est hoc XVIIJ anno pontificatus sui.

Illo etiam anno et in septimana sancta⁵ [28 martii 1334], expulsus fuit dominus Ostiensis episcopus cardinalis de Bononia, qui fuit legatus per totam Lombardiam bene XVJ annis; et amissis quasi omnibus, reversus fuit in festo⁶ Penthecostes [15 maii].

Reversus fuit etiam⁷ dominus Johannes Gaytani, dyaconus cardinalis, post mortem Johannis pape⁸ et ante electionem pape Benedicti XIJ, qui fuit legatus in Tuscia⁹, et similiter ibi nichil profecit. Sed ambo infinitum thesaurum expenderunt, et vacui recesserunt.

Item, predictus pontifex dominus Johannes¹⁰ instituit quod festum Trinitatis sollempniter celebrari deberet singulis diebus dominicis¹¹ post festum Penthecosten, licet romana Ecclesia hoc festum antea singulari officio non consueverit celebrare¹², ut extra de feriis¹³. Instituit etiam ut post orationem dominicam, in canone misse, in sua capella, flexibus genibus, sacerdos celebrans¹⁴ dicat psalmum : *Letatus sum*, etc., cum aliquibus certis collectis contra hostes Ecclesie. Et hoc etiam non fuit de antiqua constitutione, que prohibet dominicis diebus fieri publice genuflexiones, ut in decretis patet.

Anno autem predicto MCCCXXXIIIJ, cum papa Johannes¹⁵ duabus arduis causis valde diligenter intenderet, scilicet creationi imperatoris novi, in quo facto rex Philippus Francorum et Johannes¹⁶, rex Bohemie, filius Henrici [VIJ] imperatoris, sibi multum favebant, et determinationi questionis visionis¹⁷, an scilicet sancti in patria ante resurrectionem haberent visionem essentie divine, et dum predictis et aliis causis¹⁸ sollicitus intenderet, et IIIJ nonas

1. cardinali predicto, *D*; prefato cardinali, *C*. — 2. disparuit, *A*, *C*; comparuit, *Bal*. — 3. causam, *B*; casulam, *A*, *C*, *Bal*. — 4. pro miraculo hoc, *B*. — 5. illa, *Bal*. — 6. est infra festum, *D*. — 7. etiam fuit, *C*. — 8. pape Joannis, *B*. — 9. Tusciam, *A*, *B*, *C*. — 10. XXIJ, *ajouté par D*. — 11. omni die dominico, *D*. — 12. consuevit celebrari *A*, *B*, *C*. — 13. capitulo primo, *ajoutés par D*. — 14. omis *par A*, *C*, *Bal*. — 15. XXIJ, *ajouté par D*. — 16. *placé après Bohemie par D*. — 17. de visione, *D*. — 18. predictis causis et aliis, *D*.

decembris [2 decembris] consistorium mandasset ut aliquas provisiones quibusdam faceret, in nocte precedenti nonas predictas¹ post cenam et primum galli cantum invasit eum mors². Et omisso sic³ consistorio, illa die IIIJ nonas decembris nichil fecit, sed IJJ nonas [3 decembris], die sequenti, post vespervas, fecit vocari omnes cardinales qui erant in Avinione. Hoc dico propter Johannem Gaytani, qui non erat presens tunc in civitate, et propter dominum Napulionem⁴, Romanum⁵, dyaconum cardinalem, qui erat in cardinalatu antiquior omnibus cardinalibus : qui, licet in civitate esset et vocatus per papam, ipse tamen noluit venire, nec interesse obsequiis⁶ nec testamento pape. Et presumitur quod ex eo fecerit, quia papa in sua electione, quæ apud Lugdunum celebrata fuit, juravit se nunquam ascensurum equum vel mulum nisi iret Romam. Quod et servavit, quia navigio ivit usque ad⁷ Avinionem, et pedes ascendit palatium; de quo postea nisi intrando ecclesiam majorem, que contigua palatio est⁸, non exivit. Et sic suum sacramentum servavit, quia post sacramentum prestitum, sicut⁹ fecit, nunquam equitavit. Unde predictus cardinalis¹⁰ sibi non favit. Sed papa nichilominus coram aliis cardinalibus disposuit rite et legitime testamentum suum et¹¹ recommendans sanctam Ecclesiam et nepotes suos cardinalibus. Et sic IJ nonas decembris [4 decembris], post auditam missam, in aurora diei, et communione percepta¹², orando migravit¹³ de hoc seculo, hora tertia, et dominica die que erat tunc IJ nonas decembris. Sepultus est autem Avinione in ecclesia cathedrali nonis [5] decembris. Sedit autem annis XVIIJ et¹⁴ mensibus IIIJ, minus IJ¹⁵ diebus. Et vacavit Sedes sexdecim diebus. Sed XIIIJ kalendas januarii [20 decembris] elegerant cardinales ut infra sequitur¹⁶.

1. nonis predictis, A, B, C. — 2. morbus, Bal. — 3. sic omisso, D, Bal. — 4. Neappulionem, D. — 5. Romanorum, D. — 6. noluit interesse nec exequiis, D. — 7. omis par D. — 8. est palatio, D. — 9. si quod, D. — 10. cardinalis predictus, D. — 11. omis par Bal. — 12. recepta, D. — 13. ad Dominum, ajoutés par B. — 14. omis par B. — 15. XVIIJ, B. — 16. dicetur, A, C; Sed XIIIJ kalendas... sequitur, phrase omise par Bal.; après sequitur les mss. ajoutent : Anno Domini MCCCXXXVIIJ, Johannes (lege Edwardus), rex Anglorum, transfretavit de mense augusti et venit in Confluentiam, quod dicitur Coblentz, dyocesis Treverensis (Maguntinensis (sic), D) ad Ludovicum, etc., ubi erant electores omnes, excepto rege Bohemie; et ibi firmaverunt se ituros contra regem Ludovicum (lege Philippum) Francie (Ludovicum regem Francie, A, C), et aggressionem se facturos et incepturos in proximo festo sancti Georgii; sed minime compleverunt.

SEXTA VITA

JOANNIS XXII

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

CANONICO PRAEMONSTRATENSI ET PRIORE FLOREFFIENSI

Johannes XXIJ fuit electus in papam anno Domini MCCCXVJ Lugduni, ubi cardinales, XXIIJ numero, postquam a¹ Carpentorate civitate, ob gravem turbationem commotam, a conclavi, quod prius intraverant, dicesserant, et dispersi in diversis civitatibus et villis steterant annis amplius quam duobus, tandem congregati fuerunt pariter et inclusi diligentia comitis Pictaviensis, germani regis Francie Ludovici, et ibi omnes in dictum Johannem consenserunt; qui prius vocabatur Jacobus et fuerat cardinalis episcopus Portuensis, sed antea erat episcopus Avinionensis. Hic recedens de Lugduno venit Avinionem, et ibi mansit curia.

Hic sanctum Ludovicum episcopum Tholosanum, filium quondam Karoli regis Sicilie², canonizavit viJ idus [7] aprilis anno Domini MCCCXVJ³.

Dictus etiam papa, anno pontificatus sui tertio⁴ [14 martii 1319], instituit novum ordinem militum qui dicerentur de militia Jhesu Christi in regno Portugalie, ad resistendum in illis partibus Sarra-cenis pro defensione fidei christianorum.

Item, anno Domini MCCCXIX, usus conversationis Beghinarum deletus et prohibitus est per constitutionem Clementis pape quinti,

1. *omis par B.* — 2. *Cicilie, B.* — 3. *lege, MCCCXVII.* — 4. *omis par B; quarto (sic), Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. latin 12000, fol. 136 r°-137 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 *A*, fol. 221 v°-223 v°.

predecessoris dicti Johannis pape, ex eo quod suggestum fuerat dicto Clementi quod dicte Beghine intromittebant se disputare de summa Trinitate contra articulos fidei, prout habetur in dicta constitutione, que incipit : *Ad nostrum, qui desideranter* (de hereticis, in Clementinis). Quam constitutionem moderando revocavit Johannes papa per unam, que incipit : *Recta ratio non patitur ut innocentes ad paria cum nocentibus judicentur*.

Item, anno Domini MCCCXX, xv¹ kalendas maii [17 aprilis], apud Avinionem, dictus Johannes papa canonizavit sanctum Thomam, episcopum Herefordensem², a transitu ejus anno XXXVIIJ. Qui fuit vir nobilis genere, sed nobilior moribus et vita, scientia et doctrina; doctor³ in decretis, et magister in theologia, preclarus in miraculis, tam in beneficiis sanitatum quam resuscitatione mortuorum.

Anno quoque Domini predicto [1320] surrexit in regno Francie quedam nova pestis, cui similis reperitur in cronicis elapsis jam LXX annis alias contigisse. Subito siquidem surrexit quedam congregatio hominum simplicium promiscui sexus, qui se Pastorellos vocare ceperunt, confingentes⁴ se zelum habere transfretandi mare ad recuperandam Terram Sanctam, nullum habentes conductorem neque aliquem navigii apparatus. Multiplicabantur⁵ cotidie euntes de loco ad locum, subsidium sibi prestari sub specie pietatis petentes : quibus populus multum favebat, non providens pericula in futurum. Nam sic multiplicati communem fecerunt vocem⁶ ut omnes Judei, nisi baptizari vellent, ubique interficerentur ab eis, nullo alterius potestatis judicio⁷ precedente; quod et opere impleverunt, bona Judeorum occisorum diripientes et suis usibus applicantes. Sicque de malo in pejus proficientes, profugi et latrones eis adjuncti sunt. Tandem fuit per nonnullos ex eis detectum quod in clerum et religiosos insurgere necnon bona eorum diripere disponebant; unde plurimi ex ipsis fuerunt capti et suspendio occisi. Sicque, ceteris fugientibus et ultra non comparentibus, dissipati sunt.

Item, anno Domini MCCCXXJ, leprosi in regno Francie convicti et confessi fuerunt quod in suis conventiculis, que sua capitula ad tractandum vocabant, simul conspiraverant quod aquas fontium et fluviorum⁸ ubique inficerent apposisis venenosis pulveribus, ut

1. xvi (sic), B, Bal. — 2. Arfordensem, B. — 3. enim, ajouté par A. — 4. consurgentes, A. — 5. multiplicantur, A. — 6. commune fecerunt votum, Bal. — 7. inde, A. — 8. fluvium, A.

homines sani, bibentes ex dictis aquis infectis, efficerentur leprosi aut morbidī, aut necarentur, sicque numerus¹ leprosorū auge-
retur in tantum quod dominationes nobilium et baronū violenter²
optinerent. Propter quod omnes inventi culpabiles combusti fuerunt,
et reliqui sic inclusi quod, vita eorū durante, non exirent, viris
a mulieribus separatis.

Anno Domini MCCCXXIIJ, dictus papa Johannes canonizavit,
apud Avinionem, in consistorio, sanctum Thomam de Aquino,
ordinis Predicatorum, a die transitus sui de hoc mundo anno³
quingagesimo. Hic siquidem sanctus Thomas, doctor egregius,
nobilibus ortus natalibus, de⁴ illustri prosapia comitum Aquinorum
traxit originem: Virgo mente et corpore, puer apud Neapolim missus
ad studium, habitum fratrum ordinis Predicatorum suscepit, et in
brevis tempore sic vita, scientia et moribus profecit quod adhuc
etate juvenis ad theologie magisterium Parisius extitit promotus;
cujus scripta et opera laude sunt digna. Hic, propter ejus scientiam
eminentem⁵, vocatus a Gregorio papa X ad generale concilium
Lugdunense, veniens ad quoddam monasterium Fossenove, ordi-
nis Cisterciensis, in Campania, ibidem obdormivit in Domino,
clarus miraculis in vita et post mortem ejus.

Eodem anno [1323], dampnavit opinionem quorūdam asseren-
tium quod Christus et ejus apostoli nichil habuerunt in communi
vel speciali⁶; misitque super hoc declarationem ad studia genera-
lia sub sua bulla.

Hic papa Johannes plures fecit constitutiones utiles et salubres,
que Johannine vocantur.

Item, dictus papa coram se in consistorio fecit comparere magi-
strum Johannem de Poliacō, magistrum sacre theologie, qui te-
nuerat publice predicans quod confessi fratribus mendicantibus,
habentibus licentiam generalem audiendi confessiones, tenentur
eadem peccata, que confessi fuerant, iterum confiteri suo proprio
sacerdoti. Secundo, tenuit et predicavit quod papa romanus non
potest facere quod parrochianus non teneatur suo curato, semel
in anno, confiteri, stante illa decretali de penitentiis et remissio-
nibus *Omnis utriusque sexus*. Que opiniones reprobate fuerunt in
consistorio, et preceptum dicto magistro Johanni quod publice

1. innumerus (*sic*), *B*. — 2. *omis par Bal.* — 3. *omis par A.* — 4. *ex, Bal.*;
et, B. — 5. *eminentem scientiam, B, Bal.* — 6. [*commune*] vel *speciale, B*;
commune vel speciale, Bal.

in scholis et suis predicationibus revocaret predictos articulos tamquam contrarios veritati. Super quo fecit unam constitutionem que incipit : *Vas electionis* [24 julii 1324].

Item, iste papa Johannes, propter quedam verba per ipsum allegata in sermone ab ipso facto in festo Omnium Sanctorum [1 novembris 1331], que ¹ beato asscribuntur Bernardo, predicavit et predicare fecit animas sanctorum non videre divinam essentiam clare ante generalem diem judicii et corporis resurrectionem ², et quod visio, quam nunc habent anime de divina essentia, evacuabitur in judicio extremo³. Unde dominus Durandus episcopus, de ordine fratrum Predicatorum, fecit tractatum de hac materia contra opinionem Johannis pape predicti; propter quod fuit citatus, sed per regem Francie defensatus.

Item, anno Domini MCCCXXXIIIJ, III nonas [3] decembris, die dominica ⁴, hora diei prima, ipse Johannes, anno pontificatus sui XIX, quadam infirmitate depressus, cum se moriturum videret, ad exhortationem amicorum suorum, submisit se et doctrinam suam judicio Ecclesie romane in hec verba : *Credimus quod anime separate a corporibus et purgate sunt in celo, celorum regno seu paradiso, et cum Christo in consortio angelorum congregate, vident Deum et divinam essentiam facie ad faciem, clare, in quantum status et conditio anime patitur separate*⁵. De qua revocatione scripsit pulchram ⁶ litteram, sub hac forma : *Johannes, episcopus, servus servorum Dei. Ad perpetuam rei memoriam. Ne super hiis que de animabus separatis a corpore et purgatis, ante resurrectionem corporum, divinam essentiam visione illa, videlicet quam vocat Apostolus facialem, videant tam per nonnullos alios in presentia nostra recitando et allegando sacram Scripturam ac originalia et dicta sanctorum illis alias ruminando sepius dicta sunt, aliter per nonnullos quam per nos dicta et intellecta auribus fidelium inculcabantur. Ceterum nostram intentionem, quam circa statum animarum separatarum habemus et habuimus, serie presentium declaramus. Fatemur siquidem et credimus quod anime separate et purgate a corporibus sint in celo, celorum regno et paradyso cum Christo in consortio angelorum congregate, et videant Deum facie ad faciem et divinam essentiam, clare, in quantum conditio et status patitur anime separate. Si vero alia et alia contra materiam hujusmodi⁷ per nos dicta, et predicata*

1. qui (sic), mss. — 2. resurrectionem, Bal. — 3. extremo judicio, B, Bal. — 4. lege sabbato. — 5. separate patitur, Bal. — 6. omis par A. — 7. hujus, B.

vel scripta fuerunt, que quoquo modo¹ illa predicavimus vel scripsimus contra premissa vel alia que fidem concernant catholicam, sacramque Scripturam aut bonos mores, illa abnegamus, et determinationem Ecclesie et sacre Scripture approbamus. Alias autem dicta vel scripta illa habemus et habere volumus pro non dictis et scriptis, eaque revocamus expresse, ac predicta omnia et quecumque dicta et predicata fuerunt vel scripta per nos, de quacumque materia, ubicumque, et in quocumque loco et in quocumque statu, quem habuimus, et habemus vel habuerimus, omnia submittimus determinationi Ecclesie ac successorum nostrorum. Nulli ergo omnino hominum liceat² hanc paginam nostre declarationis et constitutionis³ infringere vel eam ausu temerario contraire. Datum Avinione III nonas [3] decembris, pontificatus nostri anno XVIIIJ [1334].

Hac siquidem revocatione facta, statim die et hora supradictis⁴ exspiravit.

1. *omis par B.* — 2. *licet hominum, B.* — 3. *et constitutionis, omis par Bal.* — 4. *sic.*

SEPTIMA VITA

JOANNIS XXII

AUCTORE

AMALRICO AUGERII, PRIORE BEATE MARIE DE ASPIRANO

ELNENSIS DIOCESIS

(excerpta ex chronicis quae dicuntur *Actus romanorum pontificum*).

Johannes vicesimus secundus, de Caturco civitate oriundus, ex patre Arnaldo de Oza filius, et ¹ post dictum Clementem papam V apud Ludgunum, in domo Predicatorum², vii ydus augusti [7 augusti] in romanum pontificem fuit assumptus. Et postea in ecclesia cathedrali fuit coronatus in die nonarum [5] septembris, et post beatum Petrum apostolum extitit papa ducentessimus sextus ³, anno a nativitate Domini ⁴ MCCCXVJ.

Item quod ⁵ iste ⁶ Johannes ante suam promotionem Jacobus de Oza, cardinalis Portuensis, vocabatur. Qui quidem primo ⁷ fuit cancellarius Roberti regis Sicilie, et postea ad sui ⁸ instantiam fuit episcopus Forojuliensis ⁹, et deinde ad episcopatum Avinio-

1. *omis par Bal.* — 2. Predicatorum domo, *D.* — 3. Et post beatum Petrum apostolum extitit papa ducentessimus septimus, et postea in ecclesia cathedrali dicte civitatis fuit coronatus in die nonarum septembris, *D.* — 4. *omis par A, C.* — 5. *omis par B, Bal.* — 6. ipse, *C.* — 7. primus, *A, C.* — 8. qui fuit primus cancellarius Roberti regis Francie (*sic*) et post ad suam, *D.* — 9. Forojucensis, *A, B, C.*

Désignation des manuscrits employés :

- A* = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5147, fol. 144 v°-149 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5146, fol. 154 r°-159 v°.
C = Bibliothèque Vaticane, *Regina 704*, fol. 131 v°- 135 v°.
D = Bibliothèque de la ville de Tours, ms. 993, fol. 63 r°-65 v°.

nensem extitit ¹ translatus, et postea cardinalis ² factus, et deinde ³ in papam electus.

Item quod ⁴ iste ⁵ Johannes post suam coronationem secunda die mensis octobris [1316] apud Avinionem venit ad tenendum ibi curiam suam, quam ibi antea ⁶ publice preconizari ⁷ fecerat. In qua quidem civitate in sequentibus quatuor temporibus Adventus Domini [17-18 decembris 1316] fecit cardinales ⁸ videlicet Bernardum de Castaneto, tunc episcopum Aniciensem, quem etiam fecit tunc ⁹ episcopum Portuensem, et nichilominus episcopatum Aniciensem ¹⁰ ipse ¹¹ sibi commendavit; item Jacobum de Via, de Caturco, nepotem suum, tunc Avinionensem episcopum, cui titulum Sanctorum Johannis et Pauli presbiteri cardinalis dedit, et nichilominus ecclesiam Avinionensem ¹² ipse ¹³ sibi commendavit; item Gaucellmum ¹⁴ Johannis, de Caturco, legum doctorem, tunc sancte ¹⁵ romane Ecclesie ¹⁶ vicecancellarium, cui titulum Sanctorum ¹⁷ Marcellini et Petri ipse assignavit; item Bertrandum de Pogeto, legum doctorem, Castrinovi Caturcensis dyocesis, cui titulum Sancti Marcelli presbiteri cardinalis ipse ¹⁸ dedit; item Bertrandum de Montefaventio, legum doctorem, Castrinovi et ¹⁹ dyocesis Caturcensis predictorum ²⁰, cui titulum Sancte Marie de Aquiro dyaconi cardinalis ipse ²¹ assignavit; item Petrum de Riblayo ²², legum doctorem, de Britania, tunc cancellarium regis Francie, cui titulum Sancte Susanne presbiteri cardinalis ipse ²³ dedit; item Gualhardum de Mota ²⁴, Vasconem, condam Clementis pape V nepotem, cui titulum Sancte Lucie dyaconi ²⁵ cardinalis ipse ²⁶ assignavit; item Johannem Gaytani, Romanum, de genere de Ursinis ²⁷, cui titulum Sancti Theodori dyaconi cardinalis ipse ²⁸ dedit ²⁹.

Item quod postea ipse Johannes, apud Avinionem, vii idus [7] aprilis anno Domini MCCCXVIJ, solempniter, presente fide-

1. fuit, *D.* — 2. fuit, *D.* — 3. exinde, *D.* — 4. *omis par B, Bal.* — 5. ipse, *C.* — 6. antea ibi, *D.* — 7. precoronari, *C*; *dans A* precoronari a été corrigé postérieurement en preconizari. — 8. fecit cardinales, *omis par A, C*; Domini octo cardinales de novo fecit et creavit, *D.* — 9. *omis par B, Bal.*; quem et tunc fecit, *D.* — 10. Avinionensem (*sic*), *A, D*; *dans B* une main postérieure a corrigé Avinionensem en Aniciensem. — 11. *omis par B, Bal.* — 12. Caturcensem (*sic*), *mss.* — 13. *omis par B, Bal.* — 14. Galtherum, *B.* — 15. *omis par D.* — 16. romane sancte Ecclesie, *C.* — 17. sancti, *A, B, C.* — 18. cardinalis ipse, *omis par D.* — 19. *omis par Bal., D.* — 20. predictorum Caturcensis. *B*; predicte Caturcensis, *Bal., D.* — 21. *omis par D.* — 22. Riblaya, *B, Bal.* — 23. *omis par D.* — 24. au lieu de de Mota *B* met Mote. — 25. *omis par A, B, C.* — 26. *omis par D.* — 27. Ursinorum, *B, D, Bal.* — 28. *omis par D.* — 29. assignavit, *B, Bal.*

lium multitudine copiosa, canonizavit sanctum Ludovicum, episcopum Tholosanum, filium Karoli secundi regis Sicilie, et ipsum sanctum et gloriosum coram Deo in gloria sua¹ pronuntiavit, et postea cathologo² omnium aliorum sanctorum confessorum eum ipse³ aggregavit.

Item quod iste⁴ Johannes a Berengario Fredeli⁵, episcopo Tusculano, cardinali, publice, apud Avinionem, presente gentium multitudine copiosa, deponi fecit per ordinem, prout infra sequitur, Hugonem Geraldii, tunc episcopum Caturcensem, ab omnibus insigniis episcopalibus et clericalibus⁶ atque doctoralibus⁷, et primo videlicet anulo, mitra, camisia romana cum capa, et ultimo birreto suo doctorali⁸, cum ipse⁹ esset legum doctor. Et sic tantum remansit in suo habitu clericali. Qui quidem postea perpetuo carceri ipse¹⁰ tunc fuit judicatus anno quo supra, quarto die mensis maii. Sed postea per dictum cardinalem, de mandato ipsius Johannis pape, solempniter extitit degradatus, et deinde secundum formam juris seculari curie traditus et remissus, per quam postea¹¹ ipse in parte extitit¹² exoriat¹³ et deinde publice¹³ per villam usque ad palliam¹⁴ fuit¹⁵ pertractatus, et demum combustus anno quo supra in mense julii. Prout tunc dicebatur, ipse conspiraverat et machinatus fuerat¹⁶ in personam seu mortem dicti Johannis pape, postquam ad Sedem apostolicam fuit¹⁷ assumptus.

Item quia, anno quo supra, circa festum sancti Johannis Baptiste [13 junii 1317] decesserat Jacobus de Via, cardinalis, nepos ejusdem Johannis pape, ideo post octo dies in loco ipsius idem Johannes papa fecit et de novo¹⁸ creavit in cardinalem Arnaldum de Via, fratrem germanum¹⁹ dicti Jacobi de Via jam defuncti, cui titulum Sancti Eustachii dyaconi cardinalis assignavit²⁰.

Item quod postea anno quo supra [1317] tam in mense julii²¹ quam in mense²² augusti ecclesiam Tholosanam, tunc episcopalem, in ecclesiam metropolitanam de novo erexit²³, et certos red-

1. sua gloria, B, Bal. — 2. cathologo, A, B, C. — 3. ipse eum, B, Bal. — 4. ipse, B, C, Bal. — 5. Fredelli, B, D, Bal.; Fidei (sic), C. — 6. et clericalibus, omis par Bal. — 7. doctoralibus, C; dans A doctoralibus a été corrigé en doctoralibus. — 8. doctorali, A, C. — 9. omis par B, Bal. — 10. omis par Bal. — 11. postea, omis par C. — 12. in parte ipse fuit, B, Bal.; in parte ipse extitit, D. — 13. omis par B, Bal. — 14. pallatium, D. — 15. omis par B, Bal. — 16. machinaverat, D. — 17. fuerat, B, Bal. — 18. de novo fecit et, B, Bal. — 19. germanum fratrem, B, Bal. — 20. Dans A un feuillet a disparu. — 21. omis par C. — 22. in mense, omis par B, Bal. — 23. direxit (sic), B.

ditus sibi assignavit et limitavit¹. In qua quidem ecclesia Johannem, fratrem comitis Convenarum, tunc episcopum Magalonensem, transtulit [13 novembris 1317]. Et Galhardo antea episcopo Tholosano de ecclesia Regensi, que est modici valoris, providit seu ad ipsam transtulit; quam ipse acceptare noluit².

Item quod ipse Johannes postmodum dyocesim Tholosanam in sex partes³ episcopatus divisit, et cuilibet certos et limitatos redditus assignavit: quorum quidem ipsi pro suffraganeis⁴ archiepiscopo Tholosano extiterunt deputati⁵, et in certis locis solemniter fuerunt assignati⁶. Et primo videlicet⁷ villam Montisalbani, secundo villam de Rivis, tertio villam et abbatiam de Lomberiis, quarto villam de Sancto Papulo, quinto villam de Mirapisce, sexto et ultimo villam de Vauro; in quibus ecclesias cathedrales ipse temporibus perpetuis constituit et ordinavit.

Item quod ipse⁸ Johannes⁹ postea in villa Sancti Pontii Thome-
rinarum cum¹⁰ abbatia et deinde in villa de Electo¹¹ cum¹² abbatia et cum¹³ auxilio aliquorum¹⁴ reddituum ecclesie Narbonensis et dyocesis¹⁵ posuit sedes episcopales, et cuilibet ipsorum certos et limitatos redditus assignavit, et jure metropolitano archiepiscopo Narbonensi subjecit¹⁶ et deputavit¹⁷.

Item quod iste Johannes postmodum episcopatum Albiensem in duos episcopatus divisit, et apud villam Castrarum cum¹⁸ sua¹⁹ abbatia ecclesiam cathedralem ibi²⁰ constituit, et de redditibus dyocesis et ecclesie²¹ Albiensis ipsam in parte dotavit atque fundavit, et jure metropolitano archiepiscopo Bituricensi²² ecclesiam Castrarum subjecit, prout ecclesia Albiensis erat ab antiquo.

Item quod ipse²³ Johannes deinde²⁴ episcopatum Agennensem in duas partes divisit, et apud villam Condomiensem de novo episcopatum constituit cum²⁵ abbatia illius loci, et cum auxilio reddituum dyocesis et²⁶ ecclesie Agennensis ipsum episcopatum dota-

1. limitavit et assignavit, *D.* — 2. providit et transtulit ad ipsam; quam ecclesiam Regensem acceptare noluit, *B, Bal.*; providit, et eum ad ipsam transferre voluit; sed noluit ipse, *D.* — 3. *omis par Bal., D.* — 4. ipsi, *ajouté par D.* — 5. assignati, *D.* — 6. situati, *D.* — 7. *omis par B, Bal.* — 8. iste, *D.* — 9. quod ipse Johannes, *omis par B, Bal.* — 10. in, *Bal.* — 11. Clereto (*sic*), *B.* — 12. in, *Bal.* — 13. *omis par Bal.* — 14. certorum, *D.* — 15. ipse Johannes, *mis ici par B, Bal.* — 16. subjessit, *C.* — 17. et deputavit, *omis par B, Bal.* — 18. in, *Bal.* — 19. *omis par Bal.* — 20. *omis par D, Bal.* — 21. dyocesis et, *omis par B, D, Bal.*; et dyocesis ecclesie, *C.* — 22. Biterrensis (*sic*), *B, C, D.* — 23. iste, *D.* — 24. et, *D.* — 25. in, *Bal.* — 26. *omis par B, C, Bal.*

vit et assignavit, et jure metropolitano archiepiscopo Burdegalensi ipsam ecclesiam subjecit¹ atque deputavit², prout ecclesia Agensis ab antiquo sibi erat subjecta³.

Item quod ipse⁴ Johannes exinde ecclesiam Lemovicensem in duos episcopatus⁵ divisit, et apud villam Tutellensem de novo episcopatum constituit⁶ cum⁷ abbatia ibi posita, et cum auxilio reddituum ecclesie⁸ et⁹ dyocesis Lemovicensis ipsum episcopatum dotavit atque fundavit¹⁰, et jure metropolitano ecclesie Bituricensi ipse¹¹ subjecit¹² et deputavit¹³, prout etiam ecclesia Lemovicensis sibi¹⁴ erat ab antiquo subjecta.

Item quod ipse¹⁵ Johannes postmodum ecclesiam Petragoricensem in duos episcopatus divisit¹⁶ et apud villam de Sarlato cum¹⁷ sua abbatia de novo ecclesiam cathedrallem constituit et ibi erexit¹⁸, et cum auxilio reddituum dyocesis et¹⁹ ecclesie²⁰ Petragoricensis ipsum episcopatum dotavit atque fundavit²¹, et jure metropolitano archiepiscopo²² Burdegalensi tunc subjecit²³ et deputavit²⁴, prout dicta ecclesia Petragoricensis sibi subjecta ab antiquo erat²⁵.

Item quod postea ipse²⁶ Johannes ecclesiam Claromontensem in duos episcopatus divisit, et apud villam Sancti Flori²⁷ cum²⁸ sua abbatia ecclesiam cathedrallem constituit, et episcopatum ibi erexit, et cum auxilio reddituum dyocesis et²⁹ ecclesie Claromontensis eam dotavit, et jure metropolitano archiepiscopo³⁰ Bituricensi, sicut est ecclesia Claromontensis, ipsam ecclesiam deputavit³¹ prout dicta ecclesia Claromontensis prius ab antiquo ecclesie Bituricensi extiterat subjecta³².

1. subjessit, C. — 2. atque deputavit, *omis par B, Bal.* — 3. *au lieu de* ab antiquo sibi erat subjecta *D met* subjecta ab antiquo. — 4. iste, D. — 5. duas partes, D; *après* episcopatus C *ajoute* sibi. — 6. instituit, D. — 7. in, Bal. — 8. *omis par C.* — 9. ecclesie et, *omis par B, Bal.* — 10. atque fundavit, *omis par B, Bal.* — 11. *omis par B, D, Bal.* — 12. subjessit, C, D. — 13. et deputavit, *omis par B, Bal.* — 14. *mis par D après* antiquo. — 15. postmodum iste, D. — 16. duos divisit episcopatus, D. — 17. in, Bal. — 18. et ecclesiam ibi erexit, C; et ibi erexit, *omis par B, D, Bal.* — 19. *omis par B;* et dyocesis, C. — 20. et ecclesie, *omis par Bal.*; ecclesie et dyocesis, D. — 21. atque fundavit, *omis par B, Bal.* — 22. ecclesie, B, Bal. — 23. subjessit, C, D. — 24. et deputavit, *omis par B, Bal.* — 25. ab antiquo subjecta erat, B, Bal.; ab antiquo erat sibi subjecta, D. — 26. iste, D. — 27. de Sancto Floro, D. — 28. in, Bal. — 29. et dyocesis, C; dyocesis et, *omis par B, D, Bal.* — 30. ecclesie, B, Bal. — 31. sicut antea erat subjecta ipsa ecclesia Claromontensis deputavit et subjecit, D. — 32. prout dicta... subjecta, *omis par D;* prout dicta ecclesia Claromontensis prius erat ab antiquo subjecta, B, Bal.; *après* subjecta le texte de A recommence.

Item quod ipse¹ Johannes papa² deinde ecclesiam Ruthenen-
sem in duos episcopatus divisit, et apud villam de Vabro cum³
abbatia ecclesiam cathedralem constituit et ipsam⁴ ibi erexit⁵,
et cum auxilio reddituum dyocesis et ecclesie⁶ Ruthenensis ibi⁷
episcopatum dotavit atque fundavit⁸, et jure metropolitano ipsum⁹
archiepiscopo Bituricensi, sicut antiquitus dicta ecclesia Ruthe-
nensis erat subjecta, ipse sibi subjecit et deputavit¹⁰.

Item quod ipse¹¹ Johannes postea ecclesiam Pictavensem in
tres episcopatus¹² divisit atque limitavit : quorum unum de novo
constituit in villa de Malhesio cum¹³ sua abbatia, et alium in
villa de Lucionio cum¹⁴ abbatia. Quos quidem episcopatus cum
auxilio reddituum ecclesie Pictavensis et dyocesis ipsius dotavit
atque fundavit, et jure metropolitico¹⁵ archiepiscopo Burdegalensi¹⁶,
sicut ecclesia Pictavensis ab antiquo subjecta sibi erat¹⁷,¹⁸ sup-
posuit atque subjecit¹⁹.

Item quod iste²⁰ Johannes postmodum in pluribus et diversis
civitatribus, castris et villis fecit et constituit multas ecclesias colle-
giatas cum dignitatibus et prebendis certis et congruis cum reddi-
tibus eis assignatis, prout sequitur. Et primo apud civitatem Montis-
albani unam de ipsis fecit, et ibi decanum constituit, qui cum suis
canonicis vacante sede²¹ cathedrali in electione novi pontificis
una cum monachis ecclesie cathedralis interesse²² et ipsum epi-
scopum eligere deberent. Item aliam ecclesiam consimilem fecit
et constituit²³ in Castronovo de Arrio, Sancti Papuli²⁴ dyocesis.
Item aliam consimilem in castro de Burlatio, dyocesis Castrensis²⁵.
Item aliam consimilem in castro Sancti Felicis de Caramanno²⁶,
Tholosanensis dyocesis. Item in castro Montisregalis, dyocesis²⁷
Carcassonenensis. Item aliam consimilem in villa Sancti Pauli de
Fenolhedesio²⁸, Electensis dyocesis.

1. iste, *D.* — 2. *omis par B, D, Bal.* — 3. in, *Bal.* — 4. *omis par C.* — 5. et
ipsam ibi erexit, *omis par B, D, Bal.* — 6. et dyocesis ecclesie, *A, C*;
ecclesie et dyocesis, *D*; et ecclesie, *omis par B, Bal.* — 7. ipsum, *A, C.* —
8. atque fundavit, *omis par B, Bal.* — 9. *omis par B, Bal.* — 10. sicut antea erat
subjecta dicta ecclesia Ruthenensis subjecit et deputavit, *D.* — 11. iste, *D.* —
12. partes, *D*; *après* episcopatus *C* ajoute etiam. — 13. in, *Bal.* — 14. in, *Bal.*;
sua, *ajouté par D.* — 15. metropolitano, *B, D, Bal.* — 16. Senonensi, *A, C*; *une main*
très postérieure a corrigé Senonensi en Burdegalensi dans *B.* — 17. sibi erat subjecta,
D, Bal. — 18. sibi, *ajouté par A, B, C.* — 19. subjescit, *A.* — 20. ipse, *B, Bal.* —
21. ecclesia, *B, Bal.* — 22. inter ipse, *A, C.* — 23. instituit, *B.* — 24. Pauli, *B.* —
25. Castrensis dyocesis, *B, Bal.* — 26. Caramannio, *A, B.* — 27. Carcassonenensis
dyocesis, *B, D, Bal.* — 28. Fenelhedesio, *A, B.*

Item quod ipse ¹ Johannes postea, anno Domini MCCCXVIJ, fecit de novo tres constitutiones seu decretales extravagantes; quarum prima incipit *Sedes apostolica*, secunda incipit *Suscepti regiminis*, tertia est ² *Exsequabilis quondam*³; quas quidem aliqui ⁴ decretorum doctores jam glosaverunt seu ipsas exposuerunt.

Item quod ⁵ deinde anno quo supra in mense novembris [1317] prefatus Johannes papa constitutiones factas ⁶ in concilio Viennensi, et ante et post, per Clementem papam V ⁷, apud Avinionem, publicavit, et postea ipsas sub bulla ad studia generalia transmisit in scholis legendas et in ⁸ judiciis nostris ⁹; que tamen diu steterant¹⁰ in suspenso.

Item quod cum magna discordia exorta fuisset inter monachos abbacie ordinis Grandimontensis, ex una parte ¹¹, et priores conventuales ejusdem ordinis, ex altera, super electione abbatis eorum, ideo dictus Johannes declaravit super hoc et ordinavit ut de cetero, vacante eorum abbacia, monachi illius monasterii ¹² tantum ipsum abbatem eligere possint ¹³ et ad ipsos totaliter electio ¹⁴ ipsius ¹⁵ abbatis pertinere censeatur ¹⁶, et quod ad monachos singulorum prioratum conventualium ejusdem ordinis electio priorum suorum dumtaxat pertinere noscatur, quamvis alias omnes monachi et priores conventuales dicto abbati, tamquam capiti eorum, remaneant et subjecti existant ¹⁷. Et nichilominus voluit et addidit tribus eorum ¹⁸ unum ¹⁹ alium, ita quod sint de cetero quatuor visitatores, quia ²⁰ reformatio ipsius melius et utilius consilio plurium fieri potest quam ²¹ paucorum [17 novembris 1317].

Item quod, cum in regno Aragonie, tempore hujus Johannis pape, non esset nisi unica ecclesia metropolitana valde lata et diffusa, ideo ²² predictus Johannes ecclesiam Cesaraugustanam ²³ in metropolitanam ²⁴ erexit et ordinavit, cui quinque ecclesias cathedrales jure metropolitico ²⁵ assignavit et limitavit, et alias undecim

1. iste, D. — 2. *omis par Bal.* — 3. *lege Exsecrabilis quorumdam, Bal.* — 4. quas alii, D. — 5. *omis par B, Bal.* — 6. constitutionibus factis, D. — 7. adhesit et eas, *ajoutés par D.* — 8. *omis par B, Bal.* — 9. vestris et tenendis, A, C. — 10. steterat, C, D. — 11. parte una, D. — 12. ipsius abbacie, B, Bal. — 13. possent, B, Bal. — 14. electiones, B. — 15. *omis par B, Bal.* — 16. censeantur, B. — 17. remaneant et existant subjecti, Bal.; remaneant et subjecti assistant, B; remaneant et subjectis assistant, A, C; subjecta (*sic*) subsistant et remaneant, D. — 18. visitatoribus, *ajouté par D, Bal.* — 19. *omis par Bal.* — 20. *omis par C.* — 21. quam, A, C. — 22. *omis par D.* — 23. Cesaraugustanam ecclesiam, D. — 24. metropolitana, A, C. — 25. metropolitano, B, D, Bal.

cathedrales ¹, quas archiepiscopus Terraconensis ² jure metropolitico ³ habebat subjectas sibi, ut prius remanere debere ⁴, anno Domini MCCCXVIIIJ ⁵.

Item quod postea, anno Domini MCCCXVIIIJ, prefatus Johannes papa, de consilio fratrum suorum, instituit et ordinavit novum ordinem militie, qui vocari deberet militia Christi Jhesu ⁶, in regnis Portugalie et Algarbii ⁷, ad resistendum Sarracenis in partibus illis ⁸ et etiam pro defensione fidei catholice christiane; cujus capud seu domum ⁹ principalem ¹⁰ constituit ¹¹ in castro Marino, Silvensis dyocesis. Et nichilominus ¹² ipsi militie dedit et assignavit omnia bona cum omnibus juribus et pertinentiis ¹³ universis que antea fuerunt in dictis regnis Templariorum ¹⁴, maxime cum omnia predicta procederent de assensu et beneplacito dictorum regum, que ¹⁵ olim donaverunt Templariis supradictis. Qui quidem ordo debet vivere et militare Deo pro fidei et fidelium defensione secundum regulam et instituta ordinis Calatrave, et quando opus fuerit, quod ipse ordo possit visitari, corrigi et reformari per abbatem monasterii de Alcobacia, Cisterciensis ordinis, dyocesis ¹⁶ Ulixbonensis; ut constat de omnibus premissis per litteras apostolicas exinde confectas [14 martii 1319], quas ipse ordo noscitur habere ¹⁷ hinc ad eternam rei memoriam.

Item quod postea, anno quo supra [1319], dictus Johannes papa antiquam abbatiam Montis Cassini ob reverentiam et honorem illius sanctissimi patris beati Benedicti abbatis et confessoris et patris atque institutoris ordinis ¹⁸ omnium monachorum in ¹⁹ ecclesiam cathedralem erexit atque ²⁰ sublimavit.

Item quod postmodum ²¹ anno Domini MCCCXX ²² prefatus Johannes papa canonizavit sanctum Thomam, episcopum Herfordensem, virum nobilem, vita et moribus preclarum ²³, scientia et

1. *au lieu de* et alias undecim cathedrales *Bal. met* ex illis undecim cathedralibus. — 2. Terragonensis, *A, C.* — 3. metropolitano, *B, D.* — 4. deberent, *A, B*; *au lieu de* sibi, ut prius remanere debere *D met* sibi esse, ut prius erat, declaravit et ordinavit. — 5. *après ce paragraphe B et Bal. insèrent celui qui concerne la canonisation de saint Thomas de Canteloup*; cf. *infra, même page.* — 6. Jhesu Christi, *C*; Jhesu, *omis par B, Bal.* — 7. Algarbi, *A, C*; Algrabrie, *B*; Algarbie, *D, Bal.* — 8. *omis par A, C.* — 9. dominium, *A, B, C.* — 10. principale, *B.* — 11. construxit, *A, C, D.* — 12. *omis par D.* — 13. suis, *ajouté par C*; *barré dans A postérieurement.* — 14. Templariis, *B.* — 15. qui, *B, Bal.* — 16. *omis par D.* — 17. *omis par C*; habere noscitur, *D.* — 18. *omis par D, Bal.* — 19. et, *C.* — 20. et, *C.* — 21. postea, *B, Bal.* — 22. MCCCXIX, *Bal.*; MCCCLX, *B.* — 23. preditum, *A, C, D.*

doctrina perornatum, in sacra pagina et jure canonico ¹ magistrum atque doctorem profundissimum ², et multis virtutibus ³ circumfultum ⁴, et ipsum esse sanctum et coram Deo in sua gloria constitutum pronuntiavit et cathologo aliorum sanctorum pontificum et confessorum aggregavit.

Item quod postea ⁵, tempore ipsius ⁶ pape, quedam ⁷ terribilis pestis in regno Francie fuit exorta, in tantum quod nisi ⁸ Altissimus super hoc providisset, magna pericula et ⁹ scandala ecclesiis et personis ecclesiasticis et aliis Christi fidelibus finaliter supervenissent ¹⁰. Quare ad eternam rei memoriam, prout Ecclesie ¹¹ alias hoc idem ¹² accidit, est denotandum. Nam anno Domini a nativitate ¹³ MCCCXX ¹⁴ subito surrexit quedam congregatio hominum simplicium utriusque sexus, qui se Pastorellos vocari faciebant, confingentes ¹⁵ et asserentes se habere bonum zelum et animum ultra mare transfretandi pro recuperanda Terra Sancta et ¹⁶ invadendo infideles ¹⁷ Sarracenos, nullum tamen habentes ducem nec principem nec alicujus navigii apparatus nec etiam victualia nisi in ¹⁸ quantum a Christi ¹⁹ fidelibus eis amore Dei administrabantur ²⁰. Ymo ipsi pro majori parte erant male induti ²¹ et calciati. Qui quidem cotidie numero crescebant et augmentabantur ²², et per castra dividebantur ²³, et bini processionaliter cum vexillo sancte crucis precedente sine aliquo verbo per civitates, castra et ²⁴ villas incedebant. Et omnes ecclesias majores eodem modo ipsi visitabant, petendo subsidium eis dari sub specie pietatis et ²⁵ paupertatis, in tantum quod victualia eis dabantur habundanter Dei amore.

Item quod, cum postea dicti Pastorelli vel majores ipsorum viderent ²⁶ tantam multitudinem seu multiplicationem, tunc ²⁷ con-

1. canonum, A, C, D. — 2. profundissimum doctorem, D. — 3. virtutum, A, C; meritis, D. — 4. fultum, B, Bal. — 5. postmodum anno Domini MCCCXX, B, Bal. — 6. Johannis, *ajouté par B, Bal.* — 7. *omis par C.* — 8. et, *ajouté par C.* — 9. pericula et, *omis par D.* — 10. supervenisset (*sic*), A, C. — 11. Ecclesia (*sic*), A; etiam *au lieu de Ecclesia dans D.* — 12. Ecclesia ad hoc alias idem, C. — 13. *omis par Bal.* — 14. anno Domini a nativitate MCCCXX, *omis par D.* — 15. confugientes, B; consurgentes, D. — 16. *omis par B, Bal.* — 17. *omis par B, Bal.*; Christi infideles et, *ajoutés par D.* — 18. *omis par B, Bal.* — 19. *omis par A, C, D.* — 20. administrabantur eis amore Dei, D. — 21. inducti (*sic*), A, C. — 22. *au lieu de Qui quidem cotidie numero crescebant et augmentabantur D met Et cothidie crescebant et augmentabantur numero.* — 23. et per castra dividebantur, *omis par B, Bal.* — 24. *omis par C.* — 25. atque, C. — 26. vidissent, B, D, Bal. — 27. *omis par B, D Bal.*

cepta fraude et malitia in cordibus eorum, ut populus in factis ipsorum majorem¹ confidentiam² et³ fidem adhiberet⁴, ideo⁵ ipsi contra Judeos irruerunt, et omnes quotquot⁶ invenire⁷ poterant⁸ qui baptizari refutabant, non expectato iudicio interficiebant, et omnia bona eorum ipsi occupabant atque sibi appropriabant. Quorum persecutio et commotio tanta fuit quod rectores et communitates civitatum, castrorum et⁹ villarum, necnon etiam prelatorum, clericorum et dominorum secularium valde dubitare inceperunt; maxime quia castrum de¹⁰ Verduno¹¹, Tholosane dyocesis, quod est regis Francie, jam tunc obsederant¹² de facto propter aliquam catervam¹³ Judeorum qui ad hujusmodi fortalitium¹⁴ pre timore ipsorum confugerant; et¹⁵ etiam in civitate Tholosana omnes Judeos, non obstantibus officialibus regis et¹⁶ capitolaniis¹⁷ civitatis, interfecerunt¹⁸, et ipsorum bona sibi appropriaverunt. De quibus non est multum admirandum, quia similia et pejora in civitate Parisiensi fecerunt¹⁹ et²⁰ partibus illis.

Item quod, cum postea dicti Pastorelli incepissent bona dictorum Judeorum sic depredari²¹ et occupare²² sine alicujus contradictione et resistentia, tunc tam in civitatibus, castris, villis, quam²³ ecclesiis²⁴ bona ipsorum locorum et ecclesiarum ut latrunculi furati²⁵ fuerunt²⁶ et multa alia mala facere inceperunt. Propter que rectores locorum, civitates, et singulares ipsorum²⁷ [persone], atque prelati ecclesias et²⁸ fortalicia contra ipsos custodierunt et victualibus ea²⁹ muniverunt, et victualia eis dare seu³⁰ vendere denegaverunt, et omnes passus viarum seu itinerum³¹ stabiliri et custodiri fecerunt, et³² tantum et taliter contra ipsos processerunt quod multi de ipsis interfecti et suspensi et alii effugati extiterunt. Et sic ipsi dispersi fuerunt et tanquam umbra evanuerunt. Et deinde civitas Avinionensis, in qua dictus Johannes

1. *omis par B, Bal.* — 2. *considerationem, D.* — 3. *eis, A, C.* — 4. *adhiberent, mss.* — 5. *omis par D.* — 6. *quos, B, Bal.* — 7. *inveniri, mss.* — 8. *potuerunt, B, Bal.* — 9. *omis par A.* — 10. *omis par C.* — 11. *tunc, ajouté par A, C, D.* — 12. *obscederant, A.* — 13. *aliqua caterva (sic), B.* — 14. *castrum, C.* — 15. *ut, B, Bal.* — 16. *omis par A, C.* — 17. *capitellariis, D; Capitoli, Bal.* — 18. *interfuerunt (sic), A, C.* — 19. *placé par D après partibus illis.* — 20. *in, ajouté par B, Bal.* — 21. *depredare, A, C, D.* — 22. *occupare et depredare, B; occupare et depredari, Bal.* — 23. *omis par A, B, C, Bal.* — 24. *omis par B, Bal.; suis, ajouté par D.* — 25. *furari (sic), D.* — 26. *omis par A, C, D.* — 27. *omis par Bal.* — 28. *atque, C.* — 29. *ea victualibus, B, D, Bal.* — 30. *dare seu, omis par B, Bal.; seu, omis par A, C.* — 31. *interim (sic), A, C.* — 32. *omis par A, C.*

papa cum suis cardinalibus suam curiam¹ tenebat, quam invadere ipsi² nitebantur, gratia divina suffragante sic ab ipsis fuit liberata³.

Item quod⁴ deinde, anno a nativitate Domini MCCCXX, in quatuor temporibus ante Natale Domini, XIII kalendas januarii [19 decembris], prefatus Johannes papa fecit et de novo creavit septem sollempnes cardinales : et primo videlicet⁵ Reginaldum⁶ Laporta de Alassaco, Lemovicensis dyocesis, tunc archiepiscopum Bituricensem⁷, cui datus fuit titulus Sanctorum Nerei et Achilley; item Bertrandum de Turre, de Cambolacio⁸, Caturcensis dyocesis⁹, ordinis fratrum Minorum, in sacra pagina magnum¹⁰ magistrum, tunc archiepiscopum Salernitanum¹¹, cui fuit datus titulus Sancti Vitalis presbiteri cardinalis¹²; item Petrum de Pratis, Caturcensis dyocesis¹³, tunc archiepiscopum Aquensem, cui fuit datus titulus Sancte Potentiane¹⁴ presbiteri cardinalis¹⁵; item¹⁶ Symonem de Archiaco, Xanctonensis dyocesis, tunc electum in archiepiscopum Viennensem, cui fuit datus titulus Sancte Prisce presbiteri cardinalis¹⁷; item Pilumfortem¹⁸ de Rapistagno, castri de Sancto Georgio, prope flumen Tarni¹⁹, Albiensis dyocesis, et tunc episcopum Rivensem, cui fuit datus titulus Sancte Anastasie presbiteri cardinalis²⁰; item Petrum Textoris de Sancto Anthonio, dyocesis Caturcensis²¹, tunc sancte romane Ecclesie vicecancellarium, cui fuit²² datus²³ titulus Sancti Stephani in Celiomonte presbiteri cardinalis²⁴; item Raymundum Ruphi²⁵, de civitate Caturcensi, cui fuit datus titulus Sancte Marie in Cosmedin²⁶ dyaconi cardinalis²⁷.

Item quod anno Domini a nativitate²⁸ MCCCXXJ, tempore hujus Johannis pape, fuit inventa et de novo detecta summa et inenarrabilis et nephanda proditio leprosorum universorum nequitia. Et quia ipsa tangit Ecclesiam et ecclesiasticas personas,

1. sic, *ajouté par A, C, D.* — 2. ipsi invadere, *D.* — 3. gratia divina fuit ab ipsis sic liberata, *D.* — 4. *omis par B, Bal.* — 5. *omis par B, Bal.* — 6. Regnaldum, *B.* — 7. Centuricensem (*sic*), *C.* — 8. Chambolacio, *B, Bal.* — 9. *omis par B*; diocesis Caturcensis, *Bal.* — 10. *omis par D.* — 11. Saberiticanum, *A, D*; Saberitanum, *C.* — 12. in sacra pagina... cardinalis, *omis par B, Bal.* — 13. dyocesis Caturcensis, *B, D, Bal.* — 14. *lege Pudentiane.* — 15. cui fuit datus... cardinalis, *passage omis par B, Bal.* — 16. *omis par C.* — 17. cui fuit datus... cardinalis, *passage omis par B, Bal.* — 18. Paulum fortem (*sic*), *B, C.* — 19. prope flumen Tarni, *omis par B, Bal.* — 20. et tunc... cardinalis, *passage omis par B, Bal.* — 21. Caturcensis dyocesis, *B, Bal.* — 22. *omis par A, C.* — 23. dictus, *A, C.* — 24. cui fuit datus... cardinalis, *passage omis par B, Bal.* — 25. Ruffi, *B, Bal.* — 26. Comesdym, *A, C, D.* — 27. cui fuit datus... cardinalis, *omis par B, Bal.* — 28. a nativitate, *omis par B, Bal.*

ideo non est pretermittenda, ymo ad perpetuam rei memoriam hic est inserenda. Nam universi leprosi in regno Francie constituti instinctu dyabolico ¹ et sua fraude inducti ² contra universum Dei populum tam ecclesiasticum quam secularem conspiraverunt et in ³ personas ⁴ ipsorum summe machinati fuerunt et ⁵ in tantum quod ipsi convenerunt quod ⁶ in omnibus fontibus, puteis et stagnis pulveres venenosos et alias ⁷ potiones ponere deberent, ut exinde ⁸ christiani sani et ab illo morbo [nec] infecti ⁹ nec corrupti ¹⁰, qui de illis aquis potarent, dictum morbum ipsorum incurrere vel saltem mori deberent, ad finem quod aut ipsi leprosi aut ¹¹ alii sani ¹² in eorum morbo essent pares ¹³, vel quod domini totius regni Francie ipsi leprosi ¹⁴ remanerent. Unde propter hoc ¹⁵ jam inter se ordinaverant pro ¹⁶ rege, ducibus, comitibus, baronibus et [dominis] castrorum et villarum, prout fertur. Sed quia Domini est terra et plenitudo ejus, idcirco tantam detestabilem machinationem et Ecclesie ac populi sui destructionem pati noluit, ymo detegi et Christi fidelibus voluit revelari. Cumque hujusmodi eorum iniquitas ¹⁷ detecta et inventa ¹⁸ extitisset, statim isti ¹⁹ leprosi, qui reperiri potuerunt, combusti publice extiterunt; et in quibusdam aliis partibus, in domibus suis propriis, ipsi ²⁰ et eorum mulieres in detestationem tanti criminis concremati ²¹ etiam fuerunt. Et sic coronam Francie et regni ²² dignitates ²³ ipsius ²⁴, quas habere sperabant, unico ²⁵ actu ipsi perdiderunt. Illi autem qui culpabiles inventi non fuerunt, in domibus suis propriis perpetuo ²⁶ inclusi fuerunt, et ipsorum conjuges et filii in alia domo ab eis separate posite et incluse fuerunt, ne ipsi alicui nocere possent de cetero nec multiplicari ²⁷, etc.

1. dyaboli, *Bal.*; dyabolo (*sic*), *B.* — 2. induti, *B, C.* — 3. *ici finit A.* — 4. personis, *C.* — 5. *omis par C, D.* — 6. *omis par C.* — 7. *omis par D.* — 8. *omis par D.* — 9. infecto, *C.* — 10. et ab illis morbo infecti non corrupti, *C*; et ab illo morbo infecto non corrupti, *D*; et illo morbo nec infecti nec corrupti, *Bal.* — 11. et, *C.* — 12. essent, *placé ici par B, Bal.* — 13. *omis par B, Bal.* — 14. domini ipsius Francie regni leprosi, *B, Bal.* — 15. propter hoc, *omis par D.* — 16. de, *D.* — 17. iniquitas eorum, *D.* — 18. detenta et intenta (*sic*), *B, C.* — 19. omnes, *D.* — 20. *omis par D.* — 21. cremati, *C.* — 22. regni et, *C.* — 23. coronam regni et dignitates, *D.* — 24. *omis par B, D, Bal.* — 25. uno, *D.* — 26. separati et, *ajoutés par D.* — 27. possent vel de cetero valerent multiplicari, *D.*

PRIMA VITA

BENEDICTI XII

Benedictus papa XIJ, natione¹ Tholosanus, de loco de² Savarduno³, dyocesis Rivensis⁴, oriundus, post dictum Johannem papam XXIJ immediate fuit electus in papam, in Avinione, die xvj⁵ mensis decembris, anno Domini MCCCXXXIIJ. Die vero vigesima⁶ fuit coronatus.

Hic prius⁷ fuit vocatus Jacobus Furnerii, alias cognominatus Novelli. Qui in juventute sua sub habitu regulari et monastico decrevit⁸ Domino famulari⁹. Fuitque receptus et indutus¹⁰ in monachum in monasterio Bolbonensi¹¹, ordinis Cisterciensis, dyocesis Mirapiscensis¹², ubi, postquam edoctus fuit¹³ in regularibus¹⁴ observantiis et claustralibus disciplinis, diutius circa studia litterarum insudavit, tam¹⁵ Parisius quam alibi permanendo; in quibus adeo profecit quod tandem fuit effectus sufficiens et¹⁶ notabilis magister in sacra theologia. Deinde primo ad monasterium Fontisfrigidi, dyocesis Narbonensis, secundo ad Appamiarum, tertio ad Mirapiscensem fuit promotus ecclesias. Demum vero per dictum¹⁷ Johannem papam XXIJ¹⁸ ordinatus extitit¹⁹ in presbite-

1. *omis par A, B.* — 2. *omis par Bal.* — 3. Savardino, A; Samardino, B. — 4. Appamiarum dyocesis, A, B, Bal. — 5. *lege xx.* — 6. *lege octava januarii MCCCXXXV.* — 7. *primus, E.* — 8. *deguit, E.* — 9. *familiari (sic), B.* — 10. *inductus, E; induitus, B.* — 11. Bolbone, A, B, Bal. — 12. Mirapiscensis, A, B. — 13. *fuit edoctus, B, Bal.* — 14. *regulariis, B.* — 15. *omis par B.* — 16. *sufficiens et, omis par B.* — 17. *predictum, A, B.* — 18. *papam Johannem XXII, Bal.* — 19. *fuit assumptus, B, Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14617, fol. 235 r°-239 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 495 r°-499 r°.

E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 474, fol. 1 r°-6 r°.

rum cardinalem; habuitque titulum Sancte Prisce. Et exinde fuit, ut premittitur, electus¹ in papam; seditque annis septem, mensibus quatuor, et diebus quindecim.

Hic decretalem edidit² que incipit : *Benedictus Dominus Deus in donis suis*, ad decisionem questionis inter theologos³ diutius agitate⁴ de Dei faciali visione sanctorum et aliorum beatorum ante diem iudicii, quam dictus Johannes papa⁵ XXIJ, predecessor suus, morte preventus, non determinaverat, licet hoc⁶ facere disposuisset. Unde declaravit idem Benedictus papa quod anime sancte, [que⁷] non egent⁸ purgatione, statim faciem Dei vident, mandans sub pena anathematis ac incursionis heresis ne quis contra hujusmodi determinationem suam dogmatizaret aut crederet⁹ [29 januarii 1336].

In consistorio etiam publico, primo vel¹⁰ secundo [21 vel 22 decembris 1334], quod tenuit, revocavit omnes commendas factas per predecessores suos de ecclesiis cathedralibus et abbatiis quibuscumque personis, cardinalibus et patriarchis¹¹ dumtaxat exceptis.

Hic etiam papa, in sui pontificatus principio, misit nuntios suos ad Ludovicum, ducem Bavarie, rebellem et inobedientem romane Ecclesie occupatoremque Imperii, qui ipsum monerent et exhortarentur, sui parte, ut¹², ab inceptis et¹³ attemptatis desistendo, ad dicte Ecclesie obedientiam humiliter redire vellet, credens et sperans erga eum tali modo potius proficere¹⁴ quam si continuaret¹⁵ processus contra ipsum inchoatos per dictum¹⁶ Johannem papam XXIJ, predecessorem suum. Tamen nec sic¹⁷ cum ipso profecit, cum induratus¹⁸ et pertinax permanserit sicut¹⁹ prius. Non tamen aliter papam persecutus est, nec etiam papa ipsum, sed sic²⁰ in tali quali quiete suo tempore remanserunt²¹.

Ipse etiam papa eodem²² tempore [1335] deliberavit transferre curiam suam ad partes Ytalie moramque suam facere in civitate Bononiensi, dummodo ipsum debite et honorifice ejus incole et cives vellent recipere et tractare sibi que obedientiam vellent²³

1. Et exinde, ut premittitur, credens, *B.* — 2. condidit, *Bal.* — 3. theologicos, *B.* — 4. agitata, *A*; agitatam, *B.* — 5. papa Johannes, *Bal.* — 6. hec, *E.* — 7. que, ajouté postérieurement dans *E.* — 8. non egentes au lieu de que non egent, *A, B.* — 9. dogmatizarent aut crederent, *B.* — 10. et, *B.* — 11. quibuscumque... patriarchis, passage omis par *B.* — 12. omis par *E.* — 13. ab, ajouté par *B.* — 14. proficere potius, *A, B*; potius proficere tali modo, *Bal.* — 15. sibi continuare, *B.* — 16. dominum, *Bal.* — 17. nec sic, corrigé postérieurement en nichil dans *E.* — 18. indignatus, *A, B.* — 19. et, ajouté par *B.* — 20. omis par *A, B.* — 21. permanserunt, *B.* — 22. eo, *B.* — 23. omis par *B, E.*

prestare et fidelitatem servare. Et hoc ¹ ipse ² dixit in publico consistorio, voluitque ut ³ divulgaretur et publicaretur ubique et ⁴ presertim in partibus Ytalie supradictis. Volensque experiri et scire an ita ⁵ facere vellent, misit ad dictam civitatem certos nuncios suos ad ⁶ eis intimandum hujusmodi voluntatem ⁷, intentionem et deliberationem suam ⁸; deditque eis in mandatis ut, si ipsi ⁹ viderent dictorum civium voluntatem conformari ¹⁰ pro mansione sua, ibi palatium prepararent, libratasque pro cardinalibus dividerent et ordinarent. Nuntii vero hujusmodi illuc accedentes invenerunt civitatem predictam ad hoc ¹¹ male fore dispositam, cum adhuc cives ipsius ¹² essent in rebellione et inobedientia contra romanam Ecclesiam, prout etiam tunc erant ¹³ fere omnes alie terre ad eandem Ecclesiam in illis partibus pertinentes, que non diu ante (scilicet tempore Johannis pape XXIJ) suum legatum ¹⁴ vituperose et violenter expulerant ¹⁵ de civitate memorata. Quod dicti nuncii videntes ¹⁶ redierunt Avinionem, papeque retulerunt. Qui de hoc doluit. Sed videns quod ¹⁷ tunc aliud ¹⁸ facere non poterat, mutato proposito deliberavit permanere ¹⁹ in Avinione cum dicta curia sua. Incepitque ibi a solo edificare palatium in loco ubi tunc erat domus episcopalis, et tandem hujusmodi edificium, quasi quamdiu vixit, continuavit, in tantum quod suo tempore et per ejus m[in]isterium factum est dictum palatium valde solempne mireque pulcritudinis in mansionibus et immense fortitudinis in muris et turribus, prout hodie luculenter apparet. Demum pro tempore ordinavit quod episcopus Avinionensis haberet pro mansione sua ac in recompensam ²⁰ alterius, in cujus loco et solo dictum palatium erat edificatum, domum que nunc episcopalis ²¹ appellatur, que est valde notabilis ²² et solempnis.

Monasterium etiam Bolbone ²³, in quo, ut predicatur ²⁴, prius monachus extiterat, magnis et altis muris claudi et circui ²⁵ fecit cum suis magnis sumptibus et expensis.

Ecclesiam insuper ²⁶ beati Petri de Urbe, pro tunc in tectis valde

1. hec, E. — 2. omis par A, B. — 3. quod, B. — 4. omis par Bal. — 5. ista, B. — 6. omis par A, B. — 7. omis par E. — 8. omis par E. — 9. isti, A, B. — 10. informari, A, B. — 11. adhuc au lieu de ad hoc, E. — 12. omis par B. — 13. erant tunc, A, Bal. — 14. ut, ajouté par B. — 15. expulaverunt, B. — 16. omis par B. — 17. quia, Bal. — 18. aliquid, B; aliud pro tunc, A. — 19. manere, B, Bal. — 20. recompensa, B. — 21. domumque nunc episcopalem (sic), E. — 22. nobilis, B. — 23. Balbone, B. — 24. premittitur, B. — 25. circumcuium, B. — 26. omis par A, B.

demolitam et destructam, fecit miro et sumptuoso opere reparari, prout ad ejus perpetuam memoriam ¹ in ea litteris grossis et ² patentibus scriptum reperitur.

Eodem tempore, scilicet in autumpno, circa festum apostolorum Symonis et Jude ³ [28 octobris 1336], insurrexit subito tam validus et fortis ventus in diversis mundi partibus quod multarum ⁴ domorum fecit ⁵ ruinam, tecta etiam plumbea ⁶ ecclesiarum et domorum diversarum ad magnam distantiam asportavit; quod multis attulit stuporem pariter et timorem.

Item Philippus rex Francie jam a ⁷ diu deliberaverat cruce ⁸ signari facereque passagium generale versus partes ultramarinas pro recuperatione et acquisitione Terre Sancte; miseratque ad Johannem papam XXII nuntios suos solempnes ea de causa, ⁹ sui parte, [ad] ista sibi intimandum ¹⁰ et nichilominus petendum ¹¹ ab eo ad ¹² hoc ¹³ subsidium decimarum regni sui, quod post multas instantias dictus papa sibi concesserat. Et ¹⁴ quia dictum passagium non habuit effectum, dictus Benedictus papa concessionem decimarum hujusmodi revocavit [1336]. Propter quod dictus rex ad ipsum ¹⁵ venit [1336] personaliter cum filio suo primogenito Johanne, duce Normannie, causa ipsum visitandi ac etiam remediandi circa revocationem predictam. Sed satis ¹⁶ cito ¹⁷ demum contigit ¹⁸ quod idem ¹⁹ rex occupavit seu ad manum ²⁰ suam recepit ducatum Aquitanie ²¹ [24 maii 1337], cujus superioritas seu dominium directum ²² ad ipsum spectabat, tenebaturque in feudum ab ipso per regem Anglie ²³, qui eo ²⁴ tunc ipsum pro majori ²⁵ parte possidebat. Cujus occasione fuit orta guerra inter ipsos reges, videlicet dictum ²⁶ Philippum, tunc Francie, et Edoardum, tunc Anglie reges. Propter quod ²⁷ dictum passagium ultramarinum conceptum ²⁸, ordinatum et promissum ²⁹ per dictum Philippum regem Francie ³⁰, ut dictum est, potissime fuit impeditum et turbatum ³¹.

1. memoriam perpetuam, *Bal.* — 2. *omis par A, B.* — 3. Symonis et Jude apostolorum, *B.* — 4. multam, *B, Bal.* — 5. fecit domorum, *A, B.* — 6. *omis par A, B.* — 7. *omis par B.* — 8. crucis (*sic*), *E.* — 9. tam, *ajouté par E.* — 10. intimando, *A, B.* — 11. petendo, *A, B.* — 12. ab, *B.* — 13. ad hoc, *omis par E.* — 14. Sed, *Bal.* — 15. quod ad ipsum rex, *B.* — 16. *omis par A, B.* — 17. scito, *B.* — 18. contingit, *B, E.* — 19. dictus, *A, B, Bal.* — 20. magnum (*sic*), *B.* — 21. *omis par B.* — 22. ducatus, *E; omis par Bal.* — 23. per regem Anglie ab ipso, *B.* — 24. de, *Bal.* — 25. majore, *Bal.* — 26. dominum, *B.* — 27. quam, *A; corrigé postérieurement en quod dans E.* — 28. *omis par E.* — 29. concessum, *B.* — 30. Johannem (*sic*) au lieu de Philippum regem Francie, *B.* — 31. et turbatum, *omis par E.*

Nam idem Philippus voluit plus intendere ad dictam guerram prosequendam quam ¹ ad dictum passagium faciendum, suspicans et verisimiliter ² dubitans quod si ipse a regno suo tam in longinquum ³ se ⁴ absentaret ⁵, dictus rex Anglie, suus inimicus, regnum suum ⁶ invaderet et dampnificaret. Et sic revocatio predicta in suo robore permansit.

Per idem insuper ⁷ tempus [1338] orta hujusmodi guerra inter reges memoratos, dictus Edoardus, rex Anglie, intravit ⁸ Almanniam, venitque in Frankeford ⁹, op[p]idum imperiale, ad dictum Ludovicum, ducem Bavarie, petens ¹⁰ ab eo auxilium et juvamen contra dictum Philippum, regem Francie ¹¹; fueruntque ad invicem contra dictum Philippum ¹² confederati et colligati; dictusque ¹³ Ludovicus, qui ¹⁴, licet false ¹⁵, se gerebat ¹⁶ pro imperatore talemque ¹⁷ se nominabat, ipsum regem Anglie, quantum in ipso fuit, fecit et constituit vicarium imperialem in partibus Gallie et nonnullis aliis terris. Cujus occasione et pretextu idem rex Anglie Cameracensem civitatem, que est camera Imperii, voluit intrare; sed negato sibi aditu eam obsedit, civibus tamen ejusdem sibi viriliter ¹⁸ resistantibus oportuit quod ab inde discederet ¹⁹ non medio-criter confusus [1339].

Eodem etiam tempore dictus Ludovicus Raynaldum ²⁰, tunc comitem Guelrie ²¹, in ducem [1339] et Guillermmum, tunc comitem Juliacensem ²², in ²³ marchionem [1336] sublimavit.

Cum autem ad notitiam dicti ²⁴ Benedicti pape pervenisset quod guerra inter ipsos ²⁵ reges predictos ²⁶ crescebat et continue invalescebat, dampnaque ²⁷ quamplurima hinc inde inferebantur, circa ipsorum pacificationem, prout etiam suo statui congruebat, partes ²⁸ suas interponere decrevit. Destinavitque ad ipsos, causa tractandi ac iniendi ²⁹ pacem et concordiam inter eos, suos nuntios [1337], legationis officio fungentes, dominos Petrum Gometii,

1. quod, B. — 2. et, *ajouté par B.* — 3. longincum, A, E. — 4. *omis par E.* — 5. in longincam regionem se abstraheret, B. — 6. suum regnum, B. — 7. *omis par B.* — 8. in, *ajouté par Bal.* — 9. *lege* Coblentz. — 10. que, *ajouté par B.* — 11. *omis par E.* — 12. contra dictum Philippum, *omis par B.* — 13. que, *omis par B.* — 14. cui (*sic*), E. — 15. falso, E. — 16. dictus Ludovicus licet se false gerebat, B. — 17. tamen *au lieu de* que, B. — 18. *omis par A, B.* — 19. recederet, A, B, Bal. — 20. Reynaldum, E. — 21. Guelzie, A, B. — 22. Juriacensem, E. — 23. et (*sic*), E. — 24. *omis par B.* — 25. *omis par A, B, Bal.* — 26. predictos reges, B. — 27. ac dampna *au lieu de* dampnaque, A, B. — 28. preces, E. — 29. inveniendi, B.

Hyspanum, tituli Sancte Praxedis presbiterum, et Bertrandum de Montefaventio, Sancte Marie in Aquiro dyaconum cardinales, qui per dictum regem Francie in regno suo ¹ fuerunt honorifice recepti, et ² gratiose ac favorabiliter tractati. Regnum autem Anglie per ejus regem intrare nullatenus sunt permissi ³, sed citra mare idem rex suos ⁴ misit nuntios qui cum eis loquerentur et tractarent, vice et nomine suis, super pace et concordia memoratis. Fueruntque in variis locis et terminis ⁵ ad hoc ⁶ ordinatis et procuratis ⁷ per medium et m[in]isterium cardinalium predictorum multa prelocuta et tractata inter ipsas partes. Sed tandem, Domino sic permittente, effectus fuit nullus, cum nullatenus potuerint viam convenientem invenire ⁸ per quam partes predictae voluerint ⁹ ad pacem inclinari. Sicque post labores multos moramque diutinam redierunt ¹⁰ ad dictum papam cardinales predicti super illis pro quibus missi fuerant satis ¹¹ cum modico fructu, saltem quoad firmam pacem aut ¹² concordiam ¹³ duraturam.

Fecerunt tamen dicti cardinales, per idem tempus, opus admodum ¹⁴ laudabile et memoria dignum. Primus ¹⁵ enim bastitam, que Hispanie appellatur, secundus etiam aliam satis illi ¹⁶ contiguam, que de Montefaventio nuncupatur, prope Avinionem ¹⁷, de bonis a Deo eis datis a solo edificaverunt; in quibus sunt mansiones pulcherrime et omni amenitate decore; habentque viridaria, vineas, et ¹⁸ pascua, et alia delectabilia infinita; que potius fecisse et ordinasse censentur ¹⁹ pro animarum suarum salute quam ²⁰ complacentia corporali. Primus enim in sua instituit ²¹ conventum notabilem ²² dominarum sub regula seu ordine Predicatorum degentium, pro quarum et certorum fratrum ejusdem ordinis eis assistentium ²³ sustentatione bona et sufficientes ²⁴ redditus et proventus circumquaque acquisivit, earumque usui deputavit, voluitque in ecclesia valde solempni ibidem edificata finaliter tumulari.

1. dictum regem in regno Francie, *B.* — 2. *omis par A, B.* — 3. admissi, *B.* — 4. *omis par Bal.* — 5. et terminis, *omis par B.* — 6. *hec, E.* — 7. procurantis (*sic*), *E.* — 8. potuerit via conveniens inveniri, *A, Bal.*; potuerit via inveniri, *B.* — 9. valuerint, *Bal.* — 10. redirent, *B.* — 11. *omis par B.* — 12. *et, A.* — 13. aut concordiam, *omis par B.* — 14. ad idem, *E.* — 15. primo, *A.* — 16. *omis par Bal.* — 17. bastitam que nuncupatur Avinione, *A*; Fecerunt tamen dicti cardinales plurimum commendati qui edificaverunt per tempus admodum laudabile et memoria dignum. Primo enim basilicam que nuncupatur Avinione, *B.* — 18. vineasque *au lieu de vineas et, B.* — 19. *omis par B.* — 20. *pro, ajouté par B.* — 21. constituit, *B.* — 22. nobilem, *B.* — 23. sistentium, *B.* — 24. sufficienti (*sic*), *B.*

Secundus vero in alia certum numerum canonicorum regularium ordinis sancti Augustini instituit; pro quorum etiam ¹ sustentatione convenienti emit redditus et proventus quamplures ², et multa alia bona sua disposuit et ordinavit, elegitque etiam in ecclesia ibidem fabricata postremo sepeliri.

Eodem etiam tempore fuit edificata, fundata et dotata ecclesia collegiata Beate Marie Villenove prope Avinionem per dominum Arnaldum de Via, Sancti Eustachii dyaconum cardinalem, qui etiam ibi instituit ³ certum numerum canonicorum et decanum qui ipsis ⁴ presideret; voluitque quod ⁵ collatio prebendarum, alternatis vicibus, ad regem Francie pertineret.

Dicto etiam durante tempore surrexit quidam in partibus Almannie, qui, adunata sibi multitudine rusticorum, Judeos quoscumque reperire poterat trucidari ordinabat sub colore zeli fidei christiane. Sed demum hoc in perniciem et dampnum christianorum redundare incepit ⁶. Nam etiam tales sic coadunati in christianos sevirere temptarunt. Propter quod fuit eis obviatum, et presertim per Ludovicum ducem Bavarie memoratum; qui licet alias esset ⁷ admodum perversus, prout sua facta demonstrant, tamen in hoc bene egit. Procuravit namque et operatus est quod capitaneus seu ductor predictorum occisus est, et sic demum illa congregatio dispersa et confusa disparuit.

Eodem tempore ⁸ [1339] ad dictum papam venit Avinionem ⁹ Petrus, rex Aragonum, fecitque ei homagium et prestitit iuramentum fidelitatis, in forma debita, pro regno Sardinie, quod tenet in feudum ab Ecclesia romana. Fuitque idem rex honorifice receptus ¹⁰ per dictum papam, licet die introitus sui in curia incendium magnum ¹¹ fuerit ¹² in coquina, ubi parabantur ¹³ cibaria ¹⁴ pro prandio dictorum pape, regis et cardinalium, prout est fieri consuetum. Sed hoc non obstante, omnia fuerunt bene disposita et parata sic et taliter quod omnes remanserunt bene contenti. Venit etiam cum dicto rege, qui tunc satis juvenis erat, Jacobus, rex Majoricarum; qui quasi dicti regis pro tunc regimen ¹⁵ et gubernationem habebat, saltim quoad personam ¹⁶.

1. *omis par B.* — 2. *complures, Bal.*; *quamplurimos, A, B.* — 3. *constituit, B.*
4. *eis, A, B.* — 5. *omis par B.* — 6. *cepit, E.* — 7. *esset alias, B.* — 8. *Eodem tempore, omis par E.* — 9. *Avinionem venit, B.* — 10. *receptus honorifice, A, B.*
— 11. *magnum incendium, B, Bal.* — 12. *fuit, B, E.* — 13. *parabatur, B.* — 14. *omis par B.* — 15. *regnum, B.* — 16. *suam, ajouté par B.*

Tempore etiam istius pape [1340], Alfonsus, rex Castelle, condicto ¹ prelio contra regem Marrochie Sarracenum et infidelem triumphavit, et in signum victorie vexillum seu banderiam ² dicti regis victi ³ una cum sua eidem pape misit; que usque ad longa tempora ⁴ in capella papali appense ⁵ permanserunt.

Item anno Domini MCCCXXXVJ, die quarta mensis junii, obiit dominus frater Guillelmus Petri de Godino ⁶, ordinis Predicatorum, episcopus Sabinensis cardinalis, qui diu fuerat legatus in Hyspania ⁷; ubi multa bona et salubria ordinavit, constitutionesque fecit quamplurimas, presertim contra concubenarios ecclesiasticos, qui pro tunc erant in illis partibus infiniti. Hic, quanquam esset modice, ymo quodam modo deformis stature, fuit multum litteratus et cordatus ac virtuosus in omnibus factis suis. Deditque etiam Deus sibi ⁸ multa bona temporalia ⁹, de quibus fecit opera mirabilia que secuntur. Construxit enim tres ecclesias mirabilis pulcritudinis, adeo quod ordo suus non creditur ¹⁰ habere pulchriores et solempniores ubicumque, unam videlicet ¹¹ in conventu Avinionensi, aliam in conventu Tholosano, in qua ¹² jacet tumulatus, et aliam ¹³ in conventu Bajonensi, ubi ¹⁴ fuerat vestitus et educatus. Fecit etiam tam in dictis conventibus quam in ¹⁵ aliis dicti ordinis multa alia bona admodum ¹⁶ commendabilia et memoria digna.

Item tempore dicti pape, videlicet anno Domini MCCCXXXVIJ, die tertia mensis junii ¹⁷, Venetiis, fuit tanquam hereticus condemnatus brachioque seculari traditus et deinde crematus igne ¹⁸ frater Franciscus de Pistorio, ordinis Minorum, pro eo quia pertinaciter asserebat quod Christus et ejus discipuli nichil habuerunt in proprio nec in ¹⁹ communi, cujus contrarium determinaverat Johannes papa XXIJ, in constitutione que incipit *Cum inter nonnullos*.

Dictus summus pontifex Benedictus ²⁰ multum fuit curiosus et intentus tempore suo circa reformationem ordinis et status monachorum nigrorum et Cisterciensium, qui, prout sibi videbatur,

1. cum certo *au lieu de* condicto, A, B. — 2. blonderiam, B. — 3. *omis par Bal.* — 4. *demum, ajouté par E.* — 5. *appensa, E.* — 6. Godeno, B; Gederio, A; Guoderio, E. — 7. Hyspaniam, B. — 8. *omis par E*; sibi Deus, Bal. — 9. temporalia bona, B. — 10. credit, A, B. — 11. videlicet unam, E. — 12. quo, B. — 13. et aliam, *omis par B.* — 14. in quo *au lieu de* ubi, Bal. — 15. *omis par A.* — 16. multum, B. — 17. mensis junii die tertia, A, B. — 18. igne crematus, A, B. — 19. *omis par A, B.* — 20. *omis par B.*

in multis erant laxati et collapsi. Deputavitque certos valentes et notabiles¹ religiosos tam abbates quam alios in theologia et jure canonico doctores, qui de mandato suo ut plurimum cenobia seu monasteria dictorum monachorum ubicumque² visitarunt, informaveruntque se quantum potuerunt quomodo et qualiter se gerebant ac in quibus deficiebant. Qui, hujusmodi informatione facta, eidem pape retulerunt ea³ in quibus ipsos defectuosos invenerant ac in quibus reformatione indigebant. Qui eorum informatione audita⁴ et recepta, habita tamen⁵ deliberatione matura circa ordinem et statum monachorum predictorum, certas edidit constitutiones [1335 et 1336], quas perpetuo et inviolabiliter per eos voluit et precepit⁶ observari. Et inter cetera statuit quod in singulis provinciis, quas in suis constitutionibus nominavit et limitavit, de triennio in triennium per abbates monachorum nigrorum earundem provinciarum concilium provinciale celebretur⁷, in quo intersint omnes⁸ abbates cujuslibet provincie⁹, et ibi¹⁰ referantur et audiantur illa que concernent statum ipsorum tam in spiritualibus quam in¹¹ temporalibus; quomodo¹² etiam tunc¹³ reformentur, si et prout¹⁴ reformatione indigeant¹⁵. Item constituit quod de singulis monasteriis ac¹⁶ prioratibus conventualibus tenentibus certum numerum monachorum certi monachi mittantur ad studia generalia litterarum causa ediscendi¹⁷, et quod eis in libris, victu et vestitu de proventibus dictorum monasteriorum¹⁸ vel prioratuum certo modo per ipsum limitato et ordinato¹⁹ provideatur²⁰. Item voluit, constituit et ordinavit quod²¹ annis singulis Cistercii celebretur capitulum generale, in quo omnes abbates ejusdem ordinis per se vel²² procuratores suos²³ teneantur interesse, in quo reformentur reformanda, et fiant et ordinentur alia que ipsis fuerint²⁴ necessaria ac²⁵ etiam²⁶ oportuna. Item quod mittantur etiam²⁷ ad studia

1. et notabiles et valentes viros, *B*; notabiles et valentes viros, *A*; notabiles et valentes, *Bal.* — 2. ubi, *E.* — 3. ac, *Bal.* — 4. tradita, *E.* — 5. habitaque au lieu de habita tamen, *Bal.* — 6. et precepit, *omis par A, B.* — 7. celebraretur, *B, Bal.* — 8. omnes intersint, *E.* — 9. in quo intersint omnes abbates cujuslibet provincie, *omis par B.* — 10. ubi, *A, B.* — 11. *omis par B.* — 12. que, *A, B, Bal.* — 13. tum, *Bal.* — 14. et prout, *omis par A, B.* — 15. indigebunt, *E*; indigebant, *Bal.* — 16. et, *B, Bal.* — 17. adiscendi, *E*; addiscendi, *A*; au lieu de litterarum causa ediscendi *B met* causa litterarum. — 18. monachorum (*sic*), *E.* — 19. ordinato et limitato, *A, B, Bal.* — 20. provideantur, *E.* — 21. *omis par B.* — 22. per, *ajouté par B, Bal.* — 23. suos procuratores, *Bal., B.* — 24. fuerunt, *B.* — 25. et, *E.* — 26. *omis par E.* — 27. *omis par B.*

generalia litterarum ¹ per abbates suos de quolibet monasterio certi monachi, prout de monachis nigris ordinavit. Voluit tamen ² quod tales qui mittentur ³ et ⁴ ad hoc deputabuntur ⁵ per ordinem et expensis ejusdem, non in jure canonico, et multo minus ⁶ in ⁷ civili, sed solum in primitivis aut philosophica vel ⁸ theologica facultate ⁹ studeant; et contra oppositum attemptantes excommunicationis sententiam fulminavit et promulgavit. Item constituit ac ¹⁰ etiam ordinavit quod ad ordines predictos venientes de quibuscumque religionibus, etiam ¹¹ mendicantium, nullatenus recipiantur seu admittantur sine expressa licentia et ¹² dispensatione pape, etiam de constitutione sua hujusmodi expressam mentionem faciendo.

Item ad comprimendum ¹³ gravamina que per archiepiscopos, et episcopos ¹⁴, ac alios ¹⁵ quibus, de jure vel consuetudine, competit et pertinet visitare subditos suos ecclesiasticos, talibus visitatis inferebantur ¹⁶ in exigendo et levando procuraciones debitas ratione visitationis hujusmodi, constitutionem edidit, in qua procuraciones ¹⁷ tales in pecunia numerata solvi voluit, certo tamen modo limitato et ¹⁸ ordinato per ipsum in dicta constitutione, que incipit *Vas electionis* [48 decembris 1336]. Plures etiam alias constitutiones fecit ad reformationem morum ¹⁹ diversorum statuum ²⁰ et specialiter curialium, secundum quod sunt advocati et procuratores curiam romanam sequentes, que tanquam extravagantes permanent in cancellaria [27 octobris 1340].

Florebant ²¹ isto tempore in Ytalia, videlicet in studio Bono-niensi, primo Johannes Andree, doctor decretorum ²² eximius, qui librum sextum decretalium glos[s]avit, et super eo ²³ et decretalibus lecturam utilissimam fecit, que Novella appellatur. Et tandem Clementinas ²⁴ glos[s]avit, et speculum juris additionavit. Item Paulus de Liazariis ²⁵, etiam doctor profundissimus decretorum,

1. *omis par B, Bal.* — 2. *omis par B.* — 3. *mitterentur, E.* — 4. *omis par B.* — 5. *deputabuntur, Bal.* — 6. *nichilominus au lieu de multo minus, B, E.* — 7. *omis par B.* — 8. *seu, B.* — 9. *omis par B.* — 10. *et, E.* — 11. *etiam religionibus, A, B; etiam, omis par E.* — 12. *seu, A, B.* — 13. *reprimendum, A, B, Bal.* — 14. *et episcopos, omis par A, B.* — 15. *de, ajouté par E.* — 16. *placé avant per archiepiscopos par E.* — 17. *debitas ratione visitationis hujusmodi, constitutionem edidit, in qua procuraciones, passage omis par B.* — 18. *omis par A, B.* — 19. *monachorum, E.* — 20. *statum, E.* — 21. *in, ajouté par B, A.* — 22. *decretorum doctor, Bal.* — 23. *ipso, A, B.* — 24. *Clementinas etiam au lieu de Et tandem Clementinas, A, B, Bal.* — 25. *Leozariis, E; Lazariis, A; Lazanis, B.*

qui super Clementinis¹ valde notabilem lecturam² composuit. Item Jacobus de Butrigariis, doctor mirabilis legum³, qui in jure civili multa notabilia et profunda scripsit. Citra montes vero, Parisius, clarebat frater Nycholaus de Lyra⁴, Normannus, ordinis Minorum, magister in theologia profundissimus, qui totam Bibliam profundissime et subtilissime postillavit. Item Tholose, Guillelmus de Montelauduno, abbas Monasterii novi Pictavensis, doctor elegantissimus decretorum, qui super Clementinis⁵ lecturam perutilem edidit et sacramentale⁶ composuit. Item in Montepessulano, Gencelinus de Cassanhiis, doctor notabilis⁷ decretorum, qui super Clementinis scripsit notabiliter, et Extravagantes Johannis pape XXIJ glos[s]avit.

Eodem tempore⁸ [13 aprilis 1340], ad dictum papam prefatus Edoardus, rex Anglie, orta jam guerra inter ipsum et Philippum⁹, regem Francie memoratum, misit certos nuntios : qui, Avinioni existentes¹⁰, de nocte clam et occulte¹¹ fuerunt capti per certos¹² officarios dicti regis Francie, et ultra Rodanum ad partes regni Francie¹³ captivi adducti, scientibus,¹⁴ consentientibus, ymo etiam faventibus aliquibus officialibus pape, et specialiter marescallo suo. Quod cum¹⁵ ad notitiam ipsius pervenisset, sibi summe displicuit, reputans se ex eo offensum, cum curia romana debeat esse omnibus communis et segura. Et ob hoc, pro honore sui ac jurisdictionis¹⁶ romane Ecclesie conservatione, statim fulminavit sententias, suosque fecit processus contra captivatores et detentores dictorum nuntiorum, supposuitque¹⁷ ecclesiastico interdicto omnia loca in quibus essent, aut ad que eos¹⁸ contingeret declinare. Sicque viriliter in hoc processit quod infra¹⁹ paucos dies nuntii predicti deliberati fuerunt et Avinionem reducti. Ipse etiam volens de suis qui in hoc delinquentes extiterant justitiam facere, omnes illos²⁰ qui de eo fuerunt culpabiles inventi duris²¹ carceribus fecit mancipari, statui seu conditioni nullius deferendo²²; quorum ali-

1. Clementinas, *B.* — 2. librum, *E.* — 3. doctor mirabilis legum, *omis par B.* — 4. Lira, *A.* — 5. Clementinas, *B.* — 6. sacramentalem, *E.* — 7. nobilis, *B.* — 8. Eodem tempore, *omis par E.* — 9. jam orta guerra et ad Philippum, *B.* — 10. de Avenione exeuntes, *E.* — 11. clara occulte, *B.* — 12. *omis par A, B.* — 13. Francie, *omis par E*; et ultra Rodanum ad partes regni Francie, *omis par B.* — 14. et, *ajouté par Bal.* — 15. *au lieu de* Quod cum *B met* Cum tamen. — 16. sui juris dicte, *E.* — 17. que, *omis par E.* — 18. eos, *mis après* contingeret *par B.* — 19. intra, *Bal.* — 20. illi (*sic*), *E.* — 21. culpabiles fuerant inventi duris, *B*; culpabiles fuerant inventi diris, *A*; fuerunt inventi culpabiles duris, *Bal.* — 22. referendo, *A, B.*

qui demum ¹ fuerunt ante valvas hospitii, a quo dicti nuntii fuerant extracti, suspensi, alii vero alibi seu ² alias trucidati. Et idem, ut dicitur, fieri mandaverat de dicto suo marescallo; sed in carcere detentus, pre nimio dolore premortuus est, se ipsum interimendo. Fuitque palam publice³ lata sententia contra ipsum jam mortuum tamquam culpabilem, decretumque et ordinatum⁴ ut cadaver suum ecclesiastica sepultura careret; fuitque positum in campis, in loco ubi ponuntur ⁵ malefici⁶, inclusum in una t[h]eca lignea⁷ inter duas bigas appensa ad⁸ terrorem aliorum.

Anno Domini MCCCXXVIIJ⁹, die xviii¹⁰ mensis decembris, que¹¹ fuit feria sexta quatuor temporum, dictus Benedictus papa unam fecit creationem sex cardinalium, quos in presbiteros assumpsit, qui fuerunt isti¹²: videlicet dominus Gotius¹³ de Arimino¹⁴, Ytalicus, tunc¹⁵ patriarcha Constantinopolitanus; dominus Bertrandus de Deucio¹⁶, dyocesis Uticensis¹⁷, tunc archiepiscopus Ebredunensis; dominus Petrus Rogerii, dyocesis Lemovicensis, monachus ordinis sancti Benedicti, tunc archiepiscopus Rothomagensis; dominus Guillermus Curti, dyocesis Tholosane, ordinis Cisterciensis, tunc episcopus Albiensis; dominus Bernardus de Albia¹⁸, dyocesis Appamiarum, etiam¹⁹ episcopus Ruthenensis; et dominus Guillermus de Aura, dyocesis Carcassonensis, tunc²⁰ abbas monasterii Montisolivi²¹, ordinis sancti Benedicti. Fuitque reputata creatio hujusmodi multum notabilis²². Nam omnes pre-nominati erant famosi et profundi doctores in jure canonico vel civili, aut magistri in theologia.

Hic summus pontifex fuit maximus zelator fidei, ac in omni statu suo fervidus hereticorum expugnator et rigidus persecutor. Fuit insuper bone, ymo²³ et sancte intentionis in omnibus factis suis. Et inter²⁴ cetera, quantum in ipso fuit, dedit operam efficacem ut in beneficiis, dignitatibus et prelaturis suo tempore vacantibus ponerentur²⁵ et preficerentur bone et honeste persone provideque et discrete²⁶ ac sufficientes in litteratura ac²⁷ mature

1. *omis par B.* — 2. *omis par B;* aut, *A.* — 3. publice palam, *A;* publica palam, *B.* — 4. et ordinatum, *omis par E.* — 5. apponuntur, *E.* — 6. maleficii (*sic*), *E.* — 7. tecta lignea, *B;* teca linea, *E.* — 8. in, *B.* — 9. MCCCXXVIJ (*sic*), *B.* — 10. xxviii (*sic*), *B.* — 11. *omis par B.* — 12. *omis par B.* — 13. Gocinus, *A, B.* — 14. Aremino, *E;* Areminis, *A, B.* — 15. *omis par E.* — 16. Deocio, *A;* Dyocio, *B.* — 17. Britensi (*sic*), *B.* — 18. Albis, *A, B.* — 19. tunc, *A, B.* — 20. *omis par A, B.* — 21. Sancti Olivi, *E;* Montis Salvii, *B.* — 22. nobilis, *B.* — 23. *omis par B.* — 24. pariter, *B.* — 25. promoverentur, *B.* — 26. districte, *E.* — 27. et, *B.*

in moribus ¹, essentque etatis provecte juxta statum et conditionem ac ² qualitatem beneficiorum, dignitatum et prelaturarum ad que vel quas ³ essent assumende. Et in hoc voluit quod preferrentur meliores et sufficientiores, aliter ad quascumque personas aspectum specialiter non habendo. Et in hoc multotiens se decipi formidavit. Et ob ⁴ hoc, antequam provideret de talibus sue ⁵ dispositioni reservatis, inquirebat summa cum ⁶ diligentia de meritis et sufficientia illorum qui ad hoc sibi nominabantur. Et cum eos non reperiebat juxta gustum suum bene ydoneos et sufficientes, potius volebat quod vacarent et remanerent ⁷ in manibus suis quam si aliter provideret. Propter quod suo tempore ⁸ multa beneficia, dignitates et prelaturę quamplures diutius in vacatione permanserunt. Dicebat enim quod melius et securius erat quod vacarent quam si haberent malos vel minus ydoneos presidentes.

Ipse insuper ⁹ de suis consanguineis vel propinquis exaltandis vel promovendis nullatenus curavit. Non enim invenitur quod aliquem de genere suo ad quamcumque prelaturam promoverit nisi unum solum, quem prefecit ¹⁰ ecclesie Arelatensi, qui tamen ad hoc alias erat bene dignus et sufficiens; et hoc etiam fecit ¹¹ quodam modo precibus et instantia cardinalium devictus ¹². De laycis vero nullum exaltavit; ymo nec voluit quod statum suum, qui satis erat parvus et ¹³ infimus, propter ipsum immutarent ¹⁴. Unicam enim neptem, quam habebat, per plures magnates pro conjugio petitam, eis dare expresse negavit, dicens in vulgari suo quod non decebat talem equum hanc habere sellam ¹⁵; sed demum ipsam nuptui tradidit filio unius mercatoris simplicis Tholose, dotem sibi secundum statum ejusdem mercatoris constituendo.

Fuit etiam ipse multum cordatus, constans et rigidus in evitando illa que in offensam Dei et anime sue periculum seu ¹⁶ dampnationem cedere ¹⁷ posse extimabat, nec ad ea aliquatenus flectebatur. Fertur enim ipsum dixisse Philippo, regi Francie, memorato, ¹⁸ cum ad ipsum, ut supra recitatum est, venit, essentque ambo causa

1. majoribus, B. — 2. et, A, B. — 3. quos (sic), A, B. — 4. ab, B; in, E. — 5. seu (sic), B. — 6. omis par E. — 7. remanerent et vacarent, B. — 8. suo tempore, omis par E. — 9. enim, E, Bal. — 10. fecit (sic), B. — 11. fecit etiam, Bal. — 12. ductus, A; omis par B. — 13. parvus et, omis par E. — 14. mutarent, A, B; immutaretur, Bal. — 15. cellam, E. — 16. periculum seu, omis par B. — 17. cadere, Bal. — 18. quod, ajouté par B.

audiendi et exponendi illa que idem rex secum habebat agere, et ¹ per ipsum fieri ² petere disponebat ³, quod ipse ad eum ⁴ in tantum afficiebatur sibi que ⁵ complacere cupiebat quod si ipse haberet duas animas, unam sibi libenter daret et eam pro ipso exponeret, sed non habebat nisi unam, quam unice et summe diligebat, eamque ⁶ volebat possetenus conservare ⁷. Quibus presuppositis et premissis dixit eidem regi quod secundum hoc ⁸ suas petitiones sic disponderet et limitaret quod in eis non esset aliquid ad Dei offensam, et per consequens in ⁹ sue anime periculum seu dampnationem tendere ¹⁰ videretur; quia si sic esset, nullo modo ¹¹ ipsum exaudire intendebat. Quod verbum licet prima facie dicto regi aliquid durum et extraneum ¹² extiterit, tamen ipso bene intellecto et ponderato, ipsum bene ¹³ gratum habuit, et rationabile ac ¹⁴ sanctum iudicavit, prout etiam in rei veritate fuit.

Ipse insuper mente, verbo et opere totus intentus extitit ¹⁵ ad ea que Dei erant ¹⁶ possetenus exequenda. Non ¹⁷ tamen ¹⁸ propterea illa que etiam mundiale ¹⁹ regimen ²⁰ sibi commissum concernebant ²¹ neglexit, ymo in ipsis bene et ²² utiliter agendis et gubernandis ²³ debitam adhibuit diligentiam provideque se gessit, ²⁴ nichil de contingentibus obmittendo. Mundanam pompam et vanam gloriam in se et in ²⁵ suis omnino contempsit. Sicque fuit re et nomine Benedictus, benedictus inquam a Deo, et benedictus ²⁶, hoc est, bene nominatus et reputatus a mundo, cum fere ²⁷ omnes, saltem ²⁸ boni, qui in mundo erant de ipso bene dicerent et extimarent, et ²⁹ merito. Nam sine cujusquam ³⁰ prejudicio loquendo, considerando ³¹ omnes alios sui nominis qui ipsum in statu papali precesserunt, non reperitur quod ipsum in meritis excesserint, ymo nec per ea que de ipsis scribuntur attigerint ³², et si fas sit scribere, post martires et ³³ alios quos Ecclesia veneratur et colit ut sanctos, inter meliores

1. ac, *Bal.*; ac que, *A, B.* — 2. *omis par A, B.* — 3. disponebat petere, *B.* — 4. ad eum, *omis par B.* — 5. que, *omis par E.* — 6. et eam *au lieu de eamque, E.* — 7. observare, *B.* — 8. si *au lieu de secundum hoc, B.* — 9. *omis par E.* — 10. tandem, *A, E.* — 11. nullo modo esset, *B.* — 12. sibi, *ajouté par B.* — 13. *omis par A, B.* — 14. et, *B, Bal.* — 15. extitit intentus, *Bal.* — 16. erant Dei, *B.* — 17. Nec, *A, B.* — 18. *omis par B.* — 19. mundialiter, *E.* — 20. regnum, *B.* — 21. concernebat, *B.* — 22. bene et, *omis par E.* — 23. agendum et gubernandum, *B.* — 24. et, *ajouté par E.* — 25. *omis par A, B.* — 26. benedictus inquam a Deo, et benedictus, *omis par B.* — 27. confert *au lieu de cum fere, B.* — 28. saltem omnes, *B.* — 29. etiam, *E.* — 30. cujusque, *Bal.* — 31. *omis par B.* — 32. attinxerint, *A, B;* attingerint, *E.* — 33. *omis par A, B.*

ipse unus fuit et est merito reputandus. Qui plenus magnis meritis, post ¹ multaue opera virtuosa et laude digna, spiritum reddidit Salvatori anno Domini MCCCXLIJ, die ² xxv ³ mensis aprilis, pontificatus sui ⁴ anno octavo. Fuitque sepultus in ecclesia majori Avinionensi, in qua adhuc jacet in capella pro ipso specialiter fabricata, etiam miraculis coruscando.

1. *omis par B.* — 2. *omis par E.* — 3. *omis par B.* — 4. *omis par E.*

SECUNDA VITA

BENEDICTI XII

Benedictus XII, ex patre Guillelmo, de castro Savardun ¹, Rivensis diocesis, Tholosane provincie, oriundus, assumptus est ad summi ² pontificatus ministerium ³ anno Domini MCCCXXXIIJ, in vigilia beati Thome apostoli [20], de mense decembris, in episcopali palatio Avinionensi, ubi conclave dominorum cardinalium ⁴, tunc XXIIJ, ordinatum extiterat. Vacavit itaque Sedes post obitum felicitis recordationis domini Johannis pape XXIJ (qui mortuus fuerat IIIJ die decembris ejusdem) diebus sexdecim. Recepit sue coronationis honorem in loco fratrum Predicatorum de Avinione die octava mensis januarii, tunc immediate sequentis, de anno Domini MCCCXXXV, cum magna solempnitate ac ⁵ cerimonia consuetis. Sedit annis VIJ, et mensibus IIJ, et diebus XVIJ.

Hic primo vocatus fuerat Jacobus de Furno, monachus monasterii Bolbonensis, Cisterciensis ordinis, quod fuerat tempore pubertatis ingressus, et magister in theologia; et ab ipso suo religionis ingressu fervidus erat fidei cum severitate zelator, et in Tholosanis partibus postea ⁶ ferventer officium inquisitionis exercens, multas in illis hereses extirpavit. Tandem in monasterio Fontisfrigidi, Narbonensis diocesis, preficitur in abbatem [1311], et spiritualiter ac temporaliter in illo profecit. Demum efficitur Appamiarum [19 martii 1317] et deinde Mirapiscensis [3 martii 1326] episcopus per dominum Johannem XXIJ papam predictum ⁷, ac post-

1. Savarduni, B; Savarduno, Bal. — 2. summum, A. — 3. misterium, B. — 4. cardinalium *placé après XXIIJ par A.* — 5. et, B, Bal. — 6. *omis par B, Bal.* — 7. papam XXIJ *au lieu de Johannem XXIJ papam predictum, B, Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque Vaticane, *Ottoboni 3081*, fol. 31 v°-34 v°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin *5034*, fol. 175 v°-179 v°.

modum in tituli Sancte Prisce presbiterum cardinalem in jejuniis sancte Lucie de mense decembris [18], anno Domini MCCCXXVIIJ, per eundem papam assumitur, et subsequenter in papam eligitur, ut prefertur. Et sibi rectissime Benedicti nomen assumpsit ¹, qui ² tam in agro quam ³ in civitate benedictus extiterat, et tam solide sinceritatis et constantis conscientie benedictionem habuit et vigorem quod reges et principes orbis terre ⁴ modicum appreciatus est et equaliter pertractavit.

Hic apostolice ⁵ collationis lora continuit, et quos minus ⁶ habentes in examinis districti ⁷ statera comperit, apostolice gratie decrevit ⁸ esse ⁹ indignos, et quosdam hujusmodi privavit beneficiis que habebant; quod non erat primitus consuetum.

A seculi dissensionibus manus servavit innoxias, et quosdam rebelles de Ytalia, sub titulo successionis Imperii tunc de jure vacantis, sub annuo certo censu pro hiis que tam ab Imperio quam ab ¹⁰ Ecclesia romana tenebant, ad suum et Ecclesie gremium revocavit ¹¹.

Prelatos omnes ad eorum ecclesias redire coegit, volens eorum ambitiosis ¹² pruritibus ¹³ obviare; et commendas ecclesiarum preterquam dominis cardinalibus factas ¹⁴, expectationes omnes secundum formam juris canonici revocavit, et fugavit realiter symoniam, et aures ad posse mendacibus obturavit.

Hic quoque primus regestrum supplicationum signatarum induxit, multas removens fraudes que fiebant.

Errorem Bavaricum emendandum extimans palliavit.

Pro dominorum Francie et Anglie regum concordia dominos Petrum, tituli Sancte Praxedis presbiterum, et Bertrandum, Sancte Marie in Aquiro dyaconum cardinales, ut Sedis apostolice nuntios, qui non pacem fecerunt, sed treugam, destinavit [1337]. Inter reges Castelle et Navarre, tunc emulos, pacem et concordiam reformavit. Similiter etiam in multis provinciis idem fecit. Nam primo misit [1335] dominum Bertrandum, tunc ¹⁵ archiepiscopum Ebredunensem, et secundo [1338] dominum Gosum ¹⁶, patriarcham Constantinopolitanum, ad dominos Robertum, Jherusalem et

1. nomen assumpsit Benedicti, *B, Bal.* — 2. quia, *Bal.* — 3. tam, *B.* — 4. orbis terre, *omis par A.* — 5. publice, *Bal.* — 6. nimis, *A.* — 7. discreti, *A.* — 8. decernit, *B.* — 9. *omis par A.* — 10. pro, *A.* — 11. renovavit, *A.* — 12. ambitiosius, *mss.* — 13. pravitatibus, *B, Bal.* — 14. *omis par B, Bal.* — 15. Bertrandum, tunc, *omis par A.* — 16. lege Gotium.

Sicilie¹, ac Fredericum, Trinacrie reges², pacem inter ipsos facere; nec³ fecerunt. Item misit eosdem⁴, diversis tamen ad invicem vicibus, in Romaniam, aliasque circumstantes Urbi provincias et in ipsam Urbem; ac tandem per treugarum formam in aliquibus provinciis profecerunt.

Ecclesie fluenti thesauro frena dedit; sed illa diu tenere non potuit, quia domus quam edificare desiderat magna est. Episcopale namque palatium Avinionense predictum, per⁵ modum permutationis cum Avinionensi episcopo celebrate, ad sacrosanctam romanam Ecclesiam applicatum, a fundamentis instituit et illud mirabiliter ampliavit, magnum in illo thesaurum expendens.

Hic pastor bonus gregis infirmitati compatiens, pro eo quod, sui pontificatus tempore, fames valida in civitate Romana et partibus vicinis invaluit, decem⁶ milibus florenorum ad frumentum emendum vel⁷ per alium modum in Romanorum cibum, juxta ipsorum ordinationem et indigentiam convertendis, ex ejus compassivis affectibus eidem Urbi seu populo Romano subvenit. Similiter autem et per diversas mundi provincias occultas et pingues, nesciente sinistra quid dextra faceret, elemosinas elargitus est, ex terrestribus opibus⁸ thesaurum sibi thesaurisans in celis.

Hic pontifex Benedictus, anno nativitatis Domini MCCCXXXVIIJ, mensis decembris die xviiij, quo tunc⁹ temporum¹⁰ ordinatorum jejunia celebrat¹¹ Ecclesia, fecit promotionem sex dominorum cardinalium, in qua reverendos patres et¹² dominos Gosum¹³ de Arimino de Marchia Anconitana, juris utriusque doctorem, tunc¹⁴ patriarcham Constantinopolitanum¹⁵, in tituli Sancte Prisce; Bertrandum de Deucio¹⁶, juris civilis et canonici professorem, tunc archiepiscopum Ebredunensem ac¹⁷ auditorem contradictarum, in tituli Sancti Marchi, qui postea fuit episcopus Sabinensis; Petrum Rogerii, monachum ordinis sancti Benedicti, tunc archiepiscopum Rothomagensem, sacre theologie magistrum, in tituli Sanctorum Nerei et Achillei, qui postea fuit papa¹⁸; Bernardum tunc episcopum Ruthenensem, juris doctorem, in tituli Sancti Cyriaci in Thermis, qui postea fuit¹⁹ episcopus Portuensis; Guillel-

1. regem, *ajouté par B, Bal.* — 2. regem, *B, Bal.* — 3. ut, *Bal.* — 4. eisdem (*sic*), *A.* — 5. predictum, *ajouté par A.* — 6. de novem, *B, Bal.* — 7. *omis par B, Bal.* — 8. operibus, *A.* — 9. *omis par Bal.* — 10. tempore, *Bal.* — 11. colebat, *A.* — 12. *omis par A.* — 13. *lege* Gotium. — 14. *omis par B, Bal.* — 15. Constantinopolitanum patriarcham, *B, Bal.* — 16. Bertrandum Deusio, *A, B.* — 17. et, *Bal.* — 18. Clemens sextus, *ajoutés par B, Bal.* — 19. *omis par A.*

mum monachum ordinis Cisterciensis, magistrum in theologia, tunc abbatem Bolbonensem, in tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum, qui postea fuit episcopus Tusculanus; et Guillelmum monachum ¹ ordinis sancti Benedicti, tunc abbatem monasterii Montisolivi ², juris canonici professorem, in tituli Sancti Stephani in Celiomonte presbiteros cardinales assumpsit, et columnas illos Ecclesie statuit bene dignos.

Hic pontifex audiens quod tegumentum seu tectum basilice principis apostolorum de Urbe, propter ³ trabum antiquissimarum putredinem, diu non poterat sustentari, cum novis et veteribus trabibus illud pristine soliditati restituit.

Hic ad villam Pontis Sorgie, Avinionensis dyocesis, zelo fidei fervens, quadam estate se transferens, multis ad se sacre theologie professoribus accersitis, questionem illam de visione divina, quam dominus Johannes papa XXII in romana curia disputando diu ventilaverat, de dictorum magistrorum consilio necnon ⁴ et cardinalium concordia diffinivit; et Avinionem rediens, diffinitionem ipsam in solempni missarum celebritate satis cerimonialiter publicavit, et ex hoc sub bulla novam constitutionem edidit perpetuo valituram [29 januarii 1336].

Hujus pontificis tempore [1340], quasi anno ultimo pontificatus ipsius, die veneris, summo mane, gentes domini Philippi, qui dicebatur antea ⁵ de Valesio, tunc regis Francie, sine sua conscientia protinus ⁶ et consensu, in quodam hospitio sito in carreria que dicitur Currateria infra civitatem Avinionensem, predicto papa ibidem cum tota curia romana ⁷ existente, ceperunt nobilem Nicolinum ⁸, dictum cardinalem, de genere quondam domini Innocentii IIII pape, de Flisco, civem Januensem, a rege Anglie tunc et de Anglia redeuntem, in lecto repertum, et ipsum extra romanam curiam in regnum Francie per vias inaquosas et invias transdixerunt. Cujus captioni quidam juris peritus, sed in hac parte nec juris nec facti, Johannes nomine, civis Tholosanus, qui, per ipsum papam pro romane curie reformatione vocatus, marescalatus curie officium exercebat, consensum prestitit et favorem. Propter quod, nec inmerito, dictus papa, spiritu furoris accensus, processus fecit terribiles et sententias fortissimas fulminavit, ad eundem regem

1. monasterii Lesati, *ajoutés par Bal.* — 2. Montisoli, *B.* — 3. per, *A.* — 4. *omis par B, Bal.* — 5. antea dicebatur, *B, Bal.* — 6. penitus, *Bal.* — 7. romana curia, *B, Bal.* — 8. Nicholaum, *B.*

Francie repetitas litteras et diversos nuntios destinavit. Tandem dictum Nicolinum recuperavit, quia dictus rex statim mandavit illum restitui, quia ejus captio summe sibi displicuit, tum ¹ etiam quia desiderabat dicto summo pontifici complacere. Dictumque Johannem marescalum cum quibusdam ex publicis ² servientibus captionis hujusmodi ³ consciis capi jussit. Qui marescalus, in reprobum sensum datus, nunquam cibo vel potu nedum affluentissime sed fidelissime sibi dato refici voluit ⁴, sed nequissima propria conscientia morsus, seipsum proditor laqueo ⁵ non suspendit ut Judas, sed veneno per suos recepto ei propinato se sponte peremit, et velud diversis excommunicationum sententiis involutus, suumque non recognoscens in ultimis redemptorem, tanquam ejusdem pape curieque romane necnon et curialium omnium proditor manifestus judicatus ⁶ et condemnatus, de carcere mitratus educitur, et videntibus omnibus circumquaque per civitatem super fidelium servientium humeros ad Rodanum fertur; cujus in litore volatilibus celi et reptilibus terre non humandus exponitur, et memoria ejus cum sonitu periit, et nomen ejus ⁷ in secula pudor erit. Servientes autem illi qui servabantur in carcere, in trabe quadam foras tunc per fenestras emissa in eodem hospitio, quo dictum Nicolinum proditorie ⁸ ceperant, velud Aman ille comprimens, suspenduntur; et multi qui proditoris hujusmodi complices et conscii fuerant, sententiarum hujusmodi justa severitate perterriti, romanam curiam deserunt, et exilio profugi pro voluntate vagantur.

Pontifex iste, pie considerans quod quammulti religiosi sanctorum statuta Patrum et eorum ordinum regulas aut insolentes aut desides negligebant, humerisque suis sentiens reformationis ⁹ onus incumbere, more galli se ipsum prius alis excutientis ¹⁰ quam cantaret ¹¹, a perfecta caritate non discrepans, Cisterciensis et sancti Benedicti ordines ex dicta jam ¹² negligentia reformandos inspexit et ¹³ per quasdam constitutiones, quas ad perpetuam rei memoriam edidit, reformavit [1336 et 1337]. Et nisi mors eum, prout Domino placuit, prevenisset, ceteros mendicantium ordines, velud habetur, in pluribus negligentia deformes, sua justa lima judicii ¹⁴

1. tamen, A. — 2. publice, A. — 3. hujus, A. — 4. voluit refici, B, Bal. — 5. omis par A. — 6. omis par B, Bal. — 7. ipsius, B, Bal. — 8. omis par B, Bal. — 9. eorum, ajouté par Bal. — 10. excutiens (sic), A, B. — 11. cantet, Bal. — 12. omis par A. — 13. omis par B, Bal. — 14. judicii lima, Bal.

similiter¹ reformasset. Eorumdem tamen ordinum fratres, sine speciali et justa causa limina curie romane terentes, non redituros absque Sedis apostolice licentia vel mandato, jussit recedere de eadem.

Huic autem sanguis et caro non revelavit amorem. Vix namque nepotem suum archiepiscopum Arelatensem effecit. Alios autem vel non habuit, vel non novit. Cuidam civi Tholosano, quem et ego videram in Tholosa divitem mercatorem, neptem ejus, ut asserbat, in uxorem² habenti ac³ ad ejusdem pontificis gratiam cum eadem uxore venienti respondit se Jacobum illos agnoscere, sed papam consanguineos non habere. Sed quoniam, ut eum viderent, ad curiam venerant, jussit eis de sumptibus pro adventu et reditu⁴ provideri, et cum sue dumtaxat benedictionis gratia benedictus hic pontifex eos⁵ remisit.

Hic pastor bonus ex quadam antiqua infirmitate thibiarum⁶ fluenti cepit plus solito infirmari; et volentibus medicis⁷ infirmitatis fluxum hujusmodi refrenare, supervenerunt et alia propter que in die beati Marchi evangeliste, de mense aprilis xxv die, anno nativitatis dominice MCCCXLIJ, migravit ad Christum in palatio quod fundaverat. Et sepultus est in ecclesia cathedrali Beate Marie Avinionensis in sepulcro quodam pro eodem constructo, ubi nondum quisquam positus fuerat.

1. *omis par B.* — 2. *in uxorem, omis par B, Bal.* — 3. *omis par B, Bal.* — 4. *pro adventu et reditu de sumptibus, B, Bal.* — 5. *omis par B, Bal.* — 6. *tibiarum infirmitate, B, Bal.* — 7. *A ajoute vel et s'interrompt là.*

TERTIA VITA

BENEDICTI XII

AUCTORE HEINRICO DAPIFERO
DE DIESSENHOVEN

Anno dominice incarnationis¹ MCCCXXXIIII, ydus² decembris [13 decembris], cardinales omnes includuntur numero XXIIII per comitem Novalium³ in palatio Avinionensi, in quo papa Johannes decessit. In vigilia autem Thome apostoli, scilicet⁴ XIIII kalendas januarii [20 decembris], anno Domini MCCCXXXIIII, cardinales predicti, numero XXIIII, elegerunt in papam unum ex se, videlicet dominum Jacobum presbiterum cardinalem tituli Sancte Prisce, natum de provincia Tholosana, monachum ordinis Cisterciensis, magistrum theologie⁵; et vocatus est Benedictus duodecimus.

Qui in primo suo⁶ consistorio, quod habuit, scilicet XII⁷ kalendas januarii [21 decembris], mandavit ecclesias reparari romanas⁸ Sancti Petri, item ecclesiam Lateranensem, et alias ecclesias, et palatia ibidem desolata, et ad fabricam donavit⁹ quinquaginta milia florenorum. Item, ad subveniendum necessitatibus suorum fratrum collegio cardinalium donavit centum milia florenorum.

1. Domini *au lieu de* dominice incarnationis, *A, C, Bal.* — 2. idibus, *correction de Baluze.* — 3. Novelium, *D.* — 4. *omis par Bal.* — 5. theoloye, *D;* natum ex patre, *mots ajoutés par D.* — 6. *omis par Bal.* — 7. xj, *D.* — 8. reparari Ecclesiam romanam, *Bal.* — 9. dotavit, *A, B, C.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus 3766*, fol. 268 r°-270 r°.

B = Bibliothèque Vaticane, *Barberini 2661*, fol. 264 r°-266 v°.

C = Bibliothèque Ambrosienne, ms. *C 285*, inf., fol. 403 r°-406 r°.

D = Bibliothèque royale de Munich, latin *21259*, fol. 266 r°-267 v°.

Dixit etiam *quod vellet pacem reformare in tota Ecclesia*. In die autem Nativitatis Domini nostri Jhesu Christi, in publica missa, quam celebravit¹ dominus Petrus², episcopus Penestrinus, fecit gratiam omnibus qui interfuerunt, septem annos et septem quadragenas de injunctis penitentiis; diebus autem sanctorum Stephani [26 decembris] et Johannis [27 decembris], tres annos et tres quadragenas.

Anno autem Domini MCCCXXXV, Benedictus XIJ descendit de palatio, in quo electus fuit³, et ivit associatus cum cardinalibus, ut moris est, ad locum fratrum Predicatorum viij ydus januarii [7 januarii]. Et viij⁴ ydus januarii [8 januarii] in crastinum⁵ et⁶ ibidem coronatus est per dñm Napulionem⁷, cardinalem dyaconum. Et v ydus januarii [9 januarii] reascendit suum palatium, et petitiones sibi oblatas primo die post coronationem recipere recusavit. Voluit enim scire⁸ conditionem persone supplicantis et summam reddituum, et si impetrans ante fuerit⁹ beneficiatus¹⁰.

Item iiij¹¹ ydus januarii [10 januarii 1335] in consistorio suo, quod habuit, licentiavit omnes prelatos et curatos ut post festum Purificationis [post 2 februarii] irent ad sua beneficia; alioquin juris remediis uteretur¹² erga eos, nisi causam legitimam standi haberent in curia, quam insuper scire volebat ab eis.

Item, a¹³ xj kalendas februarii usque ad iij kalendas ejusdem mensis¹⁴ [22-30 januarii], vacavit circa petitiones cardinalium expediendas.

In Purificatione beate Virginis¹⁵, primo anno pontificatus sui¹⁶ [2 februarii 1335], celebrans¹⁷ fecit sermonem, et erat suum thema: *Ecce sponsus venit* (*Mathei xxv*¹⁸), in quo publice dixit quod sancti viderent clare essentiam Dei contra opinionem predecessoris sui¹⁹, qui de hoc dubium fecerat, ut supra dictum est de eo. Item, pridie nonas februarii [4 februarii 1335], fecit vocari omnes illos ad suum consistorium qui predicaverunt²⁰ opinionem sui

1. celebrabat, D. — 2. *omis par A, C.* — 3. *omis par A, C.* — 4. viij (*sic*), A, C; dans B on a corrigé postérieurement viij en viij. — 5. crastino, D. — 6. *omis par D, Bal.* — 7. Napolionem, B. — 8. nosse, Bal. — 9. fuit, D. — 10. Insuper voluit examinari quibus providebat, in quo imitatus fuit eum successor suus Clemens VJ. Bona consuetudo utinam non obmittenda per pontifices romanos, *passages ajoutés par D.* — 11. iiij, D. — 12. uterentur, A, B, C. — 13. ab, D. — 14. *omis par D.* — 15. sancte Marie, D. — 16. sui pontificatus, D. — 17. celebrem, Bal. — 18. xxi (*sic*), A, B, C. — 19. sui predecessoris, D. — 20. predicaverant, D.

predecessoris quod visio non esset essentialis Dei¹, volens scire motivum ipsorum².

Item, rex Francie ad papam misit suos ambassiatores, et petiit thesaurum Ecclesie pro passagio faciendo. Sed papa dare recusavit, nisi intraret mare et passagium initiaret et promissionem impleret quam fecerat sub Johanne papa³ XXIJ⁴.

Anno Domini MCCCXXXV, IIIJ kalendas maii [28 aprilis], venit comes Ludovicus⁵ de Oetingen⁶ ad papam Benedictum⁷ cum tribus clericis et militibus in ambasciata⁸ domini Ludovici⁹, qui se pro imperatore gerebat, licet per dominum¹⁰ Johannem papam¹¹ depositus et excommunicatus fuisset. Ipsi autem in curia existentibus, ambassiatores Mediolanensis¹² et aliarum civitatum eis confederatarum pape obedientiam faciunt, et absolutionem obtinent a sententiis quibus per Johannem¹³ fuerant irretiti¹⁴, promittentes se nunquam aliquem pro imperatore recepturos, nisi prius per papam esset appellatus¹⁵.

Item pridie kalendas junii [31 maii 1335], Benedictus papa¹⁶ revocavit in consistorio omnes commendas per suos predecessores factas¹⁷; exceptis cardinalibus, quorum commendas nondum revocavit¹⁸.

Insuper legati Romanorum petebant instanter ut iret ad Urbem. Quibus respondit : *se iturum*, sed diem certum super hoc eis¹⁹ non assignavit.

Item²⁰, IIIJ²¹ nonas julii [5 julii 1335], recesserunt ambassiatores predicti domini Ludovici²² de Avinione, portantes²³ que papa petebat pro emenda suorum excessuum; quibus adimpletis, sperabatur ipsorum²⁴ concordia.

Item²⁵, pridie²⁶ nonas ejusdem²⁷ mensis [6 julii 1335], scilicet sequenti die²⁸ proxima, papa Benedictus ivit ad Pontem Sorgie²⁹,

1. essentialis non esset, *D*, qui omet ensuite Dei. — 2. ipsorum motivum, *A*, *C*, *Bal*. — 3. papa Johanne, *D*. — 4. omis par *D*. — 5. Ludewicus junior, *D*. — 6. Ludovicus comes de Stingen, *B*. — 7. XIIJ, ajouté par *D*. — 8. ambasciato, *D*; et ambasciati, *A*, *C*; et ambasciatis, *Bal*. — 9. Ludewici, *D*. — 10. omis par *D*. — 11. XXIJ, ajouté par *D*. — 12. Mediolani, *Bal*. — 13. papam XXIJ, ajoutés par *D*. — 14. irritati, *B*. — 15. approbatus, *D*. — 16. idem papa Benedictus, *D*. — 17. factas per suos predecessores, *D*. — 18. quorum nondum commendas revocavit, *Bal*. — 19. placé après certum par *C*; placé après assignavit par *Bal*. — 20. omis par *D*. — 21. autem, ajouté par *D*. — 22. Ludewici, *D*. — 23. quedam pacta, ajoutés par *D*. — 24. eorum, *Bal*. — 25. omis par *D*. — 26. autem, ajouté par *D*. — 27. predicti, *D*. — 28. die scilicet sequenti, *D*. — 29. Serge, *A*, *B*, *C*.

volendo ibi vacationes deducere, et habuit secum plures magistros in theologia¹ et coram illis et dominis cardinalibus, quibus placuit interesse, fecit legi² librum quem ipse Benedictus papa³ composuit de visione⁴ et auctoritates ibi positas fecit per⁵ predictos⁶ magistros examinari⁷ an essent pertinentes, et ibi questiones visionis examinavit.

Mortuus est autem dominus Johannes Gaytani in vigilia sancti Augustini [27 augusti 1335] dyaconus cardinalis et legatus⁸, et sepultus est apud fratres Minores in die beati Augustini [28 augusti].

Eodem anno [1335] in mense septembris⁹, secunda die¹⁰ ejusdem, iterum misit dominus¹¹ Ludovicus, qui se pro imperatore gessit, predictum comitem de Oetingen¹², et Eberhardum de Thumenowen, magistrum Marquardum de Randegge, canonicum Augustensis ecclesie¹³, et magistrum Ulricum de Augusta, notarium suum, et fratrem Henricum de Cyplingen¹⁴ ad papam Benedictum pro concordia, cum pleno mandato omnia faciendi¹⁵ que papa petiit pro emenda. Et intraverunt ad papam¹⁶, die predicta, similiter Avinionem. Et dum expectarent reversionem pape ad villam Avinionensem¹⁷, papa intellexit quod quidam de¹⁸ suis familiaribus, tam clericis quam laycis, petitiones signabant ut papa, et eas sic signatas cum aliis per papam signatis miscuerunt, et sic in¹⁹ cancellaria²⁰ transibant cum veris petitionibus; quos papa capi²¹ mandavit²² mense predicto circa festum Crucis sancte Exaltationis²³ [14 septembris 1335].

Item IIIJ kalendas octobris [28 septembris 1335] reversus est papa Benedictus associatus cardinalibus et ambassiatoribus predictis. Item VIJ idus octobris [9 octobris], in publico consistorio quod²⁴ Benedictus super hoc habuit, propositum fuit per dominum²⁵

1. theoloya, *D.* — 2. legere, *Bal.* — 3. papa Benedictus, *D.* — 4. de visione, *omis par D.* — 5. *omis par A; B, C.* — 6. dictos, *Bal.* — 7. examinare, *B.* — 8. Tuscie, *ajouté par D.* — 9. septembri, *A, C, D, Bal.* — 10. mensis, *ajouté par D.* — 11. *omis par D.* — 12. *D met ici* una cum patruo dicti comitis dominum Ludewicum de Oetingen comitem seniore, cujus filius nomine Eberhardus decessit in curia anno primo predicti pape Benedicti VIJ ydus [10] octobris et sepultus est apud Carmelitas Avinionenses, magistrum Eberhardum. — 13. Augustensem, *Bal.* — 14. Cyphingen, *A, B, Bal.* — 15. faciendi omnia, *C.* — 16. ad papam, *omis par Bal.* — 17. a villa Avinionensi, *C.* — 18. e, *Bal.* — 19. *omis par D.* — 20. cancellariam, *A, D.* — 21. *omis par A, C.* — 22. quas mandavit papa, *Bal.* — 23. sancte Crucis Exaltationem, *D;* Exaltationis sancte Crucis, *Bal.* — 24. papa, *ajouté par D.* — 25. *omis par D.*

Marquardum de Randegge, canonicum Augustensis ecclesie ¹, qui unus fuit de ambassiatoribus predictis domini ² Ludovici ³. Et ⁴ legatio talis ⁵ fuit : *qualiter petiit ⁶ absolvi a processibus factis contra eum per Johannem papam ⁷, offerens se satisfacturum Ecclesie et pape*. Super ⁸ hoc respondit : *se deliberaturum cum fratribus suis qualiter hoc perduceret ⁹ ad bonum finem, licet grande esset quod petebatur ab eo, quia in multis excessit predictus Ludovicus ¹⁰*. Sed per Benedictum papam de absolutione predicti Ludovici ¹¹ nichil penitus fuit determinatum. Et fuit thema proponentis : *Eripiēs ¹² me a ¹³ contradictionibus populi, et constitues me in capud gentium ¹⁴*.

Item, dominus Eberhardus, filius comitis de Oetingen, decessit vj idus octobris [10 octobris 1335], anno primo domini pape Benedicti ¹⁵.

Item, xv kalendas januarii [18 decembris 1335], papa Benedictus ¹⁶ revocavit omnes gratias factas a suis predecessoribus illis qui nondum jus in re habebant ¹⁷.

Item, xiiii kalendas januarii [19 decembris 1335], in publico consistorio investivit procuratorem regis Aragonum, nomine regis ¹⁸, de regno Sardinie et Corsice ¹⁹, recepto ²⁰ ab eo homagio consueto.

Anno ²¹ Domini MCCCXXXVJ, pontificatus sui ²² anno secundo ²³, Benedictus papa ²⁴ in publico consistorio quod habuit in palatio Avinionensi iiii kalendas februarii [29 januarii] determinavit opinionem ²⁵ visionis essentialis, videlicet quod sancti in patria tunc clare vident et gaudent ²⁶ illa visione faciali et eadem ²⁷ numero de qua ²⁸ loquitur Paulus in epistola sua ²⁹ : *Tunc autem facie ad faciem*, et contrarium sentientes ³⁰ puniri decrevit ut hereticos.

1. provincie Maguntinensis, ajoutés par D. — 2. dicti, D. — 3. Ludewici, D. — 4. omis par D. — 5. au lieu de talis D met predicti domini Ludewici. — 6. se, ajouté par D. — 7. XXIJ, ajouté par D. — 8. Et papa super, Bal. — 9. produceret, A, B, C. — 10. fuit excessum per predictum Ludewicum, D. — 11. Ludewici, D. — 12. Eripias, B. — 13. de, D. — 14. Psalm. xvii, ajoutés par Bal. — 15. Item, dominus... Benedicti, omis par D. — 16. XIJ, ajouté par D. — 17. habebant in re, D. — 18. nomine regis, omis par A, C, Bal. — 19. Seorcie, D. — 20. percepto, Bal. — 21. autem, ajouté par D. — 22. Benedicti au lieu de sui, D. — 23. quinto, B. — 24. Benedictus papa, omis par D. — 25. questionem, D. — 26. nunc clare gauderent, D. — 27. eodem, mss. — 28. quo, A, C, D, Bal. — 29. au lieu de Paulus... sua D met apostolus Paulus : Dominum nunc videmus per speculum enigmatis. — 30. après sentientes D met temerarie ac pertinaciter punire decrevit ut hereticos in sua constitutione quam super hoc edidit, sub pulla (lege bulla) publicari mandavit.

Revocavit etiam papa Benedictus¹ decimas decimarum quibuscumque concessas², ex quo passagium vidit neglectum esse³ per regem Francorum Philippum⁴, qui hoc juraverat, ut superius est dictum. Decrevit insuper ut percepta de decimis⁵ predictis restituerentur ecclesiis, excepto rege Francorum. Et facta est predicta revocatio anno Domini MCCCXXXVJ, xvij kalendas januarii [16 decembris].

Item anno Domini MCCCXXXVJ, v nonas martii [3 martii], rex Philippus Francorum venit ad papam Benedictum; et ibi, exclusis omnibus, solus cum papa habuit colloquium super passagio, quod debebat incepisse kalendis augusti proxime preteriti⁶. Et sic remansit inexpletum. Ex quo multa mala inferebantur christianis per Sarracenos, et maxime Armeniis⁷, qui eodem anno fuerunt superati⁸, et planitiem amittentes petebant montana, sperantes subsidium Ecclesie et regis Philippi.

Anno Domini MCCCXXXVJ⁹, Henricus, dux Bavarie, per procuratores suos, quos ad hoc misit, petiit se absolvi a sententiis quas incurrit communicando cum predicto Ludovico, et papa Benedictus, anno pontificatus sui tertio, ipsum absolvit¹⁰.

Item anno predicto tricesimo septimo¹¹, ultima die januarii [31 januarii], iterato misit dominus Ludovicus dominum Rupertum¹², filium domini Rudulfi¹³, fratris sui, ducis Bavarie et comitis Palatini, una cum comite Conrado¹⁴ Juliacensi (von Gulich¹⁵) ad dominum papam Benedictum¹⁶: qui eos bene recepit die predicta

1. predictus, *D.* — 2. concessis (*sic*), *B, C.* — 3. *omis par D*; tunc, *B.* — 4. Philippum regem Francorum, *A, C, Bal.*; regem Philippum Francorum, *D.* — 5. *après decimis D met* restituerentur ecclesiis a quibus percepte erant; exceptit tamen regem Francie a restitutione predicta. Fuit autem revocatio facta anno supradicto xvij kalendas januarii. — 6. *au lieu de proxime preteriti B met* proximis. — 7. *partibus, ajouté par A, C.* — 8. *separati, A, B, C.* — 9. MCCCXXXVIJ, *D et Bal.* — 10. *après absolvit D met*: A tempore autem sue creationis usque ad annum XXXVJ completum papa Benedictus XIJ preter premissa nichil dignum relatione fecit, nisi quod capellam sui palatii ampliavit et quibusdam indulgentiis munivit, et quod turrim magnam conjunctam suo palatio construxit et quasi perfecit, que etiam ad sui similitudinem magna quadrata et alta existit. — 11. sexto, *B*; tricesimo septimo, *omis par Bal.*; *au lieu de* Item anno predicto tricesimo septimo *D met* Anno autem Domini MCCCXXXVIJ; *la suite du texte de D est entièrement différente*; cf. F. Boehmer, *Fontes rerum Germanicarum*, Stuttgart, 1868, t. iv, p. 26 sq. — 12. Robertum, *A, C, Bal.* — 13. Rodulfi, *Bal.*; Rodulphi, *A, C.* — 14. Corrado, *C.* — 15. von Gulich, *omis par Bal.* — 16. Benedictum papam, *A, C, Bal.*

qua ingressi fuerunt Avinionem; licet ante fuerunt cum Philippo, Francorum rege¹, et de illo venerunt die supradicta ad papam Benedictum. Qui duci Bavarie predicto, iij kalendas aprilis [30 martii 1337], dominica qua cantatur *Letare*, dedit rosam post missam; in qua quatuor episcopos consecravit² et duos benedixit abbates in sua capella Avinionensi. Prima autem die aprilis venerunt ambassiatores domini regis Francie ad eum super causa predicta. Item iij idus aprilis [11 aprilis] respondit predictis nuntiis, quod dominus eorum non esset penitens, et idcirco ad presens ipsum non posset absolvere. Et sic nunquam absolvit eum Benedictus papa³ XIIJ, quia moriebatur sub anno Domini MCCCXLIIJ.

A tempore autem sue creationis, videlicet pape Benedicti⁴ XIIJ, usque ad annum [MCCC]XXXVJ⁵ completum, preter premissa, nichil dignum relatione fecit, nisi quod capellam sui palatii ampliavit, et quod turrim magnam conjunctam suo palatio construxit et quasi perfecit, que etiam ad sui similitudinem magna et quadrata existit⁶.

1. rege Francorum, *A, C, Bal.* — 2. consecravit episcopos, *A, C, Bal.* — 3. papa Benedictus, *Bal.* — 4. Benedicti pape, *A, C, Bal.* — 5. septimum, *Bal.* — 6. après existit *B met* : Et sic est finis. Finitus est liber iste anno Domini MCCCXXXVIJ, die xiiii januarii.

QUARTA VITA

BENEDICTI XII

AUCTORE WERNERO

CANONICO ECCLESIAE BUNNENSIS

Benedictus XII, natione Tholosanus, de Savarduno¹, Appamiarum diocesis, prius vocatus² Jacobus, abbas Fontisfrigidi ordinis Cisterciensis, magister in theologia, deinde episcopus Appamiarum, post episcopus Mirapiscensis³, demum per dominum Johannem XXIJ predictum creatus fuit tituli Sancte Priscae presbiter cardinalis, deinde mortuo domino Johanne quarta die decembris anno Domini MCCCXXXIIIJ, iste in papam⁴ eligitur anno eodem, mensis ejusdem die vigesima, coronatus apud Predicatores Avinionenses. Sedit autem annis VIIJ, diebus...⁵.

Hic primus cepit construere palatium apostolicum Avinione in loco ubi solebat esse palatium episcopale, in quo dominus Johannes papa residere consuevit.

Hic justus et durus⁶ erat. Beneficia que dispositioni Sedis⁷ apostolice reservavit vix conferre voluit, timens, ut dicebatur, ne conferrentur indignis⁸.

1. Savardino, *C.* — 2. dictus, *B*; nominatus, *Bal.* — 3. Mirapicensis, *A.* — 4. papatu, *B, C, D, Bal.* — 5. XVIIJ, *B, Bal.* — 6. per constitutionem : *Ad regimen, ajoutés par Bal.*; *B place les mêmes mots avant beneficia.* — 7. *omis par A.* — 8. *Après indignis B et Bal. mettent* : Hic multum thesaurum Ecclesie congregavit. Hic nichil dare voluit alicui de suo genere vel consanguinitate. Iste vero neminem timebat, quin justitia fieret. Bonos dilexit, et malos odio habuit. Hic diversas extravagantes fecit.

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 *C*, fol. 164 r° et v^o.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 16553, fol. 115 v°-116 v°.

C = Bibliothèque Ambrosienne, ms. I 84, sup., fol. 78 v°-79 v°.

D = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus* 3765, fol. 78 r°-79 r°.

Hic marescallum suum, propter traditionem quam ipse fecisse dicebatur tradendo quosdam Anglicos, Avinione tunc moram facientes, in manus ¹ domini Philippi regis Francorum, inter quem et regem Anglie tunc guerra orta fuit (que multis annis duravit), suspendi fecit ante domum de qua Anglici proditi et educti fuerunt; fecitque illum in campo ² sepeliri [1340]. Set dominus Clemens papa ³ VJ postmodum fecit illum extumulari et in cimiterio locari ⁴ in favorem regis Francie, ut ⁵ famabatur.

Hujus tempore inceperunt ⁶ cardinales ultra pontem edificia ⁷ facere, in quibus estivo tempore morabantur. Hic papa aliquando moram fecit in ⁸ Ponte Sorgie ⁹.

Iste sententias latas per dominum Johannem, predecessorem suum, contra Ludovicum, ducem Bavarie, qui se gessit pro imperatore ¹⁰, nunquam aggravavit; sed ei legatos suos misit, monens et hortans ut ad Ecclesie rediret unitatem.

Hujus anno ¹¹ secundo [1336] (alii dicunt anno primo ¹² [1335]), in festo sanctorum Symonis et Jude, die [xxviii] ¹³ mensis [octobris] ¹⁴, hora ¹⁵ vesperorum, ventus improvise surgens in diversis mundi partibus adeo fortiter aerem ¹⁶ commovit turbinosum, nec tamen diu durans, ut in multis ¹⁷ locis tecta ecclesiarum et domorum, etiam plumbea, ad magnam distantiam transportaret, magnaue et multa fieret domorum, et ¹⁸ ecclesiarum ac ¹⁹ monasteriorum ruina.

Hic anno Domini [MCCCXXXVJ] ²⁰ et pontificatus sui anno secundo predicto et ²¹ iiii kalendas februarii [29 januarii 1336], decretalem, que incipit : *Benedictus Deus in donis* ²² suis, decisoriam questionis seu altercationis tempore domini Johannis inter theologos agitate de visione faciali [Dei] ²³ ante diem judicii, quam idem dominus Johannes, morte preventus, non determinavit, sed indecisam reliquit ²⁴, edidit, determinavit ²⁵, videlicet quod anime sancte nichil habentes purgabile, statim ut decedunt, faciem Dei

1. manibus, A. — 2. campum, B, C, D. — 3. omis par B, C, D, Bal. — 4. col-locari, C. — 5. sicut, B, C, D, Bal. — 6. ceperunt, B, C, D, Bal. — 7. placé avant ultra par B, C, D, Bal. — 8. omis par B, C, D. — 9. ubi palatium construxit, ajoutés par A. — 10. au lieu de qui se gessit pro imperatore Bal. met se pro imperatore gerentem. — 11. omis par A. — 12. au lieu de Hujus ... primo Bal. met Anno secundo sui pontificatus. — 13. dans les mss. un espace blanc. — 14. dans A, C, D un espace blanc. — 15. circa horam, Bal. — 16. placé avant adeo par Bal. — 17. multis in, B, C, D, Bal. — 18. omis par B, C, D; ac, Bal. — 19. et, B, D, Bal.; ac etiam, C. — 20. omis par A, B. — 21. omis par D. — 22. sanctis, B, C, D, Bal. — 23. sanctorum, mss. — 24. relinquit, A. — 25. au lieu de determinavit B, C, D, Bal. mettent et declaravit.

vident, et publicari fecit ¹, mandans sub pena anathematis et incursionis heresis ne quis contra hujusmodi determinationem suam ² dogmatizaret aut crederet.

Anno Domini MCCCXXXVIJ, tertia die junii, combustus fuit in Venetiis, anno pontificatus domini Benedicti tertio, frater Franciscus de Pistorio, ordinis Minorum, propter opinionem quam Ecclesia reprobabat de paupertate evangelica.

Iste, suo tempore [18 decembris 1338], creavit sex ³ cardinales.

Hujus tempore ⁴, Ewduardus, rex Anglie, jam factus inimicus regis Francie Philippi ⁵, venit in Frankenford ⁶, Maguntinensis ⁷ diocesis, ad Ludovicum Bavarie gerentem se pro imperatore, pro auxilio sibi ferendo. Qui Ludovicus eundem fecit vicarium Imperii [5 septembris 1338]. Cujus vicariatus pretextu renitentem sibi populum Cameracensem et civitatem, que est camera Imperii in Francia, obsedit, sed non cepit [1339].

Idem etiam Ludovicus Raynaldum, comitem Gelrie, et Wilhermum, comitem Juliacensem, illum ducem, et istum marchionem creavit in Frankenfordia, cetu principum congregato anno Domini MCCC... ⁸.

Circa idem tempus surrexit quidam in partibus superioribus ⁹, qui, coadunata ¹⁰ multitudo minorum et rusticorum, Judeos ¹¹ quoscumque reperire poterat, trucidabat. Sed demum per Ludovicum Bavarum predictum captus, occidi jussus est, et tota illa congregatio dispersa est.

Hujus pape temporibus [1340] dominus Alphonsus, rex Yspanie, contra regem Marrochie conserto prelio, triumphavit. Et in signum victorie idem rex vexillum suum domino pape misit, quod usque hodie in cappella pape Avinioni conservatur.

Idem dominus papa multas constitutiones et ordinationes fecit circa ordines monachorum nigrorum et Cisterciensium [1335-1336].

Obiit autem anno Domini MCCCXLIIJ, pontificatus sui anno octavo et xxv die aprilis ¹². Et vacavit Sedes diebus XIIJ, etc ¹³.

1. et publicari fecit, *omis par Bal.* — 2. *omis par B, C, D, Bal.* — 3. *lege septem.* — 4. temporibus, *B, C, D, Bal.* — 5. *au lieu de regis Francie Philippi B, C, D, Bal. mettent Philippi regis Francie.* — 6. *lege Coblantz.* — 7. *Maguntine, D.* — 8. MCCC..., *A, B, D, Bal.; unem ain postérieure a rajouté XXXVIIJ (sic) dans C.* — 9. qui se regem Armileder nominabat, *ajoutés par B, C, D, Bal.* — 10. adunata, *B, C, D, Bal.* — 11. et, *ajouté par C.* — 12. *au lieu de pontificatus... aprilis B, D, Bal. mettent xv die aprilis, pontificatus sui anno octavo; et C: die xv aprilis, pontificatus sui anno octavo.* — 13. *omis par B, C, D, Bal.*

QUINTA VITA

BENEDICTI XII

Benedictus XII ex patre Guillelmo de castro Savarduni, Rivensis diocesis, fuit electus in papam, Avinione, in palatio apostolico, in conclavi ¹, ubi cardinales habitaverant in communi, anno Domini MCCCXXXIIII, in vigilia sancti Thome apostoli [20 decembris]. Hic primitus Jacobus vocabatur; fuitque coronatus in ecclesia Predicatorum Avinionensium vi idus [8] januarii anno Domini MCCCXXXV, more pontificum romanorum. Vacaverat Sedes diebus XVII.

Hic autem, tempore pubertatis, monasterium Bolbone ², Mirapiscensis ³ diocesis, ordinis Cisterciensis, ingressus, professionem fecit ibidem. Deinde ad monasterium Fontisfrigidi, ejusdem ordinis, Narbonensis diocesis, se transtulit; cujus monasterii erat abbas tunc recolende memorie dominus Arnaldus, avunculus ipsius, qui postea factus fuit sancte romane Ecclesie tituli Sancte Prisce presbiter cardinalis. Hic, existens Parisius sacre theologie baccalarius, electus fuit abbas monasterii Fontisfrigidi supradicti. Deinde factus Parisius sacre theologie magister, idem monasterium per sex annos religiose gubernavit. Qui postea factus episcopus Appamiarum, dictum episcopatum prudenter rexit annis novem, eundemque hospitibus, jurisdictionibus, et nonnullis juribus ampliavit; hereticos, qui in partibus illis ob negligentiam presulum pul[ul]averant, extirpavit. Post hec creatus Mirapiscensis ⁴ episcopus, ipsi ecclesie prefuit mensibus XXII. Deinde per dominum Johan-

1. in conclavi, *omis par Bal.* — 2. Borbone, *ms.* — 3. Mirapiscensis, *ms.* — 4. Mirapiscensis, *ms.*

D'après la copie d'un manuscrit ayant appartenu à un sieur de La Brosse et prise par André Duchesne. Bibliothèque nationale de Paris *Baluze 56*, fol. 154 r°-155 v°.

nem papam XXIJ, predecessorem suum, factus sancte romane Ecclesie tituli Sancte Prisce presbiter cardinalis in jejuniis quatuor temporum mensis decembris [18 decembris 1327]. Octo annis in cardinalatu stetit. Deinde, eodem domino Johanne papa viam universe carnis ingresso, propter vitam laudabilem ipsius, scilicet Benedicti, creatus extitit papa tempore supradicto.

Hic, animadvertens cupiditatem et carnalitatem nimiam in Ecclesia Dei esse, ipsam nisus est penitus amovere. Querens in papatu que sunt Christi, non cupiditati neque carnalitati deserviens, largitus est elemosinas, fecitque multa opera pietatis. Episcopos, eorumque superiores, abbates, prioratus, dignitates, personatus et curata beneficia obtinentes, in curia commorantes et morandi ibidem causam justam et rationabilem non habentes ¹, compulit de ipsa curia recedere, mandavitque eosdem etiam invitos in eorundem ecclesiis et beneficiis residere. Insuper commendas per dominum Johannem, predecessorem suum prefatum, de cathedralibus, regularibus et collegiatis ecclesiis factas nonnullis prelatis et aliis clericis transgredientibus patrum terminos ab omnibus revocavit. Et quia ecclesie erant de multis expectantibus auctoritate dicti predecessoris sui quamplurimum onerate, omnes revocavit secundum juris formam (*Extravagante De concessione prebendarum, capite ultimo*). Preces etiam importunas principum secularium et personarum ecclesiasticarum totaliter sprexit. Habentibusque beneficia congrua secundum decentiam eorundem multiplicare seu conferre alia denegavit. Et quando habentibus beneficia alia majora contulit, eosdem compulit dimittere priora beneficia que habebant. Hic fugavit a romana curia simoniacam pravitatem. Fecit assistentes sibi, quod munera seu encenia ² non reciperent, prestare corporaliter juramentum.

Rursus, cum tempore predecessoris sui prefati, multa erronea de facili et beatifica Dei visione predicata fuissent, et exinde plurima scandala suscitata, questionem prefatam cum consilio fratrum suorum, dominorum cardinalium, multorumque magistrorum sacre theologie, cum laboribus multis, ad exaltationem fidei catholice, laudabiliter terminavit, prout in constitutione sua super hoc edita serius continetur.

Item, cum multi inhabiles et indigni ante ipsum beneficia a Sede apostolica impetrabant, ordinavit quod omnes, quibus de

1. et morandi... habentes, *passage omis par Bal.* — 2. exenia, *Bal.*

beneficiis ecclesiasticis gratiam faciebat, deberent secundum beneficiorum conditionem ipsorum¹ per unum de suis, ad hoc specialiter deputatum, de idoneitate et scientia examinari, et reperti inhabiles privabantur gratiis impetratis; quod ante ipsum non fuerat consuetum. Pueris quoque minoribus XIII annis non contulit canonicatus in cathedralibus ecclesiis, nec cum minoribus in dignitatibus et prioratibus dispensavit.

Item, ordinem suum Cisterciensem bonis et justis ordinationibus reformavit. Sacram beati Benedicti regulam monachorum nigrorum, in multis quasi collapsam ab observantia regulari, reduxit ad observantiam debitam regularem, cum nonnullis justis ordinationibus et statutis.

Portitores novarum, mendacia confingentes, ab ipsorum vesania refrenavit.

Item monuit secundo prelatos et compulit sub excommunicationis pena ad suas redire ecclesias et in eisdem residentiam facere². Libenter beneficia contulit viris litteratis, etiam absentibus a curia, interdum etiam ignorantibus, de quibus sibi laudabile testimonium perhibebatur.

Porro, quia temporibus retroactis, quando per papam gratie seu supplicationes gratiarum signabantur, ipse supplicationes presentabantur per camerarios domini pape aut per alios de ipsorum mandato, unde frequenter questus illicitos ab eis fieri contingebat, ordinavit idem dominus Benedictus quod petitiones hujusmodi, signate per eum, integraliter in palatio apostolico registrarentur, per registratorem ad hoc specialiter deputatum, et eisdem supplicationibus registratis, bene ascultatis et correctis, supplicationes originales per clericum suum juratum, ad hoc specialiter deputatum, portarentur ad cancellariam in quodam sacculo sub sigillo suo secreto clauso et signato.

Hic volens providere statui personarum inferiorum nequeuntium ad ipsum habere aditum de facili pro justitia obtinenda, ordinavit quod unus de assistantibus sibi, ad hoc per ipsum specialiter deputatus, reciperet supplicationes justitie, et illas bene cerneret et examinaret; et reperte juste committebantur³ cause sibi relatione facta. Per quem modum providebatur spoliatis et aliis oppressis, qui in suis partibus non poterant justitiam obtinere.

1. ipsorum conditionem, *Bal.* — 2. et in eisdem residentiam faciendam, *ms.*; et ad residentiam in eisdem faciendam, *Bal.* — 3. comitebantur, *ms.*

Item statuta ecclesiarum, fundationes cappellarum et ecclesiarum, renovationes privilegiorum confirmabantur ¹ et fiebant, et multa alia utilia expediebantur, ad Dei servitium et honorem, in curia vel in partibus, prout justitia suadebat. De quibus quidem et aliis potest de eo dici veridice quod Ecclesia[m] Dei, que erat facta Agar, Sarram fecit, et de servitute ad libertatem perduxit.

Hic videns cathedrales ecclesias, maxime regulares, a clericali et regulari observantia deviare, direxit viros prudentes, providos et honestos, ad illas pro reformatione ipsarum.

Item in tantum creverat ambitio monachorum et canonicorum regularium quod de uno monasterio vel ecclesia ad aliud se transferri cum instantia postulabant, et beneficia impetrabant et dignitates in illis. Quos quidem idem dominus Benedictus in monasteriis, in quibus professi fuerant, voluit remanere, nec ipsos ² monasteria vel habitum mutare permisit. Religiosos mendicantes qui in curia morabantur absque justa et rationabili causa compulsi recedere de eadem. Item, ad ecclesias cathedrales regulares misit reformatores, que circa numerum canonicorum et multa alia honesta et utilia reformatæ fuerunt.

Item cum hospitalia et leprosarie detinerentur a multis indebite et injuste, nec in illis hospitalitatis seu pietatis opera servarentur, mandavit ab ipsis hospitalibus seu leprosariis amoveri hujusmodi detentores et in eisdem hospitalitatem servari, hospitalia quoque et leprosarias predictas personis idoneis conferri secundum formam concilii Viennensis (*Extravagante De religiosorum domibus, caput : Quia contingit*).

Item, animadvertens quod pro multis necessitatibus interdum curia citra montes habet morari, hospitia nobilissima, nomine romane Ecclesie, Avinioni construxit. Item, Rome ecclesiam beati Petri et hospitia principalia fecit reparari, que erant in ruina, in Dei et beatorum Petri et Pauli servitio et honore.

Hic quoque advertens officiales predecessoris sui prefati multa per impressionem et alias indebite extorsisse, commisit persone idonee querelas quorumcumque contra ipsos extortores, qui tandem compulsi sunt restituere multa que indebite reperti sunt extorsisse.

Item, pro pace tractanda inter reges Robertum et Fridericum et ad provincias romane Ecclesie pacificandas, ad reges prefatos

1. firmabantur, *Bal.* — 2. ipsis, *Bal.*

et dictas provincias Ebredunensem archiepiscopum destinavit. Unde pax in Benevento et Campania facta fuit; Rome inter Ursinos et Columpnenses emulos et ad invicem inimicos treuge annorum plurium facte fuerunt. Item in Patrimonio beati Petri, ducatu Spoletano, Marchia Anconitana et Romandiola pax et concordia in multis facta fuit inter gentes partium predictarum. Hic fecit inquiri contra rectores et officiales ad prefatas provincias destinatos¹, et nonnulli ipsorum, qui indebite extorserant, restituere sunt coacti.

Misit etiam ad tractandam pacem inter reges Anglie et Scotie, et inter reges Castelle et Navarre, nuntios sollemnes, viros prudentes, providos et honestos. Unde inter dictos reges Castelle et Navarre fuit pax et concordia reformata.

Item, in domo seu hospitio suo XII capellanos absque rochetis habere voluit, qui decantabant cotidie horas diurnas pariter et nocturnas. Item, prioratus regulares vacantes in curia ad regulares suos reverti voluit et mandavit. Item, prelaturis vacantibus in curia providit de viris providis et litteratis, absque ipsorum scientia et procuracione.

1. diffamatos, *ms.*

SEXTA VITA

BENEDICTI XII

EX APPENDICE PTOLEMAEI

LUCENSIS

Benedictus XII, de partibus Tholosanis, electus est anno Domini MCCCXXXIII et ab Urbe condita 2089¹, xij kalendas januarii² [21 decembris], anno expectationis.

Hic, anno quarto pontificatus sui in temporibus jejunii [18 decembris 1338], ordinavit sex presbiteros cardinales, videlicet Ebredunensem, Album nomine, Guillerum Montis Olivarum, dominum Gotium de Ariminis, dominum Rothomagensem, dominum de Rodes.

Hic confirmavit atque roboravit sententias contra Ludovicum de Bavaria, asserentem se Romanorum imperatorem.

Hic constituit dominum Luchinum de Vicecomitibus, tirannum Mediolanensem et multarum aliarum civitatum et terrarum, Pedimontis³ et Lombardie, in vicarium pro Ecclesia, tanquam Romano Imperio vacante⁴ et ad Sedem apostolicam spectante⁵. Item simili modo dominum Mastinum de La Scala in Veronam et Vicentiam. Item dominos de Gonzaga in Mantuam et Reginam civitates. Item marchionem Ferrariensem in Mutinam, Comaclum⁶ atque Argentinam.

Anno illo pontificatus sui⁷ predicto guerre mortales et crudeles

1. et ab Urbe condita 2089, *omis par Bal.* — 2. *lege xj kalendas januarii.* — 3. Pedimontium, *mss.* — 4. Romanum Imperium vacans, *mss.* — 5. spectans, *mss.* — 6. Constantiam, *Bal.* — 7. *lege tertio* [1337].

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5127, fol. 360 r°.

B = Bibliothèque Laurentienne, ms. XIV, 19, fol. 289 r°-290 r°.

incipiebant inter reges Philippum Francie et Eduardum Anglie; pro pace vel treuga inter ipsos ponenda duos nuntios cardinales dictus papa transmiserat, et ¹ modicum relevavit. Item suo tempore rex Anglie cum sua armata debellavit armatam regis Francie, in die sancti Johannis Baptiste [24 junii 1340] supra Scusam, portum ² Flandrie; in quo bello mortui fuerunt [circiter] XXXIIJ milia Gallici et Normanni, et amiserunt VIII^c naves.

Item dominus papa fieri fecit totum magnum palatium ubi ipse residentiam faciebat Avinione, cum turribus circumcirca atque viridario bene fabricato cum veronibus circumcirca.

Hic fuit homo durus et constans, magnus magister in legibus et divinitate ³, ac adeo justus et durus ut beneficia dispositioni apostolice ⁴ reservata vix conferre vellet, timens ne conferret indignis. Hic multum thesaurum Ecclesie congregavit. Hic nichil dare voluit alicui de suo genere vel consanguinitate. Iste ⁵ vero non timebat quemquam quando jus et justitia non observaretur ubique per universum. Hic nimis ⁶ bonos dilexit et malos habuit odio.

Hic primus cepit construere palatium apostolicum Avinione, in loco ubi solebat esse palatium episcopale, in quo dominus Johannes residere consuevit.

Hujus tempore surrexit quidam in partibus superioribus qui se regem Arculeder nominabat, qui adunata multitudine minorum et rusticorum Judeos quoscumque reperire poterat trucidabat. Sed demum per dictum Ludovicum de Bavaria captus, occidi jussus fuit, et tota illa congregatio est dispersa.

Tandem anno Domini MCCCXLIIJ, in die sancti Marci evangeliste [25 aprilis], Avinione, in palatio quod construi fecerat, ad Christum migravit. De cujus morte tota curia ac christianitas condoluit; sepultusque est in ecclesia cathedrali Avinionensi.

1. sed, *Bal.* — 2. portus (*sic*), *A.* — 3. divinitatis, *mss.* — 4. apostolice Sedis, *B.* — 5. Ipse, *B.* — 6. minus, *B.*

SEPTIMA VITA

BENEDICTI XII

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

PRIORE FLOREFFIENSI

Benedictus XII, qui prius vocabatur Jacobus, Cisterciensis ordinis abbas, et postea cardinalis, fuit electus in papam anno Domini MCCCXXXIIIJ. Seditque annis VIIJ in civitate Avinionensi.

Multa in principio sui pontificatus ordinavit et statuit : inter que hoc unum fuit, quod capellani sui dicerent horas canonicas cum nota, et quod omnes dormirent in uno dormitorio, nec haberent alios redditus quam mense papalis victum et vestitum.

Item, anno Domini MCCCXXXV [1336, n. st.], dictus papa Benedictus decretalem edidit que incipit : *Benedictus Deus in donis* ¹ *suis* ; in qua ² doctrinam supradictam in tytulo Johannis pape predicti hereticam ostendit et dampnavit sub tenore qui sequitur :

Auctoritate apostolica diffinimus quod, secundum communem Dei ordinationem, anime ³ *sanctorum hominum qui de hoc mundo ante passionem Domini nostri Jhesu Christi decesserunt, necnon sanctorum apostolorum* ⁴ *, confessorum, martirum, virginum et aliorum fidelium defunctorum post sacrum eorum baptismum Christi susceptum, in quibus nil purgabile fuit quando decesserunt, nec et quando decedant in futurum, vel si tunc fuit aut erit purgabile aliquid in eisdem, cum post mortem purgate fuerint* ⁵ *, aut quod anime puerorum Christi*

1. sanctis, *Bal.* — 2. quam, *B.* — 3. animas, *A.* — 4. apostolorum sanctorum, *A.* — 5. fuerunt, *Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. 12000, fol. 138 r°-139 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 A, fol. 224 v°-225 r°.

baptismate renatorum et baptizandorum, cum fuerint baptizati, ante usum liberi arbitrii decedentium, mox post mortem suam et post purgationem prefatam in illis qui purgatione indigebant, etiam ante resurrectionem suorum corporum et iudicium generale post Ascensionem Salvatoris Domini nostri Ihesu Christi in celum fuerunt et erunt in celo celorum regno et paradyso cum Christo angelorum sociate consortio, ac post Domini nostri Ihesu Christi passionem et mortem viderunt, vident et videbunt divinam essentiam visione intuitiva et etiam faciali, nulla mediante creatura in ratione objecti se habente, sed essentia divina se nude et clare et aperte eis ostendente, quodque sic videntes eadem ¹ divina essentia perfruuntur, necnon quod ex tali visione et fruitione eorum anime qui jam decesserunt sunt vere beate et habent vitam ² et ³ requiem eternam, et anime ⁴ illorum, qui postea decedent, eandem videbunt divinam essentiam ipsaque perfruuntur ⁵ ante iudicium generale, ac etiam quod huiusmodi divine essentie visio ejusque fruitio actus fidei et spei in eis evacuat, prout fides et spes proprie sunt theoricæ virtutes, quodque postquam inchoata fuit vel erit talis intuitiva et facialis visio et fruitio, in eisdem eadem ⁶ visio et fruitio sine aliqua intercisione seu evacuatione predictæ visionis et fruitionis continuata ⁷ existit et continuabitur usque ad finale iudicium et ex tunc et usque in sempiternum. Diffinimus insuper quod secundum Dei communem ⁸ ordinationem anime decedentium in actuali mortali peccato mox post mortem suam ad inferna descendunt, ubi penis infernalibus cruciantur, et quod nichilominus in die iudicii omnes homines ante tribunal Christi cum suis corporibus comparebunt reddituri de factis propriis rationem, ut recipiat unusquisque, prout gessit in corpore suo, sive bonum fuerit, sive malum. Contrarium istorum et omnium singulorum scienter et pertinaciter tenens, asserens, vel defendens, sicut hereticus habetur.

Anno Domini MCCCXLII, papa Benedictus moritur et in Avinione sepelitur. De quo tale metrum scribitur :

*Iste fuit Nero, laycis mors, vipera clero,
Devius a vero, cuppa ⁹ repleta mero.*

1. eandem, B. — 2. omis par B, Bal. — 3. omis par Bal. — 4. tunc, B. — 5. perfruuntur, Bal. — 6. omis par B, Bal. — 7. contrariata, Bal. — 8. communem Dei, A. — 9. tuba, mss.

OCTAVA VITA

BENEDICTI XII

Benedictus XII de villa ¹ [Savarduno], provincie Tholosane, oriundus ex humili genere, fuit electus in summum pontificem, inoppinate tamen, ² anno Domini MCCCXXXIIII, die xxj ³ mensis decembris. Hic primo in ordine Cisterciensi, magister in theologia, deinde episcopus Mirapiscensis, per dominum Johannem, ad cardinalatum ⁴, tandem ad papatum in Avinione fuit assumptus.

Anno primo ⁵ pontificatus ejusdem ad perpetuam rei memoriam declaravit quandam opinionem a fide catholica satis extraneam, super qua predecessor ipsius multum ⁶ fecerat disputari, utrum anime beatorum ⁷ videant Deum vel visure sint solum post iudicium; et sub bulla apostolica publicavit quod affirmare pertinaciter quod anime beatorum Deum ⁸ non videant sit hereticum, cum hoc sacre Scripture et fidei catholice contradicat ⁹ [29 januarii 1336].

Eodem quoque anno [17 junii 1335] fecit unam constitutionem de apostatis ¹⁰, satis piam, que incipit *Pastor bonus*, in qua concessit quod omnes apostate qui transiverant ¹¹ non licite vel ¹² vagabant ¹³

1. castro appellato Savarduno, *C, Bal.* — 2. in, *C, Bal.* — 3. lege xx. — 4. ad cardinalatum, *placé avant per par C, Bal.* — 5. lege secundo. — 6. omis *par C, Bal.* — 7. hominum, *Bal.* — 8. *placé après* videant *par C, Bal.* — 9. fides catholica contradicant, *C.* — 10. apostaticis, *B.* — 11. transiverunt, *C, Bal.* — 12. alias, *C, Bal.* — 13. vagabantur, *C, Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque de la ville de Tours, ms. 976, fol. 130 v°-132 v°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5028, fol. 183 v°-187 r°.

C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4973, fol. 135 v°-136 v°.

in seculo, deberent ad ordines redire a quibus apostataverant, et quod prelati deberent ipsos recipere et benigne¹ tractare, et super irregularitate, si quam contraxissent, dispensare² misericorditer cum eisdem.

Eodem³ insuper anno [20 junii 1336], fecit multas reformationes circa statum monachorum nigrorum, de modo vivendi, et de regimine, et de multis aliis; ut patet intuenti reformationes illas, quæ communiter abbatum illius ordinis dominium ampliarunt⁴, et subditos⁵ coartarunt. Harum reformationum omnium⁶ promotor et compilerator fuit dominus Petrus, Carnotensis cardinalis, ordinis monachorum nigrorum, qui dictas reformationes inceperat tempore domini Johannis pape XXIJ.

Huic domino Benedicto maxime insitum cordi fuit clericos⁷ et religiosorum ordinum professores et status reformare et, ut dicatur verius, infirmare. Paucos enim vel nullos bonos credebatur, et omnes a via Domini mandatorum⁸ et consiliorum semita declinasse dicebat. Nullos vel paucos dignos promotionibus vel gradibus ecclesiasticis extimabat⁹.

Hic dominus Benedictus papa avarus, durus, et tenax, in conferendis gratiis remissus, tardus et negligens in providendo statui¹⁰ ecclesiarum supra modum fuit; et in excusationem sue duritie¹¹ paucos ad hoc¹² dignos vel sufficientes dicebat communiter¹³. Omnes et[iam]¹⁴ dominos cardinales fore deceptores sui credebatur¹⁵. Raro supplicationes ipsorum recipere volebat, ipsosque non modicum suspectos habebat. Ordines mendicantium¹⁶ per facti evidentiam exodiosos¹⁷ habebat. Paucos vel nullos de ipsis ordinibus ad prelaciones promovebat. Dissensiones eorum libenter audiebat, et subditis¹⁸ contra prelatos favere mirabiliter¹⁹ videbatur.

In propositionibus turpibus et inhonestis plusquam in virtuosis habere complacentiam ex risibus²⁰ et motibus aliis omnibus notum erat. Potator vini maximus ab omnibus curialibus dicebatur, adeo ut verum sit in proverbium consuetum dici : *Bibamus papaliter*.

1. legitime, C, Bal. — 2. dispensarent, C, Bal. — 3. sic. — 4. ampliaverunt, B. — 5. subdictos, mss. — 6. omis par C, Bal. — 7. clericorum (sic), A, B. — 8. mandatorum Domini, C, Bal. — 9. extimabant (sic), A, B. — 10. statum, C, Bal. — 11. excusatione duritie sue, C, Bal. — 12. hec, C, Bal. — 13. omis par Bal. — 14. omis par Bal. — 15. credebant (sic), C. — 16. supra modum, ajoutés par C, Bal. — 17. exosos, C, Bal. — 18. subdictis, mss. — 19. placé après videbatur par C, Bal. — 20. rasibus (sic), A, B.

Anno secundo pontificatus ejusdem [1336], ad instantiam Philippi regis Francie, fecit predicari passagium Terre Sancte futurum ab inde ad triennium : quod tamen effectum non habuit, cum etiam propter delusiones preteritas minime fiendum communiter crederetur.

Anno tertio pontificatus ejusdem [2 januarii 1338] fecit processus contra Bononienses, et privavit civitatem studio et privilegiis apostolicis et imperialibus propter expulsionem domini Bertrandi cardinalis, olim in partibus illis legati. Et tandem, aliquibus pactis premissis, restituit dictam civitatem ad gratiam apostolice Sedis. Et constituit Thadeum de Pepolis¹ rectorem ibidem ad tres annos pro sancta Ecclesia romana² sub annuo censu, videlicet octo milium florenorum auri, non absque admiratione multorum [21 junii 1340].

Anno tertio pontificatus ejusdem³ venerunt ambassiatores Ludovici de Baveria⁴ qui se pro imperatore ingerebat⁵, petentes reconciliationem dicti Ludovici cum Ecclesia; quam sibi promissam, ut dicebatur⁶, agente Philippo rege Francorum⁷ cum pluribus cardinalibus, non potuit obtinere [1337].

Anno quarto pontificatus ejusdem mota est guerra non modica inter regem Francie Philippum et regem Anglie Edwardum⁸ super juribus regni Francie, dicto Edwardo⁹ rege Anglie dicente jus regni Francie sibi competere. Propter quod dictus dominus Benedictus papa ad hoc sedandum misit illuc [1337] legatos Petrum, Yspanum, Sabinensem, et Bertrandum¹⁰ de Montefaventio¹¹, tituli Sancte Marie in Aquiro¹² presbiterum¹³ sancte romane Ecclesie cardinales; qui post multos tractatus habitos modicum profecerunt, dicto¹⁴ rege Anglie multa dampna et obprobria per terram et mare corone Francie inferente, Flandrensibus¹⁵ et nonnullis aliis amplis terris sibi ac regno Anglie pariter conjugatis¹⁶.

Anno quarto [1338] pontificatus ejusdem¹⁷, grandis dominus Tartarorum misit ambassiatores, litteras et encenia¹⁸ ad dictum¹⁹

1. Pepulis, *Bal.*; constituit tandem de populis (*sic*), *C.* — 2. romana Ecclesia, *C, Bal.* — 3. Eodem anno tertio ejusdem pontificatus, *Bal.*; Eodem anno tertio et ejusdem pontificatus, *C.* — 4. Bavaria, *C, Bal.* — 5. gerebat, *C, Bal.* — 6. dicebat, *A.* — 7. Francie predicto, *C, Bal.* — 8. Edouardum *C, Bal.* — 9. Edouardo, *C, Bal.* — 10. *omis par B.* — 11. Montefaveto, *C, Bal.* — 12. Aquiro, *C, Bal.* — 13. presbiteros (*sic*), *A, B.* — 14. *omis par A, B.* — 15. et Scotis, *ajoutés par C, Bal.* — 16. conligatis, *Bal.* — 17. Anno eodem quarto ejusdem pontificatus, *C, Bal.* — 18. essennia, *Bal.* — 19. dominum, *ajouté par C, Bal.*

papam Benedictum; quos dictus papa habitis multis tractatibus cum cardinalibus honorifice pertractavit¹; et dicto domino Tartarorum litteras continentes articulos² catholice fidei et exhortationes bonas et pulcra encenia³ destinavit⁴.

Anno⁵ quarto⁶ pontificatus ejusdem fecit unam ordinationem sex⁷ cardinalium, quos assumpsit feria sexta quatuor temporum mensis decembris [18 decembris 1338]; quorum nomina sunt hec, scilicet dominus Gotius⁸ de Areminio⁹, patriarcha [Constantinopolitanus¹⁰], tituli Sancte Prisce presbiter cardinalis, dominus Petrus Rogerii, archiepiscopus Rothomagensis, tituli Sanctorum Nerei et Achillei presbiter cardinalis, [ordinis sancti Benedicti¹¹], dominus Bertrandus, archiepiscopus Ebredunensis, tituli Sancti Marci presbiter cardinalis¹², dominus [Bernardus de Albia¹³], episcopus Ruthenensis, tituli Sancti Ciriaci in Thermis¹⁴ presbiter cardinalis, dominus Guillelmus Curti, ordinis Cisterciensis, magister in theologia, episcopus Albiensis, tituli Quatuor Coronatorum presbiter cardinalis, dominus Guillelmus de Aura, abbas Montisolivi¹⁵, tituli Sancti Stephani in Celiomonte presbiter cardinalis.

Anno quinto [1339] pontificatus ejusdem¹⁶ Armeni¹⁷ fuerunt delati a quibusdam fratribus qui in Ytalia vocantur fratres Armeni¹⁸. Qui dicti fratres Armeni¹⁹ dicunt se esse conversos et recte sentire de catholica fide, quod dicti Armeni²⁰ errabant in CXXXIIJ articulis et pluribus. Propter quod rex Armenie misit solemnes nuncios ad curiam ad se et regnicolas excusandum, sed illa non fuit dicti domini Benedicti pape tempore terminata.

Anno sexto²¹ pontificatus ejusdem cassavit et annullavit processus habitos et factos per predecessorem suum²² et dominum B[ertrandum] de Poujeto, tunc in partibus illis legatum, contra Matheum de Vicecomitibus²³ de Mediolano et filios, concessitque Luchino de

1. et unum scutiferum Tartarorum ipsorum ambassiatorum servientem armorum suorum creavit, *passage ajouté par C, Bal.* — 2. contentias articulorum (*sic*), A. — 3. essennia, *Bal.* — 4. Anno quarto pontificatus... encennia destinavit, *paragraphe omis par B.* — 5. eodem, *ajouté par C, Bal.* — 6. et, *ajouté par C.* — 7. *placé après* cardinalium *par C, Bal.* — 8. Gochius, C, *Bal.* — 9. Ariminis, C, *Bal.* — 10. *omis par A, B.* — 11. ordinis sancti Benedicti, *omis par A, B.* — 12. dominus Bertrandus... cardinalis, *passage placé avant* dominus Petrus Rogerii *par C, Bal.* — 13. Bertrandus de Deo (*sic*), *mss.* — 14. Terminis (*sic*), A, B. — 15. Montisolii, B. — 16. Anno vero pontificatus ejusdem domini Benedicti, C, *Bal.* — 17. Armerii (*sic*), A, B. — 18. C et Baluze se terminent ici; Armerii (*sic*), A, B. — 19. Armerii, *mss.* — 20. Armerii, *mss.* — 21. *lege* anno septimo [1341]. — 22. predecessorum suorum (*sic*), B. — 23. Vicicomitibus, *mss.*

Vicecomitibus vicariatum in Mediola[no] vacante Imperio, et Placentia, et Crema, que sunt romane Ecclesie, sub annuo censu. Quod durum est visum multis et contra libertatem Ecclesie factum ut [illis] qui tot injurias Ecclesie contulerint ¹ vicariatus vel honor ab Ecclesia committatur.

Eodem anno ² Mastinus de La Scala, interfecto episcopo civitatis Veronensis, misit pro absolutione ad romanam curiam et obtinuit cum magna displicentia ob gravitatem sceleris plurimorum; deditque aliquas litteras suas et factus est censuarius Ecclesie ac vassallus. Fuitque Atzo ³ de Corrigia, ad predicta tractanda et promittenda, ipsius nuncius et syndicus specialis.

Anno Domini MCCCXLJ floruit Franciscus Petrarcha, Florentinus ⁴ poeta, ystoriographus precipuus. Fuitque per senatores ⁵ Urbis in Capitolio ⁶ laureatus: quod de alio factum non legitur ante per annos mille ⁷ ducentos; sicque antiqui ritus poetarum fuit memoria ex toto abolita, fuit renovata tanti viri virtutibus.

Eodem anno [1341] prefatus Mastinus vendidit [4 augusti] civitatem Lucanam Florentinis. Quod Pisani moleste ferentes dictam civitatem Lucanam obsederunt, ne Florentini ingredi possent eandem. Et post aliquam obsidionem Florentini debellati fuerunt ibidem [2 octobris]. Sed Florentini, resumptis viribus [martii 1342], iterum voluerunt per potentiam et astuciam fulcire civitatem Lucanam obsessam in circuitum per Pisanos; quod facere nequiverunt. Quinymo Florentinis recedentibus et confusis, Pisani obtinuerunt dominium civitatis [juli 1342].

Eodem anno [1342] Florentinis, fractis et debilitatis ipsorum viribus et maxime propter intestina odia, tradiderunt dominium civitatis Florentie, Aretine et Pistoriensis duci Atheniarum. Qui dux, ipso anno, cum Pisanis, aliquibus pactis precedentibus, concordavit, non absque populi Florentini obprobrio et jactura.

Anno septimo pontificatus ejusdem, videlicet MCCCXLIIJ, die xxv mensis aprilis, B[enedictus] papa prefatus in Avinione diem clausit extremum ac in ecclesia cathedrali Avinionensi extitit tumulatus absque multorum tristitia; quia, dum viveret, videbatur potius vacare Ecclesia quam per ipsum gubernari. Vacavitque Sedes post mortem ipsius diebus duodecim. Et dominus P[etrus]

1. contulerunt, B. — 2. lege anno quinto [1339]. — 3. Atro, B. — 4. florem mss. — 5. generatores, mss. — 6. Capitoleo, B. — 7. millenos, B.

Rogerii, Lemovicus ¹, olim archiepiscopus Rothomagensis, consequenter tituli Sanctorum Nerei et Achillei presbiter cardinalis, cum omni singulari letitia fuit electus in papam; elegitque Clemens sextus non solum vocaliter, sed realiter nominari.

1. *omis par A.*

PRIMA VITA

CLEMENTIS VI

Clemens papa VJ, natione Aquitanicus¹, de loco² de Malomonte, dyocesis Lemovicensis³, post dñctum Benedictum papam⁴ XIJ immediate fuit electus in papam in⁵ Avinione, die septima mensis maii⁶, anno Domini MCCCXLIJ, et⁷ die XIX ejusdem mensis fuit⁸ coronatus.

Hic prius⁹ vocatus est Petrus Rogerii. Fuitque monastico habitu indutus¹⁰ in monasterio Case Dei in Arvernia, dyocesis Claromontensis, ordinis sancti Benedicti, in sue¹¹ flore juventutis, ubi primo¹² edoctus extitit in regularibus observantiis; demum ivit ad studia litterarum, in quibus adeo profecit¹³ quod fuit effectus profundissimus et solempnis magister¹⁴ in sacra¹⁵ theologia. Post vero primo¹⁶ ad monasterium Fiscannense in Normannia, et ab inde ad ecclesiam Attrebatensem fuit promotus; de qua demum successive translatus extitit primo ad Senonensem, secundo ad¹⁷ Rothomagensensem ecclesias, et postremo per¹⁸ dictum Benedi-

1. Aquitanus, *Bal.*; Aquitanus, *B.* — 2. de loco, *omis par A, B.* — 3. Lemovicensis dyocesis, *A, B, Bal.* — 4. *omis par A, B.* — 5. *omis par A, B.* — 6. junii (*sic*), *B.* — 7. *omis par B.* — 8. ejusdem mensis fuit, *omis par E.* — 9. primus, *B.* — 10. inductus, *A, B.* — 11. suo, *A, B.* — 12. primum, *Bal.* — 13. profecit, *B.* — 14. doctor, *B.* — 15. *omis par B, Bal.* — 16. *omis par B.* — 17. *omis par E.* — 18. etiam post *au lieu de* et postremo per, *E.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14617, fol. 239 v°-246 v°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 499 r°-505 v°.

E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 474, fol. 6 v°. 14 v°.

ctum assumptus in presbiterum cardinalem; habuitque titulum Sanctorum Nerei et Achillei ¹; et tandem, ut premittitur, electus fuit in papam. Seditque annis X, mensibus VIJ ² et diebus V. Et vacavit Sedes diebus XIII.

Hic summus pontifex, satis ³ cito post creationem suam, optans quod guerra jam a diu exorta ⁴ inter reges Francie et Anglie sedaretur ⁵, misit [31 maii 1342] ad ipsos suos nuntios, legationis officio fungentes, dominos Petrum ⁶ de Pratis, Penestrinum, et Annibaldum, Tusculanum episcopos cardinales, causa reformande pacis inter eos. Qui diutius circa hoc ⁷ laboraverunt et institerunt ⁸. Non tamen ad pacem pervenire potuerunt; sed tamen finaliter ⁹, Domino cooperante, eos ¹⁰ inclinaverunt ad treugas, quas pro tunc inierunt ad quatuor annos postea ¹¹ secuturos.

Eodem tempore [1342], estate jam inchoata, fuit maxima inundatio aquarum ¹², fere in toto climate nostro, a pluviis exorta, sic quod etiam in montium cacumine scaturire viderentur ¹³, et loca inconsueta ¹⁴ occuparent, pontesque ¹⁵ et ¹⁶ turres diruerent ¹⁷, et quod est mirum dictu ¹⁸, in civitate Coloniensi ¹⁹ navibus ad muros scanderetur, et intra civitatem Avinionensem ²⁰ navigio transiretur.

Dictus papa, die xx mensis septembris, que fuit sexta feria quatuor temporum, anno predicto [MCCC]XLIJ, fecit creationem decem cardinalium, videlicet octo presbiterorum et duorum dyaconorum. Presbiteri autem fuerunt dominus frater Helyas de Nabinalis ²¹, ordinis Minorum, dyocesis Petragoricensis, tunc archiepiscopus Nicosiensis ²²; dominus Guido de Bolonia ²³, frater comitis Boloniensis, tunc archiepiscopus Lugdunensis; dominus Aymericus de Castrolucii ²⁴, dyocesis Lemovicensis, tunc episcopus Carnotensis; dominus Andreas de Florentia, Ytalicus, tunc episcopus Tornacensis; dominus Stephanus Alberti, dyocesis Lemovicensis, tunc ²⁵ episcopus Claromontensis; dominus Hugo Rogerii, monachus ordinis sancti Benedicti, dyocesis Lemovi-

1. Neley et Achillei, E. — 2. VIIJ, B. — 3. *omis par* B. — 4. orta, E. — 5. cedaretur, E. — 6. *omis par* B. — 7. hanc, Bal. — 8. insudaverunt, B. — 9. finaliter tamen, A, B. — 10. *omis par* B. — 11. *omis par* E. — 12. aquarum inundatio, A, B, Bal. — 13. videbantur, A, B, E. — 14. consueta, E. — 15. potentesque (*sic*), E. — 16. *omis par* E. — 17. diruerunt, B. — 18. dictum, E. — 19. Loviensi, B. — 20. in civitate Avinionensi, A, B, Bal. — 21. Nabunalis, A, B; Nabinale, E. — 22. Nichoeiensis, E. — 23. Bolonio, A, B. — 24. Castrolucerii, B; Castroluci, E. — 25. episcopus Carnotensis; dominus Andreas... tunc, *passage omis par* A, B.

censis, tunc electus Tutellensis ¹, frater ipsius pape; dominus Ademarus Roberti, dyocesis Lemovicensis, tunc Sedis apostolice notarius; et dominus frater Geraldus de Guardia ², dyocesis ³ Lemovicensis, tunc generalis ⁴ magister ordinis Predicatorum, consanguineus ejusdem pape ⁵. Dyaconi vero fuerunt dominus Bernardus de Turre in Arvernia ⁶, dyocesis Claromontensis, tunc subdiaconus pape, et dominus Guillelmus Judicis, legum doctor, dyocesis Lemovicensis, nepos ipsius pape, ex sorore.

Item dictus ⁷ papa audiens guerras, dissensiones et turbationes que erant ⁸ et vigeabant quasi communiter in partibus Ytalie, ex quarum occasione subversio earum ⁹ verisimiliter poterat evenire, et etiam ex aliis rationabilibus causis ad hoc animum suum moventibus, per idem tempus [1342] misit, legatum suum de latere, ad partes memoratas, dominum Guillelmum Curti, tituli Sanctorum ¹⁰ Quatuor Coronatorum presbiterum cardinalem; qui aliquamdiu ibidem permansit et in multis complevit sibi commissum ¹¹, et quoad dissensiones et guerras predictas, ipsas per bonas treugas sedavit.

Eodem tempore [20 januarii 1343], obiit Robertus, rex Sicilie ¹², nullis liberis masculis relictis; sed regnum suum, jure hereditario, devenit ad Johannam ¹³, dicti Roberti neptem ex filio defuncto Johanne duce Calabrie ¹⁴, adhuc in etate pupillari constitutam, quam perprius nuptui tradiderat Andree, fratri ¹⁵ regis Ungarie. Et quia pro tunc regimen et administratio dicti regni ¹⁶ ad Ecclesiam romanam ¹⁷ pertinebat donec dicta Johanna ad etatem perfectam pervenisset, pro regimine et administratione hujusmodi, dictus papa misit [1344], legatum suum de latere, ad regnum predictum, dominum Aymericum de Castrolucii ¹⁸, tituli Sancti Martini in Montibus presbiterum cardinalem, qui ibi vel circumcirca permansit per ¹⁹ aliquod tempus; sed circa regimen et ²⁰ administrationem regni memorati modicum facere potuit, per dictam Johannam, jam doli capacem, impeditus. Processu vero temporis, dum dictus Andreas se disponeret ad coronam regiam recipiendam,

1. Tutelensis, E. — 2. Girardus de Garria, B; Giraldu de Gardia, A. — 3. *omis par E.* — 4. generalis tunc, B. — 5. *omis par E.* — 6. Avernia, B, E. — 7. dominus, B, Bal. — 8. et urgebant, *ajoutés par E.* — 9. ipsarum partium, A, B. — 10. *omis par B.* — 11. commissa sibi, B; sibi commissa, A, Bal. — 12. Cicilie, B, E. — 13. Johannem (*sic*), B. — 14. defuncto Johanne duce Calabrie, *omis par E.* — 15. fratris (*sic*), A. — 16. et, *ajouté par B.* — 17. *omis par Bal.* — 18. Castroluci, E. — 19. circa, B. — 20. vel, B.

fuit nequiter et proditioaliter interfectus [18 septembris 1345], operantibus et consentientibus tam aliquibus cubiculariis ¹ quam aliis ² multis etiam domesticis suis ³ de quibus specialiter confidebat. Modus autem necis sue fertur fuisse quod, dum quadam nocte in Aversana ⁴ civitate disponderet se ad eundem ⁵ ad lectum cum dicta conjuge sua, fuit fraudulenter, subito et proditioaliter per ipsos vocatus ad quoddam deambulatorium, et ibidem cum fune in collo suo ligato strangulatus, et deinde precipitatus ad viridarium quod erat subtus dictum ⁶ deambulatorium. Queres fuit magni scandali et iniquitatis ⁷ inaudite ⁸. Fuitque in hoc verificatum illud vulgare dictum : *Nulla pejor pestis quam familiaris inimicus* ⁹, etc. Occasio autem hujus sceleris ¹⁰ specialiter fuisse dicitur quia ¹¹ ipse, tanquam virtuosus et audax, verbo et facto monstrabat se velle punire multos ¹² quos videbat criminosos et male se habentes quamprimum per coronationem plenum dominium dicti regni ad ipsum pervenisset. De quo male ¹³ sibi conscius et merito formidantes cogitaverunt adversus eum ¹⁴ modo premissis sibi ipsis precavere. In quo discant nova dominia assumentes ¹⁵ quod a principio non exasperent, molestant aut terreant subditos suos ¹⁶, etiam quantumcumque demeritos ¹⁷, neque ¹⁸ pandant interiora sui cordis ¹⁹, sed dissimulent et potius tales alliciant ²⁰, eisque blandiantur, donec habeant dominii sui firmitatem, dederintque ordinem per quem adversus eos procedere valeant absque sui periculo et scandalo aliorum, quia ex opposito multi, modo simili aut crudeliori ²¹, periisse aut a dominiis suis dejecti ²² fuisse leguntur. Fuerunt autem, qui capi et comprehendere potuerunt, neci traditi interfectores dicti Andree eorumque complices et fautores. Contra alios vero postea ²³ dictus papa fecit processus et fulminavit sententias quantum dictabat ratio ²⁴ et justitia suadebat.

²⁵ Per idem etiam tempus [1343] suscitata fuit guerra inter ²⁶ Petrum, Aragonum, et Jacobum, Majoricarum reges, occasione

1. suis, *mis ici par* A, B, Bal.— 2. *omis par* Bal.— 3. *omis ici par* A, B.— 4. Aversana, E.— 5. eundem (*sic*), B.— 6. *omis par* A, B; illud, Bal.— 7. inquietatis, A.— 8. *omis par* A, B.— 9. hostis, E.— 10. et, *ajouté par* E.— 11. quod, A, B.— 12. aliquos, B, Bal.— 13. mali, B.— 14. et, *ajouté par* E.— 15. aquirentes, E.— 16. *omis par* Bal.— 17. de meritis, B.— 18. nec, B.— 19. cordis sui, A, B.— 20. et tales allicient, A, B.— 21. multi aut modo crudeliori, B.— 22. ejectis, A; aut ad minus suis ejectis, B.— 23. *omis par* A, B, Bal.— 24. dictabat, *omis par* B; ditabat ratio, A; ratio dictabat, Bal.— 25. Et, *ajouté par* B.— 26. tempus jam guerra suscitata inter, E.

homagii regni Majoricarum ¹ et aliarum terrarum suarum, quas dictus ² rex Aragonum pretendebat ad se pertinere, alio hoc simpliciter ³ denegante. Sed ⁴ pro sedatione ejusdem ⁵ dictus papa misit nuntium suum ⁶, legationis officio fungentem, dominum Bernardum de Albia, tituli Sancti Cyriaci presbiterum cardinalem; qui quoad ⁷ pacem nichil profecit, sed ad certum tempus inter eos iniit ⁸ et firmavit treugam.

Item eodem tempore [1343], dictus papa, ad instantiam et supplicationem Romanorum, qui hac de causa ad eum suos nuncios miserant, mutavit annum jubileum de ⁹ quinquagesimo in quinquagesimum ¹⁰, qui ¹¹ juxta ordinationem Bonifacii pape ¹² VIIJ erat de centesimo in centesimum. Voluitque et ordinavit quod visitantes limina apostolorum Petri et Pauli illo anno quinquagesimo, quem de cetero voluit esse jubileum, habeant ¹³ plenariam indulgentiam suorum peccatorum cum modis et conditionibus que in dicta ordinatione Bonifacii continentur.

Item dictus papa renovavit [12 aprilis 1343] processus proprius inchoatos per Johannem papam XXIJ contra Ludovicum, ducem Bavarie, eosque ¹⁴ aggravavit, et finaliter ipsum ab Imperio reprobavit, mandavitque ¹⁵ electoribus Imperii ut ad electionem alterius ¹⁶ procederent; alioquin Sedes apostolica, a qua jus eligendi ad ipsos pervenerat, de alio imperatore ¹⁷ provideret. Deposuit etiam ¹⁸ Henricum, tunc archiepiscopum Maguntinensem, tanquam fautorem ¹⁹ et defensorem dicti Ludovici, et Gelracum fratrem comitis de Nassov ²⁰, loco ejus, archiepiscopum ordinavit [1346]. Non tamen hoc suum potuit sortiri effectum. Nam ipse Henricus, pertinax et induratus ²¹, sententias parvipendens, quamdiu vixit, dictum archiepiscopatum tenuit occupatum ²².

Item, latis dictis ²³ sententiis contra dictum ²⁴ Bavarum per dictum ²⁵ papam, ad mandatum ipsius, Wolmarus ²⁶, Coloniensis, Valduinus ²⁷, Treverensis ²⁸, et dictus Gelracus, novus Maguntinus ²⁹

1. reges, occasione homagii regni Majoricarum, *omis par B, E.* — 2. quod dicitur, *E.* — 3. alio vero simpliciter hoc, *B.* — 4. *omis par E.* — 5. *omis par B.* — 6. *omis par A, B.* — 7. ad, *E.* — 8. univit (*sic*), *E.* — 9. *omis par B.* — 10. annos, *ajouté par E.* — 11. *omis par E.* — 12. *omis par B, E.* — 13. habebant, *B.* — 14. cumque, *B, Bal.* — 15. insinuavitque, *B.* — 16. ulterius, *E.* — 17. imperio, *E.* — 18. tunc, *B.* — 19. detentorem et, *ajoutés par B.* — 20. Vassorum *au lieu de* de Nassov, *E.* — 21. duratus, *B.* — 22. tenuit et occupavit, *B, Bal.* — 23. *omis par B.* — 24. *omis par E.* — 25. predictum *au lieu de* per dictum, *E.* — 26. Vulmarus, *A, B.* — 27. Walduinnus, *B;* Valdwinus, *A.* — 28. Terrenensis, *E.* — 29. Vangantinus, *B.*

Eodem fere tempore¹ [27 septembris 1345], Willelmus, comes Hollandie, magna suorum multitudine amissa, a Frisonibus, nullo herede sibi² superstite, interficitur. Propter quod Ludovicus, dux Bavarie, qui se, licet falso, gerebat pro imperatore³, comitatum hujusmodi dedit filio suo Willelmo, quem usque ad tempora nostra possedit pacifice⁴ posteritas sua.

Paulo post vero⁵, dictus Ludovicus dux Bavarie, adhuc pertinax et in suis malitiis induratus, moritur [11 octobris 1347]. Quo mortuo et Karolo memorato jam⁶ in discordia electo, Henricus depositus archiepiscopus Maguntinus, marchio Brandenburgensis et comes Palatinus, noviter convenientes⁷, Gunterium comitem de Zvarzburg⁸ in [■] campis Frankfordie¹⁰, ubi reges Alamannie antiquitus¹¹ eligi consueverant¹², in regem Alamannie et Romanorum elegerunt [30 januarii 1349] atque¹³ armis, ne dictus¹⁴ Karolus ipsum perturbaret, defenderunt¹⁵; quinymo ipsum Karolum, licet verum regem, vi armorum¹⁶ repulerunt. Karolus autem sentiens se pro tunc armis¹⁷ adversus eos prevalere non posse, dicitur procurasse quod dictus suus adversarius satis cito mortuus est [14 junii 1349]; an autem toxico, sive alio modo, varii varia sunt locuti¹⁸. Sed qualitercumque fuerit, non est¹⁹ sibi ad culpam imputandum, juxta illud vulgare dictum²⁰: *Non refert an armis habeatur palma dolisque*²¹. Mortuo autem dicto Gunterio²², idem Karolus per dictum archiepiscopum Coloniensem fuit Aquisgrani iterum²³ coronatus [1349], ut alias erat fieri consuetum, et demum pacifice ac²⁴ cum honore, tanquam verus rex Romanorum et Alamannie, a civitatibus Imperii receptus; cujus electio fuit per dictum papam cum solempnitatibus debitis processu temporis approbata.

Per idem tempus Engelbertus²⁵ de Marcha, episcopus Leodien-sis, habens in sui adiutorium dictum Karolum, regem Romanorum,

1. Eodem tempore fere, *E*; Eodemque fere tempore, *B*. — 2. sibi herede, *Bal*. — 3. pro imperatore gerebat, *E*, *Bal*. — 4. pacifice, *omis par E*; pacifice tenuit, *B*, *Bal*. — 5. *omis par E*, *Bal*. — 6. *omis par B*; tam, *E*. — 7. conniventes, *B*. — 8. dez Zvarzburg, *E*; Zuarzembrich, *A*. — 9. Simiterium comitem de Zauzien Brethni *au lieu de* Gunterium comitem de Zvarzburg in, *B*. — 10. Fraulyafordie, *E*. — 11. *omis par Bal*. — 12. consueverunt, *E*, *Bal*. — 13. ut, *B*. — 14. ne dictus, *omis par B*. — 15. *omis par B*. — 16. sex annorum, *au lieu de* vi armorum, *E*. — 17. aptius, *B*. — 18. fuerunt varia locuti, *B*. — 19. *omis par E*. — 20. dictum vulgare, *E*, *Bal*. — 21. dolisque, *A*, *B*, *E*. — 22. Simiterio, *B*. — 23. iterum Aquisgrani, *Bal*. — 24. et, *B*, *Bal*. — 25. Sugelbertus, *ms*.

et Johannem, regem Boemie, patrem suum, cum multis aliis principibus Alamannie, Leodiensibus guerram movit, et cum eis bello congressus ¹ est. Sed tandem Leodienses victores fuerunt; dictusque Karolus, qui ² primo ³ loco ⁴ ibidem aquilam in vexillo erexerat, cum ea per fugam salvatus est illa die. Sed ⁵ eodem anno dictus episcopus cum eisdem Leodiensibus iterato bellavit, et extitit victor, et demum fuit inter ipsos pax ⁶ reformata [1347].

Per ⁷ idem tempus [1344] dictus papa, ad instantiam dicti regis Boemie, ecclesiam Pragensem, suffraganeam ecclesie Maguntine ⁸, in archiepiscopalem erexit, et abbatiam Luthomuslensem, ordinis Premonstratensis, episcopalem ecclesiam constituit, quam una cum ⁹ Olomucensi ¹⁰ et Mussinensi ecclesiis, prius de Magdeburgensi provincia, pro suffraganeis ¹¹ dicte nove metropolis ¹² Pragensis ordinavit.

Erexit etiam, ad ¹³ instantiam regis Castelle, villam Algesire ¹⁴, noviter acquisitam et ¹⁵ de manibus infidelium ereptam ¹⁶, in episcopalem ecclesiam, dictam villam civitatem constituendo [1344].

Hoc eodem ¹⁷ durante tempore [1350], Johannes de Vicecomitibus ¹⁸ Mediolanensis ¹⁹, tunc archiepiscopus Mediolanensis ²⁰, tyrannice occupavit civitatem Bononiensem ad jus et ²¹ proprietatem romane Ecclesie pertinentem. Propter quod dictus papa contra eum fecit processus suos ac sententias fulminavit. Sed tandem [1352] ad cor rediens fuit Ecclesie et pape reconciliatus, fuitque sibi dimissa dicta ²² civitas sub annuo censu duodecim milium ²³ florenorum et servitio quadringentorum hominum armatorum suis sumptibus, quotiens Ecclesia haberet agere citra vel ultra montes.

Item, per idem tempus [1347], Ludovicus, rex Ungarie, intravit regnum Apulie ²⁴, occupavitque tam civitatem Neapolitanam quam alias dicti regni, nec fuit qui ausus fuerit sibi resistere. Fecitque magnas et asperas ²⁵ punitiones de illis qui adhuc restabant culpabiles super nece Andree regis, fratris sui ²⁶; et fecisset

1. egressus, B. — 2. in, *ajouté par E.* — 3. prius, B, Bal. — 4. *omis par Bal.* — 5. scilicet, E. — 6. pax inter ipsos, B. — 7. item, E. — 8. Maguncie, B. — 9. cum, *omis par A, B.* — 10. Clemicensi, B. — 11. suffragans *au lieu de* pro suffraganeis, B. — 12. metropoli, E; metropolitane, B. — 13. *omis par B.* — 14. Algezire, E. — 15. *omis par A, B.* — 16. *omis par A, B.* — 17. *omis par Bal.*; etiam, *ajouté par E, Bal.* — 18. Vicecomitis *au lieu de* de Vicecomitibus, E. — 19. Mediolani, E, Bal. — 20. tunc archiepiscopus Mediolanensis, *omis par B.* — 21. *omis par E.* — 22. *omis par Bal.* — 23. *omis par B.* — 24. intravit regnum Apulie, *omis par E.* — 25. et asperas, *omis par A, B.* — 26. fratris sui, regis Sicilie, B, Bal.

majores ¹, sed multi qui se culpabiles sentiebant, se absentantes ab illa patria, fugerunt a facie ejus. Ad mitigandum tamen eum et pacificandum, ac ut Johanna, dicti Andree relicta, ad quam dictum regnum jure hereditario pertinebat, ipso non privaretur, sed potius sibi restitueretur, dictus papa misit ² ad dictum regem et regnum memoratum legatos suos de latere; primo dominum Bertrandum de Deucio, tituli Sancti Marchi, et demum successive ³ dominum Guidonem de Bolonia, tituli Sancte Cecilie presbiteros cardinales, qui post multos tractatus, Deo eis favente, sic operati sunt quod dictus Ludovicus, rex ⁴ Ungarie, retrocessit, et dictum regnum in pace remansit per dictam Johannam ⁵ in posterum possidendum ⁶, que venerat Avinionem [1348] ad dictum papam, dicti regis ⁷, tanquam hostis sui, fugiens furorem. Quam dictus papa grate et honorifice recepit, et demum secum dispensavit ut contraheret cum Ludovico, principe Tarenti ⁸, qui sibi secundo gradu consanguinitatis jungebatur. Filius enim erat Philippi, principis Tarentini ⁹, defuncti, fratris dicti Roberti regis, avi dicte Johanne ¹⁰. Inter quos postquam matrimonium fuit contractum, dictus papa misit Neapolim dominum Guiller mum de Guardia ¹¹, archiepiscopum Bracharensem, consanguineum suum : qui, de ejus mandato, dictum Ludovicum, regem Sicilie et Apulie coronavit, et dicti ¹² regni regimen et administrationem sibi commisit [1352].

Circa idem tempus [26 augusti 1346], Philippus, Francie, et Eduardus, Anglie reges, prope locum de Cressy ¹³ inter se bellum habuerunt. In quo victoria Anglicis cedente, Johannes rex Boemie ¹⁴, qui jam cecus effectus ibidem bellaturus advenerat, et plures alii notabiles et magni viri interempti sunt.

Anno Domini MCCCXLVIJ, die xxvj ¹⁵ maii, dictus Clemens papa canonizavit et sanctorum confessorum cathalogo annotavit sanctum Yvonem Halory ¹⁶, presbiterum, de Britannia oriundum, dudum ¹⁷ advocatum pauperum, et ¹⁸ tam in vita quam in morte multis et magnis miraculis coruscantem.

Eodem tempore [1347], fuit in regno Francie, et presertim in

1. majora, *Bal.* — 2. misit, *placé après memoratum par B.* — 3. successu, *A, B.* — 4. rex Ludovicus, *E.* — 5. Johannem (*sic*), *B.* — 6. possidendam (*sic*), *E.* — 7. dicti regis, *omis par A, B.* — 8. Tarente, [*E.* — 9. Tarenti, *B.* — 10. Filius enim erat... dicte Johanne, *phrase omise par E.* — 11. Gardia, *A, B.* — 12. dicto (*sic*), *E.* — 13. Cressi, *E.* — 14. Johanne Boemie rege (*sic*), *B.* — 15. xxviij, *B;* mensis, *ajouté par Bal.* — 16. Haellonem, *A;* Haclonem, *B.* — 17. *omis par A, B.* — 18. *omis par B.*

Lingua¹ Occitana, caristia validissima, et cum hoc fames² pestifera, adeo quod quandoque (quod est horrendum auditu), pre nimia fame repertum est³ quod matres suos natos morsibus⁴ lacerabant et comedebant, ut de herbis crudis et immundis⁵ animalibus et aliis⁶ comedi insolitis taceamus, cum talium usus eo tunc eis pro gratia speciali haberetur⁷. Et hoc fuit initium⁸ mortalitatis maxime que satis⁹ cito¹⁰ est subsecuta.

Anno Domini [MCCC]XLVIIIJ, incepit tanta mortalitas fere generaliter in universo orbe quod vix est alias similis audita. Vivi enim ad mortuos sepeliendos vix sufficere poterant, aut ad¹¹ hoc intendere abhorrebant. Taptus enim timor fere omnes invaserat quod statim, dum ulcus¹² seu bossa, quod¹³ vel que ut in pluribus in inguine¹⁴ aut sub axella¹⁵ apparebat cuicumque¹⁶, dimittebatur ab assistantibus, etiam¹⁷ quantumcumque propinquis. Pater enim filium et filius patrem in grabato relinquebat. Nec mirum¹⁸, nam cum¹⁹ in domo aliqua persona tali infirmitate detinebatur et demum moriebatur, sepissime repertum est quod alii omnes inficiebantur et pari modo subito moriebantur, ymo, (quod est terribile audire²⁰), etiam²¹ canes, cati, galli et galline, cum ceteris animalibus ibidem morantibus quibuscumque. Propter quod²² qui²³ sani erant, timore perterriti fugiebant. Et²⁴ sic multi propter incuriam²⁵ moriebantur, qui alias forsitan²⁶ evasisissent. Multi etiam qui arrepti hac²⁷ infirmitate indubie credebantur statim morituri, non habita discretione ad foveam pro sepultura portabantur. Et sic quamplures sepeliebantur vivi. Et huic malo superadditum est aliud. Nam insurrexit quedam vox quod erant²⁸ aliqui malefici²⁹, et specialiter Judei, qui in aquis et fontibus potiones³⁰ immittebant, cujus occasione pestis predicta sic incrassabatur. Propter quod multi tam christiani quam Judei

1. lingua, A. — 2. validissima, et cum hoc fames, *mots omis par E.* — 3. *omis par E.* — 4. morsibus natos, A; mortibus natos, E. — 5. ac, *ajouté par E.* — 6. et aliis, *omis par E.* — 7. cum talium... haberetur, *passage omis par B.* — 8. indicium, A; iudicium, E. — 9. que satis, *omis par E.* — 10. *omis par B.* — 11. ab (*sic*), B. — 12. vultus (*sic*), E. — 13. qui, E. — 14. ut in pluribus in inguine, *mots omis par E.* — 15. assellam, B; assella, A. — 16. cujusque, E; cuique, Bal. — 17. et, E. — 18. Nec immerito, A, B. — 19. *omis par E.* — 20. audite (*sic*), E. — 21. *omis par A, B.* — 22. *omis par A*; hoc, B. — 23. sui (*sic*), E. — 24. Etiam, E. — 25. injuriam (*sic*), E. — 26. forsitan alias, Bal. — 27. *omis par A, B.* — 28. que erat (*sic*), E. — 29. maleficii, E. — 30. potionem, B.

majores ¹, sed multi qui se culpabiles sentiebant, se absentantes ab illa patria, fugerunt a facie ejus. Ad mitigandum tamen eum et pacificandum, ac ut Johanna, dicti Andree relicta, ad quam dictum regnum jure hereditario pertinebat, ipso non privaretur, sed potius sibi restitueretur, dictus papa misit ² ad dictum regem et regnum memoratum legatos suos de latere; primo dominum Bertrandum de Deucio, tituli Sancti Marchi, et demum successive ³ dominum Guidonem de Bolonia, tituli Sancte Cecilie presbiteros cardinales, qui post multos tractatus, Deo eis favente, sic operati sunt quod dictus Ludovicus, rex ⁴ Ungarie, retrocessit, et dictum regnum in pace remansit per dictam Johannam ⁵ in posterum possidendum ⁶, que venerat Avinionem [1348] ad dictum papam, dicti regis ⁷, tanquam hostis sui, fugiens furorem. Quam dictus papa grate et honorifice recepit, et demum secum dispensavit ut contraheret cum Ludovico, principe Tarenti ⁸, qui sibi secundo gradu consanguinitatis jungebatur. Filius enim erat Philippi, principis Tarentini ⁹, defuncti, fratris dicti Roberti regis, avi dicte Johanne ¹⁰. Inter quos postquam matrimonium fuit contractum, dictus papa misit Neapolim dominum Guillelmum de Guardia ¹¹, archiepiscopum Bracharensem, consanguineum suum: qui, de ejus mandato, dictum Ludovicum, regem Sicilie et Apulie coronavit, et dicti ¹² regni regimen et administrationem sibi commisit [1352].

Circa idem tempus [26 augusti 1346], Philippus, Francie, et Eduardus, Anglie reges, prope locum de Cressy ¹³ inter se bellum habuerunt. In quo victoria Anglicis cedente, Johannes rex Boemie ¹⁴, qui jam cecus effectus ibidem bellaturus advenerat, et plures alii notabiles et magni viri interempti sunt.

Anno Domini MCCCXLVIJ, die xxvj ¹⁵ maii, dictus Clemens papa canonizavit et sanctorum confessorum cathalogo annotavit sanctum Yvonem Halory ¹⁶, presbiterum, de Britannia oriundum, dudum ¹⁷ advocatum pauperum, et ¹⁸ tam in vita quam in morte multis et magnis miraculis coruscantem.

Eodem tempore [1347], fuit in regno Francie, et presertim in

1. majora, *Bal.* — 2. misit, *placé après memoratum par B.* — 3. successu, *A, B.* — 4. rex Ludovicus, *E.* — 5. Johannem (*sic*), *B.* — 6. possidendam (*sic*), *E.* — 7. dicti regis, *omis par A, B.* — 8. Tarente, [*E.*] — 9. Tarenti, *B.* — 10. Filius enim erat... dicte Johanne, *phrase omise par E.* — 11. Gardia, *A, B.* — 12. dicto (*sic*), *E.* — 13. Cressi, *E.* — 14. Johanne Boemie rege (*sic*), *B.* — 15. xxvj, *B;* mensis, *ajouté par Bal.* — 16. Haellonem, *A;* Haclonem, *B.* — 17. *omis par A, B.* — 18. *omis par B.*

Lingua¹ Occitana, caristia validissima, et cum hoc fames² pestifera, adeo quod quandoque (quod est horrendum auditu), penuria fame repertum est³ quod matres suos natos morsibus⁴ lacerabant et comedebant, ut de herbis crudis et immundis⁵ animalibus et aliis⁶ comedi insolitis taceamus, cum talium usus eo tunc eis pro gratia speciali haberetur⁷. Et hoc fuit initium⁸ mortalitatis maxime que satis cito¹⁰ est subsecuta.

Anno Domini [MCCC]XLVIII, incepit tanta mortalitas fere generaliter in universo orbe quod vix est alias similis audita. Vivi enim ad mortuos sepeliendos vix sufficere poterant, aut ad¹¹ hoc intendere abhorrebant. Tantus enim timor fere omnes invaserat quod statim, dum ulcus¹² seu bossa, quod¹³ vel que ut in pluribus in inguine¹⁴ aut sub axella¹⁵ apparebat cuicumque¹⁶, dimittebatur ab assistantibus, etiam¹⁷ quantumcumque propinquis. Pater enim filium et filius patrem in grabato relinquebat. Nec mirum¹⁸, nam cum¹⁹ in domo aliqua persona tali infirmitate detinebatur et demum moriebatur, sepiissime repertum est quod alii omnes inficiebantur et pari modo subito moriebantur, ymo, (quod est terribile audire²⁰), etiam²¹ canes, cati, galli et galline, cum ceteris animalibus ibidem morantibus quibuscumque. Propter quod²² qui²³ sani erant, timore perterriti fugiebant. Et²⁴ sic multi propter incuriam²⁵ moriebantur, qui alias forsitan²⁶ evasisent. Multi etiam qui arrepti hac²⁷ infirmitate indubie credebantur statim morituri, non habita discretione ad foveam pro sepultura portabantur. Et sic quamplures sepeliebantur vivi. Et huic malo superadditum est aliud. Nam insurrexit quedam vox quod erant²⁸ aliqui malefici²⁹, et specialiter Judei, qui in aquis et fontibus potiones³⁰ immittebant, cujus occasione pestis predicta sic incrassabatur. Propter quod multi tam christiani quam Judei

1. lingua, A. — 2. validissima, et cum hoc fames, *mots omis par E.* — 3. *omis par E.* — 4. morsibus natos, A; mortibus natos, E. — 5. ac, *ajouté par E.* — 6. et aliis, *omis par E.* — 7. cum talium... haberetur, *passage omis par B.* — 8. indicium, A; iudicium, E. — 9. que satis, *omis par E.* — 10. *omis par B.* — 11. ab (*sic*), B. — 12. vultus (*sic*), E. — 13. qui, E. — 14. ut in pluribus in inguine, *mots omis par E.* — 15. assellam, B; assella, A. — 16. cujusque, E; cuique, Bal. — 17. et, E. — 18. Nec immerito, A, B. — 19. *omis par E.* — 20. audite (*sic*), E. — 21. *omis par A, B.* — 22. *omis par A; hoc, B.* — 23. sui (*sic*), E. — 24. Etiam, E. — 25. injuriam (*sic*), E. — 26. forsitan alias, Bal. — 27. *omis par A, B.* — 28. que erat (*sic*), E. — 29. malefici, E. — 30. potionem, B.

innocentes et inculpabiles fuerunt cremati, ¹ trucidati et alias in personis ² male tractati, cum revera ³ hoc non esset ⁴ nisi ratione constellationis aut divine ultionis. Et duravit hec pestis ultra annum predictum, ymo et per duos subsequentes in diversis partibus ubi non fuerat se ⁵ dilatando. Et hac durante tempestate, dictus papa in Avinione rem fecit maxime caritatis. Nam pro pauperibus visitandis et alendis certos ordinavit medicos et alios qui eis in suis necessitatibus subvenirent in vita, et cum decedebant, etiam necessaria ⁶ ad sepulturam ministrabant. Et quia pro ⁷ tunc cimiteria ordinaria non sufficiebant ad mortuorum corpora capienda, emit unum magnum campum, in quo cimiterium fecit consecrari, ubi generaliter omnes possent sepeliri, in quo infinite persone eo ⁸ tunc sepulte fuerunt; fuitque ei nomen ⁹ impositum, quod usque in diem hodiernum durat, *Campus floritus* ¹⁰.

Anno predicto [MCCC]XLVIJJ, die ¹¹ maii extra quatuor ¹² tempora [28 vel 29 maii], dictus papa assumpsit in dyaconum cardinalem dominum Petrum Rogerii, nepotem suum ex fratre, tunc Sedis apostolice ¹³ notarium, qui tunc erat valde juvenis et tenere etatis, cum iudicio communi nondum annum decimum octavum complevisset. Erat tamen totus humilis et benignus boneque indolis, aptus, ingeniosus et subtilis, ac ad studium litterarum multum intentus, et jam in jure civili secundum tempus, quo circa ipsum versatus fuerat, bene sapiebat.

Eodem fere tempore durante [1347], populares Romani quemdam Nicholaum Laurentii ¹⁴, notarium Urbis, elegerunt et assumpserunt in tribunum, spreto regimine nobilium et aliorum quorum consilio et auctoritate perprieus regebantur ¹⁵. Hic autem Nicholas, assumpto hujusmodi officio, coadunatis sibi aliis quamplurimis, hostiliter persecutus est nobiles Urbis, et presertim Columpnenses, de quibus una die multos interfecit. Quo facto, die sancto Penthecostes ¹⁶, in concha Constantiniana lotus ¹⁷ et miles factus, talem sibi titulum assumpsit seu usurpavit: *Candidatus aqua Spiritus Sancti, Nicholas, miles severus* ¹⁸ et clemens, liberator

1. et, ajouté par A, B, Bal. — 2. primis, E. — 3. reverentia (sic), E. — 4. est, B. — 5. omis par B. — 6. et necessaria etiam, E. — 7. omis par B. — 8. ex, Bal. — 9. nomen ei, B. — 10. floridus, E, Bal. — 11. mense, A, B. — 12. omis par E. — 13. Sedis apostolice tunc, E. — 14. Laurenti, E. — 15. regebatur (sic), A, B. — 16. lege 1 augusti 1347. — 17. au lieu de in concha Constantiniana lotus A met scautimaria lotous; B, stati maria locius; E, cum inconchatus statim maria locus. — 18. verus, E.

Urbis, zelator Ytalie ¹, *amator orbis* ², *et tribunus augustus*. Hic Karolum, regem Romanorum, et suos electores coram se citari fecit. Tandem post multa fatua que gessit, alienum habitum induens, dicti regis curiam adiit [1350], ipsius statum et animum scrutaturus. Sed cognitus captus est, atque eidem regi presentatus; qui demum ad Avinionem eum pape ³ transmisit ⁴ [1352], ubi diutius incarceratus permansit. Sed tandem comperto quod contra Ecclesiam nichil specialiter attemptasset, relaxatus extitit, vel secundum aliquos ⁵ carceres fregit; et Romam rediens, paulo post a populo tumultuose occisus fuit [8 octobris 1354].

Per idem tempus [12 decembris 1349] obiit Johanna, regina Francie, dicti ⁶ Philippi conjux, que ducis Burgundie fuerat filia. Post cujus ⁷ obitum et non multo tempore lapso dictus Philippus recepit in uxorem [11 januarii 1350] Blancham, filiam Philippi ⁸ regis Navarre, cum qua ⁹ modico tempore mansit. Nam infra annum a tempore contractus, videlicet anno ¹⁰ MCCCL, mortuus est ¹¹, dicta Blanka gravida remanente ¹². Cui successit in regno Johannes, dux Normannie, suus filius primogenitus; qui demum, prout moris est, confestim fuit Remis coronatus et unctus [26 septembris 1350], et ¹³ in sui regiminis principio fecit capite truncari [18 novembris 1350] Radulfum de Fulcardimonte, comitem Augi ¹⁴, conestabularium ¹⁵ regni sui, pro ¹⁶ eo, ut dicitur ¹⁷, quia ¹⁸ de prodicione fuerat culpabilis et reus inventus.

Eodem ¹⁹ anno [1350], qui jam erat per dictum papam jubileus ordinatus, fuit maximus concursus populorum peregre Romam proficiscentium causa lucrandi ²⁰ plenariam indulgentiam, propter quam ²¹ erat peregrinatio hujusmodi generaliter constituta. Fuerunt tamen quamplurimi per ²² predones, latrones et piratas ²³ in itinere tam terre quam maris bonis suis spoliati et alias multimode ²⁴ dampnificati. Propter quod multi ab hiis precavere volentes in habitu dissimulato dictam peregrinationem arripuerunt et ²⁵ per Dei

1. fidei Ytalie, A; fidei Ytalice, B. — 2. Urbis, E, B, Bal. — 3. eum pape ad Avinionem, A, B. — 4. transsivit, B. — 5. alios, E. — 6. predicti, B. — 7. ejus, B. — 8. omis par E. — 9. quo, B. — 10. Domini, ajouté par B, Bal. — 11. omis par B. — 12. remanens gravida, B. — 13. omis par B. — 14. caput truncari comitem Anglie (sic), E. — 15. conestabilem, B. — 16. prout, A. — 17. ut dicitur, omis par E. — 18. quod, E. — 19. omis par B. — 20. lucrendi causa, B. — 21. pro qua, E. — 22. omis par B. — 23. pirate, B. — 24. multis modis, Bal. — 25. etiam, E.

gratiam prospere compleverunt, practicantes illud metrificum¹:

*Tutius ut peterem² layci sub imagine Romam,
Fas fuit ut sinerem³ luxuriare⁴ comam.*

Eodem anno⁵ [1350], obiit dominus Anibaldus⁶ de Ceccano.⁷, episcopus Tusculanus, cardinalis, qui Romam perprius missus fuerat per dictum papam legatus et vicarius, ut ibi⁸ loco et vice suis pro illo tempore presideret, ac si et⁹ ubi expediret, peregrini ad ipsum pro suis necessitatibus¹⁰ recursum haberent. Dicitur autem quod toxico interemptus est. Ipse autem¹¹ diu ante edificaverat locum de Gentiliaco juxta pontem¹² Sorgie¹³ prope Avinionem, in quo constituerat et fundaverat cenobium fratrum Celestinorum, pro quorum sustentatione condecanti¹⁴ tam in vineis, pratis, moleninis, domibus et censibus circumquaque et etiam Avinioni existentibus multa acquisiverat¹⁵ et ipsorum usui¹⁶ perpetuo¹⁷ deputaverat de bonis a Deo datis sibi¹⁸ pro suorum remissione peccatorum.

Eodem etiam anno¹⁹, memoratus Jacobus²⁰, rex Majoricarum²¹, per Petrum, regem Aragonum prenommatum²², tam a regno suo, quam²³ comitatu Rossilionis prius totaliter expulsus, Avinioni existens, et per dictum papam aliquamdiu sola humanitate sustentatus, vendidit [18 aprilis 1349] locum et baroniam Montispessullani regi Francie, a quo etiam per ipsum in feudum²⁴ tenebantur²⁵, et de pretio inde habito ag[g]regavit²⁶ gentes armigeras in numero satis magno, cum quibus intravit terras a quibus fuerat expulsus, eas vi recuperare intendens. Cui occurrit dictus Aragonum rex²⁷, belloque secum congressus est, in quo dictus Jacobus victus extitit et interemptus [25 octobris 1349], suusque filius captus et demum diu²⁸ in carceribus detentus. Et sic qui injuriam, quam sibi pretendebat illatam²⁹, vindicare temptavit, eam supra³⁰ et contra se duplicavit, dum, post terras et bona, perdidit et personam.

Hoc etiam³¹ durante³² tempore [1345], Turci cum magno exer-

1. metrificium, *E.* — 2. peterent, *E.* — 3. venerem, *E.* — 4. luxuriam, *E.* — 5. tempore, *A, B.* — 6. Hannibalus, *B.*; Hanibaldus, *A.* — 7. Secano, *E.*; Sequano, *A, B.* — 8. ubi, *E.* — 9. et si ac, *E.* — 10. opportunitatibus, *A, B.* — 11. omis par *E.* — 12. portam, *B.* — 13. et, *ajouté par E.* — 14. condescenti, *E.*; concedenti, *B.* — 15. acquisierat, *Bal.* — 16. usu, *B.* — 17. omis par *B.* — 18. sibi datis, *Bal.* — 19. sic, lege 1349. — 20. omis par *B.* — 21. omis par *B.* — 22. nominatum, *E.*; prenommatum, omis par *Bal.* — 23. a, *ajouté par B, Bal.* — 24. in feudum per ipsum, *B.* — 25. tenebatur, *Bal.* — 26. aggregavit, *Bal.* — 27. rex Aragonum, *Bal.* — 28. die eadem au lieu de diu, *E.* — 29. illam tam au lieu de illatam, *E.* — 30. pretendebat... eam supra, *passage omis par B.* — 31. insuper, *A, B.* — 32. duravit, *B.*

citu appropinquabant partes Romanie et circumvicinas, in tantum quod verisimiliter timebatur quod ulterius ¹ progredierentur et ibi transirent et demum tam illas quam partes Neapolitanas invaderent et vastarent. Et quia pro eis obviando fuerat prius per dictum papam missus cum magno exercitu patriarcha Constantinopolitanus, sed, Domino sic disponente, negotio imperfecto mortuus erat [1345], idem papa deliberavit fore expediens, ymo et necessarium, ut alius cum magna potentia illuc eadem ² causa mitteretur. Fuitque ad hoc per eum deputatus ³ et ordinatus [1345] Imbertus, delphinus Viennensis, hoc jam a diu cum instantia postulans et requirens, qui negotium hujusmodi cum magno apparatu navigiorum et armatorum exercitu aggressus est ⁴, direxitque vires suas contra Turcos memoratos. Sed, Deo sic ⁵ permittente, nichil proficere potuit ⁶; sed vacuus rediens deliberavit mundum relinquere ⁷ et statum mutare ⁸, elegitque in habitu regulari Domino deservire. Prius tamen ⁹ disposuit et ordinavit [1349] de suo Delphinatu modo subsequenti, videlicet quod, eo ipsum relinquire, sibi in eo succederet rex Francie et sui perpetuo in regno successores, hac adjecta ¹⁰ etiam conditione, quod semper remaneret ¹¹ in manibus et regimine regis vel filii sui primogeniti qui erit vel sperabitur esse ¹² in regno successurus ¹³. Facta autem hujusmodi ordinatione, religiosus effectus est et ¹⁴ habitum Predicatorum assumpsit ¹⁵. Dictus vero papa ¹⁶ ipsum demum ¹⁷, instante et procurante Johanne ¹⁸ rege Francie memorato, jam suo successore effecto, fecit patriarcham Alexandrinum [1351], et ecclesiam Remensem [1352] sibi perpetuo commendavit. Et causa ipsum magis honorandi, ne forte a premissis in posterum ¹⁹ posset resilire ²⁰, in propria ²¹ nocte Natalis Domini [25 decembris 1350] ipsum ad omnes sacros ordines uno contextu ordinavit.

Dicto etiam ²² anno, scilicet [MCCC]L ²³, prefatus papa fecit creationem duodecim cardinalium, videlicet decem presbiterorum

1. alterius, *B*. — 2. de, *ajouté par B, Bal.* — 3. deputatus per eum, *A, B.* — 4. *omis par E.* — 5. sic Deo, *B.* — 6. potuit proficere, *Bal.* — 7. relinquere mundum, *Bal.* — 8. permutare, *B.* — 9. enim, *B*; *Primo au lieu de Prius tamen, E.* — 10. edita, *E.* — 11. remaneat, *A, B.* — 12. *omis par A, B.* — 13. successor, *E.* — 14. in, *E.* — 15. assumptus, *E.* — 16. papam, *Bal.* — 17. *omis par E.* — 18. *omis par A, B.* — 19. vel forte ne in posterum a premissis, *B*; ne forte in posterum a premissis, *A.* — 20. possit resilire, *E.* — 21. ipsa, *B*; in, *ajouté par E.* — 22. *omi par E*; autem, *B.* — 23. scilicet [MCCC]L, *omis par Bal., B.*

et duorum dyaconorum, et hoc ¹ die xviij mensis decembris, que fuit feria sexta quatuor temporum. Presbiteri autem fuerunt isti : dominus Egidius Alvari ², Yspanus, tunc archiepiscopus Tholetanus; dominus frater Pastor de ³ Sarescuderio ⁴, dyocesis Vivariensis, ordinis Minorum, tunc archiepiscopus Ebredunensis; dominus Raymundus ⁵ de Canilhaco, dyocesis Mimatensis, canonicus regularis ordinis sancti Augustini, tunc archiepiscopus Tholosanus; dominus Pictavinus ⁶ de Montesquivo ⁷, Vasco, tunc episcopus Albiensis; dominus Nicholaus de Capocia ⁸, Romanus, tunc episcopus Urgellensis; dominus Petrus de Croso ⁹, dyocesis Lemovicensis, tunc episcopus Antissiodorensis; dominus Pontius de Villamuro, Vasco, canonicus ordinis sancti Augustini, tunc episcopus Ap[p]amiarum; dominus Guillermus de Agrifolio, monachus ordinis sancti Benedicti, tunc electus Cesaraugustanus, consanguineus et cubicularius ipsius pape; dominus Egidius Rigaudi, tunc abbas Sancti Dyonisii ¹⁰ prope Parisius, ordinis sancti Benedicti ¹¹, et dominus frater Johannes de Molendino, dyocesis Lemovicensis, tunc generalis magister ordinis Predicatorum. Dyaconi vero fuerunt dominus Raynaldus de Ursinis, Romanus, tunc Sedis apostolice notarius, et dominus Johannes, filius vicecomitis de Caramanno ¹², pronepos ¹³ Johannis pape XXIJ, tunc Sedis apostolice notarius.

¹⁴ Isto durante tempore, insurrexit quedam secta pessima cruce ¹⁵ flagellatorum, qui sub specie penitentie et boni multa mala occulte perpetrabant ¹⁶; quam dictus papa interdixit, et contra ipsam sequentes excommunicationis tulit sententiam ¹⁷ et alias penas promulgavit [1348]. Et sic satis cito secta hujusmodi, totaliter ¹⁸ extincta, evanuit.

Fuit insuper eodem tempore durante [1349-1350], quidam rusticus baratator in marchia Brandeburgensi ¹⁹, qui aliquamdiu se asseruit et simulavit Waldemarum, marchionem dicte marchie ²⁰, qui diu ante mortuus fuerat, dicens quod non fuerat mortuus ²¹, sed in remotis tanto tempore extiterat causa penitentie peragende.

1. et hoc, *omis par A, B.* — 2. Alvarii, *B.* — 3. *omis par B.* — 4. Sarestudio, *A, B, E.* — 5. Renaldus, *A*; Renardus, *B.* — 6. Portavinus, *B.* — 7. Montesquino, *Bal.*; Montesvivio, *B.* — 8. Capossia, *A, B.* — 9. Crosso, *Bal., E.* — 10. in Francia, *ajoutés par B, Bal.* — 11. sancti Benedicti ordinis, *B.* — 12. Caramano, *B*; Carmanno, *E.* — 13. nepos, *E.* — 14. Et, *ajouté par A, B, Bal.* — 15. crucis, *mss.* — 16. perpetrabant occulte, *Bal.* — 17. ipsam sequellam sententiam tulit excommunicationis, *B.* — 18. *omis par B.* — 19. Buggensis braude (*sic*), *B.* — 20. marchionie, *E.* — 21. mortuus fuerat *au lieu de* non fuerat mortuus, *B.*

Et quia fortassis aliquibus videbatur quod dicto Waldemaro ¹ effigie aut statura vel ² aliis assimilabatur, Otto archiepiscopus Magdeburgensis et multi nobiles sibi adherere ³ ceperunt. Sed tandem publice comperto quod erat falsum et confictum, ipsum turpiter et ignominiose ⁴ repulerunt.

Dicto etiam tempore currente, frater Hugo Fabri, origine Tutellensis ⁵, abbas tunc Cluniacensis, libere suo monasterio renuntiavit, et ad serviendum Deo liberius ordinem Cartusiensem ⁶ est ingressus; in quo post conversationem laudabilem processu temporis vitam finivit. Et dominus frater Androinus, frater comitis de Rocha, comitatus Burgundie, per dictum papam fuit ⁷ sibi in dicto monasterio immediate surrogatus ⁸ [1351].

Prefatus insuper papa laxavit seu verius mutavit constitutionem Gregorii pape X *Ubi majus* (De electione, libro VI) editam ⁹ super illis que cardinales habent observare, quando sunt inclusi in conclavi ¹⁰ pro electione romani pontificis celebranda. Voluit enim, constituit et ordinavit quod dicti cardinales possint a cetero, in dicto conclavi existentes, habere cortinas, cum quibus claudantur eorum logie ¹¹ quando dormient seu quiescent. Item quod habeant duos servitores clericos vel laycos, prout ipsis ¹² magis placebit. Item quod ¹³, elapsis tribus diebus post suum introitum, habeant ¹⁴, ultra panem et vinum, fructus, ¹⁵ caseum, ¹⁶ electuaria, ¹⁷ unum ferculum carniū vel piscium dumtaxat in prandio, et aliud in cena. Super quibus edidit constitutionem [6 decembris 1351] perpetuo duraturam, que incipit *Licet*; cujus contrarium, quoad predicta, continebat caput predictum *Ubi majus*, quod quoad ¹⁸ alia omnia in sua remanere voluit firmitate ¹⁹.

Ipse etiam palatium Avinionis ampliavit ²⁰ recte de media parte, cum per prius per Benedictum papam XII, predecessorem suum, licet solempne factum fuisset de duobus angulis, ipse tamen ipsum ²¹ perficiendo fecit quadrangulare ²², totam plateam muris altis et

1. in, *ajouté par E, Bal.* — 2. vel statura aut, *B.* — 3. adherere sibi, *B.* — 4. imminiose, *E.* — 5. tunc len (*sic*) au lieu de Tutellensis, *E.* — 6. Catursiensem, *A.* — 7. mis après monasterio par *A, B.* — 8. subrogatus, *A, B, Bal.* — 9. edictam, *A, B.* — 10. conclave, *A, B.* — 11. logie, *E.* — 12. eis, *Bal.* — 13. omis par *A, B.* — 14. haberent, *A, B, Bal.* — 15. et, *ajouté par B.* — 16. et, *ajouté par B, Bal.* — 17. et, *ajouté par B, Bal.* — 18. quam ad au lieu de quoad, *E.* — 19. voluit in sua remanere firmitate, *Bal.* — 20. amplificavit, *Bal.* — 21. ipsum tamen, au lieu de ipse tamen ipsum, *B, Bal.* — 22. quadrangularem, *B;* quadrangula, *A.*

turribus aliis primis equalibus claudendo et circueundo¹. In hac autem parte, licet omnia edificata seu constructa sint² admodum solempnia et aspectu³ valde decora, tria sunt tamen que reliqua specialiter excedunt, videlicet capella major, audientia et terracie⁴ superiores, cum, quoad id pro quo constitute et ordinate sunt, forte non est in mundo palatium in quo, non dicam⁵ solempniores, ymo nec pares existant, attenta presertim⁶ earum⁷ contiguitate, cum de una ad aliam sine medio ascensus vel transitus facilis existat. Consistorium insuper in alia parte per dictum predecessorem suum multum solempniter edificatum, quia remanserat tanquam tabula rasa in qua nichil depictum erat, miris picturis decoravit, et scripturis mirabilioribus adornavit. In quo considerationem habendo quod locus ille solum ad justitiam poscendam et reddendam deditus et ordinatus extitit, in pingendo per pictorem hunc ordinem voluit et in propria descripsit observari, videlicet quod divina majestate in supremo⁸ t[h]rono depicta, circumquaque lateraliter⁹ effigies sanctorum et sanctarum ac aliorum qui in Veteri vel Novo Testamento aliqua notabiliter¹⁰ in iudicio, jure, justitia,¹¹ equitate aut veritate scripsisse vel dixisse leguntur pingerentur¹², et sub cujuslibet effigie seu figura, aut in rotulis quos suis gestare videntur¹³ in manibus, sua dicta seu scripta super premissis aut altero eorumdem litteris grossis et legibilibus scriberentur, libros et capitula in quibus continentur rubeis litteris designando. Que omnia videntibus et legentibus non modicum proficere eosque al[l]icere debent ut ab ipsis non devient, sed potius ad eorum observationem intendant.

Ipse preterea monasterium Case Dei, in quo a principio professus¹⁴ extiterat, multis et magnis¹⁵ dotavit honoribus, et privilegiis¹⁶ decoravit ac proventibus ampliavit, ejusque ecclesiam quasi vetustate consumptam ac satis ruine proximam a solo edificavit, tamen in multo solempniori statu quam prius.

Civitatem etiam Avinionensem cum suo territorio a Johanna, regina Sicilie¹⁷, ad quam perprius¹⁸ spectabat, tenebaturque in

1. circueundo, *Bal.*; cernendo, *B.*; et circueundo, *omis par E.* — 2. sint seu constituta, *E.* — 3. aspectui, *A.*; aspectum, *E.* — 4. trancie, *E.* — 5. dicta, *B.* — 6. tamen, *E.* — 7. eorum, *E.*, *Bal.* — 8. superno, *A.*, *B.* — 9. litteraliter, *Bal.* — 10. notabilia, *Bal.* — 11. et, *ajouté par Bal.* — 12. *omis par B.* — 13. viderentur, *B.* — 14. processus (*sic*), *B.* — 15. multisque magnis, *B.* — 16. privilegiisque, *A.*, *B.* — 17. Cecilie, *B.*, *E.* — 18. prius, *B.*

feudum ab Imperio, pro romana Ecclesia ¹ dato magno pretio emit [9 junii 1348], consensu tamen et voluntate memorati Karoli, regis Romanorum, in ² imperatorem electi. Qui etiam auctorizando, approbando et confirmando emptionem hujusmodi, voluit et concessit quod in perpetuum pertinerent ³ ad jus et proprietatem dicte Ecclesie, ⁴ prefati pape suorumque successorum canonice intrantium, quodque per eos libere teneantur et possideantur in franco ⁵ allodio, nec pro ipsis homagium seu fidelitatem, servitium seu recognitionem cuiquam in posterum facere ⁶ teneantur. Et in signum adeptæ possessionis et translationis domini eorumdem ⁷, de domo communi ⁸ sita juxta ecclesiam Sancti Petri Avinionensis arma dicte regine, in ea affixa, amotâ fuerunt, et in ipsorum loco arma ipsius pape apposita et affixa. Quod quantum eidem romane Ecclesie utile et fructuosum extiterit inextimabile est, cum hodie non habeat locum alium in toto orbe ⁹ in quo liberius et securius commoretur ¹⁰, ut de ipsius solempnitate ac situs commoditate taceatur.

Hic summus pontifex, toto tempore suo, valde fuit intentus ad procurandum statum pacificum et transquillum ¹¹ suorum omnium subditorum, et presertim regum et principum ac aliorum potentum, ex quorum discordiis ¹² inferiores habent commoveri ¹³ et turbari. Quod satis demonstravit ¹⁴ in quasi assidua missione legatorum et nunciorum suorum ¹⁵, de qua supra sepe fecimus mentionem. Nec curavit se cum eis aut ¹⁶ aliis in guerris involvere aut aliter dissensionibus ¹⁷ intricare, nisi in quantum conservatio juris ¹⁸ et honoris Ecclesie sibi commisse ipsum precise artarunt quandoque ad ¹⁹ oppositum; et adhuc tunc per viam justitiæ processit, factum possetenus ²⁰ evitando. Propter quod satis quiete et pacifice ²¹ vixit cum omnibus, considerata temporis tunc ²² vigentis ²³ qualitate, et ob hoc liberius vacavit et perfectius ²⁴ intendit ad actus papales exercendos. In hiis enim multum solempniter se habuit, utpote consistoria et consilia debitis temporibus indefectibiliter tenendo, divina officia celebrando, sermones et

1. romane Ecclesie *au lieu de* pro romana Ecclesia, *E.* — 2. et (*sic*), *B.* — 3. pertineret, *E.* — 4. et, *ajouté par A, B, Bal.* — 5. firmo, *B.* — 6. cuiquam facere in posterum, *E.* — 7. ejusdem, *A, B.* — 8. quasi, *A, B.* — 9. urbe (*sic*), *B.* — 10. dominetur, *E.* — 11. lege tranquillum. — 12. eis, *ajouté par E.* — 13. promoveri, *A, B.* — 14. demonstrant, *A.* — 15. *omis par A, B.* — 16. eis aut, *omis par E.* — 17. dissentientibus, *Bal.* — 18. jurium, *Bal.* — 19. *omis par B.* — 20. posterius, *B.* — 21. pacifice et quiete, *Bal.* — 22. *omis par E.* — 23. urgente, *E.* — 24. *omis par A, B.*

collationes excellentissime etiam ¹ sepe faciendo; in quibus etsi retroactis temporibus forte quandoque habuerit ² sibi pares excedentes tamen ³ raro, prout talium tenor ⁴ adhuc ⁵ penes plures ⁶ permanens indicat manifeste.

Fuit insuper sicut nomine, ita et re clemens, misericors et benignus. Non enim invenitur contra aliquem pro interesse proprio, quantumcumque sibi inimicus aut contrarius extiterit, aliquam ultionem exercuisse aut expetisse ⁷ vindictam. In cujus rei exemplum est hic notabiliter inserendum quod unus qui per prius, eo in minoribus existente, sibi aliquas injurias irrogaverat etiam personales ⁸; qui extimans ipsum aliis variis et ⁹ magnis occupatum de ipso aut de ipsis ¹⁰ injuriis non recordari, sibi quadam die supplicationem unam porrexit, in qua petiit aliqua pro se ipso. Qui licet supplicationem hujusmodi benigne receperit ¹¹, tamen in suo secreto existens, dum eam perlegisset, super vindicta de ipso assumenda per petitionis ¹² denegationem aut alias quodam modo temptatus, ipsam projecit ad terram pedibusque conculcavit; quam demum reassumpsit, et secundo simile prius fecit ¹³, et ea postremo reassumpta, sibi ipse ¹⁴ loquendo, audientibus tamen aliquibus suis cubiculariis ibidem a[d]stantibus, dixit ¹⁵: *Vade, dyabole, quia hodie facere non poteris quod me* ¹⁶ *vindicem de quocumque.* Et hoc dicto, supplicationem predictam illico, ut petebat ¹⁷, signavit; nec alias molestiam umquam ¹⁸ intulit ipsam offerenti.

Habuit preterea hanc humanitatem, pietatem ¹⁹, seu benignitatem ²⁰, ac liberalitatem ²¹ generaliter ad ²² omnes ad ipsum recurrentes seu suum presidium aut ²³ juvamen implorantes quod nunquam vel ²⁴ raro aliquem a se emisit sine consolatione reali aut verbali, sepius tamen ad rem quam ad verba intendens ²⁵. Pauperum etiam ²⁶ et egenorum, presertim illorum qui alias habundaverant ²⁷ et mendicare erubescant, necessitatibus largiflue ²⁸ subvenit, con-

1. et, A, B, Bal. — 2. habuit, A, B. — 3. excederet vero, E. — 4. tener (*sic*), B. — 5. *omis par Bal.* — 6. pluries, E. — 7. expetisse, E. — 8. plures, E. — 9. *omis par E.* — 10. dictis, *au lieu de de ipsis*, E. — 11. recepit, B; in propria recepit, E. — 12. petitiones, B. — 13. demum jam sumpsit, et secundo primo simile fecit, E. — 14. ipse sibi, B, Bal.; sibi ipsi, A, E. — 15. dicit, A. — 16. *omis par B.* — 17. petebatur, E. — 18. nec aliquam unquam molestiam, E. — 19. *omis par E.* — 20. virginitatem, B. — 21. libertatem, E. — 22. *omis par B.* — 23. seu, E. — 24. *omis par E.* — 25. contendens, B. — 26. *omis par E.* — 27. habundaverunt, B; abundabant, Bal. — 28. largissime, Bal.

siderans in hiis omnibus quod beati mites et ¹ beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur ².

Quam pie igitur ³ sperandum est ⁴ ipsum jam misericordiam consecutum vel consecuturum in futurum, si humana fragilitate ipsum ad hoc ⁵ impellente, in eo aliquid ⁶ culpabile extiterit, ratione eorum que sequuntur. Suos enim fratres, nepotes, consanguineos, propinquos, compatriotas et servitores valde dilexit. Plurimos namque ex eis qui tempore sue promotionis erant in statu ecclesiastico, aut demum esse voluerunt, in altis et magnis prelatibus et dignitatibus sublimavit, multos vero ⁷ inferioribus beneficiis fere ubique terrarum existentibus collocavit. Et quanquam inter eos fuerint ⁸ multi ydonei et sufficientes, quia tamen quandoque ipsos pretulit ceteris magis aut eque sufficientibus, alios vero sic ⁹ passim et indistincte et quasi ubique collocavit, fortassis aliquid ¹⁰ ultra debitum caro et sanguis sibi revelasse ¹¹ censetur ¹². De laycis et presertim de domo sua paterna prodeuntibus, quid dicendum? Suo enim tempore suoque favore ac propter eum multas divitias, magnos redditus, plurima dominia, honores et status sublimes ¹³ sunt ¹⁴ multimode ¹⁵ consecuti; fueruntque per affinitate ¹⁶ confederati cum multis et magnis. Sicque generaliter actum est quod in utroque statu post eum altero ex modis predictis ipsum contingentium remanserunt paucissimi qui suam magnificentiam non senserint ¹⁷ sibi et suis et ¹⁸ in posteris etiam ¹⁹ fuisse et esse utilem et fructuosam.

Ipsa tamen finaliter ²⁰ infirmitate ²¹ gravatus, humiliter ²² penitens de commissis, devoteque receptis ecclesiasticis sacramentis, in veritate et sinceritate fidei ac unitate sancte matris ²³ Ecclesie spiritum Domino commendavit anno Domini MCCCCLIJ, die sexta mensis decembris, pontificatus sui anno undecimo, Fuitque sepultus in ecclesia majori Avinionensi, demum transferendus ad dictum monasterium Case Dei, in quo vivens suam perpetuam elegerat sepulturam. Vacavitque Sedes diebus duodecim.

1. *omis par A, B.* — 2. *consequuntur, E, Bal.* — 3. *omis par E.* — 4. *omis par Bal.* — 5. *adhuc, E.* — 6. *aliquod, B.* — 7. *omis par E; in, ajouté par A.* — 8. *fuerint inter eos, B; fuerunt, E.* — 9. *sicut, E.* — 10. *aliquem, B.* — 11. *omis par B.* — 12. *censetur, B, E.* — 13. *sublimis, E.* — 14. *et, B.* — 15. *multis modis, E.* — 16. *affinitates, Bal.* — 17. *munificentiam non concesserint, E.* — 18. *omis par B.* — 19. *omis par B.* — 20. *post, ajouté par A, B.* — 21. *infirmitatem, B.* — 22. *humilis, Bal.* — 23. *matris sancte, B.*

SECUNDA VITA

CLEMENTIS VI

Clemens sextus ex patre ac matre natus est Lemo-
vicensis ex castro Malimontis et in parrochiali ecclesia Sancte
Crucis, videlicet de Roseriis, [baptizatus]. Hic vocabatur Petrus,
et a suis teneris annis monasterium Case Dei in Claromontensi
dyocesi situatum ingreditur, et in illo beati Benedicti regulam est
professus. Quem vite venerabilis Aniciensis episcopus et abbas
ejusdem monasterii Case Dei apprehensive mirabilis, discreti
judicii, necnon memorie mirabilioris esse videntes, ipsum ad stu-
dendum Parisius destinarunt; ibique dictus abbas paternis subven-
tionibus eum nutrit. Ubi puer ipse benedictionis et gratie tantum
in artibus et philosophia et demum in theologia studendo, repetendo,
atque libros omnes solitos ordinate legendo profecisse comperitur
quod in tricesimo primo anno etatis sue, non per precum instan-
tiam, aut per bulle papalis tempus anticipantis gratiam, sed solum
virtutis merito in sacra pagina magistratur.

Hic expresso mandato reverendi patris bone memorie domini
Petri de Mortuomari, tunc tituli Sancti Stephani in Celiomonte
presbiteri cardinalis, qui eum ut filium diligebat, ad curiam roma-
nam venit; et primum Sancti Baudilii Nemausensis, ordinis sancti
Benedicti, a domino Johanne XXII papa obtinet prioratum
[24 aprilis 1324], deinde vero per ejusdem cardinalis et aliorum
quamplurium cardinalium auxilium ab eodem papa in abbatem
Fiscannensem¹ [23 junii 1326], et subsequenter in Atrebatensem
episcopum [3 decembris 1328] ordinatur. Propter quod, cum illa

1. Cusciencem, *ms.*

sedes inter pares Francie signa regia deferendo computetur, in regis Francie consilium et parlamentum inducitur, ac demum in Senonensem [24 novembris 1329] et paulo post in Rothomagensensem [14 decembris 1330] archiepiscopum promovetur. Et quia nullam habebat amaritudinem conversatio ejus, sed letitiam et gaudium, cum eodem rege Philippo tam ferventis amoris vinculo jungitur quod eum ab oblato sibi per dictum dominum Johannem papam cardinalatu compescuit, nolens ejus carere consilio et conversatione dulci. Sed eodem papa universe [viam¹] carnis ingresso, et eidem prefato domino Benedicto XIIJ succedente, per eundem dominum papam Benedictum ad apicem cardinalatus assumitur, et demum post obitum domini Benedicti XIIJ memorati (qui obiit xxv die mensis aprilis de anno nativitatis Domini MCCCXLIJ) in conclavi palatii Avinionensis, quod die dominica quinta² mensis maii sine medio subsequentis, eo computato, et³ XXIIJ⁴ domini cardinales intraverunt, solo dumtaxat domino Bertrando de Montefaventio, Sancte Marie in Aquiro dyacono cardinali, extra conclave predictum propter morbum podagre⁵ remanente, die martis septima ejusdem mensis maii confestim ante vigiliam Ascensionis Domini, hora tertie, in summum romanum pontificem concordia mirabili sublimatur. Vacavit Sedes diebus XIJ. Nam in festo Pentecostes, quod tunc celebrandum fuit xix die maii [1342], apud ecclesiam fratrum Predicatorum de Avinione cum maxima sollemnitate extitit coronatus, astantibus et servientibus ei dominis Johanne, primogenito regis Francie, tunc duce Normannie, qui postea patri suo successit in regno, Jacobo duce Borbonii, Philippo duce Burgundie, Imberto tunc dalphino Viennensi, et multis aliis; et in crastinum [20 maii], de mane, omnibus adextrantibus, honorifice fuit reductus, ita quod sicut in apostolos singulos in illa die [Spiritus Sanctus] prout lingua ignis apparuit, sic hunc summum pontificem per carbunculum lapidem pretiosum lucentem ignis ad i[n]star in thyare seu dyadematis culmine positum descendisse seu apparuisse monstratur.

Hic, anno primo pontificatus sui, a nativitate Domini anno MCCCXLIJ, ad reges Francie et Anglie misit nuntios pro trienniali treugua tractanda, videlicet patres reverendos⁶ et dominos

1. ajouté par une main postérieure. — 2. lege Veneris tertia. — 3. omis par Bal. — 4. (sic); Bal., XVIIJ. — 5. prodiagre, ms. — 6. reverendos patres, Bal.

Petrum, Penestrinum, et Anibaldum, Tusculanum episcopos cardinales : qui tanquam industres et providi concordarunt.

Hic idem reverendum patrem Guillerum, tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum presbiterum cardinalem, legatum de latere in Ytaliam et Lombardiam precipue destinavit [1342].

Idem reverendum patrem dominum Andream, tituli Sancte Susanne presbiterum cardinalem, [misit] [1342] pro reformanda pace inter dominos Aragonie et Majoricarum reges ut legatum, qui in Perpiniano diem suum clausit extremum [2 junii 1343]. Et anno secundo pontificatus sui dominum Bertrandum, tituli Sancti Marci presbiterum cardinalem, ad dictos reges pro eorum facienda concordia legatum similiter destinavit; qui velut in patria notorum, et ei[s]dem forte regibus magis gratus, de treuguis biennialibus eos concordans, statim in romanam curiam remeavit.

Idem pontifex contra Ludovicum de Bavaria, Dei et Ecclesie inimicum, ad Ecclesie gremium redire nolentem, sententias ag[g]ravavit et processus [12 aprilis 1343].

Hoc eodem pontificatus ejus anno secundo, dominum Henricum, patriarcham Constantinopolitanum, legatum, mittit¹ in partibus Romanie, et fideles hujus atque devoti in illis partibus negotia fidei prosperantur. Per christianos enim in illis partibus militantes [pro] nomine Jhesu Christi civitas Smirnensis acquiritur [28 octobris 1344]. Qui² cum sollempniter celebraret³ in campestri quadam ecclesia pro reddendis gratiis de dicta victoria Smirnarum, qui constantiore animo factus, infidelium armis corpore ceso, intrepidum⁴ spiritum Domino et se ipsum humiliter obtulit in holocaustum [17 januarii 1345].

Hoc eodem anno [1344], pontificatus ejus tertio, in regnum Sicilie⁵ legatum ex latere destinavit, scilicet reverendum dominum Aymericum⁶, tituli Sancti Martini in Montibus presbiterum cardinalem, non ex eo quod ve cujus regno rex puer est, vel ve⁷ vacillanti sepius sexui muliebri regnum subiceret, verum et ex hoc maxime ne sacrosancta romana Ecclesia ejusdem regni gubernationis de jure pertinentis ad eam in eo casu titulum perderet. Et dum dictus legatus inibi diu stetisset et prudenter ac provide se gessisset, tandem in romana[m] curia[m] anno quarto pontificatus ejusdem [1345] est reversus infra annum legationis sue,

1. mittitur (*sic*), *ms.* — 2. quod, *ms.* — 3. celebrantem, *ms.* — 4. in tepidum, *ms.* — 5. Scicilie, *ms.* — 6. Aemicum, *ms.* — 7. *omis par Bal.*

et ¹ per Urbem albam ² transiens, ibidem et ubique per singulos honoratus. Et quia com[m]issionem exequi non poterat, quia jam de regno discesserat ³, domino Guillermo Amici, [episcopo] Carnotensi, com[m]isit [30 januarii 1345] quod dominus Andreas in regem et uxor sua in reginam coronentur. Sed cum dictus rex, pro dolor, bullam sue coronationis [ex]spectat, bellum sue destructionis ingreditur quod incautus ignorat. Nam ex nonnullorum nequissimis machinationibus previis in camera sua, dum cum regina predicta in civitate Adverse castro regio moraretur, noctis tempore [18 septembris 1345] capitur, et foras cameram detestabiliter trahitur et manutergiis ⁴ ad collum ligatis non sine effusione sanguinis per nares et oculos fortiter stringendo suffocatur; et sic per suspendendos et dilaniandos ⁵ juridice rex juvenis et innocens ⁶ morti hor[r]endi suspendii subicitur atque datur. Post hec dictus episcopus, regnum illud in maxima dilaceratione ⁷ dimittens, in romanam curiam remeavit, et dicto domino pape informationem de omnibus plene dedit. Qua quidem informatione concepta et consilio maturo digesta, dictus pontifex anno Domini MCCCXLV, pontificatus sui anno quarto, contra tanti sceleris patratores, conscios et fautores, et eorum quomodolibet valitores, processus rigorosissimos publicat, terribilesque profert sententias, et tam in illis quam in sermone quem super hoc luculentissime fecit, cujus thema fuit: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*, debitam compassionem et justam mentis turbationem ostendit.

Eodem anno pontificatus ipsius [1345], egregius princeps dominus Imbertus, dalphinus Viennensis, efficitur vexillifer et capitaneus contra fidei hostes in partibus Romanie, et crucis etiam predicatione suffultus et armigerorum copiis ad partes illas accessit. Nec primis ejus ultima responderunt. Qui ⁸ post paucum temporis rediens, seque jam ad procreandam sobolem impotentem inspiciens, et militiam secularem abiciens, clericalem amplexus est et per eundem papam Antiochensis ⁹ patriarcha efficitur [3 januarii 1351], et sibi Remensis ecclesia commendatur [30 aprilis 1352]. Qui suorum, ut dicitur, allectorum peccunia seductione devictus, primogenitum serenissimi principis domini Johannis, Francorum regis illustris, Karolum nomine, vivens adhuc et, ut

1. et, omis par Bal. — 2. exiens, ajouté par le ms. — 3. dissecerat, ms. — 4. martergiis, Bal. — 5. dilaniendos, ms. — 6. innoscens, ms. — 7. dilasseratione, ms. — 8. quoniam, Bal. — 9. lege Alexandrinus.

solebat, incolumis de toto Dalphinatu sibi fecit heredem; quod an ad virtutem ei vel utilitatem ascribam nescio, Deus scit.

Eodem anno pontificatus ipsius [1347], dictus dominus rex Ungarie, frater domini Andree regis mortui supradicti, armata manu, dictum regnum ingreditur et occupando devastat, et quasi totum sue subicit ditioni. Tandem dominum Karolum, ducem Duracii, qui mortis domini Andree regis predicti culpabilis dicebatur, in dicto castro regis civitatis Adverse, ac in eodem loco ubi suspensus extiterat frater suus, coram se captum et genuflexum decapitari mandavit, et statim fuit iussus regius executioni mandatus. Fratres autem ducis ejusdem, videlicet dominos Ludovicum atque Robertum, necnon et dominos Karolum et Philippum, germanos filios olim domini Philippi imperatoris Constantinopolitani ac principis Tarentini fratris germani dicti domini regis Roberti, regnum ipsum, quia non propter illud, sed ad fraternam vindictam, propter sanguinem venerat, dissipatum quasi dimittens, secum in Ungaria captos ducit. Reginam autem et dominum Ludovicum, filium predicti principis Tarentini, qui se, simulatum nutriens in pectore zelum, cum eadem regina in regio castro novo Neapolitano reduxit, eam in uxorem satagens desponsare, captos habere non potuit, et sic de regno predicto cum honore discessit¹. Demum non post multos eos dies auctoritate propria inter se dicti dominus Ludovicus et regina, matrimonio contracto [22 augusti 1347] et effectualiter consum[m]ato, venerunt ambo simul in curiam [1348], et cum eis dictus pontifex Clemens, volens clementer animabus eorum et dicti regni tribulationibus providere, misericorditer dispensavit, quoniam in secundo consanguinitatis gradu se invicem ex duabus stirpibus contingebant. Post hanc autem non parve misericordie gratiam ab eo qui cunctos vult fieri salvos obtentam, iidem dominus Ludovicus atque regina de redeundo in regnum sedula² semper inter se ac suos consultatione revolvunt; sed sine qua mundana queque deficiunt, eis deficiente pecunia, cogitabant consilia que stabilire non poterant. Nam propter hujusmodi regni guerras et intestinas discordias, quibus res etiam maxime dilabuntur, gravi nimis inopia gravabantur. Et quoniam caritas ubique frigescit³, nullum in curia poterant reperire subsidium. Quod dictus pontifex circumspectus et providus, velut Argus, advertens, tamquam ille quem zelus domus Domini comedebat,

1. discessit, *ms.* — 2. cedula, *ms.* — 3. frigescit, *ms.*

opportunitis exquisitis tractatibus et cautis intermediis viis, civitatem Avinionensem, qua[m] preter Urbem ad romanam curiam opulenter alendam et decenter pensatis omnibus sustinendam nullam protinus aptiorem agnovi[t], omni modo jure et meliori quo potuit, emit [8 junii 1348] a regina predicta pro pretio invicem concordato, et civitatis ejusdem romanus antistes temporaliter et spiritualiter dominatur. Quod quidem bonum opus atque laudabile merito laudabitur in eternum. Et dicti dominus Ludovicus atque regina per venditionem hujusmodi peccunia redundantes, simul in regnum postea rediverunt.

Hoc eodem anno [12 decembris 1345], quarto pontificatus ejusdem, dictus pontifex, fide ac spiritu plenus, concedit decimas triennales ad exaltationem fidei christiane pro subsidio Terre Sancte.

Anno vero quinto pontificatus ipsius, anno nativitatis Domini MCCCXLVJ, reverendus pater dominus Bertrandus, tituli Sancti Marci presbiter cardinalis, de mandato summi pontificis totiusque collegii, pro Urbis et Patrimonii beati Petri gubernatione in Tus[c]ia necnon et regni Sicilie¹ citra Farum, ut de latere legatus, accedit, et papa inter regnum et insulam Trinacrie² trenguas indicit.

Summus hic pontifex eisdem annis, pontificatus videlicet sui sexto et nativitatis Domini MCCCXLVIJ, canonisavit beatum Yvonem, provincie Britannie oriundum, innumeris miraculis coruscantem; ejusque festum velut confessoris instituit celebrandum xix die mensis maii, que, prout supra scriptum est, dies extitit coronationis ejusdem.

Iisdem temporibus et anno predicto [*sic*, 1346], dominus Eduardus, rex Anglie, regnum Francorum [*invadit*] hostiliter, et per provinciam Picardie venit usque Parisius, rege tunc Francorum absente. Quo subito redeunte, dictus rex Anglie retrocessit, et multa villis et hominibus inferens dampna in castro Calesii se reduxit³.

Eodem quoque tempore [1345-1346], dominus Henricus, dux Lencastrie⁴, filius regis Anglie supradicti, Burdegale tunc existens, ducatum Aquitanie vastat⁵, et provinciam Tholosanam ferventer impugnat [1349-1350].

Hoc eodem tempore, pontificatus videlicet ejusdem anno sexto, nativitatis vero dominice MCCCXLVIJ, in multis mundi provinciis

1. Scicilie, *ms.* — 2. Trinaclic, *ms.* — 3. et castro Calesii inferens dampna se reduxit, *ms.* — 4. Leocastrie, *ms.* — 5. vastavit, *ms.*

successive ac in romana curia tam civium quam curialium omnis gradus ab oriente progrediens tanta supervenit mortalitas quod, ut in libro Sapientie legitur, *ad sepeliendos mortuos vix vivi sufficerent*, nec ecclesiarum cimiteria satis erant. Propter quod papa predictus emit extra civitatem Avinionensem agrum qui usque hodie dicitur ager sacer; ubi foveis profundissimis et longissimis¹ fossis operiebat ut pecora gregatim terra defunctos. Et ibidem fundari fecit unam capellam in honorem beate Marie, quam dotavit decenter, et de Campo Sancto vulgariter cognomen accepit. Et duravit hec epithimia usque ad annum septimum pontificatus sui, nativitatis vero dominice MCCCXLVIII inclusive, sed totaliter non completum. Fecit autem pontifex iste pius multa pietatis opera illis annis. Nam ut eorum, quos illis temporibus mortis morsus tam rapidus² rapiebat, citius³ possent corpora sepeliri, ne plus aer inficeretur quam esset infectus, duos grossos argenteos portantibus corpora pro quolibet corpore deputavit, et omnibus et singulis morientibus, qui tali subsidio indigerent, mandavit et fecit sudaria ministrari.

In Cathalonia dominus Petrus, rex Aragonum, dominum Jacobum, regem Majoricarum, cognatum suum cum filiis et uxore, sorore sua, de regno Majoricarum violenter expellit [1344]. Quo pro restitutionis fiende sibi remedio ad romanam curiam veniente, papam predictum satis favorabilem reperit. Sed quoniam induratum est cor dicti regis Aragonum, nichil omnino profecit⁴. Demum regina consors dicti regis Majoricarum in hoc exilio moritur [1346]. Et rex ipse, tunc uxore⁵ indigens, dominam Violentam⁶, consanguineam suam, a se primo cognitam, prout fertur, recepit⁷ in uxorem [1347], et cum eis per papam eundem nolentem addere turbationem afflictis et [pro] macula tollenda misericorditer⁸ fuit dispensatum⁹. Deinde vero rex ipse classem modicam preparat, et versus Majoricas, per cives clam vocatus, accedit. Sed rex Aragonum, ista presentiens¹⁰, civitatem illam munit, et navigio venienti regi restitit; et descendantem illum cum primogenito suo et suis gentibus quas habebat in conflictu posuit et occidit [25 octobris 1349]; et primogenitum ejus, nepotem suum, virtuose nimis indolis juvenem, percussum in facie captum et in

1. mieux, largissimis, Bal. — 2. rapidius, ms. — 3. scicius, ms. — 4. profecit, ms. — 5. non, ajouté par le ms. — 6. Violantem, Bal. — 7. recipit, ms. — 8. omis par Bal. — 9. dispensatis, ms. — 10. precensciens, ms.

Aragoniam ductum, adhuc hodie nutrit ut filium, sed eum de restituendo sibi dominio regni paterni obaudit.

Anno nativitatis dominice MCCCXLVIJ, pontificatus ejus septimo, Clemens hic pontifex, in vigilia Ascensionis Domini [28 maii], assumpsit dominum Petrum, nepotem suum ex fratre suo germano, domino Guillermo Rogerii, comite Bellifortis, notarium tunc apostolice Sedis, in Sancte Marie Nove dyaconum cardinalem, qui nondum vigesimum annum etatis attigerat¹. Sed qui motiva pape nosse² desiderat, sermonem videat quem de illo fecit in publico, cujus thema fuit verbum quod in Actibus scribitur, scilicet : *Videntibus illis elevatus est*; quod, licet de Christo tunc ad Patrem ascendentem³ sit dictum, convenienter tamen⁴ de dicto domino Petro cardinali tunc dictum est, 'quia, sicut alibi legitur, tunc ascendit⁵ Petrus in superiora domus, et etiam quia dici poterat quod ad patrem, quoniam ad patrum suum, patrem sanctum et summum pontificem, ascendebat⁶. Et utinam etatis ejus ultima primis respondeant. Virtus enim in illo, faciente Domino, supplet etatem; et ut spes michi firma suadet, filius hic sapiens gloria patris sui erit.

Anno nativitatis Domini MCCCXLIX, pontificatus autem ejus octavo, dominus Guido, Portuensis episcopus, qui cardinalis Boloniensis vulgariter dicitur, per eundem pontificem legatus de latere in Ungariam mittitur, habens etiam, quia erat inde in anno [MCCC]L transiturus autem in Urbe, per quam anno predicto [MCCC]L propter indulgentias transiens⁷ in curiam rediit, ubique multipliciter honoratus.

Eodem anno et pontificatus supradictis [1349], nona videlicet die septembris, circa horam primam, terre motus maximi fuerunt in regno Sicilie⁸, in Urbe ac partibus convicinis usque ad civitatem Pisanam exclusive, ac multa et magna edificia palatiorum, ecclesiarum et turrium corruerunt, et multi fontes exsiccati⁹ sunt, et in multis locis, ubi non erat aqua, fontes affluentes adhuc usque hodie scaturizant.

Hic summus pontifex decretalem illam que disting[ui]t vitam dominorum cardinalium in conclavi tenendam, cum pro futura summi pontificis electione clauduntur, de singulorum et omnium

1. attingerat, *ms.* — 2. nosce, *ms.* — 3. assendentem, *ms.* — 4. causam, *ms.* — 5. assendit, *ms.* — 6. assendebat, *ms.* — 7. transciens, *ms.* — 8. Scicilie, *ms.* — 9. exicati, *ms.*

dominorum cardinalium digesto consilio et expresso consensu¹, quin[ymo] ad eorum instantiam, districte modificat et modeste reformat, prout in constitutione sua, quam ad perpetuam rei memoriam et sub bulla super hoc noviter edidit, clare liquet [6 decembris 1351].

Anno dominice incarnationis MCCCL, pontificatus autem ejusdem pontificis anno nono, serenissimus princeps dominus Philippus, rex Francie illustris, qui fuerat primo comes Valesii², et primus ad quem extra lineam beati Ludovici, condam regis Francie, [regnum Francie est] devolutum, sicut Domino placuit, die xxv³ mensis augusti, legem qua statutum est homini mori semel adimplens, regnum hoc temporale relinquens et eternum accipere sibi regnum accelerans, viam est universe carnis ingressus. Et ejus primogenitus ante regnum, videlicet dominus Johannes, ei statim in regno successit, et die xxvj mensis septembris ejusdem anni coronatus est Remis.

Huic summo pontifici tantum propitiatus est Dominus quod preter dictorum regum concordiam cuncta sibi quasi prospere successerunt, et juxta sue largiflue liberalitatis clementiam multa sue collationi subjecit. Nam propter mortalitatis epithimiam supradictam quasi cunctas orbis ecclesias prelati atque rectoribus renovavit, sed et collegium dominorum cardinalium, quod ex mortalitate predicta, que multos ex eis, viros conscientia quidem et⁴ scientia reverendos, absorruit, admodum remanserat diminutum, laudabiliter [instauravit]. Nam et eodem anno nativitatis predictae et pontificatus ejus nono, in temporibus jejuniorum beate Lucie, de mense decembris [17 decembris 1350], sicut scriptum est, assumpsit sibi XIJ, quos vocavit apostolos : reverendos videlicet patres dominos Egidium, juris canonici doctorem, et omnes alios, quorum nomina ignoro. Et sic in vita sua XXV cardinales fecisse comperitur; pluresque fecisset, ut verisimiliter⁵ conjectura tenetur, nisi mors celerius eum quam crederet prevenisset.

De anno nativitatis dominice MCCCLJ (qui fuit decimus annus pontificatus ipsius) ego, Rome tunc residens, gesta non scribo, quia nec ab aliis digna memoratu percepi, nec ipse memini.

Anno vero MCCCLIJ, pontificatus ejus undecimo, summus hic pontifex clementia totus et liberalitate respersus, ut Romanus

1. concensu, *ms.* — 2. Valesii, *ms.* — 3. lege xxij. — 4. in, *ms.* — 5. verissimiliter, *ms.*

populus devotissimi et peculiares ejus et sacrosancte romane Ecclesie filii quedam eis incumbentia possent non minus facilius quam celerius expedire, predicto populo de quatuordecim milium florenorum auri quantitate subvenit.

Eodem anno [1352], sui pontificatus undecimo, venerabilis pater dominus Guillermus de Guardia, Bracharensis archiepiscopus, in regnum Sicilie¹ citra Farum cum pleno legationis titulo per eundem pontificem destinatur, et de commissione specifica sibi facta predictus dominus Ludovicus in regem et dicta domina Johanna, dicti quondam domini² Roberti neptis, uxor ipsius, in reginam dictorum regnorum Jherusalem et Sicilie per eundem archiepiscopum, auctoritate apostolica, in ecclesia majori Neapolitana, sollempniter, juxta ritum sacrosancte romane matris Ecclesie, coronantur [27 maii 1352].

Adhuc pontifex iste casus mundi considerans³, ante predictum Benedictinum palatium, aliud valde⁴ misteriosum et pulcrum et capellam amplissimam nimiumque decoram, sub qua modo caesarum et contradictoriarum audientie tenentur, a fundamentis grossissimis fecit edificare. Pontem insuper lapidum et lignorum, per quem de civitate Avinionensi in regnum Francie pertransitur⁵, de quatuor arcubus qui deficiebant in illo plus quam pulcher[r]ime compleri mandavit, et factum est. Sacrosanctam insuper Lateranensem ecclesiam, que mater et capud est ecclesiarum Urbis et orbis sedesque propria romani pontificis atque prima, tecto, quod deficiebat in illa, honorabiliter et pulcher[r]ime restauravit. Videns autem et audiens hec et omnia supradicta manuum suarum opera perfecte completa, benedicens Dominum in vita sua, in dicta nova sua magna capella semel dumtaxat, in Omnium Sanctorum festo videlicet, sollempniter celebravit et facundissime predicavit, ac de votis ejus utcumque completis dignas Deo laudes exsolvit.

Sed quia necessarium est, cum venit ad summum, ex illo descendere, quoniam ulterius ascendi⁶ non potest, et natus⁷ homo de muliere nunquam in eodem statu permanet, cumque nil sit in hac vita perpetuum, dictum summum pontificem diebus ultimis mensis novembris de dicto dominice nativitatis anno MCCCCLIJ, sed⁸ pontificatus XJ, circa medium ejus anni, visitans eum⁹ manus

1. Scicilie, *ms.* — 2. Johannis (*sic*), *ajouté par le ms.* — 3. desiderans, *ms.* — 4. ad (*sic*) alium vuade, *ms.* — 5. pertranscitur, *ms.* — 6. assendi, *ms.* — 7. est, *ajouté par le ms.* — 8. sui, *Bal.* — 9. placé après tetigit *par Bal.*

Domini tetigit, visitatio cujus ejus spiritum custodivit. Illum enim quedam tunc invasit infirmitas, propter quam sexto die mensis decembris tunc inmediate sequentis, in videlicet beatissimi Nycho-
lay festo¹, spiritum Domino reddidit, et memoria ejus in benedictione semper erit. Exequie vero dicti summi pontificis in cathedrali ecclesia Beate Marie Avinionensis fuerunt in c[r]astinum [7 decembris] sollempniter celebrate. Et demum exinde corpus ejus juxta dispositionem ipsius ad predictum Case Dei monasterium, quod ipse pontifex in ecclesia et domibus mirabiliter ampliavit et possessionibus augmentavit, fuit² portatum per dominos fratrem et nepotes ipsius cardinales et comitem Bellifortis aliosque nepotes et consanguineos ejus, simul et dolentissime nec minus cerimonia-
liter quam honorabiliter sociatum, sed virtus³ ejus honoris⁴ obsequium non attingit, et in sepulcro novissimo, quod ipsemet vigens et vivens in Villanova, Avinionensis dyocesis, sibi fecerat fabricari, quodque pretiosissimi⁵ et politissimi operis est, illuc delato et in capella quam preter illas⁶ supradictas construi fecerat sepultus est clementissimus ille Clemens anno Domini MCCCCLIJ, pontificatus sui undecimo, die sexto⁷ mensis decembris; anima cujus in pace requiescat. Amen.

1. placé après in par Bal. — 2. que, ajouté par le ms. — 3. virtutis, Bal. — 4. honorum, Bal. — 5. preconciissimi, ms. — 6. illa, ms. — 7. sexta, Bal.

TERTIA VITA

CLEMENTIS VI

Clemens VJ, in patria Lemovicensi et castro Malimontis, ex patre et matre Guillelma natus est, et [in] parrochiali ecclesia dicti loci, Sancte Crucis, videlicet de Roseriis, baptizatus. Nec sine felici forsitan eventus presagio ab ipso fonte baptismatis vocatus est Petrus, ut clarus omnibus intellectus existeret quod in ea petra Deus homo, Christus Jhesus, sanctam foret Ecclesiam, sue cuncta cernentis immense benignitatis ¹ clementi[a], fundaturus, et quod in re, prout in nomine, ejusdem Christi vicariatus officio succensus esset merito Petro Petrus. Et digne nimis in Sancte Crucis ecclesia baptismum recepit, qui crucem erat coram se tribus vicibus, ascendendo continue, pro tribus prelationum fastigiis in individue Trinitatis honorem super alios portaturus. Recteque rosas in clipeo sue generationis, ut rosa flos florum, floridus iste suorum in suavitatis odorem et signum protectionis assumpsit, qui de dictis Roseriis fidei scutum salvationis accepit. Sed vere nil aliud rosarum numerus voluit indicare senarius nisi quod sicut per arithmeticos ² ipse perfectior numerus ³ reputatur, sic ob suarum dona virtutum super ceteros homines iste perfectior haberetur, et quod sextum erat summi pontificis fastigium inter Clementes pontifices obtenturus.

Hic a suis teneris ⁴ annis monasterium Case Dei, in Aniciensi diocesi situatum, ingreditur, et in illo beati Benedicti regulam est professus, ibique religiosis et scolasticis disciplinis imbuitur;

1. benignitatis, *ms.* — 2. arismetiticos, *ms.* — 3. *omis par Bal.* — 4. tenuis (*sic*), *ms.*; *une main très postérieure a corrigé en teneris.*

adeo quod sicut puer iste crescebat in annis, sic multiplicabatur in virtute. Quem vite venerabilis Aniciensis episcopus et abbas ejusdem monasterii Case De[i] apprehensive¹ mirabilis, districti iudicii, necnon memorie mirabilioris esse videntes, ipsum ad studendum Parisius destinarunt; ibique dictus abbas paternis subventionibus eum nutrit ubi puer ipse benedictionis et gratie tantum in artibus et philosophia et demum in theologia studendo, repetendo, atque libros solitos ordinate legendo profecisse comperitur quod in tricesimo anno etatis sue, non per pretii seu precum instantiam, aut per bulle papalis tempus anticipantis gratiam, sed solo virtutis merito in sacra pagina magistratur, et tam velox apud cunctos ac in tantum profundissime sue scientie fama percrevit² quod in omnem terram exivit sonus ipsius, et quia temporibus suis nunquam homo ita facunde locutus est, in fines orbis terre verba illius.

Hic reverendi patris bone memorie domini Petri de Mortuomari, tunc tituli Sancti Stephani in Celiomonte presbiteri cardinalis, qui eum ut filium diligebat, expresso mandato romanam venit ad curiam. Et primum Sancti Baudilii³ Nemausensis, ordinis sancti Benedicti, a dicto domino Johanne papa XXIJ obtinet prioratum [24 aprilis 1324]. Deinde vero, per ejusdem cardinalis et aliorum quamplurimorum cardinalium auxilium, ab eodem papa in abbatem Fiscanensem [23 junii 1326], et subsequenter in Attrebatensem episcopum [3 decembris 1328], signa quoque regia deferens, computatur⁴ in regis Francie consilium et parlamentum inducitur, ac demum in Senonensem [24 novembris 1329], et paulo post in Rothomagensis archiepiscopum [14 decembris 1330] promovetur. Et quia nullam amaritudinem, sed licentiam⁵ et gaudium conversatio ejus habebat, cum eodem rege tam fervoris⁶ amoris vinculo jungitur quod eum ab oblato⁷ sibi per eundem dominum Johannem papam XXIJ cardinalatu compescuit, nolens ejus consilio seu conversatione carere. Sed eodem papa viam universe carnis ingresso, et eidem prefato domino Benedicto XIIJ succedente, per eundem dominum Benedictum papam ad apicem cardinalatus assumitur [18 decembris 1338], et de Parisius ad romanam curiam, tunc Avinione manentem, capellum nigrum in rubeum commutaturus accedit; ubi simul cum domino Goso⁸, qui, velud

1. apprehensive (*sic*), *ms.* — 2. percrebuit, *Bal.* — 3. Basillii, *ms.* — 4. cooptatur, *Bal.* — 5. letitiam, *Bal.* — 6. ferventis, *Bal.* — 7. ablato (*sic*), *ms.* — 8. *lege* Gotio.

apostolicus nuntius, factus cardinalis, de Ytalia redibat, cum debita solita sollennitate per papam et cardinales excipitur, et juxta Sedis apostolice morem¹, post sumptum cum omnibus cardinalibus prandium, capelli rubei flamine decoratur, sub quo per annos quasi tres in tanta consiliorum, predicationum, gratarum conversationum, ac exemplarium operationum fama resplenduit quod, virtutibus hujusmodi previis et clementia sibi divina favente, post obitum domini Benedicti XIIJ memorati (qui obiit die xxv mensis aprilis anno Domini MCCCXLIJ) in conclavi palatii Avinionensis, quod die dominica quinta² mensis maii sine medio subsequentis, eo computato, XXXIIJ³ domini cardinales intraverunt, solo domino B[ertrando] de Montefaventio, Sancte Marie in Aquiro diacono cardinali, extra conclave predictum propter morbum podagricum remanente, die martis ejusdem mensis maii viJ statim ante vigiliam Ascensionis Domini, hora tertie, in summum romanum pontificem sublimatur, et t[h]ronus ejus eo ipso clementia roboratur. Nam petitus, ut moris est, quo nomine vocari placeret, clementissimus ille, disponens in omnes exercere clementiam, nomen sibi Clementis assumpsit; quod magis ac magis in dies per effectum operis demonstravit. Nam recte, sicut scriptum est, *lex clementie in lingua ipsius*; que sibi tantum naturaliter inerat quod Cesarianum illud memorabile verbum coram semper habebat, *quempiam non decere, vid[elicet] et de presentia principis non contentum abire*. Habebat insuper doctrinam illam, quam et alios docuerat, menti semper impressam, quod vid[elicet] *dum tempus habemus, ad omnes et maxime domesticos fidei bonum operari tenemur*. Horum igitur semper, nec unquam⁴ nisi cogente justitia, quam equitatis et misericordie perfusus⁵ in pluribus mitigabat, usus est negativa.

Vacavit igitur, ut apparet, Ecclesia diebus XIIJ; et ministeriose⁶ nimis tunc in papam assumitur. Nam cum dominus noster Jhesus Christus ad patrem esset ascensurus ad biduum quo sine sponsi vicario sponsam suam vel absque dispensatore domum aut sine remige navem dimitteret, ne gubernatoris terrestris auxilio carens, maris hujusmodi magni collideretur ad scopulos⁷ non decebat, sed ut coronationem ejus Spiritus Sanctus in sua celeberrima die, quo promissus in filios adoptionis effusus est, non sine ministerio⁸

1. moram (*sic*), *ms.* — 2. *lege* Veneris tertia. — 3. *lege* XVIIJ. — 4. me nunquam, *ms.* — 5. ut, *ajouté par le ms.* — 6. *lege* misteriose. — 7. scapulos, *ms.* — 8. *lege* misterio.

forsitan sollenniter consummando¹ perfecit. Nam in festo Pentecostes, quod tunc celebratum fuit xix die mensis maij [1342], apud ecclesiam fratrum Predicatorum de Avinione, cum maxima sollennitate celebritatis, et astantibus² ac servientibus eidem domino Johanne, primogenito regis Francie supradicti, duce autem Normannie, qui postea patri suo successit in regno, Jacobo duce Bolbonensi³, Philippo duce Burgundie, Humberto tunc delfino Viennensi, et multis aliis tam Francie quam Vasconie ac partium aliarum comitibus, innumerisque baronibus, extitit coronatus, et in convivio ibi facto permaximo multipliciter honoratus, et ad palatium apostolicum eisdem omnibus adestantibus eum, sequenti die lune [20 maii], honorifice, et⁴ nimium et quiete reductus; ita quod sicut in apostolos singulos illa die [Spiritus Sanctus] prout lingua ignis apparuit, sic in hunc summum pontificem per carbunculum lapidem pretiosum lucentem ignis, ad instar in thiare seu diadematis culmine positum, descendisse seu apparuisse monstratur.

Hic primo anno pontificatus ipsius nativitatis Domini MCCCXLIJ juxta quod bene noverat verbum Dei, quo discipulos docuit pacem primum optare, dominorum Philippi, Francie, et Edouardi, Anglie tunc regum illustrium, discordiam egre ferens; sollennes duos nuntios ad predictos reges quam primo potuit eadem estate destinavit, videlicet patres reverendos dominos Petrum, Penestrinum, et Aniballum⁵, Tusculanum episcopos cardinales; qui tanquam industres et providi, prudenter⁶ atque viriliter laborantes, eosdem reges, non de pace, cum nondum essent maturata negotia, sed de triennialibus treugis, que non plene servate sunt, postea concordarunt.

Hic idem summus pontifex, rectissime Clemens [vocatus], volens pauperibus clericis universis, de eo quod gratis acceperat gratis dare, bullam gratie sue clementer aperuit ut infra duorum mensium spatium, anno et estate predictis [1342], de sue clementie plenitudine gratiam pro gratia cuncti reciperent, et de non avaro dispensatore, sed largo quidem⁷ atque munifico cunctis dato largifluum Deum, qui dat omnibus affluenter et non impropere, devotas illi gratias agentes humiliter col[l]audarent.

Eadem estate [1342], pontificatus sui prima, cunctis ecclesiis cathedralibus, collegiatis, et aliis, quas predecessor ejus immediatus,

1. consumendo, *ms.* — 2. abstantibus, *ms.* — 3. *lege* Borbonensi. — 4. *omis par Bal.* — 5. Annibaldum, *Bal.* — 6. prudentes, *Bal.* — 7. quidam, *ms.*

zelo forsā¹ justitie, rectoribus viduatas² dimiserat, quarum numerum brevis hec scriptura non clauderet, episcopos et rectores restituit, singulis singulas conferendo, ne per prelatorum aut rectorum carentiam cultus divinus deficeret in eisdem, sed per celestis influentiam gratie continue refloresceret, et fructum salubrem afferens, gratum Domino redderet suavitatis odorem, quamvis lucide no[s]ceret quod proventus non modicos apostolice camere defalcabat. Benedicta sit igitur, si qua fuerit in Benedicto papa XIJ³ prefato, justitia, que habenti contulit et abstulit non habenti, quo[d]que tam largo, tam libero donatori tantam donandorum copiam conservavit. Et cum scriptum sit, *Misericordiam volo et non sacrificium*, et quod *melior est misericordia super vitas, labia mea laudabunt te*, in Clemente sexto clementiam, que per ejus predecessorem rigorese retenta, misericordie liquore condita⁴, dispergens omni petenti se tribuit gratiosum, et pauperes Domini panibus saturavit. Nec dampnanda est ejus circumspecta prudentia; que volens quod prudentie sue semper de gratiis conferendis clementie de qua posset materia non deesset, dignitates omnes et illas etiam ad quas per electionem ascenditur reservavit, cum voluntas et impotentia magnanime soleant g[e]nerare.

Eodem anno [1 junii 1342] pontifex idem constitutionis per dictum dominum Benedictum papam XIJ, predecessorem suum, edite super reformatione monachorum nigrorum rigorem attendens, illam oleo sue clementie misericordis aspergens modificavit in multis, et eam discretionis lima reformans, ad jugi dominici suavitatem et levitatem omnes cum equitate reduxit.

Hic idem pontifex universi gregis dominici se pastorem universalem advertens, ad instar illius veri pastoris cujus vicariatum exercet, fratres et discipulos suos ad diversa mundi climata misit ad pacem inter discordes quoslibet reformandam. Nam in Ytaliā et potissime Lombardiam, anno sui pontificatus primo et estate predictis [1342], reverendum patrem dominum Guillelmum, tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum presbiterum cardinalem, destinavit; qui velud homo Dei justitieque zelator, bonum ad omnes operatus est.

Iste papa volens donum Dei pluribus cardinalibus roborare, ut multas que in illa sunt mansiones tutius et accuratius custodiret, eodem sui pontificatus anno primo in occurrentibus tunc primo

1. forsitan, Bal. — 2. viduatis, ms. — 3. XX (sic), ms. — 4. condita, ms.

jejuniorum temporibus, de mense septembris, post festum Sancte Crucis [20 septembris 1342], decem in domo Domini supradicta statuit cardinales orbis terre. Nam reverendos patres dominos fratrem Heliam de ordine fratrum Minorum, tunc archiepiscopum Nicosiensem, magistrum in theologia, in tituli Sancti Vitalis, Guidonem de Bolonia, archiepiscopum Lugdunensem, in tituli Sancte Cecilie, qui postea fuit episcopus Portuensis, Aymericum episcopum Carnotensem, profundissimum juris utriusque doctorem, in tituli Sancti Martini in Montibus, Andream de Florentia, episcopum Tornacensem, juris utriusque doctorem, in tituli Sancte Susanne, Stephanum episcopum Claromontensem, juris civilis doctorem, in tituli Sanctorum Johannis et Pauli, qui postea fuit episcopus Ostiensis¹ et deinde papa, Hugonem tunc electum Tutelensem², ejusdem domini pape germanum, monachum ordinis sancti Benedicti, in tituli Sancti [Laurentii] in Damaso³, Ademaram, tunc Sedis apostolice notarium, juris utriusque doctorem, in tituli Sancte Anastasie, et fratrem Geraldum, generalem magistrum ordinis fratrum⁴ Predicatorum et sacre pagine professorem, in tituli Sancte Sabine presbiteros, et Bernardum de Turre, in Sancti Eustac[h]ii, ac Guillelmum Judicis, ejusdem pontificis ex una sorore nepotem, doctorem in jure civili, in Sancte Marie in Cosmedin diaconos cardinales assumpsit.

Ad gratum hunc⁵ Domino et omnibus pontificem summum cuncti reges terre⁶, civitates et populi mittunt sollennes nuntios. Sed Romanus populus eos sollempniores destinavit [1342], videlicet XVIII cives eorum, sex videlicet de quolibet statu Urbis, majori, medio et minori, per quos, licet illis plura commiserint, de tribus tamen principaliter supplicarunt. Primo videlicet quod senatum, capitaneum⁷ ceteraque Urbis officia, que sibi tunc, ad ejus dumtaxat vitam, tanquam domino Petro Rogerii, non ut Clementi VI summo pontifici, per eorum procuratores et syndicum presentabant, acceptare benigniter⁸ dignaretur. Secundo autem quod sibi placeret civitatem Romanam et sacrosanctam Lateranensem ecclesiam, que mater ecclesiarum omnium Urbis et orbis existit ac prima et propria sedes ejus, tam longe, pro pudor, sessore privata⁹, seu que tam diu sponsi sui visione caruerat, visitare. Tertio

1. Claromontensis (*sic*), *ms.* — 2. Tutelensis (*sic*), *ms.* — 3. Damasco, *ms.* — 4. *omis par Bal.* — 5. *hinc, ms.* — 6. *et au lieu de terre, Bal.* — 7. *lege capitaneatum.* — 8. *begin[i]ter, ms.* — 9. *privatam, Bal.*

vero, cum propter statum fragilem humane creature raro quis valeat ad annum sue vite pervenire centesimum, annum quem dominus Bonifacius VIIJ papa visitantibus peregre predictam civitatem et beatorum Petri et Pauli apostolorum ecclesias per certum dierum numerum peccatorum omnium statuit remissionem ¹ commutare sive ad annum quinquagesimum misericorditer [reducere] dignaretur. Ad quas quidem petitiones per tres dictorum ambassiatorum, scilicet per magnificum virum Stephanum de Columpna, senatorem dicte Urbis illustrem, ac venerabilem virum Franciscum de Urcinis ², et nobilem virum Lellum Petri Stephani de Thosetis ³, syndicum dicte Urbis ac magistrum hostiari[or]um ⁴ dicti pape, procuratorem ad hæc per dictum populum specialiter constitutum, plusquam eleganter expositas idem papa ad duos menses postea multum grate respondit, preterquam ad visitationem Urbis, quam multis et coloratis rationibus prolongavit ⁵ vel verius denegavit. Urbis enim officia, quod non prejudicaret Ecclesie ⁶, conditionaliter acceptavit. Accessum ejus ad Urbem non posse tunc, licet velle, se ⁷ asserens, ad tempus possibile reservavit. Quinquagesimum vero tunc et in posterum per decretalem illam quam papa tunc noviter edidit et dictavit, que incipit *Unigenitus Dei filius*, firmiter in perpetuum ordinavit; prout in suo sermone, cujus t[h]ema fuit illud quod scribitur ad Romanos, *Primo videlicet desidero vos*, etc. usque *fidem vestram atque meam* inclusive, per quem ⁸ et in quo per facundam eloquentiam et profundam scientiam ac habundantiam seu clementiam vicit et transcendit clarissime semetipsum, poterit scire hoc desiderans intueri. Post paucum vero temporis, adeo quod hoc etiam decretalis illa ⁹ complectitur, Lateranensem ecclesiam sedem suam in eadem indulgentia predictis apostolorum ecclesiis, ag[g]regavit, et omnium eam peccatorum remissionis plenissime privilegio in quinquagesimo visitantibus ¹⁰ decoravit, et ipsos ambassiatores multipliciter munitus dominus honoravit.

Hoc anno primo dictus pontifex predictum [reverendum] patrem dominum Andream, tituli Sancte Susanne presbiterum cardinalem, pro reformanda pace inter dominos Aragonensem et Majoricarum

1. remissum, ms. — 2. Vico (*sic*), Bal. — 3. Chosecis (*sic*), Bal. — 4. ostiario-
rum, Bal. — 5. prolongabit, ms. — 6. eidem, Bal. — 7. sed, ms. — 8. *sous-entendu*
sermonem et non modum, comme met Baluze. — 9. illam, ms. — 10. visitabitur
(*sic*), ms.

reges, destinat [1342] ut legatum : qui bonum faciens legationis principium, tandem vocatus a Domino, in Perpiniano, regni Majoricarum castro, viam est universe carnis ingressus [2 junii 1343].

Anno secundo¹ pontificatus ejusdem, dictus pontifex, ad pacem semper intentus, dominum Bertrandum, tituli Sancti Marci presbiterum cardinalem, ad dictos reges pro eorum facienda concordia legatum similiter destinavit; qui, licet satis vellet et multa sciret, reges ipsos de pace vel treugis concordare nequivit. Quo postea curiam repetente romanam, idem papa non quietus in mente dominum Bernardum², tituli Sancti Ciriaci in T[h]ermis presbiterum cardinalem, ad eosdem reges destinavit. Et tandem eos de treugis biennialibus concordans, statim in romanam curiam³ remeavit.

Idem pontifex contra Ludovicum de Bavaria, Dei et Ecclesie inimicum, ad Ecclesie gremium redire nolentem, sententias aggravat et processus [12 aprilis 1343].

Hoc eodem anno Domini MCCCXLIIJ, pontificatus ejusdem pontificis anno secundo⁴, moritur [20 januarii] vir inclite conversationis dominus Robertus, Sicilie rex. Cui successit in regno domina Johanna, neptis ejusdem regis ex primogenito filio suo, quondam duce Calabrie, quam idem rex domino Andree, quondam regis Ungarie filio, dederat in uxorem. Quod matrimonium per ipsum regem ad statum tam regni quam hominum ordinatum ad instar virge Moysi, que in colubrem⁵ est conversa, dissensionis et turbationis exitit et destructionis per consequens causativum; quod nisi prolixitatis frenum stilus⁶ ab[b]reviet, forsam⁷ infra patebit.

Hoc eodem pontificatus ejus anno secundo, nativitatis vero dominice MCCCXLIIJ, pontifex idem in jejuniorum quadragesimalium tempore [27 februarii 1344, n. st.], ultra Rodanum, in domibus quondam domini Neapoleonis cardinalis existens, duas in domo Domini pro firmiori substantatione fidei columnas erexit, seu juxta t[h]ema propositum per eundem, pro dirigendo securius grege sibi commissio duas sibi virgas assumpsit, quia reverendos

1. ipso, *Bal.* — 2. Bertrandum (*sic*), *Bal.* — 3. romana curia, *ms.* — 4. Hoc eodem pontificatus ejus anno secundo, anno Domini MCCCXLIIJ, *Bal.*; Hoc eodem pontificatus ejus anno secundo, anno Domini MCCCXLIIJ, pontificatus ejusdem pontificis anno secundo, *ms.* — 5. colubrum (*sic*), *Bal.* — 6. stilum, *ms.* — 7. forsam (*sic*), *ms.*

patres dominos, videlicet Petrum Bertrandi, de Columberio, Vienneſis provincie, tunc Atrebatenſem epiſcopum, licentiatum in jure canonico et civili, ſani conſilii virum, tituli Sancte Susanne preſbiterum cardinalem, et Nicholaum, ejusdem pontificis nepotem, tunc electum Lemovicenſem, in Sancte Marie in via lata diaconum cardinalem elegit, et eos in medio fratrum in honore locavit. Qui quidem dominus Petrus de Columberio¹ factus eſt poſtmodum Oſtienſis et Velletrenſis epiſcopus juxta curſum collegii² fuitque tante virtutis, tantumque zeli fervorem habuit ad eccleſias ſuas, quod pro jurisdictionibus et honoribus Oſtienſis eccleſie conſervandis labores mentis et cor[po]ris expenſasque non metuit, ſed hec omnia conſtans et intrepidus animo cum liberalitate ſubivit. Et de Avinionenſi civitate, ubi tunc romanæ curia reſidebat, uſque Romam pro benedictionis, inunctionis et coronationis imperatoris et imperatricis Romanorum ſollem[ni]is, que ad Oſtienſem, Portuenſem et Albanenſem epiſcopos cardinales, diſtinctis ſingulariter actibus inter eos, prout eſt in libro qui pontificalis dicitur, et in Oſtienſis ſum[m]a deſcribitur, pertinent, celebrandis, aliis remanentibus, ipſe ſolus accēſſit [1355]; et ubique vadens et rediens³ honoratus, uſus inſuper pal[ati]o, prerogativa ejusdem eccleſie Oſtienſis fungens, omnium ibi predictarum ſollemnitatum mi[ni]ſteria laudabiliter et ſollenniter adimplevit. Propter quod exemplariter nomen ſuum ejus fratribus eſt narrandum, et ipſe in ſeculum in medio Eccleſie collaudandus⁴.

Clemens hic pontifex, in anno Domini MCCCXLIH, pontificatus ejus vero tertio, generoſum virum dominum Ludovicum de Hyſpania inſularum fo[r]tunatarum de novo principem ſtatuit.

Hoc eodem anno [1344], pontificatus ejus tertio, in dictum regnum Sicilie⁵, non ex eo quod ve terre cui rex puer eſt, et ne vacillanti ſepius muliebri regimini ſubjaceret, verum ex hoc maxime ne ſacrosancta romana Eccleſia ejusdem regni gubernationis, de jure pertinentis ad eam, in eo caſu, titulum perderet, per eundem pontificem legatus unus de latere deſtinatur, ſcilicet A[ymericus], tituli Sancti Martini in Montibus preſbiter cardinalis; qui infra annum legationis ſue, anno ſcilicet III pontificatus pontificis

1. Columbero, *ms.* — 2. *au bas du folio 184 vº le ſcribe a ajouté ces mots : Fundavit Parisius venerabile collegium ſcolarium, quod vocatur ſcolarium cardinalis Eduenſis.* — 3. *videns et reddiens, ms.* — 4. *collaudendus, ms.* — 5. *Cicilie, ms.*

predicti [1345], per Urbem ad romanam curiam est reversus. Et utinam ibidem diutius stetisset, quia forte ea que postmodum facta fuerunt, facta non fuissent. Et sibi dominus Guillelmus Amici, Carnotensis episcopus, sicut in episcopatu predicto, sic in hujusmodi commissione successit. Cujus tempore papa decrevit, et eidem cardinali legato gubernatori primo, quod quidem exequi non potuit, quia jam de regno discesserat, ac demum secundo eidem episcopo Carnotensi commisit [30 januarii 1345] quod predictus dominus Andreas in regem et uxor sua in reginam coronentur. Sed cum dictus rex, pro dolor, bullam sue coronationis expectat, bellum sue destructionis ingreditur quod incautus ignorat. Nam ex nonnullorum nequissimis machinationibus previis in camera sua, dum cum regina predicta in civitatis Adverse castro regio moratur, noctis tempore capitur, et foras cameram detestabiliter trahitur, et injuriis martiriisque diversis afflictus¹, per suspendendos juridice rex juvenis [et] innocens suspendii morti datur, et sic cecidit corona de capite ejus [18 septembris 1345]. Ve autem illis qui peccaverunt. Post hec dictus episcopus Carnotensis ad curiam romanam rediens,² dedit plenam informationem super premissis romano pontifici. Tandem romanus pontifex habito consilio cum fratribus suis in patratores et fautores sceleris antedicti processus rigorosissimos publicavit et sententias fulminavit [1346].

Anno IIIJ pontificis ejusdem, scilicet MCCCXLV, egregius princeps dominus Hu[m]bertus, dalfinus Viennensis, efficitur vexillifer et capitaneus contra fidei hostes in partibus Romanie, et crucis etiam predicatione suffultus et armigerorum copiis ad partes illas accessit. Nec primis ejus ultima responderunt; quoniam post paucum rediens temporis³, seque jam ad procreandam sobolem impotentem⁴ sentiens, militiam secularem abiciens, clericalem amplexus est, et per eundem papam in Alexandr[in]um patriarcham preficitur [3 januarii 1351], et sibi Remensis ecclesia commendatur [30 aprilis 1352]. Qui suorum, ut dicitur, allectorum pecunia seductione devictus, primogenitum Johannis regis Francie, Karolum nomine, vivens adhuc et, ut solebat, incolumis de toto Dalfinatu sibi fecit heredem; quod an ad virtutem ei vel utilitatem [ascribam nescio], Deus scit.

1. afflicto, ms. — 2. et, ajouté par le ms. — 3. temporis rediens, Bal. — 4. se, répété par le ms.

Eodem anno ¹ [1347] rex Ungarie, frater Andree regis mortui, armata manu, dictum regnum ingreditur et occupando devastat, et quasi totum sue subicit ditioni. Tandem Karolum, ducem Duracii, qui mortis Andree predicti culpabilis dicebatur, in dicto castro regio predictae civitatis Adverse, ac in eodem loco ubi suspensus fuerat frater suus, coram se captum decapitari mandavit, et factum est. Rex vero predictus regnum dimittens dissipatum, in Ungariam rediens, multos secum nobiles duxit. Regina ² autem cum filio principis Tarantini matrimonium propria auctoritate contraxit [22 augusti 1347], qui se secundo gradu consanguinitatis attingebant. Tandem ad romanam curiam venientes [1348] pro dispensatione obtinenda, ³ obtinuerunt. Ipsi vero multum gravati super expensis, non inveniabant consilium de quo possent ad locum proprium [redire]. Quod dictus pontifex circumspectus et providus velud Argus advertens, tamquam ille quem zelus domus Domini comedebat, oportunis exquisitis tractatibus et cautis intermediis viis, civitatem Avinionensem, quam preter Urbem ad romanam curiam opulenter ⁴ alendam nullam protinus aptiorem agnovi[t], omni modo juris meliori etiam ⁵ quo potuit, emit a regina predicta pro pretio invicem concordato [8 junii 1348]. Et sic regina et ejus socius, per venditionem hujusmodi pecunia redundantes, simul in regnum redierunt.

Eodem anno ⁶ [1346] obstinatam jam diu pravitatem Bavaricam ⁷ satagens extirpare, jussit electoribus romani imperatoris ut ydoneum eligerent ad Imperium obtinendum. Erat enim inter ipsos electores pecus unum infectum, quod primo ex illa congregatione removet, videlicet Henricus Maguntinus archiepiscopus, qui infectus heresi reputabatur; qui tandem ab omni pontificali honore depositus, et ab ecclesia Maguntina absolutus, omni beneficio officioque ecclesiastico privatus [est].

Anno Domini MCCCXLVIJ ⁸, dominus Karolus, primogenitus domini Johannis regis Boemie illustris, adhuc suo patre vivente, cum ejusdem pontificis [voluntate] et tractatu conscio omnium cardinalium prehabito per omnes electores Imperii concorditer in Romanorum regem et futurum imperatorem eligitur [11 julii 1346], et in eodem anno per eundem pontificem, coram multitu-

1. sic. — 2. Reginam, ms. — 3. et, ajouté par le ms. — 4. compulenter, ms. — 5. omis par Bal. — 6. sic. — 7. obtinate jam diu pravitatis Bavarice, ms. — 8. lege 1346.

dine fidelium copiosa publice predicantem, sollenniter¹ confirmatur.

Summus hic pontifex, eisdem annis pontificatus sui sexto et nativitatis dominice MCCCXLVIJ, canonizavit beatum Yvonem provincie Britanie oriundum, innumeris miraculis coruscantem; ejusque festum velud confessoris constituit XVIII die maii, que, prout supra scriptum est, dies extitit coronationis ejusdem.

Post hec autem, post aliquod temporis intervallum, Ludovicus de Bavaria, qui se pro imperatore gerebat, dum per saltum apros eques non currens tamen² insequitur, insidens³ equo subito moritur [11 octobris 1347]. Sic igitur contradictore cessante, predictus dominus Karolus peramplius prosperatur.

Isdem temporibus [1346], Edoardus, rex Anglie, regnum Francorum invadit hostiliter, et per provinciam Picardie venit usque Parisius, rege Francorum tunc absente. Quo subito redeunte, rex Anglie retrocessit, et multa villis et hominibus dampna inferens, in castro Calesii, unde venerat, se reduxit.

Hoc tempore, anno Domini MCCCXLVIIJ, in multis mundi provinciis ac in romana curia [tam civium quam curialium omnis gradus ab oriente progrediens] tanta supervenit mortalitas quod, ut in libro Sapientie legitur, ad sepeliendum mortuos vix vivi sufficerent, nec ecclesiarum cimiteria satis erant. Propter quod papa emit extra civitatem Avinionensem agrum qui usque hodie dicitur ager sacer, ubi foveis profundissimis et longissimis⁴ fossis operiebat ut pecora gregatim terra defunctos. Et ibidem fundari fecit unam ecclesiam in honore beate Marie, quam dotavit decenter, et de Campo Sancto vulgariter cognomen accepit. Et duravit hec epithimia usque ad annum Domini MCCCXLVIIJ inclusive, sed totaliter non completum. Fecit autem papa multa pietatis opera illis annis. Nam ut eorum, quos illis temporibus mortis morsus tam trepidus⁵ rapiebat, citius possent corpora sepeliri, ne plus aer inficeretur quam esset infectus, duos grossos argenteos portantibus corpora pro quolibet corpore deputavit, et omnibus et singulis morientibus qui tali subsidio indigerent fecit sundazia⁶ ministrari. Sed adhuc majorem Clemens iste misericors clementiam et misericordiam omnibus est largitus. Universis enim et singulis metropolitanis, orbe terrarum toto diffusis, per se ipsos et eorum

1. *omis par Bal.* — 2. *omis par Bal.* — 3. *insedens, ms.* — 4. *largissimis, Bal.* — 5. *rapidus, Bal.* — 6. *sudaria, Bal.*

suffraganeos et rectores ecclesiarum impendendi beneficium absolutionis omnibus et singulis in parrochiis eorum ex epidimia tunc morientibus et supplicantibus de eodem plenam concessit et liberam in forma Ecclesie per ejus litteras potestatem.

Anno Domini MCCCXLVIJ, Clemens papa, in vigilia Ascensionis dominice [28 maii], assumpsit dominum Petrum, nepotem suum ex fratre suo germano domino Guillelmo Rogerii, comite Bellifortis, tunc notarium apostolice Sedis, in Sancte Marie Nove diaconum cardinalem, qui nondum vicesimum annum etatis [attigerat]. Et utinam etatis ejus ultima primis respondeant. Virtus enim [in] illo, faciente Domino, supplet etatem; [et] ut spes michi firma suadet, filius hic sapiens erit gloria patris sui.

Anno Domini MCCCXLIX, nona die septembris, circa horam primam, terre motus maximi fuerunt¹ in regno Sicilie² et in Urbe ac partibus maritimis usque ad civitatem Pisanam exclusive, ac multa edificia palatiorum, ecclesiarum et turrium corruerunt, et multi fontes exsiccati³ sunt, et in multis locis ubi non erat aqua fontes affluentes usque hodie scaturizant⁴.

Anno eodem [12 decembris 1349] [obiit] domina Johanna, regina Francie, uxor quondam serenissimi principis domini Philippi de Valesio, regis Francie.

Hic summus pontifex decretalem illam que disting[ui]t vitam cardinalium in conclavi tenendam cum pro futuri pape electione clauduntur, de singulorum et omnium cardinalium digesto consilio et expresso consensu, quinyimo ad eorum instantiam, discrete modificat et modeste reformat, prout in constitutione sua, quam ad perpetuam rei memoriam et sub bulla super⁵ hoc noviter edidit, clare liquet [6 decembris 1351].

Anno Domini MCCCL serenissimus princeps Philippus de Valesio, rex Francie, moritur [22 augusti]. Et successit ei in regno Johannes, ejus primogenitus, dux Normannie.

Dominus Clemens papa omnes ecclesias, que propter epithimiam suis pastoribus fuerant destitute, de personis ydoneis restauravit, atque⁶ pastoribus novis renovavit. Sed et collegium cardinalium, quod ex mortalitate predicta, que multos ex eis viros conscientia quidem et scientia reverendos absorbit, admodum remanserat diminutum, laudabiliter instauravit. Nam et

1. fuerint, *ms.* — 2. Cicilie, *ms.* — 3. excicati, *ms.* — 4. scaturicant, *ms.* — 5. sub, *ms.* — 6. de, *ajouté par Bal.*

eodem anno in temporibus jejuniorum sancte Lucie [17 decembris 1350], sicut scriptum est, assumpsit sibi XIJ quos vocavit apostolos : videlicet Egidium, juris canonici doctorem, tunc archiepiscopum Toletanum, in tituli Sancti Clementis; fratrem Pastorem, ordinis fratrum Minorum, magistrum in theologia, tunc archiepiscopum Ebredunensem, in tituli Sanctorum Marcellini et Petri; Raymundum, tunc archiepiscopum Tholosanum, in tituli Sancte Crucis in Jerusalem; Pictavinum, juris civilis doctorem, tunc episcopum Albiensem, in tituli Sanctorum XIJ Apostolorum; Petrum, sacre theologie magistrum, tunc episcopum Altisiodorensem, qui primo fuerat Silvanectensis, in tituli Sancti Martini in Montibus; Arnaldum, juris canonici professorem, tunc Appamiarum episcopum, in tituli Sancti Sixti; Nicolaum, civem romanum, juris utriusque peritum, tunc episcopum Urgellensem ¹, in Sancti Vitali[s] tituli ²; Guillelmum, monachum ordinis sancti Benedicti, tunc Cesaraugustanum electum, quem dominus papa a sua juventute nutriverat, in tituli Sancte Marie in Transtiberim; Egidium monachum ejusdem ordinis, magistrum in theologia, tunc abbatem monasterii Sancti Dyonisii prope Parisius, in tituli Sancte Praxedis; et fratrem Johannem, tunc generalem magistrum ordinis fratrum Predicatorum, sacre theologie professorem, in tituli Sancte Sabine presbiteros; necnon et Raynaldum de Ursinis, civem romanum, tunc notarium apostolice Sedis, in Sancti Adriani; et Johannem, pronepotem felicitis recordationis quondam domini Johannis pape XXIJ, tunc similiter notarium apostolice Sedis, in Sancti Georgii ad Velum aureum diaconos cardinales. Et sic in vita sua XXV cardinales fecisse comperitur.

Anno MCCCCLIJ, pontificatus ejus XJ, hic papa clementia totus a[c] liberalitate respersus, ut Romanus populus devotissimi ac peculiare ejus et sacrosancte romane Ecclesie filii quedam eis incumbencia possent non minus facilius quam celerius expedire, predicto populo de XIIIJ milibus florenorum auri quantitate subvenit.

Eodem anno pontificatus XJ ³ dominus ⁴ de Gardia, Bracharensis archiepiscopus, in regnum Sicilie ⁵ citra Farum, cum pleno legationis titulo per eundem pontificem destinatur, et de commissione specifica sibi facta predictus Ludovicus, in regem, et domina

1. Urgellensem, *ms.* — 2. tituli Sancti Vitalis, *Bal.* — 3. XIJ, *ms.* — 4. Guillelmus, *ajouté par Bal.* — 5. Sicilie, *ms.*

Johanna, quondam domini regis Roberti neptis, [uxor] ipsius, in reginam predictorum regnorum Jerusalem et Sicilie per eundem [archi]episcopum, auctoritate apostolica, in ecclesia majori Neapolitana, sollempniter juxta ritum romane Ecclesie coronantur [27 maii 1352].

Sunt et alia quedam, que si certo describi possent inchoationis ingressu, longum atque continuum¹ executionis habuere progressum. Illa igitur quorum maxime recolo sine cujusquam temporis expressione describam. Ac in primis occurrit capella que magne² turri, de qua cameram faciebat, annexa est, quam a fundamentis usque ad primum girum turris ejusdem in honorem sancti Michaelis erexit, illamque fecit picturis pulc[h]errimis exornari. Deinde magni consistorii locus et parve capelle papalis palatii, quod predecessor ejus fundaverat. Nam illum et illas nimium scientificè fecit et ministeriose³ depingi. Nec abscedunt ab oculis opera multa que in Atrebatensi, Senonensi et Rothomagensi ecclesiis Clementis iste, clementie puteus et fons irriguus pietatis, exercuit; quia bene redivuatas capellanas in earum qualibet ordinavit, multasque secretas ibidem et alibi nec tenues elemosinas est largitus, et maxime in papatu, in quo per alium modum etiam pontifex iste, misericordie pater, domum sibi preparavit in celis. Nam pro derelictis orphanis maritandis et pauperibus viduis sustentandis, necnon et indigentibus nobilibus adjuvandis, et oppressis debitorum oneribus⁴ relevandis, per mundissimas manus reverendi patris domini Guillelmi, tunc archiepiscopi, nunc tituli Sancte Marie in Transtiberim presbiteri cardinalis, quem de tenendo secreto sacramento pariter et mandato perstrinxit, ultra centum milia florenorum misericorditer erogavit.

Adhuc pontifex iste, casus mundi considerans, ante predictum Benedictinum palatium valde ministeriosum⁵ et pulcrum et capellam amplissimam nimiumque decoram, sub qua modo causarum et contradictarum audientie tenentur, a fundamentis grossissimis fecit edificari. Pontem insuper lapidum et lignorum, per quem de civitate Avinionensi in regnum Francie pertransitur, de IIII arcubus qui deficiebant in illo compleri mandavit, et factum est. Sacrosanctam insuper Lateranensem ecclesiam, que mater est ecclesiarum Urbis et orbis sedesque propria romani pontificis

1. arduum, *Bal.* — 2. magni, *ms.* — 3. *lege* misteriose. — 4. debitoribus omnibus, *Bal.* — 5. *lege* misteriosum.

atque prima, tecto, quod deficiebat in illa, honorabiliter restauravit. Videns autem et audiens hec et omnia supradicta manuum suarum opera perfecte completa, benedicens Dominum in vita sua, in dicta nova sua magna capella semel dumtaxat in Omnium Sanctorum festo sollenniter celebravit et facundissime predicavit, ac de votis ejus utcumque completis dignas Deo laudes exsolvit.

Sed quia necessarium est, cum venit ad summum, ex illo descendere, quoniam ulterius ascendi non potest, et natus homo de muliere nunquam in eodem statu permanet, cumque nil sit in hac vita perpetuum, dictum summum pontificem, diebus ultimis mensis novembris de dicto dominice nativitatis anno MCCCCLIJ, sui pontificatus XJ circa medium ejus anni, visitans manus Domini tetigit eum, visitatio cujus spiritum custodivit. Illum enim quedam invasit infirmitas, propter quam sexto die mensis decembris, tunc immediate sequentis, in festo beati Nicholai spiritum Domino reddidit, et memoria ejus in benedictionibus erit semper. Exequie ejus in ecclesia beate Marie Avinionensis fuerunt in crastinum sollenniter celebrate. Et demum exinde corpus ejus, juxta dispositionem ipsius, apud predictum Case Dei monasterium, quod ipse pontifex in ecclesia et domibus ampliavit, et capellaniis bene dotavit, et possessionibus augmentavit quampluribus, decoravit honorifice, portatum ¹ fuit per dominos [fratrem] et nepotes ipsius cardinales superius nominatos, necnon per alterum fratrem ejus, dominum comitem Bellifortis, aliosque nepotes et consanguineos ejus, quos in papatu bene noverat, nullo spreto, devotissime simul et dolentissime nec minus cerimonialiter quam honorabiliter sociatum, sed virtutes ejus honorum obsequium non attingit, et in sepulcro novissimo, quod ipse in Villanova, Avinionensis diocesis, fieri sibi fecerat fabricari, quodque politissimi et pretiosissimi operis est, illuc ² delato, et in capella quam preter alias ³ supra\ictas pinguissime reddituatam ad hoc a fundamentis ibi construi fecerat situato sepultus est clementissimus ille Clemens, clementie speculum, caritatis hospes, misericordie pater, pietatis allumpnus, liberalitatis minister, justitie pugil, equitatis athleta, concordie sator, et pacis amator, modestie norma, religionis exemplar, amicitie fomes, anchora spei, fidei basis, complacentie mos, eloquentie flos, honor generis et patrie decus; anima cujus requiescat in pace. Amen. Sedit annis XJ, mensibus VJ et diebus XVJ.

1. portatumque, *ms.* — 2. illud, *ms.* — 3. illas, *Bal.*

QUARTA VITA

CLEMENTIS VI

EX APPENDICE
PTOLEMAEI LUCENSIS

Anno Domini MCCCXLIJ et ab Urbe condita MMLXXXXVIIJ¹ nona² die maii, Avinione, ad locum Predicatorum, Clemens VJ, natione Lemovicensis, de quodam loco dicto Mestrio, Lemovicensis dyocesis, fuit in romanum pontificem electus³, et coronatus XIIIJ kalendas⁴ junii [19 maii].

Hic primo vocatus Petrus Rogerii, postmodum monachus et abbas cujusdam monasterii nuncupati *la Casa de Dio*, postmodum abbas Fiscanus in Normandia, deinde archiepiscopus Rothomagensis, deinde in cardinalem, et ultimo⁵ in papam vocatus, sedit annis decem, mensibus sex⁶, diebus XXVIIJ ab electione. Hic fuit vir magne divinitatis scientie atque fons sermocinorum. Hic largissimus fuit, atque in omnibus placidus et affabilis necnon conversabilis.

Hic anno primo pontificatus sui, temporibus jejunii septembris [20 septembris 1342], ordinavit presbiteros cardinales octo et dyaconos cardinales duos : [videlicet] dominum Tutellensem, suum fratrem germanum, primo monachum Tutellensem; dominum Guillermum, suum nepotem ex parte sororis germane; dominum de Guardia⁷, suum consanguineum; dominum de Turre, de Auver-

1. et ab Urbe condita MMLXXXXVIIJ, *omis par Bal.* — 2. *lege septima.* — 3. *assumptus, B.* — 4. *omis par B.* — 5. *cardinalatum, et ultimate, A, Bal.* — 6. *quinque, B.* — 7. *Gardia, A.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5127, fol. 360 r°-363 r°.
B = Bibliothèque Laurentienne, ms. latin XIV, 19, fol. 290 r°-293 v°.

gnia; dominum de Nicosia¹ archiepiscopum²; dominum Tornacensem, de Florentia; dominum Boloniensem³; dominum de Ciartis, de Lemovicinio⁴; dominum Claromontensem, de Lemovicinio⁵, qui postea Innocentius VJ papa; dominum Ademarum Roberti, Lemovicensem; anno sequenti [27 februarii 1344] unum presbiterum et unum dyaconum cardinales : videlicet dominum Lemovicensem, suum nepotem ex parte sue sororis germane, dyaconum cardinalem, et dominum quondam nepotem Autisiodorensem cardinalem presbiterum, Attrebatensem⁶.

Hic concessit Romanis rogantibus ut, sicut eis Bonifacius VIII concesserat quolibet anno Domini centesimo plenam indulgentiam et remissionem peccatorum visitantibus limina apostolorum Petri et Pauli, tantum obtinerent in quolibet quinquagesimo, quotiens eveniret [27 januarii 1343].

Hic instituit episcopum Pragensem in archiepiscopum metropolitanum Boemie [1344].

Postquam reconciliaverat Ecclesie predecessor suus domum de Vicecomitibus Mediolanensibus, ex quibus unum fecerat archiepiscopum Mediolanensem, et alterum in temporalibus vicarium Ecclesie, licet esset tyrampnus, et in pluribus urbibus Lombardie, hic etiam acceptavit eosdem.

Hic etiam dominum Aloisum⁷ fecerat atque coronaverat de regno insularum deperditarum [1344], sed possessionem nunquam habuit.

Hujus tempore fere omnes civitates, terre et castra Patrimonii sancti Petri, Marchie Anconitane et Romandiole se rebellaverunt Sedi apostolice et ipsius in illis partibus rectoribus et officialibus, et omnes devenerunt in manibus tyrampnorum, videlicet Patrimonium in manibus⁸ [Johannis de Vico, prefecti Urbis, Marchia in manibus⁹] dominorum de Malatesta et Galeoti de Arimino, Nolfii¹⁰ et Galassii et ejus fratrum, nepotum comitis Guidi de Montefeltro, domini Alogiti de Fabriano, nepotis Burgarutii de Mathefica, Simidarii de Sancto Severino, nepotis domini Gentilis de

1. Necosia, A; Chosia, B. — 2. archipresbiterum (*sic*), B. — 3. Bononiensem (*sic*), B. — 4. Lemovicino, B, Bal. — 5. Lemovicino, B, Bal. — 6. *au lieu de* quondam nepotem... Attrebatensem (*sic*) Baluze a mis Atrebatensem, nepotem alterius domini Petri Bertrandi quondam episcopi Autissiodorensis (*lege* Eduensis), cardinalem presbiterum. — 7. Eloisum, A, Bal. — 8. manus, A. — 9. Johannis de Vico, prefecti Urbis, Marchia in manibus, *passage omis par les mss.* — 10. Nelfii, A, Bal.

Varano, nepotis Maholis¹ de Montemilano², nepotis domini³ Pagionis⁴ de Cingulo, Nicolai de Boscareto, filiorum domini Raymundi de Esio, et quamplurium aliorum tyrampnorum. Roman-diola vero in manibus predictorum de Malatestis, Francisci Sinibaldi capitanei Forolivii, domini Johannis de Manfredis de Faventia, [et] Bernardini⁵ de Polenta. Quas provincias predicti tyrampni cum eorum sequacibus⁶ occupatas tenuerunt per tempora, ipso papa vivente.

Anno pontificatus sui quarto [1345-1346], comes de Arbi, Anglicus, cum ejus alligatis Vasconibus guerram mortalem et durissimam illo tunc manu potenti per Vasconiam, Petragoricensem et Pictavensem provincias fecerat, ferro [et] igne pene⁷ illas partes devastando. Necnon simili modo comes de Norotono, Anglicus, cum suis alligatis Britonibus in dicto ducatu Britanie⁸ faciebat⁹.

Hujus tempore et sub anno MCCCXLVJ, de mense augusti¹⁰, rex Eduardus Anglie cum octingentis navibus bene munitis ad guerram in Normandia¹¹ illo tunc applicuit, et viribus armorum villam Ca[do]mi [20 julii] et innumerabiles villas, castra et loca in dicto ducatu occupavit, ferro et igne pene devastans usque ad Sanctum Cloum prope Parisius; in quo loco dictus rex Anglie cum suo exercitu per diem totam et noctem sequentem castrametatus¹² est. Per paucos vero dies¹³ sequentes, videlicet die sabbati xxvj mensis augusti antedicti, rex Francie una cum rege Boemie, rege Navarre et rege Majoricarum, cum innumerabilibus ducibus, comitibus, baronibus ac nobilibus, necnon com[mun]i-tatibus armorum prelium cum dicto rege Anglie et suis gentibus habuerunt. Denique dictus rex Anglie et sue gentes bellum predictum obtinuerunt, et dictus rex Francie cum paucis apud Ambianenses¹⁴ est receptus. Dictus autem rex Anglie per duos dies postea subtus temptoria¹⁵ die noctuque in loco qui dicitur Cresci, in quo fuit bellum, castrametatus¹⁶ est cum suo exercitu. In quo bello mortuus est rex Boemie, dux Lothoringie, comes de Lansano, frater dicti regis Francie germanus, comes Flandrie, et alii multi¹⁷ comites et barones atque milites¹⁸ Francigene; necnon, ut dicitur,

1. Michaelis, *B.* — 2. Montemulano, *Bal.* — 3. *omis par B.* — 4. Pagani, *Bal.* — 5. Bernardi, *Bal.*; Bernardum, *B.* — 6. sequentibus, *A, Bal.* — 7. *omis par B, Bal.* — 8. britabat, *A.* — 9. faciendum, *mss.* — 10. *lege julii.* — 11. Normanniam, *B.* — 12. castramentatus, *A.* — 13. dies vero, *A.* — 14. Ambianum, *Bal.* — 15. *lege tentoria, Bal.* — 16. castramentatus, *A.* — 17. multos (*sic*), *B.* — 18. nobiles, *B.*

plus quam duodecim milia hominum Gallicorum in dicto bello ceciderunt mortui. De Anglicis vero pauci mortui fuerunt. Obtento bello, predictus rex Anglie cum suo exercitu versus villam Calesii iter assumpsit, et dictam villam obsedit, et ibi personaliter ipse rex cum regina et filiis atque suo posse in dicta obsidione stetit per XJ menses et XXVJ dies, donec ex vi et ex compulsionem famis dictam villam liberam ad suam voluntatem et mandatum habuit illo tunc, invito rege Philippo Francie et suis gentibus [4 augusti 1347].

Item, durante dicta obsidione, gentes regis Anglie debellaverunt regem Scotie et suam gentem in territorio Eboracensi; in quo bello plus quam decem milia Scotorum mortui ceciderunt, et dictus rex Scotie vulneratus et captivatus est¹ atque conductus et positus in turri² Londoniarum. Et hoc fuit de mense octobris [17] anno Domini MCCCXLVJ.

Item, durante dicta obsidione, gentes dicti regis Anglie, que erant in ducatu Britanie, habuerunt prelium [20 junii 1347] cum duce Britanie et suis gentibus. Ultimate predictum bellum Anglici obtinuerunt, et trecenti milites de gentibus dicti ducis in dicto bello mortui ceciderunt, et dictus dux vulneratus atque conductus in Anglia³ e[s]t positus in turri⁴ Londoniarum.

Item, in MCCCXLVJ⁵, comes de Arbi, qui erat locumtenens dicti regis Anglie in Vasconia, cum suis Vasconibus, Anglicis et aliis quos de Anglia conduxit, habuit bellum in mense octobris [21] cum comitibus et baronibus et⁶ nobilibus et⁷ communitatibus pene totius illarum partium lingue Auxitanensis in loco dicto de Albaroca⁸. Ultimate dictus comes de Arbi et sue gentes dictum bellum obtinuerunt. In quo bello mortui fuerunt comes Aymoneus de Pictavo, comes et capitaneus Francorum, cum multis aliis nobilibus; et circa tria milia inter mortuos et captivos de Francigenis in dicto bello [perierunt]. Capti etiam fuerunt comes de Insula, Riconetus filius comitis Pictavi, et quamplures alii comites et nobiles. Ceperunt dicti Anglici vi armorum, post hujusmodi bellum, civitatem Pictavensem, villam Sancti Johannis de⁹ Angelis, Tutelam, Bregeryacum¹⁰, et multas alias villas ac loca, die noctuque huc et¹¹ illuc per illas¹² provincias discurrentes,

1. *omis par B.* — 2. *turrim, A, Bal.* — 3. *Angliam, B.* — 4. *turrim, A, Bal.* — 5. *lege 1345.* — 6. *omis par B.* — 7. *atque, Bal.* — 8. *Albarona, A; Albarano, B.* — 9. *in, A.* — 10. *Bisgeyacam, B.* — 11. *omis par Bal.* — 12. *dictas, Bal.*

ferro ac¹ igne pene omnia consumentes, cum infinitis captivis et spoliis in civitatem Burdegalensem se cum honore postmodum recipientes.

Hic papa miserat delphinum Viennensem cum cruce signatis ad partes ultramarinas; sed modicum relevavit christianos [1345-1347].

Item, misit dominum Anibaldum, Neapolitanum, et Claromontensem cardinales ad tractandum pacem vel aliquam treugam cum regibus Francie et Anglie ipsorumque regnis². Qui cardinales in tantum studuerunt³ quod eorum⁴ opera treuga triennalis inter dictos reges ordinata extitit [28 septembris 1347], sed parum observata, specialiter in Vasconia et Britania.

Hujus tempore [1347-1348] fames valide fuerunt pene per [totum] universum.

Item, anno quinto sui pontificatus, etiam per universum orbem terribilis mortalitas incepit, adeo ut in illius fine de centum utriusque sexus personis juvenibus et [senibus⁵] in aliqua vix decem, in aliqua vero orbis parte vix quinque superviverent.

Hujus tempore inceptum fuit palatium novum cum audientia magna et capella atque turribus et quasi completum, necnon magna turris, que postmodum cremata extitit.

Hic etiam anno sexto sui pontificatus, xvj kalendas junii, canonizavit sanctum Yvonem presbiterum et confessorem Britannicum.

Item anno septimo sui pontificatus [28-29 maii 1348] ordinavit dominum Bellifortem⁶, suum nepotem germanum, in dyaconum cardinalem.

Hic approbavit processum et sententias latas contra Bavarum⁷, et illo vivente ordinavit cum suis fratribus cardinalibus de novi imperatoris creatione. Quod et factum est, privato archiepiscopo Maguntinensi, qui dicto Bavaro⁸ heretico adheserat. Electores quoque, ad quos electio romanorum imperatorum⁹ pertinebat, de consensu et voluntate Sedis apostolice elegerunt et nominarunt in regem Romanorum et Alamanie ac imperatorem dominum Carolum, tertium filium regis Boemie; quam electionem dictus papa ratificavit et approbavit [1346].

1. et, B. — 2. regna (*sic*), *mss.* — 3. operaverunt, *Bal.*; *omis par A.* — 4. quorum *au lieu de* quod eorum, A. — 5. fabris, A; fratribus, B. — 6. Bellifortis, *Bal.* — 7. Bavarium, *mss.* — 8. Bavario, B. — 9. romani imperatoris, A, *Bal.*

Hic etiam domino¹ regi Francie et Johanni duci Normandie de thesauro Ecclesie in eorum guerris, ut dicitur, mutuavit. Aliqui dicunt quod donavit circa octingenta milia florenorum auri.

Hic ditavit omnes fratres suos, cujuscumque conditionis vel status essent, tam de beneficiis ecclesiasticis quam de thesauris et honoribus atque officiis et divitiis mundanis.

Hujus tempore [27 septembris 1345] comes Aynonie pene cum omnibus suis nobilibus, in bello habito cum Frisonibus, mortui ceciderunt in ipso territorio.

Item, Leodienses bellum habuerunt² cum Brabantinis, in quo circa decem milia Leodiensium perierunt [21 julii 1347].

Hujus tempore [1344] rex Yspanie vi armorum regem Bellemarinum Sarracenum debellavit, cepitque per obsidionem villam Ceccelie³, supra quam fuerat subtus tentoria rex Yspanie cum suo exercitu per duos annos vel circa.

Hujus tempore etiam dominus Luchinus de Vicecomitibus, tyrampnus Mediolanensis, quasi omnes civitates et terras Pedimontis occupavit, et paulo post moritur [24 januarii 1349]. Dominus vero Johannes, suus germanus, archiepiscopus Mediolanensis, efficitur dominus Mediolanensis et omnium terrarum occupatarum per suos tyrampnides. Hic papa dictum archiepiscopum et ejus nepotes excommunicavit propter occupationem factam per ipsos de civitate et comitatu Bononiensi et Pedimontis; ipsosque postea pro pecuniis absolvit, ac eis dominium et regimen dicte civitatis Bononiensis pro duodecim futuris annis nomine Ecclesie concessit, solvendo duodecim milia florenorum anno quolibet Ecclesie romane [1352]. Item, simili modo, concessit civitatem et districtum Ferrariensem marchionibus Estensibus, solvendo dicte camere anno quolibet decem milia florenorum auri.

Hujus tempore [18 septembris 1345] Andreas, rex Sicilie et⁴ frater regis Ungarie, occiditur a suis domesticis de dicto regno, consentientibus, ut dicitur publice, aliquibus regalibus dicti regni et regina, sua uxore, Johanna. Propter quam mortem pene dictum regnum totum⁵ fuit desolatum et destructum. Paulo post [1347] rex Ungarie cum infinitis gentibus armorum, de consensu omnium Italicorum et communitatum atque aliquorum nobilium de dicto regno, predictum regnum manu potenti intravit, et pene totum ad

1. Philippo, *ajouté par Bal.* — 2. habuerunt bellum, *Bal.* — 3. Coedelie, *B;* Sevelie, *Bal.* — 4. Apulie, *ajouté par Bal.* — 5. pene totum regnum, *Bal.*

suas manus pervenit, capiendo ducem Durachii et ipsum decol-
[l]ari faciendo, dictamque reginam cum domino Loysio de Taranto,
quem asserebat suum virum esse, in Provinciam ex [timore¹] dicti
regis fugando [1348]. Quod regnum² Apulie predictus rex obti-
nuit, et paulo post in Ungariam recessit, dimittendo in predicto
regno aliquos capitaneos suos cum gentibus armorum.

Item, prefato tempore, dictus papa duos legatos ex latere, unum
in Ytaliā, et alium in Ungariam, cardinales pro pace inter dictos
regem Ungarie et reginam ac Ludovicum facienda transmisit,
Boloniensem³ videlicet et Neapolitanum. Qui cardinales pacem
inter ipsos posuerunt [1352], [et] dictum regnum Sicilie et Apulie
in manibus dictorum⁴ regine et domini Ludovici nomine Ecclesie
romane possidendum, et [in possessionem] posuerunt dictum domi-
num Ludovicum in regem per archiepiscopum Bracharensem,
apostolice Sedis commissarium in hac parte, de dicto regno corona-
tum [1352].

Hujus tempore archiepiscopus Mediolanensis et tyrampnus trans-
misit⁵ circa tria milia barbutas et totidem pedites cum consensu⁶
et adiutorio nobilium Gebelinorum de Tuscia⁷ ad occupandum
civitates et loca Tuscie⁸ que erant in communi. Sed ultimate
modicum eis profecit. Nam predictae civitates pacem cum predicto
archiepiscopo habuerunt [31 martii 1353].

Hic pontifex, anno nono sui pontificatus, tempore jejunii de
mense decembris [17 decembris 1350], ordinationem fecit de infra-
scriptis cardinalibus, videlicet Egidio Hispalensi archiepiscopo,⁹
Guillermo Cesaraugustano, Raymundo Tholosano, Pastore Ebre-
dunensi archiepiscopis, et de domino episcopo Albiensi, et Nicolao
Capoci,¹⁰ Romano, Urgellensi episcopo, domino Appamiarum et
Raynaldo de Ursinis, etiam Romano, prothonotario pape, Johanne
de Caramagnia prothonotario, abbate Sancti Dyonisii, et domino
de Morino¹¹ generali Predicatorum, ac de Petro episcopo Anti-
siodorensi.

Hujus tempore [22 augusti 1350] Philippus rex Francie moritur
et coronatur primogenitus suus, Johannes dux Normandie, de
eodem regno.

1. *exteriorem (sic), mss.* — 2. Sicilie et, *ajoutés par Bal.* — 3. Bononiensem,
mss. — 4. dicte, *Bal.* — 5. et, *ajouté par A.* — 6. consilio, *B.* — 7. Tussia, *A.* —
— 8. Tussie, *A.* — 9. et, *ajouté par B.* — 10. etiam, *ajouté par B.* — 11. Molino,
Bal.; lege Molendino.

Hujus tempore dominus Guido, Boloniensis ¹ cardinalis, de consensu pape et motu proprio, ivit in Franciam, suis expensis, ad tractandum pacem cum dicto rege et Edoardo rege Anglie. Veneruntque certi duces et ambassiatores postmodum Avinionem tempore Innocentii VJ, anno pontificatus sui primo ², ad perficiendum ea que ordinata erant per dictum dominum cardinalem circa dictam pacem. Sed ultimate concordare non valentes, ad eorum regna recesserunt. Et hoc propter defectum partis regis Francie denegantis observare, ut communiter dicebatur, ea quę tractata, scripta et sigillata, et per ipsos in manibus dicti cardinalis jurata fuerant.

Hujus tempore [1344] rex Majoricarum ejectus fuit de suo regno et de comitatu Rossillonis per regem Aragonum. Qui rex et regina cum filiis suis Avinionem venit, et per plures annos in curia cum competenti statu permansit. Et paulo post dictus rex Majoricarum cum suo posse civitatem Majoricarum manu armata intravit, sed resistere non potuit gentibus regis Aragonum. Captus extitit per ipsos et decol[1]atus fuit, necnon omnes sui sequaces perierunt in manibus Aragonum [1349].

Hujus tempore [decembri 1350] rex Johannes de Francia fuit in curia ad visitandum dictum papam; quem dictus papa honorifice recepit, et per tres dies bulla in forma pauperum aperta fuit generalis.

Hic non modicum diminuit jura, jurisdictiones, libertates, thesaurum atque patrimonia beati Petri et Ecclesie romane.

Hujus tempore Pisani debellaverunt Florentinos super territorium ³ civitatis Lucane ⁴. Et obsederunt dicti Pisani eandem civitatem per octo menses; et fame compulsi illam detinentes reddiderunt ⁵ se dictis Pisanis, et civitas fuit totaliter in eorum manibus [6 julii 1342].

Hujus tempore [1347] quidam nomine Nicolaus Rentii, de Urbe Romana ⁶ notarius, sui industria [et] sine consensu dicti pape, sed motu ⁷ ipsius et populi Urbis factus tribunus et dompnus Urbis, regnavit per aliquod tempus in Urbe. Preliavit illo tunc cum Columpnensibus et eorum sequacibus ad portam Sancti Laurentii dicte Urbis; quos debellavit, et mortui ceciderunt Stephanus de

1. Bononiensis, *mss.* — 2. *lege secundo* (decembris 1354). — 3. territorio, *B.* — 4. Lucani (*sic*), *B.* — 5. retinentes dederunt, *B.* — 6. Romanus (*sic*), *A.* — 7. nutu, *Bal.*

Columpna cum Johanne, filio suo, et tribus suis consobrinis et ¹ quampluribus eorum sequacibus. Qui tribunus post hec aliqua presumpsit contra jurisdictionem Ecclesie facere. Propter quod dictus papa, cum consensu suorum fratrum cardinalium necnon aliquorum nobilium de Urbe, dictum tribunum suo officio exclusit, ipsumque fugavit de Urbe. Accepitque sibi ² in Almaniam apud Boemiam [1350]. Qui captus extitit per nuntios Caroli electi in imperatorem Romanorum, et Avinionem dicto pape conductus, captivatus existens ³ per tempora, et per suum successorem Innocentium relaxatus et transmissus paulo post ad suum officium per dictum papam ⁴ reassumendum; quod et factum est. Ultimate paulo post per suos emulos captus est ⁵ in Capitolio et ibidem trucidatus [8 octobris 1354].

Hujus tempore [9 junii 1348] civitas Avinionensis empta fuit pro Ecclesia a regina Johanna, consentiente viro suo domino Ludovico de Taranto, postea coronato in regem Sicilie et Apulie de consensu dicti pape et cardinalium.

Hic die sexta decembris, in die sancti Nicolai, anno Domini MCCCCLIJ, Avinione, in palatio apostolico, ad Christum migravit. Sepultus est in monasterio de *la Casa de Dio*, Claromontensis dyocesis ⁶.

1. aliis, *ajouté par Bal.* — 2. *omis par B.* — 3. *lege extitit, Bal.* — 4. *per dictum papam ad suum officium, Bal.* — 5. *omis par Bal.* — 6. *Baluze a ajouté à cette Vie une finale empruntée à Werner de Bonn; cf. appendice I, Corpus portatum fuit... tumulatum.*

QUINTA VITA CLEMENTIS VI

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

PRIORE FLOREFFIENSI

Clemens VJ, qui prius Petrus Rogerii est nuncupatus, primo existens niger monachus, deinde factus est magister in theologia, et postmodum episcopus Rothomagensis [14 decembris 1330], post cardinalis [18 decembris 1338], et ultimo factus est papa. Cepit anno Domini MCCCXLIIJ.

Qui cum eodem anno circa Penthecosten [circa 19 maii 1342] faceret gratias generales in Avinione, tanta convenit multitudo clericorum volentium in gratia pauperum impetrare quod numerus clericorum pauperum tunc in examinationibus dyocesium¹ per universum orbem fuit computatus ad centum milia clericorum, prout ego personaliter ibidem tunc existens veridicorum relatione intellexi.

Hic papa cum in principio sui pontificatus faceret reservationes abbatiarum et prelaturarum, electiones conventuum et capitulorum irritas² habens, et super hoc sibi fuerit intimatum quod huiusmodi reservationes a suis predecessoribus minime fuerint³ facte, ipse fertur respondisse : *Predecessores nostri nesciverunt esse papa*⁴.

Ipse sumptuosissimum tenuit statum et multum pomposum ac secularem, prout⁵ audiui et pro parte cognovi.

Fertur quidam tunc suam dicto Clementi dedisse supplicationem,

1. diocesum, *Bal.* — 2. irritans (*sic*), *A.* — 3. fuerunt, *A.* — 4. papam, *A.* — 5. ut, *Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. 12000, fol. 139 v°-144 v°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 A, fol. 225 r°-229 r°.

addens eidem quosdam versus; qui, si ejus supplicatio admitteretur, ipsi versus legerentur recto ordine in laudem pape; si vero ejus supplicatio refutaretur, dicti versus legerentur ordine retrogrado in dicti pape vituperationem. Et sunt tales :

*Laus tua, non tua fraus, virtus, non copia rerum,
Scandere te fecit hoc¹ decus eximium.
Pauperibus tua das, nunquam stat janua clausa.
Fundere res queris, nec tua multiplicas.
Conditio tua sit stabilis, non tempore parvo
Vivere te faciat hic Deus omnipotens.*

Anno autem MCCCL fuit annus jubileus per dictum papam ordinatus et constitutus in Roma tanquam in loco dignissimo, in quo, ut ait beatus Gregorius, ultra sex milia corpora sanctorum in quolibet die anni requiescunt, prout in prologo dicti jubilei dictus papa Clemens asserit, qui sic incipit : *Ad memoriam*, etc.² Hic papa Clemens dedit Romanis bullam de dicto jubileo, in qua de consensu fratrum suorum cardinalium, claves gerens celestis Ecclesie, universis et singulis pro prima vice qua infrascripta dicte bulle audient vel legent largitur³ misericorditer quadraginta annos indulgentie.

Clemens, episcopus, servus servorum Dei, etc. Cum natura humana ad statum magne senectutis minime perveniat, et hoc ratione sue grandis fragilitatis, qua incessanter vexatur, et de centum in centum annis in ista⁴ civitate Rome sit indulgentia [plena] et remissio peccatorum, et pauci sint quibus ad decrepitam etatem liceat pervenire, propter quod a desiderio predictae indulgentie⁵ quamplurimi remanent frustrati, auctoritate nostra et potestate apostolorum Petri et Pauli, qua nos⁶ fungimur, ex parte Dei omnipotentis, omnibus christianis venientibus ad sanctam civitatem patriarchalem, numerando a die⁷ qua [alia] indulgentia fuit et ab ipsa die completis XLVIIIJ annis⁸, totum quinquagesimum⁹ annum indulgentie et remissionis damus et ut sequitur impartimur¹⁰. Quicumque igitur qui peregrinandi causa ad sanctam civitatem patriarchalem antedictam accedere proposuerit, illa die qua de hospitio suo viam arripere voluerit, eligere possit confessorem seu confessores et in via et in locis aliis quibuscumque : quibus quidem confessoribus auctoritate nostra¹¹ concedimus plenam

1. non, B. — 2. omis par B, Bal. — 3. largiter, A. — 4. lege sancta, Bal. — 5. indulgentie predictae, A. — 6. omis par Bal. — 7. de, ajouté par B. — 8. XLVIIIJ annis expletis, A. — 9. quadragesimum, corrigé en quinquagesimum très postérieurement, B. — 10. impartimur, B. — 11. predicta, Bal.

potestatem absolvendi omnes casus papales ac si persona nostra¹ ibi esset. Item concedimus quod si vere confessus in via moriatur,² ab omnibus peccatis suis sit immunis penitus et absolutus³. Et nichilominus prorsus mandamus angelis paradysi quatenus animam illius a purgatorio penitus absolutam in paradysi gloriam introducant. Item volumus et ordinamus quod omnes archiepiscopi et episcopi, absque hoc quod a nobis vel superioribus licentiam eis petere oporteat, possint suas provincias exire cum ad predictam voluerint accedere civitatem. Item concedimus de gratia speciali omnibus rectoribus et curatis in exemplar sanctarum animarum datis desiderantibus venire ad prefatam civitatem patriarchalem quod ipsi possint suas ecclesias vel sua beneficia per annum integrum arrendare. Et si contigerit in via eos⁴ ab hac luce migrare, volumus quod tytulus nostre donationis⁵ illo anno roboris habeat firmitatem, et quod nullus impetrans generaliter aut specialiter⁶ aliquod impedimentum inferre audeat sub amissionis sue impetrationis⁷ pena et maledictionis eterne, et nichilominus exnunc prout extunc⁸ suam gratiam annullamus. Item sancto ordini monachorum nigrorum et alborum concedimus privilegium speciale, videlicet quod moti devotionis affectu, volentes visitare dictam sedem nostram, predictam indulgentiam assequantur⁹, vel¹⁰ si eorum abbas nollet eos ad hoc licentiaré, monachus huiusmodi, devotione ductus, coram tribus antiquis possit eum requirere et repetere ab eodem ut ad¹¹ predictam indulgentiam Sanctamque Sedem visitandam licentiam sine difficultate conferat veniendi, necnon pretium sui victus¹², vestitus et calciamenti ratione accessus et regressus totius anni habeat dare. Quod si huiusmodi ordinationis nostre contemptor fuerit, predictum ire volentem impediendo, maledictionem Petri et Pauli apostolorum eidem imputamus¹³, et eum ab omni officio suo perpetuo deponimus et privamus. Item moniales, si tamen illis, qui eas regunt, visum fuerit eas fore licentiaré, licentiam habeant antedictam. Si vero rectores earum aliquas ex eis ratione aliqua remanere iudicaverint, unum psalterium qualibet septimana dicant, ut Deus eos qui predictam indulgentiam¹⁴ acqui-

1. personaliter, ajouté par Bal. — 2. quod, ajouté par A, B. — 3. et penitus absolutus, Bal. — 4. eos in via, Bal.; eis au lieu de in via eos, B. — 5. donationes (sic), B. — 6. noster generalis aut specialis, A, B. — 7. impetrationis sue, A. — 8. ex tunc prout ex nunc, Bal. — 9. assequantur, Bal. — 10. et, Bal. — 11. ab (sic), B. — 12. predictum sui victum au lieu de pretium sui victus, A. — 13. imprecamur, Bal. — 14. qui predictam indulgentiam habeant supradictam (sic), B.

sierint¹ dignetur in sua gratia conservare, volentes quod hujusmodi moniales indulgentiam habeant supradictam². Item illi qui in³ decrepita senectute vel alia incurabili infirmitate fuerint pregravati, si pro itinerantibus ad dictam sanctam indulgentiam qualibet septimana tres Pater noster dixerint, predictam indulgentiam habeant pari modo. Si vero, quod absit, aliqui predones, vispiliones⁴, vel aliquis fur, vel cujuslibet alterius rei custos vel consors, vel etiam quicumque alii euntibus ad sanctam civitatem vel repatriantibus ab eadem impedimentum vel gravamen, directe vel indirecte, juvando vel consulendo ausus vel ausi fuerint opponere, propter quod obediendi filio eundo vel redeundo molestia inferatur, maledictionem apostolorum Petri et Pauli, quam eis imputamus⁵, se noverint incurrisse. Et nichilominus, ne facilitas venie incentivum tribuat delinquendi, volumus quod qui hujusmodi devotionis sancte fractor extiterit seu violator, nisi ad nos seu nostros penitentiarios cardinales velocem habuerit⁶ recursum, et nisi in mortis articulo dumtaxat, premissa tamen dampni illati satisfactione, absolutionis beneficio gaudeat quoquo modo. Volumus insuper quod omnes Romipete patrie Rome, Campanie, Tuscie, Apulie, Calabrie, Principatus, terre Laboris, Ytalie, usque ad Pedemmontis in predicta civitate per unum mensem sequentem residentiam faciant, qualibet die visitando Sanctum Petrum, Sanctum Johannem de Laterano, Sanctam Mariam vocatam le Majour⁷, Sanctum Laurentium extra muros, Sanctam Crucem in Jherusalem, Sanctum Sebastianum, ubi fuit dictum et in romana curia scriptum: In loco isto⁸ est divina promissio et peccatorum remissio⁹ et claritas perpetua meritis sancti Sebastiani¹⁰ et propter cathecumbas¹¹ sanctorum¹² apostolorum Petri et Pauli, et ratione cimiterii Sancti Calixti¹³ quod ibi est, et ratione CLXXIIII milium martyrum qui ibi sunt sepulti cum XVJ summis pontificibus qui pro Christi fide martyrium pertulerunt. Visitent etiam et Sanctum Paulum, qui veritatis exstitit lucidissimus predicator. Provinciales vero et Gallici, Aragonenses, [Castellani] et Cathalani, Portugalenses¹⁴, Navarii¹⁵, Anglici, Hungarii, et cetera nationes per XV dies in dicta civitate continue resideant, predictas ecclesias

1. adquisierunt, A, B. — 2. hujusmodi indulgentiam supradictam (sic), B. — 3. omis par A. — 4. vispiliones, A. — 5. imprecamur, Bal. — 6. habuit, A. — 7. Major, A. — 8. in isto loco, A. — 9. et peccatorum remissio, omis par B. — 10. Sebastiani, A. — 11. catacumbas, Bal. — 12. sanctas, B, Bal. — 13. Kalixti, A. — 14. Perchi grilentes et au lieu de Portugalenses, A; Perchigi et lenthés, B. — 15. omis par B.

visitando. Cum autem fideles predicti ista devotione¹ compleverint suas peregrinationes, ostendetur eis ex mandato nostro sudarium Domini nostri Jhesu Christi. Quo viso, ab omnibus peccatis suis sint absoluti, et indulgentias habeant ab eisdem. Nosque² ex parte Domini nostri Jhesu Christi, cujus sumus in terra vicarius, reducimus³ eos ad statum in quo erant die illo quo baptismum susceperunt⁴, de gratia speciali. Confirmamus insuper et virtutis robore solidamus omnes gratias et indulgentias quascumque ducentorum trium pontificum qui fuerunt ab apostolo Petro citra⁵, ab eisdem dicte civitati patriarchali erogatas; que gratie seu indulgentie sunt innumerabiles, prout nobis constat per aut[h]enticas scripturas doctorum et⁶ originalia earum⁷ approbata. Volumus insuper et de consensu fratrum nostrorum ordinamus quod si aliqua persona de predicta indulgentia rediens, instigante dyabolo, consentiat⁸ peccato, et in peccatis perseverando contingeret eam mori, ratione peccatorum que de antea commiserat, que sub virtute anni quinquagenarii fuerunt ablata et indulta, nolumus⁹ quod pena inferni sibi aliquatenus inferatur nisi ratione illorum que post supremum adventum¹⁰ fuerint¹¹ perpetrata. Istam indulgentiam auctoritate Petri et Pauli apostolorum de quinquaginta in quinquaginta annis predicte¹² concedimus civitati. Istud¹³ est jocale mirabile et pretiosum ac etiam ab omnibus fidelibus desiderandum, quod nos per manus dictorum¹⁴ legatorum, videlicet Jacobi Savil, Bonifacii et Jacobi de Columpna, et ceterorum civium civitatis Romane eidem civitati misericorditer destinamus. Si quis autem temeritatis arrogantia ausus fuerit¹⁵ infringere predicta vel contra ea imprecari, excommunicationis sententiam et eternam maledictionem se noverit incurrisse. Datum Avenione, IIIJ kalendas julii, pontificatus nostri anno tertio [28 junii 1344].

Predicto autem anno [1350], ut prefertur, instituto et publicato per totam christianitatem, innumerabilis populus utriusque sexus perrexit turmatim ad Romanam civitatem pro predictis¹⁶ indulgentiis impetrandis et habendis : cujus tanta fuit multitudo quod, prout quidam Romipeta, homo veridicus, michi narravit, cotidie infra dictum¹⁷ annum ad quinque milia peregri-

1. devote, A. — 2. quoque, A. — 3. reducamus, A. — 4. acciperunt, A. — 5. circa, A. — 6. omis par A. — 7. eorum (sic), A. — 8. alicui, ajouté par Bal. — 9. nolumus, A. — 10. postea au lieu de post supremum adventum, Bal. — 11. fuerunt, A, B. — 12. omis par B; prefate, Bal. — 13. enim, ajouté par Bal. — 14. predictorum, A. — 15. fuit, A. — 16. peccatis (sic), B. — 17. predictum, A.

norum intrantes et exeuntes ¹ Romam bene poterant computari.

Anno autem VIII pontificatus dicti Clementis, videlicet anno Domini predicto [1349], discurrebant per diversas Alamannie provincias congregationes hominum utriusque sexus se mirabiliter flagellantes, de quibus feci mentionem in tytulo de Karolo ², ultimo imperatore. Horum vero sectam dictus Clemens, auctoritate apostolica, compescuit et annullavit per suam constitutionem, cujus tenor talis est, ut sequitur.

Clemens, episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus archiepiscopo Maguntinensi ejusque suffraganeis, salutem et apostolicam benedictionem. Inter sollicitudines innumeras et immensas quibus ultra vires ex apostolice servitutis debito perurgemur, illud cordi nostro potissime insidet et ad hoc attentius studia nostra convertimus et conatus ut apud omnes Christi nominis professores orthodoxa fides fulgeat, et sic catholice et apostolice Ecclesie norma sine quocumque fictionis, simulationis, seu velaminis pallio pure et laudabiliter observetur quod a vinea Domini Sabaoth, cujus cura nobis licet inmerito ³ est commissa, vepres et urticae tam periculose quam dampnabiliter succrescentes evellantur radicitus ⁴, et vulpeculae, quae ipsam demoliri nituntur, per apostolice Sedis providentiam abigantur. Sane molesta nobis, etc., ut apud Odoricum Raynaldum ad annum 1349, § 20.

Postquam vero predictus Clemens papatum tenuerat per decem annos, percussus apostemate in dorso, cum familiares sui ivissent prandere, solo camberlano secum relicto, ipsius apostema erumpens et cor ejus submergens, subito exspiravit.

1. euntes, B, Bal. — 2. magno, ajouté par B, Bal. — 3. inmeritis, Bal. —

4. radicitibus, A.

SEXTA VITA CLEMENTIS VI

excerpta ex opere anonymo
quod *Breviarium historiale* vocatur.

Clemens VJ, natione Lemovicensis, electus fuit ¹ in papam anno Domini ² MCCCXLIIJ. ³ In cathedra Petri sedit ⁴ annis XJ.

Anno primo sui pontificatus, in estate [1342], fuit tanta aquarum inundantia fere per totum mundum, non a pluviis orta, sed undecumque ⁵ scaturire, etiam in montium cacumine, videbatur, adeo quod loca inconsueta ⁶ occuparet, et in civitate Avinionensi navigio iretur ⁷, et per muros multarum civitatum, et presertim civitatis Coloniensis, a navibus ⁸ scanderetur. Pontes et turres plurime ruerunt ⁹ ab aquis suffosse.

Eodem anno, de mense ¹⁰ januarii [1343], prefatus papa, presentibus ambaxiatoribus Romanorum, in anno quinquagesimo futuro omnibus visitantibus Urbem concessit indulgentiam ple-

1. *omis par B, Bal.* — 2. *omis par H, Bal.* — 3. *et, ajouté par E, H.* — 4. *sedit in cathedra, E, H.* — 5. *undequaque, A, Bal.* — 6. *mansueta, B, G, Bal.* — 7. *irentur, A.* — 8. *manibus, B, Bal.* — 9. *ruerent, A, C, D, E, F, G, H, I.* — 10. *mensis (sic) au lieu de de mense, A.*

Désignation des manuscrits employés :

- A = Bibliothèque de la ville de Troyes, ms. 498 bis, fol. 206 v°-208 r°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5033, fol. 159 v°-160 v°.
C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4943, fol. 241 v°-242 v°.
D = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4913, fol. 167 r°-168 r°.
E = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4944, fol. 179 v°-180 v°.
F = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 9670, fol. 151 r° et v^o.
G = Bibliothèque Vaticane, *Ottoboni 1758*, fol. 174 v°-175 v°.
H = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus 3757*, fol. 148 r° et v^o.
I = Bibliothèque Sainte-Geneviève de Paris, *Æ, 327*, incunable édité à Poitiers en 1479, cahier r.

nariam; et annum illum instituit jubileum in perpetuum¹, quem olim Bonifacius octavus statuerat² de centesimo in centesimum³, iste de quinquagesimo⁴ in quinquagesimum commutavit⁵.

Dictus summus⁶ pontifex, anno secundo sui pontificatus, [1J] ydus⁷ aprilis [12 aprilis 1344], processus contra Ludovicum ducem Bavarie innovans, ipsum penitus⁸ reprobavit⁹, monuitque electores ut ad electionem procederent; alioquin Sedes apostolica provideret¹⁰.

Eodem anno (*sic*)¹¹, de mense junii, Edoardo, rege Anglie, contra Philippum, regem Francie, mare transituro, prope Sclusam portum Flandrie obvianti, exercitus Francorum confligitur, tanta strage¹² facta¹³ quod aqua maris plerisque diebus tincta sanguine videretur.

Dicti pontificis tempore et¹⁴ anno [MCCC]XLVIJ (*sic*)¹⁵, inter Philippum, Francie, et Edoardum, Anglie reges, prope Cressi¹⁶ confligitur. Ibidem rex Boemie, comes Flandrie et quamplures¹⁷ terrarum domini, propter regem Francie advenientes, occisi sunt¹⁸, victoria cedente Anglicis¹⁹.

Subsequenti anno circa Purificationem beate Marie²⁰ Virginis²¹ [circa 2 februarii 1348] cepit mortalitas Avinioni²², durans ibi fere per annum; et deinde per partes alias serpendo per totam Franciam, Ytaliam et Alamaniam crassabat²³ tam vehemens ut²⁴ vivi vix sufficerent mortuos pre multitudine²⁵ sepelire, et multe ville et loca multo tempore deserta²⁶ manerent²⁷. Nascebantur hominibus ulcera sub acellis²⁸ et in inguine²⁹, et³⁰ hiis natis, post tertium diem³¹, supervivere non poterant³². Aliqui etiam proprio

1. in perpetuum, *omis par F, I.* — 2. instituerat, *E.* — 3. in centesimum, *omis par H.* — 4. centesimo, *H.* — 5. commutavit in quinquagesimum, *A, B, E, H, Bal.*; commutavit in quinquennium (*sic*), *G.* — 6. *omis par C, D, F, I.* — 7. ydibus, *D, F, Bal.* — 8. in exilio, *ajouté par E.* — 9. renovavit, *C.* — 10. alioquin Sedes apostolica provideret, *omis par B, Bal.* — 11. *lege 1340.* — 12. strages, *mss.* — 13. *omis par B, Bal.* — 14. *omis par A, Bal.* — 15. *lege 1346.* — 16. Cressy, *B, Bal.*; processu au lieu de prope Cressi, *E.* — 17. alii, *ajouté par H.* — 18. au lieu de propter regem Francie advenientes, occisi sunt *E met* advenientes in auxilium regis Francie interempti sunt. — 19. Anglis, *Bal.* — 20. *omis par G, H.* — 21. Virginis gloriose au lieu de beate Marie Virginis, *E.* — 22. Avinionis, *B.* — 23. crassabatur, *A, E*; crassabat, *D*; crescebat, *F, H, I.* — 24. et, *A.* — 25. pre multitudine mortuos, *E.* — 26. deserte, *G, H, I.* — 27. au lieu de et multe... manerent *E met* unde multe ville et loca diu et diu deserte manserunt. — 28. assellis, *H*; axellis, *Bal.* — 29. et in inguine, *omis par I.* — 30. ex, *B, Bal.* — 31. supervenire alias, *ajouté par C.* — 32. au lieu de post tertium... poterant *E met* diem post tertium supervivere non valebant.

sanguine¹ suffocabantur. Hanc pestilentiam aliqui asserebant ex conjunctione quarundam² planetarum ortum habuisse in signo Aquarii, cujus effectus viginti annis erat duraturus, et ex aere corrupto, ita quod homines se mutuo inficiebant, sicut ad hoc erant dispositi secundum complexionem³.

Anno sequenti [1348] Judei per totam Alamaniam fuerunt combusti, quibus imponebatur⁴ quod fontes et puteos intoxicassent⁵; et aliqui torti id confessi fuerunt⁶ esse verum.

Subsequenti anno [1349] et die⁷ septimo septembris terre motus fuit Rome et in multis civitatibus Ytalie; tuncque ecclesia Sancti Pauli Rome et plura alia edificia ceciderunt.

Hoc tempore [1349] Delphinatus⁸ Viennensis venit⁹ ad manus Karoli, primogeniti Johannis regis Francie, ex ultimi delphini¹⁰ renunciatione, qui ex milite factus fuit patriarcha¹¹ Alexandrinus [3 januarii 1351].

Anno Domini MCCCLJ visum fuit in Provincia portentum ignis in celo quod a philosophis¹² vocatur¹³ candela rotunda.

Quo anno [1349] in Alamania surrexit quedam secta pestifera gentium, qui se penitentes cruciferos seu flagellatores appellabant. Confluebant hujusmodi¹⁴ ex diversis doctis cum indoctis, nobiles cum ignobilibus¹⁵, sine delectu¹⁶ personarum congregatis; et peregre euntes¹⁷ sub vexillo crucifixi, triginta duobus diebus cum dimidio peractis, nunquam in uno loco¹⁸, preterquam diebus dominicis, bina nocte quiescentes. Faciebant autem penitentiam mane et sero, nudantes corpora, solis femoralibus retentis¹⁹, se flagellabant flagellis nodosis acubus insutis cum tribus cordis ictus²⁰ dantibus. Hec secta cepit in superiori Almania; et [ad inferiorem²¹

1. sanguine proprio, *E*. — 2. aliquarum, *B, C, D, E, F, G, Bal.*; aliquorum, *I*. — 3. *au lieu de* Hanc pestilentiam, etc., *E* *met* Hanc pestilentiam autumabant aliqui quarundam planetarum ex conventionem in signo Aquarii ortum habuisse, cujus effectus annis XX erat duraturus, et ex aere infecto; unde homines se mutuo inficiebant secundum quod erant ad hoc dediti eorum juxta complexionem. — 4. impingebatur, *A, C, E, F, G, H, Bal.*; impinguebatur, *B*. — 5. intocicassent, *C, D, I*. — 6. fuerant, *A, B, C, D, F, G, H, Bal.* — 7. *omis par* *A, B, C, D, F, G, H, I, Bal.* — 8. Dalphinatus, *A, B, E, H, Bal.* — 9. *placé après* Karoli *par* *C, D, F, I*. — 10. dalphini, *C, E, H*. — 11. patriarcha fuit, *B, Bal.* — 12. philosopho, *A, Bal.*; ad philosophum, *B*. — 13. appellatur, *A, B, C, D, F, G, I, Bal.* — 14. Confluebat ibidem, *H*. — 15. innobilibus, *A, B, C, D, F, G, I*. — 16. deletu, *B, E, G, H, I*. — 17. euntibus, *E*. — 18. loco uno, *A, B, Bal.* — 19. relictis, *Bal.*; redactis, *B*. — 20. jactus, *C, D, F, I*. — 21. inferiora, *B, Bal.*

descendit ¹, demum ² ad partes Gallicanas. Et si ³ prohibiti fuissent a clero, minabantur violentiam se ⁴ facturos. Finaliter vero, nisi quod ⁵ dominus papa sub sententia anathematis id prohibuit, mala plurima per eos attemptata fuissent.

Et quia, ut premissum est, dictus summus pontifex ⁶ electores Imperii ⁷ monuerat ut ad electionem procederent, ideo Colonien-sis, Treverensis et Maguntinensis archiepiscopi, dux etiam Saxonie et Johannes, Boemie rex, in villa Rense ⁸, Treverensis dyocesis, dominum Karolum, dicti regis Boemie primogenitum, in regem Alamanie elegerunt [11 julii 1346], ⁹ qui postea in oppido Bunnensi ¹⁰, Coloniensis ¹¹ dyocesis, circa festum sancte Katherine corona ferrea extitit coronatus [26 novembris 1346], eo quod urbs Aquen-sis, ubi hoc fieri est consuetum, et ¹² Frankenfordia, ubi electio celebrari consuevit, Bavaro tunc viventi ¹³ adherebant ¹⁴. Hic imperator, ¹⁵ anno [MCCC]LV ¹⁶, descendens in Ytaliam, coro-nam imperialem suscepit, et uxor ejus cum eo in basilica Sancti Petri Rome in die sancto Pasche [5 aprilis 1355]; statimque Roman exiens, vicarium fecit marchionem Montisferrati in Ytalia, et episcopum Augustensem in civitate Pisana.

Verum, quia populus Romanus perprius, anno scilicet ¹⁷ quadra-gesimo septimo, nobilium urbis regimine tyrannico conculcatus, quemdam Nycholaum Laurentii, notarium Urbis, in tribunum elegerat. Qui, populi fretus auxilio, multos nobilium occidit, seque lavari ¹⁸ faciens in concha ¹⁹, qua olim Constantinus imperator mundatus est a lepra, ipso ²⁰ die sancto Penthecostes [20 maii 1347 ²¹] miles factus, talem titulum ²² sibi ²³ usurpavit : *Candi-datus Spiritus Sancti, miles, Nicholaus, severus et* ²⁴ *clemens, libe-rator Urbis, zelator Ytalie, amator orbis* ²⁵, *et tribunus augustus.* Iste gubernando Urbem, pacem multam ²⁶ in ea et in vicinis ²⁷

1. descendens, A, B, C, D, F, G, I, Bal. — 2. demumque, E, H. — 3. nisi, E. — 4. se violentiam, Bal. — 5. quia, A, B, C, D, E, F, I, Bal. — 6. pontifex summus, D. — 7. imperatoris, A, E. — 8. Renso, Bal.; Reuso, B; Reusse, E; Reuse, G, H. — 9. Karolus igitur predictus, primogenitus regis Boemie, in regem electus fuit, *ajoutés par H.* — 10. Benevenensi, B; Revenensi, E; Benensi, F; Venensi, I. — 11. *omis par C, D, F, I.* — 12. *omis par B, G, I.* — 13. venienti, C. — 14. adherebat, A. — 15. scilicet, *ajouté par C.* — 16. *omis par E.* — 17. vide licet, H. — 18. lavare, B, Bal. — 19. concha, A, C, D, F, I. — 20. ipse, F, G, H, I. — 21. *lege 1 augusti 1347.* — 22. talenticulum, I. — 23. sibi titulum, H. — 24. *omis par A, Bal.* — 25. urbis, Bal. — 26. multam pacem, C. — 27. viciniis, A, F, G, H.

ejus fecit, dominum Karolum electum et electores coram se citari mandavit docturos¹ de jure suo, et alia multa egit² que dignitati et juri Imperii derogabant. Tandem habitum ignotum induens, curiam³ domini Karoli in Boemia adiit [1350] scrutaturus⁴; sed ipsum agnitum sibi que presentatum idem⁵ imperator pape misit [1352], qui ipsum Avinioni⁶ in carcere aliquamdiu reclusit, sed comperto quod adversus Ecclesiam nichil attemptasset, relaxatus dimittitur et, Romam rediens, a populo tumultuante perimitur [8 octobris 1354].

Dictus⁷ imperator fuit vir⁸ peritus litterarum et multarum linguarum, astutus, sagax, qui regnum Boemie optime reformavit. In Ytaliam cum maximo veniens potentatu, ope et favore Urbani⁹ quinti terribilis primo apparuit, sed cito cum magna pecunia, sed majori infamia, reversus est ad patriam, ad lares proprios¹⁰ [1368-1369]. Obiitque senex [29 novembris 1378], cum imperasset annis [XXIV¹¹].

1. dicturos, *E*; ut, *ajouté par B*. — 2. fecit, *A*. — 3. quidem, *ajouté par B, Bal*. — 4. scrutaturum, *B, G*; stuistaturum, *Bal*. — 5. idemque, *A*. — 6. Avinionis, *B*. — 7. Supradictus, *H*; Dictusque, *B*. — 8. vir fuit, *Bal*. — 9. pape, *ajouté par H*. — 10. proprias, *I*. — 11. triginta (*sic*), *B, Bal*.

PRIMA VITA

INNOCENTII VI

Innocentius papa VJ, natione Aquitanicus¹, de loco de Monte, dyocesis Lemovicensis, post dictum Clementem VJ immediate Avinioni fuit electus in papam² xviii die³ mensis decembris, anno Domini MCCCLIJ, et die xxiiij³ dicti mensis⁴ fuit coronatus.

Hic prius vocatus est Stephanus Alberti. Fuitque primo⁵ doctor legum, existens iudex majör senescallie⁶ Tholosane, ab inde vero promotus est⁷ ad ecclesiam Noviomensem, deinde⁸ translatus ad ecclesiam Claromontensem, demum per dictum⁹ Clementem papam VJ assumptus in presbiterum cardinalem, habuitque titulum Sanctorum Johannis et Pauli. Postea autem fuit factus episcopus Ostiensis et Velletrensis¹⁰, et penitentiarius major. Postremo vero, ut premititur, electus in papam. Seditque annis VIIIJ, mensibus VIIJ et¹¹ diebus XXV.

Hic factus papa, die xv mensis februarii, que fuit feria sexta quatuor temporum anni [MCCC]LIIJ jam inchoati, fecit presbiterum¹² cardinalem dominum Audoinum¹³ Alberti, dyocesis Lemovicensis, nepotem suum ex fratre, tunc episcopum Magalonensem¹⁴; cui assignavit titulum Sanctorum Johannis et Pauli, quem per prius habuerat ipse.

1. Aquitanicus, *A, B.* — 2. die xviii, *A, B.* — 3. *lege xxx.* — 4. dicti mensis, *omis par E*; decembris, *ajouté par B.* — 5. primo, *omis par B, E, Bal.* — 6. senescallie, *E.* — 7. *omis par E.* — 8. et de ea au lieu de deinde, *E.* — 9. dominum, *B.* — 10. Belleciensis, *E.* — 11. *omis par B.* — 12. vestrum (*sic*), *B.* — 13. Andinum, *B.* — 14. Magolenensem, *B.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14617, fol. 247 r°-253 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 505 v°-512 r°.
E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 474, fol. 14 v°-23v^o.

Hoc eodem anno, tempore pascali [aprili 1353], fuit translatum corpus Clementis pape¹ VJ de ecclesia majori Avinionensi, in qua commendatum fuerat, ad monasterium Case Dei in Arvernia², dyocesis Claromontensis³; quod etiam concomitati⁴ sunt usque ad sepulture sue perfectionem quinque cardinales, videlicet frater⁵, tres nepotes et unus consanguineus sui, quos ipse consortio et collegio cardinalium aggregaverat, dum vivebat.

Eodem etiam tempore fit magnus concursus populorum peregre venientium ad monasterium Sancti Petri Montismajoris, dyocesis Arelatensis, ubi esse dicebatur indulgentia magna, ymo secundum aliquos plenaria. Est autem talis indulgentia anno illo quo festum Inventionis sancte Crucis occurrit feria sexta, quemadmodum fuit anno predicto [1353].

Hoc⁶ ipso tempore [1353] fuit aquarum inundatio maxima⁷ circum circa Avinionem et abinde usque ad⁸ Arelatem⁹, in tantum quod tam in Rodano quam¹⁰ aliis aquis adjacentibus multi ex dictis peregrinis perierunt et submersi fuerunt.

Tunc temporis fere omnes¹¹ civitates cum castris et locis que spectabant ad jus et proprietatem romane Ecclesie in partibus Ytalie erant extra manus ipsius¹², tenebanturque seu¹³ verius detinebantur¹⁴ et occupabantur per tyrannos aut alios¹⁵ in dictae Ecclesie prejudicium, detrimentum et jacturam. Circa quod volens dictus Innocentius papa providere dareque¹⁶ ordinem ut ad dictam Ecclesiam reducerentur, in sui regiminis principio misit [30 junii 1353] ad partes illas, legatum suum de latere, dominum Egidium Alvari, Yspanum, tituli Sancti Clementis presbiterum cardinalem, ut circa reductionem et recuperationem¹⁷ predictorum intenderet et vacaret. Qui cum ad partes predictas pervenisset, non invenit¹⁸ in omnibus terris et dominiis dictae Ecclesie loca sub regimine ejus consistentia in quibus caput suum posset tute¹⁹ reclinare²⁰, nisi in Patrimonii provincia locum²¹ et castrum Montisflasconis, et in ducatu Spoletano locum de Montefalco²². Sed ab

1. *omis par E.* — 2. *Avernia, B, E; Alvernia, Bal.* — 3. *Claromontensis dyocesis, B.* — 4. *comitati, B.* — 5. *omis par A, B.* — 6. *Et, E.* — 7. *inundatio maxima aquarum, B.* — 8. *omis par E.* — 9. *Aralatem, E.* — 10. *in, ajouté par B, Bal.* — 11. *omnes fere, B, Bal.* — 12. *suas, E.* — 13. *tenebantur seuque, A. B.* — 14. *determinabantur (sic), E.* — 15. *omis par B, E.* — 16. *et dare, B.* — 17. *reparationem, E.* — 18. *invenerat, E.* — 19. *tute posset, B, Bal.* — 20. *inclinare, B.* — 21. *in Patrimonii provincia locum, mots omis par B.* — 22. *Monteflaco, B.*

inde, per Dei gratiam, successivis temporibus, satis dilatavit fimbrias suas¹, prout ex sequentibus apparebit.

Dicto etiam² anno, scilicet [MCCC]LIHJ³, Karolus, rex Romanorum et Alamannie, Metis existens cum curia sua⁴, comitatum Luce[m]burgensem, quem Wencezlao⁵, fratri suo, dederat, constituit et ordinavit in posterum esse ducatum.

Eo etiam tempore [1354], duo fratres Minores, pro eo quia⁶ male sentiebant in fide et presertim super articulo alte paupertatis, Avinione⁷ combusti fuerunt.

Anno vero eodem [1354], scilicet xvij die mensis decembris, fuit eclipsis solis, et duravit⁸ circa⁹ per duas horas. Quam demum secuta est tanta [h]yemis asperitas ut fluvii magni per plures dies steterint¹⁰ congelati, et successive tanta aquarum inundatio quod pontes ymo et turres¹¹ quamplures subverterit¹².

Preterea, dictus papa desiderans reformationem pacis¹³ inter reges Francie et Anglie, circa ipsam tractandam et prosequendam intendere voluit in propria persona¹⁴, credens plus proficere¹⁵ quam si per alios fieret. Et ob hoc operatus est quod dicti reges¹⁶ tunc ad ipsum hac de causa miserunt [1354] duces Borbonii¹⁷ et Lencastrie, qui aliquamdiu super hoc secum fuerunt; sed post multa nihil factum est quoad effectum de quo agebatur et querebatur¹⁸.

Dicto etiam durante tempore [3 junii 1353], Petrus, rex Castelle, Blancham, filiam dicti¹⁹ ducis Borbonii²⁰, duxit in²¹ uxorem. Quam a principio tenerrime dilexit, et merito, cum esset pulcherrima corpore et moribus admodum adornata²², sed demum satis cito, demone operante, ipsam mirabiliter habuit ingratham et exosam; et hoc procurante, ut dicitur, quadam muliere quam per prius²³ dictus rex adamaverat²⁴. Que videns se²⁵ per dictum regem propter ipsam haberi contemptui²⁶, ymo et totaliter derelictam, ma-

1. *omis par B.* — 2. *omis par E.* — 3. *lege 1354.* — 4. Metis existens cum curia sua, *mots omis par B.* — 5. Wezoflao, *B*; Venzeslao, *E.* — 6. quod, *A, B.* — 7. animo qui, *au lieu de Avinione, B.* — 8. duravitque *au lieu de et duravit, B.* — 9. quasi, *E, Bal.*; *omis par B.* — 10. steterunt, *B, E*; steterant, *A.* — 11. inundatio tam potens quam turres, *B.* — 12. subvertit, *B, Bal.* — 13. pacis reformationem, *E.* — 14. *omis par E.* — 15. posse, *ajouté par A, B.* — 16. pro, *ajouté par B, Bal.* — 17. Burbonii, *B.* — 18. et querebatur, *omis par B.* — 19. *omis par E.* — 20. Burbonii, *B.* — 21. *omis par E.* — 22. adornata admodum, *E.* — 23. prius, *A, B.* — 24. amaverat, *E.* — 25. *omis par E.* — 26. contemptam, *A, B.*

chinata est odium supradictum, et hoc per medium seu ministerium unius Judei, qui etiam adversus dictam reginam specialiter conspiraverat pro eo quia¹ ipsa videns quod tam ipse quam plures alii legis sue multipliciter² frequentabant dictum regem, habebantque multos favores et honores in curia sua, jam tractabat et disponebat quod ab hiis retraherentur, ymo et³ a regno totaliter expellerentur. In quo eadem regina minus se caute habuit, cum talia a principio debuerit aut ad tempus dissimulare⁴ aut sic caute et occulte tractare quod omnino lateret⁵ eos qui tangebantur, ne⁶ sequerentur que sunt postea⁷ subsecuta⁸. Modus autem apertionis,⁹ inchoationis¹⁰ odii et ingratitude hujusmodi fuit, ut dicitur, quod dicta regina dederat eidem regi¹¹ unam zonam auream pulcherrimam, quam ipse admodum gratam habens¹² sepius pro sui ornatu deferebat. Dicta autem mulier, ipsius regine emula, calide operata¹³ est quod¹⁴ tam ipsa quam dictus Judeus zonam ipsam habuerunt, et arte magica sic fecerunt quod una die festiva et solempni, dum rex ipsa zona precinctus esse¹⁵ crederet¹⁶, quasi tota sua presente curia visus est tam ab ipso quam ab omnibus loco zone uno serpente magno et terribili precinctus et circumdatus. Qui hoc aspiciens¹⁷, nec inmerito, fuit admodum territus et conturbatus. Dumque¹⁸ quereretur quid hoc erat, fuit sibi responsum per circumstantes, inter quos erant forsitan aliqui consentientes in premissis, quod hoc¹⁹ erat zona²⁰ sibi pro munere et²¹ jocali²² data²³ per reginam, conjugem suam. Propter quod ipsam ab illa hora in antea sic exosam habuit quod noluit eam ulterius²⁴ videre aut secum conversari; presertim quia illi qui premissa tractaverant regi peramplius confederati sibi continue assistebant, et ipsius animum²⁵ adversus eam continue fortius inflammabant et incitabant²⁶. De quo nimium turbati fuerunt magnates et proceres regni utriusque status, ecclesiastici scilicet et secularis, honorem et statum dicte regine, quam scie-

1. quod, B. — 2. nimium, E. — 3. quod, *ajouté par E.* — 4. minus caute se habuit, cum debuisset ad tempus dissimulare, A, B. — 5. laterent, E. — 6. ut, B. — 7. postea sunt, B, Bal. — 8. subsecuti, B. — 9. et, *ajouté par E, Bal.* — 10. machinationis, A, B. — 11. dicti regi dediderat (*sic*), B. — 12. *omis par E.* — 13. calida optata, E. — 14. et, B. — 15. et, B. — 16. est esset crederunt, E. — 17. aspicietis (*sic*), E. — 18. Cumque, B. — 19. *omis par A, B.* — 20. *omis par B.* — 21. *omis par E.* — 22. jocale, B. — 23. et presentata, *ajoutés par A, B.* — 24. eam ulterius noluit, B. — 25. ipsum *au lieu de ipsius animum, E.* — 26. concitabant, Bal.

bant fore innocentem, adversus predictos emulos et alios quoscunque defendere et manutere etiam manu armata contententes¹. Quocirca rex exarsit in iram nimiam, cepitque tales immaniter persequi; et de facto multos ex eis trucidavit, aliquos² etiam prelatos de suo regno fugere et exire coegit; sicque totum suum regnum³ terribiliter conturbavit. Quibus ad notitiam dicti pape deductis, ipse, prout ad suum spectabat officium, circa eorum sedationem decrevit interponere partes suas; destinavitque⁴ ad dictum regem legatum suum de latere dominum Guillelmum Judicis, Sancte Marie in Cosmedin dyaconum cardinalem, ad hoc ut dictum regem cum dicta regina, conjuge sua, pacificaret, regnicolas vero in⁵ regno pacificato cum eodem rege reuniret⁶ [1355]. Qui ipsum regem pertinacem reperiit⁷ et ferocem, ac in nullo flectibilem⁸ ad alterum premissorum. Reginam enim nec reconciliare voluit nec admittere suas excusationes. Que etiam non multo post lapso⁹ tempore dolore et tristitia obiit, vel secundum aliquos dolose extitit interempta¹⁰ [1361]. Fautores vero sui, inter quos erant tres naturales fratres dicti regis, cum aliis multis qui a facie ejus fugerant et regnum totaliter exiverant¹¹, pro tunc exules remanserunt. Et quia perprius, eis in regno manentibus, rex occasionem sumpserat¹² ipsos¹³ et alios ymo et totum regnum conturbandi¹⁴, ipsorum visa absentia, presertim dicto legato ad hoc¹⁵ cooperante, satis pro tunc pacificatus extitit et quietus. Quibus expeditis, dictus legatus processu temporis rediit ad papam supradictum¹⁶.

Eodem etiam tempore¹⁷ currente fuit incendium terribile in civitate Bituricensi, in tantum quod vix in ea remansit¹⁸ domus integra ultra ecclesiam majorem. Quo durante fuit res mirabilis, quod quater¹⁹ ventus mutatus est, flatus suos validissimos dirigens versus partem ubi fortius ignis erat accensus et, illa totaliter consumpta, mutabatur²⁰ ad aliam, ac si humano opere mutaretur. In loco etiam Montispezzulani fuit tempestas validissima grandinis et lapidum grossorum ad modum unius ovi grossi²¹; fuerunt

1. contendunt, *E.* — 2. vero, *ajouté par A, B.* — 3. regimen, *E.* — 4. destinatumque, *B.* — 5. *omis par A, B.* — 6. reuniret (*sic*), *B;* retineret, *Bal.* — 7. reperit, *B, Bal.* — 8. flexibilem, *Bal.* — 9. lapso post, *A, B.* — 10. interemptus (*sic*), *B.* — 11. et regnum totaliter exiverant, *omis. par E.* — 12. sumpsit, *B;* assumpserat, *E.* — 13. illos, *B.* — 14. turbandum, *B.* — 15. *omis par B.* — 16. predictum, *E.* — 17. tempore etiam, *E.* — 18. remansit in ea, *B, Bal.* — 19. quantus, *E.* — 20. mutatus est, *A, B.* — 21. magni ovi, *E, Bal.*

que fructus qui extabant¹ consumpti, arbores evulse² et tecta domorum plurimarum³ totaliter destructa, presertim que tegulis cooperiebantur.

Anno autem [MCCC]LV, in mense octobris⁴, Edoardus, princeps Vallie⁵, primogenitus regis Anglie, mari transito, venit Burdegalam⁶; et⁷ ab inde cum magno exercitu bellatorum per Gasconiam⁸ transitum faciens, venit ad partes Tholosanas, et ulterius usque ad⁹ Capistagnum¹⁰, amplius etiam¹¹ progredi disponens donec fuisset in capite pontis Avinionensis. Quod, ut creditur, fecisset¹². Sed exercitus gentium¹³ regis Francie ipsum circum circa sequebantur, sic quod non poterat se juxta suum velle secure dilatare¹⁴. Cede autem¹⁵ et igne transeundo omnia vastabat; presertim in regressu, quo aliquibus diebus cum suis gentibus mansit in burgo Carcassone, et civitatem obsessam tenuit satis¹⁶ stricte, in tantum quod si diutius stetisset, fuisset magnum periculum de captione dicte civitatis¹⁷, que tamen est fortissima et inexpugnabilis communiter extimata. Hoc tamen erat propter carentiam aque. Putei enim¹⁸ ab intra¹⁹ propter multitudinem occupantium et²⁰ habitantium in ea erant jam quasi²¹ arefacti, et ab extra non erat qui auderet egredi²² ad hauriendum aquas²³ de fontibus aut fluvio, qui etiam propter temporis siccitatem pro tunc satis modicum in aqua habundabant. Que ipse non advertens aut ignorans²⁴, extimansque se nichil ibi posse proficere, sua castra ab inde movit, dictum burgum incendio totaliter consumendo. Et idem fecit fere de omnibus aliis locis ad que declinavit, que²⁵ pro tunc in via sua erant quasi aperta et sine clausura, licet extunc ut plurimum multum²⁶ solempniter reedificata fuerint²⁷ et fortificata²⁸. Et sic predictus Edoardus, dictis et aliis dampnis quamplurimis illatis, absque alio prelii congressu regressus est

1. existebant, E. — 2. emulse, E. — 3. plurimarum domorum, A, B. — 4. mense octobris, B; in mense octobris, *omis par E.* — 5. Guelie, B. — 6. Burdegalem, E. — 7. *omis par E.* — 8. Wasconiam, A, Bal.; Vasconium, B. — 9. a au lieu de usque ad (*sic*), B. — 10. Capistanum, A, B. — 11. *omis par A, B.* — 12. fuisset, A, B. — 13. *omis par B, Bal.* — 14. dilatare secure, A, B. — 15. *omis par B.* — 16. statim, B. — 17. civitatis predicte, B. — 18. vacui, *ajouté par B, Bal.* — 19. ab intra, *omis par B.* — 20. occupantium et, *omis par A, B.* — 21. et quasi au lieu de jam quasi, B; et quasi jam, Bal. — 22. aggredi, B; egredere, E. — 23. aquam, B. — 24. *omis par B.* — 25. qui (*sic*), E. — 26. licet extunc ut plurimum multum, *omis par E.* — 27. fuerunt, B. — 28. fuerint et fortificata, *omis par E.*

Burdegalam¹; ubi et in² circumadjacentibus³ locis mansit per illam [h]yemem et usque ad tempus veris.

Eodem anno [1355] Petrus, rex Aragonum, venit Avinionem ad dictum papam; fuitque secum in festo Natalis Domini. In cujus nocte, in matutinis, certos nobiles suos, qui secum venerant, in presentia dicti pape militavit. Fecit insuper⁴ homagium eidem et⁵ recognitionem in forma debita de regno Sardinie, quod in feudum tenet⁶ a romana Ecclesia.

Eodem etiam⁷ tempore Karolus, rex Romanorum, in imperatorem⁸ electus de voluntate et consensu dicti pape intravit Ytaliā [1354], Romam proficiscens, coronam imperialem ibidem recepturus. Pro qua sibi imponenda fuit missus per eundem papam dominus Petrus Bertrandi junior, episcopus Ostiensis cardinalis, qui cum solempnitatibus debitis et consuetis ipsum coronavit [5 aprilis 1355]. Quo facto, dictus imperator in⁹ Alamanniam rediit. Sed transitum faciens per Pisas¹⁰, habuit rumorem cum civibus, qui contra ipsum et gentes suas hostiliter insurrexerunt¹¹; sed per Dei gratiam dato per ipsum bono ordine, licet strages hinc¹² et inde fuerint¹³ subsecute¹⁴, tamen cum suis gentibus remansit ipse victor; fecitque, justitia¹⁵ mediante, magnam ultionem de hiis qui in causa et culpa fuerant predictorum. Dum autem ad¹⁶ Alamanniam pervenisset, vocatis principibus in Nueremberch¹⁷ [1355], multas leges edidit et constitutiones¹⁸ fecit statum et utilitatem Imperii concernentes ac tendentes¹⁹ ad pacem et concordiam inter ipsum et Ecclesiam conservandas. Procuravitque quod, ad ipsius instantiam, dictus Innocentius festum solempne ordinavit de lancea et²⁰ de²¹ clavis²² Christi in Alamannia et Boemia²³ observandum et colendum²⁴ temporibus successuris²⁵. Ipse enim imperator multum fuit curiosus et sollicitus in reliquiis undecumque congregandis, quas demum in magna veneratione²⁶

1. Burdegalen., B. — 2. ubi ex *au lieu de* ubi et in, E. — 3. circumjacentibus, B, Bal. — 4. Fecitque *au lieu de* Fecit insuper, A, B. — 5. in, E. — 6. tenere, E. — 7. insuper, A, B. — 8. et imperator, A, B. — 9. ad, B. — 10. Pisam, A; ipsam, B. — 11. insurrexerunt hostiliter, B. — 12. *omis par* B. — 13. fremuit, B; fuerunt, E. — 14. subsequente, A, B. — 15. justitiam (*sic*), E. — 16. *omis par* B. — 17. Varenberch, E; Noremberch, B, Bal. — 18. consuetudines, B. — 19. et tandem *au lieu de* ac tendentes, B; attendentes, E. — 20. *omis par* E. — 21. *omis par* A, B. — 22. clavibus, A, B. — 23. Alamaniam et Bohemiam, E. — 24. recolendum, B. — 25. successivis, E. — 26. numeratione, E.

habuit, et eas magnifice adornando in ecclesiis et monasteriis civitatis Pragensis ¹ honorifice collocavit.

Eodem insuper ² tempore obiit [5 decembris 1355] Johannes, dux Brabantie, cujus filiam cum ducatu recepit in conjugem Wencezlaus ³, dux Luce[m]burgensis, frater dicti imperatoris, licet satis senem et in etate provectam.

Pro tunc etiam fuit ⁴ Parisius crudeli neci ⁵ traditus [8 januarii 1354] Karolus de Yspania, conestabularius regni Francie, procurante et ordinante, prout dicebatur, Karolo rege ⁶ Navarre, ac ⁷ consentiente comite de Harricuria ⁸. Cujus occasione Johannes, rex Francie, fuit contra illos ⁹ plurimum indignatus et commotus, ipsosque ambos cepit et captivavit ¹⁰; sed tandem primum relaxavit, terris tamen suis quas habebat in Normannia in arresto sub manu regia manentibus; et secundum capite truncavit ¹¹ [5 aprilis 1356].

Eodem ¹² anno (qui pro tunc erat [MCCC]LVJ) memoratus Edoardus, princeps Wallie ¹³, tempore vernali, de Burdegala recedens, ducatum Aurelianensem ¹⁴ invasit ¹⁵, ac cede et igne omnia consumens, ibidem infinita intulit dampna. Ad cui obviam et resistendum dietus Johannes, rex Francie, se mirabiliter disposuit, et cum magno et notabili exercitu sibi paulatim occurrit cum intentione et proposito ipsum debellandi ¹⁶. Quod cum ad notitiam dicti ¹⁷ Innocentii ¹⁸ pape pervenisset, misit ad eos nuntios suos legationis officio fungentes dominos ¹⁹ Theleyrandum ²⁰ de Petragoriis, episcopum Albanensem, et Nicholaum de Capucia ²¹, tituli Sancti Vitalis presbiterum cardinalem, ad hoc ut, si et in quantum possent, eos pacificarent vel saltem impedirent quod bellum non committeretur ²² inter eos. Qui ad ipsos ²³ pervenientes ²⁴ tractaverunt et fecerunt quicquid potuerunt super ipsorum pacificatione: sed tandem nichil proficere potuerunt, nec etiam bellum impedire. Adeo enim dicto regi ²⁵ assistentes pacificationem dissuadebant et belli congressum ²⁶ consulebant quod de opposito verbum

1. monasteriis et ecclesiis Pragensis civitatis, B. — 2. etiam, A, B. — 3. Wenczelus, E; Weirselbanus, B. — 4. erat, B. — 5. nece, B; neci crudeli, E. — 6. regi, B; regis, E. — 7. hac (sic), B. — 8. Arcuria, E. — 9. eos, E. — 10. decapitavit, B. — 11. sed tandem... truncavit, *passage omis par B.* — 12. etiam, *ajouté par B, Bal.* — 13. Vallie, E; Galie, B. — 14. Aurelianensem, B. — 15. invadit, Bal. — 16. debellandum, B. — 17. domini, Bal. — 18. *omis par B.* — 19. dominum, B. — 20. Thelayrandus, E. — 21. *lege Capocia.* — 22. committerent, B; comitetur, E. — 23. eos, A, B. — 24. pervenerint, E. — 25. regis, B. — 26. aggressum, B.

audire renuebat¹; ymo per aliquos ex dictis astantibus² tam dictis cardinalibus quam aliis ad pacificationem tendentibus notam falsitatis et prodicionis impingere non³ verebantur, non enim⁴ considerantes quod eventus belli dubius est, in belli congressu assertive se⁵ tenebant debere esse victores, pro eo maxime quia erant⁶ numero multo⁷ plures, erantque quasi in medio dicti regni, et sic si et ubi expediret, adventus majoris succursus erat ipsis oportunus et facilis, suo vero adversario quodam modo impossibilis⁸ videbatur. Qui etiam hoc perpendens bene et considerans, ad bonam pacem et concordiam flectebatur, offerebatque⁹ se velle recipere et facere multa et magna que etiam justa¹⁰ et rationabilia tractatoribus¹¹ videbantur. Sed eis¹² repulsis, Domino sic permittente, die¹³ xviii mensis septembris anni predicti, juxta civitatem Pictavensem bellum inter ipsos¹⁴ commissum est. Cessitque victoria dicto Edoardo principi¹⁵, dicto rege et suis fere omnibus captivatis, cesis¹⁶ aut¹⁷ in fugam conversis; quod fuit¹⁸ admodum mirabile et stupendum, attento maxime quod pro uno ex victoribus victi erant decem et ultra¹⁹. Eorum²⁰ etiam apparatus tam in armis quam equis et aliis ad bellum necessariis et opportunis erat multo solempnior,²¹ validior et ad vincendum alios magis dispositus in cunctis. Sed talis fuit voluntas Dei seu ordinatio, cui resistere nemo potest. Hoc autem expedito, dictus rex captivus ductus est²² Burdegalam cum sua nobili comitiva, et ab inde transvectus in Angliam. Dicti vero cardinales multo tempore magnoque labore intenderunt circa dicti regis liberationem et cum suis adversariis pacificationem tam²³ citra Angliam quam intra. Qui ipsam hac de causa demum intraverunt, dictum regem processu temporis subsecuti²⁴; sed tandem in nullo effectualiter proficere potuerunt.

Eodem anno, in festo beati Luce evangeliste [18 octobris 1356], fuit magnus terre motus in civitate et territorio Basiliensi²⁵. Unde civitas ipsa penè tota corruit et fere LXXX castra et turre cir-

1. audiens renuebant, B. — 2. assistantes, B. — 3. omis par E. — 4. minime au lieu de non enim, Bal.; non enim, omis par B. — 5. se certive au lieu de assertive se, B. — 6. in, ajouté par Bal. — 7. multe, B. — 8. impossible, E. — 9. offerrebat et, E. — 10. juxta, B. — 11. tractoribus, A. — 12. omis par E. — 13. omis par A, B. — 14. eos, Bal. — 15. omis par B. — 16. cesis, E. — 17. autem, B. — 18. omis par E. — 19. decem victi et ultra essent, B. — 20. omis par B. — 21. et, ajouté par B, E, Bal. — 22. ad, E. — 23. quam, B. — 24. subsequenti, B, E. — 25. Basilensi, B.

cum circa dictam civitatem ex hoc ad terram sunt prostrata. Dura-
vitque quasi per totum illum annum¹, licet non continue, sed per
diluclida² intervalla, circa Argentinam, Spiram et Treverim, ac alias
civitates prope Renum descendendo. Fuitque terra in pluribus³
locis aperta, ex qua alba aqua fervens et sulfurea habundanter
emanavit, que⁴ etiam loca admodum fortia ad terram prostravit.
Et⁵ hoc demum subsecuta est aliarum aquarum habundantia
maxima, turres et muros⁶ diruens⁷; et deinde fames valida, et
pestilentia magna, ex quibus Alamannia passa est dampna infinita.

Preterea⁸ eodem anno [1356], die xxiiij mensis decembris,
dictus Innocentius papa VI creavit sex⁹ novos presbiteros car-
dinales: videlicet dominos Petrum de Foresta, Gallicum, tunc ar-
chiepiscopum Rothomagensis et cancellarium regis Francie;
Helyam de Sancto Aredio¹⁰, dyocesis Lemovicensis, monachum
ordinis sancti Benedicti, tunc episcopum Uticensem¹¹; Franciscum
de Tuderto¹², Ytalicum, tunc episcopum Florentinum; Petrum de
Monteruco¹³, dyocesis Lemovicensis, nepotem suum¹⁴ ex sorore,
tunc electum¹⁵ Pampilonensem; fratrem Guillelmum Farinerii,
de Gordonio¹⁶, dyocesis Caturcensis, tunc generalem ministrum
ordinis fratrum Minorum; et fratrem Nicholaum Rosselli¹⁷, Catha-
lanum, tunc inquisitorem heretice pravitatis provincie Aragonie.

Circa idem tempus insurrexit quidam frater ordinis¹⁸ Minorum,
de conventu Aureliaci, dyocesis Sancti Flori, dicens se habere
spiritum prophetie, qui de futuris dicebat et in scriptis redigebat
multa, vocatus frater Johannes de Ruppecissa; qui, quia potius
vaticinator quam propheta merito erat censendus, ad dictum Inno-
centium papa fuit adductus; per quem fuit carceribus manci-
patus, in quibus permansit per totum tempus ipsius. Et licet
in dictis et scriptis suis reperta¹⁹ fuerint²⁰ multa que processu
temporis contigerunt²¹, propter que plures sibi fidem²² dabant,
tamen etiam multa defuerunt; et sic apparebat quod²³ non erat
vere propheta²⁴, quia in illis, si talis fuisset²⁵, nullus fuisset defectus.

1. annum illum, B. — 2. diluclida, A; dislucida, E. — 3. pulveribus (sic), B;
plerisque, A. — 4. emanavitque, E. — 5. ex, ajouté par B, Bal. — 6. menia,
A, B. — 7. diruens, A, B. — 8. omis par B. — 9. omis par E. — 10. Arelio, E.
— 11. omis par B. — 12. Tuderis, A, B. — 13. Montiraco, A; Montyraco, B;
Monturuco, E. — 14. tunc, ajouté par B. — 15. electum tunc, B. — 16. Cordo-
nio, A, B. — 17. Rousseli, B. — 18. fratrum, ajouté par B. — 19. recepta, E. —
20. fuerunt, B. — 21. contingerunt, B, E. — 22. fidem sibi, B. — 23. quia, Bal.
— 24. vera prophetia, E. — 25. quia si in illis si talia fuissent, E.

Circa idem etiam tempus ¹ multe contigerunt ² turbatione ac commotiones insurrexerunt inter diversos ac ³ in terris et regionibus multis. Et inter cetera ⁴ mota fuit ⁵ dissensio inter multos fratres ordinis Predicatorum et fratrem Symonem de Lingonis ⁶, tunc generalem magistrum dicti ordinis, ipsumque in quodam capitulo generali ⁷ a dicto magisterio ⁸ de facto absolverunt illi qui ⁹ dicto capitulo tunc presidebant. Sed demum quia visum est dicto pape Innocentio quod injuste et indebite ac ¹⁰ mala intentione processerant, ipsum ad dictum magisterium reponi ordinavit [22 junii 1361].

Eodem tempore ¹¹ [1356], inter ducem Brabantie et comitem Flandrie orta fuit guerra occasione infeudationis ville Maclinie ¹² facte per capitulum Leodiense dicto duci. Fuitque bellum inter ipsos ¹³ consertum, in quo victor extitit dictus comes; cujus occasione Brucella ¹⁴ se reddidit eidem ¹⁵, et fere tota Brabantia idem fecit. Sed tandem paulo post dictus dux ¹⁶ dictum locum cum tota terra sua etiam sine gladio recuperavit.

Tholose etiam ¹⁷ [maio 1357] insurrexerunt populares contra magnates ¹⁸, et ¹⁹ presertim in officarios regios; inter quos erat Johannes, comes Armaniaci ²⁰, locumtenens regius in Lingua ²¹ occitana, quem occasione capitaggii ²² noviter per ipsum impositi dicti populares hostiliter insecuti sunt, ipsum cum aliis officiariis trucidare ²³ querentes; sicque de facto fecissent nisi se ²⁴ subito in castro regio ²⁵ Tholose, Narbonesii ²⁶ vulgariter vocato, pro sui tuitione reclusissent, in quo ²⁷ etiam ipsos per unam ²⁸ diem tenuerunt ²⁹ obsessos, igne ingenti ³⁰ supposito loco ad quem ³¹ se reduxerant pro majori sui securitate. Nec fuisset remedium quin in eorum manibus incidissent, nisi nox que ipsos ³² retraxit ³³ supervenisset. Ipsa autem ³⁴ adveniente, et ipsi se ³⁵ reduxerunt ad

1. eadem etiam tempora, A; eodem etiam tempore (sic), B. — 2. contingerunt, B, E. — 3. et, B. — 4. ceteras, E. — 5. fuit mota, B, Bal. — 6. Hugonis, B. — 7. generali capitulo, B. — 8. magistris, B; magistro, E. — 9. in, ajouté par A, B. — 10. et, E. — 11. Eodem tempore, omis par E. — 12. Mecheline vel Matinis, B. — 13. ipsum, A, B. — 14. Brucella, B; Brucellam (sic), E. — 15. omis par B. — 16. et, ajouté par B. — 17. omis par E. — 18. magnatos, B. — 19. omis par A, B. — 20. Armanici, B. — 21. lingua, E. — 22. cappatigii, A; cappitagii, B; cabatgij, E. — 23. eum (sic) occidere, B. — 24. sibi au lieu de nisi se, B. — 25. regis, E. — 26. Narbonensi, Bal. — 27. quos (sic), B. — 28. unum, B, Bal. — 29. omis par B. — 30. ingent (sic), B; vigenti, E. — 31. quam (sic), B. — 32. omis par A, B. — 33. retraxerat, E. — 34. tamen, E. — 35. omis par B.

propria, et predictum castrum et villam confestim ¹ exiverunt ². Duravit tamen dictus rumor in crastinum, et per plurimos ³ dies post, in quo et multi innocentes mortui sunt, et domus quamplurime dirute ⁴. Facta tamen demum ⁵ debita ultione de hiis ⁶ qui ⁷ talia perpetrarunt fueruntque causa commotionis ⁸ predictae, ipsa cessavit et dicta civitas pacificata remansit.

Eodem etiam tempore ⁹, quasi contextu, contra Karolum, ducem Normannie, et dalphinum Viennensem, primogenitum regis Francie, qui dicto patre suo tunc in captivitate detento regimen regni tenebat, insurrexerunt cives et populares Parisienses ¹⁰, adherentibus sibi et consentientibus fere omnibus aliis ejusdem status lingue Gallicane, et facto sibi quodam ¹¹ capitaneo dicto *Jaques Bon homme* ¹², ipsum ducem ¹³ ac sibi assistentes deliberaverunt interficere. Et hac de causa una die [22 februarii 1358] iverunt ad palatium regale, ubi ipse tutus esse credebat, pluresque ex dictis sibi assistentibus in sui presentia interfecerunt ¹⁴. Idemque de ipso, ut creditur, fecissent; sed pro sui securitate dato ¹⁵ sibi unius ¹⁶ ex eis capucio, subito et ¹⁷ occulte eorum ¹⁸ manus evasit, et exivit civitatem, que per aliquos dies sequentes in magna turbatione ¹⁹ permansit. Et eo ²⁰ tunc memoratus rex Navarre ipsius dominium sibi conatus est usurpare; sed nequaquam iidem ²¹ populares sibi obtemperare voluerunt, sed in suo furore persistentes, tam ibi quam fere per totam ²² illam patriam cedes ²³ quamplurimas ²⁴ magnatum et nobilium fecerunt, et eorumdem ²⁵ castra et fortalitia innumera ²⁶ totaliter diruerunt; duravitque ista maledictio per aliqua tempora. Sed tandem, Domino disponente, dictus dalphinus, aggregatis sibi gentibus ²⁷ armigeris, dictam civitatem ad sui obedientiam redegit, et prefatos insolentes viriliter compe-scuit ²⁸, pluribus ipsorum interemptis; inter quos fuit eorum dictus ²⁹ capitaneus : qui, quia perprius ³⁰ se regem Jaqueorum nominabat,

1. *omis par A, B.* — 2. *extimavit (sic), E.* — 3. *plures, E.* — 4. *dirrupte, B; dirupte, E.* — 5. *omis par B.* — 6. *illis, B, Bal.* — 7. *que (sic), E.* — 8. *motionis, B.* — 9. *omis par A, B, Bal.* — 10. *Pariesienses, B; Parisius, E.* — 11. *omis par E.* — 12. *Jaque Bonhome, E.* — 13. *omis par E.* — 14. *interficerunt (sic), B.* — 15. *dando, B.* — 16. *unus, B.* — 17. *omis par A.* — 18. *subito et occulte eorum, omis par B.* — 19. *perturbatione, B.* — 20. *omis par E; ex, Bal.* — 21. *eidem, B.* — 22. *omis par E.* — 23. *sedes (sic), E.* — 24. *quamplurimos, B.* — 25. *eodem modo, E.* — 26. *omis par A, B.* — 27. *gentilibus (sic), B.* — 28. *compe-scivit, E.* — 29. *dictus eorum, A, B.* — 30. *prius, A, B.*

fuit cum uno tripede ¹ ferreo ² candenti seu ignito coronatus, et demum, prout demeruerat ³, occisus. Et sic cessavit hujusmodi tempestas.

Qua etiam durante [1357-1358], Provinciam ⁴ invaserunt quidam sociales nullum titulum habentes ipsam debellandi aut dampnificandi nisi ⁵ tanquam predones publici et agrorum depopulatores, quorum ductor fuit et capitaneus quidam Vasco, dictus Arnau-
dus ⁶ de Servola, vulgariter Archipresbiter de Verinis ⁷ nominatus; fueruntque quamplurimi nationum et regionum diversarum ⁸ et complentes illa pro quibus venerant, fecerunt ibi dampna infinita, castra, fortalitia, loca et villas occupando, personas captivando, mutilando, verberando et interficiendo, segetes, ⁹ vineas et alia fructifera demoliendo. Et ¹⁰ cum aliquamdiu talia perpetrando ibidem ¹¹ stetissent, nec pro tunc ibi esset qui bene ¹² eis resistere posset, tandem gentes illius patrie se unanimiter congregantes deliberaverunt inter se super modo quem ¹³ tenerent ut sociales prefati ab inde expellerentur. Et quia per vim armorum ¹⁴ visum fuit ipsis hoc non fore possibile, alium modum conceperunt, videlicet quod ¹⁵ ipsis victualia et alia eis necessaria sic subtraherentur et vetarentur ¹⁶ quod necessitate artati ab inde exire cogerentur. Feceruntque edictum ¹⁷ generale sub formidabilibus penis quod bene et diligenter omnes custodirent munitiones ¹⁸ suas, victualia quaecumque etiam et pecora in eis introducerent, que vero custodiri, servari ¹⁹ aut introduci non possent ²⁰, diruerentur, ²¹ cremarentur aut alias consumerentur ²² sic et taliter quod predicti se de ²³ aut cum ipsis aliququaliter juvare non possent ²⁴, quodque pro redemptione captivorum, etsi juxta qualitatem ipsorum pecunie eis darentur, victualia tamen ²⁵ aut quodcumque genus armorum aut ²⁶ vestium, equitature evectiones ²⁷, ferra, ²⁸ clavi aut alia ²⁹ instrumenta seu munimenta apta ³⁰ seu disposita ad aliorum offen-

1. tripode, *E*; trepode, *B*. — 2. ferrato, *B*. — 3. meruerat, *Bal.* — 4. provinciam Provincie, *B*, *Bal.* — 5. *omis* par *B*. — 6. Arnaldus, *Bal.*, *E*; Aynaudus, *B*. — 7. Verniis, *A*, *Bal.*; Beyniis, *B*. — 8. et diversarum regionum, *E*. — 9. et, *ajouté* par *B*, *Bal.* — 10. *omis* par *B*. — 11. ibi, *E*. — 12. *omis* par *A*, *B*, *Bal.* — 13. que (*sic*), *E*. — 14. aymorum, *B*. — 15. *omis* par *E*. — 16. vexarentur, *E*. — 17. editum, *A*, *B*. — 18. injunciones, *A*, *B*. — 19. servari, custodiri, *B*. — 20. non possent, *omis* par *B*. — 21. et, *ajouté* par *B*; aut, *ajouté* par *A*. — 22. consummarentur, *B*. — 23. *omis* par *A*, *B*. — 24. posset, *B*. — 25. *omis* par *B*. — 26. an (*sic*), *B*. — 27. evectores, *A*, *B*, *Bal.* — 28. seu, *ajouté* par *Bal.* — 29. alias, *E*. — 30. aperta, *E*.

sionem sive eorum tuitionem seu conservationem nullatenus traderentur¹, etiamsi talia eis ministrando, et non aliter captivi hujusmodi sperarentur² liberari. Quod quidem edictum tali modo servaverunt quod non multis lapsis temporibus fame et inedia ac multis aliis miseriis lacessiti³ post perditionem⁴ equorum nimiam⁵ ac⁶ interitum plurimorum ex se ipsis dictam patriam deserere et exire sunt coacti. Intraveruntque regnum Francie, unde prius exiverant. Et ab istis primo sumpsit originem nomen socialium, quod satis saltim⁷ citra montes perprius ignorabatur. Habueruntque ex tunc usquequaque quamplurimos re et nomine satellites et sequaces, qui, in pluribus⁸ partibus dicti regni per plures annos post evagantes⁹, in eis dampna infinita intulerunt tam in personarum captivatione quam locorum occupatione.

Hiis etiam pendentibus, ad obedientiam dicti Innocentii pape et romane Ecclesie reducta est civitas Bononiensis cum aliis pluribus¹⁰ tam locis quam¹¹ castris ac eorum detentoribus; inter quos fuit Malatesta¹² de Malatestis, qui illis¹³ que perprius de pertinentibus ad dictam Ecclesiam occupabat ejus voluntati¹⁴ submissis, venit Avinionem ad predictum Innocentium, cum quo fuit plenarie reconciliatus. Et hec facta sunt per ministerium¹⁵ memorati¹⁶ domini Egidii Alvari¹⁷, cardinalis legati in illis partibus existentis, qui tam per vim armorum quam alias virtute sua¹⁸ ad dictam obedientiam prefatos reduxit.

Preterea Petrus, rex Castelle, guerram movit et suscitavit adversus Petrum regem Aragonum, suumque regnum hostiliter intravit cum magno exercitu, igne et gladio cuncta consumens; captaque civitate Tirasonensi [1357], multisque ex ejus civibus trucidatis ac membris inhumaniter truncatis, obsedit civitatem Valentiam; evulsisque¹⁹ vineis et arboribus fructiferis, demolitisque segetibus ac viridariis et maneriis circumcirca ipsam existentibus, que admodum grata et delectabilia existebant, totaliter destructis, adeo eam²⁰ artavit quod fuit in procinctu²¹ ipsam totaliter capiendi. Et de facto, ut dicitur, sic contigisset²² nisi

1. *omis par B.* — 2. *repararentur, B.* — 3. *lacessitis (sic), E.* — 4. *et ruinam, ajoutés par A, B, Bal.* — 5. *omis par A, B.* — 6. *ad, A; et, B.* — 7. *saltim satis, E.* — 8. *plurimis, B; plerisque (sic), E.* — 9. *vagantes, B, Bal.* — 10. *plurimis, B.* — 11. *omis par E.* — 12. *Mala (sic), B.* — 13. *illi (sic), B.* — 14. *voluntati ejus, B.* — 15. *et, ajouté par E.* — 16. *omis par A, B.* — 17. *Alvarii, B.* — 18. *sua virtute, E.* — 19. *emulsisque, E.* — 20. *Valentiam, B; etiam, E.* — 21. *alias propinquo, ajoutés par A, B.* — 22. *contingisset, mss.*

Deus quodam modo miraculose obsessis de succursu¹ satis² inopinato providisset. In ipsius tamen adventu³ obsidionem levavit, et ad⁴ alia loca⁵ se convertit. Ad horum⁶ autem malorum sedationem procurandam prefatus papa Innocentius destinavit ad partes illas legatum suum de latere dominum Guidonem de Bolo-
nia, episcopum Portuensem, cardinalem, qui diu circa hoc laboravit et institit, et tandem post multa dictos⁷ reges ad pacem et concordiam reduxit; et⁸ sic dictis malis pro tunc fuit impositus finis.

Memorati etiam sociales⁹ seu alii eorum vitam sectantes¹⁰ locum de Sancto Spiritu occupaverunt¹¹ [28-29 decembris 1360], impedire et turbare intendentes ꝑer terram et aquam quod provisiones necessarie pro civitate Avinionensi et curia ibidem existente, que ut plurimum¹² per dictum locum aut¹³ ejus districtum habent transitum facere, ad eam nullatenus devenirent. De quo dictus Innocentius papa cum tota sua curia, nec inmerito, fuerunt plurimum conturbati. Et ob hoc, ad obviandum eorum malitie, per¹⁴ ipsum papam tanquam contra hostes Dei, fidei et Ecclesie¹⁵ fuerunt facti processus et data cruciata concessaque indulgentia plenaria omnibus expugnantibus et persequentibus ipsos. Quibus per varias partes divulgatis, venerunt quamplurimi crucis signaculo insigniti¹⁶ adversus eos dimicare et certare disponentes¹⁷; quibus idem Innocentius constituit capitaneum et ductorem dominum Petrum, cardinalem Ostiensem, superius nominatum. Sicque per Dei gratiam actum est quod dicti malefici¹⁸ locum predictum satis cito post dimiserunt.

Eadem insuper tempestate durante [1359], contra Johannem, comitem Pictavensem, filium regis Francie, deputatum per eum ad regimen¹⁹ patrie lingue occitane, tunc in partibus Tholosanis existentem, insurrexit hostiliter Gasto, comes Fuxi, ipsum suosque sequaces et adjutores expugnando et persequendo; inter quos fuere specialiter cives Tholosani; quorum quamplurimi una die incaute contra suum exercitum irruerunt. Fuerunt tamen devicti, multis ex ipsis immaniter²⁰ trucidatis, reliquis captivatis, aut fuge

1. et, *ajouté par A, B.* — 2. etiam, *E.* — 3. omis *par E.* — 4. omis *par E.* — 5. loca alia, *A, B.* — 6. eorum, *B.* — 7. ipsos, *E.* — 8. omis *par E.* — 9. soboles, *B.* — 10. sectant (*sic*), *E.* — 11. occuparunt, *A.* — 12. plurimi, *B;* ut plurimi, *A, E.* — 13. ad, *A, B.* — 14. omis *par E.* — 15. sue, *ajouté par E.* — 16. insignati, *B.* — 17. disponeret (*sic*), *E.* — 18. malifici, *B;* dicta maleficia, *E.* — 19. pro regimine, *E.* — 20. inhumaniter, *E;* unanimiter, *B.*

remedio liberatis¹. Sed tandem multis dampnis et injuriis hinc inde illatis, licet non equaliter, cum dictus Gasto continue fortior extiterit, ad invicem pacificati fuerunt [julio 1360].

² Per idem tempus [1357] venit Avinionem dominus Richardus³, archiepiscopus Armac[h]anus in Ibernica, secularis habitus, magnus et profundus magister in theologia. Movitque questionem et litem generaliter contra omnes ordines fratrum Mendicantium et eorum statum, tendens finaliter ad ipsorum extirpationem aut eorum in multis dampnationem⁴, pro eo quia⁵, secundum eum, in multis excedebant⁶ falcem⁷ suam in messem⁸ alienam immit-tendo⁹, hoc est, plus quam a jure eis permittitur seu conceditur¹⁰ de pertinentibus¹¹ ad ecclesias parrochiales earumque¹² rectores sibi usurpando¹³; duravitque questio hujusmodi per aliquod tempus. Sed tamen indecisa remansit propter obitum suum qui supervenit; de quo¹⁴ dicti fratres potius de *Gaudeamus* quam de *Requiem* cantaverunt¹⁵.

Pro tunc insuper rex Anglie cum magno exercitu regnum Francie multimode¹⁶ devastabat, nec erat qui sue posset resistere¹⁷ potestati. Et licet per prius super pace et¹⁸ concordia inienda¹⁹ inter regem Francie²⁰ et ipsum se²¹ interposuerit²² Karolus, memoratus imperator, et Metis existens [1356], ac²³ ibi suas tenens²⁴ curias, certos pro parte cujuslibet ad sui presentiam evocaverit, tractaveritque inter eos per aliquos dies ac²⁵ fecerit quicquid potuerit circa ipsorum pacificationem, tamen quia nichil proficere valuit, habuit hoc relinquere imperfectum; sicque dormivit seu cessavit labor circa tractatum hujusmodi²⁶ per aliqua tempora; quibus durantibus²⁷, non mediocriter crescebant mala et dampna memorata. Ad que nonnulli aspectum habentes, et specialiter dominus Androinus²⁸ de Rocha, tunc abbas Cluniacensis, ad id intendere et vacare decrevit; et tandem, Domino sibi assistente, post²⁹

1. aut fuge remedio liberatis, *omis par A, B.* — 2. Et, *ajouté par B.* — 3. dominus Richardus, *omis par E.* — 4. deprecacionem, *E.* — 5. quod, *B.* — 6. extendebant, *B, Bal.* — 7. falsem, *B; facere, E.* — 8. mensem, *B.* — 9. *omis par B, Bal.* — 10. conceditur seu permittitur, *B.* — 11. partibus, *B.* — 12. eorumque, *A, B.* — 13. usurpando sibi, *E.* — 14. qua, *A.* — 15. cantaverunt quam de *Requiem*, *B.* — 16. *omis par B; multis modis, E.* — 17. sue resistere poterat, *B.* — 18. *omis par E.* — 19. habenda, *B.* — 20. Francorum, *B.* — 21. seu, *B.* — 22. interposuit, *B, E.* — 23. *omis par E.* — 24. tenens suas, *B.* — 25. aliquamdiu et, *A, B.* — 26. incistere silentium, *ajoutés par E.* — 27. durationibus, *B.* — 28. *omis par B.* — 29. propter, *A, B.*

multos et varios labores in tantum operatus est quod dictos¹ reges ad hanc concordiam inclinavit et induxit² [8 maii 1360] : videlicet quod terris tunc tentis et possessis ubicumque citra mare per regem Anglie penes eum remanentibus, jure superioris domini ducatus Aquitanie salvo remanente³ penes regem Francie, si et in quantum sibi perprius competebat, ducatus ipse limitatus sub modo et⁴ forma infra⁵ descriptis a cetero ad dictum regem Anglie pertineret⁶, ipsumque possideret⁷ et teneret⁸ in perpetuum hereditario jure, quodque pro executione⁹ hujusmodi concordie illa que in dicto ducatu pro tunc per dictum regem Francie tenebantur et possidebantur, libere traderentur in manibus dicti regis Anglie seu deputandi¹⁰ per eum. Item quod dictus Johannes, rex Francie, qui pro tunc in Anglia captivus existerat, liberaretur pro certa summa pecunie in certis terminis exsolvenda. Quibus concordatis et appunctatis¹¹, et per partes¹² ac illos¹³ quorum intererat ap[p]robatis, ad eorum executionem isto modo fuit processum : videlicet quod dictus rex Francie¹⁴ ante omnia tradidit pro redemptione sua unam magnam summam pecunie dicto regi Anglie; quam quia pro tunc non habebat bene in promptu, recipere habuit nomine mutui sive doni a Galacio¹⁵ de Vicecomitibus Mediolani, cujus occasione fuit data¹⁶ filio suo in conjugem [1360] filia¹⁷ dicti regis cum comitatu Virtutum sibi constituto et ordinato¹⁸ pro dote. Pro residuo vero dicte summe ac complemento aliorum predictorum dati sunt¹⁹ per eundem regem obsides²⁰ omnes filii sui, primogenito²¹ excepto, et quau plures alii principes et magnates regni sui, ac²² alii nobiles statuum diversorum. Et hiis expeditis, idem rex fuit liberatus. Venitque in Franciam, ac²³ dedit ordinem circa traditionem et liberationem ducatus supradicti. Ad quod faciendum fuerunt certi deputati per eum, et per regem Anglie alii qui de mandato suo haberent ejus possessionem recipere²⁴ vice et nomine Edoardi sui primogeniti,

1. dominos, A, B. — 2. duxit, A, B. — 3. penes eum remanentibus, jure superioris domini ducatus Aquitanie salvo remanente, *passage omis par B.* — 4. modo et, *omis par B;* in, A. — 5. *omis par A, B.* — 6. pertinerent, E. — 7. possiderent, E. — 8. tenerent, E; et teneret, *omis par A, B.* — 9. exceptione, E. — 10. deputandum, B. — 11. appunctuatis, B, E. — 12. partem, E. — 13. alios, E. — 14. Francorum, B; *omis par E.* — 15. Galeazio, B, Bal.; Gallacio, E. — 16. Barnaboni (*sic*), *ajouté par A, Bal.* — 17. filiam (*sic*), E. — 18. et ordinato, *omis par B.* — 19. fuerunt, A, B. — 20. obsedes (*sic*), E. — 21. *omis par B.* — 22. et, B. — 23. et, B. — 24. *omis par B.*

cui ipsum dederat ¹, ac per eum volebat teneri et gubernari. Commissarii autem regis utriusque processerunt ad integram et realem executionem premissorum, fuitque positus per ministerium ² predictorum dictus Edoardus, pro tunc princeps Wallie ³, in possessionem civitatum et dyocesum Agennensis, Condomiensis, Vasatensis ⁴, Pictavensis, Malleacensis, Lucionensis, Engolismensis ⁵, Petragoricensis, Sarlatensis, Lemovicensis, Tutellensis, Ruthenensis, Vabrensis et Caturcensis ⁶, cum civitate Montisalbani ⁷ et parte dyocesis ejusdem que per flumen Tarni ⁸ dividitur a ⁹ comitatu Tholosano. Quibus expeditis, dictus Edoardus princeps venit in propria ad ducatum memoratum ¹⁰; in quo, mutato nomine ducis, princeps Aquitanie voluit nominari. Dominatusque est ¹¹ cum maximo potentatu, cunctaque disposuit pro sue ¹² libito voluntatis; nec fuit qui adversus eum cervicem ¹³ erexerit, quantumcumque magnus, ex omnibus subditis suis ¹⁴, quos tamen in pace et quiete ac ¹⁵ tranquillitate tenuit, et per septem vel octo annos principatus est inter eos.

Circa idem vero tempus (quo currebat annus MCCCLX ¹⁶) Engelbertus ¹⁷ de Marcha, episcopus Leodiensis, cepit castrum Stocheym ¹⁸ comitatus Lossensis ¹⁹ alias de Love ²⁰, cum quo etiam totus comitatus predictus ad ecclesiam Leodiensem pervenit, Theodorico, comite dicti comitatus, sine herede defuncto ²¹. Raynaldus etiam dux Gueldrie ²², commisso ²³ prelio cum Edoardo, fratre suo juniore, capitur, et, ipso ²⁴ in carcere detento, ducatus ejus per capientem obtinetur ²⁵ [1361].

Fratres insuper ordinis Beate ²⁶ Marie Theutonicorum in Prucia ²⁷ Kayscot ²⁸, regem Litanorum ²⁹, in bello capiunt [13 martii 1361], sed tamen captum retinere ³⁰ seu custodire nesciverunt. Nam de carcere eorum evadens ³¹ [circa 18 novembris], multa ipsis dampna post intulit et injurias irrogavit.

1. *omis par E.* — 2. *misterium, E.* — 3. *Vallie, E, Bal.; Galie, B.* — 4. *Vasatan., B.* — 5. *Engelisien. (sic), B.* — 6. *Canturcensi, E.* — 7. *Montisalbaniensis au lieu de cum civitate Montisalbani, E.* — 8. *Trani, A; terra (sic), B.* — 9. *et (sic), B.* — 10. *predictum, A, B.* — 11. *estque, B.* — 12. *suo, B.* — 13. *crimen, E; crucem, B.* — 14. *suis subditis, E.* — 15. *et, A, B.* — 16. *lege 1361.* — 17. *Angelbertus, A, B.* — 18. *Seacheyn, A, Bal.; Stathcym, B.* — 19. *Losonensis, B.* — 20. *Loven, Bal.* — 21. *predictus sine herede defuncto Theoderico, comite dicti comitatus, ad ecclesiam pervenit, B.* — 22. *Guelzie, A, B.* — 23. *convento, E.* — 24. *ipse, B, E.* — 25. *optinetur, A, B.* — 26. *sancte, E, Bal.* — 27. *Pruycia, B; Prussia, Bal.* — 28. *Kaystor, B; Kayscot, E.* — 29. *Lutuanorum, B.* — 30. *detinere, E.* — 31. *devadens, E.*

Anno sequenti (qui fuit [MCCC]LXJ) fuit mortalitas magna¹ quasi universaliter, sed precipue² in regno Francie, mortueque³ sunt⁴ persone quamplurime de bossis⁵, antraxibus⁶, carbunculis et similibus ulcerationibus⁷ et inflaturis. Regnavitque hujusmodi pestis permaxime in locis et regionibus montanosis,⁸ quibus naturaliter consuevit esse purus aer; que loca⁹ utplurimum¹⁰ non invaserat pestis alia que regnavit anno [MCCC]XLVIJ. In hac etiam¹¹ dicuntur esse mortue plures persone notabiles [et¹²] magni status¹³ quam in alia, durationis ipsius tempore compensato. Non enim¹⁴ ultra sex vel septem menses duravit¹⁵ hec, alia vero per annum et ultra.

Isto etiam eodem anno [1361], die xvij¹⁶ mensis septembris, que¹⁷ fuit feria sexta quatuor temporum, prefatus Innocentius papa fecit ordinationem octo cardinalium, videlicet quinque presbiterorum et trium¹⁸ dyaconorum. Presbiteri autem fuerunt¹⁹ dominus frater Fortanerus²⁰ Vassalli, dyocesis Caturcensis, ordinis fratrum Minorum, tunc patriarcha Gradensis²¹; dominus Petrus Iterii²², dyocesis Petragicensis, tunc episcopus Aquensis; dominus Johannes de Blandiaco²³, dyocesis Uticensis, tunc episcopus Nemausensis; dominus Egidius Ayselini²⁴ de Monteacuto, Arvernigena²⁵, tunc episcopus Morinensis et cancellarius regis Francie; et dominus Androynus²⁶ de Rocha, natione Burgundus²⁷, tunc abbas Cluniacensis. Dyaconi vero fuerunt dominus Stephanus Alberti, dyocesis Lemovicensis, tunc electus Carcassonensis, pronepos²⁸ pape; dominus Guillelmus Bragose²⁹, dyocesis Mimatensis, tunc electus Vabrensis; et dominus Hugo de Sancto Martiali, dyocesis Tutellensis³⁰, legum doctor, prepositus Doacensis.

Tempore hujus summi pontificis duo magni³¹ et illustres³² principes mundum et ejus pompam seu vanitates reliquerunt³³,

1. *omis par A, B.* — 2. *precise, B.* — 3. *mortuoque (sic), E.* — 4. *suntque, B.* — 5. *bosse (sic), E.* — 6. *andraeis (sic), E.* — 7. *vulcationibus (sic), B.* — 8. *in, ajouté par B.* — 9. *omis par E.* — 10. *plurimum, B; utplurimi, E.* — 11. *In hac etiam, omis par E.* — 12. *omis par E.* — 13. *et magni status, omis par A, B.* — 14. *Cum non au lieu de Non enim A, B.* — 15. *duraverit, A, B.* — 16. *xvj, B.* — 17. *omis par E.* — 18. *tres, E.* — 19. *omis par E.* — 20. *Fortanerus, B; Fortaninus, E.* — 21. *Grandensis, A, B.* — 22. *Intieu., B; Intreii, A.* — 23. *Blandyacho, B; Blandiacho, E.* — 24. *Aiselini, B.* — 25. *Alvernigena, E.* — 26. *Androynus, A; Andyoynus, B.* — 27. *nationis Burgundie, B.* — 28. *nepos, E.* — 29. *Brangose, B; Bragole, E.* — 30. *Tuillensis (sic), E.* — 31. *summi, ajouté par E.* — 32. *illustri (sic), A, B.* — 33. *relinquerunt, mss.*

videlicet dominus Petrus infans Aragonie, patruus¹ regis Aragonie², comes de Pratis³, qui ordinem fratrum Minorum ingressus est [1358], et dominus Karolus, comes Alanconii⁴, consanguineus germanus Johannis, regis Francie, qui habitum suscepit fratrum ordinis Predicatorum [1361].

Dictus etiam papa, suo tempore, fecit claudi et circui⁵ totam civitatem Avinionensem muris et turribus altis et fortissimis, ac vallibus seu fossatis ab⁶ extra. Ex quibus dicta civitas⁷, que per prius erat omnino aperta, effecta est fortissima, et ad resistendum quibuscumque eam expugnare volentibus multum bene disposita et parata⁸. Voluitque quod clausura hujusmodi haberet magnum ambitum ad hoc ut processu temporis infra ipsam possent⁹ fieri nova edificia ex quibus dicta civitas ampliaretur¹⁰, includerentur¹¹ etiam infra eam multa viridaria et loca¹² amena circa ipsam tunc existentia, ac¹³ etiam hospitale mire pulcritudinis pro tunc noviter ibidem edificatum et dotatum per¹⁴ Bernardum Rascasii, legum doctorem, civem Avinionensem.

Edificavit insuper¹⁵ idem pontifex et dotavit in Villanova prope Avinionem domum Cartusiensem, Vallis benedictionis nominatam¹⁶, constituens in ea certum numerum fratrum seu monachorum ejusdem ordinis, pro quorum sustentatione sufficienti multa bona deputavit [31 maii 1356].

In Tholosa etiam¹⁷, ubi a principio studuerat, fundavit notabile collegium pauperum scolarium, quod Sancti Martialis voluit appellari, pro cujus dotatione multa bona exposuit a Deo sibi data [1 septembris 1359].

Ipse fuit valde sollicitus et curiosus circa recuperationem terrarum Ecclesie in partibus Ytalie existentium. Pro qua expendit et exposuit¹⁸ pecunias infinitas, et per Dei gratiam¹⁹ non in vanum. Nam, ut supra tangitur, pro majori parte suo²⁰ tempore recuperate fuerunt, et in ipsis pro earum tuitione multa castra seu fortalitia noviter constructa²¹ et antiqua reparata. Circa etiam bonam et debitam expeditionem et prosecutionem aliorum²² omnium sibi

1. patrinus, *Bal.* — 2. patruus regis Aragonie, *omis par B.* — 3. Partis, *A*; Patris, *E.* — 4. Alenconii, *B, Bal.* — 5. circui, *mss.* — 6. ad, *B, Bal.* — 7. *omis par E.* — 8. aperta (*sic*), *E.* — 9. possint, *E.* — 10. impleretur (*sic*), *B.* — 11. inclauderentur, *E.* — 12. et loca, *omis par A, B.* — 13. et, *A, B.* — 14. dominum, *ajouté postérieurement dans E.* — 15. *omis par E.* — 16. nominatum (*sic*), *B.* — 17. *omis par E.* — 18. et posuit, *A.* — 19. et Dei gratia, *B.* — 20. sue (*sic*), *B.* — 21. instructa, *E.* — 22. aliarum *A, B.*

incumbentium ac pertinentium ad officium sibi creditum cum magna diligentia vacavit et ¹ intendit, processitque in omnibus cum deliberatione et consilio tam cardinalium quam aliorum peritorum. Nichilque de contingentibus omisit ² quamdiu potuit laborare. Fuit tamen multum oppressus et gravatus guta et podagra ³. Propter quod multotiens fuit impeditus in predictis, et presertim in suis ultimis diebus; in quibus fuit admodum debilitatus et valetudinarius ⁴, cum esset etiam satis annosus, ymo et senio confractus. Semper tamen habuit bonam et rectam ⁵ intentionem in suis omnibus agendis. Dilexit etiam pauperes, et eis libenter subvenit. Viros insuper litteratos fovit, eisque bene fecit, et multos promovit. Justitiam ⁶ manutenuit et conservavit, et in curia specialiter voluit et ordinavit malos et insolentes puniri.

Suo ⁷ enim tempore insurrexit in Avinione quedam societas ⁸ que de Perricha ⁹ vocabatur; ejus sectatores ¹⁰, de nocte incedentes, furta, stupra ¹¹ et maleficia multa committebant. De quibus idem papa justitiam satis rigidam fieri mandavit, sic quod multi ex eis, etiam qui se nobiles extimabant, erantque apparenter satis magni status, submersi fuerunt aut alias ¹² trucidati. Quorum exemplo alii perterriti aut fugerunt ¹³ aut a ¹⁴ predictis destiterunt ¹⁵; et sic dicta societas evanuit satis cito.

Idem etiam papa ¹⁶ plures ex suis tam nepotibus quam consanguineis in Ecclesia promovit et exaltavit. Ad quod ¹⁷ faciendum caro ipsum aliququaliter traxit et inclinavit. Tamen ut plurimi ¹⁸ boni et sufficientes fuerunt, et in statu eis dato bene et laudabiliter se habuerunt. Paucos habuit in statu laycali sibi multum propinquos. Illis tamen sic bene fecit quod post ipsum bene et honorifice cum eorum posteris vivere et stare ¹⁹ potuerunt. Non tamen alias ipsos magnis dignitatibus aut honoribus sublimavit.

Tandem vero post labores multos et anxietates innumeras, quas habuit tam in corpore quam in mente propter varias et plurimas infirmitates et turbationes que suo tempore tam sibi quam toti mundo, ut premittitur, contigerunt ²⁰, in pace quievit anno

1. *omis par B.* — 2. *obmisit, E.* — 3. *podagra, A, B,* — 4. *valitudinarius, B, E; vallitudinarius, A.* — 5. *et rectam, omis par E.* — 6. *instantiam, B.* — 7. *omis par B.* — 8. *quedam societas in Avinione, B.* — 9. *de Pericha, B; de Prica, E; Damperica, Bal.* — 10. *societates, B.* — 11. *strupa, E.* — 12. *alii au lieu de aut alias, B.* — 13. *fugierunt, B.* — 14. *de, E.* — 15. *destituerunt, B.* — 16. *Idem etiam papa, omis par E.* — 17. *quos (sic), B.* — 18. *ut plurimum, B, Bal.* — 19. *facere, B.* — 20. *contingerunt, mss.*

Domini MCCCLXIJ, die XIJ¹ mensis² septembris, pontificatus sui anno decimo. Fuitque sepultus in ecclesia majori Avinionensi, demum transferendus ad dictam domum Cartusiensem Villenove, in qua vivens suam perpetuam elegerat sepulturam. Vacavitque Sedes diebus quadraginta quinque.

Et circa idem tempus, paulo ante, obierat [26 maii 1362] Ludovicus, rex Sicilie³, Johanna regina, conjuge ejus, remanente sine quacumque prole.

1. die XIJ, *omis par B.* — 2. mensi, *B.* — 3. Cicilie, *B, E.*

SECUNDA VITA INNOCENTII VI

AUCTORE WERNERO

CANONICO ECCLESIAE BUNNENSIS IN DIOECESI COLONIENSI

Innocentius VI, natione Lemovicensis, prius dictus Stephanus Alberti, per dominum Clementem primo factus Noviomensis, deinde episcopus Claromontensis, ultimo tituli Sanctorum Johannis et Pauli presbiter cardinalis, et deinde episcopus Ostiensis¹, et summus penitentiarius. Mortuo domino Clemente in die beati² Nicholay [6 decembris 1352], cardinales intrabant³ conclave⁴ dominica post [diem beate] Lucie⁵ [16 decembris 1352], et die martis proxima [18 decembris] hunc elegerunt. Qui coronatus fuit in palatio apostolico Avinionensi dominica⁶ infra octabas Nativitatis Domini [30 decembris 1352].

Et statim, eodem anno [30 junii 1353], mittitur legatus in Ytaliam dominus cardinalis Egidius Yspanus, ad recuperandum terras Ecclesie omnes⁷ de manibus tyrannorum. Et in recuperationis subsidium⁸ indixit decimas per totum mundum. Sola Alamania solvit subsidium⁹ loco decimarum. Pro quo missus fuit [1357] dominus Philippus, episcopus Cavallicensis, postea cardinalis.

1. Ostiensis episcopus, *B, C, D, Bal.* — 2. sancti, *B, C, D, Bal.* — 3. intrarunt, *Bal.* — 4. et, *ajouté par les mss.* — 5. lune (*sic*), *A.* — 6. die, *ajouté par B, C, D, Bal.* — 7. omnibus, *C*; omnes terras Ecclesie, *Bal.* — 8. subcidium, *A*; subsidium recuperationis, *B, C, D, Bal.* — 9. subcidium, *A.*

Désignation des manuscrits employés :

- A* = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 *C*, fol. 166 r°-168 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 16553, fol. 120 r°-123 v°.
C = Bibliothèque Ambrosienne, ms. *I*, 84, sup., fol. 82 r°-85 r°.
D = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus* 3765, fol. 81 r°-84 r°.

Hujus anno secundo, duo fratres ordinis Minorum, propter heresim de paupertate et alia que male senserunt, Avinioni combusti sunt feria tertia post Pentecosten [3 junii 1354].

Eodem anno, dominus Karolus, Alamanie et Bohemie rex¹, Metis curiam suam servans, Wenceslaum², fratrem suum, ducem creavit Lucemburgensem de mense martii³ [13 martii 1354].

Circa idem tempus fuit ventus validissimus in partibus istis circa Mosam et Renum⁴.

Eodem anno [1354], die xvij septembris, in tertiis⁵, fuit eclipsis solis durans quasi duabus horis. Hyems tam aspera fuit ut fluvii quasi septem septimanis congelati starent et carri magnis onusti⁶ ponderibus super⁷ glacies Reni⁸ transirent. Egoque circa festum sancte Agnetis [21 januarii 1355] eques bis⁹ transivi.

Karolus de Yspania, conestabulus Francie, occulte occiditur anno tertio¹⁰ pontificatus¹¹ [8 januarii 1354].

Anno vero Domini [MCCC]LV, circa medium martii, tanta fuit aquarum inundantia ut pontes et turres subverterent¹².

Eodem anno, Dominus Karolus rex¹³ prefatus¹⁴, descendens in Ytaliam, coronam imperialem suscepit¹⁵ de manibus domini Petri, episcopi Ostiensis, ad hoc missi¹⁶, et uxor ejus cum eo in basilica Sancti Petri Rome¹⁷ in die sancto Pasche¹⁸ [5 aprilis 1355], statim Romam exiens eo die. Et vicarium fecit marchionem Montisferrati¹⁹ in Ytalia. Et episcopum Augustensem fecit vicarium in civitate Pisana.

Eodem anno [1355], duo milites, Avinionem venientes de Vasconia penitendi causa coram penitentiario, trucidati fuerunt per duos emulos, nepotes quorundam cardinalium. Et non longe post cardinalis Appamiarum, cujus nepos id perpetrasse dicebatur, obiit insperate [28 octobris].

Eodem anno, die xj Milium Virginum [21 octobris 1355], obiit dominus Bertrandus, episcopus Sabinensis, cardinalis, qui fundavit

1. *omis par B, Bal.* — 2. Wencelaum, A. — 3. martii mense, B, Bal. — 4. Regnum, A. — 5. hora tertia, Bal. — 6. onusti, A. — 7. per, B, C, D, Bal. — 8. *omis par B, C, D, Bal.* — 9. vix, A. — 10. lege secundo. — 11. sui, *ajouté par C.* — 12. subverteret, B, C, D, Bal. — 13. *omis par A, B.* — 14. *au lieu de* prefatus Bal. *met* Alamannie et Bohemie. — 15. *omis par B.* — 16. de manibus domini Petri, episcopi Ostiensis, ad hoc missi, *passage omis par D.* — 17. *omis par C, D.* — 18. *au lieu de* et uxor... Pasche Bal. *met* in basilica Sancti Petri Rome in die sancto Pasche honorabiliter suscepit, et uxor ejus cum eo. — 19. Montisferati, A.

ecclesiam Sancti Desiderii Avinionensis et dotavit pro clericis, licet post ejus obitum fuerit consummatum.

Eodem anno [5 februarii 1355], captum fuit ¹ proditorie castrum Bausii ² comitis Avellini prope Avinionem per quemdam Robertum, comitem Duracii : qui tamen, licet cardinales foverent eum, coactus fuit illud ³ reddere comiti supradicto ⁴.

Eodem anno [1355], rex Anglie, cum tractatus pacis ⁵ per dominum ⁶ Boloniensem ⁷ in Francia coram papa perfici non posset ⁸, impugnare cepit regnum Francie graviter circa Tholosam, ita quod studium in Montepessulano suspensum fuit ad tempus.

Mense octobris ⁹ [1355] obiit Johannes, dux Brabantie ¹⁰. Cujus filia, cum ducatu, data fuit uxor domino Wenceslao, fratri domini Karoli imperatoris.

Eodem anno [1355], tanta nix cecidit ¹¹ Avinione ¹² quod a festo Conceptionis ¹³ [8 decembris] usque post ¹⁴ Nativitatem Domini perduraret ¹⁵.

Mense decembris [1355] excommunicatus fuit in publico ¹⁶ consistorio Franciscus de Ordelaffis, invasor et occupator rerum Ecclesie.

Eodem anno et ¹⁷ mense [decembris 1355], venit ad curiam dominus Petrus ¹⁸, rex Aragonie, brevissime stature ¹⁹, causa componendi cum Ecclesia super regno Sardinie, quod ab Ecclesia ipsa ²⁰ tenebat.

Circa hec tempora [1355] missus fuit episcopus Pactensis, de ordine fratrum Carmelitarum, ad petitionem regis Rassie ²¹, ad baptizandum ipsum et populum. Sed illuc veniens, vacuus revertitur, eo quod sincere non ²² petiit rex, set ut alleviaretur ab incursu regis Ungarie, ipsum invadentis.

Hoc tempore [1354] fundatum fuit hospitale Sancte Trinitatis Avinione per dominum Bernardum Rascacii ²³, militem Avinionensem.

1. *omis par Bal.* — 2. Rausii, B; Ransii, D. — 3. *omis par B, D.* — 4. *supra-scripto, C.* — 5. *ceptus, ajouté par Bal.* — 6. *cardinalem, B, C, D, Bal.* — 7. *Bononiensem, B, D.* — 8. *possit, A.* — 9. *lege decembris.* — 10. *Branbantie, A.* — 11. *in, ajouté par Bal.* — 12. *ita, ajouté par A.* — 13. *beate Virginis, ajoutés par Bal.* — 14. *ad, B, C.* — 15. *perdurabat, A; Bal met : in alio codice legitur, a festo sancti Andree usque ad festum Nativitatis Domini perduravit.* — 16. *omis par A.* — 17. *anno et, omis par B, C, D, Bal.* — 18. *Jacobus, B, C, D.* — 19. *et deformis, ajoutés par B, C, D, Bal.* — 20. *ipsa Ecclesia, B, C, D, Bal.* — 21. *ad petitionem regis Rassie, placés après tempora par B, C, D, Bal.* — 22. *non sincere, Bal.* — 23. *Risacii, B; Riscasii, C; Riscatii, D; Rascasii, Bal.*

Fuit etiam erecta cappella extra Avinionem prope ecclesiam de Miraculis, in loco qui dicitur Campus Floris¹; ubi tempore epidimie infinita corpora tumulata erant, que² non poterant in cimiteriis infra civitatem reponi.

Hic papa fundavit in Villanova, Avinionensis diocesis, monasterium Carthusiense [31 maii 1356].

Et ad petitionem domini imperatoris festum Lancee et Clavorum Christi instituit per Alamaniam et Bohemiam [1354], die veneris post octabas Pasche celebrandum.

Anno Domini [MCCC]LVJ, pontificatus vero quarto, dominus Karolus imperator, convocatione facta principum in Nurembergha³, multas leges condidit.

Eodem anno [1356], obsessam⁴ Papiam per Mediolanenses dominus marchio Montisferrati liberat.

Eodem anno, dominus Johannes, rex Francie, dominum de Haricuria⁵ et quosdam alios nobiles regni decollari fecit [5 aprilis 1356], asserens eos traditionem tractasse cum rege Anglie, licet ipse rex⁶ excusaret eosdem. Unde credebatur verius quod propter mortem conestabuli⁷ supradicti, cujus dicebantur conscii⁸, fecisset⁹ eos occidi.

Eodem anno, infra octabas Penthecostes [12-19 junii 1356], nuntii imperatoris Constantinopolitani cum parva galea applicantes juxta ecclesiam Beate Marie de Miraculis Avinionensis, offerentes dominum suum redire¹⁰ ad Ecclesie unitatem, ut sibi ab Ecclesia subsidium¹¹ fieret contra Thurcos.

Eodem anno, die martis post octabas Penthecostes [21 junii 1356], mittuntur in Franciam legati a latere cardinales Albanensis, qui et Petragoricensis¹², et Nicholas de Capociis, qui et Urgellensis dicebantur¹³, pro sedandis dissidiis¹⁴ inter reges.

Postea Innocentii anno IIIJ¹⁵, circa festum Palmarum [circa 17 aprilis 1356], dominus comes Flandrie infeudatus per capitulum ecclesie Leodiensis de Machlinio¹⁶, ad ipsam eccle-

1. Floritus, *Bal.* — 2. quia, *B, D, Bal.*; qui (*sic*), *C.* — 3. Nuremberch, *C*; Nurembergha, *Bal.*; Nuerenborigh, *B, D.* — 4. obscessam, *A.* — 5. Accuria, *A*; hac curia, *B*; Haecuria, *D*; un blanc dans *C.* — 6. omis par *B.* — 7. conestabularii, *B.* — 8. consocii, *C, D.* — 9. fecisse, *B, C, D.* — 10. esse rediturum, *Bal.*; esse redditurum, *B*; redditurum, *C, D.* — 11. subcidium, *A.* — 12. cardinalis Petragoricensis, qui et Albanensis, *Bal, D*; cardinalis Petragoricensis, qui est Albanensis, *C.* — 13. dicebatur, *A, C.* — 14. discordiis, *B, Bal.* — 15. Innocentii anno IIIJ, omis par *Bal.* — 16. Machlinia, *C, D, Bal.*; Malchlinia, *B.*

siam¹ spectante, dux Brabantie ex adverso comiti se² opposuit, et castrametati sunt juxta Brucellas³; ibique conserto prelio, comite triumphante, Bruxellenses⁴ se reddiderunt, et tota Brabantia cecit. Sed eodem anno dux recuperavit totam terram sine gladio.

Eodem anno [1356], dominus papa regem Ungarie vicarium Ecclesie⁵ constituit in Ytalia. Idemque rex, Venetos impugnans, obsedit Tervisium, sed non profecit⁶.

Eodem anno [1356], Ewduardus, primogenitus regis Anglie, princeps Wallie, vastavit ducatum Aurelianensem⁷, duce Lancastrie Britanniam devastante et Redonum obsidente.

Eodem anno, die lune septembris⁸ xviii [1356], Ewduardo principe predicto, primogenito regis Anglie, et Johanne, rege Francie, prope Pictaviam, cum suis exercitibus congregatis, ipso rege, cum esset fortior, pacis federa, ad que se princeps⁹ obtulit, et¹⁰ que domini cardinales prefati tractabant, admittere renuente, conflictum extitit; et victoria cedente principi, rex Johannes¹¹ cum juniore filio suo Philippo captus est, omnibus suis¹² vel¹³ fugientibus vel¹⁴ occisis. Karolus vero, filius senior, et dux Aurelianensis, frater regis, de prelio evaserunt. Qui Karolus postea fuit rex Francie post obitum patris sui.

Anno eodem, in superiori Alamania, fuit terre motus in die sancti Luce [18 octobris 1356] et pluribus diebus, adeo quod civitas Basiensis tota periit in ruina, et castra circa eam¹⁵ ceciderunt et montes et rupes hiuleis aperturis patuerunt, que toto anno ad clausuram minime pervenere. Homines illis diebus vagi in campis currebant, non audentes in civitatibus et locis, ubi erant domus lapidee, permanere. Eodem anno [1356] fuit mortalitas et pestilentia cum caristia in Alemanie multis locis¹⁶.

Eodem anno [24 decembris 1356], dominus papa creavit sex cardinales in vigilia Nativitatis Domini, inter quos erat episcopus Florentinus. Et eodem tempore Rodanus¹⁷ inundans, alveum suum exiens, loca plurima occupavit. Et similiter in Alamania et¹⁸ partibus aliis fuit aquarum inundantia diu durans.

1. ecclesiam ipsam, B, C, D, Bal. — 2. se comiti, B, C, D, Bal. — 3. Brussellas, Bal. — 4. Brussellenses, Bal. — 5. omis par A. — 6. Eodem anno... profecit, *paragraphe omis par C.* — 7. Aurelianensem, A. — 8. decembris (sic), B, Bal. — 9. principes (sic) se, A. — 10. omis par A. — 11. ipse, B, C, D, Bal. — 12. aliis, B, C, D, Bal. — 13. aut, B, C, D, Bal. — 14. aut, B, C, D, Bal. — 15. LXXX, Bal.; 87. C; 87, *ajouté dans D par une main très postérieure.* — 16. multis locis Alamannie, B, C, D, Bal. — 17. omis par A. — 18. in, B, C, D, Bal.

Eodem tempore [decembri 1356], dominus Karolus imperator parlamentum statuit Metis de pace tractanda inter reges [Francie et Anglie], sed non conclusit. Ibique clerus Alamanie subsidium¹ loco decimarum² obtulit se daturum.

Circa hec tempora, in die sancti Bartholomei [24 augusti 1356], fuit terre motus in regno Portugalie, fortalitia subruens atque castra.

Anno Domini MCCCCLVIJ, pontificatus domini Innocentii anno quinto, inter reges Castelle et Aragonie³ orta guerra, civitas Tirasonensis capta est per regem Castelle.

Eodem tempore, in cena Domini [6 aprilis 1357], iterum fuit in partibus⁴ Basilee gravissimus terre motus, et postea de mense maii circa Spiram, Argentinam⁵, et Treverim⁶, ita quod in multis locis terra hiulca, albam aquam et fetentem evomens, castra et loca fortiora dedit ruine⁷.

In festo Nativitatis sancti Johannis [24 junii 1357] cardinales prefati, Callesii⁸, de pace⁹ tractabant inter reges, Johanne rege¹⁰ in Angliam captivo traducto.

Mense julii¹¹ [1357] miles quidam¹² Vasco, dictus Archipresbiter, collecta societate, intravit Provinciam, et plurima dampna fecit et strages; propter que tota curia romana stupefacta, papa, data pecunia, pro qua se Provinciales obligaverunt, ipsum abire fecit, et transitum per Avinionem concessit. Sed interim papa stipendiarios multos tenuit, civitatem quoque portis ac muris munivit et fossatis¹³; ad que omnes clerici, in romana curia¹⁴ degentes, contribuere cogeantur¹⁵.

Mittitur hoc anno [1357], xiiii die octobris, die sabbati¹⁶, in Alamaniam dominus Philippus, episcopus Cavallicensis, postea per Urbanum papam V¹⁷ factus¹⁸ cardinalis, qui promissum subsidium¹⁹ a clero Alamanie sustulit et recepit. Et episcopus quidam

1. subeidium, A. — 2. loco decimarum subsidium, B, Bal. — 3. Portugalie, B, C, D, Bal. — 4. terra, B, Bal. — 5. Argentinensem, A. — 6. Treverum, A. — 7. fortia loca casui dedit et ruine, B; loca fortia casui dedit et ruine, C, D, Bal. — 8. Calesii, Bal. — 9. de pace, *omis par* A. — 10. rege Johanne, A. — 11. julio, Bal. — 12. *omis par* B. — 13. civitatemque muris et portis ac fossatis munivit, B, Bal.; civitatem quoque muris et portis ac fossatis munivit, C, D. — 14. curia romana, B, Bal. — 15. Mense julii... cogeantur, *tout ce paragraphe se trouve après le suivant dans* A. — 16. die sabbati, xiiii die octobris, B, C, D, Bal. — 17. *omis par* C, D, Bal. — 18. postea Urbanum factus (*sic*), B. — 19. subeidium, A.

Gurcensis ad provinciam Salseburgensem mittitur pro eodem subsidio ¹ extorquendo.

Die lune xxiii octobris [1357], dominus Sabinensis, legatus Ytalie, revertitur, remanente pro eo ibidem abbate Cluniacensi, et ² Malatestam ³ tyrannum secum duxit ad presentiam domini pape.

Novembris die quinta [1357], provisum fuit ⁴ ecclesie Monasteriensi de persona domini Adulphi de Marka, nunc comitis Clevenensis ⁵.

Ejusdem mensis die octava [8 novembris 1357], dominus Armachanus ⁶, primas Ybernie, questionem cepit coram domino papa contra omnes ordines mendicantium. Sed postea defunctus est, et questio consopita ⁷, nullo ulterius prosequente.

Eodem tempore fuit pestilentia per Alamaniam, Boemiam et Turingiam, et guerre quasi universales per totum mundum.

Rex Aragonie confederatus est cum rege Marochie ⁸ ad resistendum regi Castelle.

Eodem tempore [1358], dominus Petrus, episcopus Penestrinus, cardinalis, ecclesiam Sancti Petri Avinionensis erigi fecit in collegiatam. Et chorum et claustrum novum fecit pro canonicis et redditus eis comperavit ⁹.

Anno Domini MCCCLVIII, Innocentii anno pontificatus sui ¹⁰ sexto, indiete fuerunt tallie per civitatem Avinionensem, pro quolibet capite medius florenus. Et processus facti contra predatores Provincie.

De mense martii [1358], Archipresbiter cum societate reversus est ¹¹ in ¹² Provinciam; non obstante pecunia sibi soluta, civitatem Aquensem impugnat ¹³. Dominus papa tam pro defensione ¹⁴ quam munitione civitatis ¹⁵ gabellas imposuit, et concessit quod pro qualibet bota ¹⁶ vini solveretur unus florenus. Et ne tabernarii nimis perderent, mesure diminute fuerunt ad mensuram unius vitri, quorum octo faciebant unum picerium ¹⁷.

1. subcidio, A. — 2. omis par B, D. — 3. Malamtestam, A. — 4. omis par Bal. — 5. Cliviensis, B; Clivensis, C, D, Bal. — 6. archiepiscopus, ajouté par B, C, D, Bal. — 7. non sopita, A, B, D; sopita, C. — 8. cum rege Marochie confederatus est, B, C, D, Bal. — 9. et pro canonicis redditus comparavit, B, C, D, Bal. — 10. omis par C, D. — 11. omis par B, C, D, Bal. — 12. omis par A. — 13. oppugnat, B, C, D, Bal. — 14. defensione, A. — 15. omis par A. — 16. bote, C, D; butta, B, Bal. — 17. bicherium, A.

De mense aprilis [1358] civitas Avinionensis domino pape obedientiam promisit, quam a tempore venditionis distulerant; et promissum fuit eis antiquas libertates servandas.

In festo sancti Georgii [23 aprilis 1358] dominus rex Anglie sollempnissimam curiam fecit suis principibus; a qua reversus Wilhermus, dux Hollandie, amens effectus, et alienatus a sensu, clausure¹ tentus est; venitque² frater ejus Albertus pro terra gubernanda.

Circa hec tempora [1358-1360],³ propter violationem libertatum factam in Flandriam, mercatores circa litus maris Oceani scapellum removebant⁴ a Brugis et⁵ in Dordracum posuerunt; quem Brugesenses postea cum difficultate rehabuerunt.

Hoc tempore [1358] rex Navarre, concordiam faciens cum Anglicis, civitates Francie impugnans, Altisiodorum cepit, et loca multa vastavit [40 martii 1359].

Fuitque hiis diebus⁶ pestilentia per totam Alamaniam, a Basilea usque ad mare, et per Saxoniam et littora maris Oceani.

De mense octobris [1358], dominus Sabinensis cardinalis revertitur in Ytaliam. Dominus Boloniensis⁷ mittitur legatus in Yspaniam [1359].

Novembris die sexta [1358] canonici Sancti Petri Avinionensis intraverunt ecclesiam suam novam.

Anno Domini [MCCC]LIX, mense aprilis, Petragoricensis et Urgellensis cardinales revertuntur de Francia sine fine. Et rex Navarre cum Anglicis vastavit terras diocesis Aniciensis⁸. Fuitque civitas Avinionensis⁹ amplius fortificata in muris et fossatis, et collecta imposita civibus et curtesanis¹⁰ ac¹¹ clericis.

Mense julii [1359] surrexit Avinione societas nocturnalisis, dicta Alperuche¹², qui nocturno tempore furabantur in larvis¹³, et stupra commiserunt. Contra quos papa justitiam fecit fieri, plebisque notabilibus occulte submersis.

Circa hec tempora [21 augusti 1359] dominus Karolus, primogenitus regis Francie captivi¹⁴, et rex Navarre pacem mutuam firmabant.

1. clausus, B, C, D, Bal. — 2. que, omis par A. — 3. et, ajouté par A. — 4. removeantes, Bal. — 5. omis par B, C, D, Bal. — 6. temporibus, B, C, D, Bal. — 7. Bononiensis, B, D. — 8. usque ad diocesim Aniciensem, Bal. — 9. que muris et fossatis carebat, ajoutés par Bal. — 10. cortesanis, B, C, D, Bal. — 11. et, B. — 12. Alperughe, B, Bal.; Alprighe, C, D. — 13. armis, B, C, D, Bal. — 14. capti, Bal.

Circa festum sancti Mathei [circa 24 septembris 1359], canonici ecclesie Sancti Desiderii Avinionensis novam suam ecclesiam, per dominum Bertrandum quondam¹ Sabinensem fundatam, intraverunt, quam antea consecraverat die xx mensis septembris dominus Raynaldus, episcopus Eduensis, domini² pape thesaurarius; fuitque corpus dieti³ cardinalis translatum et tumultatum⁴ in ipsa⁵.

Mense octobris [1359] lata fuit sententia per dominum cardinalem Florentinum pro domino archiepiscopo Rigensi contra fratres ordinis Beate Marie Theotonicorum.

Novembris die xiiij [1359], Durantia fluvius prope Avinionem tantum excrevit ut portam civitatis novam prope hospitale Sancte Trinitatis Avinionensis dirueret et subverteret.

De mense decembris [1359] rex Anglie vastavit⁶ terras Campanie circa Remis.

Anno⁷ [MCCC]LX, Innocentii anno viij, dominus Mediolanensis obsedit Bononiam⁸.

Fuit⁹ etiam nova tallia indicta clericis Avinionensibus pro complendis muris civitatis.

Restituta fuit eodem anno [martii 1360] Ecclesie¹⁰ Bononia per dominum Johannem de Olegio, et dominus papa Firmam¹¹ civitatem et aliquas terras in Marchia¹² assignavit eidem. Et inter Mediolanenses et Ecclesiam guerra gravis¹³ orta est.

Circa Ascensionem Domini [circa 14 maii 1360], Gerardus, comes de Monte, in conflictu insperate mortuus est.

Mense julii¹⁴ [1360] dominus Boemundus regimini ecclesie Treverensis cessit. Cui Cono de Falkensteyn successit, cedenti redditibus assignatis [27 maii 1362].

Hiis temporibus caristia fuit Avinioni, et circa partes Lugdunenses pestilentia. Et in provincia Narbonensi, augusti die ultima [31 augusti 1360], fuerunt fulminati¹⁵ processus apostolici contra Bernabonem, invasorem terrarum Ecclesie.

1. quondam Bertrandum, B, C, D, Bal. — 2. nostri, *ajouté par Bal.* — 3. domini, *ajouté par C, D.* — 4. humatum, B, C, D, Bal. — 5. in mense ipsa octobris, A. — 6. devastavit, B, Bal. — 7. Domini *ajouté par B, C, Bal.* — 8. Bononiam, A. — 9. que, *ajouté par Bal.* — 10. romane, *ajouté par C, D.* — 11. *au lieu de* Firmam A *met* firmavit. — 12. monarchia, A. — 13. gravis guerra, B, C, D, Bal. — 14. junii, B, Bal. — 15. ultima die augusti fulminati fuerunt, Bal.

Circa hec tempora [1360] reformata est pax¹ inter Brugenses et mercatores, et scapellus reductus Brugis.

Hiis temporibus [1360] Johannes, rex Francie, receptis a tyrannis Mediolanensibus multis milibus florenorum², filiam suam tradidit uxorem³ filio⁴ Galeacii.

Dominus Karolus imperator comitem de Wirtemberg, sibi rebellem, perdomuit [augusto 1360].

Hoc tempore [24 octobris 1360], Johannes rex Francie pro tribus milionibus florenorum, alias francorum⁵, liberatus est et a regni sui populo receptus.

De mense januarii anno Domini [MCCC]LXJ⁶, societas Anglicorum cepit villam Sancti Spiritus prope Avinionem. Contra quos dominus papa predicavit crucem. Fuitque factus capitaneus⁷ cruce signatorum dominus Ostiensis. Et sepe congressiones facte per Anglicos de villa predicta contra gentem Ecclesie stantem in villa Montis Draconis⁸ et circa. Finaliter gentes Ecclesie, cesis ex eis plurimis et occisis, vacue redibant Avinionem. Et Anglici, recepta a papa multa pecunia, id est XXXIIJ⁹ milibus florenorum, recesserunt de villa predicta, ipsa totaliter spoliata [martii 1361].

De mense febroarii [1361] magnus ignis, quasi aer totus¹⁰ arderet, visus est in Alamania, me Bunne tunc¹¹ residentiam faciente in prebenda mea et vidente, die videlicet xviii ipsius mensis.

Et eo tempore¹² [26 february 1361] dux Juliacensis mortuus est in villa Durensi, qua decubuit.

Eo tempore fuit hyems aspera, ita quod multe vites, frigore perditæ, amputatæ fuerunt in partibus Reni.

Hoc¹³ tempore [1361], in estate, mortalitas reincipit¹⁴ Avinione, ita quod estate illa octo cardinales mortui sunt et populus innumerabilis. Et caristia magna fuit¹⁵. Saumata frumenti¹⁶ vendebatur octo florenis¹⁷.

Eodem anno¹⁸ dominus Engelbertus, Leodiensis episcopus, obsedit castrum Stochem¹⁹ de comitatu Lossensi, fuitque sibi

1. pax reformata est, C, D, Bal.; est, omis par B. — 2. militibus Romanorum, B, D. — 3. uxori, B, D. — 4. domini, ajouté par B, C, D, Bal. — 5. alias francorum, omis par B, D; au lieu de alias francorum Bal. met a carcere. — 6. lege 28-29 decembris MCCCCLX. — 7. capitaneus factus, A. — 8. Monte Draconi, A; Mondagrini, B, C, D. — 9. lege 14500. — 10. totus aer, B, C, D, Bal. — 11. tunc Bunne, B, C, D, Bal. — 12. Eodemque tempore, Bal. — 13. Eo, B, C, D, Bal. — 14. in, ajouté par B, Bal. — 15. in tantum quod, ajoutés par Bal. — 16. omis par A; bladi, Bal. — 17. octo florenis vendebatur, B, C, D, Bal. — 18. tempore, Bal. — 19. Seother, Bal.

redditum seu traditum in festo sancti Viti¹ [15 junii 1361]. Et per consequens totus comitatus cessit ei et² ecclesie Leodiensi, Thilderico³, comite Lossensi, absque herede defuncto.

Hoc tempore [1361] Ewduardus junior, natus ducis Guelrie, conserto prelio cum seniore Raynaldo, fratre suo, jam duce, ipsum cepit et ducatum⁴ obtinuit.

Hoc anno [1361] per fratres ordinis Beate Marie Theotonicorum captus fuit Kuystud, rex Lituwanorum, et positus in carcere castri Beate Marie, et eodem anno fuga lapsus evasit.

Hoc anno, de mense septembris⁵ [17 septembris 1361], dominus Innocentius creavit octo cardinales, tres diaconos, et quinque presbiteros : quorum tres absentes intraverunt die jovis post festum Omnium Sanctorum [4 novembris 1361].

Eodem die⁶ [4 novembris 1361], dominus Boloniensis⁷ cardinalis legatus tribus annis⁸ in Yspania, reformata pace inter reges Yspanie et Aragonie, rediit ad curiam.

Eodem anno MCCCCLXII, domini Innocentii anno X⁹, de mense martii, visa¹⁰ fuit cometa in Provincia inter orientem et septentrionem¹¹ ante ortum diei, comas suas versus aquilonem protendens.

Eodem tempore [1362], societas circa Lugdunum congregata predis et dampnis omnes terras circa Sagonam¹² lacessivit. Contra quos boni homines Francie venientes victi fuerunt [6 aprilis 1362], victoria cedente predatoribus¹³, qui usque ad estatem in Francia permanserunt.

De mense martii fratres predicti [Beate Marie Theotonicorum] ceperunt castrum regis Lithuwanorum Cawim¹⁴ in vigilia Pasche [16 aprilis 1362], in quo filium ejus et socerum¹⁵ ejus circa XXXVII ceperunt, et circa duo milia occiderunt.

Eodem anno [26 maii 1362] mortuus est Ludovicus, rex Sicilie¹⁶. Cujus exequias fecit fieri dominus papa de mense junii die xx, mittens ad illas partes nuntium, videlicet¹⁷ dominum Guillelmum Grimoardi¹⁸, tunc abbatem Massiliensem¹⁹, qui postea ele-

1. viri (*sic*), B. — 2. ei et, *omis par B, C, D, Bal.* — 3. Thiderico, D; Thiderico, B; Theoderico, C, Bal. — 4. *omis par B, D.* — 5. septembri, Bal. — 6. anno, B, D. — 7. Bononiensis, B, D. — 8. tribus annis legatus, B, C, D, Bal. — 9. anno X domini Innocentii, Bal. — 10. visus, B, C, D, Bal. — 11. aquilonem, B, C, D, Bal. — 12. Sogoriam, A; B, Bal. *placent circa Sagonam avant omnes terras.* — 13. predonibus, B, C, D. — 14. Kuystud, Bal. — 15. sociorum, B, C, D, Bal. — 16. Cicilie, A. — 17. *omis par B, C, D, Bal.* — 18. Grimoaldi, B, C, D. — 19. ordinis sancti Benedicti, *ajoutés par Bal.*

ctus est, ibidem existens, in papam et¹ Urbanus V appellatus.

De mense augusti [1362] societas predicta, que depopulata est Franciam et Burgundiam, recepta pecunia a rege Francie, recesserunt de Francia, et transitum faciebant per Villamnovam, Avinionensis diocesis, ituri in auxilium regis Aragonum contra Petrum, regem Yspanie. Contra quem, eodem tempore, fuerunt² processus publicati et portis ecclesiarum affixi, quos dominus Boloniensis³ cardinalis⁴ fecerat, eo quod pacta per ipsum cardinalem, cum esset legatus, ordinata non servavit.

Post hec, dominus Innocentius, modicum decumbens, cum esset senio et infirmate confractus⁵, die xij mensis septembris [1362] obiit, et xiiii sepelitur in ecclesia Beate Marie de Dompnis : ibique mansit usquequo translatus fuit, sicut infra⁶ dicitur.

Hoc tempore, vacante Ecclesia romana, obiit Wilhermus, archiepiscopus Coloniensis [15 septembris 1362]. Cui successit Adolphus, frater comitis de Marka [21 junii 1363]. Et eo sponte cedente, quia ad laicatum aspirabat, successit⁷ Gilbertus⁸, patruus ejus, tunc episcopus Leodiensis, translatus ad ecclesiam Coloniensem per dominum Urbanum⁹ V [15 aprilis 1364].

1. *omis par A.* — 2. fuerunt eodem tempore, *B, D, Bal.* — 3. Bononiensis, *B, D.* — 4. cardinalis Boloniensis, *Bal.* — 5. senio et etate confectus, *B, C, D*; senio et infirmitibus confectus, *Bal.* — 6. *voir infra*, p. 833. — 7. *ei, ajouté par A.* — 8. Guilbertus, *C*; Engilbertus, *Bal.*; Sigilbertus, *D.* — 9. papam, *ajouté par B, C, D, Bal.*

TERTIA VITA INNOCENTII VI

EX APPENDICE
PTOLEMAEI LUCENSIS

Innocentius VJ, Stephanus nomine, natione Lemovicensis, de villa , ex patre .

Hic primo procurator, et iudex postea fuit, necnon doctoratus in jure canonico, postmodum clericus et episcopus Claromontensis, deinde cardinalis; et electus est in papam per cardinales, anno Domini MCCCLIJ et ab Urbe condita MMCVIIJ¹, die martis, xviii decembris, hora tertiarum, et coronatus dominica penultima dicti mensis [30 decembris], Avinione², in apostolico palatio. Sedit annis VIIIJ, mensibus VIIJ, diebus VJ³, et vacavit episcopatus ejus⁴ mense uno, diebus XVIIIJ⁵.

Hic fuit vir justus et durus in concedendis beneficiis et [circa] jura ecclesiastica. Subito post suam coronationem multas reservationes factas per Clementem, suum predecessorem, suspendit, et constituit prelatos et alios beneficiatos, in curia illo tunc morantes, unumquemque ad suum beneficium personaliter applicare et ibi residentiam facere sub pena excommunicationis; quod et factum est.

Hic diminuit expensas et familiares suos et etiam omnium cardinalium. Hic ordinavit stipendia auditorum sacri palatii. Hic parvus et gothosus, fortis et robustus ad recuperandum provincias, terras et jura sancte matris Ecclesie, que diu temporibus suorum prede-

1. et ab Urbe condita MMCVIIJ, *omis par Bal.* — 2. Avinionen., *A.* — 3. XXVJ, *Bal.* — 4. ejus episcopatus, *B.* — 5. XX, *Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5127, fol. 363 r°-364 r°.
B = Bibliothèque Laurentienne, ms. XIV, 19, fol. 293 v°-294 v°.

cessorum fuerant per tyrannides¹ occupate in partibus Ytalie: quas pene omnes ad mandata Ecclesie reduxit manu potenti.

Hic ordinavit et transmisit anno primo sue coronationis [30 junii 1353] dominum Egidium, Yspanum cardinalem, in legatum ex latere in istis partibus Ytalie, ad recuperandum predictas provincias, terras et jura Ecclesie, occupata per tyrannides²; quod et factum est³. Et facta est⁴ executio manu potenti per dictum dominum cardinalem⁵ infra quatuor annos, cum multis laboribus et expensis thesauri Ecclesie.

Hic transmisit quamplurimos prelatos regibus Francie et Anglie. pro pace vel treuga ponenda inter ipsos et eorum regna; sed modicum elevavit.

Hic, anno secundo sue coronationis, transmisit dominum Petrum, cardinalem Hostiensem, in legatum Romam ad coronandum dominum Carolum quartum, filium regis Boemie, in Romanum imperatorem; quod et factum est [5 aprilis 1355].

Anno primo sue coronationis [1353], die xxv augusti, Januenses fuerunt debellati in Sardinia, in mari, per Venetos et Cathalanos⁶. In quo bello dicti Januenses XXXIIJ galeas perdiderunt, et submerse fuerunt cum hominibus.

Hujus tempore [septembri 1353] dicti Januenses cum omnibus eorum castris et jurisdictionibus submiserunt se archiepiscopo Mediolanensi tyrannidi⁷. Et paulo post dicti Januenses debellaverunt Venetos in mari magno, ubi dicti Veneti amiserunt quadraginta galeas⁸ et alia navigia necnon homines qui erant in dictis navigiis [4 novembris 1354].

Hujus tempore facta fuit pax inter dictos Venetos et Januenses, et exclusi fuerunt Cathalani⁹ a dicta pace [1 junii 1355].

Item sub anno¹⁰ MCCCLVJ, de mense junii¹¹, dominus¹² Talarandus¹³ Petragoricensis, et dominus Nicolaus Capocii, cardinales, transmissi fuerunt in nunciis apostolicis per dictum papam ad ponendam¹⁴ pacem finalem vel treugam fiendam inter reges Johannem Francie et Eduardum Anglie, ipsorumque regna. Qui cardinales, de mense predicto, de curia recesserunt et in regno¹⁵ Francie appli-

1. tyrannos, *Bal.* — 2. tyrannos, *Bal.* — 3. quod et factum est, *omis par B.* *Bal.* — 4. Et facta est, *omis par A.* — 5. per dominum cardinalem prefatum, *B.* — 6. Cathelanos, *A.* *Bal.* — 7. tyranno, *B.* — 8. galeas XL, *B.* — 9. Cathelani, *A.* *Bal.* — 10. *omis par A.* *Bal.* — 11. julii, *Bal.* — 12. domini, *A.* — 13. Thelarandus, *A.* — 14. ponendum, *mss.*, *Bal.* — 15. regnum, *B.*

cuerunt continuando ipsorum dietas¹ pro pace vel² treuga inter ipsos reges et regna ponenda.

Item, sub predicto anno [1356], dictus papa unam ordinationem in die veneris, xxiiij decembris, ordinavit de infrascriptis cardinalibus : videlicet de dominis³ Petro, archiepiscopo Rothomagensi; ⁴ Francisco de Tuderto⁵, episcopo Florentino; Petro, episcopo Pam-pilonensi, suo nepote; Elya, episcopo Uticensi; fratre Guillermo, generali⁶ ordinis Predicatorum, de Aragonia; fratre Nicolao⁷, generali ordinis Minorum, Lemovicensi⁸.

Item eodem tempore et sub MCCCLVIJ ordinavit dominum Androinum⁹ de Burgundia, abbatem Cluniacensem, in rectorem et gubernatorem omnium terrarum Ecclesie in Ytalia, dum dictus dominus Yspanus legatus ibidem moram contraheret; et recessit de curia die ultima februarii [28 februarii], et sub die v dicti mensis fuit ordinatus. De mense vero augusti [23 augusti] dicti anni, dictus legatus apud Berthonorium totaliter [vices suas] in spiri-tualibus et temporalibus dicto domino abbati commisit, et in paucos dies versus Tusciam cum suis familiaribus et dominis de Mala-testa, de Arimino, et aliis nobilibus de Marchia et Romandiola, causa applicandi ad curiam, iter¹⁰ assumpsit. Die vero lune, xxiiij¹¹ mensis octobris, in curia dictus dominus legatus Egidius a domino papa et omnibus dominis cardinalibus et morantibus¹² in curia benivole est receptus.

Hujus tempore et sub MCCCLVIJ, dominus Raynaldus de Servilla¹³ de Verna¹⁴, oriundus de Petragoricensi comitatu, ex tractatu domini Amadii de Baucio, domini Karoli de Picerio¹⁵, domini Raymundi de Baucio comitis de Avelino, domini Garmoti de Atrio, domini Bertrandi de Bidossio¹⁶ et domini Johannis de Rubufello¹⁷ et fere omnium nobilium de Provincia fecerunt, ordi-naverunt atque¹⁸ congregaverunt maximam partem equitum et

1. continuando ipsorum dietas, *mots placés après* predicto par les mss. — 2. et, B. — 3. domino, Bal. — 4. domino, *ajouté par A*, Bal. — 5. Turdeto, A. — 6. lege Nicolao, provinciali, Bal. — 7. lege Guillermo, Bal. — 8. ordinavit infrascriptos in cardinales : videlicet Petrum, episcopum Pampilonensem, suum nepotem; Eliam, episcopum Puticensem (*sic*); fratrem Guillerum, generalem ordinis Predicatorum, de Aragonia; fratrem Nicolaum, generalem ordinis Minoris, Lemovicensem, B. — 9. Antonium, B. — 10. ideo, B. — 11. xiiij, B. — 12. commorantibus, Bal. — 13. lege Arnaldus de Servola, Bal. — 14. Verniis, Bal.; Verria, A. — 15. Piceno, B. — 16. Vidossio, B. — 17. Rubussello, B. — 18. ac, B.

peditum uniuscujusque christiane nationis¹; qui fuerunt in summa IIIJ milia hominum; et vocabatur societas de la Questa²; et coadunaverunt³ se in Lemovicinio, in Auvernia et per illas partes circa Rodanum. Et sub die jovis, xiiij julii dicti anni, de consensu domini de Rossillon, transiverunt Rodanum et applicuerunt continuatis eorum dietis⁴, in comitatu Venaissensi de assensu⁵, ut publice dicebatur, domini pape et aliquorum cardinalium de Lemovicinio; necnon predicta omnia ordinata fuisse per dominum Talayrandum...

1. christiani natione, *B.* — 2. del acquisto, *Bal.* — 3. congregaverunt, *B.* — 4. *ici se terminent A et B; le texte qui suit est emprunté au ms. latin Vaticanus 2040, fol. 55 vº.* — 5. consensu, *Bal.*

QUARTA VITA INNOCENTII VI

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

PRIORE FLOREFFIENSI

Innocentius papa VJ, qui prius vocabatur¹ Stephanus, primo fuit episcopus Claromontensis [11 octobris 1340], deinde cardinalis [20 septembris 1342] et summus penitentiarius, post Ostiensis² episcopus [13 februarii 1352], postremo autem papa. Et cepit anno Domini³ MCCCCLIJ.

Primo anno istius pape quidam de ordine fratrum Predicatorum⁴ existens incarceratus in Avinione, quia de heresi suspectus habebatur, multa prophetizabat de Antichristo et de summis pontificibus futuris, et incepit prophetizare anno Domini MCCCXLV, tempore Clementis VJ. Multa de suis prophetiis⁵ visa sunt evenisse.

Secundo autem anno papatus dicti Innocentii, cum ipse Innocentius, dum adhuc esset summus penitentiarius, habuit unum capellanum pre ceteris sibi dilectum et in septem ecclesiis beneficiatum. Cum ergo idem dominus esset in summum pontificem creatus, predictus capellanus adduxit sibi suum nepotulum ad aliquod beneficium ab eo impetrandum. Cui dominus papa, tanquam vir justus, justissime respondit : *Tu habes septem bona beneficia. Melius inter ea isti puero resigna.* Hoc dicto, cum papa videret

1. dicebatur, B, Bal. — 2. Hostiensis, A. — 3. omis par B, Bal. — 4. lege Minorum. — 5. propheticiis, A, B.

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. 12000, fol. 144 v°-145 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 A, fol. 229 r° et v^o.

eum de hoc verbo contristatum, ait : *Adhuc tu habes sex beneficia, et tibi sufficerent pro expensis tuis pauciora. Eligas ergo tibi de hiis tuis beneficiis tria meliora, et alia sine contradictione resigna, que dabo tribus clericis pauperibus propter Deum.* De quo facto dictus papa apud quamplures non modicum est laudatus, qui potius spiritualis quam carnalis affectionis viam est secutus, et cetera ¹.

1. et cetera, *omis par Bal.*

PRIMA VITA

URBANI V

Urbanus papa quintus, natione Gaballitanus¹, de loco de Grisaco, dyocesis Mimatensis², post dictum Innocentium VJ³ Avinione fuit electus in papam die xxviii mensis octobris⁴, anno Domini MCCCLXII, et die vi mensis novembris immediate sequentis⁵ consecratus et coronatus⁶.

Hic prius⁷ vocatus est Guillermus Grimoardi⁸, cujus pater fuit Grimoardus⁹ miles. Et in adolescentia sua sub habitu monastico¹⁰ Domino voluit famulari, fuitque receptus in monachum in prioratu de Chiraco¹¹, dicte dyocesis, a monasterio Sancti Victoris Massiliensis¹² dependente; ubi, postquam fuit instructus in regulariis observantiis, se transtulit ad studia litterarum, in quibus adeo diligenter institit et insudavit, quod demum fuit effectus solempnis doctor decretorum, legitque ex tunc multis annis tam in Montepessulano quam in Avinione. Tandem vero suis suffragantibus meritis, primo ad monasterium Sancti Germani Autissiodorensis, postea vero ad monasterium predictum¹³ Sancti Victoris Massiliensis, sub quo primitus ordinem sancti Benedicti professus extiterat, promotus fuit, et ab inde assumptus in papam. Seditque annis octo, mense¹⁴ uno, et diebus novem decim¹⁵.

1. Gallicanus, *E.* — 2. *omis par B.* — 3. post dictum Innocentium VJ, *omis par A, B.* — 4. *lege septembris.* — 5. *sequenti, A.* — 6. confirmatus et coronatus, *B.* — 7. *primus, E.* — 8. Grimoudi, *B.* — 9. Grimordus, *E.* — 10. monastico habitu, *B.* — 11. *lege Chiriaco; Thyriaco, B.* — 12. ante Massilien. *au lieu de Massiliensis, E.* — 13. *omis par B.* — 14. *mensis (sic), E.* — 15. viginti, *A, B.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14617, fol. 253 v°-265 v°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 512 r°-523 v°.

E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 474, fol. 23 v°-36 v°.

Modus autem sue assumptionis, seu ¹ electionis, magis a Deo quam ab homine videtur ² processisse; attento presertim quod, dicta Sede apostolica tunc vacante, erant in collegio cardinalium multi valentes et sufficientes viri, qui tamen, ut creditur, Deo sic disponente, concordare nequiverunt ³ ut ipsorum aliquis eligeretur. Sed post satis diuturnam ⁴ vacationem, habentes aspectum ad merita, virtutes et sufficientiam ⁵, de quibus magnam experientiam habuerant, cum inter ipsos in plerisque officiis deputatus, longis temporibus fuisset conversatus, in eum pro tunc absentem, in partibus Neapolitanis ⁶ pro ⁷ negotiis Ecclesie romane existentem, sua vota direxerunt ⁸. Non tamen ea publicaverunt, donec et ⁹ quousque ipse ¹⁰ personaliter ad ipsos venit, hesitantes an electioni ¹¹ hujusmodi suum vellet prebere ¹² consensum; quem ¹³, licet cum tremore et timore ¹⁴, prestitit ¹⁵, nolens divine et eorum contraire ¹⁶ voluntati. Fuitque per eos intronizatus, debitis et solitis solempnitatibus observatis.

In hac autem electione fuit presens et, tanquam in ipsa vocem ¹⁷ habens, admissus et in ¹⁸ conclavi cum aliis cardinalibus introductus dominus Androinus de Rócha, prius abbas Cluniacensis, qui per dictum ¹⁹ Innocentium papam VJ factus fuerat presbiter cardinalis, cum tamen ²⁰ nondum haberet titulum, nec ²¹ vivente dicto Innocentio in consistorio fuerat installatus; intravit enim ²² primo curiam dum dictus Innocentius laborabat in extremis, ymo et quasi hora qua ²³ moriebatur. Quod ideo hic notanter ²⁴ inserendum ²⁵ duxi, ut appareat quod sola assumptio, seu promotio ad cardinalatum, dat vocem in electione pape, et non tituli assignatio. Et hoc expresse denotat regularis seu communis observantia, que habet quod noviter promotus ad dictum statum per papam clauditur os antequam sibi titulus ²⁶ assignetur; sicque manet ore clauso, et vocem in nullo habens, donec demum sibi aperiatur; et tunc sibi titulus assignatur. Per quod ²⁷, ut in posterum

1. assumptionis, seu, *omis par B.* — 2. videndum, *B.* — 3. nequiverunt, *B.* — 4. diuturnam, *A.* — 5. ipsius, *ajouté par A, B.* — 6. Neapolitanis, *A, E.* — 7. in, *B.* — 8. dixerunt, *E.* — 9. *omis par A, B.* — 10. *omis par B.* — 11. electionem (*sic*), *B*; sue, *ajouté par Bal.* — 12. *omis par B.* — 13. qui, *E.* — 14. timore et tremore, *A, B.* — 15. consensit, *B.* — 16. contrarie, *B, E.* — 17. voce (*sic*), *E.* — 18. admissus est in, *E.* — 19. dominum, *B.* — 20. tamen cum, *E, Bal.* — 21. *omis par E.* — 22. in, *B.* — 23. quasi post horam qua, *B.* — 24. notanter hic, *A, B.* — 25. inserendi (*sic*), *B.* — 26. titulus sibi, *B.* — 27. Et au lieu de Per quod, *E.*

loquatur, vocemque liberam habeat ¹ tam in dicta electione quam ² aliis actibus ad statum hujusmodi pertinentibus, tribuitur eidem ³ et conceditur facultas que per dictam oris clausuram suspensa fuerat et effectualiter interdicta. Hoc etiam denotat verbum *claudere*, quod non potest locum habere nisi in re jam aperta. Et ita pro vero et indubitato, etiam ⁴ de jure, tunc tentum, habitum et determinatum extitit concorditer per dominos cardinales.

Dictus autem Urbanus papa modo premissis electus, consecratus et coronatus, satis cito post [6 decembris 1362] dominum Guillelmum Bragose, Sancti Georgii ad Velum aureum dyaconum cardinalem ac majorem penitentiarium, virum utique satis grandævum, qui per prius in studio Tholosano doctor solempnis decretorum ⁵ existens, annis pluribus cathedram doctorem ⁶, ad perutilem instructionem seu informationem plurimorum, rexerat, in presbiterum cardinalem ordinavit, sibi que titulum presbiteralem assignavit, videlicet Sancti Laurentii in Lucina. Ad quod faciendum precipue motus extitit ratione officii penitentie, quod presbitero magis quam dyacono convenire judicavit.

Ad ecclesiam insuper Avinionensem, que diu pastore caruerat, cum per duos predecessores ⁷ suos, pro suis et Ecclesie necessitatibus, vacans quasi ⁸ continue retenta fuisset, promovit [12 decembris 1362] dominum Anglicum ⁹ Grimoardi ¹⁰, priorem Diensem ¹¹, fratrem suum, de quo quasi communiter dicebatur, quod ¹² in omni probitate, ¹³ honestate, religionis observantia, ac ¹⁴ discretionem seu circumspectionem naturali, cum ¹⁵ litteratura convenienti, ordo suus, scilicet canonicorum regularium, etsi sibi pares haberet, paucos tamen, excedentes vero nullos ¹⁶.

Qui etiam suo tempore et successive, ultra bona multa que fecit in ecclesia memorata, in Avinione a solo edificavit monasterium cum officinis ¹⁷ et habitationibus necessariis pro monialibus de Furnis, ordinis sancti Benedicti, que prius erant ab extra collocate in loco campestri et aperto; deditque eis multa bona, et reliquias aliquorum sanctorum, et specialiter brachium sancte Lucie ¹⁸, munitum et incassatum in argento. In Aptensi etiam civitate a

1. habuit, E. — 2. in, ajouté par B. Bal. — 3. omis par E. — 4. et, Bal. — 5. decretorum solempnis, A. B. — 6. doctorialem, B. — 7. successores (sic), B. — 8. omis par B.^f — 9. Anglicum, B. — 10. Grimoirdi, B. — 11. Dignensem, mss. — 12. quia, E. — 13. et, ajouté par B. — 14. et, B. — 15. tamen, E. — 16. excedunt nonnullos, E. — 17. officiis, B. — 18. sancti Lucie, B.

solo edificavit et etiam dotavit monasterium monialium ordinis Cisterciensis, et in Montepessulano collegium¹ canonicorum regularium, sub nomine Sancti Ruphi, in quo constituit certum numerum canonicorum² qui Deo ibi servirent³, et nichilominus intenderent circa studia litterarum; dotavitque collegium hujusmodi de⁴ redditibus et proventibus satis sufficientibus ad sustentationem dictorum canonicorum; quibus etiam providit de pluribus bonis libris, ac⁵ aliis ornamentis pro divino servitio et sui continuatione studii necessariis et oportunis.

Et, eodem currente tempore⁶, fuit⁷ prelium [5 decembris 1362] inter Johannem, comitem Armaniaci, et Gastonem, comitem Fuxi⁸; in quo idem Gasto extitit victor⁹, habuitque captivos tam dictum Johannem quam¹⁰ fere omnes majores et notabiliores¹¹ bellatores¹² suos. Fuerunt etiam multi ex utraque parte interempti.

Post dictam etiam promotionem Urbani pape, ad ipsum satis cito venerunt Johannes, Francorum, Petrus, Cipri, et Dacie reges, causa¹³ ipsum visitandi sibi que reverentiam exhibendi. Qui demum cum suis voluntate,¹⁴ deliberatione et consilio, ad faciendum generale passagium ultramarinum, et specialiter contra Turcos, se mutuo astrinxerunt¹⁵ [1363]; fueruntque cum multis aliis¹⁶ magnis et¹⁷ notabilibus¹⁸ viris cruce signati¹⁹ per dictum papam. Qui etiam pro²⁰ tunc crucem²¹ contra dictos Turcos predicavit, ordinans dictum²² generale passagium, cujus capitaneum constituit prefatum Johannem Francorum regem, personaliter onus hujusmodi²³ in se suscipientem²⁴. Cui etiam adjunxit dominum Thaleyrandum de Petragoriis²⁵, episcopum Albanensem²⁶ cardinalem, quem legatum de latere ordinavit secum profecturum, pro²⁷ passagii hujusmodi prosecutione. Fuitque²⁸ pro tunc de consensu unanimi predictorum missus dictus Petrus rex²⁹ Cipri ad partes Occiden-

1. monasterium, E. — 2. regularium, sub nomine Sancti Ruphi, in quo constituit certum numerum canonicorum, *omis par B.* — 3. sibi deservierunt, B; deservierunt, A. — 4. *omis par A, B.* — 5. et, B. — 6. tempore durante, B. — 7. *omis par E.* — 8. et Gastonem, comitem Fuxi, *omis par B*; Gastonem, comitem Fuxi, et Johannem Armaniaci, E. — 9. *omis par E.* — 10. qua, E. — 11. notabiles, B. — 12. valitores, E. — 13. et, *ajouté par B.* — 14. et, *ajouté par E, Bal.* — 15. extraxerunt, B; astringunt, E. — 16. *omis par A, B.* — 17. *omis par A.* — 18. notabilibusque *au lieu de et notabilibus*, B. — 19. signati cruce, A, B; crucis signati, E. — 20. *omis par B.* — 21. *omis par B.* — 22. *omis par B.* — 23. *omis par B.* — 24. suscipiens, B. — 25. Petragoris, A; Petragorio, B, Bal. — 26. Albiensem (*sic*), A, B. — 27. *omis par E.* — 28. que, *omis par E.* — 29. *omis par B.*

tales, causa exhortandi et inducendi earum principes¹, ut vellent se accingere² ac disponere ad passagium memoratum.

Circa idem vero³ tempus [14 decembris 1362] Johanna, regina Sicilie, nupsit cum Jacobo rege Majoricarum, verbo tenus⁴, cum regnum suum totaliter teneretur⁵ per regem Aragonum.

Eodem tempore [1363], dictus Urbanus processus suos fecit⁶ contra Barnabonem et Galeacium de Vicecomitibus Mediolani, qui pro tunc occupabant aliquas terras ad jus et dominium, seu proprietatem romane Ecclesie pertinentes; sed demum, interponentibus se aliquibus⁷, actum est de concordia inter eos. Pro cujus tractatu, et etiam regimine dictarum terrarum⁸ et aliquarum aliarum terrarum⁹, missus est ad partes Ytalie legatus de latere prefatus dominus Androinus de Rocha, tituli Sancti Marcelli presbiter cardinalis, per cujus ministerium¹⁰ facta fuit pro tunc dicta concordia¹¹ inter eundem¹² papam et dictos Mediolanenses¹³, fueruntque ipsi sibi¹⁴ et Ecclesie reconciliati¹⁵ [1364].

Pro tunc etiam fuit quidam nobilis Alamannus¹⁶, dictus Adulphus de Marcha, qui¹⁷ mirabiliter et inaudite romanam Ecclesiam decepit atque¹⁸ illusit. Fuerat enim per eam¹⁹ primo ad Monasteriensem, et demum ac successive ad Coloniensem promotus ecclesias²⁰; quibus cum aliquamdiu prefuisset, licet nondum in sacris constitutus, se²¹ ad laycalia vota transferens, prefate Coloniensi ecclesie, cui ultimo presidebat, renunciavit libere matrimonium contrahendo; cui per dictum Urbanum datus fuit in²² successorem²³ Engelbertus, tunc episcopus Leodiensis [15 aprilis 1364].

Anno Domini [MCCC]LXIIIJ, in mensibus januarii, ²⁴ februarii et martii, fuerunt²⁵ quasi generaliter frigora intensissima²⁶, geluque fortissimum, adeo quod tam²⁷ Rodanus quam alia flumina²⁸ constricta fuere, quod super eis equites et quadrigae²⁹, etiam³⁰

1. eorum principes, A; principes eorum, B. — 2. astringere, E. — 3. *omis par A, B.* — 4. verum tamen *au lieu de* verbo tenus, E. — 5. tenetur, E. — 6. *omis par E.* — 7. sed demum, interponentibus se aliquibus, *omis par B.* — 8. *omis par E.* — 9. terrarum aliarum, B. — 10. pro cujus mi[ni]sterio, E. — 11. concordia predicta, A, B. — 12. dictum, E. — 13. dictum Mediolan., A, B. — 14. sibi ipsi, E. — 15. reconsulti, B. — 16. Alcovianus, E. — 17. que (*sic*), E. — 18. eique *au lieu de* atque, E. — 19. per eam, *omis par B.* — 20. ecclesiis (*sic*), B. — 21. sed, A, B, E. — 22. et, E. — 23. successione, A. — 24. et, *ajouté par B.* — 25. fueruntque, B. — 26. incentissima, E. — 27. quod adeo tam *au lieu de* adeo quod tam, E. — 28. fluvia, B, E; ita, *ajouté par Bal.* — 29. et quadrigae, *omis par B.* — 30. et, E.

multum onerate, transitum haberent solidum et securum. Duravitque in tantum quod ejus nimia rigiditate, seu ¹ fortitudine, vites et arbores fructifere, et presertim amigdali ² et olive quamplurime, fuerunt perditæ et totaliter mortificate, seu desiccate, ymo et multe per medium scisse et confracte.

Eodem tempore, sociales quamplurimi totum fere regnum Francie, et presertim in lingua Occitana, occupabant, ³ discurrebant, et totaliter destruebant ⁴, cum in ipso detinerent loca multa, ymo et de die in diem alia noviter capiebant, pro sue libito voluntatis; a ⁵ quibus nec expelli poterant, nec etiam erat qui eorum posset resistere potestati; fiebantque per ipsos mala et dampna ⁶ infinita in personis ⁷, locis, et rebus, tam ecclesiasticis quam mundanis. De quibus dictus Urbanus papa, predictis ⁸ ad sui notitiam et auditum perductis, valde doluit ⁹; ac regno, locis et personis ex hiis afflictis et tribulatis ¹⁰, pio affectu ¹¹ compatiens eis posse tenus, quantum ad suum spectabat officium, obviare et occurrere decrevit. Fecitque processus ac fulminavit [1364] sententias contra ipsos, eorumque fautores et ¹² receptatores, ac eis qualitercumque verbo aut facto participantes, sive dantes consilium vel juvamen, ministrantesque ipsis quecumque victualia aut necessaria, quocumque ¹³ titulo sive causa. Hortatusque est et induxit omnes fideles ut adversus eos insurgerent, ¹⁴ tanquam contra hostes Christi et fidei, ymo et totius generis humani, certas etiam indulgentias spirituales eos persequentibus concedendo.

Quibus ubique divulgatis, ipsis perprius faventes utplurimum ¹⁵ se ab ipsis retraxerunt, ac ¹⁶ omnes per eos oppressi et conturbati adversus eos adeo animati ¹⁷ sunt quod alter ¹⁸ alterum non expectando, in eos et loca que occupabant unanimiter ac sic ¹⁹ viriliter et subito irruerunt, quod plura loca ad que ²⁰ se reduxerant, quam utplurimum ²¹ fortia, ymo ²² et aliqua inexpugnabilia, satis faciliter et cum modicis insultibus per eos capta sunt et demolita, ac demum in eis ²³ inclusi trucidati; alii ²⁴ vero per longam obsi-

1. et, B. — 2. agandali, A. — 3. et, *ajouté par B.* — 4. et totaliter destruebant, *omis par E.* — 5. in, E. — 6. dampna et mala, A, B. — 7. in personis, *omis par B.* — 8. *omis par E.* — 9. atque stupuit, *ajoutés par B.*; valde stupuit doluitque, Bal. — 10. turbatis, B, Bal. — 11. pro affectu, E. — 12. *omis par B.* — 13. *omis par B.* — 14. ut, *ajouté par A, B.* — 15. utplurimis, B; utplurimi, A. — 16. *omis par A.* — 17. *omis par B.* — 18. *omis par A, B.* — 19. se, A, B; sibi, E. — 20. que ad, A, B. — 21. utplurimi, A, B. — 22. *omis par A, B, Bal.* — 23. in eis, *omis par B.* — 24. alia, *mss.*

dionem, fame et siti¹ in eis existentes macerati, exire et deserere sunt coacti. Sic quod² per Dei gratiam et, ut creditur, ob merita dicti summi pontificis actum est³ quod in satis⁴ brevi tempore sociales hujusmodi terras et loca que sic per eos opprimebantur cum maximo discrimine dimittere, et se ad⁵ alia divertere sunt compulsi. Non tamen omnes, cum eorum quamplurimi gladio, igne⁶, fame aut⁷ inedia⁸ fuerunt interempti, prout etiam eorum demerita exigebant; et sic regio predicta satis, vel saltem plus solito, tunc⁹ in pace quievit.

Anno eodem [1364], die decima septima januarii (*sic*), obiit Johannes rex Francorum in Anglia, ad quam redierat postquam semel fuerat liberatus et regi Anglie suo adversario pacificatus, causa perficiendi et totaliter exequendi ea que inter ipsos ordinata fuerant et conventa, cum inter ipsos¹⁰ pax sive¹¹ concordia facta fuerat¹². Successitque sibi in regno Karolus suus filius primogenitus, tunc¹³ dux Normannie et dalphinus Viennensis, qui eodem anno, die decima nona maii, qua¹⁴ fuit solemnitas Trinitatis, Remis extitit coronatus.

Eodem fere tempore¹⁵, nuncii Romanorum venerunt¹⁶ Avinionem ad predictum Urbanum papam, petieruntque inter alia ut Romam cum sua curia se transferret. Qui eorum petitioni¹⁷ benigniter annuit¹⁸, dixitque eis circa eam taliter¹⁹, Deo duce²⁰, se facturum quod²¹ ipsi deberent merito contentari²². Pro tunc tamen circa illud eis aliquid aliud²³ non specificavit.

Annosequenti, qui fuit [MCCC]LXV,²⁴ mense maii, Karolus Romanorum imperator venit Avinionem, ad dictum Urbanum papam, cum magna comitiva principum et nobilium Alamannorum, et ornatus insigniis²⁵ imperialibus, per ipsum papam et cardinales fuit valde notabiliter²⁶ et honorifice receptus; et die sancto Penthecostes [1 junii] tunc occurrente, dicto papa²⁷ solempniter celebrante, astitit in habitu imperiali, dyademate coronatus, in manu

1. sitis (*sic*), E. — 2. Sicque, B, Bal. — 3. *omis par E.* — 4. satis in, B. — 5. *omis par E.* — 6. *omis par B.* — 7. et, B. — 8. alia, *ajouté par B.* — 9. *omis par A, B.* — 10. ordinata fuerant et conventa, cum inter ipsos, *omis par E.* — 11. et, Bal. — 12. fuit, E. — 13. *omis par E, Bal.* — 14. que, B. — 15. tempore fere, A, B. — 16. ad, *ajouté par B.* — 17. petitionem, B. — 18. petitionem benigniter audivit, E. — 19. totaliter, E. — 20. Deo duce, *omis par A, B.* — 21. si, *ajouté par A.* — 22. contemptari, E. — 23. eis aliquid aliud, *omis par E.* — 24. de, *ajouté par E.* — 25. in signis, B. — 26. *omis par E.* — 27. papa dicto, B.

dextra sceptrum¹ gestans. Deinde ivit Arelatem², cujus regnum ad ipsum spectabat; ubi se fecit in regem per archiepiscopum³ coronari [5 junii 1365]. Tandem vero habitis multis colloquiis inter papam et ipsum tam super statu⁴ Ecclesie quam Imperii, rediit ad propria cum bonis pace, amore et favore Urbani pape predicti.

Paulo post vero⁵ recessum⁶ dicti imperatoris, Arnaldus⁷ de Servola, vulgariter Archipresbyter de Verniis nominatus, natione Vasco, coadunatis⁸ sibi aliis quamplurimis tam proprie⁹ quam aliarum diversarum nationum, tanquam sociales, Alsatiā¹⁰ partem Alamannie intraverunt [1365], personas captivando, igne et gladio omnia consumendo. Ex quo inter principes et incolas Alamannie commotio seu turbatio fuit non modica exorta; presertim quia¹¹ suspicati sunt quod hec fiebant¹² de consensu seu conniventia¹³ dicti¹⁴ imperatoris; aggregatique fuerunt ad invicem, et disposuerunt se ad eis¹⁵ viriliter resistendum, ac eis impediendum¹⁶ ne ulterius progrediendo flumen Reni possent transire. Quod predicti audientes, sentientesque¹⁷ adversus eos se¹⁸ prevalere non posse, retrocesserunt, multis tamen dampnis illatis et etiam receptis, et se ad partes Gallie reducerunt¹⁹; ubi satis cito²⁰ post, per aliquos ex suis crudeliter interfectus est Archipresbyter memoratus, prout etiam²¹ ejus demerita bene exigebant²². Et hic notanter inserendum est quod capitanei talium societatum, ut plurimum²³ morte simili aut crudeliori, tam perprius quam ex post, mortui fuisse referuntur²⁴. In quo Deus signanter ostendit, quod malam vitam sectantes, seu ducentes, ad eam similiter finiendam disponuntur, juxta illud evangelicum: *Qui gladio feriet*²⁵, *gladio peribit*, etc.²⁶.

Eodem etiam tempore, cum Leopoldus²⁷ dux Austrie²⁸, secundo²⁹ genitus inter suos fratres, filiam Barnabonis de Vicecomitibus Mediolani desponsasset³⁰ uxorem, Radulphus³¹, ejus frater primogenitus, Mediolani existens, de fluxu ventris satis inopinate

1. septrum, A, B. — 2. Arelaten., B, E. — 3. per archiepiscopum in regem, B. — 4. factis, E. — 5. Paulo vero post, B, Bal. — 6. Paulo post recessum vero, E. — 7. Arnoldus, B. — 8. adunatis, E. — 9. proprii, E. — 10. Alcouriam, E. — 11. aliqui, E. — 12. faciebant, E. — 13. convenientia, E. — 14. seu conniventia dicti, *omis par B.* — 15. eis ad, B. — 16. fuerunt se ad invicem viriliter resistendum ac impediendum, E. — 17. scientesque, E. — 18. se, *omis par E.* — 19. redierunt, E. — 20. *omis par E.* — 21. *omis par B.* — 22. exigebat, B. — 23. ut plurimi, E. — 24. referunt, E. — 25. ferit, A; percutit, B. — 26. *omis par B.* — 27. Leopordus, B. — 28. autento, alias Austericie, A, B. — 29. tertio, E; lege quarto. — 30. dispensavit, B. — 31. Rodulphus, B.

mortuus est [27 julii 1365]. An autem naturaliter vel dolose, varii ¹ varia sunt locuti; hoc tamen ² Dei iudicio relinquatur ³.

Pro tunc etiam Petrus rex Cipri, videns quod passagium ultramarinum, perprieus ordinatum cum Johanne rege Francie et aliis supranominatis, progressum ⁴ seu effectum habere non poterat, propter dicti Johannis ⁵ regis, et ⁶ etiam cardinalis legati ad hoc ordinati obitus, qui paulo ante supervenerant ⁷, coadunatis sibi quamplurimis ⁸ notabilibus personis ad arma doctissimis, ag[g]ressus ⁹ est Alexandriam ¹⁰ civitatem, eamque vi armorum cepit, die undecima ¹¹ mensis octobris anni predicti [MCCC]LXV. Considerans tamen quod ipsam ¹² diutius tenere non poterat, cum suus exercitus esset satis modicus, et impotens ad resistendum infidelibus, qui in manu forti et innumera ¹³ multitudine adversus eum ¹⁴ se disponebant, ipsam dimittere decrevit; et prius bonis ipsius datis in predam suis commilitonibus ¹⁵, eam ¹⁶ pro majori parte incendio concremavit, et sic retrocessit ad propria.

Per idem tempus ¹⁷ [19 junii 1369], Philippus, junior inter filios prefati Johannis regis Francie ¹⁸, Margaritam, filiam Ludovici comitis Flandrie relictamque Philippi ducis Burgundie, duxit in ¹⁹ uxorem. Qui etiam ²⁰ jure sui partagii a dicto Johanne patre suo in donum ²¹ habuerat ducatum Burgundie, qui ad ipsum patrem ²² ratione propinquitatis seu successionis devenerat per obitum dicti Philippi ultimi ducis ²³, qui obierat nulla ex se sobole relicta. Suam autem dictam ²⁴ uxorem respiciebat ²⁵ universalis successio paterna et avitina ²⁶, in qua veniebant comitatus Flandrie ²⁷, Burgundie, Artesii ²⁸, Nivernensis et Restellensis ²⁹, ac baronia de Salinis. Et idem erat de materna, in qua veniebat ducatus Brabantie, post decessum amite ³⁰ sue ducisse, de cujus posteritate ³¹ spes ³² nulla erat. In istorum autem matrimoniali copula-

1. *omis par B.* — 2. *autem, A, B.* — 3. *relinquitur, B.* — 4. *profectum, B.* — 5. *Johanni (sic), B.* — 6. *omis par E.* — 7. *supervenerit, E.* — 8. *quampluribus, A, B.* — 9. *egressus, E.* — 10. *Alexandriam, E.* — 11. *lege 10.* — 12. *eam, B.* — 13. *in nimia au lieu de innumera, A; nimia, B.* — 14. *eam, B.* — 15. *commilitibus, B.* — 16. *tam, B.* — 17. *omis par E.* — 18. *Francorum regis, E.* — 19. *omis par E.* — 20. *eam, E.* — 21. *a dicto tempore suo in donum au lieu de a dicto Johanne, patre suo, in donum, E.* — 22. *omis par E.* — 23. *omis par A, B.* — 24. *antedictam au lieu de autem dictam, E.* — 25. *recipiebat, E.* — 26. *amitiva (sic), E.* — 27. *Flandrensis, E.* — 28. *omis par B.* — 29. *Restellensi (sic), E.* — 30. *amitte, A, E.* — 31. *posterioritate, B.* — 32. *spiritus, E.*

tione necessaria fuit apostolica dispensatio¹, propter consanguinitatem qua satis de proximo jungebantur²; quam memoratus papa Urbanus³ gratiose et favorabiliter concessit, licet eam prius regi⁴ Anglie in persona⁵ unius ex suis filiis denegasset. In quo nullam sibi fecit injuriam, cum hoc non a justitia, sed a sui mera⁶ gratia dependeret; et sic sibi licuit, prout sibi placuit, alteri concedere, et sibi denegare.

Et quod sic factum fuerit, a Deo creditur ordinatum. Si enim domus Anglie ad successiones venisset memoratas, que admodum potentes sunt, adeoque late quod majorem partem regni circumeunt⁷ aut contingunt, aut domus Francie statim ex toto absor[p]ta fuisset, aut in tribulationibus turbationibus, guerris et dissentionibus domus utraque perpetuo remansisset: ex quibus quot mala secuta fuissent, indicant illa que hucusque secuta sunt⁸ occasione ducatus Aquitanie, super quo tam diu ad invicem disceptarunt. Quibus si modo premissis dictus Urbanus papa occurrere et obviare decrevit, quod debuit fecit: primo obviando destructioni regni⁹ Francie, cujus reges¹⁰ hactenus continue fuere¹¹ romane Ecclesie manutentores, et speciales defensores; secundo occurrendo turbationibus, guerris et dissentionibus¹² jam pretactis, cum ad suum spectaret officium talibus viam precludere et eam nullatenus aperire.

Per idem fere tempus [29 septembris 1364] fuit prelium inter Karolum de Blesis et Johannem comitem de Monteforti, super ducatu Britannie contententes; in quo dictus Johannes victor extitit, et fuit¹³ prefatus¹⁴ Karolus occisus; de cujus canonizatione demum instantissime actum est, ad regis Francie procuracionem¹⁵, cum fuerit homo multum virtuosus, honeste conversationis, et laudabilis vite; ferebaturque tam vivens¹⁶ quam mortuus multis miraculis corruscare. Ducatum tamen predictum per ipsum tunc usque pro majori parte¹⁷ possessum, abinde obtinuit Johannes memoratus, per regem Anglie suffultus¹⁸ et adjutus¹⁹.

Dicto etiam tempore currente, Amedeus comes Sabaudie cepit Galliopolim [15 augusti 1366], ipsam eripiens²⁰ de manibus Tur-

1. dispensatione (*sic*), A. — 2. mergebantur, E. — 3. Urbanus papa, E. — 4. regis, E. — 5. personam, A, B, Bal. — 6. *omis par B.* — 7. circuevit (*sic*), E. — 8. *omis par E.* — 9. regis, E. — 10. regni, E. — 11. reges fuere hactenus continue, B. — 12. defensionibus, B. — 13. *omis par E.* — 14. dictus, B. — 15. procuratorem, B. — 16. vivus, B, Bal. — 17. per ipsum tunc usque pro majori parte, *omis par B.* — 18. suffectus, B. — 19. subfultus et adjunctus, E. — 20. capiens, E.

corum, quam demum tradidit imperatori Grecorum, consanguineo suo.

Per idem etiam tempus [septembri 1366] prefatus Urbanus papa publicavit seu manifestavit suam intencionem super accessu suo et¹ translatione curie versus Romam; destinavitque certos nuntios tam Viterbium, ubi primo declinare et aliquamdiu morari intendebat, quam Romam, causa disponendi et ordinandi necessaria, reparandique sua palatia, et libratas pro dominis cardinalibus dividendi². Et ad hoc assignavit seu ordinavit terminum, paschale tempus immediate post secuturum³.

Eodem anno, qui pro tunc currebat [MCCC]LXVJ⁴, dictus Urbanus papa die xviii mensis septembris, que fuit feria sexta quatuor temporum, tres creavit novos presbiteros cardinales, videlicet dominos fratrem Guiller mum Sudoris⁵, dyocesis Tutellensis⁶, ordinis Predicatorum, tunc episcopum Massiliensem, Anglicum⁷ Grimoardi, fratrem suum, tunc episcopum Avinionensem, supra nominatum, et fratrem Marchum de Viterbio, Ytalicum, tunc generalem ministrum ordinis⁸ Minorum.

Postea vero, circa principium anni [MCCC]LXVIJ, ivit ad Montempessulanum, causa videndi et visitandi monasterium⁹ quod in honorem¹⁰ sanctorum Benedicti et Germani¹¹ a solo suis magnis sumptibus edificaverat, et solempniter dotaverat pro sustentatione certi et notabilis¹² numeri monachorum jam per eum ibidem¹³ instituti et ordinati, partim ut divinis insistant officiis, et partim in litterarum studiis vacent pariter et intendant¹⁴. Ipse enim pro tunc¹⁵ in propria altare majus ecclesie¹⁶ hujus monasterii consecravat ac¹⁷ magnis privilegiis decoravit, et multis reliquiis, ornamentis, et jocalibus pretiosis adornavit.

Per eadem tempora, cum Petrus rex Castelle in suos inhumane-
ter deserviret, nunc unum jugulando, nunc alium mutilando, et quemque¹⁸ suis bonis¹⁹ spoliando, et alias generaliter eos prose-

1. in, B. — 2. dividendum, B. — 3. futurum, B. — 4. Eodemque anno qui pro tunc occurrebat MCCCCLXVJ, B. — 5. *lege Sudre, Bal.* — 6. Tutellensis dyocesis, Bal. — 7. Anglicum, B. — 8. fratrum, *ajouté par B, Bal.* — 9. vivendi et monasterium, B. — 10. honore, Bal., A. — 11. Germani et Benedicti, B. — 12. et notabilis, *omis par E.* — 13. *omis par B.* — 14. officiis, et pariter in litterarum studio vacent et intendant, B. — 15. Ipse etiam tunc, A, B; Ipse enim tunc, Bal. — 16. *omis par A, Bal.* — 17. *omis par E.* — 18. quoque, E. — 19. bonis suis, B.

quando¹, ejusque² furore perterriti quamplurimi³ a suo regno exularent, essetque odium innatum, ymo et irradicatum⁴ inter eos, saltem pro majori parte, fuit tractatus habitus ut expellerent⁵ eum a regno suo⁶. In quo, consentientibus multis tam nobilibus quam ecclesiasticis et popularibus, fuit⁷ vocatus, introductus, receptus et admissus in regem Henricus comes de Trastamara⁸, suus frater⁹ naturalis [5 aprilis 1366], qui pro tunc a facie ejus¹⁰ fugiens tanquam profugus hinc inde vagabatur; qui satis cito¹¹ sequaces multos habuit, et quasi ex toto obtinuit dictum regnum. Et cum dictum Petrum regem persequeretur¹², et ille pro tunc non haberet ad quem¹³ confugeret¹⁴, cum perprieus fere omnibus¹⁵ fuisset plus quam hostis et capitalis inimicus, clam habuit regnum ipsum deserere; venitque ad regem Anglie, et¹⁶ Edoardum principem Vallie¹⁷ et Aquitanie¹⁸, primogenitum suum, thesauros innumerabiles secum ferens, petens eorum consilium et juvamen. Qui mediantibus thesauris predictis secum confederati sunt, sibi que favoribus et auxiliis oportunis assistere promiserunt. Pro quorum majore firmitate dedit duas¹⁹ filias suas, quas²⁰ secum duxerat, in conjuges duobus filiis regis²¹ Anglie memorati; ordinavitque earum²² primogenitam, quam recepit Johannes dux Lencastrie, sibi debere succedere in suo regno, ubi ipsum decedere contingeret sine masculo legitimo²³ et naturali. Quibus peractis,²⁴ Edoardus princeps predictus cum magno exercitu armatorum²⁵, ipsum secum ducens, dictum regnum intravit, dictoque Henrico victo in prelio²⁶, fuge tamen²⁷ presidio liberato, vi armorum intra²⁸ paucos dies ipsum ad statum suum dictique regni sui regimen restauravit; et sic ipso ibidem relicto, triumphator gloriosus ad propria remeavit [1367].

Circa idem tempus, vacavit ecclesia Cassinensis, quam dictus Urbanus²⁹ papa ad abbatiam reduxit [31 martii 1367], prout

1. *lege* persequendo, *Bal.* — 2. *cujusque*, *B.* — 3. *omis par A, B.* — 4. *ymo* eradicatum, *E.* — 5. *expelleretur*, *E.* — 6. *omis par A, B.* — 7. *fuitque*, *B.* — 8. *Trastamar*, *A, B.* — 9. *frater suus*, *B.* — 10. *a facie ejus*, *omis par B.* — 11. *subito*, *A, B.* — 12. *sequeretur*, *A, B.* — 13. *que (sic)*, *E.* — 14. *fugeret*, *A, B.* — 15. *omis par B.* — 16. *Anglie, et*, *omis par A, B.* — 17. *Galie, B; Wallie*, *A.* — 18. *Equitanie*, *E.* — 19. *omis par B.* — 20. *qui (sic)*, *A.* — 21. *regni*, *E.* — 22. *eorum (sic)*, *A.* — 23. *cedere sine masculo* contingeret legitimo, *B.* — 24. *dictus*, *ajouté par B.* — 25. *armorum*, *A.* — 26. *dicto Henrico victo prelio*, *B; Henrico prelio*, *A.* — 27. *cum*, *A, B.* — 28. *infra*, *A, B.* — 29. *omis par A.*

antiquitus fuerat usque ad tempus Johannis pape¹ XXIJ, qui eam in sedem episcopalem erexit. Ad quod faciendum dictus Urbanus motus fuisse dicitur ut religio monachorum nigrorum, que ibidem exordium habuit, ibi melius servaretur; quod extimavit posse fieri sub abbatis regimine quam episcopi convenientiori modo².

Eodem anno, scilicet [MCCC]LXVIJ, die ultima mensis [30] aprilis, prefatus Urbanus³ papa recessit de Avinione, gressus suos dirigens versus Romam. Et cum applicuisset Massiliam⁴, declinavit ad monasterium Sancti Victoris, cui dudum prefuera; quod cum perprius⁵ esset⁶ vetustate consumptum, minareturque⁷ ruinam in multis⁸ ex⁹ quo ad papatum assumptus fuerat, multimode fecerat¹⁰ renovari et reparari¹¹, murisque ac turribus altis¹² claudi, circui et fortificari, magnis etiam privilegiis decoraverat¹³, et multis adornaverat¹⁴ reliquiis,¹⁵ jocalibus, et ornamentis pretiosis.

Ibidem insuper existens, die videlicet duodecima mensis maii anni predicti, assumpsit in presbiterum cardinalem dominum Guillelmum de Agrifolio, decretorum doctorem, tunc Sedis apostolice notarium,¹⁶ jam sacerdotem. De quo non modicum quamplurimi fuerunt admirati, cum esset satis juvenis, nondum attingens annum XXVIJ etatis sue, et de ejus promotione, saltem ad illum statum, pro tunc nullatenus speraretur. Sed ad hoc faciendum motus fuisse dicitur consideratione domini Guillermi de Agrifolio senioris, tituli Sancte Marie trans Tiberim presbiteri cardinalis, cujus ipse papa socius et familiaris fuerat, cum in minoribus existeret, et qui post Deum dicte sue assumptionis in papam dicebatur¹⁷ fuisse precipuus promotor et auctor, cujus dictus dominus¹⁸ Guillelmus nepos existeret. Qui etiam in studio, in quo a sua¹⁹ adolescentia usque tunc versatus fuerat, bone fame, vite laudabilis, et conversationis honeste, ac inter alios suos coetaneos²⁰ satis esse²¹ sufficiens communiter ferebatur; eratque speciosus forma, statura decorus, et alias bene dispositus ad omne bonum.

1. *omis par E.* — 2. Circa idem tempus... modo, *paragraphe omis par B.* — 3. *omis par E.* — 4. Massilie, A, B. — 5. prius, Bal. — 6. satis, *ajouté par A, B.* — 7. mirareturque (*sic*), B. — 8. multi modi (*sic*), B. — 9. a, E. — 10. *omis par A, B.* — 11. reparari et rememorari (*sic*), B; ac reparari, A. — 12. aliis, E. — 13. decoravit, B. — 14. adoraverat, E; adornavit, B. — 15. et, *ajouté par B.* — 16. et, *ajouté par E.* — 17. post sue dicte assumptionis dicebatur, E. — 18. *omis par A, B.* — 19. sui, A, B. — 20. Occetanos, E. — 21. ejus fuisse *au lieu de esse, A, B.*

Die vero vigesima¹ dieti mensis [maii], idem Urbanus papa, de Massilia exiens, intravit mare cum mirabili apparatu galearum et aliorum navigiorum, de quibus honorifice valde sibi providerant² Johanna regina Sicilie³, Veneti, Januenses et Pisani. Iterque⁴ suum⁵ prosequens⁶, die quarta sequenti [23 maii] prospere⁷ applicuit Janue, ubi fuit tam in portu quam⁸ civitate per ducem⁹ et cives solempniter receptus et debite honoratus. Et quia pro tunc erant dies Rogationum, instabatque dies Ascensionis Domini, ibidem per illos remanere decrevit; et interim¹⁰ equitando per dictam civitatem ecclesiam majorem visitavit, et demum pro sua mansione, descendit ad domum Sancti Johannis Jherosolimitani, in cujus ecclesia in dicta die Ascensionis Domini [27 maii] solempniter celebravit. Et in crastinum¹¹ [28 maii], iter suum continuando, abinde discessit, relicto ibidem domino fratre Marcho de Viterbio, tituli Sancte Praxedis presbitero cardinali, pro sedandis guerris et dissentionibus que pro tunc vigeabant¹² inter dictam civitatem et Bernabonem de Vicecomitibus Mediolani.

Et divino sibi assistente presidio, pervenit feliciter ad portum seu plagam¹³ Corneti¹⁴, die quarta mensis junii subsequents, circa ortum solis. Ubi mari¹⁵ exiens, sibi obvium¹⁶ habuit dominum¹⁷ Egidium Alvari¹⁸, Yspanum, episcopum Sabinensem cardinalem, tunc Sedis apostolice legatum in provinciis illis, comitatum¹⁹ fere omnibus nobilibus²⁰ et magnatibus²¹ terrarum Ecclesie, ac²² prelatis, et aliis quamplurimis armatis aut inermibus²³, prout eorum cujuslibet conditio, seu qualitas, exigebat. In lit[t]ore autem parata fuerunt tentoria tam de pannis sericis²⁴ quam de²⁵ frondibus, seu ramis arborum virentium, magna amenitate decora. Que cum dictus pontifex fuisset ingressus, ac in²⁶ ipsi aliqualiter quievisset²⁷, parato²⁸ ibidem altari, missam cum nota solempniter fecit coram se decantari. Qua finita, equum ascendit, venitque Cornetum hora prandii, ad domum Minorum declinando²⁹,

1. lege xix. — 2. providerat, E. — 3. Cecilie, E. — 4. Itemque, A, B. — 5. iter, ajouté par A, B. — 6. persequens, Bal. — 7. prosper, B. — 8. in, ajouté par B. — 9. per ducem, omis par B. — 10. iterum, B. — 11. crastino, B, Bal. — 12. urgebant, E. — 13. flagum, B; plaia, E; plagiam, Bal. — 14. corti, B. — 15. mare, A, B, E. — 16. obviam, Bal.; presidium, E. — 17. dictum, E. — 18. Avarii, B. — 19. comitatum, E. — 20. notabilibus, B, Bal. — 21. magnatis (sic), A, B. — 22. et, A, B. — 23. in armis, E. — 24. ciriceis, E. — 25. omis par E. — 26. omis par A, B. — 27. convenisset, B, E. — 28. peracto, B. — 29. declinans, B.

ubi mansit usque¹ in crastinum [8 junii, *lege* 9] diei instantis Penthecostes, in qua ipse ibidem solempniter celebravit. Veneruntque ad eum solempnes nuncii Romanorum, pro eorum parte sibi plenum dominium Urbis offerentes, ac² claves castri Sancti Angeli per ipsos prius detenti secum defferentes. Ab inde autem recedens, die nona dicti mensis intravit Viterbium, ubi fuit cum magno³ gaudio et solempnitate receptus. Veneruntque ad eum ibidem⁴ paulo post tam domini cardinales, qui post eum per terram⁵ iter suum prosecuti fuerant, quam universaliter nobiles et magnates, prelatique et communitates⁶ partium Ytalie, de suo adventu gaudentes⁷.

Die autem **xxiiii**⁸ mensis augusti [1367] immediate suum dictum adventum subsequente, obiit in Viterbio prefatus dominus Egidius Alvari⁹, episcopus Sabinensis cardinalis, vir utique vite¹⁰ laudabilis, ymo etiam¹¹ indelebilis in eternum. Fuit namque¹² legatus in dictis¹³ partibus continue fere per¹⁴ quatuordecim¹⁵ annos. Et licet a principio reperierit civitates, loca,¹⁶ castra et terras que ad dominium, jus et proprietatem romane Ecclesie spectabant, sub manibus consistere tyrannorum, castris Montisflasconis et de Montefaleo¹⁷ dumtaxat exceptis¹⁸, tamen divino fretus auxilio sic¹⁹ operatus est, nunc per tractatus amicabiles, nunc vero per insultus hostiles²⁰, quod²¹ fere omnia ad obedientiam dicte Ecclesie suo tempore suoque ministerio sunt reducta. In quibus etiam castra, rochas et alias munitiones utplurimum aut noviter fecit edificari, aut que hactenus fuerant, renovari²², ut essent in posterum in defensionem fidelibus, rebellibus²³ vero²⁴ ad offensionem et terrorem. Fuit insuper homo²⁵ admodum virtuosus, litterarum scientia peditus²⁶, in agilibus²⁷ multum circumspectus, corde magnanimus, corpore laboriosus, ac in factis armorum, non obmissa pontificali decentia, valde edoctus²⁸ et expertus; scivitque²⁹ in omnibus sic et taliter se gerere quod in tota Ytalia³⁰ vivens

1. ad, *ajouté par A.* — 2. et, *A, B.* — 3. magnis, *E*; cum magno, *omis par A, B.* — 4. ibidem ad eum, *A, B.* — 5. etc., *ajouté par E.* — 6. comites, *B.* — 7. congaudentes, *A, B.* — 8. *lege xxii.* — 9. Alvarii, *B.* — 10. memorie, *E.* — 11. et, *A, B.* — 12. Fuitque *au lieu de* Fuit namque, *B.* — 13. illis, *A, B.* — 14. *omis par B.* — 15. **XXIIIJ**, *E.* — 16. et, *ajouté par A, B.* — 17. Monteflaco, *A, B.* — 18. exemptis, *E.* — 19. sicque, *B.* — 20. hostibus, *B.* — 21. que, *E.* — 22. renovati, *B.* — 23. nobilibus, *E.* — 24. *omis par A, B.* — 25. *omis par B.* — 26. predictus (*sic*), *A.* — 27. agilibus, *E.* — 28. doctus, *B, Bal.* — 29. fuitque, *B.* — 30. taliter quod in Ytalia, *B.*

amabatur, aut saltem timebatur. Ipse vero¹ de bonis a Deo sibi datis constituit, dotavit et fundavit Bononie unum solemne collegium pro pauperibus scholaribus regionis sue. Plura alia bona² fecit pro salute anime sue³. Ejusque⁴ obitus fuit multum toti Ecclesie dampnosus, et prefato Urbano⁵ pape displicibilis et dolorosus⁶, presertim in sui dicti adventus principio, cum speraret in suis agendis per eum ut plurimum dirigi et juvari.

Post vero [5 septembris 1367], paucis elapsis diebus, fuit rumor in Viterbio. Insurrexerunt enim cives contra curiales, domusque aliquorum cardinalium hostiliter invaserunt. Propter quod tam illi quam fere alii omnes⁷, Italici exceptis, pro sui securitate se reduxerunt in palatium cum papa, ubi manserunt per tres dies quibus duravit dictus rumor. Tandem vero dicti cives se male egisse cognoscentes, ac misericordie⁸ et voluntati pape se submittentibus, in signum emende et culpe recognitionis omnia arma dicte civitatis, cum catenis quibus carceris⁹ clauderentur, ad dictum palatium portaverunt¹⁰; erectisque¹¹ patibulis in locis in quibus hujusmodi rumor ortum habuerat aut magis invaluerat, in eis culpabiliores¹² suspenderunt. Et sic papa cum ipsis mite¹³ agens, eis pepercit, rumorque cessavit, nec ex tunc aliquid mali contra dictos curiales egerunt.

Dicto etiam tempore currente¹⁴ [29 junii 1366], dominus Sutgerius¹⁵ Gomecii¹⁶, archiepiscopus Compostellanus, concertans¹⁷ cum vassallis suis super juribus ecclesie sue, fuit per eos crudeliter interfectus, cum aliquibus officariis suis.

Dicto Urbano¹⁸ adhuc¹⁹ Viterbii existente, venerunt ad ipsum memoratus Amedeus, comes Sabaudie, et patriarcha Constantinopolitanus, et aliqui alii viri notabiles missi pro parte imperatoris Constantinopolitani, pro sui parte eidem pape promittentes ipsum redditurum²⁰ ad romane Ecclesie²¹ unitatem, et super hoc breviter personaliter venturum ad ipsum papam.

1. *omis par E.* — 2. *pluraque alia bona, Bal.*; Plura bona alia, *E.* — 3. Plura alia bona fecit pro salute anime sue, *omis par B.* — 4. Ejus, *E.* — 5. *omis par E.* — 6. displicibilis et onerosus, atque dolorosus, *B, Bal.* — 7. omnes alii, *B.* — 8. *omis par B.* — 9. *omis par B.* — 10. detulerunt au lieu de ad dictum palatium portaverunt, *A, B.* — 11. ceterisque, *B.* — 12. culpabiliorem, *B.* — 13. *omis par A*; misericordie, *E.* — 14. *omis par A, B.* — 15. Sugerius, *B*; Sugerius, *A*; Sugerius, *Bal.* — 16. Gomerii, *B.* — 17. concertatus, *E.* — 18. etiam, *ajouté par A.* — 19. adhuc (*sic*), *A.* — 20. *omis par B*; redditurum, *E.* — 21. Ecclesiam (*sic*), *E.*

Qui papa de Viterbio recedens, die decima sexta mensis octobris [1367] Romam intravit¹, occurrentibus sibi clero et populo Romanis, ipsumque solempniter recipientibus cum magno² gaudio, ac Deum laudantibus de jocundo adventu suo. Postquam vero in ecclesia beati Petri suam fecit orationem, ac³ in cathedra papali fuit more solito⁴ collocatus, declinavit⁵ ad palatium suum dicte ecclesie contiguum, quod perprius vetustate ac⁶ inhabitatione quasi consumptum et dirrutum⁷, saltem quoad tecta, opere mirabili fecit⁸ renovari.

Die vero ultima dicti mensis [31 octobris 1367], que fuit dies dominica in vigilia Omnium Sanctorum, primum in altari beati⁹ Petri missam solempniter celebravit, et¹⁰ ibidem consecravit in episcopum Sabinensem prenommatum dominum Guillermum de Agrifolio¹¹, qui, longis temporibus ante¹² non consecratus¹³, tituli¹⁴ Sancte Marie in trans Tiberim presbiter extiterat cardinalis. In dicto autem altari, a tempore Bonifacii pape¹⁵ VIIIJ, non fuerat celebratum propter diutinam absentiam summorum pontificum, qui in ipso tantum sunt soliti celebrare¹⁶.

Satis cito post introitum suum¹⁷ in Roma, prefatus Urbanus papa constituit vicarium generalem [15 novembris 1367], pro regimine terrarum Ecclesie, prefatum dominum Anglicum¹⁸ Grimoardi, fratrem suum¹⁹, jam per ipsum²⁰ factum episcopum Albanensem cardinalem, quem hac de causa destinavit Bononiam, voluitque quod ibi suam continuam²¹ faceret mansionem. Destinavit insuper [4 decembris 1367] predictum²² dominum Guillermum, Sabinensem episcopum cardinalem, ad partes Neapolitanas, causa²³ sedandi discordias et guerras pro tunc vigentes inter principem²⁴ Tarenti²⁵ et ducem Andrie, ex quibus fere tota illa regio mirabiliter turbabatur²⁶.

1. Romam intravit die decima sexta mensis octobris, *B.* — 2. ingenti, *A, B.* — 3. *omis par E.* — 4. solito more, *B.* — 5. declinavitque, *E.* — 6. aut, *A, B.* — 7. diminutum, *B.* — 8. fecerat, *E.* — 9. sancti, *B.* — 10. *omis par A, B.* — 11. Sabinensem prenommatum dominum Guillermum de Agrifolio, *omis par A, B.* — 12. communiter, *E.* — 13. consecravit, *A, B.* — 14. titulum, *A, B.* — 15. *omis par B.* — 16. celebratum propter summorum pontificum qui in ipso tamen sunt soliti celebrare absentiam diutinam, *E.* — 17. introitum suum, *omis par B.* — 18. Angelicum, *B.* — 19. fratrem suum, *placés après Albanensem cardinalem par E.* — 20. eum, *E.* — 21. continuam suam, *B.* — 22. per dictum, *E;* dictum, *Bal.* — 23. ad partes Neapolitanas, causa, *omis par E.* — 24. principes (*sic*), *B.* — 25. Tarentinum, *E.* — 26. turbatur, *E.*

Anno ¹ [MCCC]LXVIIJ jam inchoato, die prima mensis martii, dictus Urbanus papa venit ad ecclesiam Lateranensem; ubi cum in crastinum in Sancta ² Sanctorum missam celebrasset, capita beatorum Petri et Pauli, que annis multis fuerant ³ recondita, et sub altari in quo missam celebraverat clausa servata, ascendens ⁴ amphitheatrum ⁵ dicte ecclesie ad communem plateam aspectum habens, toti Romano populo ibi astanti exhibuit et ostendit. Et cum thece seu ⁶ capse, in quibus pro tunc erant reposita, essent satis modici ⁷ et parvi valoris, ex tunc alias novas ordinavit fieri pretiosiores. Ab inde vero ad palatium remeavit pacifice et quiete, per Urbem equitando rectamque viam tenendo; nec obliquavit ⁸ hinc vel ⁹ inde, etiam occasione illius fatue mulieris que aliquamdiu papatum dicitur occupasse, et ¹⁰ in eadem via abortum faciendo peperisse refertur ¹¹, quemadmodum alias nonnulli ex suis predecessoribus fecisse leguntur.

Preterea eodem mense ad ipsum ¹² Romam venerunt Johanna regina Sicilie ¹³ et Petrus rex Cipri, superius nominati ¹⁴. Et cum tunc occurrerit ¹⁵ dominica *Letare Jherusalem* [19 martii 1368] in qua consuevit dari per papam rosa aurea viro nobiliori ¹⁶ tunc in curia existenti, dictam rosam memorate Johanne, tanquam nobiliori, majori et excellentiori, licet vir non existeret, dedit, regi predicto ipsam in hoc preferendo; que more solito demum cum cardinalibus ¹⁷ et aliis nobilibus per Urbem equitavit.

Eodem anno [1368], tempore estivo instante, idem Urbanus papa deliberavit ¹⁸ se transferre ad Montemflasconis, ubi aer purus est et sanus; fecitque ejus palatium utique satis ¹⁹ pro tunc ruinosum, collapsum et deforme, reparari, ²⁰ renovari et mirabiliter adaptari ²¹, ac novis officinis decorari. Et cum locus ipse non haberet aquas potabiles nisi cisternales ab intra, in medio ville puteum magnum et altum ²² fodi ²³ et fieri fecit, aquam habun-

1. Domini, *ajouté par B, Bal.* — 2. istam *au lieu de* in Sancta, *A*; in serastinum jam, *B.* — 3. fuerat (*sic*), *E.* — 4. accendens, *A.* — 5. anfiteatrum, *A, E.* — 6. sue (*sic*), *B.* — 7. modice, *E.* — 8. oblicavit, *E.* — 9. et, *E.* — 10. *omis par E.* — 11. perisse repertur, *E.* — 12. ad ipsum eodem mense, *B.* — 13. Cecilie, *E.* — 14. memorati, *A, B, Bal.* — 15. Et tamen occurrit, *B.* — 16. nobili, *E*; notabiliori, *Bal.*; et excellentiori, *ajoutés par B.* — 17. non existeret dicto predicto regi ipsam preferendo in hoc; que more solito demum cardinalibus, *B.* — 18. deliberaverat, *B.* — 19. saltim, *A*; saltim, *placé après* pro tunc *par B.* — 20. et, *ajouté par B.* — 21. adeptari, *E*; adoptari, *A, B.* — 22. latum, *B.* — 23. *omis par E.*

danter¹ proferentem. Cumque ad dictum locum pervenisset, adeo in ipso delectatus est quod moram suam in eo² se velle facere etiam in estatibus³ futuris ordinavit, audientia tamen causarum in Viterbio residente, cum locus ipse⁴ pro tota curia non existeret bene capax. Volens insuper⁵ locum ipsum peramplius honorare, sedem episcopalem in eo⁶ constituit, et⁷ ecclesiam collegiatam in honorem beate Margarite dedicatam, ejusdem loci matricem, in cathedralem⁸ erexit, ac⁹ a¹⁰ jurisdictione et subjectione¹¹ episcopi Balneoregensis, de cujus dyocesi perprius existebat¹², ipsam eximendo subtraxit, eidem novum episcopum preficiendo.

Eodem anno [1368], die xxvj mensis julii, obiit in dicto loco dominus Nycholaus de Capocia, episcopus Tusculanus cardinalis, Romanus, vir utique magne litterature, zelator maximus justitie, et pauperum continuus sustentator¹³. Diebus enim¹⁴ singulis per hospitalia panem, vinum et alia cibaria, de et in¹⁵ domo sua preparata, habundanter faciebat distribui et pauperibus ministrari. Ultra que de ipso¹⁶ duo laudabilia¹⁷ notanter referuntur. Primo, quod in consistoriis et consiliis¹⁸ sic libere et intrepide locutus est¹⁹, quod propter neminem, sive presentem sive absentem, obmisit dicere quod²⁰ sua conscientia sibi²¹ dictabat. Secundo, cum²² esset valde pra[c]ticus in decisione et prosecutione causarum, amore Dei et²³ intuitu pietatis²⁴, pauperibus litigantibus, quos sciebat justas fovere causas, consilia dabat²⁵, eorum processus videbat, positiones et articulos ac alia eis ad hoc oportuna dictabat, formabat et ordinabat; salaria²⁶ etiam notariorum, procuratorum et²⁷ advocatorum, de proprio ministrabat²⁸, et etiam quandoque victus necessarios²⁹ secundum quod eorum inopia exigebat³⁰. De bonis etiam a Deo sibi datis, in studio Perusino³¹ fundavit et dotavit notabile collegium pauperum scholarium, quod Sancte

1. habundantem, E. — 2. ipso, B; omis par E. — 3. statibus, E. — 4. ille, A, B. — 5. etiam, B. — 6. ipso, E. — 7. omis par E. — 8. cathedralem, E. — 9. et, Bal. — 10. omis par E. — 11. subnectione, B. — 12. erat, E. — 13. sustentor, A. — 14. omnibus et au lieu de enim, A, B. — 15. et in, omis par B. — 16. de ipso, omis par E. — 17. notabilia, A, B. — 18. conciliis, E. — 19. omis par A. — 20. illudque (sic) au lieu de quod, E. — 21. omis par B. — 22. quod, B. — 23. omis par A, B. — 24. pietatis intuitu, Bal., E. — 25. causas, consilia dabat, omis par E. — 26. celaria (sic), E. — 27. omis par E. — 28. ministrabat, A, B. — 29. necessaria, E; victui necessaria, Bal. — 30. inopie exigebant, E. — 31. Parisiensi, B, E.

Sophie voluit nominari. Fecitque¹ etiam multa bona ecclesie Sancte Marie Majoris de Urbe, ubi jacet miraculis corruscando.

Eodem anno [1368], ex ordinatione apostolica² et voluntate dicti Urbani pape, corpus sancti Thome de Aquino, quod a³ tempore obitus sui tumultum remanserat in monasterio Fossenove, ordinis Cisterciensis, ubi decessit, translatum fuit ad conventum Predicatorum Tholose, ubi per ministerium fratris Helie⁴ Raymundi, tunc generalis magistri dicti⁵ ordinis (qui idem⁶ corpus a⁷ prefato monasterio, licet cum inani gloria⁸, prius extraxerat⁹) fuit sibi sepulcrum mire pulcritudinis preparatum, habeturque¹⁰ ibi usque in presens tempus in magnis devotione et veneratione.

Eodem etiam anno [1368], in die Nativitatis beati Johannis Baptiste [24 junii], dictus Urbanus papa, de consilio cardinalium fratrum suorum, ordinavit quod in missa dicte festivitatis et per octabas ejusdem diceretur in antea¹¹ *Credo in*¹² *Deum*, quod per prius non fiebat secundum antiquas regulas. Licet enim non fuerit de numero apostolorum, non tamen reputandus est ipsis fuisse minor, et sic ejus festivitas in hoc non minus debet¹³ honorari.

¹⁴ Eodem anno [1368], die xxix¹⁵ mensis septembris, que fuit feria sexta quatuor temporum, prefatus Urbanus papa in Monteflasconis¹⁶ dominos Guillelmum Judicis, Sancte Marie in Cosmedin, et Stephanum Alberti, Sancte Marie in Aquiro¹⁷ antiquos dyaconos cardinales, in presbiteros ordinavit; et¹⁸ etiam septem alios¹⁹ in presbiteros cardinales noviter assumpsit, videlicet: dominum Philippum Cabassole²⁰, Avinionensem²¹, tunc²² patriarcham Jherosolimitanensem; Symonem de Langari²³, Anglicum, tunc archiepiscopum Cantuariensem; monachum ordinis sancti Benedicti; Bernardum de Bosqueto²⁴, Catureensem²⁵, tunc archiepiscopum Neapolitanum; Johannem de Dormannis²⁶, Gallicum, tunc episcopum Belvacensem²⁷ et cancellarium regis Francie;

1. Fecit, A, B. — 2. omis par A, B. — 3. omis par E. — 4. Helie, A; Thelie, B. — 5. ejusdem, A, B. — 6. dictum, A, B, Bal. — 7. in, E. — 8. cum Mauchla au lieu de cum inani gloria, E. — 9. extraxerunt (sic), A, B. — 10. habereturque, A, B. — 11. missa, B. — 12. unum, ajouté par Bal. — 13. debet minus, Bal.; inique debet, B. — 14. Sed, ajouté par E. — 15. xix, B. — 16. Montefalsconis, B. — 17. Aquino (sic), E. — 18. omis par B. — 19. sex alios, B; et etiam die septima alios, E; et eadem die septem alios, Bal. — 20. Cabassolbe, B; Cabasole, E. — 21. de Avinione, E. — 22. omis par A, B. — 23. lege Langam; Langan, Bal. — 24. Busqueto, E. — 25. Cartucensem, A. — 26. Normannis, E. — 27. Belvascen., E; Balvacen., B.

Stephanum de Parisius, Gallicum, tunc episcopum Parisiensem; Petrum de Banhaco¹, dyocesis Lemovicensis, tunc² abbatem Montismajoris; et Franciscum de Cabaldesis³, Romanum, tunc priorem basilice Sancti Petri de Urbe.

Eodem anno [1368] Leonellus, filius secundo genitus regis Anglie, dux Clarentie, duxit in uxorem filiam Galeacii⁴ de Vicecomitibus Mediolani⁵; venitque ad civitatem Papiensem⁶, in qua modico tempore post supervixit [17 octobris].

Eodem anno [1368], de⁷ mense octobris, Karolus Romanorum imperator venit Viterbium, ad dictum Urbanum papam, ad cujus requestam cum magno exercitu intravit⁸ Ytaliam, invasores et occupatores terrarum Ecclesie et oppressores⁹ debellaturus. Veniensque Veronam, cum nobilibus de Scala peccuniis et pactis intervenientibus concordavit¹⁰. Deinde contra Mediolanenses acies suas direxit, sed tandem nichil profecit. Propter quod iter¹¹ suum continuare habuit versus dictum papam; quem cum Viterbii, ut premittitur, adiisset¹², ex ordinatione inita¹³ versus Romam eum precessit¹⁴, ipsumque¹⁵ post sequentem expectavit¹⁶ in introitu Urbis; ibique¹⁷, scilicet in porta que est juxta castrum Sancti Angeli, de suo equo descendens, stratoris vicem gessit, ac usque ad basilicam beati¹⁸ Petri, pedester equi pape frenum tenens ipsum adextravit¹⁹, ac demum usque ad altare majus deduxit. Mansitque in Roma, expectando²⁰ adventum imperatricis; quam²¹ demum die Omnium Sanctorum in altari beati Petri, dictus Urbanus papa, prius inunctam per episcopum Ostiensem cardinalem, prout moris est²², coronavit. Quo facto, dictus imperator satis cito post recessit de Urbe, versus Boemiam²³ dirigens gressus²⁴ suos; secumque duxit ex ordinatione pape dominum Guidonem de Bolognia, episcopum Portuensem cardinalem, quem discedendo²⁵ de Ytalia suum vicarium²⁶ constituit [13 junii 1369], et in Lucha²⁷ suam mansionem ordinavit.

1. Banihaco, B. — 2. *omis par E.* — 3. *lege* Thebaldeschis, Bal.; Cabaldosis, E. — 4. Galiacii, E. — 5. Mediolanum (*sic*), B. — 6. capiendam, B. — 7. *omis par A*, B. — 8. intraverat, E. — 9. Ecclesie et Imperii oppressurus, E. — 10. deliberavit, E. — 11. inter (*sic*), B. — 12. adisset (*sic*), B. — 13. mutua, E; juxta, B. — 14. *comprecessit au lieu de eum precessit*, B. — 15. que, *omis par E.* — 16. spectavit, E. — 17. ubique, B. — 18. Sancti, B. — 19. adextravit, B, E. — 20. spectando, E. — 21. imperatoris; quem, B. — 22. *omis par E.* — 23. Bononiam, E, Bal. — 24. *omis par E.* — 25. descendendo, E. — 26. fuerit *au lieu de* suum vicarium, E. — 27. Lucham, E; Lacham, B.

Dicto etiam anno [1368], die tertia mensis decembris, que fuit prima dominica Adventus Domini, natus est Karolo V, regi Francorum, filius, cui nomen suum, scilicet Karolus, impositum est¹; fuitque in² ejus nativitate magnum gaudium toti regno³, cum pro tunc nulla spes esset quod ipse ulterius⁴ prolem esset habiturus.

Anno Domini [MCCC]LXVIIIJ, die xv mensis aprilis, Rome, dictus Urbanus papa canonizavit et sanctorum confessorum cathologo annotavit sanctum Alzarium⁵, quondam comitem Ariani⁶, natione⁷ Provinciale, multis et magnis miraculis corruscantem; in cujus commendationem fecit sermonem valde solempnem, et audientibus multum utilem et edificativum⁸.

Eodem currente tempore [1368], contigerunt⁹ multa magnalia, ymo et terribilia, fere in toto mundo. Nam Ludovicus dux Andegavensis, tunc locumtenens regis Francorum¹⁰ in partibus Occitanis, conatus est¹¹ usurpare Provincie comitatum hostiliterque¹² invasit, ac per Rodanum obsedit et demum cepit [22 maii] locum de Tarascone¹³, ab inde ulterius progredi et procedere¹⁴ intendens in usurpatione memorata¹⁵. Sed¹⁶ per mediationem dicti Urbani pape, qui per nuncios suos circa hoc se interposuit, a suo hujusmodi proposito totaliter destitit, et locum predictum dereliquit¹⁷.

Henricus etiam comes¹⁸ de Trastamara¹⁹, frater naturalis Petri regis Castelle, qui, ut supra scriptum est²⁰, bello victus in fugamque conversus²¹ regnum Castelle²², quod semel usurpaverat²³, fuerat²⁴ compulsus exire, viribus resumptis, coadunatis sibi aliis quamplurimis²⁵ ad bella doctissimis, presertim illis quos dictus Karolus²⁶, rex Francorum, sub ducatu militis incliti Bertrandi de Claykin²⁷, conestabularii²⁸ sui, in ejus subsidium et²⁹ adjutorium ordinaverat, regnum predictum reintravit [1368], dictumque regem Petrum,

1. natus est Karolus, regis Francorum filius, cui nomen impositum est, *E.* — 2. de, *E.* — 3. suo, *ajouté par E.* — 4. *omis par B, Bal.* — 5. Alzarium, *E.* — 6. Aziani, *B*; Anciani, *E.* — 7. *omis par E.* — 8. edificaturum, *E.* — 9. contigerunt, *mss.* — 10. Francie, *B.* — 11. *omis par Bal.* — 12. hostiliter, *Bal.* — 13. Tarasco, *Bal.*; hostiliterque invasit... Tarascone, *passage omis par A, B.* — 14. procederunt, *E.* — 15. usurpationem memoratam *au lieu de* in usurpatione memorata, *A, B.* — 16. *omis par A, B.* — 17. derelinquit, *A, E*; totaliter derelinquit, *B.* — 18. *omis par B.* — 19. Trestamar, *A*; Trestomar, *B.* — 20. *omis par Bal.* — 21. qui, ut supra scriptum est, bello victus in fugamque conversus, *omis par A, B.* — 22. *omis par B.* — 23. usurpavit, *Bal.* — 24. a quo fuerat, *A, B.* — 25. quampluribus, *B.* — 26. *omis par E.* — 27. Clakin, *A, B, Bal.* — 28. conestabilem (*sic*), *B.* — 29. *omis par B.*

qui propter sui tyrannidem et atrocitatem maximam¹, quas inhumaniter in suos diutius² exercuerat, paucos sibi fideles habebat, adeo viriliter et intrepide persecutus est quod satis cito ipsum cepit, et³ manibus propriis interfecit [1369]; et ab inde regnum ipsum obtinuit et possedit, nomen regis sibi⁴ etiam assumendo; nec fuit qui in hiis sibi tunc non⁵ ap[p]lauserit, vel saltim attemperaverit sue resistere potestati. Et sic hereditas Ysaac ad Ysmaelem est perducta; quod an⁶ juste vel injuste, Dei est discernere, cujus iudicia sunt abissus multa.

Petrus insuper rex Cipri⁷ supra sepius nominatus, qui ultra omnes reges et principes suos contemporaneos ad recuperationem et acquisitionem⁸ Terre Sancte aspiraverat, et ad hoc alios multos incitaverat et induxerat, pro viribusque suis infideles⁹ multimode expugnauerat¹⁰, totus etiam bonus, virtuosus et animosus, velud alter justus Abel vel Joseph innocens, per operationem et machinationem fratrum suorum, fuit malitiose et crudeliter interemptus [17 januarii 1369].

[Fuit] preterea [1369] denuo suscitata guerra inter reges Francie et Anglie, occasione ressorti seu superioritatis ducatus Aquitanie, in quo, absque hujusmodi recognitione, pro tunc¹¹ dominabatur Edoardus princeps Vallie¹², qui in signum denegationis superioritatis hujusmodi, etiam se principem Aquitanie faciebat nominari. Cumque etiam per ipsum aut officarios suos in dicto ducatu gravamina inferrentur, non erat qui provocare presumeret aut quomodolibet appellare; si quis enim hoc attemptaret, gravissime puniebatur personaliter vel in bonis. Ex quo prelati, magnates, nobiles, communitates, et generaliter omnes dicti ducatus, se merito gravatos¹³ extimantes, et¹⁴ amplius in posterum gravari formidantes, quasi communicato consilio, saltim pro majori parte, deliberaverunt¹⁵ premissis possetenus obviare. Habueruntque recursum ad regem Francie, petentes¹⁶ ut pro sui et eorum juris conservatione, ipsorum appellationes¹⁷ vellet admittere, eosque appellantes¹⁸

1. dictumque Petrum regem propter sui tyrannidem et atrocitatem innumeras, E. — 2. *omis par A, B.* — 3. *ac, A, B.* — 4. *regni sui au lieu de regis sibi, E.* — 5. *nec fuit in hiis qui non sibi tunc, E.* — 6. *ad (sic), E; omis par B.* — 7. *Cipri rex, B.* — 8. *adquisitionem, B.* — 9. *infidelibus, B.* — 10. *viribus quam suis infideles multimode expugnauerant, E.* — 11. *omis par B.* — 12. *Edouardus princeps Guellie, B; Wallie, A.* — 13. *gravati (sic), E.* — 14. *omis par A, B.* — 15. *deliberarunt, E.* — 16. *petentesque, E.* — 17. *oppositiones, A.* — 18. *appel-lavit (sic), E.*

protegere et defendere, loco et tempore oportunis. Qui eorum votis annuens, ipsorum appellationes admittere, eosque protegere ac¹ tueri promisit.² Quibus ad sui notitiam perductis³, dictus Edoardus fuit turbatus vehementer, indignatusque graviter contra suos subditos memoratos⁴, quos occasione huiusmodi incepit⁵ multimode prosequi et hostiliter impugnare. Qui sibi resistere non valentes, adversus eum consilium et⁶ auxilium expetierunt dicti regis, nolentes⁷ etiam⁸ sub dominio ipsius amplius⁹ remanere; ne forte in posterum eis deteriora contingerent, se ex toto sibi submiserunt, reddiderunt et tradiderunt. Quos ipse gratiose recepit, et ad eorum¹⁰ defensionem se disposuit et paravit, per ministerium Ludovici ducis¹¹ Andegavensis, fratris sui supra nominati; fueruntque occasione huiusmodi in dicto ducatu hinc inde insultus varii, locorum captiones, cedes hominum, et alia mala et discrimina infinita.

Anno etiam prenotato¹², scilicet [MCCC]LXVIIIJ, ad dictum Urbanum papam Rome existentem¹³ venit¹⁴ Johannes Paleologus¹⁵, imperator Grecorum; fuitque receptus honorifice ac¹⁶ tractatus per dictum papam et cardinales paulo minus quemadmodum si fuisset imperator Romanorum¹⁷. Qui demum fuit reductus ad romane Ecclesie unitatem, iuravitque eidem perpetuo obedire ac fidem ipsius servare in futurum. Super quo certam bullam¹⁸ grece et latine conscripsit, et sua bulla aurea sigillavit, quam in archivis Ecclesie conservandam¹⁹ dicto pape assignavit. Quo expedito, paulo post ad propria remeavit, de dicto papa a²⁰ quo gratias et favores multos reportaverat²¹, valde bene consolatus et contentus.

Per idem tempus [1369], prefatus Urbanus papa tam spiritualiter processus et sententias fulminando, quam temporaliter ipsos manu²² armata expugnando, processit contra Perusinos, eorumque territorium, pro eo quod²³ sibi et romane Ecclesie obedientiam denegando se ab ejus dominio, ad quod pertinebant²⁴, malitiose subtrahebant. Cujus occasione etiam ipsi²⁵ multa mala passi

1. protegi et, E. — 2. De, ajouté par E. — 3. productis, E. — 4. omis par B. — 5. recepit, A. — 6. consilium et, omis par A, B. — 7. volentes, E. — 8. esse, B. — 9. omis par E. — 10. earum, E. — 11. regis (sic), E. — 12. prenommato, Bal. — 13. existentem Rome, B. — 14. accessit, Bal. — 15. Poleogus, B; Pelagosus, E. — 16. et, A, B. — 17. omis par B. — 18. omis par E. — 19. asservandam, B. — 20. de, B. — 21. reportavit, B. — 22. omis par B. — 23. quia, E. — 24. pertinent, E. — 25. et ipsius, E.

sunt, et etiam terris et locis dicte Ecclesie¹ eis² convicinis intulerunt; et presertim³ cum per satellites suos discurrerent ante Viterbium⁴, dicto Urbano ibidem existente, in ejus⁵ opprobrium multa ignominiosa et alias fere inaudita perpetrarunt⁶. Deus tamen eorum demum⁷ justus vindex⁸ extitit : nam ipsorum patratores tandem mala morte perierunt.

Memoratus etiam Urbanus papa⁹, anno [MCCC]LXX corrente, volens quod in monasterio Cassinensi, in quo, ut supra memoratum est, religio monachorum nigrorum, ex institutione et ordinatione beati Benedicti suum quasi sumpsit exordium, vigeret¹⁰ precipue, essentque religiosi in ipso vitam exemplarem ducentes, quemadmodum alias extiterant¹¹; postquam de episcopali dignitate ipsum ad abbatialem reduxit, tria fecit. Primo, quia erat quasi col[l]apsum in edificiis, que propter terre motum erant¹² pro majori parte diruta¹³, ipsum fecit reparari et reedificari, et in hoc voluit exponi proventus ipsius, quamdiu vacavit. Secundo, advocavit¹⁴ et collegit monachos¹⁵ religiosos et devotos de diversis aliis monasteriis in quibus sciebat vitam monasticam melius et strictius observari, quos ibidem instituit, et ordinavit perpetuo residere, amotis abinde pluribus vagabundis et insolentibus qui vitam secularem potius quam regularem erant ibi¹⁶ soliti observare. Tertio, deliberavit eidem in abbatem preficere aliquem, qui, juxta regulam prefati beati Benedicti vivens, ad sic vivendum prefatos monachos suo exemplo alliceret et etiam compelleret, ubi ad contrarium eos inclinatos inveniret.

Et cum, licet diutius perquisitum, talem juxta suum votum in cenobiis monachorum nigrorum¹⁷ non inveniret, ne in suo hujusmodi sancto desiderio frustraretur¹⁸, ad heremum fratrum Camaldulensium¹⁹ sub regula eadem Domino²⁰ famulantium, aspectum habuit, in quo quod optabat²¹ adinvenit : virum²² videlicet²³ qui

1. et etiam terre dicte Ecclesie, B. — 2. ejus, E. — 3. *omis par* A, B. — 4. discurrerunt autem Viturbium, E; decurrerunt autem Viterbium, B. — 5. cujus, E, Bal. — 6. perpetraverunt, B, Bal. — 7. demum eorum, A, B. — 8. ultor, B. — 9. *omis par* B. — 10. vigerent, B; vigent, E. — 11. extiterat, E. — 12. fuerant, A, B. — 13. dirupta, E; dirruta, A. — 14. advocabat, B. — 15. adnotavit monachos et collegit, E. — 16. sibi, B. — 17. *omis par* A, B. — 18. perfrustraretur, B. — 19. Calmaldulencium, A, E. — 20. servientium seu, *ajoutés par* B, Bal. — 21. obtabat, A. — 22. vir (*sic*), E. — 23. *omis par* E.

totus erat devotus, orationi et lectioni assidue deditus, et alias Dei servitio semper intentus, beneque moriginatus¹, et in agendis circumspectus; qui etiam omni tempore ab esu² carnum abstinebat, alias insuper abstinencias ordinationesque monasticas³ juxta precepta et instituta dicte regule indeffectibiliter observabat. De quibus ipse plene informatus, eum ad se vocavit, et licet satis invitum et renitentem, eidem monasterio prefecit in abbatem; et ad perseverantiam in bonis operibus, ac ut⁴ cum⁵ timore Domini officium sibi traditum⁶ sollicitè et debite exerceret, ipsum caritative et dulciter admonuit et induxit. Qui tam onus sibi impositum, quam monita hujusmodi humiliter suscipiens, monachos sibi subditos ad similiter vivendum induxit, et in debitis religione et obedientia tenuit, monasteriumque⁷ ipsum pro tunc satis in spiritualibus et temporalibus reformatum in statu debito conservavit⁸, deditque formam et aperuit viam suis successoribus et posteris ut similia⁹ facerent in futurum.

Eodem anno [1370], cum dictus Urbanus papa jam fecisset fieri seu fabricari ymagines seu statuas pro conservandis capitibus beatorum apostolorum Petri et Pauli, que erant de auro et argento mirabiliter operate,¹⁰ ornateque multis gemmis et¹¹ lapidibus pretiosis, valorque earum communi extimatione esset¹² triginta milia florenorum et ultra, devote et solempniter, astantibus multis personis, magnis et notabilibus¹³, capita dictorum sanctorum reponi et includi fecit infra ipsas. Que¹⁴ etiam demum fuerunt processionaliter et publice, universis clero et populo Romanis ad hoc convocatis, presentibus etiam aliquibus¹⁵ dominis cardinalibus et prelatibus multis¹⁶, per Urbem deportate, et demum collocate super¹⁷ altare Lateranense, in loco, seu alto et¹⁸ eminenti ciborio¹⁹ super quatuor columnas marmoreas, ad²⁰ hoc specialiter miro opere preparato, magnisque et fortibus januis ferreis circumdato.

Adveniente insuper tempore estivo, anno predicto [1370], idem²¹ Urbanus recedens de Urbe, vadensque ad Montemflasconis, decli-

1. *lege* morigeratus. — 2. *escis*, *E*. — 3. *ecclesiasticas*, *A*, *B*. — 4. *omis par E*. — 5. *Dei*, *ajouté par B*. — 6. *creditum*, *E*. — 7. *que*, *omis par E*. — 8. *confirmat*, *B*. — 9. *similiter*, *B*, *Bal*. — 10. *et (sic)*, *ajouté par B*. — 11. *magnis notabilibusque*, *ajoutés par B*, *Bal*. — 12. *ad*, *ajouté par Bal*. — 13. *magnis et magnis notabilibusque personis*, *B*, *Bal*. — 14. *Quas*, *A*, *B*. — 15. *omis par B*. — 16. *que*, *ajouté par B*. — 17. *supra*, *E*. — 18. *omis par A*, *B*. — 19. *altaris*, *B*; *ciloris*, *A*. — 20. *de*, *B*. — 21. *ibidem*, *E*.

navit Viterbium¹, ubi primum palam et² publice manifestavit se velle redire de proximo ad civitatem Avinionensem, et, ut omnes curiales ad hoc se disponerent, ferias indixit³ a principio mensis junii tunc instantis usque ad principium mensis octobris postea sequentis⁴. Et ad hoc faciendum dixit se esse motum, inclinatum, precipue et⁵ inductum, pro eo quia ab una parte videbat⁶ regionem illam pro tunc esse satis in pacifico et tranquillo statu; et si quid fortassis esset dissentionis, illud sperabat breviter et ante discessum suum, per tractatum aut alias, debite terminari. Ab alia vero audiebat mala que⁷ continue⁸ fiebant, et majora fieri sperabantur occasione guerre noviter suscitata⁹ et exorte inter reges¹⁰ Francie et Anglie memoratos; quibus ut obviare posset, multum inerat menti sue, eratque intentionis sue¹¹, Domino favente, circa hujusmodi guerre sedationem totis viribus laborare et intendere, etiam in propria ad dictos reges accedendo hac de causa, ubi alias super hoc se non posse proficere reperiret.

Eodem anno [1370], die sexta¹² mensis junii, que fuit feria sexta quatuor temporum post Penthecosten, in Monteflasconis, idem Urbanus creavit duos novos presbiteros cardinales, videlicet dominos Petrum de Stagno¹³, dyocesis Ruthenensis, monachum ordinis sancti Benedicti, tunc archiepiscopum Bituricensem, et Petrum de Corsinis, Florentinum, tunc episcopum Florentinum¹⁴.

Dicto autem domino Petro de Stagno¹⁵, cui jam titulum Sancte Marie in trans Tiberim assignaverat, vicario in Patrimonio et aliquibus circumadjacentibus provinciis ordinato, idem¹⁶ Urbanus papa iter suum arripiens, mare intravit¹⁷ in Corneto¹⁸ die v¹⁹ mensis²⁰ septembris, ubi invenit galeas et navigia ad sufficientiam²¹, de quibus cum magnis²² excellentia et apparatu sibi providerant reges Francie et Aragonum, regina Sicilie²³, civitas Avinionensis et Provinciales. Sicque divino sibi assistente presidio, iter suum continuando, Massilie feliciter applicuit die xvj dicti mensis,

1. Viterbium, E. — 2. *omis par E.* — 3. induxit, A, B. — 4. secuturi, E. — 5. et precipue, A, B. — 6. pro eo quod videbat ab una parte, B, Bal. — 7. et, *ajouté par A.* — 8. cotidie, B. — 9. succitate, E. — 10. regem (*sic*), E. — 11. sibi, E. — 12. *lege VII.* — 13. Stagno, B; Scanno, E. — 14. tunc episcopum Florentinum, *omis par B.* — 15. Scanno, E; *omis par A, B.* — 16. *omis par A, B.* — 17. intravit mare, A, B. — 18. in Corneto, *omis par E.* — 19. vj, B. — 20. *omis par E.* — 21. excellentiam, E. — 22. magna B, E. — 23. Cecilie, B, E.

et xxiii¹ Avinione, ubi cum gaudio et exultatione² maximis receptus fuit³.

Eodem tempore, civitas Lemovicensis, que noviter subtrahendo se ab obedientia et dominio Edoardi⁴ principis Vallie⁵ et Acquitanie, dominio regis Francie se submiserat, secundum quod fecerant⁶ fere omnes alie civitates et loca notabilia dicti ducatus, obsessa fuit per dictum principem et tam diu viriliter expugnata quod tandem vi et potentia armorum per eum capta fuit, cum omnibus in ea existentibus, tam incolis quam aliis qui pro sui tuitione ad eam confugerant, ac multis notabilibus viris⁷ qui pro ejus succursu et adiutorio illuc advenerant. Fuitque demum totaliter demolita et destructa, et edificia ejus ad terram prostrata, et exinde effecta inhabitabilis et deserta, sola ecclesia cathedrali dumtaxat remanente [19 septembris 1370].

Dictus etiam⁸ Urbanus papa, quasi⁹ a principio sui pontificatus, in plerisque locis continue edificavit. Et primo, in palatio Avinionensi, quod in magna parte¹⁰ ampliavit, in illa videlicet que hodie¹¹ vulgariter Roma appellatur; in qua facte¹² camere¹³, habitationes, deambulatoria et viridarium mire pulcritudinis et amenitatis, habent¹⁴ in se majorem delectabilitatem¹⁵ quam etiam quecumque alie in toto¹⁶ palatio existentes. In loco etiam de Bedeasco¹⁷, dyocesis Mimatensis, ubi erat¹⁸ ecclesia baptismalis et parochialis loci sue originis, spectabatque ad domum suam paternam, a solo edificavit pulcram et satis notabilem¹⁹ ecclesiam, quam muris altis et turribus ad modum castri circumdedit; in qua²⁰ constituit²¹ collegium certorum canonicorum secularium et decani, qui ibi haberent Deo perpetuo deservire in memoriam sui et parentum suorum, quorum sepultura est et erat ibi ab antiquo; dotavitque dictum collegium tam de bonis paternis quam aliis, bene et sufficienter. In²² ecclesia etiam de Quesaco, dicte dyocesis, ubi est²³ oratorium spirituale et devotum beate Marie Virginis,

1. lege xxvii. — 2. exaltatione, *E.* — 3. est, *Bal.*; fuit receptus, *A.* *B.* — 4. ad obedientiam et dominium Edouardi, *E.* — 5. Wallie, *A.*; Guellie, *B.* — 6. fecerat, *E.* — 7. hominibus, *E.* — 8. *omis par E.* — 9. *omis par B.* — 10. magnam partem, *E.* — 11. in illa que hodie videlicet, *E.* — 12. sunt, *ajouté par Bal.* — 13. sunt tamen *au lieu de* facte camere, *E.* — 14. habentia, *Bal.*; etiam, *ajouté par E.* — 15. delectationem, *Bal.* — 16. quecumque in alio toto, *A.*; quecumque in toto, *B.* — 17. Bedeasco, *B.*; Bedroasco, *E.* — 18. *omis par A.* — 19. nobilem, *E.* — 20. quo, *B.* — 21. instituit, *A.* — 22. Item, *B.* — 23. *omis par E.*

collegium novum instituit certorum canonicorum secularium¹ et decani qui ipsis habeat presidere²; pro quorum sustentatione sufficienti³ redditus et proventus multos acquisivit et ordinavit; fecitque dictam ecclesiam⁴ muris et turribus altis circumdari. Et idem⁵ fecit in plurimis⁶ aliis locis et ecclesiis Dei servitio deputatis, in dicta dyocesi constitutis, de quibus dubitavit⁷ quod tempore guerre faciliter possent capi aut hostiliter impugnari⁸.

In Roma etiam existens, ecclesias Lateranensem et Sancti Pauli, quarum tecta erant totaliter demolita, fecit mirabiliter et sumptuose reparari. Et⁹ idem fecit de ecclesia Sancti Petri, in ea parte in qua reparatione indigebat. Ibidem etiam juxta¹⁰ palatium suum fodi et aptari fecit unam vineam maximi ambitus, de qua¹¹ communiter, si bene et debite colatur et operetur¹², annuatim colligentur CCC¹³ dolia vini; in qua etiam noviter plantari fecit multas vites et arbores fructiferas, quas de diversis et longinquis terris et¹⁴ partibus fecit asportari.

Ipse insuper tam in Urbe quam aliis ecclesiis¹⁵ ac¹⁶ locis religiosiis et ecclesiasticis, prout eorum necessitas exigebat, vestes sacras, calices, ornamenta ecclesiastica, et libros ad officium divinum oportunos, innumerabiliter distribuit atque dedit, reliquiasque multorum sanctorum¹⁷ auro et argento, gemmis ac lapidibus pretiosis adornatas, reposuit¹⁸ in eisdem¹⁹.

Ipse preterea fuit multum diligens²⁰ in tenendis²¹ consistoriis et consiliis, diebus et horis ad ea debitis et ordinatis, vacavitque cum omni sollicitudine circa debitam et celerem expeditionem negotiorum Ecclesie et²² aliorum sibi incumbentium, et presertim illorum que pauperes concernebant, que²³ etiam sepius, aliis pretermisissis, expeditivit. Justitiam permaxime fovit et dilexit, deditque ordinem, quo mediante, suo tempore, in²⁴ curia mirabiliter fuit²⁵ observata, et²⁶ hoc specialiter ne fierent brige,

1. regularium, B. — 2. et qui ipsis presideret decanus, E. — 3. sufficientes, B. — 4. dictam ecclesiam, *placés après* turribus par E. — 5. Et idemque, E; Idemque au lieu de Et idem, Bal. — 6. plerisque, A, B. — 7. dubitabat, A, B. — 8. guerre possent faciliter et hostiliter impugnari, B. — 9. omis par E. — 10. juxta etiam, A. — 11. omis par B. — 12. aptetur au lieu de et operetur, E. — 13. CCCC, B. — 14. terris et, omis par B. — 15. quam in aliis ecclesiis, Bal.; quam in ecclesiis, B; tam ecclesiis, A. — 16. omis par E. — 17. sanctorum multorum, B. — 18. disposuit, B. — 19. eodem, E. — 20. et, ajouté par E. — 21. et intendens au lieu de in tenendis, B, Bal. — 22. ac, E. — 23. qui (sic), E. — 24. sua, ajouté par B. — 25. fuit mirabiliter, A, B. — 26. ad, A, B.

dissentiones, aut insultus, prout alias fieri solebant, per familiares cardinalium¹ et alios curiales, de quibus, cum talia attemperarunt, per suos officarios ordinavit sic fieri justitie complementum, quod ceteri eorum exemplo perterriti a² similibus se multimode retraxerunt³. Abusus⁴ etiam et⁵ observantiam, seu verius corruptelam⁶ advocatorum et procuratorum curie, ex quibus cause ibidem vertentes plurimum⁷ protrahebantur, et ne ad expeditionem venirent impedimenta prestabant, una cum exactionibus indebitis, que in magnum gravamen et prejudicium litigantium antea per ipsos fiebant, cassavit, an[n]ullavit, et interdixit, et ne a cetero servarentur aut⁸ fierent prohibuit, certas ordinationes etiam penales super hiis specialiter faciendo⁹.

Concubinariorum et alios vitam inhonestam publice ducentes, quam¹⁰ maxime ecclesiasticos, rigide compescuit, et ad correctionem et emendationem venire coegit. Usurarios admodum persecutus est, adeo quod justitia mediante, suo tempore, de male ablatis¹¹ in curia¹² occasione hujusmodi restituta dicuntur ultra ducenta milia florenorum. Symoniacos¹³ execratus¹⁴ est: ementes enim aut¹⁵ vendentes beneficia sive spirituales gratias, aut super eis mercimonia¹⁶ illicita facientes, tractantes aut procurantes, aut etiam occasione talium exactiones indebite¹⁷ facientes, puniri multimode ordinavit, ymo et eorum quamplurimos curiam exire coegit.

Beneficiorum multiplicationem, presertim incompatibilium, in eandem personam concurrentium¹⁸, invitissime toleravit; ymo multos ex illis qui plurima¹⁹ obtinebant privavit, relictis eis tantummodo illis que suis²⁰ statui et sufficientie congrue convenire²¹ judicavit. Super quo etiam constitutionem edidit que incipit *Horribilis*; in qua quod suo tempore licere sibi non passus est, suis successoribus indicavit²².

Viros litteratos valde dilexit, multosque ex ipsis promovit

1. cardinales (*sic*), B. — 2. et, E. — 3. detraxerunt, E. — 4. Adusus (*sic*), A, B. — 5. seu, E. — 6. corruptelas, E. — 7. plurimi, E. — 8. *omis par E.* — 9. fiendo, E. — 10. inter quos, B. — 11. allatis, Bal. — 12. persecutus est... in curia, *passage omis par A, B.* — 13. Si nominatos (*sic*), E; autem, *ajouté par Bal.* — 14. extractus, A, B. — 15. aut enim, B; autem et, E; et, Bal. — 16. in symonia *au lieu de mercimonia*, B. — 17. exactione videbitur (*sic*), E; occasionem talium occasionum indebite, B. — 18. *omis par A, B.* — 19. plura, A, B. — 20. suo, E. — 21. congruere et convenire, A. — 22. Super quo etiam... indicavit, *phrase omise par B.*

et exaltavit; et ut daret ceteris addiscendi¹ materiam et² oportunitatem, quamdiu vixit in papatu, suis expensis tenuit in diversis studiis mille studentes³; ex quibus cum⁴ aliqui jam erant proveci, aut alias deficiebant, illorum loco alios continuo⁵ subrogavit. Libros necessarios tam eis quam aliis pluribus, quos scivit studio esse intentos ipsisque indigere⁶, etiam ministravit.

In Montepessulano, ubi specialiter solet⁷ vigere scientia⁸ medicine, instituit unum collegium duodecim scolarium qui studerent⁹ in dicta facultate et¹⁰ in ipso¹¹ haberent residere; pro quorum sufficienti sustentatione redditus certos acquisivit et ordinavit. Libertates et jura ecclesiarum posse tenus manutenuit et conservavit; et si qui essent eis derogantes, ubi post admonitiones et exhortationes debitas¹² se non proficere vidit, contra ipsos processus et sententias faciendo, viriliter et rigide¹³ insurrexit, cordatum, constantem et animosum, licet benignus cum quibuscumque existeret, in hoc se mirabiliter¹⁴ demonstrando, sic et taliter quod suo tempore ecclesie¹⁵ satis ubique¹⁶ in quiete et libertate permanserunt. De pauperibus et egenis, aliisque¹⁷ miserabilibus personis, semper sibi¹⁸ singulariter cura fuit, adeo quod ubi ipsos¹⁹ esse pauperes²⁰ cognovit, ipsorum inopie liberaliter et gratiose subvenit; presertim illorum qui alias²¹ habundantes extiterant, et demum ad paupertatem deducti erubescabant²² mendicare. Sciens etiam²³ plures de clero multimode fore vexatos propter guerras, talliasque, et deveria²⁴ que [h]actenus earum occasione eis imposita extiterant, ipsisque pro²⁵ affectu compatiens, in diversis provinciis tam regni Francie quam aliquorum²⁶, eorum decimam ad mediam partem²⁷ reduxit, ut²⁸ si in posterum eam ipsis²⁹ indici contigerit, ex ejus³⁰ solutione minus gravarentur³¹.

1. ad discendum, E. — 2. omis par E. — 3. mille studentes in diversis studiis, Bal. — 4. tamen, B. — 5. continue, B, E. — 6. indigerent, A, B. — 7. solent, B. — 8. scientie, B. — 9. studentes, E. — 10. omis par E. — 11. ipsa, Bal. — 12. omis par A, B. — 13. rigidum, B. — 14. mirabiliter se, B. — 15. omis par B. — 16. vique (sic), E. — 17. que omis par B. — 18. omis par E. — 19. ipse, B. — 20. omis par E. — 21. omis par A, B. — 22. erubescant, E. — 23. omis par E. — 24. onera, E; talliasque denarias, B. — 25. pio, Bal. — 26. aliorum, Bal. — 27. omis par Bal. — 28. et, E. — 29. ipsi, E; imposita extiterant... eam ipsis, passage omis par A, B. — 30. earum, A, B. — 31. minus gravarentur, omis par A, B.

Non etiam ¹ nova subsidia imposuit, nec alias impositis ² usus fuit, nisi ³ in quantum necessitas Ecclesie ad hoc ⁴ ipsum artavit ⁵. Non enim curavit coacervare ⁶ pecunias; et si quas aliquando habuit, ipsas feliciter aut in Ecclesie negotiis ⁷ exposuit, aut in piis ⁸ operibus erogavit.

Ad beneficiorum collationes provisionesque ecclesiarum et monasteriorum habens procedere, magnam inquisitionem solertemque examinationem fieri semper ⁹ fecit super meritis et sufficientia illorum, de quorum provisione aut promotione ¹⁰ actum fuit; per quas cum bene meriti ¹¹ et sufficientes inventi sunt, ipsos liberaliter et gratiose promovit, etiam quandoque inscios et non procurantes. Ubi vero ¹² inventum est oppositum, presertim si fuerunt ¹³ in vita vel conversatione maculati, aut scientia vel etate notabiliter defectuosi, etiam quarumcumque precum seu intercessionum obtentu, eos nullatenus, saltim scienter, admisit.

Toto tempore suo diligentiam maximam adhibuit, inquirendo mores et vitam generaliter omnium suorum subditorum, et presertim ecclesiasticorum; super quo modum tenuit valde notabilem et honestum. Secretissime namque fere de omnibus nationibus advocavit ad se aliquas personas devotas et ¹⁴ discretas, Deum et suam conscientiam pertimescentes, quas super inquisitione hujusmodi, per earum quamlibet ¹⁵ in suis locis seu regionibus occulte fienda et demum sibi referenda ¹⁶, specialiter oneravit. Sicque actum est quod saltim notabilium fere omnium, morum et ¹⁷ vite satis notitiam habuit; qua habita, bonos in bono confirmavit, malos vero a malo cohibuit, aut corrigi et ¹⁸ emendari procuravit per visitatores aut reformatores quos ad hoc demum specialiter deputavit. Volensque curiales ecclesiasticos sic honeste vivere quod essent ceteris in exemplum, a principio sue creationis penaliter ordinavit quod omnes generaliter et indistincte in Adventu Domini, et duobus diebus quartam feriam Cinerum ¹⁹ immediate precedentibus, ab esu carnum abstinerent, et in dictis duobus ²⁰ diebus seculares sive laycos ²¹ in curia existentes etiam voluit comprehendi.

1. *omis par A, B.* — 2. *impositas (sic), B.* — 3. *usus est, in, E.* — 4. *ad hoc, omis par A, B.* — 5. *[h]ortavit, A, B.* — 6. *conservare, E.* — 7. *negotiis Ecclesie, Bal.* — 8. *imperiiis au lieu de in piis, E.* — 9. *semper fieri, B.* — 10. *aut promotione, omis par E.* — 11. *meritis (sic), B.* — 12. *non, E.* — 13. *fuerint, B.* — 14. *omis par E.* — 15. *quaslibet, E.* — 16. *referende (sic), B.* — 17. *in, B.* — 18. *aut, A, B.* — 19. *cum enim au lieu de Cinerum, B.* — 20. *omis par E.* — 21. *layci (sic), B.*

Affectum carnalem nequaquam ad suos se habere demonstravit: nullum enim ex eis ad quamcumque prelaturam promovit, nisi duos dumtaxat, videlicet memoratum fratrem suum, et unum nepotem ex consanguineo germano, doctorem decretorum, aliasque bonum et sufficientem, quem ecclesie Sancti Pa[p]uli in episcopum prefecit. Alios autem, quanquam essent boni et ydonei, aut beneficiis satis simplicibus aut officiis curie voluit remanere contentos. De laycis etiam nullum exaltavit, ymo nec per alios exaltari permisit. In cuius evidentiam expresse recusari ordinavit per patrem suum V^c [500]¹ libras renduales² quas rex Francie sibi dederat ob sui favorem. Nepotem etiam suum unicum,³ ad quem sua⁴ paterna hereditas pertinere debebat, non cum⁵ altiori⁶, ymo nec cum equali sibi in genere voluit matrimonialiter copulari. Suscepit namque sibi in uxorem filiam cujusdam mercatoris Montispessulani satis simplicis, sui generis respectu; quam tamen, ut creditur, ipso adhuc in minoribus existente, dictus nepos minime recepisset.

Ipse etiam⁷ paternaliter et caritative omnes dilexit, in hiis tamen que pertinent ad Deum neminem timuit nisi cum cuius gratia suffultus sic et taliter rexit quod universaliter amabatur a bonis, et verebatur⁸ a malis. Fuit enim sancte et juste intentionis faciendi in omnibus que⁹ Deo credebat fore placitura, et contraria evitandi¹⁰; habuitque in mente constantiam, veritatem in ore, et efficaciam¹¹ seu virtuositatem in operatione.

Postquam rediit de partibus Ytalie, totaliter mente disposuit in propria laborare circa pacificationem dictorum regum Francie¹² et Anglie, ad quod etiam circa¹³ preparativa¹⁴ ordinavit. Sed satis¹⁵ cito magna infirmitas ipsum arripuit, ex qua sentiens se gravari, mortemque sibi propinquam extimans, ad ea vacare destitit, sed ad illa que anime sue salutem concernere poterant totaliter se convertit¹⁶; humiliterque et devote sepius confessus est, et cetera ecclesiastica sacramenta suscepit. Presentibus etiam camerario, confessore, pluribusque¹⁷ aliis familiaribus suis, ac aliis multis notabilioribus¹⁸ personis¹⁹, dixit et asseruit se tenere

1. DC, B, Bal. — 2. reddituales, B. — 3. et, ajouté par E. — 4. omis par Bal. — 5. deberet, non tamen, B. — 6. locupletiori, A, B. — 7. omis par A, B. — 8. verabatur (sic), E. — 9. a, ajouté par E. — 10. evitendi, A. — 11. efficiam (sic), E. — 12. Francorum, E. — 13. certa, Bal. — 14. preparata, A, B. — 15. omis par A, B. — 16. converti, A. — 17. que, omis par B. — 18. notabilibus, E. — 19. viris, B.

et credere firmiter, sicque¹ confessus est simpliciter² quicquid sancta, catholica et apostolica³ tenet, docet et predicat Ecclesia⁴. Et si per prius docendo, legendo⁵, conferendo⁶, predicando, aut⁷ disputando, vel alias aliud⁸ quovis modo, vel⁹ dixerat, totum¹⁰ id revocavit voluitque haberi pro non dicto, submittens se et dicta sua huiusmodi correctioni et determinationi dicte sancte matris Ecclesie, a qua asseruit nunquam se deviasse scienter.

Tandem vero post multa bona et virtuosa opera in Domino requievit die XVIII mensis decembris, anno Domini MCCCCLXX, pontificatus sui anno nono; fuitque sepultus in ecclesia majori Avinionensi, demum transferendus ad monasterium Sancti Victoris Massiliensis, ubi vivens suam perpetuam elegerat sepulturam, magnis et stupendis miraculis corruscando. Vacavitque Sedes diebus undecim¹¹.

1. secundoque, *E*. — 2. simpliciter confessus est, *A, B*. — 3. sancta catholica Ecclesia apostolica, *A*; sancta Ecclesia catholica tenet, *B, Bal*. — 4. *omis par A, B, Bal*. — 5. legendo, docendo, *A, B*. — 6. *omis par E*. — 7. vel, *B*. — 8. alias aliud, *omis par A, B*. — 9. aliud, *A, B*. — 10. *omis par B*. — 11. undecim diebus, *E*.

SECUNDA VITA URBANI V

AUCTORE WERNERO

CANONICO ECCLESIAE BUNNENSIS

Peractis exequiis domini Innocentii more solito, alias novem diebus, die decima cardinales numero viginti intraverunt conclave, die videlicet beati Mauritii [22 septembris 1362]. Et, cum inter se concordare non possent, in dominum Guillelmum Grimoardi, natum domini Guillelmi Grimoardi, militis, domini baronie de Grisaco, Mimatensis dyocesis, tunc abbatem Sancti Victoris Massiliensis, absentem¹, in regno Sicilie nuntium Sedis apostolice, vota sua major pars et sanior direxit [28 septembris 1362]. Qui, decreto electionis recepto, in vigilia Omnium Sanctorum [31 octobris 1362] reversus [est] Avinionem.

Interim vero domini cardinales erant in conclavi. Prelati quolibet die² missas celebrabant³ et sermones faciebant, rogando Deum pro celeri et felici pontificis provisione, quodam speciali officio misse ad hoc ordinato, quod incipit *Suscitabo michi sacerdotem fidelem*, etc. Die vero xxvij octobris⁴ [1362], cum dominus

1. Urbanus quintus, natione Gabellitanus, ex patre Guillermo Grimoardi, milite, domino loci de Grisaco, Mimatensis dyocesis. Hic prius vocabatur Guillelmus Grimoardi, filius domini Grimoardi supradicti. Hunc viginti cardinales in conclavi existentes, cum inter se concordare non possent, in papam elegerunt, tunc abbatem Massiliensem Sancti Victoris, absentem, *mis par B au lieu de* Peractis... absentem.— 2. *au lieu de* Interim... die *B met* Interim vero dum essent in conclavi, prelati quoque omni die.— 3. celebrant, *A*.— 4. dicto, *ajouté par A*.

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 C, fol. 168 v°-172 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4980, p. 276-282.

Guillelmus, papa futurus, applicuisset Massiliam, eodem die misit dominis cardinalibus, adhuc in conclavi existentibus, consensum electionis de se facte. Tanta vero fuit tunc inundantia¹ aquarum² Rodani et Durentie, quod usque ad fossata civitatis pertingerent, et dominus papa intrare non potuit usque in vigilia Omnium Sanctorum³. Tunc intronisatus fuit⁴, et facta insinuatione ad populum quod Urbanus quintus vocaretur, mox ab omnibus cantatum fuit *Te Deum laudamus*.

Die dominica quoque⁵ sequenti [6 novembris 1362] post festum Omnium Sanctorum, fuit in palatio apostolico coronatus per dominum Magalonensem, qui tunc erat Ostiensis episcopus⁶. Sed post coronationem non equitavit per villam, ut moris est, licet omnia parata fuissent, fastum vitans, prout⁷ dicebatur.

Circa hec tempora⁸ [5 decembris 1362] comes Fuxi cepit comitem Armaniaci cum multis nobilibus suis.

Hoc⁹ tempore rex Anglie quasi totam Aquitaniam recuperavit de manibus regis Francie, videlicet Johannis supradicti.

Idem Johannes rex, novembris die xx [1362], intravit Avinionem; et in die veneris sancta [31 martii 1363], cruce signatus est per dominum papam, una cum multis nobilibus, contra Turcos¹⁰.

Anno Domini MCCCLXIIJ¹¹, aprilis die xiiij¹², papa predicavit crucem contra Turcos, ordinans passagium generale, cujus capitaneum ordinavit Johannem regem Francie¹³, tunc presentem, qui ibidem juravit passagium facere a martio preterito ad duos annos¹⁴.

Maii die viij¹⁵, recessit rex Francie de Avinione versus Parisius, et nocte sequenti obiit dominus Magalonensis¹⁶. Ultima

1. inundatio, B. — 2. omis par B. — 3. anno Domini MCCCLXIJ, ajoutés par B. — 4. omis par B. — 5. quoque dominica, B. — 6. episcopus Ostiensis, B. — 7. ut, B. — 8. Eodem tempore, B. — 9. Eodem, B. — 10. au lieu de Idem Johannes... Turcos B met Idem rex Johannes, xx die novembris, intravit Avinionem; et die xxix martii [1363], Petrus rex Chipri intravit Avenionem etiam, et in die veneris sancta cruce signatus est per dominum papam, una cum filio dicti Johannis, regis Francorum, et multis nobilibus contra Thurcos; puis il ajoute Die xxix februarii [1363], rex Dacie venit ad curiam, qua de causa ignoratur. — 11. MCCCLXIIJ, B; passagium generale, répété ici par A. — 12. et die xiv aprilis, B. — 13. Francorum, B. — 14. Tunc papa fecit diversos processus contra Bernabonem, ajoutés par B. — 15. Die ix maii, B. — 16. cardinalis. Die vero, ajoutés par B.

maii [31], recessit rex Cipri de Avinione¹, iturus ad principes mundi, eosque ad passagium inducturus.

Hoc anno [1363] fuit pestilentia gravissima quasi per omnes partes mundi. Et circa festum sancte Lucie [13 decembris] cepit gelu fortissimum, ita ut omnia flumina congelata² essent, me tunc Leodii morante et Mosam sepius transeunte, ac Johanne Girardi de Remis cum diversis personis Rodano congelato desuper transeuntibus³. Et duravit usque ad mensem martii [1364].

Circa hos dies⁴ Barnabos reconciliatus fuit Ecclesie [3 martii 1364].

Obiit etiam dominus cardinalis Petragoricensis, Avinione, anno Domini MCCCLXIIIJ, januarii die xviij⁵.

Dominus Johannes [rex⁶] Francie predictus, reversus in Anglia, obiit [8 aprilis 1364], et fuerunt ejus exequie in capella pape celebrate die martis, maii viij⁷.

De mense maii intraverunt ambaxiatores Romanorum, supplicantes pape ut ad Urbem se transferret.

Die xviii maii⁸, dominica sancte Trinitatis, coronatus fuit Remis in regem Karolus, primogenitus domini Johannis regis Francie supradicti, defuncti.

Die xj julii, dominus papa ivit ad pontem Sorgie, et modicum stetit, reversus⁹ Avinionem¹⁰ die xvj, Carpentorato et aliis locis quibusdam de comitatu Venaysini visitatis.

Hic fecit processus contra societates in regno Francie existentes, concedens euntibus contra eas¹¹ plenam indulgentiam in mortis articulo [1364].

Circa finem hujus mensis [julii] magne locuste¹² turmatim in tanta multitudine videbantur volare in aere, ut sole lucente umbram facerent super terram, nocte campos, germinata depascendo, cooperiebant, de quo multi multa presagebant; sed finaliter evanuerunt.

Anno Domini MCCCLXV, anno vero domini pape scilicet pontificatus tertio¹³, die xxiiij maii, Karolus IV, imperator romanus¹⁴,

1. de Avinione, *omis par B.* — 2. conglutinata, *B.* — 3. me tunc... transeuntibus, *passage omis par B.* — 4. Hiis diebus, *B.* — 5. anno Domini MCCCLXIIIJ, die xviij januarii, *unis par B au paragraphe suivant.* — 6. *omis par A.* — 7. viij maii, *B.* — 8. Die xix ejusdem mensis, et, *B.* — 9. *omis par B, Bal.* — 10. Avinioni, *Bal.* — 11. eos, *A.* — 12. languste, *B, Bal.* — 13. pontificatus vero domini nostri pape tertio, et *au lieu de* anno vero domini pape scilicet pontificatus tertio, *B, Bal.* — 14. Romanorum, *B, Bal.*

venit Avinionem ad papam cum magna comitiva, et in¹ imperialibus insigniis intrando, a domino papa et cardinalibus cum gaudio et honore receptus. Qui quidem, visitata civitate Arelatensi, antiqua sede regni sui, reversus est Pragmam, recedens de Avinione die lune, secunda mensis junii.

Eodem anno² Radulphus³ dux Austrie, habens filiam Barnabonis in uxorem, Mediolani moritur [27 julii 1365].

Hoc tempore magna pestilentia fuit Colonie, tanta quod infra quatuor menses obierunt XXII millia hominum. Fuit etiam in Marchia Anconitana, et aliis diversis provinciis.

Eodem anno, die xj⁴ octobris [1365], capta fuit Alexandria per Petrum, regem Cipri; sed eam non fuit ausus tenere, dubitans de inimicis Christi, predamque faciens et ignem immittens, eam dimisit.

Eodem anno et mense [octobri 1365], dominus papa existens in Massilia consecravit majus altare Sancti Victoris in monasterio Massiliensi⁵. Die xxiii⁶ dicti mensis reversus est Avinionem, et in⁶ die sequenti intraverunt ambaxiatores Romanorum.

Anno pontificatus domini pape quarto [1365], de⁷ mense novembris, dominus papa cupiens⁸ ut societates, quarum capitaneus erat Bertrandus de Claquino⁹, exirent de regno Francie, multam pecuniam promisit eisdem, pro quibus solvendis decimas indixit¹⁰ in Francia [23 novembris].

Anno Domini MCCCLXVJ, anno¹¹ domini pape quarto, Henricus comes Transtamare, frater naturalis Petri regis¹² Castelle, fretus auxilio dicti¹³ domini Bertrandi et societatum suarum, intravit regnum Castelle, et coronam regni suscepit de manu episcopi Burgensis [5 aprilis], vivente adhuc rege Petro, de cujus sevitia et mala vita horribilia dicebantur. Et postea cepit Ispalim, et per consequens¹⁴ totam Yspaniam obtinuit, predicto rege Petro interfecto per eundem Henricum [1369].

Hoc tempore [19 junii 1369], Philippus, frater regis Francie, duxit uxorem filiam Ludovici comitis Flandrie¹⁵, relictam ducis Burgundie, et eundem ducatum obtinuit cum ipsa domina.

1. cum, B, Bal. — 2. omis par B. — 3. Rodulfus, B, Bal. — 4. lege 10. — 5. altare, in monasterio Sancti Victoris Massiliensis, B, Bal. — 6. omis par B, Bal. — 7. omis par B, Bal. — 8. omis par B, Bal. — 9. Cliquino, B, Bal. — 10. induxit, B. — 11. Eodem anno, pontificatus domini pape IIIJ, B, Bal. — 12. regis Petri, B, Bal. — 13. omis par B, Bal. — 14. consequenter au lieu de per consequens, Bal. — 15. viduam, ajouté par B, Bal.

Eodem anno, de¹ mense junii, dominus papa concessit regi Ungarie predicationem crucis contra Turchos.

Die vj [augusti²], admiratus³ Cipri banderiam qua⁴ capta fuit Alexandria⁵ domino pape presentavit, Avinione.

Circa idem tempus [15 augusti 1366], Amadeus⁶ comes Sabaudie cepit Gallipolim de manibus Thurcorum, et tradidit⁷ imperatori Grecorum, cujus consanguineus erat.

Eodem anno [1366], de mense septembris [18], dominus papa creavit tres cardinales, videlicet fratrem suum, et alios duos, episcopum Massiliensem, Predicatorum, et ministrum generalem ordinum⁸ Minorum, qui erat de civitate Viterbiensi, ubi post mortuus fuit.

Eodem anno, die xvij octobris, moritur dominus Guillelmus de Grisaco, miles grandevus⁹, genitor domini pape.

Hoc mense [21 octobris 1366], decime fuerunt indictae¹⁰ per Alamaniam in subsidium¹¹ domini imperatoris ituri cum¹² papa in Ytaliā.

Anno Domini MCCCLXVIJ et die vij januarii, dominus papa ivit apud Montempessulanum, ubi cum gaudio et honore receptus consecravit monasterium novum per eum¹³ fundatum, et de¹⁴ mense martii reversus est Avinionem.

Eodem anno [1367], die ultima [30] aprilis, dominus papa recessit de Avinione versus Ytaliā, pergens Massiliā, ubi modicum stetit, et ubi, in presentia quinque cardinalium, ceteris Avinione morantibus, cardinalem de Agrifolio fecit. Et post intrans mare, eundo versus Ytaliā, die xxiiij maii, que fuit dies dominica ante Ascensionem Domini, intravit Januam, cum magna sollempnitate et letitia populi receptus, ibique mansit usque ad diem veneris [28 maii]. Et relicto ibi fratre Marcho cardinali, ordinis Minorum, predicto, tractaturo pacem inter dominos Barnabonem et Galeam¹⁵ de Mediolano cum civibus Januensibus dissidentes, cepit navigare; ita quod die quarta¹⁶ junii, que fuit dies veneris ante Penthecosten, intravit Cornetum; ubi mansit usque ad diem Penthecosten [6] inclusive, qua die celebravit in ecclesia¹⁷ Minorum.

1. in, *B, Bal.* — 2. *omis par A.* — 3. regis, *ajouté par B, Bal.* — 4. que, *Bal.* — 5. Alexandria, *Bal.* — 6. Amodeus, *B; Amedeus, Bal.* — 7. reddidit, *B, Bal.* — 8. Minorum ordinum, *B, Bal.* — 9. grandevus miles, *B, Bal.* — 10. fuerunt indictae decime, *B, Bal.* — 11. subcidium, *A.* — 12. domino, *ajouté par B, Bal.* — 13. eundem, *B, Bal.* — 14. sequenti, *B, Bal.* — 15. Galeacium, *Bal.; Galiam, B.* — 16. tertia, *Bal.* — 17. fratrum, *ajouté par B, Bal.*

Et die viii dicti mensis, intravit Viterbium, cum magna jocunditate populi receptus, in rocha constituta pro Ecclesia per dominum Egidium episcopum Sabinensem, legatum Ecclesie ¹ valentem, qui terras Ecclesie quasi ex toto perditas recuperavit; qui die xxiii ² augusti obiit, sepultus in Assisio in ecclesia Sancti Francisci.

Eodem anno [1367], de ³ mense [5] septembris, orto rumore inter cives Viterbienses et familiares aliquorum cardinalium, sex ⁴ de civibus et quatuor de familiaribus mortui sunt; et facta fuit justitia de civibus aliquibus, ita quod decem fuerunt suspensi ante domos suas.

Eodem mense [septembri 1367], Ambrosius ⁵ filius Barnabonis de Mediolano predicti, qui cum magna societate armatorum ⁶ intravit regnum Apulie, per dominum Gometium ⁷ militem, nepotem dicti legati, missum per dominum papam contra dictam societatem, fuit in bello devictus, ipso capto, et suis omnibus vel captis vel interfectis.

Eodem anno [1367], die vii octobris, venerunt Viterbium Ame-deus ⁸ comes Sabaudie, et patriarcha Constantinopolitanus, et cum eis octo ambaxiatores imperatoris Constantinopolitani, promittentes redire ⁹ ad Ecclesie unitatem.

Die sabbati xvj dicti ¹⁰ mensis, dominus papa intravit Urbem cum indicibili letitia Romanorum receptus; ubi dominus marchio Estensis, qui destraverat dominum papam, in ¹¹ platea Sancti Petri fecit duodecim milites, domino papa tunc gradus Sancti Petri ascendente. Die lune sequenti [18 octobris], visitavit ecclesiam Lateranensem. Die dominica [31 octobris], que fuit vigilia Omnium Sanctorum, celebravit in altari sancti Petri, in quo a tempore ¹² Bonifacii ¹³ viij non fuerat celebratum.

Hoc tempore, dominus cardinalis [Albanensis ¹⁴], frater pape, factus fuit vicarius in terris Ecclesie [15 novembris 1367], et ivit Bononiam, ibi moraturus.

Anno Domini MCCCLXviij, die v januarii, luna eclipsata est quasi media ¹⁵, circa tertiam horam noctis.

1. *omis par B, Bal.* — 2. *lege xxii.* — 3. *anno, de, omis par B, Bal.* — 4. *omis par B, Bal.* — 5. *omis par B, Bal.* — 6. *gentium armorum, B, Bal.* — 7. *Guillelmum, Bal.; Guillermum, B.* — 8. *Asmodeus, B.* — 9. *reddire, A.* — 10. *predicti, Bal.* — 11. *omis par B, Bal.* — 12. *a tempore, omis par B.* — 13. *quo a Bonifacio, Bal.* — 14. *omis par A.* — 15. *omis par B, Bal.*

Die 1 martii, dominus papa ivit Lateranum, et sequenti die capita apostolorum, que pluribus annis in conclavi retenta fuerant, ostensa¹ fuerunt populo innumerabili, quibus dominus papa fecit fieri thecas pretiosas de argento et gemmis, et ea in ipsis reponi fecit.

Hoc tempore, Petrus rex Cipri² venit Romam, et domina Johanna regina Sicilie³ dominum papam visitavit, et habuit rosam de manu pape, tanquam nobilior, dominica qua cantatur *Letare Jherusalem*⁴ [19 martii 1368].

Circa finem mensis aprilis, visa est cometa in occidente, comas ad meridiem protendens, quam secuta est caristia, anno sequenti.

Eodem anno [1368], de⁵ mense maii, dominus papa ivit ad Montemflasconem, moraturus ibidem de estate.

Hoc tempore [1368], dominus Karolus imperator predictus, cum multis armatis⁶ intrans Ytaliā, obsedit Veronam, quam non cepit.

Eodem anno, die v julii, dominus papa Montemflasconem, qui antea erat Balneoregensis dyocesis, in civitatem erexit, ponens ibi episcopum; mense cujus redditus⁷ deputavit.

Eodem anno, de mense augusti, dominus papa declaravit canonizandum sanctum Alziasium⁸, olim comitem Ariani, cujus corpus est in civitate Aptensi in Provincia, et claret miraculis multis.

Die 13 septembris, Viterbii, combusti sunt duo fratres Minores, propter heresim.

Die xxij dicti mensis, creavit octo cardinales, inter quos prior basilice Sancti Petri fuit unus.

Die viii octobris, rediturus⁹ ad Urbem recessit de Monteflascone et intravit Viterbium, ubi imperator exiens de civitate Senensi venit ad papam die¹⁰ xviij dicti mensis; et sequenti die iter arripiens precessit papam ad Urbem, cum gaudio et honore receptus per Romanos.

Die sabbati xxj dicti mensis [octobris], dominus papa venit Romam; quem idem imperator, vice stratoris, addextravit a porta Col[1]ina¹¹, que est prope castrum Sancti Angeli, usque

1. fuerant, ostensa, *omis par B*; fuerunt [ostensa sunt], *Bal.* — 2. rex Chipri Petrus, *B, Bal.* — 3. Sicilie, *A.* — 4. dominica qua cantatur *Letare Jherusalem, unis à tort par Bal. au paragraphe suivant.* — 5. in, *B, Bal.* — 6. armorum gentibus, *B, Bal.* — 7. redditum, *B, Bal.* — 8. Alziacium, *B*; Alziarium, *Bal.* — 9. rediturus, *A, B.* — 10. papam. *Die, Bal.* — 11. Colonia, *A.*

ad basilicam Sancti Petri, pedester¹ eundo et tenendo frenum equi. Deinde, descendente domino papa², idem imperator ipsum deduxit usque ad altare. Mansitque in Urbe, infra canonicam habitando, expectans adventum domine imperatricis, uxoris sue, que venit Romam die xxviii dicti mensis cum decenti comitiva. Et die i novembris, domino papa celebrante in altari sancti Petri, dominus Ostiensis cardinalis inunxit eam, et idem dominus papa imposuit sibi dyadema. Ac comitantibus eam duobus episcopis cardinalibus, post prandium ad Lateranum coronata perrexit, in letitia gentis que eam sequebatur; et dominus imperator eodem die fecit milites.

In die sancti Clementis [23 novembris 1368], domina imperatrix recessit de Urbe, recepto congerio a domino papa. Die xvj decembris, dominus imperator recessit de Urbe³.

Hoc tempore imponitur sexagesima⁴ omnibus monasteriis sub regula sancti Benedicti viventibus, pro reparatione monasterii Cassinensis de terre motu olim lapsi⁵.

Hoc tempore dominus papa fecit reparare ecclesias multas⁶ in Urbe, specialiter ecclesiam Sancti Johannis de Laterano, et ecclesiam Sancti Pauli.

Anno Domini MCCCLXVIIIJ, die dominica xv aprilis, ascripsit sanctorum cathalogo sanctum Alziasium⁷ predictum, statuens ejus festum celebrandum xx die septembris.

Hoc anno [17 januarii 1369] supradictus rex Cipri per nobiles regni sui fuit interfectus⁸.

Eodem anno et die xviii dicti mensis [aprilis 1369], recessit de⁹ Urbe dominus papa, eundo versus Viterbium.

Hoc tempore [1368] Perusini ceperunt movere guerram contra Ecclesiam¹⁰.

Die i julii [1369], venerunt archiepiscopus Tharsensis¹¹ et alii ambaxiatores Armenorum, petentes a domino papa auxilium contra Sarracenos. Fuerunt etiam ambaxiatores¹² Januensium et Venetorum, qui concordem in liga contra soldanum obtinuerunt indulgentiam absolutionis pro transfretantibus¹³ ad impugnandum Sarracenos.

1. pedestris, *Bal.* — 2. descendendo dominus papa, *B, Bal.* — 3. recepto congerio... de Urbe, *omis par B, Bal.* — 4. decima, *Bal.* — 5. collapsi, *B, Bal.* — 6. multas ecclesias, *B, Bal.* — 7. Alziacium, *B*; Alziarium, *Bal.* — 8. Hoc anno... interfectus, *phrase placée avant la précédente par B, Bal.* — 9. ab, *B, Bal.* — 10. guerram Ecclesie, *B, Bal.* — 11. Tresensis, *B.* — 12. Armenorum, petentes... ambaxiatores, *omis par Bal.* — 13. transfretando, *Bal.*; transferentibus, *B.*

Eodem anno [1369], die viii augusti, dominus papa publicari fecit processus contra Perusinos. Et eodem die recessit de Monteflascone, ubi fuerat de estate, et ivit Viterbium. Et ¹ stante ibidem et ² vidente de rocha, exercitus Perusinorum intravit Patrimonium manu hostili. Et Johannes Acuti, miles Anglicus, ductor exercitus, venit ante Viterbium, et inde recessit cum exercitu quasi statim, cremando ligna ³ civium Viterbiensium, pergens versus Montem altum; ubi in suburbiis, aliquibus diebus mansit; contra quos pugnantes dominus papa concessit indulgentiam.

Hoc tempore, monasterium Cassinense de ecclesia cathedrali reduxit in abbatiam [31 martii 1367].

Hoc etiam tempore ⁴ [1369], Viterbii fuit mortalitas transmontanorum, in qua mortui fuerunt quinque vel sex cardinales.

Eodem anno [1369], die xiiij octobris, dominus papa venit ad Urbem, ubi jam dominus imperator Grecorum, nomine Johannes Paleologus, expectabat eum; qui in die sancti Luche [18 octobris], in domo Sancti Spiritus de Urbe, professionem ⁵ fecit in presentia quinque cardinalium et duorum prothonotariorum, et iuravit se perpetuo servaturum. Postea suscripsit manu propria cum sanguine conchilii et bulla aurea sigillavit cartam scriptam grece et latine, repositam in archivii Ecclesie. Et deinde, dominica xxj dicti mensis, dominus papa veniens ad gradus Sancti Petri, eundem imperatorem obvium ascendentem ⁶ excepit; et simul euntes ad ecclesiam, dominus papa in ejus presentia celebravit.

Hoc tempore, ⁷ Karolus de Duratio cum ⁸ Margarita matrimonium contraxit.

⁹ De mense januarii [1369], renovatum fuit altare ¹⁰ Lateranensis ecclesie, super cujus ¹¹ ciborium in cacumine ¹² locata sunt capita apostolorum per dominum cardinalem Bellifortis, qui postea factus est papa, in duabus statuīs argenteis quas papa, ut est dictum, fecit fieri.

Hoc tempore concessa est ecclesia Sancte Crucis in Jherusalem de Urbe fratribus Cartusiensibus [20 januarii 1370].

1. omis par B, Bal. — 2. ut, B. — 3. vineas, correction postérieure dans B et reproduite par Bal. — 4. Similiter hoc tempore, B, Bal. — 5. processionem, A; une main postérieure a corrigé processionem en professionem dans B. — 6. assendentem, B. — 7. dominus, ajouté par B, Bal. — 8. domina, ajouté par B, Bal. — 9. Anno Domini MCCCLXX, ajoutés par B; Anno Domini MCCCLXIX, ajoutés par Bal. — 10. altaris, Bal. — 11. super cujus, omis par B. — 12. ecclesie ciborium; in [cujus] cacumine, Bal.

Eodem anno, de mense martii [1370], recessit dictus imperator Grecorum cum quatuor galeis, cum quibus venerat. Tunc de novo prefectus Urbis movere fecit ¹ guerram contra Ecclesiam.

Die lune, crastino Pasche, xv aprilis [1370], facta processione ² per clerum Romanum de mandato domini pape a Sancto Petro usque ad Lateranum, portate fuerunt ibidemque reposite ³ statue argenteae supradicte, date, una cum capitibus apostolorum Petri et Pauli, positis infra ecclesiam Lateranensem, per eundem dominum papam.

Die mercurii sequenti [17 aprilis 1370], dominus papa recessit ⁴ de Roma, et venit ad Montemflasconem, [in] crastinum ⁵ sancti Marchi ⁶ evangeliste [26 aprilis].

Hoc tempore [22 aprilis 1370] exercitus Ecclesie obsedit Vetrallam ⁷, locum dicti prefecti; qui postea fuit reconciliatus ⁸ per dominum papam, et venit ad eum apud Montemflasconem [maio 1370].

De mense maii [1370], dominus papa, rediturus ⁹ Avinionem, indixit vacationes a principio iunii usque ad ¹⁰ octobrem, et tunc privavit plures scriptores qui eum non fuerant secuti in Ytaliā.

Die ultima [31] mensis maii [1370], dominus cardinalis Jherosolimitanus factus est Sabinensis episcopus.

Die veneris vii ¹¹ iunii [1370], fecit duos cardinales, Petrum episcopum Florentinum, et Petrum de Stagno archiepiscopum Bituricensem. Qui Bituricensis fuit factus vicarius, et antea fuit ¹² missus pro Ecclesia romana contra Perusinos in ducatu Spoletano ¹³.

De mense iulii eodem anno [1370], fuit apud ¹⁴ Sedem apostolicam domina Brigida ¹⁵ de regno Swecie ¹⁶, petens confirmari regulam sibi revelatam a Deo, secundum quam volebat vivere moniales et fratres in monasterio a se fundato in dicto regno, in loco de Vaztena ¹⁷, et obtinuit quod secundum regulam sancti Augustini viverent. Hec domina a ¹⁸ pueritia revelationes divinas habuit, et claruit miraculis ¹⁹ in vita et post mortem.

Eodem anno [1370], die xxvj augusti, dominus papa recessit de Monteflascone, iturus versus Avinionem, manens Corneti usque

1. cepit, *B, Bal.* — 2. prosessione, *B.* — 3. portare fecit, fuerunt ibidem reposite, *B, Bal.* — 4. recessit, *B.* — 5. crastino, *Bal.* — 6. sancti Marchi crastinum, *A.* — 7. *lege* Vetrallam; Vetrallum, *B, Bal.* — 8. *lege* reconciliatus. — 9. redditurus, *A, B.* — 10. vj octobris, *au lieu de ad, B, Bal.* — 11. vi (sic), *Bal.* — 12. erat, *B, Bal.* — 13. Spolatensi, *B, Bal.* — 14. *omis par B.* — 15. Brigidia, *B.* — 16. Succie, *B, Bal.* — 17. Ventena, *B, Bal.* — 18. de, *B, Bal.* — 19. *omis par B, Bal.*

ad diem v septembris; tuncque intravit mare, et applicuit Massiliam die xxvj¹ dicti mensis, et post ivit Avinionem.

Post ejus recessum, Perusini pacem facientes se dederunt Ecclesie, et per syndicos suos missos Bononiam ad dominum legatum, fratrem domini pape, recognoverunt civitatem et districtum² eorum ad Ecclesiam romanam pertinuisse ab antiquo et pertinere. Tuncque est pax pronuntiata³, et dominus Bituricensis, vicarius, intravit Perusim⁴ et possessionem recepit pro Ecclesia; cepitque edificare citadellam. Eoque, post recessum domini Albanensis de Bononia, eunte Bononiam, mittitur dominus Philippus Jherosolimitanus, cardinalis Sabinensis, per dominum Gregorium papam XJ, qui operi cepto finem imposuisset, nisi quod morte preventus fuit ibidem. Et post eum missus fuit dominus Geraldus⁵, abbas Majoris Monasterii prope Turonis, qui, cum opus ceptum quasi complevisset⁶, Perusinis rebellantibus expulsus aufugit, ut infra dicetur.

Eodem anno [1370], de mense novembris, dominus papa existens in⁷ Avinione⁸, infirmitate arreptus portari se fecit de palatio apostolico ad domum fratris sui cardinalis Albanensis, adhuc commorantis Bononie, ubi die xviiiij⁹ decembris¹⁰ migravit ad Dominum. Et corpus ejus locatum [est] in capella pape Johannis XXIJ, que est in ecclesia Beate Marie de Dompnis; ibique mansit usque ad ultimam diem¹¹ maii anni sequentis, ubi Deus multa miracula operatur pro illis qui ipsum devote invocant¹². Et¹³ dicta die ejus ossa¹⁴ translata fuerunt cum innumerabili multitudine gentium laudantium Deum in omnibus que de ipso audierant, ad monasterium Sancti Victoris Massiliensis, cujus pridem abbas fuerat.

Per quem Deus multa miracula facit, ut testantur infinite ymagines ceree appense ante sepulchrum et quasi per totam ecclesiam dicti monasterii, ap[p]ortate per liberatos a diversis periculis et infirmitatibus ad invocationem nominis ejus. Vix est ecclesia in mundo in locis solempnibus, quin sit ymago ejus depicta et cum vigiliis et oblationibus honorata. Sedit autem in papatu annis VIIJ, mense J, diebus XVIIJ. Vacavit Sedes diebus XIIJ.

1. lege xvi. — 2. districtus, *Bal.* — 3. pronuntiata est pax, *B.* — 4. Perusium, *B.* — 5. Giraldus, *B.* — 6. complevit, *A.* *B.* — 7. omis par *B.* — 8. exiens Avinione, *Bal.* — 9. xx, *B.* *Bal.* — 10. anno Domini MCCCLXX, ajoutés par *B.* *Bal.* — 11. omis par *A.* — 12. invocant devote, *B.* *Bal.* — 13. de, ajouté par *B.* *Bal.* — 14. ossa ejus, *B.* *Bal.*

TERTIA VITA URBANI V

EX CONTINUATORE WERNERI

CANONICI BUNNENSIS

Peractis exequiis domini Innocentii more solito VIIIJ diebus, die decima, cardinales numero viginti intrauerunt conclave, die videlicet beati Mauritii [22 septembris 1362]. Et, cum inter se concordare non possent, in dominum Guillelmum Grimoaldi¹, tunc abbatem Sancti Victoris Massiliensis, absentem, in regno Sicilie nuntium Sedis apostolice, vota sua major et sanior pars direxit [28 septembris 1362]. Qui, decreto electionis recepto, in vigilia Omnium Sanctorum [31 octobris 1362] reversus est Avinionem.

Interim vero quod cardinales erant in conclavi, prelati quolibet die missas celebrabant et sermones faciebant, rogando Deum pro felici et celeri² pontificis provisione quodam speciali³ officio misse ad hoc ordinato, quod incipit : *Suscitabo michi*⁴ *sacerdotem fidelem*, etc. Die vero xxvij [octobris 1362], cum dominus Guillelmus, papa futurus, applicuisset Massiliam, eodem die misit dominis cardinalibus consensum electionis de se facte. Tanta vero fuit inundatio Rodani et Durance⁵ quod usque ad fossata pertingeret civitatis et dominus papa intrare non potuit usque in vigilia Omnium Sanctorum; tuncque intronizatus fuit. Et facta insinuatione ad

1. Gramaldi, C. — 2. celebri (*sic*), A, D; le b a été rayé postérieurement dans B et C. — 3. omis par B. — 4. in, D. — 5. Durence, D.

Désignation des manuscrits employés :

- A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 16553, fol. 123 v°-124 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, Baluze 56, fol. 74 v°-75 v°.
C = Bibliothèque Ambrosienne, I, 84, sup., fol. 85 r°-86 r°.
D = Bibliothèque Vaticane, Vaticanus 3765, fol. 84 r°-85 r°.

populum quod Urbanus V vocaretur, mox ab omnibus cantatum fuit *Te Deum laudamus*.

Die quoque dominica sequenti [6 novembris 1362], videlicet in festo sancti Leonardi, post festum Omnium Sanctorum, fuit in palatio apostolico coronatus per dominum Magalonensem, qui tunc fuit Ostiensis episcopus. Sed post coronationem non equitavit per villam, ut moris est, licet omnia parata fuissent, fastum vitans, prout dicebatur.

Hoc tempore rex Anglie quasi totam Aquitaniam¹ recuperavit de manibus regis Francie, videlicet Johannis supradicti. Idemque rex, mensis hujus die xx [novembris 1362], intravit curiam, et mane pransus cum domino papa, moram traxit apud Villamnovam, in domo quam dominus Clemens [VI] inhabitare consuevit. Eoque presente, et tota frequentia curie, corpus domini Innocentii [VI] fuit portatum ad monasterium Cartusiense, ibique tumulatum in die sancte Cecilie² [22 novembris 1362].

Circa hec tempora [5 decembris 1362], comes Fuxi cepit comitem Armeniaci cum multis nobilibus, pluribus interfectis.

Mensis hujus die xxviii [novembris 1362], dominus papa citari fecit coram se dominum Bernabonem, termino sibi³ prefixo ad primam diem martii, ad audiendam sententiam condemnationis, quod esset⁴ hereticus.

In die sancti Nycholai [6 decembris 1362], fuit duellum inter duos milites ultra pontem Rodani, in presentia regis Francie et plurium nobilium, neutro tamen interfecto.

Die lune, xix decembris [1362], dominus papa providit ecclesie Avinionensi de persona fratris sui, nomine Anglici, canonici regularis in monasterio⁵ Sancti Ruffi prope Valentiam; que vacaverat temporibus duorum pontificum, predecessorum suorum. Fecit etiam dominum Vabrensem, qui dyaconus cardinalis creatus fuerat⁶ per dominum Innocentium et penitentiarius summus, presbiterum cardinalem [6 decembris 1362].

Januarii [1363] die viii, dominus papa sacram generalem celebrans, fratrem suum predictum consecravit episcopum, cum aliis tam abbatibus quam prelati XXVII.

Die xxvj⁷ mensis⁸ februarii [1363], rex Dacie intravit curiam.

1. Angliam (*sic*), C. — 2. Cecilie, A. — 3. *omis par* B. — 4. erat, B. — 5. monte (*sic*), B. — 6. fuerat creatus, B. — 7. xxvii, B. — 8. *omis par* B, C, D.

Martii die tertia [1363], in concistorio publico declaratus fuit hereticus dominus Bernabos¹ Mediolanensis; et non longe post perdidit conflictum prope Bononiam [6 aprilis].

Mensis hujus [martii 1363] die v² fuit eclipsis solis, hora nona³, quasi duabus horis.

Ejusdem mensis [martii] die mercurii xxviii⁴, dominus⁵ Petrus, rex Cipri, intravit curiam, et in die veneris sancta [31 martii 1363] cruce signatus est⁶ per dominum papam, una cum filio regis et multis nobilibus contra Turcos.

Aprilis die xiii⁷ [1363], papa predicavit crucem contra Turcos, ordinans passagium generale, cujus capitaneum constituit Johannem regem Francie, tunc presentem, qui ibidem⁷ juravit passagium facere a martio preterito ad duos annos.

Anno Domini MCCCLXIIJ predicto, missus fuit in Ytaliā dominus Cluniacensis cardinalis.

Maii die nona, recessit rex Francie, et nocte sequenti obiit dominus cardinalis Magalonensis.

Maii die ultima [31 maii], recessit rex Cipri de Avinione, iturus ad principes mundi eosque ad passagium inducturus.

Hoc anno [1363] fuit pestilentia gravissima⁸ quasi per omnes partes mundi; et circa festum sancte Lucie [13 decembris] cepit gelu fortissimum, ita ut omnia flumina congelata essent⁹, me tunc Leodii morante et Mosam sepius transeunte, et duravit usque ad mensem martii [1364].

Circa hos dies [3 martii 1364], dominus Bernabos¹⁰ reconciliatus fuit Ecclesie.

Obiit dominus Petragoricensis cardinalis Avinione, anno¹¹ Domini MCCCLXIIIJ, mensis¹² januarii die xvij.

Dominus Johannes, rex Francorum¹³, reversus ad captivitatem in Anglia, obiit [8 aprilis 1364]; et fuerunt ejus exequie in capella pape celebrate die martis, vij maii¹⁴.

Maii die iij [1364], reversus fui Avinionem, prosecuturus litem contra capitulum Bunnense, eo quod me a fructibus prebende mee suspenderunt.

1. Barnabas, A; Barnabos, C. — 2. iv, C, D. — 3. nona, C; nonas, B. — 4. xxx, B. — 5. dictus, A, B. — 6. et (sic), C. — 7. ibi, B. — 8. fecit pestilentiam gravissimam, A. — 9. fuissent, B. — 10. Barnabas, B, C. — 11. anno Domini... die xvij, *passage uni par B et C au paragraphe suivant.* — 12. mense, C. — 13. Francie, D. — 14. omis par B.

Hoc mense intrauerunt ambassiatores Romanorum, supplicantes pape ut ad Urbem se transferret.

Dominus Engelbertus, Leodiensis episcopus, hoc tempore transfertur ad ecclesiam Coloniensem [15 aprilis 1364.]

Die xviii maii [1364], dominica Trinitatis, coronatus fuit in regem Karolus, primogenitus domini Johannis regis Francie supradicti, defuncti.

QUARTA VITA URBANI V

EX CONTINUATORE WERNERI

CANONICI BUNNENSIS, DESUMPTA

Peractis exequiis domini Innocentii more solito IX diebus, die decima, cardinales numero viginti intrant conclave, die videlicet beati Mauritii [22 septembris 1362]. Et, cum inter se concordare non possent, [in] dominum Guillelmum Grimoardi, tunc abbatem Sancti Victoris Massiliensis, absentem, nuncium in regno Sicilie Sedis apostolice, vota sua sanior et major pars direxit. Qui, decreto electionis recepto, in vigilia Omnium Sanctorum [31 octobris 1362], reversus est Avinionem.

Interim vero quod cardinales erant in conclavi, prelati qualibet die missas celebrabant et sermones faciebant, rogando Deum pro celeri et felici¹ pontificis provisione, quodam speciali officio misse ad hoc ordinato, quod incipit : *Suscitabo michi sacerdotem fidelem*, etc. Die vero xxviii [octobris 1362], cum dominus Guillelmus, papa futurus, applicuisset Massiliam, misit dominis cardinalibus adhuc in conclavi existentibus consensum electionis de se facte. Tanta vero fuit inundatio Rodani et Durentie quod usque ad fossata pertingerent civitatis, et dominus papa intrare non potuit usque ad vigiliam Omnium Sanctorum; tuncque introvizatus fuit. Et facta insinuatione ad populum quod Urbanus V vocaretur, mox ab omnibus cantatum fuit : *Te Deum laudamus*.

1. felicitis, *ms*.

Die dominica sequenti [6 novembris 1362] post festum Omnium Sanctorum, fuit in palatio apostolico coronatus per dominum Magalonensem, qui tunc fuit Ostiensis. Sed post coronationem non equitavit per villam, ut moris est, licet omnia parata fuissent : fastum vitans, prout dicebatur.

Hoc tempore rex Anglie quasi totam Aquitaniam recuperavit de manibus regis Francie, videlicet Johannis supradicti. Idem rex, mensis hujus [novembris 1362] die xx, intravit curiam, et mane pransus cum domino papa, moram traxit apud Villamnovam, in domo quam olim dominus Clemens [VJ] inhabitare consuevit. Eoque presente et tota frequentia curie, corpus domini Innocentii [VJ] fuit portatum ad monasterium Carthusiense, ibique tumulatum in die sancte Cecilie [22 novembris 1362].

Circa hec tempora [5 decembris 1362], comes Fuxi cepit comitem Armeniaci cum multis nobilibus, et pluribus interfectis.

Mensis hujus [novembris 1362] [die] xxviii, papa citari fecit coram se dominum Barnabonem, termino sibi prefixo ad primam diem martii [1363], ad audiendam sententiam condemnationis, quod esset hereticus; et per alias litteras mandavit citationes publicari per prelatos, sub alia data. Item fertur sententia contra eum in termino, et contra ad partem conceditur contra eum. Item proceditur contra communicantes, item contra faventes eidem. Demum lapso termino, mandatur inquiri contra inobedientes premissis, et iterum datur contumacia contra omnes, per alias litteras.

In die sancti Nicolai, fuit duellum inter duos milites ultra pontem Rodani, in presentia regis Francie et plurium nobilium, nullo tamen interfecto [6 decembris 1362].

Die lune, decembris xij [1362], dominus papa providit ecclesie Avinionensi de persona fratris sui Anglici, canonici regularis in monasterio Sancti Ruffi prope Valentiam; que vacaverat temporibus duorum pontificum, suorum predecessorum. Fecit etiam dominum Vabrensem, qui diaconus cardinalis creatus fuerat per dominum Innocentium [VJ] et penitentiarius summus, presbyterum cardinalem [6 decembris 1362].

Januarii [1363] die viii, dominus papa sacram generalem¹ celebrans, fratrem suum predictum consecravit episcopum, cum aliis tam abbatibus quam prelatibus XXVIII.

1. generalia, *ms.*

Die xxvj february [1363], rex Dacie intravit curiam.

Martii [1363] die iij, in consistorio publico declaratus fuit hereticus dominus Barnabos Mediolanensis; et non longe post conflictum habuit et bellum perdidit prope Bononiam [6 aprilis 1363].

Mensis hujus [martii 1363] die iij, fuit eclipsis solis, hora none, quasi duabus horis.

Ejusdem mensis [martii] die mercurii xxix, dominus Petrus rex Cypri intravit curiam. Die veneris sancta [31 martii 1363] crucesignatus est per dominum papam, una cum filio regis et multis nobilibus contra Turcos, ordinans passagium generale cujus capitaneum constituit Johannem regem Francie, tunc presentem, qui ibidem juravit passagium facere a martio preterito ad duos annos.

Anno [MCCC]LXIIJ fuit missus legatus ad Italiam dictus Cluniacensis cardinalis.

Maii die ix, recessit rex Francie, et nocte ij obiit dominus Magalonensis cardinalis.

Maii die ultima [31], recessit rex Cypri de Avinione, iturus ad principes mundi eosque ad passagium inducturus.

Hoc anno [1363] fuit pestilentia quasi per omnes partes mundi et fuit gravissima; et circa festum sancte Lucie [13 decembris] cepit gelu fortissimum, ita ut omnia flumina congelata essent, et duravit usque ad mensem martii [1364].

Circa hoc tempus [3 martii 1364], Barnabas dominus reconciliatus fuit Ecclesie.

Obiit dominus Petragoricensis cardinalis Avinioni, die xvij januarii [1364].

Anno [MCCC]LXIIIJ dominus Joannes, rex Francie, reversus est ad captivitatem in Anglia, ubi obiit [8 aprilis]. Fuerunt ejus exequie in capella pape celebrate die martis, maii vij.

Hoc mense intraverunt ambassiatores Romanorum, supplicantes pape ut ad Urbem se transferret.

Die xx¹ [mai] coronatus fuit in regem Francie Karolus, primogenitus dicti Joannis regis Francie defuncti.

Mense julii [1364], ceperunt in partibus Occitanis² nasci animalia sine cauda, similia gliribus aut magnis³ muribus que corche vulgariter dicebantur, blada omnia mirabiliter destruentia. Et paulo post bruchi cum grossis capitibus similes locustarum, in tanta multitudine ab Oriente venerunt ut omnem viriditatem

1. lege xix. — 2. Orientis, ms. et Bal. — 3. magis, Bal.

usque ad radices vel duras fustes devorantes, terram sterilem [et ¹ al]bam relinquerent; et solem quodam modo ad terram descendere impediret nubes multitudinis eorundem; nulleque carnes porcine tunc essent in usu, sed propter esum bruchorum quasi venenate prohibebantur; ovaque gallinarum, que eis similiter vescebantur, erant omnia rubea ultra modum, et quodam modo similiter venenata. Nec poterant homines prohibere quovis remedio quin per ostia et tecta replerent domos et lectos earum. Hi faciebant foramina in terra ² que horum semine replebantur. Ex quo pestis desolatoria putebatur ³. Sed superveniens Favonius, dum volarent ⁴, eos in mari dejecit.

Idem dominus Urbanus V misit ad imperatorem Constantinopolitanum duos episcopos, ad sciendum an esset firmus in fide jurata per eum Rome in manibus sui predecessoris [cum ⁵] omnibus magnatibus et populis suis. Qui respondit ei gratam responsionem, dicens omnes progenitores in fide catholica vixisse et obiisse, et se similiter agere et semper facturum, nihil discrepando a fide romane Ecclesie.

Anno MCCCLXV, Urbanus revocat omnia domanialia regni Sicilie, tam vendita, impignorata et perpetuo donata, quam alias distracta; et mandat restitui [instrumenta] inde confecta, cum gravissimarum penarum illatione. Et hoc fecit motu proprio et ad excusationem regine, in solemnissima forma.

Hoc tempore, vir magnanimus et magne virtutis, Egidius episcopus Sabinensis, apostolice Sedis legatus in terris Ecclesie, missus per Innocentium ⁶ ad parandum vias ipsi venturo, contra tyrannos occupatores terrarum ⁷ Ecclesie, mirabiliter triumphavit, eosque subjugavit modis quos in aliis cronicis habes extense; et tandem personaliter venit [augusto 1365] ad Apulie regnum ⁸; et egit quod regina dicti regni, tunc potentissima, venit ad eum Aversam, et recepit ab ipsa ⁹ homagium. Deinde congregavit Neapolim concilium cleri et populorum regni, in quo actum est ut universi magnates in suis manibus fidelitatem jurarent; quod obtinere nequiverunt, cum ad id regi pro tempore tenerentur. Ex quo recessit non bene contentus, licet alios fructus magnos egisset.

1. omis par Bal. — 2. terram, Bal. — 3. putebatur est souligné dans le ms. — 4. velarent, Bal. — 5. omis par Bal. — 6. le ms. met Innocentem que Baluze a corrigé en Urbanum. — 7. ipsius, ajouté par Bal. — 8. remigium, ms. — 9. ipso, ms.

Anno Domini MCCCCLXVJ, idem Urbanus publicavit suum accessum ad Urbem et propriam sedem, que diu caruerat gaudio proprii¹ presentis presulis. Et tandem impedimenta Gallie superans tam a fratribus procurata quam a rogantibus adhibita solerter, ultima die [30] aprilis [MCCC]LXVIJ iter arripuit, Avenione relicta, ad dictam Urbem cum LX galeis et pluribus navigiis, adeo quod una maxima² civitas ejus stola videretur. Ipse in propria persona cum galea Antonicorum³ mirabiliter fabricata, et nobilibus et aliis ornamentis ornata⁴, [que⁵] pre omnibus aliis numero singularissima in toto mundo fuit reputata, ad civitatem Hostiensem⁶ se deponi fecit. Et quam cito ibi fuit, misit diversos nuntios ad tractandum pacem in Ungaria, Sicilia et Barnabone, cum potestate monendi renitentes ut revocarent gravamina cleri. Sed contra Perusinos publicantur processus facti sub data idus augusti anno VIJ [13 augusti 1369].

Huic nuntiavit devota domina Brigida de Suecia, per Nicolaum comitem Nolanum, quod si recederet, esset insipiens et non perficeret iter suum. Et sic contigit.

Obiit autem XIIIJ kalendas januarii, pontificatus sui IX [19 decembris 1370].

1. *omis par Bal.* — 2. *maxime, ms.* — 3. *lege Anconitarum.* — 4. *ornatus, ms.* — 5. *omis par Bal.* — 6. *lege Ostiensem.*

QUINTA VITA

(TERTIA APUD BALUZIUM)

URBANI V

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

PRIORE FLOREFFIENSI

Urbanus papa V primo fuit abbas ordinis [sancti] Benedicti in civitate Antisiodorensi¹, deinde translatus fuit ad abbatiam Marsilie². Ipsoque apud Lombardiam existente in legatione, defuncto Innocentio papa predicto, cardinales inter se discordantes in conclavi apud Avinionem, tandem mentione³ inter ipsos facta de dicto Urbano, qui vocabatur Grimoaldus, subito in ipsum direxerunt vota sua atque eum in summum pontificem elegerunt⁴. Hic homo strictus fuit, pompositates odio habens, et maxime sumptuosos status cardinalium quos invenit.

Proposuit ergo ire Romam, sicut et fecit. Nam veniens Marsiliam, dum cardinales recusarent eum sequi, statim ibidem duos cardinales ordinavit⁵, asserens quod in capillo capucii sui sufficientes habebat cardinales. Unde cardinales ejus constantiam videntes, suam audaciam prius habitam mutaverunt in timorem, et secuti sunt eum.

Veniens itaque Romam, primo constituit reparari ecclesias romanas. Fertur autem abbas ecclesie Sancti Pauli, Rome⁶, dicto

1. Anthic iodorensis, *A*. — 2. Marsalie, *A*. — 3. mentio, *B*, *Bal*. — 4. elegerunt in summum pontificem, *B*, *Bal*. — 5. ordinavit cardinales, *B*, *Bal*. — 6. *om*is par *A*.

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. latin 12000, fol. 146 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 *A*, fol. 229 v°.

pape magnam summam florenorum optulisse¹, ad finem quod ad cardinalatum posset promoveri. Accipiens itaque papa hanc oblationem, de eadem constituit reparari ecclesiam Sancti Pauli, et abbatem in suo statu reliquit, absque promotione. Sicque factum est quod papa de dicti abbatis pecunia fecit quod ipse abbas facere debuit. Hic Rome imperatricem, uxorem videlicet Karoli de Boemia, coronavit.

Multa bona in Roma fecit, et tandem reversus est Avinionem²; et non multum post ibidem diem clausit³ extremum. Post cujus mortem multa dicuntur evenisse miracula circa ejus⁴ corpus, tam in Avinione, ubi obiit, quam in Marsilia⁵, ubi ipsum corpus translatum fuit in ecclesia ubi prius fuerat⁶ abbas. Sed nondum propter dicta miracula exstat canonizatus, etc.

1. obtulisse, *Bal.* — 2. *omis par B, Bal.* — 3. clausit diem, *B, Bal.* — 4. cujus, *A.* — 5. Marsalia, *A.* — 6. fuit, *A.*

SEXTA VITA

(QUARTA APUD BALUZIUM)

URBANI V

AUCTORE AYMERICO DE PEYRACO

ABBATE MOYSSIACENSI

Urbanus quintus, monachus, felicitatis recordationis et bone memorie, multa construxit pro Ecclesia et ordine sanctissimi Benedicti, et pulcherrimam domum et ecclesiam et monasterium in Montepessulano fieri fecit. Et audiui ab eis qui dicti operis faciendi erant commissarii deputati, quod in [VII millia] francorum et ultra in opere illo expensa fuerant cum dependentibus subsequitis. Et de maximis donis et localibus dotavit¹ dictum locum, et de reliquiis pretiosis. Ubi constituit perpetuo monasterium monachorum tudentium et claustralium. Et dicebatur quod si diu vixisset, piscopatium vel abbatiam erexisset.

Marsilie², ubi prefuit abbas in Sancto Victore, multa edificavit, reparavit et donavit, et inibi quasdam abbatias subjugavit. Muros pulcherrimos et fortes, cum vallatis, Avinionensis civitatis, et quamplurima alia citra montes et ultra sumptuosa construxit, que quasi incredibilia reputantur facta in parvo tempore suo.

Clericos diligebat, et libentissime dignos promovebat; et expensis suis et Ecclesie plures in diversis studiis tenebat. Et pro speciali dilectione, septem pueros, una cum magistro suo in scientia musicali peritissimo, destinavit studio Tholosano, qui in missa majori studii voce dulci [h]armonizarent, atque in aliis facultatibus proficerent

1. ditavit, *Bal.* — 2. Marsilie, *Bal.*

et erudirentur. In studiis universis quosdam viros notabiles tenebat in habitu difformato, pro explorandis meritis studentium, et labores quos affectabat dignos nimium promovere. Symonie vitii fuit maximus extirpator¹ et omnium bonorum et virtutum propagator. A cunctis mundi principibus timebatur. Et si diu vixisset, sancta christianitas² incrementum habuisset.

E[ra]t magnanimus et valde robustus. Patrem carnalem habebat tempore sui papatus, bonum militem; cui parum dedit et assignavit, dicens quod bona Ecclesie sunt pauperibus dispensanda, et quod genitor suus de propriis suis red[dit]ibus antiquis valebat congrue sustentari. Et quando predictus obiit, papa³ presens fuit, et eidem concessit plenariam indulgentiam peccatorum, et eundem benedictione papali sanctissima manu propria sanctificavit et benedixit.

Fuit maximus clericus; et in Montepessulano, ubi specialem gerebat devotionem, legit ordinarie Decreta. Et vocabatur Guillemus Grimohardi, de diocesi Mimatensi in Gavaldano. Et ad ipsius pedum oscula beatorum fere cuncti christiani principes accesserunt, vel excusationes legitimas cum honorabilibus et notabilibus ambassiatoribus transmiserunt. Et in eo⁴ refulserunt quasi omnia⁵ dona Spiritus Sancti gratiarum.

Cum magna precum dominorum cardinalium instantia fratrem suum promovit ad cardinalatus fastigium, licet probissimus esset, ex eo quia scientiam eminentem non habebat. Qui fuit devotissimus, et maximus pauperum et clericorum relevator; et etiam multa construxit in Montepessulano, Avinione et multis locis; et supervixit pape predicto bene per viginti annos.

Dictus dominus Urbanus fuit in Marssiliensi monasterio debite traditus sepulture; quam in vita sua fecit non minimum sumptuosam de lapidibus edificari. Et ibi per universum orbem miracula Deus pro ipso intercedente clementissime operatur. Et audiui sepius quod in vita sua etiam frater suus, dominus Albanensis, in quibusdam miraculis fuit gloriosissime exauditus.

Ejusdem pape tempore, universalis Ecclesia maxima pace et libertate plenissime fruebatur. Et dominum de Milano, tyrannum crudelissimum, qui ipsum in minoribus constitutum, nuntium apo-

1. Symonie fuit maximus vitii extirpator, *ms.* — 2. scientia christianitatis, *Bal.* — 3. predictus papa obiit, *ms.*; predictus pater ejus obiit, *Bal.* — 4. eorum, *ms.* — 5. omnium, *ms.*, *Bal.*

stolicum, fere inhoneste tractavit, demum ad obedientiam romane Ecclesie compulit devenire. Magne societates totum regnum¹ Francie dissipabant; et quos² ferro nec potentia rex domare non poterat, subito censura ecclesiastica et orationibus institutis per eundem exterminati³ fuerunt. Huic congruunt notata in cap. *Si Dominum*, de reliquiis et veneratione sanctorum, in Clementinis⁴.

De isto enim rege Francie Karolo, primitus receptis novis de nativitate ejusdem regis, nuntiis destinatis predixit quod erat natus Ecclesie et orbi universo, presignans in futurum que de misericordia Dei erant profutura.

Anno secundo pontificatus ejusdem domini⁵ Urbani, qui fuit MCCCLXIIJ, hyemps solito acerbior, et nimis [h]orrída, et importuna fuit. Multi enim pauperum, infantium et mulierum nimietate frigoris deffecerunt; et in multis aquis pisces sub glacie⁶ absorpti sunt. Glacies⁷ enim adeo spissa erat et valida ut vehicula honusta super eam ducerentur, et quasi super soli[d]um⁸ equitaretur. Acciditque eo tempore quod magne societates pervagantes et destruantes regnum Francie, properantes capere quemdam locum de nocte, quoddam magnum stagnum⁹ illesi transsiverunt, extimantes se supra terram ambulare. Rigore dicti frigoris, quidam equitans supra equ[u]m, frigore nimio tactus, interiit; quem equ[u]s mortuum detulit in quodam hospitio Carcassone, in quo consueverat commeare; hospesque extimans ipsum vivum, quia per ap[p]arentiam¹⁰ vivus putabatur ex rigore frigoris, volens ipsum tangere, recipiendo per manus, indilate et subito cecidit. Qui quidem homo judicatus fuit per expertos per spatium unius l[e]uce obiisse. Dictusque papa excommunicavit omnes transseuntes supra Rodanum sic congelatum, pro eo quia Arelatis¹¹ quidam submersi fuerunt, confidentes de fortitudine glaciei. Nam tunc dicebatur quod tunc Rodanus continebat in spicitudine XV pedes glaciei; propter quod predicta vehicula honusta super glaciem ducebantur, et Rodanum sic congelatum, tam pedes quam eques, homines pertranssire non verebantur.

1. nuntium apostolicum, demum ad obedientiam romane Ecclesie compulit devenire, magne societatis, fere inhoneste tractavit. Totum regnum, *Bal. et ms.* — 2. quod, *ms.* — 3. exterminari, *ms.* — 4. Huic congruunt... Clementinis, *passage omis par Bal.* — 5. omis par *Bal.* — 6. galicie, *ms.* — 7. Galicies, *ms.* — 8. solum, *Bal.* — 9. stagium, *ms.* — 10. apparentia, *Bal.* — 11. Arelati, *Bal.*

Pontificatus etiam domini Urbani anno tertio, anno Domini MCCCLXV, fuit factus doctor Tholose, sub domino Guidone de Malesic[c]o, nunc cardinale Prenestino, dominus Guillermus de Agrifolio, prothonotarius pape. Et eadem die, quod admirabile et inauditum fuerat temporibus retroactis, dictus dominus Guillermus doctoravit : videlicet dominum Bertrandum de Pelaiano, abbatem Sancti Severii¹ de Bigorra, postque abbatem de Monteolivo, ordinis sancti Benedicti; Petrum Olerii, abbatem Calesii, ordinis Cisterciensis; Bernardum de Malodunio², priorem Beate Marie Deaurate Tholose, vita, religione, doctrina, predicatione, pietate et³ aliis multis⁴ virtutibus insignitum (cujus memoriam dum recolo, vix lacrima conquiescit, sub cujus magisterio gradum licentie [et] doctoratus assumpsi); Petrum de Cosnaco, priorem de Briva, nunc episcopum Tu[te]llensem; Johannem Alberti, priorem Sancti Orientii, diocesis Auxitanensis, post abbatem Mansi Garnesii⁵; Guillermum Noveleti, postmodum cardinalem Sancti Angeli; Guillermum Sabbaterii, canonicum Agat[h]ensem; Rigaldum Astergii, canonicum Lingonensem, officialem Biterrensem; Bertrandum de Gregiis, canonicum Agen[n]ensem. Qua die fuit etiam doctor in jure civili dominus Guido Lesteria, dein miles et senescallus Ruthenensis. Et anno Domini MCCCLXVIJ, dominus Urbanus predictus, de cujus mandato, ut extimo, predictus actus excellentissimus factus fuit, dictum dominum Guillermum de Agrifolio prothonotarium, in presbiterum cardinalem motu proprio promovit in civitate Marciliensi, anno XXVIJ etatis dicti domini Guillermi.

Dictus dominus Urbanus privilegiavit Tholose studium legendi et studendi et gradus utrosque recipiendi in facultate theologie; de quo civitas et studium magno jubilo exultavit⁶. Idemque dominus Urbanus corpus beati Thome de Aquino, ordinis Predicatorum, in jocale theologie, ordinavit in ecclesia Predicatorum Tholose perpetuo persistere. Quod quidem corpus fuerat pridem sublatum furtive de monasterio Fossenove, Cisterciensis ordinis, in quo ab olim fuerat depositum. Et idem doctor gloriosus, plenus miraculis, in magna devotione ibi collitur, mirabili sepultura, artificioso opere et valore auri, argenti, et lapidibus pretiosis dignissime perornata, quod mauceolum⁷ potest dici. Mauceolum dictum est

1. Severi, *Bal.* — 2. Maloduino, *Bal.* — 3. et pietate, de, *ms.* — 4. ac multis aliis, *Bal.* — 5. Agnesii, *Bal.* — 6. exaltavit, *ms.* — 7. lege mausoleum, *Bal.*

a quodam qui dicebatur Mauceolus, qui fuit vir potens et ab Artemisia ejus uxore valde dilectus; adeo quod eo deffuncto ipsa gloriosissimum ei construxit sepulcrum quod vocavit mauceolum, a nomine viri sui. Exinde mos inolevit ut quelibet pretiosa sepultura mauceolum nuncupetur. De quo in capite *Bene quidem*, XCVJ distinctione, circa principium¹.

Tempore quo dictus Urbanus fuit Viterbii prope Romam [1367], fuit maximus populi tumultus in predicta civitate contra papam et totam curiam, dicentes : *Vivat populus, Ecclesia moriatur!* Dictusque tumultus exordium habuit propter inhonestam tractationem² cujusdam fontis vocati Griffols. Et propter hoc dominus Guillermus Bragose, cardinalis Vabrensis, maximus canonista et homo magni cordis, fuit a populo male tractatus. Idemque papa dictum tumultum malum sedavit³, et dixit quod hoc erat initium malorum, et Ecclesia debebat multa mala tollerare, quod per diu non differretur.

Fratricellos vocatos nonnullos, a fide catholica divertentes, igne fecit concremari in Roma, dum Rome fuit.

De illis clericis quos dictus papa in diversis scientiis et in diversis studiis, sumptibus propriis tenebat, Ecclesia Dei multipliciter illustratur, qui columnas Ecclesie viriliter sustentarunt. Legitur quod Rome, tempore Octoviani imperatoris, fuit taberna emeritoria, per quam fons olei, tempore nativitatis Christi, extera emanavit, que maximo rivo fluxit. In qua non nisi emeriti solatio fovebantur; et ille locus, propter emeritos, ad consolandum fuit specialiter deputatus, qui sine merito laboris indignos, tales recipere taberna dedignabat. Namque in diversis studiis digni merito provehuntur, ideoque insignibus et notabilibus locis studia generalia deputantur, que magnis gaudent privilegiis; in capite *Tue*, de clericis non residentibus⁴. Ideo in predictis studiis generalibus, considerando quod Ecclesia sancta Dei viris litteratis maxime eget ad columnas Ecclesie sustentandas, studiosos⁵ et in ipsis scientiis graduatos multipliciter ad beneficia et dignitates assumebat et promovebat; et sic Ecclesiam virtuosissime et sanctissime regebat.

Anno ejusdem pontificatus tertio⁶, fuit maximus conflictus sive bellum, et⁷ asperissimum et durissimum, inter magnas comittivas

1. Mauceolum dictum... circa principium, *passages omis par Bal.* — 2. speculationem, *Bal.* — 3. cedavit, *ms.* — 4. Legitur quod Rome... non residentibus, *passages omis par Bal.* — 5. studiosis, *ms.* — 6. *lege quarto* [14 augusti 1366]. — 7. *omis par Bal.*

jam per ipsum papam excommunicatas et dampnatas, indebite fere totum regnum Francorum dissipantes, et gentes armorum regis Francie, in plano de Villa Dei, diocesis Montisalbani. Et ex parte societatum erat principalis Bertrucatus¹ de Lebreto, et Aymarus de Duchelo, olim presbiter, et alii usque ad numerum mille ducentorum² hominum armorum. Gal[li]ci vero strenuissime se habuerunt; et communiter dictum fuit quod, iudicio militum, plus honoris tunc in dicto bello habuerunt victi quam victores, qualitate facti circumspecta et strenuitate Gallicorum³. Sed et⁴ quia sub justo clipeo quamplures Dei iudicio succumbunt, gentes regis Francorum fuerunt devicte in illo campo; inter quos fuit captus Guido de Basio, senescallus Tholosanus⁵, Arnaldus de Yspania, prudentissimus et fidelissimus⁶ miles, senescallus Carcassone. Interfuit etiam senescallus Bellicardi⁷, qui de genere Baussorum in provincia Provincie, vicecomes Narbonensis, vicecomes de Caramanho, dominus de Terrida, et quasi flos militie totius patrie. Et quia *granum frumenti mortuum multum*⁸ *fructum* produxit⁹ seminatum, dicta victoria fuit destructio illarum maledicarum societatum. Nam ex post, certis institutis orationibus dicti pape, et maledictionibus publice contra eas fulminatis, indignationem Dei et populi incurrerunt, et fere cuncti fuerunt interfecti, et quasi ut fumus dissipati et turpissime dispersi evanuerunt.

Contigit tunc res mirabilis satis, prout per informationem sufficientem fuit denuntiatum pape predicto. Ex parte societatum, illi qui interfecti et mortui fuerant, supino corpore et facie versus terram eversi reperiiebantur, in signum maledictionis; illi vero qui ex parte Gallicorum, seu patrie, facie erecta ad celum et corpore adverso. Ego vero interfui prope dictum campum, habito conflictu, statim fere per tres dies, per ibidem faciens transitum, de studio rediens ad larem proprium; auditis attestationibus multis, predictorum veritatem percepi¹⁰. Gloriosus enim Deus Jhesus Christus mirabilia opera propter dictum papam faciebat.

Sane papa quilibet, Christi vicarius, non umbra, curat infirmos, sicut Petrus faciebat. Quamvis enim cujusque pastoris sententia ex¹¹ divina parte procedat, Deus per sanctiores¹² interdum mira-

1. Perducatus, *Bal.* — 2. decem millium, *Bal.*; XII^c, *ms.* — 3. Gallorum, *Bal.* — 4. *omis par Bal.* — 5. senescallus Tholosanus, *omis par Bal.* — 6. et fidelissimus, *omis par Bal.* — 7. *lege* Bellicadri, *Bal.* — 8. nullum, *Bal.* — 9. producit, *Bal.*, *mieux.* — 10. predicta veritate potiri, *Bal. et ms.* — 11. et, *ms.* — 12. sanxiores, *ms.*

bilia operatur. Ecce quanta cautela est homini christiano ne *in laqueum incidat diaboli*, ne sua culpa consortium amittat communicationis sancte, cujus confederatione gratus Deo est, et separatione stat miraculorum novitate infeliciter prostratus ! In cibo sacrificii, orationum et helemosinarum, atque bonorum operum universitatis ecclesiastice participatione¹, christianus calefit² et vivit, et anat[h]emate putrescit³, et a bonorum separatus consortio morte prevenitur, sententiis ecclesiasticis innodatus, et ad nichilum redigitur, velut jumentum sine adiutorio factus. Ut ergo populo lapidei cordis satisfiat, stupescat christianus, et ecclesiasticam censuram merito per[h]orrescat : in *Cep[isti habere]*, XJ, q. 11J ; *Si homo esses*, XXVIJ, q. J. Vivere inter homines et eorum carere consortiis, lex utraque detestabile reputat, et op[p]robrum et dampnum manifestum. Sententia enim censure ecclesiastice letaliter jugulat⁴ quem sane reperit⁵ contemptorem ; prodest tamen in juguo humili a proprio pastore prolata, in cap. *Sententia*, XJ, q. J ; *Cum medicinalis*, de sententia excommunicationis, li. VJ, *Cum non*, ibidem⁶.

Tempore dicti Urbani quinti [1368], princeps Aquitanie Eduardus, qui ducatum Aquitanie tunc tranquille, strenue et pacifice regebat, tenuit quoddam sollempne concilium in civitate Petragoricensi, ubi interfuerunt XXIJ⁷ episcopi dicti ducatus. Atque sermo fuit commissus domino Ostencio, episcopo Sarlatensi, maximo et famoso theologo, in spiritualibus et temporalibus circumspecto, et affluenter⁸ in divitiis temporalibus communito. Qui episcopus eundem principem, in sermone, in quibusdam Filio Dei comparavit. Propter quod quidam invidi, qui ejusdem celebrem famam offuscare volebant, in curia romana predictum episcopum absque causa rationabili nisi fuerunt diffamare, pervertendo ejus tunc catholice dicta sane intellecta. Et quia tela previsa minus feriunt, volens obviare eorum verbis malitiosis et suggestionibus⁹ falsis, ad curiam romanam accessit, sperans se defendere veraciter de objectis clam contra ipsum prolocutis. Et nec ibidem interessendo personaliter, quisquam partem fecit contra ipsum publice vel occulte. Dumque vocatus fuisset ad prandium, in collatione dominus Urbanus interrogat ipsum si papa et Ecclesia debebant gaudere de morte crudelissima

1. participationis, ms. — 2. calefit, ms. — 3. putrexit, ms. — 4. jaculat, ms. — 5. repertum, ms. — 6. Sane papa quilibet... ibidem, *paragraphe omis par Bal.* — 7. XVII, Bal. — 8. affugienter, ms. — 9. suggestionibus, ms.

Petri quondam regis Yspanie, noviter interfecti per spurium Yspanie, fratrem suum, pro eo quia rebellis erat Ecclesie, fautor Sarracenorum et Judeorum, et quasi infidelis, infidelium propagator, et patrator malorum, et populi christiani interemptor; allegans sibi exemplum beati Benedicti, de presbitero qui beato Benedicto invidens de solio corruit, et de ejus subita ¹ morte Maurus exultavit. De quo pater Benedictus discipulo penitentiam imposuit, quia ² de morte ejus presbiteri gavisus fuit, ut beatus Gregorius in secundo libro Dyalogorum latius ostendit.

Qui episcopus taliter respondit quod de expiatione vitiorum ipsius exultabat, sed tanquam de homine condolebat; quia odio execrari debent peccata, non homines, pro fraternitate et dilectione caritatis. Et papa ait : Nonne legi[s]tis in psalmo : *Letabitur justus cum viderit vindictam* ? Tunc episcopus propter sanctitatem sue dignitatis ³ supersedens responsioni, dixit quod totum remittebat ordinationi et definitioni papali. Et taliter petitio remansit insoluta, ad alia verba divertendo. Et hoc mihi dominus episcopus predictus retulit, tempore quo prioratum de Tanerio, in ecclesia sua existens monachus, tunc habebam. Et ultra michi adjecit quod dictus princeps non gratum accepit quod ad laudem, in conspectu sui, dixerat, secundum quod sibi retulit quidam amicus suus; qui dum secrete exfabularentur ⁴, dixit eidem principi : quid dicebat de sermone dicti episcopi coram eo pridie dicto? Qui sibi respondit quod dictus episcopus, quanquam esset et eloquentia et scientia mirabilis, et perspicatissimi ingenii, ab eo jocularum debebat habere mercedem; quia nec ma[g]nifice in conspectu suo quicumque erat extollendus, maxime ma[g]nus princeps, qui propter casus sinistros fortune inopinate consternari, et sic actus precedenti famosi poterant offuscari, et ad nichilum redigi, et penitus confundi. Qui quidem episcopus predicta michi asseruit, comprobando sapientiam ⁵ dicti principis Eduardi.

Sepe ex laudis preconio innascitur superbie inflatio, ut notatur in § hoc capitulo, xj, in Sexto. Ideo etiam vana laus viventis non ap[p]robatur, vel quia suspectus est laudator, ut rogatus; vel quia veritatis regula est ut nichil facias commendandi tui causa, quo minor alius fiat; nec si quid ⁶ boni operis habeas, id ad defformationem alterius et vituperationem exerceas; non deffendas impro-

1. subitanea, *Bal.* — 2. qui, *Bal.* — 3. sanctitatis sue dignitatem, *Bal.* — 4. confabularentur, *Bal.* — 5. sapientia (*sic*), *ms.* — 6. quis (*sic*), *ms.*

bum, et sancta indigno committenda non arbitreris; nec iterum arguas et impugnes eum cujus crimen non deprehendis, ut ait Ambrosius in libro de Officiis; in capit. *Si quis vero*, XJ, q. 11J. Ideo superflua laus, et sui et alterius, est prorsus evitanda, et ibi de gloria, non de laude seu honorum appetitione ¹.

Ad dictum dominum Urbanum venit imperator Romanorum, imperator Grecorum, Johannes rex Francie, Johanna regina Siciliae ², et fere cuncti principes seculi hujus eundem timebant. Percepique quod quidam familiaris cardinalis Petragoricensis, eximi[i] clerici et potentis domini, paulo post creationem dicti pape interrogavit ipsum, quid dicebat de papa predicto. Qui dicitur respondisse: *Modo habemus papam. Alios ex debito honorabamus, et istum necesse est nobis timere* ³ *et revereri, quia potens est opere et sermone.*

Idem papa volebat quod omnes clerici et studentes ostenderent honestatem in gestu, ut in eis nichil indecorum esset. Inhibuitque monachis nigris quod de eorum capuciis auferrent cornetas, nec in papali palatio quemquam monachorum cum predictis cornetis introducere patiebatur; alioquin a capucio per officarios suos illico et incontinenti, interdum cum violentia, evellebantur ⁴. Cluniacenses etiam hunc morem observant, et per statu[t]a habent, in capuc[i]is eorum non defferendi cornetas.

Etiam ipse certum modum et forum parvum pannorum et vestium statuit in multis ⁵ studiis observari, ne clerici pretiositate vestium confunderentur, et a continuatione studii penuria desistere ⁶ haberent; quod et vidi in studio Tholosano tunc de facto observari.

Rome accessit, ubi multa laudabilia et magnalia egit, et fere in omni Ytalia, ubi per tres annos moram traxit continuam. Inchoataque noviter guerra inter reges Francie et Anglie, volens personatim dicta regna visitare, et dictos reges insimul congregare, rediit Avinionem pro pace inter eos pertractanda. Ubi paulo post adventum suum, infirmitate naturali detentus, in Domino laudabiliter obdormivit et obiit, pace imperfecta dictorum regum et regnorum, anno Domini MCCCLXX ⁷.

De cujus obitu, sub talis orationis precamine, exclamo querulosus: O mors crudelis et fera bestia, festine Urbanum papam roma-

1. Sepe ex laudis preconio... appetitione, *paragraphe omis par Bal.* — 2. Cecilie, *ms.* — 3. timeri (*sic*), *ms.* — 4. evelabantur, *ms.* — 5. universis, *Bal.* — 6. desisti, *ms.* — 7. *ici se termine Bal.*

num sanctissimum de mundo sustulisti, Ecclesie et orbi universo accom[m]odum! O terra, quare in foveam retines, et in cinerem non erubescis capere, quem ad lumen Ecclesie Dominus educavit! Per cujus absentiam aruerunt scientiarum rivuli, cujus fonte faciebantur clerici! Hic erat pater justitie, doctor veritatis, malorum extirpator, monachorum propagator, ecclesiarum potentissimus defensor, totius scientie illuminator, validissimus expugnator perversorum, regni Francorum precipuus amator, et oppressorum ¹ ejusdem validissimus submotor. O pater sanctissime, cur nos dimisisti in hac val[l]e miserie desolatos? Dignissime Ecclesiam militantem sancta[m] Dei tenuisti, et in triumphanti, ut pie credimus, refulges gloriosus, dupplici corona tibi justitie misericorditer at[t]ributa. Et ut pie capiamus sollatia militantis civitatis ² tribulate, ut pro ea interpellare digneris munificentiam divine largitatis exordiis omnimoda puritate supplices deprecamur, gloria[m] paradisi prestante Domino nostro Jhesu Christo Dei Filio benedicto. Amen.

1. expressorum, *ms.* — 2. civitate (*sic*), *ms.*

PRIMA VITA

GREGORII XI

Gregorius papa XJ, natione Aquitanicus¹, de loco de Malomonte, dyocesis Lemovicensis, oriundus, post dictum Urbanum V fuit Avinione electus in papam die penultima [30] mensis decembris anno Domini MCCCLXXJ² et die IIIJ³ mensis januarii subsequentis [1371] presbiter ordinatus, in crastinum vero consecratus et coronatus.

Hic prius vocatus erat Petrus Rogerii; cujus pater erat Guillelmus⁴, comes Bellifortis. Et in adolescentia sua⁵ fuit primo⁶ notarius Sedis apostolice⁶, et demum Sancte Marie Nove dyaconus cardinalis factus per Clementem papam VJ, cujus erat nepos ex fratre.

Hic, quanquam⁷ esset satis juvenis quando⁸ fuit factus cardinalis, cum nondum attingeret XVIIJ annum sue etatis, erat tamen⁹ totus ingeniosus et aptus ac studio litterarum valde intentus; volensque in eis proficere amplius post promotionem suam ad statum hujusmodi, accersitis sibi notabilibus clericis, quos secum continue habuit, audiendo et legendo circa legalem scientiam diutius insudavit, et adeo in ipsa profecit quod unus de profundioribus et sufficientioribus totius orbis¹⁰ in ea fuit effectus. Demum¹ se

1. Aquitanicus, *A, B.* — 2. *lege 1370.* — 3. *lege v;* decembris anno Domini MCCCLXXJ et die IIIJ, *passage omis par E.* — 4. *omis par B.* — 5. primo erat, *B.* — 6. notarius Sedis apostolice, *omis par E.* — 7. postquam, *B.* — 8. postquam, *B.* — 9. tamen erat, *E, Bal.* — 10. urbis, *B.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14617, fol. 265 v°-275 r°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 523 v°-532 r°.

E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 474, fol. 36 v°-46 v°.

convertit ad canones, ad theologiam¹ ac² philosophiam moralem³ in quibus adeo se⁴ notabiliter profundavit quod in collationibus⁵ et consiliis ac⁶ aliis actibus suo statui congruentibus, in quibus de pertinentibus ad hujusmodi facultates⁷ actum fuit, sufficientissime peroravit. Cum hoc⁸ etiam circa decisionem⁹ causarum diligenter institit, habuitque in ipsa tam juris quam facti experientiam tantam¹⁰ quantam quicumque¹¹ alius status sui. In expeditione vero negotiorum sibi commissorum aut aliorum que secum aut per eum tradenda occurrerunt adeo modum peritum, gratum, benignum et mansuetum habuit quod de ipso universaliter omnes¹² secum agere habentes multum remanserunt contenti. Et cum esset humilis, modestus, circumspectus¹³ et liberalis, ac aliis multis virtutibus dotatus, omnes tam seculares principes quam prelati et alii¹⁴ quicumque ad ipsum recursum habentes, eum potissime¹⁵ dilexerunt. Habuit etiam magnam gratiam in collegio cardinalium, adeo quod demum suis suffragantibus meritis per debitam concordiam fuit, ut premittitur, ab ipsis electus in papam die supradicta¹⁶ de mane, quam sola nox¹⁷ precesserat ab introitu conclavis eorumdem. Fuit tamen ipse in¹⁸ consentiendo multum renuens¹⁹ et contradicens, ymo difficillime ad hoc²⁰ potuit inclinari. Sed tandem cum omni humilitate divine et ipsorum se supposuit²¹ voluntati.

Eodem anno [1371], quasi toto tempore vernali, fuit terre motus in Avinione et²² locis circumvicinis, et²³ in partibus Tholosanis permaximus. Ex quo perierunt loca multa, et habitationes corruerunt.

Dictus etiam²⁴ Gregorius papa satis cito²⁵ post assumptionem suam ordinavit [1371] nuntios suos legationis officio fungentes dominos Symonem de Langan²⁶, tituli Sancti Sixti, et Johannem de Dormannis²⁷, tituli Sanctorum Quatuor²⁸ Coronatorum presbiteros cardinales, quos destinavit ad reges Francie et Anglie

1. theologiamque, *mss.* — 2. et, *E.* — 3. naturalem, *E.* — 4. lege se adeo, *Bal.* — 5. collectionibus, *A.* — 6. et, *B, E.* — 7. facultatem, *E.* — 8. *omis par B.* — 9. circa decisionem etiam, *E.* — 10. *omis par A, B.* — 11. quantamcumque au lieu de quantam quicumque, *E.* — 12. *omis par A, B.* — 13. circumspectus, *Bal.* — 14. ut plurimi, *E.* — 15. piissime, *Bal.* — 16. suprascripta, *A, B.* — 17. vox, *E.* — 18. hoc, *ajouté par A, B.* — 19. renitens, *E.* — 20. potuit ad hoc, *B;* per eos, *ajoutés par E.* — 21. subiit, *E.* — 22. in, *ajouté par B, Bal.* — 23. *omis par A.* — 24. *omis par E.* — 25. scito, *B.* — 26. Longauari, *E.* — 27. Normannis, *E.* — 28. *omis par A, B.*

causa tractandi¹ pacem et concordiam inter ipsos. Sed tamen, licet diutius circa hoc laboriose et diligenter² institerint³, nichil proficere potuerunt, tum⁴ quia inimicitie erant⁵ inter dictos⁶ reges nimium indurate, tum⁷ etiam quia ipsi cardinales videbantur partiales potius existere quam tractatores, et merito, cum primus Anglie et secundus Francie regum predictorum cancellarii et familiares perprieus extitissent. Hoc etiam non obstante, dictus Gregorius papa⁸ successive, simili de causa, ad dictos reges plures alios nuntios suos, alterius tamen status et conditionis, misit, ymo et quamdiu Ecclesie prefuit, continue aliquos notabiles inter eos habuit circa tractatum hujusmodi laborantes⁹.

Eodem anno civitas Perusina cum suo territorio fuit reducta ad obedientiam et dominium dicti Gregorii pape et romane Ecclesie, cui longo tempore perprieus inobediens extiterat et rebellis. Et intravit ipsam dominus Petrus de¹⁰ Stagno¹¹, tituli Sancte Marie in Transtiberim presbiter cardinalis, vicarius pro dicta Ecclesia in provincia illa. Fuitque receptus multum honorifice et solempniter in eadem; cujus etiam regimen et gubernationem ab inde suscepit et tenuit, donec de alio per dictum papam fuit ordinatum.

Dicto etiam anno [1371], die vj mensis junii¹², que fuit feria sexta quatuor temporum post Penthecosten, dictus Gregorius papa¹³ fecit ordinationem duodecim novorum cardinalium, videlicet octo presbiterorum et quatuor dyaconorum. Presbiteri autem fuerunt dominus Petrus Gometii, Yspanus, tunc archiepiscopus Ispalensis¹⁴; dominus Johannes de Crosso¹⁵, dyocesis Lemovicensis, tunc episcopus Lemovicensis, consanguineus ipsius¹⁶ pape in tertio gradu; dominus Bertrandus de Cosnaco, dyocesis Lemovicensis, canonicus regularis ordinis sancti Augustini, tunc episcopus Convenarum; dominus frater Bertrandus Latgerii¹⁷, Alvernigena, ordinis Minorum, tunc episcopus Glandatensis; dominus Robertus de Gebennis, frater comitis Gebennensis, tunc episcopus Cameracensis; dominus Guillermus de Chanaco¹⁸, dyocesis Lemovicensis,

1. ad tractandum *au lieu de* causa tractandi, A; Anglie et Francie ad tractandum, B. — 2. et diligenter et laboriose, A, B. — 3. institerunt, B. — 4. tamen, B. — 5. *omis par* B. — 6. ipsos, E. — 7. tamen, B. — 8. papa Gregorius, A, B. — 9. continue... laborantes, *passage omis par* A, B. — 10. *omis par* B. — 11. Scanno, E. — 12. *omis par* B; Die autem vj dicti anni *au lieu de* Dicto etiam anno, die vj mensis junii, E; *lege* 30 maii. — 13. *omis par* B. — 14. Ispaliensis, B. — 15. Crosto, A, B. — 16. *omis par* B. — 17. LARGERII, B. — 18. Clanco, A, B; Canhaco, E.

monachus¹ ordinis sancti Benedicti, tunc episcopus Mimatensis; dominus Johannes Fabri, dyocesis Lemovicensis², tunc episcopus Tutellensis, consanguineus germanus ipsius pape; et dominus Johannes de Turre in Alvernia, tunc abbas monasterii Sancti Benedicti Floriacensis. Dyaconi vero fuerunt dominus Jacobus de Ursinis, Romanus, tunc Sedis apostolice notarius; dominus Petrus Flandrini, dyocesis Vivariensis, tunc decanus Bajocensis; dominus Guillelmus Noelleti³, dyocesis Engolismensis, tunc archidiaconus Carnotensis; et dominus Petrus de Vernhio⁴, dyocesis Tutellensis, tunc⁵ archidiaconus Rothomagensis. Et isti tres ultimi erant etiam auditores sacri palatii et dicti Gregorii pape referendarii.

Eodem insuper anno [1371], dictus Gregorius papa destinavit ad partes Ytalie pro regimine certarum⁶ terrarum romane Ecclesie dominum Philippum Cabassole, Sabinensem episcopum cardinalem⁷.

Eodem etiam tempore currente [1371] fuit pacificatus et reconciliatus Karolo, regi Francie, Karolus, rex Navarre, cui⁸ in recompensam certarum⁹ terrarum, quas perprius habere consueverat in ducatu Normannie, fuit datus locus Montispessulani cum pertinentiis suis¹⁰; qui etiam pro tunc venerat¹¹ ad dictum Gregorium papam causa ipsum visitandi et de sua promotione sibi congaudendi.

Per idem tempus [1373], cum ducatus Aquitanie¹² jam pro majori parte rebellasset¹³ regi Anglie et dominio ac¹⁴ regimini Edoardi, principis Wallie¹⁵, sui¹⁶ primogeniti, ad hoc per ipsum constituti, qui pro tunc satis graviter infirmabatur¹⁷, et ad hoc personaliter intendere¹⁸ non poterat, dictus rex deputavit Johannem, ducem Lancastrie, filium suum secundogenitum, qui vice sua dictum ducatum adiret, eumque ad ipsum, si posset, reduceret¹⁹, aut alias hostiliter expugnaret²⁰. Qui accersitis secum quamplurimis bellatoribus²¹, ipsum intravit, discurrit, vastavit et²² dampnificavit ubi²³ et²⁴ quantum potuit. Sed quia ejus adventus satis

1. monachi, B. — 2. tunc episcopus Mimatensis; dominus Johannes Fabri, dyocesis Lemovicensis, *passage omis par A, B.* — 3. etc., A, B. — 4. Veruchio, B. — 5. *omis par E.* — 6. *omis par B.* — 7. *omis par B.* — 8. cum, E. — 9. certarum, *omis par B, Bal.* — 10. *omis par Bal.* — 11. venit, E. — 12. Aquitanie, A, B. — 13. rebellisset (*sic*), E. — 14. et, E. — 15. Vallie, E; Guellie, B. — 16. suo (*sic*), E. — 17. infirmabatur, A, B. — 18. incedere, E. — 19. eum reduceret, si posset, B. — 20. impugnaret, E. — 21. bellatorum, Bal. — 22. *omis par B.* — 23. vi, E. — 24. in, *ajouté par B, Bal.*

antea prescitus fuerat, optatis¹ potiri non potuit ut volebat. Loca namque fortia² ut plurimum³ gentibus et⁴ victualibus munita fuerunt, adeo quod ipsa⁵ intrare non potuit⁶, sed in campis aut locis apertis seu debilibus ipsum oportuit permanere. Victualia insuper in locis clausis invenit recondita aut ab extra totaliter devastata. Et sic cum magno discrimine stetit diebus quampluribus per dictum⁷ ducatum equitando. Licet enim continue peteret et appeteret inire prelium cum suis adversariis, non tamen fuit qui reciperet, ut sic ipse cum suo exercitu marcescerent⁸ et deficerent⁹ in se ipsis interirentque¹⁰ aut¹¹ saltim absque ense vel gladio, scilicet fame et inedia, vincerentur; quemadmodum ipsis demum¹² contigit¹³, cum plures ex eis modo premissis in via defecerint, equis eorum et evectionibus¹⁴ pro majori parte mortuis aut consumptis. Qua de re coacti sunt nedum cum dampnis innumeris¹⁵, sed etiam cum vituperio ad propria remeare.

Eodem anno, scilicet¹⁶ MCCCLXXIJ¹⁷, qui fuit pontificatus dicti Gregorii pape secundus, in¹⁸ mense maii, per ipsum missus est legatus ad regna Yspanie dominus¹⁹ Guido de Bolonia, episcopus Portuensis cardinalis, causa sedandi discordias et dissensiones que jam oriebantur inter Henricum, Castelle, Petrum, Aragonum, et Karolum, Navarre reges. Qui per Dei gratiam post multos labores sic operatus est quod ipsos ad bonam concordiam inclinauit, fueruntque confederati ad invicem per parentelas inter eos contractas. Nam Johannes primogenitus dicti Henrici, regis Castelle, filiam Petri, regis Aragonum, et Karolus, primogenitus regis Navarre, filiam dicti Henrici, receperunt in uxores.

Eodem etiam²⁰ tempore [maio-junio 1372] translatum fuit de Avinione corpus Urbani pape²¹ V ad monasterium Sancti Victoris Massiliensis, in quo vivens²² suam perpetuam elegerat sepulturam, concomitantibus²³ ipsum sex cardinalibus per ipsum ordinatis. Fecitque Deus eo²⁴ tunc multa et magna²⁵ ac²⁶ stupenda

1. optatus, B; obtatus, E. — 2. *omis par* A, B. — 3. ut plurimi, E. — 4. *omis par* E. — 5. ipse, B; ipsam, E. — 6. poterat, B. — 7. predictum *au lieu de* per dictum, E. — 8. marcesserent, B. — 9. et, *ajouté par* E. — 10. interierentque, B. — 11. interirent qui autem, E. — 12. demum ipsis, B. — 13. contingit, *mss.* — 14. reversionibus *au lieu de* et evectionibus, A, B. — 15. nimiis, A; *omis par* B. — 16. *omis par* B. — 17. scilicet MCCCLXXIJ, *omis par* E. — 18. de, E. — 19. dictus, E. — 20. *omis par* A, B. — 21. *omis par* B. — 22. vivus, B. — 23. concomitantibus, A, B. — 24. ex, Bal. — 25. et magna, *omis par* B, E. — 26. et, B.

miracula suorum meritorum obtentu, prout etiam perprius fecerat continue a die obitus ipsius¹, et demum continuavit in presenti.

Eodem etiam tempore currente² [1371-1375] cum Barnabos et Galeas³ de Vicecomitibus Mediolani⁴ invaderent⁵ et occuparent aliquas terras ad romanam Ecclesiam⁶ pertinentes, dictus Gregorius papa fecit contra ipsos processus⁷ juridicos et contra talia attemptantes in dicte Ecclesie prejudicium alias fieri consuetos. Et inter alia volens quod novos favores aut amicitias cum aliis magnatibus et principibus non acquirerent⁸ per parentelas inter ipsos contrahendas, prohibuit et interdixit ne aliquis cum ipsis aut eorum filiis et⁹ filiabus matrimonialiter conjungeretur¹⁰, decernens irritum et inane quicquid in contrarium attemptaretur¹¹; quod alias vix aut raro legitur fuisse factum. Ejus tamen¹² occasione plures ab eorum confederationibus se pro tunc retraxerunt, qui alias libenter ad eas¹³ processissent. Cumque processus hujusmodi ipsos non plene a suis malitiis cohiberent¹⁴, idem Gregorius papa, totus bene cordatus, manu armata contra ipsos procedere decrevit, aggregavitque adversus eos magnum exercitum armatorum tam de terris et¹⁵ colligatis suis quam de¹⁶ regno Francie et confinibus ejus, cujus generalem capitaneum ordinavit Amedeum, comitem Sabaudie : qui onere hujusmodi in se assumpto viriliter aggressus est terras et dominia ipsorum, et per cedes,¹⁷ incendia et alia in guerris¹⁸ fieri solita eis intulit multa dampna, loca etiam quamplurima acquisivit. Sed quia nec sic ex toto domari potuerunt, locis jam captis penes ipsum aut Ecclesiam remanentibus, fuit facta quedam sufferentia¹⁹ seu treuga [4 junii 1375] inter dictum papam et ipsos; que, licet a principio reputata fuerit utilis et expediens pro Ecclesia, tamen effectus subsequens ipsam multimode demonstravit esse dampnosam. Nam ipsa durante predicti se colligaverunt cum Florentinis et aliis civitatibus Tuscie; sicque eorum pars fuit reddita fortior et difficilior ad vincendum.

Predictis peractis, memoratus Gregorius papa²⁰ ordinavit et destinavit [1373] vicarium suum generalem pro regimine civitatis

1. suiipsius, E. — 2. omis par A, B. — 3. Galacias, A; Galatas, B; Galeacius, Bal. — 4. omis par B. — 5. invaderant, A, B. — 6. Ecclesiam romanam, B. — 7. contra ipsos processus fecit, E. — 8. acquirerentur, E. — 9. aut, B. — 10. conjungerentur, E. — 11. attemptarentur, E. — 12. Ejusque au lieu de Ejus tamen, E. — 13. ad eas libenter, B. — 14. cohiberentur, A, B. — 15. omis par A, B. — 16. omis par E. — 17. et, ajouté par A, B. — 18. guerris, B, Bal. — 19. suffrentia, A, B. — 20. omis par A, B.

Bononiensis et aliarum terrarum adjacentium dominum Guillelmum Noelleti¹, tituli² Sancti Angeli dyaconum cardinalem. Gubernationem vero civitatis Perusine³, Patrimonii beati Petri et certarum⁴ aliarum provinciarum commisit domino Geraldo⁵ de Podio⁶, tunc abbati Majoris monasterii Turonensis, volens quod etiam⁷ nomine et officio vicariatus⁸ fungeretur [1372].

Eodem etiam tempore [1372] dictus Gregorius papa reconciliavit sibi et Ecclesie romane insulam Sicilie⁹, que eidem fere sexaginta annis inobediens extiterat et rebellis¹⁰, fueratque per idem tempus ecclesiastico subjecta interdicto; et hoc¹¹ ideo¹² quia¹³ cum esset de feudo Ecclesie ac pars potissima regni Sicilie¹⁴ se subtraxerat a dominio et subjectione regis Sicilie¹⁵ et Jherusalem, vassalli specialis¹⁶ Ecclesie supradicte¹⁷, et in ipsa tyrannice Fredericum de Aragonia dominari permiserat in ipsius Ecclesie et dicti regis prejudicium, vituperium et jacturam. Fuitque pax reformata inter Johannam¹⁸, tunc reginam Sicilie¹⁹ et Jherusalem, et dictum Fredericum, dictam insulam detinentem. Pro cujus confirmatione fuit in dicta insula per dictum papam regnum noviter erectum, quod Trinacrie nuncupatur, cui noviter dictus Fredericus fuit confirmatus et²⁰ sublimatus in regem sub pacto expresso quod in posterum ipse et successores sui regnum hujusmodi tenerent in feudum immediate a dicta regina et successoribus suis, quodque darent sibi in tributum sive in²¹ censum annuatim summam²² quindecim millium ducatorum. Pro reconciliatione autem hujusmodi modo debito fienda, amotione dicti interdicti, dicti²³ regis novi coronatione, pacisque predicte confirmatione, ac²⁴ expeditione aliorum que circa hoc agenda videbantur, per dictum papam missus fuit ad dictam insulam dominus Johannes de Revelhone²⁵, episcopus Sarlatensis, qui omnia juxta sibi²⁶ imposita feliciter consummavit.

Anno Domini [MCCC]LXXIIIJ, fuit magna pestis mortalitatis tam in Avinione quam in²⁷ partibus circumvicinis; ob cujus

1. Morelli, B. — 2. *omis par E.* — 3. Perusic, B. — 4. *omis par B.* — 5. Giraldo, A; Guillelmo, B. — 6. Podro, B. — 7. ut, *ajouté par A, B.* — 8. vicariis (*sic*), B. — 9. Cicilie, E. — 10. rebellus (*sic*), B. — 11. *omis par B.* — 12. idem, E. — 13. quod, Bal. — 14. Cicilie, E. — 15. Cicilie, E. — 16. speciales (*sic*), E. — 17. *omis par Bal.* — 18. Johannem (*sic*), B. — 19. Cicilie, E. — 20. confirmatus et, *omis par A, B.* — 21. *omis par E.* — 22. *omis par E.* — 23. *omis par B.* — 24. et, B. — 25. Revolvuc, A, B; Revellone, Bal. — 26. sui, A, B. — 27. *omis par E.*

timorem¹ dictus papa exiit Avinione et ivit ad alia² loca circumadjacentia, que dicta peste³ non erant infecta.

Eodem etiam anno [1374] fuit in eisdem partibus magna bladi caristia, et permaxima in partibus Tholosanis, adeo quod ibi vendebatur quarto⁴ frumenti pretio sexaginta florenorum, et quandoque⁵ pro illo⁶, ymo nec⁷ etiam pro majori pretio⁸ reperiebantur venditores⁹. Propter quod multi etiam¹⁰ divites et pecuniis habundantes fame perierunt. Sed mirum de Dei misericordia et pietate, que sic disposuit et ordinavit quod, eodem anno, in dictis partibus ante novorum fructuum recollectionem¹¹ fuit frumenti tanta sufficientia quod quarto habebatur pro decem florenis, ymo et pretio minori.

Eodem anno [1374] Jacobus, nomine¹² rex Majoricarum, accersitis sibi pluribus armigeris, intravit regnum Aragonum causa recuperandi regnum et terras que alias fuerant patris sui, et que¹³ jure hereditario ad se pertinere pretendebat¹⁴. Sed nequaquam prevalere potuit. Ymo ipso¹⁵ ibidem absque prole vita¹⁶ functo¹⁷ [1375], sui commilitones¹⁸ satis inanes et vacui ad propria retrocedere sunt compulsi.

Paulo post vero¹⁹, scilicet anno MCCCLXXV²⁰, Johanna, regina Sicilie²¹, ejus conjux, recepit sibi²² in virum Ottonem²³ de Bruns- vich²⁴ etiam solo nomine ducem, cum nec terras haberet nec etiam²⁵ dominia. Erat tamen miles valde generosus, oriundus de Alaman- nia, statura pulcher et admodum strenuus in armis.

Anno²⁶ [MCCC]LXXV, die vigesima mensis decembris, que fuit jovis ante feriam sextam quatuor temporum, dictus Grego- rius papa XJ²⁷ creavit novos cardinales, videlicet octo presbiteros et unum dyaconum. Presbiteri vero fuerunt dominus Petrus Judicis, dyocesis Lemovicensis, monachus ordinis sancti Bene- dicti, tunc archiepiscopus Rothomagensis, consanguineus²⁸ germa-

1. timore (*sic*), E. — 2. *omis par A, B.* — 3. *omis par B.* — 4. *carto, A; quarta, B.* — 5. *etiam, ajouté par Bal.* — 6. *illa, B.* — 7. *omis par A, B, Bal.* — 8. *non, ajouté par B, Bal.* — 9. *venditiones, E.* — 10. *etiam multi, B, Bal.* — 11. *recollationem, A.* — 12. *omis par B, Bal.* — 13. *quas, A, B, Bal.* — 14. *pretendebant, E.* — 15. *omis par A, B.* — 16. *omis par E.* — 17. *finita, B.* — 18. *commilitiones, Bal.* — 19. *omis par A, B.* — 20. *scilicet anno MCCCLXXV, omis par E.* — 21. *Cecilie, mss.* — 22. *sibi recepit, A, B.* — 23. *Otonem, E.* — 24. *Brunsvyc, A; Brunsviic, B.* — 25. *aut au lieu de nec etiam, A, B.* — 26. *Domini, ajouté par B, Bal.* — 27. *novem, mss.* — 28. *omis par B.*

nus ipsius pape; dominus Symon de Brous[s]ano, Ytalicus, archiepiscopus Mediolanensis, referendarius ipsius pape; dominus Hugo de Montelegum¹, Brito, nunc episcopus Briocensis²; dominus Guido de Malesicco³, dyocesis Tutellensis, tunc episcopus Pictavensis, consanguineus et referendarius ipsius pape; dominus Johannes de Grangia⁴, dyocesis Lugdunensis, monachus ordinis sancti Benedicti, tunc episcopus Ambianensis; dominus Petrus de Sortenaco, Caturcensis, tunc episcopus Vivariensis; dominus Geraldus de Podio⁵, tunc abbas Majoris monasterii, consanguineus ipsius pape et vicarius suus in Perusio; et dominus Johannes de Buxeria⁶, Burgundus, tunc abbas Cistercii⁷. Dyaconus vero fuit dominus Petrus de Luna, Aragonensis, decretorum doctor, prepositus Valentiniensis. Et⁸ hic attendendum quod ista⁹ creatio non fuit facta die veneris, secundum quod alias est fieri consuetum¹⁰; et hoc ideo quia illa die occurrit¹¹ festum beati¹² Thome apostoli, qua die non fuit tenendum consistorium. Fuit etiam protelata dicte creationis publicatio usque ad¹³ diem sabbati subsequentem propter dictum festum, cum tamen alias in crastinum ipsius fieri debuisset.

Eodem tempore [1375] communitas Florentina¹⁴ contra dictum Gregorium papam et romanam Ecclesiam¹⁵ insurrexit, dolo-seque et malitiose operata est quod fere omnes civitates et loca¹⁶ alia que ad dictam Ecclesiam in Ytalia pertinebant, ei se confederaverunt et colligaverunt¹⁷, in unumque convenerunt ut amodo¹⁸ excusso¹⁹ a se quocumque alio superiori²⁰ vel domino, in sua libertate viverent et permanerent. Factoque vexillo, in quo solum²¹ magnis litteris erat descripta LIBERTAS, ordinaverunt magnam gentem armigeram, que²² cum vexillo hujusmodi dicte lige²³ adherere volentes²⁴ confoveret, resistentes vero vi et potentia²⁵ ad eam sectandam comprimeret et artaret²⁶. Sicque factum est quod quasi uno contextu sive impetu omnes civitates locaque

1. Monasterilegum, *E.* — 2. dominus Symon... Briocensis, *passage omis par A, B.* — 3. Malesicco, *E.* — 4. Grangia, *B.* — 5. Podro, *B.* — 6. Vuxeria, *B.* — 7. Cisterciensis, *Bal.* — 8. Est, *B.* — 9. dicta, *B.* — 10. quod fieri alias consuetum, *E.* — 11. fuit, *E.* — 12. sancti, *B.* — 13. ubi in *au lieu de* usque ad, *B.* — 14. Florentinensis, *A, B.* — 15. et dictam Ecclesiam romanam, *B.* — 16. locaque (*sic*), *E.* — 17. alligaverunt, *E.* — 18. modo, *A, B.* — 19. excluso, *E.* — 20. superiore, *E.* — 21. sine, *B.* — 22. qui, *E*; et, *B.* — 23. legi, *A, B.* — 24. vellent, *E.* — 25. vero vi et potentia, *omis par A, B.* — 26. animaret, *A, B.*

et castra dicte romane Ecclesie adversus eam spiritum rebellio-
nis assumpserunt, officialibus ipsius aut interfectis aut turpiter
ejectis, roche castraque¹ et munitiones que in ipsis erant aut
ad terram funditus prostrata sunt, aut per alios tyrannice occu-
pata. Hiis autem dedit initium civitas Bononiensis, cujus incole
prefatum dominum Guillermum Noelleti², Sancti Angeli dyaco-
num cardinalem, vicarium generalem, ibidem commorantem, primo
captivaverunt, demum bonis suis spoliatum admodum ignomi-
niose³ ab inde exire coegerunt. Et⁴ idem fere per omnia paulo
post fecerunt cives Perusini⁵ de domino Geraldo⁶ de Podio⁷,
qui etiam vicarius ibidem permanens paulo ante⁸ fuerat factus
presbiter cardinalis.

Hiis vero ad notitiam dicti Gregorii pape deductis, ipse vehemen-
ter turbatus est et⁹ tristis effectus, providitque circa ea quantum
sibi possibile fuit. Et primo fecit processus suos contra dictos
Florentinos, qui eisdem¹⁰, prout premissum est, causam et occa-
sionem prestiterant¹¹; quos etiam aggravavit et reaggravavit.
Et postquam eos sententialiter pronuntiavit hostes suos et Eccle-
sie, sub penis in¹² sentiis contentis¹³ mandavit ne aliquis eis
vel¹⁴ eorum alicui¹⁵ participaret loquendo, comedendo, bibendo,
emendo, vendendo aut alias quovis modo, daretque¹⁶ consilium,
auxilium¹⁷ vel favorem directe vel indirecte. In eorum etiam majore
detestationem pari modo mandavit quod panni¹⁸ aut alie
merces quecumque per eos aut in¹⁹ eorum²⁰ territorio facte sive
titulo emptionis, sive²¹ donationis, aut alias qualitercumque ad
usum aliquorum²² nullatenus cederent aut²³ reciperentur, nisi
in quantum hoc ad eorum dampnum seu jacturam cedere posset.
Confiscavit nichilominus omnia²⁴ eorum bona tam mobilia quam
immobilia, ubicumque consisterent. Personas insuper eorum
capiendum suas²⁵ fieri ordinavit. Quorum occasione multi tam in
Avinione²⁶ quam aliis variis²⁷ partibus collocati, cum dampnis
et²⁸ detrimentis innumeris, ad propria redire sunt compulsi. Ex

1. castra, A, B. — 2. Noelleti, A; Noeliti, B. — 3. innominiose, E. — 4. *omis*
par A, B. — 5. Perusii, B. — 6. Gerardo, B. — 7. Podro, B. — 8. autem, E. —
9. *omis par* E. — 10. eidem, A, B. — 11. extiterant, A, B. — 12. *omis par* B;
et, E, Bal. — 13. *omis par* E. — 14. nec, E. — 15. aliter, B. — 16. darent, E.
— 17. auxilium, consilium, A, B. — 18. ipsam, E. — 19. *omis par* E. —
20. earum, Bal. — 21. vel, A, B. — 22. aliorum, E. — 23. vel, B. — 24. *omis*
par A, B. — 25. sua (*sic*), A, B. — 26. Avinionensibus, B. — 27. *omis par* E.
— 28. *omis par* E.

quibus eorum communitas ad¹ cor minime reversa est, ymo fortius² in sua malitia extitit indurata, continue pejora³ prioribus contra dictam Ecclesiam procurando et machinando, libellos etiam diffamatorios, falsa tamen et erronea continentes, contra statum ipsius Ecclesie et personam⁴ dicti pape ubique⁵ transmittendo⁶ [1376].

Fecit preterea dictus Gregorius papa suos processus contra alios qui sibi et Ecclesie rebellaverant et alia⁷ commiserant superius enarrata, prout⁸ eorum cujuslibet⁹ demerita exigebant. Et quia nec sic ad emendationem seu reductionem¹⁰ inclinabantur, decrevit ad fortia apponere manum. Misit [1376] enim ad partes Ytalie legatum suum de laterę dominum Robertum de Gebennis, basilice Duodecim Apostolorum presbiterum cardinalem, cum ingenti exercitu armatorum, causa confovendi¹¹ illos qui in fidelitate perstiterant¹², infideles vero et rebelles compescendi¹³, aut alias ad sui obedientiam reducendi¹⁴. Cui, ne¹⁵ in hiis majora obstacula occurrerent¹⁶, dedit in mandatis ut¹⁷ transeundo per terras Mediolanensium, inter ipsum et eos pacem et concordiam iniret, si et¹⁸ prout sibi expediens videretur. Ipse vero cum terras predictas intravit, considerata negotiorum sibi impositorum qualitate, judicavit esse pro meliori ut ad dictam pacem firmandam procederet¹⁹, prout et fecit. Oportuit²⁰ tamen quod pro ipsius solidatione ad predictorum dominium²¹ loca perprius possessa seu detenta per ipsos²², et que demum, guerra memorata²³ durante, per gentes Ecclesie ab ipsis erepta²⁴ fuerant, reducerentur. Quod non modicum fuit lamentabile aliquibus, illis presertim²⁵ qui se sponte Ecclesie²⁶ reddiderant, cum viderent²⁷ se reductos ad manus illorum quos sciebant se in premissis offendisse. Ab inde vero procedens venit²⁸ ad provincias Ecclesie suo regimini decretas, in quibus viriliter operatus est quicquid boni potuit, quoad conservationem illorum qui in bona fidelitate perstiterant. Quoad reductionem vero illorum qui rebellaverant nihil

1. *omis par E.* — 2. *fortior, E.* — 3. *pejore, A, B.* — 4. *persone, A, B.* — 5. *ubique, A, B.* — 6. *transmutando, E.* — 7. *italia, E.* — 8. *pro, A.* — 9. *cuilibet, B.* — 10. *obedientiam, A, B.* — 11. *fovendi, E.* — 12. *perstiterent, Bal.* — 13. *compescendo, E.* — 14. *reducendo, E.* — 15. *nee, E.* — 16. *occurrent, E.* — 17. *omis par A, B.* — 18. *si et, omis par B.* — 19. *procederent, E.* — 20. *Portum (sic), E.* — 21. *dominiorum, Bal.* — 22. *eos, A, B.* — 23. *omis par E.* — 24. *erepta ab ipsis, E.* — 25. *presertim illis, E.* — 26. *omis par E.* — 27. *viderunt, A, B.* — 28. *pervenit, A, B.*

effectualiter profecit, duritia cordis eorum, malitiaque et astutia tam¹ Florentinorum quam aliorum, cum quibus erant colligati, sibi² obsistentibus ex adverso.

Dictorum autem rebellioni et revolutioni³ occasionem⁴ dedisse dicuntur tria : primo, naturalis inconstantia, que patriam illam et ejus incolas in eodem statu permanere diutius non sinere consuevit; secundo, appetitus seu ambitus dominandi, qui sic innatus⁵ est in cordibus⁶ eorum quod invitissime vident⁷ alium quam se dominari; tertio, gabellarum, talliarum⁸, daciarum et similium impositio, ex quibus⁹ ipsorum judicio magna pars sue substantie eis subtrahebatur per illos sub quorum regimine perprius consistebant. Et si hoc ultimum non extitisset, aut saltem magis mitigatum fuisset, forsitan hec et eis similia tunc et alias retroactis temporibus non contigissent¹⁰. Sed quia qui nimis emungit, sanguinem elicit¹¹ et qui¹² nostra tollit, inimicus est, ideo non mirum, etc.¹³.

Predicta autem durante tempestate fuit per litteras et nuncios¹⁴ speciales¹⁵ insinuatam dicto Gregorio pape quod, si ipse personaliter veniret ad partes Ytalie, confestim predicta omnia¹⁶ recuperaret et alia quecumque premissa ad statum debitum reducerentur¹⁷, cessarentque machinata,¹⁸ procurata et tractata ultra¹⁹ tam contra statum suum quam Ecclesie memorate, que secundum relationes et considerationes plurium majora ac²⁰ pejora prioribus existebant.

Ipsa vero²¹ volens circa ea providere et ipsis possetenus obviare, deliberavit se transferre ad partes Ytalie²² memoratas suosque gressus dirigere versus Romam, cum etiam Romani sui optantes presentiam, causa ipsum ad hoc alliciendi²³, multa et magnalia²⁴ promitterent²⁵ se facturos in sui favorem et honorem, quam primum ad ipsos declinaret. Qui sic disposuit facere et ordinavit, quamvis contra consilium et deliberationem quasi totius collegii omniumque amicorum suorum²⁶, et²⁷ die decima tertia mensis septembris

1. *omis par A, B.* — 2. *sibique, A, B.* — 3. *Dictis autem rebellionem et revelationem, B; ac revelationi, A.* — 4. *rebellionis et revelationis occasione (sic), E.* — 5. *inventus, B.* — 6. *corde cujuslibet, E.* — 7. *videt (sic), E.* — 8. *omis par E.* — 9. *quolibet, E.* — 10. *contingissent, mss.* — 11. *elixit, A, B.* — 12. *quia, B.* — 13. *etiam, A.* — 14. *nuntios et litteras, A, E.* — 15. *pluries, E.* — 16. *omnia predicta, A, B.* — 17. *reduceretur (sic), E.* — 18. *et, ajouté par Bal.* — 19. *ea, ajouté par E.* — 20. *et, B, E.* — 21. *omis par A, B.* — 22. *omis par E.* — 23. *alliciendum, E.* — 24. *omis par A, B.* — 25. *promittentes, E.* — 26. *suum (sic), B.* — 27. *in, ajouté par E.*

anni¹ [MCCC]LXXVJ de Avinione recessit, iter suum arripiendo versus partes memoratas cum dominis cardinalibus; sex dumtaxat exceptis, qui Avinioni remanserunt. Intravitque mare in Massilia², ubi invenit galeas³ et navigia ad sufficientiam pro se et concomitantibus eum. Et ab inde progressus est dictum suum iter proseguendo; in quo multas turbationes habuit ac⁴ pericula plurima incurrit propter maris et temporis indispositionem, que⁵ quasi continue duravit donec applicuit⁶ in Corneto, ubi tenuit festum⁷ nativitatis Domini et subsequencia festa. Demum⁸ ab inde discedens, navigando intravit fauces Tiberis, et die XVIIJ⁹ mensis januarii anni¹⁰ [MCCC]LXXVIJ ingressus est¹¹ Romam equitando de Sancto Paulo, ubi ad terram de navigio descenderat, usque ad Sanctum Petrum; fuitque ibidem receptus cum magnis¹² solempnitate et honore.

Sciendum tamen quod Romani de illis que sibi perprius promiserant paucissima attenderunt, presertim circa illa que concernebant regimen Urbis. Nam, licet in suo adventu Bandarenses¹³ et duodecim capita regionum, per quos regimen hujusmodi perprius fuerat¹⁴ occupatum, deposuerint¹⁵, tamen illico eos reposuerunt ac ut regerent secundum quod prius voluerunt, nec potuit dictus papa sine scandalo in hoc eorum resistere voluntati. De quo, nec inmerito, fuit ipse territus et turbatus, videns se fuisse deceptum et illusum tam per eos quam alios qui sibi suggererant quod in ejus adventu tam predicta quam alia que¹⁶ in sui et dicte Ecclesie prejudicium et jacturam prius attemptata fuerant in partibus illis¹⁷, ad statum debitum reducerentur et ad nutum suum disponderentur, cum tamen de reductione aliquali nichil pro tunc actum fuerit, sed potius de nova rebellionem locorum que¹⁸ usque tunc in obedientia et subjectione suis se¹⁹ persistere demonstrabant; quorum aliqua²⁰ de²¹ Patrimonio Ecclesie in dicti adventus sui procinctu²² realiter rebellarunt, operante et procurante Francisco de Vico, prefecto. Urbis, qui Viterbium et alia loca plura ad dictam Ecclesiam pertinentia tunc detinens, tanquam ejus hostis,

1. Domini, *ajouté par B, Bal.* — 2. Maxillia, *A*; Maxilla, *B.* — 3. galleas, *A.* — 4. et, *B.* — 5. *omis par E.* — 6. applicavit, *B.* — 7. *omis par E.* — 8. Deinde, *E.* — 9. XVIIJ, *A, B.* — 10. Domini, *ajouté par B, Bal.* — 11. fuit, *A, B.* — 12. magna, *Bal.* — 13. Laudarenses, *B.* — 14. fuerat perprius, *Bal.* — 15. disposuerunt, *B.* — 16. *omis par E.* — 17. Italic vel, *E.* — 18. aliquorum qui au lieu de locorum que, *A, B.* — 19. *omis par E.* — 20. aliqui, *A, B.* — 21. in, *E.* — 22. dicto adventu suo procinctu, *E.*

contra ipsam¹ guerram publice facere non expavit. Et idem fere² fecerunt alii nobiles et tirampni Ecclesie subditi, et jam³ contra ipsam cum memoratis Florentinis confederati et colligati; adversus quos oportuit dictum papam, pro sui et terrarum suarum defensione, etiam⁴ validiorem quam prius guerram subintrare non sine magnis sumptibus, periculis et detrimentis.

Per idem tempus Karolus, Romanorum imperator, qui aliquamdiu ante Venseslaum⁵, regem Boemie, filium suum⁶ primogenitum, per electores Imperii in regem Romanorum eligi procuraverat, misit ad dictum papam suos nuntios solempnes pro sui parte postulantes et requirentes dictos electum et electionem⁷ per ipsum in forma consueta approbari et confirmari. Qui hoc facere, licet perprius requisitus, usque tunc distulerat,⁸ principaliter propter teneritudinem etatis dicti regis, qui tempore sue dicte⁹ electionis vix XVII annum¹⁰ attingere dicebatur. Tamen quia ex tunc effluerant¹¹ tres anni et amplius, et sic pro tunc erat majoris etatis, ad hoc procedere deliberavit¹². Ordinavit tamen quod prepararentur et disponderentur illa que in simili facto erant alias fieri consueta; que adeo magni¹³ ponderis erant quod bene non poterant perfici de toto anno subsequenti; quo currente, obitus dicti pape intervenit¹⁴, prout infra sequitur¹⁵.

Eodem anno [1377], adveniente tempore estivo, dictus Gregorius¹⁶ papa, propter calores Rome vigentes, ab inde exivit venitque¹⁷ Anagniam¹⁸, ubi moram traxit per totam estatem, cum sit ibi bonus et purus aer.

Et eodem tempore [21 junii 1377] obiit Edoardus, rex Anglie, cui successit in regno Richardus, filius unicus Edoardi principis Wallie¹⁹ primogeniti sui, qui²⁰ paulo ante premortuus erat [8 junii 1376]. Fueruntque in successione hujusmodi posteriorati²¹ alii tres filii regis memorati vigore constitutionis Anglicane, que habet filium debere succedere in omnibus in quibus pater, si viveret, successisset.

Eodem anno [1377], dictus Gregorius papa, in principio mensis septembris, ob devotionem quam singulariter habebat ad passionem

1. ipsum, B. — 2. *omis par A, B.* — 3. *lege etiam, Bal.* — 4. *et, E.* — 5. Wenselaum, A, B. — 6. *omis par E.* — 7. dictum electum electionem *au lieu de* dictos electum et electionem, E. — 8. prius, *ajouté par B, E.* — 9. *omis par B.* — 10. annos, A, B. — 11. confluerant, B. — 12. deliberaverat, B. — 13. magnis (*sic*), B. — 14. intravit, A, B. — 15. prout infra sequitur, *omis par A, B.* — 16. *omis par B.* — 17. *ad, ajouté par E.* — 18. Agnaniam, E. — 19. Vallic, E, Bal. — 20. *omis par B.* — 21. posterioritate, B.

Christi et beatam Mariam virginem, ordinavit¹ que sequuntur. Primo quod in posterum fieret officium integrum, quod super hoc fecit solempniter ordinari de inventione et exaltatione sancte crucis diebus quibus occurreret², cum perprieus in matutinis non dicerentur per earum quamlibet³ dumtaxat⁴, nisi tres ultime lectiones, et alie sex de certis sanctis quorum festivitates dictis occurrerent⁵ diebus. Secundo quod Nativitas beate Marie virginis haberet vigiliam cum jejunio, pro qua etiam officium proprium misse ordinavit, cum tamen perprieus nec esset die illa jejunium, nec missa de vigilia hujusmodi cantaretur.

In⁶ mense vero novembris⁷ [1377] post sequente, dictus Gregorius Romam rediit. Et paulo post memoratus Franciscus de Vico, prefectus Urbis, fuit sibi reconciliatus et pacificatus⁸. In cujus signum idem papa in propria baptizavit quamdam filiam suam, que hac de causa de Viterbio, ubi nata fuerat⁹, Romam fuit asportata.

Intervenientibus autem et¹⁰ tractantibus aliquibus, fuit tunc actum de concordia et pace¹¹ iniendis¹² inter dictum Gregorium papam et Florentinos cum eorum colligatis, qui erant, ut superius est expressum, fere omnes vassalli et subditi terrarum romane Ecclesie in partibus Ytalie consistentium, comitatu Campanie dumtaxat excepto. Fuitque pro appunctuatione et perfectione tractatus hujusmodi de communi partium consensu civitas¹³ Lucana ordinata, ad quam venerunt certi pro parte partium hujusmodi deputati. Et inter ceteros pro parte dicti pape dominus Johannes de Grangia, tituli Sancti Marcelli presbiter cardinalis, illuc fuit destinatus. Qui iter suum proseguendo transitum fecit per civitatem Viterbiensem noviter Ecclesie reconciliatam, ubi fuit receptus cum debitis solempnitate et honore.

Predictis autem pendentibus, memoratus¹⁴ Gregorius papa a juventute¹⁵ satis¹⁶ debilis et valitudinarius¹⁷, ac gravi infirmitate detentus, devote receptis ecclesiasticis sacramentis cum magna cordis contritione, prout Domino placuit, die¹⁸ xxvii mensis

1. ea, *ajouté par B, Bal.* — 2. occurrerent, *A, B.* — 3. dicretur pro earum qualibet, *E.* — 4. per earum quamlibet dumtaxat, *omis par B.* — 5. occurrunt, *A, B, E.* — 6. De, *E.* — 7. novembri, *Bal.* — 8. et pacificatus, *omis par B.* — 9. venerat, et *au lieu de* ubi nata fuerat, *E.* — 10. etiam *au lieu de* autem et, *A, B.* — 11. pace et concordia, *B, Bal.* — 12. *omis par B.* — 13. cujus, *A.* — 14. dictus (*sic*), *ajouté par A.* — 15. diu autem *au lieu de* juventute, *E.* — 16. *omis par A, B.* — 17. valetudinarius, *Bal.* — 18. *omis par A, B.*

martii anni predicti [MCCC]LXXVIIJ, in pace quievit. Fuitque primo corpus ejus¹ delatum ad ecclesiam beati Petri, et ibi, pro eo solempnibus exequiis celebratis, in crastinum translatum et sepultum in ecclesia beate Marie Nove, in qua prius cardinalis existens fuerat intitulatus. Ejus autem obitus fuit occasio ne dictus² tractatus perfectionem habuerit³, aperuitque viam multis malis et scandalis que postea sunt subsecuta.

Iipse⁴ multum dilexit suos, presertim patrem, fratres et nepotes, et alios de domo et genere⁵ suis prodeuntes; quos licet de novo non exaltaverit⁶, cum perprius satis per patruum suum Clemen-tem papam VJ sublimati fuissent, tamen ipsos in suo statu hujusmodi conservavit, secumque tenuit, ac eorum consilio et instigatione ac favore⁷ multa fecit, presertim in promotionibus nonnullorum quibus sufficientiores in moribus et scientia⁸ forsitan reperiri⁹ potuissent. Fuit tamen alias multum virtuosus, Deo et beate Marie virgini singulariter devotus, quibus preces assiduas¹⁰, omni die, cum magnis fervore et¹¹ intentione effundebat. Fuit insuper pauperum et afflictorum pius sustentator, consolator et largifluus¹² benefactor. Dilexit etiam singulariter viros litteratos, multosque ex ipsis suo tempore promovit et exaltavit.

Quamdiu Ecclesie prefuit, quasi continue mentales anxietates habuit¹³ propter turbationes que eidem Ecclesie suo tempore contigerunt¹⁴, quibus, quantum potuit, cum omni¹⁵ diligentia obviavit. Sed plene non valens occurrere, etiam non minus afflictus est in persona, quam gravella¹⁶ adeo gravavit quod dies suos in magna parte minoravit. Nondum enim annum¹⁷ XLVIJ¹⁸ sue etatis¹⁹ attingerat²⁰ quando ejus spiritus, ut pie²¹ creditur, ad superiores evolavit. Vacavitque²² ab inde Sedes de jure carensque pastore vero et legitimo²³ mensibus V et²⁴ diebus XXIIJ.

Porro, ut etiam clareant et videantur illa que dicto currente²⁵ tempore Rome contigerunt²⁶, est²⁷ hic inserendum quod Romani²⁸

1. ejus primo corpus, B. — 2. ejus, *ajouté par B.* — 3. habuerint (*sic*), E. — 4. enim, *ajouté par E.* — 5. genere et domo, A, B. — 6. exaltaverat, B. — 7. ac favore, *omis par E.* — 8. scientia et moribus, B. — 9. reperire, B. — 10. assidue, B. — 11. *omis par E.* — 12. largisflue, E. — 13. habuitque, B. — 14. contingerunt, *mss.* — 15. *omis par A, B.* — 16. gravela, A, B, Bal. — 17. *omis par E;* alias, *ajouté par A.* — 18. LXVIJ, A, B; VIJ, E. — 19. etatis sue, Bal. — 20. attingerat, *mss.* — 21. *omis par A, B.* — 22. que, *omis par A, B.* — 23. viro et legitimo pastore, A, B. — 24. *omis par E.* — 25. durante, A, B. — 26. contingerunt, *mss.* — 27. et, B. — 28. Rome, E.

seu eorum officiales et rectores suo vocabulo Bandarenenses¹ duodecim capita regionum nuncupati, coadunatis sibi aliis quampluribus tam civibus quam foraneis natione Ytalicis, adhuc vivente dicto² Gregorio, tamen infirmante, deliberaverant, succedente obitu ipsius, omnino³ sic operari et facere⁴ quod a cetero in Roma vel saltem in partibus Ytalie curia resideret⁵ et⁶ remaneret. Quod se non posse obtinere extimantes nisi per electionem in papam alicujus Romani vel Ytalici, continuatis et iteratis⁷ vicibus sua fecerunt consilia, in quibus firmiter decreverunt cardinales efficaciter requirere et [h]ortari requisitosque et hortatos forte suis votis non acquiescentes viis et modis omnibus eis possibilibus compellere et artare ut eligerent in papam aliquem qui esset Romanus vel Ytalicus natione, prout ipsorum quamplurimi nonnullis ex dictis⁸ cardinalibus retulerunt, ac etiam quod in consiliis hujusmodi intervenerant⁹ prelati notabiliores¹⁰ nationis ejusdem tunc Rome existentes, per eos specialiter ad hoc vocati. Quorum etiam aliqui ipsos ad hoc incitabant et inflammabant, ymo et eis donaria magna promittebant si ipsos¹¹ eligi procurarent¹². Adveniente igitur obitu dicti Gregorii, predicta¹³ ad effectum deducere volentes, fecerunt sequentia, de malo in pejus continue procedendo. Nam primo cardinales quandoque simul congregatos et¹⁴ quandoque¹⁵ ab invicem segregatos, sepe et sepius requisierunt et [h]ortati sunt¹⁶ ut eligerent in papam aliquem qui esset Romanus vel saltem Ytalicus natione, continue subdentes ita fieri expedire pro conciliatione¹⁷ totius Ytalie, et presertim Romani populi, qui ad hoc in tantum afficiebatur quod si contrarium fieret, contra eos graviter turbaretur, ex quo timendum erat ac¹⁸ verisimile¹⁹ quod insurgerent²⁰ contra ipsos, cum civium corda scirent sublevata et ad hoc fortiter inclinata. Petierunt²¹ insuper ut dicti cardinales de intentione eorum²² super hoc ipsos certificarent antequam conclave ingrederentur. Qui eis²³ responderunt quod de talibus tractari non debebat donec

1. Blandarenenses, B; et, *ajouté par E.* — 2. *omis par E.* — 3. omnes, A, B. — 4. fecerunt, E. — 5. recederet, A. — 6. resideret et, *omis par B.* — 7. iterantibus, B. — 8. nonnulli ex predictis, B; et nonnulli expeditis, A. — 9. interfuerant, A, B. — 10. notabilioris, E. — 11. seipsos *au lieu de* si ipsos, B. — 12. procurabant, E. — 13. predicti (*sic*), A, B. — 14. *omis par E.* — 15. singulos, *ajouté par E.* — 16. quando simul congregatos sepe et sepius requisierunt et quandoque ab invicem segregatos, B. — 17. reconciliatione, Bal.; consolatione, E. — 18. et, B. — 19. ac verisimile erat, Bal. — 20. insurgeret, E. — 21. etiam, *ajouté par E.* — 22. ipsorum, B. — 23. eos, B.

essent in conclavi, sed eo tunc super hoc cum Dei adjutorio mature et debite deliberare intendebant et facere illud quod videretur eis esse melius pro bono regimine Ecclesie et totius populi christiani. Rogaveruntque et requisiverunt ipsos¹ ut cessarent a requestis et verbis² hujusmodi, que minas expresse sapiebant, et ex quibus etiam impressionem³ ipsis per eos fiendam vehementer suspicabantur⁴: quam si facerent, eos ex tunc advisaverunt et intimaverunt⁵ quod si ejus occasione aliquem eligerent, ille non esset papa, sed intrusus. Sed ipsi de istis non curantes, a requestis et verbis suis hujusmodi desistere noluerunt, ymo in ipsis continue perstiterunt⁶. Et⁷ ne cardinales possent Romam egredi aliumque locum adire, ubi eis faciendum fore videretur, pro electione futura liberius facienda, Romani predicti claves et custodiam portarum et pontium Urbis prius existentes in manibus officialium Ecclesie sibi usurpaverunt, passus etiam et portus sui districtus per terram et aquam adeo⁸ claudi et custodiri ordinarunt⁹ quod sine ipsorum¹⁰ scitu, licentia et voluntate ab inde nullus egredi poterat seu exire, nec etiam essent¹¹ aliqui qui eorum malitie obviare possent, quique ne in dictos cardinales insurgerent providerent¹² de remediis opportunis. Nobiles insuper¹³ et principes Romanos ad hoc sufficientes et opportunos, facto edicto publico¹⁴, cum penarum magnarum adjectione¹⁵, de Roma expulerunt, locoque ipsorum rusticos homines effrenatos¹⁶, utique bestiales ac¹⁷ ratione carentes, eorum vocabulo montanarios¹⁸ appellatos, ad dictorum cardinalium terrorem in multitudine innumerabili¹⁹ Romam intromiserunt; qui die noctuque²⁰ armati incedentes, ipsos eorumque²¹ familiares verbis opprobriosis²² et comminatoriis continue flagitabant. Contra ipsorum²³ etiam voluntatem de facto ordinarunt²⁴ custodes conclavis, qui per²⁵ ipsos eligi consueverunt esseque viri probati, in talibus experti, ipsisque confidati²⁶, homines satis eis²⁷ extraneos in talibus omnino inexpertos, de quorum etiam fidelitate multum

1. requisierunt eos, A, B. — 2. suis, *ajouté par A, B.* — 3. impressione (*sic*), E. — 4. supplicabantur (*sic*), E. — 5. incantaverunt, *mss.* — 6. persisterunt, E. — 7. secundo, E. — 8. *sic, ajouté par A, B.* — 9. ordinarunt, B, Bal. — 10. illorum, E. — 11. erant, A, B. — 12. provideretur, A, B. — 13. *omis par E.* — 14. publice, B. — 15. ad[d]itione, E. — 16. effiminatos, A, B. — 17. et, A, B. — 18. montaneros, A, B. — 19. numerabiliter, E. — 20. nocteque, E. — 21. ipsosque eorum, B. — 22. opprobriis, A, B. — 23. *omis par A, B.* — 24. ordinarunt, B, Bal. — 25. propter, B. — 26. confederati, A, B. — 27. *omis par B.*

timere et ¹ suspicari poterant et debebant ², cum essent Romani, qui in cibariis ministrandis et aliis contra ipsos multa mala poterant machinari ³ et operari. Erant etiam simplicis conditionis et infimi generis, sic quod non potuissent aliis malignare volentibus resistere quoquo modo. Ex eorum insuper ordinatione, hora qua cardinales intrare debuerunt conclave, nedum dicti montanarii et rustici, sed etiam ceteri populares Romani ut plurimum ⁴ armati, congregati extiterunt in platea Sancti Petri de directo sita ante portam palatii, ubi dictum erat conclave ⁵ paratum. Qui omnes una voce tumultuosa et horribili clamarunt ⁶ et ⁷ vociferarunt ⁸, aliqui dispositive, *Romanum vel Ytalicum volumus vel habebimus*; aliqui preceptive, *Romanum vel Ytalicum habeamus*; alioquin, etc. Sicque clamantes et vociferantes una cum dictis cardinalibus conclave sunt ingressi ⁹. Propter quorum pressuram nimiam ¹⁰, vix et cum magna difficultate, cardinales conclave intraverunt. Post quorum ingressum predictorum quamplurimi infra palatium remanserunt, ymo ipsum quasi totum occuparunt ¹¹, se ipsos recludentes in cameris et locis quibus dictum conclave circumdabatur, et presertim illis qui de directo erant subtus ipsum ¹², in quibus fractis portis et ¹³ muro violenter subintrarunt ¹⁴. Alii vero ab extra circum circa dictum palatium remanentes, sic et taliter ipsum ¹⁵ circumdederunt quod illud intrare vel exire nullus ¹⁶ poterat nisi incideret in manus ipsorum. Dictis etiam cardinalibus infra ¹⁷ conclave ¹⁸ existentibus, ac in propriis logiis ¹⁹ seu cameris jam reductis, custodibusque conclavis ipsum claudentibus, contra morem solitum, qui est quod nullus debet ad ipsos in conclavi inclusos ingredi usque post electionis pape celebrationem et publicationem, de hoc certificati, ipsum intraverunt duodecim capita regionum cum aliis pluribus ²⁰ ipsos concomitantibus ²¹, petentes quod statim simul omnes ²² in aliquo ²³ loco congregarentur, quia ipsi eis ²⁴ loqui volebant in communi; de quo ipsi valde turbati fuerunt. Dubitantes tamen ²⁵ eorum indignationem ipsosque contra

1. multi timere ac, *E.* — 2. timebant, *A, B.* — 3. inclinari, *E.* — 4. utplurimi, *B, E.* — 5. conclave erat, *Bal.* — 6. clamaverunt, *B, Bal.* — 7. vel, *A.* — 8. vociferaverunt, *B, Bal.* — 9. egressi (*sic*), *E.* — 10. nimia (*sic*), *E;* nimiam pressuram, *A, B.* — 11. occupaverunt, *B, Bal.* — 12. eum, *B.* — 13. in, *E.* — 14. subintraverunt, *Bal.* — 15. totaliter illud, *B;* omis par *A.* — 16. nullus intrare vel exire, *B, Bal.* — 17. intra, *E.* — 18. conclavem (*sic*), *B.* — 19. logiis, *A.* — 20. plurimis, *B.* — 21. comitantibus, *B.* — 22. omnes simul, *A, B.* — 23. alio, *E.* — 24. omis par *B.* — 25. omis par *E.*

eos amplius incitari, si¹ in hoc non² facerent quod petebant, licet eis admodum displiceret³, omnes in capella convenerunt, ubi ipsi affuerunt dicentes : *Domini, pro parte Romani populi alias vos sepe requisivimus ut velitis eligere in papam aliquem qui sit Romanus vel ad minus Ytalicus. Et quia usque nunc quid super hoc facere intenditis nichil nobis clare respondistis, ideo iterato vos de hoc*⁴ *nunc*⁵ *requirimus volumusque ut modo expresse nobis dicatis voluntatem vestram, ut ipsam dicto populo nos mittenti referre valeamus.* Quibus dicti cardinales dixerunt, secundum quod alias in similibus requestis per eos ipsis⁶ factis fecerant, quod non⁷ erat tunc hora de hoc⁸ faciendi mentionem, tamen auxiliante Domino in hoc facere proponebant illud quod videretur eis esse utilius pro bono⁹ regimine Ecclesie, ex quo, ut sperabant, totus mundus et ipsi deberent merito contentari. Qui hoc audientes et male contenti, quia non clarius exprimebant eis mentem suam, ipsis dixerunt : *Et nos*¹⁰ *clare dicimus*¹¹ *vobis quod si non faciatis illud quod petimus, dictus populus de vobis male contentabitur et, ut tenemus, contra vos commovebitur, ex quo sequentur scandala et pericula maxima, quibus de difficili poterit obviari. Et ita prediximus*¹² *vobis, ut bene deliberantes in agendis, provideatis circa securitatem seu indemnitatem personarumstrarum.* Ad que dicti cardinales responderunt, prout etiam alias in verbis similibus responderant, effectualiter protestando : *Ista verba manifeste sonant minas et clare indicant quod impressio et violentia per vos et illos pro quorum parte ea dicitis contra nos procurantur et machinantur. Et ideo expresse nos dicimus*¹³ *vobis quod*¹⁴ *si per vos aut ipsos aliqua contra nos attemptentur*¹⁵, *prout sonant verba vestra, et contingat*¹⁶ *nos*¹⁷ *talium*¹⁸ *occasione aut timore aliquem eligere, credetis habere papam, et non habebitis, quia non erit.* Et sic ipsi conclave exiverunt. Regens vero officium camerarii (qui pro tunc territus justo timore ipsorum, qui eum capere vel interficere fuerant machinati, in castro Sancti Angeli reclusus ad hoc vacare non audebat, prout moris est) ordinavit quod porta¹⁹ conclavis et cetera partes palatii fortiter clauderentur, ne aliqui²⁰ ad loquendum cum ipsis cardina-

1. sed, A, B. — 2. omis par B. — 3. displicenter, E. — 4. de hoc vos, A. — 5. de hoc nunc vos, B. — 6. ipsos, B. — 7. nunc, B. — 8. de hoc tunc hora, E. — 9. omis par B. — 10. omis par E. — 11. diximus, A, B. — 12. predicimus, Bal. — 13. diximus, A, B. — 14. omis par A, B. — 15. attemptetur, E; attemptantur, B. — 16. contingant, B. — 17. vos, E. — 18. talium nos, A, B. — 19. porte, E. — 20. alius (sic), B.

libus contra juris¹ dispositionem aut pro ipsorum invasione ad eos de facili pertingere possent. Sed deputati ad custodiam palatii, qui erant ex² officialibus eorumdem, hec³ fieri minime permiserunt, ymo ex⁴ ipsorum ordinatione alie partes omnes ab illa hora in antea ex toto aperte remanserunt, illam autem conclavis portam⁵ vix et cum⁶ magna difficultate claudi permiserunt satis debiliter, et hoc etiam hora tarda⁷ et inordinata, cum jam fere omnes cardinales⁸ lectos intravissent. Predicti⁹ insuper palatium occupantes et¹⁰ ab omni¹¹ parte circumdantes, tota illa nocte, non cessarunt clamare et vociferare vocibus altis¹² et terribilibus, aliqui : *Romanum vel ad minus Ytalicum volumus, habeamus vel habebimus*; aliqui vero : *Moriantur, moriantur*. Illi vero qui¹³ de directo erant subtus conclave, cum gladiis¹⁴ et lanceis, ipsius solarium fortiter concutiebant¹⁵, ad eosdem cardinales peramplius terrendum¹⁶ et molestandum. Ag[g]regarunt etiam arundines sive cannas siccas et sarmenta in grandi¹⁷ quantitate ad supponendum ignem solarium antedicto. Propter quod¹⁸ dicti cardinales, nec inmerito, turbatissimi, fere totam noctem illam duxerunt insomniam. Qui dum¹⁹ de mane essent congregati in capella suasque audirent²⁰ missas, Romani predicti in loco ipsi²¹ capelle contiguo soloque tamen²² pariete ab ipsis distante adunati voces suas terribiliores, ac²³ altiores²⁴ quam prius, exaltare²⁵ ceperunt in tantum quod vix audiri et intelligi poterant missas ipsorum celebrantes. Campanas insuper grossas campanilis ecclesie Sancti Petri, palatio contigui, ac etiam illam Capitolii²⁶ ad martellum seu modum quo pulsari seu percuti solent cum adunatur populus ad rumorem seu hostium invasionem, indesinenter uno impetu ac²⁷ eodem contextu pulsaverunt. Ad quarum²⁸ sonum²⁹ populares alii, velud furibundi, cucurrerunt³⁰ ad palatium, ut plurimum armati ipsum intrantes, quot[quot]³¹ recipi potuerunt, aliis ab extra manentibus ipsum undique circuientibus³², qui omnes una voce tumultuose et horribiliter cla-

1. omis par B. — 2. de, Bal. — 3. hoc, A, B. — 4. et, B. — 5. omis par E. — 6. omis par Bal. — 7. tarda hora, E. — 8. predicti, ajouté par A, B. — 9. Predicta, E. — 10. ac, A, B. — 11. sui, ajouté par les mss. — 12. artis, A. — 13. omis par B. — 14. glavis (sic), E. — 15. concussiebant, A, B. — 16. terrandum, A. — 17. grande (sic), E. — 18. que, A, B. — 19. cum, B. — 20. audierunt, B. — 21. ipsi in loco, E. — 22. teneri, E; tantum, Bal. — 23. et, A, B. — 24. arciores, A. — 25. exaltarunt (sic), E. — 26. Capitoli, E; Capitollii, A; Capitolonii, B. — 27. ad, B; omis par E. — 28. quorum, A, B. — 29. sonitum, E. — 30. currerunt, A, B. — 31. intra, E. — 32. circumdantibus, Bal.

marunt¹ et vociferarunt se omnino² habere velle papam Romanum vel ad minus Ytalicum. Venientesque³ ad portam conclavis, ictibus et percussionibus validissimis ipsam excutere⁴ ceperunt, alta voce ab extra petentes ut ipsius fenestra per cardinales a parte interiori confestim aperiretur⁵. Quo facto, petierunt ut ipsorum aliqui ad eos ibi venirent locutum⁶. Ad quos de aliorum mandato iverunt tres priores cujuslibet ordinis, qui ibidem viderunt et invenerunt multitudinem innumerabilem armatorum paratorum, ut evidentissime demonstrabant, et eorum verba clare indicabant, statim in eos irruere ipsosque interficere. Clareque et intelligibiliter eis dixerunt quod statim et sine ulteriori mora eligerent in papam aliquem Romanum vel ad minus Ytalicum, haberentque pro firmo quod nisi ita facerent, confestim et indilate et absque quocumque remedio omnes inciderentur⁷ per petias⁸ sive frustra⁹. Et hoc idem eis dixerunt et super eo advisaverunt¹⁰ ipsos aliqui cismontani, qui eos diligebant, ibi tunc existentes de eorum intentione jam certificati. Dicti autem tres cardinales¹¹ conati sunt ipsos cum bonis et blandis verbis retrahere. Sed tunc unanimiter fortius infremuerunt et voces suas exaltarunt. Que cum per ipsos aliis cardinalibus relata¹² fuissent, omnes, nec inmerito, at[t]ōniti et stupefacti cogitare ceperunt et inter se mutuo loqui quid facturi essent. Sed cum clamor¹³ et tumultus predictorum augerentur¹⁴, de subito insultu timuerunt. Fuitque de voluntate aliorum quod dicti tres cardinales, qui prius eis locuti fuerant, ad dictam fenestram redirent causa ipsos retrahendi, si possent; quod si non possent¹⁵ aliter, eis dicerent et promitterent pro parte omnium quod haberent papam Romanum vel Ytalicum, prout petebant, infra horam tertiarum¹⁶ diei subsequēntis, sperantes quod sub hujus promissionis pretextu a suo dicto furore retraherentur. Quod et dicti tres cardinales¹⁷ fecerunt. Sed nec sic alii¹⁸ se¹⁹ retrahere voluerunt, ymo nec cessare ab inceptis. Tunc iidem²⁰ tres cardinales²¹ ad alios redeuntes, et eos de premissis informantes, ad invicem conferre ceperunt quid Ecclesie et ipsis foret expedientius,

1. clamaverunt, *B, Bal.* — 2. omnes, *B.* — 3. que, *omis par A, B;* venientibusque (*sic*), *E.* — 4. percutere, *E.* — 5. et confestim interiori aperirentur, *E.* — 6. locuturi, *E.* — 7. omnis incideretur, *E.* — 8. petras, *E.* — 9. frustra, *mss.* — 10. advisarunt, *B, E.* — 11. tunc, *ajouté par A, B.* — 12. revelata, *E.* — 13. conclamor, *A.* — 14. *omis par B.* — 15. quod si non possent, *omis par A, B.* — 16. tertiam, *B, Bal.* — 17. *omis par E.* — 18. illi, *Bal.* — 19. *omis par B.* — 20. idem, *B.* — 21. *omis par E.*

in predictorum manus incidere, aut contra conceptum¹ seu velle proprium aliquem eligendo ipsorum² inordinate condescendere voluntati. Sed, propter augmentum dictorum clamorum et fortificationem percussione ad portam, extimaverunt ipsius subitam fracturam et sic mortem jam propinquam ipsis imminere; cujus timor³ adeo corda eorum conturbavit quod circa⁴ ulteriorem deliberationem insistere nequiverunt⁵, sed solum ad⁶ hoc declinauerunt ut omnino⁷ ad mortis evitacionem, totis viribus et viis omnibus, intenderent et vacarent⁸. Et quia visum hoc⁹ fuit eis non esse tunc possibile nisi juxta predictorum petitionem et voluntatem eligerent Romanum vel Ytalicum, ad sic faciendum descenderunt et¹⁰ ut instans periculum evitarent, alias tamen minime facturi¹¹, si tunc ibi vel alibi in suis debitis libertate et securitate fuissent, secundum quod aliqui eorum¹² prius secrete in presentia notarii et testium¹³ fuerant protestati, et fere omnes saltim cismontani, duas partes facientes, effectualiter dixerunt in communi. Qui¹⁴ demum sic angustiati¹⁵ et molestati circa qualitates et merita persone eligende debite deliberare non valentes, tandem aspectum habuerunt ad Bartholomeum de Prinhano, tunc archiepiscopum Barensen¹⁶, natione Ytalicum, utpote de Neapoli oriundum. Ipsumque subito et ex arrupto elegerunt, credentes firmiter¹⁷ quod statum hujusmodi, etsi forte pro eorum indempnitate ad tempus acceptaret, ipsum tamen cito post dimitteret, cum de¹⁸ voluntate eorum, que¹⁹ ad hoc libera non fuerat, existeret informatus. Presens enim fuerat in consiliis dictorum Romanorum in quibus violentie pretacte ordinate extiterant, et cum illate fuerunt, oculata²⁰ fide perspexit²¹. Et cum inter alios prelatos tunc curiam sequentes extimaretur bone conscientie ac²² timens Deum, essetque etiam informatus in jure, cum doctor in jure canonico existeret, ac stilo curie, cujus cancellariam tunc regebat, et sic sibi clare constare poterat talem electionem factam per tam notoriam²³ impressionem subsistere non debere, erat verisimiliter sperandum quod statum predictum cum

1. preceptum, B. — 2. eorum, B, Bal.; aliquem ipsorum eligendo, E. — 3. omis par A, B. — 4. citra, Bal. — 5. nequeuntes, B. — 6. de, B. — 7. omnes, A, l. — 8. vitarent, B. — 9. omis par A, B. — 10. omis par Bal. — 11. facturum, B; factum, E. — 12. eorum aliqui, A, B. — 13. testium et notarii, E. — 14. quid, E. — 15. sint angariati au lieu de sic angustiati, E. — 16. Barrensem, A, B. — 17. insuper, E. — 18. pro, A, B. — 19. omis par A, B. — 20. oculate, B; occultate, A. — 21. prospexit, B. — 22. et, B. — 23. tam per notarium (sic), B.

sua et aliorum dampnatione nullatenus retineret. Et ita expresse eo tunc dictum fuit inter dictos cardinales. Qui demum dictis Romanis presentibus, sicque cum instantia fieri poscentibus¹, ipsum intronizaverunt². Qui, ab inde nomine proprio derelicto, Urbanus VJ voluit nominari. Nec fuit fas aut securum remedium dictis cardinalibus Rome existentibus quominus³ paulo post ipsum coronaverunt, ipsumque in ceteris actibus tractaverunt tanquam papam⁴, attento quod Romani in suo priori perverso proposito persistebant. Circa hoc etiam multa⁵ interveniunt que⁶ temeritatem et⁷ violentiam ac⁸ impressionem Romanorum exag[g]erant, ag[g]ravant et clare demonstrant : que recitare omitto⁹ gratia brevitatis, et quia ad eorum dampnationem¹⁰ satis credo¹¹ sufficere que jam scripsi. Que etiam¹² extra conclave attemptata sunt ego ipse, tunc Rome existens, ut plurimum¹³ vidi. Super hiis vero¹⁴ que intra conclave gesta vel dicta sunt me liquide informarunt¹⁵ dicti cardinales, cum quorum pluribus super hiis sepius sum locutus; et prout ea ab eis didici¹⁶, in hiis scriptis redegei, ut ea nescientibus nota fiant, veniantque in memoriam aliorum qui de ipsis mentionem jam fieri audiverunt vel audient¹⁷ in futurum.

1. petentibus, A, B. — 2. intronisarunt, A. — 3. quo minus, B, Bal. — 4. tanquam papam tractaverunt, E. — 5. omis par A, B. — 6. qui (sic), A. — 7. ac, B, Bal. — 8. et, B, Bal. — 9. obmitto, A, B. — 10. onerationem, E. — 11. credo satis, B. — 12. quantum, ajouté par E. — 13. utplurimi, E. — 14. omis par E. — 15. gesta sunt vel dicta me informarunt, A, B. — 16. dedisci, E; didisci, A. — 17. audirent, B.

SECUNDA VITA

GREGORII XI

Gregorius XJ, natione Lemovicus, ex patre Guillermo comite Bellifortis, fuitque¹ electus in papam penultima die [30] mensis decembris in Avinione, et ibidem coronatus in palatio apostolico quinta die januarii, que fuit die dominica, in vigilia Epiphanie. Hic prius vocabatur Petrus dyaconus cardinalis Bellifortis : qui quarta die dicti mensis per dominum cardinalem de Bolonia factus fuit presbiter, et in die Epiphanie celebravit pontificaliter. Seditque annis septem, mensibus duobus, diebus XXVIJ post annos nativitatis Domini MCCCLXXJ. Et in die sue coronationis equitavit per civitatem Avinionis, presente domino duce Andegavensi, qui eum destravit pedes.

Hic eodem anno, pontificatus sui anno primo, in feriis quatuor temporum post Penthecosten, fecit ordinationem [30 maii 1371] duodecim cardinalium, de quorum numero fuit dominus Robertus Gebennensis, qui tunc erat episcopus Cameracensis, qui successit in papatu domino Gregorio XJ.

Eodem anno, in estate sequenti, ivit ad Villamnovam, Avinionensis dyocesis, ubi stetit per aliquod tempus. Multa quidem et alia fecit illis temporibus que non sunt scripta hic.

Anno vero Domini MCCCLXXIIJ², dictus dominus papa fecit processus contra Florentinos; et in fine fuerunt reputati scismatici, et fuerunt projecti de Avinione, et bona eorum capta.

Sequenti anno Domini MCCCLXXV et pontificatus sui anno quinto, in feriis quatuor temporum ante Nativitatem Domini [20 decembris], fecit ordinationem novem cardinalium, de quorum

1. que, *omis par Bal.* — 2. *lege* 1376.

numero fuit dominus Petrus de Judicia, consanguineus dicti domini pape, qui ante paucos dies fuerat archiepiscopus Narbonensis, postea archiepiscopus Rothomagensis, et in sequenti cardinalis, ut dictum est, post mortem domini cardinalis Guillelmi, fratris sui; qui obierat in domo sua propria anno Domini MCCCLXXIIII.

Et dictus dominus papa¹, recedens de Villanova, ivit versus castrum de Novis, et transiens Avinioni, noluit intrare palatium, et postea de Novis ivit ad Orgonum, et de Orgono ad Celonem, et in dictis locis stetit per totam² estatem.

Eodem anno [1375] fuit maxima caristia in tota lingua occitana et in multis aliis locis, taliter quod in Avinione valebat saumata frumenti decem florenis, et in multis aliis valebat viginti, et in aliis valebat XXV et ultra. In Avinione fuit ordinatum inter papam et dominos cardinales quod unusquisque provideret hospitalibus, taliter ut nullus juxta posse fame periret, et ita fuit factum et ordinatum inter eos.

Anno nativitatis Domini MCCCLXXVJ, die martis ante festum Penthecostes [27 maii], fuit missus legatus a latere in Ytaliam dominus Robertus, cardinalis Gebennensis, qui pro Ecclesia multa passus fuit. Et sequenti anno Domini³ MCCCLXXVIIJ venit Romam, ubi tunc papa erat.

Anno nativitatis predictae MCCCLXXVJ, die sabbati intitulata die xiiij mensis septembris, dictus dominus Gregorius papa undecimus recessit ab Avinione, causa eundi Romam. Et dum in palatio vellet ascendere equum, equus vix permisit ipsum ascendere; et quando fuit in villa juxta macellum, ex toto recusavit ipsum portare, et ipsum oportuit ibi descendere⁴ et ascendere alium equum. Et propter hoc et multa alia pericula que postea evenerunt in mari cogitatum et dictum fuit a multis quod contra voluntatem Dei ibat Romam. Die vero xxij dicti mensis intravit Massiliam, transeundo⁵ per Sanctum Maximinum ob reverentiam beate Mariæ Magdalene; et per dictam civitatem Massilie honorifice equitavit, et venit ad Sanctum Victorem, ubi stetit per aliquos dies. Et secunda die mensis octobris intravit galeam, gressum suum arripiendo, et nona die dicti mensis intravit portum Villefranche prope Niciam⁶, et ibi stetit per aliquos dies, quia non erat ausus exire propter tempestatem maris. Et antequam esset ad dictum

1. qui, *ajouté par le ms.* — 2. totum (*sic*), *ms.* — 3. *omis par Bal.* — 4. *dessendere, ms.* — 5. *transceundo, ms.* — 6. *Nissiam, ms.*

portum, dum esset in mari, fuit tanta pestilentia quod oportuit multa bona prohibere de galeis in mari propter elevationem. Die vero xviii dicti mensis intravit Januam, ubi stetit per undecim dies; et exeundo Januam, intravit Portum Dalphinum, a quo non potuit exire propter tempestatem maris; sed ultima die dicti mensis [31] exivit in terram, et ivit ad quoddam monasterium monachorum nigrorum quod ¹ vocatur Sancti Jeronimi, et distat a portu per tria miliaria; ubi celebravit, et fuit factum officium sollempniter, ut est moris. Die vero septima novembris intravit portum Livorne ² prope Pisis, et stetit per novem dies propter tempestates maris. Et ibi presentaverunt Pisani domino pape vitulos, mutones, panem et vinum, et multa alia honorifice, et etiam cuilibet dominorum cardinalium duas botas vini, unam de greco, aliam de clareto, duos vitulos, duos mutones, et quatuor sac[c]os panis, et hospitia cuilibet sufficientia juxta qualitatem ³ loci. Postea venit ad portum de Plumbis [15 novembris] et intravit castrum, et stetit per aliquos dies. Deinde venit in Bacellum. Stetit etiam per aliquos dies. Et ubicumque staret, stabat propter tempestatem maris. Postea venit Cornetum [6 decembris], ubi stetit cum dominis cardinalibus per omnia festa Nativitatis Domini. Anno nativitatis Domini MCCCLXXVIJ, die mercurii xiii mensis januarii, dictus dominus noster papa venit ad portum Hostie prope Romam XVJ miliaribus. Die jovis vero sequenti, que fuit xv ejusdem mensis, venit ad Sanctum Paulum, semper in galea stando per Tiberim. Die sabbati [17] vero fecit celebrare in altari beati Pauli, et ibi audivit missam; fueruntque ibi Romani semper cum eo. Et dicta missa, dictus dominus noster papa intravit Romam cum dictis Romanis satis honorifice, presentibus omnibus dominis cardinalibus, videlicet domino Petro episcopo Portuensi, Johanne episcopo Penestrino, Guillelmo tituli Sancti Stephani in Celiomonte, Francisco tituli Sancte Sabine, Bertrando tituli Sancte Cecilie ⁴, Hugone tituli Quatuor Coronatorum, Symone tituli Sanctorum Johannis et Pauli, Guidone tituli Sancte Crucis in Jherusalem, Johanne tituli Sancti Marcelli presbiteri[s] cardinalibus, Jacobo tituli Sancti Georgii ad Velum aureum, Guillelmo tituli Sancti Angeli, Petro tituli Sancte Marie in Via lata, Petro tituli Sancte Marie in Cosmedin dyaconi[s] cardinalibus. In Avinione vero remanserunt domini Anglicus Albanensis, Egidius Tusculanus, et Johannes Sabinensis

1. qui (*sic*), *ms.* — 2. Liborne, *ms.* — 3. calitatem, *ms.* — 4. Scicilie, *ms.*

episcopi, Petrus tituli Sancte Anastasie et Guillelmus tituli Sancti Vitalis presbiteri, ac Hugo Sancte Marie in Porticu et Petrus Sancti Eustachii dyaconi cardinales, qui postea, [videlicet] dictus cardinalis Sancti Eustachii, sequutus fuit papam in Ytaliā. Petrus cardinalis Narbonensis, tituli Sancti Clementis, qui sequutus fuerat papam, obiit in civitate Pisana decima nona ¹ die mensis novembris [1376], et in ecclesia cathedrali Sancte Marie fuit traditus in commendam anno MCCCLXXVJ, qui postea translatus fuit Narbonam et tumulatus in sepulcro suo pulcher[r]imo, quem ipsemet ibidem fecerat edificare. Et sic equitando dictus dominus papa per Romam pontificaliter venit ad Sanctum Petrum cum maxima multitudine populi, et erat quasi hora vesperorum; et etiam alia maxima multitudo Romanorum expectabat eum in platea ² Sancti Petri cum magnis cereis illuminatis in maxima quantitate, et etiam omnes lampades ecclesie Sancti Petri illuminate ³, que erant in numero, ut dicitur, quasi octodecim mil[l]ia. Die vero vicesima prima dicti mensis [januarii], qua erat festum sancte Agnetis, celebravit summo mane secrete, januis clausis, in altari Sancti Petri, et posuit Veronicam sanctam supra altare; et dicta missa, retulit eam in loco suo. Item ibidem celebravit pontificaliter in festo cathedre sancti Petri, et etiam in festo Pasche [29 martii]. Item sextadecima die mensis maii ejusdem anni, que erat vigilia sancta ⁴ P[enthecosten], venit ad ecclesiam patriarchalem Sancte Marie Majoris, ubi in crastinum [17 maii] celebravit. Et in sequenti die [18 maii] ivit ad Sanctum Johannem Lateranensem; postmodum, die sequenti [19 maii], ad Sanctum Paulum. Exiit vero in dicta ecclesia Sancte Marie Majoris usque ad diem sabbati post festum corporis Christi [30 maii]. Et dicta die exivit de Roma pro eundo Anagniam, et secunda die junii anni predicti intravit Anagniam, et stetit ibi usque ad quintam diem novembris. Qua die exivit de dicta civitate pro revertendo Romam, et septima die ejusdem mensis intravit Romam. Die vero vicesima septima mensis martii anni Domini MCCCLXXVIIJ, in secunda hora noctis, in palatio apostolico, diem suum clausit extremum. Sollempnitas vero exequiarum suarum facta fuit honorifice, ut decebat. In crastinum [28 martii] vero fuit deportatum [corpus ejus] sollemniter ad Sanctam Mariam Novam sitam ⁵ prope Capitolium, ubi novena fuit

1. vicesima au lieu de decima nona, Bal. — 2. plathea, ms. — 3. omis par Bal. — 4. sancti (sic), ms. — 5. scitam, ms.

integre completa. Factaque no[ve]na, omnes domini cardinales venerunt ad Sanctum Spiritum, et fecerunt ibi celebrare missam de Sancto Spiritu. Et dicta missa, fuerunt ibi Romani.

Et tunc [7 aprilis 1378] domini cardinales ordinaverunt inter eos quod quinque Romani, videlicet duo episcopi et tres layci, cum tribus Ultramontaneis seu Gallicis, quorum nomina erant ista : videlicet dominus episcopus Massiliensis, P[etrus] de Murlis et Bertrandus de Veyraco..... Qui quidem octo debebant cognoscere et honeste servare ipsum conclavum et ipsos dominos cardinales ab omni mala perturbatione, et impedimento ac molestia, etc., itaque attendere et servare iuraverunt. Et dicta die¹ intravit fulgur inflammatum² in conclavi cum magno tonitruo, et fregit aliquantulum coperturam et plura alia, et postea exivit per fenestram, videntibus omnibus ibi presentibus. Sub illa vero confidentia sacramenti Romanorum dicti domini cardinales die septima aprilis intraverunt ipsum conclavum, officialesque Romanorum omnes armati cum maxima multitudine Romanorum intraverunt etiam cum dictis dominis cardinalibus. Et quando socii dictorum dominorum cardinalium et alii prelati,... dominus episcopus Massiliensis, qui locumtenens camerarii erat (qui dominus camerarius posuerat se in castro Sancti Angeli tam pro custodiendo personam suam quam pro custodiendo dictum castrum), dixit Romanis predictis ut exirent de conclavi, et permetterent ibi stare dominos cardinales, quia volebat et intendebat claudere conclavum, ut facere possent illud quod debebant. Tunc vero isti maledicti Romani nolebant exire; transactaque³ quasi una hora, dominus Massiliensis fecit tantum quod exirent preter quadraginta vel quasi. Qui etiam armati erant, et ipsi nolebant exire; sed perquisiverunt totum conclavum per omnes lotgias seu cameras dominorum cardinalium, sub lectis et retro, et in latrinis, dicentes : *Volumus videre si hic sunt homines armorum absconsi, aut si sunt foramina per que aliquis posset intrare vel exire.* Alii vero qui exierant custodiebant portam conclavi clamantes et dicentes alta voce in lingua eorum : *Romano lo volemo lo papa, romano lo volemo.* Tunc vero dominus episcopus Massiliensis eisdem Romanis dixit quod male faciebant quia non exhibant conclavum. Et ipsi Romani responderunt et dixerunt : *Expectamus alios duos officiales istius civitatis qui debent venire ad recipiendum licentiam a dominis car-*

1. sic, lege 6 aprilis. — 2. inflammatus (sic), ms. — 3. transhactaque, ms.

dinalibus. Et tunc quasi in continenti veniunt illi duo; et dum fuerunt infra conclavum, sic [dixerunt] : *Volumus loqui cum omnibus dominis cardinalibus*. Tunc intraverunt omnes parvam capellam, et ibi dederunt eis audientiam. Unusque illorum inveteratus dierum malorum, Deum non habens pre oculis, proposuit coram dictis dominis cardinalibus, dicendo sic :

*Reverendissimi domini mei et totius¹ mundi, totus populus sanctus Romanus recommendat se gratie omnium dominationum vestrarum², supplicando ut dictum sanctum populum placeat et dignemini habere recommendatum. Qui quidem populus sanctus per septuaginta annos et ultra de summo pontifice et pastore stetit orphanus; et cum civitas ista sit capud totius christianitatis secundum ordinationem beatorum Petri et Pauli apostolorum, quibus Jhesus Christus claves regni celorum tradidit dicendo sic, quia tu es Petrus, et super hanc petram edificabo Ecclesiam. Quare cum dicti beati³ apostoli fecerint et ordinaverint hic fundamentum totius⁴ fidei christiane, videmus quia nulli pape efficiuntur sancti nisi illi qui visitant dictum sanctum populum, sicut dominus Urbanus papa V, qui ipsum populum sanctum visitavit, dominusque Gregorius, qui nunc diem suum clausit extremum, etiam sanctus est, prout firmiter credimus, quia etiam visitavit ipsum populum sanctum, Deus vero facit multa miracula pro eo. Quare supplicatur vobis pro consolatione totius populi sancti predicti facere habeatis unum papam romanum, quia hic invenietis multos magnos clericos nobiles, sapientes, ydoneos ad dictum officium papatus gubernandum. Si autem hoc facere non vultis, perquiratis totam Ytaliā; quia bene erit mirum si non invenitur unus ydoneus. Et si hoc facitis, magnam consolationem dabitis dicto sancto populo et etiam toti Ytalie. Si autem facere nolueritis, sciatis, sanctissimi domini mei, quod primo nos, qui officiales sumus, erimus mortui omnes et occisi⁵, et certe⁶ vos etiam omnes, quia bene potestis audire clamorem populi clamantis : Romano lo volemo lo papa, romano lo volemo, o al manco, al manco, italiano. Quibus dixerunt dicti domini cardinales : *Exite aliquantulum foras, et loquamur insimul*. Qui exierunt. Consilio vero habito inter ipsos dominos cardinales, fecerunt dictos Romanos vocari. Et quando fuerunt coram dictis dominis cardinalibus, dominus cardinalis Florentinus, quia primus, dixit eisdem sic : *Nos miramur multum de vobis, quoniam**

1. toscius, ms. — 2. dominorum vestrorum, ms. — 3. omis par Bal. — 4. toscius, ms. — 5. sizi, ms. — 6. site, ms.

*vos estis antiqui sapientes et clerici, habetisque canonicas auctenticas, et scitis bene quomodo debet fieri talis electio, quia talis electio tanti pastoris non debet fieri ex requisitione, favore, metu, aut aliquo strepitu, sed tantummodo dumtaxat ut omnes cardinales unanimiter et concorditer ex nudo in contemplatione divina et inspiratione*¹ *Sancti Spiritus*² *debemus et volumus facere talem electionem, et cum ista non ignoretis, non debetis facere talem requisitionem, nec nos non debemus nec possumus aut tenemur aliquo modo vobis facere responsionem*³. Et in continenti facta ista responsione⁴, alter Romanus fortius requisivit ipsos dominos cardinales, supplicando eis et minando sicut prius. Item etiam quidam alter Romanus eodem modo et fortius proposuit semper minando. Et tunc domini cardinales dixerunt eis sic : *Nos sumus in potestate vestra, et potestis nos occidere, si vultis; sed si sciremus mori, non faciemus nisi illud quod Deus nobis ordinabit et administrabit. Videte, cras dicemus unam missam de Sancto Spiritu, ut moris est, et postea faciemus quod Spiritus Sanctus nobis inspirabit*⁵ *seu administrabit*. Hiis dictis, exierunt dictam cappellam, et Romani cum eis semper litigando, et alii Romani, qui stabant foris clamantes semper unanimiter et concorditer in lingua eorum dicentes ut supra, videlicet, *Romano lo volemo lo papa, ov*⁶ *al manco, al manco, italiano*. Aliqui vero Ultramontani sive Gallici tunc⁷ dicebant : *Si, si, aco isto playce*⁸. Tunc respondebant Romani : *Si en despetto de*⁹ *Xristo o per las clavellatas deeu non l'averemo*¹⁰ *romano o al manco ytaliano, e si no*¹¹ *lo fanno, toti quanti questi cardenali et Franchoyci seranno talhate a petse*¹². Et hoc facientes et dicentes, venit unus illorum Romanorum qui erant infra conclavum; et aperuit fenestram conclavi, et dixit illis Romanis qui clamabant, in lingua sua : *State en pace, car li senhorre cardinali dixsono cossi que carx faranno dixer una messa de lo Sancto Spirito, e poy faran que voy serete contente*¹³. Qui vero Romani maledicti tunc responderunt sic : *No, mo lo volemo, mo*. Et interim ridebant inter se, et unus faciebat alteri signum ut plus clamarent ut supra. In circuitu vero conclavi erat maxima

1. expiratione, *ms.* — 2. Spiritus sancti, *Bal.* — 3. responcionem, *ms.* — 4. responcione, *ms.* — 5. aspirabit, *ms.* — 6. o, *Bal.* — 7. *omis par Bal.* — 8. esto pla, *Bal.* — 9. in dispetto di, *Bal.* — 10. avremo, *Bal.* — 11. se non, *Bal.* — 12. tutti quanti questi cardinali et Francesi saranno tagliati a pezze, *Bal.* — 13. State in pace, perche li signori cardinali dicono cosi che domani faranno dire una messa dello Spirito santo, e poi faranno che voi sarete contenti, *Bal.*

multitudo Romanorum cum caboris et flautis, et eodem modo¹ clamabant fortiter juxta posse. Et transactis² quasi tribus horis noctis, dominus Massiliensis fecit tantum cum ipsis Romanis quod exierunt conclavum, sed non permiserunt conclavum claudere, ymo dicebant quod intendebant ipsum intrare et exire quando eis placeret. Et interim dominus Massiliensis duxit illos magnates et officiales in camera papali, et fecit poni mensas, et dedit eis ad comedendum et bibendum quantum voluerunt, et fecit tantum cum eis quod permiserunt claudere ipsum conclavum. Tamen bene perquisiverunt totum palatium et totum hospitium domini Camerarii, et totum illud quod invenerunt depredaverunt, et in majori parte vinum devastaverunt tam bibendo quam per terram prohibiendo. Omnis vero clamor iste duravit per totam illam noctem. Et quando venit in crastinum, in die jovis, que erat octava dies aprilis, dicti Romani miserunt quesitum omnes alios Romanos ad juvandum in clamore et terrore. Et ut citius³ venirent et magis tumultus fieret et rumor, venerunt ad campanile Sancti Petri juxta palatium, et fregerunt portam, et ascenderunt ipsum campanile, et omnes campanas repicaverunt et pulsaverunt ita terribiliter quod videbatur esse ignis per totam Romam. Et in momento venit tantus tumultus et innumerabilis populus maledictus Romanus cum gladiis et fustibus quod videbatur quod vellent omnes Transmontanos et Gallicos occidere aut capere. Et quando domini cardinales audierunt tantos rumores et tumultus populorum, fecerunt quod dominus cardinalis Sancti Petri ivit ad januam conclavi, et fecit aperiri fenestram. Et dum loquebatur cum eis ut tacerent et expectarent aliquantulum, quia intentio erat dominorum cardinalium ut complacerent eis in hiis que petebant, illi autem qui stabant a longe querebant et petebant quid hoc esset. Qui responderunt : *Dominus cardinalis Sancti Petri*. Et illi intellexerunt quod dictus dominus cardinalis Sancti Petri esset papa, et clamaverunt : *Papam habemus cardinalem Sancti Petri*. Et cum ista voce exierunt Romani quasi pro majori parte clamantes per villam et dicentes : *Viva, viva, Sancto Pyetro*. Et iverunt ad hospitium suum sic clamantes, et depredaverunt et destruxerunt omnia que habebat in ipso hospitio, et interim dicti domini cardinales steterunt aliquantulum in pace. Et dum ipsi domini cardinales essent in miserrimo prandio, Romani videntes quod non aperiebant portas,

1. medio, *ms.* — 2. transhactis, *ms.* — 3. scitius, *ms.*

venerunt cum terribili furore, et fregerunt portas ipsius conclavi. Et dum eas frangebant, nonnulli dominorum cardinalium fecerunt unum foramen ad fugiendum. Et dum fugam acceperunt¹ per domum domini Camerarii, in qua domo multi maledicti Romani erant, qui in continenti invenerunt dominos cardinales et eos malitiose ceperunt et duxerunt in palatio per maiorem portam ipsius in presentia omnium violenter, ut si essent digni morte, adduxerunt ad conclavum. Alii vero Romani intraverant et fregerant dictum conclavum, et depredabant[ur] omnia que habere poterant de cameris dictorum dominorum cardinalium. Tamen servitores dictorum dominorum cardinalium reservaverunt aliqua bona ex favore aliquorum Romanorum qui erant de familiaritate eorum.² Dicti vero maledicti Romani tenebant dominos cardinales et dicebant : *Vere ab hinc non exietis donec feceritis nobis papam Romanum vel Ytalianum.* Qui responderunt : *Nonne habetis vos dominum Sancti Petri?* Et dominus cardinalis de Britannia induit sibi clamidem. Tunc dicti maledicti Romani receperunt eum, et iuraverunt sibi induere clamidem, ponentes eum supra altare, impendendo³ eidem reverentiam, osculandoque eidem⁴ pedes et manus. Et ipse, ut fidelis catholicus, noluit acceptare. Ymo clamabat : *Permittatis me ire, quia ego non sum papa, nec volo esse.* Tunc respondentes increpabant eum dicentes : *O caye me pilha aquesto bacone.* Qui plus clamabat et maledicebat eos ut eum dimitterent. Et dicti Romani, videntes hoc, dixerunt : *Va, que tu sies maledicto*⁵. Et dimiserunt eum. Et tunc servitores sui accesserunt ad eum, et receperunt eum quasi mortuum pre nimia fatigatione Romanorum, et deportaverunt eum in cameram papalem, ministrantes ei, et ibi requievit. Et interim omnes domini cardinales dixerunt Romanis : *Permittatis nos recedere, quia vere*⁶ *vos habetis papam, et cras veniemus hic, et sollempniter, ut moris est, publicabimus eum.* Et tunc dimiserunt eos. Et recesserunt pedes, unus sine capa, alter cum capa, alter sine capucio, soli, sine sociis scutiferis. Sed maledicti Romani armati associabant eos taliter quod videbatur ut ducerent eos ad carcerem. Et dum associabant dominum cardinalem de Luna transeuntem⁷ per pontem Sancti Angeli, illi qui erant in custodia castri cogitantes quod ducerent ipsum ad car-

1. arripuissent, *Bal.* — 2. et, *ajouté par le ms.* — 3. incumbendo, *ms.* — 4. ejusdem, *Bal.* — 5. che tu sia maledetto, *Bal.* — 6. vero, *Bal.* — 7. Lune transientem, *ms.*

cerem, irruerunt in eos; sed dominus cardinalis dixit eis : *Permittatis, quia ipsi associant me usque ad domum meam*. Et permiserunt. Et interim aliqui dictorum Romanorum, qui erant bene armati, furore repleti, reversi sunt ad plateam Sancti Petri clamantes terribiliter : *Mueyro le bratone*¹ *toti quanti et le franchilone*. Et cum isto clamore venerunt ad domum domini cardinalis de Britannia, et depredaverunt omnia que invenerunt, et abstulerunt sibi capam, et ceperunt omnes familiares suos quos poterant invenire, vestes et omnia que habebant eis abstulerunt, et aliquos ad carceres duxerunt. Et interim venit dominus Guido de Proinis, qui tunc erat senator Urbis, et increpavit Romanos, et invenit dictum dominum cardinalem solum, et ordinavit quod iret ad domum domini cardinalis Sancti Eustachii, et ivit sine capa et capucio. Domini cardinales stabant unusquisque in domo sua cum maximo timore. Facta autem nocte², aliqui illorum³ dominorum cardinalium pre timore dissimulate intraverunt castrum Sancti Angeli, et aliqui exierunt Urbem, aliqui vero in domibus suis remanserunt. Et die crastina, que erat die veneris ix aprilis, post prandium, venerunt ad palatium, ex[c]eptis illis qui exierant Urbem; et congregati insimul in capella⁴ vocaverunt archiepiscopum Barensensem, et publicaverunt ipsum fore papam, et induerunt, cantantes cum miserrima voce *Te Deum laudamus*, pulsando campanam, et impenderunt⁵ ei reverentiam, ut moris est. In die vero sancto Pasche, que erat xvij⁶ aprilis, fuit coronatus, et equitavit processionaliter, ut moris est, ad Sanctum Johannem Lateranensem, et ibi fecit cerimonias⁷ suas, et reversus in prandio ad palatium Sancti Petri.

Post paucos vero dies domini cardinales inceperunt exire Romam, duo una die, unus alia, unus cum licentia, alter sine licentia, et sic de aliis, taliter quod nullus Gallicus remansit; et omnes iverunt Anagniam, volentes procedere contra dictum intrusum, qui sic violenter voluit tenere papatum.

Et videns dictus intrusus sic omnes cardinales recessisse, exivit⁸ Romam et die xxvj junii equitavit quasi stultus sine cruce precedente et sine corpore Christi et sine ullo cardinali, et ivit ad unam civitatem que vocatur Tiburis, que distat ab Urbe per xv miliaria, et tenetur a Romanis. Et post paucos dies venerunt ad eum domini

1. bratore, Bal. — 2. nox (sic), ms. — 3. omis par Bal. — 4. cappellam (sic), ms. — 5. incumberunt, ms. — 6. lege xviii. — 7. serimonias, ms. — 8. exire (sic), ms.

cardinales Ytalici, videlicet de Florentia, de Sancto Petro, de Mediolano, et de Ursinis, et steterunt continue per aliquos dies.

Et stando domini cardinales, videlicet Lemovicensis, de Agriolio, Gebennensis, Glandevensis, Pictavensis, Britannie, Ambianensis, Vivariensis, Majoris monasterii, Sancti Eustachii, Sancti Angeli, de Vernhio et de Luna in Anagnia¹, et ibi steterunt per aliquos dies in consilio cum eis, et postea reversi sunt ad dictum intrusum. Et post paucos vero dies dominus cardinalis de Ursinis venit iterum Anagniam, deinde reversus est ad dictum intrusum; et mora facta cum eo per paucos dies, ex toto omnes dimiserunt eum, et venerunt prope Anagniam per octo miliaria, ubi postea magno steterunt tempore.

Post hec vero dominus Petrus, archiepiscopus Arelathensis, Sedis apostolice atque sancte romane Ecclesie camerarius, de consensu et ordinatione dominorum cardinalium, qui bene totum factum cordi habebat cum domino comite Fundorum, mandato eorum mandavit domino Bernardo de la Sala ut veniret cum gentibus suis armorum pro custodia sacri collegii, ne forte venirent Romani et tollerent locum et gentes. Et veniens dictus dominus B[ernardus] cum gentibus suis de partibus Viterbii, transiens² prope Romam juxta unum pontem, veniunt Romani in maxima multitudine armati contra eum. Et dictus dominus B[ernardus] rogabat eos ut permitterent ipsum transire. Qui responderunt : *Vere tu non transies*³, *ymo hic cum tota gente tua morte morieris*. Et videns dictus dominus B[ernardus] Romanos ita furiosos in eum, congregavit omnes gentes suas, et facto maximo clamore irruit in eos. Qui subito Romani⁴ fugam ceperunt hinc inde; et in fuga illa mortui fuerunt de Romanis quasi quingenti, et multi captivati [16 julii 1378]. Et sic dictus dominus B[ernardus] cum gentibus suis transivit⁵ pontem, et venit Anagniam.

Die vero nona augusti ejusdem anni [1378] procedentes in declaratione domini cardinales Gallici fecerunt celebrare sollempniter unam missam de Sancto Spiritu in ecclesia majori Anagnie per dominum patriarcham Constantinopolitanum, natione Ytalicum⁶, de comitatu Fundorum. Et dicta missa, ipsemet sermocinavit. Et post sermonem fecerunt legere per unum clericum declarationem contra intrusum, cujus tenor talis est :

1. Anagniam (*sic*), *ms.* — 2. transciens, *ms.* — 3. transcies, *ms.* — 4. *lege* Romani subito, *Bal.* — 5. transcivit, *ms.* — 6. Ytalicus (*sic*), *ms.*

Miseratione divina Johannes episcopus Penestrinus, Guillelmus tituli Sancti Stephani in Celio monte, Bertrandus tituli Sancte Cecilie¹, Robertus tituli basilice XII Apostolorum, Hugo tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum, Guido tituli Sancte Crucis in Jherusalem, Johannes tituli Sancti Marcelli, G[eraldus] tituli Sancti Clementis presbiteri, Petrus tituli Sancte Marie in Via lata, Petrus tituli Sancti Eustachii, Guillelmus tituli Sancti Angeli, Petrus tituli Sancte Marie in Cosmedin dyaconi sancte romane Ecclesie cardinales, facientes ultra duas partes omnium cardinalium in Urbe existentium tempore obitus sancte memorie domini Gregorii pape XI et eo tempore quo sui successoris debuit in eadem urbe electio celebrari. Urget nos Christi caritas, urget et zelus fidei, urget certe² Petri navicula, quam continuis³ concussam fluctibus cernimus procelloso⁴ in equore nauta piratico circumdati, urget archa federis Dominique novorum Philisteorum⁵ impetu Israelitarum erepta de manibus, prophanis sacerdotibus pretio populi in ministerium tempore est relictā, urgent⁶ vasa sacrarii, que Jherusalem ad Babilonem portata sunt, quibus temerariam manum iniecit presens Babilonius Balthazar sic ut eis ad usus proprios potiatur, urget Domini inconsutilis tunica, que jam sorte non uni traditur, ymo sub sobna hoc partienda⁷, si possibile foret, ministris Sathane exhibetur, urget pudorate sponse Christi calamitas, que vim quam patitur egre ferens, nos omnes jam de tarditate arguens impellit⁸ ad debitum, ne ob defectum obsequii lenonum⁹ pateat incursibus et infelicibus manibus attrahenda¹⁰ linguatur, urget ultra hec omnia singularis illa affectio quam vos erga ort[h]odoxe fidei conservationem habere¹¹ cognovimus ut ea que hiis novissime lapsis temporibus in vacatione romane Ecclesie occurrerunt serenitati¹² regie nota fiant; ne forte vulgaris opinio, que veritatis ignara errorem sepe percurrit, vos in hac parte traheret ad illa forsitan¹³ opinanda que nec veritatem sapiunt nec catholice fidei se coaptant¹⁴. Non enim revocamus in dubium quin sicut magister et rex omnium providus dispensator vos pre aliis voluit regale conscendere¹⁵ solium regnique septrum tenere, sic dum lamentabilem casum ipsius Ecclesie sponse sue matrisque vestre et fidelium omnium per presentis scripture paginam, quam pro rei geste¹⁶ veridico te-

1. Scicilie, ms. — 2. sorte, ms. — 3. continuas (sic), ms. — 4. procellozo, ms. — 5. Philesteorum, ms. — 6. urget (sic), ms. — 7. forte non uni traditur, immo sub souna hoc percipienda, Bal.; percipienda, ms. — 8. impellat, ms. — 9. Senonum, ms. et Bal. — 10. attractanda, ms. et Bal. — 11. habetis⁷ (sic), ms. — 12. sanitati (sic), ms. — 13. forcitan, ms. — 14. cohactant, ms. — 15. regule concedere, ms. — 16. rey gesti (sic), ms.

*stimonio mittendam decernimus, senseritis*¹, *pia certe*² *compassionis viscera movebuntur, mens ex[c]itabitur regia, auferetur opinio, et gementi matri non deerit tam probati filii presidium*³, *ymo sub corona capitis illius protegetur. Nulla ergo vos obumbrate veritatis seducat falerata opinio, nulla scriptura propter hec haut certos reddat, nulla nuntiorum multiplicata congeries lacteis suis, fecte tamen compositis, sermonibus regias sic aures demulceat quin sedenti arido super circulo et ad nil aliud quam lamentosis luctibus jam vacanti subveniat rapte matri oculus filii hoc cernentis*⁴, *ne raptorum ipsius satietur taliter ingluvies quin filii baculo atteratur*⁵. Nos, igitur, *matris hujus vernaculi, qui vim quam patitur una cum ipsa patimur, nec immerito, incessanter, usque ad hec tempora distulimus in hac re procedere ad actus debitos, metu justo nusquam a nobis absente. Sed ne tam flagitiosi sceleris*⁶ *occultatio mentes fidelium forsā faceret titillare*⁷, *Christi, cujus res agitur, timore anteposito, hominum vero terroribus procul pulsus, volentes potius*⁸, *ubi necessitas hoc exigit, in manus hominum incidere quam delinquere legem Dei nostri*⁹, *ad publicationem processimus infrascriptam, hic*¹⁰, *ut subsequitur.*

*Universis Christi fidelibus miseratione divina, etc., domini cardinales superius in prologo nominati*¹¹, *Anagnie pro nunc, quem locum ad omnia infrascripta peragenda tanquam ydoneum elegimus, prout nobis fuit licitum, existentes, absentibus reverendissimis in Christo patribus dominis Petro episcopo Portuensi, Francisco tituli Sancte Sabine, Symone tituli Sanctorum Johannis et Pauli presbiteris, Jacobo Sancti Georgii*¹² *ad Velum aureum dyacono, eadem miseratione ejusdem sancte romane*¹³ *Ecclesie cardinalibus, tamen pro nostra parte ut propter infrascripta vellent hic convenire una nobiscum litteratorie*

1. senceritis, ms. — 2. vestre, Bal. — 3. prestandum, ms. — 4. subveniant rapte matris oculis filii hoc cernentes, Bal. — 5. sustentetur, Bal.; attestatur, ms. — 6. flagissiozi celeris, ms. — 7. titubare, Bal. — 8. poscius, ms. — 9. vestri, ms. — 10. omis par Bal. — 11. au lieu de domini cardinales superius in prologo nominati Baluze met Johannes episcopus Penestrinus, Guillelmus tituli sancti Stephani in Caelio monte, Bertrandus tituli sanctae Caeciliae, Robertus basilicae XII. Apostolorum, Hugo tituli sanctorum quatuor coronatorum, Guido tituli sanctae crucis in Hierusalem, Johannes tituli sancti Marcelli, Geraldus tituli sancti Clementis Presbyteri, Petrus tituli sancti Eustachii, Guillelmus tituli sancti Angeli, Petrus tituli sanctae Mariae in Via lata, Petrus tituli sanctae Mariae in Cosmedin Diaconi sanctae Romanae Ecclesiae Cardinales, facientes ultra duas partes omnium Cardinalium in urbe existentium tempore obitus sanctae memoriae Domini Gregorii Papae XI. et eo tempore quo sui successoris debuit in eadem urbe electio celebrari. — 12. Laurentii (sic), ms. — 13. romane sancte, ms.

requisitis, apostolica Sede vacante, salutem [et] in Domino vinculum caritatis. Exigit¹ sancte et catholice fidei puritas, exigit² et³ catholici ac christiani populi devotio singularis, exigit⁴ totius ecclesiastici status, clara professio ac salus animarum Christi fidelium singulorum, ut ea quae dissimulata in fide maculam, subversionem in christicola populo, status ecclesiastici enervationem, ac evidentia⁵ animarum inducerent pericula, palam notificentur omnibus, adnuntientur in populis, et juxta doctrinam evangelicam super tecta⁶ predicentur, ne indiscretum⁷ silentium [eos] in errorem⁸ derelinquat qui poterant⁹ erudiri, ac¹⁰ hii ad quos ex officio pertinet¹¹ subjaceant reprehensioni Dei dicentis per Prophetam¹²: Prophete tui videbant¹³ tibi falsa et stulta, nec aperiebant¹⁴ iniquitatem tuam, ut te ad penitentiam provocarent. Cum igitur nuper apostolica Sede vacante¹⁵ per obitum pie et sancte recordationis domini Gregorii pape XJ, qui de mense martii proxime preterito in urbe [Roma] diem suum clausit extremum, nos pro electione futuri pontificis, ut juris et moris est, celebranda¹⁶, in conclave in apostolico palatio, in quo idem sancte memorie dominus Gregorius obierat, deputato¹⁷, una cum prefatis¹⁸ dominis absentibus convenissemus, officiales urbis cum magna multitudine populi pro magna parte armati, etiam¹⁹ ad campanarum pulsationem factam propter hoc congregati, hostili more totum circumdantes ab extra, et ab intus fere implentes palatium, et terrori tam vehementi minas etiam superaddentes quod nisi eligeremus etiam²⁰ sine mora Romanum vel Ytalicum, statim interficeremur, etiam congruo spatio temporis, in quo saltem de persona deliberare possemus, penitus nobis substracto, contra voluntatem et propositum nostrum ad eligendum Ytalicum subito [et] ex abrupto²¹ per violentiam et metum mortis coegerunt invitos. Propter quod, ad evitandum dumtaxat mortis periculum, quod in rumore populi tam furentis²² nobis procul dubio imminebat, alias non facturi, ut etiam publice et²³ palam inter nos tunc²⁴ diximus²⁵, Bartholomeum, tunc Barensem archiepiscopum, in papam duximus eligendum, extimantes ipsum, cui tam neffanda²⁶ intrusio

1. Exhigit, ms. — 2. exhigit, ms. — 3. omis par Bal. — 4. exhigit, ms. — 5. tirennationem, ac evidentiam, ms. — 6. tacta, ms. — 7. indistrictum, ms. — 8. errore, Bal. — 9. poterat, ms. — 10. et, Bal. — 11. pertinent, ms. — 12. per Prophetam dicentis, Bal. — 13. videbantur, ms. — 14. apperiebant, ms. — 15. vacante, ms. — 16. celebrande (sic), ms. — 17. depputato, ms. — 18. preffatis, ms. — 19. et, Bal. — 20. et, Bal. — 21. arrupto, ms. — 22. frequentis, Bal. — 23. tunc, au lieu de publice et, Bal. — 24. omis par Bal. — 25. duximus, ms. — 26. nefaria, Bal.

sicuti et pene toti clero et populo nota erat, talis esset conscientie quod eam nullatenus acceptaret. At ipse proprie salutis immemor, omni pura conscientia procul pulsa, ambitionis alias inaudite ardore maximo inflammatus, presentatione¹ electionis hujusmodi ab illis ex nobis² qui in Urbe remanserant et per officialium et populi diversas [minas] et suas importunas requisitiones extorta³, contra canonicas sanctiones⁴, in scandalum maximum cleri et populi christiani, ac exempli perniciem, electioni hujusmodi, licet nulle et invalide, ipso jure consensit⁵, necnon metu et ipsius [metus] causa adhuc procul dubio perdurantibus in Urbe ipsa intronisatus et coronatus de facto, se papam et apostolicum nominavit, qui a sanctis patribus et jure com[m]uni apostaticus et anathematizatus, antichristus, et totius christianitatis illusor et destructor potius⁶ et merito nominatur; nempe cum ista sua⁷ tam nepharia intrusio in papatu jam sic sit divulgata per orbem veluti tam notoria quod jam alicubi celari⁸ non potest, cum eo tempore, scilicet modicum ante Pascha, facta fuerit, quando de universis partibus christianitatis major adest in Urbe populi multitudo, quod errores quamplurimi pullulare incipiunt, et [cunctorum Christi] fidelium illaqueari conscientie⁹, ipseque diutius expectatus¹⁰, ac in secreto caritative admonitus, immemor salutis proprie, [secum] in precipi[t]um cupiens trahere clerum et populum universum, ad cor redire non curet¹¹, sed inanem¹² et transitoriam mundi gloriam saluti anime proprie ac cunctorum Christi fidelium anteponeus, animo obstinato satagit, totam christianitatem scandalizando, ipsum papatum tyrannice occupare, qui per ostium¹³ non intravit. Nos vero¹⁴ non volentes premissa salvis conscientiis amplius sub dissimulatione transire, ad vestram¹⁵ et¹⁶ omnium Christi fidelium notitiam premissa omnia, licet ipsa [tam] sibi quam pene¹⁷ toti clero et populo existant notoria, deducentes, ipsum anathematizatum et tanquam intrusum in papatu, nulla canonica electione¹⁸ [precedente], totius christianitatis invasorem, qui caput ipsius christianitatis invadere non formidat, destructoremque, qui [ut] sub sua occupatione tyrannica efficere satagit ut fere sacramenta deficiant¹⁹ et [ut] christicola populus

1. presentationem, Bal. et ms. — 2. quibus, ms. — 3. extortas (sic), ms.: extortam, Bal. — 4. sanxiones, ms. — 5. consentiit, ms. — 6. poscius, ms. — 7. placé après intrusio par Bal. — 8. selari, ms. — 9. conscientie illaqueari, Bal. — 10. expectamus, ms. — 11. curetis (sic), ms. — 12. inhanem, ms. — 13. hostium, ms. — 14. omis par Bal. — 15. vestrum, Bal. — 16. omis par Bal. — 17. perire (sic), ms. — 18. electione canonica, Bal. — 19. efficiant (sic), ms.

vero pastore carens ducatur in devium per abruptá¹, publicamus et etiam denuntiamus, vos et vestrum singulos nichilominus sollempniter et publice serie presentium ex[h]ortantes et obsecrantes per viscera misericordie Jhesu Christi ut de cetero eidem [s]celesto viro, qui Dei Ecclesiam et sponsam non erubuit invadere, nolitis aliquid aliter adherere nec ejus factis, mandatis, monitionibus, atque dictis, que omnino sunt falsa simulatione imbuta, aliquid aliter obedire, cum jam² eundem per alias nostras patentes litteras [exhortati et obsecrati fuerimus] et per presentes exhortamus et obsecramus sollempniter et publice³, etiam⁴ per eadem viscera, ut de fine cogitans, ad quem jam ipsum trahit plenitudo dierum, ad Deum et puram conscientiam dirigat aciem mentis sue, ipsamque beati Petri sedem sanctissimam, quam sine canonico titulo occupat, liberam et vacuam [omnino] dimittat,⁵ insignia deponat papalia, [et] ab administratione spiritualium et temporalium papatus et romane Ecclesie absterneat⁶ indilate, et alias Deo et Ecclesie sue sancte per fructus vere penitentiae satisfacere studeat juxta posse; quod si fecerit, gratiam Dei, gloriam mundi, et laudes cleri et populi universi ac acerbarum⁷ penarum per jura communia sibi impositarum et imponendarum remissionem cum misericordiosa indulgentia merebitur obtinere, alias indignationem Dei omnipotentis ac beatis-simorum apostolorum Petri et Pauli sanctorumque omnium non immerito incursum; nosque divinum et humanum auxilium, cum Christi sponsa et omnium christianorum communis mater per ipsum procul dubio violeetur⁸, invocabimus, aliisque utemur remediis per canonicas sanctiones⁹ concessis, ab inde in antea nullam spem de misericordia habiturus. Datum Anagnie rectoratus provinciarum¹⁰ Campanie et Maritimae; quem locum propter probitatem et fidelitatem constantissimam magnifici viri Honorati Gaytani, comitis Fundorum et dictarum¹¹ provinciarum rectoris, et singularem devotionem quam ad romanam Ecclesiam et fidem catholicam et¹² ad nos gerere comprobatur, tanquam magis securum et ydoneum nobis ut supra ad premissa omnia peragenda duximus eligendum, anno a nativitate Domini MCCCLXXVIII, die nona mensis augusti, prime indictionis, sub propriis nostris signis pendentibus, dicta apostolica Sede vacante.

1. abrupta, ms. — 2. ad, ajouté par le ms. — 3. litteras patentes exhortemur et obsecremur etiam per presentes sollempniter et publice, ms. — 4. et, Bal. — 5. omnia, ajouté par le ms. — 6. obtineat (sic), ms. — 7. asserbarum, ms. — 8. per ipsum violenter procul dubio, ms. — 9. sanxtiones, ms. — 10. placé après Maritimae par le ms. — 11. dictarumque, ms. — 12. ac, Bal.

Johanna, Dei gratia regina Jherusalem et Sicilie¹, ducatus Apulie, et principatus Capue, Provincie et Folqualquerii ac Pedimontis comitissa, justiciariis, etc. Si datum est nobis a superna gratia regere terras, sic debemus in nostro regimine disponere actus nostros illosque continue saluberrimis consiliis roborare ut populi nobis crediti, et de quibus habemus regi regum reddere rationem, fugato quolibet turbulento, serventur innocui, et presertim in causis gravioribus et emergentibus vehementius invigilare debemus pro cura et gubernatione fidelium, ne ipsa regni bona dispositio, que dependere dinoscitur a constantia fidei et ab obedientie² jugo ac viis rectis et salutiferis presidentis, in lapsum corruat, et per contagium pestifere supervenientis materie irrepente nequitia³ per insidiosas⁴ latebras ad diverticula et viarum angustias in sui principio⁵ se corrumpat. Sane credimus in toto regno nostro Sicilie⁶ et in omnibus regnicolis nostrisque comitatibus Provincie et Forqualquerii manifestum, quod etiam ad partes totius Ytalie ac ad remotas et varias mundi partes transivit notitia qualiter occupata Sedes apostolica contra canonicas sanctiones per intrusum illum Tuczillum Pingaurum de Neapoli, olim episcopum Barensensem, qui in trono pestilentie sedens se papam postulat nominari, electissimi et prudentissimi ac reverendissimi viri illi ac patres et domini cardinales apostolice Sedis ostium⁷, per quod intrare debemus ad cognitionem vere fidei, et qui cardinales mundi dici per quamdam dignitatis et virtutum excellentiam⁸ meruerunt, cupientes effugere perniciem animarum suarum, quas ex tanto errore et rerum caligine poterant in profundum perpetue calamitatis infringere, ac de statu mundi, providentia et conservatione fidei ort[h]odoxe, quam periclitari in tanto turbine et rerum naufragio verisimiliter cognoscebant, captato loco et tempore in quibus possent in hiis dare ordinem, et ut mundi machina per summum et verum antistitem canonicè intrantem feliciter regeretur, et factis prius et promulgatis certis declaratoriis opportunis contra intrusum eundem, et deinde invoc[at] et affluente illis Spiritus Sancti gratia, dominum R[obertum], cardinalem tunc Gebennensem, in quem ipsorum cardinalium concorditer et pari voto ab omnibus consideratis circumstantiis resedit⁹ opinio, tanquam in virum magne auctoritatis et sapientie, autorem pacis, ponderatum in consilio, caritate ardentem

1. Scicilie, ms. — 2. hobedientie, ms. — 3. nequiscia, ms. — 4. incidiosas, ms. — 5. principium, ms. — 6. Scilicie, ms. — 7. sedis hospitium, quidem, ms. — 8. excellentie (sic), ms. — 9. recedit, ms.

multiplicibus virtutibus et aliis divinis gratiis redimitum, pro recta gubernatione et naucherio beati Petri navicule ac summum et verum antistitem per vias canonicas elegerunt: quo perducto celerrime¹ ad notitiam majestatis² nostre, nos dirigentes nostre considerationis intuitum ad laudabilia et gloriosa gesta catholicorum principum progenitorum nostrorum regnorum Sicilie³, quorum vita fuit. semper doctrina aliis et regula exemplaris, qui semper obedientes sancte matris Ecclesie fuerunt speculum et quasi quoddam simulacrum cunctis principibus christianis, cultores⁴ et fautores ac defensores catholice fidei, edificatores templorum et ecclesiarum, et pro ipsa fide catholica et sancta romana Ecclesia pugiles et continue preliantes, internis affectibus incepimus cogitare qualiter nos a tanto caritatis fomite descendentes, et velut a sacratissima arbore propagata virgula trahentes originem, possemus rectas vias inspicere, et inspectas et cognitatas per actus meritorios conservare. Sicque ad discussionem tante rei⁵, et ut possemus tanti negotii veritatem elicere, cum de salute anime nostre et bono conscientie ageretur, consulimus magne auctoritatis viros tam de dicto regno nostro quam de partibus extra regnum, et quorum profecto non novit errasse iudicium, magistros scilicet in sacra pagina, doctores legum, et juris canonici professores, diversosque prelatos et presules, et magistros alios in aliis facultatibus, ut mentem nostram securo robore confirmarent, licet ipsa rei essentia cujuslibet iudicio et intellectui sano parerent, cum proprium et naturale sit hominis veritatem discernere⁶, tandem sanctissimi et clementissimi domini nostri domini Clementis pape VII noviter per dictos cardinales electi, et qui summus pontifex meruit appellari, fuit in via in presentia nostri assistentis consilii et multorum processibus aptis demonstrata, quem tanquam dominum nostrum et sancte romane et universalis Ecclesie summum pontificem mente integra, fide firma, et virtute robusta intendimus filialiter revereri, et voce depromimus cordis, et pectoris testimonio comprobare. Verum quia intrusus ille, olim Barensis archiepiscopus, quem furor ambitiosus ar[r]ipuit, obtenebrata sensus caligine, papam [se] flagitat nominari, sicut intelleximus, ad regnum nostrum commissarios seu executores⁷ disposuit destinare et fieri facere pro parte sua tanquam veri et catholici..... potius ficti et pseudoantistitis ordinationes, jussiones pariter et mandata, ex quibus profecto scandala magna possent insurgere,

1. celeberru, ms. — 2. magestatis, ms. — 3. Seicilie, ms. — 4. cultoresvis, ms. — 5. rey, ms. — 6. dissernere, ms. — 7. exscquiores, ms.

seditiones, brige et rixe, ac errores in populo.....
 pariter et rixe, cum unus sol irradiare debeat super clipeo veritatis
 et unus lucere cunctis animantibus super terra, incumbatque nobis
 signanter ex officio presidentie nostre ita curare de subditis ut tempora
 nostri regiminis faciamus felicia, et fideles ipsos ab angustiis et
 noxiis novitatibus preservemus, providimus tam prelatorum quam
 aliorum peritorum et nostri consilii deliberatione matura quod nullo
 modo pro parte dicti Tuczilli, olim archiepiscopi Barensis, intrusi,
 nuntii et executores¹ in regno nostro Sicilie² seu commissarii admit-
 tantur, nec pro quacumque causa spirituali vel temporali executiones
 fieri, ambassi[a]tas exponi, jussiones perfici quomodolibet vel man-
 data, sed penitus rejici³, et in potentia dextere nostre repelli; omnes
 et quascumque personas que pro parte dicti intrusi occulte vel publice
 et in quavis civitate, terra, vel loco talia contra hujusmodi nostre
 voluntatis intentum⁴ quomodolibet attemptarent, quinyomo ipsos ejus
 nuntios, executores⁵, et alios subditos de personis capi volumus resser-
 rari et⁶ arrestari, ac sic captos et arrestatos teneri sub fida custodia
 usquequo aliud duxerimus demandandum. Si quis autem ad hoc
 [auxilium] impenderet tacite vel expresse, publice vel occulte daret
 assistentiam vel favorem, seu in civitatibus, terris, castris eorum et
 locis tales commissarios, hujusmodi executores, vel ambassiatores
 admitterent, et executiones⁷ hujusmodi, ambassiatas, jussiones, et
 mandata fieri paterentur⁸, notam inobedientie⁹, sive comes, sive
 baro, seu nobilis, aut burgensis, cujuscumque status aut conditionis,
 etiamsi regali dignitate fungerentur, aut universitas aut persona sin-
 gularis existeret, volumus incurrere ipso facto. Quare fidelitati tue de
 certa nostra scientia mandamus expresse quatenus formam presentium
 per terras et loca jurisdictionis tue, famosas maxime, etiamsi capita-
 neos habeat, divulget ex more et faciat¹⁰ per competentia officia publice
 divulgari, factururus fieri de executione¹¹ presentium cum earum forma
 competentia publica consimilia instrumenta; quorum aliqua penes
 te retineas, cui.... temporis producenda reliqua ad curiam no-
 stram mittas. Nos enim quod in aliis provinciis, terris et locis dicti
 regni fiat modo simili presentium divulgatio scribimus nostras con-
 similes litteras ipsius regni nostri aliis justiciariis. Datum in castro

1. exeutores, ms. — 2. Scicilie, ms. — 3. reici, ms. — 4. intemptum, ms.
 — 5. exeutores, ms. — 6. et etiam au lieu de resserari, Bal. — 7. execu-
 tiones, ms. — 8. peterentur, ms. — 9. inhobedientie, ms. — 10. facias, ms.
 — 11. exequione, ms.

Ovi prope Neapolim per virum magnificum Luzorium Zurulum de Neapoli, militem, logothetam et prothonotarium regni nostri, collateralem consiliarium et fidelem nostrum dilectum, anno Domini MCCCLXXVIIIJ, die xx novembris, secunde indictionis, regnorum¹ nostrorum anno trigesimo sexto. Cum autem nulla res inchoari debeat de qua non prius ratio sit habenda et reddenda causa probabili argumento, prescriptas litteras in forma predicta non solum destinari iussimus et fecimus per diversas et varias regni nostri provincias, sed qui contra contemptores et transgressores prescripte nostre declarationis, mandati, et hujusmodi nostre voluntatis intentus, si qui fuerint, possumus sublata omni reprehensionis² nota procedere recta via, nec liceat universalem notitiam tam apud devotos, benivolos et amicos quam apud nostros subditos, quod omnes actus nostri, in quibus agendis justitie presidio conserventur³ earundem scripturarum litterarum apud diversas et varias mundi partes consulte providimus et fecimus notitiam pervenire. In cujus rei⁴ testimonium presentes litteras exinde fieri et pendenti majestatis⁵ nostre sigillo iussimus muniri. Datum in eodem castro Ovi per eundem virum magnificum Luzorium Zurulum de Neapoli, militem, logothetam et prothonotarium regni Sicilie⁶, collateralem consiliarium et fidelem nostrum dilectum, anno Domini MCCCLXXVIIIJ, die xxij ejusdem mensis novembris, secunde indictionis, regnorum nostrorum anno XXXVJ.

Post hec vero, videlicet xxvij augusti, anno Domini MCCCLXXVIIIJ, omnes domini cardinales exierunt Anagniam, et venerunt ad quamdam civitatem que vocatur Fundis, que distat a civitate Anagnie per XXVIJ milliaria versus Neapolim⁷, et est prope Gayetam, que est portus maris per decem milliaria. Et dicta civitas Fundana est domini⁸ Honorati Gaytani, comitis Fundorum, qui dictus comes gubernavit et conservavit totum sacrum collegium bene et fideliter cum gentibus suis armorum juxta posse. Et stantes dicti domini cardinales Gallici in dicta civitate Fundana, volentes procedere ad eligendum papam, venerunt dicti domini cardinales Ytalici ad dictam civitatem, et die vigesima septembris omnes congregati insimul concorditer elegerunt in summum pontificem dominum cardinalem Gebennensem. Et facta electione,

1. annorum (*sic*), *ms.* — 2. reprehencionis, *ms.* — 3. consonentur (*sic*), *ms.* — 4. rey, *ms.* — 5. magestatis, *ms.* — 6. Scicilie, *ms.* — 7. Neapolis (*sic*), *ms.* — 8. omis par Bal.

antequam publicaretur, recesserunt dicti cardinales Ytalici. Et in crastinum, quod¹ erat xxj septembris, fuit publicatus, et Clemens appellari voluit.

Eodem anno nativitatis Domini MCCCLXXVIJ, die xxviii ejusdem mensis septembris, que fuit die sabbati quatuor temporum, dictus intrusus sive antichristus, Rome existens solus in camera, januis clausis, ordinavit et scripsit XXIX anticardinales; et, aperta camera, ipsemet pulsavit campanam parvam, et omnes intraverunt qui voluerunt intrare, et dixit illis qui assistebant ei : *Ego volo facere cardinales*. Et tradidit secretario suo scriptum quod fecerat, et ille legit et nominavit. Deinde dictus intrusus sermocinavit et dixit : *Ego elegi istos, et volo ipsos esse cardinales*; quorum nomina non sunt hic scripta.

1. que (*sic*), ms.

TERTIA VITA

GREGORII XI

EX APPENDICE
PTOLEMAEI LUCENSIS

Gregorius XJ, natione Lemovicensis, prius vocatus Petrus Bellifortis et nepos Clementis VJ, dum esset cardinalis Sancte Marie Nove, concorditer a cardinalibus electus est in papam in Avinione, anno Domini MCCCLXX, mense¹ decembris. Sedit annis VIJ, mensibus IIJ, diebus....., et sepultus est Rome in ecclesia dyaconie Beate Marie que Nova nuncupatur. Et cessavit episcopatus dies X.

Hic enim, dum esset annorum circiter² XVIIJ, sancte memorie Clemens VJ, ejus patruus, eum in dyaconum cardinalem sancte romane Ecclesie assumpsit. Et ne carni et sanguini acquievisse videretur, continuo eum excellentissimis doctoribus juris utriusque et aliarum scientiarum non vulgaribus preceptoribus tradidit erudiendum. Qui ita in multis scientiarum generibus profecit ut non modo mediocris, sed eminentissime scientie doctor a cunctis haberetur. In tantumque³ culmen et famam doctrine evasit⁴ [ut] a famosissimis Ytalie doctoribus, a Baldo precipue de Perusio in cathedra legente⁵ jus civile,⁶ ejus opiniones et dicta adducerentur in medium, sepiusque ejus dicta allegans diceret⁷: *Dominus noster in hac lege sic dicit*, intelligens de domino Gregorio XJ, cujus scripta non ad mediocres solum, sed ad eruditissimos⁸ jam

1. mensis (*sic*), *mss.* — 2. *omis par B.* — 3. tantum, *B.* — 4. evasit doctrine, *B.* — 5. legenti, *mss.* — 6. ut, *placé ici par A.* — 7. allegaret dicens, *Bal.* — 8. evidentissimos, *B.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5127, fol. 364 r°-365 r°.
B = Bibliothèque Laurentienne, ms. XIV, 19, fol. 294 v°-295 v°.

pervenerant. Vite etiam innocentissime fuit, placidus in moribus et super omnes humilis et devotus, vultu palidus¹ et complexionis admodum delicate².

Dum enim in palatio Avinionensi moram traheret, et die quadam in aula deambulans, comitante eum episcopo quodam, ejus cubiculario, diceretque Gregorius³ episcopo : *Domine episcope, quare non vaditis ad ecclesiam vestram?*⁴ et continuo episcopus respondens diceret⁵ : *Et vos, pater sancte, quare ad ecclesiam⁶ vestram non acceditis?* intelligens de Romana, que sedes est Petri et Christi vicarii⁶, ita animo compunctus est et in⁷ conscientia tactus ut statim de veniendo Romam cogitaret.

Erat per idem tempus totum fere Ecclesie⁸ patrimonium in Ytalia, opera Florentinorum, per tyrannides⁹ plurimos Ytalie occupatum. Et hinc¹⁰ occasione sumpta¹¹, paucis hujus sui secreti consciis, paratis galeis¹², contra attinentium et amicorum voluntatem Romam venit, que annis ultra septuaginta, a tempore videlicet Clementis V, romani pontificis presentia, qui in Urbe continuo resideret, privata fuerat. Intravit ergo Urbem¹³ cum ingenti Romanorum omnium letitia¹⁴ et incredibili applausu receptus, acclamantibus cunctis : *Benedictus qui venit in nomine Domini pastor supremus!* Gaudebant omnes videre sanctum pontificem, dimissis parentibus et notis, dimissa patria propria, spretis omnium persuasionibus ut non veniret, in sede propria collocatum.

Dum sic Rome moraretur veluti pastor bonus et Christi¹⁵ verus imitator, agere cepit via pacis ad reducendum populum Florentinum, qui nimis se ab Ecclesia separaverat, multaque contra Ecclesiam commiserat; propter que fuerant anathematizati, gravati et reaggravati majores de civitate, et civitas interdicto supposita. Pro qua reductione et pace cum dictis Florentinis tractanda et firmanda et recuperatione terrarum Ecclesie, misit [1378] ad eos legatum de latere dominum Johannem, tituli Sancti Marcelli, cardinalem Ambianensem. Ante cujus legationis finem, sicut Domino placuit, dominus Gregorius infirmatur et Rome moritur, die xxvii martii, anno Domini MCCCCLXXVIII, cum omnium multo dolore

1. placidus, B. — 2. delicatus, B. — 3. Gregorio (sic), B. — 4. Respondit ei episcopus au lieu de et continuo episcopus respondens diceret, B. — 5. omis par B. — 6. propria, ajouté par Bal. — 7. omis par B. — 8. omis par B. — 9. tyrannos, Bal. — 10. hujus, B. — 11. omis par B. — 12. paratis galeis, omis par B. — 13. Urbem ergo, B. — 14. letitia omnium, B. — 15. vicarius et, ajoutés par B.

et merore, et vere dolore presago futurorum malorum, longi videlicet scismatis, quod ex ipsius morte in Ecclesia Dei secutum est; cujus initium et causa inferius seriose describitur, veritatem sequendo, sicut prope¹ accidit in facto², licet aliter forte ab aliquibus casus³ hujusmodi scismatis ponatur in terminis.

1. proprie, *Bal.* — 2. accedit infectio *au lieu de* accidit in facto, *B.* — 3. causa, *B.*

QUARTA VITA

GREGORII XI

EX CONTINUATORE WERNERI

CANONICI BUNNENSIS, DESUMPTA

Gregorius XJ, natione Lemovicensis, ex patre Rogerio, prius dictus Petrus de Belloforte, Sancte Marie Nove diaconus cardinalis, ac nepos bone memorie domini Clementis pape VJ predicti, eligitur¹ Avinione² anno Domini MCCCLXX in vigilia Epiphanie [5 januarii 1371, n. st.]. Sedit annis VIIJ, mensibus IJ, diebus XXVJ.

Hic ante suam electionem vovit, Sede vacante, quod si eligeretur in papam, veniret ad propriam sedem. Et ideo retrahi ab hac intentione nequivit. Sepius enim per collegium, parentes et regem Francie dissuasum est ei, diversis et arduis impedimentis objectis. Que omnia forti animo superavit, adeo ut matri prostrate ad limen aule, quando recessit, nudo pectore, cum maximo ululatu dicenti : *Fili, quo pergis ? nunquam ulterius te videbo*, corpore tamen trans passum non calcato, diceret scriptum esse : *Super aspidem et basiliscum ambulabis*.

Eodem anno sue assumptionis [30 maii 1371], proximis quatuor temporibus, creavit XIJ cardinales, ut posset resistere antiquioribus, qui eum elegerant, et propterea plus quam expediret Ecclesie presumebant tam in consiliis quam in promotionibus et gratiis extorquendis.

Hic refici fecit campanile ecclesie Beate Marie Majoris de Urbe, necnon Lateranensem ecclesiam.

Hic conferendo ordines Petro de Luna, eum assumendo in dia-

1. lege coronatur. — 2. Avinioni, *Bal*.

conum cardinalem ecclesie Sancte Marie [in] Cosmedin, ait : *Caveas ne tua luna patiatur eclypsim*, cunctis astantibus et audientibus et notantibus hec, que postmodum impleta fuerunt. Audiverat enim multiplicia esse diversoria et semitas animi dicti Petri sophismatibus verbisque fallacibus imbuti.

Hic anno Domini MCCCCLXXVJ recessit Avinione versus dictam Urbem cum XXXIJ galeis et pluribus navigiis, adeo ut una civitas apparerent in mari cum simul essent. Intravit autem dictam Urbem die beati Antonii [17 januarii] MCCCCLXXVIJ.

Sed ante dictum recessum, ultimo martii [MCCC]LXXVJ [31 martii] condemnaverat Florentinos et Franciscum de Vico, prefectum Urbis, ac Baptistam, ejus fratrem, propter rebellionem terrarum quam sibi fecerant, usque ad septimam generationem.

Hic indixit vigiliam Nativitatis beate Marie Virginis Anagnie, viij die septembris, pontificatus sui anno VIIJ¹.

Hec omnia contigerunt regnante Karolo IV imperatore, qui dedit potestatem eidem Gregorio pape per suas litteras suo imperiali sigillo munitas MCCCCLXXIJ, sub data Prage, iv nonas [2] augusti, x indictione, et regnorum suorum Romani XXVIJ, Boemie XXVIJ², Imperii vero XVIIJ, plenissimam de terris, possessionibus, et quibuscumque rebus Barnabonis³ et Galeacii⁴ Vicecomitum Mediolanensium, eorumque sequacium, colligatorum, et adherentium, quas nomine imperialis vicariatus aut aliis titulis tenebant vel sibi vendicabant, in vicariatum suo imperiali nomine aliis concedendi usque ad X annos extunc in antea.

Iste idem imperator ivit Parisius peregre, ubi coronavit filium Karoli V⁵, regis Francorum, de facto in regem Arelatensem, ad decennium tantum [7 januarii 1378].

Item idem Karolus imperator approbavit constitutionem Honorii IIJ de libertate ecclesiastica et cleri, exprimens XJ hujusmodi libertates cassas et irritas, attemptata ultra penas indictas per Fredericum imperatorem, puniens etiam communia et judices banniens et infamie ac pena dupli, et publicari mandans hujusmodi suam constitutionem; que Kar[o]lina communiter dicitur, et habetur in libro cancellarie romane Ecclesie; per quam distribuitur petentibus sub nomine pontificis cujuslibet successoris pro tempore pro maxima libertate executoribus⁶ deputatis.

1. lege VII [1377]. — 2. lege XXVI. — 3. Bernabonis, *Bal.* — 4. Galeani, *ms.* — 5. IIJ (*sic*), *ms.* — 6. executionibus, *ms.*

Item idem imperator, eo veniente, obtinuit filium suum primogenitum ad Imperium et in regem Romanorum eligi [10 junii 1376]. Obiit autem idem imperator penultima [29] novembris MCCCLXXVIII et regnavit pro eo Wincelaus IIJ, filius suus predictus.

Prefatus autem Gregorius papa obiit Rome xxviij martii MCCCLXXVIII, pontificatus sui anno octavo, et apud suum titulum in Sancta Maria Nova sepelitur.

QUINTA VITA GREGORII XI

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

PRIORE FLOREFFIENSI

Gregorius XJ, defuncto supradicto Urbano, electus est in papam. Qui prius fuit cardinalis, vir simplicis vite, mitis et benignus. Qui in tantum exstitit de suis cognatis apud Avinionem in petitionibus et supplicationibus fatigatus quod, exiens de terra et cognatione sua, de Avinione perrexit Romam, ibidem quoque non post multos annos obiens, perrexit ad Dominum, virgo mente et corpore, ut quidam asserebant.

Ejus tempore, videlicet anno Domini MCCCLXXV, mira secta tam virorum quam mulierum venit¹ Aquisgrani de partibus Almannie, et ascendit usque Hannoniam² seu Franciam; cujus talis fuit conditio. Nam homines utriusque sexus illudebantur a demonio taliter quod, tam in domibus quam in plateis et in ecclesiis, se invicem manibus³ tenentes chorizabant et in altum sic⁴ saltabant, ac quedam nomina demoniorum nominabant, videlicet Friskes et similia, nullam cognitionem in hujusmodi chorizatione nec verecundiam sui propter astantes populos habentes. Et in fine hujus chorizationis in tantum circa pectoralia torquebantur quod, nisi mappulis lineis a suis amicis per medium ventris fortiter stringerentur, quasi furiose clamabant se mori. Illi vero in Leodio per conjurationes sumptas de illis que in cathecismo ante baptis-

1. in, *ajouté par A.* — 2. Hononiam, *B, Bal.* — 3. manus, *A.* — 4. *omis par B, Bal.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. latin 12000, fol. 146 r° et v^o.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 A, fol. 230 r° et v^o.

munum fiunt, a demonio liberabantur, et sanati dicebant quod videbatur eis quod in hora hujus chorizationis erant in fluvio sanguinis et propterea sic in altum saltabant. Vulgus autem, apud Leodium, dicebat quod hujusmodi plaga populo contigisset eo quod populus male baptizatus erat, maxime a presbiteris suas tenentibus concubinas. Et propter hoc proposuerat vulgus insurgere in clerum eos occidendo et bona eorum diripiendo, nisi Deus de remedio providisset per conjurationes predictas. Quo viso, cessavit tempestas vulgi taliter quod clerus multo plus a populo¹ fuit honoratus.

De ista autem chorizatione seu secta talia exstant² rigmata :

*Oritur in seculo nova quedam secta
In gestis aut in speculo visa plus nec lecta.
Populus tripudiat nimium saltando.
Se unus alteri sociat leviter clamando.
Frisch friskes cum gaudio clamat uterque sexus
Cinctus³ manu tergio et baculo connexus.
Capite fert pilleum⁴ desuper et certum.
Cernit Marie filium et⁵ celum apertum.
Deorsum prosternitur. Dūdum fit ululatus.
Calcato ventre, cernitur statim liberatus.
Vagatur loca varia pompose vivendo.
Mendicat necessaria propriis parcendo.
Spernit videre rubea et personam flentem.
Ad fidei contraria erigit hic⁶ gens mentem.
Noctis sub umbraculo ista perpetravit.
Cum naturali baculo subitus se calcavit.
Clerum habet odio. Non curat sacramenta.
Post sunt in Leodio remedia inventa,
Hanc nam fraudem qui⁷ suggessit Sathan est convictus.
Conjuratus evanescit. Hinc sit Christus benedictus. Amen⁸.*

1. a populo, omis par A. — 2. extant, B, Bal. — 3. cunctus, B, Bal. — 4. pelleum, B, Bal. — 5. omis par B, Bal. — 6. hoc, A. — 7. que, B; qua, Bal. — 8. omis par B, Bal.

PRIMA VITA

CLEMENTIS VII

Clemens papa VIJ, frater comitis ¹ Gebennensis, prius Robertus nominatus, fuit electus modo subsequenti ². Post mortem enim Gregorii pape XJ Bandarenses et duodecim capita regionum cum ceteris officiariis qui pro tunc Romam et Romanum populum regerant, manu armata ac ³ cum populi multitudine copiosa congregati coegerunt ⁴, compulerunt ⁵ et artaverunt cardinales tunc Rome existentes, et ad quos pro ⁶ tunc romani pontificis electio pertinebat ⁷, in conclavi jam reclusos et adunatos pro electione hujusmodi celebranda, ad eligendum quemdam Bartholomeum de Prinhamo, Ytalicum et Neapolitanum ⁸, tunc archiepiscopum Barensem ⁹, qui, licet falso, Urbanum VJ se fecit nominari. Mortem enim confestim ¹⁰ ipsis intemptare ¹¹ volebant, nisi ¹² ita fecissent. Qui tali metu ducti, alias non ¹³ facturi ¹⁴, ipsum in Sede apostolica intronizaverunt seu verius ¹⁵ intruserunt et demum coronaverunt, ut ¹⁶ in historia ¹⁷ dicti Gregorii latius est descriptum.

Volens autem dictus Bartholomeus intrusus factum suum hujusmodi, seu potius fastum ¹⁸, per vim et violentiam extortum, per fas sive nefas ¹⁹ indebite et scienter, Dei timore postposito, sueque conscientie ²⁰ periculo procul pulso, retinere ac ipsum possetenus

1. de, *ajouté par B.* — 2. sequenti, *B.* — 3. armatorum et, *A, B, Bal.* — 4. cogerunt, *E*; et, *ajouté par B.* — 5. apulerunt, *E.* — 6. *omis par B.* — 7. pertinebat electio, *E.* — 8. ac in Neapoli natum *au lieu de* Neapolitanum, *E.* — 9. Barrensem, *A, B.* — 10. *omis par E.* — 11. attemptare, *B.* — 12. nec, *E.* — 13. vero, *E.* — 14. facturum, *B.* — 15. jus, *E.* — 16. prout, *E.* — 17. ystoria, *A.* — 18. faustum, *E.* — 19. phas sive nephas, *B.* — 20. scientie, *A*; sue conscientieque, *E.*

Désignation des manuscrits employés :

A = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 14617, fol. 275 r°-294 v°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 15011, fol. 532 r°-549 v°.
E = Bibliothèque de la ville de Toulouse, ms. 474, fol. 46 v°-67 v°.

stabilire, statim disposuit ad sui favorem et obedientiam attrahere et allicere quoscumque, tam ecclesiasticos quam seculares, per nuntios et litteras suas¹, ipsis offerendo quecumque eis sciret² placibilia³, etiam nondum petita.

Quod videntes dicti cardinales, considerantesque quod illa que in sui personam fecerant nullius erant efficacie seu⁴ valoris, quanto⁵ commodè et tute potuerunt, se ab ipso totaliter segregaverunt, ipsumque per medium certarum notabilium personarum de sue pretense electionis vitio, quaque⁶ intentione seu voluntate processerant ad eandem, penitus informarunt, ac ut ab inceptis desisteret, statumque predictum valde⁷ indebite assumptum dimitteret, caritative et sepius monuerunt et instanter requisierunt⁸. Sed ambitione⁹ et¹⁰ dominandi libidine cecatus obaudivit, et acquiescere recusavit. Et ideo post maturam deliberationem, facta¹¹ prius per duas partes ipsorum in Anagnia¹² civitate, ad quam se retraxerant, declaratione solempni quod illa que in sui persona¹³ fecerant propter vim et metum dictorum Romanorum ac timore mortis, quam¹⁴ viderant sibi per eos intemptari¹⁵ nisi fecissent que petebant, facta fuerant, quodque talia ex tunc minime ratificaverant, approbaverant¹⁶, aut confirmaverant per quecumque dicta, facta aut scripta per eos a tempore ereptionis ipsorum¹⁷ a periculis memoratis, causa faciendi electionem aliam modo debito et iuridice¹⁸, cum premissis obstantibus eam Rome facere non valerent, ad civitatem Fundarum¹⁹ se transtulerunt, ubi securos se²⁰ quoad hoc extimarunt, presertim propter Honoratum, ejusdem comitem et dominum, qui de dicta intrusione plene certificatus, tanquam zelator fervidus fidei et Ecclesie, eis continue auxiliis, consiliis²¹ et favoribus assistebat.

Cumque ad civitatem hujusmodi omnes qui in dicta intrusione interfuerant, uno excepto, qui decesserat paulo ante, pervenissent, consiliis et deliberationibus prehabitis, prout tanti negotii materia seu qualitas exigebat, die vigesima mensis septembris anno Domini MCCCCLXXVIII in palatio dicti comitis congregati, pure, libere²²,

1. suos (*sic*), E. — 2. scirent, E; scienter, B. — 3. placabilia, B. — 4. et, Bal. — 5. quanto citius, B, Bal. — 6. quacumque, E. — 7. velut, E. — 8. et instanter requisierunt, *omis par A, B, Bal.* — 9. Sed ambitione, *omis par A, B.* — 10. ambitione et, *omis par Bal.* — 11. factam (*sic*), E. — 12. Agnania, A, E; Aguncia, B. — 13. personam, E. — 14. quem (*sic*), E. — 15. lege intentari; interemptari, E. — 16. applicaverant, E. — 17. eorum, E. — 18. iuridico, E. — 19. Fundanam, Bal. — 20. se securos, E. — 21. *omis par A, B, Bal.* — 22. *omis par E.*

debite et canonice elegerunt ¹ in papam Clementem supradictum, tunc basilice Duodecim Apostolorum presbiterum cardinalem; qui pro tunc erat satis juvenis, etatis scilicet XXXVJ annorum, alias tamen magnis virtutibus adornatus, fueratque ² prius Sedis apostolice notarius, post vero Morinensis et successive Cameracensis ecclesiarum episcopus, et ab inde per dictum Gregorium ³ romane Ecclesie presbiter cardinalis ordinatus. Qui demum fuit per eos ⁴ in papam intronizatus et coronatus.

Ad ipsius autem personam aspectum habuisse dicuntur, ultra merita sua, ⁵ specialiter propter duo. Primo quia inter alios ⁶ erat admodum bene paratus, totusque agilis et dispositus ad laborandum; et sic tenebant eum esse cordatum, ⁷ animosum et voluntarium ad exponendum etiam personam suam ⁸ propriam ⁹, ubi necesse existeret, pro liberatione et ereptione ¹⁰ romane Ecclesie a manibus dicti Bartholomei intrusi in ea medio premissio ¹¹ ac ipsam occupare presumptis ¹², presertim cum in talibus pro negotiis memorate Ecclesie alias exercitium et experientiam habuisset. Secundo, quia erat valde generosus, cum ¹³ gradu consanguinitatis vel affinitatis secundum magis et minus attingeret fere omnes majores principes christianos. Propter quod speraverunt quod, tam consideratione Ecclesie quam contemplatione sue persone, sibi vellent obedire, ac viriliter assistere et favere.

Sed, Domino permittente, non sic se res habuit. Fuit enim ¹⁴ ortum scisma pestiferum in Ecclesia, adeoque ¹⁵ horrendum et detestabile quod vix legitur alias gravius extitisse. Totus namque mundus divisus fuit. Sed, proth dolor, multo major pars obedivit et adhesit ¹⁶ memorato Bartholomeo intruso, ymo pro tunc quasi totus, et hoc propter ignorantiam veritatis eorum que contigerant ¹⁷ in intrusione memorata. Que, licet notoria extitissent ¹⁸, tamen propter malitiam Romanorum et intrusi, fuerunt multimode palliata, ¹⁹ occultata, et aliter quam extitissent recitata et divulgata. Nec in hoc fuit bene remediatus ²⁰, etiam inter illos qui dicto Clementi carnaliter perprius magis favere ²¹ credebantur.

1. eligerunt (*sic*), B. — 2. fuitque, E. — 3. sancte, *ajouté par Bal.* — 4. eum (*sic*), E. — 5. et, *ajouté par E.* — 6. inter alios, *omis par B.* — 7. et, *ajouté par Bal.* — 8. *omis par A, B, Bal.* — 9. propriam personam, B, Bal. — 10. redemptione, E. — 11. in ea modo premissio intrusi, E. — 12. presumptis (*sic*), E. — 13. in, B. — 14. *omis par E.* — 15. adeo, E. — 16. adhesiit, E. — 17. contingerant, A, B; contigerat, E. — 18. extitisset, B. — 19. et, *ajouté par E.* — 20. remedium, E. — 21. favare, E.

In hoc autem multimode dicto Bartholomeo intruso cooperati sunt anticardinales, quos paulo ante creationem¹ dicti Clementis² creaverat modo et³ numero inordinatis⁴ et alias inauditis. Solus enim et absque quocumque cardinali, licet tum⁵, ut supra tactum⁶ est, jam omnes ab ipso essent⁷ separati, uno contextu ad statum, sed verius fastum hujusmodi, quantum in eo fuit, nominavit et assumpsit viginti novem fere de regionibus universis; de quibus fuerunt aliqui⁸ pauci qui ipsum papam non reputantes, statum suum⁹ ab eo accipere renuerunt; aliqui vero processu temporis ipsum statum acceptum dimiserunt; alios vero¹⁰, licet inter eos essent nonnulli perprius satis notabiles viri reputati, ipsum acceptando, excecavit¹¹ ambitio seu presidendi¹² libido.

Fuerunt insuper per eundem Bartholomeum, tunc vel temporibus successivis, quamplurimi alii multimode in Ecclesia Dei¹³, licet falso, promoti, premiati et exaltati, quorum et dictorum anticardinalium ministerio et favore, fereque¹⁴ per orbem universum, status suus, licet falsus, fuit adeo solidatus et firmatus quod nil¹⁵ sapiens oppositum¹⁶ aliquis ex tunc nisi cum sui corporis periculo loqui vel facere presumeret aut alias attemptaret. Cui multum suffragata est mora diutina que fuit inter sui intrusionem et dicti Clementis electionem, inter quas fere quinque menses effluerunt¹⁷; licet, illis pendentibus, non aliud dicti cardinales facere potuerunt, continue insistentes circa securitatem propriam taliter procurandam quod in manus suas vel Romanorum, qui eis assidue insidiabantur¹⁸, incidere non possent, quodque cum tali et tanta maturitate ac sana consilii deliberatione ad dictam electionem procederent quod nichil de contingentibus obmittendo, non esset in posterum quod eorum culpe vel negligentie deberet¹⁹ imputari.

Dictus autem Clemens satis cito post assumptionem suam volens, quantum in eo erat, circa premissa providere de remediis opportunis, pro justitie sue et nequitie adversarii sui demonstratione ad reges et regna suos legatos et nuntios destinare decrevit, et presertim ad illos qui inter eos principaliores reputantur. Ad regem namque

1. electionem, E. — 2. de facto, ajouté par E. — 3. in, ajouté par E. — 4. immoderatis, E. — 5. cum au lieu de licet tum, E. — 6. actum, Bal. — 7. essent ab ipso, B. — 8. aliquibus, E. — 9. ipsum, E. — 10. processu temporis ipsum statum acceptum dimiserunt; alios vero, passage omis par E. — 11. exequavit, E. — 12. presidenti (sic), B. — 13. Dei Ecclesia, E. — 14. que, omis par E. — 15. nihil, Bal. — 16. oppositumque, B. — 17. affluerunt, B, E. — 18. incidiabantur, A. — 19. deberent, B.

et regnum Francie dominum Johannem de Croso ¹, episcopum Penestrinum, ad imperatorem Romanorum, ² regna ³ Alamannie et Boemie ac ⁴ alias terras Imperii eis adjacentes dominum Guillemum de Agrifolio, tituli Sancti Stephani in Celiomonte presbiterum cardinalem, ad ⁵ regem et regnum Anglie, duces et ducatus Brabantie et Guelrie ⁶, comites et comitatus Flandrie et Haynonie ⁷, patriamque Leodiensem, dominum Guidonem de Male-sicco ⁸, tituli Sancte Crucis in Jherusalem presbiterum ⁹, et ad ¹⁰ reges et regna Yspanie, Castelle videlicet ¹¹, Aragonum, Navarre et Portugalie, dominum Petrum de Luna, Sancte Marie in Cosmedin dyaconum cardinales, accessuros ordinavit.

Demum, ut in ¹² ipsorum absentia eorumque loco haberet alios sibi assistentes, die xviii ¹³ mensis decembris anni predicti [MCCC]LXXVIII, que fuit feria sexta ¹⁴ quatuor temporum, sex novos creavit presbiteros cardinales : videlicet dominum Jacobum de Itro, Campanum, tunc patriarcham Constantinopolitanum; dominum Petrum Amelii, Alvernigenam ¹⁵, monachum ordinis sancti Benedicti, tunc archiepiscopum Ebredunensem ¹⁶; dominum Nicholaum de Brancaciis ¹⁷, Neapolitanum, tunc archiepiscopum Cusentinum; dominum Petrum de Barreria ¹⁸, dyocesis Ruthenensis ¹⁹, tunc episcopum Eduensem ²⁰; dominum fratrem Leonardum de Giffono, Salernitanum, tunc generalem ministrum ordinis fratrum Minorum ²¹; et dominum fratrem Nicholaum de Sancto Saturnino ²², Alvernigenam ²³, ordinis fratrum Predicatorum, tunc lectorem ²⁴ palatii, in sacra pagina magistros ²⁵. Circa quod ²⁶ est sciendum quod duo penultimi fuerant ²⁷ perprius ²⁸ nominati et assumpti ad dictum statum, licet falso ²⁹ et inaniter, per dictum Bartholomeum intrusum; sed tamen certificati de sua intrusione, ipsum acceptare ab eo recusarunt.

Eodem tempore [29 novembris 1378], obiit Karolus, Romanorum

1. Crosso, *E*, *Bal.* — 2. et, *ajouté par B*, *Bal.* — 3. regem, *E*. — 4. et, *E*. — 5. *omis par E*. — 6. Guelzie, *A*, *B*. — 7. Autronie (*sic*), *E*. — 8. Malosico, *A*, *B*. — 9. presbiterum, *omis par Bal.*; cardinalem, *ajouté par B*, *E*. — 10. *omis par E*. — 11. videlicet Castelle, *E*. — 12. ut in, *omis par E*. — 13. *lege xvi*. — 14. *sic*. — 15. Arvernigenam, *B*. — 16. Ebordmen., *B*. — 17. Branchaciis, *B*. — 18. Berreria, *B*; Barieria, *E*. — 19. Rothenensis, *B*. — 20. Ebdensis, *B*. — 21. dominum fratrem Leonardum... fratrum Minorum, *passage omis par A*, *B*; *placé après pagina magistrum par Bal.* — 22. Saturnio, *E*. — 23. Arvernigenam, *B*. — 24. sacri, *ajouté par Bal.* — 25. magistrum, *A*, *Bal.* — 26. quos, *E*. — 27. erant, *B*. — 28. prius, *Bal.* — 29. false, *E*.

imperator, qui paulo ante illectus ¹ et circumventus per dictum Bartholomeum intrusum, pro eo quia ², obmissis solempnitatibus in talibus observari consuetis, electionem perpripus ad ³ ejus procurationem factam tempore Gregorii pape XJ [10 junii 1376] per electores Imperii de ⁴ Venseslao ⁵, rege Boemie, filio suo, in regem Romanorum approbaverat et confirmaverat, etiam non petitus aut requisitus ⁶ per eum, sibi obedire et adherere decreverat, ac ipsum pro vero papa tenere et habere disposuerat et declaraverat ⁷; sicque servari et observari voluerat et mandaverat per prefatum regem, filium suum, qui etiam in hoc inherens ⁸ paternis vestigiis sic fieri voluit, servavit ⁹, mandavit et ordinavit in regno Boemie, totaque Alamannia ¹⁰ et generaliter in omnibus terris et dominiis suis sibi et Imperio subjectis. Nec fuit qui hujusmodi ordinationi ¹¹ voluerit aut ausus fuerit ¹² contraire, comitibus Sabaudie, consanguineo, et Gebennensi, fratre dicti Clementis, ducibusque Lotoringie ¹³ et Barrensi ¹⁴, ac aliquibus aliis comitibus dominisque ¹⁵ temporalibus, civitatibus et locis ¹⁶, eorumque territoriiis et dominiis circumadjacentibus dumtaxat exceptis. Propter quod memoratus dominus Guillelmus de Agrifolio, presbyter cardinalis, ad partes illas per dictum Clementem legatus ¹⁷ destinatus, circa ipsorum reductionem nichil proficere potuit ¹⁸, nisi dumtaxat quod duces prenomatos cum subsequenter de justitia dicti Clementis informavit et ad ipsum deduxit ¹⁹ et in bono proposito confirmavit, licet tandem continue petens sibi dari audientiam fuit diutius in Alamannia, terris videlicet Leopoldi, ducis Austrie junioris, qui in propria dicto Clementi favit, et adhesit et faveri voluit in locis et terris suis ²⁰, non tamen omnibus, nec secum ²¹ aliis parti adverse faventibus imbricavit ²².

Karolus insuper rex Francorum, postquam per dictum dominum Johannem, episcopum Penestrinum cardinalem, ad eum destinatum per prefatum Clementem papam ²³, et alios de dictis intrusione et electione plene informatus extitit, cum toto regno et subditis suis

1. autem electus (*sic*), *E.* — 2. quod, *Bal.* — 3. eorum et ad, *ajouté par E.* — 4. *omis par E.* — 5. Wenseslao, *A, B.* — 6. requisitus, *B.* — 7. declinaverat, *E.* — 8. inherere, *E.* — 9. servari, *E.* — 10. totaque Alamannia, *omis par A, B, Bal.* — 11. ordinationem, *B.* — 12. fuerit ausus, *E.* — 13. Lotoringie, *E;* Lothoringie, *B;* Lotharingie, *Bal.* — 14. Barrensi, *E.* — 15. et dominis, *au lieu de dominisque, Bal.* — 16. eis, *ajouté par E.* — 17. et, *ajouté par B.* — 18. potuit proficere, *E.* — 19. informavit ad ipsam adduxit, *E.* — 20. terris suis et locis, *B, Bal.* — 21. ne secum, *A, E,* — 22. imbricaret, *E.* — 23. *omis par A, B, Bal.*

eidem Clementi adherere et obedire cum magna solempnitate decrevit [1379].

Non tamen sibi ¹ in hoc paruit Ludovicus, comes Flandrie, licet subditus et vassallus suus, ac ² dicto Clementi gradu consanguinitatis proxime alligatus, et alias perprieus inter omnes homines mundi sibi specialius amoris vinculo confederatus et conjunctus, qui, nescitur quo ³ ductus spiritu, pertinaciter adherere voluit intruso memorato, admittereque et ⁴ adire recusavit in dominiis suis prefatum dominum Guidonem de Malesicco ⁵, presbiterum cardinalem, qui partim ad ipsum per dictum Clementem fuerat destinatus. Qui etiam pari modo malitiose impeditus extitit quominus ⁶ regnum Anglie intraverit, ac in eo et ceteris regionibus et provinciis, ad quas ⁷ fuerat destinatus, ad effectum deduxerit ⁸ illa que in predictis sibi commissa fuerant per Clementem memoratum.

Eodem currente tempore [29 maii 1379], obiit Henricus ⁹, rex Castelle, cui in regno successit Johannes, filius ejus. Ad quem paulo post venire disposuit prefatus dominus Petrus de Luna, dyaconus cardinalis, prout sibi commissum extiterat per Clementem predictum. Sed quia prefatus Henricus ¹⁰, pater suus, non informatus de iustitia dicti Clementis, moriens, potius ¹¹ adherebat et obediebat Bartholomeo intruso quam sibi, absque alia pleniori ¹² informatione ipsum pro tunc admittere recusavit. Et quia idem effectualiter fecerunt omnes reges Yspaniarum ¹³, qui etiam cum regnis suis pro tunc satis patenter ¹⁴ favebant et adherebant ¹⁵ intruso memorato, habuit cardinalis predictus ¹⁶ inter eos manere, tamquam regnicola ¹⁷ potius quam ut ¹⁸ cardinalis vel legatus, per aliquos annos ¹⁹; quibus currentibus, dicti reges sic ²⁰ super premisis informati fuere quod, per ²¹ Dei gratiam, ipse finaliter sue legationis est fructum laudabilem assecutus ²², prout infra, loco suo, plenius describetur.

Porro, dictus Clemens, istis contingentibus ²³ in regionibus

1. *omis par E.* — 2. *a, E.* — 3. *detractus, ajouté par E.* — 4. *ac, A, Bal.; omis par B.* — 5. *Malesico, A; Malisico, B.* — 6. *quo minus, B, Bal.* — 7. *que, A, B; idque au lieu de ad quas, E.* — 8. *deduxit, E.* — 9. *Enricus, E.* — 10. *Enricus, E.* — 11. *omis par B.* — 12. *pleniore, Bal.* — 13. *Hyspanorum, B.* — 14. *satis pro tunc patentibus, B.* — 15. *prefato, ajouté par E.* — 16. *idem cardinalis au lieu de cardinalis predictus, E.* — 17. *regnicula, B.* — 18. *omis par E.* — 19. *amicos, A.* — 20. *si dicti reges, E.* — 21. *per quod, E.* — 22. *legationis effectum laudabilem consecutus est, E.* — 23. *configentibus, E.*

memoratis, de Fundis mutavit curiam suam ¹ [30 martii 1379] ad locum de Sperlonca ², dyocesis Gay[e]tanensis ³ [31 martii], et ab inde paulo post cum paucis cardinalibus per mare ⁴ venit Neapolim ⁵ [10 maii 1379] ad Johannam, reginam Sicilie ⁶ et Jherusalem ⁷, ipsum honorifice et solempniter recipientem ⁸. Que satis cito informata de intrusione dicti Bartholomei, sibi ¹⁰, quantum in se erat ¹¹, mentaliter non obedire decreverat, sed ¹² quam primum per collegium cardinalium alium eligi contingeret, sub debita forma ipsi obedire. Auditaque electione dicti Clementis, sibi ¹³ confestim obedivit et adhesit, sibi ¹⁴ obedientiam ¹⁵ fieri mandavit per omnes subditos suos, ac in omnibus terris et dominiis suis ubilibet constitutis; non obstante quod dictus intrusus naturaliter esset subditus suus et, ut premissum ¹⁶ est ¹⁷, de Neapoli traxisset originem, cui ac etiam ¹⁸ suis hoc valde molestum extitit et ingratum. Qui etiam cum eorum fautoribus, numero non paucis, sic et taliter tractaverunt et operati sunt quod dicto Clemente ¹⁹ Neapoli existente ²⁰, ac cum dicta ²¹ regina tractante ²² quomodo adversus ipsum prevalere posset, rumor concitatus est contra eos adeo fortis et magnus quod ne utrique majus immineret ²³ periculum, ipsum Clementem subito unde venerat oportuit remeare [13 maii 1379]. Ubi cum pervenisset, satis cito ²⁴ comperit ²⁵ quod dictus intrusus sibi continue insidiabatur ²⁶, moliebaturque eum ²⁷ comprehendere, aut alias in persona dampnificare, si posset; in quo quasi totam Ytaliā, tam in terra quam in mari, sibi adherentem et colligatam habebat.

Considerato igitur quod sibi pro tunc non aderat suffragium seu auxilium sufficiens, quo mediante contra dictum intrusum prevalere posset ac ubi erat diutius secure manere, tam pro securitate ²⁸ sua quam Ecclesie et cause sue prosecutione, deliberavit partes adire cismontanas, ut ab inde regis Francie et aliorum sibi faventium

1. *omis par A, B, Bal.* — 2. *Splonata, A, Bal.; Splona, B.* — 3. *Gautan., E.* — 4. *permanere au lieu de per mare, mss.* — 5. *Neapoli, A, B.* — 6. *Cecilie, mss.* — 7. *omis par B.* — 8. *suscipientem, B, Bal.* — 9. *Qui (sic), A.* — 10. *cui, Bal.; omis par B.* — 11. *tanquam pape au lieu de quantum in se erat, E.* — 12. *omis par E.* — 13. *omis par E.* — 14. *sicque, E.* — 15. *omis par E.* — 16. *premissa, E.* — 17. *omis par E.* — 18. *cum etiam au lieu de cui ac etiam, E.* — 19. *Clementi, A, B, Bal.* — 20. *existenti, A, Bal.* — 21. *omis par A, B, Bal.* — 22. *tractanti, Bal.* — 23. *emineret, B; inveniret, E.* — 24. *a certo, A, B, Bal.* — 25. *comperuit, B.* — 26. *insidiabatur, A.* — 27. *moliebatur cumque, B.* — 28. *tuitione, E.*

fretus consilio et auxilio melius, liberius et securius in agendis intendere posset et fructuosius operari. Occurrentibusque sibi casualiter, ymo, ut creditur, divina gratia disponente, certis galeis et ¹ navigiis, in ² mense maii [22] anni ³ [MCCC]LXXIX mare intravit cum cardinalibus suis, exceptis duobus, videlicet domino Jacobo de Itro, tituli Sancte Praxedis, et domino fratre Leonardo, tituli Sancti Sixti presbiteris cardinalibus, qui pro suorum et Ecclesie negotiorum prosecutione faventiumque sibi consolatione in partibus illis tunc remanserunt ⁴. Et licet non sine magnis periculis, divino sibi tamen ⁵ assistente presidio, salvus et incolumis Massiliam applicuit decima die junii subsequentis. Ab inde vero iter suum ⁶ continuando Avinionem pervenit, ubi fuit receptus [20 junii] cum maximis ⁷ solempnitate et gaudio generaliter ab omnibus, et presertim a cardinalibus quinque, sexto ⁸ jam defuncto, quos ibi ⁹ dimiserat Gregorius papa ¹⁰ supradictus, qui habita informatione de intrusione ¹¹ memorata ac sua ¹² electione ¹³ canonica, perprieus sibi adherere et obedire ¹⁴ decreverant tanquam vero pape.

Postquam vero dictus Clemens fuit in Avinione, quantum ¹⁵ fuit sibi possibile, auxilium prebuit et succursum tam dicte regine Sicilie ¹⁶ quam aliis fautoribus ¹⁷ [et] valitoribus ¹⁸ suis in partibus Ytalie derelictis ¹⁹; quibus mediantibus haberent se tueri adversus dictum intrusum, ac etiam ipsum possetenus impugnare ²⁰. In hiis autem ²¹ et aliis sibi pro tunc imminentibus ²² sibi multimode ²³ astitit prefatus rex Francie ²⁴ Karolus ²⁵ auxiliis, consiliis et favoribus oportunis. Qui ²⁶ etiam ut per agnitionem veritatis et justitie dicti Clementis demonstrationemque nequitie intrusionis ²⁷ adversarii sui scisma sedari posset et extinguere, quamplures ambaxiatores ²⁸

1. ac, E. — 2. de, E. — 3. Domini, *ajouté par Bal.* — 4. consolatione dimisit in partibus illis *au lieu de* consolatione in partibus illis tunc remanserunt, E. — 5. *omis par B*; tamen sibi, Bal. — 6. iter suum vero, B. — 7. magnis, B. — 8. quinque vel sex, uno, E. — 9. ibidem, E. — 10. papa Gregorius, Bal. — 11. intentione, B. — 12. et sui, B, Bal. — 13. et, *ajouté par B.* — 14. debite, E. — 15. quem eum *au lieu de* quantum, E. — 16. Cecilie, mss. — 17. factoribus, E. — 18. *omis par E*; alias bellatoribus, *ajoutés par A, B.* — 19. delictis, A. — 20. erant securi adversus dictum intrusum, ac ipsum etiam haberent possetenus impugnare, Bal.; erant securi adversus dictum intrusum, ac etiam ipsum haberent possetenus impugnare, A, B; et pugnare *au lieu de* impugnare, E. — 21. *omis par A, B, Bal.* — 22. viventibus, E. — 23. multitudine, B. — 24. Francorum, Bal. — 25. Karolus rex Francie, E. — 26. Cui, E. — 27. intrusione, B. — 28. ambaxiatus, E.

fere ad omnes principes et regiones universas sepius destinavit, ipsos ex[h]ortans et requirens ut ¹ si non sic faciliter vellent ad obedientiam dicti Clementis inclinari, saltim patienter audirent pro sui parte proponenda, quemadmodum audiverant ² proposita per partem adversam. Sed heu ! tanta fuit fere ubique obstinatio ³ quod nedum audientia hujusmodi denegata extitit, sed etiam quorumcumque missorum per dictum Clementem aditio ⁴ impedita ⁵. Quibus ut, quantum posset, convenienter obviaret ⁶ et provideret ⁷, dictus Clemens deliberavit ad fortiora apponere manus. Et primo fortificatis dictis suis ⁸ valitoribus et fautoribus, quos in Ytalia habebat, tam gentibus quam pecuniis, prout sibi possibile fuit, ipsisque animatis et inductis ⁹ ut ad dicti intrusi Romanorumque ipsum fomentum ¹⁰ persecutionem totis viribus intenderent, ad arma spiritualia se convertit; fecitque processus ¹¹ contra predictos eorumque fautores, prout jus ¹², ratio et equitas dictaverunt ¹³. Sed proth dolor ! non ¹⁴ ex primo prevaluit. Nam etsi quandoque ¹⁵ victores extiterint ¹⁶, sepe tamen ¹⁷ et ipsi fuere ¹⁸ victi. Sed multo minus ex secundo. Nedum enim processus sui dicto intruso fuerunt ¹⁹ contemptui, sed etiam ²⁰ ipse similes contra eum suosque de facto fulminare presumpsit. Sicque tunc incaluit et ²¹ efferbuit ²² scisma predictum quod toto tempore quo ipsi cucurrerunt ²³, eorum occasione tota christianitas in maxima turbatione ²⁴ et inaudita divisione permansit. Qui enim perprius veri ²⁵ prelati aut aliorum beneficiorum ministri extiterant ²⁶, adherendo uni ipsorum, per alium de sedibus aut aliis ²⁷ beneficiis suis expulsi sunt, et alii novi eorum loco subrogati. Quod permaxime contigit ²⁸ de adherentibus dicto Clementi, qui per antea promoti aut beneficiati erant in partibus faventibus et ²⁹ obedientibus dicto Bartholomeo; qui eos in personis et ³⁰ bonis est ³¹ adeo immaniter ³² persecutus quod oportuit ipsos ad dictum Clementem recurrere et ut eorum inopie sub-

1. et, *ajouté par E.* — 2. advenerant, *B.* — 3. ubique fere obstinancia, *E.* — 4. ab initio, *E.*; a dicto Bartholomeo, *B.* — 5. fuit, *ajouté par B, Bal.* — 6. obviaret convenienter, *B, Bal.* — 7. providerunt, *E.* — 8. suis dictis, *E.* — 9. in dictis, *E.* — 10. faventium, *A, Bal.* — 11. suos, *ajouté par E.* — 12. illius, *E.* — 13. dictaverunt (*sic*), *A.* — 14. vero, *E.* — 15. sui, *ajouté par E.* — 16. extiterunt, *B, Bal.* — 17. *omis par A, B, Bal.* — 18. fuerunt, *B, Bal.* — 19. fuere, *Bal.* — 20. et, *E.* — 21. *omis par B.* — 22. invaluit et ferbuit, *E.* — 23. concurrerunt, *E.* — 24. tota christianitas in maxima turbatione, *omis par Bal.* — 25. episcopi, *ajouté par E.* — 26. extiterant ministri, *B.* — 27. *omis par A, B, Bal.* — 28. contingit, *mss.* — 29. aut, *A, B.* — 30. *omis par A, B.* — 31. *omis par E.* — 32. inhumaniter, *E.*

veniret ab ipso humiliter postulare. Quod sibi non fuit usquequaque possibile propter sue obedientie parvitatem, tum etiam quia ad hoc et alia plurima sibi incumbentia ei non subpetebant facultates. Propter quod predictorum quamplurimi, qui perprius habundaverant, erantque viri notabiles, in¹ paupertate et miseria vivere et mori habuerunt. Quorum exemplo multi alii non sic mente constantes perterriti preelegerunt in suo statu primevo, quanquam² sub scismatico presidente, permanere quam tali miserie subjacere. Fuere etiam plures³ alii quos adeo excecavit⁴ ambitio quod, licet dictum Clementem mentaliter crederent esse papam, a dicto tamen Bartholomeo instantibus bonis⁵ sublimari et promoveri voluerunt, qui tamen alias ante scisma sub ovina pelle lupum gerentes absconditum, quales erant interius tunc temporis demonstrarunt, nec curarunt⁶ si ex talibus, mundum lucrando, sue anime paterentur detrimentum. Fuerunt preterea nonnulli qui, in dictis prelaturis aut⁷ beneficiis ab utroque sibi taliter procurandis⁸, illi demum adheserunt sub cuius favore predictis magis se gaudere posse⁹ viderunt, ad qualitatem seu potestatem conferentis nullum aspectum habendo. De illis autem qui se venales constituendo, pretio ap[p]retiato mercati¹⁰ suam fidelitatem seu potius¹¹ infidelitatem demonstrarunt, utpote promotiones pro se aut¹² suis inverecunde postulando, ymo, quod auditu¹³ nephandum existit¹⁴, pecuniam et alia bona tam ecclesiastica quam temporalia etiam in ecclesiarum aut¹⁵ personarum particularium, ad quas spectare dicebantur¹⁶, prejudicium et jacturam, improbe expetendo¹⁷, non est per singulos discurrendum; cum, etsi bene considerentur, innumerabiles fuerunt in utroque statu, ecclesiastico videlicet et mundano, qui potius aliena quam sua, et non que Jhesu Christi petierunt¹⁸. Et ut in paucis multa comprehendam, hoc tempore maligno, dictique pestiferi scismatis occasione, innumerabilia mala et pericula¹⁹ tam animarum quam corporum provenerunt²⁰, videlicet corruptio²¹ morum, strages plurimorum, depressiones²²

1. et, E. — 2. quam, B. — 3. quamplures, B, Bal. — 4. exequavit, E. — 5. variis, E. — 6. curarent, B; non curantes, E. — 7. et, B, E. — 8. procurando, B; titulum procurando au lieu de taliter procurandis, E. — 9. omis par A, B, Bal. — 10. veritati, B, E. — 11. ap[p]retiato veritati sunt suam fidelitatem seu verius, E. — 12. et, B, Bal.; ac, A. — 13. auditui, E. — 14. extitit, B, Bal. — 15. et, Bal. — 16. dicebant, A, Bal.; decebant, B. — 17. exposcendo, E. — 18. expetierunt, Bal.; quesierant, E. — 19. et, ajouté par E. — 20. pervenerunt A, B. — 21. corruptions, A, B, Bal. — 22. deceptiones, E.

bonorum et humilium, exaltationes¹ reproborum et vilium, juvenum et indignorum promotiones, ecclesiarumque ac² ceterorum spiritualium et ecclesiasticorum aperta venditio, heresum et errorum pullulatio³, virtutum et bonorum operum cessatio, criminum et peccatorum⁴ multiplicatio, guerrarum et preliorum⁵ commotio; omneque bonum obedientie⁶ in contumaciam et contemptum conversum⁷ est, et religio in apostasiam est redacta⁸. Et quia ista partim audiui, et partim vidi pra[c]ticari, ideo, licet flens et ejulans⁹, recenseo¹⁰ partem utramque tunc temporis ex ipsis fuisse lesam; ut adverse culpam recitando, meam excusare non videar, cum satis vulgus hoc¹¹ noverit et officii per me assumpti debitum¹² existat ut nulli deferendo, sicut meritorum, sic et vitiorum veritas conscribatur, et sicut¹³ de adversario, sic de proprio veritas in omnibus referatur¹⁴. Nunc autem ad alia que dicta durante tempestate contigerunt¹⁵ habeo vertere stilum meum¹⁶.

Et primo pro¹⁷ anno [MCCC]LXXX¹⁸ familiares multi Ludovici, ducis Andegavensis, fratris et tunc locumtenentis regis Francie in partibus Occitanis, per eum missi ad Montempessulanum causa exigendi certum subsidium, ab incolis ejusdem loci per eosdem¹⁹ se reputantibus²⁰ semper inde gravari, nocte tamen²¹, nequiter interfecti et trucidati fuere una cum aliis pluribus qui in hospitibus publicis, in quibus predicti locabantur, inventi sunt, licet eis essent extranei, et alias premissorum inculpabiles et ignari. De quibus dictus dux, furore repletus, vehementer indignatus est, et ad ultionem debitam inde recipiendam viriliter et magnifice se disposuit et accinxit, volens, si et in quantum esset sibi possibile, dictum locum funditus dirruere²² et ejus incolas neci tradere universos. Sicque, ut creditur, etsi non in toto, saltem pro majori parte ad effectum deduxisset, nisi fuisset dictus Clemens papa²³, qui sic se in hoc interposuit quod dictus dux, recepta satisfactione condigna, placatus extitit, et dictus locus cum suis incolis, respectu perpetrati sceleris, satis illesus et indempnis remansit²⁴.

1. exultationes, E. — 2. et, B, Bal. — 3. publicatio, B. — 4. omis par E. — 5. plurimorum, E. — 6. et, ajouté par E. — 7. perversum, E. — 8. reducta, E. — 9. enjulsans, E. — 10. recenseo, A, B. — 11. hoc vulgus, B, Bal.; vulgus hec, E. — 12. debite, B. — 13. sic, A, B. — 14. sic de propitio in omnibus refferatur, E. — 15. contingerunt, mss. — 16. dicere stilum nostrum, E; vertere folium meum, B. — 17. quod, E. — 18. lege 1379; et, ajouté par E. — 19. eos, Bal. — 20. reputantes, mss; reputantes se, E. — 21. gravari perinde nocte quodam au lieu de semper inde gravari, nocte tamen, E. — 22. diruere, B, Bal. — 23. omis par A, B, Bal. — 24. permansit, B.

Eodem etiam anno [MCCC]LXXX ¹, die xvj mensis septembris, obiit Karolus, rex Francie ². Cui successit in regno Karolus, dalphinus ³ Viennensis, suus filius primogenitus. Qui eodem anno, die ⁴ xvj mensis septembris, fuit Remis coronatus ⁵ in regem, ut moris est, adhuc duodennis existens. Cujus regni regimen pro tunc assumpsit dictus Ludovicus, dux ⁶ Andegavensis, suus patruus ⁷, prior natu ⁸. Persone tamen curam ⁹ habuit Philippus, dux Burgundie, suus etiam patruus, licet posterior natu ¹⁰, et ¹¹ hoc ex ordinatione certa super hoc facta per dictum Karolum, patrem suum. Cujus obitus fuit admodum dampnosus Ecclesie, cum ipse circa sedationem scismatis in ea tunc vigentis totis viribus insisteret, et ¹² vacaret, daretque ¹³ operam efficacem ut ceteri reges et principes facerent illud idem.

Eodem fere tempore currente [1382] Flandrenses rebellarunt se ¹⁴ eorum comiti, ipsumque patria sua expulerunt, multisque ejus officiariis ¹⁵ interfectis, locum suum amenissimum ¹⁶ mirabiliter edificatum de Odenarde ¹⁷ diruerunt et ad terram funditus prostraverunt. Sed demum per medium et operationem Philippi, ducis Burgundie, dicti comitis generi, de ipsis magna ¹⁸ fuit recepta ¹⁹ vindicta. Nam congregato ²⁰ magno exercitu armatorum ²¹, prefatus Karolus, novus rex Francie ²², in succursum et adjutorium dicti comitis, vassalli sui, dicto duce et aliis magnatibus regni sui concomitantibus ²³, ingressus est Flandriam; ipsamque undique vastans, igneque et gladio omnia consumens, et ibi ²⁴ predictis Flandrensibus ²⁵ in multitudine innumerabili occurrentibus, sibi que possetenus viriliter resistentibus, dedit afflictum ²⁶ [27 novembris 1382], in quo infiniti ex ipsis ²⁷ corruerunt, ymo vix unus ex eis vivus ²⁸ dicitur remansisse. Loca etiam omnia plana, ²⁹ aperta et non fortificata dicte patrie, nedum in bonis, sed etiam ³⁰ personis, fuerunt exposita prede. Que quanta quantique ³¹ valoris extiterit ³²,

1. *omis par E.* — 2. Francorum, *E.* — 3. sextus, *ajouté par A, B, Bal.* — 4. *omis par Bal.* — 5. coronatus Remis, *Bal.* — 6. *omis par A, B, Bal.* — 7. paternus (*sic*), *E.* — 8. natus, *E.* — 9. curiam (*sic*), *A, E.* — 10. natus, *E.* — 11. ex, *A.* — 12. *omis par Bal.* — 13. docet per, *B.* — 14. *omis par E.* — 15. officiariis ejus, *Bal.* — 16. et, *ajouté par E.* — 17. Oudenaerde, *B*; Adenarde, *E.* — 18. *omis par A, B, Bal.* — 19. incepta, *A, B, Bal.* — 20. congregatio (*sic*), *E.* — 21. armorum, *A, B.* — 22. Francorum, *Bal.* — 23. sui regni concomitatus, *E.* — 24. sibi, *E.* — 25. *omis par E.* — 26. conflictum, *E.* — 27. ex quo ex ipsis infiniti, *E.* — 28. *omis par E.* — 29. seu, *ajouté par E.* — 30. in, *ajouté par B, Bal.* — 31. tantique, *E.* — 32. extitit, *E*; fuerint, *Bal.*

inextimabile dictum¹ fuit. Non tamen propter hoc² rebelles adeo domati sunt. Quin hii qui superextiterunt adhuc quamplurimi numero potentes in armis et divitiis habundantes in sua rebellione perstiterunt dicto comiti aut³ [fieri] sui subditi recusantes, licet successivis temporibus ad hoc inducti⁴ fuerunt, non tamen dicto comite superextante, cum satis cito post premissa de medio sublatus⁵ extiterit [30 januarii 1384], nec sine magnis laboribus et expensis ducis Burgundie memorati, ad quem ratione uxoris sue, filie unice dicti comitis, patria huiusmodi debuit⁶ pertinere, qui tam vi armorum quam alias circa eorum domationem, reconciliationem et pacificationem sic operatus est quod paulatim qui socero⁷ suo rebellaverant, suo⁸ se dominio subdiderunt.

Per idem etiam⁹ tempus [1381] cives Londonienses¹⁰, adunatis sibi aliis communitatibus¹¹ Anglie, contra officarios regis eorum insurrexerunt, multosque ex ipsis interemerunt¹²; inter quos dominus Symon de Suberia, archiepiscopus Cantuariensis, dicti regis consiliarius, qui providens¹³ mortem sibi imminere, crucem gestans suis manibus, pontificalibusque¹⁴ indutus, populo furenti se exhibuit, putans quod¹⁵ saltem ob reverentiam pontificalis dignitatis ab ejus invasione desisterent. Sed ad hoc nullo habito respectu in eum insiluerunt, caputque ipsius et brachium dexterum truncaverunt, et ea per dies aliquos ad spectaculum in valvis seu muris dicte civitatis appensa seu affixa tenuerunt. De quo ultio licet¹⁶ aliqua, non tamen condigna, dicitur fuisse facta, tum quia aliqui ex regalibus prefatis favere et assistere dicebantur, tum etiam¹⁷ quia rex tunc juvenis erat; et timuit quod deterius sibi contingeret, si ad graviora procedere voluisset.

Eodem preterea tempore Bartholomeus intrusus volens Johannam, reginam Sicilie¹⁸ memoratam, adherentem prefato Clementi, amplius molestare, ipsam, licet de facto, finaliter¹⁹ privavit regno suo, sibi que novum constituit adversarium et²⁰ inimicum, videlicet Karolum de Duracio, alias dictum de Pace, quem in regem Sicilie²¹ et Jherusalem ipse²² in propria coronavit [1 junii 1381], et

1. lege dictu, Bal. — 2. dicti, *ajouté par E.* — 3. alii, Bal. — 4. interdicti, E. — 5. sublata (*sic*), E. — 6. debet, B. — 7. socio (*sic*), E. — 8. suoque, E. — 9. *omis par E.* — 10. Laudonenses, E. — 11. concomitantibus, B. — 12. interfecerunt, E. — 13. providens, Bal. — 14. pontificalibus qui, E. — 15. *omis par E.* — 16. *omis par A, B, Bal.* — 17. tamen *au lieu de* tum etiam, E. — 18. Cecilie, *mss.* — 19. finaliter, licet de facto, Bal. — 20. *omis par E;* suoque constituit novum adversarium et, B. — 21. Cilicie, *mss.* — 22. ipsum, E.

ut adversus dictam reginam viriliter procederet incitavit, dans ei in hoc possetenus favorem, consilium et juvamen. Quo audito per dictam reginam, de voluntate et consensu ¹ dicti Clementis, cum ipsa liberos non haberet, sibi adoptavit in filium prefatum ² Ludovicum, ducem Andegavensem, volens et ordinans quod post ejus decessum ³ ipse in dicto regno sibi succederet; et interim ⁴ sibi dedit ducatum Calabrie per primogenitos regum ⁵ regni predicti ⁶ teneri ⁷ consuetum. Que omnia dictus Clemens, tanquam dominus directus et superior ejusdem regni, confirmavit, et approbavit, ac voluit in posterum habere firmitatem. Poposcit insuper dicta regina ac cum instantia postulavit a dicto duce ut, confestim et sine mora, ad eam venire se disponeret, sibique viriliter succurrere prepararet, et ne ⁸ dictus adversarius suus ipsam ac ⁹ regnum suum invaderet, ac ¹⁰ alias adversus eam prevaleret, de gentibus armigeris ac aliis ad dictum ¹¹ negotium oportunis sibi illico sufficienter provideret. Istis autem pendentibus, dictus Karolus de Pace ¹², fretus auxilio et ¹³ favore predictis, Neapolim intravit, ac ¹⁴ dictam reginam fere cum omnibus ¹⁵ suis captivavit [2 septembris 1381]; occupataque hujusmodi civitate cum castris ejusdem, etiam majorem partem dicti regni occupavit ac sibi ¹⁶ obedientem et faventem invenit.

Eodem ¹⁷ etiam tempore [1381] erant in ¹⁸ Neapoli duo presbyteri cardinales supra nominati, videlicet domini ¹⁹ Jacobus de Iatro et ²⁰ frater Leonardus de Giffone ²¹, cum multis archiepiscopis, episcopis ²², ²³ abbatibus et aliis viris ecclesiasticis, qui dicto Clementi obediebant et favebant. Qui una cum dicta regina captivati fuerunt, et demum diutius detenti ²⁴, ac diris ²⁵ carceribus ²⁶ mancipati, in quibus, administrationibus ceterisque bonis suis perditis ²⁷, in egestate, penis et miseria aliqui suam vitam duxerunt, aliqui vero finierunt ²⁸; inter quos fuit dominus Jacobus ²⁹ cardinalis memoratus, qui totus cordatus et intrepidus fidem suam

1. assensu, E. — 2. memoratum, E. — 3. discessum, B, Bal. — 4. iterum, B. — 5. omis par B, Bal. — 6. omis par A, B, Bal. — 7. tueri, B. — 8. ut, A. — 9. et, B, Bal.; aut, E. — 10. aut, E. — 11. tantum, E. — 12. de Pace, omis par E. — 13. in, E. — 14. ad, B; omis par E. — 15. cum omnibus fere, B, Bal. — 16. si, E. — 17. Eo, E. — 18. omis par B, Bal. — 19. dominus, B, Bal. — 20. omis par E. — 21. Giffono, A, Bal.; Giffano, B. — 22. omis par B. — 23. et, ajouté par B, Bal. — 24. detentis, A, B. — 25. duris, E, Bal. — 26. captivati et, ajoutés par E. — 27. predictis (sic), E. — 28. finiverunt, B, Bal. — 29. dictus au lieu de dominus Jacobus, B.

illesam servans, ibi tandem post multas afflictiones vitam velud martyr consummavit [1387].

Istis in dictis regionibus sic ¹ se habentibus ², Johannes rex Castelle, habita plena informatione super intrusione dicti Bartholomei ac subsecuta electione canonica Clementis memorati, cum solempnitate et maturitate debitis pro parte dicti Clementis se et regna sua declaravit [19 maii 1381], volens ab inde sibi ³ tanquam romano pontifici obedire, sicque fieri mandavit in regnis suis ⁴ et dominiis per omnes subditos suos. Ad hoc autem processit cum consilio et consensu ⁵ unanimi prelatorum, collegiorum, conventuum, ordinum, magistrorum, doctorum, magistratuum ⁶, nobilium, civitatum, communitatum ⁷, procerum et aliarum personarum notabilium dictorum regnorum suorum. Quibus expeditis, dominus Guterrius ⁸ Gomecii, perprius episcopus Palentinus, qui per prefatum Bartholomeum intrusum ⁹ ad statum seu verius fastum anticardinalatus assumptus extiterat, ipsumque acceptaverat, ac pro tali et etiam legato ejus in dictis regnis diu se gesserat, de premissis etiam informatus ad cor rediens, dictum Bartholomeum abjuravit, et ad dictum Clementem se convertit, ipsum verum papam profitens ¹⁰ et ¹¹ Bartholomeum abnegans, statum prefatum ab ipso receptum totaliter dereliquit ¹². Et idem per omnia fecerunt multi alii qui tam ¹³ ad episcopatus quam ¹⁴ alias varias dignitates et plurima beneficia ¹⁵ per dictum Bartholomeum ¹⁶ promoti extiterant in eisdem regnis. Hec autem omnia facta sunt, sibi cooperante divina gratia, per ministerium ¹⁷, sollicitudinem et providentiam memorati domini Petri de Luna, dyaconi cardinalis, qui, ut supra tactum est, illuc per dictum Clementem legatus fuerat destinatus et ad hoc continue vacaverat quasi a principio pontificatus sui, de cujus mandato ¹⁸ demum prefatum dominum Guterrium ¹⁹ in verum presbiterum cardinalem assumpsit precibus et instantia regis memorati ²⁰. Multos etiam ex aliis promotis per dictum Bartholomeum ²¹ in statu indebite ²² per eum ipsis ²³ com-

1. *omis par B.* — 2. *sequentibus au lieu de se habentibus, E.* — 3. *omis par E.* — 4. *placé après dominiis par E.* — 5. *assensu, E.* — 6. *magnatuuum (sic), E.* — 7. *comitatum (sic), B.* — 8. *Gauterus, A, B.* — 9. *intrusum Bartholomeum, B, Bal.* — 10. *proficiens, E.* — 11. *omis par A, B, Bal.* — 12. *derelinquit, E; derelinquendo, A, B, Bal.* — 13. *tamen, B.* — 14. *ad, ajouté par Bal.* — 15. *beneficia plurima, E.* — 16. *intrusum, ajouté par Bal.* — 17. *misterium, E.* — 18. *mandatum (sic), A.* — 19. *Gunterium, A, B; Girotum, E.* — 20. *dicti regis, B, Bal.* — 21. *intrusum, ajouté par Bal.* — 22. *indebito, B; et debite, E.* — 23. *ipsum eis, Bal.*

misso seu collato dimisit ¹, verum titulum dicti Clementis auctoritate ² eis conferendo. Qui etiam dicto durante tempore sic operatus est quod licet in aliis regnis Yspanie ad que etiam ³ fuerat destinatus pro tunc ⁴ dictus Clemens non habuerit ⁵ obedientiam plenam, ipsa tamen ⁶ a dicto Bartholomeo, qui solus eam ⁷ obtinebat, totaliter subtracta, neutri ⁸ eorum adherendo, ad quamdam indifferentiam seu neutralitatem communiter sunt redacta; quamquam inter ⁹ ipsos plures extiterint publice aut ¹⁰ occulte memorato Clementi adherentes, ac suas gratias recipientes et petentes, de quorum omnium pura et manifesta declaratione tandem subsequuta ¹¹ fiet mentio inferius suo loco.

Anno vero ¹² [MCCC]LXXXIIJ ^{13, 14} mense maii, Avinione ¹⁵ conveniunt Ludovicus, dux Andegavensis, et Amedeus, comes Sabaudie, superius nominati, cum exercitu magno et admodum notabili ¹⁶ armorum, progredi disponentes versus partes Ytalie tam pro impugnatione Bartholomei intrusi et sibi faventium quam liberatione Johanne, regine Sicilie ¹⁷ memorate ¹⁸, per prefatum Karolum de Duracio ¹⁹ jam detente, ac recuperatione regni sui pro majori ²⁰ parte occupati per eundem. Fuitque constitutus et ordinatus generalis capitaneus ²¹ dicti exercitus memoratus dux Andegavensis ²² per dictum Clementem papam, sibi que datum in mandatis ut nedum nomine proprio, sed etiam Ecclesie et suo, ad negotia procederet suprascripta ²³. Qui etiam volens ipsum et dictum comitem per amplius honorare, ad eorum instantiam et supplicationem, die xxx dicti mensis in presbiterum cardinalem assumpsit dominum fratrem Thomam de Casato ²⁴, ordinis Predicatorum, prius inquisitorem heretice pravitatis provincie ²⁵ Lombardie, de Pedemontium oriundum, virum utique grandævum, mansuetum, virtuosum, bene litteratum, licet non in theologia magistrum. Arripuit ergo dictus dux ab inde ²⁶ iter suum cum suo ²⁷ dicto exercitu, ipsum per planam ²⁸ Lombardie ²⁹ et terras Ecclesie proseguendo;

1. divisit (*sic*), E. — 2. auctoritate dicti Clementis, B, Bal. — 3. pro tunc, ajouté par B, Bal. — 4. pro tunc, omis par B, Bal. — 5. habuit, E. — 6. tamen ipsam, E. — 7. qui eam tunc solus, E. — 8. nuncii (*sic*), B. — 9. in, E. — 10. ac, E. — 11. consecuta, E. — 12. Domini, Bal. — 13. lege 1382. — 14. de, ajouté par E. — 15. Avinioni, Bal. — 16. notabiliter, E. — 17. Cecilie, mss. — 18. placé avant Johanne par E. — 19. Durancio, B. — 20. majore, Bal. — 21. capitaneus, E. — 22. omis par E. — 23. supradicta, Bal. — 24. Casasto, A; Cassato, B, Bal. — 25. in provincia au lieu de provincie, Bal. — 26. dictus dux ab inde, omis par A, B, Bal. — 27. omis par A, B, Bal. — 28. plana, Bal. — 29. Lombardiam, E.

quod utique, licet non sine magnis laboribus et expensis, alias tamen satis feliciter et pacifice ¹ consummavit. Declinavitque primo in civitate Aquilanensi ² [17 septembris 1382] sub favore et obedientia dicte regine persistente, que quasi in introitu dicti regni situata existit. Quem ³ navigia multa, victualibus et aliis sibi necessariis onerata, sunt illico subsecuta. Veniendo tamen oblicavit ⁴ viam que de ⁵ directo Romam tendebat, que etiam rectior et melior existeret; quam si tenuisset et aliqualem molestiam Romanis seu eorum territorio intulisset, creditur indubie quod dicti Romani Bartholomeum intrusum, ibi tunc existentem cum suis anticardinalibus, sibi tradidissent, et ita inter se facere deliberaverant audientes ejus potentiam, cui se non posse diutius resistere extimabant, nolebantque perire aut dampnificari propter eos ⁶. Quod si factum fuisset, scisma ortum in Ecclesia ⁷ satis cito finem habuisset. Sed hoc obmisso et quodam modo contempto, aspectum habuit ad propria, ad conquestam videlicet dicti regni potius quam pacificationem Ecclesie an[h]elando. Quod an ⁸ gratum Deo extiterit, licet de hiis que ab ejus secreta dispositione procedunt non sit meum aut alterius judicare ⁹, tamen per ea que vidimus ¹⁰ exterius magis ejus displicentiam possumus denotare, cum ex tunc quasi continue adversa sibi contigerint ¹¹, sed prospera raro. Adventus enim ejus a jam diu prescitus per suos adversarios extiterat. Qui sic se ¹² disposuerant quod civitates, loca et castra invenit ut plurimum ¹³ fortificata munitaque victualibus, armis et gentibus ad sibi resistendum viriliter dispositis et apparatis. Fueruntque blada ¹⁴, vina, pecora, equorum pabula ¹⁵ aut in eis recondita exteriusve consumpta. Sicque pro tunc non fuit locus aliquid contra suos inimicos ¹⁶ faciendi. Et quia loca sibi faventia, que satis pauca erant, bene disposita non erant ¹⁷ ad ipsum cum suo exercitu capiendum, victualia etiam eorum non adeo habundabant quod sine propria penuria ¹⁸ sibi sufficerent, oportuit ipsum seu saltem majorem partem sui dicti exercitus per aliquod tempus in locis parvis, ¹⁹ miseris ²⁰ et campestribus permanere. Hyems etiam ²¹ supervenit,

1. faciliter et pacifice, *E.* — 2. Aquilana, *E.* — 3. Quam (*sic*), *mss.* — 4. obliquavit, *B, Bal.* — 5. *omis par B.* — 6. ipsos, *Bal.* — 7. in Ecclesia ortum, *B, Bal.* — 8. ante, *B.* — 9. indicare, *B.* — 10. videmus, *B, Bal.* — 11. contingerint, *A, B*; contingerunt, *B.* — 12. *omis par E.* — 13. *omis par E.* — 14. oblata, *E.* — 15. papula, *B.* — 16. inimicos suos, *B.* — 17. non erant bene disposita, *E.* — 18. pecunia, *Bal.* — 19. et, *ajouté par Bal.* — 20. miseris, *A.* — 21. insuper, *E.*

nives, pluvie, et aque inundaverunt, gelu, venti et frigora suum tempori debitum reddiderunt. Inimici sui insuper ¹ sibi continue ² insidiantes ³, ubi et quomodo potuerunt, suas gentes expugnaverunt ⁴. Quibus omnibus causantibus eique obsistentibus ⁵, sibi aut dicto suo exercitui ⁶ non licuit victualia hinc ⁷ et inde perquirere, prout eorum necessitas exigebat, et sic hiis ⁸ que perprius habuerant ⁹ consumptis, multas egestates et miserias sunt perpeSSI.

Dicto etiam durante tempore prefata Johanna regina immaniter fertur interempta [1382] fuisse per ministros dicti Karoli, eo sic fieri ordinante. Modus autem interemptionis sue varie extitit et est ¹⁰ narratus. Nam aliqui dixerunt ipsam strangulatam, aliqui sub una culcitra suppositam, ligatamque ¹¹ manibus et pedibus suffocatam extitisse ¹². Et quia tam in dicto regno quam alibi, favore et amore sui ¹³, multi duci memorato adherebant, alias non ¹⁴ facturi, audito ejus obitu sic dorsa verterunt, se ad hostem suum convertentes. De quibus fuere primi dictorum navigiorum conductores ¹⁵ et patroni, qui statim ¹⁶ cum eis ¹⁷ retrocesserunt ad partes Provincie unde venerant; qui ¹⁸ etiam illico suum dominium abhorrentes, sibi ¹⁹ aperte rebellarunt, hosti predicto adherentes, dominis de Saltu et certis aliis nobilibus, qui cum ipso ²⁰ iverant ²¹, Massiliensibus et Arelatensibus civibus, et aliquibus aliis locis ²², licet ²³ paucis, dumtaxat exceptis. Sicque, quoad ipse ²⁴ vixit, continue permanserunt, licet cum ²⁵ maximisurbationibus et incommodis, que occasione hujusmodi eis provenerunt ²⁶, propter guerras ipsis motas et admodum rigide continuatas ²⁷ pro parte ipsius ducis toto tempore supradicto.

Hiis ²⁸ vero tunc sic se habentibus in partibus illis, regnum Francie novitates [1381-1382] quamplurime non modicum turbaverunt. In senescal[is]iis namque Bellicadri ²⁹, Carcassone ³⁰ et Tholose ³¹

1. insuper sui, A, B, Bal. — 2. omis par A, B, Bal. — 3. insidiantur, E. — 4. expugnarunt, E. — 5. obstantibus, Bal. — 6. exercitui suo, Bal. — 7. victualia hinc, omis par E. — 8. omis par E. — 9. habuerat, E. — 10. et est, omis par A, B, Bal. — 11. suprapositam ligatamque, E. — 12. omis par B. — 13. suis, mss. — 14. vero, E. — 15. primo dictorum navigiorum conditores, E. — 16. omis par E. — 17. eo, B. — 18. que, E. — 19. similiter, E. — 20. ipsi, A; ipsis, B, Bal. — 21. ierant, Bal.; iverunt, E. — 22. omis par A, B, Bal. — 23. sed, E. — 24. ipsos, B; ipsum, E. — 25. tamen, B. — 26. pervenerunt, B. — 27. continuationis, E. — 28. Hinc, B. — 29. Pellicardri, B. — 30. Carcassonen., E. — 31. Tholosan., E.

populares, quos vulgariter nominabant ¹ Tochinos ², contra majores et precipue nobiles et officiis ³ regiis implicatos insurrexerunt, ipsos immaniter persequentes. Quos enim ex ipsis capere poterant, absque misericordia trucidabant, eorum bona rapiebant, loca, castra et domos ⁴ totaliter diruebant ⁵ absque iudicio, nullo respectu habito nullaque ratione servata ad talia procedentes. Et in hac maledictione continuantes assentiebant incole fere omnium notabilium locorum partium predictarum ⁶. Quibus hoc attemptandi prebuit occasionem et audaciam continuata ⁷ et immoderata indictio talliarum et impositionum diversarum, ex ⁸ quibus gravabantur nimium, ymo et eorum quamplurimi perducti ⁹ ad egestatem mendicare cogeabantur. Istis autem resistere eosque ¹⁰ comprimere viriliter et potenter ¹¹ conatus est Johannes, dux Bituricensis, tunc locumtenens regius ¹² ac ¹³ regimen habens partium earundem. Sed licet cum eis diu ¹⁴ concertaverit, tamen adversus ipsos ¹⁵ prevalere non potuit de tempore magno, presertim in partibus Tholosanis, in quibus eorum fautorem precipuum ¹⁶ reperit Gastonem, comitem Fuxi, qui eis cum manu potenti et brachio extento contra ipsum continue assistebat. Demum tamen, divina operante gratia, demeritis acriter ¹⁷ punitis personaliter vel in bonis, predicta cessaverunt et ad statum pacificum sunt deducta ¹⁸.

Eodem etiam fere contextu [martio 1382] quo et ¹⁹ premissa invaluerunt, eis similia cives Parisienses machinati sunt attemptare, quorum directores et promotores esse decreverant illos qui ²⁰ Malleatores seu Malleti ²¹ vulgariter nominantur ²². Sed eis deductis ad notitiam regis et assistentium sibi, quotquot ex ipsis ²³ culpabiles inventi sunt, morte dampnati, aut bonis spoliati, aut ²⁴ exilio deputati ²⁵ fuerunt. Arma insuper omnia civium predictorum ad palatium regium delata fuere ²⁶; et ultra penas tam pecuniarum quam alias eis impositas, ad edificandum suis sumptibus et expensis

1. nominabat, *E.* — 2. Coquinos, *B, Bal.* — 3. officiariis, *B.* — 4. domus, *B, Bal.* — 5. diruebant, *B, Bal.* — 6. predictorum, *A, B.* — 7. attemptandi occasionem et audaciam prestitit constituta, *E.* — 8. et, *E.* — 9. predicti, *E.* — 10. eos quam, *E.* — 11. potentes, *E.* — 12. regni, *B;* regis, *Bal.* — 13. et, *B.* — 14. Sed licet diutius cum eis, *E.* — 15. eos, *Bal.; omis par B.* — 16. precipue, *B.* — 17. graviter, *B, Bal.; a certis, E.* — 18. reducta, *E.* — 19. *omis par Bal.* — 20. illosque, *E.* — 21. Maleatores seu Malieti, *E.* — 22. nominatur (*sic*), *E.* — 23. eis, *Bal.* — 24. in, *ajouté par B, Bal.; a, ajouté par A.* — 25. dampnati, *A, Bal.* — 26. fuerunt, *Bal.*

castrum porte ¹ Sancti Anthonii mire fortitudinis ², habens introitum et exitum liberum intus et extra menia civitatis, condempnati extiterunt ad aliorum terrorem memoriamque detestabilem machinationis supradicte. Et quia inter ceteros hujus rei culpabiles notatus fuisse dicitur unus advocatus parlamenti ³ regii, alias notabilis et solempnis reputatus, qui magister Johannes de Maresiis ⁴ dictus est, sententiam subiit ⁵ capitalem [28 februarii 1383]. De ejus tamen dampnatione varii vario modo ⁶ sunt locuti. Nam plures ipsam voluntariam potius quam justam ⁷ dixerunt, ipsum super sibi impositis innocentem asserentes. Alii vero eum reum et culpabilem opinantes, ipsam equam et laudabilem extimarunt. Quid ⁸ autem horum verum sit, hoc Dei judicio relinquatur, qui quandoque delatos super certis ⁹, licet de ipsis innoxios, aliorum tamen reos hic corporaliter dampnari permittit, ne super commissis impuniti hic ¹⁰ remaneant, et ¹¹ hic puniti in corpore de delictisque compuncti eternam in anima effugiant ¹² ultionem. Quod ¹³ ideo hic inserui quia licet, ut pretactum est, hic perprius ¹⁴ satis commendabilis in aliis diceretur, tamen judicio plurimorum in uno Deum forte non modicum offendeat. Cum enim famosus advocatus existeret ¹⁵, quotiens occurrebant cause que ecclesiarum jura aut libertates concernerent, ut plurimum et libentius contra ipsas patrocinium assumebat. Qui ¹⁶, si sui occasione quandoque gravate fuerunt, Deum in hoc ultorem presumitur habuisse, qui facta suis sibi facta reputans, tales consuevit deprimere aut ¹⁷ ultione simili radicitus extirpare, sicut e contrario suorum fautores eternaliter premiat et hic sepius erigit ¹⁸ et exaltat. Quemadmodum de magistro Petro ¹⁹ de Fitinhaco ²⁰, notabili ²¹ avvocato dictique Johannis contemporaneo in parlamento ²², qui ecclesiarum zelator fervidus, suorum ²³ jurium deffensator precipuus ac assiduus semper fuit, tunc dicitur contigisse ²⁴. Ipsum enim exaltavit Altissimus, deditque ei ²⁵ gloriam non modicam in hoc mundo, cum ipsum de statu

1. *omis par B.* — 2. prorsus juxta portam Sancti Anthonii, *ajoutés par B.* — 3. *pallamenti, B.* — 4. *Maresio, E.* — 5. *protulit, E.* — 6. *modo vario, E.* — 7. *justum, E.* — 8. *Quod, A, B, Bal.* — 9. *certos, B.* — 10. *omis par E.* — 11. *aut, E.* — 12. *effugiant, E.* — 13. *Quid, A.* — 14. *prius, E.* — 15. *extiteret, E.* — 16. *continebant que au lieu de assumebat. Qui, E.* — 17. *autem, E.* — 18. *exigit, E.* — 19. *omis par A.* — 20. *Jacobo Fetiniaco, B.* — 21. *notabilique, E.* — 22. *in parlamento, omis par E; in parlamento contemporaneo, A; contemporaneo in parlamento, B, Bal.* — 23. *suorumque, E.* — 24. *contingisse, mss.* — 25. *Altissimusque dedit et, E.*

tam infimo, advocati scilicet ¹ et archidyaconi in ecclesia Carnotensi, ad statum cardinalatus promoveri ordinavit ² per Clementem papam predictum. Qui, aliquibus ex aliis cardinalibus defunctis, anno videlicet ³ [MCCC]LXXXIIJ, die xxiiij mensis decembris, septem presbiteros cardinales ⁴ creando, qui fuere : dominus Petrus de Croso, ordinis sancti Benedicti monachus ⁵, dyocesis Lemovicensis, tunc archiepiscopus Arelatensis et camerarius suus; dominus Fayditus de Agrifolio, dyocesis Lemovicensis, tunc episcopus Avinionensis; dominus Petrus Ayselini ⁶ de Monteacuto; ordinis sancti Benedicti monachus ⁷, dyocesis Claromontensis, tunc episcopus Laudunensis; dominus Walterius ⁸ de Wardelav ⁹, Scotus ¹⁰, tunc episcopus Glasguensis ¹¹; dominus Aymericus de Man[h]aco ¹², dyocesis Lemovicensis, tunc episcopus Parisiensis; dominus Johannes de Novocastro ¹³, Burgundus, consanguineus et cubicularius suus, tunc episcopus Tullensis; dominus Jacobus de Mentonay, dyocesis Gebennensis, tunc archidyaconus in ecclesia Remensi et cubicularius suus. Duos etiam dyaconos ordinavit, videlicet dominos ¹⁴ Amedeum de Saluciis, Pedemontanum, tunc electum Valentinensem, nepotem vel consanguineum suum propinquum ¹⁵, et predictum magistrum Petrum ¹⁶ de Fitiniaco ¹⁷, licet grandevum, totum tamen alias ¹⁸ virtuosum; cujus promotio sicut Deo servire et Ecclesie ¹⁹ favere volentibus fuit placibilis et ad idem ²⁰ faciendum allectiva, sic ²¹ prefati Johannis de Maresiis ²² punitio contrariis innitentibus ²³ ejusque memoriam habentibus esse debuit et debet terribilis et ab eisdem repressiva.

Insuper adveniente tempore paschali, die videlicet [15] mensis [aprilis] anno [MCCC]LXXXIIIJ ²⁴, ad ²⁵ instantiam regis Francie ²⁶ et ducis Bituricensis pre nominatorum ²⁷, prefatus ²⁸ Clemens papa promovit in ²⁹ dyaconum cardinalem dominum Petrum de

1. si et *au lieu de* scilicet, A. — 2. ordinavit promoveri, B, Bal. — 3. videlicet anno, A, B, Bal.; Domini, *ajouté par* B, Bal. — 4. cardinales presbiteros, A. — 5. monachus ordinis sancti Benedicti, E. — 6. Aysselini, E, Bal. — 7. monachus ordinis sancti Benedicti, E. — 8. Walterus, B, Bal.; Gatterius, E. — 9. Wardelan, Bal.; Bardevlav, E. — 10. socius, A, B. — 11. Glascuensis, A, B, Bal. — 12. Magriaco, E. — 13. Monte castro, E. — 14. dominum, E. — 15. proximum, Bal.; prepositum, B, E. — 16. *omis par* B; et ipsum magistrum Petrum, E. — 17. de Fitiniaco, *omis par* E. — 18. aliter, E. — 19. Deo et Ecclesie servire, B. — 20. id, B, Bal. — 21. sicque, E. — 22. de Maresiis, *omis par* E. — 23. imitantibus, Bal. — 24. die videlicet mensis anno LXXXIIIJ, *omis par* A, B, Bal. — 25. *omis par* B. — 26. Francorum, E. — 27. pre nominati, Bal.; pre nominatus, B, E. — 28. *omis par* E. — 29. *omis par* B.

Lucemborch¹, fratrem comitis Sancti Pauli, tunc electum Metensem, etate quidem juvenem², sed magnis meritis et virtutibus adornatum, prout infra, cum ejus obitus narrabitur³, plenius describetur.

Eodem etiam anno, videlicet⁴ [MCCC]LXXXIIIJ, die xx mensis septembris, memoratus Ludovicus dux Andegavensis⁵, regio⁶ nomine jam assumpto, qui [h]actenus dives et habundans plurimum extitit, satis pauper et indigens, Amedeo comite Sabaudie prelibato multisque ex suis commilitonibus et⁷ armigeris tam inedia quam gladio jam defunctis, prout Domino placuit, infirmitate pregravatus, diem clausit extremum in civitate Barensi, sue tunc subdita ditioni. Quod quam lamentabile quamque⁸ dampnosum extiterit sibi adherentibus, quos jam multos ultra secum ductos⁹ in dicto regno habebat tam amore quam vi sibi confederatos¹⁰ et attractos, judicet qui cogitat percusso capite cetera membra pati! Successit autem¹¹ sibi tam nomine quam ea parte quam in dicto regno obtinebat Ludovicus, filius suus primogenitus, vix septennis, qui sub regimine Marie¹², matris sue, habuit diutius permanere, saltem donec et quousque ad annos attingeret¹³ pubertatis¹⁴. Interim¹⁵ vero per¹⁶ dicte matris providentiam, cum assistentia et juvamine dicti Clementis pape, patriam¹⁷ Provincie, que patri rebellis et¹⁸ inobediens extiterat, ad ipsius dominium¹⁹ est reducta. Ea etiam que per²⁰ patrem suum in dicto regno tenebantur non minus, ymo et amplius in aliqua parte prosperata sunt quam ipso vivente.

Quo etiam adhuc extante²¹ in eodem regno, contigit²² unum mirabile et stupendum, Dei tamen judicio, ut opinor, ordinatum²³, videlicet quod dicto Bartholomeo intruso Neapolim accedente²⁴, orta fuit discordia inter eum et prefatum Karolum²⁵ jam, ut supra tactum est, per eum de facto²⁶ in regem sublimatum. Cumque nondum²⁷ accessa civitate ad invicem convenerunt²⁸, inter eos adeo crevit dicta²⁹ discordia quod idem Karolus ipsum ibidem

1. Lucenborch, *Bal.* — 2. juvenili, *B.* — 3. narratur, *E.* — 4. scilicet, *B, Bal.* — 5. dux Andegavensis Ludovicus, *B, Bal.* — 6. regis, *E.* — 7. ac, *E.* — 8. lamentabile quamque, *omis par E.* — 9. deductos potentes, *E.* — 10. confederantes, *A.* — 11. etiam, *E.* — 12. *omis par B.* — 13. contingeret, *A.* — 14. subbritatis (*sic*), *E.* — 15. Iterum, *E.* — 16. pro, *E.* — 17. patria (*sic*), *E.* — 18. *omis par E.* — 19. *omis par E.* — 20. dictum, *ajouté par Bal.* — 21. existente, *B, Bal.*; stante, *E.* — 22. contingit, *mss.* — 23. inordinatum, *B.* — 24. attendente, *E.* — 25. Karolum prefatum, *E.* — 26. de facto in et per eum, *E.* — 27. in, *E.* — 28. convenerant, *A.* — 29. *omis par A, B, Bal.*

arrestavit [1383] aut ¹ verius captivavit, et ² ne ulterius procederet impedivit ³. Sed aliquibus se interponentibus, dictoque Bartholomeo offensam suam ad tempus ⁴ aliquod ⁵ dissimulando pertranseunte ⁶ liberatus fuit, et demum intravit Neapolim ubi contra eum pro injuria irrogata procedere ordinavit ⁷. Sed eo ibidem ⁸ existente, cogitavit hoc sibi non fore tutum; et ideo post moram ibi aliquanto tempore factam, ab inde exiens, venit Nuceriam ⁹, ubi quod conceperat deducere disposuit ad effectum. Sed hoc ad notitiam dicti Karoli ¹⁰ perducto, ipse ad ejus obsidionem ¹¹ viriliter se accinxit, locumque predictum fortiter et diutius expugnavit. Sed tandem per ¹² nobiles dominos ¹³ de Sancto Severino et nonnullos alios tunc fautores dicti Bartholomei, in manu potenti ad sui auxilium et juvamen supervenientes ¹⁴, dicta obsidio levata extitit, et ipse liberatus. Qui demum ab inde recedens [7 julii 1385], quosdam de suis anticardinalibus, quos de premissis contra ipsum attemptatis conscios et culpabiles extimavit, prius depositos ¹⁵, vinculatos enormiter secum duxit ¹⁶; de quibus quid egerit aut ¹⁷ ad ¹⁸ quem locum ipse ab inde declinaverit ¹⁹, infra suo loco describetur.

Anno autem Domini ²⁰ [MCCC]LXXXV, circa vernale tempus, Karolus, rex Francorum ²¹, recepit in conjugem Ysabellam, filiam Stephani ²² ducis Bavarie [17 julii 1385].

Eodem etiam tempore currente ²³ [11-12 septembris 1382] obiit Ludovicus, rex Ungarie, duabus filiabus ²⁴ superstitibus; quarum primogenita sibi in regno Ungarie succedens nupsit Sigismundo, marchioni Brandeburgensi ²⁵, fratri ²⁶ regis Boemie; secunda autem ²⁷, que ²⁸ in regnis Polonie et Cracovie sibi succedebat, eo jam vivente, contraxerat cum Guillermo, primogenito Leopoldi ducis Austrie, et secum, ut dicebatur, nubilis existens, cohabitaverat per aliquod tempus. Post vero ejusdem regis obitum ipsam de facto recepit

1. ac, B; seu, E. — 2. ut, *ajouté par E.* — 3. impediret, E. — 4. ipsius, E. — 5. *omis par E.* — 6. pertransiente, E. — 7. Neapolim ubi contra eum pro injuria irrogata procedere ordinavit, *omis par A, B, Bal.* — 8. ibidem eo, A, B, Bal. — 9. Materiam, E. — 10. *omis par B.* — 11. ab ejus obsidione, E. — 12. dominos, *ajouté par A, Bal.*; duos, B. — 13. homines, E. — 14. superveniens, A. — 15. dispositos, B. — 16. duxerit, E. — 17. et, Bal. — 18. *omis par A, B*; in, Bal. — 19. declinavit, A, B. — 20. *omis par E.* — 21. Francie, Bal. — 22. Stheffani, E. — 23. occur[r]ente, E; *omis par B, Bal.* — 24. suis, *ajouté par E.* — 25. Brantaburgensi, E. — 26. fratris, mss. — 27. *omis par A, B, Bal.* — 28. qui (*sic*), E.

Ladislaus, dux Lotobbie ¹, adhuc paganus existens, licet se demum ² converterit ³ ad fidem christianam.

Anno predicto [MCCC]LXXXV, die xij mensis ⁴ julii, aliquibus cardinalibus noviter defunctis, prefatus ⁵ Clemens papa ⁶ aliam ⁷ fecit creationem cardinalium, videlicet septem ⁸ presbiterorum, qui fuerunt : dominus Bertrandus de Chanaco ⁹, dyocesis Lemovicensis, tunc patriarcha Jherosolimitanus; dominus Thomas de Amanatis ¹⁰, Ytalicus, tunc archiepiscopus Neapolitanus, et referendarius pape; dominus Johannes de Placentinis, Lombardus, tunc episcopus Castellanensis, alias Venetiarum; dominus Amelius ¹¹ de Lautreco, canonicus regularis ordinis sancti Augustini, de Albigesio, tunc episcopus Convenarum et etiam pape referendarius; dominus Johannes de Murolio ¹², dyocesis Claromontensis, tunc episcopus Gebennensis, familiaris ¹³ pape; dominus Petrus de Tureyo, Burgundus, tunc episcopus Malleacensis; et dominus Johannes de Brunhiaco ¹⁴, dyocesis Gebennensis, tunc episcopus Viva-riensis et cubicularius ¹⁵ pape.

Per idem tempus occupabat regnum Portugalie quidam Johannes, magister militie dicte Davis ¹⁶, asserens se fuisse fratrem Petri ¹⁷ regis ultimo ¹⁸ mortui; cujus filiam, ¹⁹ ad quam regnum hujusmodi pertinere dicebatur, habebat in conjugem Johannes, rex Castelle memoratus. Cujus occasione guerra fuit ²⁰ mota ortaue discordia inter predictos regem et magistrum, et ²¹ mense augusti anni predicti [1385], die videlicet decima quarta, prelium ²² consertum ²³, in quo, prout Domino placuit, idem rex extitit victus. Fueruntque mortui quamplures milites ²⁴ et ²⁵ armigeri tam de sibi subditis quam illis qui in sui succursum advenerant de partibus Gallie.

Anno Domini ²⁶ [MCCC]LXXXVJ, die prima januarii, sol circa horam tertiarum, licet perprius ab aurora diei et post ejus ortum aer satis claruisset, et ipse more solito splenduisset, eclipsatus

1. Lotablie, B; Vitonie, E. — 2. demum se, E. — 3. convertit, B. — 4. *omis par E.* — 5. prelibatus, E. — 6. *omis par A, B, Bal.* — 7. *omis par A; novam, Bal.* — 8. videlicet septem cardinalium, B, Bal. — 9. Tharraco, B. — 10. Amantis, A, B. — 11. Aurelius, E. — 12. Mutellio, B; Murorilio, E. — 13. familiari (*sic*), E. — 14. Banihyaco, B; Brunihaco, E. — 15. ipsius, *ajouté par Bal.* — 16. *lege d'Avis; Davidi, A, B, Bal.* — 17. *omis par B, Bal.* — 18. ultimo regis, E. — 19. et, *ajouté par A, E.* — 20. fuit guerra, E. — 21. de, *ajouté par E.* — 22. plurimi, E. — 23. est, *ajouté par Bal.* — 24. valentes, E. — 25. *omis par B, E.* — 26. *omis par E.*

est, et in tantum aer obfuscatus¹ et obtenebratus sicut in noctis crepusculo communiter esse consuevit, et adeo quod in² carreriis aut alias sub divo³ tunc⁴ existentes legere aut diversitates⁵ personarum vel monetarum⁶ discernere difficiliter potuissent⁷.

Eodem occurrente⁸ tempore, Bartholomeus intrusus, recedens de Apulia⁹, navigando, pervenit Januam [23 septembris 1385] cum pluribus ex anticardinalibus suis, ex quibus¹⁰ sex de illis quos, ut supra tactum est, tanquam conscios et culpabiles super attemptatis contra ipsum per Karolum de Duracio¹¹ memoratum vincularat, ut¹² aliqui dixerunt, in mari submergendo, aliqui¹³ quod in terra vivos sepeliendo, et aliqui quod plantatos in¹⁴ terra usque ad mentum¹⁵ capite¹⁶ truncatos fecit immaniter trucidari, eis reddens pro suis obsequiis secundum quod dyabolus, cujus ipse¹⁷ minister erat¹⁸, suis servitoribus¹⁹ reddere consuevit.

Per idem etiam tempus [1385] prefatus Karolus²⁰ adiit regnum Ungarie, sperans ibi fautores et amicos habere per quorum ministerium et juvamen regnum ipsum, in quo²¹ tanquam propinquior regi mortuo per lineam masculinam jus se pretendebat habere, posset acquirere²², et illud Sicilie²³, cujus nomen, licet falso, gestabat, cum ejus pertinentiis defensare. Sed²⁴ suis fraudatus desideriis, non amicos, sed inimicos ibi reperiit²⁵, per quos extitit crudeliter interemptus [27 februarii 1386], justo Dei judicio penam condignam recipiens pro commisso scelere in²⁶ nece Johanne, regine memorate; que domina sua naturalis erat, fueratque sibi continue plus quam mater, ipsum a cunabulis²⁷ in propria nutriendo²⁸, fovendo et exaltando, ymo²⁹ a morte, cui aliquando adjudicatus extiterat, preservando. Quorum omnium non³⁰ recordatus, ejus vitam odivit, statum cupivit³¹ et mortem ordinavit; cujus sanguis de terra clamavit ad Dominum, donec predictam perpessus est ultionem.

Fuit etiam fere³² tempore predicto suscitata guerra et mota dis-

1. suffocatus, *E.* — 2. ante, *E.* — 3. divino, *E.* — 4. *omis par B.* — 5. diversitatem, *Bal.* — 6. momentarum (*sic*), *E.* — 7. potuisset, *E.* — 8. corrente, *E.* — 9. Ampulia, *E.* — 10. quorum (*sic*), *B.* — 11. Durancio, *B.* — 12. et, *E.* — 13. alii, *B.* — 14. intra, *B.* — 15. mentonem, *B.* — 16. capiti, *E.* — 17. *omis par A, B, Bal.* — 18. ministri erant, *Bal.* — 19. fautoribus, *E.* — 20. Karolus prefatus, *E.* — 21. in quo, *omis par B.* — 22. acquirere posset, *Bal.* — 23. Cecilie, *mss.* — 24. Licet, *E.* — 25. reperit, *B, Bal.* — 26. et, *B.* — 27. cunabilis, *B, E.* — 28. nutriendo, *A, E.* — 29. et, *ajouté par E.* — 30. *omis par E.* — 31. concupivit, *B, Bal.* — 32. *omis par B, Bal.*

cordia¹ inter prenominatum Leopoldum, ducem Austrie, et populares ac² incolas locorum imperialium adjacentium terris suis; que adeo incaluit quod ipse de viribus suis nimium confidens, eosque spernens, et non³ cogitans dubium belli eventum, in propria ipsos disposuit debellare. Ipsi vero sibi viriliter occurrentes, cum essent numero plures et armis fortiores, ipsum interfecerunt [9 julii 1386] cum majori⁴ parte suorum⁵, aliis dantibus terga fuge.

Istis etiam pendentibus Galeas⁶ de Vicecomitibus, Mediolani, comes Virtutum, captivavit Barnabonem, patruum suum, improvisum nec de hoc cogitantem, ipsumque carceribus mancipavit, in quibus demum satis cito mortuus est [18 decembris 1385]. Cujus filiis omnibus aut stricte detentis, aut⁷ tanquam⁸ exilio damnatis, in egestate et miseria per mundum hinc⁹ inde vagantibus, loca, civitates et dominia una cum ceteris bonis omnibus que ad ipsum, dum liber erat et viveret¹⁰, pertinebant¹¹, idem comes occupavit, nec fuit qui in hiis quoquo modo suis restiterit potentie et voluntati¹². In quo quantum in potentia et divitiis¹³ confidendum existat notent et considerent¹⁴ ipsi principaliter habundantes, cum ipse inter ceteros hujus mundi in hiis¹⁵ unus foret de majoribus et tamen perditus¹⁶ omnia perdidit una die. Predictis autem peractis dictus comes, suis certis tractantibus amicis, datisque magnis pecuniis, et aliquibus locis et dominiis assignatis, filiam suam unicam¹⁷, quam habebat, in conjugem tradidit [8 aprilis 1387] Ludovico duci Turonensi, postea duci Aurelianensi¹⁸, fratri germano regis Francie memorati¹⁹, cui erat gradu secundo²⁰ consanguinitatis conjuncta, cum ejus mater soror fuerit patris sui. Fuitque super²¹ hoc dispensatum per Clementem papam memoratum [25 novembris 1386]; sed utrum etiam per Bartholomeum intrusum dubito, cum ipse comes ad partem suam satis patenter tunc existeret inclinatus.

1. guerra, E. — 2. omis par E. — 3. ne, B. — 4. majore, Bal. — 5. après suorum B (fol. 541 r°) et le ms. latin 4949 de la Bibliothèque de Paris, qui en est vraisemblablement la copie (fol. 169 v°), répètent le passage suivant : Lothoringie et Barrensi ac aliquibus aliis comitibus dominisque temporalibus, civitatibus et locis eorumdemque territoriis et dominiis circum adjacentibus... conjunctus qui; cf. supra, p. 474. — 6. Galeacius, B, Bal.; Galeacias, A. — 7. omis par E. — 8. omis par B. — 9. et, ajouté par E. — 10. viverent, E. — 11. pertinebat, B. — 12. sue restiterit voluntati, A, Bal.; sue resisteret voluntati, B. — 13. diutius, A. — 14. noterent et conciderent, E. — 15. iis, Bal. — 16. predictus, B; omis par Bal. — 17. omis par B. — 18. postea duci Aurelianensi, omis par E. — 19. omis par E. — 20. secundo gradu, Bal. — 21. per, B.

Quo etiam tempore [1386], ipso Bartholomeo intruso adhuc Janue permanente, duo ex suis anticardinalibus, Ytalicis ¹ natione, ab ipso divertentes, se ² ad dictum Clementem converterunt, videlicet Pileus ³ de Prata ⁴, qui longo tempore ante dictum scisma archiepiscopus Ravennatensis extiterat, et dominus Galeotus ⁵ de Petramala. Quorum primum dictus Clemens in presbiterum, ⁶ secundum vero ⁷ in dyaconum cardinales assumpsit [1387], eis noviter dans verum statum quem ante usurpative tenuerant cum dicto intruso persistentes. Misitque eis capellos ⁸ rubeos, quos ipsis ⁹ vice sua tradi ¹⁰ mandavit per dominum Petrum Gerardi ¹¹, episcopum Aniciensem, nuntium suum in certis ¹² locis, ad que ¹³ confugerant a dicto intruso recedentes. Verumptamen de primi reductione non est in bonum ¹⁴ mentio adhibenda nec ¹⁵ facienda, cum illusoria ¹⁶ fuerit atque ficta, prout infra demonstrabitur suo loco. Alius autem vixit et mansit ¹⁷ laudabiliter firmus et stabilis in fide assumpta permanendo.

Anno ¹⁸ [MCCC]LXXXVIJ, die quinta ¹⁹ mensis julii, obiit memoratus dominus Petrus de Lucembourc ²⁰, Sancti Georgii ad Velum aureum dyaconus cardinalis, sue etatis XVIIJ annis nondum completis : qui ab infantia continue dilexit et timuit ²¹ Deum, ²² ad eum et proximum caritatem habuit, justitiam et equitatem tenuit, virginitatem et munditiam servavit, in humilitate permansit, in omni morum honestate perseveranter vixit, et tandem sanctissime [diem ultimum] terminavit. Ejus autem vita licet fuerit admodum laudabilis, ymo et quodam modo aliis exemplar suarum etatis et nobilitatis respectu, tamen sua mors subsecuta ejus ingentia merita peramplius demonstravit. A die enim qua corpus suum sepultum fuit in cimiterio communi pauperum, in quo pre nimia humilitate vivens suam elegerat sepulturam, magnis et stupendis miraculis clarescere cepit. Ejus namque tumultum visitantes, aut pro suis langoribus et necessitatibus suum ²³ patrocinium implo-rantes, confestim remedia invenerunt oportuna et ²⁴ experti sunt,

1. Ytalici, *Bal.* — 2. sed, *E.* — 3. Pilleus, *A, B.* — 4. Prato, *B.* — 5. Galcotus, *A, B.* — 6. et, *ajouté par E.* — 7. omis *par B.* — 8. capillos, *B, E.* — 9. ipse, *B.* — 10. tradidi, *E.* — 11. Girardi, *A, B, Bal.* — 12. terris et *au lieu de* certis, *B.* — 13. quem, *A, B, Bal.* — 14. in bonum, *omis par A, B, Bal.* — 15. adhibenda nec, *omis par A, B, Bal.* — 16. illustria, *A.* — 17. mansit et vixit, *Bal.* — 18. Domini, *ajouté par B, Bal.* — 19. *lege secunda.* — 20. Lucemborch, *A, B;* Lucemburch, *Bal.* — 21. timuit et dilexit, *E.* — 22. et, *ajouté par B;* et veram, *ajoutés par Bal.* — 23. suis, *A, B.* — 24. hoc, *ajouté par E.*

nedum liberati a febribus et ¹ aliis infirmitatibus que communiter accidere solent, sed etiam ceci ² visum, surdi auditum, claudi gressum, muti loquelam, leprosi munditiam sunt ejus meritis consecuti, sed et, quod majus est ³, mortui plurimi ⁴ ad vitam pristinam ⁵ sunt ⁶ restituti. Que adeo continuata refferuntur quod fere ubique infra ⁷ paucum tempus divulgata fuere. Propter quod etiam de diversis ⁸ longinquis seu remotis partibus venerunt quàmplurimi ad suum dictum tumulum, qui perprius magnis gravati langoribus ⁹, ejus meritis et intercessione ¹⁰ sani et incolumes ad propria redire ¹¹, prout hii ¹² omnes qui ejus opere ¹³ adjuti seu ¹⁴ sani facti sunt, quive prius ¹⁵ languidos aut male se habentes et ¹⁶ demum convaluisse viderant, attestati sunt, et vota ¹⁷ innumeralibilia super eis reddita indicant manifeste. Inter quos etiam extiterunt ¹⁸ non pauci qui quanquam forent scismatici ac ¹⁹ dicto Bartholomeo intruso adherentes, videntes tot prodigia et signa que Deus eum ²⁰ invocantibus suis intercessionibus continue faciebat, ejus compulsi sunt confiteri ²¹ sanctitatem, nec ulterius suum statum seu titulum, quem sciebant ipsum a dicto Clemente recepissee, tanquam indebitum ²² ausi sunt quomodolibet impugnare. Fuitque propterea status dicti Clementis justior et solidior multimode reputatus, per quem plures extimantes et a certo tenentes quod ipse, qui jam spiritu Dei plenus fuisse secretorumque ²³ celestium, in quantum in eis salus sua tangebatur, notitiam sufficientem habuisse creditur ²⁴, sibi non adhesisset, nec promotiones suas ab ipso recepisset, nisi ipsum scivisset justum habere titulum in papatu. Qui demum tam pro parte regis Francorum quam plurium prelatorum et principum ²⁵ crebris et multiplicatis supplicationibus propulsatus et requisitus extitit ut ²⁶ ad ipsius ²⁷ canonizationem procedere dignaretur, cum merita sua hoc ²⁸ exposcerent, dictis miraculis et prodigiis id ²⁹ ipsum indicantibus manifeste. Ipse autem in hiis mature procedere volens commisit super premissis inquiri diligenter et informationem recipi tam per prelatos quam

1. ab, *ajouté par B, Bal.* — 2. qui, *ajouté par E.* — 3. *omis par E.* — 4. plurimi mortui, *B, Bal.* — 5. *omis par B.* — 6. *omis par E.* — 7. ita, *E.* — 8. de diversis etiam, *E.* — 9. laboribus, *E.* — 10. intercessionibus, *A, B, Bal.* — 11. redire, *B, E.* — 12. ii, *Bal.* — 13. ope, *B, Bal.* — 14. vel, *E.* — 15. ipsos, *ajouté par E.* — 16. ac, *B, Bal.* — 17. attestati sunt, et vota, *omis par E.* — 18. extitere, *E.* — 19. a, *E.* — 20. cum, *A.* — 21. confideri, *E.* — 22. imbutum, *B.* — 23. secretorum et, *B.* — 24. credatur, *E.* — 25. et principum, *omis par A, B, Bal.* — 26. et, *E.* — 27. ejus, *B, Bal.* — 28. hec, *E.* — 29. ad, *mss.*

certos cardinales ad hoc per ipsum deputatos, prout est in talibus fieri consuetum. Interim ¹ circa tumultum suum fuit institutum unum cenobium certorum ² fratrum Celestinorum, qui habent ibi in ejus commemorationem et honorem Deo deservire ³, ordinatis pro ipsis ibidem ecclesia et ⁴ officiis eis necessariis ⁵ ad tempus competentibus et tandem solempniter edificandis, qui etiam de oblationibus et votis sui consideratione obvenientibus pro majori ⁶ parte possunt sustentari.

Per idem tempus [1386] Petrus, rex Aragonum, volens super veritate tam electionis dicti Clementis quam intrusionis dicti Bartholomei plenius informari, et presertim cum cardinalibus, qui talium super omnes mortales notitiam certiore habebant, misit Avinionem certos nuntios seu ⁷ ambassiatores ⁸ suos, viros utique ⁹ litteratos, providos et discretos, tam ad dictum Clementem quam cardinales memoratos, qui vice sua ¹⁰ super premissis cum eis haberent inquirere diligenter ¹¹, quemadmodum perprius Romam miserat simili de causa. Dicti autem nuntii singulariter et si[n]gillatim dictos cardinales etiam ¹² juratos interrogaverunt super certis articulis factum intrusionis et alia ¹³ concernentibus ¹⁴, prout a dicto rege habuerant in mandatis. Et idem per omnia fecerunt de multis aliis viris notabilibus tunc ¹⁵ in curia existentibus, qui presentes extiterant in locis in quibus facta fuere. Fueruntque dicta omnia redacta in scriptis etiam sub manu publica et aut[h]entica forma, et sic per dictos ¹⁶ nuntios, ad propria redeuntes, dicto regi reportata. Qui eis receptis, visis et diligenter examinatis, habitaque multimoda ¹⁷ deliberatione cum regnicolis suis tam ecclesiasticis quam mundanis, tandem deliberavit se cum eis pro parte dicti Clementis publice declarare, sibi que obedire, adherere et favere ulterius ¹⁸ tanquam vero pape; sicque, ut firmiter creditur, satis cito post deduxisset ad effectum, sed morte preventus hoc adimplere nequivit. Obiit enim die sancti Antonii ¹⁹ mensis januarii ²⁰ anni MCCCCLXXXVIJ ²¹. Cui successit in regno Johannes, dux

1. vero, *ajouté par E.* — 2. *omis par B.* — 3. *servire, B.* — 4. *ecclesia et, omis par B, E.* — 5. *et necessariis eis, B.* — 6. *maiore, Bal.* — 7. *ad, B.* — 8. *ambaxatores, A; ambaciatores, B.* — 9. *utique viros, A, B, Bal.* — 10. *vice sua, omis par E.* — 11. *diligentius, Bal.* — 12. *etiam cardinales, B.* — 13. *alias, B.* — 14. *articulis continentibus au lieu de articulis factum intrusionis et alia concernentibus, E.* — 15. *omis par B.* — 16. *predictos au lieu de per dictos, E.* — 17. *informatione et, ajoutés par E.* — 18. *omis par A, B, Bal.* — 19. *sancti Antonii, omis par A, B, Bal.; lege v.* — 20. *omis par A, B.* — 21. *omis par A, B; ejusdem, mot restitué par Bal.*

Gerundensis, suus filius primogenitus. Qui de paterna intentione plene certificatus, premissisque informationibus plenius recensitis, ac habita deliberatione matura cum suis regnicolis, de eorumque consilio et assensu ¹, ad dictam declarationem faciendam processit [24 februarii 1387], sibi assistente sicque fieri sollicitè procurante prefato domino Petro de Luna, dyacono cardinale ², qui etiam ³ diutius institerat ad ⁴ hoc ⁵ penes patrem suum memoratum. Cujus indignationem propter hoc metuens incurrere dominus Jacobus de Aragonia, tunc episcopus Valentinus, suus consanguineus germanus, statum cardinalatus sibi a jam diu ⁶ ante ⁷ datum [1381] per dictum Clementem papam suo tempore recipere retardavit ⁸; quem tamen post ejus obitum, factaque dicta declaratione per Johannem filium suum, acceptavit. Fuitque sibi ad instantiam dicti novi ⁹ regis missus capellus rubeus, et per memoratum Petrum cardinalem, de mandato ejusdem Clementis pape, traditus et assignatus.

Obiit etiam satis cito post ¹⁰ Karolus rex Navarre [1 januarii 1387]. Cui successit in regno Karolus filius suus ¹¹ primogenitus. Qui etiam processu temporis, oportunitate captata, suam solempniter declarationem fecit [6 februarii 1390] pro dicto Clemente papa, quam pater suus ¹², licet ex certis causis facere ¹³ distulisset, facere disposuerat, sed morte preventus non potuit, eam ¹⁴ ad dictum filium suum per eum fiendam transmittens; in qua etiam sibi astitit et efficaciter operatus est memoratus dominus Petrus de Luna, dyaconus cardinalis.

Per idem etiam tempus [1386] Johannes, dux Lencastrie, intravit et invasit regnum Castelle cum magna multitudine armatorum, pretendens regnum hujusmodi ¹⁵ sibi deberi ratione conjugis sue, que filia fuerat ¹⁶ Petri quondam ¹⁷ regis ejusdem regni ¹⁸, qui sine liberis masculis ¹⁹ decesserat, regnumque ipsius ²⁰ secundum eum indebite occupatum fuerat per Henricum, fratrem suum naturalem, et sic adhuc occupabatur per Johannem, filium suum, in suum et ²¹ dicte conjugis sue prejudicium atque dampnum. Et licet idem dux

1. ascensu, *B*; accensu, *A*. — 2. cardinale dyacono, *B*, *Bal*. — 3. hoc, *ajouté par E*. — 4. sed, *A*, *B*. — 5. ad hoc, *omis par Bal*. — 6. a diu jam, *B*. — 7. autem, *E*. — 8. recordavit, *E*. — 9. novis (*sic*), *A*. — 10. *omis par A*, *B*, *Bal*. — 11. suus filius, *B*, *Bal*. — 12. *omis par B*, *Bal*. — 13. *omis par Bal*. — 14. eum, *A*, *B*. — 15. hujusmodi regnum, *E*. — 16. fuit, *B*. — 17. quod (*sic*), *E*. — 18. *omis par E*. — 19. masculinis, *A*, *B*. — 20. ipsum, *E*. — 21. suum et, *omis par A*, *B*, *Bal*.

in dicto regno quamplurima dampna intulerit, tamen non minora ¹ ipse perpressus ² est in gentibus suis; ex quibus multi periere ³ magis inedia ob ⁴ victualium deffectum quam propter bellicos insultus. Tandem vero interponentibus se aliquibus utriusque partis amicis, fuit inter ipsos pax reformata [1387]; in qua principaliter sequentia ⁵ ordinata fuere. Primo ⁶ filia dicti ducis ex dicta sua conjuge data fuit in uxorem Henrico, infanti et primogenito dicti Johannis regis. Secundo data fuit duci prefato ⁷ una summa magna pecunie ac in promptu soluta pro expensis per ipsum factis ratione premissorum. Tertio quod, quamdiu viveret dicta uxor sua, annuatim reciperet in dicto regno quadraginta milia duplorum ⁸ seu francorum. Quarto quod ex tunc dictus dux, qui perprius se regem Castelle ⁹ nominabat, nomen hujusmodi dimitteret, cederetque juri ¹⁰ sibi aut uxori sue in dicto regno competenti. Quibus firmatis et perfectis, idem dux ad propria remeavit, dicto regno in pace et quiete dimisso. Ipso ¹¹ etiam adhuc in eo existente ¹² seu ante dictam pacem, dedit aliam filiam suam primogenitam, quam habebat ex sua prima conjuge, prenominato Johanni ¹³, qui se pro rege Portugalie gerebat et nominabat, cum quo perprius confederatus et colligatus extiterat contra Johannem ¹⁴, regem Castelle memoratum. Sed dicta pace interveniente, fuit etiam inita ¹⁵ treuga ad magnum tempus inter ¹⁶ eosdem Castelle et Portugalie reges, ne ¹⁷ occasione discordie ipsorum dicta pax posset quoquo modo violari seu infringi.

Dictis insuper factis ¹⁸ discordiis, nova fuit exorta discordia ¹⁹ inter Karolum, regem Francie, et ducem Guelrie ²⁰. Cujus occasione idem rex [1388] cum magno exercitu armatorum ²¹ ad invadendum terras dicti ducis se accinxit, et e contrario ²² idem dux ad sibi resistendum se disposuit et paravit, habuitque multos sibi ²³ confederatos tam de Leodiensibus quam ²⁴ Alamannis, per quorum districtum ²⁵ dictus rex ²⁶ habebat transitum facere, qui iter suum faciendo ²⁷ exercitui suo dampna quamplurima intulerunt. Ante-

1. minorem, B. — 2. processus, E. — 3. perire, B, E. — 4. et, E. — 5. omis par B. — 6. quod, ajouté par E. — 7. prefato duci, E. — 8. duplarum, E. — 9. regem Castelle se, A. — 10. jure, B. — 11. Ipse, B, E, Bal. — 12. existens, Bal. — 13. militie, ajouté par A, B, Bal. — 14. omis par E. — 15. facta, B; in dicta, E. — 16. omis par E. — 17. nec, E. — 18. peractis, E. — 19. omis par E. — 20. Guelzie, A, B. — 21. armorum, A, B. — 22. e contra vero au lieu de et e contrario, E. — 23. sibi multos, E. — 24. de, ajouté par B, Bal. — 25. fines, E. — 26. omis par A. — 27. facientes, Bal.

quam tamen hec ¹ ulterius ad graviora procederent, pro parte dicti ducis eidem regi talia et tanta oblata fuere ² et presentata quod ipse placatus extitit, et ³ de eo contentus ad propria remeavit. Cum vero pervenit ad civitatem ⁴ Remensem, ipse qui usque tunc sub tutoribus et actoribus, hoc est, sub tutela et gubernatione patruorum suorum permanserat ⁵, subito et absque premeditatione eorundem ⁶, ymo et aliorum paucorum, sui regni regimen ⁷ assumpsit [novembri 1388], volens eos ex tunc tanquam consiliarios sibi assistere, non autem velud gubernatores habere, de quibus ipsi et alii quamplures eis assistentes non bene contenti remansere; presertim quia in officiis ⁸ et ⁹ aliis administrationibus, ex quibus ea gerentibus emolumenta quamplurima ¹⁰ proveniebant, multa immutata et innovata fuere.

Per idem tempus [1387], inimico hominum ¹¹ satoreque zizanie, dyabolo scilicet ¹², procurante ¹³, orta fuit discordia inter Universitatem Parisiensem et ordinem Predicatorum, cui et ejus suppositis multa imposita sunt tam per ipsam Universitatem quam ¹⁴ alios plures ¹⁵ ipsis emulantes. Quorum occasione fere in toto regno Francie, et presertim in ling[u]a Gallicana, quamplurimi contra ipsos insurrexerunt ¹⁶, multos ex ipsis captivando, oblationes et elemosinas eis denegando, predicationes verbi Dei, propositiones et ¹⁷ confessionum auditiones [eis] inhibendo. Dicta etiam Universitas a se eos totaliter segregavit, ad actus ¹⁸ scolasticos inibi faciendos aut ¹⁹ honores et gradus recipiendos nedum non admisit, sed etiam impedivit. In quibus omnibus fautores paucissimos, sed ²⁰ persecutores plurimos habuerunt. Fueruntque passi dampna infinita, nedum in personis, sed etiam in bonis. Ac ²¹, ut de injuriis, obprobriis et contumeliis, irrisionibus et detractionibus taceamus, pro tunc facti fuerunt tanquam obprobrium hominum ²² et abjectio ²³ plebis. Duravitque tempestas hujusmodi per plures annos, nec fuit qui eos adjuvaret, et hoc maxime quia qui eos persequabantur, se beate Marie ²⁴ virgini sacrificare extimabant ²⁵, cui dictum ordinem

1. hinc, *Bal.*; Ante tamen quam hoc, *E.* — 2. fuere, *mis après* presentata par *E.* — 3. *omis par E.* — 4. *omis par E.* — 5. permanserit, *E.* — 6. earundem, *E.* — 7. regimine, *E.* — 8. officio, *E.* — 9. in, *ajouté par E.* — 10. quamaxima, *E.* — 11. homine, *E.* — 12. *omis par A, B, Bal.* — 13. procurante dyabolo, *B.* — 14. per, *ajouté par E.* — 15. plures alios, *B, Bal.* — 16. insurrexerunt contra ipsos, *E.* — 17. ac, *A, B.* — 18. aditus au lieu de ad actus, *A.* — 19. ac, *E.* — 20. que, *A, B;* *omis par Bal.* — 21. *omis par E.* — 22. *omis par E.* — 23. objectio, *E.* — 24. *omis par A, B, Bal.* — 25. estimabant sacrificare, *Bal.*

et ejus supposita multimode¹ injuriari et detrahere asserebant in eo quod quasi omnes ipsam² asserunt et oppinantur in peccato originali conceptam fuisse, quod utique fore erroneum et³ dampnatum tales astruebant, non obstantibus opinionibus multorum sanctorum et⁴ doctorum⁵ approbatorum contrarium oppinantium. Quorum⁶ dicta quia quidam dictus Johannes de Montesono, de eodem ordine, noviter in dicta Universitate magistratus⁷, recitavit et vera esse⁸ asseruit, requisitusque pro parte dicte Universitatis ut dicta sua hujusmodi tanquam falsa et erronea revocaret, sciant cuncti quod revocare⁹ recusavit. Ideo¹⁰ per ipsam Universitatem contra ipsum fuit multimode processum¹¹. Et quia dictus ordo sibi in hoc¹² favere dicebatur, inde fuit suscitata turbatio supradicta. Nec fuit remedium circa sedationem hujusmodi¹³, nisi in dictis partibus per dictum ordinem fieret festum solempniter de dicta conceptione, quodque a cetero in sermonibus, collationibus¹⁴ et disputationibus inter supposita ejusdem de materia¹⁵ hujusmodi taceretur, aut ad partem affirmativam nullo modo¹⁶ descenderetur. Quibus observatis¹⁷ et¹⁸ in facto deductis cessavit dicta seditio, et dictus ordo quoad persecutiones personales satis in pace remansit. Non tamen ad actus scolasticos et alios consuetos per dictam

1. multimodis, *E.* — 2. in eam, *E.* — 3. atque, *E.* — 4. *omis par E.* — 5. dictorum, *B.* — 6. Eorum, *B, Bal.* — 7. *omis par B.* — 8. etiam, *E.* — 9. revocaret, sciant cuncti quod revocare, *omis par E.* — 10. *omis par A, E.* — 11. *après processus A (fol. 289 rº) et B (fol. 544 rº) ajoutent le passage suivant :* Dubitans ne actor (auctor, *Bal.*) hujus cronice fuerit de dicto ordine Predicatorum, in cujus ordinis favorem non plene causam dicte discordie expresserit (expressit, *Bal.*), sciant cuncti quod veritas sic se habuit quod dictus de Montesono ex magna (quadam, *B*) arrogantia et ex quadam collusionione (conclusionione, *B*) facta cum pluribus magistris et aliis de dicto ordine, plures conclusiones tangentes materiam conceptionis beate Marie male sonantes et pias aures offendentes ponere in scolis et asserere non formidavit, pluresque de dicto ordine in diversis civitatibus regni Francie in suis sermonibus et aliis actibus illo tunc plura nephanda, turpia et inhonesta de dicta beata virgine et ejus conceptione (conceptionem, *B*), que etiam de aliis mulieribus tanquam abhominabilia tacenda forent, ad sui ostentationem seu potius perniciem astruere non erubuerunt. Propter que dicta Universitas causam beate Marie et veritatem semper (super, *B*) deffendens, contra tales et dictum ordinem, qui eos sustinebat, viriliter et debite processit, etc. Hec (hoc, *Bal.*) autem posui quia eo (ego, *Bal.*) tunc Parisius presens eram, et ea in propria cognovi. *En marge de A on lit :* Additio est que sequitur, *mots qui ont passé dans le texte de B.* — 12. in hoc sibi, *A, B, Bal.* — 13. ejusdem, *A, B, Bal.* — 14. collutionibus, *A.* — 15. maria, *E.* — 16. nullatenus, *E.* — 17. observantiis, *E.* — 18. *omis par E.*

Universitatem fuit ¹ de longo tempore post restitutus. O utinam materia ² hujusmodi ³ nunquam ⁴ venisset ⁵ in concertationem seu disputationem virorum litteratorum nec aliorum ⁶, aut de ipsa in sermonibus per eos mentio facta fuisset ⁷, cum potius huc usque multi super ea curiose ac ad sui ostentationem locuti fuerint ⁸ quam ad salutem seu profectum animarum. Exinde namque istud et alia scandala quamplurima [h]actenus orta fuerunt, que ex taciturnitate minime provenissent ⁹, nec eo minus salus ad hoc non intendentium contigisset, cum non sit de articulis fidei ut artet quemquam ad unam partem magis quam ad ¹⁰ aliam declinare, in quantum ¹¹ prefati concertantes, dubia elicientes ubi non erant, plusque sapere quam ¹² expediret in talibus, se ipsos et simplicium animos multipliciter involverunt. Et sic crederem ¹³ fore tutius ut ¹⁴ ad alia necessaria et ¹⁵ utilia intenderent, et hec et similia evitarent ¹⁶.

Anno Domini ¹⁷ [MCCC]LXXXIX, memoratus Karolus ¹⁸, rex Francorum ¹⁹, venit Avinionem ad dictum Clementem penultima die [30] mensis octobris, fuitque receptus multum solempniter, prout decebat, tam per papam predictum quam totam curiam suam. Venit etiam cum ipso Ludovicus, dux Turonensis, frater suus, una cum aliis quampluribus notabilibus et magnis viris. Die autem festi ²⁰ Omnium Sanctorum, quod ²¹ illo anno occurrit feria secunda, dictus Clemens coronavit in regem Sicilie ²² Ludovicum, juniorem filium alterius Ludovici, qui, ut supra recitatum est, perantea in Apulia expiraverat, prefato Karolo, rege Francorum, assistente, qui etiam cum humilitate debita pro tunc fudit aquam manibus pape predicti missarum solempnia celebrantis ²³. Ob cujus honorem et reverentiam suisque precibus inclinatus, dictus Clemens papa, die certa ²⁴ mensis ²⁵ [novembris] ejusdem anni ²⁶, assumpsit in presbiterum cardinalem dominum Johannem de Talaru ²⁷, tunc archiepisco-

1. *omis par B.* — 2. *maria, E.* — 3. *omis par B.* — 4. *nusquam, Bal.* — 5. *pervenisset, B.* — 6. *nec aliorum, omis par E.* — 7. *facta fuisset mentio, E.* — 8. *fuerunt, mss.; fuerint locuti, Bal.* — 9. *pervenissent, B, E.* — 10. *omis par E.* — 11. *artet quemquam... quantum, passage omis par B.* — 12. *plus quam sapere, E.* — 13. *credere, E.* — 14. *si (mieux), Bal;* et, *A, B.* — 15. *seu, E.* — 16. *devitarent, E* — 17. *omis par E.* — 18. *omis par B, Bal.* — 19. *Francie, Bal.* — 20. *omis par E.* — 21. *que, E.* — 22. *Cecilie, mss.* — 23. *celebranti (sic), E.* — 24. *tertia, d'après Eubel, Hierarchia catholica medii aevi, t. I, p. 28; omis par E.* — 25. *omis par A, B.* — 26. *die tertia ejusdem mensis, Bal;* die tertia ejusdem, *B.* — 27. *Talarii, B.*

pum Lugdunensem, nationis ejusdem, virum utique, licet grandævum, tamen admodum virtuosum et litteratum, qui etiam pro juribus Ecclesie sue,¹ quamdiu eidem² prefuit, multa et magnalia³ fuerat operatus. Post hec dictus Karolus rex, de Avinione recedendo, ivit ad partes Tholosanas, in quibus et circumquaque mansit usque ad mensem januarii subsequentis⁴ [1390]. Qui⁵ redeundo ad partes Francie, transitum fecit par Avinionem; factaque ibi mora satis modica, iter suum continuando, ab inde discessit.

Dum premissa in partibus cismontanis agerentur, de mense videlicet⁶ octobris denotato [15 octobris 1389], Bartholomeus⁷ intrusus, qui perprius de Janua recedendo tam in Luca quam Perusio moram aliquanto tempore fecerat⁸ multa perniciose et scandalosa operando, tandemque Romam redierat, totus pertinax et impenitens⁹ ibi spiritum exalavit¹⁰. Cui per suos anticardinales in suo statu nephario fuit substitutus unus ex eis, dictus Perrinus¹¹ de Thomasellis, de Neapoli oriundus, juvenis quidem tam etate quam moribus, satis illiteratus¹², et ad insequenda vestigia dicti Bartholomei totus dispositus et paratus, qui, licet falso, se Bonifacium IX¹³ fecit nominari [novembri 1389].

Audita autem intrusione sua per supra nominatum Pileum¹⁴ de Prata, quem dictus Clemens papa, quia de grege dicti Bartholomei ad gremium sancte matris Ecclesie et suum se venire et redire finxerat, in presbiterum assumpserat cardinalem, quique demum in Avinione secum manserat per aliquod tempus, post vero sub fictis et exquisitis coloribus et fraudulentè procuraverat¹⁵ se ad partes Ytalie destinari, ubi in terris et locis Ecclesie eidem Clementi adherentibus simulate resedit¹⁶ [1389] usque ad tempus intrusionis memorate, statim ad ipsum novum venit intrusum [1391], et tanquam canis ad vomitum rediens, rejecto statu a dicto Clemente recepto, se fecit per ipsum¹⁷ noviter pilleari, demonstrans qua intentione quove spiritu a dicto¹⁸ Bartholomeo recedere et venire se finxerat ad dictum Clementem. Sed Deus sibi satis reddidit condigna¹⁹ pro meritis; cum etiam in parte ad quam sic ultimo

1. quia, *ajouté par E.* — 2. *omis par E.* — 3. magna, *B, Bal.* — 4. januarii ei post subsequentem, *E.* — 5. Quo, *E.* — 6. videlicet de mense, *E.* — 7. prenotatus Bartholomeus *au lieu de* denotato Bartholomeus, *E.* — 8. fecerit, *E.* — 9. penitens, *A.* — 10. evolavit, *E.* — 11. Perinus, *E.* — 12. litteratus, *E.* — 13. Bonifacium IX *se, Bal.* — 14. Pirrén., *B;* Pilleum, *A.* — 15. procreaverat, *E.* — 16. recedit, *A, B.* — 17. eum, *E.* — 18. *omis par Bal.* — 19. punitionem condignam, *Bal.*

improbe declinavit, ab illa hora homo inconstans, ¹ variabilis et perfidus fuit communiter extimatus, vulgariterque dictus seu nominatus cardinalis de Tricapella ², hoc est, trium capellorum, id est, a tribus capellatus ³. Utinam adhuc extans ⁴ sit a quarto, sic tamen quod capellus sibi ⁵ tradendus sit ⁶ de calibe ⁷, ere vel ferro candenti, ut sic exting[u]atur ejus ambitio et protervitas confundatur.

Postquam vero ad dicti Clementis pervenit notitiam intrusio ⁸ de dicto Perrino modo premissa facta ⁹ noviter, ipse contra eum suos inchoavit processus juridicos tanquam Sedis apostolice invasorem ac dampnate memorie dicti ¹⁰ Bartholomei scientem et voluntarium in vitio et crimine ¹¹ successorem. Sed, quod dolendum existit ¹², nedum ut alias ¹³ ipsos contemptui habuit, quinymo in perfidia et obstinatione sibi totaliter pacificari voluit et equari, similia contra dictum Clementem in omnibus attemptando.

Preterea de mense junii, anno ¹⁴ [MCCC]XC, Ludovicus, junior rex Sicilie ¹⁵, noviter coronatus, ¹⁶ iter suum arripuit versus Neapolim navigando, gentibus armigeris notabiliter comitatus, ac victualibus sufficienter munitus. Cui, ut sibi circa regimen regni sui assisteret ¹⁷ et in agendis consuleret ¹⁸, prefatus Clemens papa tradidit dominum Petrum de Tureyo, tituli Sancte Susanne presbiterum cardinalem; quem etiam constituit legatum suum de latere in partibus illis [14 martii 1390], ut in eis circa reductionem rebellium et infidelium insisteret, et ad ipsum ¹⁹ fideles sui recursum haberent.

Eodem tempore, Karolus, junior rex Navarre, postquam in regno suo sublimatus extitit et coronatus, misit ad dictum Clementem papam suos notabiles nuncios; qui inter alia que ²⁰ ab ipso ²¹ sui parte postularunt, petierunt instanterque supplicarunt ut ²² dominum ²³ Martinum de Salva ²⁴, suum cancellarium et regnicolam, tunc episcopum Pampilonensem, assumeret in presbiterum cardi-

1. et, *ajouté par B, Bal.* — 2. cardinalis Trecapele, E; Tricapelli, Bal. — 3. capellanis, B. — 4. extant, A, B. — 5. per eum, *ajoutés par E.* — 6. *omis par B; tradatur au lieu de tradendus sit, Bal.* — 7. qualibet, E. — 8. intrusionem, E. — 9. factam, E. — 10. *omis par E.* — 11. crimen (*sic*), E. — 12. extitit, B, E. — 13. alios, E; alius, Bal. — 14. Domini, *ajouté par B, Bal.* — 15. Cicilie, *mss.* — 16. noviter, *répété par A, B.* — 17. assisterent, E. — 18. consulerent, E. — 19. ipsos, E. — 20. interea *au lieu de inter alia que, Bal.; inter ea que, A, B.* — 21. *omis par B.* — 22. quod, B. — 23. dictum, *ajouté par A, B.* — 24. Silva, A, B.

nalem. Qui supplicationibus hujusmodi, velud¹ rationabilibus et² condignis, acquiescens, de³ unanimi cardinalium consensu, ipsum ad hoc⁴ promovit et assumpsit die xxj⁵ mensis julii ejusdem anni⁶ [1390]. Qui etiam hoc idem⁷ alias facere disposuerat vivente Karolo patre dicti regis, cum unus de notabilioribus prelati totius Ecclesie ac inter ceteros doctores⁸ juris canonici universi orbis de majoribus extimaretur, essetque in vita, moribus, et prudentia, ac aliis virtutibus mirabiliter⁹ commendatus, si ipse tunc in hoc assentire¹⁰ voluisset. Sed pro tunc assentire¹¹ noluit, non alia de causa nisi quia¹² continue insistens circa dictum regem ut se pro parte dicti Clementis precise et publice declararet¹³, in hoc se plus posse¹⁴ proficere in statu primo quam predicto verisimiliter extimabat. Sed demum postquam idem rex hoc non facto, licet disposito¹⁵, obiit, et filius ejus hoc fecit, ipse promotioni hujusmodi¹⁶ humiliter acquievit¹⁷.

Eodem etiam tempore [1390] invaluit pestis et mortalitas¹⁸ in Avinione et locis circumvicinis. Propter quod dictus Clemens ab inde discessit, venitque Bellicadrum¹⁹, dyocesis Arelatensis, castrum regis Francie, pro tunc²⁰ a dicta peste satis mundum. Ubi²¹ manendo, vocatis ad se aliquibus cardinalibus tam in Avinione quam circum circa morantibus, cum nonnulli ex aliis noviter obiissent, die xvij mensis octobris duos²² novos fecit presbiteros cardinales, videlicet dominum Johannem Flandrini²³, dyocesis Vivariensis, tunc archiepiscopum Auxitanensem, et dominum²⁴ Petrum Gerardi²⁵ de Foresio, dyocesis Lugdunensis, tunc episcopum Aniciensem²⁶, cubicularium suum.

Eodem etiam mense [9 octobris 1390] obiit²⁷ Johannes, rex Castelle, satis subito et inopinate. Equitando enim ac²⁸ currendo per unum campum ad quem causa spatii iverat, equus quo vehebatur²⁹ cespitans³⁰ cecidit, et ipse pariter cum eo, ruptoque³¹ collo ibidem

1. veluti, A. — 2. *omis par E.* — 3. ad (*sic*), E. — 4. adhuc, E. — 5. xj, B. — 6. *omis par B.* — 7. *omis par E.* — 8. dictores (*sic*), B. — 9. notabiliter, B, Bal. — 10. assentiri, Bal. — 11. assentiri, Bal. — 12. quod, A, B, Bal. — 13. declinaret, B. — 14. posse plus, B, Bal. — 15. disposita (*sic*), E. — 16. *omis par B.* — 17. adquevit, E. — 18. mortalitatis *au lieu de* et mortalitas, E. — 19. Bellicardum, B. — 20. prout, E. — 21. Ibi, B. — 22. *omis par A, B, Bal.* — 23. Flandini, E. — 24. dictum, E. — 25. Geraudi, A, B, Bal. — 26. Avinionensem (*sic*), E. — 27. Obiit etiam eodem mense, Bal. — 28. et, B, Bal. — 29. videbatur, E; habebatur, A, B. — 30. sospitans, E. — 31. eruptoque, B.

expiravit. Cui successit in regno Henricus infans ¹, suus filius ■ primogenitus, vix decennis ³. Fuit tamen inter proceres regni tam ecclesiasticos quam seculares, et presertim archiepiscopos Tholetanum ⁴ et Compostellanum ⁵, altercatio magna ad quem vel ⁶ quos ejus ⁷ et regni sui gubernacula pertinerent. Cujus occasione secuta sunt scandala multa, et specialiter ⁸ dicti archiepiscopi Tholetani detentio seu verius captivatio, quam procurarunt emuli sui, volentes ipsum in regimine hujusmodi supplantare. Sed tandem per mediationem ⁹ certorum nuntiorum quos dictus Clemens papa hac de causa illuc destinavit, fuit liberatus, et in regimine predicto aliis quibusdam de hoc etiam certificantibus et ¹⁰ concertantibus ag[g]regatus ¹¹. Quo facto cessavit altercatio hujusmodi, mansitque dictus rex sub eorum regimine usque ad tempus pubertatis sue a patre suo prefinitum.

Preterea cum prius orta fuisset discordia inter Philippum, ducem et comitem Burgundie, et dominum Guillelmum de Vergeyo, archiepiscopum Bisuntinensem, tam super certis juribus ecclesie Bisuntinensis ¹² quam aliquibus aliis, durassetque diu ¹³, nec bono modo posset sedari ¹⁴ dicto domino Guillelmo eidem ecclesie presidente, cum memoratus dux ipsum quodam modo odio personali ¹⁵ prosequi videretur, tandem tam ¹⁶ ad ejusdem ¹⁷ ducis instantiam quam etiam ¹⁸ pro bono pacis, et quia ipse etiam hoc ¹⁹ bene merebatur, cum esset bonus et valens ²⁰ prelatus et magnus pugil et defensor notabilis jurium ecclesie sue reputatus, prefatus Clemens ipsum ²¹ anno [MCCC]XCJ die ²² [17 aprilis] assumpsit in presbiterum cardinalem.

Eodem anno [1391], Johannes, comes Armaniaci, cum magno exercitu armatorum intravit partes Italie, causa ²³ invadendi et dampnificandi terras Galeacii, comitis Virtutum, et propter certas inimicitias perprius inter ipsos exortas. Cumque xxv mensis

1. *omis par A, B, Bal.* — 2. *filius suus, A.* — 3. *decenniis, E.* — 4. *Toletanensem, Bal.; Tholetenensem, B.* — 5. *Compostellanensem, B.* — 6. *quam et, E.* — 7. *omis par E.* — 8. *presertim, E.* — 9. *moderationem, B.* — 10. *certificantibus et, omis par A, B, Bal.* — 11. *agregatis, B.* — 12. *tam super certis juribus ecclesie Bisuntinensis, passage omis par E.* — 13. *durasset quamdiu, E.* — 14. *cedari posset, E.* — 15. *odio personali, omis par E.* — 16. *tandem tam, omis par A, B.* — 17. *ejus, B.* — 18. *tandem, mis ici par B; tandem tam, mis ici par A.* — 19. *etiam hoc ipse, B.* — 20. *volens, B.* — 21. *mis avant assumpsit par A, B, Bal.* — 22. *omis par A, B, Bal.* — 23. *eam, G.*

julii equitaret ¹ supra territorium loci Alexandrie, obvios habuit certos armigeros dicti Galeacii subditos et stipendiatos, qui sic viriliter irruerunt in eum quod, suis quasi omnibus turpiter dantibus terga fuge, ipsum cum ² paucis secum remanentibus captivarunt ac in dictum introduxerunt locum ubi, fere post unius hore spatium, absque vulnere seu lesione quacumque, sed pre nimio labore laces-situs subito et intestatus ³ spiritum exalavit. In crastinum vero, illi qui ex suis fugerant, in conflictu etiam positi, pro majori parte per eosdem ⁴ capti extiterunt. Et cum dictus comes prolem masculinam non haberet, sed solum duas filias superstites, sibi in comitatu et terris suis successit Bernardus, frater suus, ex dispositione paterna et avitina, habente quod extantibus ex ipsis masculis in eorum comitatu, terris et dominiis non succederent filie. Et quia dictus comes ultimo defunctus habuerat comitissam Convenarum in conjugem, ne ⁵ comitatus suus, qui magnus est et multis redditibus ac vassallis habundans, ipsa contrahente cum extraneo, ad ipsum transfferretur, fuit tractatum et motum per aliquos ut inter dictum Bernardum, novum comitem, et ipsam relictam, scilicet fratris sui, matrimonium contraheretur; super quo ⁶ fuit facta magna instantia coram dicto Clemente papa, sibi que supplicatum ⁷ ut super hoc dispensare dignaretur ⁸. Qui nolens ⁹ falcem suam inmittere ¹⁰ in messem alienam aut in tam grandi negotio indeliberate et ex arrupto procedere, vocatis pluribus magnis litteratis tam in sacra theologia quam utroque jure magistris, eos ¹¹ consuluit, utrum dispensatio hujusmodi sue subjaceret potestati ¹² aut quid in hoc fieri expediret. Quorum fuit concors opinio quod, licet lex antiqua hoc permitteret, ymo et fieri juberet, ubi primus frater decessit ¹³ sine quibuscumque liberis, non tamen ubi aliquibus extantibus ¹⁴, licet semel lis prout erat in proposito isto, etiam licet potestas a Christo data Petro et suis successoribus consecutive magna sit et ad maxima se extendat ¹⁵, tamen non ¹⁶ reperiebatur aliquis ¹⁷ ex suis predecessoribus ad similia posuisse manus

1. equitaverat, G. — 2. tamen, G. — 3. subito et intestatus, *omis par E*; laces-situs et vite status, G. — 4. per eosdem, *omis par F*. — 5. nec, G. — 6. quo supra, G. — 7. *une première main avait écrit dans E et F* suppositum. — 8. ut dignaretur super hoc dispensare, G. — 9. volens, F. — 10. mittere, G. — 11. cas (*sic*), F. — 12. *une main postérieure a corrigé dans E, F, G* pietati en potestati. — 13. decessit, E; discessit, G. — 14. stantibus, *mss.* — 15. stendat, *mss.* — 16. non tamen, F. — 17. aliqua (*sic*), F; quod aliis (*sic*), G.

aut quia non sibi liceret aut expediret ¹. Quod si ipse facere attemptaret ², posset imposterum verti in dubium an subsisteret ³ factum suum aut fortassis tanquam invalidum et indebite factum impugnari; sicque daret occasionem super apostolica potestate disceptandi aut facta per ipsum annullandi. Et cum utrobique magnum verteretur periculum, fuit sibi per predictos consultum quod absque alia determinatione dubii predicti petitionem repelleret commemoratam ⁴, tanquam rationi et usui totaliter dissonantem, prout et demum fecit; et ipsi tandem aliter et alibi contraxerunt. Que notanter hic inserere ⁵ volui ut eorum exemplo advertat quicumque romanus pontifex quod non de facili dispenset, ubi de ejus potestate possit dubitari, et ne de ejus ⁶ auctoritate ⁷ etiam contra ipsam aliquid inconsulte determinet aut discernat, ne tandem ex eorum altero per obtractatores ⁸ et malivolos fides sua maculari valeat aut quomodolibet impugnari ⁹.

Eodem etiam anno [1391], prima die ¹⁰ mensis augusti, obiit Gasto, comes Fuxi, dictus Febus ¹¹, admodum subito et inopinate. Credens enim esse sanus et incolumis, disponensque ¹² se ire ¹³ ad mensam pro cena, dum aqua ejus ¹⁴ funderetur manibus, statim mortuus cecidit prostratus. Quod fuit ad magnum stuporem terroremque sibi astantium, sed non omnium, cum eorum aliqui, etiam ¹⁵ sibi magis propinqui, potius et citius intenderint ¹⁶ ad rapinandum ¹⁷ bona sua quam ad corpus suum condiendum. In quo discant et advertant potentes hujus seculi quantum in preminentibus, ¹⁸ potentiis et divitiis confidendum et sperandum existat ¹⁹. Hic enim his inter alios totius mundi plurimum habundabat adeo quod ²⁰ paucos etiam majoris dignitatis aut status in eis ipsum excedentes haberet, ipseque in eis ²¹ in tantum confisus est

1. aut jure communi sibi licere aut jure communi sibi licere aut expedire putavere, *au lieu de* aut quia non sibi liceret aut expediret, *G.* — 2. attenderet, *G.* — 3. subsisteret, *F.* — 4. memoratam, *F.* — 5. inferre, *G.* — 6. ea, *G.* — 7. *omis par les mss; ajouté par une main postérieure dans E.* — 8. obtractores, *mss.* — 9. Eodem anno, Johannes, comes Armaniaci... quomodolibet impugnari, *paragraphe omis par A, B, Baluze et Bosquet; il existe dans E, fol. 63 r° et v^o, dans F (Merville), fol. 297 v°-298 r° et G (Barberinus, 2660), fol. 156 r° et v^o.* — 10. *omis par Bal, A.* — 11. dictus Febus, *omis par A, B, Bal.* — 12. disponens, *A, B, Bal.* — 13. *omis par E.* — 14. *omis par E.* — 15. et, *A, B, Bal.* — 16. intenderunt, *B, Bal.* — 17. recipiendum, *B, Bal.; rapiendum, A.* — 18. et, *ajouté par B, Bal.* — 19. in prehabendis beneficiis, potentiis et divitiis confidendis et sperandis stetit, *E.* — 20. Hic enim, licet inter alios hujus mundi *au lieu de* Hic enim... adeo quod, *A, B, Bal.* — 21. in eis, *omis par E.*

quod etsi Deum, hominem tamen revereretur ¹ quasi nullum; et tamen omnibus in puncto sibi deficientibus, sicut nudus egressus est de utero matris sue, ita nudus ad tumulum est translatus. Et notanter ² dico nudus, quia, ut habet ³ relatio publica, postquam compertus ⁴ est mortuus, per suos vestibis propriis exutus, uno ⁵ pallio solo satis vili coopertus, in lecto straminum fuit reclinatus ⁶, ubi mansit usque ad noctis tenebras. Quibus imminentibus ⁷ repositus super bigam seu r[h]edam que pari boum trahebatur, paucis ipsum ⁸ concomitantibus, solisque duobus luminaribus cereis ipsum preeuntibus, ad locum Ortesii extitit deportatus. O quam subita et ⁹ admiranda mutatio! Qui enim de ¹⁰ mane surgens lecto solempni, cameris amplis dormierat, vespere jacet mortuus in lectulo palearum. Quique aulis regiis stipatus, plurimisque ferculis ac poculis epulatus extiterat in cena ¹¹, carens solusque reconditur in loculo ¹² bestiarum. Et cui prius affluebant divitie, et delitie non deerant, ipsum premunt miserie ¹³, dum ¹⁴ mortis angustie subito cumulantur ¹⁵. In comitatu autem, terris et dominiis suis, cum ipse nullos liberos legitimos haberet, sibi successit Matheus ¹⁶, vicecomes Castriboni, nepos suus, ex consanguineo ¹⁷ germano. In pecuniis tamen ¹⁸, quas innumeras dicebatur habere, successores varios habuit. Fertur enim quod de ipsis qui potuit capere cepit; et ¹⁹ quemadmodum de diversis locis congregate extiterant, sic inter diversos disperse fuerunt.

Eodem fere tempore [2 novembris 1391] obiit Amedeus, junior comes Sabaudie, etiam satis inopinate ²⁰, toxico sibi, ut dicitur, propinato, filio suo equinomio ²¹ nondum septenni sibi succedente. Cujus et terrarum suarum regimen et administrationem ²² juxta dicti comitis ordinationem accepit Bona de Borbonio, mater sua ²³, que demum per aliquos ad hoc an[h]elantes, ut dicitur, false et malitiose incriminata et accusata ²⁴ extitit quod machinata fuerat opemque dederat in dicti filii mortem ²⁵. Cujus occa-

1. revertebatur, *E.* — 2. translatus notanter. Et, *Bal.* — 3. licet (*sic*), *E.* — 4. coopertus (*sic*), *E.*; copertus, *B.* — 5. vix, *E.* — 6. inclinatus, *B.* — 7. juvenibus, *E.* — 8. ipsis, *B.* — 9. tam, *ajouté par E.* — 10. *omis par B, Bal.* — 11. stipatusque plurimis fraterculis ac populis extipatus extiterat heu cena, *E.* — 12. lectulo, *B.* — 13. miserende, *E.* — 14. *omis par E.* — 15. tumulantur, *B, E.* — 16. Mattheus, *Bal.* — 17. tamen, *ajouté par B, Bal.* — 18. *omis par B, Bal.* — 19. ut *mss.* — 20. inopinata, *B.* — 21. equinomo, *Bal.* — 22. regimen et administrationem, *omis par E.* — 23. defuncti comitis mater au lieu de mater sua, *A, B, Bal.* — 24. attractata, *E.* — 25. morte, *E.*

sione in comitatu hujusmodi fuerunt discidia multa, et interfectis ¹ aliquibus, qui etiam dicti occasus rei et conscii fuisse dicebantur, ad arma devenerunt ² quasi omnes majores comitatus ejusdem, aliquibus dictam comitissam accusantibus ³ et de facto detinentibus, aliis vero eam ⁴ excusantibus ex adverso; sicque eis invicem contendentibus, tandem se interponentibus aliquibus ⁵ magnis ⁶ dominis utriusque partis amicis, discordia hujusmodi hoc modo dicitur sopita fuisse ⁷, videlicet quod regimen predictum ad nullum super eo contendentium, sed ad certos dicti comitis consiliarios pertineret, dicta vero comitissa, tanquam immunis et innocens, et de qua horrendum et nephas erat cogitare quod tanti facinoris rea aut culpabilis extitisset ⁸, liberaretur a detentione ⁹ predictorum, viveretque in pace et quiete suis, ad predictam ¹⁰ aut aliam administrationem preter propriam ¹¹ ulterius non vacatura ¹². Quibus excellentissimum ¹³ deductis, dicti ¹⁴ comes et comitatus in tranquillitate remanserunt.

Paulo post etiam [1392] obiit Petrus, comes Gebennensis, frater unicus dicti Clementis pape. Qui ¹⁵ tam ratione propinquitatis quam ex substitutione paterna sibi in comitatu successit ¹⁶. Tenuitque dictum ¹⁷ comitatum idem ¹⁸ Clemens ab inde quamdiu vixit, nomineque suo fecit ipsum ¹⁹ gubernari. Quo ²⁰ demum decedente, cessavit ex toto in domo antiquissima Gebennensi posteritas ²¹ masculina, cum nullus ex tunc remanserit masculus ex ea procedens legitime ²² per lineam masculinam; quod alias nullo unquam tempore legitur aut reperitur contigisse, cum semper in ea successerint ²³ masculi masculis ²⁴ ex eis directe descendentes. Sed quia nil semper stabile aut durabile permanet in hoc mundo ²⁵, eis tunc deficientibus oportuit ut ipsis succederet Ymbertus de Villariis, nepos ex sorore dictorum comitis et Clementis.

Eodem etiam anno ²⁶ qui erat ²⁷ [MCCC]XCIJ, orta fuit dis-

1. factis, *ajouté par E.* — 2. venerunt, *E.* — 3. attractantibus, *E.* — 4. ipsam, *E.* — 5. ex adverso; sicque eis invicem contendentibus, tandem se interponentibus aliquibus, *omis par A, B, Bal.* — 6. magnisque, *A, B, Bal.* — 7. fertur subita fuisse, *E.* — 8. existeret, *E.* — 9. ad exceptionem, *E.* — 10. viveretque... ad predictam, *omis par E.* — 11. propria, *E.* — 12. vacaturi, *E.* — 13. ex tempore, *Bal.* — 14. dictus, *B, Bal.* — 15. papa, *ajouté par A, B, Bal.* — 16. cum nullam prolem haberet, *ajoutés par A, B, Bal.* — 17. idem, *E.* — 18. dictus, *E.* — 19. *omis par E.* — 20. Que (*sic*), *E.* — 21. prosperitas, *B.* — 22. *omis par A, B, Bal.* — 23. successerunt, *E.* — 24. masculinis, *E.* — 25. *omis par A, B, Bal.* — 26. Domini, *ajouté par A, B.* — 27. qui erat, *omis par A, B, Bal.*

cordia¹ inter Karolum, regem Francorum², et Johannem, ducem Britannie. Disposuitque³ dictus rex, satis presumens de suis fortitudine et⁴ potentia, ac in ipsis quodam modo glorians et⁵ spem ponens, cum magno armatorum exercitu invadere et intrare terras ducis memorati. Cumque in procinctu intrandi existeret, et⁶ die quadam cum suis commilitonibus equitaret, subito ipsum invasit⁷ terribilis et vehemens infirmitas⁸, que ejus sensum mutavit et mentem adeo⁹ alienavit adeoque ipsum oppressit et gravavit quod ipsum oportuit¹⁰ reduci super vehiculum ad civitatem Cenomanensem, a qua discesserat paulo ante; fuitque ab inde portatus Parisius, ubi diutius morbo hujusmodi egrotavit. Sed tandem divina operante gratia bene convaluit, sed non adeo plene quin aliquibus annis subsequentibus per dislucida intervalla, etiam pluries eodem anno, aliquid senserit¹¹ de premissis, que sibi contigisse ab aliquibus¹² referuntur ex fa[s]cinationibus¹³ aut maleficiis sibi propinatis vel procuratis per aliquos sibi domesticos iniquitatis filios et malignitatis alumpnos. Qui¹⁴ cum coetaneos regni sui in corporeis viribus, membrorum agilitate, actuumque¹⁵ omnium ad ipsum spectantium strenuitate precelleret, foretque alias ad omne bonum, nedum corpore, sed etiam mente valde bene¹⁶ dispositus, suis hujusmodi actibus prosperisque successibus invidentes¹⁷ ipsum sic maligniter et inique machinati sunt impedire.

In quo discant ceteri reges, principes et presides quod sibi assistentes non habeant qui suis actibus suoque statui emulentur¹⁸ aut invideant quovis modo, cum in talium consortio periculosius sit quam inter scorpiones¹⁹, serpentes vel²⁰ aspides habitare. Sunt enim adversus hos remedia quamplurima, sed contra alios quasi nulla, juxta illud vulgare dictum : *Nulla pejor pestis quam familiaris inimicus*²¹. Advertant insuper iidem²² reges et principes²³

1. guerra, E. — 2. Francie, E. — 3. Exposuitque, E. — 4. omis par E. — 5. sed, E. — 6. in, B. — 7. invaserit, E. — 8. vehemens infirmitas et terribilis, E. — 9. omis par E. — 10. oportuit ipsum, E. — 11. intervalla aliqui quinque senserit, E. — 12. ab aliquibus, omis par E. — 13. famacionibus, E. — 14. Cui, B. — 15. ac trium au lieu de actuumque, E. — 16. valde bene, omis par A, B, Bal. — 17. invidentes, E. — 18. famulentur, E. — 19. scorpionem, E. — 20. omis par B. — 21. Alii tamen (vero, B) dixerunt quod hujusmodi infirmitas naturaliter causari potuerat, attentis etate, complexione, calore temporis, et ymaginationibus et laboribus diversis sibi cotidie per curiales etiam valde domesticos propinatis, *passage ajouté par A, B, Bal.* — 22. idem, B, E. — 23. reges et principes, omis par E.

quod non in propriis viribus aut potentiis spem ponant, presumant aut gloriantur ¹, sed in Deo, qui ² aliter facientes hujus et aliorum multorum exemplo quandoque deprimere et humiliare visus est ³, in ipso vero tantum sperantes multimode erigere et exaltare consuevit.

Postquam autem dictus rex convaluit, anno Domini ⁴ [MCCC]XCIIJ jam inchoato, ipse profectus est ⁵ ad civitatem Ambianensem; in qua cum ipso suisque regalibus convenerunt Johannes, Lencastrie, et Thomas, Locestrie ⁶ duces, de pace et concordia inter eum et Richardum ⁷, regem Anglie, eorum nepotem, secum tractaturi ⁸. Et quia per firmam pacem vel longam treugam de dictorum regum concordia tunc firma spes dabatur, sperabatur etiam quod per ejus medium ⁹ dictus rex Anglie facilius solito inclinaretur ad partem dicti Clementis pape, aut saltem permetteret quod justitia ejus in sui presentia suoque ¹⁰ regno divulgaretur et monstraretur ¹¹, ad hoc tractandum et operandum per dictum Clementem fuit missus ad partes Francie et loca conventionis predictorum dominus Petrus de Luna, dyaconus cardinalis ¹², supra sepius nominatus. Qui licet circa hoc diligenter et sollicitè institerit penes duces Lencastrie et Locestrie ¹³ supradictos aliosque quos in hiis circa dictum regem posse proficere sperabatur ¹⁴, tamen in finalibus nichil effectuale valuit obtinere, non obstante quod treuga ¹⁵ satis longa sub spe longioris aut bone pacis ¹⁶ pro tunc firmata extiterit inter reges prelibatos.

Eodem tempore [1393] memoratus ¹⁷ Clemens papa ¹⁸ pro sedatione scismatis et ¹⁹ unione Ecclesie obtinendis ²⁰ ordinavit quod ubique processiones fierent, orationes ad Deum et sanctos ejus devote funderentur ²¹, et misse celebrarentur continue ²², et specialiter illa cujus officium incipit : *Salvos nos fac* ²³ *Domine et congrega nos de nationibus*, etc., que cum aliis ²⁴ ad eam pertinentibus fuit per ipsum tunc propter hoc ordinata. Dedit etiam multas indulgen-

1. gloriantur, A, B. — 2. sed video quod *au lieu de* sed in Deo, qui, B; quia, A. — 3. visus est, *omis par E.* — 4. *omis par E.* — 5. *omis par E.* — 6. *lege Clocestrie.* — 7. Ricardum, E. — 8. tractativa (*sic*), E. — 9. remedium, E. — 10. suique presentia suo, B; ejus in suo, E. — 11. demonstraretur, E. — 12. dyaconus cardinalis, *omis par E.* — 13. *lege Clocestrie*; et Locestrie, *omis par E.* — 14. sperabat, A, E. — 15. terga (*sic*), E. — 16. bene satis, E. — 17. *omis par B.* — 18. Clemens papa, *mis après* scismatis *par B.* — 19. ac, E. — 20. obtinenda, Bal. — 21. fundarentur (*sic*), A, B. — 22. continue celebrarentur, E. — 23. *fac nos*, Bal. — 24. quantum aliis *au lieu de* que cum aliis, E.

tias premissa facientibus, usque ad effectum petitionis hujusmodi duraturas ¹.

Anno insuper [MCCC]XCIIIIJ, die xx ² mensis februarii ³, ad instantiam et requestam ⁴ Henrici, novi regis Castelle, assumpsit in presbiterum cardinalem dominum Petrum Ferdinandi de Metina, Yspanum, tunc episcopum Oxomensem ⁵, domino Guiterio ⁶ Gomecii supra nominato jam defuncto.

Eodem etiam ⁷ tempore [1393] dictus Clemens papa inchoavit processus suos ⁸, quos etiam successive continuando multimode aggravavit et reaggravavit [1394], contra quemdam Raymundum Rogerii ⁹ de Turenna ¹⁰, militem, nepotem quondam ex fratre Gregorii pape XJ ¹¹, predecessoris sui ¹², et complices suos, qui tyrannice tenens castrum de Baucio prope Avinionem, ab inde guerram apertam sibi et terris suis ¹³ ac Ecclesie faciendo, romanam curiam, totam patriam Provincie, comitatum Venaysini cum Avinionensi et circumadjacentibus territoriis hostiliter molestabat, invadebat et destruebat, loca occupando, personas captivando et ¹⁴ occidendo, bona victus depredando et consumendo, aliaque mala quamplurima committendo; nec ab hiis coherceri aut retrahi poterat, licet ¹⁵ diutius expectatus ¹⁶, et etiam sepius amicabiliter admonitus et requisitus. Et quanquam dictum Clementem ¹⁷, cui in gradu secundo affinitatis junctus erat, verum esse papam sciret, et talem eum nominaret ¹⁸ et verbo profiteretur ¹⁹, nichilominus contra eum et romanam Ecclesiam insurgere et attemptare ²⁰ non expavit, datus in sensum reprobum, ac ²¹ non recordatus que ²² dicta Ecclesia sibi et suis ²³ fecerat ²⁴ bona, que merito de ipso et ²⁵ suis conquerendo poterat dicere illud ²⁶ propheticum : *Filios enutrivisti et exaltasti, ipsi autem spreverunt* ²⁸ *me*. Fuerat namque enutritus ²⁹ et exaltatus per Ecclesiam, cum ³⁰ per ministerium ³¹ Clementis pape VJ, cujus ipse pronepos exti-

1. diurnas, E. — 2. xxiii, Eubel, t. i, p. 29. — 3. januarii, A, B, Bal., Eubel. — 4. sup[p]licationem, E. — 5. Oxomensis diocesis, E. — 6. Guinterio, A, B; Guterio, Bal. — 7. omis par E. — 8. omis par A, B, Bal. — 9. Rotgerii, A, B. — 10. Turenne, E. — 11. quondam Gregorii pape ex fratre, E. — 12. predecessorem suum (sic), B. — 13. suis terris, E. — 14. personas captivando et, omis par E. — 15. sed, E. — 16. spectatus, E. — 17. dicto Clementi, B. — 18. nominabat, B. — 19. profitetur, E. — 20. et talia committere au lieu de et attemptare, E. — 21. et, B, Bal. — 22. ei, ajouté par A, B, Bal. — 23. sibi et suis, omis par A, B, Bal. — 24. faceret, E. — 25. omis par E. — 26. id, E. — 27. nutrivisti, E. — 28. expuerunt, E. — 29. nutritus, B, Bal. — 30. tamen, E. — 31. misterium, E.

terat, domus sua ¹ paterna, que ² in ejus promotionis principio in terra, hoc est, in simplicitate et paupertate jacens, ab inde erecta extitit et plurimum elevata, magnificata et exaltata tam in divitiis et redditibus quam honoribus et dignitatibus ac etiam confederationibus magnatum et aliorum ³ nobilium plurimorum; ad que si ipse ⁴ ex ea prodiens ipsaque sciens debitum habuisset ⁵ aspectum, non ita insanire presumpsisset. Sed ipse, tanquam ingratulus filius, beneficii accepti immemor, partusque viperini ⁶ matrem nascendo morsibus lacerantis ⁷ imitatus sevitiam ⁸, eamdem Ecclesiam, suam utique plus quam matrem, tam crudeliter tamque terribiliter in sui personam ⁹ presidis ausu temerario non est ¹⁰ veritus impugnare, quem etsi pro interesse proprio, ut falso confingebat ¹¹, fortassis haberet ¹² exosum, tamen ob dicte matris reverentiam a talibus abstinere voluit et ¹³ debuit, presertim cum eam sic angustiatam et afflictam occasione scismatis memorati tunc videret. Opinor tamen quod hoc Deus sic fieri et esse permisit ¹⁴ ut cunctis evidenter demonstraret ¹⁵ sibi non esse gratum quod viri ecclesiastici, et presertim summi pontifices, quorum facta debent esse ceteris in exemplum, de bonis Ecclesie ditent et magnificent suos consanguineos et parentes. Quanquam enim exemplo beati Augustini ipsis indigentibus sic subveniendum sit quod non nimis ¹⁶ egeant ¹⁷, non tamen ut ¹⁸ ex talibus habundent aut denuo exaltentur, cum in hoc necessitas attendenda sit, non tamen ¹⁹ voluptas ²⁰. Experientia enim ²¹ sepe nos docuit quod hoc modo sublimati non diutius subsistere solent, sive quia ad instar istius malis actibus se implicantes ²², taliter acquisitis debite uti et debite ²³ vivere nesciunt, sive quia justo Dei judicio soboles eis deficiunt, aut debitis vel aliis omnibus eos opprimentibus ea coguntur alienare vel vendere, ut sic uno modo vel alio ad manus deveniant ²⁴ alienas, ipsis quandoque nudatis, manentibus etiam illis que antiquitus eorum ²⁵ obtinere parentes. Ad que utinam

1. ejus, B, Bal. — 2. qui, E. — 3. alium (sic), E. — 4. et id que au lieu de ad que si ipse, E. — 5. habuisse, E. — 6. viperum, B; viperarum, Bal.; viperimen (sic), E. — 7. lacerantium, Bal.; lacerans, B. — 8. imitatus se sciens (sic), E. — 9. persona, Bal. — 10. omis par E. — 11. configebat, A, B; contingebat, E. — 12. habere, E. — 13. voluit et, omis par A, B, Bal. — 14. omis par E. — 15. monstraret, E. — 16. nimis non, B, Bal. — 17. non minus egebant, E. — 18. quod, B. — 19. omis par A, B, Bal. — 20. voluntas, E. — 21. etiam, A, B, Bal. — 22. se malis actibus multiplicantes, E. — 23. omis par A, B, Bal. — 24. ad minus deveniat (sic), E. — 25. eorum antiquitus, E.

bene adverterent suos propinquos plus debito diligentes, in eorumque favorem talia operantes. Qui si ¹ oculos linceos haberent, satis prospicere ² possent quod ea que ante eos ³ in talibus acta sunt, nichil vel modicum valuerunt, ac sicut subito venerunt, sic et subito abierunt. Sed sunt eorum quamplurimi qui oculos luteos habentes, dum per eorum promotiones vident sibi arridere fortunam, mentaliter sic excecantur ⁴ quod credunt sibi licere que aliis non licuerunt ac durare que aliis defecerunt, ad instarque ⁵ illorum qui turrem Babilonicam ⁶, cujus summitas celos ⁷ attingeret, edificare temptaverunt, suis hereditates et patrimonia acquirere meditantur, quorum celsitudo et ⁸ prosperitas aut celos attingat aut ipsorum durationem excedat. Sed sicut hii imperfecto ⁹ opere confusi remanserunt, ita et ipsi ¹⁰ in suis hujusmodi voluptatibus continue deficiunt ¹¹, et quos sic erigunt ¹², ad instar pristinorum, ad ¹³ nichilum in momento rediguntur. Occasione autem turbationum hujusmodi prefatus Clemens, pro majori parte temporis quo Ecclesie preluit, extitit impeditus, sic quod providere non potuit ad ea que pertinebant ad sedationem ¹⁴ dicti scismatis, prout expediebat et volebat, quia fere omnia que undecumque et quacumque ¹⁵ congregare poterat, pro defensione sua ¹⁶ adversus dictum tyrannum consumebat; sicque demum ultra sustentationem suam sibi non restabant que sufficerent ad premissa.

Hiis preterea sic se habentibus, scisma predictum ex sui antiquatione indurabatur. Quod in displicentiam et turbationem non modicam veniebat omnium populorum; presertim quia, ut communiter omnibus apparebat, circa ejus extirpationem ¹⁷, prout ¹⁸ conveniebat, non ¹⁹ insistebatur ²⁰. Propter quod moti presidentes Universitatis studii ²¹ Parisiensis, deliberatione inter se prehabita, per suas litteras prefatum Clementem incitantes, reverenter tamen, ipsum requisierunt ut ad hoc fortius et ferventius solito vacare et intendere vellet. Aperueruntque ²² vias que ad hoc eis videban-

1. se, A. — 2. proficere, E; perspicere, Bal. — 3. autem *au lieu de* ante eos, E. — 4. expectantur, A; excecantur, E. — 5. instar enim *au lieu de* instarque, B. — 6. Babilonie, E. — 7. celi, B. — 8. sollicitudo aut, E. — 9. perfecto, B. — 10. sui, E. — 11. vanitatibus deficiunt continue, E. — 12. exigunt, E. — 13. et, E. — 14. perturbant ac cedationem, E. — 15. qualitercumque, E. — 16. sita, E. — 17. extinctionem, E. — 18. *omis par* B. — 19. convenienter, *ajouté par* B, Bal. — 20. intendebat, A, B, Bal. — 21. studii Universitatis, B. — 22. Aperieruntque, E.

tur accommode et opportune, eum exhortantes ut ipsarum alteram que sibi videretur utilior eligere vellet, eamque sic et taliter prosequi quod per ipsam dicti scismatis terminatio breviter sequeretur. Hujusmodi autem incitationi et exhortationi ¹ favebant et cooperabantur rex Francie cum suis regalibus et multi prelati regni sui, qui votis suis sibi ad invicem communicatis ² satis concordabant ³ quod inter vias predictas motas et tactas erat illa brevior ⁴ et convenientior toti mundo, occasione dicti scismatis jam diviso ⁵, quod tam dictus Clemens quam secum super papatu contendens pariter cederent juri quod ipsorum quilibet in eo ⁶ pretendebat habere, et eis unus tertius subrogaretur in eodem. Ad quam amplexandam et recipiendam, ubi alie non proficerent aut locum habere non possent, ut inclinarent ⁷ dictum Clementem, dictarum litterarum series eas scribentium ipsisque assistantium affectus humiliter inducebant, ratiocinantes ⁸ multimode, quod pro tot et tantis bonis quot et quanta ex Ecclesie unione ⁹ et similibus malis que ex ejus divisione sequebantur et erant verisimiliter secutura, aliis tamen remediis deficientibus, etiamsi ipse alias pacifice in Sede apostolica presideret, hoc facere debebat et tenebatur. Et hec eadem censuerunt ¹⁰ esse persuadenda ¹¹ adversario suo per sibi obedientes et faventes. Verumtamen quia hec erant magni ponderis, egebantque matura et longa ¹² deliberatione, pro tunc absque alia precisa determinatione seu conclusionem in statu primevo remanserunt ¹³.

Tempore hujus ¹⁴ summi pontificis fuit noviter dedicatum et fundatum cenobium monachorum Sancti Martialis Avinionensis. Pro quorum sustentatione ipse multos redditus spectantes ad ordinem Cluniacensem ¹⁵, sub quo ipsos militare voluit, deputavit, et ut ¹⁶ ad eorum regimen intenderetur per abbatem Cluniacensem seu deputandum per eum, absque eo quod ¹⁷ ibidem alius abbas vel prior preficeretur, ordinavit.

Ipse a Deo multa habere meruit tam naturalia quam gratuita dona. Fuit enim statura magnus, decorus facie et sonorus in voce.

1. exhortatum (*sic*), E. — 2. communicantes, E; comitatis, B. — 3. recordabantur, B. — 4. breviter, E. — 5. occasione dicti scismatis jam diviso, *omis par B.* — 6. se, *ajouté par E.* — 7. inclinaretur ad, E. — 8. ratio curantes (*sic*), E. — 9. unione Ecclesie, B, Bal. — 10. senserunt, B, E. — 11. persuadendo, B. — 12. longo (*sic*), B. — 13. papam tamen in magna meditatione constituerunt. Cujus obitus satis cito post fuit subsequutus, *passages ajoutés par A, B, Bal.* — 14. hujusmodi, E. — 15. Clunacensem, B. — 16. *omis par E.* — 17. seu per eum deputandum quod, E.

Scripsit mirabiliter, dictavit notabiliter ¹, et cantavit seu celebravit divina officia multum eleganter. Fuit insuper providus in consiliis, sapiens in dubiis, et patiens in adversis, non elatus in prosperis, nec iratus ² injuriis, aut commotus convitiis. Tam in conviviis quam locis aliis ³, cum esset affabilis ⁴, gratus ⁵, solatiis cunctis loquebatur. Egenis, orphanis et viduis libenter subvenit, et dedicatis studiis providit frequenter. Tamen contra ritum et consuetudinem suorum predecessorum consistoria et consilia ⁶ tenuit satis raro et hora tardiori. Fuit etiam ⁷ valde morosus et longus in negotiis sibi ⁸ incumbentibus expediendis. Multis etiam secularibus ⁹ tam principibus quam aliis fuit admodum familiaris ¹⁰ et gratus eorumque contemplatione et amore plures episcopavit et alias promovit, eis aliquando sufficientiores et ydoneiores ¹¹ etate, ¹² moribus et scientia postponendo, quandoque ¹³ ut eorum benivolentiam ¹⁴ et favorem sibi et Ecclesie acquireret ¹⁵, quandoque ut ipsorum odium et indignationem evitaret ¹⁶; in quibus se profuisse reperiit et sepius defecisse, cum ex eis plurimi ¹⁷ inventi fuerint qui de ipso aut factis suis modicum curaverunt postquam illa que voluerant fuerant assecuti. Tandem vero, prout Domino placuit, post satis brevem infirmitatem, die xvj ¹⁸ mensis septembris anno Domini MCCCXCIIII, pontificatus sui ¹⁹ XVJ, diem clausit extremum et in Avinione fuit ²⁰ in ecclesia majori sepultus. Et vacavit Sedes XIIJ diebus, Ecclesia adhuc in scismate remanente ²¹.

1. mirabiliter, *E.* — 2. in, *ajouté par B, Bal.* — 3. aliis locis, *B, Bal.* — 4. effabilis, *E.* — 5. gratis, *E.* — 6. concilia, *E.* — 7. insuper, *A.* — 8. suis, *A, B.* — 9. scolaribus, *A, B.* — 10. familiarium, *E.* — 11. ydoneorum, *E.* — 12. et, *ajouté par B.* — 13. cumque, *A, B.* — 14. benevolentiam, *Bal.* — 15. acquireret, *E.* — 16. evitare, *E.* — 17. plurimique, *mss.* — 18. xv, *E.* — 19. Domini MCCCXCIIII, pontificatus sui, *omis par E.* — 20. extremum in Avinione. Cui successit in papatu Petrus de Luna cardinalis, qui Benedictus XIIJ fuit vocatus. Fuitque, *A, B, Bal.* — 21. Baluze *fait suivre la Vie de Clément VII d'une note contemporaine écrite au bas du folio 1 vº du ms. latin 1478, de la Bibliothèque nationale de Paris :* Die dominica xviii septembris anno [M]CCCC primo, domino nostro papa Benedicto XIIJ existente in hoc palatio obsesso et incluso, fuit translatum corpus predecessoris sui domini Clementis predicti de Nostra Domina ad ecclesiam novam Celestinorum hujus civitatis. Qua die celebravit et fecit sermonem cardinalis Albanensis. Interfuerunt archiepiscopus Narbonensis camerarius, Remensis, Rothomagensis, episcopi Magalonensis, Cathala[u]nensis, Valentinen-sis, Vasionensis, Avinionensis, Aura[s]icensis.

SECUNDA VITA CLEMENTIS VII

AUCTORE PETRO DE HERENTHALS

PRIORE FLOREFFIENSI

Defuncto autem ¹ Gregorio papa XJ in civitate Romana anno Domini MCCCLXXVIIJ, die xxvij mensis martii, cardinales qui tunc erant in curia romana, post decimum diem a die obitus pape Gregorii predicti, elegerunt Bartholomeum, archiepiscopum Barrensem, in papam concorditer, qui sibi Urbani VJ nomen constituit ², ipsumque electum publicaverunt tam infra quam extra civitatem, ac ejus coronationi et intronizationi interfuerunt, necnon in consistoriis tam publicis quam privatis eidem tanquam pape reverentiam prestiterunt. Sed non longe post cardinales predicti Romam exierunt, et apud Anagniam se transtulerunt, et deinde Fundis ³ novam, videlicet secundam, electionem pape, post septem menses a prima electione, fecerunt, et elegerunt cardinalem Geben[n]ensem ⁴ in papam, qui vocatus est Clemens VIJ, asserentes primam electionem esse nullam, eo, prout dicebant, quod per violentiam fuerit facta, et quod hec violentia eis a Romanis illata incussit ipsis cardinalibus tantum timorem quod, ad evadendum periculum mortis, dictum Bartholomeum elegerunt in papam, et omnes cerimonias predictas tam coronationis quam intronizationis ei fecerunt, etiam in festo Pasche ab ipso, tanquam a papa, corpus Christi sumpserunt coram populo Romano et multitudine ⁵ peregrinorum de universo orbe ibidem presente. Dixeruntque, licet hec omnia prestiterint ⁶ dicto Urbano, tamen timor predictus semper conti-

1. *omis par Bal.*— 2. composuit, *A.*— 3. Fundos ubi, *Bal.*— 4. Genebensem, *A.*— 5. multitudinem (*sic*), *A.*— 6. prestiterunt, *B*; perstiterunt, *A.*

A = Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. latin 12000, fol. 147 r°-151 v°.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 A, fol. 230 v°-243 v°.

nuatim mansit ¹ in cordibus eorum; et ideo asserunt se pre timore Romanorum fecisse quicquid predicto Urbano seu Bartholomeo impenderunt. De quibus electionibus magna dissensio orta est in sancta christianitate. Nam in regno Francie prima electio de Urbano predicto ² pro frivola, et secunda de Clemente pro canonica reputata est. Et e contrario in regno Alamannie et in partibus Prusie ³ usque Cameracum electio Urbani pro canonica et electio Clementis pro frivola reputata est. Electione tamen prima de Urbano, ut prefertur ⁴, facta, cardinales qui hanc fecerant, scripserunt de ea multis principibus se virum ad papatum bene dignum elegerisse; et specialiter cardinalibus qui residebant in Avinione, et qui dicte electioni non interfuerunt ⁵, scripserunt in hec verba :

Reverendissimi Patres et Domini. Quia plerumque, primo ⁶ ut plurimum, presertim in rebus arduis, fame loquacitas ⁷ veritatem quibusdam coloribus adulterinis obnubilat, ideo quid hiis diebus in romana Ecclesia, cujus honorabilia membra et sublimes columpne pariter nobiscum existitis ⁸, gestum sit, vobis presenti scriptione veridica curavimus intimare; ut et hiis qui vobis rem aliter narra-verunt seu scripserunt non credatis, et mentes vestre, hac nostra insinuatione clarificate, in tranquillo et sereno veritatis littore conquiescant. Vestris igitur paternitatibus innotescat quod sancte felicisque recodationis domino et patre nostro Gregorio papa XJ, die xxvij mensis martii nuper elapsi, viam universe carnis ingresso et, sicut de largissima Dei pietate confidimus, post labores ad premia evocato, sicut alias vobis scripsimus, tantique patris, prout erat juris et moris ⁹, cum debitis honore et reverentia exequiis celebratis, die sexta presentis mensis aprilis conclave palatii apostolici, ubi prefatus dominus noster obierat, juxta sanxiones apostolicas decrevimus introire, sed certis ex causis ad id nostrum ducentibus animum hujusmodi nostrum introitum ad diem immediate sequentem duximus deferendum ¹⁰. Qua quidem die, videlicet septima hujus mensis, primitus ¹¹ gratia Sancti Spiritus invocata, conclave prefatum intravimus, de electione et substitutione futuri pontificis tractaturi. Sequenti quoque die, luciferi nescientis occasum, ut pie credimus, radiis illustrata, circa illam diei horam qua Spiritus paraclitus in sanctorum ¹² discipulorum

1. invasit, A. — 2. omis par A. — 3. Perusie (sic), A. — 4. ut prefertur de Urbano, A. — 5. interfuerant, Bal. — 6. lege immo, Bal. — 7. loquacitatis (sic), A. — 8. exstitis, A. — 9. moris et juris, B, Bal. — 10. differendum, mieux, Bal. — 11. primities, B. — 12. omis par A.

corda descendit; ad personam reverendi in Christo patris domini Bartholomei, archiepiscopi Barrensis, viri utique magnorum meritorum claritate conspicui et multiplicium virtutum lampade refulgentis, libere et unanimiter direximus vota nostra, eum ad celsitudinis apostolice speculam concorditer evocantes, et hanc nostram evocationem seu electionem in conspectu maxime christiane plebis multitudinis nuntiantes. Ceterum die nona hujus mensis idem dominus electus coram turba fidelium copiosa super thronum dignitatis apostolice sublimatus sibi Urbani VI nomen constituit¹; ac die hesternā, qua Christus Jhesus, summus pontifex, vitam nostram resurgendo reparavit, sicut in romana Ecclesia consuetudinis est, in basilica principis apostolorum de Urbe, cum ingenti tripudio et letitia innumerablem populi christiani, pontificali regno magnifice et sollemniter extitit coronatus. Que quidem² vobis ideo³ nuntiamus, ut sicut obitus memorati domini Gregorii vobis amaritudinis et tristitie calicem propinavit, sic de presentis patris concessionem nobis et vobis facta gaudii et exultationis spiritum assumatis. In illo enim, cujus vices dominus noster gerit in terris, firmam spem fiduciamque⁴ tenemus quod sub ejus felici regimine status romane ac universalis Ecclesie reflorabit, et orthodoxa fides felix optatum[que] suscipiet incrementum. Salvator noster Jhesus Christus diu et feliciter in suo servitio vos perseverare faciat juxta vota. Datum Rome, die XVIII dicti mensis aprilis, sub sigillis nostrum Petri, Portuensis episcopi, Guillelmi, tituli Sancti Stephani in Celiomonte presbyteri, et Jacobi, Sancti Georgii ad Velum aureum dyaconi cardinalium, hic prioratitatis⁵ locum obtinentium⁶ [in] ordinibus antedictis, etc.

Postquam dicti cardinales, qui adherebant dicto domino Urbano pape, destinaverunt litteras cardinalibus in Avinione existentibus, et ipse papa Urbanus⁷ gratias pauperibus clericis, ut moris est, fecerat generales, et⁸ vellet statum cardinalium restringere, valde sunt turbati, contra eum insurgentes et allegantes ipsum Urbanum non apostolicum fore, sed⁹ apostaticum. Propter quod exeuntes Romam, Anagnie se dederunt; et deinde ad Fundanam civitatem [progressi], antequam ipsi eligerent ibidem¹⁰ cardinalem Geben[n]ensem¹¹ in papam, qui sibi Clementis VII nomen constituit, prius processus contra Urbanum predictum

1. nomen constituit, *omis par A.* — 2. quidam (*sic*), *A.* — 3. *omis par A.* — 4. *que, omis par A.* — 5. *lege prioratus, Bal.* — 6. *continentium, mss.* — 7. *romanus, A.* — 8. *ut, A.* — 9. *omis par A.* — 10. *ibi, A.* — 11. *Genebensen, A.*

promulgarunt judiciales et contra ei ¹ adherentes, destinaverunt-que ipsos ad diversas christianitatis provincias, hunc tenorem continentes :

Universis et singulis Christi fidelibus miseratione divina Johannes episcopus Penestrinus, etc... Exigit sancte et catholice (cf. supra, p. 452).

Hiis temporibus, videlicet anno Domini predicto, in vigilia apostolorum Petri et Pauli [28 junii 1378], defuncto bone memorie Johanne de Erkel, episcopo Leodiensi, capitulum Leodiense elegit Eustacium de Rupeforti, suum concanonicum, in episcopum Leodiensem. Qui mittens nuntios pro sua confirmatione ad Clementem papam predictum, cardinalis de Agrifolio scripsit dicto electo de sua confirmatione litteras hunc tenorem continentes :

Reverendo in Christo patri domino Eustacio Persandi de Rupeforti, Dei gratia electo confirmato Leodiensi episcopo ², amico nostro carissimo ³. Reverende pater et amice carissime ⁴, notificamus vobis quod, die lune viii mensis hujus, dominus noster papa Clemens ratam habens electionem de vobis factam, ad ecclesiam Leodiensem vos gratiose promovit. De quo plurimum letamur propter vestre persone virtutes et merita, etiam quia speramus ecclesiam ipsam sub vestris salubri cura et regimine magna et felicia suscipere incrementa; vos affectuose ⁵ rogantes ut negotia nostri archidyaconatus Brabantie, quem in vestra hujusmodi ecclesia obtinemus, velit habere nostri consideratione specialiter recommendata, et nobis confidenter intimare si quid Ecclesie prefate utile hic facere et operari valeamus, et alia quelibet ⁶ vobis grata, que possetenus curabimus adimplere, paternitatem vestram conservet Altissimus feliciter et longeve. Datum Fundis, xi die novembris [1378], etc.

Antequam vero hujusmodi littere ad partes venissent, accidit quod Wencelaus ⁷ de Bohemia, dux Luceburgensis et Brabantie dux ex parte uxoris sue, venit Trajectum, et inde per nuncios diffidavit Leodienses et episcopatum, quia destruxerant castrum de Pieterseem ⁸, eo quod, prout intellexerant, dominus de Pieterseem ⁹ hospitaverat spoliatores patrie in dicto castro, quod tenebat in feodum de duce Brabantie. Diffidatione ergo dicti ducis facta, predictus Eustacius electus, quia contra consilium amicorum suorum reliquit Leodium et ivit Trajectum ad dictum ducem Bra-

1. contrarium au lieu de contra ei, mss. — 2. episcopus (sic), A. — 3. karissimo, B. — 4. karissime, B. — 5. effectuose, B. — 6. quecumque, A. — 7. Wincelaus, B, Bal. — 8. Pitersem, B, Bal. — 9. Pitersem, B, Bal.

bantie, Leodienses clamaverunt se ab ipso traditos, et statim miserunt legatos ad Arnoldum de Horne¹, tunc episcopum Trajectensem inferiorem, et constituerunt eum suum mamburnum, Eustacio predicto penitus derelicto. Hic autem dominus Arnoldus optinuit ab Urbano papa supradicto² translationem suam de episcopatu Trajectensi ad ecclesiam Leodiensem. Et postquam portaverat mamburnatum predictum per annum, monstravit bullas dicti Urbani de dicta sua translatione in capitulo Leodiensi, et accepit dictum episcopatum, et mansit ac manet in eo in possessione pacifica, etiam eodem episcopatu sub obedientia predicti Urbani manente, usque in presentem diem anni nativitatis Domini MCCCLXXXIIJ, mense januarij, quo presentes cronice capiunt finem.

Pendentibus itaque erroribus de duobus papis, Urbanus primus³ Rome, ut predictum est, electus, transmisit bullas ad diversas christianitatis partes, suam electionem notificando et processus contra Clementem, videlicet secundum papam predictum, publicando. Quarum bullarum una, universitati Parisiensi transmissa, talem continet tenorem :

Urbanus, episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis rectori, magistris, doctoribus, scholaribus, ac universitati studii Parisiensis, salutem et apostolicam benedictionem. Inter, ymmo super ceteras studentium⁴ universitates, in quibus scientiarum gemma resplendet, vestra Parisiensis velut quoddam sydus radiat⁵, et⁶ pulsus [procul] ignorantie ac erroris tenebris, doctrine sue lumine circumlucet. Ex ipsa nempe⁷ velud ex quodam purissimo fonte semper sani [verique] dogmatis⁸ rivuli profluxerunt, qui per innumeros alveos prout discurrentes, falsarum opinionum limum⁹ absterserunt. Hujusmodi¹⁰ quidem¹¹ fontis claritatem nulla unquam quantumlibet¹² impetuosa vis pluvie turbidavit. Vobis itaque, dilectissimi filii, qui ex hoc limpidissimo fonte dulcissimas [litterarum aquas]¹³ avido haustu elicitis, congaudemus, nobis¹⁴ et sancte romane congratulamur¹⁵ Ecclesie¹⁶, cui talia ligna fructus producentia dulcissimos secus decursus aquarum in tam ingenuo viridario summus

1. Hoerne, A. — 2. predicto, Bal. — 3. prius, A. — 4. studiorum, Bal. — 5. irradiat, Bal. — 6. omis par A. — 7. namque, Bal. — 8. dogmaticis, ms. — 9. lumen (sic), A. — 10. Hujus, Bal. — 11. siquidem, A. — 12. quantalibet, Bal. — 13. litteras au lieu de litterarum aquas, mss. — 14. vobis, Bal. — 15. congratulantur, mss. — 16. sancta romana Ecclesia congratulatur, Bal.

parens rerum ¹ plantavit. Quidni ² gaudeamus ³ et exultet ⁴ spiritus noster, quando intra felicia castra Parisiensis studii tot doctissimos et magnanimos veritatis et orthodoxe fidei pugiles intuemur? Seviat hereticorum pravitas, quantum potest, et evacuet ⁵ contra tam munitissima castra pharetras suas turba scismatica. Nam sunt milites alumpni nostri ad resistendum promptissimi, veritatis et fidei thorace muniti ⁶, habentes bicipicia spicula, quibus hostium corda ⁷ penetrentur. Habent et faces ardentissimas caritatis, quibus illorum machine confundantur. Habent ⁸ et scaturientis fontis undas, quibus eorum facule protinus extinguantur. Ut nec illud pretereamus, cujus sola recordatione plurimum consolamur, quodque nuper cum ingenti gaudio fidedignorum relatione ⁹ percepimus, quemadmodum vos adversus eorundem hereticorum atque scismaticorum assertionem subdolam contra nos ⁹ impudice loquentium nonnullas sanctas, veras et ¹⁰ saluberrimas, et quales professionem ¹¹ vestram decet, in nostrum, ymo memorate fidei favorem et veritatis defensionem sententias publice tenuistis, et [eas] contra quoscumque contrarium profitentes defensastis. Pro quibus universitatem vestram iteratis in Domino laudibus prosequentes devotionem vestram requirimus ¹² et hortamur attentius, ac per aspersionem ¹³ sanguinis ¹⁴ Jhesu Christi, cujus in hac parte res agitur, obsecramus quatinus causam justitiamque nostram toti mundo notoriam, quam dicti pseudochristiani, veri satellites Antechristi, obnubilare ac scisma perniciosissimum in Dei Ecclesia suscitare moliuntur, suscipere, ymo jam susceptam ¹⁵ velitis defensare tanquam legitimi certatores. Et ne inconsutilis veri Joseph tunica lanietur, sub divine potentia dextere ¹⁶ vos murum inexpugnabilem opponatis, hostiumque multitudinem nullatenus formidetis, sub signis militantes victricibus veritatis : que, licet quandoque calumpniantium fuscatis argumentorum coloribus impugnetur ¹⁷, vinci tamen non potest, et illorum nequit multitudine conculcari. Nichil enim ¹⁸ felicius ¹⁹ quam pro veritate bellare. Nulli clariores triumphi, nulla pinguiora spolia reportantur, quam que veritas defensa pollicetur. Eya ergo, athlete magnanimi, ac veritatis [et] orthodoxe fidei devotissimi defen-

1. rex (sic), mss. — 2. Cui diu, mss. — 3. gaudemus, A; congaudemus, B. — 4. exultat, mss. — 5. evacuat, A. — 6. militi (sic), B. — 7. lege precordia, Bal. — 8. omis par Bal. — 9. omis par A. — 10. ac, Bal. — 11. professiones, A. — 12. requiremus, B. — 13. pretiosissimi, ajouté par Bal. — 14. domini nostri, ajoutés par Bal. — 15. susceptum, Bal. — 16. dextera (sic), A. — 17. impinguetur, A. — 18. vero, Bal. — 19. facilius, B.

sores, contra illarum ¹ impugnatores et hostes feliciter insurgatis, ut proinde, preter eterne mercedis premia humanarumque laudum pre-conia, nostram et apostolice Sedis benedictionem, et gratiam ac exau-ditionem in vestris petitionibus ², tanquam bene meriti, rēportetis. Datum Rome, apud Sanctam Mariam in trans Tiberim, xj kalendas decembris, pontificatus nostri anno primo [21 novembris 1378].

Insuper vero, anno Domini MCCCLXXIX, mensis maii die xj, omnes prelati, decani et curati dyocesis Leodiensis citati plures ex eis convenerunt cum toto clero civitatis Leodiensis in capitulo ecclesie Sancti Lamberti ad tractandum cui predictorum pape potius obedire deberent. Fuit igitur ibidem ³ in principio bulla Urbani pape predicti publicata hunc continens tenorem :

Urbanus, episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus archiepiscopo Coloniensi ejusque ⁴ suffraganeis, salutem et apostolicam benedictionem. Nuper, cum vinea Domini Sabaoth, sancta videlicet romana Ecclesia, ventrem suum doleret et amaricatis visceribus, etc. (ut in to. xi Conciliorum, edit. Labbei, pag. 2045).

Altercationibus autem duorum paparum sic se habentibus, et rege Francie totis viribus partem Clementis defendente, necnon rege Alamannie cum toto quasi Imperio Urbano adherente, comes Flandrie volens et nitens cognoscere quis dictorum paparum esset potior in jure ad optinendum dignitatem apostolici apicis, ⁵ inquisitionem per nuntios privatos et alienos procuravit fieri de electionibus eorum diligentem : qua diligenter cognita et per suos legisperitos seriose examinata, talem exinde reddidit sententiam secundum tenorem infrascriptum : *Premissa protestatione quod sumus parati stare declarationi concilii generalis et ab unitate catholice et apostolice Ecclesie nullatenus divertere, attentis relationibus per nuntios missos versus Ytaliā et alia loca remota reportatis, visis etiam et auditis pro parte utriusque electi verbis et scriptis et ostensis, salvis conscientiis nostris non audemus ab obedientia dicti ⁶ Urbani pape VJ primo electi, quem hactenus pro vero papa tenuimus et tenemus ⁷, recedere, nec recedemus, sed ei tanquam vicario Jhesu Christi obediemus, nisi debito modo aliter fuerimus informati, etc.*

Pendente vero, ut prefertur, predicto scismate, plurimi doctorum legum et juris canonici tractatus composuerunt. Quorum primus dominus Johannes de Linhano tractatum edidit, in quo

1. illorum, mss. — 2. precibus, Bal. — 3. omis par A. — 4. ejusdemque, A. — 5. ad, ajouté par A. — 6. domini, A. — 7. et tenemus, omis par Bal.

affirmat electionem dicti Urbani esse canonicam ipsumque esse verum papam. Abbas vero Sancti Vedasti, regis Francie consiliarius, doctor decretorum, fecit alium ¹ tractatum, in quo asserit electionem Urbani esse nullam et Clementem fore verum papam. Quibus ² tractatibus cum eorum questionibus, responsionibus ³ et determinationibus propter sui prolixitatem pretermisissis, ad sequentia stilum extendo.

Predictis vero ⁴ rebus sic se habentibus et invalescente scismate supradicto, quilibet de electis predictis in papam destinare curavit ad diversas mundi provincias legatos et litteras papales ad significandum et affirmandum sue electionis factum tanquam canonicum et sue partis adverse ⁵ hereticum et intrusivum. Unde Urbanus supradictus transmisit litteras suas capitulo Leodiensi hunc tenorem continentes ⁶ :

Urbanus, episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis capitulo et clero civitatis Leodiensis, salutem et apostolicam benedictionem. Cum ineffabili mentis jubilo Altissimo referimus gratias, etc. (ut in tomo XI Conciliorum, edit. Labbei, pag. 2049).

Invalescente autem scismate predicto, dictus papa Urbanus personas ecclesiasticas dyocesis Leodiensis, et maxime in civitate Leodiensi, suis privavit beneficiis, que verbotenus Clementem predictum asserebant fore papam et pontificem romanum. Unde plures privati transierunt ad ipsum Clementem privationes hujusmodi querulose ⁷ demonstrantes, sed modicum profecerunt.

Sequitur littera cardinalibus qui electionem Urbani celebraverunt missa ex parte regis Anglie :

Eduardus ⁸, rex Anglie et dominus Hybernæ, talibus cardinalibus, etc., non ⁹, prout nobis scribitis, miseratione divina sancte romane Ecclesie olim cardinalibus, ymmo verius ¹⁰ divina maledictione super vos fulminante, lupis rapacissimis, totius gregis [Christi] invasoribus ac vulpibus callidissimis vineam Domini Sabaoth cupientibus demoliri, non salutem, sed languorem, non gaudium, sed merorem, et indui, sicut disploide ¹¹, confusione vestra. Tenor insipidus litterarum vestrarum, quas, instigante dyabolo ¹², per omnes et singulas christianitatis provincias temere destinastis, corda et intima queque

1. olim, A. — 2. Cujus (sic), B. — 3. omis par B, Bal. — 4. omis par B, Bal. — 5. adversum (sic), A. — 6. etc., ajouté par B. — 7. querelose, A. — 8. Eduardus, A. — 9. nam, mss. — 10. vero, B, Bal. — 11. duploide, B, Bal. — 12. dyabulo, A.

nostra saucians, non umquam fidei nostre lesionem intulit, sed piam cordis compassionem de tam horrendo scandalo in Ecclesia Dei noviter suscitato. Verumptamen ve vobis per quos scandalum hoc evenit. Nam pallida facta [est] matris Ecclesie facies. Pallorem nempeurbationis evenisse credimus ex errore scelerum vestrorum a seculis inaudito. Nam qui putabimini esse legis vulgatores, non estis Dei veri cultores, sed estis sacrilegi. Rubor enim verecundie vestre ¹ interdum conspergitur, dum ex vestris actibus ² scandalosis fines totius christianitatis uruntur. O vestra detestabilis et infelix ambitio, que tunicam Domini inconsutilem, quam sors vestre ³ depositioni ⁴ non annuit, scindere nititur et partiri, que divisionem non patitur, sed congaudet potius unitati. Servi nequam ex ore vestro judicandi, modum electionis summi pontificis nuper celebrate nobis per litteras vestras declarastis, dicentes quod conclave vestrum vallaverit armatorum indomita multitudo minas vobis facientes terribiles [et letales] nisi Ytalicum eligeritis vel Romanum, nullam tamen [certam] vobis limitando personam ad quam vos compellerent eligendam. Manifestum est igitur quod personam quam vos ⁵ conceditis elegisse, elegistis ⁶ libere, non coacte. Et sic, quantum ad personam tunc a vobis electam, tenemus et tenebimus firmiter ipsam electionem esse et fuisse rite et canonice celebratam, et ipsi ⁷ electo, intronizato et coronato, ut sacrosancte Ecclesie vero capiti et [Petri] successori et in terris vero ⁸ Christi vicario fideliter adheremus, et ipsius monitionibus, dictis et factis, ut ⁹ veri fideles et catholici, humiliter ¹⁰ promittimus obedire. Vestram quoque perniciosam rebellionem et sacrilegam ac hereticam contumaciam, in exemplum dampnabile multos trahentes, detestamur, insuper vestram verecundiam, qui cum in acie ¹¹ Ecclesie sitis constituti velud ¹² pugiles et etiam propugnatores orthodoxe fidei christiane et Ecclesie ¹³ libertatis, capillos ¹⁴ in capitibus rubeos ¹⁵ comportantes ob signum firmitatis ¹⁶ et audacie promerende ¹⁷ usque ad mortem pro justitia certare deberetis. Quomodo metus mortis tam repente vos invasit et vicit ut perire justitiam ¹⁸ sineretis? Quomodo, qui vos columpnas Ecclesie nominatis, facti estis infirmi et debiles ut sustinere non possetis tectum, quin rueret?

1. qui, ajouté par les mss. — 2. artibus, mss. — 3. vestra, mss. — 4. lege dispositioni, Bal. — 5. compellerent eligendam. Manifestum est igitur quod personam quam vos, omis par A. — 6. omis par Bal. — 7. ipso, A. — 8. versus (sic), A. — 9. velut, B, Bal. — 10. omis par A. — 11. actu, mss. — 12. et, ajouté par B. — 13. ecclesiastice, A. — 14. capillos (sic), A. — 15. rubeis (sic), A. — 16. strenuitatis, Bal. — 17. audacie quod intrepide, Bal. — 18. justitie, A.

Numquid fuit ibi Sampson, qui longe prius obierat? Sed dicitis fortasse ad excusandum excusationes in peccatis quod Petrus petra fidei et post petram¹ Christum, primum fundamentum Ecclesie², ad vocem ancille ostiarie³ expavescens, ipsum Christum detestando et jurando negaverit; cujus infirmitatis [vos] estis participes et sequaces. Genimina viperarum, callidi serpentes veneno inflati, si amaram gustatis herbam, gustetis etiam cum Petro confessionem⁴. Sed veraciter hoc verbum seminamus super petram. Nam vestra detestabilis obstinatio Jude proditoris vos efficiet participes et consortes, cujus iniquitas residet super calculum plumbi. Cecorum dux non existet⁵ vestra stulta cecitas et ceca stultitia ut⁶ illa verba que in vestris litteris videntur sapere pietatem et zelum domus Dei nos commoveant⁷ vel quicquam vobiscum consentiendo⁸ persuadeant⁹. Satis enim luculenter perpendimus quod ipsa verba vestra Phariseorum fermento¹⁰ condiuntur, a quo in ewangelio Christus cavere suos precipit¹¹. Locum quem elegistis vestris sceleribus preparandum ydoneum nobis nominatis, ostendentes clare vos¹² verum caput Ecclesie reliquisse, et effici¹³ membra dyaboli, in desertum abi[i]sse¹⁴ cum Juda proditore¹⁵, tendentes ubi vos ipsos estis laqueis suspensuri, ut de vobis verificetur illud¹⁶ propheticum : Fiat habitatio eorum deserta, et in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet. Et iterum de singulis vestrum dictum est : Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. Preterea comitis Fundorum claram famam vestris falsis commendationibus in toto christicola populo denigrastis, cum dicat poeta : Turpe est laudari a turpibus et ob turpia. Animadvertite igitur, Fundorum comes, qui [per] quamplurimos christianorum fines¹⁷ eras incognitus, de eo presertim cum jam tibi non nomen, sed¹⁸ ignominiam prosequaris, inimicos Christi et unitatis Ecclesie divisores, ac pacis¹⁹ et tranquillitatis totius christianitatis turbatores imitando, et eos in ipsorum detestabili perfidia confovendo, ut²⁰ etiam contra Christum et populum catholicum edificasse asylum²¹ videaris. Exurge ergo, comes, et mures de petra proi-

1. Petrum, A. — 2. Ecclesie fundamentum, A. — 3. hostiarie, mss. — 4. gustate similiter dulcem et suavem, et post capitis vestri damnablem redite cum Petro ad confessionem, Bal. — 5. lege Ceterum non existimet, Bal. — 6. quod, Bal. — 7. commoveat (sic), B. — 8. quicumque vobiscum consentientes, mss. — 9. persuadent, B. — 10. fermenta, A. — 11. precepit, Bal. — 12. vos clare, A. — 13. effectos, Bal. — 14. abyssi, A. — 15. traditore, Bal. — 16. hoc, A. — 17. flens, mss. — 18. idem, mss. — 19. omis par B. — 20. et, mss. — 21. auxilium, mss.

cias ¹, *de tabernaculo* [tuo] *fuga serpentes, et carbones* [sulphureos] *a sinu tuo excute, ne flamma inextinguibilis te exurat, et sic Dei gratiam et* ² *benedictionem ac totius populi christiani gloriam et commendationem prosequaris, ac divinam merearis effugere ultionem.*

Sequitur littera archiepiscopi Coloniensis, cujus superscriptio talis est : *Prudentibus et* ³ *discretis viris magistris civium et consulis civitatis Leodiensis, amicis nostris dilectissimis.* Infra vero litteram in margine ⁴ talis erat subscriptio : *Fredericus, archiepiscopus Coloniensis, Westfalie et Angarie dux.*

Amici dilecti. Noveritis quod nuper serenissimus dominus noster dominus Wincelaus, Romanorum rex semper augustus, cum multis sacri Imperii electoribus aliisque principibus tam ecclesiasticis quam secularibus, comitibus et baronibus, nobis etiam presentibus, in op[p]ido Frankenfordensi ⁵ *convenit, etc. (ut apud Radulphum de Rivo in gestis pontificum Leodiensium, pag. 35).*

Postquam vero supradictus dominus Arnoldus ⁶ de Horne ⁷ primo mamburnatum episcopatus Leodiensis gerens acceptavit, per bullas Urbani pape supradicti eundem episcopatum ⁸ et possessionem ⁹ ejus optinuit, necnon regalia sua ¹⁰ ab archiepiscopo Coloniensi, in hac parte tunc commissario a Wincelao, Romanorum rege, constituto. Deinde, ut fortior ¹¹ esset in ipsa possessione, litteras regalitatis sue tenorem continentes qui sequitur palam monstravit in hec verba : *Wincelaus, Dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Bohemie rex, magistris civium, proconsulibus, majori, scabinis, iudicibus* ¹², *communitati civitatis Leodiensis, necnon omnibus et singulis terrigenis, incolis et habitatoribus terre et districtus Leodiensis, gratiam regiam* ¹³ *et omne bonum. Fideles dilecti. Quia, etc. (ut apud eundem Radulphum, pag. 43).*

Postquam vero a mundi exordio, de hiis que in ipso tam Veteris quam Novi Testamenti tempore contigerunt ¹⁴, pauca de innumeris transcurrento, conscripsi usque [ad] annum dominice incarnationis MCCCLXXXIIJ ¹⁵, prout in presenti cronicarum volumine patet evidenter, scismateque ¹⁶ predicto ob binam electionem de duobus pontificibus romanis antedictam in sancta Ecclesia proth dolor perseverante, recordatus sum illius sententie Salomonis, dicentis :

1. proicies et, A. — 2. ac, A. — 3. ac, B, Bal. — 4. mergine, B. — 5. Frankenfordensi, B, Bal. — 6. dominus Arnoldus, omis par B, Bal. — 7. Hoerne, A. — 8. ejus, ajouté par B. — 9. possessiones, A, Bal. — 10. regula suo (sic), A. — 11. fortiter, B, Bal. — 12. judiciis (sic), A. — 13. reverentiam, mss. — 14. contigerint, A. — 15. MCCCLXXXIIJ (sic), B. — 16. scismate quoque, B.

Faciendi plures libros non est finis; frequens meditatio carnis est afflictio; unde ego jam constitutus in senio nichil utilius michi restare video quam fine michi ampliora scribendi constituto, deinceps intendere necessariis ad salutem, que profecto comprehenduntur in fine illo quo predictus sapiens suam loquendi ponit conclusionem, dicens: *Deum time et mandata ejus observa; hoc est omnis homo*. Nam pro certo hominis salus universa cognoscere dinoscitur in filiali timore mandatorumque observatione Dei ac Domini nostri Jhesu Christi, cui est gloria, laus et honor in secula seculorum. Amen¹.

Preterea vero vite mee incolatu prolongato, supradictus papa Urbanus videns pestilentiam mortalitatis in Roma invalescere, julio mense, anno predicto² [1383], Romam exivit cum quatuordecim cardinalibus ipsum sequentibus³, nullam tunc pretendens causam preter mortalitatem. Igitur iter arripuit versus Neapolim, unde ipse erat oriundus.

Eodem anno [1383], octobri mense⁴, consilium seu electorum Imperii congregatio⁵ apud Nuremburch⁶ exstitit congregata ad tractandum inter alia de dubio quodam quod de⁷ Wincelao, Alamannie rege supradicto, ventilabatur. Unde ipse declarationem ad diversas transmisit partes sub sigillis suis et litteris, in modum qui sequitur comprehensam⁸:

Wincelaus, Dei gratia Romanorum rex semper augustus et Bohemie rex⁹, episcopis Leodiensi, Trajectensi et Tornacensi. Ad nostre majestatis auditum plurium fidedignorum relatione pervenit quod¹⁰ quidam filii Belial, satores zizanie et discordie amatores, per diversas Alamannie partes et signanter¹¹ in partibus Reni¹² nostram serenitatem ausi sunt¹³ infamare, dicentes publice et secrete nos ad informationem quorundam, qui de Francia venerunt Bohemiam, ab obedientia et fide sanctissimi in Christo patris ac domini nostri, domini Urbani, divina providentia pape VJ, discessisse¹⁴ et Roberto Geben[n]ensi, antipape, adhesisse. Nos igitur attendentes quod dive¹⁵ memorie dominus Karolus, quondam Romanorum imperator

1. Postquam vero a mundi... seculorum. Amen, *passage omis par Bal.* — 2. au lieu de predicto Baluze met MCCCLXXXIV. — 3. ipsum sequentibus, *omis par B, Bal.* — 4. mense octobri, *Bal.* — 5. congregatio electorum Imperii, *A.* — 6. Noremburch, *A.* — 7. in, *B, Bal.* — 8. comprehensum, *Bal.* — 9. semper augustus et Bohemie rex, *omis par B, Bal.* — 10. et, *A.* — 11. signantur (*sic*), *B.* — 12. tam, *ajouté par B.* — 13. nisi sunt, *A*; ausunt (*sic*), *B.* — 14. decessisse, *A.* — 15. divine, *mss.*

semper augustus, genitor noster, tanquam christianissimus princeps, nunquam a veritate fidei deviauit et in fide ac obedientia domini nostri pape Urbani ex hac luce migravit, nosque ipsius vestigia imitantes in publico parlamento olim facto in Frankenfordia¹, de consilio et assensu tam electorum sacri Imperii et principum Alamannie quam doctorum et magistrorum juris et sacre theologie in presentia nuntiorum partis adverse declaravimus et denuntiavimus nostris² fidelibus universis ipsum dominum Urbanum verum esse Jhesu Christi vicarium et beati Petri apostolorum principis³ successorem, fidelitati vestre pro fame nostre declaratione ac firmitatis intimatione notum facimus per presentes quod nostra dignitas, quam non decet a firme veritatis proposito vacillare, circa reverentiam, obedientiam, devotionem ac fidem devotissimi patris nostri domini Urbani jam dicti non est aliquatenus tepefacta vel quomodolibet immutata, quinymo sicut et prefatus genitor noster in eadem fide et reverentia vixit et mortuus est usque ad finem vite sue corporee. Quapropter fidelitatem vestram requirimus et hortamur⁴, vobis nichilominus per imperialia scripta mandantes quatinus dicto domino Urbano, tamquam vero⁵ summo pontifici, adhereatis et pareatis in omnibus, sicut decet, nuntios autem⁶ quoscumque publicos aut secretos prefati Roberti antipape nullatenus admittatis, nec ejus litteras qualitercumque recipiatis, nec talibus conductum quomodolibet tribuatis, quin potius eos de vestro territorio expellatis, scientes quod contra quoscumque hujus [mandati] nostri⁷ transgressores, cum ad nostram pervenerit notitiam, indefectibiliter procedemus⁸, prout ordo imperialis justitie suadebit. Datum Nuremburch, die xviii octobris, regnorum nostrorum anno Bohemie⁹ XXJ, Romanorum vero VIIJ [1383].

Eodem tempore [1383], rex Francie, innumerabili quasi exercitu armatorum a diversis mundi partibus evocatorum congregato, arripuit iter versus Flandriam, debellaturus, ut putabatur, Gandenses, qui guerram agebant fortissimam contra Ludovicum, comitem Flandrie, dominum suum. Sed exinde pauca de hac intentione dictus rex expediens¹⁰, nisi quod Anglicos qui in auxilium venerant Gandensium¹¹ a Flandria fugavit, et deinde ad Franciam est regressus, bellatores omnes ad sua loca remittens.

1. Frankenvordia, B, Bal. — 2. omis par Bal. — 3. princeps, A. — 4. et hortamur, omis par Bal. — 5. omis par A. — 6. aut, A. — 7. nostri edicti, Bal. — 8. omis par A. — 9. Bohemie anno, Bal. — 10. expedivit, Bal. — 11. Gandencium, B.

Ipsa ¹ tempore, Wencelaus ², dux Brabantie et Luceburgensis, data sibi tallia ab incolis Brabantie ut non pergeret in adiutorium dicti regis, sed maneret ad custodiam Brabantie contra Britones, qui minabantur ipsam Brabantiam intrare et devastare, ipsa tallia nondum soluta, Brabantiam exiens et Luceburgis veniens, lecto incubuit et in die Barbare ³ [4 decembris 1383] obiit anno supradicto.

Deinde anno sequenti [1384], penultima die [30] mensis januarii, obiit supradictus Ludovicus, comes Flandrie, et ei successit Philippus, dux Burgondie ⁴, filius regis Francie, habens in uxorem filiam dicti Ludovici; post quem ex successione, ratione uxoris sue, optinuit comitatum Flandrie ac Burgondie ⁵ et de Artoys, de Nyvers et de Retest, necnon dominium de Machlinia ⁶ et de Antwerpia, expectans ducatum Brabantie post Johannam viduam, ducissam ejusdem ducatus. Hic dux Burgondie ⁷ continuavit guerram contra Gandenses post mortem dicti comitis Ludovici ⁸. Tandem tota Flandria fere vastata, treugis pendentibus, consilioque ⁹ utriusque partis apud Tornacum congregato, ducissa Brabantie predicta fecit pacem [18 decembris 1385] inter ipsas partes, maxime ad honorem et profectum op[p]idi Gandensis et totius Flandrie. Et quia gesta expeditionis dicti ¹⁰ comitatus Flandrie per se librum requirunt, sine bono ejusdem expeditionis notificato ad materiam dissensionis ¹¹ Ecclesie revertor.

Pendente itaque hoc modo guerra predicta et domino Urbano papa circa partes Neapolitanas commorante et residente, invaluit scisma in Ecclesia, et diversis fatigabatur erroribus ¹². Nam quidam qui prius adherebant ¹³ Urbano, facti sunt Clementini; et de prelati qui fuerunt Clementini, facti sunt neutrales. Unde egregius quidam doctor ¹⁴ in theologia, existens canonicus et cantor Parisiensis, adherens primo Clementi, postmodum propter remorsum conscientie canonicatum predictum reliquit, et veniens Romam adhesit Urbano, qui contulit ei archidyaconatum Brabantie in ecclesia Leodiensi. Hic scripsit episcopo ¹⁵ Cameracensi, utriusque juris professori, in hunc modum :

1. Ipsoque, A. — 2. Wincelaus, B, Bal. — 3. lege 8 decembris. — 4. Burgundie, Bal.; Borgondie, A. — 5. Burgundie, Bal.; Borgondie, A. — 6. Mechlinia, A. — 7. Burgundie, Bal.; Borgondie, A. — 8. Ludovici dicti comitis, A. — 9. consilio, A. — 10. predicti, A. — 11. defensionis (sic), A. — 12. omis par B, Bal. — 13. adherebant prius, B, Bal. — 14. doctor quidam, A. — 15. omis par B, Bal.

Desiderantissime domine mi reverende. Vetus amicitia dat fiduciam noviter nunc scribendi, maxime circa presentis scismatis detestabilem materiam. Audiavi namque pluries, admirando de vestra reverenda persona fame tam celebris in scientia, prudentia et conscientia, quod verbo suadetis in predicta materia neutralitatem et facto tenetis ¹ secundam extremitatem. Scitis enim, domine reverende, quod illi domini cardinales, postquam dominum Bartholomeum quondam Barrensem archiepiscopum elegerunt ² in papam Urbanum VJ, ipsum esse verum papam in sequentibus tribus mensibus affirmaverunt verbis et scriptis ac etiam denuntiaverunt in Urbe, notorie, factis et operibus, in conspectu virorum ecclesiasticorum et civium Romanorum, ac etiam peregrinorum de omni natione christianitatis, ita ut predicta innotescerent toti mundo. Scripserunt etiam collegialiter, asserendo quod eundem, libere et concorditer, illustrati Spiritu Sancto, elegerunt in Christi vicarium, sperantes quod regeret Ecclesiam feliciter, intimantes in litteris suis quod nulli aliter scribenti vel dicenti crederetur. Nec tunc imminebat ³ eis in Urbe periculum causativum timoris cadentis in constantem ⁴ virum cardinalem, sed nec in tenerum ⁵ puerum septennem ⁶. Tunc etiam fere tota ⁷ christianitas eidem domino Urbano VJ adhesit tanquam pape vero, precipue ex testimonio predicto cardinalium, quibus in hac re presentialiter erat credendum. Eisdem etiam ⁸ cardinalibus tunc, nisi fallor, credidistis. Alias reputassetis ⁹ eos non fide dignos. Ego autem eisdem tantam volui reverentiam exhibere, prout et nunc vellem, quantum justitia suaderet, quod supponebam eos esse ita virtuosos ¹⁰ quod nec pro morte nec pro vita voluissent toti mundo illudere de falso papa, nec etiam voluissent asserere illum esse Christi vicarium, a Spiritu Sancto electum, Ecclesiam et fidem gubernaturum, quem sciebant Antichristum. Item, domine reverende, vos fuistis, ut arbitrator, in illa congregatione Ecclesie Gallicane celebrata Parisius anno Domini MCCCLXXVIIJ ¹¹ in mense septembri; in qua fuerunt circiter sex archiepiscopi, XXX ¹² episcopi, plures abbates et doctores in theologia et in utroque jure et alii sapientes, in qua cum predictis fuistis in conclusionem quod cardinalibus, titulum electionis [Urbani] pape VJ reprobantibus, non erat absque majori et matu-

1. tenetur, B. — 2. elegerant, B, Bal. — 3. nec imminebat tunc, A. — 4. inconstantem, B. — 5. tenerem, B. — 6. sextennem, A. — 7. tota fere, A. — 8. omis par A. — 9. te putassetis (sic) au lieu de reputassetis, B. — 10. virtuosos ita, B. — 11. MCCCLXXVIJ (sic), mss. — 12. XXV, A.

riori consilio adherendum. Et cum ita sit quod nec concilium sequens de mense novembri fuit ita magnum, nec consequenter concilium de mense maii ita maturum ut declarari posset faciliter¹ cum fuit postea aliud Gallicane Ecclesie concilium, sequitur quod primi concilii predicti de mense septembri manet predicta conclusio illibata. Qualiter autem debueritis de prima adhesionem transire in neutralitatem, non video; quoniam, si creditis cardinalibus, non estis neuter. Si non [eis] creditis, tunc non debetis primam adhesionem predictam deserere propter ipsos, ut clarissime probaretur. Rursus illa informatio que incipit: Cum propter falsam assertionem iniquorum, que reputatur et est principale, ymmo totale² fundamentum dominorum cardinalium contra titulum predictae electionis, vel omnino sibi ipsi contradicit et caret viribus, vel concludit dictam electionem fuisse liberam et canonicam. Super quibus et aliis ego, qui juxta parvitatem meam nisus fui semper in hac materia sequi justitiam per viam rationis, etiam de gratia Dei, usque ad exilium et pericula mortis in mari et in terra, desidero doctrinaliter intelligere quid super istis sapit vestra reverenda circumspectio, vel litteris vel oretenus conferendo. Utinam abscendantur qui nos conturbant, interdum fuerit aliqua timore perdendi seu amore acquirendi temporalia vel interdum favore complacendi magnatibus, interdum nichilominus stare simul juste conscientia internalis et presidentia pastoralis, prout opto fieri in persona vestra reverenda, quam dignetur Altissimus salubriter dirigere ad prosequendum efficaciter et instanter, quantum pastori incumbit, Ecclesie unionem. Scriptum Leodii, prima die julii, anno MCCCLXXXIIII.

Eodem anno [1384] dominus de Cussiaco, cum magna armorum comitiva exiens Franciam, perrexit in auxilium ducis Andegavensis supranominati, sed antequam ad partes illas venisset, ymmo adhuc in via existens, vere intellexit dictum ducem propria jam morte obi[i]sse. Unde ipse, paucis secum detentis, mansit ad partes Lombardie tempus faciens; et interim qui de parte ducis fuerunt, post ejus mortem, sic dispersi sunt quod sub silentio ad propria multi sunt reversi. Deinde contentio suborta est inter dominum Urbanum papam romanum et Karolum Pacis predictum; sicque ipse Urbanus Karolum tanquam sibi rebellem monuit et excommunicavit. Tandemque quibusdam dicti domini Urbani cardinalibus dextram dicto Karolo dantibus, curia Urbani dispersa

1. feliciter, B, Bal. — 2. ici finissent B et Bal.

est longo anni spatio. Et Urbanus in illa dispersione multa mala perpressus est. Tandem, incarceratis per eum dictis cardinalibus, suis emulis, numero quatuor, venit navigio ad civitatem Januensem, post augustum, anno Domini MCCCLXXXV, ubi in quodam domo fratrum Hospitaliorum Sancti Johannis extra muros residet cum sua curia in pace. Amen.

NARRATIO
DE MORTE CLEMENTIS VII
ET ELECTIONE
BENEDICTI XIII

(Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 1478, fol. 1 r° et v^o)

Anno Domini MCCC nonagesimo quarto, die mercurii que fuit xvj septembris, in palatio pontificali Avinionensi mortuus est dominus papa Clemens VIJ, natione¹ Gebennensis, ex comitibus Gebennensibus, qui obiit dicta die circa horam sextam. Et ea die, hora vesperarum, in ipso palatio congregati sunt infrascripti domini cardinales, quos ego .. in camera paramenti dicti palatii congregatos vidi, videlicet :

Episcopi cardinales :

Dominum Petrum de Corsinis, de Florentia,
cardinalem Portuensem,
D. Guidonem de Maloesso, Lemovicensem,
cardinalem Penestrinum,
D. Johannem de Grangia, Burgundum,
cardinalem Tusculanum,
D. Nicolaum de Branchaciis, de Neapoli,
cardinalem Albanensem.

} Omnes
} presentes.

Hii ambo absentes erant, non tamen legati, sed pro suo solatio, primus in Aragonia in ecclesia sua Valentinensi, secundus in Lothoringia.	{	Dominus Jacobus, de domo regali de Aragonia, cardinalis Sabi- nensis, D. Johannes de Novocastro, Bur- gundus, cardinalis Hostiensis.
---	---	--

1. nascione, *ms.*

Presbiteri cardinales :

Omnes
presentes.

- D. Guillelmus de Agrifolio, Lemovicensis, decanus collegii, tituli Sancti Stephani in Celiomonte,
- D. Leonardus de Giffono, de regno Sicilie, frater Minor, tituli Sancti Sixti,
- D. Bertrandus, Lemovicensis, dictus Jherosolimitanus, tituli Sancte Pudentiane,
- D. Thomas, de Pistorio, Tuscus, dictus Neapolitanus, tituli Sancte Praxedis,
- D. Johannes, de Parma, Lombardus, dictus Venetiarum, tituli Sancti Ciriaci in Termis,
- D. Johannes de Murolio, de Alverniha, tituli Sancti Vitalis,
- D. Petrus de Tureyo, Lugdunensis, tituli Sancte Susanne,
- D. Johannes de Bruniaco, Gebennensis, dictus Vivariensis, tituli Sancte Anastasie,
- D. Martinus de Salva, de Navarra, dictus Pamplonensis, tituli Sancti Laurentii in Lucina,
- D. Johannes de Vivario, Auxitanus, tituli Sanctorum Johannis et Pauli,
- D. Petrus, Lugdunensis, dictus Aniciensis, tituli Sancti Petri ad Vincula,
- D. Guillelmus de Vergoyo, Burgundus, tituli Sancte Cecilie,

D. Petrus, cardinalis Ispanie. Hic non habuit titulum, quia nunquam fuit in curia, et creatus de novo;

Dyaconi cardinales :

- D. Hugo de Sancto Martiale, Lemovicensis, Sancte Marie in Porticu,
 - D. Petrus de Vernhio, Lemovicensis, Sancte Marie in Via lata,
 - D. Petrus de Luna, Aragonensis, Sancte Marie in Cosmedin,
- Iste hac die non erat presens, sed in beneficio suo de Bolena; venit tamen post, et interfuit sepulture.
- D. Amedeus de Saluciis, ex marchionibus de Saluciis, Sancte Marie Nove,

D. Galeotus de Petramala, de Aretio in Tuscia, Sancti Georgii ad Velum aureum.

Die veneris xviii septembris sepultura facta fuit corporis hora ante tertiam, et receptum fuit corpus de cappella magna palatii, et portatum ad Sanctam Mariam ecclesie cathedralis Avinionensis, ubi congregati erant cardinales; celebravitque missam dominus de Giffono cardinalis, et fecit sermonem.

Completa novena, omnes predicti domini cardinales, presentes numero [XXJ] ¹, intrarunt conclave die sabbati xxvj dicti mensis, in vespere; qui unanimiter et concorditer elegerunt in papam predictum dominum Petrum de Luna, Sancte Marie in Cosmedin dyaconum cardinalem ², die lune immediate sequenti vigiliam dedicationis sancti Michaelis [28 septembris]. Qua die, hora prandii, exiverunt conclave, et duxerunt dictum dominum papam ad Nostram Dominam de Dompnis ecclesiam cathedralem. Fuit inpositum sibi nomen Benedictus papa XIII.

ACTA ELECTIONIS BENEDICTI XIII ³

Anno a nativitate MCCCXCIV et die mercurii xvi septembris, inter nonam et decimam horam, felicitis recordationis dominus Clemens papa VII, anno sui pontificatus XVI, animam suam ejus creatori reddidit, et die veneris immediate sequenti [18 septembris] corpus suum traditum extitit in ecclesia Avinionensi juxta sepulturam domini Johannis XXII ecclesiastice sepulture. Et tunc in collegio erant viginti quatuor cardinales; quorum viginti et unus erant presentes in curia, videlicet domini

Petrus Portuensis, dictus Florentinus,
 Guido Penestrinus, dictus Pictavensis,
 Johannes Tusculanus, dictus Ambianensis,
 Nicholaus Albanensis, dictus Cusentinus,
 Jacobus Sabinensis, dictus de Valentia in Aragonia, } Hi erant
 Johannes Ostiensis, dictus de Novocastro, } absentes.
 Guillelmus, tituli Sancti Stephani in Celio monte, dictus de Agrifolio,
 Leonardus, tituli Sancti Sixti, dictus de Giffono,
 Bertrandus, tituli Sancte Potentiane, dictus Jherosolimitanus,
 Thomas, tituli Sancte Praxedis, dictus Neapolitanus,
 Johannes, tituli Sancti Cyriaci in Thermis, dictus Venetiarum,
 Johannes, tituli Sancti Vitalis, dictus de Murolio,
 Petrus, tituli Sancte Susanne, dictus de Tureyo,

1. XXIJ, ajouté par une main très postérieure. — 2. dyaconum cardinalem, omis par Bal. — 3. pièce non retrouvée.

Johannes Sancte Anastasie, dictus Vivariensis, vicecancellarius,
 Petrus Sancti Petri ad Vincula, dictus Aniciensis, penitentiarius,
 Martinus Sancti Laurentii in Lucina, dictus Pampilonensis,
 Johannes Sanctorum Johannis et Pauli, dictus Auxitanus,
 Guillelmus Sancte Cecilie, dictus de Vergeyo,
 Petrus, qui fuit episcopus Oxomensis, dictus de Hispania, non
 habebat titulum, et erat absens,
 Hugo Sancte Marie in Porticu, dictus de Sancto Martiale,
 Petrus Sancte Marie in Via lata, dictus de Vernhio,
 Petrus Sancte Marie in Cosmedin, dictus de Luna,
 Amedeus Sancte Marie Nove, dictus de Salutiis,
 Galeotus Sancti Georgii ad Velum aureum, dictus de Petramala.

Qui quidem domini cardinales presentes, die sabbati xxvi ejusdem mensis, modicum post horam vesperorum, conclave intraverunt; in quo, die lune xxviii ipsius mensis, predictum dominum Petrum Sancte Marie in Cosmedin dyaconum cardinalem in summum pontificem elegerunt, qui Benedictus papa XIII voluit nominari. Et subsequenter, die sabbati, tertia mensis octobris, predictus dominus Benedictus fuit per dictum Guidonem, episcopum Penestrinum, in presbiterum ordinatus. Et postmodum die dominica, que fuit xi die mensis octobris, idem dominus noster in magna capella missam celebravit; infra cujus solemnias per dictum dominum Johannem, episcopum Ostiensem, consecratus extitit. Et postea, dato prius in fine misse presbiterio consueto, fuit per dictum dominum Hugonem Sancte Marie in Porticu dyaconum cardinalem coronatus. Et deinde, more in talibus fieri consueto, per villam Avinionensem equitavit.

CEDULA CARDINALIUM CONGREGATORUM

IN CONCLAVI

IN QUO BENEDICTUS XIII ELECTUS EST

(Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 1475, fol. 5 v°-6 r°)

Anno Domini MCCCXCIIII, die xvj mensis septembris, felicitis recordationis dominus Clemens papa, hujus nominis VIJ, obiit in Avinione, pontificatus sui anno XVJ, cujus corpore tradito sepulture, domini cardinales pro futuri electione pontificis celebranda conclave intra palatium apostolicum intraverunt; ibidemque cupientes pestiferum scisma nunc, proth dolor, in [Ecclesia] Dei vigens pro viribus abolere et animarum saluti providere, quamdam

cedulam confecerunt et ordinaverunt, cujus tenor sequitur de verbo ad verbum :

Nos omnes et singuli sancte romane Ecclesie cardinales congregati pro electione futura in conclavi ante altare, in quo missa communis celebrari consuevit, pro Dei servitio, unitate Ecclesie sue sancte, ac salute animarum fidelium omnium promittimus et juramus ad sancta Dei evangelia corporaliter per nos tacta quod absque fraude, dolo et machinatione quibuscumque ad unionem Ecclesie et finem imponendum scismati, proth dolor, in Ecclesia nunc vigenti quantum in nobis erit laborabimus fideliter et diligenter, et per nos, quantum ad nos seu etiam pertinebit, dabimus pastori nostro et gregis dominici ac vicario Christi, domino nostro futuro qui erit pro tempore, auxilium, consilium et favorem, nec ad impediendum vel differendum premissa dabimus consilium vel favorem, directe vel indirecte, publice vel occulte, et ista omnia et singula et alias etiam ultra premissa omnes vias utiles et accommodas ad utilitatem Ecclesie et unionem predictam ejusdem sane et veraciter, sine machinatione seu excusatione vel dilatione quacumque servabit et procurabit possethenus quilibet nostrum, etiamsi assumptus fuerit ad apostolatam, etiam usque ad cessionem inclusive per ipsum de papatu faciendam, si dominis cardinalibus qui nunc sunt vel erunt in futurum de hiis qui sunt nunc vel majori parti eorumdem hoc pro bono Ecclesie et unitatis predictae videatur expedire.

Et ego Guido, episcopus Penestrinus, suprascripta juravi et promisi, et manu mea me hic subscripsi.

Et ego Johannes, episcopus Tusculanus, premissa promisi et juravi, et manu mea me subscripsi.

Et ego Nicholaus, episcopus Albanensis, premissa promisi et juravi, et manu mea propria me subscripsi.

Ego Leonardus, tituli Sancti Sixti presbiter cardinalis, premissa promisi et juravi, et manu propria me subscripsi.

Ego Bertrandus, tituli Sancte Potentiane presbiter cardinalis, premissa promisi et juravi, et manu mea me subscripsi.

Ego Thomas, tituli Sancte Praxedis cardinalis, premissa promisi et juravi, et manu propria hic me subscripsi.

Ego Johannes, tituli Sancti Ciriaci in Termis presbiter cardinalis, suprascripta promisi et juravi et manu mea me subscripsi.

Ego Johannes de Murolio, tituli Sancti Vitalis presbiter cardinalis, suprascripta promisi et juravi, et manu mea me subscripsi.

Ego Petrus, tituli Sancte Susanne presbiter cardinalis, premissa promisi et juravi, et manu propria me subscripsi.

Ego Johannes, tituli Sancte Anastasie presbiter cardinalis, juravi et promisi suprascripta, et manu propria me subscripsi.

Ego Martinus, tituli Sancti Laurentii in Lucina presbiter cardinalis, suprascripta promisi et juravi, ac manu propria me subscripsi.

Ego Johannes, tituli Sanctorum Johannis et Pauli presbiter cardinalis, promisi et juravi suprascripta, et manu propria me subscripsi.

Ego Petrus, tituli Sancti Petri ad Vincula presbiter cardinalis, suprascripta promisi et juravi, et manu propria me subscripsi.

Ego Guillelmus, tituli Sancte Cecilie presbiter cardinalis, suprascripta promisi et juravi, et manu propria me subscripsi.

Et ego Petrus, tituli Sancte Marie in Via lata diachonus cardinalis, suprascripta juravi, et manu propria subscripsi.

Et ego Petrus, [tituli] Sancte Marie in Cosmedin diachonus cardinalis, juravi et subscripsi manu propria.

Et ego Amedeus, [tituli] Sancte Marie [Nove] diachonus cardinalis, juravi et manu propria subscripsi.

Et ego Galeotus, Sancti Georgii ad Velum aureum diachonus cardinalis, qui predictam cedulam propria manu scripsi, et me subscripsi.

Florentinus, de Agrifolio et de Sancto Martiale se non subscripserunt.

Post premissa domini cardinales elegerunt in summum pontificem reverendum patrem dominum Petrum de Luna, cardinalem diachonum. Et demum, anno Domini MCCCXCV, die prima mensis junii, in Villanova, omnes domini cardinales predicti, uno excepto, scilicet Pampilonensi, in presentia dominorum ducum Bituricensis, Burgundie et Aurelianensis, reputarunt viam cessionis domini pape et sui adversarii meliorem, breviorum, faciliorem pro unione assequenda et magis sedativam conscientiarum. Ex predicta autem cedula et deliberatione dominorum cardinalium pretactorum orta fuerunt multa dubia, quorum aliqua secuntur in allegationibus subsequentibus, etc...

APPENDICE I

VITA CLEMENTIS VI

AUCTORE WERNERO

CANONICO BUNNENSI

Clemens sextus, natione Lemovicensis, de Malomonte¹, Lemovicensis diocesis, prius dictus Petrus Rotgerii², monachus monasterii Case Dei, ordinis sancti Benedicti, Claromontensis diocesis, deinde Parisius factus magister in theologia et post abbas Fiscanensis, dicti ordinis, postea episcopus Atrebatensis³, deinde archiepiscopus Senonensis, et post hec⁴ archiepiscopus Rothomagensis, demum per dominum Benedictum papam prefatum creatus⁵ presbiter cardinalis, tituli Sanctorum Nerei et Achillei⁶, et, tandem mortuo eodem domino Benedicto, electus in papam vii die maii, anno Domini MCCCXLIJ⁷, et in⁸ die sancto Pentecosten [19 maii] apud⁹ Predicatores Avinionenses¹⁰ coronatus est cum pompa et gaudio, Johanne primogenito Philippi regis Francie, duce Normandie¹¹, qui postea fuit rex Francie, ipsum adextrante.

Mittuntur¹² eadem estate¹³ [31 maii 1342] in Franciam Anibaldus, Tusculanus, et Petrus, Penestrinus episcopi cardinales,

-
1. Malmonte, *C, D.* — 2. Rogerii, *B, C, D.* — 3. Atarbatensis, *C.* — 4. hoc, *C.* — 5. post hec archiepiscopus Rothomagensis... creatus, *omis par B.* — 6. Archillei, *C.* — 7. MCCCXLIX (*sic*), *C.* — 8. in, *omis par D.* — 9. fratres, *ajouté par B, C, D.* — 10. Avinione, *C, D.* — 11. Normannie, *C, D.* — 12. mittitur (*sic*), *B.* — 13. state, *A.*
-

Désignation des manuscrits employés :

- A* = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4931 *C*, fol. 164 v°-172 r°.
B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 16553, fol. 116 v°-119 v°.
C = Bibliothèque Ambrosienne, m. 1, 84, sup., fol. 79 v°-82 r°.
D = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus* 3765, fol. 79 r°-81 r°.

pro guerra sedanda inter Ewduardum, Anglie, et Philippum, regni ¹ Francie reges, orta; qui tamen, nisi indictis ² treugis paucorum dierum, modicum profecerunt.

Eadem estate [1342] fuit tanta inundatio ³ aquarum per totum mundum nostri climatis, non a pluviis orta, sed undecumque scaturire, etiam in cacumine montium, videbatur, adeo quod loca inconsueta occuparet et in civitate Avinionensi navigio iretur et per muros civitatis Coloniensis ⁴ navibus scanderetur. Pontes et turres plurime ruerunt ⁵, ab aquis suffosse ⁶.

Eodem anno de mense januarii [1343] prefatus dominus papa, presentibus ambaxiatoribus Romanorum, in anno quinquagesimo tunc ⁷ futuro, omnibus visitantibus Urbem concessit indulgentiam plenariam, et annum illum statuit jubileum ⁸ in perpetuum; quem olim dictus ⁹ Bonifacius VIIJ statuerat de centesimo in centesimum, iste de quinquagesimo in quinquagesimum commutavit ¹⁰.

Eodem anno [20 januarii 1343] obiit Robertus, rex Sicilie, et domina Johanna, neptis ejus, successit in regnum, nubens Andree, fratri regis Ungarie, qui, postmodum instante coronationis die, fuit in civitate Aversana ¹¹ fune, ut dicebatur, circa verenda ligato, de ¹² fenestra suspensus per familiares regine, crudeliter strangulatus [18 septembris 1345]. Contra cujus interfectores ¹³ dominus papa processum fecit ¹⁴ kalendis febroarii, anno IIIJ pontificatus sui ¹⁵ [1346].

Anno [MCCC]XLIIIJ ¹⁶ Wilhermus ¹⁷, comes Hollandie, a Frisonibus ¹⁸ interficitur in bello; cujus comitatum, quia sine herede fuit mortuus, Bavarus predictus filio suo contulit; qui eum possidet usque ¹⁹ in diem hodiernum.

Eodem anno, 1J idus aprilis [12 aprilis 1343], dominus papa, processus contra Bavarum prefatum innovans, ipsum penitus reprobavit monuitque electores [ut ad electionem] ²⁰ procederent;

1. *omis par B, D.* — 2. *inductis, B, C, D.* — 3. *inundantia, B, C, D.* — 4. *a, ajouté par B, C, D.* — 5. *ruerent, C, D.* — 6. *Eodem anno, 1J idus aprilis, processus contra Ludovicum Bavarum innovavit, mis ici indument par A.* — 7. *omis par B, C, D.* — 8. *illum, ajouté par C.* — 9. *dominus, B, D; dominus olim, C.* — 10. *Anno Domini MCCCXLIIJ, 1J idus aprilis, processus contra Ludovicum Bavarum innovavit, mis ici indument par B, C, D.* — 11. *Messana, (sic), C.* — 12. *omis par C; e, B, D.* — 13. *idem, ajouté par B, C, D.* — 14. *fecit processum, B.* — 15. *omis par B, C, D.* — 16. *lege MCCCXLV.* — 17. *Guillelmus, C.* — 18. *Frisonibus, A.* — 19. *ucque, A; omis par C.* — 20. *ut ad electionem, omis par A.*

alioquin Sedes apostolica, a qua ad ipsos jus eligendi pervenerat ¹, provideret ².

Eodem anno ³, de mense junii [24], Ewduardo rege Anglie contra Philippum, regem Francie, mare transito, in ⁴ Scusam, portum Flandrie, obviantem exercitu Francorum, confligitur, tanta strage facta quod aqua maris plerisque diebus tincta sanguine videbatur. Victoria tamen potitus, rex Anglie Tornacum obsedit, dirruens et vastans castra et villas Picardie.

Eodem tempore, revertitur in Franciam dominus Anibaldus cardinalis, juncto sibi domino Stephano tituli Sanctorum Johannis et Pauli, qui postea fuit Innocentius papa VI, qui ⁵ modicum proferunt; et Anglicis continue cessit victoria.

Circa idem tempus Henricum [de] Virneburgh ⁶, archiepiscopum Maguntinum, dominus papa deposuit ⁷ propter adhesionem Bavaro ⁸ et de Girlaco de Nassow ⁹, tunc decano Maguntino, ipsi ecclesie providit [7 aprilis 1346]. Verum, quamdiu ¹⁰ ipse Henricus vixit, ecclesie incubuit, sententias excommunicationis vilipendens ¹¹ terrasque comitum de Nassow incendiis devastavit. Postmodum domini electores, videlicet Wlramus, Coloniensis, Baldoinus, Treverensis, et Girlacus, ¹² Maguntinus archiepiscopi, dux etiam Saxonie et Johannes, rex Bohemie ¹³, in villa Rense, Treverensis diocesis, congregati, dominum Karolum, dicti regis Bohemie primogenitum, in regem Alamannie elegerunt. Qui postea in opido Bunnensi, Coloniensis diocesis, circa festum sancte Katerine [26 novembris 1346] corona ferrea extitit coronatus eo quod urbs Aquensis, ubi hoc fieri consuetum est ¹⁴, et Frankefordia, ubi electio fieri ¹⁵ consuevit, Bavaro tunc viventi adheserunt.

Circa idem tempus [1344], sedes episcopalis Pragensis ¹⁶ in metropolitanam erigitur et postea, anno sequenti, de mense novembris, die VI, electio domini Karoli confirmatur. Post hec ¹⁷ [11 octobris 1347] moritur Bavarus et domino Karolo pro magna parte cessit Imperium. Prefatus tamen Henricus Maguntinus depositus et

1. provenerat, C. — 2. placé après apostolica par B, C, D. — 3. sic, lege 1340. — 4. transituro prope, B, C, D. — 5. etiam, ajouté par B, C, D. — 6. de Virneburgh, B, C; de Virceburg, C. — 7. placé après Bavaro par B, C, D. — 8. Bavari, B, C, D. — 9. Nassowe, C; de Nassow, omis par B. — 10. placé après Henricus par B, C, D. — 11. impendens, B; levipendens, C, D. — 12. novus, ajouté par B, C, D. — 13. Boemie rex, B, C, D. — 14. est consuetum, B, C, D. — 15. celebrari, B, C, D. — 16. Pragensis episcopalis, B, C, D. — 17. hoc, C.

marchio Brandeburgensis, filius Bavari¹ defuncti, ac Robertus, comes Palatinus Reni, impie se contra electum erigentes, Gunterium de Swartzeburgh² regem eligendo nuncupaverunt, cum quo in campis Frankefordie³ castra metantes conabantur statum Imperii perturbare. Eodem vero pretenso electo toxicato⁴, vita functo in campis, dominus Karolus Aquis⁵, ut moris est, coronatur [1349] et a civitatibus Imperii recipitur gratiose.

Eodem anno pontificatus, anno vero Domini [MCCC]XLVIJ⁶, inter Engilbertum de Marka, tunc Leodiensem episcopum, et patriam Leodiensem gravi dissensione suborta, idem episcopus Johannem, regem Bohemie, et Karolum, imperatorem novum, pluresque terrarum dominos in campum prope muros civitatis Leodiensis, qui Vottem⁷ dicitur, secum duxit, civibus ipsum⁸ in presidio expectantibus, sed episcopo cum suis incaute procedentibus captum⁹ fuit bellum et victoria cessit civibus, episcopo et suis, etiam¹⁰ domino Karolo qui vexillum aquilinum Imperii primitus ibidem erexit, fugientibus, ceteris interfectis. Postea in festo beate¹¹ Praxedis [21 julii 1347] idem episcopus prope Turnis victoriam habuit contra cives, per quam pax extitit reformata [28 julii 1347].

Circa idem tempus inter Philippum, Francie, et Eduardum, Anglie reges, prope Cressy¹² confligitur. Ibidem rex prefatus¹³ Bohemie et¹⁴ comes Flandrie et quamplures terrarum domini propter regem Francie advenientes occisi sunt, victoria cedente Anglicis¹⁵ [26 augusti 1346].

Prefatus dominus papa canonizavit sanctum Yvonem, presbiterum Trecorensem in Britania, multis miraculis clarentem, qui pietatis gratia pro pauperibus advocari consuevit¹⁶, anno Domini [MCCC]XLVIJ predicto, pontificatus vero anno VJ, die xxvj¹⁷ mensis maii, anno migrationis ejusdem sancti XLIIII, me tunc Avinione existente.

1. au lieu de Bavari B, C, D mettent Ludovici imperatoris. — 2. Swartzeburgh, B, C, D. — 3. cum quo cum (sic) in Frankefordie campis, B, C, D. — 4. tossico, B, C, D. — 5. Aquisgrani, B, C, D. — 6. sic, lege 1346. — 7. Vortem, B, D; que Vatem dicitur, C. — 8. eum, B. — 9. ceptum, B, C, D. — 10. ipso, ajouté par B, C, D. — 11. sancte, C. — 12. Clessim, B; Cressim, C, D. — 13. prefatus rex, C. — 14. omis par B, C, D. — 15. après Anglicis B ajoute le paragraphe suivant: Hujus tempore inceptum fuit palatium novum cum audientia magna, et capella atque turribus, et quasi completum, necnon magna turris que postmodum cremata extitit. — 16. advotari consuevit, omis par B, C, D. — 17. xxv, B, C, D.

Circa hec tempora [1347], Ludovicus, rex Ungarie, vendicaturus mortem miserabilem fratris sui Andree, intravit Apuliam, vastans totum regnum; fugitque a facie ejus regina Johanna que dicebatur conscia mortis Andree; fecitque justitiam horribilem de cunctis conscis necis ejusdem. Regina vero veniens Avinionem [1348], dispensato cum ea per dominum Clementem super gradu consanguinitatis, in quo ¹ attinebat domino Ludovico de Tarento, matrimonium cum eodem contraxit, et tractatoribus missis per dominum papam rex ² a regno recessit. Fuitque Ludovicus in regem coronatus per archiepiscopum Bracharensem ³ Neapolim ad hoc missum [27 maii 1352].

Circa hec tempora, rex Anglie post longam obsidionem cepit Calesium, portum maris, in magnum regis Francie detrimentum [4 augusti 1347].

Anno Domini [MCCC]XLVIJ prefato, populus Romanus, nobilium Urbis regimine conculcatus tyrannico ⁴, quemdam Nicholaum Laurentii ⁵, notarium Urbis, in tribunum elegit, qui populi fretus ⁶ auxilio multos nobilium ⁷ occidit seque lavari faciens in concha qua ⁸ olim Constantinus imperator mundatus est a lepra, ipso ⁹ die sancto Penthecosten miles factus, talem titulum sibi fecit: *Candidatus Spiritus Sancti, miles, Nicholaus severus*¹⁰ *et clemens, liberator Urbis, zelator*¹¹ *Ytalie, amator orbis et tribunus augustus*. Iste, gubernando Urbem, pacem multam in ea et vicinis ejus fecit. Dominum Karolum electum et electores coram se citari mandavit, docturos de jure suo et multa alia ¹² fecit que dignitati et ¹³ juri Ecclesie et Imperii derogabant. Tandem habitum ignotum ¹⁴ induens, curiam domini Karoli in Bohemia adiit [1350] scrutaturus, sed ipsum agnitum sibi presentatum idem imperator domino pape misit, qui ipsum aliquamdiu in carcere Avinione ¹⁵ reclusit [1352]. Sed comperto quod contra Ecclesiam nichil attemptasset, relaxatus dimittitur et, [Romam rediens]¹⁶, a populo tumultuante perimitur [8 octobris 1354].

Anno Domini MCCCXLVIJ, pontificatus domini Clementis anno septimo, circa festum Purificationis Beate Marie Virginis ¹⁷,

1. qua, C. — 2. Hungarie, *ajouté par C.* — 3. Bracarensem, A. — 4. tyrannico conculcatus, B, C, D. — 5. Lanxii, C. — 6. freti, A; freto, C. — 7. nobiles, C. — 8. quam, A. — 9. ipse, B, C, D. — 10. servus (*sic*), B. — 11. velator, B. — 12. alia multa, C, D. — 13. *omis par C.* — 14. innotum, B. — 15. ipsum Avinionem in carcere aliquamdiu reclusit, C; ipsum Avinione in carcere aliquamdiu reclusit, B, D. — 16. Romam rediens, *omis par A.* — 17. circa Purificationem Beate Marie Virginis tanta, B, C, D.

cepit mortalitas Avinione, durans ibi fere per annum; et deinde per partes alias ser[p]endo ¹, per totam Franciam, Ytaliā et Alamanniam grassabatur ² tam vehemens ut vivi vix sufficerent mortuos, pre nimia ³ multitudine, sepelire, et multe ville et loca multo tempore deserte manerent. Nascebantur hominibus ulcera ⁴ sub ascellis et in inguine; et hiis natis post tertiam ⁵ diem supervivere non potuerunt ⁶. Aliqui etiam proprio sanguine suffocabantur. Hanc pestilentiam aliqui asserebant ex conjunctione quarundam planetarum ortum habuisse, videlicet trium superiorum in Aquario cujus effectus XX annis erat duraturus et ex aere corrupto, ita quod homines inficiebant se mutuo, sicut ad hoc erant dispositi secundum complexionem, et de infectis paucissimi evaserunt. Neque ⁷ processit hec ⁸ epidemia directe, sed saltum faciendo de villa in villam terciam, media intacta manente, et postea iterum rediit ad eandem.

Anno vero sequenti [1348], Judei per totam Alamanniam combusti fuerunt, quibus inponebatur quod fontes et puteos intoxicassent, et aliqui torti id confessi fuerunt ⁹ esse verum.

Anno Domini [MCCC]XLIX, die septimo septembris, terremotus fuit Rome et in multis civitatibus Ytalie; et tunc ecclesia Sancti Pauli Rome et multa ¹⁰ alia ¹¹ edificia corruerunt ¹².

Anno Domini [MCCC] quinquagesimo, pestilentia eadem per totam Alamanniam grassabatur sicut in aliis regnis ante.

Iste est annus jubileus per dominum Clementem papam prefatum institutus in quo diversarum nationum et linguarum ¹³ populus innumerabilis venit Romam pro indulgentia peccatorum plenaria consequenda, durante toto anno illo ipsam urbem et quinque patriarchales ecclesias ipsius visitantibus concessa.

Circa hec tempora [26 martii 1350] obiit Alphonsus rex Castellae qui contra Agarenos multas victorias habuit ¹⁴; cui successit malus filius Petrus, de quo infra scribitur tempore domini Urbani V.

Anno ¹⁵ eodem pontificatus domini Clementis VI [22 augusti 1350] obiit Philippus, rex Francie, cui successit Johannes, primogenitus ejus ¹⁶. Cujus tempore [1349] Dalphinatus Viennensis venit ad manus Karoli, ejusdem Johannis primogeniti, ex renun-

1. serendo, A. — 2. crassabatur, D; crassatur, C. — 3. omis par B, C, D. — 4. ulcera hominibus, C. — 5. certum, B. — 6. poterant, B, C, D. — 7. Nec, B, C, D. — 8. omis par B. — 9. fuerant, C, D. — 10. plura, B, C, D. — 11. omis par B. — 12. ceciderunt, C, D. — 13. linguarum et nationum, B, C, D. — 14. obtinuit, B. — 15. etiam, ajouté par B, C, D. — 16. omis par C, D.

ciatione ultimi dalphini, qui ex milite patriarcha factus fuit ¹ Alexandrinus [3 januarii 1351] et dominus Clemens in nocte Natalis Domini [1350] omnes sacros ordines eidem contulit, ne forte a proposito resiliret. Idem dalphinus, dum ² adhuc erat miles [1345], per eundem dominum Clementem missus fuit contra Turcos ³. Magnum apparatus navium et armatorum fecit ⁴ versus Asyam minorem, dirigens iter suum, sed modicum profecit.

Eisdem fere temporibus [9 junii 1348] civitas Avinionensis, que est camera Imperii, quam regina Johanna ⁵ Sicilie ab imperatore in feudum obtinebat, ipsa vendente et domino Karolo imperatore consentiente, pervenit ad manus domini nostri pape qui de domo communi ⁶, sita apud Sanctum Petrum Avinionensem, removeri fecit arma regine et sua reponi in signum dominii civitatis.

Hiis temporibus [1350] dominus Anibaldus, cardinalis, missus Romam ⁷ ad annum jubileum, apud Sanctum Maximum per suos intoxicatus obiit. Multi etiam ex familiaribus suis de eodem toxico in vase vini, ut famabatur, posito mortui sunt potantes.

Anno Domini [MCCC]LJ visum fuit in Provincia portentum ignis in celo, quod a philosophis vocatur candela rotunda; de quo ⁸ plurimi presagiebant futura multa ⁹, ut in tractatu super hoc edito apparate dicitur ¹⁰.

Eodem anno [1349] surrexit in Alamania quedam secta pestifera gentium que ¹¹ se penitentes cruciferos seu flagellatores appellabant. Confluebant hujusmodi ex diversis doctis cum indoctis, nobilibus cum ignobilibus ¹², sine deletu personarum congregatis, et peregre euntes sub vexillo crucifici XXXIJ diebus cum dimidio peractis, nunquam in uno loco, preterquam diebus dominicis bina nocte quiescentes. Tandem ad propria redierunt ¹³. Faciebant ¹⁴ penitentiam qualibet die mane et sero, nudantes corpora, solis femoralibus retentis, se flagellabant flagellis nodosis acubus insutis cum tribus cordis ictus dantibus; et ad singulos ictus sanguis erumpebat. Habebant iidem ductores vel plebanos suos vel religiosos mendicantes. Et ad tantam insaniam ¹⁵ hec secta excrevit ut se signa facere crederent et demonibus expulsis, ut dicebant.

1. factus fuit patriarcha, B, C, D. — 2. cum, B, C, D. — 3. et contra eos, ajoutés par B, C, D. — 4. omis par B, C, D. — 5. Johanna regina, C, D. — 6. communis, B, C, D. — 7. in et, ajoutés par B, C, D. — 8. qua, B, D. — 9. multa presagiebant futura, B, C, D. — 10. apparet au lieu de apparate dicitur, B, C, D. — 11. qui, B, C, D. — 12. innobilibus, B, C, D. — 13. redeuntes, B. — 14. autem, ajouté par B, C, D. — 15. et insania au lieu de et ad tantam insaniam, B.

Feminas circumducebant que idem¹ in eis actum [esse]² testabantur. Habebant etiam cantum specialem³ quem flagellando cantabant, sepius cadendo in faciem contra⁴ terram et surgendo videntes ad⁵ lacrimas provocabant. Hec secta cepit in superiori Alamania et ad inferiorem descendit, et ad partes vicinas Gallicanas⁶ translato, cantu et modo eorum⁷ gestuque servatis, pervenit. Et si prohibiti fuissent a clero, minabantur violentiam se facturos. Finaliter vero nisi quod dominus papa prohibuit sub sententia anathematis⁸ mala plurima per eos attemptata fuissent in clero⁹.

Circa hec tempora [1349] surrexit quidam novus marchio Brandeburgensis, similans se esse quondam Waldemarum marchionem dudum deffunctum, asserens se defunctum non fuisse, sed penitentiam in longinquis partibus egisse. Et multi de marchionatu credebant eidem; tandem comperto quod rusticus esset et fictus, ipsum repudiantes, marchioni¹⁰ pristino¹¹ adhererunt.

Hoc tempore et circa, Wilhelmus, primus¹² marchio Juliacensis, a filiis suis captus fuit et detentus, tandemque liberatus. De causa captionis¹³ plurimi diversa sentiebant.

Anno Domini [MCCC]LIJ dominus Boloniensis¹⁴ cardinalis mittitur legatus in Franciam, sed tunc non proficiens¹⁵ et interim, mortuo domino Clemente, post creationem domini Innocentii VI pape reversus Avinionem, satis cito iterum reversus est, pacem reformare cupiens inter reges.

Hic dominus Clemens, suo tempore, XXV creavit cardinales, tribus videlicet¹⁶ vicibus, qui suis omnibus ad magna promotis, cum¹⁷ ei quasi omnia ad nutum successissent, paucio tempore languens, insperate obiit decembris die VI, anno Domini MCCCLIJ, pontificatus sui anno XJ, in palatio apostolico Avinionensi. Indeque corpus portatum fuit ad ecclesiam Beate Marie¹⁸ cathedralem, ubi stetit usque ad estatem et deinde asportatum ad monasterium Case Dei, ubi pridem fuit monachus, quinque cardinalibus comitantibus ipsum, in capella ab ipso constructa depositum et tumultatum; cujus anima requiescat!

1. id, B, C, D. — 2. esse, *ajouté par* B, C, D. — 3. spiritualem, C. — 4. supra, B. — 5. surgentes videndo et, C. — 6. Gallicanas vicinas, B, C, D. — 7. *omis par* B, C, D. — 8. *au lieu de* prohibuit sub sententia anathematis B, C, D *mettent* sub sententia anathematis id prohibuit. — 9. in clero, *omis par* B, C, D. — 10. suo, *ajouté par* B, C, D. — 11. predicto, B. — 12. primus Wilhelmus, A. — 13. *au lieu de* de causa captionis B *met* de captione. — 14. Bononiensis, A. — 15. prohibens, A. — 16. *omis par* B, C, D. — 17. *omis par* C. — 18. Virginis, *ajouté par* D.

APPENDICE II

DESCRIPTION DES MANUSCRITS ¹

I

PREMIÈRE VIE DE CLÉMENT V ET PREMIÈRE VIE DE JEAN XXII

A = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 15011, ancien Saint-Victor 581, ancien 818. Parchemin. Hauteur : 0^m235; largeur : 0^m150. 553 feuillets. Reliure : veau. — Le manuscrit se compose de deux parties : le *Memoriale historiarum* de Jean de Saint-Victor ou de Paris (fol. 1-494 v°) et une continuation jusqu'à l'élection de Paul II (fol. 495 r°-552 r°). Le scribe de la première partie a signé au folio 494 r° : *P[ierre] Maigret; VIIJ feuilles et demie*. Il a écrit tout le *Memoriale*. Sa calligraphie est celle de la première moitié du xive siècle. Incipit : *Moses cum centum XX esset annos; desinit : penurias multas perpeti sine causa*. La seconde partie, toute de la même main, a été écrite postérieurement au 31 août 1464, probablement du vivant de Paul II (1464-1471). Le scribe a relié cette seconde partie à la première par ces mots (fol. 495 r°) : *Finis Memorialis historiarum est hic; que vero secuntur ex diversis collegi usque ad modernum papam Paulum II, qui prius vocabatur Petrus, natione Venatus, qui fuit nepos Eugenii pape quarti. Cardinalis Sancti Marci vulgariter dicebatur. Papa Johannes in Avinione moritur quarta mensis decembris, pontificatus sui anno decimo nono. Vacavitque Sedes diebus sexdecim; et dominus Jacobus, presbiter cardinalis tituli Sancte Prispe, magister in theologia, Cisterciensis ordinis, in papam est electus et dictus fuit Benedictus XII. Hic Tholosanus fuit de Samardino, Appamiarum dyocesis. Parisius studuit. Post ab[b]as Fontis frigidi, dyocesis Narbonensis. Sedit annis septem, mensibus quatuor, diebus XV. Hic edidit decretalem que incipit : Benedictus Dominus Deus in donis suis, ad decisionem questionis inter theologos diutius agitatam de Dei faciali visione et*

1. W. Otte et G. Schmidt ont publié des essais de critique des Vies éditées par Baluze, dans les *Kirchengeschichtliche Abhandlungen* du Dr Max Sdralek, Breslau, 1902-1905, t. I et III. Leurs études, non basées sur l'examen des manuscrits, sont très imparfaites. On trouvera une bibliographie des ouvrages et articles de revue, qui ont été consacrés aux *Vitae* de Baluze, dans le livre que je me propose de publier sur la question.

aliorum beatorum ante diem iudicii quam dictus Johannes papa XXII^{us}, morte preventus, non determinaret. Fuit iste benedictus... Le ms. finit ainsi : *Moritur Pius 1464, die 14^a augusti, et ultima ejusdem mensis eligitur dominus Petrus, cardinalis Sancti Marchi, et Paulus 2us fecit se nominari, Venatus, papa modernus.* La continuation du *Memoriale* contient les grandes Vies de Benoît XII, Clément VI, Innocent VI, Urbain V, Grégoire XI et Clément VII, éditées par Baluze, auxquelles on a ajouté une courte suite (fol. 549 v°-552 r°) dont l'incipit est : *Petrus de Luna fecit se vocari Benedictum XIII. Urbano qui habebat obedientiam in Ytalia...* Au fol. 495 r° on lit cette annotation de Baluze : *Hic codex quem Bosquetus vocat regium, quo usus est in editione pontificum qui in Gallia sederunt.* F. Bosquet (*Pontificum romanorum qui e Gallia oriundi in ea sederunt historia ab anno Christi MCCCXV ad annum MCCCXCIV*, Parisiis, 1632, p. 35) écrit en effet : *Idem liber manu exaratus habetur in Bibliotheca Regia, ad calcem Chronicæ Victorianæ quæ Memoriale Historiarum inscribitur, ex illis gestis et alijs Pontificum vitis ad Paulum II. collectus ab incertis auctoribus.* — Une main postérieure a écrit au haut du folio 495 r° : *Hujus continuationis author profitetur se fuisse Rome cum successor Gregorii XI electus fuit, p. 532; fuit Lutetiæ cum, p. 544.*

B = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 14626, ancien Saint-Victor 306. Parchemin. Hauteur : 0^m310; largeur : 0^m215. 395 feuillets. Reliure : veau; traces de fermoirs. xive siècle. — Incipit : *Moyses cum centum XX esset annos; desinit : penurias multas perpeti sine causa.* — Le ms. contient le *Memoriale historiarum*. Au verso du feuillet de garde, une main du xve siècle a écrit : *Liber dictus Memoriale hystoriarum, cronice scilicet a mundi exordio usque ad annum Nativitatis Domini 1322.*

C = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4949, ancien Regius 4725. Parchemin. Hauteur : 0^m400; largeur : 0^m292. 173 feuillets. Reliure : veau. — C'est une copie de A, qui contient le *Memoriale historiarum* et sa continuation. Le *Memoriale* a été écrit par une même main, au xve siècle; la continuation, par une seconde main vers la fin du xve siècle. Au fol. 1 r° on lit : *Cronice compilate in monasterio Sancti Victoris Parisiensis et Memoriale historiarum appellatur.* — Incipit et desinit comme dans A.

D = Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève 516, ancien E. e. l. Papier. Hauteur : 0^m280; largeur : 0^m195. 474 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Incipit : *Labilis est hominum memoria; desinit : Germanum de Pratis ubi recepti sunt* (fol. 468 v°). Le reste de la chronique a été écrit par une main du xviie siècle; cf. C. Kohler, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Sainte-Geneviève*, Paris, 1893, p. 269.

E = Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 936, ancien Navarre A. 234. Papier. Hauteur : 0^m393; largeur : 0^m274. 270 feuillets. Reliure moderne. xve siècle. — Au fol. 266 v°, on lit : *Pro libraria regalis collegii Campanie, alias Navarre Parisiensis; puis : Est Ambrosii de Cambray, juris*

utriusque doctoris, cancellarii ecclesie et universitatis Parisiensis, quem emit precio quadraginta solidorum parisiensium a magistro Johanne Hele, canonico Sancti Mederici Parisiensis, die xj^a aprilis 1488 ante Pascha. A. de Cambray. — Au fol. 270 r°, se trouve cette note barrée : *Istum librum emi ab executoribus deffuncti domini Johannis Fabri, curati ecclesie Sancti Landerici abbatisque magne confratrie Parisiensis, anno Domini MCCCCXL, in mense junii.* — Sur le même folio on trouve la mention d'un reçu en français de maistre Nichaise de Bailly, « marreglier de Saint-Landry », daté du 14 juillet 1434. — Le manuscrit est donc antérieur à cette dernière date. — Il a été pourvu, au début, d'une table des matières dont l'explicit est ainsi libellé : *Explicit tabula Memorialis hystoriarum, computata et scripta per Jacobum de Camphin, clericum Attrebatensis dyocesis, ad instanciam domini Johannis Fabri, presbiteri curati Sancti Lupi de Bromilia, Senonensis dyocesis, quem Dominus dignetur custodire in statu salutifero et omnes suos. Amen.* — Incipit : *Labilis est hominum memoria*; desinit : *penurias multas perpeti sine causa*; cf. H. Martin, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de l'Arsenal*, Paris, 1886, p. 209.

F = Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 785. Ancien *R*, 37; — *J. i. 14*. Papier. Hauteur : 0^m318; largeur : 0^m200. 428 feuillets. Reliure : veau. Fol. 21v^o-151 r°. xviie siècle. — C'est une copie de *D*, qui contient des extraits de 1270 à 1322 du *Memoriale historiarum*. Incipit : *Philippus novus rex*; desinit : *penurias multas perpeti sine causa*. Cette copie devait « servir à la continuation des cinq volumes des historiens de France de Duchesne qui finissent au règne de saint Louis »; cf. C. Kohler, *op. cit.*, t. 1, p. 374-375.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Première famille. — *A* semble se rapprocher le plus de l'original.

C est une copie assez fidèle de *A*, transcrite apparemment avant l'insertion dans *A* du paragraphe concernant l'emprisonnement et l'évasion de Louis de Nevers (cf. *supra*, p. 17); car ce paragraphe n'y figure pas.

D offre des similitudes avec *A*. Les fautes de lecture y abondent. On n'en a pas tenu compte pour établir le texte de la présente édition.

F est une copie de *D*.

Seconde famille. — *B* est caractérisé par l'insertion, dans le texte, du paragraphe relatif à Louis de Nevers et par une glose concernant les causes de la mort de Philippe V (p. 135). Ses variantes sont distinctes de celles des autres manuscrits.

Troisième famille. — *E* contient la glose sur le décès de Philippe V et le paragraphe sur Louis de Nevers. Mais ce paragraphe n'est pas inséré à la même place que dans *B*. D'autre part, il a de nombreuses variantes communes avec *A* et *C*; celles qui lui sont propres doivent provenir de fautes de lecture.

ÉDITIONS

Baluze a imprimé des extraits de la chronique de Jean de Saint-Victor, relatifs à Clément V et à Jean XXII. Son choix est assez arbitraire (*Vitæ*, col. 1-22, 113-134). Il a ignoré *E*. Une note insérée par lui au folio 391 v° de *B* indique qu'il a connu *D*.

Les années 1289-1322 se trouvent dans le *Recueil des historiens de France*, t. XXI (1855), p. 630-676; cf. A. Molinier, *Les sources de l'histoire de France*, Paris, 1903, t. III, p. 193, n. 2854.

Muratori¹ a reproduit l'édition de Baluze au t. III, 2e part., des *Rerum Italicarum scriptores*.

II

DEUXIÈME VIE DE CLÉMENT V

A = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 5126, ancien Colbert 527, Regius 3622. Parchemin. Hauteur : 0^m420; largeur : 0^m280. 181 feuillets. Première moitié du x^v^e siècle. Reliure : veau, aux armes de Colbert. — Le ms. provient de la bibliothèque de Benoît XIII, sur l'ordre duquel il fut écrit. Le scribe l'acheva le 22 janvier 1401. Explicit : *Sed rex Anglie in mari victoriosus efficitur. Deo gratias. Explicit cronica fratris Ptholomei, ordinis fratrum Predicatorum, Benedicti tercii decimi septimo anno, primoque Christi quadringentesimi nati, dieque vero secunda vigesima jani, Antonius dictus Sancii cognomine fultus, hunc librum scripsit jussu sanctissimi patris*. Le ms. passa au collège de Foix, à Toulouse, et fut acquis par Colbert en 1680; cf. L. Delisle, *Le cabinet des mss. de la bibliothèque impériale*, Paris, 1868, t. I, p. 486-509. — La Vie de Clément V ne fait pas partie, dans ce ms., de la chronique de Ptolémée; elle lui est jointe en appendice; cf. J. Quéatif et J. Echard, *Scriptores ordinis Predicatorum*, Paris, 1719, t. I, p. 542. Le titre de la chronique est : *Historia ecclesiastica nova fratris Tholomei de Lucca* (fol. 1 r°).

B = Florence, Bibliothèque Laurentienne, XIV, 19. Papier. Hauteur : 0^m350; largeur : 0^m225. 321 feuillets. Reliure : veau. Traces de fermoirs. Seconde moitié du x^v^e siècle. Écriture dite humanistique. — Ce ms. provient de la bibliothèque d'Antoine Petreij, chanoine de Florence, dans laquelle il portait le n° 377. Titre de la chronique : *Hystoriae ecclesiasticae novae editae a fratre Ptholomeo de Luca, ordinis fratrum Predicatorum, liber primus foeliciter incipit* (fol. 1 r°). — Dans ce ms., la Vie de Clément V fait partie de l'histoire ecclésiastique de Ptolémée; elle comprend les chapitres XIX à XLVII du livre XXV. — Le ms., tout de la même

1. On ne signalera plus dorénavant les éditions de Muratori que si elles sont originales.

main, se compose de l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée (fol. 1 r°-284 v°) et d'une continuation, depuis Jean XXII à Paul II, dont l'incipit est : *Johannes XXII et papa CCVJ, anno Domini MCCCXVJ et ab Urbe condita MLXXJ, vii ydus augusti. Johannes XXII de Cantuariensi* (fol. 284 v°-321 v°). Desinit : *qui quidem Petrus [Barbo] postea, succedente tempore, factus est papa et nunc est de presenti; qui vocatur Paulus II; quem Altissimus diu foelicem (sic) conservet*. Les Vies de Benoît XII à Grégoire XI ont été éditées par Baluze, sous le titre : *ex appendice Ptolemaei Lucensis*. — En marge, des annotations d'Angelo Politien (1454-1494). Les armes du cardinal Piccolomini figurent au fol. 1 r°; cf. A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Laurentianae*, Florence, 1774, t. I, col. 124-126.

C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. 5127. Papier. Hauteur : 0m297; largeur : 0m216. 382 feuillets. *Seconde moitié du xve siècle*. Reliure aux armes du roi. — Ce manuscrit a dû être copié probablement pour Pierre-Guillaume Rocca, archevêque de Salerne, mort le 18 octobre 1482. Pierre Rocca a couvert les marges d'annotations. L. Delisle a relevé les deux plus importantes, *Notices et extraits des mss.*, t. xxxv, 1re part., p. 372-373. Au fol. 162 v°, on lit : *Die vero vii decembris, anno christiane salutis nono et LXX supra millesimum et CCCC, ego P. G. Rocca, archiepiscopus Salernitanus, sepulcrum in Vaticano constructum, ubi dicebantur sanctorum martirum Lini, Cleti, Anacleti et Sixti corpora sepulta, aperiri feci, ut corpus sancti Sixti ad sepulcrum sub altari capelle beate Virginis dedicaretur*. Au fol. 231 v°, on lit aussi : *Ecclesia beati Mathei, que est mater hodie omnium ecclesiarum ibidem, a Roberto [Guiscard] edificatur, anno Domini millesimo LXXVJ, indictione XV. Et revolutis CCCC annis, ego, Petrus Guillelmus Rocha, dicte ecclesie indignus archiepiscopus, videlicet 1476, dictam ecclesiam rehedicavi, reformando tribunam, pilare unum magnum, unam alam dextram et codarchiam, hoc est finem dicte ecclesie*. D'après ces deux notes, le manuscrit serait donc antérieur à 1476. — L'archevêque de Salerne a introduit beaucoup de corrections dans le texte du manuscrit qui est, d'ailleurs, très incorrect. — Titre de la chronique : *Historie ecclesiastice nove edite a fratre Ptolomeo de Luca, ordinis fratrum Predicatorum, liber primus incipit*. L'Histoire ecclésiastique est partagée en 24 livres. La table du XXIVe livre (fol. 321 r°) s'arrête à Boniface VIII; mais les feuillets, sur lesquels est écrite la Vie de Clément V, portent, au haut, la rubrique XXIIJ; cf. Quétif-Echard, *loc. cit.* — Le ms. se compose de trois parties dues à trois mains différentes : 1° l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée (fol. 1 r°-352 v°); 2° une Vie d'Eugène IV (fol. 353 r°-356 r°); 3° des Vies de Jean XXII à Martin V, inclusivement (fol. 358 r°-382 v°), parmi lesquelles se trouvent celles de Benoît XII à Grégoire XI imprimées par Baluze sous le titre : *Ex appendice Ptolemaei Lucensis*. L'écriture de la première partie est humanistique. — Desinit : *Cessavitque episcopatus diebus XIIJ. Numerus summorum*

pontificum est CCXII, de quibus LXXXX fuerunt natione Romani. — Le ms. provient d'Italie et a été acheté, sur l'ordre de Baluze, à un sieur Mayer, pour le prix de 35 livres. Il entra dans la bibliothèque du roi où il reçut la cote 5229.2.

D = Padoue, Bibliothèque royale, ms. 854. Cotes anciennes : CIII, sur le plat de la couverture; Cas. 87, n. 14, sur la feuille de garde. Papier. Hauteur : 0^m276; largeur : 0^m200. 358 pages. Reliure en parchemin. xviie siècle. — Au fol. 1 r°, on lit : *Historiae scholasticae novae, editae a fratre Tholomaeo de Lucca, ordinis fratrum Praedicatorum.* Le ms. est partagé, comme B, en 25 livres. La Vie de Clément V forme les chapitres xix à xxvii du XXVe livre. Chaque chapitre est précédé d'un court sommaire. Le chapitre xix est ainsi intitulé : *De Clemente 5° et 202° papa. Qualiter mittitur sibi decretum electionis, et post presentationem sibi factam accepavit, et ad comitatum Venusinum se transtulit, cap. 19.* — Le ms. provient du monastère de Saint-Georges à Venise.

E = Padoue, Bibliothèque du chapitre cathédral, A 41. Papier. Hauteur : 0^m345; largeur : 0^m220. 264 feuillets. *Seconde moitié du xve siècle.* Ecriture humanistique. Reliure : veau. — Même disposition et même desinit que B. — La chronique de Ptolémée est partagée en 25 livres. mais un seul chapitre du XXVe, le premier, qui concerne Boniface VIII, est rubriqué. — Au folio 239 v°, la Vie de Clément V se termine ainsi : *sicut audiui a suo confessore digno fide, predicator tamen, bona aditione. Hec de Clemente papa dicta sufficiant, nunc de papa Johanne XXII est dicendum. Et hucusque scripsit hystoriam suam dominus frater Tholomeus de Luca, ordinis Predicatorum, et non ulterius. Que autem sequuntur ex aliis fide dignis hystorie scriptoribus summorum pontificum, qui post eum scripserunt, in diversis modis et locis fideliter et accuratissime collecta sunt.* Ce manuscrit a été connu de Muratori qui l'a utilisé pour son édition de l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée; cf. *Rerum Italicarum scriptores*, t. xi (1727), col. 742-750 et 1226-1242. D'après ce même manuscrit, Muratori a imprimé les Vies de Jean XXII et de ses successeurs jusqu'à Boniface IX exclusivement; cf. t. iii, 2e part., col. 505-512, 546-547, 578-584, 608-609, 643, 675.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

1re famille. — A diffère essentiellement des autres mss. par ses variantes. C'est le plus ancien ms. et celui qui mérite le plus de confiance.

Deuxième famille. — B, C, D, E appartiennent à la même famille de mss. Les divergences qu'ils offrent entre eux s'expliquent le plus souvent par des bévues de copiste.

Le texte de B est le meilleur. Il a été peut-être établi sur le même ms. que celui de D.

E présente un si grand nombre de fautes de lecture qu'on a cru inutile de l'utiliser.

ÉDITIONS

Baluze s'est servi surtout de *C* et a préféré ses variantes à celles de *A*. *C* est pourtant fort incorrect; cf. *Vitae*, t. I, col. 23-56.

Muratori a suivi *E*, mais lui a fait subir des retouches nombreuses; cf. *supra*, p. 556, et A. Molinier, *Les sources*, t. III, p. 207, n. 2908.

III

TROISIÈME VIE DE CLÉMENT V ET DEUXIÈME
DE JEAN XXII

La chronique abrégée des papes, dont sont extraites la troisième Vie de Clément V et la deuxième de Jean XXII, devait former primitivement une sorte de compilation en deux parties, comprenant l'histoire des papes jusqu'à Clément V, et celle des empereurs et des rois de France. Bernard Gui en donna quatre éditions. La première, exécutée entre le 23 avril 1314 et le 7 août 1316, se composait d'un texte principal et de gloses marginales. Le texte s'arrête aux mots : *in villula minus insigni, satis sterili et exili*; et les notes marginales à ceux de : *Sede romana vacante, hodie quo hec scripsi*. La seconde édition, qui raconte la suite des événements jusqu'au 2 octobre 1316, se termine aux mots : *ubi prius futuram curiam publice fecerat acclamari*. Les gloses marginales finissent diversement, suivant les manuscrits. La troisième édition est une refonte totale de l'ouvrage, qui est poursuivi jusqu'à l'année 1329. Les gloses marginales disparaissent. Desinit : *distulimus scribere longiorem narrationis seriem suo post tempore scribendorum*. La quatrième édition s'achève à l'année 1330 et finit ainsi : *ibique tractatur ut familiaris, sed custoditur ut hostis*. Le texte de la présente édition a été établi d'après des mss. des deux dernières éditions.

*C*¹ = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4040, ancien Colbert 652, Regius 3896^{aa}. Parchemin. Hauteur : 0^m376; largeur : 0^m250. 179 feuillets. La troisième édition du *Catalogus brevis* va du fol. 141 r° au fol. 162 v°. Reliure : veau; aux armes de Colbert. Milieu du xive siècle. — Titre : *Hic est catalogus brevis per modum cronicorum de romanis pontificibus a beato Petro apostolo usque ad dominum Johannem XXII, pontificatus sui anno XIIIJ decurrente*. Incipit : *Primus omnium pontificum...* Desinit : *seriem suo post tempore scribendorum*.

*D*¹ = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4979, ancien Colbert 1521, Regius 4024^{aa}. Parchemin. Hauteur : 0^m327; largeur : 0^m230. 110 feuillets. La quatrième édition du *Catalogus brevis* va du fol. 1 r° à 17 v°. Reliure : veau; aux armes de Colbert. xive siècle. — Mêmes titres et incipit que *C*¹. Desinit : *sed custoditur ut hostis*. — Au fol. 17 r°, on lit : *Anno Domini MCCCCXX et die XIIIJ januarii, obiit venerabilis vir domi-*

nus Petrus Nutricis, in decretis licentiatius, archidiaconus Tarentesiensis, quoque sancte Viennensis ecclesie canonicus necnon cancellarius; dedit eidem ecclesie presentem librum; cujus anima requiescat in pace. Amen. Les folios 1 à 17 sont indépendants du reste du ms.

D^2 = Bibliothèque nationale, ms. latin 4979. La quatrième édition du *Catalogus brevis* va du fol. 61 r° à 85 r°. Du folio 83 r° à 85 r° la main est différente de celle qui a écrit les autres folios. xive siècle. — Mêmes incipit et desinit que D^1 . Le titre de l'ouvrage est : *Hic est catalogus brevis per modum cronicorum de romanis pontificibus a beato Petro apostolo usque ad dominum Johannem papam XXII, pontificatus sui anno XV decurrente.*

D^3 = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 6489, ancien Colbert 1521, ancien Regius 4024^{aa}. Coté 396 dans l'inventaire de 1622, 427 dans celui de 1645, 4905 dans celui de 1682. Parchemin. Hauteur : 0^m362 ; largeur : 0^m225. 190 feuillets. Reliure très endommagée, cachée par une couverture moderne. Milieu du xive siècle. — Mêmes incipit, desinit et titre que D^2 . — Le *Catalogus brevis* va du folio 146 r° à 171 r°.

Sur les autres manuscrits voyez L. Delisle, *Notice sur les manuscrits de Bernard Gui*, dans *Notices et extraits des manuscrits*, t. xxvii, 2e part. (1879), p. 235-240. La notice de L. Delisle a gardé toute sa valeur. Il faut toutefois remarquer que le ms. *Philipps* 9652 (Bibliothèque nationale, nouv. acq. latine 778) contient les *Flores chronicorum* et non le *Catalogus brevis*. Le ms. Avignon 297, fol. 275 r°-296 r°, représente la troisième édition de cet ouvrage. Je regrette de n'avoir pu consulter le ms. *Ii-93* de la Bibliothèque nationale de Madrid, qui est un original de la quatrième édition, offert au roi Philippe VI de Valois, en 1331. Au fol. 1 r° se trouve, en effet, cette dédicace : *Regie magestati illustrissimi principis domini Philippi, gratia Dei Francorum regis, suus fidelis, frater B[ernardus], misericordia divina episcopus Lodovensis in provincia Narbonensi, presentem offert librum cronicorum romanorum pontificum, et imperatorum ac regum Francorum, anno Domini 1331*; cf. *Bibliothèque de l'École des chartes*, t. lvii (1896), p. 637-639. — A. Molinier (*Les sources*, t. iii, p. 185) a prétendu faussement que le ms. 931 de la bibliothèque de l'Université de Paris contenait le *Catalogus brevis*; c'est la Chronique abrégée des rois de France qui y est incluse.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

1re famille. — C^1 représente la troisième édition du *Catalogus brevis*, qui ne diffère de la quatrième que par la finale (voyez *supra*, p. 143-144) et par l'omission du nom et des titres de l'évêque de Limoux (p. 138). Le ms. d'Avignon 297 offre la même caractéristique.

2e famille. — D^1 marque la transition entre la troisième et la quatrième édition du *Catalogus*. Il n'a pas la mention du nom et des titres de l'évêque de Limoux. Il a gardé le titre de C^1 à tort; car le récit ne s'arrête

pas à la quatorzième année du pontificat de Jean XXII, mais a été poursuivi jusqu'à la quinzième.

3e famille. — D^2 et D^3 semblent indépendants l'un de l'autre. Le texte n'est pas très correct. L'écriture n'est pas soignée. Les variantes qu'ils présentent n'ont pas grande importance.

ÉDITIONS

Baluze (*Vitae*, t. 1, col. 55-62, 133-152) n'a pas su reconnaître que Bernard Gui avait donné plusieurs éditions du *Cathalogus brevis*. Il a fondu ensemble le texte des deux dernières éditions, sans toutefois insérer le passage de la quatrième relatif à l'évêque de Limoux. De plus, il a introduit, à tort, dans le texte de cette quatrième édition la finale de la troisième. Il n'a dû consulter ni D^2 ni D^3 .

F. Bosquet (*op. cit.*, p. 9-45) a publié les Vies de Clément V et de Jean XXII d'après un ms. du collège de Foix, à Toulouse.

IV

QUATRIÈME VIE DE CLÉMENT V ET TROISIÈME DE JEAN XXII

Ces deux Vies ont été extraites des *Flores chronicorum* dont l'auteur, Bernard Gui, a donné plusieurs éditions.

La présente édition des *Flores chronicorum* a été faite d'après les meilleurs manuscrits connus. Il m'a été malheureusement impossible d'avoir communication du ms. *Ii-93* de la Bibliothèque nationale de Madrid (voir p. 558), original de 1331, qui contient la dernière édition des *Flores chronicorum*.

A = Paris, Bibliothèque nationale, nouv. acq. latine 1171. Parchemin. Hauteur : 0^m 315; largeur : 0^m 231. 227 feuillets. Reliure moderne : veau. Original. xive siècle. — La première rédaction s'arrêtait à la fin de 1314 et finissait par les mots : *cui successit in regno filius ejus primogenitus Ludovicus* (cf. *supra*, p. 78). Une suite lui a été ajoutée. Elle va jusqu'au début de 1316 et se termine ainsi : *sed minor quam alia videbatur* (cf. *supra*, p. 80). — De plus le ms. porte les traces de trois sortes de corrections : 1° corrections antérieures à la transcription de C et passées dans le texte de C; 2° corrections postérieures à la transcription de C et reportées en marges ou en interlignes dans C; 3° corrections postérieures à la transcription de C et non reportées dans C.

B = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4976, ancien Regius 4204.1, ancien Baluze 111. Parchemin. Hauteur : 0^m 303; largeur : 0^m 208. 262 feuillets. Reliure : veau; aux armes du roi. xive siècle. — L. Delisle pense qu'« il pourrait bien être un exemplaire original », copié peu après

1319. Les incorrections du ms. et l'écriture contredisent, ce semble, cette hypothèse. — La dédicace à Jean XXII est du 7 août 1319 et le récit s'achève au 14 mars 1319 par ces mots : *in litteris apostolicis inde confectis seriusius ac plenius continetur. Actum Avinioni ad perpetuam rei memoriam* (cf. *supra*, p. 159). Sur le feuillet de garde, on lit : *Ce livre appartient à messire Estienne Petit, chevalier, conseillé du roy et maitres ordinaire de sa Chambre des comptes à Paris, et trésorier de son ordre Saint-Michel, seigneur de Cressy et de Valorges. L'an mil V^e six.*

C = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4983, ancien Petau 0.50, Regius 10.029 A. Parchemin. Hauteur : 0^m287; largeur : 0^m240. 155 feuillets. Reliure : parchemin. xive siècle. — C'est la copie fidèle de A, mais qui subit de profondes modifications. La préface a été retouchée. On a ajouté deux paragraphes dont le dernier finit ainsi : *sanctum suum et colendum exhibuit universis* (cf. *supra*, p. 160). Le ms. représente l'original de la chronique tel que la publia Bernard Gui vers 1320. — En tête du ms. : *Ex libris Pauli Petavii in Francorum curia consilarii.*

D = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4982, portait le n. 998 dans l'inventaire de 1645 et le n. 10.027 dans celui de 1682. Parchemin. Hauteur : 0^m292; largeur : 0^m212. 122 feuillets. Reliure : velours bleu. Tranches dorées. *Fin du xive siècle ou début du xve.* — Ce ms. est peut-être une copie incomplète de E. Il a été exécuté en Italie ou par une main italienne. A l'édition précédente on a ajouté un paragraphe dont le desinit est : *ad partes illas per dominum Johannem papam XXII hac de causa specialiter destinati. Deo gratias* (cf. *supra*, p. 161). Au fol. 82 r° on lit : *Nota de puella mirabili et..... propter puellam que nunc isti, temp[oribus] dicitur operari mirabilia pro r[eg]e Francie. 1430.*

E = Toulouse, 450, ancien I, 41; ancien 72. Parchemin. Hauteur : 0^m370; largeur : 0^m270. 259 feuillets. Reliure : veau. xive siècle. — C'est un original ne dérivant uniquement ni de A ni de C, exécuté peu postérieurement à C. Il finissait d'abord, comme A, à *cui successit in regno filius ejus primogenitus Ludovicus*; puis, on lui a fait des additions en marge et on l'a continué jusqu'au 19 décembre 1320. Desinit : *dominum Raimundum Ruffi de Caturco civitate, cui datus est titulus dyaconi cardinalis Sancte Marie in Cosmedin* (voyez *supra*, p. 163); cf. A. Molinier, *Catalogue général des mss. des bibliothèques des départements*, Paris, 1885, t. VII, p. 258-261.

F = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4976 A. Marque de Peiresc. Parchemin. Hauteur : 0^m276; largeur : 0^m189. 217 feuillets. Reliure : veau. xive siècle. — D'après Delisle, cet exemplaire pourrait avoir été exécuté sous les yeux de l'auteur. — Il s'arrête au soulèvement des lépreux en 1321. Desinit : *possent nocere nec multiplicari, viris a mulieribus penitus separatis* (cf. *supra*, p. 164).

G = Besançon, 854. Parchemin. Hauteur : 0^m300; largeur : 0^m225. 141 feuillets. Reliure : carton couvert de basane racinée. *Première moitié.*

du *xive siècle*. — Acheté en Italie par M. Labbey de Billy, mort en 1825; donné à la bibliothèque par M. de Contrégise. — Le ms. s'arrête à *multisque aliis miraculis in vita claruit et post mortem* (cf. *supra*, p. 165). Il n'y a pas lieu, ce semble, de le considérer comme représentant une édition des *Flores* poursuivie jusqu'en 1323. C'est plutôt un texte incomplet. Il est unique et, d'autre part, très mutilé; cf. A. Castan, *Catalogue général des mss. des bibliothèques publiques de France*, Paris, 1897, t. xxxii, p. 540-541.

H = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4977, ancien Colbert 735, Regius, 3855. 6. 6. Parchemin. Hauteur : 0^m376; largeur : 0^m250. 240 feuillets. Reliure veau. *xive siècle*. — L'édition a été conduite jusqu'à 1327. Desinit : *in presenti latius scribere distulimus longiorem narrationis seriem suo post tempore scribendorum* (cf. *supra*, p. 167).

I = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4975, ancien Colbert 1901, Regius 4204. 1. A. Provient du collège de Foix, à Toulouse, et antérieurement de la bibliothèque de Benoît XIII (Pierre de Luna). Parchemin. Hauteur : 0^m300; largeur : 0^m205. 207 feuillets. Reliure : veau; aux armes du roi. *Non postérieur au milieu du xve siècle*. — Il se termine à *abjurare errores meos et alia facere que vestra Sanctitas duxerit ordinandum*. — Il ne convient pas d'y voir une édition spéciale des *Flores*. C'est, semble-t-il, un amalgame des *Flores chronicorum* et du *Catalogus brevis*. Il reproduit mot à mot ce qui a trait, dans ce dernier ouvrage, à l'antipape Nicolas V. Il s'arrête brusquement au milieu de la confession de l'antipape. Il a, de plus, de longues omissions. On peut en rapprocher le ms. XXI du château de Merville (*xve siècle*), qui offre les mêmes caractères, mais qui se termine aux mots : *sed custoditur ut hostis*, comme le *Catalogus brevis*. Après quoi, on lui a ajouté le supplément relatif au cardinal Talleyrand (voir *supra*, p. 167); cf. C. Douais, *Les manuscrits du château de Merville*, Paris, 1890, p. 143-154.

J = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4979, voir *supra*, p. 558. — Cette dernière édition s'achève par les mots : *comitis Petragoricensis, et nullum alium ista vice*. La partie du ms. qui contient les *Flores* (fol. 18 r° 60 r°) est du *xive siècle*.

L. Delisle a fourni tous les renseignements désirables sur les mss. et les diverses éditions des *Flores chronicorum*; cf. *Notices et extraits des mss.*, t. xxvii, 2e part. (1879), p. 188-235.

ÉDITIONS

Baluze a extrait des *Flores chronicorum* la quatrième Vie de Clément V et la troisième de Jean XXII. Il a suivi *H* et *I*, et n'a pas dû connaître *J*; cf. *Vitae*, t. i, col. 61-84, 151-170. Il a emprunté à une continuation des *Flores* une finale à la Vie de Jean XXII : *Item postea eodem anno, feria sexta quatuor temporum decembris, fecit cardinalem*; cf. *supra*, p. 168.

Muratori a imprimé ces mêmes Vies d'après le splendide ms. *A. 267*, partie inférieure, de la bibliothèque Ambrosienne, à Milan, x^v^e siècle; cf. *Rerum Italicarum scriptores*, t. III, p. 673-684.

N. de Wailly a fondu ensemble les *Flores chronicorum* et la Chronique des rois de France. Les extraits des *Flores* ont été empruntés à *B*, *H* et *I*; cf. *Historiens de France*, t. XXI (1855), p. 715-734.

Un extrait des *Flores*, qui va de 1202 à 1311, fut imprimé, au xvie siècle, dans les *Preclara Francorum facinora* (Bibliothèque nationale, Imprimés, *L a. 10. I*). L'éditeur, d'après une hypothèse de L. Delisle, aurait emprunté son texte à une édition antérieure à *A*. L'édition du xvie siècle est très fautive.

Mgr Duchesne a imprimé des fragments des *Flores chronicorum* et du *Cathalogus brevis*, qui furent fondus ensemble au x^v^e siècle et qui servirent de suite au *Liber pontificalis*; cf. *Le Liber pontificalis*, Paris, 1892, t. II, p. 462-485.

Les *Acta sanctorum* (maii, Propylaeum, p. 71-78) contiennent une édition défectueuse des *Flores*. Le ms. dont on se servit appartenait à la famille de *H*.

V

CINQUIÈME VIE DE CLÉMENT V ET QUATRIÈME DE JEAN XXII

Ces deux Vies sont extraites du ms. latin de la Bibliothèque nationale de Paris 4939, ancien Colbert 159, Regius 4684.3. Hauteur : 0^m540 : largeur : 0^m418. 116 feuillets. Reliure : veau; aux armes de Colbert. Première moitié du xive siècle. Incipit : *In principio creavit Deus celum enpyreum*. Desinit : *et agrestis illa multitudo evanuit*. — L'ouvrage, longtemps attribué à un frère mineur du nom de *Jordanus*, a été restitué à Paulinus, frère mineur, pénitencier de Jean XXII (1322), puis évêque de Pouzzoles en 1324 et mort avant le 5 juillet 1344. C'est une chronique universelle ou plutôt une chronologie. Elle se termine brusquement en 1327. Le ms. doit être de peu postérieur à cette date. — Simonsfeld a prétendu trouver trois états de l'ouvrage : 1° une *Historiarum epitoma* (jusqu'à 1313); 2° une *Chronologia magna*; 3° une *Historia satirica* ou *Speculum mundi* (jusqu'à 1320). Il cite le ms. 4939 de la Bibliothèque nationale, comme apparenté au *Vaticanus 1960* et au *Marcianus*, Zanetti 1610 (ancien 399). Il fait erreur. Le *Vaticanus 1960*, fol. 1-12 v°, n'a pas les Vies de Clément V et de Jean XXII. Quant à l'autre état du ms., fol. 49 r°-264 r°, il ne comporte pas la Vie de Jean XXII, et le texte de la Vie de Clément V est différent de celui du *Parisinus 4939*. De même, le *Marcianus 1610* n'a aucun rapport avec ce dernier. Le ms. de la Bibliothèque nationale de Paris est donc unique. C'est celui qu'a édité Baluze.

Voir H. Simonsfeld, *Handschriftliches zur Chronik des sogenannten Jordanus*, dans *Forschungen zur deutsche Geschichte*, 1875, t. xv, p. 145-152, et *Bemerkungen zu der Weltchronik des Frater Paulinus von Venedig, Bischofs von Pozzuoli*, dans *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1893, t. x, p. 120-127; A. Molinier, *Les sources*, t. III, p. 210, n. 2912.

ÉDITIONS

Les Vies de Clément V et de Jean XXII sont imprimées dans Baluze, *Vitae*, t. I, col. 85-94, 169-172. Les extraits des *Historiens de France*, t. XXII (1865), p. 12-15, ont été empruntés au ms. latin de la Bibliothèque nationale de Paris n. 4940, qui est différent du 4939.

La partie de 950 à 1320, éditée par Muratori, dans ses *Antiquitates Italicae*, t. IV, p. 951-1034, dérive du *Vaticanus* 1960.

VI

SIXIÈME VIE DE CLÉMENT V ET SEPTIÈME
DE JEAN XXII

A = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 5147. Papier. Hauteur : 0^m309; largeur : 0^m241. Non folioté. *Seconde moitié du xve siècle*. Reliure moderne. — Le ms. débute par une table des matières dont il ne subsiste que le premier feuillet : Au haut du fol. 1 r° on lit : *Cronice abbreviate que vocantur actus romanorum pontificum*; puis : *In Christi nomine. Amen. Incipit tabula ad inveniendum de facili per numerum alphabeti atque folia omnia nomina romanorum pontificum in hoc libro descriptorum, et quot de ipsis sancti, martires, intrusi, cardinales, et religiosi fuerunt, et sub quibus ipsorum passagia ultra et citra marina incepta et prosecuta extiterunt, et quibus imperatoribus regnantibus, ut sequitur. Et primo...* Au fol. 2 r°, au haut : *Cronice bone et utiles*; une main postérieure du xive siècle a ajouté *summorum pontificum*. Puis vient la dédicace de l'ouvrage à Urbain V par l'auteur, Amalric ou Amaury Auger, de Béziers, prieur de Notre-Dame d'Espira, O. S. A., au diocèse d'Elne, chapelain pontifical, docteur en décrets : *Beatissimo¹ patri² in Christo et suo vicario glorioso ac domino nostro³ precipuo domino Urbano, digna Dei providentia pape quinto, vester devotus cappellanus, Amalricus Augerii, de Biteris, prior vestri monasterii Sancte Marie de Aspirano, per priorem soliti gubernari, O. S. A., Elnensis dyocesis, et inter⁴ alios antiquos decretorum doctores⁵ vestri studii*

1. Sanctissimo, B. — 2. Beatissimo et gloriosissimo patri, C. — 3. meo, B. —

4. Aspirano, O. S. A., Elnensis dyocesis, per priorem soliti gubernari, inter, C. —

5. omis par B.

ville Montispessulani ac etiam vestre curie romane seipsum prostratum ad vestrorum devotissima pedum osculamina beatorum.

Sanctissime pater et domine, quia sensualitas humana propria suam fragilitatem non valet commode ¹ ad plura attendere neque insimul retinere diversa, juxta dictum philosophi asserentis ² quod contraria simul et semel non possunt esse in eodem; cujus quidem testimonium quidam romani pontifices, vestri predecesores, in quibusdam suis sacris canonibus approbant et dicunt quod qui ad utrumque festinat, neutrum bene agit. Ideo michi non videtur fore reprehensibile existimandum, si propter hujusmodi defectum humanum et varietatem temporum atque personarum documenta diversificentur actorum antiquorum, in quibus presertim verborum superfluitates, et ³ diversorum gestorum interpositiones, et plurium personarum atque dignitatum ipsarum diversitates insimul inseruntur. Unde, cum, retroactis temporibus, plures ystoriographi ac gestorum antiquorum ⁴ compilatores tractaverint et scripserint in suis compilationibus, sub ⁵ ducentis et novem cronicis pontificum romanorum vestrorum predecessorum, plura gesta inferiorum et exempla eorum, videlicet gesta imperatorum, regum, principum, et multorum aliorum, ipsis inferiorum, cum actibus seu gestis dictorum predecessorum vestrorum, in tantum quod actus eorum propter hujusmodi interpositiones et diversitates commode discerni neque effectus ipsorum reportari non possunt. Idcirco ⁶ propter complacentiam, et recreationem atque providentiam ⁷ vestre Sanctitatis, omnes et singulos actus, seu gesta, tantum et principaliter, omnium vestrorum predecessorum, ipsos tamen computando a primo papa usque ad Johannem XXII de libris predictorum compilatorum sub brevibus, quibus potui, extraxi pro majori parte et recollegi ⁸. Quos quidem actus, sic in dictis compilationibus quasi extinguentes et dispersos, et sub dictis CC et IX cronicis predictorum ⁹ vestrorum predecessorum designatis, in mille et XLVIII capitula, per ordinem et numerum, distinxi et ordinavi, et in ipsis capitulis omnes et singulos actus supradictos perfecte collocavi; et deinde de omnibus istis unum librum feci et compilavi, ut facilius et melius dicte ¹⁰ vestre Sanctitatis hujusmodi actus valeant commendari et ab ipsa denotari, rejectis tamen primitus ab ipso libro ¹¹ omnibus verborum superfluitatibus, interpositionibus et diversitatibus supradictis.

Ceterum, cum ipse liber, ut michi videtur, sit plus necessarius cuilibet pontifici romano quam alicui de hoc mundo, ut, propter contenta in eodem libro, ipse in actibus suis precautus existat, juxta juris consilium in quo dicitur: Quod exacti temporis ¹² consideratio quemlibet in agendis reddere consuevit certiore; quod quidem consilium approbat beatus

1. omis par C. — 2. dicentis, B. — 3. superfluitas, ac, B; verborum diversitas et superfluitas ac, C. — 4. omis par B. — 5. in, B, C. — 6. Ideoque, B. — 7. prudentiam, B, C. — 8. recollexi, B, C. — 9. omis par B. — 10. omis par C. — 11. omis par B. — 12. exactis temporibus, C.

*Gregorius papa primus, predecessor vester, qui ait quod : Jacula nimis feriunt que previdentur; eapropter ipsum librum presentem, per me sic compilatum, cum duabus tabulis sibi necessariis, quarum prima ponitur in principio, alia in fine ipsius libri, pro inveniendō de facili omnia nomina dictorum vestrorum predecessorum per alphabetum, et folia, et etiam omnia et singula capitula supradicta per me designata, necnon etiam¹ alia nomina predecessorum² vestrorum, qui martires, intrusi, cardinales, religiosi extiterunt, et sub quibus omnia passagia ultramarina et citra incepta et facta fuerunt, continentur cum correctione tamen vestre Sanctitatis premissa sibi offero et presento, quam Altissimus per longa tempora dirigat [et] Ecclesie sue sancte, ut opto, conservet qui est benedictus et summe Urbanus in actibus suis per infinita seculorum secula. Amen. — Une main du xive siècle a ajouté ces mots : *Explicit prohemium*. — Puis, on lit le titre de l'ouvrage : *Actus romanorum pontificum*. — *Ad honorem et eternam memoriam sanctissimi in Christo patris et domini Urbani, divina providentia sacrosancte romane Ecclesie, summi pontificis. Incipit liber qui intitulatur actus romanorum pontificum, computando a primo usque ad Johannem papam XXIIJ, prout sequitur. Jhesus Christus, Dei filius...* — Le ms. est divisé en chapitres, séparés les uns des autres par des espaces blancs. Le copiste n'a numéroté que les 149 premiers chapitres (fol. 19 v°). — Un certain nombre de feuillets manquent. Il est incomplet et se termine brusquement aux mots : *secularem conspiraverunt et in*. — Le ms. est chargé d'annotations et de réclames d'une main du xive siècle. Dans la table des matières, en face du nom du pape Adrien IV, on lit : *Iste fuit de monasterio Sancti Ruffi Valentinensis*. Au v^o du dernier folio, une main moderne a écrit : *Donné par Rulelli de Castris, le 21 octobre 1709*. L'écriture du ms. ressemble à celle des scribes de la cour pontificale d'Avignon. Le papier est le même que celui qu'on y employait pour les registres.*

B = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 5146, Regius 10.030. Papier. Hauteur : 0^m300; largeur : 0^m216. 159 feuillets. Reliure : veau. — Achevé le 1er octobre 1396, ainsi que l'indique le copiste au fol. 159 v° : *Explicit hujusmodi nova compilatio facta apud Avinionem anno a Nativitate Domini millesimo CCC^{mo} nonagesimo sexto et die prima mensis octobris, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Benedicti divina providentia pape XIIJ [anno secundo]*. Une main moderne a ajouté : *anno octavo (sic)*. Le scribe a signé : *Johannes Noes, Antisiodorensis diocesis, scripsit*. Incipit : *Incipit tabula ad inveniendum de facili*. Desinit : *de cetero nec multiplicari*. Une main du xviiie siècle a mis au bas du fol. 159 v° : *Extat aliud exemplar in bibliotheca serenissimae reginae Sueciae, ubi compilatio facta dicitur anno 1363, in die sancti Michaelis, pontificatus Urbani V, anno I^o*. — La table du début est complète, fol. 1 r° à 5 v°.

1. omnia, ajouté par B. — 2. etiam omnia et singula omnium predecessorum, C.

C = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Regina 704*. Papier. Hauteur : 0^m304; largeur : 0^m216. 136 feuillets. Reliure : parchemin. *Fin du xive siècle ou début du xve*. — Le ms. n'a pas la table du début. Incipit : *Beatissimo et gloriosissimo patri in Christo et suo vicario...* Desinit comme *B*. Au fol. 136 v° on lit : *Explicit hujusmodi nova compillatio facta apud Avinionem, anno a nativitate Domini MCCCLXIIJ, in die sancti archangeli Michaelis mensis septembris [29], et pontificatus sanctissimi in Christo patris et dicti domini nostri Urbani pape quinti anno primo.*

D = Tours, Bibliothèque de la ville, ms. 993, ancien Saint-Gatien 460. Papier. Hauteur : 0^m293; largeur : 0^m215. 75 feuillets. Reliure : basane rouge. *Fin du xive siècle*. — Même incipit que *B*. Desinit : *vel de cetero valerent multiplicari. Finis*. Au fol. 65 v° : *Explicit hujusmodi* comme *C*. — La chronique d'Auger va du fol. 1 r° à 65 v°. Sur le ms., voir Collon, *Catalogue général des mss. des bibliothèques publiques de France*, Paris, 1905, t. xxxvii, p. 711-712. Le ms. latin 12089 de la Bibliothèque nationale de Paris contient une note de Martène (fol. 346 r°-347 r°) sur ce même manuscrit.

Il existe d'autres manuscrits de la chronique d'Auger, dont il m'a paru superflu de collationner le texte. Ce sont les mss. Strasbourg, *D*, 56 (xve siècle) et Munich, Bibliothèque royale.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Première famille. — *A* est le meilleur ms. et le plus ancien. Quoiqu'il en diffère par certaines variantes, *C* lui est apparenté.

Deuxième famille. — *B* a des omissions et des variantes très caractéristiques.

Troisième famille. — *D* est une copie assez défectueuse. Il a, à la fois, des rapports avec *A* et *B*; ses variantes sont très spéciales.

ÉDITIONS

Baluze a imprimé les Vies de Clément V et de Jean XXII d'après *B*; cf. *Vitae*, t. I, col. 95-112, 185-196.

Les mêmes Vies se trouvent dans Muratori (*Rerum Italicarum scriptores*, t. III, 2e part., col. 441-451, 470-476), qui semble avoir utilisé *B*.

VII

CINQUIÈME VIE DE JEAN XXII ET TROISIÈME DE BENOIT XII

Ces deux Vies ont été empruntées par Baluze à une continuation anonyme de l'*Historia ecclesiastica* de Ptolémée de Lucques, qui se terminait primitivement à la canonisation de saint Thomas d'Aquin (voyez *supra*, p. 174), puis fut continuée jusqu'à la septième année du ponti-

ficat de Benoît XII. Cette même continuation a été profondément remaniée et a fourni à Henri de Diessenhoven les sept premiers chapitres du XXVe livre qu'il ajouta à l'*Historia ecclesiastica* de Ptolémée.

Henri de Diessenhoven est-il l'auteur de la continuation anonyme de Ptolémée, qu'il a remaniée? Lui-même a déclaré que le premier chapitre de son ouvrage, s'achevant à la canonisation de saint Thomas d'Aquin, n'était pas son œuvre. *Hic incipit liber XXV conscriptus a domino Henrico Dapiferi de Diessenhoven, doctore decretorum, canonico Constantiensi, ac capellano pape Johannis XXII, de quo nunc agetur, et CCIII pontifice, excepto primo capitulo hujus libri*; Munich, Bibliothèque royale, ms. latin 21259, fol. 265 r°.

Deux hypothèses peuvent se formuler au sujet de la finale de la continuation anonyme de l'*Historia ecclesiastica* : ou elle constitue un premier essai d'Henri de Diessenhoven qu'il retoucha, lorsqu'il voulut achever son ouvrage; ou c'est l'œuvre d'un anonyme dont il s'attribua la paternité après lui avoir fait subir d'importants remaniements. Tout porte à croire que la première hypothèse doit être seule retenue, car les additions qui ont été faites à la continuation anonyme (voir *infra*, p. 568) proviennent d'Henri de Diessenhoven, comme l'indiquent les notes marginales du ms. de Munich; cf. fol. 262 r° et 264 v° : *additio domini Henrici*. De plus, nous savons qu'Henri a composé la chronique qu'a éditée A. Huber (J.-F. Böhmer, *Fontes rerum Germanicarum*, Stuttgart, 1868, t. iv, p. 16-126) non pas d'un seul jet, mais fragmentairement. Il semble donc très plausible qu'il soit l'auteur de la finale de la continuation de Ptolémée de Lucques.

A = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus 3766*. Parchemin. Hauteur : 0^m353; largeur : 0^m223. 272 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. Écriture dite *humanistique*. — Le ms. débute par la lettre de dédicace de l'*Historia ecclesiastica* de Ptolémée de Lucques. *Epistola quam auctor dirigit domino Guillelmo de Bajona*. Desinit : *magna et quadrata existit. Et sic est finis*. Même disposition que dans B.

B = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Barberini 2661*, ancien XXXIII, 181. Papier. Hauteur : 0^m304; largeur : 0^m210. 317 feuillets. Reliure : parchemin. xve siècle. — Ce ms. comprend l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée de Lucques (fol. 1 r°-257 v°). Au fol. 1 v°, on lit : *Incipit cronica summorum pontificum et sacrorum doctorum atque principum concurrentium cum eis sub brevitate edita a fratre Ptholomeo de Luca, ordinis Predicatorum. Incipit liber primus ecclesiastice istorie nove*. — Une Vie de Clément V (fol. 257 r° et v^o) et une d'Henri VII (fol. 257 v°-261 v°), toutes deux imprimées d'après C par Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, t. xi, col. 1205-1216. Une Vie de Jean XXII (fol. 261 v°-262 r°), allant jusqu'à la canonisation de saint Thomas d'Aquin et finissant ainsi : *cathalogo sanctorum ascripsit Johannes XXII a Christo CCIII, etc. Finito libro, sit laus et gloria Christo*. Après quoi, suit la fin de la

chronique (fol. 262 v°-266 v°). Explicit : *magna et quadrata existit. Finitus est liber iste anno Domini MCCCCXXXVIJ, die XIIIJ januarii*. En marge, d'une main postérieure : *Per scriptorem qui copiavit illum*. Du fol. 266 v° au fol. 285 v° un traité de *temporibus et annis generalium et particularium conciliorum*. Les fol. 286 r°-317 v° renferment une table de l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée, d'une autre main que le texte. Il faut remarquer que cette main a corrigé, au fol. 266 v°, la date de MCCCCXXXVIJ en MCCCXXXVIJ. — Au fol. 261 v°, dans le texte de la Vie d'Henri VII, après les mots *noctem duxit insomnem*, on lit : *Additio. Intoxicatus fuit per quemdam fratrem de ordine Predicatorum in speciebus corporis Christi ut a suis audiui qui secum fuerunt. Et forte iste legerat de Victore III supra; et hoc dedit imperatori in speciebus panis quod Victor in vini speciebus percepit. Predicatores enim ex hoc multas tribulationes sustinuerunt in Alamania ex predicto facto*. — Sur la feuille de garde un ex-libris : *ex dono com. Fed. Ubaldini, n. 986*.

C = Milan, Bibliothèque Ambrosienne, ms. C, 285, inf. Papier. Hauteur : 0^m340; largeur : 0^m227. 409 feuillets. Reliure : parchemin. xviiie siècle. — Sur la feuille de garde : *Ptholomeus de Lucca. De cronica pontificum et sacrorum doctorum ac principum illustrissimi cardinalis Borromei*. — Le ms. contient l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée. Il débute par la dédicace au cardinal Guillaume de Godin; puis fol. 2 r° : *Incipit cronica summorum pontificum et sacrorum doctorum ac principum concurrentium cum eis sub breuitate edita a fratre Ptholomeo de Luca, ordinis fratrum Predicatorum*. Il a la même addition que B dans le texte de la Vie d'Henri VII : *Additio. Intoxicatus fuit*. Desinit : *magna et quadrata existit. Et sic est finis. Laus Deo*.

D = Munich, Bibliothèque royale, ms. latin 21259; ancien Ulm 59. Hauteur : 0^m272; largeur : 0^m215. 296 folios. Reliure : parchemin. xive siècle. — La description complète de ce ms. se trouve dans Böhmer, *op. cit.*, t. IV, p. xvii-xix, et dans Archiv, t. II, p. 26. Il est unique. D'après Huber, se serait l'original.

E = Rome, Bibliothèque Vaticane, Barberini 2661, ancien XXXIII, 121. C'est une copie exécutée par l'humaniste Holstenius d'après B.

F = Paris, Bibliothèque nationale, Baluze, 56. Ce manuscrit contient les variantes des Vies de Jean XXII et de Benoît XII, extraites du *Vaticanus 3766 (A)* par le cardinal Casanate, comme l'a noté Baluze (fol. 157 r°) : *Accepta die 27 maij 1690, una cum literis eminentissimi cardinalis Casanatensis, datis 7 idus maij. Extat etiam in codice Sorbonico*.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Première famille. — A, B et C représentent la première rédaction de la chronique d'Henri de Diessenhoven. Ils semblent indépendants les uns des autres. Le texte de B est beaucoup plus correct; c'est celui que

j'ai suivi. On a rejeté dans les notes les variantes de la seconde édition, sauf dans les cas où la grammaire exigeait de les faire passer dans le texte.

Deuxième famille. — Elle ne comprend que le seul manuscrit connu, *D*, de la seconde rédaction de la chronique d'Henri de Diessenhoven.

ÉDITIONS

Baluze a édité les Vies de Jean XXII et de Benoît XII d'après *F*; cf. *Vitae*, t. I, col. 173-178, 219-226.

A. Huber a reproduit fidèlement le texte de *D*; cf. J. F. Böhmer, *op. cit.*, p. 16-27.

Papebroch, dans les *Acta sanctorum*, maii, Propylaeum, p. 78-79, 83-84, s'est servi de *A* et de l'édition de Rinaldi, faite par extraits d'après la même source.

Muratorius a reproduit *C* au t. XI, col. 1210-1216, des *Rerum Italicarum scriptores*.

VIII

SIXIÈME VIE DE JEAN XXII, SEPTIÈME DE BENOÎT XII, CINQUIÈME DE CLÉMENT VI, QUATRIÈME D'INNOCENT VI, CINQUIÈME D'URBAIN V, CINQUIÈME DE GRÉGOIRE XI, DEUXIÈME DE CLÉMENT VII.

Baluze a emprunté ces diverses Vies à Pierre de Herenthals, prieur de Floreffe, près Namur, qui mourut le 12 janvier 1391. Pierre écrivit un *Compendium chronicorum de imperatoribus et pontificibus Romanorum*. Il le mena d'abord jusqu'en 1383, puis jusqu'en août 1385.

A = Bruxelles, Bibliothèque royale, ms. 12000; provient de la Bibliothèque de Bourgogne. Papier. Hauteur : 0^m300; largeur : 0^m200. 151 feuillets. Reliure : parchemin. XIVe siècle. — Ce ms. est le seul complet. — La chronique des empereurs occupe les 107 premiers feuillets; celle des papes va du fol. 108 r° à 151 v°. — Fol. 107 v°, l'auteur dit : *Hic facio finem de imperatoribus, volens post imperatores de summis pontificibus cronicas ponere et primo de beato Petro, prothoviciario domini nostri Ihesu Christi, qui est benedictus in secula seculorum. Amen.* Fol. 137 v°-138 r°, on a intercalé, entre la Vie de Jean XXII et celle de Benoît XII, un passage ainsi intitulé : *De doctrina sancti Ludovici, quam dedit Philippo filio suo. Clare fili, documentum primum quod...* — Les fol. 108 r° et v^o contiennent une table des noms de papes sur trois colonnes. Fol. 109 r° : Incipit : *Primus omnium pontificum romanorum Symon Petrus. Desinit : residet cum sua curia in pace. Amen.*

B = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4931 *A*, ancien Colbert 751, Regius 4203.3. Parchemin. Hauteur : 0^m298; largeur : 0^m216. 248 feuillets. *Fin* du xive siècle ou début du xve. Reliure : veau, aux armes de Colbert. — Ce ms. est incomplet. Le bas du fol. 2 r° a été coupé, sans doute afin de faire disparaître les armes du possesseur, dont on a gratté le nom. On ne lit plus que *canonicus Tullensis*. — Les enseignements de saint Louis sont aux fol. 223 v°-224 v°. — Incipit : *Autem ideo dicitur quia posse*. Desinit : *principale immo totale*. La chronique est inachevée et s'arrête vers le milieu de la lettre de Guillaume de Salvarville que l'on peut, dès maintenant, dater d'après *A*, seul complet. Fol. 244 r°-247 v°, texte tronqué de la donation de Constantin. Le scribe a signé fol. 247 v° : Jo. Herbillom. La chronique même va du fol. 198 r° à 243 v°. Le début manque.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

A et *B* appartiennent à la même famille; ils sont indépendants l'un de l'autre. *A* offre un texte achevé et plus sûr que *B*, mais encore imparfait.

ÉDITIONS

Baluze a donné une édition partielle de la chronique de Pierre de Herenthals d'après *B*. Il a imprimé les biographies des papes, depuis Jean XXII à Clément VII; cf. *Vitae*, t. I, col. 179-184, 237-240, 309-318, 361-362, 413-416, 483-486, 539-562.

U. Chevalier et Albanès se sont servis du même ms. pour l'édition de la Vie d'Urbain V; cf. *Actes anciens et documents concernant le bienheureux Urbain V, pape*, Paris, 1987, p. 68-69.

IX

PREMIÈRES VIES DE BENOÎT XII, CLÉMENT VI, INNOCENT VI, URBAIN V, GRÉGOIRE XI ET CLÉMENT VII

Ces Vies constituent un ensemble, dû à un même auteur anonyme, dont on a voulu faire un dominicain et un méridional ou un chanoine de Saint-Victor. La rédaction semble avoir été achevée sous le pontificat de Benoît XIII. En tout cas, elle n'est pas postérieure à 1433. Les mss. sont nombreux, mais de valeur très inégale.

A = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 14617, ancien Saint-Victor 267. Papier. Hauteur : 0^m301; largeur : 0^m214. 296 feuillets. Reliure : moderne. *Début* du xve siècle. — Divers ouvrages de droit occupent les 161 premiers feuillets. Au fol. 162 r°, on lit : *Cronica Martiana cum continuatione*. Les Vies de Benoît XII à Clément VII sont aux

fol. 234 r°-295 v°. Incipit : *Benedictus papa XII, Tholosanus, de loco de Savardino, Appamiarum dyocesis, oriundus*. Desinit : *Ecclesia adhuc in scismate remanente*. Au fol. 234 r°, en marge, Baluze a écrit : *Sequentes pontificum vitas alicui canonico Sancti Victoris adscribit Bosquetius in historia pontificum romanorum qui, e Gallia oriundi, in Gallia vixerunt; quam edidit Parisius, 1632*. Au fol. 226 r°, en marge de la Vie de Clément V, il a noté ceci : *Bosquetius historiam romanorum pontificum, edit[ione] in 8°, an[no] 1632, hic incipit. Vitas vero Clementis V et Johannis XXII adscribit Bernardo Guidoni ex fide 3 mss.; coeteras vero alicui canonico Sancti Victoris anonymo. Attamen due sequentes vitae non sunt omnino similes iis quas edidit Bosquetius*. Au fol. 253 r°, en face d'un passage ayant trait au collège de Saint-Martial, fondé à Toulouse par Innocent VI, le scribe a écrit : *Ego hoc noto, quia ibi fui collegiatus*. Id. Lui-même a signé. Id. *Ussoniero*. Au fol. 296 r°, au début de la table : *Continuatio cronice Martiniane a papa Bonifacio octavo usque ad mortem pape Clementis septimi, scilicet usque ad annum MCCCXCIIII*.

B = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 15011; voir la description *supra*, p. 551.

C = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4949; voir la description, *supra*, p. 552.

D = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Regina 518*, ancien Petau. Parchemin. Hauteur : 0^m332; largeur : 0^m245. 79 feuillets. Reliure parchemin. — Le ms. a été écrit par deux mains différentes : l'une, de la fin du xiiie siècle, jusqu'au folio 31 v°; l'autre, du début du xve, a écrit le reste. Au fol. 1 r° : *Incipit cronica fratris Martini, domini pape penitentiarii et capellani, de ordine fratrum Predicatorum. Quoniam scire tempora*. Au bas du fol. : *Alexander, Pauli filius, Petavius, senator Parisiensis, anno 1647*. Les Vies de Benoît XII à Clément VII vont du fol. 40 v° à 71 v°. Incipit : *Benedictus papa XII, Tholosanus, de loco de Savardino, Appamiarum dyocesis*. Desinit : *Ecclesia adhuc in scismate remanente*. Les derniers feuillets du ms. sont occupés par des listes des papes, des rois de France et des ducs de Normandie (main du xiiie siècle).

E = Toulouse, Bibliothèque de la ville 474, ancien I, 143. Papier. Hauteur : 0^m320; largeur : 0^m220. 114 feuillets. Reliure : veau; avec agrafes. Première moitié du xve siècle. — Albanès se trompe en disant : « il est évident que ce ms. est celui qu'a suivi Bosquet; très probablement c'est celui qu'il désigne ainsi (p. 45) : *Ex ms. bibliothecae Fuxensis, cui inscriptio : Gesta quorundam pontificum Aquitaniae* »; cf. *Actes anciens et documents concernant le bienheureux Urbain V, pape*, Paris, 1897, p. 5. A. Molinier est moins affirmatif. Le ms. du collège de Foix est « peut-être, dit-il, celui-là même qui est conservé à la Bibliothèque de la ville de Toulouse (n. 474) »; cf. *Les sources*, t. iv, p. 100, n. 3494.

Tout d'abord, le titre relevé au fol. 1 r° est : *De gestis pontificum*. Puis, le ms. porte, au dos de la reliure, des mentions qui indiquent sûre-

ment son origine. Il y a : *Ms S. Rome, n. 21*. Cette première mention prouve que le ms. provient des Doctrinaires de Saint-Rome. Sur cette mention on a collé une étiquette portant le n. 314 : c'est le numéro que le ms. avait dans la bibliothèque de Loménie de Brienne. Lorsque de Brienne donna le ms. à la ville de Toulouse, on inscrivit sur le dos de la couverture la cote 143. Enfin, une main moderne a mis la cote actuelle 474.

On peut préciser davantage l'origine du manuscrit. Les Doctrinaires furent établis en 1604 à Toulouse. Jean de Bertier, évêque de Rieux, leur légua sa bibliothèque. De Bertier étant mort en juillet 1620, le ms. passa donc, après cette date, dans la bibliothèque des Doctrinaires qui devint publique en 1705; cf. Du Mège, *Histoire des institutions religieuses, politiques, judiciaires et littéraires de la ville de Toulouse*, Toulouse, 1846, t. iv, p. 396, et M. Lapiere, *Les anciennes bibliothèques de Toulouse*, dans les *Mémoires de l'Académie des sciences, inscriptions et belles-lettres de Toulouse*, 9e série, t. II (1890), p. 9 de l'extrait. Sur le revers de la couverture, la cote C 22, 10 Arm. a dû être mise par les Doctrinaires. Par suite on ne peut plus identifier le ms. dont se servit Bosquet avec celui de Toulouse. D'ailleurs, l'édition de Bosquet ne reproduit aucune des variantes de E.

Le ms. comprend les Vies de Benoît XII à Clément VII (fol. 1 r°-67 v°). Incipit : *Benedictus papa XIJ, natione Tholosanus, de loco de Sargarduno, dyocesis Rivensis, oriundus...* Desinit : *Ecclesia adhuc in scismate remanente*. Le reste du ms. contient divers traités indiqués par Molinier. — Le copiste est méridional et peut-être même toulousain. Fol. 18 r°, à propos du cardinal de Périgord, il note en marge : *Iste fundavit collegium Petragoricense Tholose*; fol. 18 v°, à propos de Pierre de Monteruc : *Hic fundavit collegium Pampilone Tholose*, et, fol. 15 r°, au sujet d'Audoin Aubert : *Iste fundavit collegium Magalane Tholose*. Fol. 21 r°, il précise le lieu où se rencontrèrent l'armée royale et les insurgés toulousains : *in campo de Miramonte, Tholosane diocesis, prope Altamrippam*. A. Molinier a donné la description du ms. au t. VII du *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements*, Paris, 1885, p. 270-271.

F = Château de Merville (Haute-Garonne), n. XXI. Parchemin. Hauteur : 0^m200; largeur : 0^m180. 289 feuillets. xve siècle. — Reliure : parchemin. — Le ms. se compose de deux parties bien distinctes. La première contient divers ouvrages de Bernard Gui et, entre autres, les *Flores chronicorum* (fol. 9 r°-131 r°); la seconde, qui va du fol. 260 r° à 300 r°, renferme les Vies de Benoît XII à Clément VII. La première partie était achevée avant septembre 1431, puisque, à cette date, le possesseur du ms. annotait le traité *De temporibus et annis*. Il écrivait, fol. 235 r° : *Correxi cum originali in mense septembri, anno Domini MCCCCXXX primo. Cujus manus, J[ohannes], episcopus Tarviensis*. La seconde partie était cousue à la première avant août 1433. Fol. 131 r°, l'évêque de Tar-

bes a écrit : *Benedictus papa XIJ, natione Tholosanus, de loco de Savarduno, comitatus Fuxi, diocesis Rivensis, post dictum Johannem XXIJ immediate fuit electus in papam in Avinione, die xvj mensis decembris, anno Domini MCCCXXXIIIJ. Die vero xx, fuit coronatus. Hic prius fuit vocatus Jacobus Furnerii, alias cognominatus Novelli, cujus cronicas et aliorum summorum pontificum, et incidentia, atque initium scismatis post mortem Gregorii pape XJ usque ad papam Benedictum XIIJ (qui prius vocabatur Petrus de Luna), reperies in hoc volumine, fol. IJ^o LXJ, quas hic continua, que fuerunt post tempora scripte et huic volumini jam ligato addite. Cronicas dicti domini Benedicti et aliorum summorum pontificum, videlicet Alexandri, Johannis XXIIJ, Martini quinti et Eugenii quarti, qui hoc tempore preside in Dei Ecclesia, non vidi. Nunc agitur in consilio generali Basilee contra ipsum papam Eugenium, qui ad dictum consilium ire recusat; super quo est citatus et ut dissolutionem dicti consilii per eum factam revocet, adhereat consilio pure et simpliciter infra LX dies a IIJ ydus julii proxime preteriti computandos; quod si non fecerit, consilium suspendit eum ab omni administratione papatus in spiritualibus et temporalibus; que omnia, nisi in melius succedant, sunt initia scismatis, a quo preservet Deus Ecclesiam suam. Scriptum manu propria, in mense augusti, anno Domini MCCCCXXXIIJ. J[ohannes], episcopus Tarviensis.*

D'après cette note, le premier possesseur du ms. fut un évêque de Tarbes, du nom de Jean. Mgr Douais l'a identifié avec Jean de Forto (*de Fortono*), évêque de Tarbes en 1431, mort en 1438. D'après le même auteur, le ms. a pu entrer dans la bibliothèque du château de Merville au temps de François de Chalvet-Rochemonteix (1562-1596). Auparavant, il aurait appartenu à l'abbaye de Saint-Savin de Lavedan.

Jean de Forto a couvert les marges d'annotations. Il a aussi corrigé le texte des Vies de Benoît XII à Clément VII, inclusivement, d'après un autre manuscrit. Ces Vies formaient donc un tout distinct de celles de Benoît XIII et de ses successeurs. Le copiste les a intitulées, fol. 260 r° : *Cronice summorum pontificum et incidentia a Benedicto XIJ usque ad Benedictum XIIJ exclusive*. Mgr Douais a donné la description du ms. dans *Les manuscrits du château de Merville*, Paris, 1890, p. 163-166.

G = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Barberini 2660*; ancien XXXIII, 180. Parchemin. Hauteur : 0^m304 : largeur : 0^m220. 286 feuillets. Reliure : parchemin. xve siècle. — Sur le verso du feuillet de garde : *Ex dono com. Federici Ubaldini*. Le scribe, qui a ajouté en marge du manuscrit certaines réclames, était clémentiste. Il note ainsi fol. 142 v° : *Narratio impressionis et intrusionis Bartholomei ob timorem populi Romani*. Les Vies de Benoît XII à Clément VII inclus vont du fol. 112 v° à 159 r°. Incipit : *Benedictus papa XIJ, natione Tholosanus, de loco de Savarduno, diocesis Rivensis, oriundus, post dictum papam Johannem XXII...* Desinit : *adhuc in [s]cismate remanente.*

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Avant de répartir les mss. en familles, il convient de les classer en deux catégories, entièrement différentes l'une de l'autre.

A, D, E, F, G représentent l'œuvre d'un continuateur de la chronique Martiniane, ou plus exactement des *Flores chronicorum* de Bernard Gui, qui écrivit les biographies des papes Benoît XII, Clément VI, Innocent VI, Urbain V, Grégoire XI et Clément VII. Ces diverses biographies forment un tout très caractéristique, qui se termine aux mots : *adhuc in scismate remanente*. Ce fait est attesté par Jean de Forto, qui les annota au xve siècle; cf. *supra*, p. 573.

B et *C* sont l'œuvre d'un autre chroniqueur qui écrivit la biographie des successeurs de Clément VII jusqu'à l'avènement de Paul II et qui utilisa la précédente chronique, en la retouchant assez notablement.

Il s'ensuit que, pour établir le texte des Vies des papes avignonnais depuis Benoît XII à Clément VII inclusivement, il ne faut tenir compte que de *A, D, E, F, G*. Ceux-ci peuvent être partagés en deux familles.

Première famille. — *E, F, G* offrent les mêmes particularités. Tous trois débutent par ces mots : *Benedictus papa XIJ, natione Tholosanus, de loco de Savarduno, dyocesis Ripensis*. Ils n'ont pas l'addition de la page 502 : *Dubitans ne auctor hujus cronice*; mais, par contre, ils ont un passage sur le comte d'Armagnac (cf. *supra*, p. 507).

E et *F* semblent dériver du même manuscrit, ou du moins avoir été revisés sur le même manuscrit. *G* offre un texte plus incorrect, indépendant de *E* et de *F*.

Deuxième famille. — *A* et *D* commencent de même façon : *Benedictus papa XIJ, natione Tholosanus, de loco de Savardino, Appamiarum dyocesis*. En plaçant Saverdun dans le diocèse de Pamiers, le copiste a commis une confusion assez compréhensible; il n'a pas remarqué que Saverdun fut rattaché à la mense de Rieux par Jean XXII, en 1317.

A et *D* ont entre eux d'autres similitudes : ils ignorent le passage relatif au comte d'Armagnac, mais ils contiennent l'addition : *Dubitans ne auctor hujus cronice*. Il se pourrait que *D* fût une copie fautive de *A*; du moins, il dérive de la même source que *A*. Notons que l'auteur de la continuation de la chronique des papes avignonnais a pu se servir de *A*, car *B* lui a emprunté certaines particularités.

ÉDITIONS

Baluze (*Vitae*, t. I, col. 197-212, 243-266, 321-344, 363-398, 425-452, 485-538) a amélioré le texte de l'édition donnée par F. Bosquet, dans son *Historia pontificum romanorum qui, e Gallia oriundi, in Gallia vixerunt*, Paris, 1632, p. 45-322. Muratori s'est contenté de reproduire l'édition de Baluze au t. III, 2e part., des *Rerum Italicarum scriptores*.

Albanès a imprimé la Vie d'Urbain V d'après *A, B, C, D, E*; cf. *Actes anciens*, p. 5-36.

Ni Baluze, ni Albanès ne se sont mis en peine de classer les manuscrits dont ils disposaient. Ils ont, par suite, introduit dans leur texte les variantes de *B* qui devaient en être exclues, puisqu'elles appartiennent à une chronique différente de celle que contiennent les autres manuscrits. Leur édition est donc inutilisable. A la décharge de Baluze, il convient de dire que l'existence de *E, F, G* lui était inconnue. Dans la présente édition, j'ai adopté de préférence les lectures de *E*, sauf quand elles étaient fautives; ce qui est fréquent malheureusement. Les variantes de *B* ont été insérées dans les notes, afin de montrer à quelle source Baluze avait puisé.

X

SECONDE VIE DE BENOIT XII ET TROISIÈME DE CLÉMENT VI

L'auteur anonyme de ces deux Vies était, ce semble, un curial qui écrivait dans le dessein de continuer la chronique Martiniane. Son œuvre est postérieure à 1355 et antérieure à l'avènement de Grégoire XI. Elle est peut-être contemporaine d'Innocent VI. Il en existe deux manuscrits dont l'un est inachevé, et l'autre incorrect, présentant des lacunes regrettables. Ces mss. sont indépendants l'un de l'autre. Les lectures de *A* sont plus sûres.

A = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Ottoboni 3081*. Papier. Hauteur : 0^m232; largeur : 0^m172. 186 feuillets. Reliure : parchemin. *xve siècle*. — Ce manuscrit porte les ex-libris de « Philippe de Stosch » et de « Alexander, Pauli filius, Petavius, senator Parisiensis, anno 1647 »; fol. 1 v° et 2 r°. C'est une continuation de la chronique Martiniane, malheureusement incomplète; le texte s'interrompt brusquement à *volentibus medicis vel*; cf. *supra*, p. 215.

B = Paris, Bibliothèque nationale, *5034*, ancien Colbert *5982*, Regius *394. 5. 5*. Parchemin. Hauteur : 0^m195; largeur : 0^m131. 191 feuillets. Reliure : veau; aux armes de Colbert. *xive siècle*. — Au fol. 190 v°, vers d'Oresme :

*Ex olim gestis prescire futura potestis,
Nec meus sit scelta rogicans super Hectore multa.*

Au fol. 101 r°, on lit cette annotation marginale : *Post hos 60 annos, in quibus finem de Antichristo posuit, effluxerunt anni 178, hoc anno 1397, et sic falsum predixit*. Le ms. est donc antérieur à l'année 1397. A propos du cardinal de Colombiers (voir *supra*, p. 281), le scribe a noté au bas du

folio 184 v° : *Fundavit Parisius collegium scholarum quod vocatur scolarium cardinalis Eduensis.* — Le ms. fut donné en 1675 à Colbert par Duchesne. — Il contient la chronique Martiniane avec ses suites et s'achève avec le pontificat de Clément VI par ces considérations (fol. 190 r°) : *Inter cetera commoda, que humano generi ex usu proveniunt scripturali, hoc unum arbitror locum obtinere non minimum quod principium est aliorum vel ex ipso sue lucis primordio vel temporis tractu sublimium ortus seu natalitia eorumque successus felices virtutum gradibus interdum usque ad summa dignitatum culmina pertingentes, dum litterarum thesauris illibata servantur, etiam post corpora vitalis spiritus vegetamine destituta tecta oblivionis erugine non tabescunt, sed in offuscabili claritate apud coevos supersunt in speculum a quodam modo, ut sic loquar, successionali dierum vehiculo transeunt ad posteros in exemplum.*

Expliciunt cronice pontificum romanorum. Deo gratias.

Baluze a imprimé les deux Vies précitées d'après B; cf. *Vitae*, t. I, col. 213-220, 279-300.

XI

QUATRIÈME VIE DE BENOIT XII ET SECONDE D'INNOCENT VI

A = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 4931 C, ancien Bigot 186, Regius 5229. 3. Papier. Hauteur : 0^m283 ; largeur : 0^m224. 320 feuillets. Reliure : veau. xive siècle. — Au fol. 1 r°, on lit : *Hunc librum scribi fecit dominus Johannes Alvernacii, licentiatu in decretis, monachus Case Dei, diossesis Claromontensis, et prior de Bellomonte, diossesis Valentiniensis, anno Domini MCCCXCIIII^o.* Le scribe qui a écrit ces mots ne connaissait pas le nom de l'auteur de la chronique, car il annonce celle-ci dans la table des matières : *Item cronice continuationis Guidonis episcopi Lodovensis.* Ce scribe a signé aux fol. 306 v° et 318 v° : *Ego, Bertrandus de Garda, clericus Tricestrinensis diocesis.* Il conservait une grande reconnaissance à Urbain V pour les bienfaits qu'il en avait reçus. Au fol. 168 v°, il note : *De domino Urbano V sancte et felissis memorie*, et au fol. 255 v° : *Urbanus quintus, qui me a pueritia edoceri fecit, homo sanctus, Massiliensis monachus.* — Le ms. contient, entre autres choses, la chronique Martiniane, dont l'incipit est : *Quoniam scire tempora*, puis les *Flores chronicorum*, et, enfin, la chronique de Werner de Bonn (fol. 49 r°-172 r°).

Les autres mss., dont la description va suivre, ne renferment pas l'œuvre même de Werner, mais un remaniement de sa chronique par un anonyme qui a voulu la continuer jusqu'à Martin V, inclusivement.

B = Paris, Bibliothèque nationale, ms. latin 6553, ancien Sorbonne 1537. Parchemin. Hauteur : 0^m243; largeur : 0^m177. 146 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Le ms. contient la chronique Martiniane, les *Flores chronicorum* et le texte remanié de la chronique de Werner. La Vie d'Urbain V diffère de celle de *A*. Suivent une seconde Vie d'Urbain V, une de Grégoire XI, un récit de l'élection d'Urbain VI et les biographies des papes de l'obédience romaine jusqu'à Martin V inclusivement; le texte de ces Vies est apparenté avec celui du *Liber pontificalis*; cf. L. Duchesne, t. II, p. 494-523. Incipit : *Quoniam scire tempora. Desinit : cessavitque episcopatus diebus XII. Numerus sanctorum pontificum est CCXII, de quibus LXXXIX fuerunt natione Romani.* — Le ms. a un exlibris de Cl. d'Argentré.

C = Milan, Bibliothèque Ambrosienne, I. 84, supérieure. Papier. Hauteur : 0^m294; largeur : 0^m215. 103 feuillets. Reliure : parchemin; traces de fermoirs. xive siècle. — Ce ms. a appartenu à Vincenzo Pinelli dont la bibliothèque fut achetée, à Naples, par le cardinal Frédéric Borromée. Pinelli a écrit sur le verso de la feuille de garde : *Theodoricus a Niem ut in fine libri notatum est : discrepat tamen ab alio codice qui praefert ejusdem auctoris nomen a vita Martini quarti, iterum chartaceo 105. Liber signatur n. XII.* — Même disposition que dans *B*. L'incipit diffère : *Jesus Christus, filius Dei ab eterno genitus, fons sapientie.* — L'écriture est du genre humanistique.

D = Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus* 3765. Parchemin. Hauteur : 0^m273; largeur : 0^m183. 90 feuillets. Reliure : veau. xive siècle. — Sur un feuillet de garde, d'une main récente : *Ricardi monachi Cluniacensis cronica pontificum ut colligi potest in vita Innocenti III.* Jacopo de Volterra, secrétaire du cardinal Jacopo Ammanati, dit Piccolomini, a signé quatre vers, écrits sur un autre feuillet : *suus J[acobus] Vulterrano, secretarius cardinalis Papiensis.* Au fol. 85 r°, on lit, d'une main du xve siècle, en marge du ms., à propos des mots du texte : *me tunc Leodii morante*, ces autres : *Iste compos[i]tor libri, qui et fecit hospitale Almanorum Rome, Theodoricus Nyem, famosissimus abbreviator.* — Le ms. se termine par la Vie d'Urbain V. Au fol. 90 v°, la prophétie de sainte Brigitte.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Première famille. — *A*, dont on peut rapprocher le ms. 916 de la Bibliothèque Méjanès, à Aix-en-Provence, qui n'a pu m'être communiqué à Paris.

Deuxième famille. — *D* appartient au même groupe que *B* et *C*. Il en diffère en ce qu'il n'a pas les suites à la chronique de Werner.

Troisième famille. — *B* et *C*. A ces mss. se rattache le ms. Wolfenbüttel, n. 2351; cf. O. von Heinemann, *Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*, Wolfenbüttel, 1898, t. III, p. 50. Ce dernier ms. contient une mention intéressante : *Finis chronice Theodorici Nyem,*

famosissimi litterarum apostolicarum et fundatoris hospitalis Alimannorum in Urbe, qui obiit et sepultus est Trajecti, Leodiensis diocesis, in ecclesia Sancti Gervasii, in qua erat canonicus anno Domini MCCCC.

Quatrième famille. — Le ms. de Wissembourg dont s'est servi Eccard pour son *Corpus historicum medii aevi*, Lipsiae, 1723, col. 1499-1501, et qui s'achève avec la Vie de Benoît XII. Celle-ci a des additions que Eccard a rejetées en notes.

ÉDITIONS

Baluze a édité les Vies de Benoît XII et d'Innocent VI au t. 1 de ses *Vitae*, col. 225-228, 345-356, sans avoir pris soin de classer ses manuscrits.

Eccard a imprimé intégralement le texte du ms. Wolfenbüttel, à l'exception du début; cf. *op. cit.*, col. 1499-1550. Il a indiqué les variantes du ms. de Wissembourg.

André Duchesne a imprimé les Vies des papes, depuis Clément V à Grégoire XI, telles qu'elles existaient dans un ms. appartenant à la même famille que *B* et *C*; cf. *Preuves de l'histoire de tous les cardinaux français*, col. 590-605.

XII

CINQUIÈME VIE DE BENOÎT XII, TROISIÈME D'URBAIN V ET QUATRIÈME DE GRÉGOIRE XI

Bibliothèque nationale de Paris, ms. Baluze 56. Papier. Hauteur : 0^m327; largeur : 0^m240. 186 feuillets.

Ce ms. est un recueil de chroniques ayant trait aux papes et copiées par A. Duchesne. Les feuillets 55 r° à 76 v° sont occupés par le texte fragmentaire de la chronique de Werner de Bonn. Au fol. 55 r°, on lit : *ex codice manuscripto qui est Nicolai Camuzat, Trecensis. Continuatio chronicae fratris Martini Poloni, auctore canonico Bunnensis ecclesiae in Coloniensi dioecesi.* C'est le ms. dont s'est servi Duchesne pour l'édition d'un certain nombre de Vies de papes dans les *Preuves de l'histoire de tous les cardinaux français*, Paris, 1666, p. 590-605. Au fol. 77 r°, on lit encore : *Precedentia fere eadem que habet Bernardus Guidonis in suo chronico, sed similia omnino iis que habet continuator Martini Poloni, scilicet a Nicolao III usque ad Urbanum V, qui sedit anno 1363. Reliqua alia sunt.* Les feuillets 77 r° à 111 v° contiennent une copie d'une chronique extraite d'un ms. du chapitre cathédral de Bordeaux, qui est égaré. Au fol. 77 r°, on lit : *Ex codice manuscripto capituli ecclesie Burdegalensis, in quo pontificum, imperatorum ac regum gesta a sancto Petro usque ad*

annum 1480. Une main a écrit au fol. 92 r° : *L'on souhaiterait de savoir si on ne connaît point un abbé de Sainte-Agathe, qui doit avoir accompagné Martin V à son retour du concile de Constance et qui doit avoir écrit l'histoire de ce pape. On ne sçait point qui est cet abbé, si c'est le même dont Sponde fait mention sous le nom d'abbas Burdegalensis, et où l'on pourrait trouver cette Vie de Martin V.* — La Vie de Benoît XII, insérée aux fol. 154 r°-155 v°, est extraite d'un ms. dont la provenance est indiquée par ces seuls mots : *Ex codice domini de la Brosse.*

ÉDITION

Baluze a imprimé les Vies de Benoît XII et de Grégoire XI d'après la copie de Duchesne; cf. *Vitae*, t. I, col. 229-234, 481-484.

XIII

SIXIÈME VIE DE BENOIT XII, QUATRIÈME DE CLÉMENT VI
TROISIÈME D'INNOCENT VI, TROISIÈME DE GRÉGOIRE XI

Les mss. de ces Vies ont été étudiés à propos de ceux qui contiennent l'Histoire ecclésiastique de Ptolémée de Lucques; cf. *supra*, p. 554. Il suffira de remarquer que *A* et *B* appartiennent à deux familles différentes; *A* contient une suite à Ptolémée depuis Jean XXII à Martin V, et *B* jusqu'à Paul IV. Baluze s'est servi de *A* pour son édition des *Vitae*, t. I, col. 235-236, 299-310, 357-360, 477-480. Muratori a imprimé les mêmes Vies que Baluze au t. III, 2e part., col. 546-547, 578-584, 608-609, 675-676, des *Rerum Italicarum scriptores*, d'après un ms. du chapitre cathédral de Padoue; cf. *supra*, p. 556.

Mgr L. Duchesne a imprimé au t. II, p. 486-496, du *Liber pontificalis*, des Vies de Benoît XII, Clément VI, Innocent VI et Grégoire XI, dont le texte est très voisin de celui des Vies de Baluze.

XIV

HUITIÈME VIE DE BENOIT XII

A = Bibliothèque de la ville de Tours, ms. 976, ancien Saint-Martin de Tours 162. Parchemin. Hauteur : 0^m240; largeur : 0^m178. 132 feuillets. Reliure : demi-reliure basane. *Fin du xive siècle ou début du xve.* — Ce ms. contient la chronique Martiniane, à laquelle un anonyme a ajouté une suite, empruntée en partie au *Cathalogus brevis* et aux *Flores chronicorum*

de Bernard Gui. L'auteur a ensuite inséré une finale à la Vie de Jean XXII : *Anno Domini MCCCXXXIIII papa Johannes obiit in Avinione, die quarta mensis decembris, que fuit dies dominica, littera dominicali currente B. pontificatus sui anno XIX. Vacavitque Sedes post mortem ejus diebus XVJ, et dominus Jacobus Furnerii, presbiter cardinalis tituli Sancte Prisce, magister in theologia, ordinis Cisterciensis, in papam est electus; elegit vocari Benedictus.* La finale de la Vie de Jean XXII n'est pas l'œuvre de l'auteur de la Vie de Benoît XII, par laquelle s'achève le ms. Elle doit être restituée à un continuateur de la Martiniane qui écrivait au début du règne de Benoît XII. On lit, en effet, dans le ms. *Aksburnam 290*, de la Laurentienne, fol. 59 v°, après *vocari Benedictus. Explicit cronica Martiniana. Deo gratias. Amen.* — Incipit : *Quoniam scire tempora. Desinit : elegitque Clemens sextus non solum vocaliter, sed realiter nominari. Explicit. Amen. Hec Martiniana reperta fuit in domo defuncti domini celerarii et restituta ad reponendum in libraria ecclesie beatissimi Martini Turonensis, etc. Reponatur in eadem libraria.* Cf. Collon, *Catalogue général des bibliothèques publiques de France*, t. xxxvii, p. 701.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5028. Papier. Hauteur : 0^m231; largeur : 0^m154. 192 feuillets. Reliure : demi-basane. xve siècle. — Même disposition que *A*. Desinit : *sed realiter nominari. Explicit.* 1601.

C = Bibliothèque nationale, ms. latin 4973, ancien Colbert 2460, Regius 3222. a. b. Papier. Hauteur : 0^m279; largeur : 0^m202. 251 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Même disposition que *A*. Le texte de la Vie de Benoît XII est incomplet, et se termine à : *qui in Ytalia vocantur fratres Armeni.* Suit une biographie très brève de Clément VII, écrite par une autre main. Après quoi de courtes Vies des papes jusqu'à Innocent VIII. Desinit : *malum habuisse ingressum.* Le ms. s'achève par le traité des droits de l'Empire et l'histoire des rois de France.

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Première famille. — *A* et *B* présentent les mêmes caractères. Ils peuvent dépendre du même ms.

Deuxième famille. — *C* a des passages qui lui sont propres. Ses variantes diffèrent totalement de celles de *A* et de *B*.

ÉDITION

Baluze a imprimé cette Vie d'après *C*. Il n'a eu connaissance de *A* qu'après l'achèvement de son ouvrage, ainsi que lui-même l'a noté dans le ms. latin 13730, col. 244; cf. *Vitae*, t. i, col. 239-244.

XV

DEUXIÈME VIE DE CLÉMENT VI, DEUXIÈME D'URBAIN V
ET DEUXIÈME DE GRÉGOIRE XI

Le ms. latin 4980, ancien Colbert 2770, Regius 4204. 6, est en parchemin. Hauteur : 0^m286; largeur : 0^m197. 362 pages. Reliure : veau. xve siècle. — Ce ms. contient les *Flores chronicorum* de Bernard Gui, auxquelles un compilateur a ajouté un certain nombre de Vies de papes empruntées à diverses chroniques, à celles de Werner de Bonn, en particulier. La Vie de Clément VI a une ressemblance caractéristique avec la troisième éditée par Baluze. Il se pourrait qu'elle dépendît en partie de celle-ci. La Vie de Grégoire XI, par laquelle s'achève la chronique, n'est conservée que dans un texte fort défectueux.

Baluze a imprimé les Vies de Clément VI et de Grégoire XI au t. I de ses *Vitae*, col. 265-280, 451-478.

XVI

SIXIÈME VIE DE CLÉMENT VI

Cette Vie est extraite du *Breviarium historiale*, œuvre d'un continuateur de Landolfo Colonna, qui acheva sa rédaction en 1428, après le 24 octobre. C'était un Français qui vécut à la cour pontificale et inséra, dans un des exemplaires de sa compilation, une addition curieuse relativement à la mission de Jeanne d'Arc et publiée par L. Delisle dans la *Bibliothèque de l'École des chartes*, t. XLVI (1885), p. 662-665.

L'auteur anonyme n'a pas fait une œuvre originale. Il a, semble-t-il, emprunté son texte à une continuation des *Flores chronicorum*, à partir des dernières années de Benoît XII jusqu'à Martin V. Cette continuation est représentée par le ms. 5033 de la Bibliothèque nationale de Paris.

A = Bibliothèque de la ville de Troyes, ms. 498 bis. Provient de Clairvaux. Papier. 216 feuillets. xve siècle. — C'est une continuation des *Flores chronicorum*, allant jusqu'à l'année 1416.

B = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 5033, ancien Colbert 4086, Regius 5950. 5. 5. Parchemin. Hauteur : 0^m230; largeur : 0^m160. 200 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Ce ms. contient l'édition des *Flores chronicorum*, finissant aux mots : *in presenti latius scribere distulimus longiorem narrationis seriem suo post tempore scribendorum*; cf. *supra*, p. 561. Puis, suit une continuation (fol. 157 v°), annoncée par une rubrique en lettres rouges : *Huc usque protenduntur Flores chronicorum fratris Guidonis, ordinis Predicatorum. Que secuntur sumpta sunt*

ex alia auctentica cronica. Cette chronique débute ainsi : *Tandem hic dominus Johannes papa XXII multis factis.* Desinit : *Nam arma militie nostre non sunt carnalia. Et sic finis. Deo gratias.* Le texte du *Breviarium historiale* correspond avec celui de ce manuscrit à partir des mots : *consequenter anno CCCXXXIII, mortuo Karolo rege* (fol. 158 r°).

C = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4943, ancien Colbert 1805, Regius 5222. 8, ancien *Jac.-Aug. de Thou*. Papier et parchemin. Hauteur : 0^m298; largeur : 0^m214. 258 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Le ms. contient le *Breviarium historiale*. Incipit : *Decet viros virtuosos.* Desinit : *Nam arma militie nostre non sunt carnalia*; puis, *Ad dominum Franciscum Chambon, serenissimi Francorum regis senatorem, opus hoc historiarum attinet.*

D = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4913. Provient de la bibliothèque de Le Tellier, archevêque de Reims. Parchemin. Hauteur : 0^m247; largeur : 0^m160. 180 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Au fol. 180 v°, un de ses possesseurs a écrit : *Ad me pertinet. Petrum Angoys.* Mêmes incipit et desinit que dans C. Après *carnalia* on lit : *Explicit cum magno labore. Sans départir. Breviarium historiarum.*

E = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4944, Reg. 5232, ancien Mazarin. Papier. Hauteur : 0^m318; largeur : 0^m216. 188 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Même incipit que dans C. Desinit : *pro istis et aliis bonis tandem premia suscepturus.* Au folio 188 r° on lit : *Ex libri fine connici potest qualis ystoriographus hic fuerit; nam ubi aliena, relator, ubi vero propria, iudex videri voluit ac Dei scrutator arcanorum.* Le ms. est complet.

F = Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 9670, ancien supplément latin 120, ancien *Melchisédech Thévenot* 108. Papier. Hauteur : 0^m300; largeur : 0^m215. 162 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Incipit : *Ipsi primo homini anno XV vite ejus natus est Caym.* Desinit : *Nam arma militie nostre non sunt carnalia. Explicit per me fratrem...* La phrase est inachevée, et les mots *Explicit per me fratrem* ont été barrés. — Le ms. est incomplet au début; il lui manque un feuillet.

G = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Ottoboni* 1758. Parchemin. Hauteur : 0^m354; largeur : 0^m235. 187 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Sur la feuille de garde : *Ex bibliotheca serenissimae Suaecorum reginae*, n. 296. S[caffale] vi, 4. — Mêmes incipit et desinit que dans C.

H = Rome, Bibliothèque Vaticane, *Vaticanus* 3757. Papier. Hauteur : 0^m310; largeur : 0^m218. 159 feuillets. Reliure : veau. xve siècle. — Mêmes incipit et desinit que C. Après *carnalia*, *Laus tibi Christe.* Ce manuscrit contient un texte fort intéressant sur Jeanne d'Arc que L. Delisle a édité; cf. art. cité, p. 662-665.

I = Bibliothèque Sainte-Geneviève de Paris, *Œ*, 327. La description de cet incunable, édité à Poitiers en 1479, a été donnée par M. Pellechet, *Catalogue des incunables de la Bibliothèque Sainte-Geneviève*, Paris, 1892,

p. 92. — Mêmes incipit et desinit que dans *C*. — Le titre de l'ouvrage est : *Incipit breviarium historiale, ut homines bonis preteritis discant vivere et malis exemplis sciant prava evitare*. Il s'achève ainsi : *Explicit tabula hujus libri, Pictavis impressi, prope Sanctum Hilarium, in domo cujusdem (sic) viri illustrissimi, canonici ejusdem beatissimi Hilarii, vigilia assumptionis Beate Marie, anno Domini MCCCCLXXIX, in quo equidem libro multa quam plurima continentur utilia, que studendo percepi poterint, quamobrem summopere vehementique animo indagimini ea que hoc in libro continentur. Amen.*

CLASSEMENT DES MANUSCRITS

Première famille. — *A* a des lectures particulières qui le distinguent des autres mss., mais qui sont sans importance.

Seconde famille. — *B* n'est pas le texte du *Breviarium historiale*, mais une continuation des *Flores chronicorum* dont la plus grande partie a été reproduite par le compilateur du *Breviarium*. Le texte même est très fautif.

Troisième famille. — *E* a des lectures très différentes de celles des autres mss. et qui lui sont propres.

Quatrième famille. — *C, D, E, F, G, H, I* appartiennent à la même famille, mais sont indépendants les uns des autres.

ÉDITION

Baluze (*Vitae*, t. 1, col. 317-322) s'est servi, sans doute, de *B*, et a reproduit ses lectures fautives.

XVII

DEUXIÈME, TROISIÈME ET QUATRIÈME VIES D'URBAIN V

Les mss., qui renferment ces Vies, ont tous été décrits. Il convient de remarquer qu'ils diffèrent les uns des autres et que, pour établir le texte de la deuxième Vie d'Urbain V, Baluze les a fondus en un seul tout ; cf. *Vitae*, t. 1, col. 399-414. A la décharge de l'illustre érudit, il faut dire qu'il ne paraît pas avoir connu l'existence du ms. latin 4931, *C*, de la Bibliothèque nationale de Paris. Albanès-Chevalier ont bien distingué les mss. de la deuxième Vie de ceux de la troisième, mais ils n'ont pas reconnu l'importance de ces mêmes mss. et ils ont introduit dans leurs textes des variantes qui devaient être rejetées en notes ; de même, ils ont fondu ensemble la troisième et la quatrième Vie qui appartenaient à deux chroniques différentes ; cf. *Actes anciens*, p. 39-49, 51-55. Les éditions de

Baluze et d'Albanès-Chevalier sont donc peu utilisables. M. Pourcher a édité le texte de la deuxième Vie d'après le ms. Méjanes 916; cf. *Manuscrit ou livre de Saint-Privat*, Saint-Martin-de-Boubaux, 1898. Ce ms., du xviie siècle, a une particularité intéressante. Page 385, après *congelata essent, me*, il ajoute le nom du chroniqueur *Vernero*.

Deuxième Vie. — *A* représente le texte de la chronique de Werner, tandis que *B* n'en contient qu'un remaniement fait par un continuateur. Les détails personnels à Werner ont été retranchés et le début de la Vie modifié.

Troisième Vie. — *A* et *D* sont plus corrects que *B* et *C*.

XVIII

SIXIÈME VIE D'URBAIN V

Bibliothèque nationale de Paris, ms. latin 4991 *A*, ancien Colbert 2835, Regius 4915. 3. Parchemin. Hauteur : 0^m342; largeur : 0^m229. 178 feuillets. Reliure : demi-basane. xve siècle. — Ce ms. renferme la chronique d'Aimeric de Peyrac qui se divise en quatre parties : 1° une chronique des papes depuis J.-C. jusqu'à Benoît XIII; 2° une chronique des rois de France; 3° une chronique des abbés de Moissac; 4° une chronique des comtes de Toulouse. Ce ms. est unique et très incorrect.

Baluze (*Vitae*, t. 1, col. 415-424) et Albanès-Chevalier (*Actes anciens*, p. 57-67) ont édité la Vie d'Urbain V, d'après le ms. de la Bibliothèque nationale de Paris.

APPENDICE III

Dans cet appendice on a groupé un choix de monnaies des papes d'Avignon, frappées à Sorgues et en Avignon. Les dessins ont été exécutés d'après les originaux qui existent dans les collections du Cabinet des médailles à Paris, du musée Calvet à Avignon et du cabinet du Vatican, ou d'après les ouvrages d'E. Martincri, *La zecca papale di Ponte della Sorgia*, Milan, 1907, et C. Serafini, *Le monete e le bolle plumbee pontificie del medagliere Vaticano*, t. I, Milan, 1911. Le classement des florins n'a rien de rigoureux. On pourra consulter, avec profit, sur ce point, M. de Castellane, *Observations sur le classement des premiers florins pontificaux du Comtat-Venaissin et d'Avignon*, dans *Revue numismatique*, IVe série, t. x (1906), p. 35-50. J'exprime mes remerciements très sincères à M. A. Blanchet et au commandeur Serafini qui m'ont fourni des moulages de certaines pièces. M. l'abbé J. Sautel a eu la très grande obligeance de faire des recherches au musée Calvet, à Avignon, et de m'adresser les empreintes des monnaies non cataloguées qui existent dans ce dépôt.

CLÉMENT V

1. — Gros (argent).

D. — CLEMENS : PAPA : QVINTVS. Buste du pape coiffé de la mitre, bénissant de la main droite et portant la croix de la gauche.

R. — Une croix, AGIM : TIBI : GRA : OMNIPOTENS : DE, légende extérieure.

Deux clefs croisées COMIT : VENASINI, légende intérieure.
Au centre, une croix pattée.

Musée Calvet, à Avignon; Serafini, tab. XI, n. 3; Martinori, n. 3.

2. — *Denier* (billon).

D. — CLES : PAPA : QVINT. Buste du pape coiffé de la mitre.

R. — Deux clefs croisées. COIT : VENASINI
Au centre, croix pattée.

Serafini, tab. XLVI, n. 15; Martinori, n. 4.

JEAN XXII¹

3. — *Gros* (argent).

D. — IOHES : PAPA : XXII COMIT VENASINI.

Dans le champ, le pape, coiffé de la mitre, assis sur un siège
flanqué de deux lions, bénissant de la main droite et tenant
une croix de la gauche.

R. — Croix, AGIM : TIBI : CRA : OMNIPOTENS DEVS.
Dans le champ, une croix fleuronée.

Cabinet des médailles, n. 2466 et 2467; Martinori, n. 8.

1. D'après M. Martinori (n. 6), Jean XXII aurait frappé un florin du type suivant :

D. — S. IOHA — NNES . b.

Figure en pied de saint Jean-Baptiste, tenant une croix de la main gauche et bénissant de la droite. Une paire de clefs liées et croisées en différend.

R. — Paire de clefs croisées et liées, COMES — VENSİ, paire de clefs liées et croisées. Dans le champ le lis de Florence; cf. aussi Serafini, tab. XI, n. 4.

4. — *Obolo* (billon).

D. — IOHES · PAPA · XXII, entre deux grénétis.

Au centre, tête du pape coiffé de la tiare.

R. — Croix, COMES : VENASIN, entre deux grénétis.

Collection A. Blanchet.

CLÉMENT VI

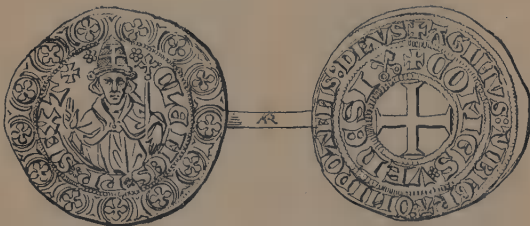
5. — *Florin* (or).

D. — · S. IOHA — NNES . B ·

Figure en pied de saint Jean-Baptiste, tenant une croix de la main gauche et bénissant de la droite. Une paire de clefs croisées et liées en différend.

R. — Une paire de clefs croisées, COMES — VENESI, une autre paire de clefs croisées. Dans le champ, le lis de Florence.

Cabinet du Vatican; Serafini, tab. XI, n. 13; Martinori, n. 9.

6. — *Gros* (argent).

D. — Sur le bord externe, des roses entourées d'un cercle, un grénétis, rosace, CLEMES, rosace, PP, rosace, SEXTX, rosace.

Au centre, buste du pape coiffé du trirègne, bénissant de la main droite et portant la croix dans la gauche.

R. — Croix, AGIMVS : TIBI : GRA : ONIPOTENS : DEVS, légende externe.

Croix, COMES, rosace, VENESI, une paire de clefs croisées, légende interne entre deux grénétis; dans le champ, une croix pattée.

Cabinet des médailles, n. 2468 et 2469.

7. — *Demi-gros* (argent).

D. — Rosace, CLEMENS, rosace, PP, rosace, SEXTV, rosace, un grénétis; au centre, buste du pape coiffé de la tiare, bénissant de la main droite et tenant la croix de la gauche.

R. — Croix, rosace, COMES, rosace, VENESINI, rosace; un grénétis; puis, dans le champ, une croix cantonnée d'une paire de clefs liées et croisées au 2.

Cabinet des médailles, n. 2470 et 2470^a; Serafini, tab. XI, n. 15.

8. — *Denier* (billon).

D. — Entre deux grénétis une paire de clefs croisées, CLEMES· PP· SEXTVS; dans le champ, buste du pape coiffé de la tiare, entre deux rosaces.

R. — Croix, rosace, COMES, rosace, VENESINI, rosace; dans le champ, une croix cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4.

Serafini, tab. XI, n. 16; Martinori, n. 13.

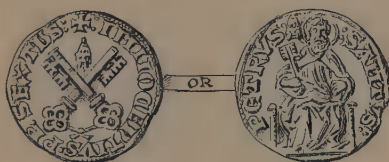
9. — *Obol* (billon).

D. — CLEMENS · PP · S.....; dans le champ, demi-buste du pape coiffé de la mitre.

R. — COMES : VENE.....; dans le champ, une croix cantonnée d'une paire de clefs liées et croisées au 2.

Martinori, n. 17.

INNOCENT VI

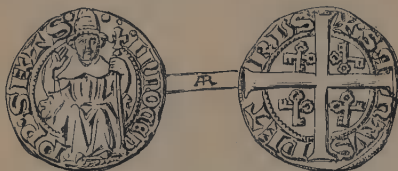

10. — *Florin* (or).

D. — Croix : INNOCENTIVS · PP. SEXTVS : Dans le champ, une paire de clefs liées et croisées, sommée du tirègne.

R. — : SANTVS : — PETRVS · Le pape nimbé, assis sur un trône, tenant dans la main droite une paire de clefs et dans la gauche un livre ; ayant une tiare en différend.

Serafini, tab. XI, n. 17.

11. — *Demi-gros* (argent).

D. — ... INNOCEN — PP · SEXTS · Au centre le pape, coiffé de la tiare, assis sur un trône flanqué de deux têtes de lion, bénissant de la main droite et tenant dans la gauche la croix.

R. — Croix SA — NTVS — PET — RVS. Dans le champ, une croix cantonnée de quatre paires de clefs croisées.

Cabinet des médailles, n. 2471.

12. — *Demi-gros* (argent), autre type.

D. — INNOCEN — · PP · SEXT ···· Au centre, le pape coiffé de la mitre, assis sur un trône flanqué de deux têtes de lion, bénissant de la main droite et tenant la croix dans la main gauche.

R. — Croix SA — NTVS — PET — RVS. Dans le champ, une croix cantonnée de quatre paires de clefs croisées.

Serafini, tab. XI, n. 18 ; Musée Calvet, à Avignon.

URBAIN V

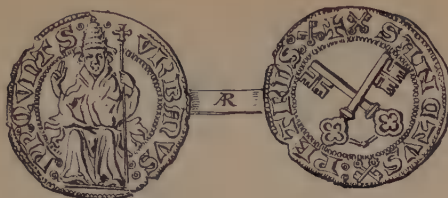

13. — *Florin* (or).

D. — S IOHA — NNES B. Figure en pied de saint Jean-Baptiste tenant une croix de la main gauche et bénissant de la droite. Une mitre en différend.

R. — Une paire de clefs croisées SANT — PETRII. Dans le champ le lis de Florence.

Musée Calvet, à Avignon ; Serafini, tab. XI, n. 24.

14. — Gros (argent), frappé à Avignon.

D. — VRBANVS : — : PP : QVNTS : Au centre, le pape coiffé du tiarègne, assis sur un trône, bénissant de la main droite et tenant une croix de la gauche.

R. — Une croix, une paire de clefs croisées SANCTVS, une paire de clefs croisées : PETRVS : une paire de clefs croisées. Dans le champ, deux clefs croisées et liées.

Cabinet des médailles, n. 2472 et 2473; Serafini, tab. XI, n. 30.

15. — Demi-gros (argent), frappé à Avignon.

D. : VRBANVS — : PP : QVNTVS : Au centre, le pape coiffé du tiarègne, assis sur un trône flanqué de deux têtes de lion, tenant la croix de la main gauche et bénissant de la droite.

R. — Croix : SANCTVS, paire de clefs croisées : PETRVS, paire de clefs croisées. Au centre, une croix cantonnée de quatre paires de clefs croisées.

Serafini, tab. XII, n. 1.

16. — Double-denier, frappé à Avignon.

D. — Une paire de clefs croisées VRBANVS : QVNTVS : dans le champ les lettres PVP sous le tiarègne.

- R. — Une croix : SANCTVS : PETRVS : dans le champ, une croix cantonnée d'une mitre au 1 et au 3, et d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4.

Cabinet des médailles, n. 2474 et 2475 ; Serafini, tab. XII, n. 2.

17. — *Obol* (billon), frappée à Avignon.

- D. — Une paire de clefs · VRB : PP : QVITS · Dans le champ, une mitre avec fanons.

- R. — Croix · SANT : PET : E : PAUL · Dans le champ, une croix pattée, cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4.

Serafini, tab. XII, n. 3.

18. — *Demi-gros* (argent), frappé à Rome.

- D. — · VRBANVS — PP : QVITS · Dans le champ, le pape, coiffé de la tiare, bénissant de la main droite et tenant la croix de la gauche, assis sur un siège flanqué de deux têtes de lion.

- R — Croix : FACTA, une paire de clefs croisées : IN ROMA, une paire de clefs croisées.

Serafini, tab. XI, n. 19.

GRÉGOIRE XI

19. — *Florin (or)*.

D. — S · IOHA — NNES · B · Dans le champ, figure en pied de saint Jean-Baptiste, tenant une croix de la main gauche et bénissant de la droite, avec une tiare en différend.

R. — Une paire de clefs croisées, SANT — PETRVS. Dans le champ, le lis de Florence.

Cabinet des médailles, n. 2465.

20. — *Florin (or)*, autre type.

D. — GREGORIV : PP. — rosace VNDECIMVS. Dans le champ, le pape coiffé de la tiare, assis sur un trône flanqué de deux têtes de lion, tenant la croix dans la main gauche et bénissant de la droite.

R. — Une croix : un croisillon : REGT : croisillon : VICIT : croisillon : IMPAT : Dans le champ, une croix fleuronée, cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4, et d'une rosace au 1 et au 3.

21. — Gros (argent).

D. — Une rosace GREGORV — : PP : VNDEC, une rosace. Dans le champ, le pape, coiffé de la tiare, bénissant de la main droite et tenant la croix de la gauche, assis sur un siège flanqué de deux têtes de lion.

R. — Une croix, une paire de clefs croisées : SANCTVS : une paire de clefs croisées : PETRVS : Dans le champ, une paire de clefs croisées et liées.

Cabinet des médailles, n. 2477, 2478 et 2478 bis; Serafini, tab. XII, n. 19.

22. — Double-denier.

D. — Une paire de clefs croisées. GREGORIVS : VNDEC : Dans le champ, sous une mitre, les deux lettres P surmontées d'une rosace.

R. — Croix : SANCTVS : PETRVS : Dans le champ, une croix pattée, cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4, et d'une mitre au 1 et au 3.

Serafini, tab. XII, n. 20.

CLÉMENT VII

23. — *Florin* (or).

D. — Croix, CLEMENS · PP · SEPTIMS · Dans le champ, le trirègne, entre deux paires de clefs croisées.

R. — Croix · SANCTVS · PETRVS · ET · PAVLVS · Dans le champ, une paire de clefs croisées et liées.

Cabinet des médailles, n. 2489; Serafini, tab. XIV, n. 20; Musée Calvet, à Avignon.

24. — *Florin* (or), autre type.

D. — CLEMENS PP SETIVS. — Dans le champ, écusson avec la croix de Genève sous le trirègne.

R. — S : PETRVS — APOSTOLS. Dans le champ, le pape nimbé coiffé du trirègne, assis sur un siège, tenant une clef dans la main droite et un livre dans la gauche.

Musée Calvet, à Avignon.

25. — *Gros* (argent).

D. — · CLEMENS — : PP : SETWVS · Dans le champ, le pape coiffé du trirègne, assis sur un siège flanqué de deux têtes de lion, bénissant de la main droite, et tenant la croix de la gauche.

R. — Une croix, une paire de clefs croisées : SANCTVS, une paire de clefs croisées : PETRVS une paire de clefs croisées. Dans le champ, une paire de clefs croisées et liées, surmontées de l'écusson du pape.

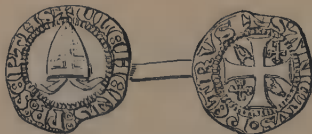
Serafini, tab. XIV, n. 22.

26. — *Double-denier*.

D. — Une paire de clefs croisées, · CLEMENS : SEPTIMVS : Dans le champ, sous une tiare, les lettres PP.

R. — Une croix : SANCTVS : PETRVS : Dans le champ, une croix pattée, cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4, et d'une tiare au 1 et au 3.

Cabinet des médailles, n. 2489^a; Serafini, tab. XIV, n. 24.

27. — *Obole* (billon).

D. — Une croix CLEMENS : PP : SEPTIMS. Dans le champ, une tiare sous laquelle se trouve une petite rose avec la croix.

- R. — Une croix SANTVS · PETRVS. Dans le champ, une croix pattée, cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4, et d'une tiare au 1 et au 3.

Serafini, tab. XIV, n. 25.

BENOIT XIII

28. — *Florin (or).*

- D. — BENEDITVS · PP. — TREDECIMVS. Dans le champ, sous le tirègne, l'écusson de Pierre de Luna.
- R. — Une croix : SANTVS : PETRVS : ET : PAVLVS Dans le champ, une paire de clefs croisées et liées, surmontée d'un croissant.

Cabinet des médailles, n. 2479; Serafini, t. XV, n. 1.

29. — *Gros (argent).*

- D. — BENEDICTVS — PP. — TREDECIMVS. Dans le champ, le pape coiffé de la tiare, assis sur un siège flanqué de deux têtes de lion, bénissant de la main gauche et tenant la croix de la droite.
- R. — Une croix : SANTVS : PETRVS : ET : PAVLVS : Dans le champ, deux clefs croisées et liées.

Serafini, tab. XV, n. 2.

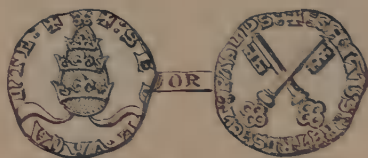
30. — *Double-denier.*

D. — Une paire de clefs croisées : BENEDICTVS : PP : XIII : Dans le champ, sous la tiare, les lettres P P séparées l'une de l'autre par un croissant.

R. — Un croissant : SANCTVS : PETRVS. Dans le champ, une croix pattée, cantonnée d'une paire de clefs croisées au 2 et au 4, et d'une mitre au 1 et au 3.

Serafini, tab. XV, n. 3.

Monnaie du siège vacant, frappée en 1394 ?

31. — *Florin (or).*

D. — Croix : SED-L· VACANTE : croix. Dans le champ, le trirègne sommé d'une paire de clefs croisées.

R. — Croix : SANTVS : PETRVS : ET PASLVS : Dans le champ, deux clefs croisées.

Cabinet des médailles, n. 2476 ; Serafini, tab. XIV, n. 28.

ERRATA ET ADJUNCTA

- Page 88, variante 1 : au lieu de *vingita*, lisez *viginti*.
- 159, ligne 16 : au lieu de *castro*, lisez *Castro*.
- 170, ligne 20 : au lieu de *castro*, lisez *Castro*.
- 174, ligne 2 : au lieu de *cgstro*, lisez *Castro*.
- 174, ligne 13 : après *Predicatorum*, mettez une virgule.
- 190, ligne 9 : au lieu de *castro*, lisez *Castro*.
- 219, ligne 15 : après *nota*, mettez un trait d'union.
- 225, variante 3 : biffez *lege septem*.
- 225, variante 8 : au lieu de *unem ain*, lisez *une main*.
- 276, ligne 20 : après *ferens* au lieu de *,*, mettre une virgule.
- 319, ligne 1 : au lieu de *turbatione*, lisez *turbationes*.
- 319, ligne 2 : après *regio*, mettez un trait d'union.
- 325, ligne 25 : retournez l'*m* de *quam* et liez *quam* à *plures*.
- 344, ligne 12 : au lieu de *elevavit*, lisez *relevavit*.
- 358, ligne 12 : mettre une virgule après *tribulationibus*.
- 363, ligne 1 : au lieu de *8 junii*, *lege 9*, lisez *7 junii*.
- 405, ligne 9 : au lieu de *tudentium*, lisez *studentium*.
- 405, ligne 10 : au lieu de *piscopatum*, lisez *episcopatum*.
- 412, ligne 25 : au lieu de *perspicatissimi*, lisez *perspicacissimi*.
- 477, ligne 10 : au lieu de *obstaculi*, lisez *obstaculis*.
- 486, ligne 34 : au lieu de *pratem*, lisez *partem*.
- 513, ligne 4 : après *con*, mettez un trait d'union.
- 542, ligne 8 : au lieu de *et, tamen*, lisez *et tamen*.
- 556, Carini signale l'existence, à la bibliothèque Santa-Cruz de Valladolid, d'un manuscrit du *xive* siècle contenant l'*Historia ecclesiastica* de Ptolémée de Lucques, sans indiquer l'*explicit*. Aussi ignore-t-on si la *Vie* de Clément V y est incluse; cf. I. Carini, *Gli archivi e le biblioteche di Spagna*, Palermo, 1884, p. 269-270.
- 578, ligne 6 : au lieu de *Benoît XII*, lisez *Clément VI*.

INDEX

RERUM NOTABILIMUM, LOCORUM ET PERSONARUM

A

Abruzium (*les Abruzzes*, Italie), 42.
 Achaya (*Morée*), 26, 27, 40, 49; — princeps, v. Joannes.
 Achon (*Saint-Jean-d'Acre*), 69, 96, 99.
 Ademarius Roberti, card., 243, 278, 290.
 Adulphus de Marka, comes Clevensis, episcopus Monasteriensis, episcopus Coloniensis, 337, 342, 353.
 Advocati curiam romanam sequentes, 378.
 Æduenses episcopi, v. Petrus de Barriera, Petrus Bertrandi, Raynaldus Maubernart.
 Ægidius Alvarus Albornotius, archiepiscopus Toletanus, card., 256, 270, 286, 295, 310, 311, 338, 344, 345, 362, 363, 388, 401.
 Ægidius Aycelini, archiepiscopus Rothomagensis, 19; — de Monteacuto, episcopus Morinensis, card., 327, 441.
 Ægidius de Columna, archiepiscopus Bituricensis, 2.
 Ægidius, O. F. P., patriarcha Graden-sis, 65.
 Ægidius Rigaudi, abbas S. Dionysii, O. S. B., card., 256, 286, 295.
 Agennensis (*Agen*, Lot-et-Garonne), civitas, 60, 65, 91, 326; — dioecesis, 326; — episcopatus, 139, 155, 170, 173, 186.
 Agennesium (*Agenais*), 65, 97.
 Agnus Dei, 28.
 Alamannia (*Allemagne*), 22, 34, 37, 42, 82, 83, 132, 199, 201, 297, 303, 305, 306, 315, 318, 331, 334-338, 340, 356, 387, 422, 466, 474, 500, 520, 530, 531, 548-550.
 Allassacum (*Allassac*, Corrèze), 141, 163, 193.

Albanensis (*Albano*, Italie) episcopus 281; — v. Anglicus Grimoardus, Beraudus de Gotho, Helias Talayrandi de Petragoris, Leonardus Patrassus, Nicolaus de Brancaciis.
 Albaroca (*Auberoche*, Dordogne), 292.
 Albertus I, imperator, 11, 14, 29, 64.
 Albertus I, comes Hollandiae, 338.
 Albertus Scotus, 85.
 Albiensis (*Albi*, Tarn), civitas, 117; — dioecesis, 141, 162, 163; — episcopatus, 138, 155, 170, 173, 186; — episcopus, 138, 153 et v. Bertrandus de Bordis, Guillelmus Curti, Pictavinus de Montesquiuo.
 Albigesium (*l'Albigeois*), 67, 139, 156.
 Alboinus de Scala, 83, 86.
 Alcobacia (*Alcobaça*, Espagne), monasterium de, 159, 190.
 Alexandria (*Alexandrie*, Afrique), 357, 386, 387.
 Alexandria (*Alessandria*, Italie), 83, 508.
 Alexandrinensis patriarcha, v. Humbertus, dalphinus Viennensis.
 Algarbium (*Algarve*), regnum, 159, 170, 173, 190.
 Algezirensis (*Algésiras*, Espagne), episcopatus, 249.
 Almaria (*Almeria*, Espagne), 35.
 Alogitus de Fabriano, 290.
 Alperuche, societas Avinionensis, 338.
 Alphonsus IV, rex Aragonum, 26, 28, 32, 35, 62, 92, 220.
 Alphonsus XI, rex Castellae, 126, 128, 202, 211, 225, 230, 249, 294, 548.
 Alsatia (*Alsace*), 356.
 Altissiodorensis, v. Autissiodorum.
 Alverniae (*Auvergne*), dalphinus, 14.
 Alziarius, comes Ariani, canonizatus, 370, 389, 390.

- Amadius de Baucio, 345.
Ambianenses, cives, 291.
Ambianensis (*Amiens*, Somme), civitas, 513; — episcopus, v. Joannes de Grangia.
Ambrosius de Vicecomitibus, 388.
Amedeus V, comes Sabaudiae, 84; — VI, 358, 364, 387, 388, 420, 474, 485, 491; — VII, 510.
Amedeus de Saluciis, electus Valentinsis, card., 490, 538, 540.
Amelius de Lautreco, O. S. A., episcopus Convenarum, card., 493.
Amira (Espagne), 40.
Anagnia (*Anagni*, Italie), 428, 442, 448, 449, 451, 454, 458, 464, 470, 519, 521.
Anconitani (*Ancona*, Italie), cives, 402.
Andeliacum (*les Andelys*, Eure), 108.
Andreas, vir Joannae reginae Siciliae, 243, 244, 249, 250, 265, 266, 280, 283, 285, 294, 544, 547.
Andreas Ghini, de Florentia, episcopus Tornacensis, card., 264, 278-280, 290.
Andriae (*Andria*, Italie), dux, 365.
Androinus de Rocha, abbas Cluniacensis, card., 257, 324, 327, 337, 345, 350, 353, 396, 400.
Andronicus II, imperator Constantinopolitanus, 26.
Anglia (*Angleterre*), 20, 21, 34, 42, 47, 114, 133, 475, 482, 531; — rex, v. Eduardus I, II et III, Richardus.
Anglicus Grimoardi, episcopus Avinionensis, card., 351, 359, 365, 387, 388, 393, 395, 399, 406, 441.
Anibaldus de Anibaldis, romanus, 87.
Anibaldus Gaytanensis, de Ceccano, archiepiscopus Neapolitanus, card., 142, 167, 242, 247, 254, 264, 276, 543, 545, 549.
Aniciensis (*le Puy*, Haute-Loire), dioecesis, 338; — episcopus, 138, 153, 184, 262, 274; — v. Bernardus de Castaneto, Petrus Girardi.
Anicissa (Italie), 47.
Antonius de Fisiraco, rector Laudi, 83.
Antwerpia (*Anvers*, Belgique), 532.
Apostatis, constitutio de, 235.
Appamiarum (*Pamiers*, Ariège), dioecesis, 206, 223; — episcopus, v. Arnaldus de Villamuro, Benedictus XII, Pontius de Villamuro.
Aptensis (*Apt*, Vaucluse), civitas, 351, 389.
Apuliae, v. Siciliae.
Aquensis (*Aix-en-Provence*, Bouches-du-Rhône), archiepiscopus, v. Guilelmus de Mandagoto, Petrus de Prato; — civitas, 117, 137, 153, 169, 172; — provincia, 123, 337.
Aquensis (*Dax*, Landes), episcopus, v. Petrus Iterii.
Aquila (*Aquila*, Italie), 486.
Aquisgrani (*Aix-la-Chapelle*, *Aachen*, Prusse), civitas, 32, 38, 65, 82, 246, 307, 466, 545, 546.
Aquitania (*Aquitaine*), ducatus, 129, 132, 198, 267, 325, 326, 358, 371, 384, 395, 399, 418; — dux, v. Eduardus.
Aragoniae (*Aragon*), regnum, 72, 140, 159, 170, 173, 189; — reges, v. Alphonsus IV, Jacobus II, Joannes I, Petrus IV.
Arausicensis (*Orange*, Vaucluse), episcopus, v. Petrus Didaci.
Arbi (*Derby*), comes, 291, 292.
Archipresbyter, v. Arnaldus de Servola.
Arculeder, 232.
Arelatensis (*Arles*, Bouches-du-Rhône), archiepiscopus, 215 et v. Arnaldus de Falgueriis, Petrus de Croso, Petrus de Pratis; — civitas, 310, 407, 464, 487; — ecclesia, 207.
Aretium (*Arezzo*, Italie), 47, 239.
Argentina (*Argenta*, Italie), civitas, 231.
Argentina (*Strassburg*, Allemagne), 318, 336.
Ariani (*Ariano*, Italie), comes, v. Alziarius.
Arimino (*Rimini*, Italie), domini de, 345.
Armachanus (*Armagh*, Irlande) episcopus, v. Richardus de Fitz-Ralph.
Armaniacci (*Armagnac*), comes, v. Bernardus, Joannes.
Armeni, 40, 221, 238, 390.
Armenia (*Arménie*), regnum, 38; — rex, 238.
Arnaldus de Auxio, episcopus Pictavensis, card., 57, 74, 103.
Arnaldus de Cantalupo, electus Burdigalensis, card., 25, 55, 61, 92.

- Arnaldus de Falgueriis, archiepiscopus Arelatensis, card., 38, 41, 46, 56, 69, 99.
- Arnaldus Novelli, abbas Fontisfrigidi, card., 38, 56, 69, 99, 226.
- Arnaldus de Oza, 152, 183.
- Arnaldus de Pelagrua, card., 25, 32, 55, 61, 66, 92, 97.
- Arnaldus de Servola, dictus archipresbyter de Verinis, 321, 336, 337, 345, 356.
- Arnaldus de Via, card., 138, 155, 169, 173, 185, 201.
- Arnaldus de Villamuro, episcopus Ap-pamiarum, card., 256, 286, 295, 332.
- Arnaldus de Yspania, senescallus Car-cassonensis, 410.
- Arnoldus de Horn, episcopus Trajec-tensis et Leodiensis, 523, 529, 530.
- Artesii (*Artois*), comitatus, 357, 532.
- Arturus II, dux Britanniae, 2.
- Asia minor (*Asie Mineure*), 549.
- Asperomonte (*Apremont*, Meuse), do-minus de, 123.
- Assisium (*Assisi*, Italia), 388.
- Astensis (*Asti*, Italia), civitas, 38, 43, 69, 83, 86.
- Athenae (*Athènes*, Grèce), 40; — dux, 239.
- Atrebatensis (*Artois*), comes, v. Rober-tus; — comitissa, 112, 122, 136.
- Atrebatensis (*Arras*, Pas-de-Calais), ecclesia, 287; — episcopus, v. Cle-mens VI, Petrus Bertrandi junior.
- Atzo de Corrigia, 239.
- Audientia causarum sacri palatii, 343, 367.
- Auditores causarum sacri palatii, v. Guillelmus Noelleti, Petrus Flan-drini, Petrus de Vernhio.
- Auditores litterarum contradictarum, 212.
- Audoinus Alberti, episcopus Magalo-nensis, card., 309, 384, 395, 396, 399, 400.
- Augustensis (*Augsburg*, Bavière), epis-copus, 307, 332.
- Augustini, ordo sancti, 201.
- Aureliaci (*Aurillac*, Cantal), 318.
- Aurelianensis (*Orléans*), ducatus, 316, 335; — dux, v. Philippus; — epis-copus, v. Bertoldus de Sancto Diony-sio, Nicolaus Grosparmi, Petrus de Morneio.
- Austriæ (*Autriche*), duces, v. Leopoldus, Radulphus.
- Autissiodorensis (*Auxerre*, Yonne), civi-tas, 338; — dioecesis, 14; — episcopus, v. Helias Talayrandus, Petrus de Bellapertica, Petrus de Croso, Petrus de Gressibus, Petrus de Morneio, Petrus de Mortuomari.
- Auvernia (*Auvergne*), 346.
- Auxitanensis (*Auch*, Gers), archiepiscopus, v. Joannes Flandrini.
- Avellini (*Avellino*, Italia), comes, 333.
- Avenio (*Avignon*, Vaucluse), civitas, 15, 20, 31-33, 35, 36, 55-57, 66, 67, 69, 70, 74, 75, 97-99, 103, 117, 123, 137, 138, 141, 146, 153, 154, 160, 162, 164, 168, 171-174, 177-180, 184, 185, 189, 192, 195, 197, 200, 201, 205, 210, 213, 229, 241, 242, 252-254, 258, 267, 268, 283, 284, 297, 304, 310, 323, 329, 333, 339, 340, 349, 355, 375, 440, 477, 485, 544, 549; — Beata Maria de Dompnis (*N.-D. des Doms*), 168, 209, 215, 232, 239, 261, 272, 288, 342, 382, 393, 518, 539, 550; — B. M. de Miraculis (*N.-D. du Miracle*), ca-pella, 334; — Campus Floritus (*Champ fleuri*), coemeterium, 252, 268, 284, 334; — Coelestinorum (*les Célestins*), coenobium, 498, 518; — currateria (*carrière*), 213; — muri, 328, 336, 405; — ordinis trarum Minorum, coenobium, 219; — ordinis fratrum Praedicatorum, 15, 168, 202, 210, 223, 226, 246, 263, 276, 289; — pestis, 506, 547; — pons, 271, 287, 314; — S. Desiderii (*Saint-Didier*), ecclesia, 333, 339; — S. Martialis (*Saint-Martial*), coe-nobium, 517; — S. Petri (*Saint-Pierre*), ecclesia, 259, 337, 338, 549; — S. Trinitatis (*Trinité*), hospitale, 333, 339.
- Avenio, palatium pontificale, 197, 212, 216, 220, 222, 223, 232, 257, 263, 271, 287, 293, 376; — audientia causarum sacri palatii, 287, 293; — audientia litterarum contradicta-rum, 287; — capella Benedicti XII, 287; — capella Clementis VI, 287, 293; — consistorium, 287; — turris S. Michaelis, 287, 293.

Aversana (*Aversa*, Italiae), civitas, 244, 265, 266, 282, 283, 401, 544.
 Avinionensis, episcopus, 52, 212, 351, 518 et v. Anglicus Grimoardus, Fayditus de Agrifolio, Jacobus de Via, Joannes XXII.
 Avis (*Avis*), ordo de, v. Joannes I, rex Portugaliae.
 Aymaricus de Duchelo, 410.
 Aymericus de Castrolucii, episcopus Carnotensis, card., 242, 243, 264, 278, 281, 290.
 Aymericus de Manhaco, episcopus Parisiensis, card., 490.
 Aymoneus, comes de Pictavo, 292.

B

Bacellum (*Orbetello*, Italiae), 441.
 Bajonensis (*Bayonne*, Basses-Pyrénées), civitas, 114, 115, 118, 202.
 Balduinus, advocatus, 126, 127.
 Balduinus II, imperator Constantinopolitanus, 49.
 Balduinus, archiepiscopus Treverensis, 245, 307, 545.
 Baldus, de Perusio, 460.
 Balneoregensis (*Bagnorea*, Italiae), diocesis, 389; — episcopus, 367.
 Baptista de Vico, 464.
 Barensis (*Bari*, Italiae), archiepiscopus, v. Urbanus VI; — civitas, 491.
 Barnabo de Vicecomitibus, 339, 353, 356, 362, 384-388, 395-396, 399, 400, 402, 406, 420, 464, 495.
 Barrensis (*Bar*), dux, 123, 474.
 Bartholomaeus de Prinhano, v. Urbanus VI.
 Basilea (*Bâle*, Suisse), 317, 335, 336, 338.
 Baucii seu Bausii (*les Baux*, Bouches-du-Rhône), castrum, 333, 410, 514; — comites, v. Amadius, Raymundus.
 Bavariae (*Bavière*), dux, v. Henricus, Ludovicus.
 Beatae Mariae Deauratae (*La Daurade*, Toulouse) ecclesia, v. Bernardus de Maloduino.
 B. M. de Dompnis, v. Avinio.
 B. M. de Uzesta (*Uzeste*, Gironde), ecclesia, 58, 77, 105.
 B. M. Villaenovae (*Villeneuve*, Gard), ecclesia collegiata, 201.

Bedeosco (*Bédouès*, Lozère), 376.
 Begardi (*Bégards*), haeretici, 117.
 Beguinae (*Béguines*), 120, 178.
 Beguini (*Béguins*), 146, 166.
 Bellemarinus, rex Saracenorum, 294.
 Bellicadrum (*Beaucaire*, Gard), civitas, 506; — senescallia, 487; — senescallus, 410.
 Bellifortis (*Beaufort*), comes, 272, 278.
 Bellum, dictum Centum annorum, 198, 199, 205, 237, 242, 247, 250, 263, 267, 276, 284, 291-293, 296, 305, 311, 314, 316, 324, 325, 333-339, 344, 358, 371, 375, 376, 381, 384, 395, 413, 416, 418, 543, 545-547.
 Belvacensis (*Beauvais*, Oise), civitas, 2; — episcopus, 112, 135 et v. Joannes de Dormannis.
 Benedicti, ordo sancti, 140, 202, 204, 206, 214, 225, 228, 236, 277, 413.
 Benedictus XI, papa, 89, 90.
 Benedictus XII, papa, antea Jacobus Furnerii, episcopus Mirapiscensis et Appamiarum, card., 117, 142, 167, 168, 176, 195-241, 257, 263, 274, 275, 277, 543.
 Beneventum (*Benevento*, Italiae), 230.
 Beraldus de Marcolio, 14, 15.
 Beraudus de Gotho, pater Clementis V, 54, 59, 89.
 Beraudus de Gotho, archiepiscopus Lugdunensis, card., 1.
 Berengarius Fredoli, senior, episcopus Biterrensis, card., 25, 55, 61, 92, 154, 185.
 Berengarius Fredoli, junior, episcopus Biterrensis, card., 48, 57, 74, 103.
 Bernardinus de Polenta, 291.
 Bernardus de Albia, Ruthenensis episcopus, card., 206, 212, 231, 238, 245, 280.
 Bernardus VI, comes Armaniacy, 112; — VII, 508.
 Bernardus de Bosqueto, archiepiscopus Neapolitanus, card., 368.
 Bernardus de Castaneto, episcopus Aniciensis, card., 138, 143, 153, 184.
 Bernardus, comes Convenarum, 74.
 Bernardus Deliciosi, de Montepesulano, 117.
 Bernardus de Garvis, card., 38, 56, 69, 99.

- Bernardus de Maloduino, prior B. M. Deauratae, 408.
- Bernardus Rascacii *seu* Rascacii, miles Avinionensis, 328, 333.
- Bernardus de Sala, 449.
- Bernardus de Turre, card., 243, 278, 289.
- Berthonorium (*Bertinoro*, Italie), 345.
- Bertoldus de S. Dionysio, episcopus Aurelianensis, 7.
- Bertrandus de Bidossio, 345.
- Bertrandus de Bordis, episcopus Albiensis, camerarius, card., 38, 56, 69.
- Bertrandus de Chanaco, patriarcha Jerosolimitanus, card., 493, 538, 539, 541.
- Bertrandus de Claykin *seu* Claquino, 370, 386.
- Bertrandus, episcopus Convenarum, sanctus, 65, 97.
- Bertrandus de Cosnaco, O. S. A., episcopus Convenarum, card., 417.
- Bertrandus de Deucio, archiepiscopus Ebredunensis, card., 206, 211, 212, 230, 231, 238, 250, 264, 267, 280, 332, 339.
- Bertrandus de Gotho, v. Clemens V.
- Bertrandus de Gregiis, 408.
- Bertrandus Latgerii, O. F. M., episcopus Glandetensis, card., 417, 441, 449, 450.
- Bertrandus de Montefaventio, card., 138, 154, 184, 200, 211, 237, 263, 275.
- Bertrandus de Pelajano, abbas S. Severi de Bigorra et Montis Olivi, card., 408.
- Bertrandus de Pojeto *seu* de Poujeto, card., 138, 154, 176, 184, 237, 238.
- Bertrandus Ruffi, card., 163.
- Bertrandus de Turre, O. F. M., archiepiscopus Salernitanus, card., 141, 153, 163, 170, 193.
- Bertrandus de Veyraco, 443.
- Bertucatus de Lebreto, 410.
- Bethunia (*Béthune*, Pas-de-Calais), 127.
- Bisuntinus (*Besançon*, Doubs), archiepiscopus, v. Guillelmus de Vergeyo.
- Biterrensis (*Béziers*, Hérault), civitas, 20, 91, 97, 117; — dioecesis, 142, 166; — episcopus, v. Berengarius Fredoli, junior et senior.
- Bituricensis (*Bourges*, Cher), civitas, 3, 20, 62, 313; — archiepiscopus, 186-188 et v. Ægidius de Columna, Petrus de Stagno, Reginaldus la Porta; — comes, v. Joannes.
- Blancha de Borbonio, uxor Petri regis Castellae, 311-313.
- Blancha, de Britannia, uxor Roberti Atrebatensis comitis, 13.
- Blancha, uxor comitis Ebroicensis, 18.
- Blancha, uxor Eduardi I regis Angliae, 6.
- Blancha, uxor Karoli IV regis Francorum, 108, 136.
- Blancha, uxor Philippi VI regis Francorum, 253.
- Boemundus, episcopus Treverensis, 339.
- Bohemia (*Bohême*), 26, 33, 37, 69, 297, 315, 334, 337, 369; — reges, v. Joannes, Karolus, Wenceslaus.
- Bolbonense (*Boulbonne*, Haute-Garonne), monasterium, 195, 197, 210, 226; — abbas, v. Guillelmus Curti.
- Bolena (*Bollène*, Vaucluse), 538.
- Boloniensis (*Boulogne-sur-Mer*, Pas-de-Calais) civitas, 10, 12, 14, 29; — comes, 242 et v. Gaucherius de Castellione.
- Bona de Borbonio, comitissa Sabaudiae, 510, 511.
- Bonconventum (*Buonconvento*, Italie), 51, 88.
- Bonifacius, de Donayratice comes, 145.
- Bonifacius VIII, papa, 26, 49, 55, 59-61, 76, 81, 89, 92, 245, 279, 290, 305, 365, 388, 544; — processus, 30, 35, 36, 39, 56, 67, 70, 99, 100.
- Bonifacius IX, papa, antea Perrinus de Thomasellis, 504, 505.
- Bononia (*Bologna*, Italie), civitas, 25, 26, 29, 33, 35, 47, 52, 83, 85, 86, 176, 196, 237, 249, 322, 339, 364, 365, 388, 393, 396, 400, 421, 424; — collegium, 364; — comitatus, 294; — studium, 364; — v. Guillelmus Noelleti.
- Bonusfons (*Bonnefond*, Haute-Garonne), monasterium, 74.
- Borbonii (*Bourbon*), dux, 311 et v. Jacobus.
- Brabantiae (*Brabant*), ducatus, 357; — ducissa, v. Joanna; — dux, v. Joannes III, Wenceslaus.

- Brabantini, 294, 531.
 Bracharensis (*Braga*, Espagne), archiepiscopus, v. Guillelmus de Guardia.
 Brandeburgensis (*Brandebourg*), marchio, 248, 256, 546 et v. Sigismundus.
 Bregeryacum (*Bergerac*, Dordogne), 292.
 Brennae (*Brienne*, Aube), comes, 40.
 Bretigniaci (*Brétigny*, Oise), pax de, 325.
 Brigida, de Suecia, 392, 402.
 Briocensis (*St-Brieuc*, Côtes-du-Nord), episcopus, v. Hugo de Montelegum.
 Britanniae (*Bretagne*), ducatus, 135, 291-293, 358; — dux, v. Arturus II, Joannes II et V, Karolus de Blesis.
 Brixia (*Brescia*, Italia), 84-86.
 Brixienenses, cives, 40, 41, 69, 85.
 Brugiensis (*Bruges*, Belgique), civitas, 136, 338, 340.
 Brundisium (*Brindisi*, Italia), 67, 98.
 Bruxella (*Bruxelles*, Belgique), 319, 335.
 Bunnensis (*Bonn*, Allemagne), civitas, 246, 307, 340, 396, 545.
 Burdegalesis (*Bordeaux*, Gironde), archiepiscopus, 187, 188 et v. Arnaldus de Cantalupo, Clemens V; — civitas, 3, 5, 12, 15, 24, 52, 54, 55, 60, 62, 65, 81, 90, 93, 97, 267, 293, 314-317; — ecclesia, 89, 90; — provincia, 162.
 Burdegalesium (*Bordelais*), 65.
 Burgari (*Burgaro*, Italia), castrum, 145.
 Burgarutius de Mathelica, 290.
 Burgensis (*Burgos*, Espagne), episcopus, 386.
 Burgundia (*Bourgogne*), 18, 342, 357; — dux, v. Philippus et 2, 3, 10, 13, 49, 78, 108, 116, 119, 120, 121, 128.
 Burlatum (*Burlats*, Tarn), ecclesia collegiata, 139, 156, 188.
 Buzetum (*Buzet*, Haute-Garonne), 74.
- C**
- Cadomum (*Caen*, Calvados), 291.
 Caesaraugustanus (*Zaragoza*, Espagne) archiepiscopatus, 140, 159, 170, 173, 189; — archiepiscopus, v. Guillelmus de Agrifolio, senior.
 Calabriae (*Calabre*), ducatus, 42, 483; — dux, v. Joannes.
 Calatravensis (*Calatrava*), ordo, 140, 159, 190.
 Calesium (*Calais*, Pas-de-Calais), 247, 267, 284, 291, 336, 547.
 Calesium (*Chalais*, Dordogne), monasterium, v. Petrus Olerii.
 Camaldulensis (*Camaldoli*, Italia), eremus, 373.
 Cambolitum (*Camboulit*, Lot), 141, 163, 193.
 Cameracensis (*Cambrai*, Nord), civitas, 199, 225, 520; — episcopus, 532 et v. Clemens VII, Petrus de Mirapicio, Philippus de Marrigniaci.
 Camerarius pontificalis, v. Bertrandus de Bordis, Franciscus de Conzié, Petrus de Croso.
 Campania (*Campanie*, Italia), comitatus, 230, 429; — rector, v. Honoratus Gaytani.
 Cancellarius Franciae, v. Ægidius Ayselini, Clemens VI, Joannes de Dormannis, Petrus de Foresta, Petrus de Reblayo, Stephanus de Suisiaco.
 Canis de Scaldis, 83, 86.
 Cantuariensis (*Canterbury*, Angleterre), episcopus, v. Simon de Langam, Simon de Suberia.
 Capellani Sedis apostolicae, 230, 233.
 Capistagnum (*Capestang*, Hérault), 314.
 Capitolum, v. Roma.
 Caprosia (*Chevreuse*, Seine-et-Oise), 13.
 Caramanho (*Caraman*, Haute-Garonne), vicecomes de, 410.
 Carcassonensis (*Carcassonne*, Aude), civitas, 67, 97, 117, 130, 162, 314, 407; — dioecesis, 140, 206; — episcopus, v. Stephanus Alberti; — senescallus, 487 et v. Arnaldus de Yspania.
 Carcassesium (*Le Carcassais*), 139, 156.
 Carcolium (*Carlisle*, Angleterre), 6.
 Carinthiae (*Kärnten*, Autriche), dux, 82.
 Carnotensis (*Chartres*, Eure-et-Loir), episcopus, v. Aymericus de Castrolucii, Guillelmus Amici, Petrus de Capis.
 Carobertus, rex Hungariae, 175.
 Carpentoratense (*Carpentras*, Vaucluse), conclave, 59, 77, 105, 107.
 Carpentoratensis, civitas, 23, 51, 57, 58, 76, 77, 104, 152, 169, 172, 178, 385.

- Carthaginensis (*Cartagena*, Espagne), episcopus, v. Petrus Gometii de Barroso.
- Cartusiensis (*Chartreux des*), ordo, 391.
- Casae Dei (*La Chaise-Dieu*, Haute-Loire), monasterium, 241, 258, 261, 262, 272, 288, 297, 310, 543, 550.
- Castellae (*Castille*), regnum, 49, 72; — rex, v. Alphonsus XI, Ferdinandus IV, Henricus II et III.
- Castellanus (*Castello*, Italie), episcopus, v. Jacobus, Joannes de Placentinis.
- Castrensis (*Castres*, Tarn), abbatia, postea episcopatus, 139, 155, 156, 186.
- Castrum Forte (*Châteaufort*, Seine-et-Oise), 13.
- Castrum Marinum (*Castro Marino*, Espagne), 159, 170, 174, 190.
- Castrum novum (*Châteauneuf-du-Pape*, Vaucluse), 52.
- Castrum novum de Arrio (*Castelnau-dary*, Aude), ecclesia collegiata, 139, 156, 188.
- Castrum novum Raterii (*Castelnau-Montratier*, Lot), 154, 184.
- Catalani, 40, 45, 344.
- Catalaunensis (*Châlons-sur-Marne*, Marne), episcopus, 518.
- Catalonia (*Catalogne*), 268.
- Catharina, imperatrix Constantinopolitana, 8, 13.
- Caturcensis (*Cahors*, Lot), civitas, 137, 138, 152-154, 163, 169, 172, 183, 184, 326; — dioecesis, 141, 154, 162, 163, 184, 193, 326; — episcopus, v. Hugo Gerdli.
- Caurin (*Kowno*, Russie), 341.
- Cavalcabo, Cremonenses marchiones, 85.
- Cavallicensis (*Cavaillon*, Vaucluse), episcopus, v. Philippus de Cabasola.
- Cecelia, v. Ispalensis.
- Celo (*Salon*, Bouches-du-Rhône), 440.
- Cenomanensis (*le Mans*, Sarthe), civitas, 512.
- Chiracum (*Chirac*, Lozère), prioratus, 349.
- Ciartis, dominus de, v. Aymericus de Castrolucii.
- Cisterciensis (*Cîteaux*, Côte-d'Or), abbas, v. Joannes de Buxeria; — abbatia, 3; — ordo, 165, 167, 168, 180, 202-204, 206, 214, 225, 228, 236.
- Civitas Castelli (*Città di Castello*, Italia), 86.
- Claramontensis (*Clermont-Ferrand*, Puy-de-Dôme), dioecesis, 139, 156, 170, 173, 187; — episcopus, v. Innocentius VI.
- Clemens V, papa, antea Bertrandus de Gotho, episcopus Convenarum, archiepiscopus Burdegalis, 1-106, 153, 154, 172, 178, 183, 184, 189, 461.
- Clemens VI, papa, antea Petrus Rogerii, abbas Fiscannensis, episcopus Atrebatensis, archiepiscopus Senonensis et Rothomagensis, card., 174, 206, 212, 231, 238, 240-310, 343, 347, 395, 399, 415, 430, 460, 463, 514, 543-550.
- Clemens VII, antea Robertus de Gebennis, episcopus Morinensis et Cameracensis, card., 417, 425, 439, 440, 449, 450, 455, 458.
- Clementia, uxor Ludovici X regis Franciae, 79, 80, 113, 115, 116, 119, 123, 124.
- Clementinae, constitutiones, 57, 76, 102, 104, 120, 140, 157, 170, 173, 189, 204, 205.
- Clericus camerae apostolicae, v. Raymondus Stephani.
- Clevensis (*Clèves*, Prusse), comes, v. Adolphus de Marka.
- Cluniacensis (*Cluny*, Saône-et-Loire), abbas, v. Androinus de Rocha, Hugo Fabri; — abbatia, 3; — ordo, 413, 517.
- Coblentz (*Koblenz*, Prusse), 177, 199, 225.
- Coelestinus V, papa, 20, 30, 49, 57, 75, 103.
- Collum (*Colle*, Italia), 48.
- Coloniensis (*Köln*, Prusse), archiepiscopus, v. Adolphus de Marka, Engelbertus de Marka, Fredericus de Saarwerden, Wilhelmus, Walramus; — civitas, 242, 304, 386, 544.
- Columpnenses (*les Colonna*), 44, 86, 88, 230, 252, 296.
- Comaclum (*Comacchio*, Italia), 231.
- Compendium (*Compiègne*, Oise), 17, 122.

Compostellanensis (*Compostella*, Espagne), archiepiscopus, 507 et v. Sutgerius Gometii.
 Conceptio immaculata beatae Mariae Virginis, 501, 503.
 Conclavis forma pro electione pontificis romani, 52, 257, 269, 285.
 Condomiensis (*Condom*, Gers), civitas, 139; — episcopatus, 139, 156.
 Cono de Falkenstein, episcopus Treverensis, 339.
 Conradus, comes Juliacensis, 221.
 Constantia, regina Majoricarum, 268.
 Constantinopolitana (*Constantinople*), imperatrix, v. Catharina.
 Constantinopolitanum, imperium, 49, 81.
 Constantinopolitanus, imperator, 62, 93 et v. Andronicus II, Joannes V, Michael VIII; — patriarcha, 364, 388 et v. Gotius de Arimino, Henricus, Jacobus de Itro.
 Constantinus, imperator, 307, 547.
 Convenarum (*Saint-Bertrand de Comminges*, Haute-Garonne), civitas, 65, 81, 89, 97; — comes, 74; — comitissa, 508; — episcopus, v. Amelius de Lautreco, Bertrandus de Cosnaco, Clemens V.
 Corbarium (*Corbara*, Italiae), 143.
 Corbolum (*Corbeil*, Seine-et-Oise), 6, 8, 9, 12, 14.
 Cordua (*Cordova*, Espagne), 117.
 Cornetum (*Corneto*, Italiae), 362, 375, 387, 392, 427, 441.
 Cornubia (*Cornouailles*, Angleterre), comitatus, 29, 42.
 Corradus de Auria, 33, 34.
 Corsica (*Corse*), 220.
 Cortrayum, v. Cultracum.
 Cracoviae (*Cracovie*), regnum, 492.
 Credo, cantus religiosus, 368.
 Crema (*Crema*, Italiae), 84, 239.
 Cremonensis (*Cremona*, Italiae), civitas, 43, 44, 69, 84, 85; — episcopus, 43.
 Cressy (*Crécy*, Somme), 250, 291, 305, 546.
 Cruciata (*croisade*), 21, 76, 174, 198, 221, 237, 265, 282, 293, 352, 384, 385, 387, 396, 400.
 Cubicularius (*chambrier*) pontificalis, v. Guillelmus de Agrifolio senior,

Jacobus de Mentonay, Joannes de Brunhiaco, Joannes de Novocastro, Petrus Girardi.
 Cultracum (*Courtray*, Belgique), 79, 113.
 Cumae (*Como*, Italiae), 85.
 Cusentinus (*Cosenza*, Italiae), archiepiscopus, v. Nicolaus de Brancaciis.
 Cussiaco (*Coucy*, Aisne), dominus de, 534.
 Cyprum (*Chypre*), 6, 37, 69, 99, 387; — rex, v. Petrus.

D

Dacia (*Danemark*), 42; — rex, 352, 384, 395, 400.
 Decimae (*décimes*), 174, 198, 267, 331, 336, 379, 386, 387.
 Dego, marescalcus Roberti regis Siciliae, 86.
 Diensis (*Die*, Drôme), prior, v. Anglicus Grimoardus.
 Diluardum (*Dieulouard*, Meurthe), 123.
 Donziacum (*Donzy*, Nièvre), baronia, 121.
 Dordan (*Dourdan*, Seine-et-Oise), 108.
 Dordracum (*Dordrecht*, Hollande), 338.
 Droco de Melloto, 14.
 Duacum (*Douai*, Nord), 108, 127.
 Dulcinus, haeresiarcha, 27, 28, 63, 64.
 Duodecim apostolorum, ecclesia cardinalitia, v. Clemens VII, Pictavinus de Montesquiuo.
 Durandus de S. Porciano, O. F. P., episcopus Limosensis, 138, 181.
 Durantia (*Durance*), fluvius, 339, 384, 394, 398.
 Durensis (*Düren*, Allemagne), civitas, 340.

E

Eberhardus de OEtingen, 220.
 Eberhardus de Thumenowen, 219.
 Eboracense (*York*, Angleterre), territorium, 292.
 Ebredunensis (*Embrun*, Hautes-Alpes), archiepiscopus, v. Bertrandus de Deucio, Pastor de Sarescuderio, Petrus Amelii.
 Eduardus I, rex Angliae, 6, 27, 62, 93; — II, 6, 10, 12, 21, 22, 29, 42, 44, 47,

50, 62, 63, 75, 93, 104, 108, 114; —
 III, 177, 198, 199, 205, 211, 213, 224,
 225, 230, 232, 237, 247, 250, 267, 276,
 284, 291-293, 296, 305, 311, 324, 333,
 334, 336, 338, 339, 344, 358, 360, 371,
 395, 399, 418, 544-547.
 Eduardus, dux Guelriae, 326, 341.
 Eduardus, princeps Valliae et dux
 Aquitaniae, 314, 316, 317, 325, 326,
 335, 360, 371, 372, 376, 411, 412, 418,
 428.
 Electensis (*Alet*, Aude), abbatia, postea
 episcopatus, 138, 139, 155, 157, 186.
 Engelbertus de Marcha *seu* Marka,
 episcopus Leodiensis, archiepiscopus
 Coloniensis, 248, 326, 340, 342, 353,
 397, 546.
 Engolismensis (*Angoulême*, Charente),
 civitas et dioecesis, 326.
 Enjorannus, procurator Philippi V
 regis Francorum, 127.
 Enjorannus de Cuciaco, 126.
 Enjorannus de Marigniaco, 17, 78, 108-
 112, 120.
 Erardus, dominus S. Verani, 13, 14.
 Escoiaie (*Ecouis*, Eure), 109.
 Esquivus de Floyrano, 93, 94.
 Estenses (*d'Este*), marchiones, 25, 26,
 29, 45, 294, 388.
 Eucharistiae, sacramentum, 2.
 Eustacius Persandi, de Rupeforti,
 electus Leodiensis, 522, 523.
 Extravagantes, constitutiones, 180,
 205.

F

Fayditus de Agrifolio, episcopus Avi-
 nionensis, card., 490.
 Ferdinandus IV, rex Castellae, 16, 32,
 35, 47.
 Ferrandus, infans Majoricarum, 117.
 Ferraria (*Ferrara*, Italiae), 32, 33, 48, 66,
 97, 98, 294.
 Ferricus de Pinquegni, 131, 132.
 Fiennes (*Fiennes*, Pas-de-Calais), do-
 minus de, 131, 132.
 Fiescho, gens de, 50.
 Firmana (*Fermo*, Italiae), civitas, 339.
 Fiscannensis (*Fécamp*, Seine-Infé-
 rieure), abbas, v. Clemens VI.
 Flagellatorum secta, 256, 303, 306, 466,
 549.
 Flamingi *seu* Flandrenses (*Flamands*),

15, 22, 32, 45, 79, 108-111, 113, 114,
 118-122, 125, 237, 481.
 Flandria (*Flandre*), 17, 22, 79, 114, 126,
 132, 138, 357, 531, 532, 545; —
 comes, v. Ludovicus, Philippus,
 Robertus.
 Fliscus, filius illegitimus Atzonis mar-
 chionis Estensis, 29.
 Florentia (*Firenze*, Italiae), 47, 86, 88.
 Florentini, cives, 25, 34, 35, 39, 47, 88,
 144, 145, 175, 239, 296, 420, 423-426,
 428, 429, 439, 461, 464.
 Florentinus, episcopus, v. Franciscus
 de Aptis, Petrus de Corsinis.
 Floriacensis (*Fleury*, Loiret), abbas,
 v. Joannes de Turre.
 Fontisbliaudi (*Fontainebleau*, Seine-et-
 Marne), castrum, 78, 109.
 Fontisfrigidi (*Fontfroide*, Aude), abbas,
 v. Arnaldus Novelli.
 Forojuliensis (*Fréjus*, Var), ecclesia,
 137, 153; — episcopus, v. Joannes
 XXII.
 Forolivium (*Forlì*, Italiae), 291.
 Fortanerius Vassalli, O. F. M., patriarcha
 Gradensis, card., 327.
 Fortinus, 7.
 Fossa Nova (*Fossanova*, Italiae), abba-
 tia, 165, 180, 368, 408.
 Francheburg, v. Frankenfordia.
 Franciscus de Aptis, episcopus Floren-
 tinus, card., 318, 335, 339, 345.
 Franciscus de Conzié, archiepiscopus
 Narbonensis, camerarius papae, 518.
 Franciscus de Ordellaffis, 333.
 Franciscus Petrarcha, 239.
 Franciscus de Pistorio, O. F. M., 202,
 225.
 Franciscus Sinibaldus, 291.
 Franciscus de Theobaldescis, dictus
 S. Petri, card., 369, 389, 441, 446,
 447, 449, 451.
 Franciscus de Ursinis, 279.
 Franciscus de Vico, praefectus Urbis,
 392, 427, 429, 464.
 Frankenfordia (*Frankfurt-am-Main*,
 Allemagne), 65, 199, 225, 246, 248,
 307, 529, 531, 545, 546.
 Fraticelli (*Fraticelles*), 409.
 Fredericus de Saarwerden, archiepis-
 copus Coloniensis, 525, 529.
 Fredericus II, rex Trinacriae, 15, 42,
 86, 88, 212, 229, 421.

- Frisones (*habitants de la Frise*, Hollande), 248, 294, 544.
 Fulco de Villareto, magister Hospitalis S. Joannis Jerosolymitani, 6, 10, 93, 98.
 Fundorum (*Fondi*, Italie), civitas, 458, 470, 476, 519, 521, 522; — comes, v. Honoratus Gaytani.
 Furnense (*Furnes*, Vacluse), monasterium, 351.
 Fuxi (*Foix*, Ariège), comes, v. Gasto.
- G**
- Gabellitanus (*habitant le Gévaudan*), 383.
 Gabii (*Gabbio* ? Italie), colles, 85.
 Gaillardi castrum (*Château-Gaillard*, Eure), 108, 136.
 Galassius de Arimino, 290.
 Galcherius de Castellione, conestabularius Franciae, comes Bolonien-sis, 7.
 Galeacius I de Vicecomitibus, 43, 84, 130, 131.
 Galeacius II de Vicecomitibus, comes Virtutum, 325, 340, 353, 369, 387, 420, 464, 495, 507, 508.
 Galeotus de Arimino, 290.
 Galeotus Tarlatus de Petramala, card., 496, 538, 540, 542.
 Galhardus de Gotho, 91.
 Galhardus de Mota, card., 138, 154, 184.
 Galhardus de Preyssaco, episcopus Tolosanus et Regensis, 155, 186.
 Gallicana, ecclesia, 3, 4.
 Gallipolis seu Gallipolis (*Gallipoli*, Roumélie), 358, 387.
 Galterius, eremita, 131, 132.
 Galterus de Alneto, miles, 108.
 Galura (*Italie*), dux, 45.
 Gandavum (*Gand*, Belgique), 125, 531, 532.
 Garmotus de Atrio, 346.
 Gascones, 23.
 Gasconia (*Gascogne*), 314.
 Gasto I, comes Fuxi, 80; — III, dictus Phébus, 323, 324, 352, 384, 395, 399, 488, 509, 510.
 Gaucelmus Joannis, card., 125, 138, 153, 161, 184.
 Gaufridus de Bryansone, thesaurarius regis Franciae, 112.
 Gaufridus de Plessiaco, 135.
 Gayeta (*Gaeta*, Italie), 458.
 Gebennensis (*de Genevois*), comes, 469, 474 et v. Clemens VII, Petrus; — episcopus, v. Joannes de Murolio.
 Gelracus, v. Giralacus.
 Gencelinus de Cassanhiis, 205.
 Gentiliaco (*près Sorgues*, Vacluse), locus de, 254.
 Gentilis de Monteflorum, card., 3, 45.
 Gentilis de Varano, 290.
 Geraldus de Guardia, O. F. P. magister generalis, card., 243, 278.
 Geraldus de Podio, abbas Majoris monasterii, card., 393, 421, 423, 424, 449, 450.
 Geraldus, comes de Monte, 339.
 Germania, v. Alamannia.
 Gilbertus de Corrigia, 42-44, 84, 85.
 Gilbertus, v. Engilbertus de Marka.
 Giralacus de Nassow, archiepiscopus Maguntinus, 245, 307, 545.
 Gisortium (*Gisors*, Eure), 121, 122.
 Glandatensis (*Glandève*, Basses-Alpes), episcopus, v. Bertrandus Latgerii.
 Glasguensis (*Glasgow*, Ecosse), episcopus, v. Walterius Wardlaw.
 Gometius Albornotii, 388.
 Gonzaga, domini de, 231.
 Gorgiani (*Géorgiens*), 40.
 Gotius de Arimino, patriarcha Constantinopolitanus, card., 206, 211, 212, 231, 238, 274, 275.
 Gradensis (*Grado*, Autriche), patriarcha, v. Ægidius, Fortanerus Vassalli.
 Graecia (*Grèce*), 26.
 Granadae (*Grenade*, Espagne), regnum, 47, 72, 126; — rex, 16, 33, 36, 125, 133.
 Grandimontis (*Grandmont*), ordo, 140, 158, 189.
 Gregorius X, papa, 165, 180, 257; — XI, antea Petrus Rogerii, card., 252, 269, 285, 293, 391, 393, 415-467, 469, 474, 514, 519-521.
 Grimaldorum, gens, 33, 34.
 Grisacum (*Grisac*, Lozère), 349, 387.
 Guarnerius de OEmborch, 86.
 Guelriae (*Gueldre*, Hollande), comes, v. Conradus, Raynaldus II; — dux, v. Eduardus, Raynaldus II et III.
 Guichardus, episcopus Trecensis, 13, 18.
 Guido de Basio, senescallus Tolosanus, 410.

Guido, comes Blesensis, 19.
 Guido de Bologna, archiepiscopus
 Lugdunensis, card., 242, 250, 269,
 278, 290, 295, 296, 323, 333, 338,
 341, 342, 369, 419, 439, 550.
 Guido Lesteria, senescallus Ruthenen-
 sis, 408.
 Guido de Malesicco, episcopus Picta-
 vensis, card., 408, 423, 441, 449, 450,
 473, 475, 537, 539-541.
 Guido, comes de Montefeltro, 290.
 Guido de Proinis, senator Urbis, 448.
 Guido de la Torre, 83, 85.
 Guillelma, mater Clementis VI, 273.
 Guillelmus, pater Benedicti XII, 210,
 226.
 Guillelmus, episcopus Ambianensis, 2.
 Guillelmus de Agrifolio, senior, electus
 Caesaraugustanus, card., 256, 286,
 287, 289, 295, 361, 365, 392.
 Guillelmus de Agrifolio, junior, card.,
 361, 387, 408, 441, 449, 450, 473, 474,
 521, 522, 538, 539.
 Guillelmus Amici, episcopus Carno-
 tensis, 265, 282.
 Guillelmus Arrufati *seu* Arcufati, card.,
 25, 55, 61, 92.
 Guillelmus de Aura, abbas Montisolivi,
 206, 213, 231, 238.
 Guillelmus, filius Leopoldi ducis Aus-
 triae, 492.
 Guillelmus Bragose, electus Vabrensis,
 card., 327, 351, 395, 399, 409.
 Guillelmus Cavalgabon, 43.
 Guillelmus de Chanaco, O. S. B., epis-
 copus Mimatensis, card., 417, 442.
 Guillelmus Curti, ord. Cisterciensis,
 abbas Bolbonensis, episcopus Al-
 biensis, card., 206, 213, 231, 238,
 243, 264, 277.
 Guillelmus Farinerii, O. F. M. minister
 generalis, card., 318, 345.
 Guillelmus Grimoardi, v. Urbanus V ;
 — pater Urbani V, 383, 387, 406.
 Guillelmus de Guardia, archiepiscopus
 Bracharensis, 250, 271, 286, 289,
 295, 547.
 Guillelmus Judicis *seu* de Judicia, 243,
 278, 313, 368, 440.
 Guillelmus V, comes, postea marchio
 Juliacensis, 199, 225, 340, 550.
 Guillelmus de Lauduno, O. F. P., archie-
 piscopus Tolosanus, 246.

Guillelmus, episcopus Lucanus, 146.
 Guillelmus de Mandagoto, archiepiscopus
 Aquensis, card., 48, 57, 75, 103.
 Guillelmus de Montelauduno, abbas
 Monasterii novi Pictavensis, 205.
 Guillelmus Noelleti, card., 408, 418,
 421, 424, 441, 449, 450.
 Guillelmus de Nogareto, 8, 30, 36, 39,
 70, 100.
 Guillelmus de Orillac, episcopus Pari-
 siensis, 2, 14.
 Guillelmus Petri, de Godino, O. F. P.,
 card., 48, 57, 74, 103, 202.
 Guillelmus de Plasiano, 29, 36.
 Guillelmus Rogerii, comes Bellifortis,
 269, 285.
 Guillelmus Sabaterii, 408.
 Guillelmus de Salyarvilla, 532-534.
 Guillelmus Sudoris, O. F. P., episcopus
 Massiliensis, card., 359, 369, 387, 390.
 Guillelmus Testa, card., 57, 75, 103.
 Guillelmus de Vergely, archiepiscopus
 Bisuntinus, card., 507, 538, 540, 542.
 Gunterius, comes de Swartzenburgh,
 248, 546.
 Gurgensis (*Gurk*, Autriche), episcopus,
 337.
 Guterrius Gometii, episcopus Palen-
 tinus, card., 484, 514.

H

Hannonia (*le Hainaut*, Belgique), 466,
 473 ; — comes de, 18, 49, 294 et
 v. Joannes.
 Harricuria (*Harcourt*, Eure), comes de,
 316, 334.
 Hedin (*Hesdin*, Pas-de-Calais), 10.
 Helias de Nabinalis, O. F. M., archie-
 piscopus Nicosiensis, card., 242, 278,
 290.
 Helias Raymundi, O. F. P. magister
 generalis, 368.
 Helias de S. Aredio, O. S. B., episcopus
 Uticensis, card., 318, 345.
 Helias Talayrandus de Petragoris,
 episcopus Autissiodorensis, card.,
 168, 316, 317, 334-336, 338, 344, 346,
 352, 385, 396, 400, 413.
 Henricus de Avalgoria, miles, 174.
 Henricus II, dux Bavariae, 175, 221, 222.
 Henricus III, infans, postea rex Cas-
 tellae, 500, 507, 514.

- Henricus, patriarcha Constantinopolitanus, 255, 264.
 Henricus de Cyplingen, 219.
 Henricus VII, imperator et rex Romanorum, 14, 16, 18, 19, 22, 32, 34, 37-51, 55, 65, 66, 69, 81-88, 97, 176.
 Henricus, dux Lencastriae, 267, 311, 335.
 Henricus II, comes de Transtamara, rex Castellae, 360, 370, 386, 412, 419, 475, 499.
 Henricus de Virneburg, archiepiscopus Maguntinus, 245, 248, 283, 293, 545.
 Hibernia (*Irlande*), 6, 42.
 Hollandiae (*Hollande*), comes, v. Albertus, Willelmus.
 Honoratus Gaytani, comes Funderum, 449, 454, 458, 470, 528.
 Honorius III, papa, 464.
 Horribilis, constitutus, 378.
 Hospitale (*Saint-Jean-en-l' Ile, près Corbeil, Seine-et-Oise*), 6, 14.
 Hospitalis Sancti Joannis Jerosolymitani (*Hôpital de Saint-Jean de Jérusalem*), ordo, 15, 19, 28, 34, 35, 62, 67, 68, 72, 82, 93, 98, 102; — v. Fulco de Villareto et Janua.
 Hugo, comes Blesensis, 13.
 Hugo Fabri, abbas Cluniacensis, 257.
 Hugo Geraldus, episcopus Caturcensis, 154, 169, 173, 185.
 Hugo de Montelegum, episcopus Briocensis, card., 423, 441, 447-450.
 Hugo Rogerii, O. S. B., electus Tutelensis, card., 242, 278, 289.
 Hugo de S. Martiali, card., 327, 442, 538, 540, 542.
 Humbertus, dalphinus Viennensis, patriarcha Alexandrinus, archiepiscopus Remensis, 255, 263, 265, 276, 282, 293, 306, 549.
 Hungaria (*Hongrie*), 26, 113, 402, 492, 494; — legatus, v. Guido de Bolonia; — rex, v. Carobertus, Carolus I, Ludovicus.
- I**
- Innocentius VI, papa, antea Stephanus Alberti, episcopus Noviomensis et Claromontensis, card., 242, 247, 278, 290, 293, 296, 297, 309-348, 350, 383, 394, 395, 398, 399, 401, 403, 545, 550.
 Inquisitio (*l'Inquisition*), 27, 30, 31, 63.
 Insula (*Lille, Nord*), 108, 113, 125, 127.
 Insula, comes de, 292.
 Insulae fortunatae (*Canaries*), 281, 290.
 Insula Jordani (*Isle-Jourdain, Gers*), ecclesia collegiata, 140, 156.
 Inventionis S. Crucis festum, 429.
 Ispalensis (*Sevilla, Espagne*), archiepiscopus, 295 et v. Petrus Gometii; — civitas, 16, 294, 386.
 Ispania (*d'Espagne*), bastida, 200.
 Ispania (*Espagne*), 16, 36, 42, 72, 126, 202, 485; — legatus, v. Andreas Ghini, Bernardus de Albia, Bertrandus de Deucio, Guido de Bolonia, Guillelmus Judicis, Guillelmus Petri de Godino, Petrus de Luna.
 Italia (*Italie*), 36-38, 41, 42, 46, 52, 66, 69, 82-84, 97, 211, 243, 306-308, 310, 315, 328, 332, 335, 337, 338, 344, 345, 353, 363, 369, 387, 418, 423-426, 429, 460, 461, 476-478, 485, 504, 507, 534, 535, 547, 548; — legatus, v. Ægidius Alvares, Androinus de Rocha, Anglicus Grimoardus, Arnaldus de Falgueriis, Arnaldus de Pelagrua, Aymericus de Castrolucii, Bertrandus de Deucio, Bertrandus de Pojeto, Clemens VII, Geraldus de Podio, Gotius de Arimino, Guido de Bolonia, Guillelmus de Agrifolio senior, Guillelmus Amici, Guillelmus de Guardia, Guillelmus Noelleti, Joannes de Grangia, Lucas de Flisco, Marchus de Viterbio, Napoleo de Ursinis, Nicolaus Albertini, Petrus Bertrandi junior, Petrus de Tureyo, Philippus de Cabassola.
- J**
- Jacobus II, rex Aragonum, 15.
 Jacobus, dux Borbonii, 263, 276.
 Jacobus de Butrigariis, 205.
 Jacobus, episcopus Castellanus, 148.
 Jacobus de Columna, card., 1, 25, 55, 61, 81, 92.
 Jacobus Furnerii, v. Benedictus XII.
 Jacobus Gaytani, card., 175.
 Jacobus de Itro, patriarcha Constantinopolitanus, card., 449, 473, 477, 483, 484.
 Jacobus II, rex Majoricarum, 201, 244,

- 254, 264, 268, 279, 280, 291, 296 ; — III, 353, 422.
- Jacobus de Mentonay, card., 490.
- Jacobus de Osa, v. Joannes XXII.
- Jacobus de Ursinis, card., 418, 441, 449, 451, 521.
- Jacobus de Via, episcopus Avinionensis, card., 138, 153, 155, 184, 185.
- Janua (*Genova*, Italie), civitas, 26, 33, 42, 43, 85, 86, 123, 124, 131, 362, 387, 441, 494, 496, 504, 535 ; — domus S. Joannis Jerosolymitani, 362, 535.
- Januenses (*les Génois*), 41, 42, 84, 86, 88, 125, 344, 362, 390.
- Jaquet (*les Jacques*), 320.
- Jaques Bonhomme, 320.
- Jerosolymitanus (*Jérusalem*), patriarcha, v. Bertrandus de Chanaco, Petrus de Plana Cassagna.
- Joanna, ducissa Brabantiae, 532.
- Joanna, uxor Philippi VI, regis Francorum, 6, 108, 253, 285.
- Joanna, filia Ludovici X, regis Francorum, 71.
- Joanna Mathaei, uxor Petri Raynalucii, 143, 144.
- Joanna, comitissa Restellensis, 121, 128.
- Joanna, uxor Ricardi de Camino, 45.
- Joanna I, regina Siciliae, 243, 250, 258, 266, 267, 271, 280, 283, 287, 294, 295, 297, 330, 353, 362, 366, 375, 389, 401, 413, 421, 422, 455-458, 476, 477, 482, 485-487, 494, 544, 547, 549.
- Joannes, princeps Achayae, 42, 86, 88.
- Joannes Acuti, 391.
- Joannes Alberti, abbas Mansi Garnesii, 408.
- Joannes Andreae, 204.
- Joannes de Aneriis, 111.
- Joannes I, comes Armaniacy, 319, 352, 384, 395, 399 ; — III, 507.
- Joannes I, rex Aragonum, 498.
- Joannes, dux Bituricensis, 488, 490, 542.
- Joannes de Blandiaco, episcopus Ne-mausensis, card., 327, 441.
- Joannes, rex Bohemiae, 82, 175-177, 246, 249, 250, 283, 293, 294, 305, 307, 545, 546.
- Joannes III, dux Brabantiae, 316, 333.
- Joannes II, dux Britanniae, 2, 13, 25, 61, 91 ; — V, 358, 512.
- Joannes de Brunhiaco, episcopus Viven-riensis, card., 493, 538, 540, 542.
- Joannes de Buxeria, abbas Cistercii, card., 423.
- Joannes, dux Calabriae, 243, 280.
- Joannes de Caramanno, card., 256, 286, 295.
- Joannes I, rex Castellae, 419, 475, 484, 493, 499, 500, 506.
- Joannes de Columna, card., 142, 167, 297.
- Joannes de Convenis, archiepiscopus Tolosanus, card., 138, 142, 155, 167, 186.
- Joannes de Croso, episcopus Lemo-vicensis, card., 417, 441, 449, 450, 473, 474.
- Joannes de Dormannis, episcopus Belvacensis, card., 368, 416.
- Joannes de Erkel, episcopus Leodien-sis, 522.
- Joannes Fabri, episcopus Tutellensis, card., 418.
- Joannes Flandrini, archiepiscopus Auxitanus, card., 506, 538, 540, 542.
- Joannes I, rex Francorum, 80, 119.
- Joannes II, rex Francorum, antea dux Normandiae, 174, 198, 253-255, 263, 265, 270, 276, 282, 285, 294-296, 306, 311, 316, 317, 325, 328, 334-336, 340, 342, 344, 352, 355, 357, 384, 385, 395-397, 399, 400, 413.
- Joannes Gaytani, de Ursinis, card., 138, 147, 154, 176, 177, 184, 219.
- Joannes Girardi, de Remis, 385.
- Joannes de Grangia, O. S. B., episcopus Ambianensis, 423, 429, 441, 449, 450, 461, 537, 539, 541.
- Joannes de Gressibus, marescallus Franciae, 14.
- Joannes I, comes Hannoniae, 15.
- Joannes, dux Lencastriae, 360, 418, 499, 500, 513.
- Joannes de Linhano, 525.
- Joannes, dux Lothoringiae, 474.
- Joannes de Manfredis, 291.
- Joannes de Maresiis, 489, 490.
- Joannes de Molendino, O. F. P. magis-ter generalis, card., 256, 286, 295.
- Joannes, comes de Monteforti, v. Joannes V, dux Britanniae.
- Joannes de Montesono, O. F. P., 502.
- Joannes, episcopus Morinensis, 174.

Joannes de Murolio, episcopus Gebennensis, card., 493, 538, 539, 541.
 Joannes I, comes de Namurco, 10.
 Joannes de Novocastro, episcopus Tullensis, card., 490, 537, 539, 540.
 Joannes de Olegio, 339.
 Joannes V Paleologus, imperator Constantinopolitanus, 334, 359, 364, 372, 387, 388, 391, 392, 401, 413.
 Joannes XXII, papa, antea Jacobus de Osa, antea episcopus Foro Juliensis et Avinionensis, card., 20, 57, 74, 103, 107-198, 202, 205, 210, 213, 216, 218, 223, 224, 227, 232, 233, 236, 245, 256, 262, 263, 274, 286, 361.
 Joannes Parisiensis, O. F. P., 2.
 Joannes, comes Pictavensis, 323.
 Joannes de Placentinis, episcopus Castellanus, card., 493, 538, 539, 541.
 Joannes de Polliaco, 134, 180.
 Joannes I, rex Portugalliae, 493, 500.
 Joannes, episcopus Reatinus, 144.
 Joannes de Revelhone, episcopus Sarlatensis, 421.
 Joannes de Rubufello, 345.
 Joannes de Rupecissa, O. F. M., 318.
 Joannes de Sabello, 87.
 Joannes de Talaru, archiepiscopus Lugdunensis, card., 503.
 Joannes, marescalcus curiae pontificalis, 213, 224.
 Joannes de Turre, abbas Floriacensis, card., 418.
 Joannes de Vicecomitibus, archiepiscopus et dominus Mediolanensis, 249, 294, 295, 344.
 Joannes de Vico, praefectus Urbis, 290.
 Jubilaeus (*Jubilé*), 245, 253, 279, 290, 299-302, 304, 305, 544, 548, 549.
 Judaei (*Juifs*), 5, 62, 79, 93, 129, 130, 132, 133, 161, 162, 171, 179, 192, 201, 225, 232, 251, 306, 548.
 Juliacensis (*Juliers*, Prusse), comes, v. Conradus, Guillelmus.

K

Karolus, comes Alenconii, 291, 328.
 Karolus, de Blesis comes, dux Britanniae, 358.
 Karolus, dux Duracii, 266, 283, 295 ; — dictus de Pace, rex Siciliae, 391,

482, 483, 485, 487, 491, 492, 494, 534.

Karolus IV imperator, rex Romanorum, rex Bohemiae, antea dux Lucemburgensis, 37, 69, 246, 248, 249, 253, 259, 283, 284, 293, 297, 303, 307, 308, 311, 315, 324, 332, 334, 336, 340, 344, 355, 356, 369, 385-387, 389, 390, 404, 413, 428, 464, 465, 473, 530, 545-547, 549.

Karolus IV, rex Francorum, antea comes Marchiae, 10, 71, 75, 101, 108, 119, 127, 135, 136.

Karolus V, rex Francorum, antea dux Normandiae et dalphinus Viennensis, 265, 282, 306, 320, 335, 338, 355, 370, 371, 375, 385, 397, 400, 407, 418, 463, 548.

Karolus VI, rex Francorum, antea dalphinus Viennensis, 370, 464, 481, 490, 492, 500, 501, 503, 504, 512, 513, 517, 525, 531.

Karolus I Martellus, rex Hungariae, 33, 79.

Karolus II, rex Navarrae, 316, 320, 338, 418, 419, 499, 506 ; — III, 419, 499, 505.

Karolus I, rex Siciliae, 11, 66, 98 ; — II, 15, 25, 26, 28, 33, 35, 49, 66, 79, 98, 138, 154, 178, 185.

Karolus de Picerio, 345.

Karolus sine terra, 81.

Karolus, princeps Tarentinus, 266.

Karolus, comes Valesiae et Andegaviae, 8, 10, 13, 15, 19, 21, 25, 49, 61, 71, 75, 91, 101, 110-112, 116, 119, 127.

Karolus de Yspania, conestabularius Franciae, 316, 322, 334.

Kayscot seu Kuystud, rex Lituorum, 326, 341.

L

Ladislaus, dux Lotobbiae, 493.

Lanceae et clavorum J. C. festum, 315, 334.

Laudum (*Lodi*, Italiae), 69, 83-85.

Laudunensis (*Laon*, Aisne), episcopus, v. Petrus Ayselini.

Lector sacri palatii, v. Durandus, Guillelmus Petri de Godino, Nicolaus de S. Saturnino.

- Lellus Petri Stephani de Thosetis, 279.
 Lemovicensis (*Limoges*, Haute-Vienne), civitas, 62, 326, 376; — dioecesis, 139, 141, 142, 155, 167, 170, 173, 186, 206, 326; — episcopus, v. Joannes de Croso, Nicolaus de Bessia.
 Lemovicinium (*le Limousin*), 346.
 Lencastriæ (*Lencaster*, Angleterre), dux, v. Henricus, Joannes.
 Leodienses (*Habitants de Liège*), cives, 249, 294, 500, 523, 525, 526, 529, 546.
 Leodiensis (*Liège*, Belgique), civitas, 385, 396, 466, 467, 473; — ecclesia, 319, 334, 341; — episcopus, v. Arnoldus de Horne, Engelbertus de Marka, Eustacius Persandi, Joannes de Erkel, Theobaldus Barrensis; — S. Lamberti, ecclesia collegiata, 525.
 Leonardus de Giffono, O. F. M. minister generalis, 473, 477, 483, 538, 539, 541.
 Leonardus Patrassus de Garcino, card., 41, 43.
 Leonellus, dux Clarentiæ, 369.
 Leopoldus VIII, dux Austriæ, 492, 495.
 Leprosi, 132, 133, 163, 164, 179, 193, 194.
 Limosensis (*Limoux*, Aude), episcopus, v. Durandus; — episcopatus, 138, 155.
 Lingua occitana (*Languedoc*), 251, 292, 354, 440.
 Lisa (*la Lys*), fluvius, 79, 125.
 Livorna (*Livorno*, Italie), 441.
 Lombardi (*Lombards*), 33, 42, 85.
 Lombardia (*Lombardie*), 27, 36, 38, 44, 63, 64, 69, 82, 83, 85, 86, 130, 144, 176, 231, 290, 534.
 Lomberiensis (*Lombez*, Gers), episcopatus, 138, 155.
 Londoniæ (*London*, Angleterre), 6, 47, 482; — turris, 292.
 Longobardi, v. Lombardi.
 Longuncampum (*Longchamp*, Seine), monasterium, 128.
 Loricae (*Lerici*, Italie), 43.
 Lossensis (*Looz*, Belgique), comitatus, 132, 326, 340 et v. Theodoricus.
 Lothoringia (*Lorraine*), 122; — dux, v. Rodolphus.
 Lucana (*Lucca*, Italie), civitas, 25, 26, 28, 34-37, 39, 42, 44, 47, 86, 239, 296, 369, 429, 504.
 Lucanus, episcopatus, 26; — episcopus, 33, 145.
 Lucas de Flisco, card., 41, 47, 85.
 Lucemburgensis (*Luxembourg*), comitatus, postea ducatus, 311, 532.
 Luchinus de Vicecomitibus, 231, 238, 294.
 Lucia, sancta, 351.
 Lucionensis (*Luçon*, Vendée), civitas, 326; — episcopatus, 139, 156, 188.
 Ludovicus I, dux Andegaviae, rex Siciliae, 370, 372, 439, 480, 481, 483, 485-487, 491, 534; — II, 491, 503, 505.
 Ludovicus I, dux Aurelianensis, antea dux Turonensis, 495, 503, 542.
 Ludovicus, dux Bavariæ, imperator et rex Romanorum, 143, 144, 147-149, 167, 173, 175, 177, 196, 199, 201, 211, 218-222, 224, 225, 231, 232, 237, 245, 246, 248, 264, 280, 283, 284, 293, 305, 307, 544-546.
 Ludovicus, comes Clarimontis, 18.
 Ludovicus, dux Duracii, 266.
 Ludovicus, comes Ebroicensis, 6, 10, 18, 20, 21, 47, 75, 118, 119, 121, 124.
 Ludovicus I, comes Flandriæ, 12, 17, 114, 115, 118, 121, 122, 126, 128, 131, 132, 136, 160, 291, 305, 546.
 Ludovicus II, comes Flandriæ, 319, 334, 475, 525, 531, 532.
 Ludovicus I, rex Hungariæ, 249, 250, 266, 283, 294, 295, 333, 335, 387, 492, 547.
 Ludovicus IX, rex Francorum, 3, 270; — X, 2, 7, 10, 13, 18, 21, 22, 59, 71, 75, 78-80, 101, 104, 109, 111, 113-116, 121, 152, 178.
 Ludovicus de Ispania, rex insularum fortunatarum, 281, 290.
 Ludovicus de OEtingen, 218, 219.
 Ludovicus de Sabaudia, 86.
 Ludovicus, princeps Tarentinus, rex Siciliae, 250, 266, 267, 271, 283, 286, 295, 297, 330, 341, 547.
 Ludovicus, episcopus Tolosanus, 124, 138, 154, 170, 173, 178, 185.
 Lugdunensis (*Lyon*, Rhône), archiepiscopus, 18, 74 et v. Beraudus de Gotho, Guido de Bolonia, Joannes de Talaru; — civitas, 1, 3, 6, 24, 25, 27, 54, 55, 59-62, 74, 77, 81, 90, 91, 93, 115-117, 153, 177, 178, 339, 341;

— coenobium O. F. P., 152, 183 ; — concilium, 165, 180 ; — conclave, 59, 77, 106, 115, 116, 137, 152, 169, 172 ; — S. Justi, ecclesia, 25, 55, 60, 91.
 Lunata (*Lunata*, Italie), 28.
 Lunisciana (*Lunigiana*, Italie), 44.
 Lupara (*le Louvre*, Paris), 9, 13, 21, 110.
 Luthomuslen (*Leitomischl*, Bohême), episcopatus, 249.
 Luzorius Zurulus, 458.
 Lys, v. Lisa.

M

Maceriae (*Mézières*, Ardennes), 121.
 Machlinia (*Malines*, Belgique), 319, 334, 532.
 Macii, cives Brixiae, 84, 86.
 Magalonensis (*Maguelonne*, Hérault), episcopus, 518 et v. Audoinus Alberti, Joannes de Convenis, Petrus de Mirapicio.
 Magdeburgensis (*Magdeburg*, Prusse), episcopus, v. Otto ; — provincia, 249.
 Maguntinensis (*Mainz*, Allemagne), archiepiscopus 303 et v. Gelracus de Nassow, Henricus de Virneburg ; — ecclesia, 249.
 Mahol de Montemilano, 291.
 Majoricarum (*Majorque*), regnum, 72, 268, 296 ; — regina, v. Constantia ; — rex, v. Jacobus II et III et 15, 16.
 Majorismonasterii (*Marmoutiers*, Indre-et-Loire), abbas, v. Geraldus de Podio.
 Malatesta, gens, 290, 291, 337, 345.
 Malatesta de Malatestis, 322.
 Malleatores seu Malleti (*Maillotins*), 488.
 Malleacensis (*Maillezais*, Vendée), civitas, 326 ; — dioecesis, 139, 156, 188, 326 ; — episcopus, v. Petrus de Tureyo.
 Malomonte (*Maumont*, Corrèze), castrum de, 241, 262, 273, 415, 543.
 Mansi Garnesii (*Mas-Garnier*, Tarn-et-Garonne), abbas, v. Joannes Alberti.
 Mantua (*Mantova*, Italie), 52, 85, 231.
 Marchabo, 35, 38.
 Marchia Anconitana, 230, 290, 339, 345, 386.
 Marchus de Viterbio, O. F. M. minister generalis, card., 359, 362, 387.

Marescalus curiae romanae, v. Joannes.
 Margarita, uxor Eduardi I, regis Angliae, 10.
 Margarita, uxor Henrici VII, imperatoris, 86.
 Margarita, neptis Joannae I, reginae Siciliae, 391.
 Margarita, uxor Ludovici I, comitis Nivernensis, 160.
 Margarita, uxor Philippi ducis Burgundiae, 357, 386.
 Margarita, haeresiarcha, 27, 64.
 Maria, ducissa Andegaviae, 491.
 Maria, uxor Philippi III, regis Francorum, 6, 10, 124 ; — uxor Philippi IV, 135.
 Maritima (*Maremma*, Italie), provincia, 44, 87, 144, 145 ; — rector, v. Honoratus Gaytani.
 Marquardus de Randegge, 219, 220.
 Marqueta (*Marquette*, Nord), 113.
 Marrochia (*Maroc*), rex, 202, 225, 337.
 Martinus de Salva, Pampilonensis episcopus, card., 505, 506, 538, 540, 542.
 Massiliensis (*Marseille*, Bouches-du-Rhône), civitas, 117, 124, 361, 362, 375, 384, 386, 387, 392, 394, 398, 403, 404, 408, 427, 440, 477, 487 ; — episcopus, 443, 446 et v. Guillelmus Sudoris.
 Mastinus de la Scala, 231, 239.
 Mathaeus, vicecomes Castriboni, 510.
 Mathaeus de Tria, 12.
 Mathaeus de Ursinis, O. F. P., archiepiscopus Sipontinus, card., 142, 167.
 Mathaeus de Vicecomitibus, 83, 84, 130, 238.
 Mediolanensis (*Milano*, Italie), archiepiscopus, 69 et v. Joannes de Vicecomitibus, Simon de Broussano ; — civitas, 18, 36, 38, 39, 69, 83-85, 218, 231, 238, 334, 339, 340, 353, 356, 369, 386, 425.
 Meldensis (*Meaux*, Seine-et-Marne), ecclesiae cathedralis canonici, 18.
 Meledunum (*Melun*, Seine-et-Marne), 10, 14, 15.
 Mendicantes ordines (*ordres mendiants*), 324, 337.
 Mestrium, verbum erroneum, v. Malomonte, 289.
 Metensis (*Metz*, Allemagne), civitas,

311, 324, 332, 336; — episcopus, v. Petrus de Lucemborch.
 Michael de Becco, card., 57, 74, 103.
 Michael de Bourdenay, 112.
 Michael de Cesena, O. F. M. minister generalis, 148-150.
 Michael VIII, Paleologus, imperator Constantinopolitanus, 49.
 Militiae Jesu Christi, ordo, 140, 159, 170, 173, 178.
 Milo de Noderiis, 14.
 Mimatensis (*Mende*, Lozère), episcopus, v. Guillelmus de Chanaco.
 Minorum fratrum ordo, 19, 48, 73, 117, 122, 125, 134, 141-143, 147-149, 163, 164, 166, 170, 173, 193, 202, 205, 225, 311, 332, 389.
 Mirapiscensis (*Mirepoix*, Ariège), diocesis, 226; — episcopatus, 138, 155, 186; — episcopus, v. Benedictus XII.
 Missa pro sedando schismate, 513.
 Modoctia (*Monza*, Italiae), 38, 69, 83.
 Monasteriensis (*Münster*, Westphalie), episcopus, v. Adolphus de Marka.
 Monasterium novum (*Montierneuf*, Vienne), abbas, v. Guillelmus de Montelauduno.
 Mons altus (*Montalto*, Italiae), 391.
 Mons Cassinus (*Monte Cassino*, Italiae), abbatia et episcopatus, 140, 159, 170, 174, 190, 360, 373, 390, 391.
 Mons Draconis (*Mondragon*, Vaucluse), 340.
 Mons Lethericus (*Monthéry*, Seine-et-Oise), 14.
 Monsregalis (*Montréal*, Aude), 140, 157, 188.
 Mons in Pascuis (*Mons-en-Pévèle*, Nord), 136.
 Montefalcone (*Montefalco*, Italiae), castrum de, 310, 363.
 Montefaventio (*Montfavet*, Vaucluse), bastida de, 200, 201.
 Montiliis (*Monteux*, Vaucluse), locus de, 57, 76, 104.
 Montisalbani (*Montauban*, Tarn-et-Garonne), ecclesia, 138, 139, 155, 156, 186, 188, 326.
 Montisferrati (*Monferrato*, Italiae), marchio, 26, 307, 332, 334; — marchio-natus, 50.
 Montisflasconis (*Montefiascone*, Italiae), castrum, 363, 366, 368, 374, 375,

389, 391, 392; — episcopatus, 366, 389.
 Montismajoris (*Montmajour*, Bouches-du-Rhône), abbas, v. Petrus de Banhaco; — monasterium, 310.
 Montis Olivi (*Montolieu*, Aude), abbas, v. Guillelmus de Aura; — monasterium, 408.
 Montispessulani (*Montpellier*, Hérault), baronia, 254; — civitas, 60, 91, 97, 142, 167, 313, 348, 359, 381, 387, 405, 406, 418, 480; — coenobium S. Benedicti, 359; — collegium, 379; — ecclesia collegiata S. Ruphi, 352; — studium, 205, 333.
 Morea, v. Achaya.
 Moretum (*Moret-sur-Loing*, Seine-et-Marne), 9, 17.
 Morinensis (*Thérouanne*, Pas-de-Calais), episcopus, v. Ægidius Ayselini, Clemens VII.
 Mosa (*Meuse*), fluvius, 332, 385, 396.
 Murciensis (*Murcie*, Espagne), v. Cartaginensis.
 Muretum (*Muret*, près Ambazac, Haute-Vienne), eremum, 158.
 Mutinensis (*Modena*, Italiae), civitas, 25, 32, 52, 85, 231.

N

Napoleo de Ursinis, card., 25, 28, 33, 177, 217, 280.
 Narbonensis (*Narbonne*, Aude), archiepiscopatus, 138, 155, 170, 173, 186; — archiepiscopus, v. Ægidius Ayselini, Petrus de Judicia; — civitas, 20, 117, 442; — comes, 410; — provincia, 20, 166, 339.
 Nativitatis beatae Mariae Virginis festum, 429, 464.
 Navarrae (*Navarre*), cancellarius, v. Martinus de Salva, Petrus de Gressibus; — regina, 108, 111; — regnum, 27, 80; — rex, v. Karolus, Philippus.
 Neapolis (*Napoli*, Italiae), 33, 35, 87, 165, 180, 249, 250, 350, 401, 458, 476, 483, 491, 492, 505, 530, 532, 547.
 Neapolitanus, archiepiscopus, v. Annibaldus Gaytani, Bernardus de Bosqueto, Thomas de Ammanatis.
 Nemausensis (*Nîmes*, Gard), civitas,

91, 97; — episcopus, v. Joannes de Blandiaco.
 Nicia (*Nice*, Alpes-Maritimes), 145, 440.
 Nicolaus Albertini, de Prato, O. F. P., card., 41, 47.
 Nicolaus de Bessia, electus Lemo-
 vicensis, card., 247, 281, 290.
 Nicolaus de Boscareto, 291.
 Nicolaus de Brancacii, archiepiscopus
 Cusentinus, card., 518, 537, 539,
 541.
 Nicolaus de Capocia, episcopus Urgel-
 lensis, card., 256, 286, 295, 316, 317,
 334-336, 338, 344, 367.
 Nicolaus de Comite, 87.
 Nicolaus de Freauvilla, O. F. P., card.,
 3, 18, 21, 23, 25, 55, 61, 75, 92, 103,
 104.
 Nicolaus Grosparmi, episcopus Aure-
 lianensis, 7.
 Nicolaus Laurentii, tribunus romanus,
 252, 296, 297, 307, 308, 547.
 Nicolaus de Lyra, O. F. M., 205.
 Nicolaus, comes Nolanus, 402.
 Nicolaus III, papa, 141, 164.
 Nicolaus V, antipapa, v. Petrus
 Raynallucii.
 Nicolaus Rosselli, inquisitor haere-
 ticae pravitatis, card., 318, 345.
 Nicolaus de S. Saturnino, O. P., 473.
 Nicolinus de Fiescho, 205, 213, 214.
 Nicosiensis (*Nicosia*, Chypre), archie-
 piscopus, v. Helias de Nabinalis.
 Nigroponts (*Negroponte*, Grèce), 40.
 Nivernensis (*Nevers*), civitas, 3; —
 comitatus, 14, 128, 136, 357, 532.
 Nolfus de Arimino, 290.
 Normandia (*Normandie*), ducatus, 115,
 291, 316, 448; — dux, v. Joannes II,
 rex Francorum.
 Norotono comes de, 291.
 Notarius papae, v. Ademarius Roberti,
 Gaufridus de Plessiaco, Grego-
 rius XI, Guillelmus de Agrifolio
 senior, Jacobus de Ursinis, Joannes
 de Caramanno, Raynaldus de Ur-
 sinis.
 Novae (*Noves*, Bouches-du-Rhône),
 440.
 Novalium (*Noailles*, Corrèze), comes,
 216.
 Novaria (*Novara*, Italie), 27, 85.

Noviomensis (*Noyon*, Oise), v. Inno-
 centius VI.
 Nuceria (*Nocera*, Italie), 492.
 Nueremburch, seu Nueremborgha
 (*Nürnberg*, Bavière), 315, 334,
 530, 531.

O

Odardus, dominus Montisacuti, 13, 14.
 Odenarde (*Oudenarde*, Belgique), 481.
 Olomucensis (*Olmütz*, Autriche), eccle-
 sia, 249.
 Opizinus de Spinola, 26, 33.
 Orgonum (*Orgon*, Bouches-du-Rhône),
 440.
 Origina (*Orcia* ? Italie), fluvius, 88.
 Ortesium (*Orthez*, Basses-Pyrénées),
 510.
 Ostencius, episcopus Sarlatensis, 411.
 Ostiarius papae, v. Lellus Petri.
 Ostiensis (*Ostia*, Italie), civitas, 402,
 411; — episcopus, v. Guillelmus
 Sudoris, Innocentius VI, Joannes
 de Novocastro, Nicolaus Albertini,
 Petrus Bertrandi junior.
 Otto de Brunsvich, 422.
 Otto, comes Burgundiae, 6, 10.
 Otto, archiepiscopus Magdeburgen-
 sis, 257.
 Ovi castrum (*château de l'Œuf*, à
 Naples), 458.
 Oxomensis (*Osmà*, Espagne), episco-
 pus, v. Petrus Ferdinandi.

P

Pactensis (*Patti*, Sicile), episcopus, 333.
 Padua (*Padova*, Italie), 43, 83, 85, 86.
 Padum (*Pô*, Italie), fluvius, 32.
 Pagio de Cingulo, 291.
 Palatinus comes, 248.
 Palentinus (*Palencia*, Espagne), epis-
 copus, v. Guterrius Gometii.
 Pampilonensis (*Pamplona*, Espagne),
 civitas, 7; — episcopus, v. Martinus
 de Salva, Petrus de Monteruco.
 Papia (*Pavia*, Italie), 43, 83, 85, 334, 369.
 Parisiensis (*Paris*), civitas, 3-5, 8, 12-
 14, 18, 20, 21, 27, 36, 50, 75, 76, 80,
 94, 95, 104, 109, 110, 115, 116, 119,
 126-129, 133, 135, 160, 162, 165, 192,
 195, 226, 274, 284, 291, 316, 320,
 384, 464, 488; — Beata Maria

- (*Notre-Dame*), 3, 8; — Castelletum (*le Châtelet*), 112, 129; — clerus, 17; — concilium, 56, 68, 98, 533, 534; — decanus, 135, 174; — domus O. F. M., 14, 135, 136; — domus O. F. P., 18, 124, 135; — episcopus, 135 et v. Aymericus de Manhaco, Stephanus de Pissiac; — porta S. Antonii, 489; — praepositus, 112; — universitas, 3, 8, 11, 175, 180, 205, 262, 501-503, 516, 523, 524.
- Parma (*Parma*, Italiae), 25, 42, 84, 85 et v. Gilbertus de Corrigha.
- Partheniaco (*Parthenay*, Deux-Sèvres), dominus de, 132.
- Parthia (*Perse*), 40.
- Pastor de Sarescuderio, O. F. M., archiepiscopus Ebredunensis, card., 256, 286, 296.
- Pastorelli (*les Pastoureaux*), 128-130, 161-163, 171, 179, 191-193.
- Patrimonium beati Petri (*Patrimoine de S. Pierre*), 150, 230, 267, 290, 310, 375, 391, 421, 427; — v. Petrus de Stagno.
- Paulus, O. F. M., anticardinalis, 145.
- Paulus de Liazaris, 204.
- Paupertate, controversia de, 141, 165, 180, 181, 202.
- Pedemons (*Piémont*), 50, 231, 294.
- Penitentiarius major romanae Ecclesiae, v. Guillelmus Bragose, Innocentius VI.
- Pergamum (*Bergamo*, Italiae), 85.
- Perpinianum (*Perpignan*, Pyrénées-Orientales), 264, 280.
- Perricha, societas dicta, 329.
- Perrinus de Thomasellis, v. Urbanus VI.
- Perusium (*Perugia*, Italiae), civitas, 1, 24, 39, 47, 54, 59, 60, 86, 88-90, 372, 390-392, 393, 402, 417, 421, 423, 424, 504 et v. Geraldus de Podio.
- Petrus de Stagno, Philippus de Cabassola; — ecclesia collegiata S. Sophiae, 367; — studium, 367.
- Pestis (*Peste*), anno 1348 habita, 251, 268, 284, 293, 305, 421, 548; — annis 1356-1358, 335, 337, 338-340; — anno 1361, 327.
- Petragoricensis (*Périgueux*, Dordogne), civitas, 62; — comes, 168; — concilium, 411; — dioecesis, 139, 156, 170, 173, 187, 326; — provincia, 291.
- Petra Sancta (*Pietrasanta*, Italiae), 50.
- Petrus Amelii, O. S. B., archiepiscopus Ebredunensis, card., 473.
- Petrus, infans Aragoniae, O. F. M., 328.
- Petrus IV, rex Aragoniae, 201, 244, 245, 254, 264, 268, 279, 280, 296, 315, 322, 333, 336, 337, 341, 342, 353, 375, 419, 498.
- Petrus Arnaldi, card., 25, 55, 61, 92.
- Petrus Ayselini, de Monteacuto, episcopus Laudunensis, card., 490.
- Petrus de Banhaco, abbas Montismajoris, card., 369.
- Petrus de Barreria, episcopus Aduensis, card., 473.
- Petrus de Bellapertica, episcopus Autissiodorensis, 4, 7.
- Petrus Bertrandi senior, episcopus Aduensis, card., 168, 247.
- Petrus Bertrandi, junior, de Columbariis, episcopus Atrebatensis, card., 246, 281, 290, 315, 332, 340, 344.
- Petrus de Brussia, 78.
- Petrus de Capella, episcopus Tolosanus, card., 25, 30, 55, 61, 92.
- Petrus de Capis, Carnotensis episcopus, card., 142, 167, 236.
- Petrus, avunculus Alphonsi XI regis Castellae, 133.
- Petrus, rex Castellae, 311-313, 322, 336, 337, 341, 359, 360, 370, 371, 386, 412, 499, 548.
- Petrus de Columna, card., 1, 25, 55, 61, 81, 92.
- Petrus de Corsinis, episcopus Florentinus, card., 375, 392, 441, 444, 451, 521, 537, 539, 542.
- Petrus de Cosnaco, episcopus Tutelensis, 408.
- Petrus de Croso, archiepiscopus Arelatensis, card., 443, 446, 447, 449, 490.
- Petrus de Croso, episcopus Silvanectensis et Autissiodorensis, card., 256, 286, 295.
- Petrus I, rex Cypri, 352, 357, 366, 371, 384-386, 389, 390, 396, 400.
- Petrus Didaci, Arausicensis episcopus, 518.
- Petrus Ferdinandi, Oxomensis episcopus, card., 514, 538.
- Petrus de Fitinhiaco, card., 489, 490.
- Petrus Flandrini, card., 418, 442, 448-450.

- Petrus de Foresta, archiepiscopus Rothomagensis, card., 318, 345.
- Petrus de Gavaston, 29, 42, 44, 46, 47.
- Petrus, comes Gebennensis, 511.
- Petrus Girardi, episcopus Aniciensis, card., 496, 506, 538, 540, 542.
- Petrus Gometii, archiepiscopus Ispalensis, card., 417.
- Petrus Gometii, de Barrosso, episcopus Cartaginensis, card., 142, 167, 199, 200, 211, 237.
- Petrus de Gressibus, episcopus Autisiodorensis, 7, 14.
- Petrus Iterii, episcopus Aquensis, card., 327.
- Petrus Joannis Olivi, 118, 142, 166.
- Petrus de Judicia *seu* Judicis, archiepiscopus Narbonensis et Rothomagensis, card., 417, 422, 440, 442.
- Petrus de Lucemborch, episcopus Metensis, card., 490, 496, 497.
- Petrus de Luna, card., 423, 441, 447, 449, 450, 463, 473, 475, 499, 513, 518, 538-540, 542.
- Petrus de Mirapicio, episcopus Magalonnensis et Convenarum, 16.
- Petrus de Monteruco, electus Pampilonensis, 318, 345, 442.
- Petrus de Morneio, episcopus Autisiodorensis et Aurelianensis, 4.
- Petrus de Morrone *seu* Marone, v. Coelestinus V, papa.
- Petrus de Mortuomari, episcopus Autisiodorensis, card., 142, 167, 262, 274.
- Petrus de Murlis, 443.
- Petrus Olerii, abbas Calesii, 408.
- Petrus de Palude, O. F. P., 122.
- Petrus de Plana Cassagna, Ruthenensis episcopus, patriarcha Jerosolymitanus, 67, 98.
- Petrus de Pratis *seu* Prato, archiepiscopus Aquensis, card., 141, 163, 242, 264, 276, 337, 543.
- Petrus Raynallucii, de Corbario, anti-papa, 143-151, 167.
- Petrus de Reblayo, card., 138, 154, 184.
- Petrus Rogerii, v. Clemens VI.
- Petrus Rogerii, nepos Clementis VI, v. Gregorius XI.
- Petrus de S. Genesisio, 124.
- Petrus de Stagno, O. S. B., archiepiscopus Bituricensis, card., 375, 392, 393, 417.
- Petrus de Sortenaco, episcopus Viva-riensis, 423, 449.
- Petrus Textoris, card., 141, 163, 193.
- Petrus de Tureyo, episcopus Malleacensis, card., 493, 505, 538, 539, 541.
- Petrus de Vernhio, card., 418, 441, 449, 450, 538, 540, 542.
- Philipon, comes de Langusto, 86.
- Philippus, princeps Achayae, 27.
- Philippus de Alneto, miles, 108.
- Philippus II de Andegavia, princeps Tarentinus, 15.
- Philippus, comes Atrebatensis, 13.
- Philippus, dux Aurelianensis, 335.
- Philippus, dux Burgundiae, 263; — II, 335, 357, 386, 481, 482, 507, 532, 542.
- Philippus de Cabassola, episcopus Cavallicensis, patriarcha Jerosolymitanus, card., 331, 336, 368, 393, 418.
- Philippus, Ebroicensis comes, rex Navarrae, 211, 230, 291.
- Philippus III, rex Francorum, 18, 78; — IV, 1-7, 10, 11, 15, 21, 22, 24, 27-29, 39, 42, 44, 50, 55-57, 60, 62, 70, 71, 74-76, 78, 88, 91-95, 99-101, 103, 104, 108, 109, 121, 135; — V, 6, 10, 59, 71, 75, 77, 80, 101, 106, 108, 114-116, 119-123, 125-128, 131, 132, 134, 135, 152, 160, 172, 178; — VI, 130, 131, 174-177, 198-200, 205, 207, 211, 213, 214, 218, 221, 222, 224, 225, 232, 237, 247, 250, 263, 270, 276, 284, 285, 291-295, 305, 543-546, 548.
- Philippus de Marrigniaco, episcopus Cameracensis, archiepiscopus Senonensis, 16, 56, 68, 98, 112, 120.
- Philippus, comes Papiae, 45, 83.
- Philippus, de Sabaudia, 45.
- Philippus I, princeps Tarentinus, 26, 35, 49; — II, 250, 266, 365.
- Picardia (*Picardie*), 121, 247, 267, 284, 545.
- Pictavensis (*Poitiers*, Vienne), civitas, 1, 5, 6, 8, 10-12, 27-29, 31, 32, 54, 55, 60, 62, 63, 65, 89, 90, 93, 95, 97, 132, 292, 317, 335; — comes, v. Joannes; — diocesis, 139, 156, 170, 173, 188, 326; — episcopus,

v. Arnaldus de Auxio, Guido de Malesicco; — provincia, 291.
 Pictavinus de Montesquivo, episcopus Albiensis, card., 256, 286, 295.
 Pieterseem (*Petersheim*, Belgique), 522.
 Pileus de Prata, archiepiscopus Raven-
 natensis, card., 496, 504.
 Pilusfortis de Rapistagno, episcopus
 Rivensis, card., 141, 163, 193.
 Pisana (*Pisa*, Italie), civitas, 22, 43,
 44, 49-51, 86, 88, 144, 145, 269, 285,
 307, 315, 332, 441, 442; — Sanctae
 Mariae, ecclesia, 442.
 Pisani (*Habitants de Pise*), 22, 49, 83,
 86-88, 239, 296, 362, 441.
 Pisanus, archiepiscopus, 145 et v.
 Simon.
 Pisiaco, v. Poissiacum.
 Pistorium (*Pistoja*, Italie), 34, 239.
 Placentia (*Piacenza*, Italie), 43, 85,
 86, 239.
 Plumbinum (*Piombino*, Italie), 87,
 441.
 Plumbis, portus de, v. Plumbinum.
 Podium Boniti (*Poggibonsi*, Italie), 48,
 49.
 Poissiacum (*Poissy*, Seine-et-Oise), ci-
 vitas, 15, 109; — dominus, 14, 78.
 Poloniae (*Pologne*), regnum, 492.
 Pons Sorgiae (*Pont-de-Sorgues*, Vau-
 cluse), 213, 218, 224, 254, 385.
 Pons Tremulus (*Pontremoli*, Italie), 50.
 Pontisara (*Pontoise*, Seine-et-Oise), 18,
 22, 80, 108, 109, 114, 118.
 Pontius de Villamuro, v. Arnaldus.
 Pontivensis (*Ponthieu*, France), comi-
 tissa, 6.
 Portuensis (*Porto*, Italie), ecclesia,
 137, 138; — episcopus, 281 et v.
 Bernardus de Albia, Bernardus de
 Castaneto, Guido de Bolonia, Petrus
 de Corsinis.
 Portugaliae (*Portugal*), regnum, 72,
 140, 159, 170, 173, 178, 190, 336,
 493; — rex, v. Joannes.
 Portus Dalphinus (*Portofino*, Italie),
 441.
 Portus Veneris (*Portovenere*, Italie), 86.
 Praedicatorum fratrum ordo (*ordre*
des frères prêcheurs), 8, 22, 43, 63,
 120, 134, 142, 164, 165, 167, 170,
 174, 180, 200, 202, 217, 319, 347,
 501, 502.

Praenestinus (*Palestrina*, Italie), epis-
 copus, v. Guido de Malesicco, Guil-
 elmus de Mandagoto, Joannes de
 Crosio, Petrus de Capella, Petrus de
 Prato.
 Praga (*Prag*, Bohême), 316, 386.
 Pragensis, archiepiscopatus, 249, 290,
 545.
 Procuratio (*Procuratio*), taxa ponti-
 ficalis, 204.
 Procuratores curiae romanae, 378.
 Promotiones ad cardinalatum, 1, 25,
 38, 48, 55-57, 61, 74, 81, 82, 92, 99,
 103, 137, 141, 142, 153, 163, 166-170,
 173, 184, 185, 193, 206, 212, 225,
 231, 238, 242, 246, 252, 255, 270,
 278, 280, 286, 289, 293, 295, 309,
 318, 327, 335, 341, 345, 359, 368,
 375, 387, 403, 406, 417, 422, 439,
 459, 463, 473, 485, 490, 493, 496,
 499, 503-507, 515, 550.
 Provincia (*Provence*), 98, 145, 295, 306,
 321, 336, 337, 341, 345, 370, 375,
 487, 491, 514, 549.
 Prussia (*Prusse*), 520.

Q

Quesacum (*Quézac*, Cantal), 376.

R

Racia (*Rascie*, Serbie), 65, 81, 333.
 Radulphus IV, dux Austriae, 356, 386.
 Radulphus de Fulcardimonte, 353.
 Raimundus Athonis, de Spello, 52.
 Rassa, v. Racia.
 Ravennatensis (*Ravenna*, Italie), ar-
 chiepiscopus, v. Pileus de Prata.
 Raymundus de Baucio, comes de
 Avelino, 345.
 Raymundus de Canilhaco, O. S. A., ar-
 chiepiscopus Tolosanus, card., 246,
 256, 286, 295.
 Raymundus de Esio, 291.
 Raymundus Guillelmi de Fargis, card.,
 38, 56, 69, 99.
 Raymundus del Goth, 25, 55, 61, 92.
 Raymundus de Mostuejolis, episcopus
 S. Papuli, card., 142, 167.
 Raymundus Rogerii, de Turenna, 514.
 Raymundus Ruphi sive de Rufo, 141,
 163, 193.

- Raymundus, abbas S. Severi, O. S. B., card., 48, 57, 75, 103.
- Raymundus Stephani, clericus cameræ apostolicæ, 146.
- Raynaldus Maubernart, episcopus Eduensis, 339.
- Raynaldus II, comes, postea dux Guelriæ, 199, 225, 341; — III, 326.
- Raynaldus de Ursinis, 256, 286, 295.
- Reatinensis (*Rieti*, Italie), dioecesis, 143.
- Redonum (*Rennes*, Ille-et-Vilaine), civitas, 335.
- Referendarius papæ, v. Amelius de Lautreco, Guido de Malesicco, Guillelmus Noelleti, Petrus Flandrini, Petrus de Vernhio, Simon de Brousano.
- Regensis (*Riez*, Basses-Alpes), episcopus, v. Galhardus de Pressaco.
- Reginaldus la Porta, Bituricensis archiepiscopus, card., 120, 141, 163, 193.
- Reginaldus de Roy, 8.
- Regium (*Reggio-Emilia*, Italie), civitas, 25, 42, 43, 84, 85, 231.
- Remensis (*Reims*, Marne), archiepiscopus, v. Humbertus, dalphinus Viennensis et 42, 68, 79, 99, 518; — civitas, 79, 113, 119, 253, 270, 339, 355, 385, 481.
- Rense (*Rense*, Autriche), 246, 307, 545.
- Renthi (*Renty-Assonval*, Pas-de-Calais), dominus de, 131, 132.
- Renum (*le Rhin*), fluvius, 318, 332, 340, 356, 501, 530.
- Restellensis (*Rethel*, Ardennes), comitatus, 121, 128, 136, 357; 532; — comitissa, v. Joanna.
- Retest, v. Restellensis.
- Richardus, rex Angliæ, 428, 513.
- Richardus de Camino, 45, 85.
- Richardus Fitz-Ralph, archiepiscopus Armachanus, 324, 337.
- Riconetus, filius comitis Pictavenensis, 292.
- Rigaldus Astergii, officialis Biterrensis, 408.
- Rigensis (*Riga*, Russie), archiepiscopus, 339.
- Rivensis (*Rieux*, Haute-Garonne), episcopatus, 138, 155, 168, 186; — episcopus, 141, 163 et v. Pilusfortis de Rapistagno.
- Rizardus de Gambatesa, 86, 88.
- Robertus, comes Atrebatensis, 10, 13.
- Robertus Duracii, 266, 333.
- Robertus III, comes Flandriæ, 45, 79, 114, 115, 118, 125-127.
- Robertus, filius dicti Roberti, 132.
- Robertus de Gebennis, v. Clemens VII.
- Robertus, comes palatinus Reni, 546.
- Robertus, rex Siciliæ, 15, 19, 22, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 46, 48-52, 66, 86-88, 98, 113, 123-125, 130, 131, 175, 183, 212, 229, 243, 250, 266, 271, 280, 287, 544.
- Rochamaura (*Roquemaure*, Gard), 52, 59, 77, 104.
- Rodanum (*le Rhône*), fluvius, 310, 335, 346, 353, 370, 384, 385, 394, 395, 398, 399, 407.
- Rodulphus, dux Lothoringiæ, 291.
- Rodulphus, dux Bawariæ et comes palatinus, 221.
- Rodum (*Rhodes*, île de l'Archipel), 34, 62, 68, 93, 99.
- Roma (*Roma*, Italie), civitas, 19, 31, 32, 34, 42-48, 50-52, 64, 67, 86-88, 142-144, 147-149, 167, 177, 212, 218, 230, 239, 245, 252-254, 265, 267, 269, 270, 278, 281, 282, 285, 286, 296, 302, 306, 315, 355, 359, 363, 365, 369, 385, 386, 388, 389, 391, 397, 400, 409, 413, 427-429, 431, 442, 446, 449, 459, 461, 469, 486, 504, 530, 547, 548; — Capitolum (*Campidoglio*), 45, 87, 239, 297, 435, 442; — domus S. Spiritus, 391, 443; — palatium Lateranense, 86; — pons Molis (*ponte Molle*), 87; — porta Collina, 389; — porta S. Laurentii, 296; — Sancti Angeli castrum, 363, 369, 389, 434, 443, 447, 448; — pons, 447.
- Romandiola (*Romagna*, Italie), 47, 52, 86, 230, 290, 291, 345.
- Romania (*la Romanie* ou *Thrace*), 40, 255, 264, 265, 282.
- Rossilionis (*Roussillon*), comitatus, 254, 296, 346.
- Rothomagensis (*Rouen*, Seine-Inférieure), archiepiscopus, 518 et v. Ægidius Ayselini, Clemens VII, Petrus de Foresta, Petrus de Judicia; — ecclesia, 42, 287.
- Rupertus, filius Rodulfi ducis Bawariæ, 221.
- Ruthenensis (*Rodez*, Aveyron), civitas,

326 ; — diocesis, 139, 142, 156, 167, 170, 173, 188, 326 ; — episcopus, v. Bernardus de Albia, Petrus de Plana Cassagna.

S

Sabaudia (*Savoie*), 10, 15 ; — comes, v. Amedeus V, VI, VII.

Sabinensis (*Sabina*, Italia), episcopus, v. Ægidius Alvari, Arnaldus de Falgueriis, Bertrandus de Deucio, Guillelmus de Agrifolio senior, Jacobus de Aragonia, Joannes de Blandiacô, Petrus Gometii, Philippus de Cabassola.

Sacri Caesaris (*Sancerre*, Cher), comes, 14.

Sagona (*Savona*, Italia), 123, 124.

Sagona (*la Saône*), fluvius, 341.

Salernitanus (*Salerno*, Italia), archiepiscopus, v. Bertrandus de Turre.

Salinis (*Salins*, Jura), baronia de, 357.

Salsburgensis (*Salzburg*, Autriche), provincia, 337.

Saltu (*Sault*, Vaucluse), dominus de, 487.

Samigniacum (*Sampigny*, Meuse), castrum, 123.

Sancta Capella (*la Sainte-Chapelle*, Paris), 3.

Sanctae Anastasiae, ecclesia romana cardinalitia, v. Ademarum Roberti, Joannes de Bruniaco, Petrus de Monteruco, Pilusfortis de Rapisagno.

S. Caeciliae, ecclesia romana cardinalitia, v. Bertrandus Latgerii, Guido de Bolonia, Guillelmus de Vergelyo.

S. Crucis (*Sainte-Croix*), ecclesia parochialis diocesis Lemovicensis, 262, 273.

S. Crucis in Jerusalem, ecclesia romana cardinalitia, 391 et v. Guido de Malesicco, Raymundus de Canilhaco.

S. Crucis (*Sainte-Croix*), monasterium Burdegalense, abbas, v. Petrus Arnaldi.

S. Luciae, ecclesia romana cardinalitia, v. Galhardus de Mota.

S. Maria in Aquiro, ecclesia romana cardinalitia, v. Bertrandus de Montefaventio, Stephanus Alberti.

S. M. in Cosmedin, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus Judicis, Petrus de Luna, Raymundus de Rufo.

S. M. Majoris, ecclesia romana, 368, 442, 463.

S. M. Novae, ecclesia romana cardinalitia, 430, 442, 460, 465 et v. Amedeus de Saluciis, Gregorius XI.

S. M. in Porticu, ecclesia romana cardinalitia, v. Hugo de S. Martiali.

S. M. in Transtiberim, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus de Agrifolio senior, Petrus de Stagno.

S. M. in via lata, ecclesia romana cardinalitia, v. Nicolaus de Bessia, Petrus de Vernhio.

S. Praxedis, ecclesia romana cardinalitia, v. Ægidius Rigaudi, Jacobus de Itro, Marchus de Viterbio, Petrus Gometii de Barrosso, Thomas de Ammanatis.

S. Priscae, ecclesia romana cardinalitia, v. Gotius de Arimino.

S. Pudentianae, ecclesia romana cardinalitia, v. Bertrandus de Chanaco, Petrus de Prato.

S. Sabinae, ecclesia romana cardinalitia, v. Franciscus de Theobaldescis, Geraldus de Guardia, Joannes de Molendino, Thomas Jorz.

S. Susannae, ecclesia romana cardinalitia, v. Andreas Ghini, Petrus Bertrandi junior, Petrus de Reblayo, Petrus de Tureyo.

Sancti Andreae (*Sant'Andrea*, Italia), castrum, 124.

S. Andreae, ecclesia Burdegalensis, 54, 60.

S. Angeli, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus Noelleti.

S. Antonini (*Saint-Antonin*, Tarn-et-Garonne), locus, 141, 163, 193.

S. Audoeni (*Saint-Ouen*, Seine), locus, 8.

S. Baudillii (*Saint-Baudil*, à Nîmes), prior, v. Clemens VI.

S. Bertrandi Convenarum (*S. Bertrand-de-Comminges*, Hte-Garonne), ecclesia cathedralis, 65.

S. Cassiani (*San Casciano?* Italia), locus, 47.

S. Clementis, ecclesia romana cardina-

- litia, v. Ægidius Alvari, Petrus de Judicia.
- S. Cloi (*Saint-Cloud*, Seine-et-Oise), locus, 291.
- S. Cyriaci, ecclesia romana cardinalitia, v. Bernardus de Albia, Joannes de Placentinis.
- S. Dionysii (*Saint-Denis*, Seine), monasterium, 3, 78, 80, 109, 115, 134; — abbas, v. Ægidius Rigaudi.
- S. Eusebii, ecclesia romana cardinalitia, v. Nicolaus de Freauvilla.
- S. Eustachii, ecclesia romana cardinalitia, v. Arnaldus de Via, Bernardus de Turre, Petrus Flandrini.
- S. Felicis de Caramanno (*S. Félix de Caraman*, Haute-Garonne), collegiata ecclesia, 140, 156, 188.
- S. Flori (*Saint-Flour*, Cantal), episcopatus, 139, 156, 187.
- S. Geminianum (*San Gimignano*, Italia), 48.
- S. Georgii ad Velum Aureum, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus Bragose, Jacobus de Ursinis, Joannes de Caramanno, Petrus de Lucemborch.
- S. Georgii supra Tarnum (*Saint-Juery*, Tarn), locus, 141, 163, 193.
- S. Germani Autissiodorensis (*Saint-Germain d'Auxerre*, Yonne), monasterium, 403; — abbas, v. Urbanus V.
- S. Germani de Pratis (*Saint-Germain-des-Prés*, Paris), monasterium, 21, 129.
- S. Jeronimi (*San Jeronimo*, près Portofino, Italia), monasterium, 441.
- S. Joannis de Angelis (*Saint-Jean-d'Angély*, Charente), locus, 292.
- S. Joannis Lateranensis, ecclesia romana, 31, 44, 47, 64, 87, 216, 271, 278, 287, 366, 374, 377, 388, 389, 391, 392, 448, 463.
- S. Laurentii in Damaso, ecclesia romana cardinalitia, v. Hugo Rogerii.
- S. Laurentii in Lucina, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus Bragose, Martinus de Salva.
- S. Leti (*Saint-Lié*, Aube), manerium, 113.
- S. Marcelli, ecclesia romana cardinalitia, v. Bertrandus de Pojeto, Joannes de Grangia.
- S. Marci, ecclesia romana cardinalitia, v. Bertrandus de Deucio.
- S. Martialis, collegium Tolosanum, 328.
- S. Martini de Campis (*Saint-Martin-des-Champs*, à Paris), carcer, 129.
- S. Martini ad Montes, ecclesia romana cardinalitia, v. Aymericus de Castro-lucii, Gentilis de Monteflorum, Petrus de Croso.
- S. Maximi, locus, 549.
- S. Maximini (*Saint-Maximin*, Var), locus, 440.
- S. Odomari (*Saint-Omer*, Pas-de-Calais), civitas, 108.
- S. Papuli (*Saint-Papoul*, Aude), episcopatus, 117, 138, 139, 142, 155, 156, 167, 186, 381; — episcopus, v. Raymundus de Mostuejolis.
- S. Pauli (*Saint-Pol*, Pas-de-Calais), comes, 491.
- S. Pauli de Fenolhedesio (*Saint-Paul-de-Fenouillet*, Pyrénées-Orientales), ecclesia collegiata, 139, 157, 188.
- S. Pauli extra muros, ecclesia romana, 306, 377, 403, 427, 441, 548.
- S. Petri, cardinalis, v. Franciscus de Theobaldescis.
- S. Petri, ecclesia romana, 45, 46, 193, 213, 215, 229, 307, 332, 365, 369, 377, 388, 390-392, 427, 430, 433, 435, 442, 446, 448.
- S. Petri ad Vincula, ecclesia romana cardinalitia, v. Petrus Girardi.
- S. Pontii Thomeriarum (*Saint-Pons-de-Thomières*, Hérault), episcopatus, 138, 155, 186.
- S. Ruffi (*Saint-Ruf*, Vaucluse), monasterium, 395, 399.
- S. Salvi (*San Salvi*, Italia), locus, 47.
- S. Severii de Bigorra (*Saint-Sever-de-Rustan*, Hautes-Pyrénées), monasterium, 408; — abbas, v. Bertrandus de Pelajano, Raymundus.
- S. Severini (*San Severino*, Italia), dominus, 492.
- S. Sixti, ecclesia romana cardinalitia, v. Leonardus de Giffono, Simon de Langari.
- S. Spiritus (*Pont-Saint-Esprit*, Vaucluse), locus, 325, 340.

- S. Stephani in Coeliomonte, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus de Agrifolio junior, Guillelmus de Aura, Petrus de Mortuomari.
- S. Stephani Tolosani (*Saint-Étienne-de Toulouse*), ecclesia cathedralis, 138, 155.
- S. Theodori, ecclesia romana cardinalitia, v. Joannes Gaytani de Ursinis.
- S. Vedasti (*Saint-Waast*, Pas-de-Calais), abbas, 526.
- S. Victoris Massiliensis (*Saint-Victor de Marseille*), abbas, v. Guillelmus Grimoardus; — monasterium, 361, 382, 383, 386, 393, 394, 398, 403, 405, 406, 419, 440.
- S. Vitalis, ecclesia romana cardinalitia, v. Bertrandus de Turre, Guillelmus de Chanaco, Helias de Nabinalis, Joannes de Murolio, Nicolaus de Capocia.
- Sanctorum Joannis et Pauli, ecclesia romana cardinalitia, v. Audoinus Alberti, Innocentius VI, Jacobus de Via, Joannes Flandrini, Simon de Broussano.
- Sanctorum Marcellini et Petri, ecclesia romana cardinalitia, v. Gaucelmus Joannis, Pastor de Sarescuderio.
- Sanctorum Nerei et Achillei, ecclesia romana cardinalitia, v. Clemens VI, Reginaldus la Porta.
- Sanctorum Quatuor Coronatorum, ecclesia romana cardinalitia, v. Guillelmus Curti, Hugo de Montelegum, Joannes de Dormannis.
- Sanson, pater Alphonsi regis Castellae, 16.
- Saraceni (*les Sarrasins*), 16, 35, 47, 72, 96, 126, 140, 159, 170, 174, 178, 190, 191, 221, 264, 390.
- Sardiniae (*Sardaigne*), insula, 26, 62, 92, 201, 220, 315, 333, 344.
- Sarlatensis (*Sarlat*, Dordogne), civitas, 326; — episcopatus, 139, 156, 187; — episcopus, v. Joannes de Revelhone, Ostencius.
- Sarzana (*Sarzana*, Italia), 42, 43, 50.
- Savarduni (*Saverdun*, Ariège), locus, 168, 195, 210, 223, 226, 235.
- Saxonia (*Saxe*), 338; — dux, 264, 307, 545.
- Scala (*della Scala*), gens de, 44, 369 et v. Alboinus, Canis.
- Sciarra de Columna, 100.
- Sclusae (*L'Écluse* ou *Sluys*, Hollande), portus, 232, 247, 305, 545.
- Scoti (*Écossais*), 20, 108, 292.
- Scotia (*Écosse*), 6, 42, 44, 230.
- Secana (*la Seine*), fluvius, 108.
- Senensis (*Siena*, Italia), civitas, 39, 47, 86, 88, 389; — comitatus, 51.
- Senonensis (*Sens*, Yonne), archiepiscopus, v. Clemens VI, Philippus de Marrignacio, Stephanus Bequart; — civitas, 19; — metropolis, 42, 287.
- Serinhani (*Sérignan*, Hérault), locus, 142, 166.
- Sibile, v. Ispalensis.
- Siciliae (*Royaume de Naples*), regnum, 51, 86, 249, 267, 269, 285, 295, 383, 388, 394, 398, 401, 402, 421, 494, 547; — regina et rex, v. Joanna-Ludovicus de Andegavia, Ludovicus Tarentinus, Robertus.
- Sigismundus, marchio Brandeburgensis, 492.
- Silvanectense (*Senlis*, Oise), concilium, 19, 68, 99.
- Silvanectensis episcopus, v. Petrus de Croso.
- Simidarius de S. Severino, 290.
- Simon de Archiaco, electus Viennensis, card., 141, 163, 193.
- Simon de Broussano, archiepiscopus Mediolanensis, card., 423, 441, 449, 451.
- Simon de Colubiano, 83.
- Simon de Langan, *alias* de Langari, archiepiscopus Cantuariensis, card., 368, 416, 417.
- Simon de Lingonis, O. F. P. magister generalis, 319.
- Simon, archiepiscopus Pisanus, 146.
- Simon de Suberia, archiepiscopus Cantuariensis, 482.
- Sipontinus (*Siponto*, Italia), archiepiscopus, v. Mathaeus de Ursinis.
- Siria (*Syrie*), 40.
- Smirnensis (*Smyrne*, Asia Mineure), civitas, 264.
- Sociales, *alias* Societates (*Grandes Compagnies*), 321, 323, 336, 337, 340-342, 345, 346, 354, 356, 385, 386, 407, 410 et v. Arnaldus de Servola.

Sorgiae, v. Pons Sorgiae.
 Sperlonca (*Sperlonga*, Italie), 476.
 Spinolae, gens Italica, 34.
 Spira (*Speyer*, Bavière), civitas, 318, 336.
 Spirituales (*les Spirituels*), fratres ordinis Minorum de fide male sentientes, 20, 73, 117, 118.
 Spoletanus (*Spoleto*, Italie), ducatus, 230, 310, 392.
 Stephanus Alberti, v. Innocentius VI.
 Stephanus Alberti, pronepos Innocentii VI, electus Carcassonnensis, card., 327, 368.
 Stephanus de Bavaria, 492.
 Stephanus Barbete, 4, 5.
 Stephanus Bequart, archiepiscopus Senonensis, 16.
 Stephanus de Columna, 87; — senator Urbis, 279, 296.
 Stephanus, fundator ordinis Grandimontis, 158, 159.
 Stephanus de Pissiac, episcopus Parisiensis, card., 369.
 Stephanus de Suisiaco, card., 25, 55, 61, 92.
 Stochem (*Stockhem*, Belgique), castrum, 326, 340.
 Subdiaconus papae, v. Bernardus de Turre.
 Supplicationum registrum, 221, 228.
 Sutgerius Gometii, archiepiscopus Compostellanensis, 364.

T

Tanerium (*Tanniers*, Dordogne), prioratus, 412.
 Tarasco (*Tarascon*, Bouches-du-Rhône), 370.
 Tarentinus (*Tarento*, Italie), princeps, v. Karolus, Ludovicus, Philippus.
 Tarlatus, vicarius imperialis Pisanus, 144.
 Tarnum (*Tarn*), fluvius, 141, 326.
 Tartari (*les Tartares*), 40, 237.
 Taurinum (*Torino*, Italie), 38, 69, 82.
 Tebaldus de Brusatis, 84.
 Templarii (*Templiers*), ordo militaris, 4-6, 8, 9, 11, 12, 16-19, 23, 28-31, 36, 42, 43, 55-57, 63, 65, 68, 71-73, 76, 81, 82, 93-99, 101, 102, 104, 110, 111, 159, 170, 174, 190.
 Terdoña (*Tortona*, Italie), 85.
 Terracina (*Terracina*, Italie), 88.
 Terraconensis (*Tarragona*, Espagne), episcopatus, 140, 159, 170, 173, 190.
 Terra Sancta (*la Terre Sainte ou Palestine*), 15, 19, 40, 42, 69, 71, 267 et v. Humbertus dalphinus Viennensis, Petrus de Planacassagna.
 Terrida (*Terride*, Haute-Garonne), dominus de, 410.
 Tervisium (*Treviso*, Italie), 85, 335.
 Teutonia, v. Alamannia.
 Thadaeus de Pepulis, rector Bononien-sis, 237.
 Tharsensis (*Tarsus*, Turquie d'Asie), archiepiscopus, 390.
 Thebae (*Thèbes*, Grèce), 40.
 Thebaldi castrum (*castro Tepaldo*, à Ferrara, Italie), 32, 33, 66.
 Theobaldus de Barro, episcopus Leodiensis, 45.
 Theobaldus de Brusiadis, 40.
 Theobaldus de Campofloris, 87.
 Theodoricus, comes Lossensis, 326, 341.
 Thesaurarius, papae, v. Raynaldus; — regis Franciae, v. Gaufridus de Bryansone, Michael de Bourdenay.
 Thessalonicense regnum (*Thessalonique*, en Macédoine), 49.
 Theutonicorum fratrum ordo (*ordre des chevaliers Teutoniques*), 326, 339, 341.
 Thomas de Ammanatis, archiepiscopus Neapolitanus, card., 493, 538, 539, 541.
 Thomas de Aquino, O. F. P., sanctus, 141, 164, 165, 170, 174, 180, 368, 408.
 Thomas de Casato, O. F. P., inquisitor Lombardiae, card., 485.
 Thomas, comes Cornubiae, 6.
 Thomas, episcopus Herefordensis, sanctus, 140, 160, 170, 174, 179, 180.
 Thomas Jorz, O. F. P., card., 3, 25, 55, 61, 92.
 Thomas, dux Locestriae, 513.
 Tiberis (*Tevere*, Italie), fluvius, 427, 441.
 Tibur (*Tivoli*, Italie), 88, 448.
 Tirasonensis (*Tarazona*, Espagne), 322, 336.
 Tochini (*les Tuchins*), 488.
 Toletanus (*Toledo*, Espagne), archiepiscopus, v. Ægidius Alvari et 507.

Tolosa (*Toulouse*, Haute-Garonne), 7, 32, 60, 65, 67, 68, 70, 91, 97, 130, 162, 192, 207, 319, 333; — collegium S. Martialis, 328; — domus O. F. P., 202, 368, 408; — Narbonesii castrum (*château de Narbonne*), 319; — senescallia, 487; — studium, 205, 351, 405, 408, 413.

Tolosana, dioecesis, 93, 138, 140, 155, 170, 173, 186, 206; — provincia, 162, 266.

Tolosanum (*le Toulousain*), 101, 139, 156, 166, 314, 323, 416, 422, 504.

Tolosanus, archiepiscopus, 170, 173, 185; — archiepiscopus, 142, 167 et v. Guillelmus de Lauduno, Joannes de Convenis, Raymundus de Canilhaco; — comitatus, 326; — episcopus, v. Galhardus de Pressaco, Petrus de Capella.

Tornacensis (*Tournai*, Belgique), civitas, 108, 247, 532, 545; — episcopus, 125, 530 et v. Andreas Ghini.

Trajectensis (*Utrecht*, Hollande), civitas, 522; — episcopus, 530 et v. Arnoldus de Horne.

Trecæ (*Troyes*, Aube), 113.

Trecensis episcopus, 125 et v. Guichardus.

Treverensis (*Trier*, Prusse), archiepiscopus, v. Balduinus, Boemundus, Cono de Falkenstein; — civitas, 318, 326; — dioecesis, 177.

Trinacriæ (*île de Sicile*), regnum, 267; — rex, v. Fredericus.

Trinitatis, dogma, 52; — festum, 176.

Tudertis (*Todi*, Italie), 47.

Tullensis (*Toul*, Meurthe), episcopus, v. Joannes de Novocastro.

Turchi (*les Turcs*), 40, 62, 69, 93, 99, 254, 255, 334, 352, 359, 384, 387, 395, 400, 549.

Turingiæ (*Thuringe*, en Allemagne), regnum, 337.

Turnæ (*Turnes*, Belgique), 546.

Turonum (*Tours*, Indre-et-Loire), 11, 29.

Tusci (*les Toscans*, en Italie), 43-45, 85, 88.

Tuscia (*Toscane*, Italie), 28, 33, 36, 38, 39, 42, 82, 83, 86, 88, 176, 267, 295, 345, 420.

Tusculanus (*Frascati*, Italie), epis-

copus, v. Ægidius Ayselini, Anibaldus Gaytani, Berengarius Fredoli senior, Guillelmus Curti, Joannes de Grangia, Nicolaus de Capocia.

Tutela (*Tulle*, Corrèze), 292, 326.

Tutellensis (*Tulle*, Corrèze), dioecesis, 326; — episcopatus, 139, 156, 187; — episcopus, v. Hugo Rogerii, Joannes Fabri, Petrus de Cosnaco.

Tyrensis (*Tyr*, Syrie), dominus, 37.

U

Ulmeto (*Ormoy*, Seine-et-Oise), dominus de, 12.

Ulricus de Augusta, 219.

Urbanus V, papa, 308, 336, 341, 342, 349-415, 419, 444, 548.

Urbanus VI, papa, 437, 438, 448, 452, 455-457, 459, 469, 471-476, 478, 479, 482, 484-486, 491, 492, 494-498, 504, 505, 519-521, 523-526, 529-535.

Urgellensis (*Urgel*, Espagne), episcopus, v. Nicolaus de Capocia.

Ursinorum (*Orsini*), gens Italica, 42, 87, 138, 154, 230.

Uticensis (*Uzès*, Gard), dioecesis, 206; — episcopus, v. Helias de S. Aredio.

V

Vabrensis (*Vabres*, Aveyron), civitas et dioecesis, 326; — episcopatus, 139, 156, 188; — episcopus, v. Guillelmus Bragose.

Valduinus, v. Balduinus.

Valentinensis (*Valencia*, Espagne), civitas, 322; — episcopus, v. Jacobus de Aragonia.

Valentinensis (*Valence*, Drôme), episcopus, 518 et v. Amedeus de Salucii.

Vallis benedictionis, cartusia, v. Villanova.

Vallisviridis (*Vauvert* ou *Chartreux-lès-Paris*, Seine), cartusia, 120.

Vasatensis (*Bazas*, Gironde), civitas et dioecesis, 326.

Vasconia (*Gascogne*), 12, 32, 59, 77, 114, 162, 291-293.

- Vasionensis (*Vaison*, *Vaucluse*), episcopus, 518.
- Vaurensis (*Lavaur*, *Tarn*), episcopatus, 138, 155, 186.
- Vaztena (*Wadstena*, *Suède*), 392.
- Venayssinus comitatus (*Comtat-Venaissin*), 24, 41, 346, 385, 514.
- Veneti (*les Vénitiens*, *Italie*), 32, 33, 35, 39, 40, 48, 66, 81, 85, 97, 225, 335, 344, 362, 390.
- Vercellensis (*Vercelli*, *Italie*), civitas, 28, 38, 50, 69, 83, 85, 86, 130, 131 ; — episcopus, 27, 63.
- Verduni regis (*Verdun-sur-Garonne*, *Tarn-et-Garonne*), locus, 162, 192.
- Verdunum (*Verdun*, *Meuse*), 122, 123.
- Verinis (*Vélignes*, *Dordogne*), 356 et v. Arnaldus de Servola.
- Vernis, v. Verinis.
- Verno (*Vernon*, *Eure*), 2, 3, 111.
- Veronensis (*Verona*, *Italie*), civitas, 43, 44, 85, 86, 231, 369, 389 ; — episcopus, 239.
- Vestimonasterium (*Westminster*, *Angleterre*), 6.
- Vetrallum (*Vetralla*, *Italie*), 392.
- Vicercancellarius Ecclesiae romanae, v. Arnaldus Novelli, Bartholomaeus de Prinano, Gaucelmus Joannis, Joannis de Brunhiaco, Petrus Textoris.
- Viccomitibus (*Visconti*), gens de, 290 et v. Ambrosius, Barnabo, Galeacius, Joannes Galeacius, Luchinus, Mathaeus.
- Vicennae (*Vincennes*, *Seine*), 109, 113, 115.
- Vicentia (*Vicenza*, *Italie*), 38, 43, 85, 231.
- Viennense (*Vienne*, *Isère*), concilium, 12, 19, 31, 41-44, 51, 56, 70-72, 74, 81, 101, 157, 229.
- Viennensis, civitas, 57, 74, 103 ; — dalphinatus, 255, 266, 282, 306, 548 ; — dalphinatus, v. Humbertus, Karolus et 128 ; — episcopatus, 141 ; — episcopus, 163 et v. Simon de Archiaco.
- Vilandrau sive Vinhandrau (*Villandraut*, *Gironde*), 54, 59, 89.
- Villa Dei (*Villedieu*, *Tarn-et-Garonne*), praelium, 410.
- Villafrancha (*Villefranche*, *Alpes-Mari-times*), 440.
- Villanova (*Villeneuve-lès-Avignon*, *Gard*), locus, 272, 288, 328, 334, 342, 395, 399, 439, 440, 542 ; — cartusia, 328, 330, 334, 395, 399.
- Violenta, uxor Jacobi II regis Majoricarum, 268.
- Virtutum (*Vertus*, *Marne*), comitatus, 325.
- Visio beatifica, 175, 181, 196, 213, 217, 219, 220, 224, 227, 233, 235.
- Vitalis de Furno, O. F. M., card., 48, 57, 74, 103.
- Viterbium (*Viterbo*, *Italie*), 87, 88, 144, 359, 363-365, 367, 369, 373, 375, 388-391, 409, 427, 429, 449.
- Vivariensis (*Viviers*, *Ardèche*), episcopus, v. Joannes de Brunhiaco, Petrus de Sortenaco.
- Vottem (*Vottem*, *Belgique*), 546.

W

- Waldemar, pseudo marchio Brandenburgensis, 256, 550.
- Walramus, archiepiscopus Coloniensis, 245, 246, 248, 307, 545.
- Walterius de Wardlaw, episcopus Glasguensis, card., 490.
- Willelmus IV, comes Hollandiae, 248, 544 ; — V, 248, 338.
- Wenceslaus, dux Brabantiae, 311, 316, 319, 332, 333, 335, 522, 532.
- Wenceslaus, rex Bohemiae et Romanorum imperator, 428, 465, 474, 529-531.
- Westfaliae (*Westphalie*, *Prusse*), dux, v. Franciscus de Saawerden.
- Wilhelmus, archiepiscopus Coloniensis, 342.
- Wintoniensis (*Winchester*, *Angleterre*), comes, 29.
- Wirtemberg (*Württemberg*, *Allemagne*), comes de, 340.

X

- Xanctonensis (*Saintes*, *Charente-Inférieure*), dioecesis, 141, 163, 193.

Y

- Ymbertus, O. F. P., confessor Philippi IV regis Franciae, 8.
- Ymbertus de Puteo, card., 142, 167.

Ymbertus de Villariis, comes Geben-
nensis, 511.

Yporegia (*Ivrea*, Italie), 85.

Ysabella de Bavaria, uxor Karoli VI
regis Franciae, 492.

Ysabella, uxor Eduardi I regis An-
gliae, 10, 21, 29, 63, 75, 93.

Yvo Halory, sanctus, 250, 267, 284,
293, 546.

